DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

Özel Hayatın Tarihi 2

Feodal Avrupa'dan Rönesans'a

Hazırlayanlar:
Philippe Ariès
Georges Duby

Çeviren:
Roza Hakmen

YKY

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Philippe Ariès
ile
Fransız Akademisi üyesi ve
Collège de France Profesörü
Georges Duby yönetiminde

Dominique Barthélemy,
Paris-IV Üniversitesi Asistanı,

Philippe Braunstein,
Sosyal Bilimler Yüksek Okulu Araştırma Başkanı,

Philippe Contamine,
Paris-X Üniversitesi Profesörü,

Georges Duby,
Fransız Akademisi üyesi, Collège de France Profesörü,

Charles de La Roncière,
Provence Üniversitesi (Aix-Marseille-I) Profesörü,

Danielle Régnier-Bohler,
Paris-III Üniversitesi Doçenti
tarafından hazırlanmıştır.

2. cildin editörü: Georges Duby

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÖZEL HAYATIN TARİHİ
2

Feodal Avrupa'dan Rönesans'a

HAZIRLAYANLAR:
PHILIPPE ARIÈS - GEORGES DUBY

ÇEVİREN:
ROZA HAKMEN

YKY
İSTANBUL

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yapı Kredi Yayınları - 2379
Özel Hayatın Tarihi 2 - Feodal Avrupa'dan Rönesans'a
Hazırlayanlar: Philippe Ariès - Georges Duby
Özgün Adı: Histoire de la vie privée 2 - De l'Europe féodale à la Renaissance
Çeviren: Roza Hakmen

Kitap Editörü: Olcay Kunal
Düzelti: Mahmure İleri

Kapak Tasarımı: Nahide Dikel

Baskı: Euromat
Sanayi Caddesi, No. 17 34510 Çobançeşme-Yenibosna/İstanbul

Çeviriye Temel Alınan Baskı: Edition du Seuil 1985
1. Baskı: İstanbul, Eylül 2006

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2002
© Editions du Seuil, 1985
Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 285 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.yapikrediyayinlari.com
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://yky.estore.com.tr
www. teleweb.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İçindekiler

Önsöz
Georges Duby • 9

1. Giriş • 15
Georges Duby
Kamusal erk, özel erk • 17
Sözcüklerden yola çıkmak, 17. - Erken Ortaçağ hukukunda özel hayat, 22. - Feodalite ve özel erk, 30.

2. Tablolar • 45
Georges Duby, Dominique Barthélemy, Charles de La Roncière
Feodal dönem Fransası'nda aristokrat evlerinde özel hayat • 47
Birlikte yaşama, *Georges Duby*, 47. - Akrabalık, *Dominique Barthélemy*, 97.
Rönesans'ın eşiğinde Toscana ileri gelenlerinin özel hayatı, *Charles de La Roncière* • 171
Özel çevrelerin dökümü ve tasviri, 171. - Yuva, 183. - Birlikte nasıl yaşanır, 214. - Ailenin özel hayatı içinde kişisel özel hayat, 224. - Diğer özel dayanışmalar, 248. - Özel hayatta dayanışmanın sınanması, 266. - Özel hayat çekirdeği, ev içindeki hayatın kalıbı, 279. - Özel hayatın dış dünya karşısında mahremiyeti, 298. - İktidarın özel hayata müdahalesi, 316.

3. Kurgular • 327
Danielle Régnier-Bohler
Bir edebiyatın keşfi • 329
Mekân ve hayal ürünü, 331. - İyi ilişkiler, 346. - Beden, 376. - Birey, 392.

4. Sorunlar • 415
Dominique Barthélemy, Philippe Contamine, Georges Duby, Philippe Braunstein
Özel alanın düzenlenmesi • 417
XI.-XIII. yüzyıllar, *Dominique Barthélemy*, 417. - XIV.-XV. yüzyıllar, *Philippe Contamine*, 444.
Bireyin ortaya çıkışı • 525
Yalnızlık durumu, XI.-XIII. yüzyıllar, *Georges Duby*, 525. - Mahremiyet yaklaşımları, XIV.-XV. yüzyıllar, *Philippe Braunstein*, 549.

Bibliyografya • 649
Özel Adlar Dizini • 661
İlüstrasyonlar • 670

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

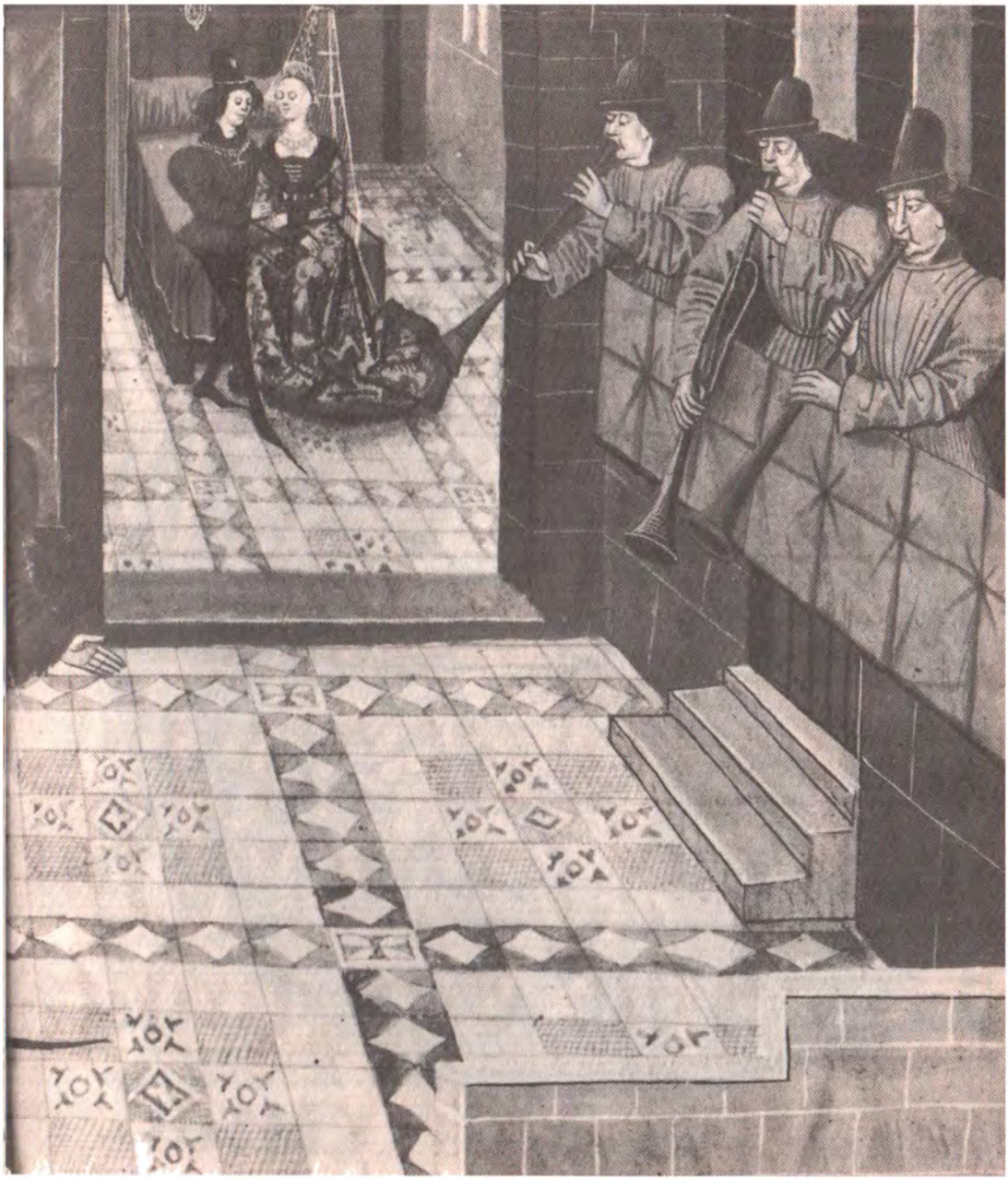

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

s.6-7
Salon ve yatak odası. *Renaud de Montauban* romansından ilüstrasyon, XV. yüzyıl (Paris, Arsenal Kütüphanesi, elyazması 8073.)

Şövalye birliği. Vincent de Beauvais'nin *Tarih Aynası*'ndan ilüstrasyon, XIII. yüzyıl (Boulgone Kütüphanesi, elyazması 130.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Georges Duby'nin Önsözü

Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou*'nun 386. sayfasında kadınlardan söz eder, onları, kanıtlar da göstererek geveze ve özellikle meraklı komşulara anlatmak üzere evlerin içinde olup bitenleri dikizleyen varlıklar olarak tasvir eder, sözü şöyle bitirir: "Çağımızda, kadın ajanlığının azalması, en azından biraz frenlenmesi için, daha burjuva, özel hayata düşkün uygarlıkların ortaya çıkması gerekecektir." Bu cümle, elinizdeki kitabın cevaplama iddiasını taşımadığı, ama hiç olmazsa sınırlarını belirlemeyi umduğu soruyu açıkça ifade etmektedir: Ortaçağ'da özel hayattan söz etmek, XIX. yüzyılda, "burjuva" kültürünün oluşmasında başı çeken Anglosakson toplumunda gelişmiş olan *privacy*[1] kavramını bu kadar eski bir geçmişe taşımak –yerindelik bir yana– meşru mudur? Meseleyi iyice tarttıktan sonra, bu soruya olumlu cevap verilebileceği kanısındayım. Çünkü esasen, feodal döneme, örneğin sınıf mücadelesi kavramını uyarlamak da daha meşru sayılmazdı. Oysa bu tür bir uyarlamanın tartışılmaz yararları olmuş, kavramı geliştirmenin ne kadar gerekli olduğunu ölçmeyi mümkün kılması bir yana, çok eski bir toplumda güçlerarası ilişkileri, özellikle de toplumsal sınıflar arasındaki çatışmalarla hiç ilgisi olmayan ilişkileri aydınlığa kavuşturmuştur. Dolayısıyla, en az sınıf mücadelesi kadar tarihe aykırı olan özel hayat kavramını kullanmakta tereddüt etmeyip Ortaçağ toplumunda özel kabul edilenle edilmeyen arasındaki sınırı belirlemeye, günümüzde özel hayat adı verilen şeye denk düşen bir toplumsal ilişki alanı saptamaya çalıştık.

Bu çalışmanın, öncü niteliği taşıyan, kesinlikten uzak bir deneme olduğunu özellikle vurgulamak isterim. Okur tamam-

1 kişisel dokunulmazlık

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lanmış bir tablo bulmayı beklememelidir. Elindeki kitap, soru işaretleriyle dolu, eksikleri olan bir taslaktır. İlk araştırmaların sonuçlarını ortaya koyan bu kitap, her şeyden önce araştırmanın sürdürülmesini teşvik etmeyi amaçlamaktadır, bir yönlendirme çabasıdır. Biz de, XIV. yüzyılda Kara Ölüm adı verilen veba salgınının ardından terk edilmiş bir köyün bulunduğu yerde çalışmaya başlayan arkeologlar gibi birkaç sondajı çalışmamıza temel aldık ve yine arkeologlar gibi, bazı konularda sonuç almayı umuyor, bazı konularınsa sonuçsuz kalacağını tahmin ediyoruz. Çünkü tesadüfi arayışımızın meyveleri, tamamen kalıntıların yoğunluğuna ve niteliğine, her tür belgeden, elbette önce metinlerden, yazılı kaynaklardan, ama ayrıca nesnelerden ve hayatın belirli kesitlerini temsil eden heykel ve resimlerden öğrendiklerimize bağlı. Ele alınan konuların düzenlenişi okura şaşırtıcı gelebilir; bunun nedeni, hem bilgimizde boşluklar bulunması, hem de bu bilginin mekân ve zaman içinde, seçtiğimiz beş yüzyıla çok eşitsiz biçimde dağılmış olmasıdır.

Başlangıç tarihi olarak 1000 yılını seçtik, çünkü bu tarihte belgelerde ani bir artış gözleniyor ve artış sonra da devam ediyordu. Ne var ki, 1300-1350 tarihleri arasında belirgin bir engelle karşılaştık. XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren her şey bambaşka bir renge bürünüyor. Olayların aydınlatılmasındaki değişim, kısmen tesadüfi karışıklıkların sonucudur (bunların en çarpıcı olanı, 1348-1350 tarihleri arasındaki Büyük Veba Salgını'dır) ve birkaç on yıllık bir süre içinde Batı dünyasının tamamında, hayat tarzında ciddi dönüşümlere yol açmıştır. Değişimin bir nedeni de, Avrupa'da gelişim merkezlerinin yer değiştirmesidir; daha önceleri Fransa'nın kuzey yarısındayken, bu tarihlerde güneye ve doğuya kayarak İtalya'da, bir ölçüde de İspanya ve Kuzey Almanya'da toplanmıştır bu merkezler. Ayrıca, bilgi kaynaklarını etkileyen çok daha belirleyici farklılıklar da, tarihçilerin, özel hayat dediğimiz şeyin gerçekliğini açıkça görmelerini sağlamıştır. Bu gerçekliği gizleyen perdenin büyük bölümü, XIV. yüzyılın ilk yarısında yırtılır. Neden?

Çünkü, her şeyden önce, o dönemde insanları maddi varlıkların doğasına giderek daha *fazla* dikkat etmeye ve onları daha açıklıkla kavramaya yönelten bir eğilim hâkimdi; Erken Ortaçağ'da Avrupa'da yüksek kültüre hâkim olan anlayışa, entelektüellerin ifadesiyle *contemptus mundi*, yani dünyayı aşağılama eğilimine tepki olarak, görünüm artık aldatıcı ve bilhassa kötülüğe eğilimli olduğu gerekçesiyle hepten lanetlenmemeye başlamıştı. İşte bu nedenle sanat, hayatın görünür yanlarını küt-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

le veya çizgi aracılığıyla temsil etme sanatı, ressamlarla heykeltıraşların icra ettiği sanat, 1300 yılı dolaylarında bizim gerçekçilik adını verdiğimiz yaklaşıma yöneldi. Sanki sanatçıların gözü açılmıştı; sanatçılar artık her tür yanılsama yöntemini kullanarak, gördükleri şeyi olduğu gibi aktarmaya çalışıyorlardı. Yanılsamaya en yatkın sanat dalı olan resim, bu dönemde diğer sanat dallarına baskın çıktı ve mahrem sahneleri gösteren ilk resimler yapıldı. Öyle ki, tarihçiler de bakışlarını ressamlarınkine uydurarak, tıpkı birkaç on yıl önce Montaillou'nun meraklı kadınlarının bakışları gibi, 1350 yılından itibaren evlerin içine, yani özel alanlara nüfuz edebilir. Tarihçi, ilk kez bu dönemle ilgili olarak röntgenci konumuna geçme imkânını bulabilir, sözgelimi Van der Weyden'in, Meryem'e Vahiy'i veren, Meleği yerleştirdiği kapalı, korunaklı dünyanın içinde neler olup bittiğini gözleyebilir.

Bununla da kalmaz: XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özel hayatın tarihini sorgulayan araştırmacı, somut gereçlerin kalıntılarından da yararlanabilir, çünkü eskisi gibi seyrek değildirler. Ortaçağ'da günlük hayata ilişkin arkeolojik bulgular, özellikle Ortaçağ'ın son iki yüzyılına ışık tutar; neredeyse bütün kazılar, terk edilmiş yerleşimlerde yapılmıştır, söz konusu büyük terk edişler ise, Büyük Veba Salgını'ndan hemen sonrasına rastlar. Öte yandan, muhtemelen nüfusun azalması, yani salgın sonucu hayat standartlarındaki genel yükselmenin etkisiyle, günümüze kalabilmiş sivil mimarlık örnekleri, şatolar, konaklar, köy evleri arasından en eskileri, birkaç istisna dışında XIV. yüzyıla aittir. Mobilya ve süsleme kalıntıları için de aynı şey geçerlidir. Örneğin Cluny Müzesi'ndeki koleksiyonlara bakıldığında, 1300'den öncesine ve sonrasına ait eşyalar arasında inanılmaz bir orantısızlık görülür; sadece özel hayata ilişkin koleksiyonlara bakıldığında ise, bu orantısızlık iyice artar.

Son olarak, bu dönemde metinler, yazılı belgeler de, daha önceleri ancak kırıntıları görülebilen şeyleri açığa çıkarmaya başlar, çünkü gerçekçilik bu tarihlerde edebiyata da hâkim olur, çünkü Froissart günlük hayat konusunda Villehardouin'den çok daha *fazla* bilgi verir, çünkü roman, rüyanın sisleri arasından sıyrılmaya başlar, çünkü Ortaçağ'ın sonlarına doğru ilerledikçe şişen arşivlerde daha anlamlı ve araştırıcı belgeler bulunur ve tıpkı yeni resimler gibi bu belgeler de evlerin içine girme, perdeleri aralama, içeri nüfuz etme, gözetleme imkânı sağlar. Bunlar resmî belgelerdir, çünkü daha sağlam, daha iyi silahlanmış olan devlet, XIV. ve XV. yüzyıllarda, her şeyi denetleme, sonuna kadar kullanma arzusunu taşır, dolayısıyla, daha zorba,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

daha baskıcı olabilmek için, vicdanlarda olup bitenleri de öğrenmek ister, iktidar soruşturur, açıklamaya zorlar, sırları ortaya çıkarır. Örneğin engizitör ve daha sonra papa olan Jacques Fournier'nin, Emmanuel Le Roy Ladurie'ye kırsal kesimde özel hayat konusunda kaynaklık etmiş olan sicili XIV. yüzyılın başında yazılmıştır ve o tarihten bu yana yürütülmüş sayısız incelemenin tesadüfen zamana karşı koyabilmiş küçük bir parçasıdır. Hiç kuşkusuz, Montaillou döneminde, kurumsal denetim ve kullanım erkiyle bireyler arasındaki mücadele keskinleştiği için, bireyler direnmiş, korunmak için, bizim de kararlılıkla ayakta tutmaya devam ettiğimiz özel hayat "duvar"ını örmüştür. Ama XIV. yüzyıldan itibaren, bu duvarın ötesinden elde edilen bilgiler de giderek artar, çünkü özel hayatta daha *fazla* belge kaleme alınmış, özel meseleler için noterlere daha *fazla* başvurulmuştur ve evlilik sözleşmeleri, vasiyetnameler gibi ölümden sonra birçok konuyu aydınlatan listeler dizisi başlamıştır. Bir süre sonra da, arşivlerin derinliklerinden, daha da *fazla* bilgi içeren mahrem yazılar, mektuplar, hatıralar, aile reislerinin tuttuğu hesap defterleri gün ışığına çıkmıştır.

İfşaat. 1300'lü yıllar dönemeci aşıldıktan sonra, neredeyse tamamı karanlığa gömülmüş olan bir manzara açığa çıkar. Genel olarak bildiğimizi zannettiğimiz Ortaçağ, günümüzde parlak ve endişe verici bir sükse yapmış olan tarihi romanların dekorunu oluşturan Ortaçağ, rüyalarımızdaki Ortaçağ, Victor Hugo ve Michelet'nin de rüyalarındaki Ortaçağ, duygular ve birbirini sevme tarzı açısından olsun, sofra adabı, görgü kuralları, ev hayatı ya da dindarlık açısından olsun, ne 1000 yılının, ne de Philippe August döneminin Ortaçağı'dır; Jeanne d'Arc'ın ve Cesur Charles'ın Ortaçağı'dır. Öyle ki, XI. Louis döneminde geçen ve tarihe *fazla* aykırı olmayan bir film yapmak artık imkânsız değilse de, olay IX. Louis döneminde geçiyorsa, böyle bir işe girişmemek daha yerinde olur. Dolayısıyla bu kitabın kurgusu da, büyük ölçüde, XIV. yüzyılın ilk yarısında aynı derecede belirgin bir bölünmeyle belirlenmiştir. Önceki döneme ait her şey çok daha sorunlu ve cılızdır.

Bununla birlikte, tarih bilgisini engelleyen sisler, bir uygarlıkta maddiyata bağlı olanla maneviyata bağlı olanı bölünmez bir bütün olarak etkileyen sürekli bir ilerleme sayesinde, 1000 yılından XIV. yüzyılın başına kadar, yavaş yavaş dağılmıştır. Sırf bu nedenle, üç yüzyıllık büyüme hareketi temel bir olgu gibi görülmektedir. Oysa özel hayatın görünümleri üzerinde doğrudan bir etkisi olduğu için de temel bir olgu olarak kabul edilmelidir

 Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

– bu nedenle, araştırma sırasında bu belirleyici olgu asla dikkatimizden kaçmamalıdır. Örneğin paranın zamanla yaygınlaşması, özel mülkiyetin kavranışını, insanın kendisine ait olan, başkalarını ilgilendirmeyen şeylerin tanımlanışını değiştirmiştir. İlerleme, zamanla sürü zihniyetinden bireyselliğe geçişe yol açtığı için de, aynı anda görülen içe dönme, içe bakış eğilimi, giderek ev hayatının ortasında her erkeğin, her kadının bedeninden oluşan bir kılıfın kuşattığı daha özel bir alan yarattı. Öte yandan, bu genel gevşeme ve sürekli canlanma dönemi, uzak ya da unutulmuş kültürlere, İslamiyete, Bizans'a, Eski Roma'ya açılma dönemi, bireyle kamu arasındaki ilişkilerin alışılmışın dışında olduğu yapılar içerisinde kendi davranış biçimlerini de biraz değiştiren bilinmedik davranış biçimlerinin keşfedildiği bir dönem oldu. Son olarak, hayat standardındaki sürekli yükselme, derebeylik üretim biçimi bünyesinde gelişmenin meyvelerinin eşitsiz dağılımı ve toplumsal rollerdeki farklılaşma, kentlerle kırsal bölgeler, zengin ailelerle yoksul aileler, erkekle kadın arasındaki karşıtlıkları körükledi; buna karşılık, insanların, fikirlerin ve modaların giderek hızlanan dolaşımı, bölgesel özelliklerin silikleşmesine ve Batı'nın bir ucundan diğerine, tekdüze davranış modellerinin yayılmasına yol açıyordu.

Ana hatlarını bu kitabın oluşturacağı bir araştırmada, bütün gözlemlerin kesin olarak tarihlendirilmesi, kronolojiye büyük bir titizlikle uyulması önem taşıyacaktır. Bununla birlikte, bu başlangıç aşamasında, eldeki malzeme, bütünüyle kronolojik eksene göre düzenlenemeyecek kadar azdır. Söylemi farklı biçimde düzenlemek bize hem daha uygun, hem de daha etkin göründü; bilgimizin bölük pörçük yapısını gizlememe kaygısıyla, konuyu iki ana bölümde işlemeye karar verdik. İlk bölümde iki tablo yer almakta. Tabloların biri, XI. ve XII. yüzyıllarda özel hayatı tasvir etmeyi amaçlıyor; ancak özellikle üzerinde durulan dönem, 1150-1220 yılları arası (çünkü görünüşe bakılırsa, bu dönemde ilerleme ivme kazanıyor, nesiller arasındaki uçurum, çağımıza gelinceye kadar rastlanan en derin uçurum ve belgeler, Kilise'ye bağlı olmayan davranışları da ortaya çıkarmaya başlıyor); tablo ayrıca (en verimli kuşak olan) Kuzey Fransa'da ve (o dönemde tamamen karanlığa gömülmemiş tek topluluk olan) aristokrasi üzerinde yoğunlaşıyor. Yine durağan olan ikinci tablo, özellikle geniş bilgi sahibi olduğumuz bir dönemi, bölgeyi ve toplumsal çevreyi ele almakta: XIV. ve XV. yüzyıllarda Toscana ileri gelenlerinin özel hayatının tasviri. İkinci bölüm ilkinden daha maceralı. Dönemin başından sonuna, genel gelişi-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

min iki yönünü incelemeyi, bir yandan aile hayatındaki değişimleri, öbür yandan bireyin gelişimini, özellikle dinsel tutum ve sanatsal ifade açısından izlemeyi amaçlıyor. Son olarak da, bu iki bölümün arasına yerleştirdiğimiz üçüncü bölümde, XII.-XV. yüzyıllar arasında Kuzey Fransa'da kaleme alınmış edebi eserler aracılığıyla hayal ürünleri işleniyor. Hassas yorum gerektiren kurgu edebiyatı, gerçekte yaşandığı şekliyle özel hayata ilişkin benzersiz tanıklıklar içermekte.

Bu kitap bir ekip çalışmasının ürünüdür; hatta başlangıçta, her birimizin katkısının, okunduğunda diğerlerininkinden ayırt edilemeyeceği kadar sıkı bir çalışma grubu oluşturmayı hayal ediyorduk. Ne var ki, bunun fazlasıyla iddialı bir hedef olduğunu anlamakta gecikmedik ve elbette çalışmamızda bir birlik gözeterek (özellikle davetlilerimizin kendi araştırmalarına dayanarak değerli yorumlar sundukları Senanque kolokyumlarında), birbirimizi tamamlayıp düzelterek, her birimizin katkısını türdeş bir anlatıda eritmekten vazgeçmenin, daha doğal ve bilhassa daha eşitlikçi bir tutum olacağına karar verdik; birtakım çelişkilere, hatta yer yer çakışma ve tekrarlara göz yumarak çalışmanın belirli bir bölümünün esas sorumluluğunu açıkça belirli bir kişiye yüklemeyi tercih ettik. Dolayısıyla her bölüm açıkça imzalandı. Danielle Régnier-Bohler, eski Fransız edebiyatından elde edilebilecek bütün bulguları çalışmaya eklemeyi üstlendi. Genel koordinasyonu da yürüten Dominique Barthélemy, feodalite çağında akrabalık ilişkilerini ve konutun tarihini yazdı. Philippe Braunstein, Philippe Contamine ve Charles de La Roncière, Ortaçağ'ın son yüzyıllarında, sırasıyla kişiyi, konutu ve Toscana'yı incelediler. Önceki dönem konusunda da ben birkaç katkıda bulundum.

 Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1.
Giriş

Georges Duby

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kamusal erk, özel erk

Sözcüklerden yola çıkmak

Feodal dönemde özel hayat neydi? Etkin bir sorunsal oluşturabilmek için –tekrar belirtiyorum, yapmaya çalıştığımız budur– bence en iyi yöntem, sözcüklerden yola çıkmak, anlambilimsel bir alanı, yani kavramın içine gizlendiği yuvayı keşfetmektir. Bu yöntemi seçmekle, incelediğim dönemde benimkine benzer bir işlevi yerine getiren, her şeyden önce dilbilgisi uzmanı olan ve bilinmeyene yaklaşmak için önce sözcük hazinesini inceleyip daha çok bilinenden daha az bilinene doğru ilerleyen araştırmacıların zihniyetine sadık kaldığım hissini de taşıyorum.

XIX. yüzyılda, yani özel hayat (vie privée) kavramının geçerlilik kazandığı dönemde derlenmiş Fransızca sözlüklerde, önce bir fiile, evcilleştirme anlamına gelen *priver* fiiline rastlıyorum; Littré'nin "evcilleştirilmiş bir kuş" örneği, anlamı açıklıyor: yabanıllıktan çıkarıp tanıdık ev çerçevesine taşımak. Ardından, daha genel anlamıyla *privé* sıfatının da, tanıdık oluş fikrine yöneldiğini, aile, ev, iç fikrinin etrafında oluşmuş bir bütüne eklendiğini keşfediyorum. Littré, seçtiği örnekler arasında, döneminde benimsenmiş şu ifadeyi de aktarıyor: "Özel hayat duvarlarla çevrili olmalıdır." Kanımca çok anlamlı olan şu açıklamayı yapıyor: "Bir kişinin evinde olup bitenleri araştırmak ve başkalarına bildirmek doğru değildir." Bununla birlikte, *kişi* kelimesinin de vurguladığı gibi özel, kamunun karşısında durmaktadır. Littré şu iki alıntıya da yer veriyor: birincisi Vauvenargues'dan: "İktidardakiler, özel kişilerden daha fazla hata yaparlar"; ikincisi Massillon'dan: "Soyluların hayatında hiçbir şey özel değildir, her şey kamuya aittir."

Böylece kamusal (*public*) sözcüğüne varıyorum. Littré'nin verdiği tanım: "Bütün bir halka ait olan, bütün bir halkı ilgilendiren, halktan çıkan." Yani otorite ve bu otoriteyi destekleyen kurumlar, devlet. Bu ilk anlam, bir yan anlama kayıyor: Ortak-

Kamu erkinin özel bağışı. Unvan töreni. Pernes-les-Fontaines, Ferranda Kulesi freski, yak. 1270.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

laşa, herkesin kullanımına açık olan, özel mülkiyete konu olmayan, açık, dağıtılmış şey kamu malıdır, bu açıklıktan ve dağıtımdan yararlananlar bütünü de kamudur. Doğal olarak, anlam kayması devam ediyor ve göz önünde olan şeyi de içeriyor. Böylece terim bir yandan *mülkiyetle* (herhangi birine ait olan şey), bir yandan da *gizliyle, saklıyla, ayrılmış olanla* (birbirinden çıkartılmış olan) karşıt anlamlı oluyor.

Klasik Latincede de, karşıt anlamlı *publicus* ve *privatus* sözcüklerinin etrafında benzer bir anlamlar düğümünün bulunmasına şaşırmak gerekir mi? Örneğin Cicero'nun lisanında *privatim* (*publice*'nin karşıtı zarf) hareket etmek, *magistratus*, yani halkın verdiği yetkiyle bir üst yönetici sıfatıyla değil, sade bir vatandaş, bir kişi sıfatıyla, başka bir hukuki alanda, ayrıca dışarıda, herkesin gözü önünde, forumda değil kendi evinin içinde diğerlerinden ayrı hareket etmektir. *Privatim* zarfıyla aynı kökten türeyen ad, *privatum* ise, kişinin kendine ait kaynaklarını (yine mülkiyet kavramı), kendi kullanımını ve son olarak da yine, evini belirtir (in *privato:* evin içinde, *ex privato;* evin dışında). *Privus* ise hem kendine has, hem kişisel olandır. Dolayısıyla, XIX. yüzyıl Fransızcasıyla klasik Latincede anlam düzeni aynıdır; tek bir kökten, halk topluluğu kavramından ayrılan iki daldan biri, ortak kullanımdan muaf, ayrı olana, diğeri de ev ve aileye, yakınlarıyla çevrili bireye yönelir. Yani hukuki açıdan, hem niteliği *publicus* sözcüğüyle belirtilen iktidarın, halk iktidarının dışında kalan, hem de kalabalığın karışamayacağı bir alandır. *Res publica,* topluluğa ilişkin her şeyi içerir; bu nedenle hukuken *extra commercium*'dur, yani piyasada değiş tokuş nesnesi olamaz. Oysa *res privata,* aksine *in commercio* ve *in patrimonio*'dur, yani farklı bir yetkiye, temelde *domus*'un, evin kendi içine kapalı bünyesinde geçerli *pater familias* yetkisine dayanır. Buradan, XIV. yüzyılda Montaillou'ya geliyoruz; bu dönemde aile hücreleri kapalı olmakla birlikte, dedikoducu kadınların, enkizitörlerin, ayrıca tarihçilerin bakışları hücrelere nüfuz edebildiğine göre, demek ki bazı çatlakları vardı.

Ortaçağ'da düşüncenin nasıl ifade edildiğini araştırdığımda, Du Cange'ın, Niermeyer'in, Godefroy'nın sözlüklerine başvurduğumda, iki dönem arasında ifade biçiminin değişmediğini görüyorum – iki uçta da, XIX. yüzyıllda da, klasik Roma'da da anlambilimsel yapı aynı olduğuna göre, bu şaşırtıcı bir durum değil zaten. Vakayiname ve yasalarda kullanılan Latincede hükümdarlığa, kralın iktidarına ilişkin olan şey, halk adına barış ve adaleti korumakla yükümlü yöneticilerin yetkisi dahilin-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

de olan şey *publicus* olarak nitelenir (örneğin *via publica, functio publica, villa publica,* Marculfe'ün Merovenj dilindeki ifadesiyle, *publica judiciaria potestas). Publicus* adı verilen kişi, iktidarın temsilcisi, *personna publica,* topluluğun haklarını korumak için halk adına hareket etmekle yükümlü kişidir. *Publicare* fiili, el koymak, ele geçirmek, özel kullanımdan, özel mülkiyetten koparmak anlamına gelir. Örneğin vasiyetle bağış metninde: *Si absque herede obirent* ("Bağış yapanlar öldüğünde mirasçıları yoksa") *ad monasterium publicatur praedia vel quid haberent hereditario, jure* ("miras haklarının tamamı manastıra devredilecektir") veya Orderic Vitalis'in *Tarih*'inde: *Si facultates inimicorum publicarentur paupertas egenorum temperaretur* ("Düşmanların malları ellerinden alınsa, yoksulların sefaleti azalır").

Bu terimlere karşılık, *privatus* ve türevleri çeşitli anlamlara bürünerek aileye ilişkin alanı çağrıştırır ve bayrama ilişkin olmayanı belirtir (örneğin Aziz Benedictus'un tüzüğünde *privatis diebus:* tatil olmayan günler). Bu noktada, araştırmamız açısından son derece önemli bir kavram ortaya çıkıyor: bayram, tören, düzenlenmiş gösteri kavramı, kendini göstermek üzere başkalarının önünde yapılan hareketler, söylenen sözler, benimsenen tutumlar; özel olma fikrini destekleyen sözcükler ise, aksine, mahrem davranışlara, bilhassa bir cemaatin içinde kural haline gelmiş davranışlara özgüdür; örneğin Sankt Gallen Manastırı arşivlerindeki belgelerden birinde, bağış yapan kişinin açıklaması: *Filius meus privitatem habeat inter illis fratribus,* "Oğlum, manastırdaki tarikat kardeşleri arasında bu *privitas*'a sahip olacaktır", yani toplumun genelinden manastır duvarlarıyla tecrit edilmiş olan bu kapalı topluluğu oluşturanların ortaklaşa sahip olduğu imtiyazlar bütününden yararlanacaktır. Böylece *privatus* sözcüğü, geri çekilmiş olanı da belirtir; XII. yüzyılın başında Lambert de Saint-Omer tarafından kaleme alınmış bir soyağacında Flandre Kontu Frizyalı Robert'in bir dönem Saint-Bertin Manastırı'nda sürdürdüğü hayat, *privata* olarak adlandırılır. Gerçekten de "özel" bir hayattı bu, çünkü halkı yönetme yetkisine sahip *personna publica* olan kont, ölümünden hemen önceki Büyük Perhiz sırasında, hükümdarlık faaliyetinden geçici olarak vazgeçip inzivaya çekilmiş, iktidarının simgesi olan armalarını bırakıp sıradan bir birey sıfatıyla manastırın içinde yaşamayı tercih ederek başka bir hukuki alana, *ordo*'ya tabi olmuş, tövbe kurallarına boyun eğmişti. Sözcüğün en uçtaki türevi *privatae* ise, manastır kayıtlarında kullanılan Latincede, tuvalete verilen addı.

Ulusal dillere baktığımda, Roman dillerinde *privé* kelimesi-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nin aşağı yukarı aynı anlamı taşıdığını görüyorum. Saray dilinin kullanıldığı metinlerde, "privé", "privance" ve "priveté" kapsamına, aile ortamının sınırları içinde yer alan kişi ve nesneler (yabancı olmayan, bildik şeyler; Akitanyalı Guillaume'un bir şansonunda "*estrayns o privats*" karşıtlığı yer alır), ev, ev hayatı içinde yer alan ve evin reisinin yetkisi altındaki her şey ("adamlarından on iki *privé*'yi beraberinde götürdü," der Wace) girer; bu topluluk ev dışına çıktığında da bağlar geçerlidir (Aspromonte'nin şarkısı'nda, "nerede olursam olayım, privé'nizim" ifadesi kullanılır). Mahreme, gizliye doğru bir anlam kayması, burada da vardır. *Kutsal Kâse'yi Arayış*'ta, "büyük *priveté* ve sırlar"dan söz edilir; Wace, *Rollo'nun Romanı*'nda Dudon de Saint-Quentin'e yer değiştirterek Normandiyalı soyluların gizlice toplanıp Frankların ülkeleri üzerinde kurduğu baskıdan nasıl kurtulacakları konusunda kafa yoruşunu anlatırken, *privément* toplandıklarını söyler; yani halktan kişilerin gündüz vakti, ortalık yerde düşüncelerini açıkça söyledikleri ve ortak konuların ele alındığı toplantılardan farklı bir toplantıdır bu, çünkü ortak çıkarlara ilişkin bir tartışma olmakla birlikte, gizlice, kapalı kapılar ardında yürütülmüştür. Gizli anlaşmalarla beslenen bir sevgiyle sarmalanmış mahremiyetten, yasadışı, yani kuşkulu oluşa nasıl geçildiği açıkça görülür. Baskıcı dış gücün nazarında kuşkuludur, dolayısıyla kamu erki onu ortaya çıkarmakla ve dağıtmakla yükümlüdür. Bu şekilde kurulan çatışmalı ilişkide *privé*, özel olan, korunaklı, tahkim edilmiş bir alanın içinde yer almaktadır, adeta kuşatılmış bir kaledir.

İşte sözcükler arasında yapılan başlangıç gezintisinden çıkan sonuç. İlk hatırlanacak şey, anlamın sağlamlığı. Son derece sıkı bir dil yapısıyla desteklenen kavram, çağlar boyunca süreklilik gösteriyor. Hiç kuşku yok ki, *privatus* etrafında kümelenmiş sözcükler, feodal dönemde, yasal olarak ortaklaşa otoritenin dışında kalan eylemler, kişiler ve nesneler bulunduğunu ve bunların her tür müdahaleyi engellemek işlevi gören kesin sınırlarla çevrildiklerini açıkça ifade ediyor. Dolayısıyla, amaç özelin kapsamını tanımlamak değil de, kamusal hayatın karşıtı olarak *özel* hayatı tanımlamak olduğuna göre, başlangıçta mekânsal bir karşıtlık çıkar ortaya. Özel hayatın alanı, evin belirli bir sınırla çevrilmiş alanıdır; tıpkı Flandre Kontu Robert'in eşikten geçtiği anda birden hayatının akışını değiştirerek sadece ruhuna kafa yormak üzere çekildiği manastır gibi. Bununla birlikte, inzivanın dereceleri olduğunu da belirtmek gerekir; özel hayat kavramı aslında görelidir, çünkü dıştan içe doğru adım adım ilerlenir;

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

en dışta forum, yol, *strada*, sahne vardır, en içte de insanın en değerli varlıklarını veya düşüncelerini sakladığı, sergilenmesi edebe aykırı olan davranışlarda bulunmak üzere kapandığı dipteki hücreler. Bu yüzden, özel hayatla kamusal hayat arasındaki karşıtlığın, aslında mekândan çok iktidarla ilişkili olduğunu kabul etmek gerekir.

Bununla birlikte, karşıtlık iktidarla iktidarsızlık arasında değil, iki farklı iktidar arasındadır. Düzenin, barışın, aynı ilkeler adına sağlanmadığı, bireyin ezilip denetlendiği, dövüldüğü, cezalandırıldığı, ama dayakla cezanın farklı otoritelere ait olduğu iki ayrı alan düşünelim. Bir yanda, *res publica*'nın, *populus*'un, bir araya geldiklerinde devleti oluşturan, ortak mülklerin ortaklaşa sahibi ve ortak refahtan ortaklaşa sorumlu olan erkekler topluluğunu (kadınlar bu iktidarın alanı dışındadır) yönetmek söz konusudur. Bu, ortaklık alanıdır dolayısıyla Eski Roma'daki tanımıyla *extra commercium*'dur, yani başkasına aktarılamaz; *res populi, res nullius*'tur. Yönetimi yargıcın yetki alanına girer, *rex* ve *lex*'e, yani krala ve halkın sesi olan yasaya bağlıdır. XII. yüzyıl metinlerinde açıkça *res familiaris* olarak tanımlanan her şey, temel bir yargı engeliyle *res publica*'dan ayrılır. Cluny Manastırı sicillerinde *dispositio rei familiaris* başlığını taşıyan bir belge mevcuttur: Cluny Tarikatı başkeşişi, Muhterem Pierre'in, *pater familias* sıfatıyla görevi ve yetkisi dahilinde, aile ekonomisini düzeltme kaygısıyla talep ettiği, 1148 yılında kaleme alınmış bir yönetim planı. *Res familiaris*'in, bir ailenin, yani bir topluluğun, ancak halktan ayrı bir topluluğun hayatına destek olduğu görülüyor; bu topluluğu tanımlayan ise, doğal toplanma, deyim yerindeyse kapanma alanı olan evdir. Bu özel topluluk, yasayla değil "gelenek"le yönetiliyor. Oluşturduğu bütünün kimi üyeleri, aynı zamanda halkın da bir parçası olduklarından, yasaya da tabiler, ama sadece o bütünden ayrılıp kamu hayatına dahil oldukları sürece.

Dolayısıyla özel hayat, aile hayatı demek; bireysel değil, aile içi ilişkilere ve karşılıklı güvene dayalı bir hayat. Bu dönemde *privacy* kavramını ifade eden terimlerin etrafında, kavramı zenginleştiren başka terimler kümelenmiş. Bunlardan birini, *commendatio* terimini ele alalım; esasen bir anahtar sözcük, çünkü özel topluluklarda anlaşmanın temelini oluşturan ilişkiye girişi tanımlıyor. Nasıl çevrilebilir? Birey bu eylemle kendini emanet eder, şahsını teslim eder, topluluğun başkanına ve onun aracılığıyla bütün üyelerine bağlanır; aralarındaki duygusal bağ son derece güçlüdür, bu bağ hem halk dilinde, hem bilim dilinde *dostluk* olarak adlandırılır ve topluluk içi kararların harcını

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

oluşturur; bu ilişkilerle şekillenen toplumsal birim, yayılma, sokulma eğilimindeki "yasa"ya karşı korunaklı bir duvarla çevrilidir; dış erk, gücünü gösterebildiği durumlarda nüfuz etme simgeleri kullanır: örneğin Geç Ortaçağ'da kralların debdebeyle kentlere girişleri, düzenlenen törenler, anahtarların teslimi – kadının, yani evin sahibesinin belinc bağlanan anahtar, karşı erkin simgesidir. Özel bir erk, bir iç erk, ama öteki kadar talepkâr ve bireyciliğin başkaldırılarına onun kadar tahammülsüz.

Erken Ortaçağ hukukunda özel hayat

Böylece, feodal diye adlandırılan toplumda özel hayatın yerini belirlemeye yönelik araştırmamızın başında, biri kamusal erk olarak kabul edilen iki rakip erk arasındaki çatışma çizgisinin nerede yer aldığını saptamamız gerekiyor. Söz konusu toplumun yapısı, yaklaşık 1000 yılında, otuz-kırk yıllık bir süre içinde aniden ortaya çıktı; toplum yapısını gizleyen devlete ilişkin yapıların uzun zamandır zaten çürümekte olan cephesi bu dönemde çöktü. Ortaya çıkan şey, özel hayatın istilası gibi görünebilir. Aslında o anda görünen güç ilişkileri yeni değildi, uzun zamandan beri mevcuttular. O dönemden önce metinlerde neredeyse hiç sözü edilmeyen, ancak dikkatsizlik sonucu bahsedilen güç ilişkileri aniden sergilenmeye başlar. "Feodal devrim", değişim bundan ibarettir. Ama o güne kadar resmi belgelerde değinilmediği halde, bu ilişkiler, genelde gösterilmeyen, gizlenen bir alanda yavaş yavaş gelişmekte, sağlamlaşmaktaydı; söz konusu dönemde ön plana çıkan ve diğerlerini geride bırakan ilişkiler, özel nitelikteki ev içi ilişkilerdi. Bu konuda tarihçiler de hemfikirdir: Feodalleşme, erkin özelleşmesinin ifadesidir. J.-F. Lemarignier, *Ortaçağ'da Fransa* adlı eserinin 119. sayfasında, "Kamu erkinin hakları, özel mülk niteliğine bürünür; gelenekler bile kamu erkinin hakları bağlamında ele alındığında, pazarlık konusu olur," der. Oysa özel mülk ve ticaret, klasik dönem hukukunda *in commercio*, *in patrimonio* niteliği taşıdıkları için, *res privatae*'yi *res publicae*'den ayıran özelliklerdi. Sonuçta, feodalleşen toplumda kamusal alanın daralıp büzüldüğünü ve bu sürecin sonunda her şeyin *özel* olduğunu, özel hayatın her şeye nüfuz ettiğini söyleyebiliriz.

Bununla birlikte, feodalleşmenin, kamu erkinin parçalanması olarak da görülmesi gerekir ve bence bilhassa böyle görülmelidir; J.-F. Lemarignier aynı eserde bu görüşü onaylamıştır:

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

"Kamusal otorite parçalandı, hatta yer yer ufalandı." Bu ufalanma sonucunda, kamu erkinin hakları tek tek evlere dağıldı, her büyük ev küçük bir bağımsız devlete dönüştü; bu birimlerde erk, kısıtlı bir çerçeveye sıkışmış ve evin içine nüfuz etmiş olmasına rağmen, başlangıçtaki kamusal niteliğini korumuştur. O kadar ki, sonuçta, feodalleşmiş toplumda her şeyin kamusallaştığı da söylenebilir. Gerçekte, XII. yüzyılın başına kadar süren ilk aşamada, erkin kamusal diye nitelendirilen kısmının giderek küçüldüğü; devletlerin yeniden kurulduğu ikinci dönemde ise, yine genişlediği gözlenir. Her şeye rağmen, hâkimiyetin özellikle kamusal bir biçiminin varolduğu ve özünde kamusal oldukları için diğerlerinden farklı birtakım haklar bulunduğu fikri, her zaman, 1100 dolaylarındaki buhranın zirvesinde bile, varlığını sürdürdü; İtalya'da, imparatorun, XII. yüzyılda, büyük yozlaşma ve feodalleşme dalgasının gölgeye ittiği klasik hukuksal kalıplara geri dönülen dirilme döneminde, yeniden keşfedilen Roma hukukuna istinaden talep ettiği haklar, *regalia*, buna bir örnektir. Siyaset bağlamında terimlerin incelenmesi bizi özel-kamu çatışmasının varlığını sürdürdüğü sonucuna götürdü. Bizim görevimiz, bu yapının, kendisini sarsan hareketlerin etkisiyle toplumsal alanda nasıl yer değiştirdiğini incelemek.

Karşısına dikilen engeli tanıyabilmek için, doğal olarak kamudan yola çıkıyorum. Temelde, Latince *populus* diye adlandırılan erkekler topluluğu, konumlarıyla, özgür oluşlarıyla diğerlerinden ayrılan yetişkin erkekler topluluğu var. Feodal devrimin başlangıcında, X. yüzyılda özgür olmak, yasayla belirlenmiş hak ve görevlere katılmak demekti. *Res publica*'yı elbirliğiyle koruma hak ve görevi (şüphesiz bu kavram sadece yüksek kültür düzeyine sahip kişilerin kafasında netleşmişti, ama barışla adaletin yaygınlaşmasını, cennette hâkim olan ve ilahi amaçlara uygun mükemmel düzenin insanlar arasındaki yansıması olarak gören aydınlar da bu kavrama aşinaydı); cemaati ve yer aldığı ülkeyi, *patria*'yı elbirliğiyle savunma hakkı ve görevi (*patria* –yurt– kavramının varlığını sürdürdüğü, XII. yüzyıl vakayinamelerindeki çeşitli değinmelerle kanıtlanmıştır: kamu etkinliği kavramı, yurtseverlik olarak adlandırılması gereken bir duyguya sıkı sıkıya bağlıdır); *patria*'yı korumak, hem dış saldırılara karşı korumak ve bunun için, XI. yüzyıl başına ait Katalanca metinlerde kamu seferleri diye adlandırılan seferlere katılmak, hem de iç anlaşmazlıklara karşı korumak ve yani "barış ihlalleri"nden korumak ve bunun için de bütün halkı lekeleyen ağır "kamu" suçlarını elbirliğiyle ce-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

zalandırmak, kamu meclisleri oluşturarak aralarında çatışma olan özgür erkekleri uzlaştırmaya çalışmak demektir.

Bu etkinliği yöneten yüksek görevliler, orduyu toplama ve yönetme, adli kurullara başkanlık etme ve bu kurulların verdiği hükümleri uygulama yetkisine sahiptir. Görevleri karşılığında, düzeni ihlal eden özgür kişilere verilen para cezalarının bir bölümünü alırlar. Değişken yoğunlukta bir güce sahiptirler. Güçlerinin doruk noktası, "yurt" dışına yapılan seferler için toplanan birliklerdir. Kendi sınırları içinde, bu gücün ağırlaştığı, daha kapsamlı olduğu zamanlar, "tehlike" anları diye nitelendirilen durumlardır (Latince *dominiura* kökünden türeyen *danger* –tehlike– sözcüğü, daha güçlü bir hâkimiyet, daha sıkı bir disiplin kurma gerekliliğine işaret eder). Gece vakti, bu anlardan biridir: Örneğin Valenciennes'de 1114'te oluşturulan, düzeni korumakla görevli kurumlar, karartma işareti vererek herkese evine çekilmeyi emreden, evlerde ışıkların söndürülmesi için bir çağrı görevini gören çana başvururlar; kamu alanını boşaltma saati gelmiştir; bu saatten sonra sadece düzen düşmanları ortada görünür ve böylece kolaylıkla tespit edilip ele geçirilirler.

Öte yandan, mekânın bir bölümünün kamu erkine bağlı olduğu gözlenir. *Barselona Gelenek Hukuku*'nda, XII. yüzyılın ikinci yarısı için yapılan tanım şudur: "Halka açık yollar, akarsu ve pınarlar, çayırlar, otlaklar, orman ve çalılıklar." Görüldüğü gibi, ilk sırada dolaşım alanları yer almaktadır, ama bunun uzantısı olarak, cemaate yabancı oldukları için serseri diye algılanan bütün insanlar şüpheli, dolayısıyla gözetim altındadır; başka yerden geldikleri, tanınmadıkları için ("yabancılar") veya inançları, ayinleri yüzünden dışlandıkları için (örneğin Yahudi cemaatleri), doğal olarak "tehlikeli" kişiler sınıfına girerler. İkinci sırada vahşi alanlar, *saltus*, ekili olmayan, ürün vermeyen alanlar, otlama, avlanma, toplama alanları, halkın ortak mülkiyetindeki yerler bulunur; 1000 yılında Mâconnais'de bu alanlara "Frank toprakları" adı verilir, yani şu veya bu şahsa değil, cemaatin bütününe ait yerler.

Çeşitli zamanlar, mekânlar, davranış biçimleri ve toplumsal kategoriler, görüldüğü gibi kamu hukukuna bağlıdır; bu alandan yola çıkarak, yüksek görevlilerin erki dışında kalan ve bağımsızlığı belirgin işaretlerle sergilenen bir başka alan da tanımlanmış olur. Yazıyı pek az kullanan bu kültürde amblemler boldur. Özelin kapsamı özel mülkiyete tabi olduğundan, özel alanı tanımlayan görsel işaretler, her şeyden önce bir mülkiyet hakkının ifadesidir. Galya'da Franklar döneminde kaleme alınan

 Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

"barbar" yasalarında bahsi geçen sırıklar buna örnek teşkil eder. Bu sırıklar, belirli bir kişinin özel mülkündeki parsellere, çimenler bitmeye başladığında çayırlara, buğday filiz vermeye başladığında tarlalara, yani bir mevsim boyunca bu araziler sadece otlak olarak bırakılmış alanlardan ayrıldığında, işaret olarak dikilirdi. Bu sırıklar, savaşçı çetelerin, ortaklaşa yağmaya dahil olmadığını belirtmek üzere fethettikleri arazilere diktikleri bayraklara benzetilebilir; vakanüvis Galbert, 1127'de, Flandre Kontu İyi Charles'ın öldürülmesini izleyen kargaşayı anlatırken, Brugge'de farklı saldırgan grupların öldürülen kontun bulunduğu kuleye ve katillerin elebaşısı olarak görülen rahipler meclisi başkanının bulunduğu kuleye vakit geçirmeden koydukları işaretlerden bahseder; aslında bu mallar teşhir ediliyor, almak isteyenlere sunuluyordu; işlenen cinayetle, kamu intikamı alanına girilmişti; mallar yağmalanmak üzere halka açılmıştı ve onları ilk ele geçirmeyi başaranlar, bu malları ortak mülkiyetten çıkarıp kendi mülkiyetlerine geçiriyor, ürün vermek üzere olan tarla ve çayırlar gibi korumaya alıyorlardı.

Bununla birlikte, mülkiyete geçirmenin, yani *privacy*'nin en önemli işareti bayrak değil, engeller, duvarlar, çitlerdi; hukuki değeri çok yüksek olan bu işarete, toplum hayatını düzenleyen yasalarda sık sık değinilir. Örneğin Sal yasalarının 34. fasıl, 1. maddesinde, "Duvarları (*saepes*) kıranlar" ifadesi geçer; Burgonya yasalarının 55. fasıl, 2. ve 5. maddelerinde ise, "Bir sınır işareti çalınır veya kırılırsa, fail özgür bir kişiyse eli kesilir, köleyse idam edilir," denir. Yasa katıdır, çünkü sınırın iki yanındaki düzen farklı yapıdadır; dışarıdaki düzen kamusal, içerideki özeldir. Frank dönemi metinlerindeki adlandırmayla ister *clausum* (bağların ekili kısmı), ister *haia* (çit), ister *foresta* (park – ekili olmayan arazinin yasak konmuş bölümü) olsun, bu şekilde sınırlarla çevrilmiş alanların tamamı farklı bir yasayla yönetilir. Yine de, "avlu" söz konusu olduğunda özel mülkiyet daha da vurgulanır.

Fransızca *cour* (avlu) sözcüğü, Latincedeki *curtis*'ten türemiştir; *curtis*'in ilk anlamı, *saepes*'le eşanlamlıdır ve duvar (örneğin Bavyera yasası 10. ve 15. maddeleri), ama özellikle konutun etrafını çeviren duvar demektir. Bir arada *casa*'yı (hane) oluşturan avlu ve ev arasındaki bağ çok önemlidir. Sankt Gallen Manastırı'na ait 771 tarihli bir belgede bu açıkça görülür: *casa curte circumclosa cum domibus edificiis...* "avluyla çevrili, evleri, binaları içine alan hane" –özel hukuka tabi, aileyi barındıran yuva–; Charlemagne döneminde krala ait mülk arazilerin yönetimini kurala bağlayan *De villis* fermanı da belirgin bir örnektir: *ut edificia intra*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

curtes nostras vel saepes in circuitu bene sint custodire "avlularımızın veya engellerimizin içinde yer alan binalar dikkatle denetlenecek." Çevre duvarı, insanların uyumak üzere çekildikleri, en değerli varlıklarını kapadıkları ve karartma saatinden sonra sığınmaları gereken barınağın etrafını sınırlar. Bunu en iyi ifade edecek imgeyi biyolojide, hücre imgesinde bulabiliriz: ev (çekirdek) ve duvar (zar), Karolenj dönemine ait metinlerin hepsinde *mansus* adı verilen bütünü oluşturur, ki bu da, ikamet edilen yerdir.

Evin çevresinde bir çit veya duvar olmayabilir de. XII. yüzyıl başında Alemannia için çıkarılan fermanda şöyle denir: "Duvarla çevrili olsun olmasın, evlerin ve avluların, ayrıca halk dilinde *Hofstatten* adı verilen meşru [yani kamu hukukunca tanınan iç arazilerin sınırında durdurulan] alanların içerisinde düzen hâkim olacak." Ancak, duvarın olmaması ya tesadüfidir ya da çoğu örnekte olduğu gibi konutlar, etrafı çevrili ortak bir alanda toplanmışlardır. Normal koşullarda, çevresinde duvar olmayan ev yoktur. Yeni köyler kurulurken, "kolon"ların yerleşeceği alanlar düzenlenir ve üzerinde inşaat yapılacak arsaların "avlu" olduğu, önce bir çevre duvarıyla çevrilmelerinin yerinde olacağı mutlaka belirtilir (Freising, *Gelenek Kitabı*, 813). Bu çevre duvarı şiddeti geri püskürtür, azami savunmasızlık halinde yaşanan yerden uzaklaştırır; ortak kamu yasası da, evi kuşatan mekânı, Hariulf vakayinamesindeki ifadeyle "halk arasında avlu denilen" alanı (*atrium*) koruma teminatı olarak verir, bilhassa gece vakti yasağı delme, sınırı aşma cüretini gösterenleri çok ciddi cezalarla tehdit eder. Hırsızlık, kundaklama veya cinayet suçu, etrafı çevrili bir yerin içinde, dışarıdan zorla girmiş kişilerce işlenmişse, ceza ikiye katlanır, çünkü çifte suç işlenmiştir, asıl suça, zorla içeri girme suçu da eklenir. Buna karşılık, suçlu meşru olarak duvarın içinde ikamet edenlerden biriyse, yargıç evin reisi tarafından çağrılmadıkça müdahale edemez, avluya giremez. Dolayısıyla, Erken Ortaçağ'da avlular, "halk"ın ortaklaşa haklarının yayıldığı alana serpiştirilmiş bağışık adacıklara, sığınaklara benzer. Dışarı çıkmak isteyenler için, bir başka görünür kılıf, daha doğrusu bir başka korunma simgesi gereklidir. Özgür erkekler için bu, özgürlüklerinin işareti olan silahlarıdır. Duvarın dışına çıkarılan kadınlarınsa, başlarını örtmeleri gerekir.

Bütün *res privatae* ve *res familiares*, yani özel, şahsi taşınır mallar, erzak ve giyim eşyası, hayvanlar ve ayrıca halkın bir parçası olmayan bütün insanlar, yetişkin olmayan, silah taşıyacak, askeri seferlere veya adalet meclisine katılacak durumda olmayan erkekler, hayatları boyunca kadınlar, reşit olmayanlar ve nihayet

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

hangi yaşta olursa olsun, her iki cinsten de özgür olmayan kişiler, bu etrafı çevrili mekânlara kapatılır. Bu insanlar doğrudan yaşaya değil, ev erkine, Latince metinlerde *domus*, *dominus* olarak geçen evin reisinin erkine bağlıdırlar. Evin reisinin "elinde", yazıcıların kullandığı Latinleştirilmiş Almanca terimle, *mundeburnium*'undadırlar; ahırlarda barındırılan hayvanlar gibi, insanlar da onun mülkiyetindeki nesnelerdir; ev halkını (*familia*, *mesnage*, *maisnie*, *masnade)* oluştururlar. Bu nüfus sadece üç koşulda bir başka erkin, kamu erkinin eline düşer. Birincisi, bu kişilerin, bağlı oldukları evin reisi veya aileden özgür başka erkekler yanlarında olmaksızın duvarı aşarak halka ait alana girdikleri, yolda veya halka ait meydanlarda bulundukları durumdur; yabancı konumuna düştükleri için, "hal ve tavır"larının sorumluluğu, baba otoritesinin yerini alan yargıca aittir, bu kişileri yargıç sahiplenir. İkincisi, evin reisinin bulunmadığı, konutta "aile"nin reşit olmayan fertlerini koruyabilecek yetişkin ve özgür bir erkek olmadığı durumdur; kralın, memurlarına devrettiği temel görevi, dul ve yetimleri himayesi altına almaktır. Son olarak, *clamor* ya da "çığlık" adı verilen bir başvuruyla, şikâyetle, yargıcın yardıma çağrıldığı üçüncü durum vardır; bu durumda suç da, hınç da kamuya açılır ve suçlular genel otoriteye teslim edilir.

Doğruyu söylemek gerekirse, X. yüzyılda resmi metinlerin hâlâ değindiği sınır çizgisi, özel erkin baskısıyla uzun süredir silinme yolundaydı; üstelik bu durum, Roma ilkelerine, uygarlığa Germen etkisinin, barbar etkisinin sızmasının sonucu değildi: Bu eğilim, Antik dönem klasik kültüründe bile varlığını hissettiriyordu. Bunu kırsallaşmayla ilişkilendirebiliriz: Kamu erkinin daha görkemli şekilde teşhir edilmesi amacıyla oluşturulmuş şaşaalı bir dekor olarak nitelendirebileceğimiz kentler, yavaş yavaş kırsal bölge tarafından istila edildi; bu arada yargıçların gücü de ufalanma, köy evlerine dağılma eğilimindeydi. Böylece, "avlu", sezdirmeden kentin yerini aldı ve toplumsal örgütlenmede en tipik örnek oldu. Hiç kuşkusuz, kralın başlıca görevinin, özgür erkeklerden oluşan bir cemaatin barış ve adalet içinde yaşamasını sağlamak olduğu; kralın, IX. yüzyılın başında Jonas d'Orléans'ın dediği gibi, "eksiksiz barış"ın bekçisi olması, "halkın birliği"ni sağlaması gerektiği fikri, hiç değilse aydınlar arasında geçerliliğini korudu. Bununla birlikte, bir yandan krallığın Hıristiyanlaşması sonucu, Tanrı'nın, ama Baba Tanrı'nın temsilcisi kabul edilen kral, giderek *bizzat* bir baba kılığına büründü; tek tek evlerde yönetimi elinde bulunduran babalarınkine benzer bir yetkisi vardı. Öte

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yandan, mevcut yetkileri giderek belirginleşen şekilde, kişisel, babadan oğula miras yoluyla geçen bir mülkiyet görüntüsüne büründü: Devleti ele geçirme hareketi, siyasal hiyerarşinin tepesinde doğdu. Fustel de Coulanges ta o zaman fark etmişti: Antik Roma'da *publicus*, halka ait olan demekti, Franklar döneminde Galya'da ise krala ait olan; kralın erki, çiftleşmeyle, döllemeyle, kanla aktarılan ve her kalıtımda evlatlar arasında paylaşılan ya da bir ev misali bölünmeden kardeşlerin ortak mülkiyetinde bulunan bir aile mülküne dönüşmüştü. Hükümdarın adaleti yürüttüğü *palatium* (saray), yavaş yavaş bir konut gibi algılanmaya başlandı; kimi sözcüklerde, örneğin Latince *curia* sözcüğünde görülen anlamlara kayması da bunun göstergesidir.

Curia terimi başlangıçta Roma halkının ayrıldığı boylarına, daha sonra Senato'ya, yani yüksek kamu görevlerinin özüne verilen addı; günümüze kadar gelebilmiş metinlerde *curia*, VIII. yüzyıldan itibaren *curtis*'le karışmaya, kamu erkinin meşru olarak uzak tutulduğu, etrafı çevrili arazi anlamında kullanılmaya başladı; buna karşılık, yazıcılar, üstelik en iyileri, kraliyet sarayından bahsetmeleri gerektiğinde, tersine, *curtis* kelimesini kullandılar; en tumturaklı imtiyaz beratlarında, Charlemagne'a *in curte nostra* dedirttiler. Sözünü ettiğim iç içe geçişin açık bir kanıtı, bütün Ortaçağ hükümdar konutlarının prototipi olan Aix imparatorluk sarayının yapılarıdır. Bu yapının, Antik Roma'nın resmi binaları gibi güzel taşlarla inşa edilmiş kimi unsurları, görkemli kent dekorunun bir parçası olarak tasarlanmıştır: dev kapı, galeri, iki ucundaki iki yapı, kuzeyde hükümdarın yasama ve yürütmeyi yerine getirdiği bazilika, güneyde ise önünde halkın üst kattaki hükümdarı görmek ve bir balkondan yaptığı konuşmayı dinlemek için toplandığı *atrium*'uyla küçük kilise. Bununla birlikte, burada taht içeriye bakacak şekilde durur, bu da tapınağa, hizmetkârları, Tanrı'nın yeryüzündeki sureti olan efendilerinin dizi dibine toplayan kapalı bir mekân havası verirdi. Cepheye gelince, bir *curtis*'e, kralın yakınlarıyla birlikte yaşadığı, yıkandığı, ahşap binalarda uyuduğu, adamlarını beslediği alanı çevreleyen bir engele benzediği söylenemez mi? Aix Sarayı, diğer Karolenj sarayları, daha sonra feodal prenslerin yaptırdıkları, örneğin yakın zamanda gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkarılan, Normandiya Dükü Richard'ın Fécamp'da yaptırdığı saray, aslında bir *villa rustica*'nın (köy malikânesinin) özelliklerini sergiliyordu; barındırdıkları kalabalık hizmetkâr kadrosunun temel hizmet alanları olan kilise ve oda hizmetkârlığı, görünürde kamusal işlevi olan yapıları sinsice ele geçirmişti. Kili-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sede, "aile"nin din adamları, halka açık dualarda efendilerini çevreliyorlar, ama "özel" günlerde, efendileri tek başına dua etmek üzere çekildiğinde daha rahat hizmet veriyorlardı. Odada ise, sadece dildeki kalıntıları bağlamında kamu kasası olan, ama aslında *res familiaris*'in en değerli bölümünü oluşturan *arca publica* bulunuyordu. Karolenj kralının konutunda *res familiaris*, Sofu Ludwig'in bir biyografisinde anlatıldığına göre, "kraliyet süsleri [artık özel eşyaya dönüşmüş erk amblemleri], silahlar, kaplar, kitaplar ve ayin giysilerinden" oluşuyordu; Sankt Gallen Keşişi için oda bir vestiyer, bütün cüppelerin saklandığı bir gardroptur; Kel Charles'ın 867 tarihli bir beratından, imparatorluk soylularının her yıl hükümdara sunduğu armağanlara, bağımlı köylülerin dokuduğu keten ve yünlülerin eklendiğini öğreniyoruz. Bu zorunlu fakat özel cömertlik ve kölelerden toplanan haraç ve vergiler sayesinde saraya giren her şey, at yemi dışında her şey, Karolenj sarayının içişlerini düzenleyen kararnameler uyarınca, kralın eşinin, yani kadınlığı nedeniyle halka dahil olmayan, içeriye kapanmış bir kadının denetimindeydi; bunu, kamu erkinin kaçınılmaz biçimde özel erke dönüşümünün açık bir ifadesi olarak görüyorum.

Bir başka açık gösterge de, kralla maiyetindekiler arasındaki bağların niteliğidir. Kralın maiyeti (her ilkbaharda askeri sefere ve diğer zamanlarda ekili olmayan alanlarda ava çağrılan göçebe topluluk), saray binasının etrafında veya geçici konak yerinde her şeyden önce sofra arkadaşlığı adına, hep birlikte, kendilerini besleyen bir baba olarak gördükleri efendinin eşliğinde yemek yemek için, Sal yasalarında sözü edilen "kralın konukları" arasında yer almak için bir araya gelirdi. İktidarın törenleri bünyesinde yemeğin önemli simgesel işlevi. Öte yandan, sadakat (*obseguium*), yani saygı, serbestçe verilen hizmet, bütün bu insanların hükümdarın himayesine girmesi anlamını taşırdı. Aradaki bağ, belirli el hareketleriyle pekiştirilirdi; efendi, varlığını teslim etmekle babanın karşısında çocuk konumuna geçen kişinin bitiştirdiği iki elini ellerinin arasına alırdı. Kaçınılmaz olarak, VIII., IX. ve X. yüzyıllarda, besin dağıtımında kullanılan ve evlada duyulan güven benzeri bir güven oluşturan hareketlere verilen önemin giderek artmasıyla, *functio*, yani kamu hizmeti dostlukla, beslenenin minneti ve himaye edilenin itaatıyla özdeşleşti. Her ilkbaharda devlette belli bir önem taşıyan her şeyi Karolenj kralının etrafında bir araya getiren toplantı, karşılıklı armağanlarla ve yemek şöleniyle, bir aile toplantısı gibi yaşanırdı; bu da, kralın özel hayatını mecburen gösterişli kılan bir etkendi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Çünkü özel hayatla kamusal hayat arasında bir iç içe geçiş, karşılıklı etkileşim söz konusuydu: Saray bir şahsın evine benziyorsa, kraliyet erkinin bir parçasını elinde bulunduran her şahsın evi de bir saraya benzemeli, yani açılmalı, içini göstermeliydi; bunun en belirgin ifadesi, efendinin yemeğine ilişkin bir tören oluşturulmasıydı. Nitekim IX. yüzyıldan itibaren, yüksek aristokratlar, kontlar arasında böyle bir şey gerçekleşti. Kentlerde inşa edilen sarayların her birinde, kralın yokluğunda bir kont onun yerini alırdı: hükümdar gibi onun da aynı anda hem kamu şahsiyeti, hem de bu amaçla *privance*'ını sergileyerek, evlatlarını besleyen baba rolü oynaması gerekirdi. Feodalleşme süreci, kralın sarayının sunduğu modelin bu şekilde sapmasıyla başladı.

Feodalite ve özel erk

X. yüzyılın sonlarına doğru bu hareket hızlandı ve iktidar zincirindeki bazı kopuşların sonucunda, ayrı ayrı yetki halkaları oluştu. Önce, kralların bir zamanlar bitmez tükenmez seyahatleri sırasında ziyaret ettikleri ve diğer zamanlarda kontların yaşadığı yerel saraylar özerkleşti; 1000 yılına gelindiğinde, Fransa'da kontlar, atalarının krala vekâleten ellerinde bulundurdukları kısmi kamu erkinin artık özel mülklerinin bir parçası olduğunu düşünmeye başlamışlardı bile; kontların hanedanı bir nekropolün üzerinde kök salmakta; akrabalıkları, kralınki gibi soya göre düzenlenmekteydi. Krallığın amblem ve yetkilerini kendilerine mal ettiler ve giderek düzenli biçimde kralın huzuruna çıkmaz oldular; piskoposların yanı sıra kontların da geri çekilmesi, kraliyet sarayının varlığını sürdürebilmiş kamusal niteliklerini silik birer hatıraya dönüştürdü. 1050-1060 yıllarına gelindiğinde, Capet kralının maiyetinde artık sadece çok yakın akrabaları, birkaç av ve savaş arkadaşı, bir de ev hizmetlerinin yöneticileri bulunuyordu; düzeni koruma ve yargı yetkisi kesinlikle bağımsız prensler tarafından yerel olarak icra ediliyordu; prensler ara sıra arazilerinin sınırında, tarafsız topraklarda dostça bir araya geliyorlar, bu buluşmalarda her biri efendi sıfatıyla yer alıyor, krallığın kendi yetkisi altındaki kısmını kendi evinin bir eklentisi sayıyordu.

Özel hayatta güçlenen göreneklerle zihinsel imgelerin istilası öylesine hoyratça oldu ki, çok kısa bir süre içinde devlet ailevi bir örgüt olarak görülmeye başlandı. Buna iki örnek verelim:

Değerli tarihçi Yaşlı Landolf, yarım yüzyıl sonra, 1000'li yıl-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ların Milano Prensliği'ni tasvir ederken, Milano kentini ve kırsal çevresini, bir ev halkından söz edercesine anlatır; burası Aziz Ambrosius'un evidir, çünkü o sırada krallık yetkisi, azizin halefi olan başpiskoposun elindedir. Düzenin hâkim olduğu bu dev sarayın bünyesinde çeşitli ev hizmetleri, hiyerarşik yapıda on görev alanı, on "sınıf" (Landolf bu terimi kullanır) arasında bölüştürülmüştü; her birini, bir ekibin başkanı olan bir "usta" yönetirdi. Bu hizmetlerin çoğu ve en nüfuzlu olanları elbette dini işlerin idaresiyle ilgiliydi. Bununla birlikte en alttaki iki sınıf dindışı işlerle ilgilenirdi; biri, ev içindeki hizmetkârları bir araya toplar, eski yüksek görevlilerin mirasçısı olmakla birlikte artık özel bir memur gibi görülen vikontun yönettiği öteki de, *domus* dışındaki adli ve askeri eylemler için Milano halkını, kendilerini prensin dev ailesinin üyeleri olarak görmekle birlikte söz konusu yazıda "vatandaşlar" olarak adlandırılan özgür erkekler topluluğunu bir araya getirirdi. Herkes prense hizmet etmek durumundaydı; karşılığında, herkes onun koruyuculuğuna güvenirdi; Aziz Ambrosius'tan, kendilerini bir baba gibi korumasını ve ayrıca ara sıra bakımlarını sağlayıp beslemesini beklerlerdi; gerçekten de başpiskopos Aribert, açlık dönemlerinde para ve giysi dağıtırken, fırın yöneticisine günde sekiz bin ekmek yoğrulmasını, mutfak yöneticisine, açları beslemek üzere bin ölçek bakla pişirilmesini emrederken tasvir edilir; bu şekilde beslenen halk, bir bütün halinde zihinsel olarak prensin özelleşmiş konutuna eklenir.

Yine İtalya'dan, ama daha ileriki bir döneme ait olan ikinci örnek, Pisalıların 1113'te Mayorka'ya yaptığı, zaferle sonuçlanan sefere övgü niteliğindeki metindir; bir destan olduğu için gerçekler çarpıtılmıştır, ama bu sayede simgesel yapılar daha belirgin biçimde ortaya çıkar. Pisa ordusunun, yani askeri bir serüvene katılmak üzere çağrılmış halk topluluğunun ordugâhı bu metinde de bir konut gibi, daha doğrusu efendinin sofra arkadaşlarına sunmak zorunda olduğu şölenler için hazırlanmış dev bir salon gibi tasvir edilir: İsa'nın yerini tutan başpiskoposun çadırı ortadadır, etrafında, havarilerin yerini tutan ve savaşçılara ikinci dereceden komuta eden on iki "soylu"nun çadırları dizilidir; bu komutanlar başpiskoposa akrabalık bağıyla, vasallık göreviyle, onun kendilerine bağışladığı *fief*'le, yani özel bağlarla bağlıdırlar ve her biri bir "birliğin" (Fransızcada ekmek kelimesinden türeyen *compagnie*, paylaşılan besin fikrini bir kez daha karşımıza çıkarır), çadırları soyluların çadırının küçük çemberinin etrafında büyük bir çember oluşturan halkın bir bölümünün efendisidir. İç içe geçmiş himayeler; o dönemdeki

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

prenslerin hepsi, erklerini bu şekilde algılarlar; onların gözünde evleri, kanatlarının altında belirli sayıda astın evlerini barındırır; her evi bir "soylu" yönetir ve o da, nüfusun bir bölümü üzerinde, kendilerininkine benzer bir erke sahiptir.

XI. yüzyılda bu uydu evler iki simgenin, kamu erkiyle özel erkin simgelerinin birleştiği yapılardı: bir yanda dimdik yükselen, kısıtlama yetkisinin amblemi kule, öte yanda evin bağışıklığının amblemi duvar, eskiden kullanılan terimle "kılıf". Bu konutlar tam anlamıyla özerktiler; bununla birlikte, daima bir efendinin ev halkı çerçevesinde düşünülürlerdi, ki bu ev de kralın evinden ayrı algılanmazdı. Bağımlı ailelerin reislerini geçici olarak egemen aileye katılmaya zorlamada âdetler devreye girerdi. Egemen ailenin reisi, örneğin bir zamanlar Karolenj kralı, önemli bayramlarda bütün dostlarını sarayında (metinlere göre *curia* veya *curtis*; bu konuda yazıcılar kararsızdır) toplanmak üzere çağırdığında, bunlar kralın yanında birkaç gün geçirirler, açıkça hizmetkâr rolü oynarlardı. XI. yüzyıl başında Alman kralının maiyetini Merseburglu Thietmar şöyle anlatır: Dört dük hizmet etmektedir *(ministrare* fiilini kullanır; gerçekten de bu mizansende, büyük şahsiyetlerden her biri "görevli" sıfatıyla bir ev hizmetini yönetir); biri sofradan sorumludur ve bu yüzden önem bakımından ilk sırada yer alır; diğer üçü ise sırasıyla odadan, kilerden ve ahırdan sorumludur. Öte yandan, ikinci sınıf efendilerin evlatları, bu dostluk, neredeyse akrabalık ilişkilerini çok daha uzun bir süre fiilen yaşarlardı; genellikle ergenlik döneminde hâkim konumdaki efendinin "maiyetine" verilir, bu süre boyunca efendiyle yemek yer, uyur, avlanır, onun tarafından eğitilir, onun gözüne girmek için rekabet eder, ondan giyim kuşam, mutluluk bekler, sonunda silahlarını, bazen eşlerini, kılıç ve zevceyi, yani kendi evlerinin reisi olabilmek için gerekli her şeyi ondan alırlardı; kendi evleriyse, özerk olmakla birlikte, gençlikteki yakınlığın devamı sayesinde hami eve sıkı sıkıya bağlı kalırdı. Temel bir nitelik: feodalleşme süreci, özel hayatın kalıpları içinde kamu erkini "ufaladı". Dostluğun, karşılıklı hizmet taahhütlerinin, dolayısıyla emretme hakkının intikalinin kaynağında özel hayat vardı; bu hak, ancak çifte bağlılık, bir hamiye ve kendi himayesindekilere bağlılık konumunda meşru olarak elde bulundurulabiliyordu. Böylece dört dereceli bir hiyerarşi imgesi yerleşti: kralın sarayı, çevresinde prenslerin sarayları, onların çevresinde şatolar ve son olarak her şatonun egemenliğinde, o şatonun etrafına yerleşmiş halk.

Bu arada halk, feodalitenin yükselişiyle birlikte ikiye ayrıl-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dı. Yetişkin erkeklerden sadece birkaçı temel yurttaşlık görevini, yani askerlik hizmetini eksiksiz, en iyi gereçlerle donanmış halde üstlenme hakkına miras yoluyla sahip olabiliyordu. Latince metinlerde bu kişileri adlandırmak için savaşçı anlamındaki *miles* sözcüğü kullanılır, ama konuşma dilinden Latinceleştirilmiş bir sözcük olan, *caballarius*, yani şövalye de kendini gösterir. Bu adamlara verilen görevin yerine getirilmesi için en doğal mekân kaleydi; dönem dönem kaleye staja, karargâh kurmaya giderlerdi; toplumun huzuru tehlikeye düştüğünde "şatonun çığlığı" adı verilen işaret üzerine hepsi kalede toplanırdı. Şövalyeler şatonun efendisine tabiydiler –onlardan "kendi" şövalyeleri olarak söz ederdi–, şövalyeler üzerindeki otoritesi, tıpkı kendisini ülkenin prensine bağlayan otorite gibi, belirgin biçimde aileviydi. "Şatonun savaşçıları" yetişkin yaşa geldiklerinde, bedenlerini belirli hareketlerle kalenin komutanına teslim etmiş oluyorlardı; ellerin verilip alınması hareketi teslimiyeti, barış işareti öpücük ise karşılıklı sadakati temsil ederdi. Bu törenle bir tür anlaşma yapılmış olur, taraflar neredeyse akrabalık denebilecek bir bağla birleşirdi. Teslim olunan kişiyi adlandırmak için "yaşça büyük" anlamındaki "senyör" sözcüğünün seçilmesi, şövalyelerin, senyöre ait belgelerde adları geçtiğinde, senyörün baba tarafından akrabalarıyla homojen bir topluluk oluşturması ve nihayet, efendinin, "mürit"lerinin geçimini sağlamak, sofrasında cömertçe beslemek veya istisnalar olmakla birlikte kendi geçimlerini sağlamaları için *fief* bağışlamak yükümlülüğü taşıması bunu kanıtlar. *Fief*'in bağışlanması, bir saman çöpünün bir elden diğerine geçme töreniyle gerçekleşirdi; bu törenin, sis perdesinde kalmış çok Erken Ortaçağ'da, evlat edinmeyi simgeleyen bir törenden türemiş olması muhtemeldir.

Şövalyeler, kendilerini teslim etmekle, gerçekten şatonun efendisinin "ailesine", özel hayatına girmiş olurlardı. İşte bu yüzden, 1031'de Limoges'da toplanan konsilin kararlarında, laik toplumun üst katmanını oluşturan kişiler sayılırken, "yüksek güçler" ve "ikinci sınıf prensler"in ardından "şövalyeler" gelir ve *milites* sözcüğüne hemen en uygun sıfat: *privati* –özel– eklenir. Halkın, kamunun alanı dışında kalan bir bölümü, bu şekilde neredeyse akraba topluluklar arasında bölüştürüldü. Bu yakın ilişkilerde çıkabilecek bütün anlaşmazlıklar özel yollardan, savaşarak, yargı düellolarıyla veya bir yeğenin dayısına zorunlu hizmetini değerlendirircesine yapılan hakemlikle, yardım ve tavsiyelerle çözümlenirdi; herkes ortak mülkün yönetimine katılırdı, yasal olanları çağırıp silah altına toplama yetkisi kaleye aitti. Şövalyele-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rin zorunlu görevlerinden biri, kendilerine verilen besin veya onun yerini tutan *fief* karşılığında, halkın geri kalanını boyunduruk altında tutmak için şato çevresinde düzenli aralıklarla, kısıtlayıcı erkin temsilcisi olan atlının üstünlüğünü göstermeyi amaçladığından "at gezintisi" adı verilen yıldırma turlarına çıkmaktı.

Halkın diğer bölümü, yine özelleşme eğilimindeki bir sömürüye maruz kalıyordu. Bu kesimin bazen açık, çoğu *zaman* örtük, pasif direnişi Ortaçağ'ın başından sonuna kendini hissettirir. Kimi ayrıcalıklı kırsal alanlarda, örneğin dağlık yerlerde ve XI. yüzyılda, değişim ekonomisinin en durgun döneminde canlılığını koruyabilmiş yegâne kentler olan Hıristiyan âleminin Güney kentlerinde etkili oldu. Bu bölgelerde, özgürlüğün önemli ayrıcalıklarını ellerinde bulunduranlar, yargılamak ve savaşmak üzere bir araya toplananlar sadece şövalyeler değildi. Metinlerde, şövalyelerin yanı sıra, *boni homines* adı verilen, "nitelikli" adamlardan, kentlerde *cives*'ten (kentliler) söz edilir (Pisa ordugâhında üst çemberdeki çadırlarda kalmadıkları halde Mayorka'ya silahlarıyla saldırmaya hazırlanan, başpiskopos prensin forumdaymışçasına nutuk çekerek yüreklendirdiği kişiler bunlardır). Bununla birlikte, yurttaşlık davranışlarının ve bilincinin, şövalye evlerinin bir alt düzeyinde korunduğu yerlerde sınır çizgisi pek inceydi. Halk yığınları da hizmete alındı, ama şövalyelerden çok farklı biçimde. "Halkın yargıcı" (Anse Konsili kararlarında, 994 yılında, krallık erkini elinde bulunduran kişi hâlâ böyle adlandırılıyordu) şövalyelerine evlatları, yeğenleri veya damatlarıymış gibi davranırdı; oysa egemenliğindeki topraklarda yaşayan diğer herkesi *familia*'sının üyeleri –terimi ilk anlamıyla kullanırsak– hizmetkârları olarak görürdü. Burada hâkim olan özel hayat modeli akrabalık değil, kölelik temeline oturuyordu; o dönemde insanların zihnine yerleşen imge, kırsal Erken Ortaçağ'dan miras kalan büyük mülk arazi imgesiydi. Şato bir *curtis dominicalis*, malikâne avlusu, Karolenjler döneminde büyük kırsal işletmenin ortasında efendinin konutuyla müştemilatını çevreleyen duvar olarak görülürdü. Köylülerin yaşadığı küçük araziler, barakalar (*curtiles*) ise, Karolenj aristokrasisinin, düşük seviyedeki bağımlılarını yerleştirdiği köle kulübeleriydi.

Aristokrasi, kadın ve erkek kölelerini, üreyip çocuklarını yetiştirmeleri için küçük toprak parçalarına çiftler halinde yerleştirmeyi tercih etmişti; *mancipia*'nın oluşturduğu sermayeyi işletmenin, bakımını ve yenilenmesini sağlamanın en iyi yolu buydu. Tek sakınca, köle denilen bu canlı varlıkları evlendirmekle, kendilerine bir miktar özel hayat hakkı tanınmasıydı. Bu

 Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yüzden de miktar cimrice hesaplanmıştı: Bu konumdaki erkekler, her iki ya da üç günde bir, sabahtan mülk araziye gidip akşama kadar emredilen bütün işleri yapmak zorundaydılar, yemekleri yemekhanede yer, böylece –hayatlarının yaklaşık yarısını– malikânenin hizmetkârları arasında yer alırlardı; bu erkeklerin evinde yaşayan kadınlar ise haremde, kadınlara mahsus tekstil atölyesinde toplu çalışmaya katılmak zorundaydılar; öte yandan efendi, bu çiftlerin çocuklarını istediği zaman alırdı, her hane, tam gün çalışan hizmetkâr kadrolarını besleyen bir madendi; ayrıca efendi kölelerinin evindeki her şeye de el koyabilirdi; kızları alıp istediği gibi evlendirebilirdi –kızın babası bu hakkın kendisinde olmasını istiyorsa, satın almak zorundaydı–; hatta mirasın bir bölümüne de, sözgelimi baba öldüğünde hayvanlara, anne öldüğünde giysilere el koyabilirdi. Kölelerin evleri, özgür köylülerinki gibi haraç kesme ve zorbalığa karşı yasalarla korunmuyordu; aslında efendinin evinin uzantılarından başka bir şey değildiler; efendi, köle evlerindeki erkeklerin, kadınların, gençlerin, malların ve hayvanların sahibiydi, tıpkı kendi fırınının, kendi ahır ve ambarlarının sahibi olduğu gibi.

XI. yüzyılın başında toplumda feodal örgütlenme ortaya çıktığında açıkça görülüyor ki, kamu kökenli erki ellerinde bulunduranlar, hükmettikleri araziyi büyük bir mülk araziyle bir tutmak, bütün göçmenlerden, şövalyeler haricinde gelip geçen herkesten, kendilerine ait kölelerden zorla aldıkları her şeyi koparmak eğilimindeydiler; kamu erkinin araçlarının bile, halkın silahsız kesimine uygulandıklarında, malikâneye ait olduklarını görüyoruz. Nasıl ki prensin veya kontun etrafında, yüksek kamu mahkemesi, akrabalardan, *fief* sahiplerinden, özel şövalyelerden oluşan bir aile toplantısına dönüşüyorsa, aynı şekilde köylerde özgür yoksulları yargılamak üzere toplanan kurullar da ev mahkemelerine dönüştü; şatoların efendileri bu mahkemelerin başına hizmetkârlarından birini atar, sıradan insanlar, konumları ne olursa olsun, yakın geçmişte mülk arazilerdeki kölelerin cezalandırıldığı şekilde cezalandırılırdı. Mâcon bölgesinde dönüşüm yaklaşık 1030'da tamamlanmıştı. Başka bölgelerde, gecikmekle birlikte, "yoksullar" (o dönemde bu sözcük, yetkisi olmayanlar, şatonun hâkimiyetindekiler için kullanılıyordu) arasındaki farkların giderek ortadan kalkmasına yol açtı. Bu doğal bir sonuçtu, çünkü özgürlük kavramının canlı tutulduğu yer, kimilerinin katılma hakkına sahip olduğu, kimilerininse bedenlerinin doğuştan birine ait olduğu bilindiğinden katılamadığı, bir kadının, efendisi olduğunu iddia eden kişinin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

özel mülkiyetinde olmadığını "hukuken kanıtlayabildiği" (Cluny Manastırı sicillerine geçmiş, XI. yüzyıl sonunda alınan bir kararı aktarıyorum) köy meclisleriydi. Daha önceleri kamusal olan bu meclisler, tek tek evlerin içinde kölelerin hataları yüzünden cezalandırıldıkları mahkemelerle karıştırıldığında, özgürlük kavramı dağıldı elbette. Çözülme yavaş yavaş oldu; Mâcon köylerinde resmi belgeleri kaleme alanların *serviliberi homines* (köle-özgür) ayrımından vazgeçmeleri için üç kuşak geçmesi gerekti. Oysa elli yıl öncesinde, ortaklaşa kullanım amacıyla özgür insanlara ayrılmış toprak anlamındaki *terra francorum* teriminin geçerliliği kalmamıştı, çünkü özgür olsun olmasın, bütün köylüler artık senyörün denetimi altında komünün mülklerini kullanabiliyorlardı. Daha 1062'de, bir bağış belgesini kaleme alan yazıcı, devir işlemine konu olan insanlardan, toplu kaide "köleler" (*servi*) diye söz ediyordu; "ister özgür olsunlar, ister köle, köleler" diye bir ayrım yapma gereği duyuyordu, çünkü kuramsal ayrım tamamen unutulmuş değildi; oysa aslında, hepsini özel mülkiyetinde bulunduran kişi tarafından, tıpkı bir hayvan sürüsü gibi toptan devrediliyorlardı.

"Yoksullara" hükmetme hakkının özel mülkiyetin eline geçmesinin ikinci sonucu şudur: kısıtlayıcı erki ellerinde bulunduranlar, yetki alanlarında bulunan ve kendi malları olmayan bütün insanların şövalyeler gibi kendilerini "teslim" etmelerini şart koşmaya başladılar. Cluny belgelerinden birinde, yaklaşık 1030'da, Saône kıyısında bir köyde geçen şu olay aktarılır: Bir "özgür adam", yerleşmek üzere köye gelir, "serbestçe" köyde yaşar, ama bir süre sonra oranın senyörlerine "bağlanması" gerekir. Kullanılan *commendatio* terimi, savaşçıların bağlılık anlaşması için kullanılan terimdir; törensel hareketler belki pek farklı değildi, ama bambaşka sonuçlar doğuruyordu: bu şekilde "bağlanan" kişi, akrabalara değil, *familia*'ya tabi; şövalyeler gibi asaletle, yani bir evlat gibi değil bir köle gibi hizmet etmek zorundaki düşük hizmetkârlar sınıfına girer, kendi kendinin sahibi olmaktan çıkıp başkasının malı olurdu. XI. yüzyılda Mâcon zenginleri, kölelerini sattıkları, hediye ettikleri gibi "özgür adamlarını" da satarlar, hediye ederlerdi. Bu insanlara hâlâ özgür dendiği halde, bağımlılıkları babadan oğula geçerdi; efendileri evlerine girip paylarına düşen mirasın istediği kadarına el koyardı; efendinin onayını almadan evlenemezlerdi. Belgelerde kullanılan sözcükler nihayet gerçeğe uyarlandığında, yani büyük değişimden bir yüzyıl sonra, bir zamanlar yasalarda yer alan statü farklılığı tamamen yok olmuş bir bağımlılar bütünü-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nü nitelendiren çok anlamlı iki terim çıkar ortaya: bir efendi, şu veya bu kişiden, "öz" adamım veya "adamım" ("*homme de corps*": bedeni efendiye ait) diye söz eder.

Bununla birlikte, hiç şüphesiz, senyörler, istisnalar dışında kalelerine bağlı arazideki bütün "yoksullar"ı köleleştirmeyi başaramadılar. Yörede yerleşik, kendileri de birinin, ama başka bir efendinin adamı olan şövalyelerin ev halkını oluşturan yoksullar kurtuldular; 1282'de Orange kenti için çıkarılan yasada belirtildiği gibi, bu kişiler *de mainada hospicii* konumundaydı, yani şatonun gücü karşısında özerkliğini koruyabilecek kadar büyük ve kapalı bir evin, bir "konağın" "sürü"sünü oluşturuyorlardı. Metinde "yerleşik yabancılar" (*manentes*) olarak adlandırılan erkek ve kadın toplulukları da, şatonun gücünden kurtulanlar arasındaydı. Bu kişiler senyörün erkini bir baskı aracı olarak daha az hissediyorlardı ve bu erkin kamusal niteliği tamamen yok olmamıştı. Örneğin 1042'den sonra kaleme alınmış Tende yasalarında konta verilmesi zorunlu hizmetler konusunda, *homines de sua masnada* denilen kendi sürüsüne ait kişilerin, tıpkı kölelerin zorunlulukları gibi belirsiz olan görevleriyle *homines habitatores* denilen yerleşik yabancıların tarifeye bağlanmış görevleri arasın- bir ayrım yapılır. Yine de, kendilerini bir ölçüde savunabilmiş, babaları bağlılık törenlerini yerine getirmeyi reddetmiş, her iki ahtapot aile tarafından yutulmaya karşı koyabilmiş bu tür insanlarla ilişkili olarak, kendisini *dominus* olarak gören, onları hâkimiyeti altına alma iddiasındaki kişinin talepleri, sağladığı koruma karşılığında yerine getirilmesini istediği yükümlülükler de oldukça ailevi bir niteliğe bürünmüştü. Belirli tarihlerde efendinin evine "armağanlar" götürmek gibi artık yükümlü olmadıkları askerlik hizmetinin yerini alan angaryaları yapmak zorunda olduklarından, bir süre için senyörün "maiyetine" katılıyorlar, onunla bir dostluk ve itaat ilişkisine giriyorlardı. Başka tür bir baskı olan "konaklama", "barınma", "kabul" adı verilen ağırlanma hakları da benzer bir sonuç yaratıyordu. Bu hakların kamusal kökeni tartışılmazdır: Geç Antikçağ'da, seyahat eden yüksek görevliler, kentliler tarafından misafir edilirdi. XI. veya XII. yüzyılda, bu zorunlu misafirperverlik, köylünün özel hayatını koruyan engelleri düzenli aralıklarla yıkıyordu; senyörün ev halkı, kendi kulübesine yemeğe geliyor, kamp kuruyordu; senyörün kendisiyle olmasa bile, en azından şövalyelerinden biriyle, aileden biriymiş gibi bir gün, bir gece geçirmesi gerekiyordu. Böylesine rahatsız edici, istenmeyen bu misafirliğe inatla karşı konularak konaklama hakkı sınırlandığında bile, bunun bedelinin ödenmesi gerekiyordu; "özgür" diye adlan-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dırılan köylüler, senyöre mahzenlerinden şarap, kilerlerinden ekmek, kasalarından para vermek, senyör maiyetiyle köye kalmaya geldiğinde kuştüyü yataklar sunmak zorundaydılar – üstelik bu "bağışıklığı", hiç değilse köylüyle eşine tanınan bağışıklık hakkını kazanmak, halk adına bir zafer sayılırdı. Sözcük seçiminde en kararlı yazarların artık *populus* değil, *plebs* diye adlandırdığı boyunduruk altındaki halk için, özel hayatın koruyucu zırhı bu şekilde fazlasıyla incelmiş, hatta kopmuştu; feodalleşme süreci, toplumsal hiyerarşinin her seviyesinde, güç ilişkilerinde özelin yargı alanını genişletmiş, bir dalga gibi önündeki engelleri yıkarak ilerletmişti. Ne var ki, toplum feodalleştiğinde özel hayat giderek azaldı, çünkü her tür erk giderek daha da özelleşmişti.

Din de bu istiladan kurtulamadı. Feodal dönem Hıristiyanları, en azından davranışları konusunda bilgi sahibi olduklarımız, Tanrı otoritesi karşısında kendini adayan kişinin geleneksel tavrını benimser: Şatonun efendisine kendini teslim eden şövalyeler gibi diz çöker, genellikle ellerini bitiştirir, bir karşılık bekler, öbür dünyada bir baba şefkati görmeyi, Tanrı'nın özel hayatına, *familia*'sına girmeyi ve orada ait oldukları "sınıfa" uygun, yani boyun eğmeye dayalı hiyerarşinin en alt basamağında yer almayı umarlar. Tanrı'nın özel hayatında, iç içe girmiş, aşağı seviyedeki özel alanlardan birinde bir yer edinmeye çalışırlar. Yargıç Tanrı'nın, kıyamet gününde İsa ve yakınlarından oluşan özel bir kurulla çevrelenmiş olarak hüküm vereceğini bilirler; tıpkı senyörlerin malikânelerinde baronlarına sırayla söz hakkı tanıması gibi, İsa da yakınlarını sorgulayacak, her biri kendi müritlerinin, kendisine bağlanmış olanların davasını savunacaktır. Yargıç yardımcısı rolünü üstlenenler, artık cennette Tanrı'nın yanında yer alıp görüş belirtme ayrıcalığına sahip olmalarından kaynaklanan dünyevi bir otoriteye sahip azizlerdir. Bazen korkunçturlar, intikam alırlar, kendi hayvan ve şarapları ile kendilerine hizmet edenlerin, yadigârlarının saklandığı tapınağın ve evin hizmetlerini gören keşişlerin hayvan ve şaraplarına dokunmaya cüret eden kişiler aleyhinde özel kovuşturma açarlar – öfkeli Azize Foy geliyor akla. Dolayısıyla bu dönem Hıristiyanları, azizlere bağlanmaya, adeta Tanrı'nın vasalının vasalı olmaya çalışırdı. Azizlerin teveccühünü kazanmanın en emin yolu, keşişlerden oluşan ekiplerden birine girerek hizmetkârlarından biri olmak, bunu meslek edinmektir. XI. yüzyılda kimbilir kaç şövalye, ölüm döşeğinde Aziz Benedictus cüppesini giymeye karar vermiş, en yakın manastıra yüklü bir bağış yaparak, ölürken gerçeküstü bir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

efendinin hizmetkârları arasında sayılma hakkını garantilemiştir? Kimbilir kaçı, yine giriş hakkının bedelini ödeyerek, hiç değilse şu veya bu dini cemaatin üyesi olarak kabul edilmeye çalışmıştır? Kimbilir kaçı, vasallığa değil, serfliğe özgü törenlerle kendilerini adamış, köleleşmiş, bir azizin malı, "öz" adamı veya kadını olmuş; Almanya'da, Lorraine'de sık sık rastlanan, çoğu en yüksek soylular arasından çıkan "gönüllü kilise serfleri" gibi hem bu dünyada, hem de öbür dünyada sahiplerinin himayesine girmiş, en azından, daha önce gördüğümüz gibi mülkiyet işareti olan bayrağın altında yer almıştır?

Dindar halk böylece, kaçınılmaz biçimde, her biri bir azizin veya Meryem Ana'nın koruması altında yer alan, sevecen, kavrayıcı, kolları dört bir yana uzanan çeşitli konutlara bölünmüş dev bir evin halkına dönüştü adeta; XI. yüzyıl boyunca, insanlığın tamamını gökyüzü hizmetkârlarının çok sayıdaki bölmelerine yerleştirme hayali yaygınlık kazandı. Tanrı barışına vekâlet edenler, girişimleri için bu tür bir hayalde destek buldular. Kalelerin otoritesine set çekmek istediler ve bu baskıya karşı yeni duvarlar inşa ettiler, mekân ve anları tecrit ettiler, bir başka özel mülkün, Tanrı'ya ait bir mülk arazisinin sınırlarını belirlediler. Bu *privacy*'yi ihlal etmek, tapınaklarda, tapınakların çevresinde, sınırları haçlarla belirtilmiş alanlarda, "mezarlıklarda", sığınak işlevi gören, bağışıklığa sahip bağımsız kasabalarda hırsızlık yapmak, özel olarak Tanrı'ya ayrılmış günlerde hırsızlık yapmak, Kadir-i Mutlak'a meydan okumak, özel olanın intikamına hedef olmak anlamına geliyordu. Konumları nedeniyle Tanrı'nın evine ait kabul edilen erkek ve kadınlara, rahip ve keşişlere, yalnız kadınlara, yoksullara el kaldırmak da O'na meydan okumak demekti. O'nun, sınırsız misafirperverliğiyle savunmasızlara, kaçaklara açık olan bütün sığınaklarına kabul ettiği kişileri, hatta O'nun *mundium*'unda, O'nun elinin altında bulunan konukları yakalamaya çalışmak da O'na meydan okumaktı.

Tanrı barışı ve Tanrı'ya ayrılmış günlerde savaşmama yoluyla, kutsal bir özel hayatın kurumlaştırılmasının sonuçlarından biri, cemaat toplantıları için bir çerçeve oluşturulması ve böylece, tekrar bir kamusal alan yaratılmasının bu düzeyde desteklenmesiydi. Vaftiz işleminin yapıldığı, ölülerin günahlarının bağışlandığı kiliseler, kilise bölgesinde yaşayan halkın oluşturduğu küçük, kapalı toplumların belirginleştiği noktalar oldular; bölge sakinlerinin birçoğu, XI. ve XII. yüzyıllarda kilise yapısının kanatları altına, yani bir anlamda şiddete karşı hukuken korunan bağışıklık alanına yerleştiler. "Yoksulları" komşuluk da-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yanışması temelinde yeniden gruplandıran bu köy oluşumları, her tür müdahaleye karşı korunan ortak avlular oluşturdu ve bu avlulara çekilen, arazinin ekili olmayan ve ürün vermeyen bölümü üzerindeki tasarruf hakkına ortaklaşa sahip oldukları için bir araya gelen kişiler, senyörlerin taleplerine karşı daha çok direnebildiler. Bu yerlerin bazılarında, daha çok da ticari etkinliklerin yeniden başlamasıyla canlanan kasabalarda, birbirine bağlılık, "dostluk" kurumlaştı ve çağların ötesinden gelen sofra arkadaşlığı âdetleriyle, belirli aralıklarla birlikte yemek yemek ve bilhassa birlikte içki içmek üzere karşılıklı savunma derneklerinin üyelerini bir araya getirerek pekişti. Barış yanlısı hareketin, huzuru bozanları barışçıl yükümlülüklerle dizginleyerek zararsız hale getirmek amacıyla askerleri mecbur tuttuğu ve yoksullara uygulandığında, yerleşkedeki evlerin reislerini bir araya getiren toplu yemin töreni de bu dostluk ilişkilerini pekiştirdi. "Dirlik düzenliğin", bu birliklerin bünyesinde, hâkim bir otoritenin müdahalesi olmaksızın, dostların aracılığıyla, Cluny kasabasının 1166'da yazıya dökülmüş gelenek hukukuna göre "komşuların eliyle" sağlanması ilkesi benimsenmişti. Yani düzen, tıpkı "aile" içindeki gibi özel olarak korunuyor, kamu erki sadece *fractus villae* durumunda, cemaatin tamamı çok ciddi bir suçla sarsıldığında devreye giriyordu; kont, bu "kamu" vakalarını, kamusal nitelik taşıyan zina ve hırsızlık suçlarını, katedrale bağlı özel arazi de dahil, kendi kent sınırları içinde, hatta suçlular kişisel olarak piskoposluğa bağımlı olduklarında bile kovuşturma hakkını elinde tutuyordu.

Bu arada, söz konusu derneklerde nefret yasak olduğundan –örneğin Laon'da 1128'de ilan edilen düzeni koruyucu yasalar koruma altındaki alanın içinde şiddeti yasaklamakla kalmıyor, "bir başka kişiden ölesiye nefret eden kişinin, kent dışında söz konusu şahsın peşine düşmesini ve kente geldiği takdirde tuzak kurmasını" da yasaklıyordu, çünkü ortak çıkarlara zarar veren herkese karşı, her tür saldırganlığın topluluktan dışarı atılması gerekiyordu– doğal olarak bir iç denetim erki biçimlendi, uzlaştırmayla görevli bir eşraf topluluğu ortaya çıktı ve böylece, "kamu" seferlerinin güdümüyle ve XII. yüzyılda "yüksek" diye adlandırılmaya başlanan bir adaletin uygulanmasıyla, sınırlı bir himaye otoritesinin bir kademe altında, ortaklaşa özel hayatın içinde, ortak yarar kavramı etrafında tekrar bir kamusal hareket alanı oluşarak kişilerin özel hayatlarından ayrıldı. Aslında, tıpkı Erken Ortaçağ'da "halk" gibi, "dostluk" ve "barış" da (çoğunlukla dernek bu adlarla anılırdı) bütün nüfusu bir ara-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ya toplamıyordu. Dayanışmaya sadece hizmetle yükümlü olmayan yetişkin erkekler kabul ediliyordu. 1114'te Valenciennes'de yapılan anlaşmanın metni bu konuda şüpheye yer bırakmaz: erkekler (*viri*) on beş yaşını doldurduklarında doğrudan faal cemaate katılırlar; dolayısıyla, "kentin düzeni içinde" yer aldıkları, bir barınakları olduğu halde reşit olmamış oğlanlar, "konumları ve unvanları ne olursa olsun" bütün kadınlar ve nihayet Tanrı'nın serfleri sayıldıklarından keşişler, rahibeler ve rahipler cemaatin dışında tutulurlar. Ayrıca, "her efendinin (*dominus*), köyün içinde, barışı ihlal etmiş sayılmaksızın bağımlısını (*cliens*) veya kölesini (*servus*) kırbaçlayabileceği, dövebileceği; *aynı evde* ve aynı ev otoritesi (*dominium*) altında bir arada yaşayan köleler kendi aralarında kavga ettikleri takdirde, şikâyet ve cezaların efendilerine, yani konağın efendisine (*dominus hospicii*) intikal etmesi gerektiği ve barış görevlilerinin, bu şikâyet ve cezalar ölümle sonuçlanmadığı takdirde, katiyen bu işe karışmamaları gerektiği [...]" belirtilmiştir. "*Efendisinin ekmeğini yiyen* köle, barışı ihlal edenlere karşı efendisiyle birlikte tanıklık yapamaz." Böylece, kamu yasalarına tabi, barışın hüküm sürdüğü alanın içinde, bu yasaların dışında kalan adacıklar, evler vardır ve aynı yasalar, bunların bağışıklığını özellikle korur. Bu evlerden birine "baskın" yapmak, zorla girmek, en yüksek cezaya, "kamu" suçlarına biçilen cezaya tabidir. Picardie, Athis, Oisy ve Walincourt cemaatlerinin XIII. yüzyıl başında yazıya dökülen gelenekleri, özsavunma hakkını tanır: bir saldırganı kendi konutunda öldüren hiç kimse cezalandırılmaz; bir eve, o evde oturanlardan birini dövmek üzere gelen kişi çok ağır para cezasına (2 frank) çarptırılır; saldırgan içeriye zorla girmeye kalkmışsa 5 frank, amacına ulaşmışsa 10 frank ödemek zorundadır. Özel hayatı koruyan duvara atfedilen simgesel değerin çarpıcı bir kanıtı, cemaatin, dostluk anlaşmasını bozan üyelerinden, evlerini yıkmak suretiyle intikam almasıdır. Bu intikamın kamusal niteliği, kararı yargıçların, "barış görevlileri"nin verdiği Valenciennes'de çok açıktır (Ham'da, ilk darbeyi üç kez üst üste komünün belediye başkanı indirir); ortak yarar adına yıkıma katılan kişiler zarar görmez: "Bu yüzden savaş çıkamaz [yani bir akraba ve dost tupluluğu yönetiminde bir ev, diğer bir evden intikam alamaz], nefret doğamaz, pusu kurulamaz; çünkü bu, yargının ve prensin meselesidir."

Yani, toplumsal yapının her katında kamusal olanla olmayan ayrımı kalıcıydı, ama iki alan arasında bir akışkanlık, sürekli gitgeller vardı ve bu karşılıklı nüfuz, feodal dönemde özel hayat

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kavramını son derece göreli kılıyordu. Bunu daha açıkça gösterebilmek için, Cenova tarihinden bir olayı, komünün noteri tarafından aktarıldığı şekliyle inceleyeceğim. Bu "komün" aslında bir "şirket"ti, tıpkı ticari bir şirket gibi, sınırlı bir süre için büyük malikânelerin efendileri arasında kurulmuş, özel hukuka tabi bir ortaklıktı; güç simgesi olan kuleler, meydan okurcasına birbirlerine karşı dikilmişti. Bununla birlikte, ortaklar tarafından yargıçlara, "konsül"lere bir otorite devredilmişti – antik Roma'dan alınan bu unvan, açıkça *res publica* kavramına bir göndermedir; konsüllerin görevi saldırgan dürtüleri bastırmaktır. 1169'da, iki rakip ev halkının gençleri arasında sahilde çıkan bir kavgayla başlayan "savaş", beş yıldır devam etmekteydi. Şartları dikkat çeken bir çözüm denendi. Önce, kentlilerin hepsinin halk önünde barış yemini etmesi istendi; herkes düzeni bozanların peşine düşmeyi taahhüt etti. Ardından, iki klan başkanının evini yıkacak kadar ileri gidilmedi, ama bir garnizon yerleştirildi. Ardından halka açık çarpışmalar düzenlendi: *regalia*'larla donatılmış efendiler efendisi başpiskoposun halka açık sarayının avlusunda, "en seçkin kentliler arasında altı kapalı alan düellosu ya da dövüşü". Ne var ki, bu önlemler karşısında özel erk mücadeleye girişti: "Her iki tarafın akraba ve müttefikleri" farklı bir yol izlenmesi, bir uzlaştırma kurulu toplanması için yargıca yalvardılar. Bunun üzerine dekor değişir; artık yurttaşların barışının dekoru kalkar; kentin tamamı, bağışıklığı olan bir sığınağa, Tanrı barışına tabi bir alana dönüşür adeta. Her kapıya haçlar çakıldı ve belirlenen tarihte, başpiskoposun önderliğinde *bütün din adamları bayram giysileriyle*, kutsal eşya sandıklarıyla çıkıp geldiler. "Savaşın iki başkanı"ndan, *İncil* üzerine barış yemini etmeleri istendi. Biri reddetti. Yere oturdu, akrabalarının yakarmalarına rağmen yerinden kıpırdamadı ve "haykırarak", "savaş uğruna" ölmüş soydaşlarına seslendi; nihayet intikama bir son vermek için sürüklenerek *İncil*'e yaklaştırıldı. Bu intikam hiç kuşkusuz özeldi. Ama anlaşma da özel miydi yoksa kamusal mı? Belli değil.

Son olarak, yine noter yazılarına erken bir tarihte başvurulması sayesinde daha fazla bilgi edinebildiğimiz, ama o dönemde de adli mantıkta avangard bir yansıma yaratan İtalya'dan bir örnekle, XIII. yüzyılda çeşitli evlere bölüştürülecek kadar kalabalıklaşmış bir aile topluluğunun içinde barışı korumak söz konusu olduğunda, kamu kararlarının özel kararlara çarpıp kırılması olgusuna değineceğim. Sözünü ettiğim *consorteria* anlaşmaları akrabalığı bir komün gibi, ortak bir amaca göre düzenliyordu: "evin refahı, yükselmesi için". Bu tür anlaşmalar, sadece

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

on altı yaşından büyük erkekler için barış yeminini zorunlu kılıyordu; yasa ilan ediyor, ortak gelirler için bir "oda" kuruyor, yine konsül adı verilen, anlaşmaya kefil olan ve bu amaçla düzenli aralıklarla anlaşma metnini kardeşlerine, yeğenlerine tekrarlatan, hepsini belirli bir tarihte, kendi vekilliğinin bitiminde yerini alacak kişiyi seçmek üzere bir araya toplayan bir yargıç atıyordu. Yani toplu halde komün derneğini oluşturan bu "hane"ler, "barınak"lar bünyesinde, hiç şüphesiz ailevi ve özel, ama ilginç biçimde, hepsini kapsayan bir ev biçiminde komünün tamamına hâkim kamu otoritesinden pek de farklı olmayan bir otoritenin mevcut olduğunu görüyoruz. Her ebeveyn molekülün içinde, yetişkin erkek cinsinin tekelinde olan bu otorite, aralarında anlaşma sağladığı daha özel konumdaki hücrelerin arasına yayılıyordu. Ama inatla direneceklerinden kuşku duyulmayan tek evlere zorla girmeye çalışmıyordu.

Direniş, engel koyma: nihayet; iç içe geçmiş birimlerin en dip noktasında sert bir çekirdeğe, temel akraba topluluğuna; bir erkek, karısı, evli olmayan çocukları ve hizmetkârlarından oluşan "aile"ye rastlıyoruz. Ev. Bu evler birbirleri arasında alenen kız alıp verir, gürültücü kortejler halinde meydanlarda ve sokaklarda kendilerini teşhir ederlerdi, ama bu sadece bir defaya mahsustu; geçit töreni, iki kapalı tören arasında, kız evinde kutlanan nişanla erkek evinde kutlanan düğün arasında zorunlu bir gösteriş aralığıydı. Ne var ki, erkeğin evinde, konutun içinde, düğün şöleninin verildiği salon, gecenin sonunda evliliğin tamamlanacağı oda ve yatak kadar özel değildi. Evlenecek olan kızın; babası, erkek kardeşi veya amcası tarafından evlendirilmeden önce açıkça rızasını belirtmesi gerekirdi. Bazı kızların rıza bildirmeyi inatla reddettiğini, dolayısıyla aile reisinin otoritesinin engellerle karşılaştığını, bireysel özerklik adacıklarını koruyan başka engellere çarptığını biliyoruz. Hayatın en özel yanını yakalamaya hazırlanırken hayatın kendisi elimizden kaçıyor. İncelememizin, özel hayatın görünür sınırlarını ihlal ederek kişiye, bedenine, ruhuna, mahremiyetine ulaşması gerekiyor.

Saint-Paul-lès-Romans arazi belgesi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

2.
Tablolar

Georges Duby
Dominique Barthélemy
Charles de La Roncière

Kapıların ardında paylaşılan yemek ve sevgi. Saint-Bertin başkeşişi Odbert'in *Mezmur Kitabı*, yak. 1000. (Boulogne Kütüphanesi, e.y. 20.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

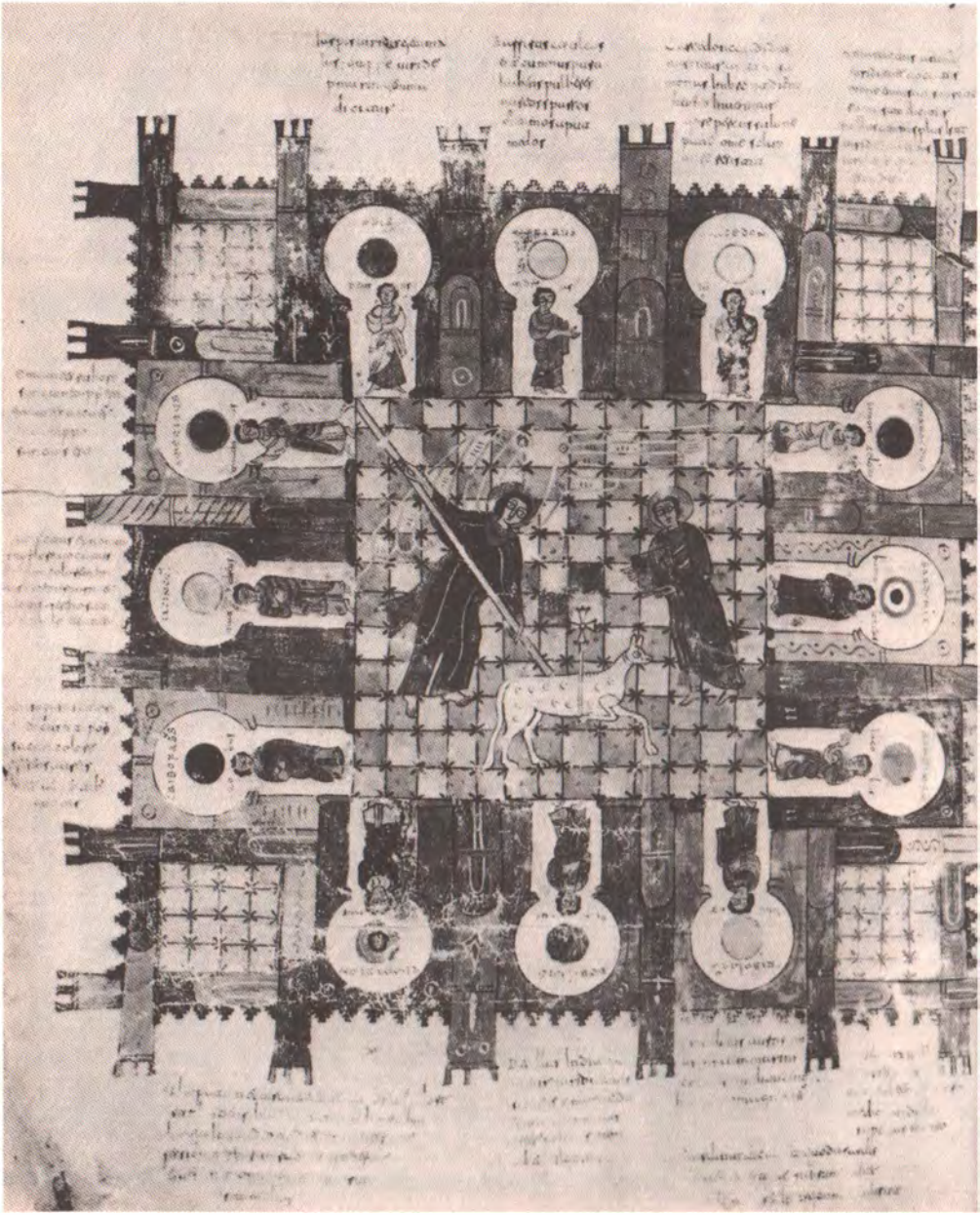

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Feodal dönem Fransası'nda aristokrat evlerinde özel hayat

Görüldüğü gibi feodal dönemde, yani XI. ve XII. yüzyıllarda özel hayatı, onu çevreleyen, içine nüfuz eden ve ona direnen şeylerden ayıklamak kolay değildir. Özel hayatın tecrit edilebilmesi için, içinde yer aldığı kültürel ve toplumsal oluşumun, bir bütün olarak ve eklemlenmeleriyle iyi bilinmesi gerekir. Araştırmanın bu aşamasında çok farklı gelenek ve göreneklere sahip kavimlerin mozaiği olan Batı'nın veya sadece hâkim sınıflarının hayatının belgelerle yeterince aydınlatılmış olduğu toplumun tamamını bir arada ele almak tedbirsizlik olur. Dolayısıyla sıradaki denemede, Fransa krallığının kuzey yarısı ve sadece aristokrat aileleri ele alınmıştır. Bu ailelerin, evin reisinin özel erki altındaki üyeleri, ikili bir ilişkiler ağı içindeydi: birlikte yaşama ve akrabalık. Bunları ayrı ayrı ele alacağız. Özetlemeyi hiç istemediğim başka kitaplarda ayrıntıyla ele aldığım soy ve evlilik konularını Dominique Barthelemy işledi. Bense aileyi ele aldım.

G.D.

Birlikte yaşama

Hayal

Büyük feodal hanelerin içinde güç ilişkilerinin niteliğini, özel bir sosyalleşmenin gelenek ve törenlerini kavrayabilmek için en iyisi işe hayallerle, mükemmel konutun hayali resimleriyle başlamak, cennetten, seçilmişlerin öbür dünyadaki ikametgâhından yola çıkmak değil midir? Cenneti tasvir eden metinlerden, önce Jacques Le Goff'un *Araf*'ta (s: 152-153) alıntıladığı, Çok Erken Ortaçağ'a ait olanları ele alacağım. Sunniulf'a görünen, Tours'lu Aziz Gregorius'un aktardığı vahye göre, sınavdan başarıyla geçenler, "büyük, bembeyaz ev"e ulaşırlar; iki yüzyıl

Mükemmel konut, ilahi Kudüs. Beatus de Liebana, *Mahşerin Yorumu*. (New York, Pierpont Morgan Kütüphanesi, e.y. 644.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sonra bir başka ilham sahibinin gördükleri de buna benzer. "Nehrin öte yanında, ışıl ışıl, büyük, yüksek duvarlar"; bununla birlikte, bu ikinci hayale değinen Aziz Bonifacius açıklama yapma gereği duyar: "Bu, gökyüzü Kudüs'üydü." Yani bir ev değil, bir kenttir; benzetme siyasi ve kentseldir; çöken kent, Roma'nın hatırasının asılı olduğu yarı yıkık anıtlarıyla büyüleyici bir görünüm sunan bir sığınaktır, ama halka açıktır, Tanrı'nın bütün kullarını kucaklamaya hazırdır. Zaten Karolenj minyatürlerinde dört *İncil* yazarını çerçeveleyen kemer sıraları da bir sarayı değil, *forum*'un portiklerini hatırlatır. Bu ilkel imgenin üzerine ev figürü daha sonra oturmuştur; Roma Kilisesi müstahkem bir kenti temsil etme iddiasını sürdürür. Bununla birlikte, her şeyden önce bir konuttur: Conques Manastırı'nın alınlık tablasında Yargıç İsa'nın sağında, doğru tarafta, dışlanmışların boğulduğu sol tarafın kargaşasına sakin hükümleriyle karşılık veren mimari bir simge göze çarpar: uyumun hüküm sürdüğü bir yere, duvarların içinde birlikte yaşanan barışa açılan ama adeta bir paltoyla örtülü, tek bir koruyucu çatı altında, ortak yaşayışta toplanan nişler. Aynı dönemde, Bernard de Clairvaux cennete şu sözlerle seslenir: "Ey sevgili çadırlardan üstün, harikulade ev"; *homo viator*'un [yerleşik olmayan], değişken, göçebe hayatından sonra içine yerleşebileceği, dinlenebileceği sağlam bir çevre duvarıyla çevrili bir barınak hiç kuşkusuz.

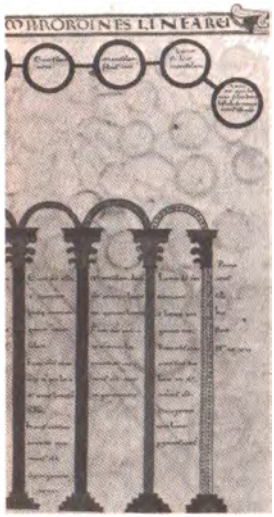

Sıra kemerler ve soyağaçları. Beatus de Liebana, *Mahşerin Yorumu*, XI. yüzyıl ortası. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Lat. 8878.)

Kilise adamlarının imgeleminden şövalyelerinkine geçerek XIII. yüzyıl sonunda, dünyevi eğlence için yazılmış bir metni ele alalım; kutsal bir temayı işleyen saray anlayışı, konuyu neredeyse günah sayılacak şekilde ele alır; adı: *Court de paradis* (Cennet Sarayı). *Court*'daki t harfi, *curtis* anlamına işaret eder. Ama aynı zamanda *curia*'dır; Baba Tanrı Azizler Yortusu'nda "maiyetini bir *araya* getirmek" ister; meclis eksiksiz toplanacaktır. Evindeki bütün senyörlere ve soylu hanımlara haber verir; haberciler "yatakhaneleri, odaları ve yemekhaneleri" dolaşır. Tanrı'nın evi, o dönemin en modern şatoları gibi, her biri ev halkının belirli bir kategorisine tahsis edilmiş çeşitli odalara ayrılmıştır; odalardan biri meleklerindir, bir diğeri genç kızların... Toplantının bir ev halkının toplantısı olduğu kesindir; İsa "eğlenceye hazırlanan ev halkını" seyreder. Tek kelimeyle bir kutlama, yani bir balo. Şeref koltuğunda evin soylu hanımı: Meryem Ana. Müzik ve dans: bütün topluluk şarkı söylemeye davet edilir. Cennet naif bir yaklaşımla toplumsallığının en yoğun, noksansız ânında neşeli bir ev olarak tasvir edilir; herkes, görevi "maiyetini neşelendirmek" olan evin efendisi (*senior*) tarafından, tam bir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Cennet. Conques Manastırı, XII. yüzyıl.

birlik içinde ilahi söyleyerek, rond halkasında bir araya toplanmıştır. Burada kutsal ilham –tarifsiz mutluluk, meleksi koro, birleştirici Tanrı sevgisi– ile kutsaldışı, saraylı ilham –Tanrı sevgisi gibi prensin bütün sofra arkadaşlarını tek vücut halinde düzenleyen ideal aşk– birbirine karışır.

Bu şiir, araştırmayı, XII. yüzyıl sonundan itibaren kalıntıları çoğalan kaçış edebiyatına kadar ilerletmeye sevk ediyor bizi. Burada, artık göksel olmayan hayal evleri buluyoruz. Senanque'taki buluşmalarımızın birinde Michèle Perret'nin çözümlediği en anlamlı metinlerden üç temel izlenim çıkıyor. Birincisi, zorunlu bir çevre duvarı ve XIII. yüzyılın eşiğine gelindiğinde, bu duvarlarla çevrili alanın nüfusunun azaldığı, yalnız bir maceranın çerçevesi olduğu görülüyor. İkinci izlenim: "Gençler", bekâr erkekler için yazılmış eserlerde, ideal ev imgesi son derece erotik; kapatılmış, gizlenmiş, bu yüzden iyice kışkırtıcı bir kadın madeni: kızlarla dolu bakireler kulesi. XI. yüzyıl başında Dudon de Saint-Quentin'in öyküsünde başlangıç efsanesi bağlamına oturtulmuş olan, sık sık tekrarlanan, bastırılmış serbest çiftleşme fantezisinin burada açığa çıktığını görüyoruz; aynı fanteziyi, üç yüz yıl sonra Rahip Clergues'in Montaillou'da söylediği sözlerde ve bu sözleri kınayan, anlatılanları heretik mezheplere ve bu mezheplerin gizli, büyüleyici gece toplantılarına mal eden Ortodoksluk savunucularının eleştirilerinde de görüyoruz. Bununla birlikte, şövalye romansında aşk oyunu sınırlandırıldığında, kahraman duvarı zorla aşıp kendisine verilmeyen kadınlardan birini ele geçirdiğinde, amaçlanan yasak

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

birleşme genellikle yerin altında bir yerde gerçekleşir; aşk gün ışığında yapılmaz, hele yasaksa, kelimenin tam anlamıyla gömülmek zorundadır. Oysa, (üçüncü izlenim) kutsaldışı hayalde mükemmel konut havadar ve ışıklıdır: yüzlerce pencere ve karanlığı kovan sayısız ışıklandırma. Bunu, Âsi Irmağı kıyısındaki bahçelerin, akan suların, Doğu işi süslemelerin hatırası pekiştirir. Cennet kalabalık, neşeli bir konut olarak, mükemmel ev de hayatın mutlulukları için hazırlanmış ışıltılı bir cennet olarak hayal edilir.

Manastır hayatı, örnek özel hayat

Buna karşılık, cennet ikametgâhının yeryüzündeki kopyalarını gözle görmek mümkündü. Bunlar, cennetin bu aşağılık dünyadaki yansıması, hem girişi, hem simgesi olma iddiasındaki Benedikten manastırlarıydı. Dolayısıyla, kapalı birer şehir gibi görünürlerdi. Önce duvarlar, "çevre duvarı"nın (*claustrum*) girişi sıkıca denetlenmek zorundaydı; kent kapıları gibi belirli saatlerde açılıp kapanan tek bir kapı ve içerisiyle dışarısı arasındaki her tür ilişkiyi yöneten bir merkezin, konuk odalarının tartışılmaz ağırlığı. Bununla birlikte, manastırlar her şeyden önce, her biri bir "aile"yi barındıran evlerdi, üstelik evlerin en mükemmeli, en düzenlisiydi; bir yandan, IX. yüzyıldan beri hemen hemen tüm kaynaklar manastır örgütlenmesine yöneliyor, bu yapılanmayı kültürel gelişimin ileri karakoluna dönüştürüyordu; öte yandan, bu manastırlarda her şey açık seçik, sağlam, titizlikle ölçülüp biçilmiş ideal bir plana uygun olarak, Aziz Benedictus tüzüğüne göre düzenlenmişti. Ayrıca iç düzenlemeleri çok sayıda sarih belgeyle açıklığa kavuşmuş bu evler kadar iyi bildiğimiz başka bir ev olmadığından, zenginlerin özel hayatlarında birlikte davranış biçimleri üzerine araştırmamızı bu manastırları inceleyerek sürdürmek yerinde bir yöntem olacaktır.

Karolenj canlanmasının serpildiği ve imparator Sofu Ludwig'in Benedikten modelini sadakatle uygulayarak manastır reformunu tamamladığı sıralarda, yani 816-830 yılları arasında kuramsal bir şema çizildi. Manastıra ait alanın örnek düzenlenişini betimleyen bu şema, meşhur Sankt Gallen planıydı; dikilerek bitiştirilmiş beş parşömen üzerine ölçeğe uygun çizilmişti ve işaretlerin açıklamaları da eklenmişti. Muhtemelen Basel piskoposu tarafından, manastırın yeniden inşa edilmesiyle uğraşan Başkeşiş Gozbert'e gönderildi. Evrensel uyum ilkeleriyle birebir çakışma isteği yüzünden gerçekten de kuramsal olan, dünyanın eksenine göre yönlendirilip kurulmuş olan ve mükemmel bir

Sankt Gallen planı, yak. 820.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

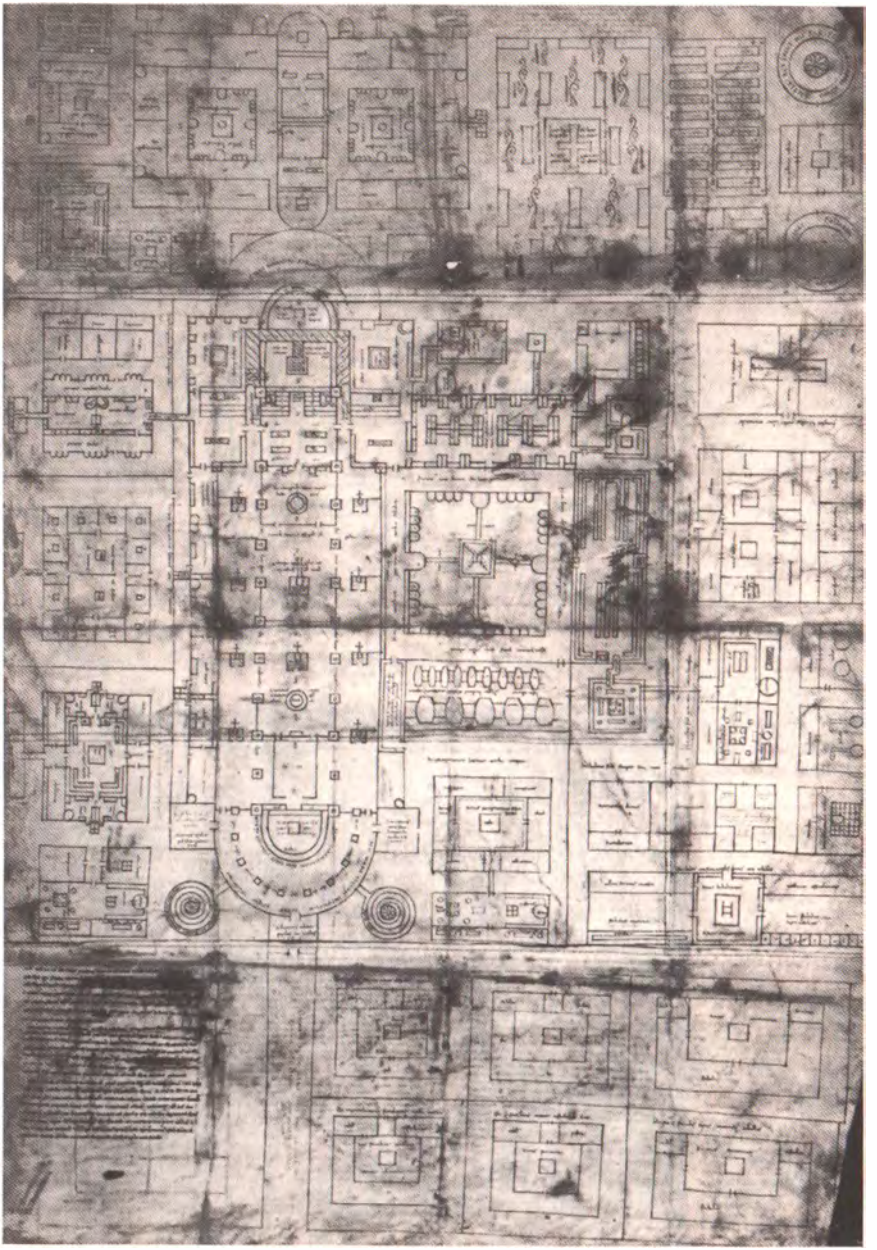

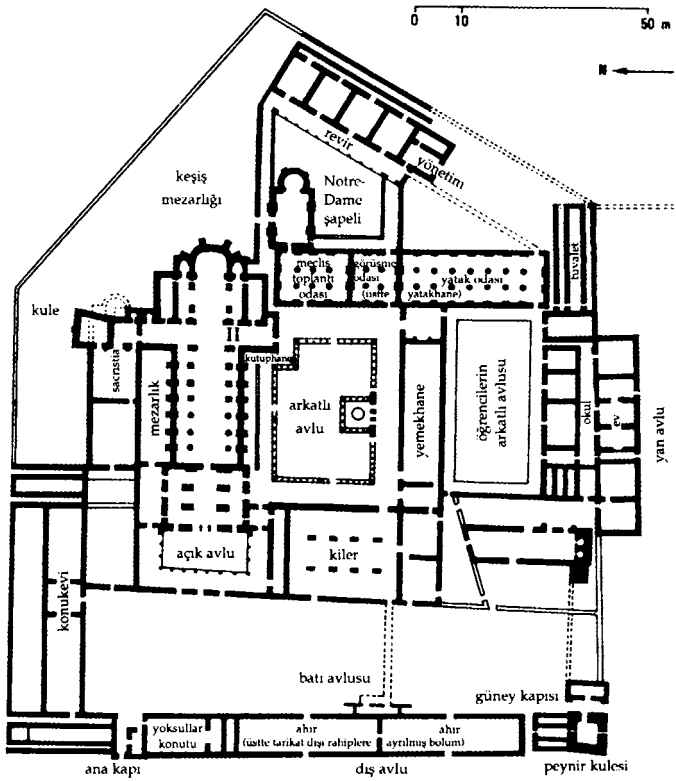

XI. yüzyıl ortasında Cluny Manastırı planı. (K.J. Conant'a göre.)

aritmetik dengeye sahip bu ayrıntılı planın temel oran ölçüsü kırk kademdir ve kilisenin nefi bütünün temelini oluşturur. Bu örgütün kalbi yeryüzüyle gökyüzünün birleşme noktası olan kilisedir; bu mekânda, cemaat en temel görevini yerine getirmek, melekler korosu gibi tam bir uyum içinde Tanrı'ya övgü ilahileri söylemek üzere toplandığında cennetle ilişkiye geçilir.

Ayin alanlarının güneyinde cemaatin yaşama alanı yer alır. Meskenin düzenlenişi, antik dönem *villa*'larının düzenlenişine benzer: kiliseye sırtını vermiş bir iç avlu; bir yanında mahzen, kiler, mutfak ve fırın; diğer yanında yemekhane, üstünde giysi deposu; son olarak da, yanında banyo ve tuvaletlerin bulunduğu üçüncü kenarda bir salon ve üst katında kiliseye bağlanan yatakhane; bu konutun bitişiğinde, tarımsal üretime ve zanaata, ayrılmış eklentiler uzanır; bahçeler, tahıl ambarları, ahırlar, atölyeler, ev hizmetkârlarının haneleri geniş bir alana yayılır. Ku-

zeyde, kilisenin ötesinde, yine kiliseye bağlı olan, pederin, başkeşişin konutu yer alır; kendine ait mutfağı, mahzeni, banyosu vardır. Kuzeydoğuda, cemaatin geçici olarak dışlanmış üyelerinin, hastalarla çömezlerin yerleştirildiği, yine özerk ama ikiye bölünmüş konut vardır, arınma ve kan almaya ayrılmış olan bölüm en uzak köşeye atılmıştır; nihayet kapının yakınında, kuzeybatıda, duvarı geçmelerine izin verilen yabancıların konakladığı, tam donanımlı, birbirine eş iki ev bulunur; başkeşişin konutuna daha yakın olanında önemli ziyaretçiler ve ailenin bir parçası olmayan "dışarıdan" öğrenciler ağırlanır; keşişlere yakın olan diğeri ise yoksullar ve hacılar içindir.

Görüldüğü gibi, böyle bir örgütlenme cennet sarayının katı hiyerarşisini yansıtma iddiasındadır. Ortada, Tanrı'nın yeri olan tapınak bulunur; sağında, kuzey transeptinin uzantısında, tek başına başkeşişin yeri vardır: aile reisi sıfatıyla, daha yüksek bir seviyede tek başına oturur; Kadir-i Mutlak'ın solunda, üçüncü derecede, ailenin tamamı, evlatlar, hepsi kardeş ve hepsi eşit olan keşişler yer alır ve tıpkı melekler gibi bir ordu, kendine yeterlilik idealine uygun olarak, bakımları yemekhaneye bağlı hizmetlilerce sağlanan bir garnizon oluştururlar; kokuşmuş dünyaya açılan çatlağın, kapının en uzak noktasına sakatlar, eğitim aşamasındaki genç keşiş adayları, çocuklar, yaşlılar ve ölüler –mezarlık da buradadır– yerleştirilmiştir; cemaatin en korun-

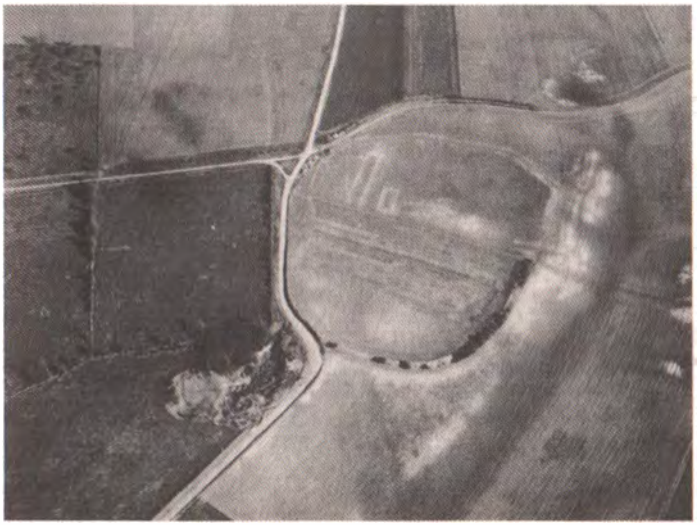

Kuruluşundan kısa süre sonra terk edilmiş bir Cistercium Tarikatı manastırının yerleşim izleri. Vron (Somme).

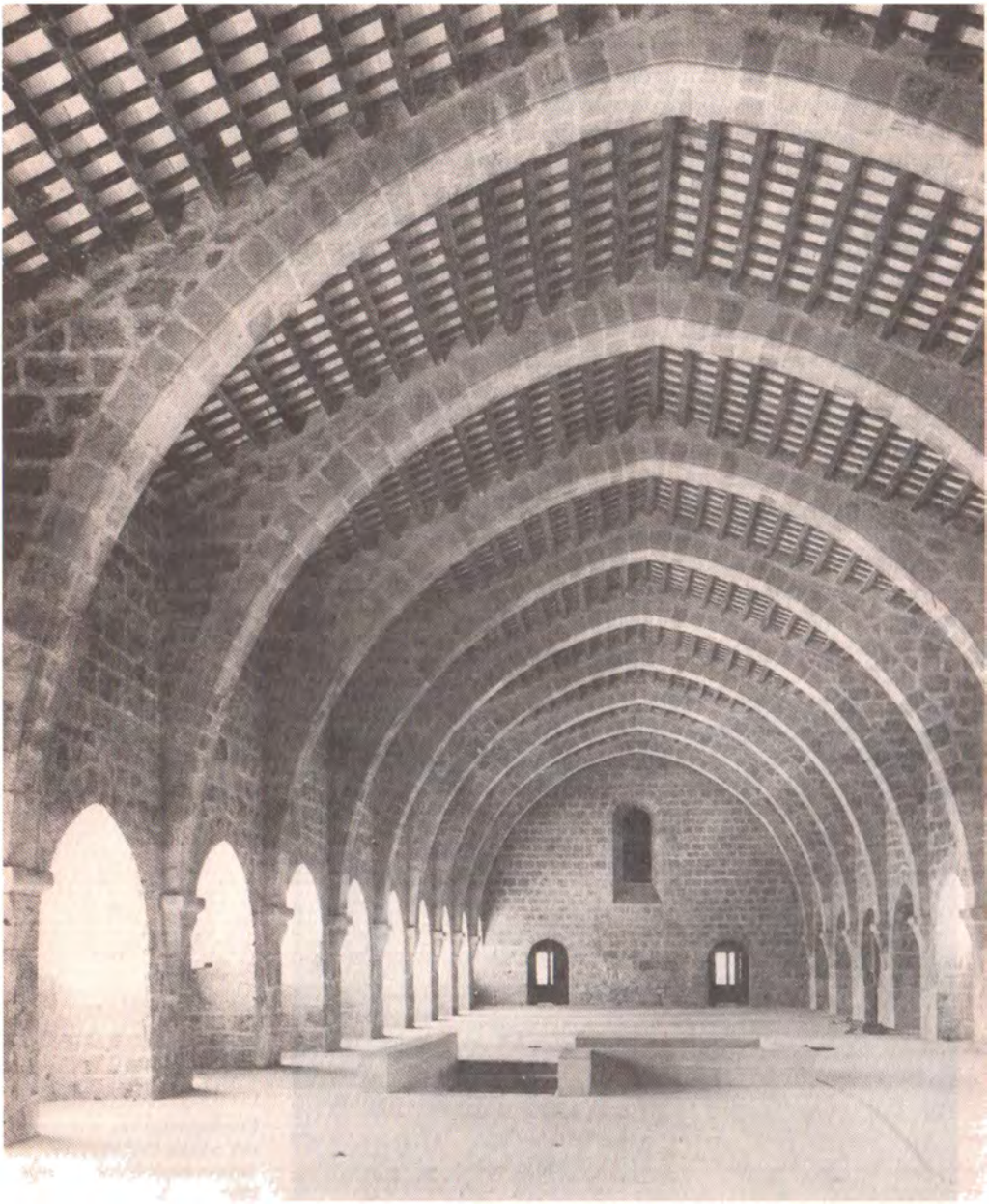

Yatakhane. Santes Creus Cistercium Tarikatı manastırı (İspanya).

Yemekhane. Poblet Cistercium Tarikatı manastırı. (İspanya).

Fauntains Manastırı (İngiltere).

Fontevraud Manastırı mutfaklarının iç ve dış görünümü.

masız kesimi, zaafı nedeniyle tecrit edilip uzaklaştırılmak, ama aynı zamanda Tanrı'nın sağ kolu tarafından korunmak zorundadır; yine sağda, manevi uğraşlara ayrılmış mekânlar, okul ve yazı atölyesi yer alır; buna karşılık maddi uğraşlar, bedeni besleme, yaşatma işlevi, Tanrı'nın sol tarafına atılmıştır. Ayrıca mezarların da diriliş simgesi olan şafak yönünde, doğuya bakacak şekilde düzenlendiği ve geçici olarak manastırda bulunan kişilerin, yüzyılın yozlaşmasının simgesi günbatımına bakan batı yönüne yerleştirildiği de dikkati çeker.

Bu plan, bazıları dev boyutlardaki aşırı kalabalık IX. yüzyıl manastırlarında uygulandı: 852 yılında Corbie'de 150 keşiş yaşıyordu; 150 dul düzenli biçimde kapıda besleniyor, konuk evine her gün 300 konuk kabul ediliyordu; hizmetler manastır duvarlarının dışına taşarak iri bir kasaba oluşturmaktaydı ve tıpkı Saint-Riquier'deki gibi, her sokak uzman bir ekibe ayrılmıştı, Feodal dönemde manastır alanının genel düzenlenişi daima Sankt Gallen planına uygundu, ama giderek merkezileşme yönündeki eğilim, bazı konularda plandan uzaklaşılmasına yol açmıştı. Başkeşiş Odilo döneminde, XI. yüzyılın ortasında (halefi Aziz Hugues'ün bir hayali, imparatorluk hayalini temel alarak, farklı bir modele, Antik döneme geri dönen, kentsel, kamuya daha *fazla* yer açan bir modele uygun şekilde yaptırdığı şatafatlı inşaattan önce) Cluny Manastırı'nı incelediğimizde bunu açıkça görüyoruz. Manastırın yönlere göre konumu aynıdır; aynı yerde bir kapı; kilise hafifçe yana kaymış olarak ortada; cemaat için aynı yapıda bir ev; doğuda hastalar ve mezarlık; batıda çok büyük bir kabul avlusu ve yine ikiye bölünmüş bir konukevi bulunur. Bununla birlikte, artık keşişlerinin ortasına yerleştirilen başkeşişe özel bir konut yoktur; duvarın içindeki atölyeler ve tahıl ambarları da kalkmıştır. Gerçekte, Aziz Benedictus tüzüğünün Cluny'deki uyarlamasında keşişlere dayatılan bedensel çalışma simgesel hale gelmişti; kendine yeterlilik ideali sürdürülüyordu, ama besin ve gereçlerin sağlanması işini, kırsal alana yayılmış uydu işletmeler üstleniyordu; bu "duayenlik"lerin yapısı, Berzé "duayenliği"nin günümüze gelebilmiş kalıntılarından açıkça anlaşıldığı gibi, temel manastır yapısı düzenlemesinin daha mütevazı bir kopyasıydı. Temel manastır yapısına bitişik eklerden geriye bir tek at ahırları kalmıştı; bu atlılar uygarlığında, at merakı manastır geleneklerine de sızmıştı: Cluny başkeşişi, dışarıda, ancak kalabalık bir süvari birliğiyle çevrelenmiş olarak kendini gösterirdi. Giysi (*vestitus*) imalatı ve dışarıdan satın alınan malların (*exteriora*) üretimi, kapının önünde

Aziz Benedictus, tüzüğünü açıklarken. *Kutsal Kabir Manastırı Din Şehitleri ve Ölüler listesi*, XII. yüzyıl. (Cambrai Kütüphanesi, e.y. 829.)

Başkeşiş. Stavelot *Dua Kitabı*, XI. yüzyıl. (Brüksel, I. Albert Kraliyet Kütüphanesi, e.y. 1813.)

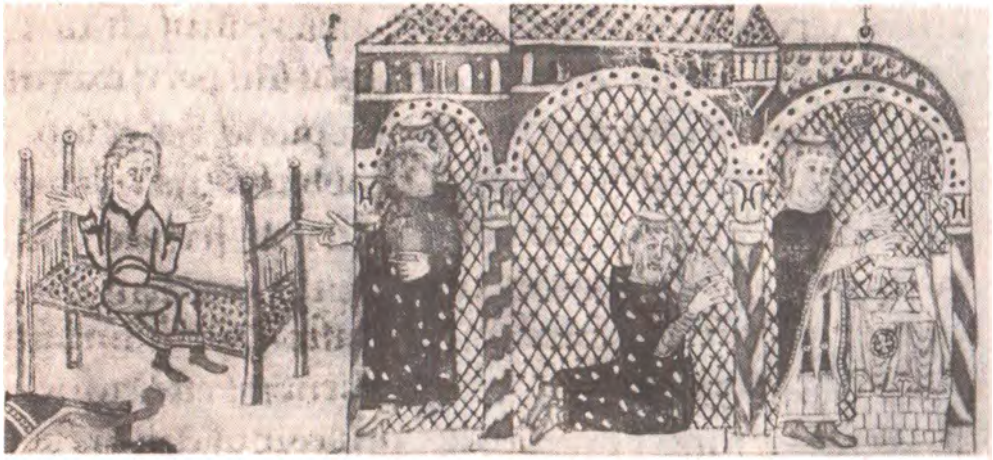

Manastır reviri ve küçük kilise. *Aziz Maur'un Hayatı ve Mucizeleri*, XI. yüzyıl sonu. (Troyes Kütüphanesi, e.y. 2273.)

tüccarlar, zanaatkârlar ve ücretli hizmetkârlarla dolup taşan iri bir kasaba kurulmasına yol açmıştı, çünkü cemaat artık parayı daha serbestçe kullanmaya başlamıştı. Böylece duvarların içindeki manastır daha homojen hale gelmişti. Tek bir konut olmuştu. Davranış biçimlerini titizlikle belirleyen metinler, görenek kitapları ve içtüzükler sayesinde, özel hayatın nasıl düzenlendiğini oldukça açık biçimde görebiliyoruz.

Gerçekte, Cluny manastır kültüründe birlikte yaşama, kurallara sıkı sıkıya bağlı, sürekli bir ayin olarak algılanıyordu. Birlikte yaşama, yönettiği cemaatle artık bütünleşmiş olan, yemek ve uykuda bile cemaatinden ayrılmayan başkeşişin şahsı etrafında düzenlenir; başkeşiş hastalandığında revirde diğer hastalara katılır, diğerleri gibi sırası gelince mutfak angaryasını yerine getirir. Burada ilk belirleyici özellik ortaya çıkıyor: dirsek temasının iradeyi güçlendirmesi ve yalnızlık korkusu; özel hayat öylesine sürü halinde yaşanmaktadır ki, aile reisinin artık tek başına çekilebileceği bir mekânı yoktur. Buna karşılık, aile reisine duyulan saygının göstergeleri artmıştır. Geldiğinde ve ayrılırken herkes ayağa kalkar, geçerken önünde eğilirler; yemekhanede önüne iki mum konur, kiliseye veya günlük toplantı için meclis toplantı odasına gittiğinde veya gece vakti manastırda bir yerden bir yere gitmesi gerektiğinde, evlatlarından biri, önde bir ışık taşır. Yolculuktan döndüğünde, bütün cemaat özel günlere ait giysilerini giymiş halde kendisini karşılar; kilisenin girişinde tek tek bütün keşişleri öper –baba tarafından ku-

Atlı keşişler, kutsal yadigârlar ve meclis toplantısı odası. *Aziz Maur'un Hayatı ve Mucizeleri*, a.g.e.

caklanma töreni– ve o gün yemekhanede fazladan bir yemek çıkar – kutlama yemeği töreni; ayrıca sofrada diğerlerinden ayrılır, kendisine daha güzel yemekler ve daha iyi bir şarap sunulur. Aydınlatma, öpücük, şarap ve kortej: daha sonra krallara yapılan karşılamanın ("neşeli giriş") bütün unsurları. Başkeşiş gerçekten de efendidir.

Ev halkının tamamı onun tekelci otoritesine bağlıdır, başkeşiş onları bir hükümdar gibi yönetir. Bununla birlikte, tek başına yönetmez. Kendisine bir ekip, aracı bir danışmanlar topluluğu yardımcı olur; bu topluluğu oluşturan kişiler gelenek kitaplarında *seniores* diye anılır; terim, manastır içi ilişkilerin temel özelliğini, gençlerin yaşlılara mecburi bağımlılığını açıkça ortaya koyar. Başkeşiş ayrıca hizmet birimlerinin başındaki görevlilerden de destek görür. "Sırabaşı" (*prior*), yokluğunda her konuda başkeşişe vekâlet eden bir ikinci efendidir. Dört hizmetin sorumluları ona bağlıdır. Kilise "*sacristia* başı"na emanet edilmiştir; bu kişi kiliseyi belirli saatlerde açıp kapar, ayin eşyalarını ve cemaatin işlevini yerine getirmekte kullandığı bütün dinsel araçları denetler. Konutun en iç kısmında, "oda"da saklanan her şey, "odabaşı"na emanet edilmiştir; yani paradan ve –oranı XI. ve XII. yüzyıllarda sürekli artan– parayla satın alınabilen her şeyden sorumludur: manastıra bağış, aidat ve satın alma yollarıyla giren her şey; kumaş, şarap, değerli maden ve sikkelerin tümü onun elinden geçer ve bunların adilce dağıtılmasını sağlar; her ilkbaharda keşişlerin giyimini, her sonbaharda, Azizler

Koruyucu aziz kötü bir senyörü cezalandırırken. *Aziz Maur'un Hayatı ve Mucizeleri*, a.g.e.

Yortusu'ndan önce, ot şiltelerini ve yatak takımlarını yeniler; atlar için nal, ustura ve kiliseninkiler hariç bütün ışıklandırma ihtiyaçlarını karşılar. Genelde mülk arazide üretilen yiyecekler (*victus*), kilercinin alanına girer; geceleri içinde bir keşişin yattığı ve sürekli olarak bir ışığın yandığı kilerin efendisi sıfatıyla, her gün erzakı bölüştürür; kendisine şarap bekçisi, tahılın yanı sıra su ve dolayısıyla çamaşır yıkamadan da sorumlu olan "hububatçıbaşı" ve Cluny Manastırı'nın dünyevi debdebesini oluşturan atların sorumlusu "ahırbaşı" yardım eder.

Dördüncü hizmet birimi, yani manastır saygınlığına erişememiş, cemaat kadar temiz olmayan dışarıdan insanlarla ilişkiler, "konakçıbaşı" ve "sadakacıbaşı" tarafından yönetilir. Sadakacıbaşı, artıkları muhtaçlara dağıtır, duvarların dışındaki kasabada yataktan kalkamayan hastaları her hafta ziyaret eder (kadınları ziyaret etmez, onlar emrindeki dindışı hizmetlilerin sorumluluk alanına girer) ve arkatlı avlunun içinde on sekiz yoksul maaşlı papazın geçimini sağlar: bu papazlar, o dönemde her varlıklı evde bulunması gerektiği kabul edilen, yardım gören yoksullar kategorisinden paralı figüranlardır. Manastıra uğrayan yoksulları barındırmak da sadakacıbaşının görevidir; onları barındırmak hayır işidir. Misafirperverlik görevi ise tamamen farklıdır; manastıra uğrayan seçkinler, keşişlerle aynı çevreye ait, onlar tarafından dost gibi karşılanan –yaya olarak değil, at üstünde seyahat etmeleriyle ayırt edilen– kişiler, konakçıbaşının yönetimindeki başka yerlerde ağırlanırlar. XI. yüzyılın sonunda

Aziz Hugues tarafından yürütülen inşaat çalışmaları sırasında bu konukevi 30 x 135 kadem boyutlarında, ikiye bölünmüş görkemli bir yapıya dönüştü – bu yapı, tam da bizim görmek istediğimiz şeyi, dindışı aristokrasinin ev düzenini aydınlatan kısa süreli bir ışıktır adeta: iki yatakhanenin erkeklere ayrılmış olanında kırk ot şilte ve kırk şahsi tuvalet, hanımlara, daha açık söylemek gerekirse "kontes ve diğer soylu hanımlara" ayrılmış olanında ise, otuz yatak ve otuz tuvalet bulunurdu; ikisinin arasında, iki cinsin buluşup kurulu sofralara oturduğu yemekhane yer alırdı; örtülerle, kadehlerle donatılmış bu şatafatlı salonda, kalabalık bir hizmetkârlar topluluğu, bir sofracıbaşı, bir aşçı, bir kapıcı, çizmeleri yıkayan ve su getiren bir delikanlı, yakacak odun temin eden bir eşekçi hizmet ederdi; hepsi ücretli olan bu hizmetkârlar, manastırla dışarısı arasında aracılık yapan, pislikle temas halindeki konakçıbaşının emrindeydi – aynı sebepten ötürü, manastırın bütün tuvaletlerinin temizliği de konakçıbaşının sorumluluğundaydı.

Yani yabancılar özel alana girer, sürekli orada yaşayanların hayatını geçici bir süre için paylaşırlardı; birlikte yaşamanın genellikle açık olduğu ve konukların toplumsal mevkiine uygun olan ağırlamanın, en nüfuzlu kişiler söz konusu olduğunda son derece resmi olduğu söylenebilir; Cluny Manastırı'nda cemaat, prensleri kortej halinde karşılardı. Bununla birlikte, eşikten içeri adım atan herkes, kamusal alanı arkasında bırakıp özel hayatın bu belirli türüne, manastır hayatına girdiği anda, yaşayışını değiştirmek ve tövbekâr yaşayışı benimsemek zorundaydı; örneğin evli kadınlar, manastır duvarlarının içinde kocalarıyla aynı yatağı paylaşmazdı. Ömürlerinin geri kalanını dini bir cemaatin yakınında geçirmeye karar vermiş yalnız kadınlar ve bilhassa dullar, kısa bir süre için, önemli ayinlerde kiliseye kabul edilir, ama çevre duvarının dışında kendi konutlarında yaşarlardı; örneğin Boulogne Kontesi Ide'in, himayesindekiler ve hizmetkârlarıyla çevrili halde yaşaması ya da Guibert de Nogent'ın annesinin Saint-Germerde-Fly Manastırı'nın yakınında yaşaması gibi. Yabancılar, belirli saatlerde, Cluny Manastırı'nda şatafatlı ve kısmen halka açık bir kutlama olarak algılanan, kralın sarayındaki taç giyme töreninin eşdeğerlisi sayılabilecek ayinler için hazırlanmış alana girebilmelerine rağmen, efendilerin, "aile"nin çekirdeğinin, peder etrafında toplanan tarikat kardeşlerinin yaşadığı müstahkem özel alana kesinlikle giremezlerdi (yoksulların yediği kara ekmekle beslenen az sayıdaki ev hizmetkârı da bu alana sokulmazdı).

Sağaltıcı başkeşiş. *Aziz Maur'un Hayatı ve Mucizeleri*, a.g.e.

Cluny Manastırı gelenek kitaplarında yazılı kurallara uygun şekilde dört gruba ayrılmış olan tarikat, dört ayrı bölüme yerleştirilmiştir: keşiş adaylarına ayrılmış bölüm, revir, mezarlık ve arkatlı avlu.

Kiliseden keşişlerin konutuyla ayrılan keşiş adayları bölmesi, geçici nitelikte bir keşişliğe hazırlanma yeridir; burada cemaatin manevi üretimi gerçekleşir, aileleri tarafından çok küçük yaşta manastıra verilen çocuklar burada beslenir, bir hocanın denetiminde eğitilir; çıraklıkları tamamlandığında, karmaşık davranış kalıplarına göre biçimlendiklerinde, şarkı söylemeyi, ne yapmaları gerektiğini, suskunluk dönemlerinde işaretle anlaşmayı öğrendiklerinde törenle yetişkinlerin arasına katılırlar. Bu bir benimseme, özümseme törenidir. Her şeyden önce, kişisel bir taahhüt akdi, tarikat yeminidir; keşiş adayı belirli bir kalıp olan yemini bir araya toplanmış olan cemaatin karşısında yazar, imzalar, okur ve altarın üzerine bırakır; ardından, şövalye unvan törenlerindeki gibi, işlevsel bir topluluğa kabul edilişi simgeleyen hareketler gelir: keşiş adaylığından çıkıp keşişliğe geçiş, manastır donanımının son unsuru olan keşiş cüppesinin giyilmesiyle tamamlanır; kabul edilişin simgesi olarak, önce başkeşiş, sonra tek tek bütün tarikat kardeşleri yeni keşişe bir barış öpücüğü verir; son aşama ise, üç günlük inziva, kendi içine, mahremiyetine, gizlisine, özeline kapanmadır. Tıpkı şövalyeliğe geçişin öncesi olan gece nöbeti ve yıkanma törenleri gibi, keşişliğe kabul ediliş törenindeki bütün bu simgeler, ölüm

ve ardından dirilişin simgeleridir; bununla birlikte, bilhassa üç gün boyunca yalnızlığa dönülmesi dikkate değer. Bu bir sınavdır. Keşiş olabilmek için, gece gündüz, baş kukuletayla ve beden cüppeyle örtülü halde, mutlak sessizliğe gömülmek gerekir; bu adeta bir kılıf, büyük evin içinde küçük bir ev, dönüşümün gerçekleştiği bir koza, bir iç duvardır ve sığınağa çekilerek yaşanan, İsa'nın mezardaki inzivasına benzeyen inziva, başka bir görünümle yeniden doğuşu amaçlar.

Aynı şekilde revir de bir geçit, bir bekleme yeridir; cemaatin bir bölümü, kirlenmiş olduğu için bir süre burada tecrit edilir. Hastalık gerçekten de günah işareti olarak görülür; hastalığa yakalanan kişi, arınıncaya kadar uzaklaştırılmak zorundadır. Cluny Manastırı'nın revirinde, arındırıcı yıkamalara, ayakların ve bulaşıkların yıkanmasına ayrılmış iki oda ve her biri ikişer yataklı dört oda bulunuyordu – ama bu odalardan birinde tek başına dinlenmek başkeşişe tanınmış bir imtiyazdı; bitişikte özel bir mutfak vardı, çünkü hastalığın kirlettiği keşişler farklı beslenirdi; zayıf bedenlerine kan ve ısı vereceği gerekçesiyle et yeme yasağı kaldırılırdı; ne var ki, bir süreliğine etobur olmak,

Drahomasıyla birlikte manastıra bağışlanan çocuk: *Gratiani Concordantia discordantium canonum*, XII. yuzyıl. (Douai Kütüphanesi, e.y. 590.)

Çömezlikten keşişliğe geçiş. Guillaume Durand *Ayin Kitabı*, XIV. yüzyıl. (Paris, Sainte-Geneviève Kütüphanesi, e.y. 143.)

daha fazla dışlanmalarına yol açardı, en önemlisi de Komünyon'a katılamazlardı; bu nedenle, ölüm döşeğindekilere, kutsal yağ sürme ayininden sonra et verilmezdi, çünkü bu ayinden sonra her gün Komünyon ayinine katılırlardı ve kendilerini meleklik durumuna yaklaştırmak, yavaş yavaş tenden uzaklaştırmak gerekirdi. Geçici olarak dışlanan revir sakinleri, zaafiyet belirtisi baston kullanımı ve tövbe işareti olan başın örtülmesi durumuyla diğer keşişlerden ayrılırlardı. Çünkü hasta olmaları, günahkâr olduklarını gösterir, dolayısıyla tövbe yöntemleriyle arınmaya çalışmaları gerekirdi; iyileştiklerinde, diğer keşişlerin arasına dönebilmeleri için de son bir arınmadan geçmeleri, günahlarının bağışlanması gerekirdi.

Çoğu kez revirde geçirilen süreyi, öbür dünyaya geçiş izlerdi ve bu geçiş de toplu bir ayinle olurdu. Kimse tek başına ölmezdi: ölüm, eylemler arasında neredeyse en özel olmayan eylemdi. Tıpkı dindışı toplumdaki düğün töreninde olduğu gibi, ölenin etrafında adeta bir kutlama düzenlenir, birlikte yaşamanın doruk noktasına ulaşılırdı. Hasta ağırlaştığında, iki tarikat kardeşi tarafından revirden dışarı taşınarak keşişler meclisinin toplandığı salona götürülür, burada bütün cemaatin önünde son kez günah çıkarması gerekirdi; ardından, kutsal yağ sürme

Dünyevi hayatın tehlikeli zevkleri. Üstat Ermengol, *Aşkın Dua Kitabı*, XIII. yüzyıl (Madrid, Escorial Kütüphanesi.)

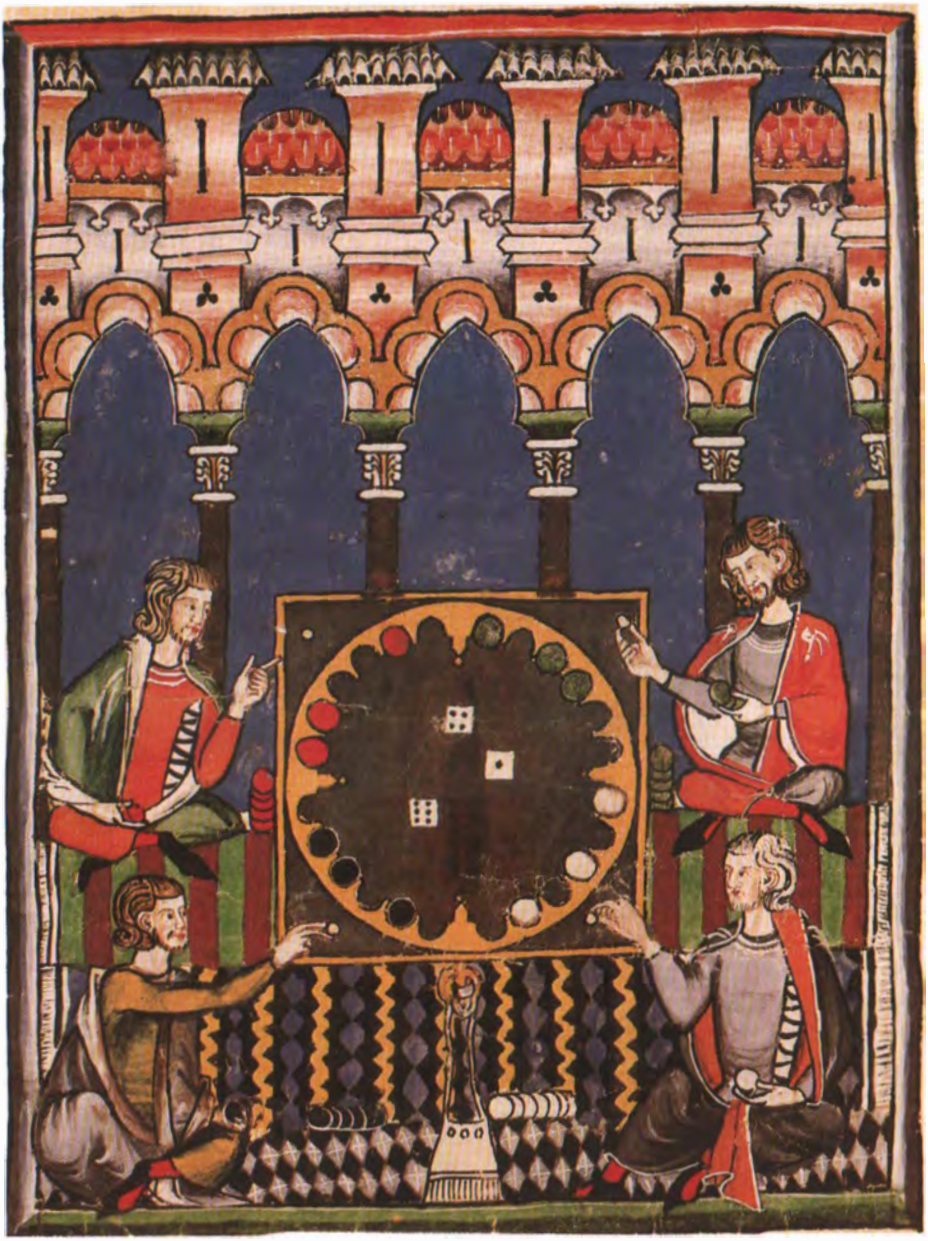

Oyun masası. Akıllı Alfonso, *Oyun Kitabı*, 1282. (Madrid, Escorial Kütüphanesi.)

ayini ve cemaatle vedalaşma töreni için tekrar revire götürülürdü; haçı öptükten sonra, tıpkı keşişliğe kabul ediliş töreninde olduğu gibi, başkeşişten ve bütün tarikat kardeşlerinden birer barış öpücüğü alırdı. Can çekişmeye başladığı andan itibaren başında sürekli biri beklerdi; karşısına haçlar ve mumlar yerleştirilir, arkatlı avlu kapısına vurularak haberdar edilen keşişler bir araya toplanıp kardeşleri adına amentü duaları (*Credo*) okurlardı. Ruhunu teslim ettiğinde, bedeni, yaş ve mevki hiyerarşisinde merhumla eşit konumdaki başka keşişler tarafından yıkanır, kiliseye götürülür ve ilahiler okunduktan sonra mezarlığa gömülürdü. Mezarlık, manastır cemaatinin oluşturduğu tarikata ayrılmış duvarla çevrili arazinin en özel kesimine dahildi; aileye ait alanın üçüncü bölümünü oluştururdu. Ölüler gerçekten de yaşayan kardeşlerinden hiçbir bakımdan ayrılmazdı. Ölüm yıldönümlerinde, yemekhanede fazladan lezzetli bir yemek dağıtılırdı; ölülerin cemaati beslediği, cemaatle birlikte yemek yediği –cemaatin dışındakilerin, yabancıların katılmadığı bu yemeğin artıkları ailenin yoksullarına dağıtılırdı– ve birlikte yaşamanın temel geleneği doğrultusunda, tensel hayatı cemaatle tekrar paylaştığı düşünülürdü.

Son bölüm konuttu. Cluny Manastırı'nda *curtis*'in merkezinde yer alan konut, yeryüzünde ideal özel hayatın bir sureti olarak görüldüğünden, cennetin düzenine benzetilmeye çalışılırdı. Görünen evrenin dört temel unsurunun, hava, ateş, su ve toprağın iç mekânda, halka açık meydanın içedönük şekli olan, bütünüyle özelin üstüne kapanan, üstü kapalı gezinti yeriyle

Odbert'in *Mezmur Kitabı*, Saint-Bertin Manastırı, yak. 1000 (Boulogne Kütüphanesi, e.y. 20.)

Aziz Omer'in Hayatı, XI. yüzyıl sonu. (Saint-Omer Kütüphanesi, e.y. 698.)

Keşişin Ölümü. *Aziz Maur'un Hayatı ve Mucizeleri, a.g.e.*

birlikte arkatlı avluda, iç avluda düzenlenmesi; mevsimler ile gündüz ve gece saatleri boyunca titizlikle ayarlanmış olan zaman düzenlemesi; binanın çeşitli bölümlerine dengeli biçimde dağıtılmış olan işlevsel etkinliklerin düzeni. Bakımına ve süslenmesine en çok özen gösterilen bu bölüm, Tanrı hizmetine (*opus Dei*), ruhbanlara özgü görevlere, duaya, hep birlikte yüksek sesle ilahi söylemeye ayrılmış olan bölüm, yani kiliseydi. Kilisenin yanında, aynı konumda bulunan meclis toplantı odası (*aula*), söylevlerin ve adli toplantıların yapıldığı yerdi; Antikçağ'daki bazilikaya benzerdi, ama o da içeriye dönüktü, bu mekânda söylenen her şey özel ve gizliydi; her sabah, Prima duasından sonra cezalı veya hasta olmayan bütün tarikat kardeşleri bu salonda bir araya gelir, önce aralarındaki birliğin bilincine varmak için tüzükten bir bölümü okurlar ve toplantıya katılmalarını sağlamak üzere tek tek aralarından ayrılmış merhumlarının adlarını anarlardı; sonra feodal prenslerin kurullarındaki gibi gündelik meseleleri toplu halde ele alırlar, son olarak da, aile içinde, karşılıklı bedensel cezaların verilmesine geçerlerdi; meclis toplantı odası sürekli bir özeleştiri mekânıydı, disiplin ihlallerinin, suçlunun kendisi veya diğerleri tarafından ihbar edilmesi, iç düzeni sürekli olarak koruma amacına yönelikti. Suçlular önce kırbaçlanır –özel aile içi adalete, babanın karısına, çocuklarına, hizmetkâr ve kölelerine uyguladığı adalete özgü bir

ceza–, sonra da arınmaları için gerekli süre boyunca cemaatten ayrı tutulurlardı; yemeklerini ayrı yer, kilisenin kapısında, başları hep örtülü, geride, tek başlarına cezalı dururlardı – burada bizim açımızdan önemli olan, yalnızlığın bir kez daha sürgün gibi, sınav gibi, ceza gibi algılanmasıdır.

Suçundan bu şekilde arındıktan sonra, yolunu şaşırmış kuzu, yemekhanede sürüye tekrar katılırdı. Her gün birlikte yenen yemek –belirli mevsimlerde buna bir hafif öğün daha eklenirdi– yine tarikat kardeşlerinin birliğinin kutlandığı bir törendi. Yemekler belirli bir düzene göre oturularak, örtüleri iki haftada bir değiştirilen masalarda yenirdi; her konuğun, içeri girdiğinde, kendisine ayrılmış olan yerde bir ekmek ve bir bıçak bulduğu bir prens şöleniydi; mutfaktan getirilen çanaklar ve mahzenden getirilen şarap, "tam" denilen, iki keşişe bir çanak ölçüsüne göre dağıtılırdı; kurallar, şarabın gürültü etmeden, ölçülü hareketlerle, kusursuz bir disiplin içinde, ortada oturan başkeşişin verdiği işaret üzerine sessizce içilmesini gerektirirdi. Komünyon ayininden sonra zihinler, bir tarikat kardeşinin yüksek sesle okuduğu metinle meşgul edilir, dünyevi isteklerden başka yöne çevrilirdi.

Günbatımıyla birlikte tehlike saati, en korkunç şeytanca saldırıların saati gelmiş olurdu. Bu saatte safları sıklaştırmak, daha iyi korunmak gerekirdi: bir üst katta, her türlü sürüngen tehlikenin aşağıda kaldığı, konutun en korunaklı yeri olan yatakhanede yalnızlığa katiyen izin yoktu ve başkeşiş sürüsünden ayrılmazdı. Bütün gece ışık yanar, nöbetçiler gezerdi: bir ordugâhtan farksız. Bununla birlikte, herkes kendi yatağında yatardı; tüzük, yatakların paylaşılmasını kesinlikle yasaklıyordu; toplu yaşayış zorunluluğundan, sadece bu konuda, açıkça ifade edilmeyen ama akıldan hiç çıkmayan eşcinsel eğilim korkusu yüzünden taviz verilirdi. Son tahlilde, manastırda birlikte yaşamanın temel özelliği; sürü halinde yaşanması, her türlü mahremiyet ve sırrın mutlaka paylaşılması ve yalnızlığın hem bir tehlike, hem de bir ceza sayılmasıydı.

Aziz Bernard'ın Vaazları, yak. 1160. (Brüksel, I. Albert Kraliyet Kütüphanesi, e.y. 9645.)

Soylu evlerinin topografyası

Dindışı malikânelerde özel hayatın düzenlenişine ilişkin –bilgiler tartışmasız çok daha seyrek olduğundan hiç de kolay olmayan– bir araştırmaya girişmeden önce manastır yapılarını gözden geçirmemiz gerekliydi. Gerekli olmasının yanı sıra yerindeydi de; çünkü dindışı soylu evleri, her biri yüksek refah seviyesindeki, halk kitlesi üzerindeki hâkimiyetinden hiç kuşku

SAINT-MARTIN-DE-LA-BRASQUE
Vaucluse

ŞATO
onarımlarla birlikte genel plan
eğri aralığı: 1 m
(kazı öncesi röleve)

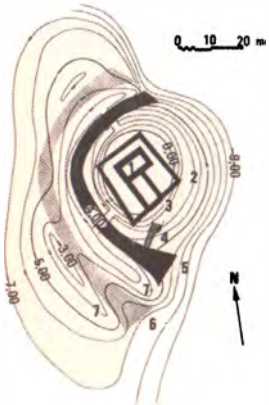

1: kule?
2: çevre duvarı
3: ev
4: giriş
5: iç hendek
6: dış hendek
7: sur

duymayan ve şatafata, harcamaya düşkün bir aileyi barındıran Cluny Tarikatı manastırlarına çok benzerdi. O kadar ki, aradaki farklar neredeyse ikiye indirgenebilir.

Birincisi, dindışı aristokrasinin yöneticilerinin ortak çıkara farklı şekilde hizmet etmeleriydi; onlar dünyadan kaçmamışlardı ve temayülleri, kötülüğe karşı duayla değil silahla mücadele etmekti; bu da, özel hayatlarının çok daha geniş bir bölümünü açıkça sergilemeleri anlamına geliyordu ve bu hayatı, nesillerdir askeri ve sivil kamu görevine göre düzenlenmiş bir uzamsal çerçeveye oturtuyordu: soyluların evleri zorunlu olarak hem kaleye, hem de saraya benziyordu.

Öte yandan, arınmış manastır ailesinde her tür zaaf tohumunun, dişilik ve çocukluğun ortadan kaldırılmış olmasına karşılık (Cluny Tarikatı'nda küçük keşiş adayları, boyları kısa yetişkinler olarak görülür ve kendilerine buna uygun şekilde davranılırdı), soylu aile reislerinin meşru şekilde çiftleşip üremesi gerekiyordu. Üretken evlilik, bu bakımdan düzenin temelini oluşturuyordu. Evliliksiz ev, evsiz evlilik yoktu. Her ev, tek bir üretken çiftin etrafında örgütlenirdi; çocuklar evlendiğinde evden atılırdı, yaşlılar da öyle; dullar manastırların çevresine gönderilir, fazlasıyla yaşlı babalar da ölüme hazırlanmak üzere, ya dinsel inzivaya çekilmeye ya da Kudüs'e hacca gitmeye zorlanırdı.

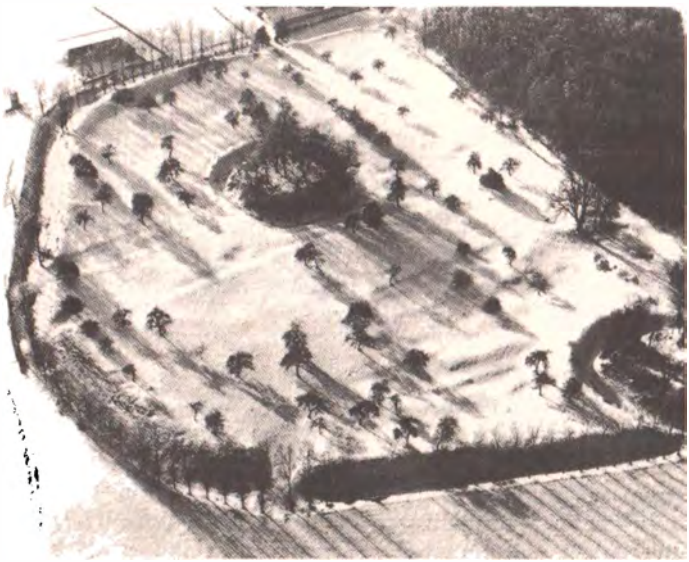

Çevre duvarı ve iki tepecik.
Vismes (Somme).

İncelememizin başında, manastırları konu alan ön araştırmada yaptığımız gibi, özel hayatın alanını, en azından görebildiğimiz kadarını inceleyeceğiz, çünkü bu alandaki veriler, keşişlerin evlerine ilişkin verilerden çok daha silik. Ama en azından Fransa'da bir süredir, gündelik hayata dikkatle yaklaşan arkeologlar tarafından titizlikle incelenmekteler. Bu araştırmalar, aristokrat evlerinin sayısının 1000 yılıyla XIII. yüzyıl sonu arasında gözle görülür biçimde arttığını ortaya koyuyor; bu yayılma hareketinde iki hızlanma dönemi görülüyor. İlk genişleme dönemi, XI. yüzyılın başında, prensliklerin parçalandığı, kraliyet erki simgelerinin dağıldığı dönemdi; çeşitli yerlerde, köylü halkın sömürülmesini, düzeni korumanın bir yolu olarak görülen haksız vergilerin toplanmasını haklı göstermek için, askeri yapılar, kuleler inşa edildi. İkinci dönem, XII. yüzyılın sonunda başladı ve yüz elli yıl sürdü; bu sırada daha mütevazı inşaatlar, "müstahkem evler" hızla çoğaldı: Burgonya'da Beaune ve Nuits bölge sınırları içinde, beldeler dahil 240 yerleşimde, bu tür 75 yapının kalıntıları bulunmuştur; bazıları aynı arazi üzerinde dip dibe inşa edilmişti ve birçoğu kamu suçlarını cezalandıran yüksek yargı merkezleriydi. Bu dağınıklığı destekleyen dört temel etken vardı: tarımdaki gelişmeden ve yeniden oluşan devlet bağışlarından yararlanan egemen sınıfın zenginleşmesi; daha önce ev halkının parçası olan şövalyelerin evlenip kendi konutlarında yaşamalarıyla büyük evlerin dağılması; aile reislerinin, erkek evlatların evlenmeleri konusunda uyguladıkları sıkı denetimin gevşemesi, yaşça daha küçük olanların evlenmesine daha fazla hoşgörü gösterilmesi ve her yeni çift için bir konut inşa etme zorunluluğu; son olarak da, şato arazilerinin bölünmesi sonucu buyurucu erkin daha da parçalanması ve devlet erkinin yüksek otoritesi altına, kilise bölgesi çerçevesine girmesi. Araştırmanın başında, önemli bir olgu ortaya çıkıyor: XI. ve XII. yüzyılda, Kuzey Fransa'da aristokratik birlikte yaşama hücreleri giderek çoğaldı ve bu çoğalma, ana-konutlarda, prens konutlarında geliştirilen davranış modellerinin giderek yaygınlaşmasına yol açtı.

Burada hem kamuya, hem de özele yer açılması gerekliliği yapıyı belirliyordu. Piskopos Jean de Thérouanne'ın biyografisinden XII. yüzyılın ilk otuz yılını yansıtan bir bölüm yapıyı şöyle tasvir eder: "Bölgenin en zengin ve en soylu kişileri genellikle toprak yığma yoluyla mümkün mertebe yüksek bir tepecik oluşturuyor, etrafına çepeçevre, mümkün olduğunca geniş ve çok derin bir hendek kazıyor, oluşturdukları tepeciği sıkıca çakılmış kazıklardan bir duvarla berkitiyor, duvarı mümkünse

Caen Şatosu. Ana kule ve senyör konutu kalıntıları, XII. yüzyıl.

kulelerle süslüyor, etrafı çevrili arazinin içine, ortasına ve hatta arazinin tamamına hâkim, giriş kapısına sadece bir köprüyle ulaşılabilen bir kale olan ev yapıyorlar." Dolma toprak, meskeni çevreleyen duvar, tek bir kapı: manastırlarınkine benzer bir düzenleme. Ne var ki burada, yerleşik bir barışın mevcut sayılabileceği dönemlerde bile hep savunma işlevi vurgulanmıştır. Örneğin XIII. yüzyıl Burgonyası'nda müstahkem evlerin ayırıcı özellikleri; hendekleri, avluyu çevreleyen toprak setleri ve bilhassa kuleleridir; kule genellikle tek müstahkem unsurdu, ama vazgeçilmezdi, çünkü kule hâkimiyetin (*dominium*) (tehlike-*danger* ve burç-*donjon* sözcükleri bu terimden türemiştir), koruma ve sömürme yetkisinin simgesiydi. Manastır kilisesinin bayrağı ve çan kulesi gibi bir amblem, işlevsel bir işaret olan kule genellikle oturmak için değildi; arkeologlar kulelerde günlük hayata ait pek az kalıntı bulabiliyorlar; hayat başka yerde, bazen ortada yer alan "ev"de (*domus*) yaşanıyordu.

Evler pek sağlam inşa edilmediğinden, günümüze neredeyse hiç kalıntı gelememiştir. Bununla birlikte, bir prense ait olup daha önceki bir tarihte taştan inşa edilmiş olanların iç dü-

zenlemesini az çok tahmin edebiliyoruz. Bunun bir örneği Caen Şatosu'nda, XII. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş tabanı 30mx11m, yüksekliği 8 m boyutlarında bir yapıdır. Burası iki katlıdır ve tonoz yoktur. Alt katta az sayıda kapı ve pencere, yerde lağım delikleri, ortada bir ocak, bir sarnıç ve büyük olasılıkla, hiç değilse bir bölümü mutfak olarak kullanılan bir kiler bulunur. Üst ("has") katta, altı büyük pencere, çok sayıda duvar şöminesi, dışarıdan bir merdivenle ulaşılan bir de kapı vardır. Bu kalıntılar, yaklaşık 1180 yılında şatodaki onarım çalışmaları için gereken harcamalar çizelgesiyle karşılaştırıldığında daha açıklayıcıdır: Çizelgede, kule, çevre duvarı ve şapelin ardından "yatak odaları" ve "salon", yani muhtemelen söz konusu yapının bölümleri sayılır. Kazıyı yürüten Michel de Boüard, "*kamu* erkinin sergilendiği salon"la "prensin *özel* dairesi" ayrımına dikkat çeker. Yani manastırda olduğu gibi, burada da mekân, otoritenin sergilenmesi için daha açık olan yerlerle en kapalı yer arasında bölüştürülmüştür, ama fark şatoda çok daha fazla vurgulanmıştır. Kamusal bölüm temelde kutlamaya göre düzenlenmiş gibi görünür: efendiyi bu aydınlık salonda dostlarını beslerken görüyoruz: pencereler, ocaklar, lambalar, hizmetkârların alt katta hazırlayıp törenle yukarı taşıdığı yemekler. Özelin mekânı olan yatak odasına gelince, bu örnekte salona bitişik olduğu, günümüze gelememiş bir bölmeyle, hatta belki Vendôme veya Troyes'daki gibi basit bir örtüyle salondan ayrıldığı düşünülebilir; bir ihtimal de, – hiç izi kalmamış olan daha dayanıksız malzemeyle ayrı bir yere, örneğin Angers'deki gibi salona dik olarak inşa edilmiş olmasıdır. Prenslere özgü bu model, müstahkem evlerde tekrarlandı. Burgonya'da J.-M. Pesez ve F. Piponnier tarafından yapılan kazıda ortaya çıkan Villy-le-Moutier müstahkem evi, 20mx10m boyutlarında tek katlı ahşap bir binaydı; iki bölmeye ayrılmıştı, birinde ısınmak için bir şömine, diğerinde, ortada yemeklerin pişirilmesi için bir ocak bulunuyordu.

Arkeoloji bize sadece bu kadarını, iskeleti gösterebiliyor. Bu iskeletlere hayat verebilmek için, tarihçinin yazılı belgelere başvurması gereklidir. Ancak yazılı belgeler sayesinde, bu yapıları süsleyen, büyük ölçüde kumaştan, yani dayanıksız olan ve envanterlerde bolluğu, çeşitliliği ortaya çıkan mobilyalar hakkında bir fikir edinmesi mümkündür. Örneğin Katalan senyör Arnal Mir'in malvarlığının 1071'de çıkarılan envanterinde, prensin evinin kumaşlarla, kürklerle dolup taştığı görülür; eldivenler, şapkalar, aynalar –efendi ve yakınları süslü görünmek zorunda olduklarından vazgeçilmez bir eşya–, lambalar, salonun ihtişa-

Erkekler salonda, kadın yatak odasında. *Pierre le Mangeur'ün Skolastik Tarihi*, XII. yüzyıl sonu. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Lat. 16943.)

mına ihtişam katan değerli madenden sofra takımları sayılır; ardından yatak odasının eşyalarına, daha mahrem bir konforun öğelerine geçilir: bunlardan en önemlisi, o dönemdeki terimle "süslenmiş" yataktır; yatağın çok sayıdaki parçası, şilte, kuştüyü yastıklar, örtüler, kaplamalar, halılar, zengin bir sözcük dağarcığından yararlanılarak sayılır. Bu dekor, ailenin kendini bütün şatafatıyla sergilediği kutlamalar sırasında, bedenler, masalar ve duvarlarda teşhir edilirdi. Ama sıradan günlerde hepsi, evin en kapalı bölümünde, senyörün yatak odasında tutulurdu.

Metinlere göre, hazine bu mekânda yer alıyordu; servetin bir bölümü paraya çevrilse de, büyük bölümü sergilenebilir nesnelere dönüştürülüyordu, çünkü efendinin şatafatını göstermesi gerekiyordu. Flandre şövalyeleri ve burjuvaları, öldürülen kont İyi Charles'ın hazinesini boşuna aramışlardı; önce evi denediler, sonra 1127'deki büyük yağma sırasında Brugge kulesini aradılar ve sonunda eşyalarla yetinmek zorunda kalıp mutfak gereçlerini, kurşun boruları, şarap ve unu talan ettiler, sandıkları boşalttılar; geriye, bugün kazılarda gün ışığına çıkarılanlara benzer bir yapı iskeleti bıraktılar sadece.

İç mekânda işlev ve davranışların nasıl paylaştırıldığını da ancak yazılı belgelere dayanarak tahmin edebiliyoruz. Bu konuda belki de en açık bilgiyi, Guînes kontlarının tarihinde buluyoruz; Ardres senyörünün, 1120'lerde yeniden inşa ettiği, ahşap olduğu için günümüze toprak temelinden başka şey kalamamış konutu, bu tarihçede bizce çok önemli ayrıntılar atlanmadan tarif edilir. Zemin katta, Caen'daki gibi, "kiler ve ambarlar, sandıklar, fıçılar ve küpler" bulunuyordu; birinci katta, önce "ev halkının toplandığı oturma odası", yani manastırlardaki meclis toplantı odasının ve yemekhanenin eşdeğeri olan toplantı ve yemek salonu vardı ve bitişiğinde, ekmek kileri sorumlusuyla içki görevlisinin kullanımına ayrılmış küçük bölmeler bulunurdu; ardından "senyörle karısının yattığı büyük yatak odası gelirdi; bitişiğindeki kapalı oda, hizmetçilerle çocukların yatakhanesi olarak kullanılırdı; büyük yatak odasının boş bırakılmış bir bölümünde, gün ağarırken veya hastalar için, kan alımları için ya da hizmetçilerle çocukları ısıtmak için geceleri ateş yakılırdı"; "evle aynı seviyede, ama evden ayrı bir mutfak vardı" (aşağıda domuz ahırıyla kümesin, yukarıda salona doğrudan bağlanan ocağın bulunduğu iki katlı, ayrı bir bina); efendinin yatak odasının üstünde "yatak odaları yapılmıştı; birinde efendinin oğulları istedikleri zaman, diğerinde kızları zorunlu olarak her zaman yatardı"; yan tarafta nöbetçi kulübesi vardı; son olarak, bir koridorla, "oturma odası"ndan dinlenme ve özel sohbet mekânı "loca"ya, oradan da şapele geçilirdi. Tıpkı manastırlardaki gibi, kapıdan en özel bölüme, dua yerine aşama aşama geçilirdi. Ayrıca diğer yöndeki geçişe, evi besleyen topraktan, besin stoku olan kümesten ve ahırlardan hâkim konumdaki senyörün konutuna doğru geçişe; ev halkının efendilerle hizmetkârlar olarak ikiye bölünüşüyle, pişirmeye yarayan ateşle ısıtmaya, aydınlatmaya, güzelleştirmeye yarayan ateş arasındaki farkla çakışan konut-müştemilat ayrımına da dikkat çekmek gerekir.

Görüldüğü gibi, bu büyük evlerin yüksekteki esas kısmında üç işlevsel mekân vardır. Dua işlevi tali olduğu için şapel kenara itilmiştir, ama değerlidir: Ardres Şapeli'nin duvarlarının çok sayıda resimle bezenmiş olduğu belirtilir. Buna karşılık, askerlik ve yargı işlevi önemlidir: salon, bu işlevin törenlerle yerine getirilmesine ayrılmıştır. Genişleyerek dışarıya doğru yayıldığından, açık ve avluya, kapıya yakındır. Burada herkes, ailenin erkinin halka sergilendiği kortejlerdeki gibi, mevkiine göre dizilir, ayırt edici işaretlerini taşır, törenlerde en parıltılı süslerini takar. Efendi bu salonda yasa koyar, hüküm verir. Efendiye saygı bu salonda sunulur. Kamusal işlerin alanı olan salon temelde erkeklere aittir. Bununla birlikte, senyörlerin hayatındaki her tür kutlama, kardeşçe birliğin ve beraberliğin sergilendiği törenler, dans ve şölenler burada yapıldığından, kadın akrabalar da rontlarda ve ziyafetlerde salonda yerlerini alırlar. Yine de onların yeri, daha geriye çekilmiş olan yatak odasıdır; burada üçüncü işlev, temel üreme işlevi yerine getirilir; son derece ciddi ve zor bir işlev olduğundan, köşeye çekilmeyi, korunmayı gerektirir. Yatak odası, özü gereği evli çifte aittir. Ortasında bir yatak; eşlerin düğün gecesi götürüldüğü, vârislerin dünyaya geldiği kutsanmış yatak durur. Yatak odası konutun en özel bölümündedir ve adeta soyun dölyatağıdır. Bununla birlikte, manastır yatakhanesindeki gibi, yalnızlığa burada da yer yoktur. Senyörün yatağının yakınında başkaları, elbette kadınlar, belki bir süre senyörün yakını olan erkekler de yatar; Tristan'ın gece serüvenleri bu ihtimali akla getirir. Kaçma isteğini bileyen rahatsız edici bir yakınlık. Aşk maceralarında pencerenin oynadığı rolü biliriz: mutlu bir evliliği olmayan kadınlar, pencerede kurtuluş hayalleri kurar. Bu kadınlar, tıpkı bu erkekler gibi açık hava insanıdır; uzun bir süre kapalı kaldıklarında boğulurlar, bir çıkış ararlar. Kadın bir meyve bahçesinin içinde açık bir alandadır, ama bu alan, avlu gibi dışarıya açılmaz, manastırlardaki arkatlı avlu gibi sımsıkı kapalıdır ve aynı şekilde, akan sular vardır; ağaçlar da ormanı taklit eder. Burada insan kendini diğerlerinden ayrı zannedebilir, kaybolma hissini yaşayabilir. Burada yasak aşklar filizlenip gelişir ve sonra yasak kucaklaşma için yeraltının karanlığına gizlenir.

Ev toplumu

Bu büyük konutlarda toplumsal ilişkiler de yarı-özel yarı-kamusaldı, çünkü eve ait alanlarda, *Renart'ın Romansı*'nın bir dizesinde belirtildiği gibi, "yakınlar, yabancılar ve dostlar" kol ge-

zerdi. Üç farklı kategori. "Yabancılar", evin efendisiyle herhangi bir duygu bağı bulunmayan kişilerdi. "Yakınlar"ın "dostlar" dan farkı, belki efendiyle aralarında kan bağı bulunmasıydı; *Renart'ın Romansı*'nda, kurtla tilkinin "dostluktan" birbirlerine amca ve yeğen diye hitap ettiği söylenir. Ama büyük ihtimalle aradaki asıl fark, evin, "yakınlar"ın daimi konutu olması; "dostlar"ınsa eve istedikleri gibi girip çıkabildikleri, efendisini istedikleri zaman görebildikleri, ancak sürekli evde yaşamamalarıydı. Tıpkı manastır konukevinin sakinleri gibi, "dostlar" da geçici bir süre için oradaydılar.

Yakınlar, Ortaçağ Fransızcasında "*ménage*" veya "*maisnie*" diye adlandırılan ev halkını oluştururdu; hukuki tanımını, 1282 tarihli bir Paris yüksek mahkemesi kararında buluyoruz: "Kendi ev halkı, konağında ikamet edenler, yani ona muhtaç olanlar, masrafı ona ait olanlar"; ortak mesken, ortak beslenme, bir başkan tarafından yönetilen ve başkanın emrinde olan, üyeleri ortak bir amaç için çalışan bir ekip: manastır tarikatının birebir karşılığı. Bu topluluk, epeyce kalabalık olabiliyordu: XIII. yüzyıl İngilteresi'nde Thomas of Berkeley'in evi iki yüzden *fazla* kişiyi barındırıyordu, Bristol piskoposu yer değiştirdiğinde, evini taşımak için yüz at gerekiyordu. Böylesine büyük bir topluluğun birliğini sağlayan bir tek kişi tarafından yönetilmesi, tamamının tek bir aile reisi tarafından geçindirilmesiydi. XI. ve XII. yüzyıllarda "yakınlar"ın bu aile reisinden bekledikleri, bir Merovenj belgesine göre, beş yüz yıl önce bir adamın, emrine girdiği patronundan beklediklerinden temelde farklı değildi: "Beslenme ve hem sırtım, hem yatağım için giyim *(victum et vestitum)*, ayağıma ayakkabı senin tarafından karşılanacak, sahip olduğum her şey senin emrinde olacak." Beden ve ruh için gerekli olabilecek her şey karşılığında –tarikat yemini eden keşiş gibi– kendini teslim etme. Yiyecek ve yatağı sağlayan, dayak atma ve kırbaçlama hakkına da sahiptir. Topluluk, üyelerden ve bir başkandan, "baş"tan oluşur: Cluny arşivlerinde bulunan XII. yüzyıl başına ait bir belgede, *caput mansi* diye tanımlanan başkan bir ikamet biriminin ve içerdiği her şeyin başıydı.

Bununla birlikte ev halkı, manastır "aile"si gibi açıkça ikiye ayrılmıştı. Bir yanda, ayrı bir yerde, daha kötü, kara ekmek yiyen hizmetkârlar *(servientes)*; çok büyük evlerde hizmetkârlar genellikle konuta bağlı kentte yerleşik olurlardı (XI. yüzyılda kentsel canlanma döneminin başında, "kentsoylu" nüfusun büyük bölümünü senyörün, piskoposun veya şato sahibinin "yakınlarının", çeşitli "meslek"lerde uzmanlaşmış hizmetkârları-

Senyör için ziyafet hazırlıkları. *Kraliçe Mathilde Gobleni*, XI. yüzyıl. (Bayeux Müzesi.)

nın oluşturduğu bence açıktır). Diğer yanda, efendiler. Ama dindışı toplumda manastır toplumundan farklı olarak, efendilerin yanında, onlarla eşit muamele gören ve iki temel görevi yani dua ve savaş görevlerini yerine getiren yardımcılar da yer alıyordu: önemli konumdaki evlerde bir rahipler kurulu oluşturan (senyör din adamı olmasa da bu cemaate katılır, hatta merkezinde, ana konumda yer alırdı) din adamları ve şövalyeler.

Ön sırada yer alan bu hizmetkârlar bağlamında özelle kamuyu, "yakınlar"la "dostlar"ı ayırmanın ne kadar zor olduğu hemen anlaşılıyor. Çünkü senyörün şapelinde edilen dualar derebeylik topraklarının tamamına yarıyordu ve senyörün konutu barış ve adaletin civardaki araziye yayıldığı bir kaleydi. Dolayısıyla ev halkının parçası olan savaşçılara dönem dönem civarda kendi evlerinde oturan ve savaş kabiliyeti olan bütün erkekler eklenirdi; burada staj görürlerken şato sahibinin özel hayatına katılırlar, yiyecekleri ve koşum takımları onun tarafından sağlanır, bir süreliğine onun yakınları arasında sayılırlar ve evlerine döndüklerinde, kendilerini fazladan akrabalar konumuna getiren bağlılık yeminine istinaden, senyörün dostları sayılırlardı. Öte yandan, senyörün yardımcısı olan rahip ve şövalyelerin çoğu aile reisine gerçek akrabalık veya hısımlık bağıyla bağlıydılar; senyörün meşru veya gayrimeşru oğulları, yeğenleri, kuzenleriydiler; bazılarını akrabası olan kızlarla evlendirir, böyle-

ce onları kendi evinden uzaklaştırmış olmasına karşın, hem kendilerini hem de evlatlarını ara sıra gelip ev halkına katılmaya mecbur ederek evine daha güçlü bir bağla bağlamış olurdu.

Tıpkı manastır gibi aristokrat evi de yapısal diyebileceğimiz bir ağırlama görevini üstlenmişti. O da yoksullara açıktı; Lazar'ın evindeki gibi, yoksulların senyörün sofrasının artıklarını toplamalarına izin verilirdi ve bu gerekli, geleneksel asalaklık tarafından soyulmak, hem efendi hem de ev halkının tamamı için bir kutsama sayılırdı. Yine manastır gibi soylu evi de yetiştirilmek üzere gençleri bünyesine kabul ederdi. Soylu delikanlılara nezaket ve yiğitlik geleneklerinin öğretildiği, efendinin kız kardeşlerinin ve vasallarının oğullarının çıraklık dönemini geçirmek üzere geldikleri bir okuldu. Son olarak, "dost" veya "yabancı" yolcular, diğerleri gibi gerekli asalaklar sayılan konuklar da yüksek tabaka mensubu olmaları şartıyla, eve kabul edilirdi; aile reisinin erkini simgeleyen temel bir hareket; karınlarını doyurmaları, sarhoş oluncaya kadar içmeleri için konukları salondaki sofraya ve sonra da orada yatıp uyumaya davet etmekti. Belirli günlerde, yalnız tesadüfi konuklar değil, bütün uydu evlerin sakinleri de özel hayata dahil edilirdi. Tören niteliğindeki toplantılarda, önemli Hıristiyan bayramlarında: Noel, Paskalya ve Pentekostes Yortusu'nda, prensin konutunda salon, başlangıçtaki temel işlevine; bazilika, saray işlevine kavuşur; özel

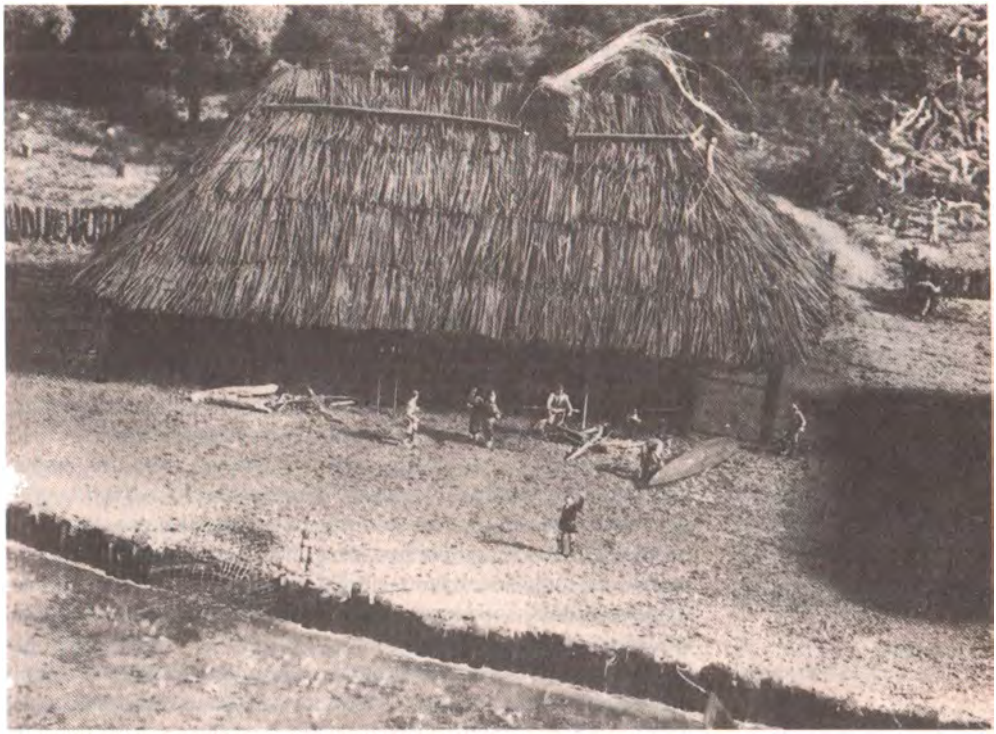

Charavines (Isère) evlerinden birinin yeniden oluşturulması, XI. yüzyıl başı.

Kaya evi ve silolar. Buoux (Vaucluse).

olan, bütünüyle kamusal olanın içinde erirdi. İster büyük olsun, ister küçük, bütün evlerde misafirperverlik, düğün kutlamaları sırasında doruğa ulaşırdı. Damadın "aile"si, çevre duvarının dışına çıkarak akrabaları eşliğinde ilerleyen gelini karşılar, kapıya götürür, içeri sokar, yatak odasına kadar kendisine eşlik ederdi, ama aradaki yarı-kamusal mekânda bir süre mola verilir, abartılı bir kutlama yapılırdı.

Düzen ve kargaşa

Bu karmaşık ve büyük bölümü devingen olan toplumu yöneten güçlerin düzenlemesine gelince, manastır yapılarıyla ilk bakışta görülen özdeşlik burada da çarpıcıdır: cennetteki gibi tek başına, ama danışmadan asla harekete geçmemesi gereken bir baba; hiyerarşik yapıya sahip, gençlerin yaşlılara boyun eğdiği, erkeklerden oluşan bir danışma kurulu; erki, Tanrı'nın yerinde oturmasına ve adeta konuttaki hayatın tamamının odağı

ve kaynağı olmasına dayanan bir baba. Aradaki fark, ki aslında büyük bir farktı, bu evde meleklerin yanı başında tensellikten uzakta yaşanmamasıydı; evin sakinleri aseksüel bir toplum oluşturmuyordu; soyunu sürdürmekle yükümlü olan aile reisi, yeni bir kuşak yaratmak, komşu evleri kazanmak, yani üremek için bu evlere kadınlar dağıtmak zorundaydı. Temel işlevi, cinsel işlevi onu yatağında bir kadın bulundurmaya mecbur ederdi. Güçler ağının merkezinde bir çift vardı. Kadın elbette erkeğin mutlak hâkimiyeti altındaydı; bununla birlikte, bu kadın senyörün eşi olduğundan, vârislerin annesi olacağından –XI. yüzyılda çocuk doğuramayan eş hiç tereddütsüz kovulurdu–, "senyörüm" diye hitap ettiği aile reisinin otoritesinin bir kısmı da ona yansırdı: "hanımefendi" sıfatıyla o da efendilik eder, hâkimiyetinin ölçüsünü, meşru cinsel partner olarak, genetik imkânları sayesinde evin büyümesine yaptığı kesin katkı belirlerdi.

Mesele şuydu: Şimdiye kadar daha çok savunma konumunda, duvarların ardına, kabuğunun içine çekilmiş halde gördüğümüz özel hayat, her canlı oluşum gibi açılıp gelişme eğilimindeydi aslında; evdeki her şey, bilhassa aile reisinin otoritesi, evdeki canlılığı doruk noktasında tutacak şekilde düzenlenmişti: giderek daha çok akraba, daha çok dost, daha çok hizmetkâr. İşte bu yüzden, Ardres Şatosu'nun derinliklerinde bir döllenme hücresi ve bitişiğinde de, senyörün eşinin en kısa sürede tekrar hamile kalabilmesi amacıyla çocuklarının bakımını üstlenen dadıların yerleştirildiği "kuluçka" odası bulunuyordu. İşte bu yüzden, çocuklar laf anlayacak yaşa geldiklerinde, iki ayrı bölmeye dağıtılırlardı: ilk bölmede kızlar, müstakbel anneler, sıraları geldikçe kortej eşliğinde hanımefendi olacakları başka konutlara götürülünceye kadar sımsıkı kapalı tutulurdu; açık olan ikinci bölmede ise oğlanlar yatardı, ama birer konuk gibi ara sıra, eve uğradıkça çünkü oğlanlar, başta birer eş olmak üzere bulabildikleri her şeyi alsınlar diye dışarı salınır, itilirdi.

Ne var ki, babanın, aile reisinin *(pater familias)* kendi dölü yeterli değildi; efendinin üreme ve evlenmeden sonra en önemli görevi, en büyük sorumluluğu, sofra arkadaşlarının sayısını arttırarak evini büyütmekti. Evin ekonomisini yöneten ilke buydu, yatırım yapma isteği yoktu; yatak odasında, kilerde ve mahzende özenle mal stoklamanın amacı, evin servetinin neşe içinde harcanacağı kutlamalar için hazırlık yapmaktı. XII. yüzyıl ortasında Cluny Manastırı siciline geçen bir kaynak güçlendirme planı "harcamanın düzenlenmesi" (*constitutio expensae*) başlığını taşır. Planın amacı, mülkün gelirini vazgeçilmez bir eliaçıklığın

zorunlu gereksinimlerine uydurmaktı. Feodal dönemde özel hayat tasarrufun üzerine kapanmaz, dost sayısını çoğaltmak amacıyla cömertlikle açılırdı; dostlar, dindışı edebiyatta durmadan belirtildiği gibi, gerçek zenginlik demekti.

Dolayısıyla, evin efendisi, hem zihnin hem de bedenin ihtiyaçlarını bol bol karşılamakla yükümlüydü. Prensip olarak o dönemde zihinsel ihtiyaçlar öncelik taşıdığından, ev hizmetleri arasında en yüksek mevkide dini hizmetler bulunurdu. Yalnız şapelde değil, salonda, hatta yatak odasında bile dini hizmet verilirdi, çünkü bu hizmeti vermekle yükümlü kişilerin başında aile reisi gelirdi. Manastırda olduğu gibi evde de babalık görevi eğitimdi. Guînes Kontu II. Baudouin'e övgüde, bu "ümmi"nin, kendisi okumaktan âciz olduğu halde kitap koleksiyonu yaptığı, Latince metinleri anlayabileceği dile tercüme ettirdiği, kendisine okunan kitapları yorumladığı, sorular sorduğu, tartıştığı, daha iyi eğitim verebilmek için kendini eğittiği anlatılır. Aile reisi, evinde bir bölümü geçici –"hocalar", tercüme ve kütüphaneyi geliştirme işlerinde çalışmaları için bir süre barındırılan okul mezunları, zaman zaman uğradıklarında kardeşlerine, kuzenlerine uzmanlık alanlarındaki bilgilerini aktaran, rahip veya keşiş olan, kilise örgütüne katılmış akrabalar–, bir bölümü ise kalıcı –evde ikamet eden rahipler, şapel rahipleri– olan bir yardımcı kadroyu beslerdi. Bu rahiplerin görevi vaaz vermekti. Ama efendileri onlara eğlence amaçlı, okunmak, şarkı halinde söylenmek veya sahnelenmek üzere günlük konuşma dilinde metinler de yazdırır; bunların, "dostlar"ında, aydınlatıcı vaazlardan daha çok minnet uyandıracağını bilirdi.

Evin efendisi, hoş görünmek için, evindeki savaşçı ve avcıların, spor etkinliklerinin kaçınılmaz olarak kesintiye uğradığı dönemlerde kolaylıkla kapılabilecekleri sıkıntıyı yenmeye çalışırdı. Ama bedensel ihtiyaçlarını karşıladığı takdirde daha çok hoşa gideceğini, daha fazla itaat, daha iyi hizmet ve daha fazla sevgi göreceğini de gayet iyi bilirdi. Dolayısıyla adamlarını sık sık av peşine düşmeye, kahramanlarla karşılaşmaya savaşa veya turnuvaya götürmeyi görev bilirdi. Evinin elinden her iş gelen kadınlarla, giysi dolabının da büyük kutlamalarda geleneksel armağanlara yetecek kadar "ceket"le dolu olmasına dikkat ederdi. Düzenli aralıklarla verilen bu armağanlar, bahşedilen "lütuflar" olmasa, ev halkını avucunda tutması, hele efendilik görevini şerefiyle yerine getirmesi mümkün olur muydu? İngiltere Mareşali William 1219 yılında ölüm döşeğindeyken kişisel mallarını paylaştırıyordu; ruhu için dua etsinler diye bütün parasını kilise adamlarına

Avcı, XIV. yüzyıl. (Paris, Sainte-Geneviève Kütüphanesi, e.y. 1283.)

bıraktı; odada çok sayıda boz sincap kürkü geçirilmiş fırfırlı pelerin biçiminde en azından seksen kürk bulunduğu, bunların satışından elde edilecek parayla çok daha fazla dua satın alabileceği kendisine hatırlatıldı; William öfkelendi: Pentekostes yortusu yaklaşıyordu, o gün armağan olarak yeni giysiler almak şövalyelerinin hakkıydı ve alacaklardı da; efendi kusur edemezdi, vicdanı, ölümün eşiğinde bile, kendi selametini düşünmeden önce, ev halkına karşı cömertlik yükümlülüğünü yerine getirmesini emrediyordu. Giydirmek efendinin göreviydi, ama öncelikli görevi doyurmak; bol, lezzetli, damağa hitap eden ve basit, sıradan yiyeceklerden farklı yemekler sunmaktı; bu *companagium* efendiler ve konukları için, sıradan hizmetkârlar gibi sessizce ekmeklerini paylaşmak anlamına gelmiyordu, beslenmenin temeliydi. Bu yüzden de, hiçbir zaman masraftan kaçınılmamalıydı. Çünkü senyör özel hayatında, soyunu devam ettirdiği yatak odasında da, beslediği salonunda da, verme kapasitesiyle orantılı bir otoriteye sahipti ve giderek daha *fazla* vermesi gerekirdi.

Manastır başkeşişinin yardımcıları gibi evin efendisine de yönetim işinde yardım eden görevliler vardı; feodal dönemde görev dağıtımı aşağı yukarı eski Karolenj sarayındakine benzerdi. Efendinin birinci yardımcısı, IX. yüzyılda kraliçenin otoritesine benzer bir otoriteye sahip olan karısıydı; evde kadına ait –ve küçük çocuklar gibi kadına bağlı– her şeyi yönetir, stokları ve konuta giren her şeyi denetlerdi. Örneğin Ardres senyörünün karısı köylü evlerinden alınacak vergilerin tahsilatını denetlerdi; bağımlı köylülerinden bir kadın kendisine biçilen vergi olan koyunu yoksulluktan veremeyince hanımı, onun yerine küçük bir kıza el koymuştu; kızı büyütüp yaşı geldiğinde evlendirmiş, çiftleştirmiş, üreme yeteneğinden yararlanmış, bir çoban gibi sürüsünü büyütmeye çalışmış, "aile"yi genişletmekte kocasına yardım etmişti; aynı şekilde evdeki nüfus artışını da denetlerdi: hamile kalan bir hizmetçiyi himayesine almış, kızı sözümona baştan çıkaran delikanlıyı onunla evlenmeye mecbur ederek düzeni sağlamıştı; buyurgandı, evindeki bütün kadınları cezalandırır, korkudan titretir, iradesine boyun eğmeye zorlardı. Jean de Marmoutier'nin anlattığına göre, Fransa kralı da soylu bir vasalının yetim kızını istemediği biriyle evlendirmeye niyetlendiğinde, kızı kendi zorlayamayacağı için karısını görevlendirmiş, kraliçe kızın direnişini kırmayı başarmıştı.

Evin efendisiyle hanımına yardım eden diğer görevlilerin her biri belirli bir hizmetin yönetiminden (*ministerium*) sorum-

luydu. Çok büyük bir soylu evi olan Hainaut Sarayı'nın içtüzüğü, bu hizmetlere ve yürütülüşüne ilişkin en aydınlatıcı bilgiyi sağlayan kaynaklardan biridir. 1210 yılında, sondan iki önceki kontun en "yakınları" arasından seçilen iki ihtiyar, gayrimeşru kardeşiyle şapel rahibi, yerleştirilmek ve sabitlenmek istenen en eski geleneği yüksek sesle herkese anlatmışlardı. O sırada her şey kurumsallaşma, katılaşma eğilimindeydi ve hizmet yöneticiliği, kârlı olduğundan mülkiyete tabi, efendinin onayıyla satılabilir, babadan oğula geçer hale gelmişti; bazıları kadınlara veya karıları adına kocalara aitti ve ayrıca, büyük erkek evlat, unvanın mirasçısı sıfatıyla *curia*'da "mesleği" öğrendikten sonra, babası öldüğünde veya çok yaşlandığında onun yerine geçerdi. Bunca kemikleşmeye rağmen, "görevliler", ailenin bütün haklara sahip üyeleri olarak görülmeye, efendiyle birlikte yemek yemeye, elbette evde yatıp kalkmaya devam ediyorlardı; birer, hatta şövalye iseler ikişer atın sahibi olmaları, çoğunluktan yüksek seviyede olduklarının göstergesiydi; kendilerine her yıl yeni "ceketler", bir palto ve bir tünik verilir, ayrıca "üniformaları" temin edilir, yani donanımlarını istedikleri şekilde tamamlamaları için para verilirdi; son olarak da, silahlı hizmetlerden sorumlu olanlar bir aylık alırdı – örneğin kontun, *commilitones* adı verilen ve yanı başında, birbirine sıkı sıkıya bağlı savaşçılar topluluğunda (*conroi*) yer alan savaş arkadaşları; bu belgede kendilerinden söz edilmemekle birlikte, efendiyle yaşıt (*coetani*), çoğu kez akraba ya da çocukluk arkadaşı oldukları, şövalye unvanını onunla aynı gün aldıkları, evin içinde, rahipler kurulu gibi daha birbirine bağlı, daha özel bir topluluk oluşturdukları ve muhtemelen basit "görevliler"den daha üst seviyede tutuldukları biliniyor. Bununla birlikte, "görevliler" de efendinin yakın çevresinde yer alırdı; "bedenini savunmak için" bütün askeri seferlerinde ona eşlik etmek zorundaydılar.

Müzisyen. Saint-Donat Kilisesi (Drôme), XII. yüzyıl sonu.

Yine de hepsi aynı seviyede değildi; bu muazzam boyutlardaki evde görevler ayrıntılı bir hiyerarşik yapıya sahipti. Yararlandığım belgede temel görevler olarak nitelendirilen üç hizmet birimi, eskiden Karolenj hükümdarına evinde (hükümdarın ev hayatı, soyluların özel hayatının ilk örneğini, modelini oluşturur) yardım etmeye dayanan üç dindışı "meslek"ten türemiştir. Bu üç hizmet biriminin başında vekilharç, odabaşı ve içkicibaşı bulunurdu. Prensliğin tamamında konta hizmet ettikleri varsayılmakla birlikte, hiç kuşkusuz, artık onursal olan görevleri onları evde yaşamaya zorlamıyor, sadece prense kolayca ulaşabilmelerini ve prensin erkinin sergilendiği kortejlerde kendilerine

Yemek ve yemek servisi, XII. yüzyıl. (Toulouse, Augustins Müzesi.)

özel bir yer verilmesini sağlıyordu. Bu nüfuzlu şahsiyetlerin altında, evde üç özerk örgüt olduğunu görüyoruz; örgütler, her biri bir siyasal birimin başı olan üç kont konutuna tekabül ediyordu: yanlarında kiliseleriyle Mons ve Valenciennes şatoları – Mons Kilisesi, hanedanın ataları burada gömülü olduğu için daha önemliydi (ev halkının bir parçası olan ve düzenli aralıklarla yapılan anma törenleriyle özel hayata katılan ölüleri katiyen unutmamalıyız); ayrıca daha dayanıksız inşa edilmiş, yakın tarihte alınan Ostrevent *fief*'inin malikânesi olan üçüncü bir ev. Fazladan bir odabaşı mevcuttu. Mme Marguerite, "Mons Kilisesi koro yerinin ortasına gömülü olan [V.] Baudouin'in karısı" –Flandre Kontu'nun kız kardeşiydi– evlendirildiğinde kocası henüz Hainaut veliahtıydı sadece; atalarından kalan konutta babası oturuyordu; yeni çifte bir ev lazımdı; karı-koca başka bir yere, hanımın Lille'deki arazisine yerleşmişti; hanım, kendisine hizmet eden kadınlardan birini evlendirmiş, kocasını da kendi odabaşısı yapmıştı; o günden başlayarak, kontesin kendine ait bir "oda" hizmeti oldu; metinde bu hizmetin "her yerde" verildiği, bir eve bağlı olmadığı ve "mobilya"nın, kadının özel mülkü olan çeyizin idaresiyle ilgili olduğu belirtilir. Yani birçok basamak vardı: kontun şahsı, kontesin şahsı, evlerde çeşitli kademeler ve ana evlerin her birinde, görevler binanın kendisindeki gibi bir-

likte yaşama alanını paylaştığından biri diğerinin üzerinde yer alan iki büyük hizmet birimi: vekilharçla içkicibaşının yönetimindeki sofra, yani salon hizmeti ve daha özel olan oda hizmeti; bu birimin amiri olan odabaşı, vekilharçtan sonra, ama daha aşağıdaki mahzenden sorumlu olan içkicibaşından önce gelirdi.

Sofra, daha doğrusu sofralar (*mensae*) salonda veya iklim şartlarına bağlı olarak açık havada kurulurdu. Sofra adabı manastırdaki gibiydi: çömelerek veya ayakta ya da ayaküstü yemek yemek doğru değildi. Yemek yemek törenle yapılan kamusal bir işti. Dolayısıyla en yüksek mevkideki hizmet birimine bağlı olması gerekirdi. Vekilharç yemeğin en makbul kısmını, "katığı", "azığı" denetlerdi; bunlar dışarıdan satın alınan ve mutfakta hazırlanan gıdalardı, en başta da, başgarsonun getirip efendinin önünde parçalamakla yükümlü olduğu etti (ete verilen öncelik aydınlatıcıdır); başgarsonun emrinde, farklı mevkilerde yedi ast görevli vardı: ilk sırada, "satın alma görevlisi" ve "azık bekçisi"; yemekleri pişiren üç "artçı"; mutfakta ocağın ve salonda da şatafatı arttıran şöminenin yakılmasından sorumlu kapıcı; konukları karşılayıp yerleştiren teşrifatçı; son olarak da kesimden ve ayrıca tuzdan sorumlu bıçakçı. Kaliteli içki, yani şarap ise, yine yüksek mevkideki bir görevlinin, içkicibaşının denetimindeydi. XIII. yüzyılın başında Mons'da bu mevkide bir kadın bulunuyordu; babası şövalyeydi ve vârisi bu kızdı, ama aynı zamanda rahibe olduğundan kendini bütünüyle görevine vermesi imkânsızdı. "Emri üzerine" şarap sofralara getirilir, tadını beğenirse kendi eliyle konta ve kontese servis yapardı. Aslında genellikle bu görevi onun yerine iki kişi yerine getirirdi. Bir alt seviyede, emrinde iki ambarcı bulunan ve "şarabı muhafaza eden, testi ve kadehlere dolduran" bir görevli vardı (bu nedenle, çok düşük seviyedeki çömlekçilik "mesleği" ona bağlıydı). Daha alt seviyede, efendiler için seçkinliklerinin belirtisi olarak ikinci planda gelen gıdayı yani ekmeği sağlayan ekmekçi bulunurdu; emrinde dört görevli çalışırdı: bir malzeme sorumlusu, sarayın dışında, bağımsız zanaatkârlarla birlikte kasabada oturan, görevini mirasla devralmış bir fırıncı, ekmeklerden, daha doğrusu, üzerlerine etlerin konduğu ekmek dilimlerinden sorumlu ekmek bekçisi ve onun emrinde "bu dilimleri sofraya koyan" kişi. Listenin en sonunda yağ sorumlusu vardı; ev hizmetleri düzeninde, ekmek gibi halkın beşini olan ve evin en altındaki domuz ahırından gelen yağ son sırada yer alıyordu.

Mons'da "ikinci odabaşı" –bağlı olduğu *camerarius*, Hainaut'nun odabaşısının emrindeydi– yatak odasını ve burada sak-

Ocak çengeli, bıçak ve kaşıklar, XI. yüzyıl başı.
Charavines (Isère).

Zırhlı şövalye. XII. yüzyıl pencere alınlık tablası. (Arles.)

lanan değerli eşyayı denetlerdi; "elbise" ve kumaşlardan, ayrıca "şato sakinlerinin tamamı için" çoğu geceleyin salona kurulan yatakların hazırlanmasından sorumluydu; *camerarius*'un konta ve kontese sunduğu, kendisinin de yemekten önce rahip ve şövalyelere yıkanmaları için verdiği suyu sağlamakla yükümlüydü; son olarak da, muhtemelen para işlerini bizzat yürüten birinci odabaşının denetiminde, ikinci odabaşı mumları imal edip dağıtırdı; bu mumlar kont, kontes ve vekilharç sofraya oturduklarında onları aydınlatmak üzere ekmeklere batırılırdı.

Yani bir yanda sofra, gündüz, parlak ateş ve gösteriş; diğer yanda yataklar, gece, mumlar ve köşeye çekilme. Salon her şeyden önce gerekli düzenin temsili, sergilenişi olan şölenlere uygun donatılmıştı. Hükümran çift, kont ve kontes, gösterinin merkezinde yer alır, özel saygı görür, kendilerine en yüksek rütbeli görevliler hizmet ederdi; ama onların yanında, neredeyse aynı seviyede olan vekilharç da bulunurdu ve *major domus*, evin birincisi sıfatıyla efendi gibi onun da diliminin yanında tuz topağı, önünde ise mumu bulunurdu. Yemek otoritenin sergilenmesi, sahnelenmesi anlamına geldiği için, sofra görevlilerinin şövalye olması önemliydi; efendinin silah arkadaşlarının taşıdıkları üniforma ve gereçler onlara da verilirdi; efendi her ata

bindiğinde, onlar da aşçılar ve kapıcıyla birlikte kendisine eşlik ederdi: Gündüze ait olan etkinlikleri dışarıya, açık havaya taşardı. Oysa yatak odası, gelenek kitaplarında bir kapanma, bir kabuk görünümünde çıkar karşımıza; kutlamaya yakışan şaraba, eliaçıklığa yer olmaz burada; gün ışığı geride kaldığında yıkanıp kirlerden arınmak, karanlığı uzaklaştırmak için kutsal su ve koruyucu ışıklandırmalar lazımdır.

Evde toplumsal düzeni koruyabilmek için, efendinin bu uzman yardımcılara ve disiplin aracı olarak da tören kurallarını kullanmaya ihtiyacı vardı. Aslında kargaşa her yerden fışkırıyordu. Adamları açısından tehlike, bu savaşçılar ve sporcular arasında doğal olarak ortaya çıkan gözle görülür, silahlı şiddetti. Dolayısıyla sürekli olarak açgözlülüğü, kırgınlıkları ve hıncı dışarı atmak, "dostluğu" hep canlı tutmak gerekiyordu. Bu zor bir işti, çünkü malikâne, rekabetin sürekli olduğu bir yerdi; küçükler büyükleri kıskanırdı; "beslemeler" efendinin ve hanımın gözüne girmek için açıkça birbirleriyle yarışır, hepsi de diğer herkesi gölgede bırakmak için elinden geleni yapar, aleyhte konuşur, meydan okur, hainlik etmek için hiçbir fırsatı kaçırmazdı – gürültü ve şiddet yaratan bir rekabet vardı, o yüzden zor bir işti. Taşkınlığı bastırmak için üç yönteme başvurulurdu. Birincisi, en ateşli olanların, malikâne toprakları dışına çıkarılmasıydı; haçlı seferinin işlevlerinden biri, muhtemelen en yararlısı buydu; büyük erkek evlatla "yeni şövalyeler"i unvan töreninden hemen sonra bir iki yıllık bir süre için evden uzaklaştıran, masrafların aile reisi tarafından karşılandığı geleneksel turnenin de benzer bir işlevi vardı; böylece bütün gençler, hararet fazlalıklarını bir süreliğine gezginlikle atmaya teşvik edilirdi. Ayrıca, erkek evlatları çocukluktan çıkar çıkmaz yetişmeleri için evin dışına göndermenin de âdetten olduğunu biliyoruz – ama bu aslında bir değiş tokuştan ibaretti, çünkü ailenin delikanlıları evden eksik olsa da, başka delikanlıların barındırılması gerekiyordu; ne var ki bu transfer, az da olsa çatışmaları yumuşatan bir etkendi muhtemelen. Gençliği terbiye etmekte kullanılan ikinci yöntem, kanımca şövalye aşkı geleneğiydi. Bu oyun ve XII. yüzyılın ortasından itibaren gelişimi hakkındaki bilgilerimizden yola çıkarak, senyörün eşini yem olarak, tuzak olarak kullandığını, belirli bir noktaya kadar bir mükâfat gibi sunduğunu ve bu yarışmanın giderek karmaşıklaşan kurallarının, katılımcıları, yani evin bekâr şövalyeleriyle rahiplerini ve bunların itkilerini giderek daha iyi denetlemeye zorladığını tahmin ediyoruz. Son

Saint-Paul-lès-Romans arazi belgesi, 1339-1349. (Valence, Drôme Arşivi.)

olarak da, evin efendisinin yargı yetkisi, kavgalara hakemlik etme, hataları düzeltme yetkisi vardı; senyör yakınlarına danışmadan hareket edemese de, yakınları fikir belirtmeye, karşısında konuşmaya, anlaşmazlıklarını açıklamaya mecburdular; salonda –tıpkı manastırda meclis toplantı odasında olduğu gibi– şikâyetler açıklandıktan ve sebepler dinlendikten sonra haksızlıklar telafi edilir, hatalar kınanırdı; ancak bazı durumlarda, başkan, Tanrı'nın adaletine müracaat ederek avluda kendisinin hakemlik edeceği bir çarpışma, bir düello düzenlenmesine karar verirdi; bu gibi planlı programlı dövüşlerde rakipler içlerindeki şiddeti boşaltma imkânı bulurdu.

Peki, bu denetim sistemi etkili oldu mu? Başarısızlığının izleri, günümüze kalabilmiş, aileye ilişkin, tek tük kaynaklarda kolaylıkla görülebilir. Örneğin Ardres senyörlerinin, sadece dört kuşak boyunca yeterince belgelenmiş –övgü niteliğindeki– tarihçesinde bir cinayetten söz edilir; bir senyörün, mutfak hizmetkârları tarafından ormanda öldürüldüğü aktarılır. Amboise senyörlerinin, yine sadece dört kuşak boyunca yeterince belgelenmiş –ve yine övgü niteliğindeki– tarihinde bir kayınbiraderin, savaş kazası süsü verilerek öldürülüşüne değinilir; metinde ele alınan sonuncu senyörün iki erkek kardeşi, biri pusuya düşürülerek, öbürü zehirlenerek yakınları tarafından öldürülmüştü; şatoya bağlı şövalyeler ise sürekli bir huzursuzluk içindeydi, karşıt gruplara bölünüyor, bir grup babayı, diğeri oğlunu, büyük kardeşe karşı küçüğü, senyörün kayınbiraderine karşı damadını destekliyorlardı; bu kargaşayı zaptetmek kolay değildi; Lahey Şatosu'nun senyörü (istenmeyen biri, meşru vârisin kocasıydı) ve kardeşi, ikisinin de varlığına tahammül edemeyen evin savaşçıları tarafından devrilmişlerdi. Bununla birlikte, evin içinde tehlikenin en çok kadınlardan, sinsice geldiği düşünülürdü; kadınlar zehirler, büyü yapar, nifak sokardı; baygınlıklar, beklenmeyen hastalıklar, görünür bir sebebi olmayan ölümler, senyörün bir sabah yatağında ölü, bedeni şişmiş halde bulunması, hepsi, başta evin hanımı olmak üzere kadınların çevirdiği dolapların sonucu gibi görünürdü.

Kucaklaşma. Aulnay Kilisesi (Charente-Maritime), XII. yüzyıl.

Tehlike: kadınlar ve ölüler

Kurulu düzeni tehdit eden şeyler, kibarlar âleminin mahremiyetinin, özel hayatının derinliklerinden gizlice çıkıyormuş gibi görünüyordu. Kibar sözcüğü gerçekten de duruma uygundur: evin hanımının otoritesi altında ezilen, emir kulu olan kadınların çıkardığı sorunlar endişe etmeye değmezdi. Dirlik dü-

Senyör ve kadınlar, XII. yüzyıl. (Toulouse, Augustins Müzesi.)

zenlik, özel hayatta huzur sorunu soylu kadınlar bağlamında önemliydi. Bu yüzden de sıkı bir denetim altında, boyun eğmiş halde tutulurlardı. Soylu evlerinde doğru davranış biçimini belirleyen değerler sisteminin temel direği, *Kutsal Kitap*'tan esinlenen şu önermeye dayanıyordu: Daha zayıf oldukları için günah işlemeye daha fazla eğilimi olan kadınların dizginleri sıkı tutulmalıydı. Evin efendisinin ilk görevi karısı, kız kardeşleri, kızları ile erkek kardeşlerinin, kuzenlerinin ve vasallarının dullarını ve yetim kızlarını denetlemek, dayakla cezalandırmak, gerekirse öldürmekti. Ataerkil otorite kadınlar üzerinde daha güçlüydü,

Kadın evin içinde niçin meşgul olmasın? *Liège'li Aziz Laurentius İncili*, XII. yüzyıl. (Brüksel, I.Albert Kraliyet Kütüphanesi, e.y. 9916.)

çünkü kadınlar tehlikeyi temsil ediyordu. Bu belirsiz tehlikeyi savuşturmak için, kadınlar evin en korunaklı köşesine, yatak odasına kapatılıyordu – "hanımlar odası"nı, bir baştan çıkarma, eğlenme mekânı olarak değil, sürgün cezası mekânı olarak düşünmek gerekir; kadınlar, erkekler onlardan korktuğu için buraya kapatılıyordu. Erkekler odaya girebiliyor, bilhassa senyör serbestçe girip çıkıyordu; romanslarda senyörler sık sık akşam yemeğinden sonra meyve yemeye "hanımlar odası"na gider, gevşer, başını dizlerine dayadığı ailenin genç kızları onu okşar, saçlarını tarar, bitlerini ayıklar; bunlar, senyörlere, bir evin hükümdarı olan zenginlere özgü zevklerdi. Başka erkekler de mahrem eğlenceler için, kitap okuma ve şarkı faaliyetleri için odaya alınır, ama bunlar evin efendisi tarafından seçilir, onun isteği üzerine, geçici bir süre için, ziyaretçi olarak içeri girerlerdi; neredeyse tek bilgi kaynağı olan edebiyatta, yatak odasında ikamet edenler, evin efendisiyle çok küçük erkek çocukları dışında, sadece iyileşinceye kadar kadınların bakımına verilen yaralılar ve hastalardır. Şöyle bir gördükleri, ama doğal olarak dışlandıkları harem dairesi, erkeklerin gözünde "yabancı" bir alan, ayrı bir prensliktir; evin hanımı, senyöre vekâleten yönetimi elinde bulundurur; çekici halkı düşmanca bir tutum sergiler ve genellikle en kırılgan kesimi, daha korunaklı dini bir cemaatin içinde daha da kapalı tutulur; şatonun bünyesinde yer alan bu manastırı, efendinin karısı değil, dul bir akrabası veya evlendirilememiş bir kız yönetir. Kısacası, ailenin kadınları devlet içinde devlet oluşturur, egemen bir topluluktur, evin reisi haricinde hiçbir

erkeğin yetki alanına girmez; senyörün otoritesi de denetimle sınırlı bir süzeren otoritesidir ve din adamları, vicdan yönetimi bahanesiyle sık sık bu otoriteyi senyörün elinden almaya çalışır.

Bu endişe uyandırıcı kadınlar topluluğuna belirli görevler verilirdi, çünkü fazlasıyla zayıf olan bu yaratıklar için tembellik bilhassa tehlikeli olduğundan, meşgul edilmeleri şarttı. İdeal düzen, zamanın duayla iş, tekstil işi arasında dengeli biçimde paylaştırılmasıydı. Yatak odasında iplik eğirilir, nakış işlenirdi; XI. yüzyıl şairleri kadına söz hakkı tanıdıklarında, kadınların iplik eğirirken söyledikleri "dokuma şarkıları"nı yazarlardı. Gerçekten de, hem giyim kuşam, hem de yatak odasını, salonu ve şapeli süsleyen işlemeli kumaşlar, yani hem dini, hem dindışı sanatsal yaratımın önemli bir bölümü kadınların elinden çıkıyordu, ama bunlar o kadar dayanıksız bir malzeme aracılığıyla yaratılıyordu ki, günümüze onlardan birkaç küçük parça kalabilmiştir sadece. Ne var ki, erkeklerin savaş ve avlanma faaliyetleri gibi ekip halinde yapılan dua ve el işleri, kadın mizacının yapısal ahlaksızlığından adları gibi emin erkekleri, takıntılı, hayali endişelerinden kurtarmaya yetmiyordu: kadınlar kendi başlarına yatak odasında kapalıyken, hep birlikte ne yapıyorlardı? Belli ki kötülük yapıyorlardı.

Yazının neredeyse tamamen Kilise'nin tekelinde bulunduğu, bu nedenle tarihçilerin ulaşabildiği yegâne fikirlerin de kilise adamlarına ait olduğu bir çağda, kadınların harem dairesinde hiç kuşkusuz tek başlarına veya arkadaşlarıyla ya da küçük çocuklarla yaşadıkları yasak hazlar en çok ahlakçıların kafasını kurcalıyormuş gibi görünür. Azize Godelièvе'in XII. yüzyılın başında kaleme alınmış bir hayat hikâyesinde, kadınların, genç kadınların arzunun kölesi olmaya devam ettikleri, bunun önüne geçilemeyen bir dürtü olduğu anlatılır; bu dürtülerini eşcinsellikle tatmin etmeleri çok yaygındır ve aynı cinsten birkaç kişinin aynı yatağı paylaşması alışkanlığı da bu ezici şüpheyi körükler. Ayrıca kadınların kendi aralarında, kendi özel hayatlarında, erkeklerin katiyen paylaşmadığı bir bilgiye ait sırları birbirlerine aktardığı düşünülür; bu gizli bilgileri, birçok anlatıda karşımıza çıkan "yaşlı kadıncağızlar" gençlere devreder: örneğin Guibert de Nogent'ın baba evinde erkekleri bağlayıp çözen yaşlı kadınlar, XIII. yüzyılda Étienne de Bourbon'un peşine düştüğü büyüleri köylerde öğreten yaşlı kadınlar. Güçten düşüren veya tedavi eden, arzuyu ateşleyen veya söndüren afsunlar, iksirler karşısında erkek otoritesi çaresiz kalıyordu. Erkek otoritesi, çocukların ana rahmine düştüğü, doğurulduğu, hastaların

Sütanne. İbn Sina, *El-Kanun fi't-Tıb*, XIII. yüzyıl. (Besançon Kütüphanesi, e.y. 457).

İyi evlilik verimlidir. Latince *İncil*, XIII. yüzyıl. (Orléans Kütüphanesi, e.y. 41.)

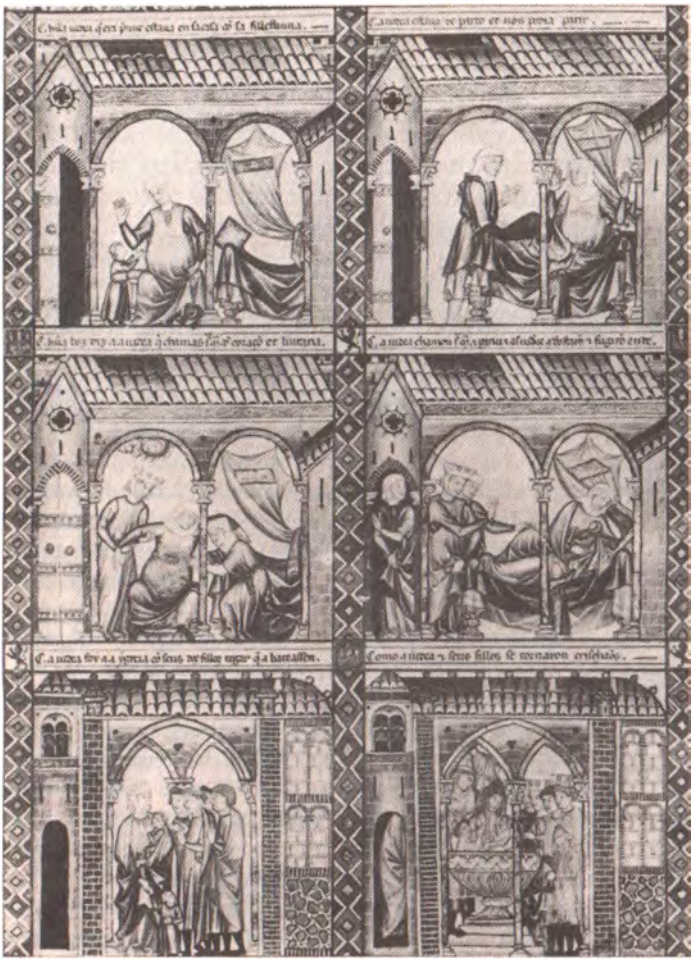

Doğum sahneleri. Akıllı Alfonso'nun *Şarkılar*'ından ilüstrasyon, XIII. yüzyıl. (Madrid, Escorial Kütüphanesi.)

bakıldığı, ölülerin yıkandığı hayatın en özel alanında, kadının hâkimiyetindeki cinsel haz, üreme ve ölümün karanlık dünyasının uzandığı yatak odasının kapısından içeri giremiyordu.

Dolayısıyla evde erkekle kadın, belirgin bir toplumsal farklılıkla birbirinden ayrılıyordu; bu kurumsal ayrım, davranış ve düşünsel tutumların çoğunu etkiliyordu. Konutun içinde, sadece senyörle evin hanımı, resmi, açık, görünür bir bağla birleşmişti ve konutun bütün düzeni, bu birleşmenin mükemmel, ya-

ni doğurgan olmasını sağlayacak şekilde kurulmuştu. Bununla birlikte, gayrimeşru, gizli birçok birleşme de gerçekleşiyordu. En uygun yer ve zamanlarda, gizlilik içinde, karanlıkta, meyve bahçesinin gölgeleri arasında, kilerde, saklı köşelerde ve manastırdaki gibi birkaç solgun ışığın bile delmediği gece karanlığında yaşanan özel cinselliğin ne kadar yaygın olduğu yolunda sayısız gösterge vardır. Bölmelerin eğreti olduğu bu mekânda, erkekler kolaylıkla kadınların yatağına süzülebiliyordu; bununla birlikte, ahlakçıların ve romans yazarlarının dediklerine bakılacak olursa, ters yöndeki geçiş daha sıktı ve geçici birleşmelere engel çıkarmayan ev, bu tür ilişkilere dünden razı, kışkırtıcı kadınlarla doluydu. Bunların bir kısmı hizmetçilerdi şüphesiz, ama onların sözü edilmeye bile değmezdi; kayıtlarda da, romanslarda da kendilerine neredeyse hiç değinilmez. Sözü edilenler, akraba ve hısımlar, kayınvalide, baldızlar, yengelerdir; tesadüfi ensest ilişkinin de çok yaygın olduğu tahmin edilebilir. Bu kadın akrabalar arasında, iddiaya göre en faal olanları, ailenin gayrimeşru kızlarıydı ve babanın ya da rahip amcaların evlatları olan bu kadınlar, müstakbel cariyelerin anneleriydi. Peki evin efendisinin meşru kızları olan "genç kızlar"ın durumu neydi? Eğlence edebiyatında anlatıldığı gibi, misafirperverlik kuralları gereği gezgin şövalyelere serbestçe sunuluyorlar mıydı? Ya erkekler, azizlerin yaşamöykülerinde anlatıldığı sıklıkta, doymak bilmeyen dişiler tarafından uykularından kaldırılıyorlar mıydı?

Her halükârda kesin olan şu ki, evli çiftin etrafında, bunca bekâr erkek ve kadını bir araya getiren birlikte yaşam, kaçınılmaz bir sıkışıklık, dost veya yabancı bütün konuklar karşısında benimsenmesi gereken davranış biçimi, servetin sergilendiği gibi, gösteriş için, evin kadınlarını konuklara teşhir etmenin nezaket sayılması, evin düzeninden ve ailenin şöhretinden sorumlu olan senyörün zihnini sürekli meşgul eden temel bir kaygı yaratıyordu: şeref meselesi. Lucien Febvre'in uzun zaman önce yazılması için çağrıda bulunduğu şerefin tarihi hâlâ yazılmadı. En azından şunu biliyoruz ki, feodal dönemde ayıpla lekelenen şeref, erkeğin alanına giren kamusal bir meseleydi, ama temelde kadınların davranışına, yani özel hayata bağlıydı. Erkek, başta karısı olmak üzere otoritesi altındaki kadınlar tarafından lanetlenmişti. Saray edebiyatında tarif edildiği şekliyle en büyük eğlence, genç erkeklerin yiğitliklerini kanıtlamak için evin hanımını, gönlünü fethederek ele geçirmeye çalıştıkları oyundu. Bir oyundu, ama gerçek bir çerçevede yer alıyor, yaşanıyordu. Hiç

İdeal aşk. *Carmina Burana*'dan ilüstrasyon, XIII. yüzyıl. (Münih Kütüphanesi, e.y .4660.)

şüphesiz, senyörün karısına göz dikiliyor, uyandırdığı arzu ise ideal aşka dönüştürülerek soylulaştırılıyor, daha önce değindiğimiz gibi, evin gençlerini disiplin altına almakta bir yöntem olarak kullanılıyordu. Evin hanımıyla gerçekten cinsel ilişki kurulması katı yasaklarla engelleniyordu. Bununla birlikte, *zorla* cinsel ilişki kurulduğu da oluyordu. Eğlence amaçlı öykülerde tecavüzün tuttuğu yer, hiç şüphesiz gerçeği yansıtır; arzusunu kraliçeyle tatmin eden Tilki Renart'la Akitanyalı Eleanor'u kocasının, yani Fransa kralının evinde zorlayan Geoffrey Plantagenet arasında paralellik kurmamak mümkün müdür? Kadının teslim olduğu da oluyordu. Zina takıntısı, gözetleyen bakışlar, âşıkların buluşmasını kıskançlıkla bekleyenler.

Yüzkarasına karşı savunma, her şeyden önce, dışarıdan görülmeyi engellemek demekti; evin kadınları tarafından rezil edilme korkusu, hem özel hayatın etrafına çekilen perdenin, hem de kadınları dikkatle denetleme, mümkün olduğunca kapalı tutma, gösteriş amaçlı törenler veya ibadet için dışarı çıkarmak gerektiğinde de kendilerine eşlik etme mecburiyetinin açıklamasıdır. Kadın yolculuk yaparken, "baştan çıkmaması" için, ev halkı konutun dışına taşınır, "hal ve gidiş"ini denetlerdi. Adèle de Flandre, XI. yüzyılın ortasında Roma'ya yaptığı uzun hac yolculuğu boyunca adeta gezici bir konuta, perdeleri sürekli kapalı tutulan bir tahtırevana tıkılmıştı. Ara sıra şafak sökerken kaçan hapsedilmiş kadınlar, örneğin Tours'da Missa ayininden çıkarken kuzeni tarafından kaçırılan ve seve seve onunla giden Corba d'Amboise. Evin erkekleri onların hatalarıyla lekelenmesin diye, hataları özel hayatın gizliliği içinde kalsın, görülmesin diye çevre duvarının içine tıkılan kadınlar. Ne var ki, bazen kadının hatası, zina yapması bir yarar sağlıyorsa, kısır veya bıkılan bir eşten, mirastan pay istemesinden korkulan bir kız kardeşten kurtulmak için iyi bir fırsat oluşturuyorsa, durum değişirdi. Bu durumda evin efendisi, suçluyu meşru biçimde cezalandırabilmek, evden kovabilmek, hatta diri diri yakabilmek için, kadının kusurunu haykırarak açıklar, ilan ederdi.

Aile toplumu üzerinde baskı yapan bir başka tehdit unsurundan da söz etmemiz gerekir: geceleri sık sık en mahrem yere, kısa süre önce bedenlerinin kefene sarılmak üzere hazırlandığı yatak odasına, şimdi başka hizmetlerin peşinden tekrar gelen, hep mevcut ve talepkâr ölülerin tehdidi. Tıpkı manastırda olduğu gibi, ruhları *azap* çekmesin, gelip yaşayanları rahatsız etmesin diye, birlikte yaşamda ölülere bir yer ayrılırdı. Ev halkı,

maddi imkânları elverdiğinde –ki hatırı sayılır meblağlar söz konusuydu– Ölülerinin kemikleri için özel bir yer yaptırırdı; hepsinin gömülebileceği bir manastır, bir şato kilisesi yaptırırdı; böylece, soyun, doğru sıraya göre dizilen bütün ölülerinin mecburi barınağı olan ve ev halkının, kadınlar kadar tehlikeli sayılan, onlar gibi hapsedilen bu kesimine ayrılmış bir eklenti sayılabilecek bir nekropol kurulurdu. Burada ölüyü "yılı dolduğunda" anma törenleri yapıldığı gibi, yaşgünü de kutlanır, o gün, manastırda da olduğu gibi aile onunla birlikte, daha doğrusu onun yerine yemek yer, gönlünü kazanmaya çalışırdı. 1127'de Brugge'de Flandre Kontu'nu öldürenler de cinayetin hemen ardından aynı şeyi yapmışlardı; şapele sığınmış, "tabutun etrafına oturup onu masa gibi kullanarak üstüne ekmeklerini, kadehlerini koymuş, cesedin üstünde yiyip içmiş, bu sayede kimsenin intikam almaya kalkışmayacağını sanmış", kurbanın kendilerini affedeceğini düşünmüşlerdi. Yine de, eşlik etme törenleri öncelikle bu dünyadan öbürüne geçiş ânında yoğunlaşmış, manastırdaki gibi kamusalla özelin üst üste bindiği bir gösteriye dönüşmüştü.

Özel bir mekândan, yatak odasından, yataktan, bir diğer özel, kapalı mekâna, mezara taşınma, mecburen kamusal alandan geçerek, kamusal bir törenle gerçekleşirdi; yani mecburen kutlama niteliği taşırdı ve tıpkı düğündeki gibi bir kortej düzenlenirdi; bütün ev halkı sırayla, düzenli biçimde son gösterişini yapan ölünün ardı sıra ilerleyerek birlik ve beraberliğini kanıtlardı; yoksulları da kapsayan muazzam bir şölen verilerek ölü için son cömertlik yapılırdı; bu aşamada matem de kamusaldı, başrolde kadınların oynadığı, haykırıp giysilerini ve yüzlerini parçaladıkları bir gösteriydi bu. Ne var ki, bu gösterinin ardından gelen törenler çok özeldi – aslında kalabalığa, sürüye benzeyen bir özeldi. Ayrılık töreni salonda başlardı: ölmek üzere olan kişi, bütün "yakınları"nın ve "dostları"nın huzurunda vasiyetini, mirasa ait düzenlemeleri açıklar, ardından yüksek sesle ve görünür hareketlerle halefini başa geçirirdi. Örneğin Hainaut Kontu V. Baudouin Audenarde'da ölüm döşeğindeyken, adeta bir barış meclisi toplanırcasına ülkedeki bütün kutsal kalıntılar getirilmiş, müminlerin hepsinden kutsal kalıntılar üzerine barış andı içmeleri istenmişti. Yatak odasındaki can çekişme anları daha mahremdi. 1219'da ölen İngiltere Mareşali William onuruna yazılan şiir, o dönemde bir prensin ölümüne ilişkin en ayrıntılı bilgileri sunar. Evinde ölmek isteyen William, hastalığı ağırlaştığında malikânelerinden birine taşıtmıştı kendini. Başta

büyük oğlu olmak üzere bütün yakınlarını, mirasın dağıtımını ve mezar seçimini dinlesinler, kıyafet değiştirip Tapınak Şövalyelerinin kıyafetini giyişini, başka bir tarikat kardeşliğine girişini, karısını son bir kez ağlayarak öpüşünü görsünler diye oraya çağırdı. Evin efendisi yolculuğa çıkmak üzere yakınlarından ayrılırken yapılan törene çok benzeyen bu vedalaşma töreninden sonra kalabalık dağılırdı. Bununla birlikte, ölüm döşeğindeki kişi yalnız bırakılmaz, başında gece gündüz nöbetleşe beklenirdi; yavaş yavaş her şeyi elden çıkarırdı; daha önce sadece bekçisi olduğu ortak mirası devretmişken, bu kez kişisel mülkiyetinde bulunan her şeyi, para, süs eşyası ve giysileri elden çıkarırdı; borçlarını temizler, hayatta *zarar* vermiş olduğu kişilerden af dilerdi; ruhunu düşünüp günahlarını itiraf ederdi; nihayet ölümün eşiğinde, öbür dünyanın kapıları onu kabul etmek üzere aralanırdı. William iki beyaz adamın gelip sağlı sollu iki yanına dikilişini görmüş, ertesi gün öğle vakti, karısı ve şövalyeleriyle vedalaşmıştı: "Sizi Tanrı'ya emanet ediyorum, artık sizinle beraber olamayacağım. Artık ölüme karşı koyamıyorum." Yönettiği topluluktan ayrılmış, erkinden vazgeçip onu Tanrı'ya teslim etmişti. Doğduğundan beri ilk kez yalnızdı.

G.D.

Yatak odasında ölüm döşeğinde son sözler. *İustinianos Yasa Derlemesi*, XIV. yüzyıl. (Reims Kütüphanesi, e.y. 807.)

Akrabalık

Yukarıdaki sayfalarda Georges Duby tensel ilişkilere dair konulara kasten parantez içinde değindi; Ortaçağ *familia*'sını, modern anlamda aileyi göz önünde bulundurmadan ele aldı; çözümlememizi yönlendiren iki eksen arasında zorunlu bir ayrımdı bu. Doğal olarak, akrabalık bağlarıyla birlikte yaşam bağları sık sık birbirine karışır, ama bu kendiliğinden bir olgu değildir katiyen. Eski tarihçilerin birçoğu, birlikte ikametle kan bağını kesin sınırlarla birbirinden ayırmadıkları, birkaç anlama çekilebilecek "aile" terimini ayrım yapmadan kullanmakta ısrar ettikleri için klişe batağına gömüldüler (örneğin sürekli değinilen, bilimsel temelden yoksun olduğu için sinir bozucu "geniş Germen ailesi").

Akrabalık ilişkisi, tıpkı birlikte yaşam gibi, "özel hayat"a dair bir incelemede itirazsız yer almalıdır. Akrabalık ilişkisi, paralellik kurma yöntemiyle incelenebilir: eve ait eğretilemeler gibi soya ait olanlar da, dini veya siyasi dayanışmanın tasvirinde önemli yer tutar; büyük evler gibi, sosyopolitik tarih uzmanlarının özel olarak ilgilendiği kalabalık akraba toplulukları da, XI. ve XII. yüzyıllarda genişlemeleriyle, erkin özelleşmesinin bir belirtisi, ama aynı zamanda özel ilişkinin yabancılaşması paradoksunun da bir parçasıdır; son olarak da –özel hayatın hem her yerde olduğu hem de hiçbir yerde olmadığı bir dönemde– evin içinde yakın çevrenin münasebetsiz varlığı kadar, karşı koyulamayan "soy" hâkimiyeti de bireyin ya da çiftin özerkliğini tartışılır hale getirir.

Bununla birlikte akrabalık, birlikte yaşamdan çok daha soyut bir ilişkidir; dolayısıyla kendine özgü sorunlar doğurur. Her şeyden önce, Ortaçağ kaynaklarında çok farklı görünümlere bürünen ve çağdaş yorumcuların tanımlamayı ihmal ettiği "soy"un ne olabileceğini belirlememiz gerekir. Vakanüvislerce kaydedilen olayların can sıkıcı tekrarından kaçınarak, sadece Marc Bloch'un 1939 tarihli *Feodal Toplum* adlı eserinde bu konuya ayırdığı iki bölüme yer vereceğim; birçok konuda olduğu gibi bu konuda da o günden bu yana tarih ve antropolojide ve ikisinin arasında kurulan eşgüdümde kaydedilen ilerlemeler eserin eleştirilmesini de gerektirdiği halde, *Feodal Toplum*, Ortaçağ'da Fransa tarihinin kaynak kitabıdır ve canlılığıyla, verimliliğiyle, düşündürücülüğüyle hâlâ takdire şayandır.

Marc Bloch, kan bağının vasallık bağına göre öncelik taşıdığını ileri sürer ve esasen kan bağının oluşturduğu yapıyı ta-

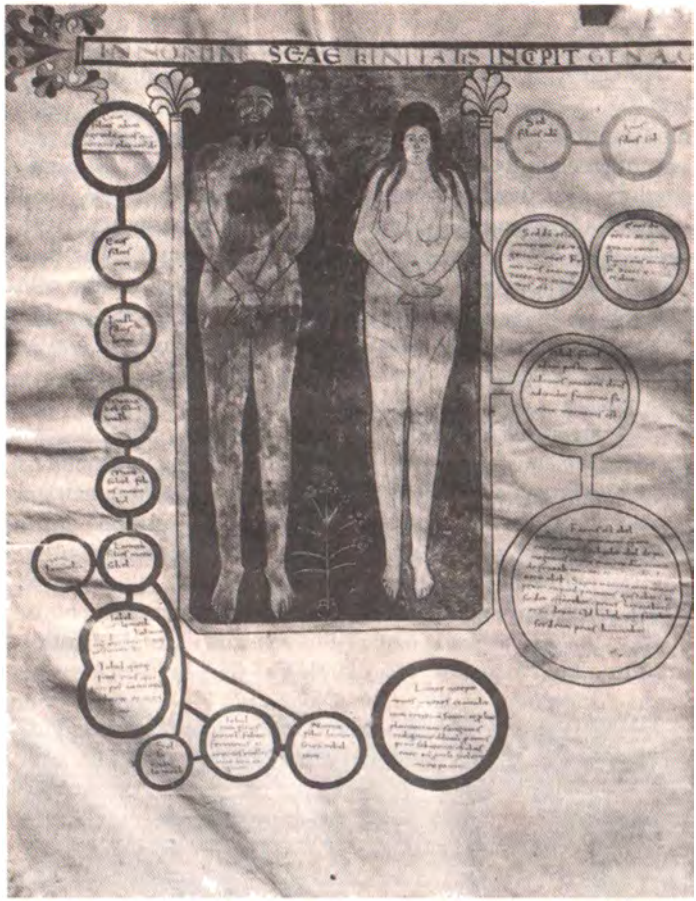

Âdem'in soyu: Ortaçağ'da Hıristiyanlar *Kutsal Kitap*'taki şecerelerle çok ilgilenirler; hem eski İbrani dünyasında, hem de "feodal" dünyada akrabalık önemli bir rol oynar. Bu sayfanın dört köşesinde, ilk çiftin çoğalması, torunları betimlenir. (XI. yüzyıl, *Beatus'un Mahşer*'i, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Lat. 8878.)

mamlayan vasallık bağının önemini haklı olarak görecelendirir; bu şekilde tutarlılık kazandırdığı toplumu "feodal"den çok "feodal-soysal toplum" veya "vasal-soy toplumu" olarak adlandırabiliriz; Ortaçağ'da yaşayanlar, kan bağıyla vasallık bağını sık sık aynı düzeye koyardı ve en sağlam yapıya sahip topluluklar ikisini birleştirenlerdi – örneğin Joinville'in ifadesine göre, Mansure Çarpışması'nda (1250) koşulsuz bağlılık ve soy Gui de Mauvoisin'in birliğine ideal bir yetkinlik kazandırmıştı. Bloch, akrabalığı hukuki dayanışma bağlamında inceler (özel savaşlarda seferberlik, ortak miras hakları). Ne yazık ki, birlikte ikamet

konusunda bir yanılgıya düşmüştür, çünkü akrabaların aynı çatı altında veya en azından sistematik olarak komşuluk halinde yaşadıkları fikrinden kurtulamaz. Ama bu, temel bir bakış açısı geliştirmesini engellemez: Ortaçağ toplumuyla günümüz toplumu arasındaki farkın, görünürde en basit ve doğal hücresine varıncaya kadar her toplumsal birimde ortaya konması gereği üzerinde durur. "Akrabalık, kapsamı açısından olduğu kadar duygusal havası açısından da, çağımızın karı-koca etrafında biçimlenen küçük ailesinden farklıydı," der; bununla birlikte akrabalık, daha az duygusal ve son derece zorlayıcı bir şeydi ve hem Bloch'un, hem de Levy-Bruhl'den yersiz biçimde etkilenen çağdaşlarının nazarında, örtük olarak, sözcüğün olumsuz anlamında ilkellik niteliği taşıyordu. Akrabalığın çifti feda etme pahasına güçlendiği şüphesi de bu izlenimi pekiştirir: "Evliliği aile topluluğunun merkezine oturtmak, hiç şüphesiz feodal çağın gerçeklerini çarpıtmak anlamına gelir"; gerçekten de kadın, "kısmen" kocasının soyuna dahildir, çünkü dul kaldığında fiilen soydan dışlanır (ya da kurtulur). Bununla birlikte Kilise'nin ve devletin lütfuyla, XIII. yüzyılın eşiğinde su götürmez bir yenilik ortaya çıkar; Kilise kişisel haklar adına, devlet de toplumsal düzen adına ve ayrıca, elbette ikisi birden kendi çıkarları adına, akrabalık baskısının gevşetilmesi için sürekli çaba gösterir.

"Soy"un sınırlarının belirlenmesi ve işlevlerinin açıklığa kavuşturulması, "karı-koca merkezli aile"yle ilişkilerinin sorgulanması ve nihayet 1180'lerin dönüm noktasında evrimsel bir eğilimin araştırılması: Marc Bloch'un üç ana temasını benimseyip sırayla ele alacağım. *Feodal Toplum*'un kaynak teşkil ettiği çalışmalar, birkaç on yıl önce yazılmış her bilimsel eser gibi bu kitabın da bazı bölümlerini günümüzde geçersiz kılmıştır; buna karşılık sonraki çalışmalarda yeterince irdelenmemiş ya da kavramlara dönüştürülerek doğrulanmış olan kimi sezgilerden ötürü eser önemini korumaktadır. Örneğin çifte tekyanlı soy çizgisinin* önemi sezinlenmiştir: Bloch, babayanlı soy çizgisiyle anayanlı soy çizgisi arasındaki eşitliği bir yanfikir olarak ele almaz, aksine, bu gözlemden yola çıkarak "soy"un, toplumu oluşturan bir birim veya toplumun maddi gerçeği olarak nitelendirilemeyeceği sonucuna varır; "ikili sistem" yüzünden, "soyun getirdiği mecburiyetler alanının sınırları sürekli değişiyordu". Bu noktada, hem belgesel hem yapısal nedenlerden ötürü kavranması

* Çifte tekyanlı soy çizgisi: antropolojide kandaşlığın hem babayanlı, hem anayanlı soy çizgilerine göre eşit değerde kabul edilmesi.

zor bir tarihsel konuyla karşı karşıya kalıyoruz: Feodal dönem insanını hem barındıran hem yabancılaştıran, ama soylular için aynı zamanda güç aracı ve ifadesi olan bu geniş akrabalıklar tam olarak nedir?

Soyun başkalaşımları

Dilbilim ve feodal dünya

Eski Fransızcada olduğu gibi Latincede de "soy" ve "akrabalık" esnekliği olmayan topluluklardan ziyade *ilişkileri* tanımlar; soy *bağıyla* ve/veya akrabalık *bağıyla* (iki terim neredeyse özdeştir) asalete dahil olanlar, bu sayede toplumsal hiyerarşide iyi bir mevkiye yerleşmiş olurlar. 1259'da kraliyet mahkemesi tarafından hırpalanan Coucy Senyörü IV. Enguerran'ın mevkii, Kuzey Fransa'nın bütün büyük baronlarının kendisiyle "aynı soydan" olmalarına, dolayısıyla onu "tavsiyeleriyle" desteklemek zorunda kalmalarına bağlıdır; koşulların dramatik niteliği yüzünden öne çıkan, hatta belki bu koşullar karşısında özel olarak yeniden tasarlanan bir akrabalığın böylesine geniş bir ağının oluşmasında, babayanlı kuzenlikle anayanlı kuzenliğin, kız vermeyle oluşan hısımlıkla kız almayla oluşan hısımlığın katkısı eşittir.

Arthur efsanesi romansında "Kral Ban'ın akrabaları" veya Gawain'in zayıflamasına hayıflandığı "soyumuz" örneklerinde olduğu gibi, bu terimlerin *topluluklara* uyarlanması ikincildir, belirleyici ve/veya yönlendirilmiş ilişkiye değinilmesi daha yaygındır. Bu tür bir topluluk, akrabalık ilişkisini somutlaştırıp özelleştirir. XI. ve XII. yüzyıllarda Fransızca "*race*" (ırk) sözcüğünün doğrudan kökeni olmayan Latince *genus* da, aynı şekilde önce bir erkeğin veya bir kadının kökenini, nesebini (ki mutlaka "asil" veya "parlak" olarak nitelendirilir), ikincil olarak da, *prosapia* sözcüğüyle tanımlanan belirli bir toplumsal oluşumu tanımlar. *Cognatio* da toplulukları, ama aristokrattan ziyade serf topluluklarını tanımlayan bir sözcüktür. Bunlara bir de "yakınlar", "dostlar (can dostları)" ve –en çok kullanılan– "akrabalar", "ana soyundan kandaşlar" (*cognati*) ve "baba soyundan kandaşlar" (*consanguinei*) gibi topluluk adlarını eklediğimizde geniş akrabalığı tanımlayan çok sayıda kök ve türev olduğunu görüyoruz – neredeyse tek eksik, "aile"! Buna karşılık, ne çift ile ne de çocukları ile birlikte kurulan "karı-koca merkezli" veya "çekirdek" aile açıkça değerlendirilmiştir.

Ancak buradan yola çıkarak bunların fiilen varolmadıkları sonucuna varmak, her şeye rağmen zor bir atlayış yapmayı gerektirir. Çünkü bir toplumu tanımlayıp yorumlarken, sadece kendine ilişkin bilincine ve kendini nasıl sunduğuna ya da sun-

mak istediğine dayanmamız mümkün değildir; aksine, düşünülmeyenin, ifade edilmeyenin üzerinde de durmamız gerekmez mi? Georges Duby, yakın tarihte yayımlanan Guy Lardreau'yla *Konuşmalar*'ında bizi suskunlukların tarihine, özel hayatın söylenmeyen, sözcüklerin ötesindeki gerçeklerinin tarihine davet eder. Dolayısıyla bu tartışmayı umutsuzca dilin dolambaçlarına sarılarak çözüme bağlayamayız. Ayrıca, Marc Bloch'un da belirttiği gibi, "soy" bağlarına ilişkin değişken sözcük hazinesi, bu bağların gücünün bir göstergesi olmayabilir.

Fransa feodal dünyası, bütünleşmiş bir dilbilimsel alan değildir; Kuzey ve İç Fransa'da kullanılan Fransızca *(langue d'oïl)* bölgelere göre değişir ve Latinceye tercümeler hem değişken, hem de yetersiz olabilmektedir. Dolayısıyla tarihçi, sadece mümkün olan çeşitli akraba gruplandırmalarında belirgin terimlerin eksikliğini göz önünde bulundurmalıdır; temelde algılanan, ilişki ve genel toplumsal işlev olarak akrabalıktır. Birçok alanı ne şekilde eklemlediğini incelemek ise bizim görevimiz.

Çoğu kez gerçek soy isimleri de mevcut değildir; sosyopolitik sahnede başrol oyuncuları olan Blois-Champagne ve Érembaud, karışıklığı önlemek için günümüz tarihçilerinin kullandığı isimlerdir. Normandiya'da XII. yüzyılda aslen bu şekilde anılan Giroie'lar, özel bir vaka, tedricen benimsenen soyadı kullanımının erken tarihli bir ilk örneğidir; ne var ki bu son derece yapay bir kullanımdır, çünkü siyasal otorite tarafından dışarıdan dayatılmıştır.

Nihayet incelememiz, akrabalık alanını boydan boya kateden iki taraflı özel ilişkilerin adlandırılmasına yönelebilir. Rahiplerin kullandığı Latincede günümüz terimlerinde bulamadığımız ayrımlar dikkati çeker. Örneğin Latincede mevcut kayınpeder-üvey baba ayrımı Fransızcada yoktur, tek sözcükle karşılanır (*beau-pere*), aynı türden bir başka örnek de, kardeş ve üvey kardeş ayrımıdır; şüphesiz çok sayıda acemi savaşçının ve ilk doğumunu yapan kadının ölüme kurban gittiği bir toplumda sık sık tekrar evlenilmesi, böyle ayrımları gerekli kılmıştı; eşlere oldukça kısıtlı bir ortak yaşam umudu tanıyan bir demografik düzenle uzun birlikteliklere istisnai derecede elverişli olan günümüz düzeninde, çifte veya "aile"ye aynı şekilde yaklaşamayız. *Patruus* (amca) ve *avunculus* (dayı) arasındaki ayrım gerçekten sabit ve doğrulanmış olsaydı, tam anlamıyla sosyolojik yorumlara daha açık olurdu; Fransızcadaki *oncle*[1]'un kökeni *avun-*

1 Amca, dayı.

XI. ve XII. yüzyıllarda akrabalığı temsil etmek için insan bedeni eğretilemesinden sık sık yararlanılır; genellikle baş (ortak ata) ile yola çıkılıp omuza (1. derece), oradan tırnaklara (6. veya 7. derece) kadar inilir. Burada kişi, sadece destek işlevi görmektedir; tablo ortadan başlayıp yukarıya doğru ataları, yanlara doğru akrabaları gösterir. 6. dereceye kadar akrabalar işlenmiştir. (Auxerre Kütüphanesi, e.y. 269, XII. yüzyıl.)

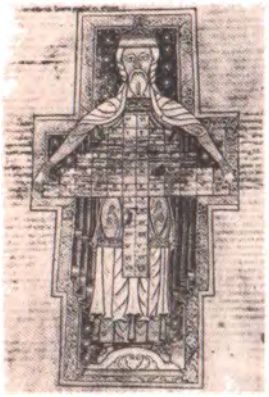

culus'tur ve bu son derece antropolojik ilişkinin meraklıları da bilhassa onunla ilgilenir. Ne var ki, tutumlar düzeyinde yeterince doğrulanmamıştır ve adlandırma sistemi biraz bulanıktır. Örneklerini çoğaltmayacağımız farklılıklara karşılık, karşımıza *nepos*'un çifte anlam sorunu çıkar: yeğen mi, torun mu? İlk anlamı ağır basar ve Fransızcaya da bu anlamıyla geçmiştir; sebebi, muhtemelen pek az çocuğun dedelerini görmüş olmasıdır; sağlam Capet soyunda bile 1214'ten önce bir dede-torun karşılaşması görülmez.

Bu adlandırmaların eksiksiz bir listesi yapılıp yorumlanabilir. Ama şüpheli kullanımlarda tökezleneceği için pek verimli bir çalışma olmayacaktır muhtemelen. Başka birçok toplum gibi "feodal toplum" da, anlatım araçlarına yeterince hâkim olmadığından, sözcüklerin kullanım kuralları ve anlambilimsel alanlarının sınırlanması aracılığıyla tutumlarını yeterince aydınlatamaz. Latincede veya ansızın yazılı dil mertebesine yükseldiğinde Fransızcada, fosilleşmiş olan mirası, içinde barındırdığı yaşayan, yeni kısmından ayırt etmek zordur. Dolayısıyla bu birkaç yorumdan sadece araştırma önerileri çıkarabiliriz: amca-dayı ve yeğen arasındaki ilişkilere veya soyların belirlenmesinde tesadüfi bir çokbiçimliliğe ilişkin araştırmalar gibi. Peki Orta Ortaçağ tarihine iyi kötü kaynaklık eden fazlasıyla ender bulunur, fazlasıyla imalı veya fazlasıyla kilise ağırlıklı kaynaklarda en iyi malzemeyi nasıl bulacağız?

Kaynaklar

XII. yüzyılda aristokrasinin çabaları sayesinde aristokrasiye yönelik bir soyağacı kaynakçası yeşerdi, Flandre ve Anjou'dan başlayarak geniş bir alana yayıldı. Georges Duby, sadece bir "soy zincirinin belirlenmesi ideolojisi"yle, sözcüğün tam anlamıyla soydan çok sonraki kuşaklara, yani akrabalığın, dikey ve yatay eksenlerin birleşmesiyle tanımlanan alanından çok, dikey eksenine dayanan basit bir tasviriyle karşı karşıya olduğunu bile bile bu kaynakçayı araştırmaktadır. Yine de bu kaynaktan kendimizi mahrum etmeyeceğiz; akrabalık, sözcüğün tam (ve sınırlı) anlamıyla "gerçek" olduğu kadar hayali de değil midir? Ama önce başka yoldan bilinen soy zincirleri ve hısımlıklar bütününü yeniden oluşturmamız gerekir; sonra bunları, soybilimcilerin çalışmalarının sosyopolitik kullanımı hakkında bilgi edinmek için yaptıkları seçimler ve çarpıtmalarla karşılaştırabiliriz.

Kiliselerde saklanan ayrıcalık belgelerinde ve çeşitli kayıtlarda, toplumsal ilişkileri işlenmemiş haliyle bulduğumuzu sa-

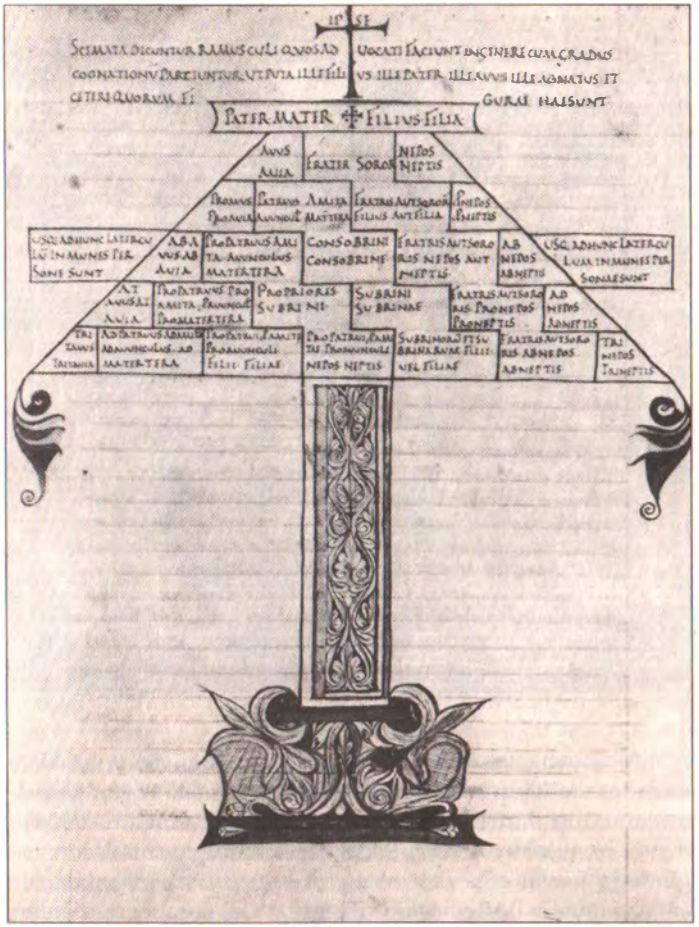

Soyutlama alıştırması: XII. yüzyıla ait bu akrabalık tablosunda ise dereceler yine kilise yasalarına göre hesaplanır, ancak şekilde geriye ve ileriye doğru soy çizgileri üçgenin solunda ve sağında yer alır, orta eksende de aynı nesildeki kuzenler sıralanır. Terminoloji zengindir: torun için *nepos* terimi kullanılır, yeğenlerin "erkek kardeşin oğlu" ya da "kız kardeşin oğlu" olduğu belirtilir; amca-dayı (*patruus-avunculus*) ve hala-teyze (*amita-matertera*) ayrımı yapılır. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Lat. 5239.)

nırız genellikle. Akrabalık bağlarının en iyi, en çürütülmez kanıtı olarak da bireylerin yanı sıra sık sık karşımıza çıkan uzun akraba dizilerini görürüz. Bir adam veya bir kadın, bir arazi veya geliri bağış veya satış yoluyla (daha çok ikisinden de farklı karmaşık bir sözleşmeyle) kiliseye devrettiğinde, yakınlarının onayı *(laudatio parentum)* gereklidir. Bu nedenle belgelerin alt kısmında erkek ve kız evlatların, erkek ve kız kardeşlerin, kayınbiraderlerin, kuzenlerin, yeğenlerin vb. isimleri yer alır. Buradan yola çıkarak, Marc Bloch ve daha birçokları "soyun eko-

Manastır kuruluşu hem laiklerin, hem keşişlerin çifte yatırımıdır - mali ve sosyopolitik, manevi ve psişik. (XIV. yüzyıl, *Gratianus Kırar Derlemesi*, Laon Kütüphanesi, e.y. 372.)

nomik dayanışması" kavramına varır, bölünmemiş mülklere sıkça rastlandığını ve akraba topluluklarında sıkı bağlantılar olduğunu düşünürler. Bu *fazlasıyla* aceleci bir tutumdur. Her şeyden önce, çok büyük topluluklar, ne kadar ilginç olsalar da çoğunluğu temsil etmezler: sonuç olarak, *laudatio*'ya müdahale eden akrabalar ile ilgili istatistiklerde, "karı-koca merkezli aile" görece ağır basar; ara sıra ortaya çıkan, daha uzak can dostların varlığı da bir o kadar anlamlıdır – çünkü kısa kayıtlarda ihmal edildikleri vakidir; bu kayıtlarla aynı konuya dair daha ayrıntılı ayrıcalık belgelerini karşılaştırma imkânını bulduğumuz her örnek bu durumu doğrular. Peki –ikinci ve temel itiraz– adı geçen akrabaların hakları abartılmamış mıdır? Görüldüğü kadarıyla, fiili bir tasarruftan değil, sadece potansiyel bir haktan vazgeçmektedirler. Kilise'nin bireyi soy kaynaşmasından ayırarak yücelttiğini mi düşünmemiz gerekir? Aksine, kardeşlerle kuzenlerden şüphelenmemiz, akrabalıklarını bahane edip, gerçek bir sonuç alma ihtimalinin pek düşük olduğunu bildikleri du-

rumlarda birtakım hak iddialarında bulunduklarını, bunu maddi tazminat alma fırsatı olarak kullandıklarını düşünmemiz gerekmez mi? Kimi yarım frank, kimi bir at, kimi de karısına, kızlarına kırmızı pabuç, yüzük, takı veya domuz almak için iftiraya başvurur, yani basit bir denetleme hakkını, en iyi ihtimalle bölünmez mülkiyet payını kişisel mala dönüştürür. Bu durumda, ne birlikte ikamete ne de her zaman mal ortaklığına dayanan akraba topluluğunun, söylendiğinden daha yufka yürekli keşiş ve rahiplere baskı yapmak amacıyla, yapay biçimde oluşturulmuş olması ihtimali yüksektir, bu tür yoruma açık belgeleri –zaten 1000-1200 yılları arasında nadiren yazıya geçirilmiş olan– veraset gelenekleriyle karşılaştırmak yanlış olur. Bununla birlikte, söz konusu hile gerçekten yaygın bir toplumsal alışkanlıktır, akrabalık adına çeşitli mal ve mevkileri hak olarak talep etme imkânıdır. Çünkü o dönemin insanları hukuki kavramları "karıştırmaz", herhangi bir "zihniyet" tarafından gözleri bağlanmamıştır; ellerindeki bütün imkânları kullanarak, kurnazca tartışıp rekabet ederler.

Akrabalığı inceleyen tarihçi, "uygulamaya dair belgeler"le tatmin olmadığında, açıklamalı kaynaklara yönelebilir. Bu kaynakların, yorumları ve açıklamalarıyla geriye dönük bir sosyolojiye getirdiği değerli katkı, tek tek hatalarını affettirir. Kuzey Fransa'da 1100 yılı dolaylarında büyük tarihçi ve vakanüvisler yetişti. "Fransız" Guibert de Nogent, Flaman Galbert Van Brugge ve Norman Orderic Vitalis oldukça kasvetli bir tablo çizer ve "feodal anarşi"den ziyade soyların hoyrat fakat mantıklı rekabetine maruz kalan bir dünya tasvir ederler; soyluların gücü, diyalektik biçimde ev halkının ortak yaşamıyla birleşip pekişen akrabalıklarının ve vasallıklarının gücünün sebebi ve sonucu olarak gösterilir; "soy"un kapsamı gibi ev halkının kapsamının da pek belirgin olmaması, şüphesiz kesin sınırlar aramanın yersiz olacağı ve homojen oluşumlardan çok ilişkiler ağı bağlamında düşünmek gerektiği anlamına gelmektedir. Sosyolojik çatının kurulmasında bunun dikkate alınması gerekir.

Son olarak, *langue d'oïl* lehçesi destanlarının ve saray edebiyatının doğrudan tanıklığını reddetmek de yersizdir. Sırası gelmişken, bu kaynakların kendilerinin okunmasını önermek isterim; bu eserlerde İngilizler gibi Karolenjlere dair konular da XII. ve XIII. yüzyıllara ait bir dekor ve diyaloglarla ele alınır; somut kültür tarihçileri bu kaynaklardan yararlanmaktadır – şu halde, hayali senaryoların temelini oluşturan toplumsal ilişkilerin gerçeğe uygun olduklarını niçin düşünmeyelim? Hiç değilse bu

eserler "feodalizm"i, dünyayı küçümseyen katı manastır yazarlarının her iki anlamda da yaptığı gibi lanetlemezler. Guenièvre ve Lancelot'nun tartışma ve monologları, bize doğrudan laik saraylardan gelen sözlerdir. Eğer bu sözlerde bir üsluplaştırma, "büyüteç" varsa, zaten bize gerekli olan da budur! En azından duyguların ifadesinde, bulunabilecek en iyi mecradır. Tıpkı çağımızın romanları gibi Ortaçağ romansları da, daha "nesnel" kabul edilen metinlerden daha fazla (sözcüğün geniş anlamıyla) gerçeklik içerir. Dolayısıyla burada ele alınan dört kaynak, eşit derecede ilgiyi hak eder; her biri belirli bir özgünlüğe sahiptir ve kendi hikâyesini oluşturur.

Büyük soyların talihi ve talihsizliği

Büyük "aileler"in veya "sülaleler"in (o dönemde akraba toplulukları için her iki terim de kullanılmamakla birlikte) gerilemesi, sürdürülmesi ve düşüşü, "feodal" dönem vakanüvislerine bol bol malzeme sağlar – günümüzde de romantikliğini veya tarihselliğini büyük ölçüde korumuş olan bu tema en önemli toplumsal ilişkilerin ve geçirdikleri en anlaşılması güç değişimlerin sergilenmesi için elverişlidir. Flandre'lı "Érembaud"lar on yıllık, ardından Normandiyalı Giroie'lar yüz yıllık bir zaman diliminde, hem çok renkli, anlık tablolar sunmuşlar, hem de uzun vadeli stratejilerin anlaşılmasına imkân sağlamışlardır.

Brugge St. Donat Kilisesi başrahibi ve Flandre mühürdarı Bertulf'un akrabaları, kont İyi Charles'ın öldürülmesiyle (1127) hem ünlenmiş, hem de yok olmuştu; başta noter Galbert olmak üzere birçok tanık, kurulan komployu, cinayeti ve Tanrı'nın (insanların eliyle alınan) intikamını ayrıntılı biçimde anlatır. Olay ayrıca bir toplumsal tarih seçkisinde, servetleri XII. yüzyılda hızla büyüyen, buna rağmen aristokrasiye geçişin kritik eşiğini aşmakta zorlanan prenslerin, senyörlerin hizmetindeki görevlilerin yükselişi bölümünde yer almayı hak eder. Bu görevliler soylu mudur, serf mi? Kaderleri, mevki hiyerarşisinin iki zıt kutbu arasında gider gelir; hiç değilse her iki konum da soyağaçlarının hatırlanmasını kolaylaştırmıştır; biri ilgililerin gayretiyle, öbürü ilgililere rağmen. "Érembaud"lar muhtemelen serf kökenli olduklarını tamamen gizleyeceklerdi; ne var ki, bir duruşma sırasında, hısımları olan bir şövalyenin yargısal düello talebi reddedildi; aslen özgür olmakla birlikte, başrahibin bir yeğeniyle bir yıllık evliliği nedeniyle şövalyenin özgürlüğünü kaybetmiş olduğu kendisine bildirildi; az da olsa daima bir görecelik ve güvenilmezlik arz eden özgürlüğünün bu prestijli ev-

lilikle sağlamlaşacağını zanneden şövalye, bir anda karısının gizli bir kusurunu keşfetti: karısı serfti! Karısının ailesi zor durumda kaldı; kontu mahvetmeyi amaçlayan ve yerli serflerin sorumluluğunu üstlenmek zorunda bırakan komployа karşı siyasal bir tavır almaya mecbur oldular.

Bu arada olayları kızıştıran bir başka etken de vardı. Serflikle lekelenmiş *cognatio*, itibara hak kazanmış bir *genus* olma iddiasındaydı; müstahkem evlerine ve kişisel savaşlarına güveniyorlardı; bizzat Bertulf, cesaret ve şeref kazanmaları için yeğenlerinin başına bu savaşları dolaylı yoldan açıyordu. Borsiard ve Bertulf'un diğer yeğenleri, bir o kadar kibirli ve Brugge'lilerin nefretini toplamış olan Thancmar'ın yeğenleriyle bitmek bilmeyen bir mücadele içindeydiler; her iki tarafta akraba ve vasalların hepsi savaşa katıldı. Kont, kamu barışına ilişkin yasaların ihlalini cezalandırmak için Borsiard'ın evini yıktırdı ve bu da "Érembaud"ların hıncını iyice biledi.

Bunun üzerine, başrahibin birçok yeğeni, yakınlık dereceleri daha belirsiz başka akrabalar ve hatta akraba olmayan bir kişi bir araya gelip bir komplo kurdular. Kilisede işlenen cinayetin ardından, ince ince düşünülmüş siyasal bir planın uygulanmasına geçildi: Flandre'ın, katilleri cezasız bırakacağına güvenilen ve kont soyundan gelen gayrimeşru Leperli Guillaume'a verilmesi. Ama ne İyi Charles'ın evinden anında fırlayan intikamcıları, ne de egemenlik peşindeki Kral VI. Louis'yle adayı William Clito, bu tür bir soysuzlar işbirliğine pabuç bırakmadılar; suçun ağırlığı altında bütün akrabalar, cinayet olayına karışmayanlar bile tek tek çöktüler. Galbert geriye dönük olarak bu ortak felaketi soy laneti olarak yorumlar ve açıklar; "Érembaud"lar topluluğunu biçimlendiren odur (veya "halktan" ona ilham verenler). İsim, Brugge Şatosu'nun sahibi (hiçbir ayrıcalık belgesinde izine rastlanamayan "Boldran" adlı) senyöre ihanet eden, alt tabakadan bir şövalyenin atasına aitti; şövalye, karısıyla zina yaptıktan sonra senyörü nehre atıp öldürmüş, karısıyla birlikte arazisine de el koymuştu. Yani kontun katillerinden bazılarının bir kulenin tepesinden aşağı atılarak cezalandırılması, ilk cinayetin tekrarı ve karşılığıydı; rezil (ve hayal ürünü) bir soyun tarihi, daireyi tamamlayarak son buldu. En azından, normal olarak soyağacı edebiyatında iyi bir *genus*'un bahtını açan efsanevi olayın, yani tanınmamış, yiğit bir genç kahramanın, bir başarının mükâfatı olarak bir kızla veya dulla evlenmesinin taklit edilmesi anlamlıdır; kadın aracılığıyla şeref (miras ve asalet) erkek evlatlara aktarılır.

Bu son bölümde soyun sunuluşunda bir yapaylık varsa, bunun sebebi, diğer örneklerde topluluğun sınırlarının bu kadar kesin olmamasıdır. Bununla birlikte, ortadaki çekirdek mutlaka babayanlıdır; prenslikteki yüksek düzeyli görevleri nedeniyle *caput generis*'liğe yükselen Bertulf, erkek kardeşlerinin, kendi evinde yetiştirdiği için sevdiği oğullarının hayatını yönetiyor, yollarını çiziyordu; daha sonra her biri kendi evine yerleştiği halde, güzergâhlarının belirlenmesi ve koordine edilmesinde ona aynı derecede bağımlı kalmıştı ve onun konutu, topluluk itibarının en yüksek makamıydı. Borsiard'ın hayatta olan babası ise, sistemin dış çemberinde yer alıyordu; Reddenburg Şatosu'nun sahibi Lambert, oğlunun başsorumlularından biri olduğu olaya (nafile) seyirci kalmaya çalıştı.

Başka akrabalar gibi onunla da ilgili olarak ortak suç meselesi vardı; birçoğu intikamdan kurtulmaya çalıştı. Örneğin Bertulf'un kardeşi şato sahibi Didier Haket, Flandre ileri gelenlerinin huzurunda kontun katilleriyle ilişkisini koparmaya çalıştı: "Eylemlerini kınıyoruz, kendilerini kesinlikle yanımızdan uzaklaştırırdık, ne var ki, kerhen de olsa kan bağımızı göz önüne almak zorunda kaldık [...]" (barınak ve yardım sağlamak, fikir vermek için). Kurnazlık mıydı, gerçekçi bir değer çatışması mı? Burada şahsın akrabalığa karşı mücadele edişinde trajik bir yan vardır. Ama temelsiz bir mücadele değildi bu. Bazı şahısların, belalı topluluktan avantajlı biçimde kendilerini ayırdıkları, Galbert'in de çağdaşlarının da gözünden kaçmamıştı: "Halk" tarafından sevilen, neredeyse soylu Çocuk Robert (şato sahibi Didier'nin oğlu) iki bakımdan imtiyazlı sayılırdı: hem "akraba"larıyla birlikte zindana atılmamıştı, hem de asılmak yerine kafası kesilmişti. Kan bağının etkisinden kurtulmak yine de mümkün olmamıştı.

Sorumluluklar eşit değildi ve inisiyatif, bir bütün olarak akraba topluluğunda değildi. Galbert'in öyküsünde soy zincirine bağlı sağlam bir grup topluluktan ayrılır ve bu grubu soy diye nitelendirmemek elde değildir; ne var ki, bir başka vakanüvis, Gautier de Thérouanne, birlikte yaşam eksenli bir tablo çizer: onun nazarında Bertulf her şeyden önce bir *pater familias*'tır, bir ev halkı efendisidir. Aynı şekilde komployu da sözleşmeye dayalı bir ortaklık olarak görür. Öte yandan, her iki yazar, hısımların, sosyolojik incelemeyi yokuşa süren konumu konusunda bizi bir belirsizlikle karşı karşıya bırakır: her evlilik, iki akraba topluluğunun sınıflandırılmasını etkiler ve aralarında bir dayanışma yaratır; bildiğimiz kadarıyla Bertulf'un kız yeğenlerinin kocaları da

felaketten kurtulamamıştı, ama biri hariç hepsi bütün öykülerde arka plandadır. Bu da, soy zinciriyle hısımlık arasındaki karmaşık, neredeyse tesadüfi birbirine geçişin göstergesidir.

Ne var ki bu belirsizlik, özellikle bu *genus*'un gelişmemişliğinden kaynaklanmış olabilir. Köklü aristokrasi, bu sonradan görmelerin tersine, daha sağlam, daha kurallı bir soy zinciri temeline oturmuyor muydu? Giroie'lar buna iyi bir örnek olabilir. Galbert'in çağdaşı Orderic Vitalis onların tarihçesini anlattığında, daha doğrusu *Kilise Tarihi* adlı eserinde birkaç konuda gözlemlerini aktardığında, bu soy dört kuşaktan daha da geriye gitmekteydi.

1) XI. yüzyıl başı dükleri tarafından kurulmuş, en azından büyük ölçüde biçimlendirilmiş Giroie'lar yüksek Norman aristokrasisinin tipik temsilcileriydiler; Lucien Musset bir çalışmasında, Norman aristokrasisinin, (herkesin umacağı gibi) Rollo'nun efsanevi arkadaşları yerine, soylu Frank veya Bröton göçmenlerden oluştuğunu ortaya koymuştur. Soyun kurucusu olan Giroie, "Fransız ve Bröton kökenli yüksek soylular" sınıfındandı; babasıyla dedesinin ve birçok soylu evlat doğuran kız kardeşi Hildiarde'ın isimleri Orderic Vitalis'e kadar ulaşmıştı. "Giroie"nın soyundan gelenler, bu lakabı kendi adlarına doğrudan (Robert "Giroie") veya sıfatlaştırıp (Guillaume *Geroianus)* ekleyerek sürdürdüler. Ortaçağ insanının nazarında gerçek ve esas isim küçük addı; bireyler arasındaki aile bağı, bu küçük adların düzenli biçimde her nesilde tekrarlanışıyla ifade edilirdi; adlar, kalıtımsal özellikler misali, babadan oğula, amcadan yeğene, ama ayrıca (belki de öncelikle) ana tarafından dede veya büyükamcadan toruna veya yeğenin oğluna geçerdi. Bu ünlü isimler kadınların, kocalarının soyuna yaptıkları en önemli katkılardandı; bir ismi taşıyabilmek için o ismin ilk sahibinin soyundan olmak şarttı ve isimler kendi başlarına siyasette önemli bir kozdu; ataların fazileti adaşlarının kanına geçmekle kalmaz, bazen yüksek mevkileri, görevleri de adaşlara geçerdi. Aristokrat akraba topluluklarını incelerken mutlaka küçük ad mirasını göz önünde bulundurmak, çocuklara isim verilirken nasıl bir seçim yapıldığını anlamaya çalışmak gerekir – isim verme çocuğun hayatının programlanması anlamına gelmez mi? Bu örnekte *Guillaume* ve *Robert*, Normandiya düklük sülalesiyle (muhtemelen hısımlık veya vaftiz babalığı niteliğinde) bir bağın mevcudiyetini doğrular; daha eski ve babayanlı olduğu sanılan *Ernaud/Renaud*'nun yerini almıştır. *Giroie,* isme fazladan eklenen bir lakaptır sadece; kadınlar tarafından aktarılan küçük ad geleneğinin de yaygınlığını ka-

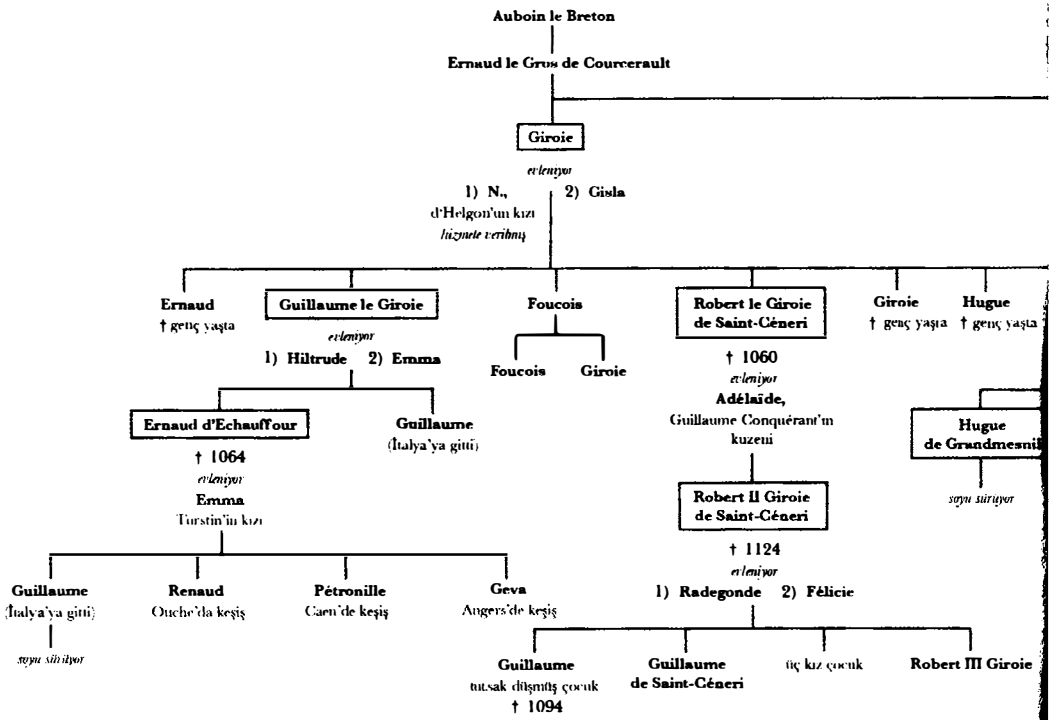

nıtladığı, ayrımsız bir akrabalık temelinde belirli bir babayanlı soy zincirine aidiyeti göstermeye yarar. Eski uygulama, Karl Ferdinand Werner'in ifadesiyle "akrabalık ilişkileri kuralı"dır; buna karşılık, babayanlı soy sistemiyle aktarılan erkek lakabı, topluluğun, 1000 yılından önce görülmemiş bir yoğunluk ve güçle, şatolarının hâkimiyetindeki bölgede kök salmasına bağlı bir yeniliktir – neredeyse öncü bir uygulamadır. Bu tür bir "şato sistemi"ni ve ona bağlı komuta erkini (senyörlüğü) yönetmek: işte ilk Giroie'nın torunlarını bekleyen çetin görev buydu.

Maine-Normandiya sınırına yerleşmeleri, 1015-1027 yılları arasında Giroie'nın silah arkadaşı olan bir Bellême senyörünün desteği ve dükün lütfu sayesinde oldu; güçlü Helgon'un tek kızı, savaşçıyla nişanlandırıldı; kız düğünden önce öldüğü halde, nişanlısı, Montreuil ve Échauffour *fiscus*'una (şatoya dönüşmek üzere olan mülk veya *fief*) el koyabildi. Adamın sonradan bir baş-

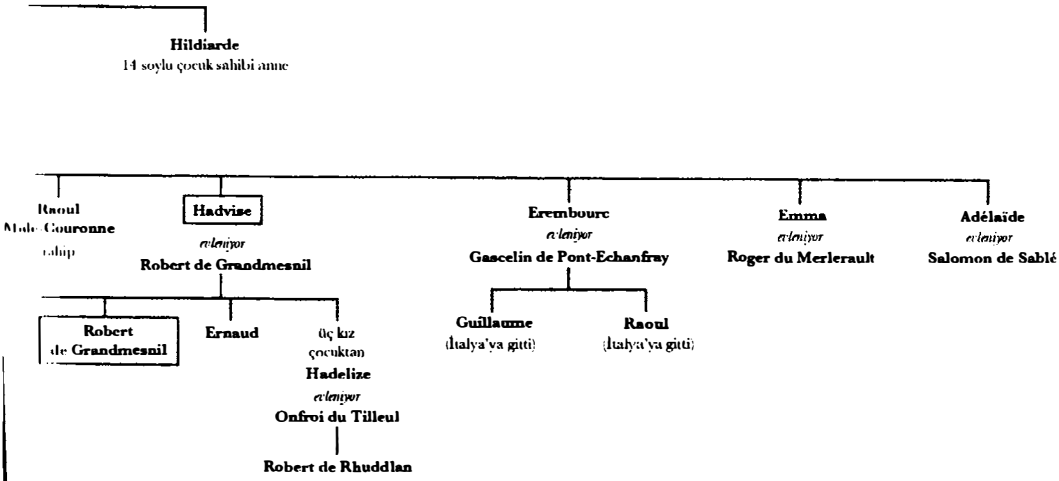

ka soylu kızla evliliğinden yedi oğlu ve dört kızı oldu; o dönemde yüksek doğurganlık düzeyi istisnai değildi ve soyları, zorunlu bölünmelerden kaçınmak istiyorlarsa, "memleketleri" içinde ve dışında rekabeti alevlendiren bir genişleme mantığı izlemeye ya da küçüklere son derece sert davranmaya mecbur ederdi kardeşleri. Orderic Vitalis, Giroie'ların stratejisini kafamızda biçimlendirmemize yardımcı olur, ama bildiklerine ve bağlı olduğu Ouche Saint-Évroult Manastırı'nın çıkarlarına uygun, belirli bir tabloya bağlı kaldığından, bu stratejiyi bütün yönleriyle tarif etmez; hem strateji, hem de sunuluşu birlikte incelenmeye değerdir.

2) İlk nesil vârislerinden yedi erkek evlattan sadece üçünün oğulları oldu. Hayatta kalanların (Ernaud'nun ölümünden sonra) en büyüğü olan Giroie Guillaume hayatı boyunca kardeşlerine hükmetti; Saint-Céneri Şatosu'nu ele geçirdiğinde küçük kardeşi Robert'e bıraktı; Robert, üçüncü evlat olan Foucois'yla mü-

cadelesinde Guillaume'un müttefiki olarak karşımıza çıkar. Demek ki, Guillaume'un üstünlüğü kendiliğinden belirlenmemişti; Foucois ve Guillaume, başlangıçta Montreuil senyörlüğünü paylaşmışlar, 1035'ten kısa bir süre sonra da sert bir rekabete girmişlerdi. Foucois, Giroie Guillaume ve yakınlarının düşmanı olan Brionne Kontu Gislebert'in arkadaşı ve vaftiz oğluydu; ne var ki, mücadelede yenik düştü ve Orderic Vitalis'in öyküsünde bile, soyundan gelen sonraki kuşaklarla birlikte gölgeye itildi, gayrimeşru sayıldı; çocuklarının annesi, "cariye" olarak nitelendirilir – evliliğe dair dini kuralların sık sık ihlal edildiği bir dönemde güçlenen bu soyun bütün tarihinde, geçerliliği tartışma götürür tek evlilik bu muydu? İnanılması zor bir ihtimal. Yoksa Ouche Manastırı'nın kuruluşunda rol oynamamış (ama bağış yapmış) ve daha sonra manastır açısından korku kaynağı olmuş evlatları rekabetin dışında bırakma amacı mı güdülmüştü? Gerçekten de burada, önceki bölümde Georges Duby'nin vurguladığı rekabet yöntemlerinden biri çıkıyor karşımıza. Öte yandan, siyasal ve toplumsal tarih açısından önemli bir nokta da, Normandiya gibi bir prensliğin iç mücadelelerinde, büyük akraba topluluklarının kitleler halinde karşı karşıya getirilmelerinden ziyade soy zincirlerinin içindeki çatlaklardan yararlanılarak komploların devreye sokulmasıdır. Söz konusu soylar, iki tarafta da temsilcileri olduğundan hayatta kalırlardı, ama önemli olan, hangi kolun diğer-

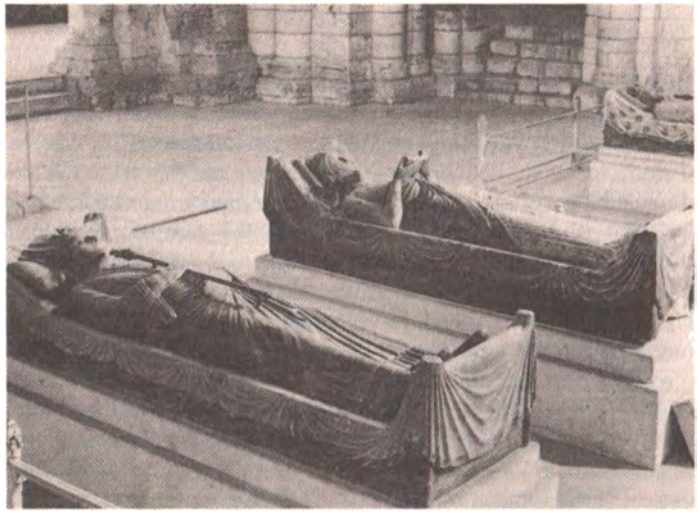

Nihayet kendi içlerinde oldukları halleriyle ve gelecek kuşakların bakışlarından uzakta: Soyluların kiliselerde, azizlerin yakınına gömülmesi gelenekseldir, ancak Henry Plantagenet ve eşi Akitanyalı Eleanor'un heykelleri, Fransız soylularının 1200 yıllarına doğru ortaya çıkan yeni kaygısına, aile mezarlarını özenle düzenleme ve insanların heykelini yapma kaygısına tanıklık eder; ne var ki gerçek yüz hatlarını ölümsüzleştirmek gibi bir kaygıları henüz yoktur. (Fontevraud Manastırı.)

Kiliselere verilen sadak, kurtarıcı hareket: Laik bağışçı Guillaume de Bezac, manastırının sahibi olan azizi temsil eden rahibe sembolik bir nesne sunmaktadır; genellikle bir bıçak, asa, saman çöpü veya kitabın oynadığı rolü burada dekorun bir öğesi olan sütun oynamaktadır. (Volvic Saint-Priest Romanest Kilisesi.)

lerini eleyeceğini ya da en azından üstünlüğü (hatta belki geçmişle oynamak suretiyle geriye dönük olarak yaş önceliğini) elde edeceğini tahmin etmekti.

Öteki dört oğuldan üçü vakitsiz –en azından "genç", yani bekârken– öldüler. Bunlardan biri en büyük evlat Ernaud'ydu, bir başkası ("gerçek" küçük adı belirtilmeyen) altıncı evlat "Giroie"ydı; bir şövalye silahtarı tarafından kazayla yaralanmış ve ölmüştü; son nefesini vermeden önce, kiliseye yapılan bağışlar gibi bireyi akrabalarından ayıran bir merhamet gösterisinde bulunarak doğruca silahlara koşmuş, kardeşlerinden kaçıp canını kurtarması için ısrar etmişti – bu intikamda şeref kaygısı, sevgi güdüsü kadar, hatta belki de daha fazla rol oynayacaktı muhtemelen. Son olarak da, kaderlerini incelediğimiz yedi kardeşten Raoul Male-Couronne, şövalyeliğin tehlikeleriyle günahlarından vazgeçip rahipliği seçerek edebiyatla uğraşma, kendini tıbba adama imkânı buldu.

Böylece, Guillaume erkek kardeşlerini, kaderin ve eğilimlerinin de yardımıyla baskı altına alarak veya dışlayarak üstünlük kurdu; Saint-Évroult'daki "bağışlar" ve "satışlar" sırasında üyeleri diğer bütün akrabaları dışlayarak (ama hiçbirinin senyör ve vasallarını dışlamadan) karşılıklı birbirlerini onaylayan babayanlı bir topluluğun çetin yarışını itirazsız yönetti; bunlara, ikisi de eşanlamlıymışçasına ve ille de ortak mülkiyetin mevcudiyetine işaret etmeyen bir ifadeyle, "muvafıklar" veya "bağış ortakları" deniyordu.

Buna karşılık, Giroie'nın dört kızının vârislerine ne soyadı niteliğindeki lakap geçti ne de ortak mallarda miras hakkı. Evlilik ortak malların korunmasını tartışma konusu yapmadığından kızların hepsi evlendirildi; aksine, evlilikler minnet borcu yarattığından soyun siyasetine yarar sağlardı. Erembourc ve Emma, Giroie'nın etki alanına komşu, daha küçük senyörlerle evlendirildiler; babalarının, damatlar üzerinde bir ikna gücü vardı, ama ayrıca, "komşularından, adamlarından ve kuzenlerinden" oluşan toplulukta dalgalanmalar, bir nesil sonra genişleyen bir hareket alanı da mevcuttu. Adelaide ve Hadvise'in evlilikleri kanımca farklı türden, kendileriyle aynı sosyal düzeydeki kişilerle ve birbirinden uzakta evliliklerdi; biri Maine-Anjou'daydı, diğeri Normandiya'da; soyun kızları evlendirilir veya rahibe olarak manastıra verilirken, dengeli bir dağılımla kız vermeye daima özen gösterilirdi.

Orderic Vitalis, Hadvise aracılığıyla oluşan hısımlığa değer verir; gerçekten de Guillaume ve Robert, Saint-Évroult Manastırı'nı 1050 dolaylarında Grandmesnil'lerden iki yeğenleriyle "kurmuşlardır". Bir manastırla ayrıcalıklı bir ilişkinin kurulması, doğrudan krala bağlı özerk senyörlüğe heves edenler için zorunlu bir aşamaydı; kılıcın gücü, kutsal kalıntıların gücü tarafından bir anlamda meşru kılınmak, desteklenmek zorundaydı. "Aile nekropolleri" olan manastırlar, ölüler için kesintisiz dua yerleriydi; güzel bir Latinceyle yazılmış kafiyeli mezar taşı yazıları ölüleri ata mertebesine yükseltirdi. Hıristiyan dininin belirgin özelliğine rağmen, bu durum soylar açısından Afrika'daki uygulamaları anımsatmaz mı? Kurucular grubunun oluşumu, akrabaların oyuna getirilmesiyle gerçekleşmişti; Guillaume'un baskısı üzerine bir hısımlık ilişkisinin sergilenmesiydi, oysa yeğenleri başlangıçta tek başlarına hareket etmek, babalarının öldüğü yere keşişler yerleştirmek istiyorlardı. Yani Ouche, ortak bir atanın aynı soydan torunlarına bağlı olmayan soylararası bir tapınaktı; bununla birlikte, Giroie'lar bir çeşit üstünlüğe sahip-

ti; Robert de Rhuddlan'ın, bir mezar edinmek amacıyla kurucu-lara katılması, anayanlı iki soy zinciriyle Giroie'lara varıyordu – çünkü Grandmesnil'lerin kız kardeşi olan annesi "ünlü Giro-ie'lar sülalesindendi" *(ex clara stirpe Geroianorum).*

Ne var ki, iki soyun büründüğü bu kutsal havanın olumsuz sonuçları da oldu. Ekonomik açıdan kutsallık pahalıya patladı: söz konusu manastırda keşiş olan Robert de Grandmesnil ve Er-naud d'Échauffour, akrabalarının servetlerinin, bilhassa Güney İtalya'dan getirilen ganimetin bir bölümünü, aziz adına resmen gasp ettiler; bu yöntem, manastır sicillerinin sayfalarını dolduran *calumniator*'ların (iftiracıların) yöntemleriyle bire bir çakış-mıyor mu? Öte yandan, bu tür bir manastırın denetimi kesin olarak ele geçirilemiyordu; düklük otoritesi, gerçek anlamıyla Gregorius Reformu'ndan çok, kurucuların denetime el koyma-sına karşı mücadele halindeydi. Giroie'larla Grandmesnil'ler ölecek, Saint-Évroult kalacaktı... En azından bir müddet daha.

3) Karşılaşılan güçlükler, aslında, 1060'ta her iki tarafın da üzerine çöken ciddi siyasal buhranın dolaysız sonuçlarıydı. Dü-ke başkaldıran I. Robert de Saint-Céneri ve Ernaud d'Échauffour kargaşadan sağ çıkamadılar; Ernaud, Fatih William'ın teveccü-hünü tekrar *kazanacak* ve bir süre el konmuş olan mirasına kavu-şacak zamanı ancak bulabildi ve hemen ardından Mabille de Bellême'in hazırladığı zehirle öldü (1064); dedelerin ahbaplığını Giroie'larla Bellême senyörleri arasındaki bitmeyen savaş izle-miş, araya dikkate değer olaylar girmişti. Grandmesnil'ler daha çabuk toparlandılar; bu noktadan sonra, kaderleri kuzenlerinin-kinden belirgin biçimde ayrıldı, oysa Orderic Vitalis'e göre, Er-naud'dan sonra Giroie'ların asaleti azaldı; torunları, bu aristok-rat takımyıldızının daha küçük veya mirastan yoksun bırakıl-mış kalabalık kolunun boşaltım alanı haline gelen Güney İtal-ya'ya sığınabildiler ancak.

4) Bununla birlikte, Giroie'lar tekrar sahneye çıktı: isim, Saint-Céneri kolunda varlığını sürdürdü. 1088'de, Fatih Willi-am'ın vârisi liberal Robert Curthose Normandiya dükü oldu; dört bir yandan gelen büyük mülk vârisleri, babası tarafından soyul-muş nüfuzlu kişilerin uzak yakın akrabaları etrafına toplandı, o da mülklerini kendilerine verdi – Ortaçağ hukukunda tımara bağlı olan kalıtsal bir hakkın değerini onaylamış oldu. Bununla birlikte, Giroie II. Robert'i destekleyen Geoffroi de Mayenne'in öne sürdüğü delil, soy zinciri değil, Fatih William'ın kuzini (*con-sobrina*) olan annesi Adélaïde tarafından dükle akrabalığıydı.

Sülale (*progenies*), çeşitli iniş çıkışlara rağmen varlığını sür-

dürdü, çünkü ne tam bir babayanlı soydu, ne de sadece babayanlı bir soy. Yaygın ve çokyanlı bir akrabalık bağları ağı, karşılığını ödemek şartıyla, zor dönemleri atlatmasına yardımcı oldu; örneğin 1094'te Bellême'lere yenilip ilk karısını, rehine oğlunu ve hatta şatosunu kaybettiğinde, II. Robert "akraba ve dostlarının desteğiyle" gücünü ve cesaretini tekrar topladı. Öte yandan, toprağın bütünlüğünü koruyabilmek için bu tür bir soyun stratejisi, tek bir soy çizgisi oluşturmak olmalıydı – bekâr erkek kardeşler ve amcalar kabul ediliyor, kuzenlerse dışlanıyor veya talihlerini başka yerde aradıklarında unutuluyorlardı. 1119'da Montreuil ve Échauffour tekrar II. Robert'in eline geçti; böylece atalarından miras kalan topraklar, oğulları arasında paylaştırılmadan önce tekrar birleşti. Saint-Évroult'un yaşlı keşişi, Giroie'ların seleflerinin tarihinden bir bölümü muazzam freskine katmaya karar verdiğinde, Giroie'ların bu topraklardaki varlığı tartışılmazdı; hısımlığı arttırıp doğrudan soy zincirini sınırlamayı başarmış, yüz yıllık yalnızlığında, akraba dayanışması temelinde kendi davası uğruna sürekli mücadeleden kaçınmış bir soyun kendine özgülüğü geriye dönük olarak başarıyla ifade edilmiştir.

Hem bu kader, hem de tanıklık edenin bakış açısı, birçok bakımdan örnek teşkil eder. Kökleşme tarihi (XI. yüzyılın başı) Kuzey Fransa'da şato sahiplerinin çoğu için geçerlidir; bu senyörlerin soy oluşumu, prenslerinkinden daha geç, alt seviyedeki şövalyelerinkinden şüphesiz daha erken bir tarihte belirginleşmiştir. Müsadere yoluyla her şeyi tehlikeye düşürebilen düklerin otoritesi Normandiya'ya özgüydü; ne var ki, daha büyük bir kargaşa içindeki Val de Loire ve Ile-de-France bölgelerinde yardımlar ve pusular, aynı bozguncu, sert toplumsal etkiyi yaratıyor, ama uzun vadede soy otoritesini daha *fazla* sarsmıyordu.

Bu akrabalık yapısı, eğilimleri ve unvanları nedeniyle iktidar ve yerel hâkimiyet oyununa kendini adayan aristokrasinin tipik özelliğidir. Orderic Vitalis'in *Tarih*'inde sık sık ortaya çıkan, ama genellikle kişiselleştirilmeyen "orta seviyedeki" şövalyeler, "güçlüler"in muazzam kalabalık evlerinde dönen dolaplara ve entrikalara karışan unsurlar sıfatıyla, efendilerin uyduları olarak devreye girerler. Üretim işiyle meşgul köylülere gelince, onların dayanıksız evleri sadece "küçük aileleri" barındırır. Köylüler için evlilik ve kişisel savaşlar, şereflerini korumanın değil, bir avuç topraklarını genişletmenin yoludur; bir senyörün arazisine veya kilise bölgesine dahil olarak, bir yerin geleneğine ve kilise-

nin mezarlığında yatan isimsiz atalara (*patres*) bağlanırlar. Orta-Ortaçağ toplumsal tarihi kadar günümüz etnolojisinden de öğrendiğimiz şudur ki, soylar ve soyağaçları ileri gelenlerin tekelindedir.

Aynı zamanda ideolojik bir yapının ürünüdürler. Bu konuda şato halkının sözlü geleneğinden sıkça ve doğrudan yararlanamayan tarihçi, Lambert d'Ardres'ın, Jean de Marmoutier'nin ve düzeltmenlerinin eserlerinden yararlanır – XII. yüzyılın ikinci yarısından paha biçilmez armağanlar. Georges Duby, birkaç bileşik soyağacına ilişkin karşılaştırmasında, eserlerdeki başlıca kaygıyı şöyle açıklar: yazarlar, miras olarak geçen mülkiyet doğrultusunda, erkek soyunu izler; kimi parlak, hipergamik (daha yüksek toplumsal seviyeden kadınlarla) evliliklerin topluluğa sağladığı şöhrete de değinir. Bu, asaletin erkeklerden çok kadınlar tarafından aktarıldığı anlamına gelmez; bu toplumda anneden devralınan bir toplumsal konum varsa, o da serfliktir – üstelik gerçek bir evliliğin varlığı ve kocanın evinde özerk ikamet, antik dönemin forsalık mirasını büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Şeref ve krallara yakınlık derecesine göre yoğunluğu değişmekle birlikte doğuştan bir özellik olan asalete gelince, bir anneye ya da büyükanneye atfedilmesi, yani ata zincirinde anayanlı bir sapma yapılması, ancak erkek soy zincirine oranla aşırı bir görkemle açıklanabilir. Giroie'ların soyundan, ev halkından bir rahip Ardres senyörlerinin rahibinin yolundan gitmiş olsaydı, XII. yüzyılda bu tür bir seçmeli şekillendirmeye konu olabilirdi. Daha mesafeli bir yazar olan Orderic Vitalis'in değeri, bize ham malzemeyle ideal imge arasında bir çalışma sunmasından kaynaklanır.

Kurgusal toplumların iki çağı

En eski elyazması *Kilise Tarihi*'yle aynı çevre ve dönemin ürünü olan erken gelişmiş şaheser *Roland'ın Şarkısı* soy zinciri yapılarının bir taslağını bile sunmaz bize. Kahramanın sadece iki akrabası tanıtılır: dayısı Charlemagne ve üvey babası, düşmanı Ganelon. Elbette bu nefretin, iktidarı ele geçirmek isteyen iki akraba topluluğu arasındaki rekabetten kaynaklandığını düşünebiliriz; kralın bir kız kardeşini elde etmek, sarayda hâkim bir mevkinin garantisidir; tekrar evlenme de, rakip gruplaşmalar arasında bir münavebenin olduğu anlamına gelebilir... ama metinde bütün bunlar hiç açıklanmamıştır. Roland "can" dostlarıyla değil, kralın ailesini oluşturan silah arkadaşlarıyla birlikte yaşar. "Akrabaları", soyut bir kavram olarak, yardım istemek için av borusunu çalmayı gururla, ölümü bile göze alarak red-

Kutsal Kâse savaşçıları: Edebi metinler efsanevi savaşçıları cisimleştirip kişileştirdikçe kahramanlar bir geçmiş, soylu kimlik ve akrabalık edinirler. (yak. 1280, Robert de Borron, *Kutsal Kâse Öyküsü*, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 95.)

dedişini açıklarken ortaya çıkar: "Tanrı korusun/Akrabalarım benim yüzümden ayıplanmasın."

Ganelon'un ihaneti baronlar tarafından yargılanır; bizzat Charlemagne onun aleyhinde ifade verir; onu destekleyen genç müridi Thierry yakınıdır ama soydaşı değildir. Karşılarında hain, otuz "akraba"sı tarafından desteklenmektedir: bu isimsiz, bulanık siluetler arasından, sadece yargısal düello dolayısıyla Pinabel'in hatları belirginlik kazanır, ama onun da sanıkla ilişkisi belirtilmez. Düello sırasında Thierry'yle karşılıklı birbirlerine barış ve aracılık tekliflerinde bulunurlar. Ne var ki, Pinabel Ganelon'u bırakamaz; o da bir "ayıp kültürü"nün temel değerlerini dile getirerek haykırır: "Bütün akrabalarıma destek olmak istiyorum; hiçbir ölümlü beni caydıramaz. Bu konuda kendime laf söyletmektense ölmeyi tercih ederim."

Yenilgisi sadece hainin idamına değil, ona yardım eden otuz kişinin de asılmasına yol açar. Belirgin hatlardan, duygudan yok-

sun, hatta telaffuz edilmeyen bir akrabalık – acaba ilkel çağın alabildiğine yoğun Germen sisleri arasında mı geziniyoruz?

Chrétien de Troyes'un *Lancelot* ve *Perceval*'iyle birlikte (1170-1190) bir bahar havası eser; yazarın oynak kalemi, "ruh halleri"ni yaratan kadının varlığına daha önemli bir rol verir. Kahramanların bireysel macerası onları sık sık cinsiyetlerine göre adlandırılıp biçimlendirilmiş akrabalarıyla karşı karşıya getirir, ama karşılaşmalar daima tesadüfidir ve kimlikleri çoğu kez, aralarında kendiliğinden bir yakınlık doğduktan sonra ortaya çıkar. Perceval soylu bir genç kızı dostunun hoyratlığına karşı mı korur? Bir münzevinin söyledikleri karşısında vicdan azabıyla üzgün üzgün başını mı eğer? Daha sonra kızın kuzini, münzevininse amcası olduğunu keşfedecektir. Aynı şekilde, iyi yürekli Gormemanz de Gorhaut, hızlandırılmış bir şövalye çıraklığı sürecinde, kız kardeşinin oğlunun doğuştan yeteneğine, daha kim olduğunu bilmeden hayran kalır. "Bu çocuğun yeğenim olmasını ne kadar isterdim!" veya "Nihayet gönlümde yatanı açıkça görüyorum!" türünden cümleler, bu yapmacıklı sahnelerin sonuna pek yakışır; hem "sınıf" mirasının, hem de halkın toplumsal önyargılarının göstergesidirler.

Yaklaşık 1200'de, destan ve romanslar olgunlaşır, hatta belki biraz tatsızlaşıp birbirine karışır. Birçok esere dağılmış olan Fransa konusu da, Brötanya konusu da birer sentez gerektirmektedir. İşte bu noktada, babayanlı soy zinciri iki tarafta da kendini gösterir, kısa zamanda önemli ve dramatik bir rol oynamaya başlar ve bu kurgusal toplumlarda örgütleyici bir işlev üstlenir. Arthur ve Charlemagne, Philippe August'ün tersine, baronları karşısında daha zayıf konuma düşerler, ama yine de Philippe August'ün kaba nankörlüğünden ve tehlikeye atılmadaki isteksizliğinden etkilenirler. Her halükârda, çehre değiştiren, bir insanın ötesinde devletin kendisidir; genişlemekte olan bu edebiyatı eksiksiz dünyalar tasvir etmeye yöneltense, diyalektik de olsa determinizmin ötesinde, kendine özgü mantığıdır. Bu özelliklere dikkat çektikten sonra, daha "nesnel" diye bilinen kaynaklarla ikinci dönem destan-romanslarının sahnelediği ilişki ve davranış türlerinin büyük ölçüde uyuştuğunu görmek bizi şaşırtır bir bakıma.

Bertran de Bar-sur-Aube, Frank destanlarının kahramanlarını üç büyük "*geste*"e, yani "ırk"a veya "klan"a ayırır: krallar klanı, Mainz'lı Doon'un soyundan gelen hainler klanı ve Garin de Montglane imgesiyle atalarını yarattığı sadık baronlar klanı. İkinci ve üçüncü klanlar, krallıkta üstünlüğü (*seignourie*) ele ge-

Dörtlü Çete: Aynı atın üstüne binmiş, aşağı yukarı aynı boydaki Aymon'un oğulları, kuşkusuz XII. yüzyıldaki birçok şövalye oğlu gibi, tek savaş atının ortak sahibidirler; gerçekte ata sırayla binerler. Soy ideolojisi aralarında eşitliği varsaysa da fiili eşitsizlikler baş gösterir. (XV. yüzyıl, *Reaud de Montauban*, Paris, Arsenal Kütüphanesi, e.y. 2990.)

çirmek için rekabet ederler; bu üstünlük, bir go oyununun piyonlarından başka şey olmayan şatolar veya düklüklerden –duygularla bağlı oldukları eski, ata mirası topraklar buna istisna teşkil eder– daha önemlidir onlar için.

Bundan böyle, destanlar dizisinin her eseri, klanın bir kolu olarak sunulan babayanlı soylardan birine ayrılabilir; eserin başkişisi *(Aymon'un Dört Oğlu* olarak da bilinen *Renaud de Montauban* örneğindeki gibi) kardeşlerinden kolay kolay ayrılmaz. İlk nesilde, Garin de Montglane'ın dört vârisi, en küçükleri (Bertran'ın *Şarkı*'sına adını veren) Girart de Vienne'in etrafında toplanıp harekete geçerler: Girart kraliçe tarafından aşağılanmıştır, bu yüzden Kral Charles'a kişisel savaş açarlar. Göz dolduran vasallarını da beraberlerinde getiren kardeşler, hakarete uğrayan kişi sıfatıyla başkan konumuna geçen kardeşe hiç tereddütsüz yardım ederler. Yaşlı babanın da hazır bulunduğu bir "aile" meclisi top-

lanır, herkesin görüşü dinlenir. Olgun erkekler arasındaki soy ilişkileri, eşitlikçi bir şekle bürünür; kâh bulundukları yerin efendisi Yaşlı Hernaut'nun, kâh savaşın başkanı Girart'ın değer kazandığı basit bir öncelik hakkına göre hareket edilir. Girart'ın, yeğeni Aymeri'yle, –oğlanın öz babası Hernaut aleyhine– ayrıcalıklı bir sevgi bağı ve göreli bir otorite ilişkisi vardır; kısa süre önce, soyunun şeref duygusunu sınadıktan sonra ("birçok bakımdan soyuna çekmişti") evine kabul ettiği bu yeniyetmenin "manevi babası" sıfatıyla eğitimci rolünü de kanıtlamıştır.

Bu akrabalar topluluğunu Charles'la nihayet barıştıran karşılıklı teminat anlaşması sırasında sadece genç Aymeri barış yeminini etmeyi reddeder; XI. yüzyıldan beri izleri uygulamaya ait belgelerde görülen bir törenden kaçmak için Aziz Louis dönemi geleneğinde kendisine tanınan bir hakkı kullanır. Bununla birlikte, savaşı tek başına sürdüremeyeceğini de kabul eder. Akraba topluluğu içinde, gençliğin gururlu tavırlarının canlı bir örneğidir; yaşlıların otoritesi onu evcilleştirmemiştir, yakınlarının yanında dedesini iğnelediği de olur, saygısız bir baron sakalını çektiğinde, topluluğun ortak şerefini dedesinin şahsında korumak için herkesten önce öne atıldığı da. Giroie'larda farklı kolları karşı karşıya getiren, soy içi dikey bölünmeler vardı; burada farklı bir bölünme görülür: yatay, şüphesiz geçici ve ölümcül çatışma güçlerinden çok dinamik gerginliklerin merkezi olan, ama yine de çok gerçek bir çatlak. Oysa Latince kaynaklarda bu bölünme biraz gizlenmişti; yaşlıların tembel bilgeliğiyle gençlerin düşüncesizce taşkınlığının sık sık çatışmasının nedeni soy örgütlenmesi değil, toplumun tamamıdır.

Adını verdiği, *Aymeri de Narbonne* destanında, genç asilzade bunamanın eşiğinde yaşlı bir senyöre dönüşmüştür. Yedi oğlundan ilk altısıyla gizli bir anlaşmazlık yüzünden karşı karşıya gelir; soyu için evrensel çapta bir genişleme planı yapar ve altı oğlunu kentten kovup yanında henüz bir çocuk olan en küçük oğlunu tutar sadece; böylece kavgaları önlemiş ve mirasın bütünlüğünü korumuş olacaktır, ama aynı zamanda büyük evlatları mirastan yoksun bırakmış ve Sarazenler'e karşı savunmasız kalan toprağını tehlikeye atmış olur. Yazar nesiller arası çatışmayı ortaya koyduktan sonra babaya hak vermez; okurlarını eşit güçte, çelişkili görüşlerle, soy mantığının açmazıyla karşı karşıya bırakır.

Aslında, Joël Grisward'ın da belirttiği gibi, Narbonne'lar topluluğu, "Hint-Avrupalılar"ın dünya ve toplumda mümkün olan davranış biçimlerini indirgedikleri üç işlevi (çift yönlü oluş-

ları ve birbirinden ayrı alanları) bir araya getirip eklemler. Hindistan'ın veya Germenlerin tanrıları, Romalıların ulusal tarihi, feodal toplumda soy: Georges Dumézil'in ifadesiyle, çeşitli "ideolojik alanlar". Birçok "arkaik" toplumda akrabalık düzenleyici düşüncenin en işlemsel kategorilerinden biri değil midir? Hayalgücüne hareket alanı açıldıktan sonra, teklik ve çokluk, farklılık ve özdeşlik sorunsalları, ikizlik ve kandaşlık bağlamında, çevre ortamla doğrudan ilişki kurulmadan bu alanda ele alınabilir; kısacası dünya, çelişkileri ve iç içe geçişleriyle düşünülebilir.

Şu anda incelememizin bu alana girmesi gerekmiyor. Düzeltmen truverlerin, Bertran ve meslektaşlarının eserleri hakkında bir yorumda bulunmakla yetineceğim yalnızca. Bu eserler aslında soyun icat edilme sürecini gerçek toplumlar temelinde yeniden üretmezler mi? Edebiyat tarihinin birbirini izleyen aşamalar halinde, bağlamdışı bir işlem olarak sunduğu şey, bu eserlerde daha incelikli bir yöntemle, eşzamanlı ve içeriden gerçekleşir.

Yuvarlak Masa'nın etrafında da, Chrétien de Troyes'dan, yaklaşık 1230'da, Gautier Map'ın otoritesinde *Kral Arthur'un Ölümü* adlı dramatik öyküyle dev *Lancelot-Kutsal Kâse* zincirini tamamlayan anonim eserlere kadar bütün yazılarda da hep aynı evrim gözlenir. İlk romanslarda sarayda hâkim olan verimli bireysel rekabetin tersine, buradaki soylar arasındaki rekabet, intikamın, ölümcül nefretin denetlenemeyen güçlerini serbest bırakır ve Arthur'un dünyasını mahvolmaya sürükler. Lancelot, en yakın arkadaşı Gawain'den trajik bir biçimde, entrika sonucu Gawain'in üç kardeşinin ölmesi üzerine ayrılır.

Karşı karşıya gelen iki babayanlı soy tamamen türdeş değildir. *Kral Ban'ın Akrabaları*, ölmüş olan ve soya adını veren Ban'ın oğullarıyla (Lancelot, Hector) yeğenlerini (Bohort, Lionel) bir araya getirir. Soyun yaşlı kolunda kardeşlerin en büyüğü olan Lancelot, topluluğun tartışılmaz başkanlığını, Bénoic ve Gaunes topraklarının mülkiyetini (bununla birlikte iki kuzeni bu topraklar üzerinde miras hakkına sahiptir) ve senyörlük mevkiini elde eder. Kraliçe Guenièvre'le macerasında sevgili olması dolayısıyla şerefi bütün kardeşlerin meselesi olmuş, onu savunmuşlardır. Topluluktan bir süre ayrı olabilmek için silahtarıyla birlikte kendi kaderinin peşine düşse de, kılık değiştirip ödünç aldığı armaları taşısa da, soydaşları kalbini rahatlıkla okur; kardeş ve kuzenler arasındaki sevgi ve karşılıklı mecburiyetlerin gücü eşittir. Her biri kendi silahlı birliğinin başında duran bu dört adam, hem turnuvada hem savaşta sarsılmaz bir birlik sergilerler.

Kral Arthur'un akraba topluluğunu oluşturan, ölüm döşeğinde soyunu devam ettiremeyeceklerini anladığı beş yeğen –bir kız veya erkek kardeşin oğulları– arasında bu güzel birlik daha zor kurulur. Kentteki konaklarından ayrılıp sarayda toplanırlar, onları orada sık sık bir köşede veya bir koridorda kafa kafaya vermiş fısıldaşırken görürüz. Ama aynı duyguları paylaşmaz, ortak hareket etmezler; bir yanda Agravain'in kıskançlığıyla entrikaları, Mordret'in işlediği suçlar, diğer yanda Gawain'in kibarlığı, Gahériet'in sadakati vardır. Gawain'le Gahériet en yiğitleridir. Diğeri kadar türdeş olmayan bu soyda aynı hiyerarşik düzene rastlanmaz. Aslında, Kral Ban'la akrabalık nedeniyle yaşanan üç ölüm, Gawain'i intikam almaya iten "aile" kavramının öne çıkmasının tek nedenidir. Gawain, Fransız romanslarıyla aynı döneme ait olan büyük İzlanda sagalarındaki kahramanlar gibi, adli görüşmelerde uzlaşmaz bir tutum sergiler, Gahériet'in ölümüne karşılık Lancelot'nun canından başka tazminat kabul etmez, çılgınca bir inatla bu amacın peşinde koşar. Kaybettiği kardeşlerine beslediği "aşkı" açıkça sergiler –ama bu sözcük eser boyunca fazla sık kullanılır. Şunu unutmamak gerekir ki, temel mesele, "soy"un bütün toplumdaki mevkiidir ve bu da kraliyet soyu olduğu için mensuplarını değerlendirirken en yüksek bedeli gerektirir.

Bu ifade biçimi, XIII. yüzyıla katiyen aykırı değildir; Erken Ortaçağ'ın "barbar" yasalarının sözümona kazandırdığı yasal ve parasal kesinlik olmadan da, katillerin, kurbanlarının ailelerine tazminat olarak ödediği insan "pahası" veya "değeri", feodal dönem insanının zihninde mevcuttur, barışın bedeli budur ve aynı zamanda hem toplumsal mevkilerin belirlenmesini sağlar, hem de bu mevkileri karmaşıklaştırır. Can dostların intikamı, ne duygusal bir travmanın sonucudur, ne de maruz kalınan olumsuzluğu kitle halinde mücadeleyle telafi etme zorunluluğudur; her defasında, bir kurbanın "pahası" aracılığıyla saygınlık derecesini gündeme getirdiği için herkesin ilgilendiği bir zorunluluktur.

Kanımca *Kral Arthur'un Ölümü*'nün sosyolojik güncelliği, Gawain'in *parage*'ıyla* Lancelot'nun *frerage*'ı* arasındaki zıtlıkta

* *Parage* ve *frérage*, XIII. yüzyılda bir *fief*'in vârisi olan çok sayıda erkek evladın *fief*'e, en büyük kardeşin otoritesi altında, paylaşarak sahip olmalarına imkân tanıyan iki sistemdir; ilk sistemde, kardeşler en büyük ağabeyin, senyöre borçlu olduğu askerlik hizmeti bedelini veya ikame vergisini ödemesine katkıda bulunurlar, ama ona bağlılık yemini etmek zorunda değildirler; ikinci sistemde ise küçük kardeşler ağabeylerine bağlılık yemini ederler ve *fief*'teki paylarını ondan alırlar.

da açığa çıkar; ikinci sistem, vasallık ilişkisinin soya nüfuz etmesi açısından 1200'lere özgü bir yeniliktir; Kuzey Fransa "feodal" aristokrasisi, yani bu romansın ilk okur kitlesi arasında farklı derecede kabul görüp yaygınlık kazanmıştır.

Kral Arthur'un Ölümü romansı, tıpkı *Girart de Vienne* şansonu gibi, etkileyici bir toplumsal gerçeklik ve kurgu karışımıdır. Hem şanson, hem de romans, diğer kaynakların aktarmayı ihmal ettiği veya açıklığa kavuşturmadığı tutumları –örneğin gençlerle yaşlılar arasındaki rekabet veya kardeşlerle kuzenler arasında duygusal açıdan fark gözetilmemesi– açığa çıkarır veya belirtir. Her ikisi de sistemle gerçeğe son derece uygun biçimde bütünleşir; sadece dayının sürgüne gönderilmesi (Bertran de Bar-sur-Aube'un, Girart'ı Olivier'nin amcasına dönüştürmesi de bunun kanıtıdır) biraz şaşırtıcı olabilir – kaldı ki, bu bile babayanlı soy zincirinin yüceltilmesiyle tutarlıdır. Sonuçta, soyut akrabalık ilişkisinin birlikte yaşam tarafından desteklenmeye bu kadar muhtaç olması çarpıcıdır; aslında her bir olgu ötekini keyfince yönlendirmeye yardımcı olur. Bu sentez edebiyatı, bireyi sosyal ilişkiler ağı içinde tasvir etme zahmetine katlanmış, hayali bir yalnızlıktan, kahramanca bir kimsesizlikten çekip çıkarmıştır. Akrabalığın bütün işlevlerini açıkça ortaya koymuştur.

Kurgusal olan, bu işlevlerin ayrım yapılmadan tek bir topluluğa yüklenmesidir sadece. Oysa gerçek hayatta, Galbert Van Brugge'nin tanıklığının ve Orderic Vitalis'in eserinin de kanıtladığı gibi, babayanlı soy zinciri akrabalığın bütün alanını kapsayan küçük bir evren olamaz. Miras yoluyla edinilen mülk babayanlı soy zincirine bağlı olmakla birlikte, savaş genelde daha geniş kandaş toplulukları harekete geçirir. İlişki sistemleri doğru, toplulukların bileşimi hatalıdır – en azından üsluplaştırılmıştır; edebiyatın katkısı bu şekilde değerlendirilebilir.

Akraba topluluğu şerefi ve soy stratejisi

Akrabalık ve soy arasındaki farkı incelemede anahtar kavram olarak kullanmaya çalışacağım. Bu iki sözcüğün eski Fransızcadaki özdeşliğinden vazgeçip genel anlamda ilişkiyi anlatmak için "akrabalık", tek yanlı soy zinciriyle tanımlanan belirgin bir topluluk için de "soy" ifadelerini kullanmak zorundayız. Bu ayrım, "soy" yükümlülükleri kapsamının belirsizliğinden ötürü ihtiyatlı olmayı tavsiye eden Marc Bloch'la şatolar dönemine ilişkin yazılarında ısrarla, savaşan ve fetihler yapan soylardan bahseden Georges Duby arasındaki görünür çelişkiyi aşmamıza imkân tanır.

Hukukçuların bilgisi, başka amaçlarla oluşturulmuş ve başka gereklilikler doğrultusunda geliştirilmiş olsa da, bazen sosyolojiye yaklaşır. Kralın eski vekilharcı Philippe de Beaumanoir 1283 dolaylarında *Beauvaisis Gelenekleri*'ni kaydetmeye ve yorumlamaya girişir; "Soy derecelerine dair" ve "Savaşa dair" başlıklı bölümlerde, ayrım gözetilmeyen soy zincirinin özelliklerinin mükemmel bir tablosunu sunar. Akrabalık derecelerini kilise yasalarına göre hesaplar: iki babayanlı kandaşın her birini (veya daha uzak olanını) ortak atalarından ayıran nesil sayısı; pedagojisinde erkek egolarının ve babayanlı ilişkilerin öne çıkması anlamlıdır, ama onun nazarında akrabalığın erkekler kadar kadınlardan da geçtiği bağlamdan rahatlıkla anlaşılır. Akrabalığın tanımlanması, dört ayrı türde hukuki meselede işe yarar: savaş, evlilik, miras ve soya rücu. Birinci konuyu ele alalım.

Beaumanoir somut bir soruya cevap arar: yargıç karşısına çıkan asilzadeler çoğunlukla hatalı davranışlarına "bahane" olarak, bir akrabalarının "savaş"ına katıldıklarını ileri sürerler; peki kendilerine hangi durumda hak verilebilir? Ortaçağ'da savaş kelimesine "kişisel" sıfatı eklenmez (bu, daha yakın tarihteki yorumcuların kullanımıdır); bu şiddet türü, uygulanmasını sınırlamaya çalışan devlet tarafından henüz yasaklanmamıştır; kişisel savaşlar, soylular sınıfıyla ve dördüncü dereceye kadar babayanlı kandaşlarla sınırlıdır ve hısımlık dikkate alınmaz. Burjuvalar ve "avam tabaka"dan kimseler (senyörün arazisine bağlı uyrukların çoğu) savaşta "başkan" olamaz; bununla birlikte, bir senyöre bağlıysalar, senyörün savaşına katılmak zorundadırlar. İster hakarette bulunmuş, ister hakarete uğramış olsun, söz konusu şahsın etrafında akrabalar yapısal bir görecelik ilkesine göre örgütlenir: ilgili topluluğun genişliği kişiye göre değişir. Bu bir kararsızlık değil kesin bir mantıktır ve hukukçu savaş kurallarını geliştirirken, bunu bir önsel kategori olarak kullanır. Kişisel savaş gerçekten de tek başına sürdürülemez ve iki başkanla aynı dereceden akraba olan adamların hangi safta yer alacağını belirleyecek bir ölçüt yoktur. İşte bu yüzden, ana baba bir kardeşler savaşta karşı karşıya gelemez; oysa soyları değişik, örneğin farklı anneden doğmuş üvey kardeşler savaşabilir – ortak akrabaların tarafsız kalması koşuluyla. Meşru dayanışma alanının tamamı için bu kural geçerlidir; aynı dereceden kuzenler savaşa giremez, yakınlık dereceleri eşit değilse en yakın akrabanın saflarında yer alırlar.

Bu ilke, babayanlı kandaşlıkla vasallık arasındaki önemli farkları öne çıkarır; oysa getirdikleri yükümlülükler açısından

ikisi birbirine o kadar yakındır ki, Marc Bloch vasallığı ikame akrabalığı olarak nitelendirir. Belirleyici özelliği olan hiyerarşi yoksunluğu dışında, akrabalık kaçınılmaz etkileri olan bir bağdır; bir kez belirlenip kabul edildi mi, devredilemez. Buna karşılık, vasallık görevlerinin çatışması durumunda, koşulsuz bir bağlılık diğerine göre öncelikli sayılabilir ve ince bir hesapla, askeri veya finansal katkısı ölçülebilir. Akrabalar arasında ise yardım sınırsızdır ve kardeş torununun yükümlülükleri kardeşinkinden az değildir.

Vekilharç başkanlığındaki feodal mahkemede sevgi gerekçesi geçerli değildir. Bununla birlikte Beaumanoir gayrimeşru evlatlarla ilgili olarak (aslında üvey akraba sayılırlar, çünkü evlilik engelleri kendilerini şüphesiz ilgilendirdiği halde, miras hakları yoktur) sevgiye değinir; doğal bir sevgi (ve çıkar ortaklığı!) onları üvey kardeşlerine yaklaştırır. Gerçekte, can dostluğu bağları tartışmayı açıklığa kavuştursa da, başka güçlerin de etkili olduğunu hukukçuya unutturmaz. Hukukçu –pekiştirmek istediği kamu barışı ve düzenine zarar verecek olan– yakınlar arasında yardımlaşmayı bir mecburiyet sayma tuzağına düşmekten de kaçınır; ilgili şahıslar savaşla bağlantılarını açıkça koparabilir, savaşın tehlikelerinden kaçabilirler, ama intikam alan taraftaysalar barış pazarlığından vazgeçebilirler. Buna karşılık, asıl ilgili kişi olan başkana rağmen, barış amaçlı teminat anlaşmasını reddetme hakkına sahiptirler; kişiselleştirilmiş pazarlıklar konusunda ortak haklara başvurulduğunda, akrabalıktan ve/veya akraba onayına koşut bir konumdan kaynaklanan şeref duygusu ağır basar. Belirli koşullar gereği oluşturulmuş olan savaşçı toplulukta ne gerçek bir hiyerarşik düzen vardır, ne de sağlam bir otorite yapısı.

Ayrım gözetilmeyen soy zinciri soyut anlamda kişisel savaş kuramını destekler. Ama –tıpkı onaylamada olduğu gibi– pratikte babayanlı kuzenlikle yetinilmediğine dair bir kanıt yoktur. Beauvaisis kurgusal Cournouaille'dan bu kadar *uzakta* mıdır? Yargı mantığına egemen olan kuralla şövalye ideolojisine hâkim olan model arasında bir uçurum vardır, ama açıklayıcı ve diplomatik kaynaklar aradaki geçişi açıklar. Fonksiyon-akrabalık (1) ve yapı-soy (2) arasındaki sözcüğün *işleyişini* tanımlayarak bitirelim.

1) Burada geçici olarak soy zinciriyle sınırladığımız akrabalık (hısımlığı ileride ele alacağız), sözcüğün neredeyse matematiksel anlamıyla bir fonksiyondur. Kişiler arasında eşitlikçi (hepsi aynı şerefi taşır), ayrımsız (bir kuzenle bir kardeşe aynı dere-

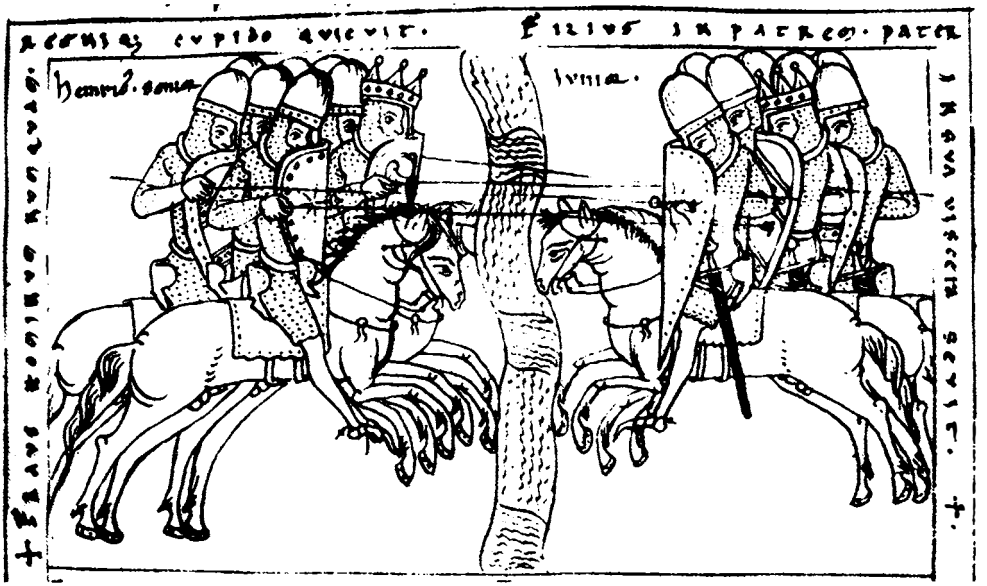

Tek gerçek çarpışma, Beaumanoir'ın sözünü etmediği, babalarla oğulların çarpışması. Burada baba imparatordur. Solda IV. "Yaşlı" Henry, vârisi V. "Genç" Henry'yle savaşır. (1177, *Chronik Ottos v. Freising*, Jena Üniversitesi Kütüphanesi Cod. Bose q. 6.)

cede yardım ve sevgi borçludurlar) ve kademelendirilmemiş bir karşılıklılık ilkesine uygun ilişkilerin varlığına işaret eder. Şeref, birlikte korunan ve birlikte yararlanılan bir toplumsal sermayedir, ama her değerlendirme durumunda (cinayet meselesi veya evlilik) dayanışma grubunun hem mevkii hem de kapsamı yeniden tartışma konusu olur. Feodal toplum, can dostlar arasında bu tür ilişkilerin tesadüfi niteliğini her zaman kabul eder ve birçok kez güncelleştirir. Guillaume de Grandmesnil'in başarılı evliliği, "akrabaları için büyük bir şerefe" dönüşür. Bir şövalyeeşkıyanın Nesle arazisinde asılması, kuzenleri için utanç konusu olur; işlediği cinayetlerle ilgileri olmamasına ve idam edilmiş olmasından pek etkilenmemelerine rağmen, Aziz Louis'ye şikâyette bulunurlar, ama sonuç *alamazlar* (Guillaume de Saint-Pathus). Bu geniş kapsamlı dayanışmalar, Marc Bloch ve daha birçoklarının zannettiklerinin aksine, bireyi katiyen engellemez. Tersine, işin içinden ustalıkla sıyrılma fırsatı yaratır, dinsel kuruluşlardan karşı-bağışlar koparma, uzak akrabalara kendini davet ettirme ve spor heyecanıyla, ganimet umuduyla savaşa gitme imkânı doğurur. Dayanışma, asilzadenin özgürlüğünün teminatı, sınıflandırılma ölçütü, meslek hayatında sıçrama tahtası, kamusal hayattaki başarısının temelidir.

Dolayısıyla, bilinen bütün atalara ilişkin belirgin bir hatıra korunmaya değerdir. Bu insanların "aile" bilinci bize katışıksız halde, sıfır derecesinde ulaşıyorsa, bizlerinki kadar kandaşlığa dayanıyor demektir, yani ikiyanlı, hem erkeklerden, hem kadınlardan gelen soy zincirini dikkate alıyor demektir. Örneğin Saint-Aubert de Cambrai rahibi olan Lambert "de Wattrelos" 1108'de doğmuş, 1152'de soyağacını çıkarmıştır; mevkii nedeniyle, küçük veya orta aristokrasiye mensup soyundan görece bağımsızlaşmış bir din adamı tarafından kaleme alındığı için, bu soyağacı bilinçli bir hile içermez katiyen. Lambert, baba yanından atalarıyla ana yanından atalarına eşit derecede önem verir; iki tarafta aynı sayıda akraba yer alır. Hatta ana tarafı biraz daha saygın –en azından gençliğinde kendisine keşişlik yolunu açmış, çok sayıda ruhban yetiştirmiş– olduğu için, onu ihmal etmemeye daha fazla özen gösterir. Guibert de Nogent'ın otobiyografisine (1115) serpiştirdiği, kandaşlarına ilişkin yorumlar da, aynı türden bir hatıra hazinesinin varlığına işaret eder.

2) Yine de, Lambert'in benimsediği açıklama düzeninde, erkekler kadınlara göre, büyükler küçüklere göre öncelik taşır. "Zihninde babasının ailesi bir 'ev' düzenindedir, yaşça büyük olmanın çok büyük önem taşıdığı bir savaşçılar soyudur," der Georges Duby. Bu ayrım gözetilmeyen akrabalık zemininde babayanlı soy zincirini ayrı tutmak kolay bir işlemdir; göreceğimiz şey, açıklamada arka plana gizlenmiş erkek/kadın, büyük/küçük karşıtlıkları üzerine kurulmuş ve geliştirilmiş somut bir oluşumdur. Hafızanın incelikli seçimleriyle oldukça belirginlik kazanan bu tür bir topluluğun çekirdeği elbette Wattrelos konutu olacaktır; Lambert'in bunu öne çıkarmamasının nedeni, aile soybilimcilerinin tersine, ev halkının üyesi olmayıp, dışarıda yerleşmek üzere evden ayrılmış evlatlardan biri olmasıdır.

Soy basit bir siyasal yapıya benzer – ama tıpatıp aynısı da değildir. Üyelerinin dışarıya karşı birliğini sağlar ve bunun için fonksiyon-akrabalığın özelliklerinden yararlanır. Ama ayrıca ve daha ziyade, üyeler arasındaki eşitsizlikleri sürdürür ve kabul ettirir: mirasın paylaşımında asimetri, sosyal rol dağılımında katı kurallar – bilhassa küçüklerin evlenmesine konan engeller. Soyağacı, iç çatışmaları gizlemek suretiyle (oysa bu çatışmalar dinamizm unsurudur) sonuca meşruiyet kazandırır; ayrıca topluluğun kamusal rekabete katılımında soyağacından yararlanılır.

Bireyin üzerindeki fiili baskıları bu çerçevede aramak gerekir; ne var ki, baskılar bir zihniyetin belirtisi değil, bir stratejinin

Danimarkalı Ingeburge'nin *Mezmur Kitabı*. Kehanet ve rüyalarla atalarına müjdelenen İsa, kökü Kral Davut'un babası Yesse olan bir soyağacının tepesinde yer alır. Davut'u Süleyman ve yirmi altı nesil sonra Meryem Ana izler. (Chantilly, Condé Müzesi, e.y. 9.)

Justiniani in fortiatum, XIV. yüzyıl Roma hukukunun canlanması ve yazılı hukukun giderek güçlenmesiyle (XII.-XIII. yüzyıl) vasiyetnameler yeniden yaygınlaşır; birey isteklerini yakınlarına bildirme imkânı kazanır. (Madrid, Escorial Kütüphanesi.)

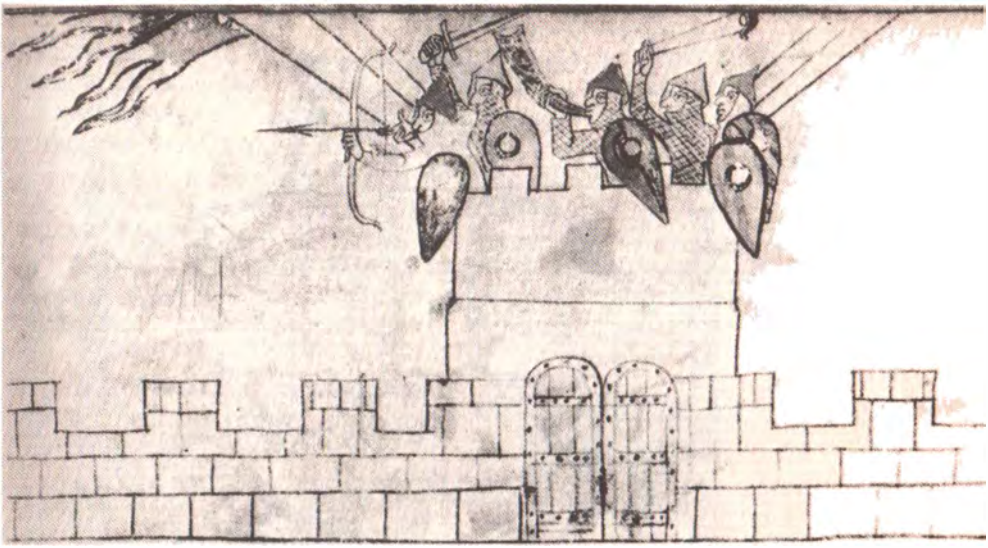

Kule, soyun gücünün simgesi, (1109, *Stephen Harding İncili*, Dijon Kütüphanesi, e.y. 14.)

ifadesidir. Kuzey Fransa'da küçük evlatların feda edilmesi aristokrasiye özgü bir lanettir. Soy, bedensel bağlara güvenmeyen, ama bu bağlardan tam olarak kurtulamayan rahip evlatlarında düşmanlık uyandırır; onu alet ederek birleştirilen veya ayrılan çiftlerin dengesini (ileride görüleceği gibi) tehlikeye düşürür; asalete mensup erkek ve kadınların özel hayatına ait zaman ve uzana el koymaya çalışır.

Çiftin bahtsızlıkları

Babayanlı soy, zorunlu olarak, bir ev halkının efendisi olan ve erkek evlatlar üreten bir çifte bağlıdır; özünü bu çifte borçludur. Günlük dilde adı konulmamakla birlikte, babayanlı soy, Marc Bloch'a rağmen, "aile"nin merkezinde yer almaz mı? En etkin ve tipik feodal akraba topluluğu, yetişkin erkek kardeş ve kuzenlerden oluşan, sürekli birlikte ikamet edilmediğinden, bir ev ortamı yerine çıkar ve sevgiye dayalı geniş bir cemaattir. Bakışların üzerinde toplandığı ana konut atalardan miras kalan arazinin merkezinde bulunur, soy itibarının üst makamıdır ve yönetimi büyükbaba ve büyükanneden büyük oğula ve karısına geçer. Şatoda –en azından büyük avlunun asıl oturulan bölümünde– birlikte hüküm süren senyör ve hanımı bu dönem tarihine aittir.

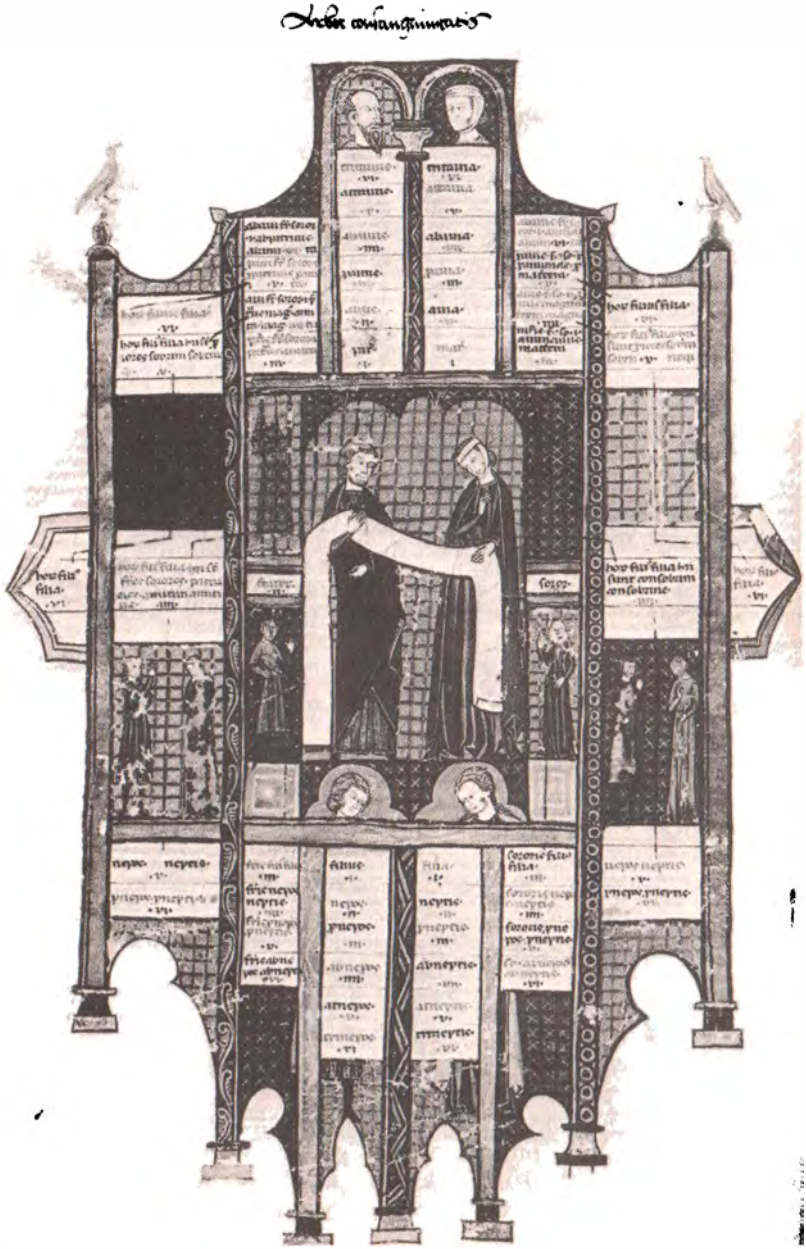

Karı-koca arasındaki kan bağının incelenmesine yönelik akrabalık tablosu. Kilise yasalarına göre değil, Roma ölçütlerine (medeni hukuk) göre 6. dereceye kadar uzanan tablo daha kısıtlı bir akrabalık alanı tanımlamaktadır. Daha 1215 öncesinde bile, fazlasıyla katı olan kuralların uygulamada yumuşatıldığına tanıklık eder. (Göttingen Kütüphanesi, Cod. inv. 27.)

Bununla birlikte, kadınların durumunun ve karı-koca arasındaki ilişkilerin incelenmesine en uygun çerçeve çift değildir; kibar âşığın eklenmesiyle oluşan üçgende değildir... Bilimselliği ne hedefleyen ne de uygulayan, bayağılıklarını sergilemeye halka açılma adını veren niteliksiz, her konuya el atan yazarlar, birbirine geçmiş, pohpohlanan büyüleyici ve kibirli soylu hanım ve kurban konumundaki hapsedilmiş, boyun eğmiş kadın temalarını keyiflerince ve yeteneksizce işlerler. Kadın kendi başına iyi bir konu değildir, ne "katedraller döneminde", ne de başka dönemlerde; söz konusu kadınların sosyal sınıflarının ve birbirini izleyen veya eşzamanlı konumlarının (eş, kız kardeş, anne) çeşitliliği, kadının çoğul olarak ele alınmasını gerektirir; ne var ki, sadece erkek, kadın veya karma topluluklar arasındaki ilişkiler incelenmelidir. *Burç ve kayınbiraderler:* işte mükemmel bir başlık!

Aslında karı-kocayı kapalı ve gizli yüz yüzeliklerine bırakıp öncelikle eşin, sonra da annenin, kendisini kabul etmiş olan soyla ne derece bütünleştiğine ve kökeni olan soyla sürdürdüğü bağların niteliğine bakmamız gerekir. Marc Bloch'un özetlediği bu temaların ağırlıklı olduğu tek dönem feodalizm değildir elbette; ne var ki, birçok aristokrat evliliğinin siyasal zorunluluklara boyun eğmesi, bu dönemde söz konusu temalara özel bir önem kazandırır. Kadın bir soyun rehinesi midir, yoksa öteki soyun elinde bir araç mı? Tam da şatolar çağında soylu hanımın tarihine uygun bir soru. "Karı-koca hayatından birkaç sahne"yi canlandırmaya çalışmadan veya bireysel hareket alanına dair sorular sormadan önce, her ne kadar bütün sorunları çözecek olmasa da sosyolojik saptamaları incelemek istiyorum.

Eş seçimi

Bir akrabalık sistemini incelemek için, erkeklerin kadınları ne şekilde alıp verdiklerini açıklamak gerekir. Levi-Strauss'un görünürde kaba olan bu yaklaşımı, kadınların tamamen edilgen nesneler oldukları izlenimi uyandırmamalıdır; bu yaklaşım sadece konuyu anlama düzeyinde uygulanır ve yapaydır, fiili güç ilişkileri ve tutumlar konusunda önyargı oluşturmaz. Baba kızını damada "verir", damat kızı "alır"; Ortaçağ ifade biçimleri, kısa zaman öncesine kadar kullanımdaydı.

"İlkel" ve "arkaik" toplumlar evlilikleri titizlikle düzenler; yakın akrabalarla veya belirli (paralel) bir soydan akrabalarla "ensest" ilişkiyi yasaklayıp daha uzak veya "melez soydan" bir akrabayla birleşmeye meşruiyet tanır. Erken Ortaçağ'daki yaygın kadın alıp verme sistemi mantıken mümkün ve tarihte gö-

rülmüş en karmaşık sistemlerden biridir. Ayrım gözetilmeyen soy zinciri dikkate alınır, bütün soylardan belirli bir dereceye, genellikle dördüncü dereceye kadar kuzinlerle evlilik yasaktır. Bu derecelerin sayısının veya hesaplanma yönteminin değiştirilmesi sistemin işleyişini değiştirmez; her durumda, kız alıp veren toplulukları hısımlık ağlarını hem genişletmeye, hem de gevşetmeye zorlanır; sosyopolitik alan devreye girer. Her erkeğe hangi kadınla birleşeceğini oldukça kesin biçimde bildiren "arkaik" toplumlarla hem erkek ve kadının, hem de akrabalarının karşısına çok sayıda muhtemel eş çıkararak seçme şansı tanıyan, ama aynı zamanda seçeneklerin bolluğuyla kararsızlık yaratan "modern" toplumlar arasında bir geçiştir adeta.

Bununla birlikte, Françoise Héritier'nin, ayrım gözetilmeyen soy zincirini temel alan sistemler üzerine yaptığı araştırma, sosyolojik zorunluluk nedeniyle, eşin sadece izin verilen ilk derecelerdeki babayanlı akrabalar arasından seçilme eğilimini ortaya koyar. Bu tercihli uygulama, düzenli değişim devirlerini mümkün kılar; böylece fonksiyon-evlilik, sınırlı boyuttaki bir topluluğun bütünlüğü açısından önemini korur. Peki bunu XI. ve XII. yüzyıllarda Kuzey Fransa'da görebilir miyiz? Bu konuda araştırma yoktur, çünkü kaynak da yoktur; yasak alanın Kilise tarafından genişletilmesinin, yani sınırın dördüncü dereceden yedinci dereceye çıkarılmasının ciddiye alınıp alınmadığını dahi bilemiyoruz. Akrabalık tabloları olmadığından, Françoise Heritier, Gregorius Reformu öncesinde kardinal olan Petrus Damianus'tan ilginç bir paragrafı alıntılar; buna 1177 tarihli bir Laon imtiyaz belgesinin önsözünü ekleyebilirim; her ikisi de, iki topluluk arasındaki akrabalık zinciri uzadığında yeni bir evliliğin, merhameti canlandırma fırsatı olduğunu açıkça belirtir. Ortaçağ'da rahipler, bazen farkında olmadan antropolojiyle uğraşırdı!

Akrabalığın İşleyişi'nin yazarı, Ortaçağ uzmanlarından ayrıca kız alıp veren toplulukların tanımını geliştirmelerini talep eder. Marc Bloch'un da fark ettiği gibi, ayrım gözetilmeyen soy zinciri daimi toplulukların kapsamının saptanmasına izin vermez: Her evlilik, akraba topluluğunu yeniden biçimlendirir. Ne var ki, hâkim bir konutta ve atalardan miras kalarak korunmuş arazide köklenen babayanlı soy, ayrım gözetilmeyen can dostluğu temelinde etken olduğuna göre, kız alıp vermede türdeşleriyle birlikte esas taraf kabul edilmelidir. Babayanlı soy, bilhassa kız vermede ve başkanın eşi olacak kızın alınmasında devreye girer. Bir prensin, Anglonorman hükümdarının sık sık yaptığı gibi, kimi büyük aristokrat evliliklerine karar vermesi, değ-

şimde taraf olduğunu göstermez; sadece soylar arası ilişkileri düzenleme yeteneğine –en azından düzenleyici konumunu ortaya koymasına– işaret eder.

Yani tekyanlı soy zinciri topluluklarında ayrım gözetilmeyen soy zinciri ilkelerine göre evleniliyordu; dolayısıyla bir hareket alanı, gerçek stratejilere alan tanıyan bir belirsizlik marjı vardı. Tarihçiler bu stratejilere ilişkin giderek daha fazla bilgi edinmekte. İtibar peşindeki soylar, en büyük erkek evlada, kendilerinden daha yüksek veya en azından kendileriyle eşit mevkiden bir eş ararlar; kızın daha düşük mevkiden biriyle evlenmesindense, bir süre beklemesini tercih ederler. Şato senyörleri ve şövalyeleri "aileleri"nin eksiksiz soyağacı tabloları oluştukça, bu kaygının çarpıcı bir süreklilik gösterdiğine şahit oluruz. Erkeklerin eşit mevkiden bir kadınla evlenmesinden şüphesiz daha ender, ama çok daha makbul olan, daha yüksek mevkiden bir kadınla evlenmeleri, babayanlı soylara dönem dönem kralların, prenslerin ve kontların kanının karışmasına, dolayısıyla asaletlerinin canlanmasına olanak sağlar ve egemen sınıfın bütünlüğünü korur. İyi bir evlilik kocanın ve soydaşlarının mevkiini yükseltir; "ev yapımı" soyağaçlarında bu evliliklerin izleri titizlikle korunur. Buna karşılık, verilen kızlar daha kolay unutulur; soy, kızlarını devretmekle, kendisinden daha az saygın bir soyla ilişki kurmamış mıdır? Bununla birlikte, bir kadından bahsedilmesi hiçbir zaman sadece bir lütuf değildir; Jean-Pierre Poly ve Éric Bournazel'in *fief*'ler için kullandığı ifadeyle, kadın "yükümlülük yaratan armağanlar" arasında yer alır. Kadınların üst basamaklardan aşağılara doğru hareketi, karşılığında hizmet mükellefiyetinin artmasına yol açar. Çoğu kez vasallık yükümlülükleriyle birleşen yükümlülük zincirleri aristokrasinin farklı katmanlarını birbirine bağlar. Ne var ki, kız verenlerin üstünlüğü evrensel bir veri değildir; karşılaştırmalı sosyoloji, bunun kültürel bir yaklaşımdan kaynaklandığını gösterir ve siyasal sistemin "feodal" ya da "parafeodal" biçimiyle ilişkili olduğunu ileri sürer.

Giroie'lar örneği, evlilik göreneklerinin güzel bir açıklamasıdır: bütün kızları evlendirmekte fayda vardır, çünkü kızlar topluluğa müttefikler, hatta borçlular kazandırır; oğlanların meşru birleşmelerini ise, aksine kısıtlamak gerekir, çünkü –atalardan miras kalan mülk konusunda babayanlılık açıkça ağır bastığından– vâris sayısında tedirgin edici bir artışa yol açarlar. Ernaud d'Échauffour'un iki kızının manastıra kapatılması, Norman siyasetinin dışlandığının, bu kolun gerilemesinin işaretidir.

Bu toplumda fethedilecek kadınlar vardır; genellikle kadınlar, bir şatonun gerçek verasetinden çok itibar getirirler, ama bu, koyu bir rekabet yaratmaya yeter. Bununla birlikte, aşkta kazanan savaşçıların toplamsal yükselişi, aslında bir yeniden sınıflandırmayı temsil eder sadece. Georges Duby, 1100 yılı dolaylarında Mâconnais soylular/şövalyeler sınıfını titizlikle incelemiştir: temelde bu sınıfın bütün üyeleri aynı soydan gelmekle birlikte, köklü aristokraside (kesinlikle 1000 yılından öncesine dayanan "ezeli" aristokraside diyebiliriz) soy birçok katmana ayrılır, çünkü şatoları elde etme mücadelesi ve dünyaya geliş sırasındaki eşitsizlikler farklılık yaratmıştır. Mülklerin kıtlığı, sürekli biçimde engellenen veya dışlanan kolların sosyal seviyesinin düşmesine yol açar; erkeklerin daha yüksek mevkiden kadınlarla evlenmesi ise, geçici bir tırmanışa yol açar veya böyle bir tırmanışı sağlamlaştırır. Öyleyse evlilik dizilerini bu bağlamda gözlemlemek ilginç olurdu. Evlilikleri yeniden yerleştirme süreçleri olarak algılamak gerekmez mi?

Bize aktarılan evliliklerin çoğu, iki akraba topluluğu iyice düşünüp taşındıktan sonra gerçekleşir; her biri ötekinin saygınlığını değerlendirir ve aile reisleri müzakerelerde bulunur. Delikanlı ve genç kıza, sadece yetişkinler sınıfına terfi etmeye, yuva kurmaya razı olmak düşer; ikisinin de hayali bir konut ve bir mevki değil midir zaten? Akrabaları ve hamileri bunları kendilerine sağlamakla yükümlüdür; eğiticilik, "yetiştirici"lik görevinin doğal sonucudur bu. XI. yüzyılın ikinci yarısına ait, katiyen istisnai olmayan üç örnek, gizli pazarlıkların önemini ve zorluğunu ortaya koymaktadır.

1076'da Capet arazisinin güney sınırındaki üç kontluğun vârisi olan Simon de Crépy-en-Valois'nın hanedanı sürdürmek için evlenmesi gerekiyordu. "Kendisine endamı zarif, güzel yüzlü ve asil soydan [Auvergne'li] bir eş seçildi." Ama keşişliğe temayülü, bu birleşmeyi gerçekleştirmesini engelledi ve aslında onu siyasal bir çıkmazdan kurtardı; çünkü kendisini Capet'ler aleyhindeki bariz art düşünceleri sebebiyle damatlığa uygun gören Fatih William'ın rekabet teklifini savuşturması da gerekiyordu.

Geleceğin Azize Godelièvе'i olacak seçkin, zarif genç kızın annesiyle babasına, pek çok teklif gelmişti (XI. yüzyıl ortası, Boulonnais). Bruggeli Bertulf (ünlü başrahiple adaş oluşu dikkat çekicidir), en yüksek dulluk geliri teklifi ona ait olduğu için tercih edildi; ne var ki, kendi annesiyle babasına henüz danışmamıştı. Annesi bu yüzden oğluna çok sitem etti; fazlasıyla

uzak bir ihtimali seçtiğine üzülüyor, gelinin siyah saçlarını uğursuzluk işareti olarak görüp endişeleniyordu; aziz biyografilerinin yetenekli yazarı Dreu de Thérouanne'ın ifadesiyle, "Sevgili oğlum, kendi memleketinde kuzgun bulamaz mıydın?" türünden imalı sözler söylüyordu. Evlilik hayatı elverişsiz şartlarda başlamaktaydı.

Hermann de Tournai'nin aktardığı, 1080'lere ait olay daha da romantiktir. Burgonya hanedanının küçük erkek evlatlarından Foulque de Jur, asaletine ve üstünlüğüne hayranlık duyduğu Kont Hilduin de Roucy'nin kızlarından biriyle, Adèle'le evlenmek istedi. Kıza talip olduğunda, "Fransız" baba, yabancı uyruklu olduğu gerekçesiyle önce onu reddetti. Ama bir süre sonra, Kral I. Philippe'in hizmetinde yolculuk yaparken, Foulque'un kurduğu pusuya düştü; özgürlüğüne ve servetine karşılık kızını vermeyi kabul etti. Bu sözü verdikten sonra kendisine gerekli saygı gösterildi, geleneksel armağanlar sunuldu. Şüphesiz bu gözü pek davranış, kızı doğrudan kaçırmaktan daha şık ve daha kolay affedilirdi; bu verimli birleşmeden doğan çocukların çoğu yaşadı ve hepsi hayatlarını anne tarafının "ailesi" etrafında kurdu.

Herkesin etrafında nafile dört döndüğü nüfuzlu vâris Simon de Crépy'nin tersine Foulque de Jur, kendinden yüksek mevkide kadınlarla evlenme fırsatı bulan talihlilerin arasına zorla girmiş oldu. Bu üç örnek bir arada ele alındığında, bir yandan akrabaların bölge-dışı evlilikler konusunda isteksiz davrandığı öte yandan ilişkiler ağında bir genişlemeye doğru gidildiği ortaya çıkmaktadır. Kızlar ve kadınlar için her tür seyahat tehlike anlamına geldiği halde oğlanlar yer değiştirme hakkına sahip olduklarından, kişisel bir hareket alanına da sahiptiler muhtemelen. Buna karşılık, Godelièvе de Ghistelles'in veya Adèle de Roucy'nin taliplerine ölçülü tekliflerde bulunulduğunu gösteren hiçbir kanıt yoktur. Biyografi yazarlığının kuralları da, savaşçı ahlakı da kadın inisiyatifine yer vermez. Aradan bir yüzyıl geçtikten sonra, kurgu eserlerde Girart de Vienne kendisine kur yapan cazip bir düşese şu sert sözleri söyler: "Kadınlar bizzat koca peşine düştüğüne göre, dünyanın bunadığını rahatlıkla söyleyebilir, doğrulayabilirim."

Sonra da, evliliklerin –tıpkı akışını durdurdukları ve ancak geçici olarak yatıştırdıkları savaşlar gibi– erkeklerin işi olduğunu söyleyerek düşesi kovar.

Kadının istekleri, ancak reddetmeyle ifade edilebilir; bekâretini Tanrı'ya adama kararı ve soyun tasarılarından kaçarak

kurtulma çabası, azizelerin, hatta Simon de Crépy gibi azizlerin hayatlarında çok rastlanılan olgulardır.

Yaklaşık 1150'de Hainaut'da, Azize Ode, içerideki sürgülerden çok dışarıdaki tehlikelerden ötürü kaçmayı göze alamayıp, arzulamadığı bir evlilikten kurtulmak için yüzünü tanınmaz hale getirmeyi tercih etti. Zaten daha önce görülmemiş bir şey yaparak, rahip karşısında bir birleşmeyi onaylamayı reddetmiş, "aileyi" töreni ertelemek zorunda bırakmıştı; ama stratejisinden vazgeçmeyen soy, baskı yapmaya devam etmişti. Kız, kendisi üzerinde söz sahibi olan bir otoriteye boyun eğmek zorundaydı, ama bu örnekte otorite sadece babaya ait değildi, kadınlar da onu destekliyordu. Son olarak reddedilmiş veya kayıp bir talibin aşkı uğruna ölen genç kızlar da mevcuttu; Fatih William, kızlarından birini Anglosakson Harold'la nişanlamış, daha sonra Hastings'de müstakbel damadıyla savaşıp onu öldürmüştü; Harold'a âşık olan kız, kendisini başka bir kocaya, Kastilyalı Alfonso'ya götüren kadırgada can verdi (Orderic Vitalis). 1080 do-

Başkalarının tanrısının gerçekleştirdiği birleşmenin bozulması: XII. yüzyıla ait önemli Roma-kilise hukuku belgesi *Gratianus Karar Derlemesi*, din değiştiren evli bir kâfirin durumunu ele almaktadır. Karısı din değiştirmeyi reddeder; erkek Hıristiyan bir kadınla evlenir. Kilise ilk evliliği geçersiz, iki Hıristiyanın evliliğini geçerli sayar. (Autun Kütüphanesi, c.y. 80.)

laylarında, Coucy'de şato sahibi bir senyörün kızı da intihar tehditleri savurmuştu; annesiyle babasının kendisine seçtiği kocanın soyunun dürüstlüğüne karşılık, âşık olduğu "ünlü şövalye"nin yiğitliğini öne sürüyordu. Aziz Arnoul'un tavsiyesine uyarak, kızı istediği kocaya verdiler: "Kilise otoritesi, genç kızların istemedikleri biriyle evlendirilmemesini emreder"; ne var ki, azizin biyografisini kaleme alan yazarın ima ettiği gibi, şövalyeliği meslek edinen kişinin bir kazaya uğraması uzun sürmez... Kısa süre sonra dul kalan asi kadın, başlangıçta kendisi için seçilmiş olan kocaya vardı.

XII. yüzyılda Kuzey Fransa'da turnuva mevsiminde "gezgin şövalyeler"in *(milites gyrovagantes)* oynadığı kahramanlık ve baştan çıkarma oyununun zorlayıcılıktan uzak bir havası vardır. Bu gezgin şövalyelerin hepsi evlerinden kovulmuş küçük evlatlar değildir; vârislerin gezginliği, soy hiyerarşisinde yükselme programı içinde yer alır; güzergâhları tesadüfi değildir, serüvenleri de bir karşı çıkıştan çok öğreticidir. Şüphesiz kilisenin baba soyundan birbirlerine fazlasıyla yakın kandaşlar arasındaki birleşmelere karşı mücadelesinin de desteğiyle, soylular birbirleriyle giderek daha *fazla* karıştılar. Bununla birlikte, kızlar da, oğlanlar da, soyların etkili denetiminden, sosyolojik baskıların kişisel eğilimleri üzerindeki beklenmedik etkisinden kurtulamadılar. Önceden kestirilemeyen olaylar, birkaç sürpriz, hepi topu bir iki isyan: Bir akrabalık sistemini yürürlükten kaldırmayı gerektirir mi?

Hıristiyan evlilikleri

Kuzey Fransa'da ilk dini evlilik törenleri, özellikle Jean-Baptiste Molin ve Protais Mutembé'nin incelediği (İngiltere'den mi yoksa Fransa'dan mı çıktığı bilinmeyen) Anglonorman törenleri 1100 dolaylarında ortaya çıktı. Bu törenler, rahiplerin otoritesinin "aile hayatı"na giderek daha fazla nüfuz ettiğini gösterir; rahipler gelin ve damat adaylarının rızasını alır, meşru birleşmeyi engelleyebilecek derecede yakın, yani baba soyundan yasak kandaşlık ilişkileri olup olmadığını araştırırlardı. Kilise, kadının iradesinin açıkça ifade edilmesine izin vermekle, belki de evlilik zincirlerini bozmakla, aristokrasinin temel dengelerini altüst etmiş olmamış mıdır? Michelet'nin, "zihin özgürlüğü" ve "komün özgürlüğü"yle birlikte, XII. yüzyılın üç büyük övünç kaynağından biri olarak nitelendirdiği kadın özgürlüğü, önce, gelinin dini itibarının garantisi (aynı zamanda ekonomik ayrıcalıklarının dayanağı) olan evlilik törenlerinin incelenmesiyle ortaya çıkabilir. Bununla birlikte, dini tören kurallarını,

Ellerin birleşmesi: Saçlarının toplanmamış oluşu genç kızlığını simgeleyen gelin, babasının elini bırakıp kocasının elini tutar. Kadının bir erkek tarafından bir başka erkeğe teslim edilmesi karı-kocanın birbirine teslim olması hareketine dönüşür. (XIV. yüzyıl, *Gratianus Karar Derlemesi*, Dijon Kütüphanesi, e.y. 341.)

aziz biyografilerinin ve *chanson de geste*'lerin ara ara asilzade evliliklerine ayırdıkları pasajlarla dikkatle karşılaştırmak gerekir; o zaman Kilise'nin girişiminin eksik kalmış (hatta uyum sağlayamamış) olduğunu anlarız.

XI. yüzyılın ortasında geleneksel evlilik töreni, *Azize Godelièvе'in Hayatı*'nda birbirinden açıkça ayrılan iki süreçten oluşuyordu. İsteği kabul edilen Bertulf'a genç kız "evlilik yasası" uyarınca verildi: kızın üzerinde otorite kurma sorumluluğu ile kamusal alanda onu koruma hakkı ve görevi kocasına aktarıldığında, kız *sponsa* (eş) olurdu; kızına dulluk gelirinin tahsis edileceğine dair teminat alan baba, hiç şüphesiz kızı kendi eliyle damadına vermişti. Sözleşmeyi bozmak mümkün değildi; Bertulf'un annesinin sitemleri iş işten geçtikten sonra geldi. Godelièvе düğünün ardından kocasıyla paylaşacağı eve yerleşti (yeni gelin sıfatıyla bundan böyle orada kalacaktı); ne var ki, yaptığı seçimden ötürü pişmanlık duymakta gecikmeyen kocası törene katılmadı ve onu, hıncını gülümseyen bir çehrenin ar-

dına gizlemek zorunda kalan annesi temsil etti! Damat ancak üç gün sonra ortaya çıktı... Ve gelmesiyle baba evine dönmesi bir oldu; evi, eşinin (gözetim altındaki) yönetimine bıraktı. Bu işin sonu kötüydü! Ama yazar tarafından az çok hikâye haline getirilen bu anlatı, okura gerçeğe oldukça uygun bir tablo sunar; evliliği başlatan nişan ve tamamlayıp, Kilise'nin nazarında çözülmez bir bağa dönüştüren düğün açıkça iki ayrı süreç olarak görülür.

XII. yüzyıl sonunda Aymeri de Narbonne destanı, geleneksel evliliğin iki aşamasını daha eğlenceli biçimde anlatır. Aymeri, güzel Hermanjart'ı ağabeyi Lombardiya kralından istetmek üzere önden baronlarını gönderir, sonra kızı almaya kendisi gider; erkekler arasındaki pazarlık, taliplerin kâh tehditleriyle, kâh cömertliğiyle, ama gelin adayının iradesine saygı göstererek sürer. Truver bu kaygıyı belirtirken okura hoş görünmeye mi çalışmaktadır, yoksa "gerçek" bir eğilimi mi aktarmaktadır? Ne olursa olsun, müstakbel eşler, birbirlerini hiç görmediklerinden, karşılıklı şöhretlerine dayanarak birbirlerini arzulamışlardır. En azından pazarlığı yapanların sözleri gerçeğe uygun gibidir; Aymeri, evlilik teklifine müstakbel kayınbiraderinin gözünde değer kazandırmak için şöyle der: "Bütün mahkemelerde daha değerli bir adam sayılacaksınız; uç beyliklerinizde ise daha çok korku salacaksınız."

Böylece ikna edilen kral, kız kardeşini kendi eliyle verir. Hermanjart, Narbonne'a yaptıkları yolculuk boyunca, evlilik henüz tamamlanmadığı halde "eş" olarak adlandırılır; beklenmedik bir Sarazen saldırısı düğünü geciktirir. Ancak kuşatma kalktıktan sonra yapılabilen düğünle Hermanjart nihayet kentin hanımı olur. Zifaf gecesinin resmi törenlerin yapıldığı günden önce olması ilginçtir; başpiskoposun yönettiği Missa ayininin ardından sofralara geçilir ve bir hafta sürecek şenlikler başlar. Törenlerin şaşaası, kontu ve Fransa'yı yüceltmeye yöneliktir; bu dönemde birbirinden ayrılmayan zenginlik ve nüfuz cömertlikle, debdebeyle ölçülür.

XI. ve XII. yüzyıllara ait kaynakları taradığımızda, nişanla düğün arasındaki sürenin koşullara bağlı olarak çok değişebildiğini görürüz. En uzun gecikmeler, aristokrat hayatına özgü niteliklerden kaynaklanır: bazen iki akraba topluluğunun coğrafi bakımdan uzaklığı, kocanın sorumluluğu altında uzun bir yolculuk yapılmasını gerektirir; bazen de savaş halindeki iki topluluk arasında kurulan ittifakın veya barışın vazgeçilmez mührü olduğundan, çocukların evliliğini tamamlamak gerekir

Rahibin yeni erki: Burada eşlerin ellerini birleştiren rahiptir. (XIII. yüzyıl, *Gratianus Karar Derlemesi Yorumu*, Laon Kütüphanesi, e.y. 372.)

Nous deuons auoir .vii. communs sacremens de sainte eglise q̃
ia apres sont point. ce est a sauoir en baptesme. ou sacrement
de autel. en mariage. ou pardon des pechiez. Les autres sainz sacrem̃t
que sainte eglise nous enseigne a auoir. Ainsi come ie vous ai dit
deuant. si fermement deuons auoir. que nens terriene ne nous
puisse de seuurer. ne habundance ne pestilence.

(her ikisinin de yedi yaşından büyük olması koşuluyla, Ive de Chartres tarafından buna zımnen izin verilmiştir). Amcasının tehdidi altındaki bir kızın, şatosunu koruyacak bir kocaya ihtiyacı vardır. Bir prens, eyaletinin sınır bölgelerini haraca kesen asi senyörü, bir kadın akraba aracılığıyla kendine acilen bağlamak zorunda kalır. Kısacası, dönemin vakanüvisleri nişan ve düğünü sık sık, açık bir şekilde birbirinden ayırmıştır; iki terim bugünkü anlamlarından farklı anlam taşırlar.

Capet tahtının vârisi VI. Louis, 1105'te Kont Gui de Rochefort'un (-en-Yvelines) "henüz evlenme çağında olmayan" kızı Lucienne'le nişanlandı: "mülk"ünü büyük zorluklarla hâkimiyeti altında tutan bir prensle, şatoları Paris'i çepeçevre kuşatan güçlü bir baba-yanlı soyun hâkim kolu arasında geçici bir yaklaşma. Bu arada "müstakbel kral", mevkiine ve uzun vadedeki çıkarlarına daha uygun bir eş bulunması gerektiği konusunda uyarıldı; bunun üzerine Lucienne'den vazgeçip onu kendi çevresinden bir senyöre bıraktı, ama başka biriyle evlenmekte de acele etmedi (yeni gelin 1115'te bulundu). Kararın değiştirilmesi kolay olmadı; 1107 yılında Troyes'da Suger'nin "sözleşmeye bağlanmış evlilik" diye adlandırdığı nişanın iptal edilebilmesi için onayı gerekti; oysa genç kız Montlhéry kulesinde halasının gözetimi altındaydı hâlâ. Babasına gelince, *fazla* oyalanmadı: bir ölçüde haklı olarak hakarete uğradığını düşünüp Ile-de-France'ta savaşı başlattı.

XII. yüzyıl kilise hukukçuları ve ilahiyatçıları, özellikle Paris'te, Kilise'nin evlilik konusundaki görüşünü belirlediler, Karolenj dönemindeki seleflerinin daha gerçekçi ve dünyevi ahlakına, iki tarafın onayına tabi olma zorunluluğu ile kutsama boyutunu eklediler; oysa önceleri, her şeyden önce toplumsal bir değer olarak eşlerin karşılıklı vaatlerine ve evlilik bağının kurulmasında, evliliğin tamamlanmasının belirleyici rolüne dikkat edilirdi. XII. yüzyıldan itibaren daha ruhani unsurların öne çıkarılması, aslında yüksek düzeydeki kilise kültürünün bir çıkışıydı; uygulamada ağır basan, dini nikâhın tensel ve toplumsal bölümüydü. Ayrıca Trento Konsili'ne kadar, "nişanlılar" arasında cinsel ilişki, "tensel birleşme" tam olarak gerçekleşmişse, kilise hukukuna göre nişan evliliğe dönüştürülürdü. "Nişan" sırasında gösterilen rıza, böylece onaylanmış olurdu.

Anglonorman yasalarında değinilen, kilisenin kapısındaki tören, ister başta yapılsın ister sonradan tekrarlansın, "nişan"dan farklı bir şey midir? Molin ve Mutembé, bu törenin, "ayine doğal olarak [?] eklenen laik ve ailevi gelenekler" hak-

Üç önemli ayin: vaftiz, komünyon, evlilik. (XIV. yüzyıl, *Joinville Senyörü Amentüsü*, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 4509.)

kında çok değerli bilgiler verdiğine dikkat çekerler. Kilise, denetimi altına aldığı bu eski törenleri genelleştirmekle bize de açıklamış olur. Ama Kilise, törenleri aynı zamanda değiştirir de: son derece etnografik bir durum! Bununla birlikte, "medeni" bağlamın geçmişten miras kalan unsurlarıyla ruhani amaçlardan kaynaklanan yenilikleri birbirinden ayırmak hâlâ mümkündür. Tarafların rızasını alıp babayanlı kandaşlık bulunmadığını doğruladıktan sonra rahip töreni başlatır; bu töreni seyretmekle yetinip sadece sonunda bir dua eder. Gelin kocasına, babası veya himayesi altında bulunduğu yakın akraba tarafından verilir; sağ ellerin birleşmesi, (eylemin beraberinde getirdiği yapmacıklı ve anlam belirsizliğini de içeren) bir bağışın gerçekleşmesidir; biraz daha ileriki bir tarihte, Kilise ellerin birleşmesini eşlerin karşılıklı bağlılık taahhüdü olarak yorumlayacak, rahip de bizzat "birleştirici" rolünü üstlenecektir (XIII. yüzyıl). Erkek, karısının üç parmağına kutsanmış evlilik halkasını takar. Bu yüzük, kadını şeytanın saldırılarından uzak tutacaktır; kilise kuramına göre, yüzük aşk ve sadakat adına teslim edilir, ama iki tarafın karşılıklı yüzük takması ancak XVI. yüzyıldan sonra görülür. XII. yüzyıla ait yasaların ikisinde, yüzük takıldıktan sonra kadın kocasının önünde secdeye varır; daha sonra, bunun yerine eşleri birlikte rahibin ayaklarına fırlatma teşebbüsü kondu – ama bu kadarı aşırıya kaçmaktı ve törenleri benimsetme girişiminde de-

Bu düğün töreninde müzik rtamı şenlendirir; rahip önemli bir şahit olmakla birlikte elleri birleştiren o değildir; kadının alımlı kalça hareketi dikkati çeker. (XIV. yüzyıl, *Güçlenen rtus*, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 761.)

Eski bir gelenek: *Velatio* (karı-kocanın başlarının üzerine bir tül gerilmesi) *Gratianus Karar Derlemesi*'ni de süsler.
(XIV. yüzyıl, *Gratianus Karar Derlemesi*, Dijon Kütüphanesi, e.y. 341.)

neme-yanılmaları hesaba katma konusunda uzman olan Kilise, törenin, şüphesiz daha birçokları gibi yerel bir gelenekten ibaret olan bu bölümünü tamamen atmayı tercih etti. İlahiyat, eşlerin birbirine verilişini yüceltse de, tören kocanın üstünlüğünü gösterir. Etken taraf erkektir: Yüzükle birlikte "alışılmış" armağanları, dulluk geliri belgesini ve ayrıca Sal hukukundan miras kalmış on üç *denier*'yi verir; bu para, gelinden ziyade rahibe, yoksullara veya yardımcıların bazılarına gider sonunda. Çünkü gelin satın alınmaktan ziyade, çift adına sadaka vermekle görevlendirilmiştir; bu paralar, yüzyıllar boyunca simgesel anlamlar kaybolur veya değişirken değişmeden kalan simgeler değil midir? Kocanın söylediği "Bu yüzükle seninle evleniyorum, bu altınla seni şereflendiriyorum, bu çeyizle seni donatıyorum" cümlesi veya buna benzer bir başka cümle, verme eylemine eşlik eder.

Roland'la güzel Aude'un "nişan töreni" de (*Girart de Vienne Şansonu*'nda açıkça bu ifade kullanılır) buna benzer özellikler

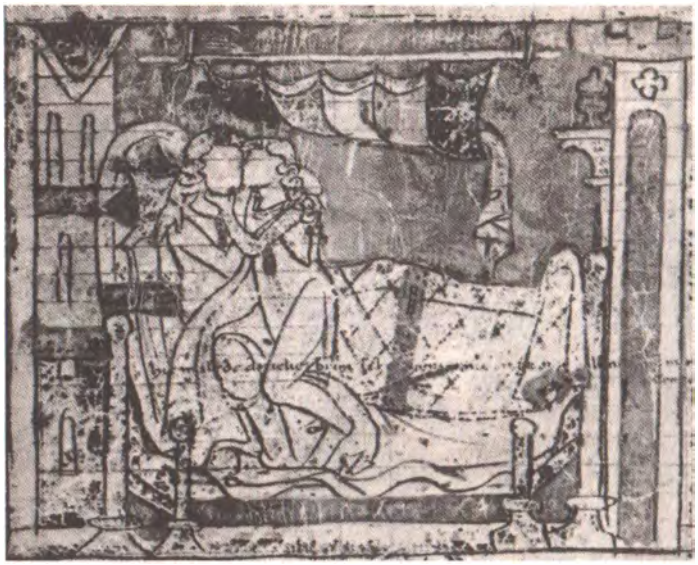

Nihayet yalnız... (*Wilhelm von Orléans*, Rudolf von Ems, Münih Kütüphanesi, Cod. germ. 63.)

taşır. Charlemagne, yeğeni adına genç kızı savaş "başkanı" amcasından, sonra da soyun en büyüğü olan amcasından istemiş (hazır bulunduğu halde babasından istememiş) ve isteği kabul edilmiştir. Düşmanlığa son veren şölenin sonunda soylu hanım Guibourc, Aude'u süslenip püslenmiş halde "yatak odası"ndan çıkarır; bu büyüleyici varlık, halasının elinden, amcasının, sonra kralın ve nihayet talibinin eline geçer. Erkek kıza dini yüzüğü verir; kız ise, daha ziyade saray geleneğine ait bir armayla mukabele eder. Oradan, törene doğrudan katılmayıp bütün bunları izleyen bir başpiskopos da hazır bulunmaktadır. Roncevaux felaketi bu aşk hikâyesini yarıda kesmeseydi, "evlilik", nişanın herkese açık bir tekrarı, düğün de çiftin gerçekten bir evin başına yerleştirilmesi olmayacak mıydı?

Uygulamaya ait belgelerde, önce ilgili kişilerin konutunda gerçekleştirilen, daha sonra tapınağın içinde veya önünde tekrarlanan –ya da tam tersi– çok sayıda ayinsel bağış örneği mevcuttur. Diğer sözleşmeler gibi nişan için de benzer bir tekrar söz konusu olamaz mıydı? Kilise, bu durumda, özel alanda yapılan hareketlerin kamusal alana yansıtılmasını, dışa doğru yönlenmesini gerçekleştirmiş olurdu sadece – zaten rahipler, Karolenj döneminden beri özel alana oldukça sık nüfuz etmekteydiler.

Düğünün bütünüyle halka açık olarak yapılması veya tekrarlanması ise mümkün değildir; düğünün en önemli kısmı, çiftin yatak odasının, daha doğrusu yatağının kutsanmasıdır. Çiftin evini de yuva olarak değil, "yatak" olarak tanımlamak daha doğru olur. "Eski Fransa"yı diriltme heveslisi modernist tarihçilerin gayet iyi bildiği "yatağın kutsanması" olayı kimi XII. yüzyıl Kuzey Fransa yasalarında yer alır; amaç, çiftin doğurganlığını tehlikeye düşürecek büyüleri ve kadının zinasının bırakacağı (erkeğin hovardalığının ise bırakmayacağı!) lekeleri yataktan uzaklaştırmaktır. Eşler, tam olarak tanımlanması güç, yakınlardan oluşan bir topluluğun gözü önünde yatağa yatar; yatakta birlikte görülür hatta, belki sadece mahrem çiftleşme ânında yalnız bırakılırlar. Rahibin yatağı kutsaması, piskoposların bu konudaki kararsızlığına rağmen gelenekselleşir, ama Lambert d'Ardres'ın 1190 yıllarına ilişkin bir pasajında, damadın babası tarafından yapılan kutsama rahibinkiyle rekabet halindedir. Bunu "eski zamanlara ait" manevi ataerkinin bir kalıntısı olarak değil, ev erkinin dini otoriteyi ele geçirme çabası, Restif de La Bretonne'un meşhur babasının uzak bir habercisi olarak yorumlama eğilimindeyim. Zira can alıcı zifaf yatağı sahnesi (XIII. yüzyıl rahiplerinin soruşturmalarında da açıkça görüldüğü gibi), evliliğin özü olmaya devam ettiği ya da sonradan öyle olduğu için özel hayatta iktidarın rolünü ve kazanımını içerir. Küçük aristokrasi henüz bütün yükümlülüklerden sıyrılmış olmamakla birlikte, feodalizm bir ahtapot gibi kollarını oraya da uzatır; Lambert d'Ardres, 1100 dolaylarında bir kadın vasalın başına gelenleri anlatır: kadın şövalyesiyle yatağa girmişken, beklenmedik bir ziyaretçi gelir; nüfuzlu bir komşusunun kâhyası, senyörün izni olmadan evlenme yasağına benzer bir *colvekerla* vergisini tahsil etmek için gelmiştir. Zavallı kadın utancından kıpkırmızı kesilir! Kuşkusuz edep duygusundan çok toplumsal onuru incinir; Guînes Kontesi'nin araya girmesiyle daha sonra vergiyi kaldırtır – kendi konumundaki kadınların davasında etkili bir militan.

Kilise'nin nazarında nişanın değeri, Ive de Chartres'ın bir kararında açıkça ortaya çıkar: düğünden önce bir ölüm veya iptal olduğu takdirde, eşlerden biri ötekinin kız veya erkek kardeşleriyle veya akrabalarıyla evlenemez. Birçok çağdaşı gibi bu kararı veren yüksek rütbeli rahip de, tanımı ölçüsüzce genişleyen "ensest" yasağına özellikle dikkat eder; burada söz konusu olan yakınlık derecesi, dördüncü derecedir, daha sık dikkate alınan babayanlı kandaşlık ise, yedinci dereceden daha yakın bü-

tün ilişkilerin denetlenmesini zorunlu kılar. Söz konusu dereceler iki akrabayı ya da en yakın olanını ortak atadan ayıran nesil sayısı olduğundan, yasak alanın, bilhassa bu toplum ölçeğindeki muazzam büyüklüğü tarihçiler için bir muammadır. Alanı bu şekilde genişletmekle, "Karolenj" Kilisesi ve daha sonra (XI. yüzyıl sonu) "Gregoriusçu" Kilise daha da katı bir uygulamayla, evlilik akitlerini müthiş karmaşık hale getirmişlerdir; senyör bağımlılıklarıyla elleri kolları bağlanmış olan yoksullar, yaşadıkları bölgeden ayrılıp evlenmek üzere akraba olmayan birini nasıl bulacaklardı? Soylular kendi "memleket"lerinden iyice uzaklaşmadan uygun eşleri nasıl bulacaklardı?

Rahipler tam olarak ne istiyordu? Kısa ve öz olan hukuki kaynaklar amaçlardan bahsetmeyip örneklere gönderme yapmakla yetinirler – kaldı ki bunları farklı biçimde seçip yorumlayabilirlerdi pekâlâ. Dolayısıyla, varsayımlarda bulunmaktan başka yapılabilecek bir şey yoktur. Eğer amaç sadece Hıristiyanları özel izin belgesi istemeye, dolayısıyla rahiplerin erkini kabullenmeye mecbur etmek idiyse, bu, kurnazlıktan başka bir şey değildir – ayrıca burada sonuç neden gibi gösterilmekte değil midir? Doğrudan piskoposlara bağlı olan aristokrasi elbette ilk hedeftir; yüksek rütbeli rahiplerle keşişlerin, kendi otoriteleri altındaki serflerin içeriden evlenmelerine (endogami) böyle bir engel getirmeleri mantıklı olmazdı. Kralların tabi tutulduğu gereklilikler konusunda daha yaratıcı, bir bakıma Avrupai denebilecek görüşler uygulandı; 1000 yıllarında krallar, hem yıkılmamak hem de "ensest" durumuna düşmemek için, Slav veya İskandinav krallarının din değiştirip terfi etmesini beklemek, sonra vakit kaybetmeden kızlarını istetmek zorunda kalıyorlardı; diğer seçenek, elçiliğin karmaşık kurallarının gerektirdiği sabırla, bir Bizans prensesinin kendilerine verilmesini beklemekti! IX. yüzyıl Frank birliğinin bütünlüğü açısından, Erken Ortaçağ etnik aristokrasilerinin sulandırılmış karışımı son derece yararlıydı. Acaba bu dönem boyunca daima soylarının unvanlarına çok duyarlı olarak gösterilen asil rahipler, yükseliş dönemlerinde toplu halde, evlilik yoluyla tek yönetim altında yeniden toplanmayı engellemek suretiyle mülkleri parçalamayı amaç mı edinmişlerdi?

Amaçlar konusundaki en makul varsayım, her şeye rağmen, "yanılgı" varsayımıdır: Bernard Guenée, sembolik *yedi* rakamının, gerçek anlamıyla yorumlanmış olabileceğini ileri sürer. Amaç, *Kutsal Kitap*'ın ve kilise babalarının eserlerinin emrettiği gibi, akraba olduğu belirlenmiş kişilerle evlenmekten kaçın-

Piskopos ayrıcalığı: geçersiz olduğu açıklanan bir evliliğin feshi. (XIII. yüzyıl, *Yasa Derlemesi*, Paris, Sainte-Geneviève Kütüphanesi, e.y. 394.)

maktı; 1000 yılı dolaylarındaki sinodların tavsiye ettiği gibi, yedinci dereceye kadar bütün akrabalar hakkında özel soruşturma yapmak değildi. Birinci yanılgıyı dışlamayan, ama daha etnolojik bir alanda boy gösteren paralel bir yanılgıdan söz edilebilir mi acaba? Beaumanoir'ın da belirttiği gibi, eskiden yedi derece, muhtemel vârisler ve kişisel savaş arkadaşları topluluğunu, 1283 civarında da soya rücu üzerindeki hak sahipleri topluluğunu tanımlardı; bunun kaynağı çok geride, Karolenj döneminde bütün düzenleyici ölçü kurallarının uyarlanmaya çalışıldığı "ana-baba birliği"ndedir. Bu durumda aslında dışarıdan evlenme kuralına bağlı olmayan, aksine, ayrım gözetilmeyen kandaşlık sistemlerinin mantığına göre beşinci ve yedinci dereceler arasında birleşmenin tercih edildiği topluluklar yanlışlıkla dışarıdan evlenmeye bağlı topluluklar olarak yorumlanmış olamaz mı? Lewis Morgan'dan önce ve sonra antropolojinin babaları da "klan temelinde" içeriden ve dışarıdan evlenmeyi ayırmakta zorluk çekmişlerdir.

Bu garip ve korkunç mecburiyetin amaçlarını belirgin biçimde saptayamadığımız gibi, kurala hangi ölçüde uyulduğunu da tam olarak bilemiyoruz. "Halk"a örnek teşkil eden kralların kendileri bile zaman zaman beşinci veya altıncı dereceden kuzinleriyle evlenmişlerdir. Zaten sonunda Kilise de pes etmiştir; 1215'te, dördüncü Laterano Konsili'nde, yedi derece kuralını dördüncü dereceye indirmekle, geleneksel ayrım gözetilmeyen kandaşlık sisteminin zaferini onaylamış olmaz mı? Belki de sistemi çoktan çökertmişti... Kilise, bu noktada Georges Duby'nin altını çizdiği çelişkili konumunun farkına vardı: evliliklerin bozulmamasına çok önem verdiği halde, aslında evliliğin geçersiz sayılması için kolay bir bahane sunuyordu. Kandırılan birçok baba gibi Gui de Rochefort da, kızının nişanının iptalini haklı olarak entrikaya atfediyordu. Dönem, tam siyasetlerinin veya keyiflerinin gerektirdiği anda kanlarıyla akraba olduklarını keşfeden kocalarla dolup taşar; XI. yüzyıl sonunda Anjou Kontu Foulque le Réchin, "boşanma" için düzenlenen soyağaçları konusunda uzmandı. Aynı iddia, hasımlara karşı çıkmakta da etkiliydi; Normandiya Dükü ve İngiltere Kralı Henry Beauclerc, mirasından yoksun bıraktığı yeğeni William Clito'nun, evlenmek istediği kadınla akrabalığını ilan ederek Anjou'yla ittifakına güvenmesini engelledi. Burada dinsel kaygı elbette saptırılmıştır.

Özetle, 1200'den önce Kilise'nin aristokrat evlilikleri üzerindeki etkisi yüzeysel ve muğlak görünmektedir. Rahibin varlığı, kamusal alanda kadın üzerindeki erki kocasına aktaran ve kadını özel alanın efendisi konumuna getiren "evlilik" töreninin anlamını pek değiştirmez; nişanın Kilise'nin huzuruna taşınması, törenin akrabalar topluluğunun egemenliğinden alınması anlamına gelmez. *Azize Ode'un Hayatı*'nda olanların tersine, bakirenin suskunluğu, kilise hukukçularınca örtük bir onay olarak kabul edilir. Son olarak, kocanın fikir değiştirmesine veya ittifakların tersine dönmesine karşı kadına sağlanan ve Hıristiyan Hümanizminin değerli bir katkısı sayılabilecek teminatlar da, şaşırtıcı bir kurala körü körüne bağlılık yüzünden neredeyse yürürlükten kalkmıştır. Kurala bağlılığın baskın çıktığını varsaysak bile, kocasının ailesine dahil olan yabancı kız, şüpheli bir konuma düşerek Azize Godelièvе gibi *ezilmez* mi? "Arkaik" toplumlar, şüphesiz Bertulf'un annesine atfedilebilecek bir kural uyarınca, kuzini yabancıya tercih eder...

1100 dolaylarında çarpıcı ayrılıkların sıklığı aristokrat evliliklerinde bir buhranın göstergesidir; koşullar, temel davranışların açığa çıkmasına elverişlidir şüphesiz. Georges Duby bunu, "savaşçılar"ın soya ilişkin stratejileriyle "rahipler"in taleplerini karşı karşıya getiren bir entrika olarak yorumlamıştır; her ikisinin kendi gelişim süreçleri vardır ve aralarındaki mesafe adeta tesadüfi biçimde artar, azalır veya nitelik değiştirir. Meşru nişan ve düğünlerin değerlenmesi, gayrimeşru evlatların dışlanması için tam zamanında gerçekleşir; babayanlı kandaşlık olmaması kuralının azami düzeydeki etkisi daha belirsizdir ve muhtemelen temel nedeni olmadığı bir karışıklığı besler. Bu karışıklık nereden kaynaklanır? Bir bireycilik patlamasının işareti olabilir mi? Birbirine karşı cinsten iki genç, soyun arzuladığı bir ilk tecrübeden kaçmazlar, ama bir mizaç bağdaşmazlığı veya kısırlık ortaya çıktığında, soyun katı tutumu gevşeyebilir, amaçları değişebilir. Uğranan başarısızlığın aşikârlığı kişisel itiraza hak kazandırır. Ama kişisel itirazın niçin 1100 dolaylarında daha çok görüldüğünü açıklamaz. Aslında, kaygı verici bir teşhisi sadece soylu sınıf doğrular. İstikrarsızlık belirtisi, evliliklerden çok onları yöneten siyasetler için geçerlidir. Dolayısıyla incelememiz bu noktada din tarihinin ekseninden farklı bir ekseni izlemelidir. Kadınlık durumundaki gelişmeler basit etkenlerle açıklanır: XI. yüzyılda "feodal anarşi"nin etki ve tepkilerine maruz bir savaşçı karısı olmakla, XIII. yüzyılda kocasıyla birlikte "monarşik devlet"in sağlam hiyerarşisiyle ve barışçı erkiyle bütünleşmiş bir senyör karısı olmak aynı şey değildir. Ama her madalyonun bir ters yüzü vardır ve her görünür ilerleme karmaşık sonuçlara yol açar.

Şatodan şatoya her yeri kırıp geçiren savaşın kargaşası XI. yüzyılın sonunda doruk noktasına ulaştı. Soylar ve klikler arasındaki ateşkes için gerekli olan evlilikler, ateşkesin kendisi kadar eğretiydi. Kocası babasıyla veya erkek kardeşiyle çatışmaya giren bir kadının durumu ne olur? Orderic Vitalis ve Suger'nin anlatıları bu dayanılmaz duruma çeşitli çıkışlar sunar.

Fatih William kız yeğenlerini ve kuzinlerini evlendirirken, onları birer casus ve suçortağı olarak kullanmayı becermişti. Judith, Anglosakson kocası Kont Waltheof'un kurduğu komployu ihbar etti, ama bu, kocası idam edildiğinde (1075) koyu bir mateme bürünmesini engellemedi. Giroie Robert ise, karısı Adelaide'in bir başkası için hazırladığı zehirli elmayı yedi (1060), ama ne garip bir tesadüftür ki, olay, karısının kuzeni olan düke karşı ayaklandığı sırada meydana geldi. Senyörlerin

karıları zaman zaman kocalarını kendi akrabalarıyla aynı saflarda savaşa girsinler diye kışkırtırlardı; bir anlamda, kale burçlarında kayınbiraderler adına hüküm sürerlerdi...

Bununla birlikte, kadınlar daha çok kocalarının tarafını tutardı; bir evin hanımefendisiyken, kendi soylarına dönmeleri kendilerine çok şey kaybettirirdi. Henry Beauclerc'in gayrimeşru kızı Julienne, Ivry Şatosu'yla birlikte Eustache de Breteuil'e verilmişti; kocası 1119'da dük-kralla savaşa girdiğinde onun yanında yer aldı ve büyük bir gayretle şatonun savunmasını yönetti. Aynı sıralarda Henry, rehine alınan kız torunlarının kör edilip burunlarının kesilmesine itiraz etmedi. Ama birkaç ay sonra, sonbaharda barış sağlandığında, çiftin teslim olma talebi akrabalık bağı nedeniyle kabul edildi: "Damadına ve kızına karşı yüreği yumuşayan kral, gönül yüceliğiyle kendilerine tevecc üh gösterdi"; ama savaş kurbanı çocuklar, sağlıklarına kavuşamadılar!

Birçok kez feodal vahşet özel hayatı kırıp geçirirdi. Suger, Gui de La Roche-Guyon'un karısının, kocasını gözleri önünde katleden kayınbiraderine acıyla yaptığı çıkışı aktarır: "Siz kopmaz bir dostlukla birbirinize bağlı değil miydiniz? Bu çılgınlık nedir?" Olduğu yere yığılan kocasına göğsünü siper etmek ister, ama yaralı kadını kocasından koparıp alırlar ve iki küçük oğlunu da uçurumdan aşağı, Seine Nehri'ne fırlatırlar. "Ortaçağ baharı" kasvetli renklerle boyanmıştır!

Soylu hanımlar arabuluculukta başarısız olduklarında veya acı içinde olaylara seyirci kaldıklarında, bazen manastıra, rahiplerin korumasına ve otoritesine sığınırlar. Jacques Dalarum'un belirttiği gibi, Fontevrault Tarikatı, siyasal evlilik buhranının kurbanlarına sığınak işlevi görür; kadınlar bilhassa tamamen terk edildiklerinde veya yaş sınırını aştıklarında buraya kabul edilir. Feodal dönem kadınlarını ayrıca intikamı teşvik eden, hayatlarından hiç eksik olmayan ve hayatlarını mahveden çatışmalara var güçleriyle katılan varlıklar olarak düşünmemiz gerekir.

Manastır yazarları, kendi aralarındaki düşmanlıklar yüzünden kocalarını savaştıran "kadın savaşçılar"ı korkuyla, kınayarak tasvir ederler. 1090 yılında "Kontes Helvise [d'Évreux], Isabelle de Conches'a [Monfort] sarf ettiği aşağılayıcı sözler yüzünden öfkelendi ve Kont Guillaume'la baronlarını savaşa sokmak için elinden geleni yaptı. İşte kadınlar arasındaki kıskançlıklar ve kavgalar cesur erkeklerin yüreğini bu şekilde tutuşturdu"... 1111'den hemen önce, benzer bir olay, Enguerran de Coucy'yle Gérard de Quierzy'yi de çatışmaya soktu: yılan dilli

(öte yandan ahlaksızlıklarıyla nam salmış) eşler özel görüşmelerinde –yani herkese duyuracak şekilde– birbirlerine hakaretlerde bulunup laf dokundurdular. Guibert de Nogent onları açıkça şehvet düşkünü yılanlar olarak tanımlar. Tutarlı bir savaş sosyolojisi, senyörler arasında, nesnel olarak rakip siyasal oluşumlar arasında zaten gizli gizli varolan anlaşmazlıkları eşlerin su yüzüne çıkardığı yorumunda bulunurdu; bu tür tasvirler, kimi kadınların kocaları üzerindeki nüfuzunu, savaş oyunundaki etkin rollerini ortaya koyar. Feodal savaş, "özel" bir işleyişi olduğundan ve özel hayat tartışılmaz biçimde kadının hâkimiyetinde olduğundan, bir kadın meselesidir.

Kadınlar, hem kuramsal olarak, hem de uygulamada, savaşın tehlikesine erkekler kadar maruz kalmama ayrıcalığına sahiptir. O kadar ki, savaşın kibirli kışkırtıcılarıyla, onlar uğruna anlamsız ve kanlı seferlerde kendilerini tüketen savaşçılar arasındaki otorite ilişkisi bazen adeta tersine döner. Büyük Coucy senyörlerinin ilki Enguerran de Boves, 1079 dolaylarında kentin hanımefendisinin kocasına ihanet edip hem kendisini, hem de kenti teslim etmesi sayesinde kente girmişti; ne var ki, bu örnekte şövalye bu baht açıklığı karşısında, zahmetli bir askeri koruma görevini doğal olarak üstlenmiştir. Kadın otoritesinin daha barışçıl, ama bir o kadar da öfkeli bir örneği olan Monfortlu Bertrada, haşin kocası Foulque le Réchin'in eğilimleri yüzünden endişelenip Kral I. Philippe'e kur yaptı; kral kendisini kaçırıp tahta çıkardı (1093). Bertrada bu tarihten itibaren yaşlanmakta olan hükümdara sözünü geçirdi ve iki evliliğinden olan oğulla-

Âşık savaşçının talih ve talihsizlikleri: Bir Alman yorumunda Tristan, Cassie'yi elde etmek için Nampotenis'le çarpışır; surların dibinde hasmını bir kılıç darbesiyle yere devirir (sağdaki sahne); bu arada karşı taraftan biri zehirli bir mızrakla Tristan'ı yaralar. (Münih Kütüphanesi, Cod. germ. 51.)

rının genç veliaht VI. Louis aleyhindeki stratejilerini uzun süre yönetti. Üvey anneyle olan çekişmeler bu karışık dönemin değişmeyen unsurlarından biridir. Bu örnekte, entrikaları başarısızlıkla sonuçlanan Bertrada, özellikle uzun süren çatışmaların sonunda manastıra kapandı.

Kadın kaçırma olayı XII. yüzyıla kadar ortalığı kasıp kavurdu; ama bunu kadınların maruz kaldığı bir baskı, bir barbarlık olarak mı görmek gerekir sadece? Çoğu kez *bizzat* kadınlar kışkırtıcı konumdadır; en azından suçortaklığı yapıp kaçırmanın başarılı olmasını sağlarlar. Kaçırma olayı, iki âşığın soya karşı gelerek kişisel seçimlerini dayatmalarının bir yolu olabilir; aileler daha sonra bu emrivakiyi kabullendikleri takdirde, olay mutlu sona bağlanır. Bazen de hapsedilmiş bir kızı veya kötü muameleye maruz kalan evli bir kadını kaçıran kişi kurtarıcı olarak nitelenmeyi hak eder. Kadının yaptığı, kendini savunacak birini bulabilmek için kendini sunmaktır; kaçırma konusu muğlaktır; aynı anda hem bu noktaya getirilmiş kadının teslimiyetini, hem de en etkili kurtuluş çaresini temsil eder. Çoğu kez kaçırma olayı bir sahneye konuş, bir tören içerir. Feodalizmde kadın için dramatik bir kaderle şiddetli bir hazzın nasıl çakışıp birleştiğini çok iyi ifade eder.

Aslında feodalizmde kadına ilişkin bildiklerimiz erkeklerin bu konuda söyledikleriyle sınırlıdır; kadını korkunç bir varlık olarak tasvir eden metinler masum değildir. Orderic Vitalis'in *Tarih*'inde kadın hep zehirleyen bir varlık, erkeğe zehirli elmalar sunan ve durmadan yılan gibi imalarda bulunan yeni bir Havva olarak çıkar karşımıza. Zihni *Kutsal Kitap*'ı okuyarak biçimlenmiş bir keşiş sıfatıyla, *Eski Ahit*'teki örneklerin ne kadar etkisinde kaldığı açıkça görülür. Sapık kadın kahramanlarına, Joseph Conrad'ın ifadesiyle (ki onun Almayer'ı da karısı tarafından zehirlenme korkusuyla yaşar) "yarı vahşi kadının nadir ayrıcalıklarından biri olan karanlık ve güçlü etki"yi atfeder. Ama tıpkı başka toplumlardaki büyücülük suçlamaları gibi, burada da suçlamanın amacı erkek hâkimiyetindeki bir düzeni sorgulama girişimlerini baltalamak değil midir? Zina şüphesinin sürekliliği de, tamamen dayanıksız olmasa bile, benzer bir işleve yönelik olabilir. Fatih William'ın silah arkadaşlarına, şehvet düşkünü karılarının 1068'de yazdığı ileri sürülen mektuplara inanmakta zorlanırız: kocalarına geri dönüp arzularını tatmin etmelerini, aksi takdirde birer âşık bulacaklarını bildirirler. Bununla birlikte, kadının alanının erkekler tarafından sımsıkı kapatılmadığı da bir gerçektir; ilk haçlı seferine katılanların karıları ne

Mutluluk! (XV. yüzyıl, *Tristan'ın Romansı*, Chantilly, Condé Müzesi.)

burçlara hapsedilmişti, ne de daha sonraki efsanevi bekâret kemerleri tarafından hapsedilmişti. Eğer hapsetme söz konusu idiyse, daha incelikli ve daha etkin bir yöntemle gerçekleştirilmişti.

Genç kadınlar yaşlı hanımların otoritesi altında hapsediliyordu muhtemelen – bunlar komşu muydu, yoksa aynı evde yaşayan kadınlar mı? Bunun bir önemi yoktu. Çünkü gençlikle olgunluk arasındaki ayrılık sadece erkek toplumunda mevcut değildi. Çeşitli zulümlere uğradıktan sonra kocasının tuttuğu bir kiralık katil tarafından öldürülen Azize Godelièvе'in acıklı hikâyesi, terk edilmişliğinden çok –denetim altında olmakla birlikte bir evi yönetmiş ve birçok kişiden destek görmüştü– ağır anaerkil tavırlarıyla dikkat çeken kayınvalidesiyle çekişmelerini gösterir. Orderic Vitalis'in nazarında, örnek gösterilecek "aile"

reisi ve adil şato sahibi senyör, Anseau de Maule'dur ve genç, soylu karısını eğitmiş, yola getirmiştir; peki üstünlüğünün sırrı, yaşlı ve soylu annesinin, merhum kocasının evini yönetişinde –ki ender rastlanır güzellikte bir evlat sevgisi olarak gösterilir– yatmaz mı? Örtük bağlılıkları gün ışığına çıkarsa da, kaynakların kurnazca okunmasını önermek yerinde olur. Bu, iyice kuşkuyla yaklaşılması gereken 1150 sonrası saray edebiyatına da iyi bir hazırlıktır...

XII. yüzyılda savaşlar, konsil ve prenslerin kararlarıyla bastırıldı, haçlı seferleri macerasıyla dışarıya yöneldi ve turnuva modasıyla oyuna yönlendirildi. Bu gelişmelerden sadece ilk ikisi din adamlarının hoşuna gitti, ama üçü de aynı doğrultuda gelişmelerdi: devlet düzenindeki ilerlemelere paraleldiler ve çiftlerin daha huzurlu bir özel hayat sürmelerini sağlıyorlardı.

Coucy Senyörü I. Raoul, 1160 yılı dolaylarında Hainaut Kontu IV. Baudouin'in kızı Agnes ile evlendi; çeyizi, kontun bölgesindeki bir kentin yıllık vergisine göre belirlenmişti. Damadın bu geliri düzenli olarak elde edebilmek için kayınpederine askeri destek vermesinde ve tavsiyelerde bulunmasında yarar vardı; soya katılan Karolenj kanına, karşılıklı olmayan bir hizmet yoluyla adil bir bedel ödenmiş oluyordu. Eşitsiz ilişki, daha önce açıklanan, kendinden yüksek mevkiden bir kadınla evlenmenin mantığına uygundur; sistemin hiyerarşik düzenini destekler. Senyörün kendisi de (veya selefi) kız kardeşi için çeyiz hakkı olarak toprakları üzerindeki geçiş ücretlerinin bir bölümünü ayırmıştı; açıkça *fief*-rant olarak nitelenen bu hak, daha küçük çaplı bir kayınbiraderin, sonra da oğlunun elinde bulunuyordu. Feodalizmin bu ikinci döneminde evliliğin son derece sosyopolitik anlamı, aristokrasiyi ayrı tutmaya devam ediyordu. Hiç şüphe yok ki, Pierre Toubert'in Latium'a ilişkin temel yorumu, Kuzey Fransa için de geçerliydi: Köylü çeyiz olarak edindiği, köyünden uzaktaki bir mülkü bir an önce elden çıkarmak isterdi (gelenek hukukuna göre, evlenmek üzere doğduğu yerden ayrılan kadın muameleyi yapmakla yükümlüydü); oysa senyör, aksine, uzaktaki bir mülkü çeyiz olarak elde ettiğinde onu elinde tutmaya çalışırdı, çünkü böylece stratejik yerleşimi daha geniş bir alana uzanır, evliliğin hakları, görevleri ve hatırası da korunurdu. Biri, toprak üzerindeki tasarrufunu birleştirme kaygısıyla toprağı bağımsızlaştırıyor, diğeri daha geniş bir alanda mevki sahibi olma kaygısıyla bağımlılaştırıyordu.

Yani mali çıkarlar, soylular arasındaki evliliklerin etkin dayanışmalar yaratan gücünü koruyordu. Daha da incelikli biçim-

de, kayınbiraderler arasındaki ilişkinin –siyasal iniş çıkışlardan daha derin gerilimlerin belirlediği– çift yanlılığı, turnuvalarda da kendini gösteriyordu; Coucy Senyörü I. Raoul ve Hainaut Kontu V. Baudouin geniş çaplı mızrak dövüşlerinde kâh ittifak kuruyor, kâh çatışıyorlardı. Gislebert de Mons, Agnes'in akrabalarıyla bağlarını koparmadığını belirtir: 1168'de kocasının hazır bulunup bulunmadığından emin olamadığımız bir "aile toplantısı"na katıldığını belirtir.

Agnes, Coucy senyörüyle birlikte erki paylaşan ve şato sahibinin maiyetini oluşturan "acımasız" şövalyelere kendini sevdirmeyi biliyordu. O bölgede şövalye romanslarındaki hanımefendinin ta kendisiydi; yani Georges Duby'nin yorumuyla, nitelikleri nedeniyle Ortaçağ toplumunun zirvesine oturtulmuş bir tanrıça değil, kocasının nüfuzunun dolaylı incelikle kullanılan bir araçtı. Yani önceki nesillerin hanımları tarafından üstlenilen savaş kışkırtıcısı rolü duygusal üstünlüğe dönüşmüş ya da kurgu alanına zayıflayarak aktarılmıştı adeta. Bu şekilde yüceltilen kadın artık ancak göstermelik bir kaçırmaya konu olabilir, önemsenmezdi.

1200 yılının soylu hanımları güvenlik ve istikrar bakımından kazandıklarını hareket alanı bakımından kaybetmişlerdi muhtemelen. Bununla birlikte, bu dönemde annelerin elindeki kral naipliklerinin (Blanche de France), prens naipliklerinin (Blanche de Champagne) ve senyör naipliklerinin sayısının arttığını görüyoruz; ama bunun sebebi, kadınların önünde birdenbire, kendiliğinden yeni bir meslek hayatının açılması veya 1914-1918 savaşı gibi, haçlı seferinin kendilerine daha *fazla* sorumluluk yüklemesi değildi; erkin uygulanma koşulları değişmişti sadece; artık hukukçuların yardımıyla hesapların ustalıkla tutulması ve kurulların toplanması, savaşta bizzat hazır bulunmaktan daha önemliydi.

Yani dış siyasal koşulların gelişimi iki taraflı sonuçlar doğurmuştu: XIII. yüzyılda zaten göreli olan krallık ve prenslik düzeni, barışı, kadınların konumunun iyileşmesi anlamına gelmeyebiliyordu. Modern çağ öncesi aristokrat toplumunun (görünümünü az çok seçebildiğimiz) müstahkem şatoların taşlarında somutlaşan tutarlı ve katı yönü, soylu hanımların ve genç kızların özgürlüğüne hizmet etmiyordu; aksine, içe kapanma dönemi başlamıştı.

Karamsarlığı, mecburen tartışmacı olan tonu tarafından vurgulanan bu bakış açısı, "ailc" içi güç ilişkilerinin incelenmesiyle tamamlanmalıdır. Diyalektik akrobasi ve istisnai belirtilerin ısrarla üzerinde durulması, bu konuda tarihçiler için ürkütücü iki dürtü oluşturur. Tarihçi, sadece soyut veriler topladığının ve gerçek insan ilişkilerine hiçbir zaman ulaşamayabileceğinin bilincinde olmalıdır.

Çoğu kez ölümün eşiğinde dışa vurulan karı-koca aşkı için de bu geçerlidir. Guibert de Nogent'ın Laon komününe ilişkin anlatısında dokunaklı anlar mevcuttur: Piskopos vekili Adon, ayaklanan halkın saldırısına uğrayan (1112) senyörünün imdadına koşmak üzere silahlanıp evden ayrılırken karısı öleceğini tahmin eder; ev halkının gözleri önünde, kendisine karşı işlemiş olabileceği kabahatler için özür diler ve uzun uzun kucaklaşıp son kez öpüşürler. Anseau de Maule da, yaklaştığını sezdiği ölümünden üç gün önce yakınlarıyla aynı tumturaklı duygusallıkla vedalaşır: önce, şatosuna bağlı şövalyelerin önünde büyük oğlunu uyarır, Kilise'ye ve krala saygılı olmasını söyleyip hayır duasını eder; sonra karısına dönüp dulluğunda iffetli olmasını öğütler ve keşiş olmak için karısından izin ister. Burada, XI. yüzyıl soyluları arasında yaygın olan iki âdeti bir arada görüyoruz: birincisi, Aziz Benedictus keşiş giysisini, önemli bir bağışın ardından, son nefesini verirken giyip ölmektir; ikincisi de, karı-koca bağını daha yüce bir bağ uğruna koparmaktır, ki Kilise'nin, eşin rızasının alınması kaydıyla izin verdiği tek ayrılmadır.

Burada, ölümle yüz yüze gelindiğinde eşler arasındaki bağ yüceltilip sergilenmektedir; yalanların geride kaldığı anda temel olanın açığa çıkması mıdır bu? Yoksa ideal bir görüntü sunmak için son fırsatın yakalanması mı? Kesin olan, bu anlatılarda, Kilise'nin çifti belirli bir görünümde sunma isteğidir; tıpkı nişan töreninde olduğu gibi, kadının eşitliği ve boyun eğişi aynı anda doğrulanır. Çelişkili ilkelerin veya saptamaların bir aradalığı, mitlere veya burada olduğu gibi kalıp ve törenlere özgüdür; antropoloji bu işlevi ortaya koymaktadır. Karı-koca ilişkisi ayna anda hem eşitlikçi hem hiyerarşik olma iddiasındadır. Bu bağlamda feodal vasallık ilişkisine tıpatıp benzer; *senyörüm* ve *eşitim* gibi terimler de, her iki ilişkide kullanılır. XIII. yüzyılda Kuzey Fransa hukukçularını bir ölçüde etkileyen Roma hukukunda ise, birey kaygısı, kocaya ve babaya tanınan ayrıcalıkların pekiştirilmesiyle yan yana varlığını sürdürür. Mantık kilise hukukunun mantığıdır. Karı-koca ilişkisinde kadının boyun eğmeyi kabullenmesi gerekir.

XIII. yüzyılda çiftin zaferi... (*Gülün Romanı*, Chantilly, Condé Müzesi.)

Aile erkinin farklı biçimleriyle devlet erkininkiler arasında bir koşutluk kurmak gerçeğe aykırı düşmez; çağdaş sosyolojide bu eklemlenme sık sık önerilir. Gelinin görünürdeki "bağımsızlığı" şüphesiz yeni bir yargısal-siyasal imajdan ibarettir ve aynı dönemde köylerde "tanınan" imtiyazdan farklı bir yanı yoktur: tanımlanmış ve kurallı ilişkiler bütünü, katı kısıtlamalar öncesinde yönetilenlerin ilke olarak özgürlüğünün onaylanması. "Kadının" ve "komünlerin", bir zamanlar Michelet tarafından yüceltilen özgürleşmeleri aynı aldatıcı görünümü sergiler. Birilerinin senyörü tanıması gerekir, birilerinin de rahibi sevmesi.

Peki bu gerçekleşir mi? Değerli *Encyclopaedia Universalis*'te de belirtildiği gibi, XII. yüzyıl Fransası'nın hem bölgesel hem de bütün Batı âlemine özgü temel bir niteliği öne çıkararak çifti yarattığını söylemek neredeyse beylik bir ifadedir: önce evlilik dışı ve evliliğe karşı olarak (akıl karıştırıcı Oksitanya'nın trubadurlarıyla), ardından (ılımlı Kuzey Fransa'nın dengesi sa-

XIII. yüzyıl Fransız masalı: Karısının yatağında örtünün altında bir beden gören kıskanç koca onu zina yaparken suçüstü yakaladığını düşünerek öldürür. Hatasını fark ettiğinde iş işten geçmiştir: Yataktaki küçük bir köpektir! Kahrından aynı kılıcı kendi karnına saplar. (Dijon Kütüphanesi, e.y. 526.)

yesinde) meşru beraberlik bünyesinde, Erec ile Enide, Perceval ile Blanchefleur aracılığıyla, Chrétien de Troyes gayrimeşru maceralardaki cazibe ve derinliği evliliğe taşıdığında da. Aşk ve evlilik birbiriyle bağdaşır mı? Champagne'da olsun, Paris'te olsun, saray çevresinin kafasını kurcalayan bu önemli tartışmanın cevabı belirsizdir. Tartışmaların temelinde gerçek karı-koca tecrübeleri mi yatıyordu? Yenilerine zemin hazırlamışlar mıydı? Daha ziyade zararsız, telafi edici kurgu alanında kalınmamış mıydı?

Antropoloji, birçok "arkaik" toplumla ilgili olarak, karşılıklı sarf edilen az sayıda sözün de kanıtladığı, eşler arasındaki manevi mesafe sorunuyla ilgilenir. Akrabaların baskısı gündelik bir meseleyse ve buna rağmen kadının özerkliği ve bulabileceği çareler önemini koruyorsa, kocasıyla arasında varoluşsal bir yakınlaşma mümkün değildir. Orderic Vitalis, Suger ve Guibert de Nogent tarafından tasvir edilen aristokrat âleminde, bu iki engel bir ölçüde yan yana bulunmaktaydı. Karşılıklı şüphe karı-koca hayatını zehirler.

XI. yüzyılda, daha doğrusu o dönem erkeklerinin zihninde, evin veya iç bölmelerinin gerçek geçirgenliğine dayalı olan kadının eşini aldatması sorunu saplantı halini almıştı. Hasım bir klik tarafından, entrika gereği "yatak odası"nda görüştükleri erkeklerle yasak ilişki kurmakla suçlanan kraliçe veya hanımlar, çoğu kez "ordali" yöntemiyle aklanırlardı: ya tek taraflı elinde kızgın bir demirle ya da iki taraflı olarak düelloyla; birinci yöntemde suçlama karşısında kadın tek başınadır, ikincisindeyse akraba, dost veya âşık bir erkeğin müdahalesi söz konusudur. Isolde, Guenièvre ve hepsi de tamamen masum gibi görünmeyen birçok destan ve romans kahramanı kadın böylece inanılmaz biçimde, senyörleri ve efendilerinin feodal mahkemesinde hüküm giymekten kurtulurlar. Bununla birlikte, truverlerin seslendiği kitlenin, bu tehlikeli sınavlar karşısında korkudan titrediği dönemde (XII. yüzyıl sonu), ordali yöntemi düşüşe geçmiş gibi görünmektedir – bir anlamda özgürlük de aynı düşüşü göstermedi mi? Ive de Chartres'ın mektupları, aksine, 1100 dolaylarında konunun güncelliğine tanıklık ediyordu: büyük kilise hukukçusu bu "gayrimeşru ilişki" (günümüzde "mantığa aykırı ilişki" diyoruz) ve "günah" kanıtlarına başvurmanın, olaya başka yöntemlerle açıklık kazandırılamadığı durumlarla sınırlandırılması taraftarıydı elbette; kadına atfedilen zina suçu bu durumlardan biriydi. Kadın Tanrı'nın tanıklığından yararlanabilirdi.

Erkek cinselliğinin ev dışına taşması ise ne evin düzenini, ne de soyun saflığını tehlikeye sokardı; zararsız olduğu için de, sadece laf arasında değinilirdi. Rahip Lambert'in, Guînes Kontu II. Baudouin (ö. 1169) portresi güçlü bir gerçeklik izlenimi uyandırır; kontun enerjisi ("cinsel aşırılığı") yeniyetmeliğinden yaşlılığına dek, genç kızlara duyduğu aşırı eğilimde ifade buldu; Calais Boğazı çevresinde çok sayıda gayrimeşru oğlu ve kızı vardı, bunların üçünü özel olarak yetiştirip evlendirdi (kendi mirası üzerinde hiçbir hakları yoktu). Bununla birlikte, Ardres Şatosu'nun hanımı olan karısı doğum yaparken öldüğünde kedere boğuldu; teselli bulmaz, perişan bir dul görünümü sergiledi. O günden sonra, hanehalkı ve yörede çok sayıda bulunan zor durumdaki küçük soylu idaresinde yararına "hayır işleri" yapmaya kendini adadı; kısacası, ölmüş olan eşinin işlevini üstlendi. Baudouin'le karısı arasında bir zamanlar var olan ilişkiyi kafamızda canlandırabiliriz: Cicero'nun kullandığı anlamda sağlam bir dostluk, birbirlerinin "görev"lerine özen gösterme, senyörlük topraklarının, vergilerin toplanması ve gelir dağıtımının yönetilmesinde uyumlu bir işbirliği.

Kanımca, sırf bu bile çiftin birbirine yakınlaşması için yeterlidir. Karı-koca arasındaki güvensizliğin en vahim olduğu toplumlar, erkeğin bütün yakınlarının birlikte yaşamadığı, hanehalkının küçük ve kırılgan olduğu toplumlardır. Buna karşılık, konutların genişlemesi ve yoğunlaşması (bu kitapta, 1180'li yıllar bu açıdan bir dönüm noktasıdır), karı-kocanın oluşturduğu çekirdeğin gelişmesine yol açar. Böyle bir eğilimin gösterge-

Erkekler mahkemesinin huzurunda kadın. Isolde zina suçlamasına karşı kendini savunur. (*Tristan ile Isolde*, Münih Kütüphanesi, Cod. germ. 51.)

Sakin güç. (Andlau, Sainte-Richarde Kilisesi, XII. yüzyıl.)

lerine XII. yüzyıl sonunda çok sık rastlanır; o kadar ki, daha yaygın soy dayanışmalarının korunmasına ilişkin şüpheler ortaya çıkar. Göstergeler en çok ekonomik işlemlerle ilgilidir.

Ev ekonomisi, karı-koca ilişkisinin incelenmesinde vazgeçilmez bir konudur, çünkü ilişkinin sağlam maddi temeller üzerine oturması gerekir. Tam mal ortaklığına rastlanmaz; sadece bazı durumlarda evlilikten sonra edinilen mallar ortaklığa girer. Soylu veya şövalye sınıfından eşlerin malvarlığı ilişkileri karmaşıktır ve maalesef çok resmi düşüncelere indirgenir. Sal yasalarından beri gelenekselleşmiş ve daha önce stratejik işle-

vinden bahsettiğim çeyizle (miras payı) bir ölçüde dengelenmiş olan dulluk gelirinin belirlenmesi nişana dahildir. Bu konuda 1177'de Arnoul de Monceau adına kaleme alınan ve daha önce akraba onayı uygulamasını doğrulaması açısından değindiğimiz belgenin uzun girişinde evliliğin saygınlığı vurgulanır; burada açıkça hedef alınanlar, eşitlikçi, neredeyse serbestlik yanlısı propagandalarıyla erkek düzenine başkaldıran kadınları kışkırtan heretiklerdir. Erkek, aşk adına –belgenin başlıca amacı budur– karısına dulluk geliri olarak Laon kentinin geçiş parasını bağışlar. Ama bir atasözünde de belirtildiği gibi, bu gelir "yatakta" kazanılır, dullukta tahsil edilir.

XIII. yüzyılın başında Capet topraklarındaki gelenek, soylu hanımlara, kocalarının mallarının yarısı üzerinde dulluk geliri hakkı tanıyordu; amaç, kocası öldüğünde kadın yeniden evlenmediği takdirde geçimini sağlamaktı, çünkü evlendiğinde çeyiz hakkını aldığından, erkek kardeşlerinin aksine, babasının mirasından pay almazdı. Dulluk gelirinin matrahı ise her zaman kesin biçimde belirlenmiş olmazdı; bu yüzden uygulamacı hukukçular, kocaya ait mallar devredilirken kadının onayının alındığını belirtmeye daima özen gösterirlerdi. Örneğin eşlerin her ikisi bir kilise mahkemesinin huzuruna çıktıklarında, kadın yapılan bağışa veya satışa katılır, ya kendi payından vazgeçer ya da malvarlığının başka bir bölümü üzerindeki hakkını arttırırdı. Kadının, kararı "kendiliğinden, baskı altında kalmadan" kabul ettiği kayıtlara geçirilirdi. Böylece, kocasının aşırı savurganlığına ve ölüm halinde çocuklarının ve bilhassa yakınlarının yapabileceği itirazlara karşı korunmuş olurdu.

Uygulamaya ait belgeler 1175'ten itibaren akraba onayında bir düşüşe işaret eder; buna karşılık, kocasının yanında yer alan kadının müdahalesi değerlenir. Bundan, çiftin soy karşısında zafer kazandığı sonucu mu çıkarılmalıdır? Tersine bir yorum da yapılabilir pekâlâ: akraba topluluğuna, "soya rücu hakkı" adı verilen, her tür satış üzerinde önalıma imkân tanıyan, Beaumanoir tarafından doğrulanmış tartışılmaz bir hak tanınmıştır; eşe miras konusunda verilen teminat ise noksandır, temelsizdir ve tehdit altındadır. Sunulan imaj, bir ölçüde gerçeğin tersi ya da daha incelikli ifade edersek, ön belirtisi değil midir?

Dullar ve yetimler

Kısacası, hukukçular müstakbel dulları koruma altına almayı amaçlıyordu. Bu kaygı, kadınla kocasının babayanlı akrabaları arasındaki potansiyel gerginliği doğrular: akrabalık tarihinin temel sorunu da budur. Marc Bloch, *Garin le Loheren* adlı

kahramanlık şarkısında bir kayınbiraderin bir dula yaptığı acımasız çıkışı açıklarken bu konuya dikkat çeker: kayınbirader duldan daha koyu bir kedere gömülmüştür, çünkü onun kaybı çaresizdir, oysa kadın tekrar evlenecektir. Burada, sadece gem vurulmayan saf bir "duygusal" tepki söz konusu değildir; saklanmayan keder, aslında bir miras talebidir.

Şövalyelerin kendilerini "dul ve yetimleri korumaya" adadığı itirazı getirilebilir. Ne var ki, Kilise şövalyelere bu görevi yüklese de (ki kralın geleneksel görevlerinden aynen kopya edilmiştir), aslında şövalyeler tam tersine, başta yenge ve yeğenler olmak üzere dul ve yetimleri ezer. Mirasla edinilen bir serveti gerektiren hayat tarzına ulaşma mücadelesinde, her miras hesabında babayanlı soyun çeşitli kolları mecburen birbiriyle çatışır; üzerinde durduğumuz iki yüzyıl boyunca bu mücadelenin sadece şekli ve yoğunluğu değişiklik göstermiştir.

Genç dulların durumu neydi? Mabille de Bellême tarafından genç yaşta zehirlenerek ölen (1064) Ernaud d'Échauffour'un karısı, bu, kendi akraba topluluğuna sığınıp Normandiya vekilharcı olan erkek kardeşinin evine taşınmıştı; kendi soyunun yapısal üstünlüğünün işareti mi, yoksa Giroie'ların yenilgisinin istisnai, koşullara bağlı bir sonucu mu? Bu örnekte çekirdek aile felakete sürüklendi; iki küçük oğul, annelerinden uzakta, "yabancı evler"e yerleştirildiler, "yokluğa ve haksızlığa" mahkûm edildiler – buna rağmen, daha sonra biri din adamı, diğeri şövalye olarak önemli mevkilere geldiler.

Aynı yıllara ait karşıt bir örnek, Guibert de Nogent'ın annesiydi. Şatoya bağlı bir şövalyenin oğlu olan bu keşişin otobiyografisinde baba soyuyla "çekirdek aile" arasındaki gerilimle damgalanan çocukluk yılları okunmaya değer. XI. yüzyılın ortasında çok genç yaşta evlenen anne ile baba, Beauvaisis'de müstahkem bir kentte bağımsız bir konuta ve hizmetkârlara sahiptiler. Baba soyuna bağlı başka çiftler, yakında oturmaktaydılar; aralarında hem karşılıklı bir yardımlaşma, hem de rekabet vardı (örneğin çocuklara kültürel üstünlük sağlamak için birbirlerinden kapmaya çalıştıkları bir öğretmen konusundaki rekabet). Her şeye rağmen, bir mahremiyet perdesi bu genç çiftleri birbirlerinden ayırıyordu: Guibert'in babası, evliliğin gereklerini yerine getiremediğini akrabalarına ancak "yedi yıl" sonra itiraf edebilmişti. Bunun üzerine, kadın çeşitli güçlüklere göğüs germek zorunda kaldı, çünkü baba soyu, kadın daha yüksek mevkiden olduğu halde, bu evliliği sona erdirmek için kadını suça (belki danışıklı bir kaçırmaya) teşvik

Avcı kadın. Oğlu reşit oluncaya kadar (1217) senyörlük naibesi olan Sibille de Beaujeu'nün binici mührü. (Nord Arşivi.)

ediyordu. Çift bu baskıların üstesinden gelmeyi başardı; belki de karısının soyluluğunu bir baskı olarak yaşayan erkek, evlilikdışı bir ilişki sayesinde aşağılık duygusundan kurtuldu; baba muhtemelen esaret sonucu genç yaşta ölmeden önce, birçok çocukları oldu. Yetimin anlattığına göre, babanın ölümü üzerine akrabalar dul anneye karşı açıkça cephe aldılar; yeniden evlenmeyi reddeden kadından bir an önce kurtulmak istiyorlardı; bir yandan tehdit edip korkutarak, bir yandan da kışkırtarak, davalarla taliplerle baskı yaptılar. Anlatılan korkunç bir sahnede, zavallı kadın, düşman (ve söylemeye gerek yok, sadece erkeklerden oluşan) şato maiyetinin karşısında pes etmek üzereyken, kurtuluşu İsa'nın adını nişanlı olarak anmakta buldu, yani rahiplerin desteğini sağlayacak şekilde, kendini dine adama isteğini belirtti. En küçük oğlu Guibert on iki yaşına gelinceye kadar evinin hanımı olmayı sürdürdü ve çocuklarını bizzat eğitti. Daha sonra, bir manastırın kapısında kadınlar arasında yaşayarak hem kendi ruhunun, hem de evlatlarının ve bilhassa kocasının ruhunun kurtuluşu için kefaret ödedi; hatta kocasının günahlarının bedeli olarak, gayrimeşru bir çocuğunun eğitimini üstlendi.

Dabo Kontesi Gertrude'ün mührü... (XIII. yüzyıl, Meurthe-et-Moselle Arşivi.)

Görüldüğü gibi, Ortaçağ'da hem karı-koca sevgisi, hem de anne sevgisi mevcuttu; merhum kocasına olan bağlılığını oğluna aktardığı doğruysa, Guibert de Nogent'ın annesinin mücadelesinde ve hayallerinde, bu iki sevginin birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu görülür. Ne var ki, akrabalığın diğer toplumsal ve duygusal boyutları kanımca işlevsel değerlerine özdeş biçimde anlatıya müdahale eder. Yazar kilise adamı sıfatıyla, can dostlarının, Tanrı'dan uzaklaşma olarak nitelediği etkiyle yaptıklarından dolayı kendini suçlar; Meryem Ana sevgisiyle anne sevgisini açıkça birleştiren bir evlat sıfatıyla, annesinin, babasının ailesine karşı şikâyetlerini benimser. Ne var ki, erkek evlatların yükselmesini isteyen baba soyu, Guibert'in kilise kariyeriyle etkin biçimde ilgilenmiştir; Guibert kendisini yöneten büyük kuzeninden aslında nefret eder, ama onun sayesinde neredeyse piskoposluk kuruluna girmiştir. Hiç şüphesiz daha parlak mevkideki ana soyu içinse, genç kadının yaşadığı iki büyük sıkıntı aşağılayıcıdır. Anayanlı akrabaların sosyal hayatta etkin bir unsur olmadığı, daha ziyade pasif işlevler üstlendiği bir kez daha kanıtlanır. Guibert, Beauvaisis'den Laonnois'ya, nereye gitse, her iki soydan akrabalarıyla karşılaşır; Evrard de Breteuil'e sevgisini, evlenip Laon'a yerleşmiş bir kuzinine beslediği olumlu önyargıyı inkâr edemez, etmek de is-

Anne saltanatı: Blanche de Castille IX. Louis'nin eğitimini denetlerken. (XIV. yüzyıl. Guillaume de Saint-Pathus, *Aziz Louis'nin Hayatı ve Mucizeleri*, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 5716.)

temez. Bir keşiş sıfatıyla muazzam boyutlardaki bir aileye nüfuz etmiş olmasına rağmen, kendi akrabalarından kopmaz. Oidipus karmaşasının görünürdeki çağdaşlığına rağmen, "feodalizm"in bu evladı, bizimkine tıpatıp benzer bir aileye sahip değildir.

Burada dul kadının kendi akrabalarının yanına dönmeyi katiyen istemediği izlenimi ağır basıyor; acaba dönse, yakınları onu iyi karşılar mıydı? XIII. yüzyılın bilge hukukçularının, dulların miras haklarına ilişkin her şeye dikkatle eğilmeleri, yeniden evliliklerin azalma eğiliminden, akrabaların birbirinden uzaklaşmasından kaynaklanıyordu belki de; bu işaretlerin sıklığı doğrulanabilse, her şeye rağmen çiftten yana bir kanıt oluşturabilirlerdi. Aymeri de Narbonne'la yaşamak üzere memleketi Lombardiya'dan uzaklara gitmiş olan güzel Hermanjart'ın kaderi, kesinlikle memleketine dönmek değildi; soylu hanım Guibourc yeğenine gelinin lehine bu âdetin toplumsal nedenini ve evlilikte hesabın önemini şöyle açıklar: "Onun bu yörede akrabası, özel dayanışma içinde olduğu kız veya erkek kardeşi yok. Dulluk gelirini unutmamak gerekir; lütfen gelirini ona bizzat açıklayın efendim; karşılığında o da sizi daha çok sevecek, üstünüze titreyecek, size bağlanacaktır."

XII. yüzyılın büyük sülalelerinde dul ve zengin hanımlar önemli bir rol oynardı; Coucy senyörleri incelemesinde, dul hanımın, yönetiminin ilk yıllarında ergenlik çağındaki bir erkek evlatla yakından ilgilenmesi, ardından arazi konusundaki ke-

sin tutumu dikkati çeker; geçimini sağlayan rant, kendisi öldüğünde ya küçük erkek evlatlardan birine, ya da bir başka dula kalacaktır (her durumda, bağışlarda yararlanılmak üzere baba soyunun mirasının bir parçası olacaktır); bununla birlikte, ömrünün son yıllarında kiliseleri ayakta tutmaya, yeni kiliseler inşa etmeye önem verdiğinden, bu rantlar bir miktar azalır. 1130-1138 yılları arasında Coucy Senyörü korkunç Thomas de Marle'ın dul karısı ve oğlu, Vermandois Kontu'nun saldırısına uğrar, soyulduklarını iddia eden manastırların eleştirisine maruz kalırlar; ne var ki Thomas'yı yenen Kral VI. Louis, merhumun eşiyle çocuklarını mirastan mahrum bırakmak gibi bir haksızlık (ve tedbirsizlik) yapmaz, hazineyi alıp toprağı bırakmayı tercih eder; öte yandan, günahkârın haleflerinin toplumsal çöküşünü arzulamayan piskopos ve başkeşişler "iade" ve bağışlarla yetinirler.

XII. ve XIII. yüzyıllar boyunca, bir senyörlüğün, prensliğin veya krallığın tarihinde, bir koca ve babanın genç yaşta ölmesinin yol açtığı güçsüzlük dönemlerinde, feodal vasallık ilişkileri, soy ilişkilerine baskın çıkar ve dullarla yetimleri hem korur hem de keyfince yönetir; şatoya bağlı vasallar senyörün vârisini destekleyip yönlendirir, Kral ve süzeren prensler, vasallarının oğul veya kızlarını himayelerine, egemenlikleri altına alırlar. Rehine ve kurban çocukla tahsilli, terfi etmiş yeniyetme arasındaki belirsizlik kalıcıdır. Daha önce sözünü ettiğimiz kadın naiplerden biri olan Blanche de Champagne, oğlunu egemenliği altında bulunduran (1200-1216) Kral Philippe August tarafından denetlenmekteydi; diğeri, Blanche de Castille ise, kral naipliği konusunda baronların itirazıyla karşılaştı, 1229'da baronlar genç Aziz Louis'yi kaçırma girişiminde bulundular – senyörleri olan VIII. Louis, ölüm döşeğinde oğlunu kendilerine emanet etmemiş miydi? Guibert de Nogent'ın zamanında olduğu gibi, dul kadının hayatı bir mücadeleydi. Genç olduğu için, bir senyörün baskısı veya vasalların küstahlığı yüzünden tekrar evlenmek zorundaydı; başka seçeneği yoktu.

XII. yüzyılın sonuna kadar büyük senyörlükler kısıtlayıcı feodal kurallara tabi olmayıp bağımsızlıklarını koruduklarından, en güçlü baskı/koruma baba soyuna aitti. Daha sonra, klasik feodalizmin kalıpları ve kuralları baskın çıkınca, kadınlarla çocukların başlangıçtaki özgürlüğü kısıtlandı. Geleneksel Fransa tarihi kitaplarında, Capet'lerin süzerenlik kurallarını ustalıkla, barışçıl bir yöntemle kendi çıkarları doğrultusunda

kullandıkları belirtilir; bu, gerçek hayatta, evlenme çağındaki kızların hapsedilmesi, akrabalar arasındaki ilişkilerin zorbaca soruşturulması, tehlikeli evliliklerin veto edilmesi, kısacası, yüksek aristokrasinin özel hayatının fütursuzca talan edilmesi anlamına gelir.

Özel hayat terimi yerinde midir? Daha önce Georges Duby'nin genel hatlarıyla belirlediği "özel alan"ı temel alarak tanımladığım stratejiler bütünü demek daha doğru olur. Belki de keyfi biçimde seçilmiş olan tek tek örnekler, her şeye rağmen, hem açık şiddet, hem de örtük saldırganlık dönemlerinde bireyin ve çiftin hareket alanının ne kadar dar olduğunu gösterir; bireyi ve çifti çevreleyen toplum ise, en etkin iç gerilimleri temelinde tanımlanacak olursa, (XII. yüzyıldaki dönüm noktasına dek) gerçek anlamda "feodal"den çok, soya dayalıydı.

Sonuç

Daha önce sorulan önemli sorulara bir yanıt getirme amacıyla sadece daha fazla sayıda, kısmen değişik eklemlenmeler öneren bu inceleme ana hatlarıyla Marc Bloch'un temalar bütününe dayanır. Soy ve akrabalık farkı, ayrım gözetilmeyen kandaşlık sistemleri varsayımı, çift ideolojilerinin görecelendirilmesi, antropolojik yöntemle geliştirilmiş önerilerdir; Georges Duby'den alınan görüşlerin çokluğu ve önemi ise açıktır. Sonuç olarak, aristokrat akrabalık yapıları tarihinin güç çizgilerini Kuzey Fransa'da Ortaçağ'ın değişimleriyle ilişkili olarak tanımlamak gerekir.

Her şeyden önce altı çizilmesi gereken, çok uzun süren bir evrimin yol açtığı kalıcı özelliklerdir. Rekabet, sınıflandırma ve dayanışmaların açıklaması veya temel dayanağı, geniş, ayrım gözetilmeyen ve temelde edilgen akrabalıktır. Hukuk alanında Philippe de Beaumanoir'ın soyut olarak sergilediği bölge belli belirsiz işlevsel zorunlulukların silikleştiği ölçüde sınırlanır. Sistemin öbür ucunda, bir ölçüde sevgi bağlarıyla bir arada duran çekirdek aile bulunur; ikamet özerkliği, sürekli yeniden oluşumunu sağlar. Bu eski ("doğal" demeye cesaret edilebilir mi?) birimin, modern türden duygusal bir alana dönüşmesi çok uzun süreli, (belirtilerin muğlaklığı ve geçici bir geriye dönüş nedeniyle) burada yakalanması neredeyse imkânsız bir evrimin sonucudur; yine de (zannedildiği gibi muzaffer olmaktan çok) militan Kilise'nin eylemiyle ilişkilidir; tam olarak değerlendirilebilmesi için iki yüzyıllık zaman diliminin yetersiz olduğu açıktır. Dolayısıyla incelememizde, bil-

hassa Kilise'nin sınırlı, toplumun Hıristiyan evliliğinin çeşitli gerekliliklerine oluşuna göre belirlenen eşitsiz etkisi üzerinde durmamız gerekti.

Buna karşılık, baskın azınlık olan ve iç rekabet dinamiğini özümseyerek toplumun geri kalanı üzerinde mutlak egemenliğini kurup sürdürecek biçimde gelişen aristokrat çevrenin özgün niteliklerini saptamak mümkündür. Bu bağlamda soylu akrabalık, orta vadede köylü "aile"sine oranla tarihe daha duyarlıdır; iktidar ve dönüşüm biçimlerinde meydana gelen iki büyük değişimin soylu aile üzerindeki etkisi bunu kanıtlar – ya da tam tersine, bu değişimler soylu ailenin geçirdiği evrimin sonucudur.

Bu değişimlerin birincisi, yaklaşık 1000 yılında, Karolenj sonrası yerel toplumlar bünyesinde savaşın yepyeni bir şiddetle patlak vermesiyle gerçekleşti; çok sayıda kale ve tümseğin ortaya çıkışı, bu olguyu hem desteklemiş hem de kanıtlamıştır. Aristokrasinin şato düzenine geçişini, soy düzenine geçiş izledi. Soylular sınıfı, fonksiyon-akrabalığı, güçlü yapıya sahip temel gruplar, babayanlı soylar oluşturacak kadar etkinleşti. Babayanlı soylar, eklemlenmemiş, ayrım gözetilmeyen kandaşlık ağının oluşturduğu fon üzerinde öne çıktı ve hatta bir dönem, "çekirdek aile"leri ezme tehdidi oluşturdu; manastır vakanüvislerinin çarpıcı tasvirleri gerilimin tepe noktasını açıkça göstermez. Siyasal düzlemde, parçalanma merkezileşmeye baskın çıktı; soy akrabalığı baskın işlevler edinebilir, soylular sınıfına aniden ortaya çıkan ve kısa süre sonra tecrit edilen küçük, arkaik bir toplum görünümü kazandırabilirdi. Çünkü bu durum tarihsel bir parantezden ibaretti.

Görünürde daha ilerici olan ikinci değişim, 1180 dolaylarında Kuzey Fransa'nın tamamında gerçekleşti. Başlangıçta sosyoekonomik bir görünüme sahipti; paranın kullanımındaki artış ve servetin taşınır mallara dönüşmesi, bu yüzyıla damgasını vuran büyümenin sonucuydu; tüketici aristokrasi müsrifti ve sorumsuz "akrabalar"ın yıkıcı harcamaları aristokrasinin bütün bir kesimini iflasa sürükleyebilecek nitelikteydi. Akrabaların savurganlığı, destan-romans edebiyatının ana temasıydı (*Garin le Loheren* ve XII. yüzyıl sonuna ait daha birçok eser); yankılarını Lambert d'Ardres'da bulmak mümkündür; yazının kullanımındaki artışla ani bir şişkinliğe ulaşan arşivler de bunun bir başka kanıtıdır. Rücu hakkı güzel bir şeydi, ama bir yandan da, hak sahiplerinin mülkü devreden akrabaya, potansiyel alıcılara verdikleri fiyatı verebilmeleri gerekiyordu; akra-

ba onayının hızla yok oluşu, aslında çiftin zaferinin bir kanıtı değil, soyun gerilemesinin habercisidir. Soyun gerilemesine bilhassa değişimin ikinci yönü, klasik feodal düzenin ortaya çıkışı katkıda bulundu; bu gecikmiş bir gelişmeydi, çünkü Marc Bloch'un tanımladığı "birinci" ve "ikinci evre" arasındaki sınırın 1050'den 1150/1200'e taşınması gerekir. Kızların *fief*lerini aktarma hakkının sabitleştirilmesi ve küçük erkek kardeşlerin, *fief*lerini (*parage* ve *frérage*'ın tersine) doğrudan babalarının senyöründen ve bilhassa Philippe August'ün "kraliyet mülkü" gibi kraldan almaları, babayanlı soy zincirinin istikbali açısından yıkıcıydı. İlk dönem feodal senyörlerinin kaybına elbirliğiyle sebep olan ekonomi ve hukuk, ortaklara intikam aldılar.

Arthur ve Charlemagne'ın etrafında dönen hayali dünyaların düzenleniş biçimi olan geniş "akrabalıklar"ın bağlılığı, şüphesiz sadece soya o kadar bağlı olmayan daha feodal bir gerçeklikle karşıtlık kurularak ifade edilir (bunun bir kınama mı, yüceltme mi olduğu tartışılabilir). Bu edebiyat, aristokrasinin nostalji ve telafi edici hayal ihtiyacını karşılar, fiilî modellerini değilse de, bahanelerini oluşturur – soylu hanımların konumu da bunun bir kanıtıdır. Ne var ki kurgusal soylar, gerçek bir sosyolojinin kurallarına uygundur; truverlerin, makbul bir evlilikle artan saygınlıkları, bütün akrabalara karşı koruyucu ve dengeleyici olan daimi misafirperverlik görevleri, can dostluğu bağlarının "içgüdüsel" ve "ilkel" olmamakla birlikte tekrarlanan gücü hakkında söyledikleri, harfi harfine gerçeğe uygundur. Bu tür kalıpların barındırdığı gerçek, yasaların ortaya koyduğu gerçekten daha dolaysızdır, hukukun ve toplumsal pratiğin diyalektiğiyle o kadar bulandırılmamıştır, çünkü yasalar, bir toplumun tek tek sorunlarını çözme amacı güder ve bu soruların ciddiyetine sadece anıştırmayla değinirler; toplumun evriminden önce mi sonra mı geldiklerini, bu evrime paralel mi yoksa karşı mı olduklarını bilemeyiz, şartların değişmesini beklemek yerine soya dayalı bir oluşumla karşılık vermek, sadece aristokrasinin tekelindeki bir imkân değildir; güvenlik amaçlı veya büyük öncü işletmelerin kurulmasını hedefleyen, son derece sağlam köylü soylar da olabilirdi (ama bunu kanıtlayacak kaynaklar yoktur); ne var ki, ele aldığımız yer ve dönemlerde köy cemaatleri ve senyörlüğün engelleri bu tür kaynaşmaları yararsız veya imkânsız kılmıştı muhtemelen. Öte yandan, asil soylar, incelediğimiz şekle benzer biçimde başka dönemlerde de var oldu; genişleyen aristokrasi, uzun süre bo-

yunca, "Érembaud"lar gibi, üstelik onlardan daha başarılı biçimde bir *genus*'un ana hatlarını oluşturdu; bu arada toplumsal çöküşten kurtulmaya kararlı eski aristokratlar, temel soyun yandaşları kadar aristokrasinin duygularını ve pratiğini de güçlendirdiler.

Sonuçta, okuru makrotarihsel özetin yüzeysel cazibesiyle karşı karşıya bırakmaktansa, gözlemlerimizdeki boşluklara ve gerçek bir soy veya aile "yaşantı"sını değerlendirmenin neredeyse çaresiz zorluğuna bir kez daha dikkatini çekmeyi tercih ediyoruz. Her şeye rağmen, akrabalık ağları yabancı bir dünya izlenimi yaratsa da, feodal dönem insanlarının ender ve dolaylı itiraflarıyla aynı derecede anlamlı çığlık ve suskunlukları, bize o kadar da uzak olmadıklarını hissettirmektedir.

D.B.

Rönesans'ın eşiğinde Toscana ileri gelenlerinin özel hayatı

Tıpkı bir önceki gibi bu tablo da temelde egemen sınıfı betimler. Ama bir öncekiyle kıyaslanamayacak kadar belirgindir. Tarihçilerin hizmetindeki belgeler üç yüzyılda önemli ölçüde artmıştır. Maddi uygarlığın çok sayıdaki kalıntısına, ressamların tanıklığına, noter arşivlerini dolduran envanterlere, ilk tanık olarak seçtiğimiz bu ilerlemiş bölgede, Floransa yöresinde aile reislerinin tuttuğu hesap defterleri, hatıratlar ve son olarak da özel hayatın sorunlarına ilişkin yepyeni bir bakış açısı getiren profesyonel veya amatör ahlakçıların düşünceleri eklenir. Avrupa'da özel hayat, nihayet tarihöncesinin karanlığından sıyrılmıştır.

G.D.

Özel çevrelerin dökümü ve tasviri

İnsan tek başına yaşamak üzere yaratılmamıştır –özel yönelimlere sahip olan münzevi kişiler ve haydutlar hariç–; insan sosyal bir hayvandır ya da Venedikli Fransisken keşiş Fra Paolino'nun deyişiyle (1314): *Fagli mestiere a vivere con molti.*[1] *Con molti*, çok sayıda insanla, ama bir düzensizlik içinde değil. Yine Paolino'nun görüşüne göre, toplum içinde yaşamak iç içe geçmiş üç çevreye katılmak anlamına gelir: büyük siyasal topluluk, yani kent veya krallık (ya da bir başka bölge), komşular topluluğu (*vicinato*) ve ev. Bu yaygın bakış açısına göre, kamu alanı (kent veya krallık) içinde tek tek grupları saptamak mümkündür; bunlar özerk, özel diye nitelendirebileceğimiz topluluklardır. Ev

1 Çok sayıda insanla yaşamak üzere yaratılmıştır.

Floransa kentinin planı, yak. 1470. Güney yönünde tepeden görüntü, başlıca kent yapıları (yaklaşık seksen). Arkatlı avlularla, bahçelerle çevrilmiş, kent dokusundan duvarlarla ayrılmış binaların çoğu (manastırlar, hastaneler, saraylar) görünür biçimde özel sosyalleşme merkezleri, küçük özel dünyalar oluşturur. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Lat. 4082.)

(*casa, ostau* vs), çekirdek topluluktur, ama özel hayatın tamamını kapsamaz. Özel hayat, aile ve konutun dışına taşarak, Fransisken keşişimizin *vicinato* diye adlandırdığı daha açık bir çevreyi etkiler. Komşuluk demek, komşular arasındaki, her gün yan yana bulunan insanlar arasındaki dayanışma demektir, ama basit ev hayatının uzantısı olan bu özel antenler, insanları barındıran geniş topluluğa (kent, kanton) çeşitli biçimlerde nüfuz eder. Dolayısıyla, özel hayatın eşiğini aşmadan önce nerede bulunduğunu araştıracağız.

Aile

Özel hayat her şeyden önce ev hayatı, aile hayatıdır. Ailenin, özel hayatın çekirdeğini oluşturduğu konusunda herkes hemfikirdir. Ev, yuva, yani en vazgeçilmez ve sıcak özel alan, çoğunlukla dar bir çevre olarak algılanır. Yine Paolino'ya göre ev, erkek, karısı ve çocukları ile vazgeçilmez kabul ettiği bir tek hizmetkârdan ibaret olmalıdır. Paolino'dan yüz yirmi yıl sonra, L.B. Alberti de aileyi aynı özlü topluluk olarak tanımlar. Koca, çocuklar, eş, hizmetkâr ve hizmetçiler: "İşte aile dediğimiz şey." Bu ahlakçılara göre, ilk özel çekirdeği, gerçek yuvayı çift temsil eder. Durum gerçekten de bu mudur? Söz konusu dönemde İtalya'da çiftler gerçekten özerkliğe kavuşmuş mudur?

Vergi mükelleflerinin beyanları sayesinde İtalyan ailesinin bileşimi XIV. yüzyıldan itibaren su yüzüne çıkmaya başlar. 1348'den sonra ortalama aile büyüklüğü 4 kişinin pek az üzerinde (Bologna, 1395: 4,30; Toscana, 1427: 4,42; Siena, 1453: 4,28), hatta bazen altındadır (Floransa kenti, 1427: 3,80; Lucca, 1411: 3, 91); bu sınırlı sayılar anne, baba ve iki çocuktan oluşan çekirdek ailenin hâkimiyetini ortaya koyar adeta.

Ne var ki bu ortalamalar, bilhassa 1348'den sonraki veba salgınları yüzünden düşüktür. XIV. yüzyıl başında yaşayan aileler muhtemelen daha iyi durumdaydı; XV. yüzyılın başında balık istifi yaşanan kantonlar hâlâ mevcuttur. Örneğin, San Gimignano'da köylüler bir evde 1290'da ortalama 6 kişi, 1428'de ise 7 kişinin üzerindedir. Bu yüksek sayılar evlerin tek bir çekirdek aileyle sınırlı olmadığı kanısını uyandırır; evler tek tek ele alındığında, varsayım doğrulanır: ortalama büyüklüğü en şişkin (7 ve üzeri) olan hanelerin yanı sıra diğerleri de (4 veya 5) çok farklı görünümde aileleri bir araya getirir. Christiane Klapisch ve David Herlihy'nin değerli araştırmaları, 1427'de ortalama hane büyüklüğü 3,80 olan Floransa'da, hane halklarının çok geniş bir yelpaze oluşturduğunu gösterir: tek tek kişiler (dullar ve bekârlar); basit çekirdek aileler (çocuklu veya çocuksuz); (yaşlı

Andrea Mantegna, *Gelin Odası* (kuzey duvarından detay), yak. 1474. Mantova senyörü Gonzaga'nın bu aile portresinde (toplam 18 kişi), solda Marki III. Ludovico'nun elleri, sağda eşi Hohenzollernli Barbara yer almaktadır. Etraflarında oğulları, kızları, bir gayrimeşru evlat (?) ve yakınları. Hükümdarların özel hayatı ailenin dışına taşar ve sınırları belirsizdir. (Mantova, düklük sarayı.)

veya genç bir akrabanın, bir erkek kardeş veya kuzenin de dahil olduğu) geniş aileler; birden *fazla* çekirdek ailenin bir araya geldiği evler (anne babanın ailesiyle birlikte çocukların veya kardeşlerin aileleri). Yukarıda tanımlanan sınırlı kalıp, basit çekirdek aile, çoğunluğu oluşturmakla birlikte (toplam hane sayısının %54,8'i) gerçeğin tamamını temsil etmekten uzaktır; yalnız yaşayan insanlar bulunduğu gibi (toplam hane sayısının %13,5'i), tersine, ailelerin ayrı birer hane oluşturması da şart değildir.

XV. yüzyılda Toscanalı çiftlerin toplu yaşama eğilimi kent-

Domenico Ghirlandaio, *Aziz Francesco'nun Hayatından Sahneler*, "Dirilen çocuk mucizesi" (detay), 1483-1486. Çocuğun yatmakta olduğu tören yatağının etrafında yirmi kadar soylu, iki grup halinde, solda (*bu sayfa*) ve sağda (*sayfa: 175*) olmak üzere toplanmıştır. Mesenin ailesi azınlıktadır. Francesco Sassetti yakınlarının etrafında yer alan kentin ileri gelenlerine (Albizzi, Strozzi vs) saygılarını sunar. (Floransa, Santa Trinità Kilisesi, Sassetti Şapeli.)

lerde yaygın değildir (birden *fazla* çekirdek ailenin bir *araya* geldiği haneler toplam hane sayısının %12'sini oluşturur), ama bu eğilim köylerde, bilhassa zenginler arasında çok yaygındır: köylerde her beş haneden biri birden *fazla* aileyi barındırır; zengin kesimde bu oran %50'ye yükselir. Bu ataerkil hanelerin, ilkel aile modelini temsil ettiği ve çekirdek ailenin, daha yakın tarihteki bir bölünme sonucu ortaya çıktığı düşünülebilir. Ama bu hiç de kesin değildir. XII.-XIII. yüzyıllarda, örneğin Romagna'da kırsal aile az sayıda üyeden oluşur; 7'den fazla üyesi olan hane-

ler inceleyebildiğimiz köylerde istisnaidir. Ne var ki, bizim ele aldığımız dönemde, İtalya'nın kırsal bölgelerinde birden fazla ailenin bir arada yaşaması yaygın bir âdettir. Bu eğilim Bologna yöresinde (1392'de toplam hane sayısının %22'si, 1451'de ovada %36), Lucca yöresinde (1411-1413'te %18), Po Vadisi'nin Ferrara'dan denize uzanan aşağı kesiminde (1481'de %30) mevcuttur. Kentlerdeki hayatın koşulları kentlerde birden *fazla* çekirdek ailenin bir arada barınmasını engellese de, bu güçlükler zenginleri daha az etkiler. 1427'de, Floransa'da serveti 800 florinin üzerindeki zengin hanelerinin yaklaşık %15'i birden fazla aileyi barındırır. Birlikte yaşama alışkanlığı kentlerde soylar ve nesiller arasında farklılık gösterir: 1427'de ünlü Floransalı Rucellai sülalesine ait 26 hane halkının sadece 2'si (%7,7) birden *fazla* çekirdek aileden oluşurken, 1480'de bu oran 28'de 7'dir (%25). Aynı derecede tanınmış bir başka Floransalı sülale olan Capponi'lerde 1427 yılında %8 olan bu oran, 1469'da %54'tür. Sabit bir kural yoktur. Belirleyici olan, koşullardır. Bu tür çevrelerde, bir hanenin nesiller boyunca değişimini gözlemek mümkündür. İlk mali beyanlarda önce genç bir çiftle çocukları çıkar karşımıza; on beş yıl sonra anneyle baba ortada yoktur, ama gençlik çağındaki çocuklar bir aradadır; aradan on yıl daha geçtiğinde, her birinin kurduğu ailelerle birlikte yaşamayı sürdürdüğünü görürüz; ardından kardeşler topluluğu dağılır, aynı evde yaşamayı sürdüren ve artık saygın bir ihtiyar olan kardeş, oğullarının aileleri için hanenin son tanımını belirler.

Her biri yukarıda belirtilen ara durumlardan kaynaklanmış (yetim ve bekâr erkek kardeşlerin aileleri) birden fazla aileyi barındıran bu hanelerin varlığı, bir durumdan ötekine geçişteki esneklik, çeşitli biçimlerdeki büyük ailenin –çift, çocuklar ve atalardan oluşan geniş aile veya birden fazla aile– birçok Toscanalı için, bilhassa kırsal bölgede yaşıyorlarsa veya burjuvaziye mensup iseler, hayatlarının bir döneminde olağan bir tecrübe olmasına yol açar. Belirli dönemlerde de olsa bir dedeyle, kuzenlerle, erkek kardeşlerin aileleriyle yaşamış olmak, birçokları için zorunlu biçimde, ahlakçıların bakış açısından edinilenden daha karmaşık geniş bir aile ve ailevi özel hayat kavramı oluşturmuştur. Floransalı burjuvalar tarafından XV. yüzyılda kaleme alınmış özel hatıratlarda (*ricordanze*) yazarın bu kalabalık birlikte yaşama bağlılığı vurgulanır. Örneğin L.B. Alberti, yaşlı Giannozzo'nun ağzından bu konudaki duygularını sık sık ifade eder: "Ailelerin dağılmasını, birçok kapıdan girip çıktıklarını görmek çok acı; kardeşim Antonio'nun benimle aynı çatı altın-

da oturmaması benim için kederlerin en büyüğü." Bu geniş oluşum o kadar yaygındır ki, aileye ilişkin yasa ve kararnamelerde ve ahlakçıların yazılarında sık sık değinilir. 1287 tarihli bir Bologna tüzüğünde aile baba, anne, kız ve erkek kardeşler ve gelinlerin bir araya gelmesi olarak tanımlanır (ataerkil aile).

Bu haneler, ne kadar açık ve kalabalık olurlarsa olsunlar, genelde sadece erkek tarafının akrabalarını bir araya getirir. Hısımlar, kadın tarafından akrabalar ne kadar yakın veya muhtaç durumda olurlarsa olsunlar (yetimler ve gayrimeşru evlatlar da dahil), haneye çok zor kabul edilirler (ama bir kez kabul edildikten sonra büyük yakınlık ve sevgi görürler). Alberti'nin ısrarla ailenin bir üyesi olarak değindiği hizmetlilere gelince doğal olarak varlıklı ailelerde mevcuttur ve bazen kalabalıktırlar (Floransalı tüccar Bene Bencivenni'nin evinde, 1290 yılında bir uşak, altı hizmetçi; Prato'nun ünlü tüccarı Francesco di Marco Datini'nin evinde 1393 yılında iki uşak, iki hizmetçi, bir köle). Yine de bu genel kural değildir ve zanaatkârlar ara sıra hizmetkâr tutar. Hizmetlilerin hayatı istila etmesi XVI. yüzyıla rastlar.

Doğal olarak, özel topluluğun sınırları hanenin sınırlarıyla çakışmaz. Hem kırsal bölgelerde hem de kentlerde, herkesin amcaları, kuzenleri, aynı hanede yaşayan insanların mahremiyetini bir şekilde paylaşan geniş bir akraba topluluğu vardır.

Burada da akrabalar her şeyden önce soy, yani erkek tarafından aynı atadan gelen bu ortak kaynağın bilincinde olan bireylerden oluşan bir topluluktur. Her yerde olduğu gibi İtalya'da da XIV. ve XV. yüzyıllarda elbette mevcut olan soyların *(consorterie, casate* ve hatta *famiglie)* en eskileri veya ünlülerinin kendilerine bir ad vermeleri soy bilincinin kanıtıdır. Floransa'da 1427 yılında bu bilinç, her üç vergi mükellefinden birinin soyadı sahibi olmasına yol açacak kadar güçlü ve yaygındır. Diğer Toscana kentlerinde bu oran daha düşüktür (%20), kırsal bölgelerde iyice azalır (%9), ama soyadı olmayan köylülerde yeri geldiğinde güçlü bir soy anlayışının ortaya çıktığını görürüz (uzak akrabalarını tanırlar ve aynı koloninin *–consorteria–* parçası olmayı becerirler); gösterişe kaçılmadan gerçekleştirilen dayanışma, bütün çevrelerde çok yaygındır. Bazen, ayrı ayrı soylar birleşerek bir *consorzio famigliare* oluşturur ve kendi temsilcileri, başkanları, tüzükleriyle, özel alanın ilk iki boyutuna (hane, soy) ek bir boyut eklerler.

Son olarak hısımlar, anne, eş ve gelinler aracılığıyla ek bir akrabalık ağı *(parentadi)* oluşturur. Evlilik, devleti ilgilendiren bir konudur ve çok önemli sonuçlar doğurur. L.B. Alberti "birçok

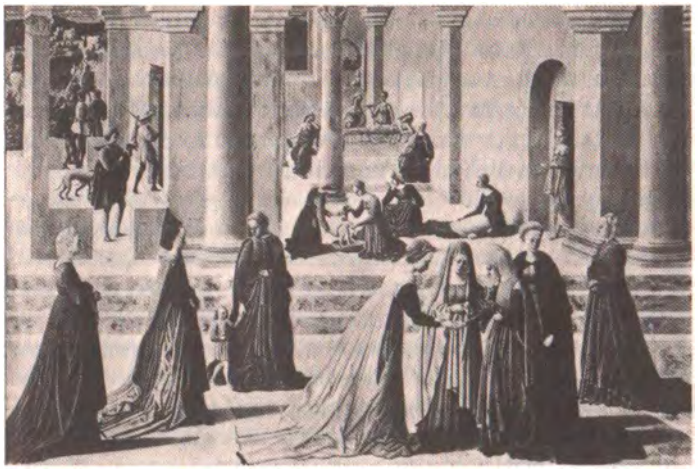

Fra Carnevale da Urbino, *Meryem'in Elisabet'i Ziyareti* (detay), XV. yüzyıl. Kadınlar çeşitli nedenlerle (doğum, hastalık...) buluşup yardımlaşırlar. Arkadaş toplulukları onlar için değerli bir ek özel hayattır. (Roma, Antik Sanat Ulusal Galerisi, Barberini Sarayı.)

ünlü evliliğin, ailelerin çöküşüne yol açarak kavgacı, davacı, kibirli veya kötü niyetli bireylerin oluşumuyla son bulduğuna" dikkat çeker. Buna karşılık, makul ve dikkatle gerçekleştirilmiş evlilikler, ailelere "hısımlarının gayretli şevkini" (F. Barbaro) kazandırır, "yeni akrabalar arasında karşılıklı sevgiyi pekiştirir ve uyum sağlar" (Sienalı Aziz Bernardino), "akrabalık bağıyla yakınlaşan ailelerin birbirleriyle yardımlaşmalarını, birbirlerine tavsiyelerde bulunup destek olmalarını" (Matteo Palmieri) sağlar. Kısacası evlenmek, bazen aşırıya kaçsa da, her şeyden önce özel hayatı tanımlayan ilişkilere, karşılıklı güvene, desteğe ve duygulara yepyeni, vaatlerle dolu bir alan açmak demektir.

Ek ailevi özel hayat

Bazen, ailevi veya kişisel eğilimlerin yol açtığı başka özel dayanışmalar aile dayanışmasını tamamlar veya onunla rekabet eder. Dönemin yazarları, ahlakçı olsunlar olmasınlar, dostluğu ve komşuluğu yüceltirler. Ahbaplığa ve ahbapların çeşitli şekillerde kayırılmasına da, kaynakçalarda bu konuda sergilenen edepli suskunluğa rağmen kısaca değineceğiz. Burada bunun bir oyun, kaçış, yetişme ve itiraz aracı olarak çok sayıda bireye damgasını vurduğunu varsayabiliriz.

Yakınlara değinirken, geleneksel kalıp olarak dostlar –Fransa'da olanın tersine– daima akrabalardan sonra gelir *(parenti, amici)* ve asla onlarla özdeşleştirilmez. Her ailenin, kan ve evlilik bağıyla oluşan çevreyi tamamlayıp pekiştiren sağlam bir dost çevresi mevcuttur. Bu dostlar arasında akrabalar kadar samimi olan-

lar, bilhassa herkesin ait olduğu ailevi topluluklar göz önüne alındığında, çoğunlukla birkaç kişiyi geçmez: Floransalı banker Lapo Niccolini'nin, hatıratında belirttiğine göre, altı yakın dostu vardır (1410 dolayları). Bu dostlar, ileride görüleceği gibi, yerleşik, vefalı, şefkatli ve maddi, manevi her türlü yardıma hazırdırlar. Öte yandan, ilişkilere özen gösterilir ve derinleştirilirse, dost çevresi genişleyebilir. Ahlakçılar ve hatırat yazarları bunun gerekliliği ve yararları üzerinde sık sık dururlar. Dostluk kendi içinde değerli bir şeydir. Hümanistler, Antikçağ'daki önemli örneklere bakarak, dostluktan hararetle söz ederler. Hemen hemen her ortamda ele alınan dostluk veya akrabalık arasındaki tercih, Cosimo de Medici'nin çevresinde bile hararetli tartışmalara yol açar (Platina). Alberti, dostluğun bütün gücüyle her tür akrabalıktan uzun sürdüğü konusunda hiçbir şüphe taşımaz ve tıpkı şeref gibi, dostluğu da, evin dışında olmasına rağmen hiç tereddütsüz özel bir edinim olarak görür. Floransalı Giovanni Morelli, gerçekçi bir adam sıfatıyla tartışmaya girmeden, babasından gördüğü ve hayatı boyunca amaçladığı hedefi evlatlarına da öğütler: "iyi yürekli, erdemli ve güçlü insanların dostluğunu kazanmak". Giovanni'nin anlattığına göre, babasının değerli dostlarına yaptığı yardımlar ve onlardan bekledikleri –az sonra sayacağız– dostların özel hayata nasıl sıkı sıkıya bağlı olduğunu gösterir.

Pietro Lorenzetti, *Azize Umiltà'nın Hayatından Sahneler* (detay), 1341. Manastırlarda din adamlarına dindışı özel hayattan tamamen ayrı, bununla birlikte âdetlere uygun bir özel hayat sunulur: Yemekler birlikte yenir, yaşlılar gençleri eğitir... Mobilya (masalar, örtüler) ve sofra takımları ailelerdekinden farksızdır. (Floransa, Uffizi Galerisi.)

Komşular, hatırat yazarlarının dilinden düşmeyen standart üçlüyü tamamlar (akrabalar, dostlar, komşular). Gerçekten de komşular, fiziksel yakınlıkları sebebiyle, günlük özel hayatta dost ve akrabalara benzer bir rol oynarlar. Komşulardan pek bir şey gizlenmez. Arada bir yakınlık doğmuşsa, günlük hayata nüfuz etmeleri ve hatta dostluğun eşiğinden geçmeleri için yüzlerce fırsat vardır; Boccaccio, Floransalı asilzade Geri Spini'nin, komşusu fırıncı Cisti'nin iyi niyetle, güler yüzle sunduğu şarabı içtikten sonra onu dost bildiğini anlatır. Komşuluk, sosyal farklılıkları ortadan kaldırır.

Dostlar ve komşular arasında yapılan seçim, kimilerini makbul vaftiz babası konumuna getirir; birden fazla vaftiz babası geleneği (Fransa'da, örneğin Jeanne d'Arc için de geçerlidir), aileye yabancı kişilerin de vaftiz babası olabilmesi, hızla büyüyen ailelerin etrafında güçlü ve çok özel bir vaftiz anne ve baba çevresi oluşmasına yol açar. Örneğin, 13 çocuk sahibi olan Niccolini çifti, 32 vaftiz anne ve baba toplamışlardır. Vaftiz babalığı, dostluğa ve komşuluğun teklifsizliğine (vaftiz babaları hem çocuğa, hem ebeveyne bağlayarak) kendine has bir manevi akrabalık, yoğun biçimde yaşanan ve hissedilen bir akrabalık bağı ekler. Niccoli-

ni'lerin çevresinden yola çıkacak olursak, vaftiz baba topluluğunun, tıpkı komşular gibi homojen bir topluluk olmadığı sonucuna varırız. Niccolini'lerin vaftiz babalarının yarısı aileyle aynı çevreden olsa da, toplumsal açıdan çok daha düşük seviyeden kişilerdir. Ne var ki, anlatıcılar tarafından sık sık altı çizilen bir ortak özellik, onları başkalarından ayırır: vaftiz baba oldukları için, vaftiz oğulların ailelerinin konutuna ve mahremiyetine daha serbestçe girme hakkına sahiptirler. Eve istedikleri gibi girip çıkmaları, hizmetçilerle, evin hanımıyla sohbet etmeleri dedikoduya yol açmaz. Vaftiz babalar özel hayatın bir parçasıdır.

Kaynaklara göre, nüfuzlu kişiler (soylular, burjuvalar, işadamları), dost ve komşulara ek olarak taraftarlarla da çevrilidir. XIV. ve XV. yüzyıllarda Toscana kentlerinde birçok siyasal başarının temelinde bu taraftarlar topluluğu yatar. Buna karşılık, mevkiler, lütuflar, vergi indirimleri ve benzer talepler sadece haminin tavsiyesiyle elde edilir. Bu ateşli taraftarların niteliği bizim için anlaşılmazlığını korusa da, hami-taraftar ilişkisinin sıkı fıkılığını sezmemiz mümkündür. Cosimo de Medici gibi şahsiyetler ve bunların etrafındaki soylular sürekli taleplerle karşılaşır; mektup ve armağan yağmuruna tutulurlar, karşılarında yerlere kadar eğilinir, aile büyüğü, baba muamelesi görürler. Kısacası, kendileriyle koruyuculuk ve sevgiye dayanan kişisel bir ilişki kurulmaya çalışılır; o dönemde arkadaşlık olarak nitelenen bu ilişki, aslında soya dayalı ataerkil ve özel bir bağdır. Taraftarlar topluluğu, yapay bir soy üyelerini başarıya, şerefli mevkilere ulaştıramayacak kadar mütevazı ailelerden gelen kişilerin nüfuzlu kişiler etrafında oluşturduğu ek bir özel alandır. Güçlü bir özel destek olmadan kamu alanında ilerlemek imkânsızdır.

Marjinal ve gizli özel hayatlar

Yuvadan, evden, aileden ayrılmak genellikle tek başına göğüslenemeyecek kadar tehlikeli kabul edilen yabancı bir dünyayı keşfetmektir. Dernekler, loncalar, bütün örgütlü yapılar, evi ikame eden bir çerçeve sunmak üzere mevcuttur. Ama evden kısa bir süre için ayrılındığında, olağan yapılar bulunmadığında veya istenmediğinde, kendiliğinden, özel çevrelerin uzantısı olan, yerini tutan bazen taklidi olan gruplaşmalar oluşur. Her yerde olduğu gibi çocuklar sokakta sınıf farkı gözetmeden gruplar halinde oynar. Kentlerde kafadarlar, aynı mahallenin çocukları veya belirli bir meslekten zanaatkârların ayak işlerine bakan çocuklar bir araya gelerek sürekliliği olmayan ama tekrar edilen, onları bir grupta toplayan oyunlar oynarlar. Kırsal kesimde (örneğin Val d'Elsa'da) Azize Verdiana'nın altı-on dört

yaş arasındaki arkadaşları, kırlara yayılmış olan çoban kızlar fırsat buldukça bir araya gelir, bir ağacın veya şapelin gölgesinde uzun uzun gevezelik ederler. Bu çocukça sohbetler aynı zamanda ciddidir; dinden, azizlikten söz edilir. Çocuklar büyüyüp ergenlik çağına geldiğinde de kafadarlar birbirinden ayrılmaz, sevdiği kızın gönlüğünü kazanmış arkadaşlarına eşlik eder, veya aynı mahallenin gençleri sırf gülüp eğlenmek amacıyla düzenli aralıklarla toplanır; bazen yıllarca aynı topluluk dağılmadan varlığını sürdürür. Gençler yaratıcılıktan yoksun değildir. Ama bazen daha sıkı bir örgütlenme içine girerler; kendi üniformaları, gelenekleri, adları, az çok gizli törenleri ve aralarında rekabet vardır. Bir davanın tutanaklarından, 1420 yılında Floransa'da, biri Berta, öteki Magrone adında iki çete olduğunu ve gençlerin yumruk yumruğa dövüştüklerini öğreniyoruz. Floransalı erkeklerin uzun bekârlık dönemleri, yaklaşık otuz yaşına kadar ailevi ve siyasal sorumluluklar üstlenmemeleri ve bundan kaynaklanan tatminsizlik, onları ailenin dışındaki bu gizli dostluklara, özel hayatın yerini tutan, kendi sırları ve kendine özgü adı olan çetelere katılmaya iter.

Bazen genç evliler, bilhassa kadınlar, düğünden sonra da özel hayatın bu marjinal uzantısına katılmayı sürdürür. Bu katılımlar tali ve gayriresmi olmakla birlikte anlamlıdır. Kadınların da evin dışında buluştukları, günah çıkarmaya veya başka yerlere birlikte gittikleri kendi kafadarları vardır, onlardan gizli saklıları yoktur. Bir kadın, yaşadığı yerden uzaklaşmak, köyden kente, bir kentten diğerine, hatta uzun hac yolculuklarına çıkmak için genellikle aynı güzergâhı izleyen bir kadınlar topluluğuna katılır. Yörenin müstakbel azizesi genç Agnès Montepulciano'ya bir grup kadınla birlikte gider; benzer biçimde, Azize Verdiana da Castelfiorentino'dan Santiago de Compostela'ya, çoğu kendi kasabasından kadınlar olan ve bilhassa birlikte yolculuk yapan başka hacılarla gider. Kimi tarikat üyesi, kimi dul olan ve aralarından birinin evinde kutsanma amacıyla tamamen özel toplantılar yapan dindar kadın topluluklarını ve münzevilerin (örneğin Azize Verdiana) hücreleri etrafında toplanan yörenin sofu kadınlarının oluşturduğu mürit topluluklarını da unutmamak gerekir. Kadınlar gibi erkeklerin de bu ek özel hayata ihtiyacı, eğilimi ve imkânları vardır. Tek başlarınaysalar, aileleri yoksa, Sacchetti'nin, aynı yollarda dolaşarak sadaka toplayan ve akşam olduğunda, birlikte tuttukları odada kazançlarını paylaşan üç kör dilencisi gibi bir araya gelip birbirlerine destek olurlar. Ama evli kişiler de ara sıra özel hayatın uzantısına

eğilim duyar; kırsal kesimde bunun en iyi örneği *pazar* eğlencesidir; Pontassieve (Toscana) hanında bir bayram gecesinin tasviri çok sayıda köye uygulanabilir: "Her bayram gecesinde olduğu gibi, otuzu aşkın köylü içip eğlenmek, gevezelik etmek için bir araya gelmişlerdi" (XV. yüzyıl sonu). Son olarak da hacıların, tüccarların, çobanların, denizcilerin, zorunlu olarak uzun vadeli ve ortaklaşa bir gurbet yaşantısını gerektiren, erkeklere özgü meslekleri icra edenlerin, diğerlerinden farklı ve uzun süreli özel hayatları vardır.

İtalya'da yüksek düzeyde bir kentleşme ve sosyalleşmenin gözlendiği bu dönemde, her kişi hayatı süresince (kendi muhitinin yerini tutan veya uzantısı olan) farklı ortak sosyal çevrelere –kalıcı ya da geçici biçimde– dahil olma imkânına, zorunluluğuna veya arzusuna sahiptir; kişinin kendi seçimine bağlı olan bu sıcak, teklifsiz, sırdaş çevreler ailevi özel hayatın silik benzerleridirler.

Ahbaplık bazen suç ortaklığından çok ince bir çizgiyle ayrılır. Gençlerin oluşturduğu çetelere bakarak bunu tahmin etmek mümkündür. Yasaların açıkça dışına çıkan ve düpedüz suça yönelen ahbaplıklar da mevcuttur. Basit ahbaplıktan çok bazen bir topluluğun üyelerini gruba bağlayan tutku, yasadışı ve gizli oluşları, onları özel çevrelerin bir karikatürüne dönüştürür.

Her şeyden önce şans oyunları, bilhassa zar oyunu vardır. Her yerde tutkuyla, gündüzleri ve özellikle de geceleri zar atılır; evlerde (ailevi özel hayatın bir parçası olarak), kumara izin verilen belirli yerlerde (panayırlar, pazarlar), en çok, kaçak oynanan kumar için, birkaç oyuncuyla bir lambanın sığışıp gizlenebileceği en ufak yerler bile uygundur: boş pazarlar, kapı önleri, saray girişleri, ara sokaklar, meydan köşeleri, nehir kenarları, vs. Buralarda toplanan gürültülü kalabalıklar, çok çeşitli mahallelerden birbirini tanımayan insanları tesadüfen bir araya getirerek, aynı mahallenin veya kilise bölgesinin sakinlerini birleştiren sosyalliğin dışında bir beraberlik oluşturur. Bununla birlikte, kumarın birleştirdiği bu insanlar (daha geçici, tali ve dağınık bir topluluk olan eşcinseller gibi), bütün rahatsızlıklara, soğuğa, polis devriyelerine rağmen, kendilerini bir araya getiren şeye tutkuyla sarılırlar. Bu, özel sosyalleşmenin kendine has, gizli, talepkâr, ama yaygın bir uzantısı olarak özel hayatın bir parçasıdır.

Son olarak, aynı anatomik levhanın daha uç bir noktasında, yasaların açıkça dışında yer alan renkli ve acımasız ama çoğunlukla da katı kurallarla örgütlenmiş çeteleri; dönemin uzun savaşlarının, fidye ve vurgunlarının gurbet, seferberlik ve serseri-

Pellegrino di Mariano (tahmini), *Hastane Hayatından Sahneler* (detay), XV. yüzyılın ikinci yarısı (Siena Santa Maria della Scala Hastanesi'nden). Yemeklerin hastalara dağıtılması. Bu örnek hastanede bakım moderndir. Her hastanın kendine ait bir yatağı, perdesi, yemek tepsisi vardır. Bütün bunlar, hastanelerde de, ailelerde de yenidir. (Siena, Ulusal Resim Müzesi.)

lik kurbanları arasından topladığı kişileri bir araya getiren haydut çetelerini görürüz. Aile hayatının özlemiyle damgalanmış olmakla birlikte ailenin olağan kurallarının tamamen dışında kalan bir özel hayat, çadırlarıyla, kumarıyla, fahişeleriyle baştan aşağı kurulur.

Yaşların ve cinsiyetlerin karşılaşması

Bireyi çevreleyen iç içe girmiş bütün bu çevreler (aile, soy, akrabalar, dostlar, komşular, ahbaplar, gizli özel hayatlar) bireyi yüzlerce insanla yakın ilişkiye sokar. Dönemin demografisine ilişkin bildiklerimiz, bu sınırlı kalabalığın ana hatlarını belirlememize imkân tanır. Veba salgınları öncesinde evler adeta çocuklarla dolup taşmaktadır. Ama bu, tek tek örneklerden edindiğimiz bir izlenimdir sadece. XIV. yüzyılın sonunda ve XV. yüzyılda, elimizde birtakım rakamlar vardır. Kimi kırsal bölgelerde 1371 yılında gençlerin oranı hâlâ çok yüksektir: Prato yöresinde on beş yaşından küçükler nüfusun %49'unu oluşturur; günümüzde gelişmekte olan bütün ülkelerden yüksek olan bu oran, yirmi yıl sonra Bologna yakınındaki Budrio kasabasında pek az düşmüştür (%43). Bu arada, 1348'den sonra yaygınlaşan salgınlar önce çocukları tehdit edip sayılarını azaltır. İki nesil sonra, 1427'de ise, on beş yaşından küçükler Prato yöresinde nüfusun ancak %37'sini oluşturur; bu oran Toscana'nın tamamında (hem kentlerde hem de köylerde) kırk yıl boyunca değişmeyecektir. Elbette çocuklar hâlâ aile içinde kalabalık bir grup oluşturur (günümüzde Mısır'dakinden biraz daha az, Çin'dekinden biraz daha fazla), ama altmış beş yaş üzeri nüfus da o güne kadar görülmemiş yükseklikte bir düzeye ulaşmıştır (Toscana'nın kırsal kesiminde nüfusun %9-10'u; günümüzde Mısır ve Çin'deki oranın çok üzerinde); bu şekilde tanımlanan nüfus, yaşlıların oranı 1430'dan sonra azaldığı halde, nüfusbilimcilere göre yaşlı bir nüfustur. Nüfusun gereğince açıklanamayan son bir özelliği, hemen her yerde (Toscana'da, Bologna yöresinde, Ferrara yöresinde), bilhassa belirli kırsal bölgelerde ve varlıklı kentli sınıfta, cinsiyetler arasındaki açık dengesizlik, yani erkeklerin çokluğudur. XV. yüzyılda, yukarıda tanımlanan özel hayat, yani akrabalar ve yakınların oluşturduğu çevre içinde yaşamak, nesiller geçtikçe sayıları azalsa da, çocuklar arasında yaşamak demekti; aynı zamanda sürekli yaşlılarla görüşüp onları dinlemek demekti; son olarak da (bilhassa burjuvazide ve yetişkinler arasında hissedilen) kadın sayısındaki azalmayla dengesizleşmiş bir çevrede kadınlardan çok fazla söz edilmesi, ama erkek bakış açısının ağır basıyor olması demekti.

Yuva

XV. yüzyıl hatırat yazarları, ortak hayata eğilim ve saygılarını, hatta inançlarını, aile bünyesinde sürdürmeye çalışırlar. Floransalı Gino Capponi 1421'de kişisel günlüğüne çocuklarına hitaben, şunları yazar: "Paylaşımı oybirliğiyle gerçekleştirebilecek duruma gelinceye kadar bir süre birlikte yaşamaya devam etmeniz" gerekir; doksan yıl sonra, 1510'da bir başka Capponi, Andrea, Cortona piskoposu olan amcasına, aile şerefine uygun ve amcanın arzusunu tatmin edecek şekilde, kardeşiyle bütün varlıklarını birleştirip birlikte yaşamaya karar verdiklerini bildirir. Birlikte yaşamak, Alberti'nin de, sözcüsü Üstat Giannozo'nun ağzından açıkladığı idealidir: "Bütün yakınlarımın aynı çatı altında yaşamasını, aynı ateşle ısınmasını, aynı sofrada yemek yemesini isterdim." Bütün yakınlarla kastettiği, şüphesiz aile üyeleridir. Ama en azından söz konusu mevkideki (kentsel büyük burjuvazi) herkes ataerkil aile yapısını korumak istediğini söyler. Bu arzunun somut ve kesin yanı, gördüğümüz gibi, aristokrasinin birden fazla aileyi barındıran hanelerinde kısmen gerçekleşir; ne var ki bu arzunun daha derin ve daha genel bir yanı da vardır: aile reisleri birlikten, şereften, aileden söz ederken, hem yuvada göstermelik olmayan gündelik bir uyuma, hem de ailenin ötesinde, soyu ve dostları da bir araya getiren kalıcı bir anlaşmaya duydukları özlemi dile getirmektedirler. Günlük hayat bu dileği doğrular mı, yalanlar mı? Birlikte nasıl yaşanmaktadır?

Ambrogio Lorenzetti, *Kırda İyi Yönetim Etkileri* (detay), 1338-1341. Banliyöde soylu konutu. Kente yakın geniş kırlara açılan (mazgallar sadece zararsız gösteriştir) konut bütün akrabaları ve arkadaş topluluklarını ağırlamaya hazırdır. (Siena, Halk Sarayı.)

Konut türleri

Ne kadar aile türü varsa –sınırlı-kalabalık, yoksul-zengin, kırsal-kentsel vs–, o kadar konut türü vardır.

Koşulların çeşitliliği önce kırsal kesimde kendini belli eder. Çoğu yerde ücretlilerin, küçük işletmecilerin konutları oldukça baştan savmadır; duvarlar kerpiç, çatılar samanla kaplı (Bologna yöresi, Toscana'nın belirli yerleri, bilhassa Lodi yöresi ve Lombardiya'da), boyutları genellikle küçüktür (4-5 m x 8-10 m). Bu, dumana boğulmuş, iç bölmeleri bulunmayan daracık barınaklarda ne dinlenmeye yer vardır, ne de mahremiyete. Toscana'da çiftçi ve ortakçıların yaşadığı çiftlikler (*poderi*) genellikle daha düzgündür: daha sağlam malzeme kullanılması (duvarlar için taş veya tuğla, çatılar için kiremit) ve daha büyük boyutlar (10-12 m x 5-6 m x 5 m) evleri daha yaşanır hale getirir. İçerisi iki katlıdır ve genellikle bir kiler, bir salon, bir veya birkaç oda, ayrıca dışarıda işlik görevi gören balkonlar bulunur. Piemonte ve

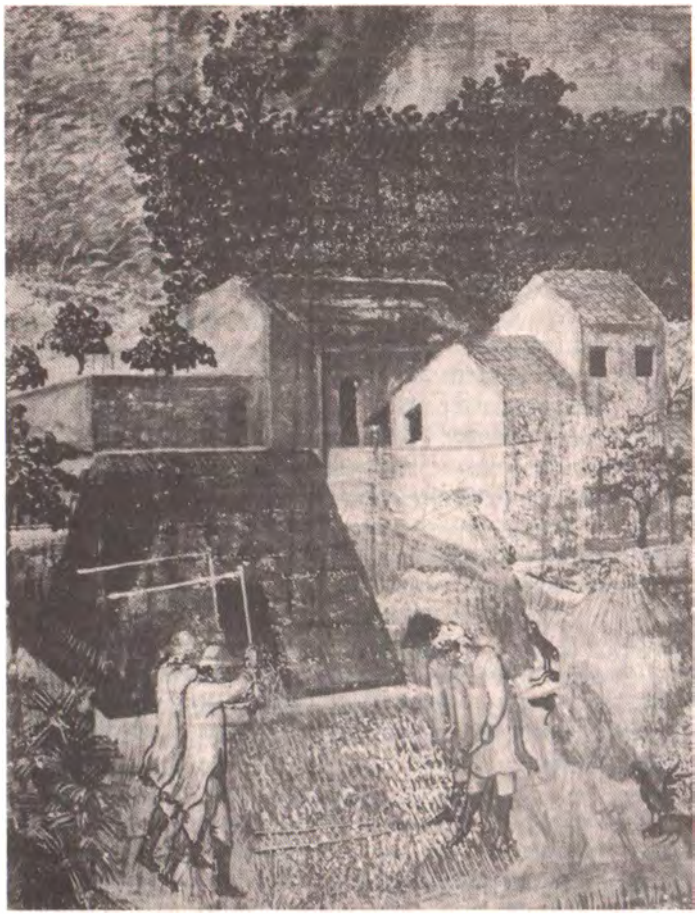

Ambrogio Lorenzetti, *a.g.e.* Köylü konut: çok sayıda sağlam, kiremit çatılı yapı; ek yapılar; birbirine bitişik, ikişer katlı üç ana konut; duvarlarla çevrili bir meyve bahçesi. Birden fazla aileyi barındıran küçük bir köy mü? Daha büyük ihtimalle tecrit edilmiş, donanımlı bir *podere* (işletme); refah içinde çalışıp yaşayan bir çiftçi (mülk sahibi veya kiracı) ailesi.

Emilia Apenninleri'nde aynı modelin yüzlerce değişik türevine rastlanır (dıştan merdiven, üst katta balkon ve odalar, zeminde ahır). Surların içinde üst üste yığılmanın kural haline geldiği müstahkem kasaba ve köylerde barınma koşulları daha farklıdır. Lodi yakınındaki San Colombano'nun en eski bölümünde 1437'de yedi konut (*domus*) vardır. Taş duvarları (sırtlarını kent surlarına vermişlerdir) son derece sağlam olmakla birlikte, bu konutlar da diğerleri gibi dardır; dördü 27 m^2'den küçük ve iki odalıdır; berber ve diğer zanaatkârları barındırırlar. Buradaki sıkışıklık, ille de yoksulluktan kaynaklanmaz.

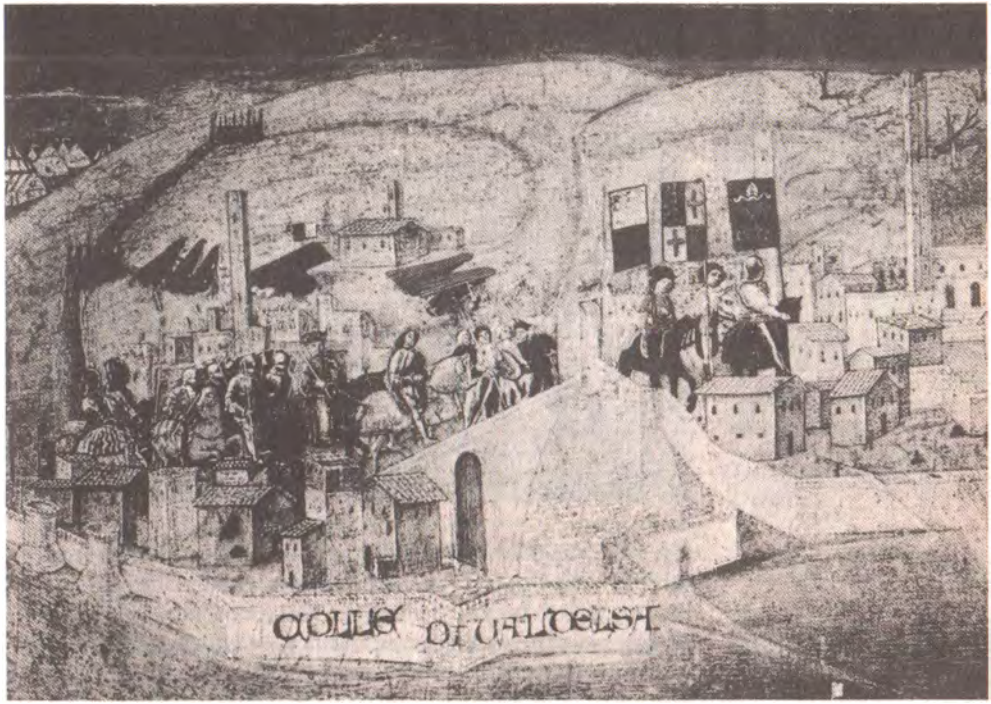

Anonim, *Colle di Val d'Elsa'nın Teslimi 1479*, XV. yüzyıl Napoli ve Papalık orduları Colle'yi işgal eder. Özenle resmedilmiş kent manzarasında çok katlı, geniş, standart yapıda evler dikkati çeker; ahşabın yerini taş veya tuğla (duvarlar) ve kiremit (çatılar) almıştır. Bu büyük kasabada birçok ailenin bir arada yaşayabileceği sağlam kent evleri modeli benimsenmiştir.
(Siena, Devlet Arşivi, Biccherna kayıtları, 1479.)

Tıpkı servetler gibi konutlar da kentlerde daha büyük çeşitlilik gösterir. En azından önemli kentlerde malzeme standartlaşmıştır. XII. yüzyılda çok yaygın olan ahşap binaların yangın tehlikesi çok büyüktü. XIV. yüzyılda Floransa'da da, Bologna'da da, Siena'da da, Cenova ve Venedik'te de ahşap yapılara hâlâ rastlanır, ama yapılarda daha güvenli malzeme, tuğla veya taş kullanma alışkanlığı yaygınlaşmıştır: Floransa'da basit yapılarda tuğla, burjuva konutlarında taş; Siena'da basit evler ve saraylarda, en azından kaplamalarda tuğla, XV. yüzyıldan itibarense taş; Cenova'da taş ve ikinci kattan sonra tuğla vb. Malzemedeki standartlaşma, evlerde veya barınma koşullarında bir standartlaşmayı beraberinde getirmemiştir şüphesiz.

Yoksul veya yerleşik olmayan insanlar için kentte yaşamak, derme çatma, çoğu kez kaba saba, hatta kırsal kesimdekinden daha kötü bir konutla yetinmek demektir. Kente yeni göçmüş bekârlar bir odayı paylaşmak zorunda kalır (Floransa, 1330). Oranını bilemediğimiz bazı aileler de daha fazlasına sahip değil-

Simone Martini, *Aziz Agostino Novello*, "Azizin Mucizeleri" (detay), poliptik, 1328-1330. 1330 dolaylarında kalabalık kentlerde çok sayıda hafif eklenti (burada ahşap) cumbalar halinde sokağa taşar. Komünler bu düzensiz, çirkin ve tehlikeli (yangınlar, kazalar) büyümeye karşı mücadele eder. (Siena, Sant'Agostino Kilisesi.)

dir. XIV. yüzyılda Toscana'da ortalama yoksul konutu ya eski (ahşap, kerpiç) ve bakımsız malzemeden daracık bir kulübe ya da çok katlı bir yapıda bir veya iki odadır; en iyi ihtimalle bu iki oda bitişiktir, ama ya en üst katta ya da asma kata benzer bir birinci katta (*palco inferior*) bulunur; bazen de odalar üst üste katlarda yer alır (salon, yatak odası ve belki mutfak) ve binanın ortak merdiveniyle birbirine bağlanır. Her durumda karanlık, rahatsız (çoğu kez mutfak yoktur), avluya bakan konutlardır; cephedeki odalar daha varlıklı kişilere ayrılmıştır. Binanın görünüşü güzel olabilir; hem yatay hem de dikey planda zorunlu bir ayrım, haneleri sosyal konumlarına göre sınıflandırır. Ne var ki, yoksullar belki daha büyük sıklıkla kendilerine ait mahallelerde, sokaklarda, yapılarda toplanmışlardır; bu toplumsal kopuş XV. yüzyılda, en azından Floransa'da daha da belirginleşir. Şunu da belirtmek gerekir ki, bu düzeydeki kiralamalar kısa sürelidir (örneklerin dörtte üçünde bir yıllık). Yoksullar sık sık taşınır. Yoksulluk özel alanı kısıtladığı, aileyi (izdiham ölçüsünde) sıkıştırdığı gibi, daha geniş özel dayanışmaları da (dostluklar, komşuluklar) tam oluşacakları sırada koparır. Geriye tek çare olarak, konutların yerleşiminden bağımsız, daha esnek ilişkiler olan taraftarlık kalır, ama bu aynı zamanda daha bağımlı bir ilişkidir, üstelik en yoksulların zengin taraftarlara katılmaları zordur.

Genelde İtalyan, özellikle de Toscana kentlerinde zanaatkârlar, esnaf ve orta sınıfın *(popolo medio)* tamamı, ister kiracı

olsunlar (çoğunluk), ister ev sahibi, dairelerde veya müstakil evlerde, kısacası daha geniş ve daha düzgün konutlarda yaşarlar. Bu konutların esas kısmı, doğal olarak, bütün Ortaçağ konutlarında mevcut olan iki bölümden yani salon (*sala*) ve yatak odasından (*camera*) oluşur, ama ek konforlar da vardır: (yoksul konutlarında bulunmayan) mutfak giderek daha sıklıkla avluda değil evin içinde, ama çoğu kez en üst katta, tavanarasında yer alır; çoğunlukla ayrıca bir avlu, bir bahçe, bir kiler, bir ahır, özel bir kuyu da vardır; hepsinden önemlisi, gerçekten bir lüks sayılan şey ailenin iki (hatta birkaç) yatak odasına sahip olmasıdır; müstakil evlerde yatak odalarının her biri bir kattadır, aksi takdirde genişçe bir yatak odası bir bölmeyle ikiye ayrılır. Tercihen salon sokağa, yatak odaları (bilhassa kadınlarınkiler) avluya bakar. Floransa'da XIV. yüzyılda gerçekleştirilen arsa düzenlemeleriyle yeni düz sokaklar boyunca çift bakışlı (sokak-bahçe) ve basit planlı (sokağa bakan salon, bahçeye bakan yatak odaları) evlerin sayısı arttı; bu evler hem yeni bir komşuluk türünü (uzaklaştıran sokak, yaklaştıran küçük meydanın yerini alıyordu) hem de mahremiyeti (aile bahçesinin, bireysel yatak odasının öne çıkması) teşvik ediyordu.

Demir aplik, XIV.-XV. yüzyıl, Floransa, Giandonati Sarayı. Özel konfor ve lüks, yan sanat dallarını teşvik eder. Güzel bir demircilik örneği (fenerlik ve bağlantı halkası).

Önemli meslekleri icra eden zengin burjuvazinin (*popolo grasso*) ve soyluların konutları daha rahattı. XIII. yüzyılda yaşadıkları, geniş alan ve konfordan yoksun, müstahkem ve mazgallı yapılar, yerlerini daha açık, daha ferah konutlara bırakmıştı; bu evlerin örneklerini Toscana'nın bütün kentlerinde (Pisa, Siena, Lucca, Floransa) ve Lombardiya'da görmek mümkündür. Diğerleri (orta sınıfın evleri) gibi tuğla veya taştan inşa edilmiş olan bu evlerin farkı, cepheleriyle açıklıklarının boyutları ve bezeme öğeleriydi: çeşitli demir işleri (halka, fener, çengel), pencerelerde küçük mermer sütunlar (Siena'da) veya beşik kemerli geniş açıklıklar (Floransa), çatı kenarlarında kırtıklar, vb.; ayrıca iç mekânlar da çok daha genişti elbette. Floransa'da bu türden ilk konutlar XIII. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıktı (Mozzi, Frescobaldi, Spini, Peruzzi sarayları) ve XIV. yüzyılın ilk yarısından itibaren, belli başlı tüccarların kent konutları bu modele uyarlandı. Bu sağlam, konforlu yapıların çoğu –özellikle yukarıda saydıklarımız– zamana karşı koyabildi; hâlâ hayranlıkla seyrettiğimiz yüksek cepheleri, sert bir ciddiyet sergilemekle birlikte dükkânlar (zemin katta) ve pencere açıklıkları (üst katlarda) görünümü yumuşatarak binayı ferahlatır, kale görünümünden kurtarır.

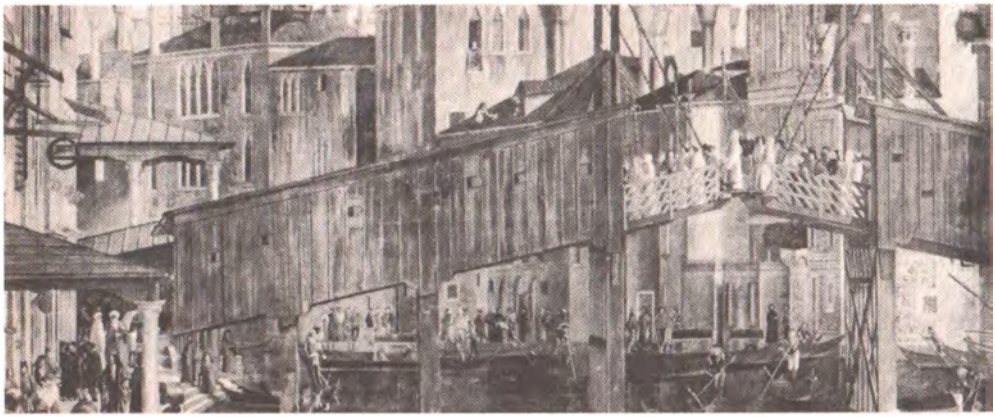

Vittore Carpaccio, *Kutsal Haç Kalıntısı Mucizesi* (detay), 1494. Venedik'teki soylu konutlarının zarafeti, XV. yüzyıl. Toscana konutlarınınkinden aşağı kalmaz. Konutlardaki konfor sayesinde geniş bir özel sosyalleşmenin merkezi haline gelen evlerde yaşayanlar, bayramlarda Büyük Kanal'a taşar. Ahşap köprü o kadar sağlam değildir. (Venedik Akademisi.)

Biraz yersiz bir adlandırmayla saray olarak anılan bu konut türü yerleşikliğini uzun süre korur. Yüzyıl boyunca hangi değişimlerin gerçekleştiğini bilemiyoruz. Ne var ki, 1375'ten sonrasına ait envanterlerden öğrenebildiğimiz iç düzenlemeler gerçek bir çeşitlilik ve eklemlenme gösterir. Örneğin Floransalı Jacopo di Rosso'nun konutu, 1390 tarihli envanterine göre, muhtemelen tonozlu geniş bir giriş (*androne*), mahzen ve/veya kiler (*volta*) olarak kullanılan tonozlu bir oda, iki salon ("birinci" ve "büyük" salonlar), her biri bir salona açılan iki yatak odası, bir mutfak ve bir servis odası içermekteydi. İçinde yaşanan toplam beş oda ve çok geniş *boş* alanlar mevcuttu. Serotino Brancacci'nin, iki yıl önceki beyanına göre, üç salonu, bir sofası, dört yatak odası, iki kileri ve bir mutfağı vardır; ortasında portakal ağaçlı bir avlu bulunan ev iki katlıdır. Tonozlar, bir salon ve bir yatak odası zemin katta, iki salon ve iki yatak odası birinci katta yer alır.

Elbette bu düzenlemenin yüzlerce çeşitlemesi mevcuttur. Her durumda, burjuva konutlarında yeni öğelerin yayılmasını ve önemini, hiç değilse genişlikleri ve eşzamanlılıklarıyla ortaya koyarlar: zemin katın özel kullanımı, eski ticari kullanımın azalması (dükkânlar daha küçük, başkalarına kiralanmış veya ortadan kalkmıştır), salon ve yatak odalarının sayısının artıp ortak mekân içinde özel mekân niteliği gösteren salon/yatak odası birleşmesinin korunması; aileye daha fazla özerklik ve konfor sağlayan depolama ve hizmet alanlarının bolluğu; aile hayatının iki kata yayılması, dolayısıyla ortak kullanımlarla kişisel özel hayatın daha kesin biçimde bölüştürülmesi (anne-baba, çocuklar, hizmetkârlar, ayrı çiftler için özel alanlar); avlunun (he-

nüz oluşum aşamasında olmakla birlikte), konutun estetik ve eğlence merkezi olarak öne çıkması (Serotino evinde tek bir nesneyle, iri bir portakal ağacıyla bezenmiş avlu). XIV. yüzyılda eski kentin dışında düzenlenen arsalar özel bir örnek oluşturur. Buraya yerleşen soylular diğerleri kadar konforlu ve ferah konutlar yapar, ama bu evlerin kendine has konumları, uzun arsaların arka uçlarına, sokağa dik olarak inşa edilmeleri, yanlarındaki basit evlerle çelişen özel bir görünüm yaratır: dikdörtgen planlı, sokak/bahçe olmak üzere çift bakışlı (bahçeyi arsanın boş kısmı oluşturur) ve iç avlusuzdurlar. Bu soylu konutlarının yerleştiği ev dizisinde özgün olan şey genişlikleridir: iki parsele birden inşa edilmişlerdir.

XV. yüzyılda bu düzende gerçekleştirilen ve tartışmaya yer bırakmayan değişikliklerin sonuçlarını doğru değerlendirmek gerekir. Az önce tasvir ettiğimiz konutlara benzeyen, geniş ve konforlu konutların yapımı ve daha çok da düzenlenmesi (büyütme, iç düzenlemenin değiştirilmesi, bitişik binaların birleştirilmesi) XIV. yüzyılın sonuyla XV. yüzyılda da devam eder. Bu konutların bazıları yukarıda belirtilen boyutları korurken, bazıları daha büyük ölçeklidir. XIV. yüzyılın sonundan itibaren, daha önce adı geçen envanterler (1380-1410), Floransa'da iç avlulu (*cortili*), üç veya dört katlı, on iki veya daha fazla odalı birçok konut (Palla Strozzi, Bombeni, Cappelli, Davanzi konutları) bulunduğunu ortaya koyar. XV. yüzyılda Da Uzzano kardeşlerin oturduğu (Via dei Bardi üzerindeki) saray (terim yerindedir) otuz odalıdır: zemin katta dokuz, birinci katta on, ikinci katta on bir oda bulunur. Ama bu konutlar kentin dokusuna uygundur. Çoğu kez tuhaf biçimli olan planları, güç ve rastlantıya bağlı satışlar sonucu elde edilmiş parselin şekline uyarlanmıştır. Cepheleri genel dizilişi izler ve bitişikteki evlerden bariz biçimde ayrılmaz (taşların kesimindeki özen ve ayrıntılar hariç). Zemin katta dükkânlar varlığını sürdürür ya da yeniden boy gösterir; bu değişikliğe iyi bir örnek, Davanzati Sarayı'nın sahibinin 1498'de yaptığı mali beyanda, yapıyı "yün zanaatıyla uğraşan üç dükkânlı saray" olarak tanımlamasıdır.

Bununla birlikte 1440'tan itibaren, eski sistemden tamamen farklı olmasına çalışılan tek tük büyük, ünlü saraylar yapılmaya başlanır: Medici (1446), Pitti (ilk şekli, 1446), Antinori (1465), Strozzi (1489), Gondi (1490). Bu muhteşem yapılar aynı zamanda pahalıdır; yeni binalara yer açmak için bloklar halindeki evler satın alınıp yıkılır. Çoğu kez iki ya da üç kenarı ayrı birer sokağa bitişik olan bu tek yapıların her bir cephesi de bezenmek zorun-

Demir aplik, XV. yüzyıl, Siena, Postierla Meydanı. Bayrak direği işlevi gören işlemeli, armalı demir işi.

XIII. yüzyıl kulesi, Floransa, Via delle Terme. Kule-evler: XIII. yüzyılda, soyların silahlı savunma merkezleri –yan açıklıklar ve taşınır savunma platformlarının yerleştirildiği dayanaklar dikkati çeker– ve en azından geçici konutlar; XIV. yüzyılda, aynı soyların gücünün, birliğinin ve siyasal ağırlığının simgeleri.

Davanzati Sarayı (XIV.-XV. yüzyıl), Floransa. 1350 dolaylarında inşa edilen bu saray cephe hizasına uygundur. Ancak yüksekliği (dört kat), pencere sayısı, genişliği ve sıralanışı, taş işçiliğindeki özen ve konforu onu diğerlerinden ayırır. XV. yüzyılda kâh iki, kâh tek ailenin oturduğu sarayda yirmi kadar oda bulunur.

Medici-Riccardi Sarayı (1444-1464), Rucellai Sarayı (1446-1450), Antinori Sarayı (1461-1466), Strozzi Sarayı (1489-XVI. yüzyıl başı), Gondi Sarayı (1490-1501), Floransa. Dekoru (Rucellai) veya genel yaklaşımları (diğer dört saray) ile dikkati çeken yeni tarzdaki sarayların beş ünlü örneği - Michelozzo, Alberti, Benedetto da Maiano ve Giuliano da San Gallo'nun eserleri. Etkileyici bir anıtsal görünüme sahip, kent dokusuna muzafferane biçimde yerleşmiş, cephelerinde görkemli süslemelere yer verilmiş, müstahkem ve kutsal yerler gibi korkutucu olan bu blok-saraylar şatonun şanlı gücüyle manastırının huzurlu kapanışını bünyesinde birleştirir. Mutlu ve korunaklı bir özel hayatın sürdürülmesine ve gerektiğinde sergilenmesine uygun ortamlar.

dadır. Dükkânların kesinlikle yer almadığı bu saraylar, bahçeleri, güzel iç avlularıyla muazzam genişlikte muhteşem bir özel alana tahsis edilmiştir, ama tamamen içe dönüktürler; yüksek pencereler ve duvarlarla, taçkapılarının ürkütücü kalınlığıyla başkalarının dünyasından korunurlar. Portiklerle çevrili dev avlu her şeyin (açıklıklar, merdiven) yöneldiği bir merkezdir.

Şaşaalı mimarilerinden zannedilenin aksine ve yukarıda tasvir edilen burjuva ve tüccar konutlarıyla aralarındaki muazzam ölçek farkına rağmen, bu saraylar da diğerleri kadar, belki onlardan da fazla, yaşamaya elverişsizdir. Davanzati Sarayı'nın dört katında bulunan on beş odaya karşılık, tarihçi Richard Goldthwaite, yeni tarzdaki sarayların en genişlerinde bile azami on iki oda bulunduğunu belirtir; özel alanın önemli bir bölümü avlu ve bahçelere ayrılmıştır ve yaşanan odaların aşırı yüksekliği ve büyüklüğü, geri kalan alanda oda sayısını arttırmaya izin vermez.

Görüldüğü gibi, Floransa'da en zengin burjuva aileleri iki tür konuta sahiptirler. Yeni yapılan saraylar tartışmasız daha makbuldür ve boyutlarıyla, konumlarıyla, burjuva konutları bütününden kesinlikle ayrılırlar. Bu saraylar, kaçınılmaz biçimde Floransa aristokrat konutunun gerçek modeli olarak kabul edildiğinde, gerçek ya da hayali yönelimi dış görünüşe rağmen bu konutların varoluş nedeni olur: aşırı değer kazanan çekirdek ailenin yüceltilmesine ve biçimlendirdiği üstün bireye hem şatafatlı, hem koruyucu bir kılıf oluşturmak.

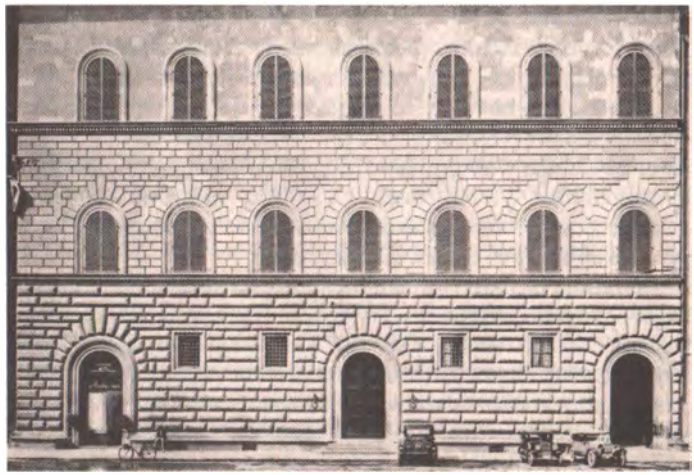

Ne var ki, bu sarayların debdebesi ve mimarlarının tutkusu göz boyamaya yetmez. Floransa'da geleneksel aristokrat konutları arasında bu tür yapılar çok küçük bir azınlığı temsil eder. 1430-1520 yılları arasında toplam iki yüzden fazla aile içeren üç sülalenin, Capponi, Ginori ve Rucellai'lerin çeşitli kollarından sadece iki aile reisi bu tür saraylar yaptırmıştır; diğerlerinin hepsi miras yoluyla edindikleri veya satın aldıkları, çeşitli boyutlarda, genellikle eski, bazıları yüz yıllık evlerde, kısacası Ortaçağ anlayışına ve görünümüne uygun konutlarda oturmuştur. Ne gariptir ki, yapılan yeni düzenlemeler, eklemeler, yükseltmeler vb sayesinde, bu eski konutların saraylardan daha esnek, daha açık ve hatta daha ferah olduğu görülmüştür. Evlere sığdırılan on iki, on dört, hatta otuz odada, birden *fazla* çekirdek aile, mekânın ayrı dairelere bölündüğü durumlarda bile ortaklaşa bir hayat sürebilir. Geniş aile, ataerkil aile Floransa aristokrasisinde gelişmesini sürdürür; bambaşka bir durumla karşılaşabileceğimiz saraylar haricinde bu aile yapısına sık rastlanır.

Konutun düzenlenişi

Yoksulların tek odaları her işleve hizmet eder. Ardından, birden fazla odaya geçildiğinde, her odanın bir işlevi olması beklenir. Avrupa'nın her yerinde olduğu gibi, konutun boyutları elverdiğinde, yani iki odası olduğunda (mütevazı da olsalar kentlerdeki ve kırsal kesimdeki konutların tipik özelliği), bunlardan biri salon-mutfak, diğeri yatak odası olarak kullanılır. Floransa'da olduğu kadar Cenova ve Napoli'de ve diğer yerlerde de, salon-yatak odası bağlantısı temeldir. Zenginlik düzeyi arttıkça oda sayısı da artar ve işlevler çeşitlenir.

Muhtemelen daha genel bir eğilime işaret eden Floransa kırsal yerleşimlerinde, evlerini büyütebilecek kadar varlıklı olan köylüler öncelikler konusunda tereddüt eder: mesleki mekânlara mı öncelik tanınmalıdır, özel odalara mı? Altı kişilik bir ailenin reisi olan Certaldolu Papino di Piero, salon-yatak odası ikilisine hem ikinci bir yatak odası hem de bir kiler eklemişti (1456). Dört kişilik bir başka ailenin reisi ise, salonla yatak odasına bir kiler ve bir ekmek fırını eklemişti. Her ikisi de, özellikle ikincisi, mesleki kullanıma öncelik tanımıştı. Ortakçılar daha iyi koşullarda yaşıyordu. Maso de Montalbino'nun patronu, 1450 dolaylarında kendisine mutfak olarak kullanılan bir salon, bir yemek odası, karı-koca için bir yatak odası, iki oğlu için ayrı birer küçük yatak odası ve bir de vazgeçilmez kiler vermişti. Maso rahat yaşıyordu. Lodi yakınındaki Chartreuse Manastırı'nın

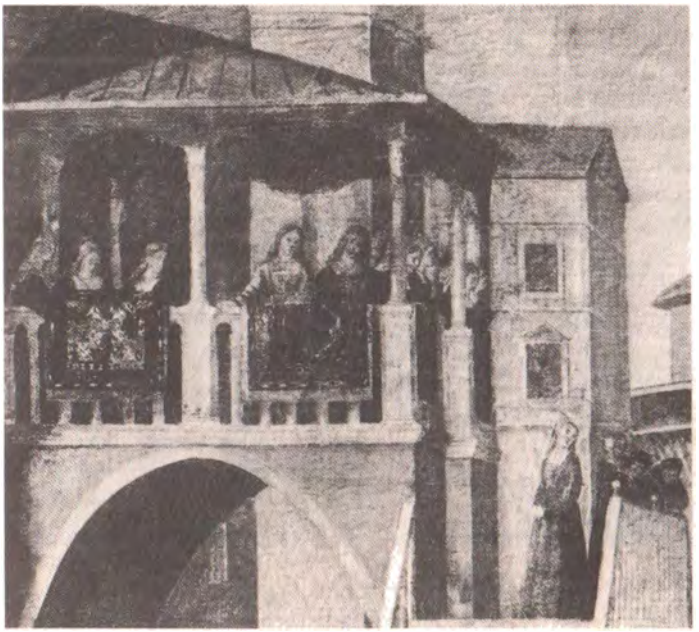

Vittore Carpaccio, *Aziz Trifone'nin İmparator Gordianus'un Kızından Cin Kovuşu* (detay), 1507. Carpaccio'nun hayali olarak bir sarayın yan tarafındaki kemerli geçidin üstüne yerleştirdiği bu balkon, görüntü olarak (parmaklıklar, sütunlar, hafif dam) Venedik'te yaygındır. Lagünde sık sık rastlanan bir görüntü: Gençler (aile üyeleri veya arkadaşlar) seyir amacıyla balkona çıkar; goblenler sahneye bir bayram havası verir. (Venedik, Schiavoni'lerin San Giorgio Okulu.)

çiftçisi de beş odalı bir evde yaşıyordu. Bu meslektekiler için bu olağan bir durum muydu? Bilemiyoruz.

Kentlerde iki odadan üç odaya geçmek, bazen bir mutfak, bazen fazladan bir yatak odası kazanmak anlamına gelir; yaygın olarak başvurulan ve kolaylıkla gerçekleştirilen bu çözüm, esas yatak odasını bir bölmeyle ikiye ayırma yöntemiyle uygulanır; ahşaptan, kerpiçten veya üst üste konan bir sıra tuğladan yapılan bu ince bölme, mahremiyeti pek de korumaz.

Konut büyüdükçe doğal olarak odalar da çeşitlenir. Kileri olmayan basit burjuva evi nadirdir. Ayrıca, zenginlikle birlikte ihtiyaçlar da artar. Varlıklı kişiler, ortakçılık paylarını ve erzaklarını depolamak için çok büyük alanlar kullanır: bir kiler, tonozlar (zemin kattaki tonozlu salonlar mahzen veya depo işlevi görür), bir odunluk, ahırlar, sahanlık veya koridorlarda çeşitli bölmeler; elbette bunların dışında özel hayata özgü salon ve yatak odaları da vardır; gerçekten zengin çevrelerde, XV. yüzyıldan itibaren bütün bunlara holler, sofalar, silah odası, çalışma odası vb, avlu ve arkatları, son olarak da balkonlar eklenir; en üst katta yer alan ve yaz günleri serinlemeye yarayan

Floransa'da Strozzi Sarayı avlusu (XV. yüzyıl sonu), Simone del Pollaiolo'nun (lakabı *Il Cronaca*) eseri.

Floransa'da Gondi Sarayı avlusu (XV. yüzyıl sonu). Bu avluların genişliği, anıtsallığı, klasik kusursuzluğu XV. yüzyıl sonu Rönesans tarzının yetkin örnekleridir. İşlevleri nedeniyle de ayrıcalıklıdırlar: Gündelik özel hayatın merkezi olmalarının yanı sıra taraftarlara, bayramlara, ailenin umuma sergilenmesine de dekor oluştururlar.

balkon XIV.-XV. yüzyıllarda Floransalıların, Sienalıların, Venediklilerin gözbebeğidir; *liago, termanza, corteselle, altane* gibi çeşitli adlarla nitelenen bu balkonların bin bir türüne rastlamak mümkündür.

Odaların katlara bölüştürülmesi tesadüfe bırakılmamıştır. Normal olarak depo ve servis birimleri bodrumda veya zemin katta yer alır; bu birimlere, tonozlu girişle sokağa açılan avlunun arkatlarından geçilir. Evin bir bahçesi varsa, aile reisinin dairesi zemin katta bahçeye açılabilir. Sokağa bakan odalar da dükkân olmadığı durumlarda yatak odası olarak düzenlenebilir. Ama günlük hayat esasen üst katlarda geçer. Birinci katta en güzel odalar, efendilerin yatak odası, sofa, silah odası, çalışma odası ve elbette çoğu kez sokağa bakan cepheyi boydan boya kaplayan büyük salon (Davanzati, Pazzi, Guadagni, Medici sarayları) yer alır. Bununla birlikte, bu odaların birinci katta bulunması ve bu konumda düzenlenmesi de şart değildir. Salon, mutlaka bir veya daha fazla yatak odasına açılmak şartıyla her katta bulunabilir; bazen her katta aynı biçimle yer alır (Davanzati Sarayı). Evin her katı ayrı bir daire olarak kiralanmış da olsa, birden *fazla* çekirdek aile binanın tamamını işgal de etse, her katta ayrı bir özel hayat örgütlenebilir.

Mobilya konforu kentlere özgü bir ayrıcalıktır. Varlıklı çiftçilere ait köy evleri bile, asgari sayıdaki eşyaların yoksulluğuyla dikkati çeker. 1406 yılında ölen Capannale (Mugello) köylüsü Zanobi'nin veraset envanteri bir zenginlik izlenimi uyandırır. Kendi çiftliğinin sahibi olan Zanobi, tarım aletleri, fıçılar, yük ve kümes hayvanları (üç domuz) bakımından oldukça donanımlıydı; buğday ve şarap stoku bir sonraki hasat mevsimine kadar yeterliydi; borcu yoktu. Ama ailesiyle (karısı ve üç çocuğu) paylaştığı tek odada tek mobilya, 2,90 m genişliğinde iri bir yataktır; yatak takımları ve sandıklar dışında asgari ihtiyaçları karşılayacak yeterli eşya yoktur. Gerçi bir hamur teknesi, bir tahıl sandığı, biri küçük ve yuvarlak iki masa, bir küçük *kazan*, bir soba ve birkaç tencere bulunur, ama ne iskemle, ne lamba, ne leğen, ne de tabak çanak vardır. Noterlerde genellikle kayda geçmeyen birkaç eşyanın (değersiz kap kacak) olduğunu varsaysak bile, Zanobi için refah ve başarının, işletmesiyle sınırlı olduğu açıktır. Bütün özenini, gösteriş ve masrafları, işine yöneltmiştir. Özel eşyalar dikkate alınmaz; köylülerin birçoğunun yönelimi bu olmakla birlikte, kent zevkine daha düşkün kimi köy zenginleri, sandık, bank, masa ve lambalara, kısacası evdeki konfora daha *fazla para* harcar.

Kentte yerleşik yoksul aileler (hallaçlar vb) de aynı derecede ilkel eşyalar kullanır; bunların birçoğu da kiralıktır. Ne var ki bu, kasıtlı bir seçim değildir. Kent ortamında odaların düzenlenişi daha önemlidir. Zenginleşmenin, toplumda ilerlemenin ölçütlerinden biri de, eşyaya gösterilen özendir. Örneğin Floransalı bir derici, yani sıradan bir zanaatkâr olan Antonio'nun, dördü yatak odası olan sekiz odalı evinin 1393 tarihli envanteri 553 kalemden oluşur. Bu kalemlerin büyük çoğunluğunu giysiler oluştursa da, bir miktar eşya da vardır. Antonio'nun mobilya olarak en az beşi tam donanımlı (şilte vb) dokuz yatağı, (toplam 15 m uzunluğunda) yedi bankı, dört iskemlesi, iki masası, bir yazı masası (*tavola da scrivere*) bulunur (bunun dışında, lamba, sofra takımları ve çamaşırlara ileride değineceğiz). Kısıtlı bir konfor olmakla birlikte, temel gereksinimleri karşılayacak eşyalar mevcuttur: yataklar, oturulacak yerler ve masalar.

Daha yüksek mevkideki kumaş tüccarları, kürkçüler daha da çeşitli eşyalara sahiptirler. Onların da her biri donanımlı birçok yatağı, oturacak yerleri (2-3,5 m uzunluğunda uzun bankları veya tabureleri – *deschetti*), masaları, 2-3 m uzunluğunda ayaklı panoları vardır. Ama bu eşyaların malzemesi çoğunlukla daha güzeldir –banklar meşe, masalar cevizden– ve bunları tamamlayan daha birçok eşya vardır. Her şeyden önce, çeşitli bi-

Floransa'da Davanzati Sarayı avlusu (XIV. yüzyıl). Karmaşık mimarisi sıra dışı planına uyarlanmıştır. Ne var ki bu düzenleme ve dekora gösterilen özen (kemer taşları, sütunlar, sütun başlıkları, banklar) kamusal ve özel hayatın birleştiği avlunun toplumsal önemini gösterir.

Vittore Carpaccio, *Meryem'in Doğumu* (detay), 1504-1508. Yatak odasından bahçeye, birbirine açılan servis bölümleri. Ön plandaki mutfaktan dev şömine ve tepede kullanıma hazır çanaklarla testilerin dizildiği raf görünür. Isı, temizlik (hizmetçi bir havluyu ısıtmaktadır), yiyecekler: Gündelik ihtiyaçlar, bu soylu evinde mutfağı ve özel hayata ait hizmet birimlerini yaklaştırır. (Bergamo, Accademia Carrara.)

V. Sixtus'un hazine sandığı, XVI. yüzyıl. Papanın yatak odasında kullanılmak üzere özel olarak sağlamlaştırılmış kasa. Bireylerin evlerindeki mobilyalar bu kadar ürkütücü değildir. (Roma, Sant'Angelo Kalesi.)

çimlerdeki sandıklar. Bir kürkçünün dul karısı, yatak odasında yaklaşık on sandık bulundurur: yatağı çevreleyen ve kapakları bank olarak kullanılan iri *cassapanca*'lar, işlemeli çeyiz sandıkları (*cassoni* ve *cassoncelli*), madeni kasalar (*forzieri*) ve basit boyalı kutular. Tıpkı bu hanım gibi diğer zenginlerin evlerinde de çamaşırların, değerli eşyaların saklandığı sandıklar ve kutular çok sayıda bulunur (XIV. yüzyılda dolaba nadiren rastlanır). Ama diğer konfor gereçleri bu dönemde büyük çeşitlilik gösterir; kapsamlı envanterlerin hepsinde ev gereçleri, lambalar, erzakın

–et, tahıl, sıvılar– saklandığı kaplar, aletler, mutfakta ve sofrada kullanılan demir, ahşap, bakır, kalay, seramik kap kacak, kısacası bolluk işareti olan bütün nesneler yer alır.

Eşyanın sağladığı konforda örgütlenme başlar. Sandık modası, düzen ihtiyacının daha yoğun biçimde hissedilmesinden kaynaklanmıştır. Yoksullar giysilerini odalarının çıplak duvarlarını ortadan ikiye bölen uzun yatay çubuklara asarlar. Refah, beraberinde sandıkları getirir. Düzenleme çabası, eşya ve nesnelerin odalara paylaştırılmasını da belirler. Özellikle erzak konusunda henüz her şey iyice tanımlanmış değildir. Kiler (*volta*) ve mutfak başlıca depolama alanlarıdır, ama bazı evlerde malzeme daha sıkı biçimde denetlenir. Floransa komününde yaşayan bir mübaşir, salonuna buğday ve tuzlanmış et yığmış; üç yatağın etrafına dört çuval buğday unu, bir çuval kepek unu, bir fıçı sirke ve dört testi yağ yerleştirerek yatak odasını kilere dönüştürmüştür. Yine de her oda, adına uygun (salon, yatak odası, mutfak) bir amaca hizmet eder; evin merkezi olarak kabul edilen yatak odalarına bilhassa özen gösterilir. Salondaki mobilya, genellikle bir veya iki masa, tek tük bank ve taburelerden ibarettir. Bazı evlerde bulunmayan (kimi salonlar tamamen boştur) bu temel eşyalara zaman zaman bir miktar kap kacak, erzak, tutarsız birkaç nesne (bir dama tahtası, bir hesap defteri, bir lavman aygıtı) eklenir; inşaat malzemesi veya yakacak odun da geçici olarak salona yığılır. Bu süslemesiz, cimrice döşenmiş, bazen çıplak, sevimsiz salonların birçoğu özel hayatta kesintili bir rol oynar; yaz mevsiminde veya davetlerde canlanırlar. Genellikle eksik olan cazibe ve kutlama havasına, şölenler için yerlere serilen çiçeklerle kavuşur. Hiç değilse XV. yüzyılın başında bu genel kural geçerlidir; Alberti'nin 1434 tarihli salon tasviri çok daha sıcak ve göz okşayıcıdır. Dönemin yetenekli bir şahsiyetiyle yapılan konuşmaları tasvir ettiği toplantılar böyle bir ortamda yapılır.

Sassetta, *Borgo San Sepolcro'lu Aziz Ranieri Rasini'nin Hayatı*, 1444. Yüksek rütbeli bir rahibin konforlu odası: yüksek başlıklı görkemli yatak, yatağın kasasına kadar uzanan örtü, bank-sandık, vazolar; incelikli duvar süslemesi –deri? kumaş? fresk?– aynı süslemenin sandıkta zarif biçimde tekrarı. (Berlin, Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi.)

Yatak odaları hakkında edinilen izlenim bunun tam tersidir: sürekli ve çok amaçlı kullanım, sıcak ve canlı bir ortam. Elbette yatak odalarının başlıca kullanım zamanı gecedir; yatak odası uyku ve dinlenme mekânıdır. Üstelik bu kullanıma ayrılmış yegâne odadır; gerektiğinde salon, sofa ve kulübelerde uyuyanlar olur (hizmetçiler, köleler, çocuklar), ama istisnai durumlar dışında buralarda yatak yoktur. Hatta yatak odasının uyku ve dinlenme mekânı olduğu, bazen anıtsal biçimde duyurulur da.

Kentte olduğu gibi köyde de yatak her evin temel mobilyası, mobilyaların şahıdır. Sadece bir ot mindere sahip olmak müt-

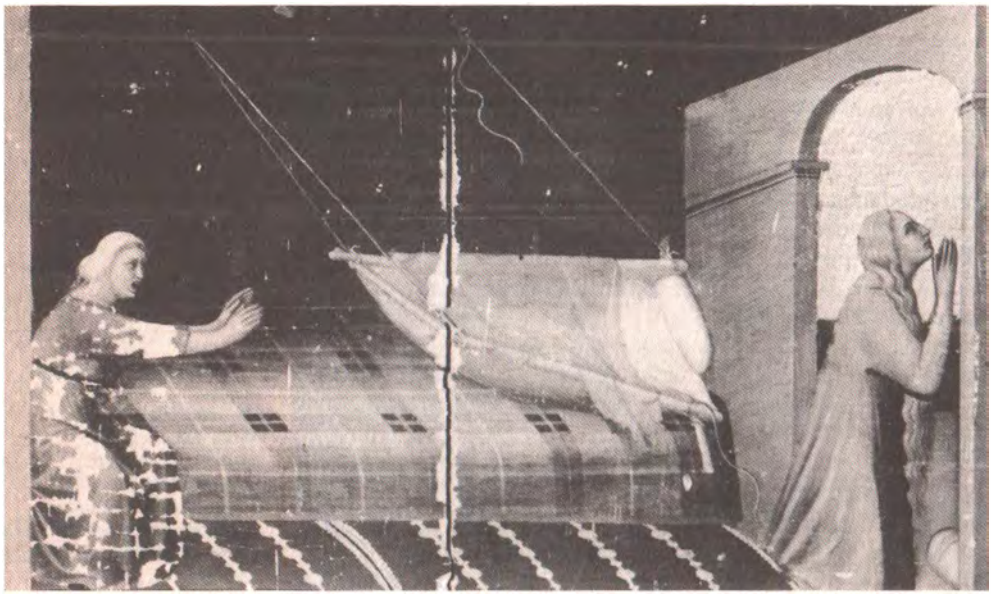

Simone Martini, *Aziz Agostino Novello*, "Azizin Mucizeleri" (detay), poliptik, 1328-1330. Başka bir dönem (XIV. yüzyıl), başka bir çevre (küçük burjuvazi). Daha sade bir yatak odası ve mobilyalar: ne yatak kasası, ne duvar süslemesi. Tek lüks: iki kırmızı, kilitli sandık. Küçük ve sıkışık odaya bir de beşik sığdırmak için bulunan yaratıcı ama tehlikeli çözüm dikkat çeker. (Siena, Sant' Agostino Kilisesi.)

hiş bir yoksulluğun belirtisidir. İlk mobilya yatırımı (genellikle damadın babası tarafından yapılır) yatağa, evli çiftin yatağına hasredilir. Anlatılar, envanterler ve resimlerde bu önemli mobilyanın bütün unsurları sayılır, tasvir edilir. Çerçeve genellikle ahşap, bazen pişmiş topraktandır; eni 1,70-3,5 m arasında değişir, çoğunlukla 2,9 m'dir (envanterlerde yatağın türü *–lectica, lectiera, lettucio–* ve tanımlanması zor, ancak boyuttan bağımsız olan tarzı *–lectica nuova alla lombarda–* belirtilir). Anıtsal nitelikteki bu mobilyanın tam takımı genellikle bir somya, bir şilte, örtüler, bir çift çarşaf, bir ayak örtüsü, yastıklar ve bazen amacı belirsiz, belki yastık olarak kullanılan minderlerden *–piumacci–* oluşur; yedek çarşaf ve ayak örtüleri yatağın yakınında bir yerde durur.

2 veya 3 metre eniyle odaya hâkim olan, çevresindeki sandıklarla iyice genişleyip modaya uygun kırmızı, mavi veya kar beyazı ya da alacalı (balıksırtı desenli veya kareli) bir örtüyle süslenen yatağın anıtsal görünümü perdelerle tamamlanır. XIV. yüzyılda söz konusu anıtsallık ölçülüdür. Scrovegni Şapeli'nde, Giotto'nun resmettiği loğusa Azize Anna, başucu panosu ve etrafında sandık bulunmayan, son derece yalın, dar bir yatakta yatmaktadır; yatak perdesi, tavana asılı dört kaba ahşap

çubuğa tutturulmuş ucuz kumaştan bir perdedir (yaklaşık 1306). Yirmi yıl sonra (yaklaşık 1328), Simone Martini'nin resmettiği Aziz Agostino Novello mucizelerinden birinin yer aldığı burjuva yatak odasında asıl kahraman, yanında parlak kırmızı sandığıyla dev bir yataktır. Ama bu yatağın ne çerçevesi vardır, ne de perdesi. Bir nesil sonra, Giovanni da Milano'nun Santa Croce Kilisesi için tasarladığı (1365) Meryem'in doğumu sahnesinde, çok daha donanımlı, yüzyıl sonu envanterlerindeki tasvirlere uygun bir yatak çıkar karşımıza. Artık alışılmış hale gelen uzun sandık yatağın bir kenarı boyunca uzanır; bu da yatağın bir kaide üzerine oturtularak yükseltildiği izlenimini uyandırır. Hafif ama şık bir perde, doğramanın arkasına gizlenmiş bir çubuğun üzerinde kaydırılmaya hazır bir halde kenarda durur. Aradan yıllar geçer; 1430'a gelindiğinde, Fra Angelico'nun resmettiği şahsiyetlerin doğduğu, uyuduğu, acı çektiği, öldüğü yataklar, yukarıda tarif edilen özelliklerin bir bölümünü vurgulayarak korur. Yatakların üç kenarı kesintisiz sandıklarla çevrelenmiş, böylece yataklar iyice genişleyip ortadaki bölümün yükseltisi vurgulanmıştır; başucu panosu bazen insan boyuna erişir. Son olarak da, genişlikleri ve çevrelerindeki sandık-

Giovanni da Milano, *Meryem'in Doğumu*, 1365. Bir burjuva sahnesinin (tavırlar, giysiler, yatak) gündelik ayrıntılara özenilerek zarif bir gerçekçilikle resmedilmesi. (Floransa, Santa Croce Kilisesi.)

lara ulaşabilme zorunluluğu yüzünden, yataklar çoğu kez odanın köşelerinde değil ortasında yer alır ve bu konum, yatağın anıtsal görünümünü iyice vurgular. Bu özellikler zengin çevreler için geçerlidir. Mütevazı insanların yatakları daha basit, dar ve ekonomik (köknar) olmakla birlikte, çoğunlukla aynı modeldedir: ahşap çatı, çepeçevre sandık, yüksek başucu panosu, perde (Fra Angelico: San Marco *predella*'sı).

Yüzyılın sonunda (1495), Venedik'te, Carpaccio'nun Azize Ursula'sının düşlere daldığı yatak da odanın ortasına, duvarlar-

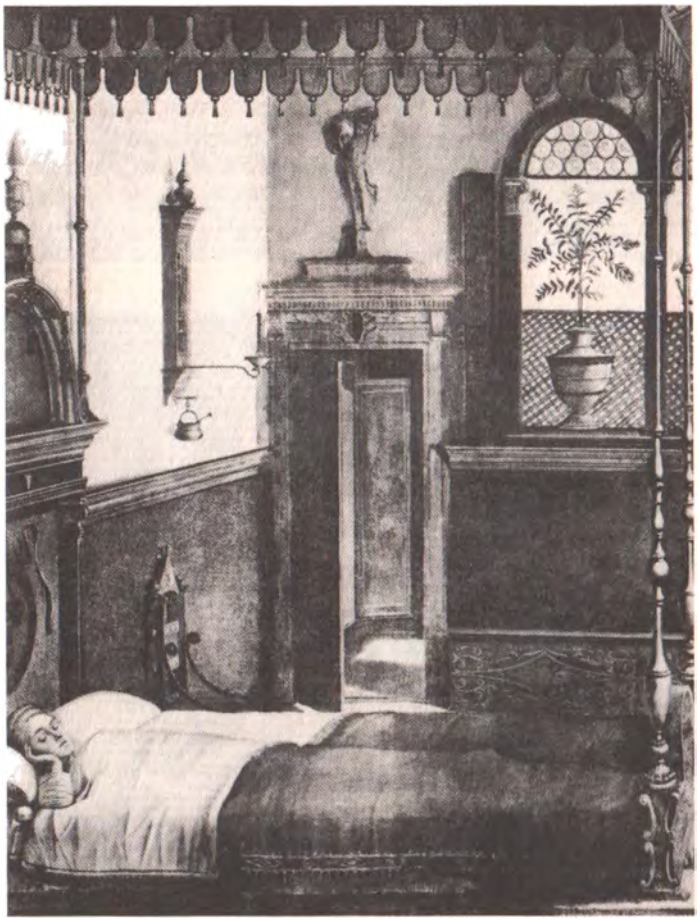

Vittore Carpaccio, *Azize Ursula Efsanesi*, "Azizenin Rüyası", 1495. Bir soylunun ve Rönesans aydınının lambrili, aydınlık (kısmen camlı geniş pencereler) ve incelikli yatak odası; ferah mekân, mobilyaların aşırı süslemeleri, dindışı kadın kültürünün yeni kanıtları (kitaplar, nesneler, heykeller) dikkat çeker. XV. yüzyıl sonunda yatak odası, sahibinin zevkini eskisinden daha çok sergiler. Yatak odasının resmedilmesi odanın beklenmedik, ama etkileyici ve yeni bir portresinin sunulmasıdır. (Venedik Akademisi.)

Vittore Carpaccio, *Azize Ursula Efsanesi*, "Britanya kralının yanındaki İngiliz elçilerinin gelişi" (yatak odası detayı), 1495. XIV. ve XV. yüzyıllarda yatak odalarında yaygın olan Meryem Ana ikonu Rönesans ortamında yatağın üzerindedir. (Venedik Akademisi.)

dan birine dik yerleştirilmiştir ve sandıklarla çevrilidir. Duvar kaplamasıyla bir bütün oluşturan başucu panosu mimari incelik şaheseri olarak kabul edilir. Yatağın, çok yüksekte yer alan, perdesiz hafif bir sayvanı bulunur; sayvana destek işlevi gören zarif ahşap sütunlar taslak çizimde yer almamaktadır. Venedik'te başka yataklarda ise değerli sayvan perdeleri, figürler, desenler, av sahneleri, lüks ve bolluk işaretleri gözlenir.

Yatak odası gün içinde de çeşitli nedenlerle daimi bir hareketlilik içindedir. Yatağın çevresindeki çeşitli mobilya ve nesneler bunu doğrular. 1380-1420 yıllarına ait envanterlerde 200, 300, bazen daha *fazla* eşya sayılır. Çok sayıdaki sandığın yanı sıra banklar, yuvarlak tabureler, hatta masalar hep birlikte yatak odasında oturulduğunu gösterir. Yatak odasında sohbet edilir, çalışılır, yatak odalarında çoğunlukla mevcut olan (duvarlarda, mobilyaların üstünde) ikonlara ve diğer dinsel nesnelere dönülüp dua edilir. Evin efendilerine ve onların denetimine sıkı sıkıya bağlı olan bu mekân, aynı zamanda servetin yığıldığı, saklanıp korunduğu bir kasa, bir depo işlevini de üstlenmiştir. Her yatak odasında çok miktarda bulunan sandıkların varoluş nedeni de budur; (çok çeşitli eşyaların bir arada saklandığı) sandıklar, (asılmayıp katlanan) giysiler için gardrop, evin defterleri ve efendinin kişisel belgeleri (mektuplar, günlükler) için kitaplık, mücevherler için kasa ve sofra takımları için büfe olarak kullanılır. Ne var ki, yatak odasının doldurulması, odada boş yer bırakılmaması anlamına gelmez. Her şey derli topludur, ortalıkta eşya bırakılmaz. XIV. yüzyılda yatak odalarını süslemek için biblolar pek kullanılmaz. Bu moda daha sonra ortaya çıkmıştır. Yatak odalarında gösterişi kumaşlar, korumayı ikonlar, güveni

yatak, canlılığı konuşmalar ve sürekli kullanılan sandıkların arasındaki koşuşturma oluşturur; bu sakin debdebe, hareketlilik ve odaya damgasını vuran gizli ruh, yatak odasını canlandırır, neşelendirir, evin en sıcak bölümü haline getirir.

Floransalıların yeni tarzdaki büyük saraylarını ayrıca ele almak gerekir. Dev boyutlardaki odalar nasıl döşenecektir? Strozzi Sarayı düzenlendikten elli yıl sonra, XVI. yüzyılın başında, en büyük salonları bomboş duruyordu. XV. yüzyıl Floransa mobilyalarının iriliği, bu etkileyici boşluğu gülünçlüğe düşmeden doldurma gerekliliğiyle ilişkilendirilebilir (biblolarla renklendirme daha sonra gerçekleşmiştir).

Özel hayatta konfor

Evdeki rahatlık sevimli bir yatak odasıyla sınırlı da olsa, bizim nazarımızda başka düzenlemeler gerektirir. İncelediğimiz dönemden itibaren bunların bazıları ihtiyaç haline gelmeye, yaygınlaşmaya başlar.

Floransa'da Davanzati Sarayı'nın (XIV. yüzyıl) pencere ve iç panjuru. Aslına biraz benzeyen camlı pencere restorasyonu; 200. ve 235. sayfalardaki özgün pencerelerle –hareketli veya sabit– karşılaştırınız. İki dikey eksen çevresinde kısmen hareket eden deliksiz iç panjurlarda yatay menteşe yoktur.

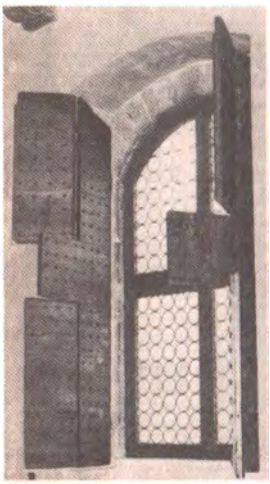

Envanter ve tasvirlerde sürekli kilitlerden, sürgülerden (*spranga*) söz edilir. Evler çoğunlukla, tercihen kapalı mı tutulurdu? Bu yönde kanıtlar mevcuttur. Özel hayatın alanı yasak bir alandır. Kentte olduğu gibi kırsal kesimde de dış kapıya büyük özen gösterilir; bu tedbir büyük ölçüde güvensizlikle açıklanabilir. Lodi bölgesindeki köylerde evlerin sağlam dış kapıları vardır. En zengin köylülerin taştan evlerinde, ahşap kapılar enine kirişlerle sağlamlaştırılmış, sımsıkı kapatılmalarını sağlayan düzeneklerle donatılmıştır: kanatlara dik yerleştirilmiş çubuklar, sürgüler, değişik türde, şaheser sayılabilecek kilitler. Bütün pencerelerin masif, sürgülü, çoğu kez demir çubuklu panjurları bulunur. Aynı bölgede, çok daha *fazla* sayıdaki köylü kulübelerinin de sürgülü veya kilitli ahşap kapıları vardır. Ama kulübede düzenekler daha özensizdir. Anahtarlar kaybedilir, bazılarında kilitsiz girişler de bulunur. Buna karşılık, bazı istisnalar dışında bütün pencerelerde panjur vardır.

Kentlerde, içeriye girmek için erkeklerin de kadınların da yüksek kapılara merdivenle tırmandığı (XIII. yüzyıl) kule-evler (1286'da Bologna'da örnekleri bulunmakla birlikte) terk edilmiştir. Ancak tedbir elden bırakılmamıştır. Yeni kent evleri daha da özenli kapatma sistemleriyle donatılmıştır. En iyi bilinen evlerde, yani burjuva konutlarında, iki kanatlı dış kapılar vardır ve kanatlar çok iri başlı, sık çivilerle tutturulmuş ince kalaslarla pekiştirilmiştir (çivibaşları kalasları boydan boya kaplar veya çerçeveler). Bu ciddi görünümlü kapılar aynı zamanda çok da sağlamdır. İçeriden yatay bir çubukla kapanır, anahtarla kilitle-

nir, bazen ayrıca sürgülenir. Bütün bu düzenekler özenle korunup kullanılır. Namuslu bir kadın, kocası evden çıktığında ana kapıyı kilitlemeyi ihmal etmez. Kocanın ise, gece bütün giriş-çıkışları engellemek için her yeri sıkıca kapayıp ana kapının anahtarını yatak odasına saklaması gerekir (Paolo da Certaldo). Zemin katta odalar ve dolayısıyla pencereler bulunuyorsa, bilhassa sadece hava akımını sağlamaya yönelik panjursuz küçük pencereler parmaklıklıdır.

Evin, sakinlerini kötü hava koşullarından koruması gerekir; refah arttıkça bu ihtiyaç da artar: bilhassa yeni kent binala-

Fransız kilidi, XV. yüzyıl. Enfes bezemeli demir işi, kilidin özel mülkleri –ve hayatları– korumadaki önemini ortaya koyar. (Floransa, Bargello.)

Anahtar, XV. yüzyıl. Anahtarın kulpu çok güzeldir, dişlerin ince işçiliği ve karmaşıklığı ise kilidin sağlamlığının teminatıdır. (Floransa, Bargello.)

rında kale tarzından vazgeçilerek bütün odalarda ve bütün katlarda açıklıkların, geniş pencerelerin sayısı arttıktan sonra. En önemli konu, odalardaki dayanılmaz hava akımlarının engellenmesidir. En etkili ve en eski savunma iç panjurlarla sağlanır. İç panjurlar daha 1340'a gelinmeden, örneğin Siena'da yaygındır, ama genelleme yapılamaz; Lorenzetti'nin resimlerindeki Gotik sarayların çifte pencerelerinin (Barış Salonu) hiçbirinde iç panjur yoktur. Bu konutlarda perdeler, rüzgâr ve güneşe karşı daha hafif ve eğreti bir engel oluşturur; perdeler pencerelerin ortasından geçen uzun yatay çubuklara asılırdı. Panjurların kapatılması ise, yağmuru ve ışığı dışarıda tutmak, ama soğuğa karşı hiçbir önlem almamak anlamına gelir. Evin konforunda panjur bir ilk adımdan ibarettir.

Masolino-Masaccio, *Tabitha'nın Dirilişi* (detay), yak. 1425. (Floransa, Sta. Maria del Carmine Kilisesi, Brancacci Şapeli.)

Yağmurlu havada lamba kullanmadan karanlıkta yaşamamak için, panjur kanatlarının yatay ve dikey eksenler etrafında döndürülmesine dayanan bir sistem icat edildi, ama bu icat geç bir tarihte gerçekleşti. 1340'larda Siena'da, hatta 1420'lerde Floransa'da sistemin yaygın olmadığı kanısındayız: Fresk ve tablolarda (Lorenzetti, Martini, Masaccio) aralık bırakılmış masif panjurlar görülür. Kafes veya jaluzilerin bahsine ilk kez 1390-1400 yıllarında, Floransa hastane kayıtlarında rastlanır; bu teknik, dönemin tipik bir özelliği olan hastaların etrafındaki koşuşturma çerçevesinde geliştirilip sistemleştirilmiş olabilir; XV. yüzyılın ikinci yarısında da yaygınlaşmıştır. Bununla birlikte, kafesler panjurların bütün sakıncalarını (yarı karanlık, hava akımı vb) gidermez. Daha karmaşık bir düzenek erken bir tarihte (XIV. yüzyıl başı?) ortaya çıkmış, ama yavaş ilerlemiştir: *finestre impannate* ("giydirilmiş" pencereler). En yaygın olarak Floransa'da 1370-1380 yıllarında, hastanelerde görülen bu sistem de muhtemelen hastalara gösterilen özen sayesinde gelişmişti. Pencere açıklığıyla aynı boyutlardaki yağ emdirilerek yarısaydam hale getirilmiş keten bez gerilmiş bir çerçeveyle pencere kapatılır, böylece bir miktar ışık geçmesi sağlanırdı. XV. yüzyılda gelişen bu sisteme Orta İtalya'nın hemen her yerinde rastlanır (Pisa, San Gimignano, Montefalco, Cenova). XV. yüzyıl sonu Floransa saraylarında, bilhassa salon, yatak odası ve çalışma odalarında çok kullanılır; teknik kullanımı da mevcuttur (resim ve mozaik atölyeleri). Camlı pencereler de oldukça erken bir tarihte görülmeye başlar. 1331'de Bologna'da, bakır kafesle korunan camlı pencerelerden bahsedilir, 1368'de Cenova'da camlı pencereler vardır. Yirmi yıl sonra (1391) Floransa'da Karmelit Manastırı'nın en az iki odasında, revir –iki pencere– ve ça-

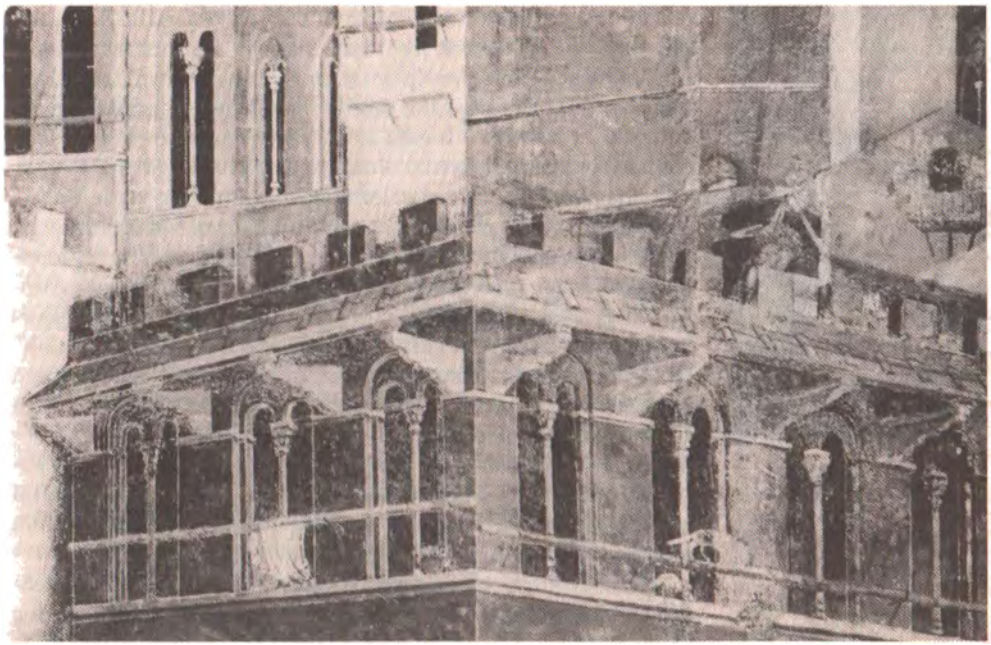

Ambrogio Lorenzetti, *Kentte İyi Yönetimin Etkileri* (detay), 1338-1340. (Siena, Halk Sarayı.)

lışma odasında camlı pencereler olduğu bilinmektedir; bütün bu kentlerde burjuva evlerinde camlı pencereler XV. yüzyılda çok yavaş da olsa yaygınlaşır. Bu arada camın, kurşun kayıtlarla birleştirilmiş daireler biçiminde kullanıldığını hatırlatalım.

Geriye gece ve sıkışıklıktan kaynaklanan karanlık sorununu çözmek kalıyordu; Floransalı soylu hanım Alessandra Mazzinghi-Strozzi, bir mektubunda, inşaatı ışığını kesen komşusundan şikâyet eder. Halk tabakasının yaşadığı sokaklarda durum çok daha vahimdir. Yani aydınlatma şarttır. En az masraflı aydınlatma yöntemi donyağından yapılma mumlardır; kırsal kesimde genel yöntem budur ve donyağını dövmek için havanlar bulunur. Köy envanterlerinde yağla çalışan lambalar da (*lucerna*) kayıtlıdır, ancak M.A. Mazzi'nin incelediği (yoksul veya zengin) 60 evden 48'inde yağ lambası yoktur. Mum, sadık bir dost gibi köylüye geceleri bir yerden diğerine giderken, çalışırken eşlik eder. Ama mumun cılız parıltısı karanlıkta kolayca kaybolur. Aile topluluğunda yer alan bütün çehre ve hareketleri sadece ocağın ışığı aydınlatabilir. Ocak köy gecesinin birleştirici unsurudur.

Carlo Crivelli, *Meryem'e Müjde* (detay), XV. yüzyılın ikinci yarısı (Frankfurt am Main, Devlet Sanat Müzesi.)

Floransa'da Davanzati Sarayı'nın (XIV. yüzyıl sonu-XV. yüzyıl) birinci katında "Papağanlar Salonu" adıyla anılan salonun şöminesi. Bu dev süslemeli şömine ayrıca donanımlı ve kullanışlıdır. Kesik koni biçimli etekliğin yerini düz eteklik almıştır. XV. yüzyılda soyluların yatak odalarında ve salonlarında yaygın şömine tarzı budur.

Kentte, bilgi edinebildiğimiz burjuva evleri daha donanımlıdır; aradaki en büyük fark, ışıklandırma araçlarının bolluğudur: basit yağ lambaları (pişmiş toprak, kalay veya demirden), fenerler, lambalara takılan madeni çengeller ve uzunlu kısalı, bakırdan, demirden, "İngiliz tarzı" sayısız şamdan. Bu nesnelerin hepsi, bazen çok sayıda olmak üzere, 1400'lü yılların Floransa'sında (bilinen) zengin evlerinde bulunur. Her yerde bulunmakla birlikte, salon (iki örnekte) ve mutfaktan (bir örnekte) çok yatak odalarında (altı örnekte) kullanılırlar. Elbette bu hafif nesneler taşınırdır, ama ışık yatak odasına ait bir imtiyaz gibi görülür ve giderek artan sayıda (her yatak odasında ikişer-altışar) kaide, ışıkların istenen yüksekliğe ve noktalara yerleştirilmesine imkân tanır. Kırsal kesimdeki küçük lambaların aksine burjuva konutlarındaki büyük lambalar, kentlerde aile üyelerinin veya kafadarların yatak odası veya salonlardaki konuşmalarını, toplantılarını aydınlatmaya yeter. Büyük sarayların köşelerinde yanan fenerler, gece ışıklandırmasına özgü esrarengiz ve teatral bir atmosfer yaratmakla birlikte saray sakinlerinin özel hayatını etkilemez.

İzolasyonu yetersiz odalarda kasımdan nisana daima tehditkâr bir gerçeklik olan soğuğa karşı mumların cılız ışığı hiç fayda etmez. XIV. ve XV. yüzyıllarda Toscana'nın kırsal kesiminde yemek pişirmek için kullanılan ateş (salon veya mutfakta) yegâne ısı kaynağıdır. Köylerde ateş doğrudan sıkıştırılmış toprağın üzerinde, destek olarak birkaç tuğla kullanılarak yakılır. 1440'ta Lodi bölgesinde aynı durum gözlenir; gerçekten zengin ailelerin evleri, bilhassa malikâneler istisna teşkil eder; evlerde çok büyük olmasalar bile bir, bazen (beş odalı evlerde) iki şömine bulunur. Kentlerde ocaklar bu kadar ilkel değildir; XIV. yüzyılda, davlumbazlı, boru ve bacalı duvar şömineleri artık bir yenilik sayılmıyordu. Bu tür şömineler Venedik'te XIII. yüzyılda mevcuttur; Floransa'da ilk örneklerine 1300 dolaylarında rastlanır. Ama şöminelerin yaygınlaşması uzun sürdü. Vakanüvis G. Musso'ya göre, 1320'de Piacenza'da şömine yoktur; 1368'de Roma'da şömineye rastlanmaz. Lorenzetti'nin freski, 1340'ta Siena'da çatıların üzerinde sadece beş-altı baca olduğunu gösterir (bunların duvar şöminelerine bağlandığı kesin değildir). Yine Musso, 1388'de Piacenza'da her evde birçok şömine bulunduğunu belirtir; ama bunlar gerçek duvar şömineleri midir? En azından Floransa'da geçiş tedrici olmuştur; hızlanma 1370-1420 arasında gerçekleşir ve ortadaki ocağın yerini "Fransız tarzı" şömine alır.

Ne var ki, herkes bu yenilikten aynı şekilde ve aynı hızla yararlanmaz. Fazlasıyla dar veya hafif olan evler, şömine kullanımına uygun değildir. Örneğin Floransa'da 1280-1340 yıllarında dış mahallelerde inşa edilen sıra sıra yeni evlerde bu durum geçerlidir. İç duvarlarda uzun ve tehlikeli duman boruları inşa etme riski göze alınmaz. En üst katta yer alan mutfaklarda sadece açık ocaklar bulunur. Peki eski mahallelerdeki geniş evlerde yeni düzenlemelerin yapılması daha mı kolay olmuştur? XIV. yüzyılın sonunda bu evlerin çoğunda, mutfak haricinde ısıtılan en az bir oda bulunmaktadır. İncelediğim sekiz evde altı mutfak, altı yatak odası ve iki salonda, ocakla ilgili araçlar bulunur: ızgaralar, maşalar, çatallar, kürekler. Ne var ki, iki örneğin dışında ocak tasvir edilmemiştir; bir ev sahibinin yatak odasında duvar şöminesi, bir misafir odasında da mangal bulunduğu belirtilir. Bu dönemde (XIV. yüzyıl sonu-XV. yüzyıl başı) zengin Floransa evlerinde yemek pişirmeyle ilintili olmayan, salondan ziyade yatak odasında (ama azami üçte bir oranında) yer alan ısınma mekânları bulunduğunu kesinlikle biliyoruz; bu mekânlarda şömine henüz hâkimiyet kurmamıştır ve çekişi şüpheli ocaklarla taşınır araçlar önemli yer tutmaktadır.

Duvar şöminesi, üstünlüğünü XV. yüzyılda kanıtlar. Tek tek bütün kentlerde hâkimiyet kurar. Yeni icat birkaç kişi tarafından benimsendikten kısa bir süre sonra herkesin evine girer. Duvarcılar yapım tekniğine aşina olduğundan bu değerli yapı aynı konutun birçok yerine yerleştirilir. XV. yüzyıl sonunda Floransa'da şömineler büyük sarayların başlıca odalarını süsler; ızgaralar anıtsal bir niteliğe bürünür; çatallar ve maşalar gibi zevkle işlenmiş yeni nesnelerden oluşan şömine takımları ocağa bir sanat galerisi havası kazandırır. Şömineler artık Venedik'i de fethetmiştir; Carpaccio'nun tablolarında *(Kutsal Haç Kalıntısı Mucizesi,* 1494) dev bacalar çatıları zarif mantar tarlalarına dönüştürür.

Ev dekoru

Dar anlamda özel hayat, giyime ilişkin bir lüks içermez. Köylüler evde de iş kıyafeti giyerler; kent modasını uzaktan takip eden bu kıyafetler XIV. ve XV. yüzyıllarda değişiklik gösterebilir, ama en çok kullanılan kumaş kahverengi veya gri renkte kaba bir çuha olan *romagnolo*'dur. Herkesin sahip olduğu bayramlık kıyafetlerin çıkarılıp giyilmesi, özel hayatın dışında bir topluluğa katılmak anlamına gelir. Kentlerde de evin içinde, aile içinde basit kıyafetler giyilir. Alberti ısrarla belirtir: yeni giysiler bayram günlerine mahsustur; kullanılmış giysiler gündelik hayatta giyilir; iyice aşınmış olanlarsa evde giyilir. M. Palmieri'nin

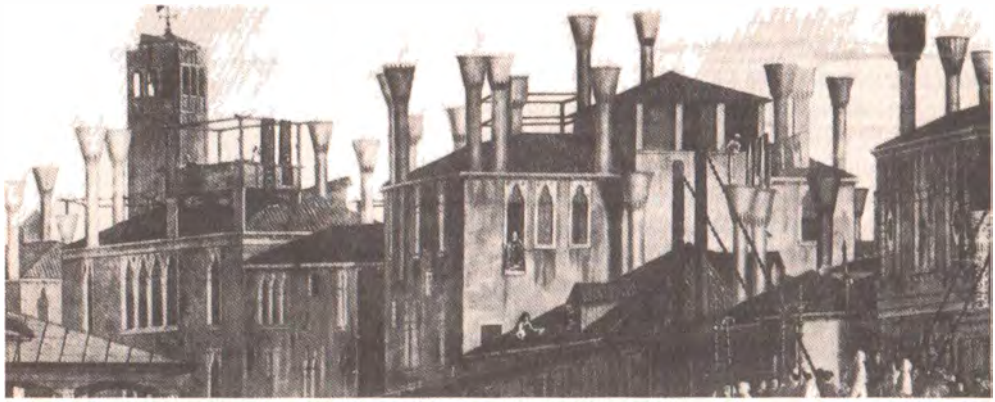

Vittore Carpaccio, *Kutsal Haç Kalıntısı Mucizesi* (detay), 1494. Venedik'in (bina başına sekize varan) zarif şömineleri. Lagünde soğuğa karşı başarıyla mücadele edilir. (Venedik Akademisi.)

görüşü biraz farklıdır: Sıradan günlerde, evde herkesin giydiği kıyafetler giyilmelidir. Özel hayat için önerilen ve muhtemelen kullanılan giysiler iki grupta toplanır: kumaşı ve kesimi en basit kıyafetler; bir atadan miras kalmış veya eskicide bulunmuş, güzel olmakla birlikte yıpranmış veya gülünç oldukları için değerini kaybetmiş kıyafetler. Yine de genel kural, evde basit giysilerden şaşmamaktır. Hangi muhitten olursa olsun, bir kadının evde giydiği kıyafet, XIV. yüzyılda *gonnella*, XV. yüzyılda *gamurra* (Lombardiya'da *zupa*) adı verilen basit, 1450'den sonra, istendiğinde çıkarılabilen uzun kollu, yünlü bir tüniktir ve *camicia* adı verilen keten veya pamuklu uzun bir gömleğin üzerine giyilir. Kadın ev işlerini bu kıyafetle yapar, hatta evinin çok yakınındaki alışverişlere veya teklifsiz ziyaretlere bu kıyafetle gider (soğuk havalarda üzerine bir şey daha giyer). Ama özel hayattan çıkılıp uzaktan da olsa topluluk içine girildiğinde *gamurra* giymek zevksizlik sayılır. Bu durumda sandıklar açılıp kişisel ve toplumsal seçkinlik belirtisi olan en zengin kıyafetler çıkarılır.

Ev hayatı giyim konusunda büyük bir serbestliğe izin verir. Ahlakçılar evde, özellikle (ailenin toplandığı) salonda tam bir kapalılığın gözetilmesini salık verirler, ama gerçekte, mahremiyet anlarında kısmi veya tam çıplaklık sergilenmesine göz yumulur. Gömlekle uyunabilir, ama sırf hava sıcak olduğu için pekâlâ çıplak da uyunabilir; hanımlar, yanlarında yatan küçük kızdan veya gecenin serinliği içeri girsin diye ardına kadar açık bırakılan pencereden kalkışlarını veya yatışlarını görebilen komşulardan çekinmez. Ateşin başında ısınmak veya kurumak, çamaşır giymeyen kadınlar ve uzun donlarını çıkarıp rahatça

ocağın başına oturan erkekler için ayıp sayılsa da, yaygın bir davranıştır. Bu durumda oyun peşinde taburenin altına giren kediye dikkat etmek gerekir (Sacchetti).

Ev içindeki giyimin sadeliği ve hatta özensizliğine rağmen aileler çoğunlukla evlerine bir neşe, hareketlilik ve renklilik katmaya çalışır. XIV. ve XV. yüzyıllara ait Floransa ve Siena fresklerinde, tablolarında masaları ve pencere pervazlarını süsleyen vazolar içindeki çiçeklere, buketlere sık rastlanır. Evi şenlendirme işlevini çiçekler gibi kuşlar da üstlenebilir; Lorenzetti ve Masaccio'nun fresklerinde pencerelere asılı hasır kuş kafesleri görürüz; hasta bir çocuğu, Michele Verini'yi ötüşüyle neşelendirmek üzere, evine bir kuş gönderilir (on yaşındaki genç hümanist mükemmel bir Latinceyle cevap verir). Evi şenlendiren, sürtünmeyi seven oyuncu kediler, köpekler, Alberti'nin nöbetçi olarak yuvasında daima görmek istediği bir kaz veya tasmasına aldırmayıp Masaccio'nun bir evinde, kornişin üzerinde jimnastiğini yapan maymun (Sta. Maria del Carmine, Floransa) olabilir.

Zenginlik daha ileri giderek evin başlıca odalarını daha kalıcı biçimde, duvar halılarıyla veya fresklerle süsleyip şenlendirme imkânı sağlar. 1390 yıllarına ait Cenova envanterlerinde (tasvir edilmeyen) birçok duvar halısı kayıtlıdır; bu moda XV. yüzyılda da devam eder. Yine Cenova'da, "boyalı tuvalli yatak odaları" bulunur (XV. yüzyıl sonu); tuval üzerine yapılan bu konulu resimler, bütün bir yatak odasını kaplar; bir kez daha, salon değil, yatak odası süslenmiştir. Floransa'da da kumaşlar ve duvar halıları XIV. yüzyıldan itibaren rağbet görür. Sürekli kullanılan ve tamamen özel hayata ait zamanları süsleyenler, masaların, iskemlelerin veya bankların üzerine serilen daha küçük boyutlardaki kumaşlardır sadece. Duvarlara, yatakların başucuna, hatta kapılara asılan daha büyük boyutlu gerçek duvar halıları (*arazzi*) bu kadar sık kullanılmaz. Genelde sandıklarda saklanan bu duvar halıları sadece bayramlarda çıkarılır, önemli günlerde sergilenir. Özel hayatın lüksü sergilenmek istendiğinde, bayramlık kıyafetlerin, makyaj ve mücevherlerin yanında yer alırlar.

XIII. yüzyıl sonundan itibaren (Dante, *Yeni Hayat)* odaları sürekli süsleyen ve –yerini tuttukları– duvar halıları kadar masraflı olmayan resim, fresk ve temperalar, sürekli tanıklık ettikleri özel hayatla daha yakından ilişkilidirler. En ucuz standart motiflerde, herkesin zevkine bağlı olarak, basit geometrik desenler (renkli kareler, baklavalar vb) daha karmaşık olanlar, arabeskler ve –daha ince bir zevke hitap eden– kürk taklitleri (mink veya ermin) bir arada kullanılır. Bazen duvarı boydan boya kap-

Floransa'da Davanzati Sarayı'nın demir feneri (XIV.-XXV. yüzyıl). İçeride olduğu gibi dışarıda da rahatça görebilme lüksü.

layan bu motifler, bazen de duvarların üzerine *trompe l'oeil* tekniğiyle boyanmış kaplamaları aralıklı düğümleri, kıvrım ve saçaklarıyla süslerler. Bu basit motifli freskler, moda ve ucuzlukları sayesinde yaygınlaşarak iç avluları, asma kat koridorlarını (Poppi Şatosu, XIII. yüzyıl sonu, Toscana), salonları, balkonları, hatta tuvaletleri istila etti. Ne var ki, resmin sonsuz imkânları, XIV. yüzyıldan itibaren, figüratif sahnelerin yer aldığı gerçekten zengin evlerde daha kolay ifade bulur. En sevilen konular sırasıyla, panolar üzerinde tek tek betimlenen zarif ağaçlar, çiçek ve kuşlarla dolu bahçeler ve insanların yer aldığı oyun ve av sahneleriyle aşk öykülerinden sahnelerdir. Aynı odada, bu değişik konuları işleyen birçok farklı resim bandı üst üste yer alabilir. Mükemmel biçimde korunmuş ve restore edilmiş olan Davanzati Sarayı, bu geleneğin üç nesle yayılmış (XIV. yüzyıl sonu-XV. yüzyıl) harikulade bir örneğini sunar. Baştan başa bezenmiş yegâne odalar olan salon ve iki yatak odasının her birinde yaklaşık 2,5 m yüksekliğe kadar, basit bir teknikle yapılmış, ama özenli, hatta incelikli geometrik desenler, ardından (20 cm-1 m genişliğinde) bant halinde bir boşluğun üst kısmında, mavi-kırmızı fon üzerinde kuşlarla çevrili palmiyelerden oluşan bir friz (salon) veya her biri bir armayla bezenmiş ve gotik bir sıra-kemerle çerçevelenmiş ağaçlardan oluşan bir friz ya da yine friz halinde, Vergy Şatosu sahibesinin, ağaçlarla kuşların arasında, Fransa armalarıyla süslü, incelikli bir *trompe l'oeil* tekniğiyle yapılmış beşik kemerlerin altında geçen öyküsünden sahneler resmedilmiştir. Bolluk ve zenginlik arttıkça neşe, hayal ve yapmacık da gelişerek dışarının kaygılarını maskeler.

Besleyici bir özel hayat

Becerikli aile reisleri yiyecek ihtiyacını gereğince karşılayabilmek için, erzak depolayarak önlem almak zorundadır. Aile, özel hayatında, doğa ve kamu hizmetindeki kesintilerin üstesinden tek başına gelebilir. Burjuva sağduyusunun timsali Paolo da Certaldo (XIV. yüzyıl) şu öğüdü verir: "Evinde daima iki yıllık ihtiyacını karşılayacak buğday ve yağ bulundur." Hiç şüphesiz, yoksulların bu tedbir kuralına uymaları imkânsızdır; bilhassa kıtlık dönemlerinde buğdaylarını tarladayken satan çok sayıda köylü aile vardır. Ama nakitte en ufak bir rahatlama, uygun fiyata erzak depolamak için kullanılır. Kasım 1298'de Prato kentinde pahalılık belirmeye başladığında, yetkili makamlar tahıl stoklarının listesini çıkarır. San Giovanni semtinde ailelerin %30'unun hiç tahılı yoktur, %20'sinin bir-altı aylık stokları bulunmaktadır, diğerleri, yani ailelerin yarısı, yeni hasat alınınca-

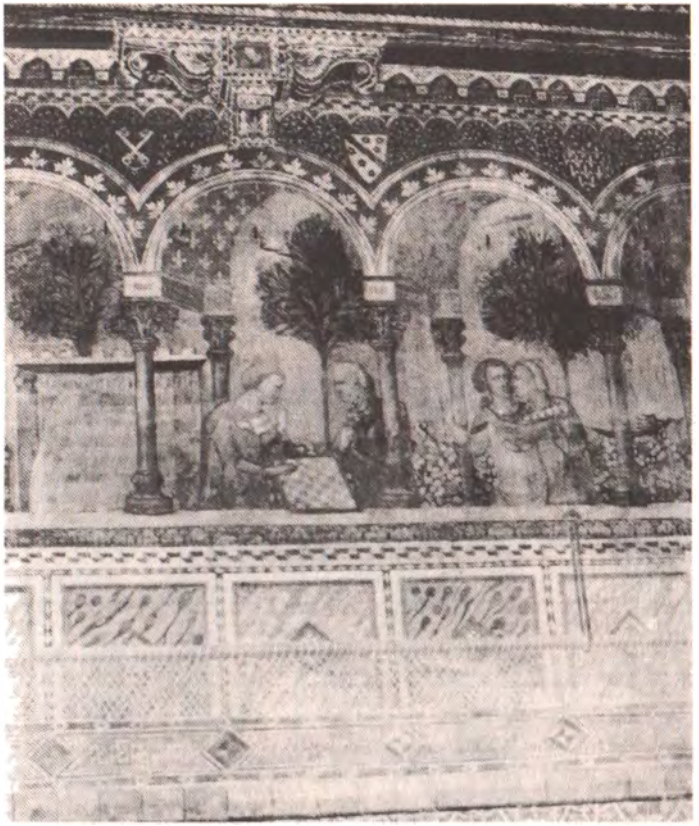

Floransa'da Davanzati Sarayı'nda resimli yatak odası (detay), yak. 1400. Genç Davizzi'nin (mülk sahibi) düğünü için yapılan fresk. Aşağıdan yukarıya: anahtar ve aslan motifli sahte goblen; kafes boyamayla yarı yarıya gizlenmiş bir dizi pano; *trompe l'oeil* tekniğiyle yapılmış korniş; Fransız armalarıyla süslenmiş sahte kemerlerin altında *Vergy Şatosu Sahibesi* (XIII. yüzyıl Fransız romansı) öyküsünden iki sahne; armalar ve bir başka korniş. Soylu özel hayatın yüceltilmesine, kişisel dinlenmeye ve hayali bir şövalye âlemine kaçışa yönelik incelikli bir bütün.

ya kadar ancak ihtiyaçlarına yetecek kadar tahıla sahiptir. Yani stok yapma alışkanlığı, yargıç ve tüccarların oluşturduğu büyük burjuvaziyle sınırlı değildir katiyen. Esnaf ve zanaatkârlar da stok yapar; kaynaklarının sınırlılığı ve stoklarının büyüklüğü göz önüne alındığında, (zaman ve bütçeye oranla) stok yapma alışkanlığının bu kesimde öncelikli olduğu görülür.

1400'lü yıllarda Floransalı burjuvalar da bu alışkanlıktan vazgeçmemiştir, ama envanterlerinde stoklara daha az rastlanır. İncelenen ailelerin hepsinde şarap –birkaç fıçı– ve yağ –birkaç testi– bulunmaktadır. Her üç aileden ikisinde sirke, her iki aileden (en az) birinde buğday, tahıl, baklagiller, kurutulmuş veya tuzlanmış et bulunur. Bu örnekleme, Prato'daki kadar kesin değildir. Herkesin bir veya daha *fazla* çiftliğe sahip olduğu Tosca-

na burjuvazisi muhitinde buğday stoklarının daha yaygın olduğu su götürmez. Her durumda, hangi ölçüde olduğunu bilemesek de, evine bolca erzak yığma alışkanlığının kaybolmadığı kesindir. Evde belirli yerler bu amaca hizmet eder. Tahıl sandıkları (*arca*), çeşitli örneklerde salonlara, daha çok da yatak odalarına yerleştirilmiştir; oysa fıçılar her burjuva konutunun zemin katında yer alan kilerde (*cella*, *volta*) bulundurulur daima.

Yiyecekler hiç şüphesiz kilerden sofraya gelmeden önce bir hazırlıktan geçmek zorundadır. Konutların çoğunda, burjuva evlerinin hepsinde mutfak bulunur. XIII. yüzyılda avlu ve bahçelere sürülmüş olan mutfaklar artık evlerin içine taşınmıştır.

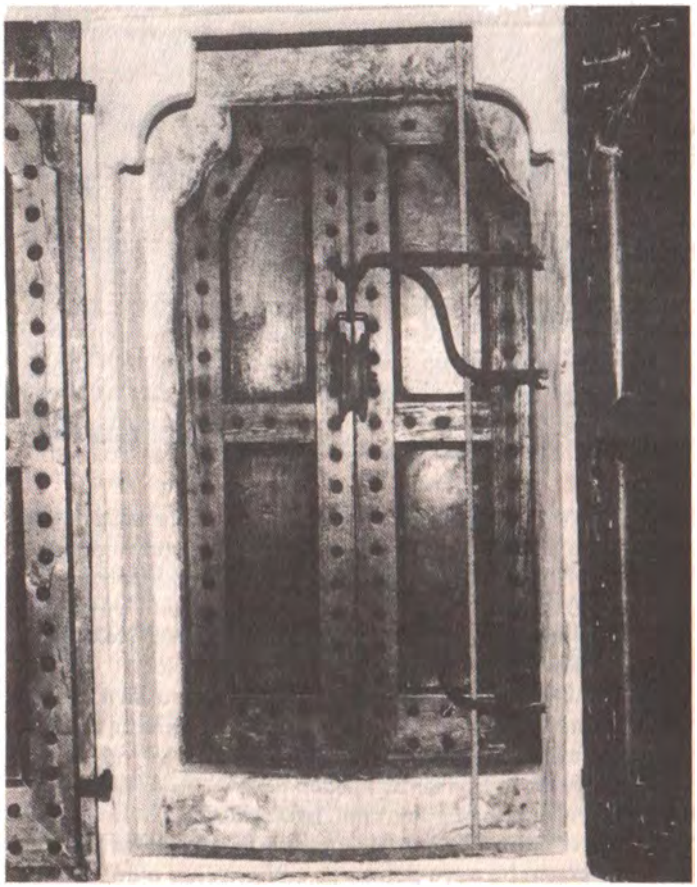

Floransa'da bir evin kuyusu (XIV. yüzyıl): üst kat çıkışı. Kuyu binanın altındadır. Borular binanın en üstüne kadar çıkar. Ayrı makaralar her katta ev hanımlarının suyu doğrudan çekmelerine imkân tanır; çift kanatlı iki kapı, iki ayrı odadan kuyuya ulaşmayı mümkün kılar.

Çeşitli nedenlerle (yangın, duman ve kokudan çekinildiği için) tavanarasına yerleştirilmişlerdir, ama rahatlık amacıyla diğer katlara da mutfak yapılmış olabilir. Kent konforunun bu belirtisi kırsal kesimde de giderek yayıldı; XV. yüzyılda mutfak, Apenninler'de, Lombardiya'nın bazı bölgelerinde ve kuşkusuz başka yörelerdeki zengin evlerinde sıkça rastlanan bir bölümdü.

Konutun değişik bölümleri arasında mutfak en donanımsız olanı değildir; birçok salona göre daha fazla sayıda (Floransa envanterlerine göre 25-80 kalem), daha çeşitli ve bazen daha pahalı eşyayı barındırır. Mobilya olarak hamur teknesi, sandık, dolap (nadiren ve ancak XIV. yüzyılda) ve raflar bulunur, ama ev kadınları, her şeyden önce güzel yemeklerin ve daha da önemlisi, mükemmel şölenlerin hazırlanmasını sağlayan teknik gereçlere, demirden, bakırdan, kalaydan, pişmiş topraktan ve ahşap sayısız âlete önem verirler; çünkü lezzetli yemekler evin efendisini yumuşatmakla kalmaz, aynı zamanda özel hayatın kamuya açılmasında başarılı gösterişin başlıca silahlarından da biridir. Teknik açıdan yüksek düzeydeki mutfaklara Venedik'te XIII. yüzyılda, İtalya'nın her yerinde varlıklı evlerde de XIV. yüzyılda rastlanır.

Özel hayatta göze ve damağa hitap eden konforun artışı suyun niteliğinin iyileştirilmesiyle mümkün oldu. XIII. yüzyılda, kavşak ve meydanlarda halka açık kuyular kazılıp masrafının komşular tarafından karşılanması, Bologna, Piacenza, Floransa ve daha birçok kentte yaygın bir yöntemdi. Ama kuyu suyu yetersiz olabildiği gibi kötü de olabiliyordu; yakında ırmak varsa onun suyu da daha iyi olmuyordu. Komünler bu durumu düzeltmeye karar verip konuyu ele aldılar ve örneğin Venedik'te elli umumi sarnıç inşa ettiler; Siena'da ise iddialı bir yeraltı kanalizasyonu ve umumi çeşme şebekesi kurdular. Başka kentlerde de kent sakinlerinin bu konuda harekete geçtiğini görüyoruz. Örneğin Floransa'da 1320-1380 yıllarında San Lorenzo'nun kuzeyinde yapılan yeni konutlarda çoğunlukla binalarla birlikte özel kuyular da inşa edilmiştir: yakın tarihli bir araştırmaya göre en az 149 kuyu. Bu kuyular her yerde açılmamıştır. Kimi ücra yollarda ve yoksul evlerinin hiçbirinde kuyu yoktur (Via Guelfa'da 33 eve bir kuyu düşer). Sokaklar güzelleşip binalar pahalılaştıkça kuyu sayısı da artar; şık semtlerde (Campo Corbolino) kuyusu olan evlerin oranı %39'a kadar çıkar. Kısacası, kuyu kazmaya razı olunduğu sürece, su el altındadır; bazen su borusu üçüncü kata kadar çıkar, her katta makara ve kova bulunur; sağlık, temizlik, mutfak işleri kolaylaşır.

Birlikte nasıl yaşanır

Ailenin özel hayatında ortak etkinlikler

Esnaf ve zanaatkârlar çoğunlukla mesleklerini konutlarının dışında icra ederler. Floransa'da zanaatkârların çoğu atölyelerinde kiracıdır ve kentin başka bir yerinde oturur. Aynı binada değişik katlarda yer alan atölye ve konut örneklerine rastlanmakla birlikte bunlar çok nadirdir. Genel kural, ayrı mekânlardır. Kentteki evler, gün boyunca neredeyse boştur; evin üyeleri, erkekler, giderek kadınlar ve hatta çocuklar (bazen sekiz-on yaşından itibaren) iştedir. Bununla birlikte, geleneksel olarak evde icra edilen meslekler de vardır: dokumacılık gibi erkek meslekleri ve yine dokumacılık ve bilhassa iplik eğirme gibi kadın meslekleri. Yün işinde çalışanlara ait envanterlere göre (1378), mesleğe ilişkin mobilyalar, çoğunlukla bir dokuma tezgâhı --dokumacıysa erkek için, değilse karısı için– ve bir çıkrıktan (*filatoio*) oluşur; bu gereçler mobilyayla birlikte kayda geçer ve özel konutta mobilyaların arasında yer alır. XV. yüzyıl ortasında Siena'da ve daha birçok yerde de aynı âdet geçerlidir. İki dokumacının veya bir dokumacıyla bir iplikçinin bulunduğu ailelerde gün boyunca, hatta bazen gece geç vakte kadar evde birlikte veya yan yana çalışılır. Kırsal kesimde aile üyelerince yapılan günlük çiftlik işleri de özel hayatla iç içe girmiştir. Buna karşılık, evde birlikte çalışmak kentte yaygın değildir ve zaten yoksulların durumunda olduğu gibi iş, geceler dahil her şeyi istila ettiğinde, aile içi ilişkiler açısından bir avantaj olmaktan çıkıp tehlikeye dönüşür.

Neyse ki, sabahları işlerine dağılan aile üyeleri, her çağda olduğu gibi akşam iş bitiminde (Floransalı duvarcılar akşam duası saatinde), tatil günlerinde de (pazar ve bayram günleri) gün boyunca evde *bir araya* gelirler. Peki bu şekilde bir araya gelindiğinde gerçekten ortak bir hayat yaşanır mı?

Temizlik, bir araya gelmek için ilk fırsattır; Giovanni Dominici'nin öğütlediği gibi, çocukların temizliği anne tarafından denetlenir; büyük insanların temizliğinin de yalnız başına veya sabah erkenden yapılması şart değildir. Kadının kocasının yıkanmasına yardım etmesi normaldir. Hanımlar hizmetçilerden kendilerini giydirmelerini, makyaj yapmalarını, en azından ayaklarını yıkamalarını rica ederler; Ravennalı hanımlar ve aileler arasında karşılıklı bit ayıklamak o kadar yaygın bir alışkanlıktır ki, XIII. yüzyılda bir kararname yayımlanarak arkatların altında, herkesin ortasında bit ayıklamak yasaklanmıştır.

Aile yemek sırasında veya daha önce de bir araya gelir. Ak-

Aile yemeği, resimli *Decameron* elyazması, 1427. Üç ayaklı yuvarlak masanın üzerine saçaklı dikdörtgen bir örtü (özensizce) serilmiş. Herkes –baba, büyük oğul, anne, çocuklar– taburelerde oturur. Birçok maşrapa, herkese tek bıçak. Büyük oğuldan –çok eğitimlidir– yemeği paylaştırması rica edilir. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. İt. 63.)

şam çorbasını hazırlayan ev kadınının (Fiesole, 1338) etrafında, alçak bir sandığın üzerinde dikiş diken on beş yaşındaki kızını, eşikte oturup çenesini dizlerine dayamış yavuklusunu bekleyen ablasını ve aylak aylak dolaşan bir oğlan çocuğunu görürüz. Daha sonra herkes sofrada yerini alır. Birlikte yemek yemek hem (Alberti'nin de hatırlattığı) bir ideal hem de bir gerçekliktir. İster zengin olsun, ister yoksul, her Floransalı ailenin bir (veya birkaç) masası vardır; dikdörtgen (ve dört ayaklı) ya da yuvarlak olan masaların üzerinde yemek yendiği envanterlerde belirtilir (yuvarlak yemek masası). Anlatıcılardan öğrendiğimiz kadarıyla, kocaların karılarıyla yemek yemeleri olağandır; muhtemelen belli bir yaşın üzerindeki çocuklar da sofraya oturur. Ama köylerde ve mütevazı çevrelerdeki tek tük istisnalar dışında hizmetkârlar sofraya oturmaz.

Nihayet, akşam yemeğinden sonra, aile gece toplantısında bir araya gelir. Birlikte yapılacak çok şey vardır: her zamanki gündelik işler (sebzelerin ayıklanması, giysilerin onarılması vb), el işleri. Ayrıca konuşulacak şeyler de çoktur. Her yerde olduğu gibi gece toplantıları sohbet anlamına gelir. Günlük işler, köylü bir çiftin konuşmasını aktaran bir tanığın ifadesiyle, "koyunlar, buğday, yapılar, karı-koca arasındaki olağan konular" konuşu-

lur. Tasarılar (kızın kiminle evlendirileceği) ve dertler tekrar tekrar didiklenir: ezici vergiler, peş peşe doğan ve "yemekten başka şey yapmayan" çocuklar, sayısız iç çekişin ve aile içi şikâyetin sabit yankısı olan mali beyan yakınmaları. Bütün bir konuşma drahomaya, maddi çıkarlara, ortakçılar söz konusu olduğunda da toprak sahibi veya patronla ilişkilere hasredilir. Ahlakçılar özel konuşmaların açık saçıklığından yakınır. Zaman zaman dinden söz edildiği de olur. En erdemli, terbiyeli aileler de diğerleri gibi bazen öfkenin pençesine düşer ve böyle anlarda herkes, Sienalı Azize Caterina'nın biyografi yazarının, azizenin ailesiyle ilgili olarak kullandığı ifadeyle, "hıncını şiddet dolu sözlerle dışa vurur". Bazen de ninelerle dedeler çocukluk günlerini anar, (bazen şüpheyle de olsa) soyağaçlarını tartışırlar. Yerel skandallar (ikieşlilik, cinayet, din adamlarının ahlaksızlığı vb) hoşnutsuzlukla yorumlanır. XIV. yüzyıla ait çeşitli Toscana belgelerinden derlenen bu örnekler, köylülerden, mütevazı ailelerden kent burjuvazisine ve hümanistlere geçildiğinde doğal olarak çeşitlenir. Bu ailelerde de sohbet edilir ve günlük hayatın basit konularından her zaman kaçınılmaz. L.B. Alberti, yazlığın imkân tanıdığı, "dana, yün, bağ, tohum" konusunda gevşek konuşmalar yapmanın cazibesinden söz eder. Ama daha yüce konulara da yönelinir. Yine Alberti'nin bir amcasının evinde "âdet, asla değersiz konularda konuşmayıp daima muhteşem şeylerden söz etmekti". Hümanistlerin –gerçek veya tahmini– konuşmaları ise bilgelik ve pedagoji düzeyindeydi.

Gece toplantılarında sohbetten sonra oyunlara geçilir. Zar atılır (ama tasvip edilmez), (burjuva evlerinde sık sık bahsi geçen) satranç, daha sonra iskambil oynanır. Ya da çocuklar çağrılıp gözyaşı dökmeden alfabe çalışılır (Palmieri); çocuklar büyüdüğünde akşam okumaları düzenlenir; örneğin Pratolu saygıdeğer, dindar noter Lapo Mazzei, kış gecelerinde çocuklarına Aziz Francesco'nun anonim biyografisinden pasajlar okurdu (1390). Yüz yıl sonra (1485), harika çocuk hümanist Michele Verini'nin amcası ise, yeğenine yemekten sonra *Kutsal Kitap*'ı (aperitif olarak da Eukleides) okuyordu.

Evlerin yapısı, her odanın aynı şekilde döşenmiş ve ısıtılmış (ya da serinletilmiş) olmayışı, bu toplu sohbet ve etkinliklere elverişlidir. Yaz mevsiminde hep birlikte açık havada, kapı önlerinde, bahçelerde veya balkonlarda oturulur. Kış mevsiminde ev halkı salondaki ateşin etrafına toplanır; anne iplik eğirir, baba ateşi karıştırıp konuşur, çocuklar da taburelerinde çeşitli pozisyonlarda oturup onu dinlerler; bu sevilen konuya hasre-

Floransa'da Davanzati Sarayı'nın resimli yatak odası (detay), yak. 1400.

dilmiş çok sayıda resim vardır. Ev halkı başka bazı sebeplerle (doğum, hastalık) yatak odasında toplanabilir. Ne var ki, katı ahlakçılar, bunu salt kadına veya çifte ait bir mekâna tecavüz olarak yorumlar; onların nazarında ailenin bir araya geleceği yer salondur. Salon işlevini yerine getirir elbette. Ama bir çift ve çocukları (çekirdek aile) daha samimi ve sıcak olan yatak odasında bulunmayı tercih ederler. Burjuva evlerinin büyük salonu daha geniş akraba topluluğuna açılır ve aynı zamanda, yatak odasına sadece birkaç seçme kişinin girmesine izin vererek bir elek işlevi görür.

Aile babası

Bir ailenin yönetilmesi gerekir. Her gün bazı kararların verilmesi kaçınılmazdır. Sorumlulukların açıkça tanımlanmasını bilhassa gerektiren iki tür sorun vardır: aile mülkü ve çocuklar. Çocuklar konusunda, bebeklikten evliliğe, yapılacak çok şey vardır. Ne var ki çocuklar, babanın ve annenin temsil ettiği iki soya, iki geleneğe bağlıdırlar. Bunlardan hangisi üstün gelecektir? Mülk konusunda da aynı soru geçerlidir. Mali belgelerde *nihil habentes* (mülksüz) olarak tanımlananlar da dahil bütün hanelerin, birkaç parça eşyayla pılı pırtıdan ibaret de olsa, kendilerine ait malları vardır. Ama bu mülk, değişik öğelerden oluşur. Babaya miras kalmış olan mülke babanın kendi edindiği mülk, eşinin drahoması, daha sonra gelinlerin drahomaları ve oğulların bağış ya da satın alma yoluyla edindikleri mallar (*peculia*) eklenir. Drahomanın kendisi tek bir bütün değildir; hukukçular, özenli bir envanteri çıkarılmış olan "değer biçilmiş" kısımla "değer biçilmemiş" kısmı, yani günlük kullanımdaki eşya ve nesneleri birbirinden ayırır. Mülk babayı, eşi, büyük çocukları, herkesi ilgilendirir. Sorumlulukların paylaşılması veya devredilmesi gerekir. Yine kimin üstün geleceği sorusu karşımıza çıkar.

İtalya'nın tamamında hüküm süren gelenek uyarınca iktidar herkesten önce ve tartışmasız biçimde ailc babasına aittir. Tıpkı kralınki gibi aile reisinin de otoritesi XII.-XIII. yüzyıllarda hukukçular tarafından güçlendirilmiş (bilhassa Bologna'da), XIII. yüzyılda her yerde yaygın olan şu atasözünde ifade bulmuştur: "Herkes kendi evinde kraldır" *(Quilibet, in domo sua, dicitur rex*). Babanın bu otoritesi *(patria potestas)* çocuklar üzerinde geçerlidir ve otorite babanın tekelindedir; hukukçu Azzo konuyu şöyle açıklar: "Ne anneler ne de anne tarafından atalar, çocuklar üzerinde iktidar (*potestas*) sahibidir." Baba, torunları başta olmak üzere kendi soyundan gelenler üzerinde de iktidar sahibidir; isterse altmış yaşında olsun (*etiam sexagenarius*), kendi yaşı da oğullarının yaşı da önemli değildir. Bu genel ilke, hukukçuların kitaplarında kalmaz. Gündelik hayatın sorunlarına çözüm olarak etkisini gösterir; XIII.-XIV. yüzyıllarda kentlerde başka konuların yanı sıra özel hayatı da düzenleyen tüzüklerle ve gelenek hukukuyla ailelerin hayatına damgasını vurur.

Aile babası, her şeyden önce yönetimindeki aileye ait mallar bütününün tek idarecisidir. Drahomanın, değer biçilmiş olsun olmasın, tamamının (XIII. yüzyıl) ve bazen gelinlerinkiler dahil bütün drahomaların idaresi ona düşer. Hatta drahomayı satabilir de; kadının itiraz etme hakkı yoktur. Hukuki uygulamaların tamamı, karısının getirdiği mülkün yönetiminde koca-

ya tam yetki tanır ve kadın uzakta tutularak, çocuklarına miras kalacak olan mülküne zarar verebilecek girişimleri durdurması engellenir. Aynı drahomanın geliri de hukukçuların kanısınca, (yatırıma dönüştürülmeyip) kocanın yönetimindeki ortak aile mülkiyetine eklenmelidir; bunun gerekçesi, evliliğin "dayanılmaz yükümlülükleri"nin (yani günlük masrafların) üstesinden gelebilmektir; böylece koca, kendi gelirini toprağa veya mala yatırma imkânı bulur. Baba, oğullarının malları üzerinde de, yine *patria potestas* niteliğiyle aynı denetim hakkına sahiptir.

Baba, evindeki nesnelerin sahibi olduğu gibi insanların da sahibidir. Diğer kişiler gibi karısı da hukukçular tarafından tanımlanan iktidara tabidir ve kocasına itaat etmek, saygı göstermek zorundadır. Dominiken rahiplerin öğretisi de hukukçularınkini pekiştirir. Giovanni Dominici, 1398'de, günah çıkaran bir kadına, kadının kocasının emrinde olduğunu (günah hariç) söylerken, vaazın beylik bir ifadesini kullanıyordu. Fra Paolino, Alberti, E. Barbaro ve daha birçok ahlakçı da aynı fikirdeydi: "Evinin mutlak efendisi olan koca, karısına aile sırlarının sadece bir kısmını ifşa eder. Kadınlık görevinde onu bizzat eğitir; bedeninin ve kişiliğinin dayanıksızlığını göz önünde bulundurarak, ailede karısına ağır olmayan sorumluluklar vermesi gerekir." Bu bağımlılık çok somut acı sonuçlar doğurabilir; kimi komün tüzükleri, örneğin Gello tüzüğü (Toscana, 1373) kocaya "çocuklarını, küçük kardeşini ve karısını dövme" hakkı tanır. Hukuki, yasal ve ahlaki metinlerin çocuklar üzerinde babaya tanıdığı otorite daha da mutlaktır. Çocuklar babalarına derin ve eksiksiz bir saygı göstermek, babalarını adeta kutsal bir varlık saymak zorundadırlar. Erkek evladın kamusal sorumlulukları ne olursa olsun, özel hayatta geçerliliğini kaybeder; özel hayatta baba mutlak otoritesini ve üstünlüğünü korur (Palmieri). Yaşlı bir babaya karşı her tür kusur, isyan, hakaret ve ihmal, bizzat baba veya yargı organları tarafından meşru olarak cezalandırılır. 1415 yılında hâlâ geçerli olan Floransa tüzüğünün bir maddesi, babaya ve dedeye, kabahatli evlat veya torunu hapsetme yetkisi tanır. Vaizler de benzer bir konuyu işlemekten hoşlanır: Babasına saygı gösteren evlat, bunun karşılığını kendi oğullarından görecek, Tanrı'nın lütfuna mazhar olacaktır vb. Hem ahlakçılar hem de din adamları, "oğullarının hayatını en erdemli davranışlarla süsleyen" (Palmieri) babaların her tür eğitimin temeli olduğu konusunda birleşirler. Terbiyeye ilişkin kitabında somut öneriler getiren Giovanni Dominici, çocukların babalarına "Evet efendim" diye cevap vermeleri, anne-babalarının karşısında ayakta durmaları, bir

Tacuinum Sanitatis, Pavia veya Milano, 1390-1400. Aile babası Gotik koltuğunda oturmuş, eşinin endişeyle uzattığı kaşıkla çorbayı tadar. Memnundur. Efendinin memnuniyeti iki kadını rahatlatır. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Lat. 1673, fol. 50 v°.)

Gentile da Fabriano, *Quaratesi Poliptiği*, "Aziz Nikolaos'un Öyküsü" (detay), XV. yüzyıl başı. Atalarının onurlandırılması. Bir kız, ayakkabılarını çıkarmaya yardım ederek yaşlı babasına saygısını sergiler. Oysa ihtiyar, yoksulluk nedeniyle onu da, kız kardeşlerini de satmaya hazırlanır. (Roma, Vatikan Müzesi.)

emir verildiğinde alçakgönüllülükle başlarını eğmeleri, kısacası kendilerini dünyaya getiren ebeveynlerine daimi saygılarını açıkça ifade etmeleri gerektiği konusunda ısrarlıdır.

Yasalar ve toplumsal zorunluluklar, hayat tarzlarını yansıtır; Toscanalı aileler hakkında bildiklerimiz, ana hatlarını belirttiğim planla kısmen çakışır. Oğulların hapsedilmesine ilişkin tüzük 1463'te Floransa'da hâlâ yürürlüktedir; XV. yüzyılda büyük burjuva ailelerinde yaşlı aile büyükleri bazen babanın bu üstünlüğünün canlı birer timsalidirler. Bazılarının ekonomik konularda mutlak otorite sahibi olduğunu görürüz. Yaşlı Gino Ginori,

1480'de mali beyannamesini bizzat kaleme alır ve kendi çatısı altında yaşayıp kendisiyle birlikte çalışan yetişkin oğullarıyla ilgili olarak şu cümleyi ekler: "Çuha işinde benimle birlikte çalışmaktalar ve henüz ayrılacak kadar bilgileri yok." Aynı ayardaki başka bazı yaşlı aile büyükleri ise kız torunlarının drahomasını kendileri verirler. Ortakçıların oluşturduğu daha mütevazı çevrelerde de baba, ekonomik alanda son derece köklü bir otoriteye sahiptir. 1400 dolaylarında Siena çevresinde ortakçı aileleri, her şeyin (iş, borçlar, hasat, stoklar) baba tarafından yönetildiği, denetlendiği ve bölüştürüldüğü küçük şirketler şeklinde örgütlenmiştir.

Ayrıca, babaların eğitimin baş sorumlusu olarak ortaya çıktıklarını da sıklıkla görürüz. İlk denekler karılarıdır. Çok genç yaşta evlenen kadının tecrübesizliği onu mecburen kocasının bilgisine bağımlı kılar. Birçok koca, gencecik, dikkatli ve ürkek karılarına uzun ve tumturaklı ahlak nutukları çekmiş olmalıdır; yeğeni Alberti'ye göre yaşlı Giannozzo, genç karısını mükemmel bir ev kadını olarak yetiştirdiğini böbürlenerek anlatır: "Karım, yetenekleri ve eğitimi, ama her şeyden çok benim talimatlarım sayesinde mükemmel bir anne oldu." Yine de babalar en şefkatli ve özenli –aynı zamanda en dokunaklı– ilgiyi evlatlarının manevi ve zihinsel eğitimine gösterir (örneğin sözünü ettiğimiz gece toplantıları sırasında). Bu ilginin karşılığını görmek bir baba için büyük mutluluktur. Noter Ugolino Verini'nin, oğlu harika çocuk hümanist Michele'ye XV. yüzyıl sonunda yazdığı mektuplar bu şefkatli gururla doludur. Kolay kolay tatmin olmayan bir baba sıfatıyla oğlunu teşvik eder, yol gösterir, hatta azarlar, ama çoğunlukla, on yaşındaki harika çocuğun istisnai yeteneklerini ve sevgisini fark ederek o da sevgisini dışa vurur: "Ziyaretin [Floransa'dan Pisa'ya] benim için büyük mutluluk olacaktır. Sen benim hayatta en çok sevdiğim, görmeyi en çok istediğim, bütün dileklerimi gerçekleştiren kişisin."

Disiplin ve saygı evin efendisinde memnuniyet, başkaldırı ve gurur ise öfke uyandırır. Yasalar bu efendiye yakınlarını dövme hakkı tanır. Bu hakkı, başta karısı üzerinde, herkesi memnun edecek şekilde kullanır. Sacchetti, Romagnalı bir hancı çiftin öyküsünü anlatır; bir akşam kadın kocasına homurdanarak üstünkörü yardım eder. O sırada handa bulunan bir müşteri bu duruma çok içerler. Daha sonra, hem müşteri hem de hancının karısı dul kalır ve adam sırf geçmişteki küstahlığını cezalandırmak için kadınla evlenir. Evlendikleri geceden itibaren zavallı kadını sürekli döver, itip kakar, hakarete boğar. Dayaktan iflahı kesilen

ve yola gelen yeni karısı cılız bir sesle istediği şey üzerine yemin eder: mükemmel bir eş olacaktır. Sacchetti'nin öyküden çıkardığı sonuç şudur: kadınların özellikleri tamamen kocalarına bağlıdır. Dönemin sevilen atasözünü, "İster iyi bir eş olsun, ister pasaklı, her kadın sopa ister" tekrarlamasa da, pasaklı kadınların sopa istediğini doğrular. Bu konuya büyük önem verir. Bir başka genç gelinle Martin Bâton arasındaki zorlama konuşmaya bütün bir öyküyü hasreder. Çocuklara gelince, sopasız eğitim olmaz; Giovanni Dominici, "Çok şiddetli olmayan sık dayaklar çocuklar açısından son derece yararlıdır," der.

Eş ve anne

Kadınlar, dayak yemekle ve boyun eğmekle birlikte, eğer güçlü bir kişiliğe sahipseler etkili olabilecek hümanist düşüncelerin kısmen pekiştirdiği bir otoriteyi ellerinde bulundururlar.

Ahlakçılar kadının ev işleriyle yetinmesi gerektiğini, yalnızca bu konuda "diğer aile fertlerinden önde", birinci sırada yer alacağını belirtir. Yani kadına, elbette dar bir alanda, gerçek bir otorite tanınmaktadır. Kadına devredilen ve bazen titizlikle denetlenen bu otorite, gündelik tartışma ve kararlar düzeyinde kesinlik taşır; üstelik kocasının kendisine ayakbağı olmadığı zamanlar da vardır: örneğin ticaret kentlerinde sık sık olduğu gibi koca seyahate çıktığında kadın serbesttir. "Ev eşyalarından, hizmetkârlardan, çocukların eğitiminden hep kadın sorumludur. Ailenin prensesi konumundaki kadın, kocasının sağladığı bütün imkânları özenle, ihtiyatla yönetmek, bölüştürmek, geliştirmek ve iyileştirmekle yükümlüdür" (Ermolao Barbaro). Kadına olumlu, ancak tumturaklı ve imalı bir saygı sunumu! Sienalı Aziz Bernardino daha dolaysız ve açıklayıcıdır. Renkli fakat uzun tasvirinde en dikkate değer sahneler, kadını mahzenle tavanarası arasında koşuştururken, yağı denetlerken, eti tuzlarken, yerleri süpürürken, iplik eğirirken, kumaş dokurken, giysi biçerken, çamaşır yıkarken, bütün evi düzenlerken gösterir. Hizmetçi işi demek yerinde olur mu? Evet, Aziz Bernardino öyle olduğunu kabul eder, ama kadın bu işleri hizmetçiden çok daha iyi yapar. Ne olursa olsun, bunlar temel işlerdir; kadının yönettiği ailevi yapının temeli bu işler, diğer katları ise, çocukların eğitimi (Barbaro da bunun üzerinde ısrarla durur), koca ve ailenin desteklenmesi, muhtaçlara uzatılan yardım eli ve son olarak da huzur ve uyumdur. Uyum, her düzeyde toplumsal hayatın ve yönetimin başlıca amacıdır; özel hayatta bu uyumun gerçek güvencesi olarak kadını göstermek, kadının yaptığı ev işlerinin anlamı ve hedefi üzerine yeni bir ahlakçı düşüncenin ilk aşamasıdır.

Pratolu tüccar Francesco di Marco Datini'nin karısı Monna Margherita'nın hayatı ve gündelik ruh halleri konusunda kendi mektuplarından edindiğimiz bilgi, evli bir kadının kaderinin belirsizliğini açıkça gösterir. Başlangıçta, karı-koca birbirlerinden neredeyse hiç ayrılmazlar. Daha sonra, Francesco'nun mesleği onları giderek daha sık ayırır. Daha çok mektuplaşırlar. Mektuplarında kişiliği tam olarak gün ışığına çıktığı sıralar Margherita olgunlaşmış, katılaşmıştır; huysuz kocasına boyun eğerek kölelik etmekten şikâyetçidir. Bütün bunlar karı-kocanın ilişkisini hem daha karmaşık, hem daha özgün kılar. Tüccar olarak yetiştiğinden koca olarak denetimi iyice sıkı tutan Francesco, karısını gündelik konularda tembih ve hatırlatmalarla yıldırır: "Mutfak pencerelerini kapatmayı unutma, portakal ağaçlarını sulamayı unutma, [...] unutma, [...] unutma." Margherita başlangıçta uysallıkla itaat eder. Daha sonra ilişki gerginleşir. Çaresi olmayan kısırlığı ve kocasının hizmetçilerle maceraları Margherita'nın içini karartır, hırçınlaştırır. Kocasının mızmız sitemlerine öfkeyle ters cevaplar verir. Aralarındaki sınıf farkı konusunda (Margherita soyludur) ısrar ettiğini, kocasının yakınmalarını kestirip attığını (gitmek senin tercihindi), uygunsuz davranışlarını bazen şiddetle kınadığını (yaşayış biçimini değiştir, ruhuna özen göster), kısacası son derece açık sözlü olduğunu görürüz. Ayrıca bir bağımsızlık da sergiler; bazen bilinçli ve pişman olan Francesco karısına hak verir, onu teşvik eder: "Sence en doğru olanı yap [...], keşke senin sözünü dinlemiş olsaydım" vs. Bir karı-kocanın uzun birlikteliğinde kadın kişilik sahibiyse ve kocasının yokluğu kendisini çeşitli kararlar vermeye, girişimlerde bulunmaya zorluyorsa, kadının yararına bir denge oluşur. Dulluğun getirdiği acımasız kopuş karşısında, bir erkeğinkinden hiç farkı olmayan yeni sorumluluklarını (yönetim, eğitim) göğüslemeye daha hazırlıklıdır.

Ne var ki, bir kadın özellikle çocuklarının eğitimiyle kendini kanıtlar. Kısır olan Margherita yoksunluğunu bütün yoğunluğuyla yaşıyordu. Durumu normalin çok dışındaydı. Genellikle annelik konumuyla tatmin olan kadınlar birçok sebepten ötürü eğitimin odağında yer alırlar. İlk sebep, yaşlarıdır. Kocalarından yedi-on yaş küçük oldukları ve on altı-on sekiz yaşlarında evlendikleri için, babanın nesliyle çocukların (bilhassa büyüklerin) nesli arasında, kendilerini çocuklara yaklaştıran, ortadaki bir konumda bulunurlar. Ayrıca, tüccar ve zanaatkâr olan erkeklerin daha uzun süre çalıştığı ve hem sık sık, hem de uzun süreliğine evden ayrıldıkları bir dünyada (bilhassa kentlerde), ka-

dınlar çocukların nazarında istikrar ve sürekliliği temsil ederler. Kadınların eğitimci olarak etkisi büyüktür. Bazı ahlakçılara göre aşırıdır; fazlasıyla kadınsı olan bir çevrenin gevşekliğinden kaçınmak gerekir. Kimi burjuva muhitlerinde, açıkça aile babasına imtiyaz tanıyan yasalara ve burjuva hatırat yazarlarının kendisine beslediği derin saygıya rağmen, gerçekte, en azından belirli dönemlerde baba çocukların hayatından siliniyordu.

Kısacası ailelerde, gerçek tarafından yalanlansa bile, ahlakçıların ülküselleştirdiği, babanın anneden üstün olduğu kuramsal bir hiyerarşi mevcuttur. Bunu, somutluk kazandığı çeşitli adlandırmalarda, sizli bizli hitaplarda gözleyebiliriz. Örneğin bir koca karısına asla "siz" diye hitap etmez. Oysa kadın kocasına "siz" diyebilir; kocasının bir unvanı (*messer, maestro)* varsa, kullanmayı kesinlikle ihmal etmez: "*Maestro, voi*" (Boccaccio). Kent burjuvazisinde çocuklar babalarına daima "siz" diye hitap eder.

Yine de bir çift

Ne var ki, bu ciddiyet ve saygı hiyerarşisi özellikle yoksullar arasında sık sık bozulur. Bütün kadınlar kocalarıyla teklifsizce, senli-benli konuşur ve ileride göreceğimiz gibi, yeri geldiğinde kocalarını hiç çekinmeden kabaca azarlarlar. Monna Margherita da titiz kocasına "sen" der. Kadının kocasıyla sizli bizli konuşması, geleneklere bağlı veya (Alberti gibi) kasten eski kalıplar kullanan soylu çevreleriyle sınırlı gibi görünmektedir. Buna karşılık, çocukların sizli bizli konuşması daha yaygındır, ama diğer nezaket belirtileri gibi anne baba ayrımı yapılmadan kullanılmaktadır. Dominici'nin nazarında çocuklara mutlaka öğretilmesi gereken terbiye kuralları (diz kırıp selam verme, saygıyla susma, eğilerek selamlama) kesinlikle ayrım yapılmadan hem anne, hem baba için geçerlidir. Öncelikle ebeveyn/çocuk ayrımı üzerinde duran Dominici, bir ideal sunmakta, ama hiç kuşkusuz genelde kabul gören bir durumu da yansıtmaktadır. Toscanalı İtalyan anne-babalar, çocuklar karşısında her şeyden önce muhtemelen, farklılıkları silen, şahsiyetleri eşitleyen, yetkileri birleştiren bir haleyle çevrili koruyucu bir çift, bir bütündü.

Ailenin özel hayatı içinde kişisel özel hayat

Herkesin kendi görevi

Üyelerini yemek ve sohbet için bir araya toplayan aile, çalışmak için dağıtır. Herkesin kendi görevi vardır. Alberti'nin hiçbir şeyi ihmal etmeyen Giannozzo'su, herkese uygun bir iş dağıtması gerektiğini iyice tembihler karısına. Sözünü ettiği büyük

burjuvazide bunlar hizmetkârlardır, ama bilhassa kırsal kesimde, mütevazı aileler aynı işbölümünü kendi aralarında uygularlar. Genellikle basit olan ama pek bilinmeyen bu işbölümü, aile fertlerinin yapabileceği işleri çeşitlendirme olanağı ortaya çıktığında daha karmaşık hale gelir. Örneğin Monte Oliveto Manastırı'yla (Siena) ortakçı aileler arasındaki sıkı ilişkiler (1400-1430) incelendiğinde böyle bir durum ortaya çıkar; kadınlar keşişlerin hesabına keten ipliği eğirir, yün dokur, yün kumaşları yıkarlar ve bu ücretli işin dışında ailenin hemen bütün işlerini yaparlar. Bu arada erkekler de çiftlik işleri dışında, tarım mevsimlerinin ritmine uygun olarak, her tür kısa süreli ücretli iş için keşişlerin hizmetindedir. Oğlan çocukları ise manastırda, gerektiğinde hizmetkâr olarak istihdam edilir. Ama aile kâhyayla anlaşıp işlerin yoğun olduğu dönemlerde çocukları geri isteyebilir. Bu durumda hizmetkârlar topluluğu tekrar düzenlenir. Burada manastırın yakınlığı sebebiyle ortakçılık, işletmenin coğrafi sınırlarını aşan bir girişimdir. Herkes kendine özgü iki güç arasında, yani aile babasıyla kâhya arasında, dolayısıyla her ikisinden de yarı yarıya bağımsız bir konum edinir. Ailenin bağlılığı bu kişisel serüvenleri hem herkes için ilginç hem de yararlı kılar. Aynı şey, örneğin bir kunduracının zanaatını bir ortakçı ailesi bünyesinde icra ettiği (Val d'Elsa) kırsal kesimde de, birçok aile için geçerlidir. Bazı yerlerde ise çocuklar kente gitmek için, bir meslek edinmek için, geçici olarak ailelerinden ayrılsa da, bu ayrılık aile içi anlaşmaya zarar vermez. Bu durum kasabalarda daha sık görülür.

Bir çift, resimli *Decameron* elyazması, yak. 1370. İlk adımlar önemlidir (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. İt. 2212, fol. 151.)

Tecride has bir alan

İşlerdeki bu çeşitlenme, belgelerde, aile bünyesinde dahi kişisel mahremiyet eğiliminin arttığına dair işaretlerin çoğaldığı bir dönemde görülür; aileden ayrılmadan, evin içinde kendini tecrit etmek gibi (yeni?) bir ihtiyacın işaretleri de mevcuttur; ailenin özel hayatı, kişisel özel hayata çerçeve teşkil eder. Bu ihtiyacı, özel alanların düzenlenişinden ve kullanımından anlıyoruz. Konutlardaki oda sayısı artar, daha önce de belirtildiği gibi bu, her şeyden önce yatak odası sayısında bir artıştır. Daha da önemlisi, bu yatak odalarının kapıları kilitlenir, hatta daha da emniyetli olarak sürgülenir. Evler bu şekilde, giderek kişiselleşen özel alanların iç içe girmesi biçiminde düzenlenir. Boccaccio'dan bir sahne, bize (kıskanç) kocayla genç (sadakatsiz) karısı arasındaki vedalaşmayı aktarır: "Ben yemeğe dışarıya çıkıyorum, der kıskanç erkek (yalan söylemektedir), onun için sokak kapısını, birinci katın ve yatak odasının kapılarını güzelce sür-

güle." Yani aile bütün eve sahiptir. Eve sokağa açılan ilk kapıdan girilir: birinci engel. Ne var ki, bu kapıdan doğrudan girilebilen tek yer, zemin kattır ve bu alan erzaka, stoklara ayrılmıştır, *zaman zaman* konukların kullanımına açılır; zeminde bir yatak odası bulunmakla birlikte, boştur (kıskanç koca bu odaya saklanır). Asıl konut, yani sürekli olarak kullanılan odalar toplamı birinci katta yer alır; kilitli bir sahanlık kapısı, bu katı nesne ve konukların alanından ayırır: ikinci engel. Son olarak, konutun kendisi de bölümlere ayrılmıştır ve evin merkezi olan çiftin yatak odası da kilitlenebilir: üçüncü engel. Üç kapı, üç tecrit edilebilir alan, üç mahremiyet düzeyi: geçiş ve konuklar, aile, çift. Aile hayatına kısaca katıldık. Şimdi çiftin mahremiyetine ve ardından, birçok yatak odası olduğunu saptadığımıza göre ailenin diğer fertlerinin mahremiyetine girelim.

Çiftin mahremiyeti

Karı-kocanın yatak odasını tanıyoruz: sandıklar, duvar kaplamaları, ikonlar, banklar, tabureler, yatak, kapı kolu ve anahtar. Daha doğrusu anahtarlar. Özel hayatın son aşaması olan meşhur sandıklar, envanterlerde mutlaka belirtilen kilitlerle donanmıştır genellikle. Örneğin 1380 yılında, Castelfiorentinolu Bartolo ve karısı Caterina'nın yatak odalarında, üç kilitli uzun bir sandık-bank (*cassapanca*) ve iki kilitli bir sandık, ayrıca sofada, her biri altışar kilitli iki daha da uzun sandık-bank ve iki kilitli bir sandık bulunduğunu biliyoruz. Bu liste, söz konusu zenginlik düzeyinde de daha mütevazı çevrelerde de istisnai sayılmaz. Kilitli sandığı olmayan zanaatkâr ailesi yok gibidir.

Bu sıcak yatak odası karı-kocanın hoşuna gider. Sık sık, örneğin akşam yemeğinden sonra, odalarında otururlar. Erkek, kendisini saygıyla dinleyen genç karısını eğitir. Kadın kocasının ayaklarını yıkar (Sacchetti), bitlerini ayıklar (anlatıcılar bu faaliyeti sadece köylülere mal eder). Kadın cesaret bulur; kaygılarını dile getirir, ailenin küçük sürtüşmeleri tartışma konusu edilir: "Giyecek hiçbir şeyim yok, beni ihmal ediyorsun. [...] Filanca benden güzel giyiniyor, falanca daha çok itibar görüyor, herkes benimle alay ediyor. [...] Komşu kadınla ne konuşuyordun? Hizmetçiyle ne konuşuyordun?" (Fra Paolino). Ortalık yatışır. Ailevi konulardan, görgü kurallarından, çocuklardan bahsedilir (Alberti). Bütün ailenin katıldığı gece toplantısındaki konuşmalara iki kişi olarak devam edilir. Konu kıtlığı çekilmez.

Uyku veya aşk vakti gelmiştir. Gece hazırlıklarına başlanır. İlk önce dua edilebilir. Bazı genç çiftler kapılarını sürgüledikten sonra, karı-koca hayatına diz çökerek başlayıp Tanrı'dan bolluk,

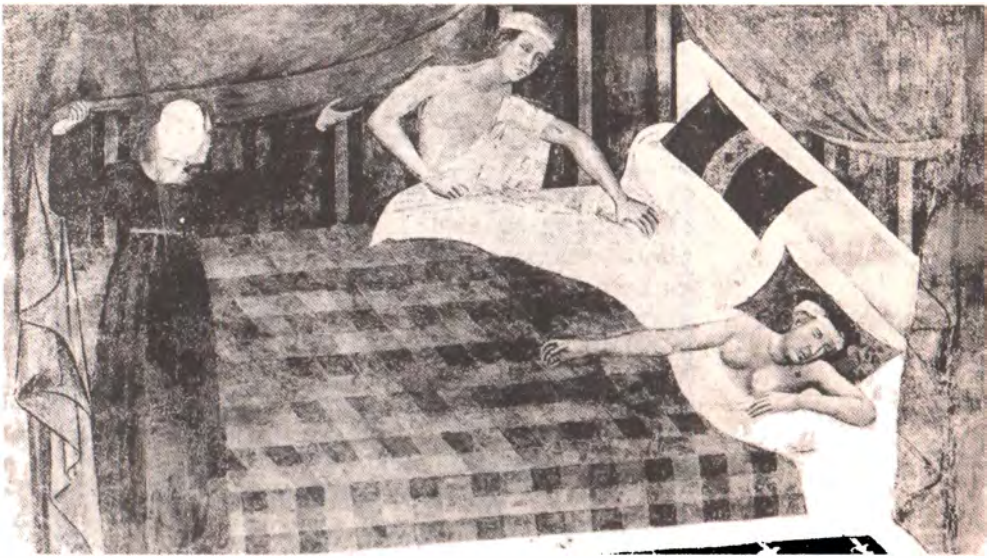

Memmo di Filippuccio, *Karı Kocanın Yatışı*, yak. 1320. Zifaf gecesinde yeni evliler büyük yatağı açılmış, sandıkları, çiftin yatak odasındaki mahremiyeti hazır bulurlar. Başlıkları dışında çıplaktırlar. Birazdan hizmetçi perdeyi yeni evlilerin üzerine örtecektir. (San Gimignano, Komün Sarayı, başyargıcın yatak odası.)

uyum, doğurganlık (bol bol erkek evlat), zenginlik, şeref, fazilet dilerler (Alberti). Normal olarak cemaatler ve rahipler, akşam duasını müminlere bir zorunluluk olarak dayatmakla birlikte çiftlerden pek söz etmezler; bu ibadetin ailelerde ne derece yaygın olduğu bilinmez.

Karı-koca soyunurlar. Erkek de kadın da sadece gömlekleriyle kalıp son düzeltmeleri yaparlar (Sacchetti). Kadının, artık gizlenmesi mümkün olmayan şişmanlığı kocaya ilham verir: "Bu gece ne duydum, biliyor musun? İhtiyacını giderdikten sonra oranı silemiyormuşsun!" Son ağız dalaşı (Sacchetti).

Gün boyu yorulup bitkin düşen bazı kocalar derhal uykuya dalar. Karı-koca mahremiyeti suya düşer. Neyse ki hepsi böyle değildir. Ahlakçılar ve din adamları bu mahremiyet anlarına çok sayıda şüpheli araştırma, uyarı ve kılı kırk yaran düzenleme hasretmişlerdir. Öte yandan öykücüler de bu açık saçık şaka fırsatını kaçırmamışlardır. Tanıklıkları ister ciddi olsun, ister komik, bizi çiftin kendiliğinden yaşadığı mahremiyetle tanıştırırlar.

Hazırlıklar önem taşırdı. Soyunmadan önce *ragionamenti amorosi* (aşk konuşmaları) ile oyalanılır. Çıplaklığın kendine has bir cazibesi vardır. Bununla birlikte, yüzünü görmediği takdirde karısının çıplak vücudunu tanıyamayan bir kocadan (Floran-

salı bir asilzade) bahsedilir. Edep duygusu, bazı kadınların kocalarının yanında gömleklerini çıkarmalarını engeller. Hekimler sağlıklı gebeliklerin ve güzel bebeklerin, birleşmeden önce kadının arzusunun doruğa çıkmasına bağlı olduğunu ileri sürer: *farsi ardentemente desiderare*. Amaç, çiftlerin, Aziz Bernardino'nun kınadığı okşama ve öpüşmelere eğilimini ve bu yöndeki alışkanlıklarını meşrulaştırmaktır.

Öykücüler ve dedikoducu kadınlar kızların evlenirken bakire olduklarından müthiş bir şüphe duyarlar. Bir uşak evlendiğinde, mutfak halkı, "Sayın Laverge'in kan dökmeden Kara Tümseğe girip herkesi pek sevindirdiğinden" (Boccaccio) hiç kuşku duymaz. Mutfak halkı muhtemelen burjuva kızları söz konusu olduğunda yanılmaktadır. Genç yaşta evlenen (on altı-on sekiz) ve sıkı bir denetim altında tutulan burjuva kızları evlilik öncesi ilişkiye katiyen girmezler. Kasıtlı olarak hiç bilgi verilmeden evlendirilen bu genç bakireler için ilk geceler son derece sarsıcı olsa gerektir. Zamanla kadınlar gerekli kurnazlığı edinirler. Ahlakçıların kapalılığının ardında, o zamanın çiftlerinin, uzun süreli birlikteliğin kendiliğinden geliştirdiği pozisyonları bildikleri ve kullandıkları tahmin edilebilir. Örneğin arkadaşlarının hamile olduğunu söyleyerek kandırdıkları Calendrino, karısına çatar: "Hep üstte olmak istiyorsun" (Boccaccio).

Ahlakçıların ısrarlarından ayrıca şunu da anlıyoruz ki, XV. yüzyılın başında Toscana kentlerinde oldukça yaygın (ve yeni) bir eğilim de eşler arasında ters ilişkiydi. Rahipler, bu durumu, her şeyden habersiz boyun eğen genç kadınların saflığına atfe-

Masaccio, *Aziz Nikolaos'un İyiliği* (detay), Pisa poliptiğinin (parçaları dağıtılmıştır) *predella*'sından parça, 1426. Yatak çok dar olduğundan babaya ayrılmıştır. Kızları sandığa yaslanmış, oturur halde uyurlar. (Berlin, Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi.)

Pietro Lorenzetti, *Bari'li Aziz Nikolaos'un İyiliği* (detay), yak. 1330-3140. Yoksullar genellikle özel hayatlarında kişisel mahremiyetten yoksundur. Burada üç kız kardeş aynı yatağı paylaşır, babaları ise onların yanında sandığın üzerinde uyur. (Paris, Louvre.)

derler. Oysa oğlanların aldığı fazlasıyla kadınsı eğitimi, uzun bekârlık dönemini de göz önüne almak ve çeşitli doğum kontrolü yöntemlerinin kullanılmasının da bunda payı olduğunu düşünmek gerekir; demografik durum, en azından küçük burjuva ve zanaatkâr çevrelerinde olgun kadınların (otuz yaş üzeri) bu yöntemleri kullandığını ortaya koyar (bu kadınların gebeliği, menopozdan çok önce son bulmaktadır).

Öykücüler erkeklerin cinsel performansı üzerinde uzun uzadıya durur ve bu performansı, konunun uzmanı sayılan rahip ve keşişlere atfen, "mezmur" veya "*Pater* duası" olarak ifa-

de ederler. Bir keşişin geceleri altı, sabahları da iki mezmur okuduğu anlatılır. Evlilikten ziyade rahiplikten kaynaklanan aşırı dindarlık.

Sözlü gelenekle ve hatırat yazarlarınca aktarılan tıbbi inançlar doğrultusunda, kadın eğer çocuk istiyorsa, birleşmeden sonra bir süre hiç kıpırdamadan yatıp dinlenmelidir; sırf hapşırmak bile, tohumların kaptan fırlamasına sebep olabilir. Çocuk istemiyorsa, dilediği gibi hapşırıp kıpırdanabilir.

En yoksul köylü kulübelerinde hüküm süren izdiham –tek oda, bazen bütün aileye tek bir yatak– çiftin mahremiyeti yaşayış şeklini ve çocukların edep duygusunu önemli ölçüde değiştirmiş olmalıdır.

Herkese bir oda

Burjuva evlerine dönecek olursak, oda sayısının artması, çoğunlukla bekâr yetişkinlere bir yatak odası, hatta her birine birer yatak odası verilmesine imkân tanır. Seçkin burjuvalar arasında belirsiz sayısı tam olarak bilinmese de birçok birey bu sayede erken yaşta kişisel hayatı için bir çerçeveye sahip olmuştur. Bu bireysel yatak odaları, efendilerin odalarına benzer şekilde donatılmıştır: kolu ve sürgüsü olan bir kapı, kilitli sandıklar (örneğin bir konuk odasında, bir hizmetçi odasında bulunduğu saptanmıştır), lambalar, banklar, tabureler, bazen ikon veya ocak ve elbette bütün takımlarıyla birlikte yatak. Gerçek bir konfor sunan bu odalar, her bireyin bağımsızlığına seçme bir çerçeve oluşturmakla birlikte bağımsızlığa sebebiyet vermez. Kişisel hayatı koruyup geliştirmek XV. yüzyılda yeni bir hedef değildir. Yatak odası sayısının artması daha eski bir yönelimi taçlandırıp hızlandırmıştır. Ne olursa olsun, bir yuvada kendi keyfince yaşamak XIV.-XV. yüzyıllarda bir ütopyadan ibaret sayılmaz. Peki, kişisel hayat nasıl örgütlenir?

Siena'lı usta, *Meditationes Vitae Jesu Christi* İtalyanca elyazması (detay), 1330-1340. İri sürgülü bir kapı: güvenlik, mahremiyet. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. İt. 115, fol. 40 v°.)

Alberti, birbirlerini rahatsız etmemek için (hastalıklar, çok sıcak havalar, doğumlar vb sebebiyle) karı ve kocanın ayrı birer yatak odası olmasını salık verir. İki odayı birbirine bağlayan bir kapı sayesinde, eşler meraklılara malzeme olmadan buluşma imkânı bulacaklardır. Yazar, müstakil, ısıtılmış ve sessiz bir yatak odasının, yaşlılar için daha büyük bir ihtiyaç olduğunu da ekler. Bununla birlikte, böyle bir yatak odasının, bilhassa asil soydan her aile reisi için gerekli olduğunu da belirtir. Yatak odası sırların mekânıdır; ailenin babası bu mekânda en değerli nesneleri ve aile belgeleriyle baş başadır; bunlara bakmak onun için önemli bir etkinlik, ailevi gurur kaynağıdır. Yatak odasında bu "kutsal ve dini nesnelerin" (aile belgeleri) karşısındaki baba, ta-

pınağında bir anma ve adak törenini yürüten rahip gibidir. Yatak odasına bağlı bir de çalışma odası (*studio*) bulunabilir; burası da gizli ve kutsal bir mekândır ve baba burada torunları için titizlikle saklanacak hatıratını kaleme alır. Bu açıdan bakıldığında, aile geleneğinin bütün özgünlüğü ve samimiyetiyle korunması, babanın özel hayatının yüceltilmesine bağlıdır. Alberti her zamanki gibi öğütlerine biraz tiyatrovari bir hava katar, ancak salık verdiği babaya ait özel hayat, XIV. yüzyıldan itibaren varolan ve belki de yaygın olan bir uygulamadır. Babaların eşlerinden ayrı bir yatak odaları olması hem öykücülerin (Boccaccio), hem de envanterlerin (1381) değindiği bir burjuva alışkanlığıdır. Daha sonraki dönemlerde (XV. yüzyıl) birçok sarayda çalışma odaları bulunduğu bilinmektedir.

Aile defterleri, erkeklere ait çalışma odalarında –ve mutlaka kilit altında– bulunmaz sadece; gizlilik veya kutsallıktan eser taşımayan kimi aile belgeleri, kocaya da ait olabilecek yatak odalarında (iki), herkese açık, iki-üç yataklı büyük yatak odalarında (üç), sofalarda (bir), hatta bütün yatak odalarında da (bir) bulunabilir. Yine de babaların aile belgelerinin yanı sıra kitaplarını da (Titus Livius, Sallustius, Villani *Vakayiname*'si; hepsi envanterlerde kayıtlıdır) sakladıkları, kendilerine ait mekânları bulunur ve bu beyefendiler, örneğin cumartesi öğle sonrası (Sacchetti) veya akşamları, kitaplarını sandıklarından çıkarıp yazı masalarının üzerine açarak dikkatle okurlar. Kısacası aile reisleri, XIV. yüzyıldan itibaren günlük hayatlarında evde tek başlarına kalabilecekleri mekânlar oluşturmaya, ilgilerini çeken, gelişmelerini sağlayan etkinlikler edinmeye özen göstermişlerdir; bu arada ailelerini ve soylarını ihmal etmemişler, hatta çoğunlukla aile kaygısıyla bir kenara çekilmişlerdir.

Kadının da yalnız kaldığı zamanlar vardır; bunların bazıları zorunlu, bazıları ihtiyaridir. Kadın, geçici veya sürekli olarak ayrı odada yatabilir. Az çok iradi olan bu kenara çekiliş konusunda çeşitli tanıklıklar mevcuttur. Lorenzo de Medici'nin annesi Lucrezia gibi en soylu hanımların kendilerine ait yatak odaları vardır, ama Napoli, Floransa, Venedik burjuvaları ve aristokratları arasında da örnekler çoktur. Koşullar bazen geçici bir ayrılık ve yalnızlık gerektirir. Örneğin hastalık durumunda, genç bir kadının ayrı bir yerde, mesela konuklara ayrılmış ve çoğunlukla boş olan zemin kattaki yatak odasında kendine bir yatak hazırlatması normal karşılanır (Pecorone). Doğumlar da kadınların bir süre ayrı yatmalarını gerektirebilir. Karı-koca hayatı bünyesinde kendilerine ayırmış oldukları alan, varlıklı

Vittore Carpaccio, *Aziz Agostino'nun Vahyi* (detay), 1502. Agostino'nun çalışma odasına bitişik bu dar ve kalabalık bölme, soyluların genellikle kitaplarını ve kişisel eşyalarını sakladıkları, yalnız kalabildikleri (kapı kolu) ve başkalarına yasaklayabildikleri (kilit) odalarındandır. (Venedik, Schiavoni'lerin San Giorgio okulu.)

Anonim, *Meryem'e Müjde*, XV. yüzyıl. Rahle, *İncil* ("Bir bakire gebe kalacak" İşaya, VII, 14 kehaneti sayfası açılmış), odadaki lüks ve Meryem'in düşünceli tavrı tahsili, bilgili, dini eserler üzerine düşünen Meryem imajının ilk örneklerindendir. (Floransa, Santa Maria Novella Kilisesi.)

hanımlara istedikleri zaman, istedikleri şekilde kafa dinleme imkânı tanır; üstelik ev kadını sorumluluğu dışında bir işleri de yoktur. Bazı soylu hanımların (ve/veya rahip danışmanlarının) amaç edindiği manevi arınma açısından mistik bir mekân olan yatak odası, şapel, dünyaya karşı sığınak ve barınak işlevi görür. Yatak odasına bir dua iskemlesi konur, bir haç ve Meryem Ana ikonlarıyla süslenir; evin hanımı günde birkaç kez bu odaya gelerek diz çöküp dua eder. Akşam yemeği sonrasındaki aylak gevezeliklere karşı bir sığınak olarak da yatak odasında kitap veya dua okur. Gençliğini zinayla geçirmiş olan Cortonalı Azize Margarita, Tanrı'nın lütfuna uğradıktan sonra odasına çekilip ağlar. Bunlar istisnai kadınlardır. Bu kadar dindar ve dünyaya bu kadar düşman olmayan başka kadınlar özel hayatları içindeki bu sığınağa daha insani işlevler yüklerler. Yatak odası her şeyden önce duyguların ve sırların mekânıdır; öykücüler bu yönünü vurgular. Kocanın kullanımında altı çizilen kültürel ve kutsal nitelikler, kadının odasında gölgede kalır, da-

ha duygusal bir atmosfer hâkimdir. Kutularıyla baş başa kalan kadın, mektuplarını çıkarıp tekrar okur, cevap yazar, uzaktaki kocasını veya âşığını düşünür, duygulanır. Sevdiğinden ayrı olan Madonna Fiammetta sık sık yatak odasına çekilir: "Çoğu kez yalnız kalmayı tercih ederek [...] bir kutuyu açar, ona ait eşyaları tek tek çıkarır, her birine sanki oymuş gibi arzuyla bakardım; hepsini uzun uzun seyreder, gözyaşlarımı tutarak öperdim [...]. Sonra ondan gelen sayısız mektubu çıkarır, onları tekrar okurken, kendisiyle konuşurmuşçasına teselli bulurdum." Ne var ki, kentlerdeki kadınlar romanslardakilerden daha güçlü ve daha gerçekçidir. Yatak odalarına tek başlarına veya varsa hizmetçileriyle birlikte, sorumluluklarına ilişkin faaliyetlerde bulunmak üzere giderler; evet, onlar da kocalarına veya çocuklarına mektup yazarlar, ama pek gözyaşı dökmezler, yazdıkları konularda duygunun pek az payı vardır: sağlık ve bilhassa evin idaresi; kendi yürüttükleri, bazen şaşırtıcı derecede karmaşık ve çok sayıda işle (keten, kumaş, yiyecek vb ticareti) ilgili yazışmaları kaleme alırlar; kocaları evde bulunmayan kadınlara ve dullara düşen ağır idari sorunları inceleyip çözerler ve daha kadınsı ve özel bir faaliyet olarak, her türlü bakımı yapar, elbise prova ederler.

Hastalıklar ve bilhassa doğumlar, evdeki kadınlar topluluğunun yine yatak odasının mahremiyeti çerçevesinde giriştiği faaliyetlere fırsat yaratır: çeşitli güzel yemeklerin, loğusayı rahatlatacak sıcak banyoların hazırlanması, onu neşelendirmek için şarkılar söylenmesi vb; kafadarları daha birçok başka kutlamayı harekete geçirir.

Görüldüğü gibi, kadının özel hayatı da bir ölçüde kocasınınkini çağrıştırır. Kadın, çalışma odası da sayılabilecek yatak odasında, kocasıyla birlikte sorumlu olduğu (evin idaresi, eğitim) veya kendine ait (kadınlar arasındaki ufak tefek değiş tokuşlar) etkinlikleri yönetir; daha sonra, hümanist eğilimlerin hanımların yatak odalarına nüfuz etmesiyle birlikte, XV. yüzyıl sonu *Meryem'e Müjde* tasvirlerinde gördüğümüz kitaplar ve okuma sehpaları yatak odalarını süsler. Ama kadın, tıpkı daha samimi ve sevimli olan yatak odası gibi, özel hayatına da daha evcil, daha havai (kıyafetler, kumaşlar) ya da tersine daha mistik, ayrıca daha sevecen ve duygusal bir hava katar, gözyaşlarına daha sık rastlanır. Ama gülünür de; erkeğe oranla kadın yatak odasında daha az yalnız kalır: çocuklar, kızlar, hizmetçiler ve dadılar, kadının çevresinde patavatsız ve ısrarcı, ama onu oyalayan, yardımcı olan ve teselli eden bir maiyet oluşturur.

Bütün bunlar, kentlerdeki zengin muhitleri için geçerlidir elbette. Diğer bütün ortamlarda kadınlar gün boyu çalışırlar; özel alanla ilgili herhangi bir kaygı ya da düşünceleri olması düşünülemez.

Çocukların yeri

Bebekler kısmen annelerinin kaderini paylaşırlar. Kısmen diyoruz, çünkü burjuva ailelerinde anneleri tarafından emzirilen bebekler istisnadır. Bebeklerin teslim edildiği sütannelerin çeyreğinden azı (%23) anne-babanın evine yerleşir. Bebeklerin dörtte üçü, ilk birkaç aylarını evden *uzakta* geçirir, hatta %53'ü ancak on sekiz ay sonra aileleri tarafından geri alınır. Bir hatırat yazarı, babasından bahsederken, on iki yaşına kadar sütannesinin evinde kaldığını belirtir!

Yine de çocuklar, er veya geç, hayatta kalabilmişlerse, annebabaları tarafından geri alınıp ailenin özel hayatına nüfuz ederler. Basit yapıda, basit donanımlı (hafif şilteli) beşikleri, yatağın yanı başında, bazen üstünde durur. Yatağın üstünde yer alan beşikler, iplerle tavana asılıp hamak gibi sallanan basit ahşap çerçevelerdir (Simone Martini, XIV. yüzyıl). Envanterlerde bu küçük mobilyaların bulunduğu yerler (konuk odası, hizmetçi odası, sandık odası), hizmetçi odasında *(camera di cucina)* bir sütannenin kalmadığı durumlarda, kullanımdan çok depolamaya işaret etmektedir adeta. Envanterlerde karşımıza çıkan beşiklerin hiçbiri annenin yatak odasında değildi. Bebeğin beşiğiyle birlikte annenin yatak odasında bulunduğu dönem, sütannenin yanından ayrılmasıyla büyük çocuklara katılması arasındaki kısa zamandır. Buna karşılık, bebeğin alt ve kundak bezleri, bebek takımları, annenin elinin altında (sofa, yatak odası) ve denetiminde bulunur; anne, sütanne olsun olmasın, bazen çok sayıda (tek bir sandıkta elli zıbın) ve temiz tutulması gereken bebek giysilerinin durumunu ve kullanımını bizzat kontrol etmek ister gibidir.

XIV. yüzyıl ahlakçısı Francesco di Barberino, bebeklere yapılacak bakım konusunda ince ince öğütler verir. Ne var ki, sütanneye hitap etmektedir; zavallı köylü kadın bu öğütleri izleyecek durumda mıdır? Hatta haberi var mıdır? Halk arasında, yaygın âdetlerle öğütler çakışmakta mıdır?

Halk arasında ve köylerde, veba salgınları sırasında bebek ölüm oranı yüksektir (1348-1430). Bu tarihten itibaren, XV. yüzyılda daha da artacak olan bebek öldürme (boğarak) istisnai olmaktan çıkar; bebeklerin terk edilmesi yaygınlaştığından, yetimhaneler kurulur (San Gallo, Innocenti, 1445, Floransa); bu da

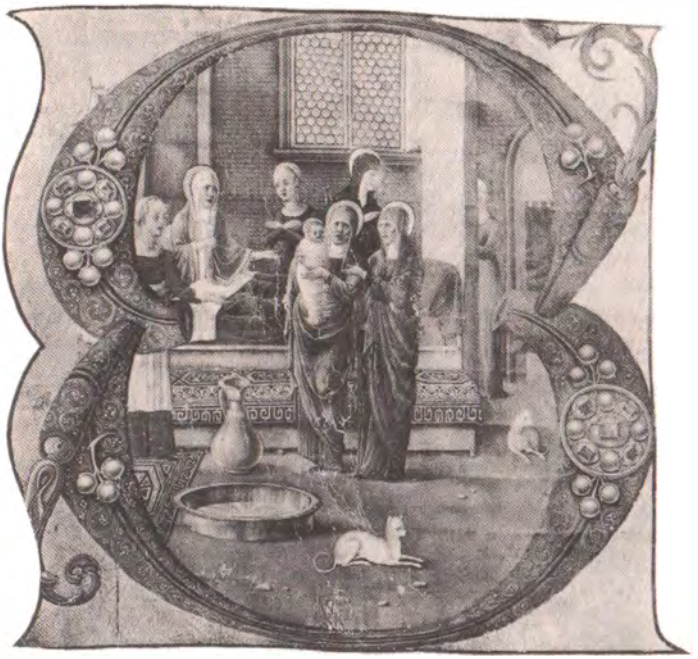

XV. yüzyıl, Veronalı ressam, *Meryem'in Doğumu*. Kadınlar yeni doğan bebeğin üzerine titrerken (bu örnekte saygıyla karışık) içgüdüsel sevgi gösterilerinde bulunurlar. Elisabet, Anna ve Meryem örnekleriyle beslenen, kadınlar topluluğuyla güçlenen anne sevgisi, bugün olduğu gibi o zaman da, sütannenin dönüşünü beklemek gerekse de hemen kendini gösterir. (Siena, Katedral Müzesi.)

daha fazla bebeğin terk edilmesine yol açar. Yeni doğmuş bebekler, bilhassa kızlar, yoksulluğun ağır yüküne rağmen sahiplenilemeyecek kadar zayıf, bazen istenmemiş varlıklardır.

Yürüyebilen, yakında konuşabilecek bebeklere karşı farklı bir tutum takınılır. Burjuva çocukları, sütanne yanından döndüklerinde ailenin özel hayatında yer almaya başlar. Farklı boyutlardaki beşikler, bu küçük mobilyaların sadece küçük bebekler tarafından kullanılmadığını gösteriyor; yine de çocuklar oldukça küçük yaşta, duruma, koşullara ve sosyal çevreye bağlı olarak ağabeyleriyle, ablalarıyla, anne veya babayla ya da bütün aileyle (altı kişi de olabilir) bir yatağı paylaşır. Giovanni Dominici, bu yaştaki çocukları –varlıklı ailelerde– üzerine titrenen, sevilip şımartılan küçük yaratıklar olarak tasvir eder; bebeklerin öpüldüğünü, okşandığını, ninnilerle sallayarak uyutulduğunu anlatır; anlatılan cadı masalları ve başka öyküler çocuğu hem korkutur, hem sevindirir; çevresindeki büyükler ona sallanan atlar, trampetler, rengârenk ahşap veya seramik kuşlar ve başka oyuncaklar hediye etmek için yarışırlar adeta. Peki, ço-

XV. yüzyıl, İtalyan ekolü: bir bebeğin mezar heykeli. Bu güzel heykel bebeklere ilişkin tanıklığı nedeniyle de etkileyicidir: durumlarının iğretiliği (sıkı kundak, sağlıksız koşullar) ve güvenilmezliği (bebek ölümleri çoktur). (Paris, Louvre.)

cuklar şımarık mıdır? Bazı envanterler ilk bakışta bu kanıyı doğrular; annenin yatak odasındaki sandıklarda, minik kralın muhteşem giysileri bulunur: bol çeşitli, çok sayıda, sağlam, özenle boyanmış, parıltılı gümüş düğmelerle bezenmiş (bir tek çocuğun değişik giysileri üzerinde yüz yetmiş gümüş düğme) giysiler.

Ama Giovanni Dominici'nin son derece soylu bir hanıma yönelik tasviri, görünüşe bakılırsa burjuva çevrelerinde bile sınırlı sayıda aile için geçerliydi. Örneğin bir kürkçünün envanterinden, iki çocuğunun ortaklaşa bir paltosu ve sadece birinin dört kürklü siyah tüniği bulunduğunu öğreniyoruz; bir teşrifatçı kızının gardrobu ise, hepsi adi kumaştan dört gömlek, bir ev elbisesi, iki sade tünik ve bir etekten oluşmaktadır. Pahalı oyuncaklardan çok nadiren bahsedilir. Çocuklara beslenen duygular ne olursa olsun, XV. yüzyılda eğitim gevşediği halde, varlıklı ailelerin çocukları her zaman şımarık değildir. Halktan çocuklara

Giovanni di Pietro, *Meryem'in Doğumu* (detay), *predella* parçası, XV. yüzyıl. Çocuğa bağlılık: bir ihtiyarın küçük dostuna beslediği sevgi. (Paris, Louvre.)

Filippo Lippi, *Aziz Ambrosius'un Mucizesi*. Çocuğa bağlılık: kadınların bir bebeğin etrafında toplaşıp fısıldaşmaları. Bebeğin yatağının küçük boyda bir yetişkin yatağı olması dikkati çeker. (Berlin, Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi.)

gelince, onların gardrobu daha da yoksuldur, oyuncakları ise yoktur.

Yani ufak çocukların ailenin özel hayatına girişi, genel kural olarak, basit ve bazen sert bir süreçtir. Çocuk oyun ve iddiasız oyuncaklardan, sevgiden yoksun değildir elbette. Ama çok küçük yaştan itibaren büyük çocuklarla aynı yatak odasını, hatta aynı yatağı paylaştığından, onların meşguliyet ve kaygılarını da paylaşır. Çocuk ne kadar yoksulsa, tasasızlığı da o kadar küçük yaşta sona erer; küçük kızların altı-sekiz yaşından itibaren hizmetçi olarak çalıştığını görürüz.

Giovanni Dominici'nin en ayrıcalıklı kesime ilişkin de olsa, (taraflı) tablosuna bir gölge daha düşürelim. Dönemin bazı uzmanları, bebeğin sütanneye bağlılığının, memeden kesildikten sonra birlikte oldukları takdirde sakıncalı olabileceğine dikkat çekerler. Çocuğun annesine doğal olarak beslediği sevgi bu yüzden azalıp kalıcı biçimde zarar görebilir.

Yeniyetmeler ve "gençler"

Oğlanlar ve kızlar büyüdükçe kişilikleri gelişir; birçoğu küçük yaşta çalışmaya başlar. Para kazanırlar. Peki baba evinden ayrılmadıkları halde daha bağımsız bir hayat sürmeleri mümkün müdür?

Bekâr gençlerin hepsinin kendilerine ait birer yatağı yoktur. Floransalı üç genç keşişin –istisnai bir durum olarak– aynı yata-

ğı paylaştığını (ve bir gece, dördüncü bir kişinin, rahibin de aynı yatağa girdiğini) görüyoruz. Aynı yatağın paylaşılması, yoksul çevrelerde ve kırsal kesimde yaygındır. Buna rağmen zanaatkâr çevrelerinde bile, herkesin kendi yatağı olabilir. Öyküculer bu konuda çeşitli örneklere yer verir. Bir kumaş boyacısının kızı ve yirmi beş çocuklu bir ailenin yirmi dördüncü çocuğu olan Sienalı Azize Caterina, en geç on dört yaşında, kendi yatağına sahip olmuştur; ablaları onunla aynı yatağı paylaşmadıkları için şanslıdırlar, çünkü yatağına şilte yerine kalaslar koymuştur. Aynı odada birçok yatak varsa, kendi yatağında uyumak yalnız kalmak anlamına gelmez. Evinin 1390'daki durumu hakkında bilgi sahibi olduğumuz teşrifatçının iki yatak odası vardır ve sadece biri perdeli olan üç yatağın hepsi de aynı odada yer almaktadır. Azize Caterina da birkaç ay boyunca bir ağabeyiyle aynı yatak odasını paylaşır. Ama gençler yalnız kalmak için çaba gösterir ve istediklerini elde ederler. Caterina, daha önce sırf evlenmeye inatla karşı koyduğu için ceza olarak kendisinden esirgenen ayrı odayı ısrarları sonucu elde eder; kentlerde ve bazen kırsal kesimde, bu şekilde, kendi yatak odasına sahip birçok genç kız ve delikanlı vardır. Bu kazanım, hem duygusal hayatın, hem de maneviyatın gelişmesine çok uygundur. Çocuklar kişisel dua alışkanlığını küçük yaşta edinirler (Montepulcianolu Agnes, Sienalı Caterina); bu arada daha büyükler, gizlice, ikişer ikişer, öykücülerin bahsettiği diğer mezmurları okurlar. Son olarak, hem kentte hem de kır evlerinde, genç hümanistler kitaplarını ve yazı masalarını kendi yatak odalarına yerleştirirler.

Gençlerin özel hayatındaki bu başlangıç aşaması, ailenin özel hayatını parçalamaz. Büyük çocuklar anne-babaları tarafından işe koşulur, çeşitli hizmetler görürler. Azize Caterina yedi yaşında alışverişe gönderilir; on üç yaşında mutfağa sokulur (angarya olarak); omuzları yeterince geliştiğinde, bir beygirin veya eşeğin kapıya kadar taşıdığı yükleri sırtlayıp iki kat merdiven çıkarak tavanarasına götürür. Francesco di Barberino'nun nazarında, (zengin de olsa) bir tüccar kızının, ev kadınlarının yaptığı bütün ev işlerine katılması normaldir; onlar da, şövalye ve yargıçların kızları da (Paolo da Certaldo'nun tek tek saydığı gibi) ekmek yapar, yemek pişirir, çamaşır yıkar, yatak hazırlar, her türlü dikiş-nakış işini yapar, iplik eğirir. Halktan kızlar, köylü kızları ise, bir hizmetçi kadar iş görürler, ne eksik ne de fazla. Oğlanlardan da yararlanılır. Çocukluklarında alışveriş yaparlar, büyüdükçe yetkileri artar. Morelli bir kuzeninin, on iki-on dört yaşlarındayken, veba salgınında Floransa'dan kaçıp Bologna'ya

sığınan yirmi kişilik ailesinin kâhyalığını tek başına yürüttüğünü övgüyle anlatır.

Doğal olarak hizmetler, gündelik hayat, hatta meslek hayatı anne-baba tarafından denetlenir. Eve ilişkin her tür karar, tamamen kişisel de olsa (bir yatağın yerleştirilişi, terasta uyumak) anne-babadan izin almayı gerektirir. Bilhassa genç kızların yatak odaları, yatakları, sürgüleri, saç modelleri, evdeki meşguliyetleri, her şeyleri anne-babalarının denetimine tabidir (Sienalı Azize Caterina). Meslek seçimi de öyle: çıraklık sözleşmeleri baba tarafından karar verilip imzalanır. Daha genel olarak da, hangi yoldan elde edilmiş olursa olsun, bağışla, ücretle, mirasla veya satın alınarak, erkek evlada ait servetin idaresi için de aynı şey geçerlidir; *paterna potestas*, babaya bu servetin idare ve kullanımını denetleme hakkı tanır. Ancak babanın otoritesi evladın reşit olmasından sonra azalır.

Aile baskısı evlilik döneminde artar. Evlilik sadece ilgili kişinin özel kararına bırakılamayacak kadar önemli bir meseledir. Birinci soru: evlenmeli mi, evlenmemeli mi? Bu sorunun cevaplandırılmasında ailenin katkısının büyük olduğu düşünülür. Birçok delikanlı (en azından varlıklı çevrelerde) fazla masraflı, can sıkıcı ve zahmetli olduğu gerekçesiyle evlilikten kaçınır. Bu duruma üzülen Alberti, kararlı olunmasını öğütler: "Gençleri ikna yoluyla, tartışarak, ödüllendirerek, her türlü yönteme veya hileye başvurarak evlendirmek gerekir." Bunu son derece sağlam gerekçelere dayanan söylevler izler. Evlerde bu konuda sayısız tartışma çıktığını, öfke patlaması yaşandığını, gözyaşı döküldüğünü tahmin edebiliriz. Kızlar konusunda bu kadar incelik gösterilmez. Caterina hayat boyu iffetlilik yemini ettiğini annesine açıklayıp kökünden kazıttığı saçlarını gösterdiğinde, Monna Lapa küplere biner. Herkes öfkelenir; sitemlerle azarların sonu gelmez. Caterina ikaz edilir: "Kalbin parçalansa da evleneceksin." Ardından, yatak odasından, kilitten, özgürlükten mahrum edilip hizmetçi olarak mutfağa gönderilir. Mesele kız kadar aileyi de ilgilendirmektedir: mükemmel bir genç kızdır, başarılı bir evlilik yapması, "soylu bir damat" getirmesi beklenir.

Evlenecek kişinin rızası alındıktan –veya zorla koparıldıktan– sonra, ikinci soru çıkar karşımıza: kiminle? Bu konu da kulis faaliyetlerine ve müdahalelere yol açar. Ama burada, ailenin özel hayatının dışarıya açılması söz konusudur; bu noktaya tekrar değineceğiz.

Bekâr evlatların her şeye rağmen anne-baba otoritesini yumuşatmayı veya kırmayı başardığı ve kısmen özerklik elde et-

Benozzo Gozzoli, *Müneccim Kralların Geçişi* (detay), 1460. Tıpkı Müneccim Kralların etrafındaki bu genç seyisler gibi birçok delikanlı (saraylarda) pajlara veya daha çok da paralı asker topluluklarına katılırlar. Hizmetleri kısa sürse de –birkaç ay– ücret almış ve ordugâhlara özgü dayanışmayı yaşamış olurlar. (Floransa, Medici-Riccardi Sarayı.)

tikleri veya aile reisinin otoritesini paylaştıkları durumlar da vardır. Kuramsal olarak, (Roma hukukuna rağmen) kent tüzükleriyle giderek güçlenen kamuoyu, erkek evlada baba mülkü üzerinde yetkiyi paylaşma hakkı tanır. Uygulamada durum daha da belirgindir. Kırsal kesimde erkek çocuklar, örneğin ortakçılık sözleşmelerinin kaleme alınmasında, yönetimde babayla birlikte hareket ederler. Ağabeyler kız kardeşlerinin evliliklerine müdahale eder, bazen şiddetle taraf olurlar (Siena'da Caterina'nın ağabeylerinin yaptığı gibi). Bu konuda yaş sınırı on dörttür; delikanlılar bu yaştan itibaren sorumluluk alabilir, örneğin köy meclisine katılabilir. Ayrıca birbirlerine destek olurlar. Kız kardeşler arasında, erkek kardeşler arasında gizli anlaşmalar mevcuttur. Kısacası, çocuklar büyüme çağında, kapalı yatak odalarına sığınmakla sınırlı kalmayan, özerklik ve sorumluluk içeren bir özel hayat kurmaya çalışırlar.

Geleneğin engellemelerine ve anne-babaların tereddütlerine rağmen, oğlanlar bu üst düzeydeki özel hayata kısmen ula-

Paolo Uccello (tahmini), *Meryem'in Doğumu*, 1436. Bu Kutsal Kitap sahnesi, mekânı (bir soylunun yatak odası), dekoru (*trompe l'œil* tekniğiyle yapılmış kürklü goblenler) ve alımlı şahsiyetler sayesinde Toscana'ya taşınmıştır. Doğum: Kadınlar için mükemmel bir yakınlık, beceriklilik ve neşe sergileme fırsatı. Kadınların özel hayatının ayrıcalıklı bir ânı. (Prato, Katedral, Meryem'e Müjde Şapeli.)

Jacopo ve Lorenzo Salimbeni, *Vaftizci Yahya'nın Öyküsü* (detay), 1416. En son Fransız modasına göre giyinmiş iki genç, azizi dinlerken büyüklerinin hislerini paylaşırlar. (Urbino, Aziz Yahya vaftiz bölmesi.)

şırlar. Çabalar her konuda ortaya çıkar: din, cinsellik, kişisel çalışma, evlilik. Her çaba başarıyla sonuçlanmaz. Gençler, farklı özel alanlar oluşturan topluluklara, örneğin dini cemaatlere, arkadaş topluluklarına, çıraklık örgütlerine dahil olduklarında başarı şansları daha yüksektir. Hakkında pek fazla bilgi bulunmayan bu kalabalık gruplar, törenleri ve gösterileriyle delikanlıların farklı özel topluluklara ve giderek üstün kent topluluğuna nüfuz etmesine katkıda bulunur. Kızların etkin bir özgürleşme umudu ise yok denecek kadar azdır. Tek çıkışları duaya, mistisizme veya özgürce bir eylem olan evliliğin reddine sığınmaktır. Bu durum, birçok geleneksel ailede daima etkin olan kadın düşmanlığıyla iyice pekişir ve çeşitli hatırat yazarları (Paolo da Certaldo ve diğerleri) tarafından ele alınır. Kızlar yaşamak zorundadır elbette; giyim kuşamıyla ailesini küçük düşürmesi de söz konusu olamaz. Ama *fazla* yemesine de, belirli, ölçülü koşulların haricinde evden çıkmasına da gerek yoktur. En azından son derece yaygın olan, üstelik burjuva çevresi dışındaki çevrelerde de geçerli olan ilke budur.

Evinde ve başkalarının evinde yaşlanmak

Yaşlılık aynı dönemin insanları için değişken bir gerçekliktir. Dante yaşlılığın kırk beş yaşında başladığını söyler. Palmieri ise elli altı yaşında; öncesinde erkeklik gücünden söz eder. Bunlar, düşüşün sonunu değil başını oluşturan yaşlılık dönemiyle ilgilidir. Bizim yaşlılık dediğimiz çöküntü dönemi (dönemin terimi) hem Dante'nin, hem Palmieri'nin nazarında yetmiş yaşında başlar. Yaşlılığı kırk beş, hatta elli altı yaşında başlatmak, babalar, hatta genç babalar nüfusuna tecavüz anlamına gelir; çünkü 1427 yılında Toscana'da bir yaşından küçük bebeği olan babaların yaşları otuzdan elliye değişir ve ortalama yaşları da kırktır. Elli altı yaşındaki bir erkek, kendi soyadını taşıyan torunlarını, oğullarının çocuklarını yeni görmeye başlar. Dolayısıyla hedef kitlemiz, altmış beş-yetmiş yaş ve üstü, yaşlılığın getirdiği duygu ve davranışları gerçekten temsil eden asıl yaşlılar olmalıdır.

Bu yaş grubu pek kalabalık sayılmaz (1371'de Prato'da nüfusun %3,8'i; 1480'de Floransa'da %4,8'i); ne var ki, dönem dönem, koşullar elverdiğinde sayıları artar: 1427'de Toscana'da köylü nüfusunun %10'unu oluştururlar. Bu tarihte yaşlıların varlığı bilhassa halk tabakasında ve küçük burjuvazide hissedilir, oranı ise %11'in üzerindedir; %3-4 oranını aşmadığı zengin çevrelerde daha siliktir. Yine de sayıları, bilhassa çok varlıklı çevrelerde ve kırsal kesimde, ailedeki rolleriyle orantılı değildir.

Donatello, *Niccolò da Uzzano*, çokrenkli pişmiş toprak büst, XV. yüzyıl başı. Bir gözlem, canlılık ve yorum şaheseri olan bu büst, Uzzano soyunun konutunu uzun süre süslemişti. (Floransa, Bargello.)

Bu iki muhitte, daima aile reisi olan yaşlılar, çoğunlukla büyük aileleri yönetirler; bir veya birkaç çocuğun, hatta torunun aileleri onlarla aynı evde yaşar. Alberti ve başka hatırat yazarları bu nüfuzlu ihtiyarlara büyük saygı duyar; onlara sorular sorulmasını, dinlenmelerini, tecrübeleri nedeniyle sözlerine itaat edilmesini öğütlerler. Yatak odalarının konforuna özen gösterilmesi konusunda da ısrarlıdırlar. Gerçekte, ailenin yaşlılara karşı tutumu daha belirsizdir; saygı zaman zaman ayaklar altına alınır. Çoğunlukla ikinci bir evlilik yapmış olan yaşlıların genç eşleri, pek kanlı canlı olmayan, bazen itici ve bu tipe sık sık yer veren öykücülere (Boccaccio, Sacchetti) bakılacak olursa, doğal olarak kıskanç olan yaşlı kocalarından sıkılabilirler. Altmış dört yaşındaki sarraf Lippo del Sega, kendisine "bunak ihtiyar" diyen genç karısının yağdırdığı hakaretleri anılarında öfkeyle aktarır ve karısının, "sıçtığı kenefin, benim ağzımdan güzel olduğunu" söylediğini belirtir. Çocuklara gelince, neredeyse birer fosile dönüşmüş olan ihtiyarların bitmeyen vesayeti çoğunlukla sonunda ağır gelmeye başlar; bu durumun evlerde yol açtığı çekişmeler konusunda birçok belge mevcuttur. Yine de yaşlıların günlük hayatı huzurludur; her yerde olduğu gibi yaşlılık çenelerini açmıştır; Alberti'nin dalkavuklukta kimse eline su dökemediği geveze Giannuzzo'sundan aşağı kalmayıp ateşin başında birçok gece toplantısını şenlendirirler.

Yaşlı kadınların durumu şüphesiz daha zordur. Genç dullar bir güce ve otoriteye sahiptirler; bu otoriteyi, çocuklarının vasileriyle, yani çoğu kez kocalarının erkek kardeşleriyle paylaşmak zorundadırlar. Ama genç dulların sayısı pek azdır: 1427'de Floransa'da otuz sekiz yaşın altındaki dulların yönettiği hane sayısı toplam hane sayısının %1,6'sı, kırsal kesimde ise %1'inden azdır. Çok daha fazla sayıda olan aile reisi konumundaki daha yaşlı dulların durumu o kadar iyi değildir. Yine Floransa'da, elli sekiz yaşın üzerindeki dullar tarafından yönetilen haneler, kentte toplamın %8,4'ünü, kırsal kesimde %5'ini oluşturur. Ne var ki, bu haneler diğerlerinden farklıdır: en fazla iki kişiden oluşurlar ve (kentte) ortalama malvarlıkları son derece düşüktür (erkeklerin yönettiği hanelerin ortalama 800 florinine karşılık yaklaşık 200 florin). Kadınlar için yaşlanmak demek, dullukla (Floransalı kadınların %46'sı altmış yaşında, %53'ü altmış beş yaşında, %75'i yetmiş yaşında duldur), yalnızlıkla ve yoksullukla karşı karşıya gelmek demektir; en iyi ihtimal, bir erkek evladın evine iyi kötü sığınmaktır. Yaşlı bir kadının genç bir kıza içini dökmesine kulak verelim: "Yaşlandıktan sonra, ocağın kül-

lerini karıştırmaktan başka ne işe yararız? Biz kadınlar yaşlandığımızda, ne kocamız görmek ister bizi, ne de başkası! Tencerelerle tavaları teftiş edelim, saçma sapan laflarımızı kediye anlatalım diye bizi mutfağa gönderirler. Bu kadarla da kalmaz. Şarkılar bile bizimle alay eder." Bir kadın için yaşlanmak, evdeki özel hayatın giderek parçalanmasını seyretmek demektir. Bir başka eve sığınmışsa, kendini orada fazlalık, kimsesiz, sıradan bir nesne gibi hisseder, sevgi görmez. Bunlar bir temeli olan yakınmalar mıdır? Yoksa sebepsiz sızlanmalar mı? Nereden bilebiliriz? Açlık ve soğuğun çektirdiği ıstırap, çoğu kez sevgisizlik kadar acı değildir.

Hizmetkârların özel hayatı

Alberti ailenin hizmetkârları da kapsadığını belirtir. Floransa'da XV. yüzyılda burjuva aileler az sayıda hizmetkâr kullanır; hizmetkârların evleri istila etmesi XVI. yüzyıla rastlar (1552'de Floransa nüfusunun %16,7'si). Bilhassa büyük saraylarda çok az sayıda hizmetkâr bulunur. Giovanni Rucellai'nin büyük ailesinin yaşadığı sarayda hizmeti altı kişi (Francesco Datini'nin evinde beş kişi) görür; buna karşılık, büyük burjuvaziye mensup da olsa, normal büyüklükte aileler, doktor, noter, yargıç ve tüccar aileleri, iki veya üç hizmetkârla yetinirler. Sosyal mevkii daha düşük olan zanaatkâr, esnaf ve perakendeciler, orta sınıftan insanlar, genellikle sadece bir hizmetçiyle yetinirler. 1428-1429'da Pisa'da çok sayıda hizmetkâra daha da az rastlanır; burada da hizmetkârlar her şeyden önce ev işlerinde kullanılır. Hizmetkârların sayısı az da olsa, çok da olsa sürekli varlıkları birçok eve damgasını vurur. Peki eve ne şekilde nüfuz ederler?

Hizmetkârların genç olması kendileri için bir avantajdır. Floransa'da 1427 yılında kayda geçmiş hizmetkârlardan, erkeklerin (456) %40'ıyla kızların (280) %39'unun yaşı sekizle on yedi arasındadır. Yaşça evin çocuklarına yakın olan bu hizmetkârların gördüğü muamele de, çocukların gördüğü muameleye benzer: sert – dayak yerler – ama mümkün olduğunca adil, hatta bağışlayıcı – küçük kusurlar yüzünden dövülmez, affedilirler. En azından hatırat yazarlarının (Paolo da Certaldo, Alberti, Giovanni Rucellai) tembihleri bu yoldadır. Genç hizmetkârların çeşitli görevleri vardır. Bu çeşitlilik, uşak, hizmetçi, dadı, oda hizmetçisi, hizmetkâr gibi farklı kelimelerden de anlaşılır; her birinin ailenin özel hayatına eşitsiz ölçüde nüfuz etmesi muhtemeldir. Birçok hizmetçinin çalıştığı bir evde, tanımı gereği oda hizmetçisi, ev hanımının özel hayatına diğerlerinden daha yakındır. Ne var ki, her işi yapan tek hizmetçinin bulunduğu ev-

Paolo Uccello, *Meryem'in Doğumu* (detay), yak. 1440. Aceleci ve zarif hizmetçi –üst kattaki– mutfaktan loğusayı güçlendirecek gıdalar getirir (çorba ve tavuk kanadı). Evin hanımı ne kadar güçsüz ve muhtaçsa, hizmetçinin rolü o kadar artar. (Prato, Katedral.)

lerde, yani çoğu evde, böyle bir ayrım yoktur. İster oda hizmetçisi, ister sadece hizmetçi olsunlar, on beş yaşını geçince iş değişir: otuz yaşına kadar (en kalabalık grup), evin (yaklaşık on sekiz yaşında evlenmiş olan) hanımı, kader tarafından ufku, açılımı olmayan bir alana hapsedildiği ve bu alanı yaşlı, sert, çoğu zaman da evde olmayan bir kocayla paylaştığı için, yaşıtı olan hizmetçiyi sırdaşı olarak görür. Bu sırdaşlar, hanımlarının duygusal kaçamaklarında suç ortağı da olurlar, ama bunlar öykücülerin dedikodusudur ve istatistiklerce doğrulanmamıştır. Her durumda, ister teklifsiz olsun, ister saygılı, en mahrem anlarında –temizlik, banyo, giyim– hanımlarına yardım eden hizmetçiler, kadının özel hayatını meşru olarak paylaşır.

XIV. yüzyılın sonunda Floransa'da varlıklı efendiler hizmetçilerini düzgün bir şekilde barındırırlar; çoğunlukla hizmetçilerin mutfağa yakın veya evin başka bir yerinde bir odası bulunur. Hizmetçi odası bazen aynı zamanda sandık odası olarak da kullanılır; burada birbiriyle son derece ilgisiz eşyalar (erzak, eski mobilyalar, odun, hammadde, vb.) bulunabilir; hamur tekneleri ve diğer eşyalar bu odaya kiler havası verir. Ama her zaman tam takımlarıyla (evin efendilerininkine benzer) bir yatak ve çoğu kez iskemleler bulunur. Yatak takımları ve hizmetçilere ait bütün çamaşırlar (çarşaf, havlu, örtü) efendilerinkinden daha kaba ve yıpranmıştır; evin hanımı bunları kendi sandıklarında saklayıp kullanımını bizzat denetler, ama bunu olağan kabul etmek gerekir: çocuklara da aynı şekilde davranılır ve evin hanımı evin bütün çamaşırını kilit altında tutar.

Denetim altında tutulan, gerektiğinde cezalandırılan hizmetçiler yine de ilgiden yoksun bırakılmaz. Bilhassa dadılarla karşılıklı sevgi bağları oluşur. Hizmetkârlar eve bağlanır, evde yaşlanır, evin efendisi vasiyetnamesinde bu bağlılığı ödüllendirmeyi ihmal etmez; yakınlara dağıtılan birkaç lirete ek olarak, sadık hizmetkârlara güzel kumaştan giysiler, altın veya bir toprak parçası da bırakır. Hatta bazen tıpkı dul kadınlar gibi hizmetkârlarının da mirasçıların evinde sürekli yiyip içmesini ve barınmasını öngörür. Ahlakçılar, tıpkı çocuklar için yaptıkları gibi efendilerle hizmetkârlar arasında uyumun sağlanması için de bol bol öğüt verirler. Francesco di Barberino, ailenin özel hayatına tehlikeli olacak kadar nüfuz eden oda hizmetçisinin görevleri üzerinde durur: saygılı, temiz, namuslu, açık sözlü (evin hanımını pohpohlamamalı), çocuklara bağlı ve her şeyden önce ketum, son derece ketum olmalıdır.

Karşılıklı iyi niyet ve uyarılar bütün güçlükleri ortadan kaldırmaz. Hizmetçilerin özel hayatın içinde yer alması fazlasıyla yapay bir durum olduğundan mutlaka sorun çıkar. Efendilerin yukarıda belirtildiği gibi iyi niyetli önlemler alması, bazen –günah çıkaran rahiplerin hatırlattığı– basit bir görevi, yıllardır ödenmemiş ücretleri gizler. Efendilerle hizmetkârlar arasındaki sevgiyi tamamen yok etmese de azaltan birçok sürtüşme olur. Efendilerin şikâyetleri hiç bitmez; konuşmalar ve yazışmalar (örneğin Margherita Datini'nin mektupları) beceriksiz, tembel, sinsi ve hırsız hizmetkârların bahsiyle dolup taşar; güzel hizmetçiler (evin hanımının nazarında) fazlasıyla fingirdek, onların yerine işe alınan "kaknem ihtiyarlar" (evin beyinin nazarında) fazlasıyla çirkindir. Hizmetkârlar ise, yazabilseler, efendilerin acımasızlığından, cimriliğinden, şehvet düşkünlüğünden ve daha kimbilir nelerden şikâyet ederlerdi. Beslenen kin zaman zaman açığa çıkar; Margherita Datini öfkeyle bir hizmetkârı hakkında şunları yazar: "O ahlaksız, sinsi, yalancılar şahının asılacağını bilsem metelik verip de kurtarmam." Ne kadar ko-

Memmo di Filippuccio, *Karı Koca Banyoda*, yak. 1320. Bir hizmetçi, karı kocaya banyonun mahremiyetinde yardım eder; yatarken de yanlarında olacaktır. (San Gimignano, Komün Sarayı.)

Pietro Lorenzetti, *Meryem'in Doğumu* (detay), 1342. Başlığından hizmetçi olduğu anlaşılan sağdaki genç kadın, efendilerinin özel hayatındaki bu önemli olay, doğum için bayramlıklarını giymiştir: sırmalı tünik, yaldızlı kemer. (Siena, Katedral Müzesi.)

laylıkla hizmetkâr (veya efendi) değiştirildiğine bakılacak olursa, denilebilir ki hem efendilerde, hem de hizmetkârlarda güvensizlik ağır basmaktadır. Kural olarak hizmetkârlar noterce tasdikli sözleşmeyle istihdam edilir; altı yıla kadar varabilen (Cenova'da en yaygın süre) hizmet süresi sözleşmede belirtilir. Gerçekte ise sözleşme ne olmazsa olmaz bir koşuldur ne de yapıldığında dikkate alınır. XV. yüzyılda Floransalı üç ailenin hatıratından bilinen, otuz hizmete alımdan sadece dördü bir yılı geçmiştir. Hizmetçiler normal olarak bir evde üç-altı ay arası çalışırlar; ortalama süre dört aydır.

Bu koşullarda, büyük ölçüde ücret karşılığında sağlanan ev hizmeti, efendiler açısından, özel hayatlarının mahremiyetine –yatak odalarına– çeşitli sırlarını yayabilecek kötü niyetli tanıkların girmesi anlamına gelebilir. İşte bu yüzden sandıklar kilitli tutulur, anahtar tomarı daima evin hanımının beline asılı durur. Geriye duygu ve bedenlere ait sırlar kalır ki, onlarca geçici seyircinin yorum ve dedikodularına konu teşkil edebilirler (San Gimignano'da bir freskte –her ikisi de çıplak olan– yeni evliler yıkanırken ve yatmaya hazırlanırken bir hizmetçi kendilerine yardım eder). Efendiler duygu ve maceralarını gizlemeye çalışsalar da çıplaklıkları konusunda yapılabilecek dedikodulara kayıtsız görünürler. Asıl sırlar, aile ve servetlere ilişkin olanlardır.

Büyük evlerde, özgür hizmetçilerin yanı sıra daha düşük seviyede hizmetkârlar, yani köleler de bulunur. Bu (Doğulu) köleler Sicilya ve İspanya'da kırsal kesimde de kullanılmakla birlikte, kentlerdeki evlerde daha yaygındırlar. Cenova'da 1458'de yapılan bir sayımda, iki binden fazla köle olduğu saptanmıştır. Kölelerin ezici çoğunluğu (%97,5) kadındır ve hemen hemen hepsi evlerde hizmetçi olarak çalıştırılır; köleler, ekonomik sebeplerden ötürü özgür hizmetçilere tercih edilir (en pahalı kölenin fiyatı, normal ücret alan bir hizmetçinin altı yıllık ücretini aşmaz). Venedik'te, Floransa'da ve başka kentlerde çok sayıda köle vardır ve her kentte genellikle hizmetçilik yaparlar.

Bir köle satın alıp barındırmak, özel hayatta belirli sonuçlara yol açar. Bu zavallılar, satın alındıkları sırada henüz genç (1366-1397 yılları arasında Floransa'da satın alınan –ve kayda geçen– 340 kölenin %40'ı yirmi üç yaşından küçüktür) ve ne yapacaklarını bilemez durumdadırlar; evdeki herkes (efendi, anne, büyük çocuklar) onları azarlar, döver; mahkeme karşısına çıktıklarında, dava tutanaklarında çoğunlukla dayak korkusu içinde yaşadıkları görülür. Aradan aylar geçtikçe, yedikleri dayaklara rağmen, bilhassa ev sahibesinin özel hayatına nüfuz et-

tikleri ölçüde kendilerine güvenleri artar. Kadın köleler genel otoriteye tabi olmakla birlikte, herkesten önce evin hanımına bağımlıdırlar. Bazı kentlerde (Friuli, Ragusa) yaygın olan bir gelenek, varlıklı kadınların bir köleye bağlanmasını gerektirir; âdetin bu kadar zorlayıcı olmadığı Cenova ve Venedik gibi kentlerde de, köle-hizmetçi, soylu ve zengin hanımların itibarının temel unsurlarındandır. Her günlerini hanımlarıyla geçiren bu mütevazı dostlar, hanımın mahremiyetine iyice nüfuz ederler. Hiç şüphesiz, en çok küçümsenen en yorucu işler, diğer hizmetçilere değil kölelere düşer. Ama sohbeti de beraberinde getiren dikiş gibi daha rahat işler de yapabilirler. Bazı köleler sütanne olur. 1460 yılında, Floransalı bir dükkân sahibinin evinde köle olan Marie gün boyu evde yalnız kalır. Hanımının yatak odasına defalarca tek başına girip çıkar; mücevher kutusunun nereye gizlendiğini bilir, anahtarını kolaylıkla ele geçirir. Ailenin özel hayatının en kutsal bölümü olan yatak odasında, efendilerinin itirazı olmadan rahatça hareket eder. Efendiler bazen sadık ve çalışkan bir köleye o kadar bağlanırlar ki, evin yönetimini büyük ölçüde ona teslim ederler. Alessandra Strozzi oğlu Filippo'ya sık sık bu yüzden takılır (1463).

Kölenin, ailenin özel hayatı bünyesinde kişisel bir özel hayat oluşturduğu da olur; evdeki hizmet süresi bunu kolaylaştırır; özgür hizmetçilerin tersine köleler, tekrar satılmadıkları takdirde uzun yıllar boyunca aynı ailenin yanında kalabilir (ama her zaman böyle olmaz). Köleye özel bir konut verildiği de olur. Birçok köle, erzakın, kullanılmayan eşyaların yığıldığı tavanaralarında yatar (Floransa, 1393). Daha tercih edilen bir çözüm, salonda yatmalarıdır; yatakları (tarif edilmemiştir, mevcut mudur acaba?) odunlarla, inşaat malzemesiyle yan yana durur (Floransa, 1390). En azından yalnız yattıkları kesindir. Bazı kölelerinse daha düzgün bir barınağı, "odam" dedikleri gerçek bir yatak odaları bulunur. Bir kölenin, bu özel odada, kendi giysilerini katladığını görüyoruz (Floransa, 1450). Elbette basit kıyafetlerdir, ama yıpranmışlıkları ve kumaşları bir yana, hanımların ev kıyafetlerinden farksızdırlar. Aynı genç kadın, kullandığı, düzenlediği, isterse parçalayabileceği gardrobunun da bağımsız hâkimidir. Kentte dolaşıp –özgür veya azat edilmiş– arkadaşlarını ziyaret ettiğini ve kimseye hesap vermek zorunda olmadığını da görüyoruz.

Ne var ki, birçok aile de, mahremiyetlerinin ortasındaki bu varlıktan rahatsız olur. Endişe verici eğilimleri, seçimleri, gizemleri, isyanları ve ayrıca, diğer aile fertlerinin olağan konfor-

mizmiyle çelişen dikkafalı bir özel hayat arayışını ifade eden tuhaf, bazen düşmanca davranışlara tahammül edemezler. Kölelerin yakalanma ve sonra yurtlarından uzaklaştırılma sürecinde yaşadıkları travma, birçoğunun kişiliğini altüst etmiştir. Bu durumdan ötürü kendilerine hoşgörü gösterilmez. Davranışlarındaki gariplikler kınanır. Hiçbir eğitim görmemiş olmaları, ufak tefek hırsızlıkları, yalanları, kavgaları, kokuları yüzünden aşağılanırlar. Son olarak da, kadınlar, egzotizmin bütün cazibesini taşıyan bu genç bedenlerin kocalarının nefsine vereceği zarardan korkar; 1430-1445 dolaylarında Floransa'da terk edilmiş çocukların kabul edildiği yetimhanelere bırakılan çocukların üçte biriyle dörtte biri arasında bir bölümü, köle kadınların, burjuva efendilerinden olma çocuklarıdır. Dolayısıyla özerkliğe, özel hayata susamış yetişkin kölelerin, çocukça bir bağımlılık içinde hayat boyu evlerde tutulması imkânsızdır ve mutlaka baştan çıkarmayla, itirazla, şiddetle veya sık sık olduğu gibi firarla sonuçlanır. Kölelerin birçoğu sonunda azat edilir.

Diğer özel dayanışmalar

Genişletilmiş özel hayat, bir program

Varlıklı –yalnız aristokrat değil, aynı zamanda varlıklı– çevrelerde, bilhassa kentlerde, özel hayat duygusu aileden akrabalara taşar. Sevgiyle pekişen bu özel anlaşma, çoğu zaman çocukluğun geçirildiği geniş bir hanede birlikte yaşanan erkek kardeşler, kuzenler, amcalar ve yeğenlerden oluşan çekirdek bağlamında daha güçlüdür. Dulların, erkek kardeş ve yengelerin siyahlara büründüğü matem, onlar –erkek kardeş ve yakınlar– için uygulanır. Ama bu uyum, imtiyazlı çekirdeğin dışına taşar. Alberti ve diğer Toscanalı hatırat yazarları –hatıratları baştan başa yakınlarına övgü niteliğindedir– bunu sürekli kanıtlarlar.

Floransa'da, Cenova'da, Bologna'da, her yerde, akrabalar arasındaki birliği ayakta tutan ve aynı zamanda simgeleyen birçok unsur vardır ve bunlar XIV.-XV. yüzyıllarda gevşemeyip tam tersine güçlenir. Soyadı (giderek yaygınlaşmaktadır), kan ortaklığını teyit eden bir etiket misali, soyları birbirinden ayırır. Aynı soyda (veya o soyun belirli bir kolunda) nesiller boyunca bir grup isim kullanılır; her ismin, yeni doğan bebeğe, daha önce aynı ismi taşıyan atanın hatırasını, daha da önemlisi, yaşama gücünü aktaracağı düşünülür. Soya ait olan ve her şeyi –silah, giysi, ev, şapel, atlar, katafalk, sancak– süsleyen arma, söz konusu soyun (varsayılan) köklülüğünü, gücünü, değerini herkese

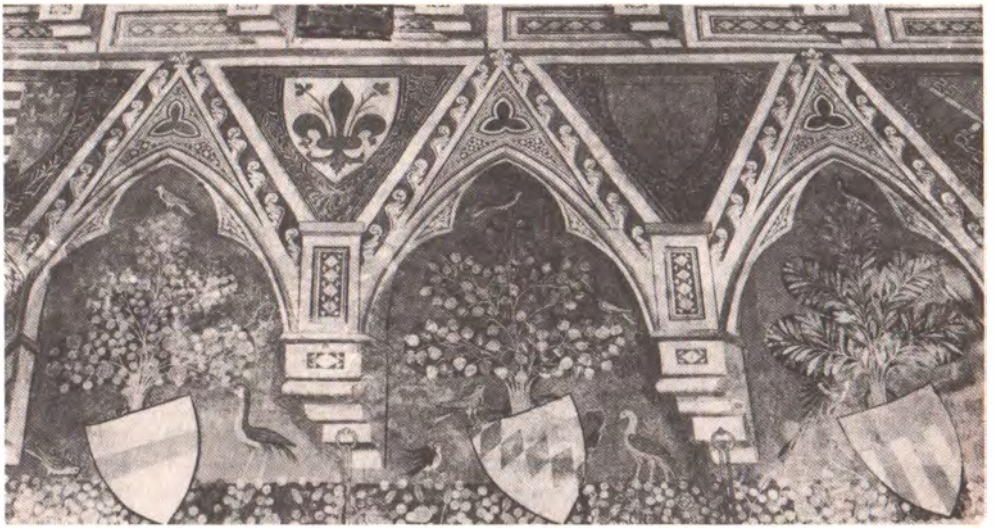

Floransa'da, Davanzati Sarayı'nda "tavuskuşlu" yatak odası (dekor detaylı), yak. 1400. üste üste binen *trompe l'oeil*'lerin (üçdilimli kemerler ve sıra kemerler), bitki ve kuş süslemelerinin ortasında elli altı arma levhası. Burada altısı görünmektedir. Yukarıda soldan başlayarak Robert d'Anjou'nun, Komünün ve Floransa Kilisesi'nin armaları. Aşağıda, Cafferelli, Bardi (Davizzi'lerle 1400'den önce dört evlilik dolayısıyla hısım) ve Guidotti ailelerinin armaları.

hatırlatır. Son derece simgesel, ortaklaşa sahip olunan topraklar, mal ve mülkler (kule, meydan, sokak, şapel, kilise hamiliği), ekonomik bakımdan fazla önem taşımayan (atadan kalma mülklerin geri kalanı nesiller boyunca bölünmüştür), fakat akrabalığın verdiği özbilinç açısından çok önemli bir dayanışmayı besler. Soy, son olarak da, ibadet ettiği, yine kendi armasıyla süslenmiş kilisede, ailenin aynı azizler, aynı törenler, aynı ölüler etrafında tapınmasını somutlaştıran altarlara, şapellere, mezarlara sahiptir. Bütün bunları taçlandırmak üzere, (nesiller geçtikçe birbirinden uzaklaşan) torunların hafızasında ortak ataların anısı silinmez; XIV.-XV. yüzyıllarda bu anıları canlı tutmak için her şey yapılır. Bilhassa Floransa'da, hatırat yazarları bilinen ilk atanın izine ulaşmak üzere kimin daha geriye gideceğini görmek için yarışırlar. Örneğin Giovanni Morelli, (yaklaşık 1400'de başladığı) hatıratının başında, 1170'te hayatta olan bir atasından bahsederek büyükdedesinin ismini belirtir. 1450'den sonra, evlerde ataların resim ve büst halindeki portreleri görülmeye başlanır; 1480'den sonra bunlara, her yere –şöminelerin, kapıların, pencerelerin, kornişlerin üzerine– asılı, "sonsuz" (Vasari) sayıda yüz kalıbı eklendi; bunlar "o kadar doğaldı ki, canlı gibi görünüyorlardı". Konutun sınırlı özel hayatını canlandıran, izleyen bütün bu çehreler, ev halkını bu küçük hücreden alıp onu içeren bütüne, soya gönderir sürekli olarak.

Mariotto Sengni'nin arma levhası, 1442: aslan, tolga, Komün'ün arması (gümüş zambak) ve Floransa Halkı'nın arması (gümüş haç). Mariotto da kendinden öncekiler gibi, Pescia'da valiliğinin (Floransa adına) ve soyunun uzun süre hatırlanmasını ister. (Pescia, Valilik Sarayı duvarı.)

Giovanni Bellini, *Mimari Çizim*, desen, XV. yüzyılın ikinci yarısı. Rönesans sarayı ve ayrıntılarının (sütunlar, sütun başlıkları, yarım daire kemer, nişler) projesi. Dışarıda alışılagelmiş iki sosyalleşme merkezi öngörülmüştür: aile ve hizmetkârların hava aldığı, üstü kapalı üst balkon (*altana*) ve akrabalar, dostlar, komşularla yapılan kalabalık toplantılarla kamuya açık törenlerin yer aldığı aşağıdaki büyük balkon (*loggia*). (Londra, British Museum.)

Akrabalık insanları birbirine yaklaştırıp dayanışma yaratır, ama samimiyet yaratmayabilir. Aynı soydan, hiç görüşülmeyen, özel hayata kenardan veya zaman zaman katılan akrabalar vardır. Soy dayanışması özel hayatta daimi biçimde bir samimiyet yaratmaz. Aksine, sürekli görüşülen dostlar ve komşular, özel hayata daha doğal biçimde, duraksamadan kabul edilirler. Dolayısıyla, bu genişletilmiş özel hayatın mahremiyetine girebilecek adaylar arasında gerçekten bu mahremiyete nüfuz edenleri ve bu samimiyetin yer ve koşullarını daha kesin biçimde tanımlamak gerekir.

Gerçek özel hayat samimiyetine başlangıç teşkil eden (ama tam olarak özdeş olmayan) nezaketi, teklifsizliği, açık yürekliliği, yukarıda bahsedilen adaylar arasında mümkün olduğunca yaymak gerekir. XV. yüzyılın Floransa hatırat yazarları da oybirliğiyle bunu onaylar. Mali sorunlar ve az sayıda ailenin yönetimindeki siyasetin iniş çıkışları onlar için bir takıntı olduğundan, yakınlık ve sevgi temelinde geniş bir dayanışma ağı oluşturulması, kendilerince keyfiliğe ve kaderin oyunlarına karşı en iyi savunma yöntemidir. Giovanni Rucellai, yakınları için kaleme aldığı anılarda (son derece yaygın olan) bu görüş açısını belagatle savunur: "Şu kaçınılmaz uyarıda bulunmam gerekir ki, Floransamızda servetin elde tutulmasının muazzam güçlükleri mevcuttur [vergiler!]. Bence kendini korumanın tek çaresi, düşman edinmekten dikkatle kaçınmaktır – bir düşmanın vereceği zarar, dört dostun sağlayacağı yarardan fazladır; ikincisi, soydaşlarıyla, hısımlarıyla, komşularıyla ve aynı semtteki insanların tamamıyla iyi, hatta mükemmel ilişkiler içinde olmak gerekir; ben bütün bu kişilerden hep hoşnut oldum; semtimizdeki vergi indirimlerinde daima bana yardımcı oldular, merhamet ettiler. Yeri gelmişken şunu da belirteyim ki, iyi dostlar ve sadık akrabalar son derece yararlıdır; sen batmak üzereyken başını suyun üstünde tutup seni boğulmaktan kurtarırlar. Sevgili oğullarım, vatandaşlarla, akrabalarla ve dostlarla en iyi ilişkiler içinde olabilmek için, iyi yürekli, adil, dürüst, erdemli olmanızı ve kendinizi sevdirmek için hayır işlerine yönelmenizi tavsiye ederim. Aynı şekilde, gerçekten adil, dürüst ve iyi yürekli olan dostlarınıza da cömertçe yardım etmenizi tavsiye ederim. Onlara hiç tereddütsüz borç verin, bağışta bulunun, tam olarak güvenin, bütün tasarılarınızı, fikirlerinizi, başarılarınızı ve yenilgilerinizi kendileriyle paylaşın (bu arada yeni dostlar edinmeyi de ihmal etmeyin). Son olarak da, her gün karşılaşabileceğiniz bir ihtimalden, soydaşlarınızın sizden isteyebileceği yardımlardan

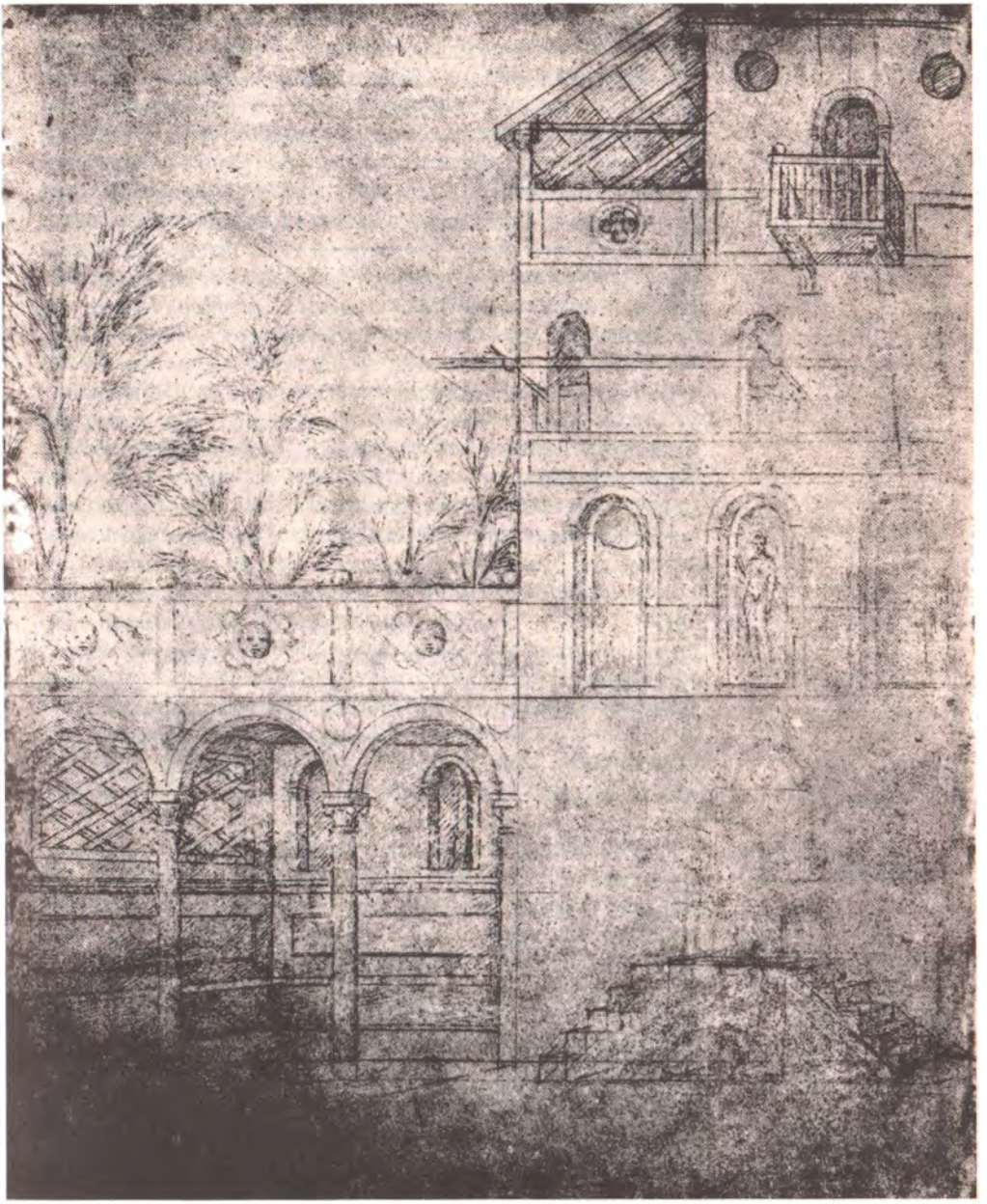

söz edeceğim. Kanımca onlara paradan çok terinizle, kanınızla, sülalenizin, soyunuzun şerefi söz konusu olduğunda her şeyinizle, hatta canınızla yardım etmek, görevinizdir."

Öğütler ayrıntıya girilerek devam eder, ama paragrafın anlamı açıktır. Çıkarları (maliyeye karşı birbirlerini korumak), aileleri basit nezaket ilişkilerinin dışına çıkıp geniş aile kapsamında ve dışında daha sıkı, daha sıcak, daha varoluşsal bağlar kurmaya yöneltir. Bu bağlar, özellikle her şeyin feda edilmesini hak eden soy ve tam güveni hak eden en yakın dostlar söz konusu olduğunda samimidir. Ancak, diğerleriyle (vatandaşlar, hısımlar, diğer dostlar) "en iyi ilişkiler içinde" olmak, onlara da son derece samimi davranmak, onları –bir yemek davetiyle, bir sır vererek, yazışmalar veya ziyaretlerle– özel hayatına sokmak demektir. Bu hayat tarzı, büyük ve zengin bir tüccar tarafından tanımlanmaktadır. Ne var ki, oluştuğu çevrede bu tüccarı tedirgin eden mali ve siyasi sorunlar herkes için (aşağı yukarı) geçerlidir. Tasarıyı okuduğumuzda, bütün ailelerin mahremiyetlerini dışarıya açarak sağlam, genişletilmiş özel hayatı, kamunun istilasına karşı siper etmesinin ne kadar güncel bir yarar sağlayacağını anlıyoruz.

Bununla birlikte, bu program –ne kadar haklı gerekçelere dayansa da– bir tasarıdan ibarettir; gerçekleştirilmesi zor, müthiş fedakârlık gerektiren, şüphesiz ütopik bir arzudur. Kendi özel alanını kendiliğinden genişletip özel dünyasını başkalarına açma fırsatları günlük hayatta sık sık ortaya çıkar şüphesiz, ama bunlar daha basit, daha mütevazı, daha seçici ve çoğunlukla daha kesintilidir. Mali veya diğer zorunlulukların yol açabileceği özel hayat şişkinliğini incelemeden önce bu fırsatları ele alalım.

Genişletilmiş özel hayatın alanı

Hem kentsel, hem de kırsal alanların basit yapısı, aynı soydan veya farklı soylardan çeşitli haneleri birleştiren, genişletilmiş özel bağların oluşturulmasına elverişlidir. Genişletilmiş özel hayat mekânları, öncelikle soyluları ve yüksek görevlileri destekler. İtalyan kentlerinde büyük aileler uzun zamandan beri kulelerini, sonra da evlerini sınırlı bir alanda inşa edip çoğu kez de tahkim etmişlerdir. Aile topluluğu bir semtte kök salar. XIV.-XV. yüzyıllarda bu düzenleme ve sonucunda ortaya çıkan komşuluk dayanışması, çeşitli kentlerde bozulmadan devam etmektedir: Floransa'da, çoğu kez bir kulenin, kilisenin, *loggia*'nın, küçük bir meydanın etrafında toplanmış olan büyük sülalelerin (*casate*) evleri birbirine son derece yakındır; Pisa ve Siena'da bir sarayın etrafındaki tahkim edilmiş bina toplulukları

(*castellari*), XIV. yüzyılda başlıca soyları (*consorterie*) (bir orta avlu etrafında) barındırmaya devam eder; Cenova'da XV. yüzyılda büyük ailelerle taraftarlarının (*alberghi*) kent konutları, çoğunlukla dar, belirli bir semtin içinde toplu halde bulunur; Cenova'nın banliyösünde de, aynı ailelerin kır evleri aynı komşuluk düzenini korur: 1447'de Spinola'ların Quarto'da on sekiz konutu vardır. Köylü aileler de soyluları taklit eder; XIV. yüzyılda kimi Toscana köylerinde soylar genişledikçe toplu halde yaşamalarını sağlayacak şekilde mahalleler oluşturmuşlardır.

Bireyselleşmiş, bazen –duvarlarla veya dar sokakların oluşturduğu bir labirentle– gerçekten tecrit edilmiş hücreler bu şekilde oluşmuştur ve çoğu, XIV. yüzyılda Cenova'da, Siena'da ve Floransa'nın eski semtlerinde kendilerine has özelliklerini korumaktadırlar. Bu hücrelerde yaşayanlar ister soyun üyeleri, ister taraftarları veya dostları, ya da yoksullar arasında yaygın olan kısa süreli kiracılar dışında, sadece kiracı olsunlar, teklifsizliğin, anlaşmanın, hısımlığın ve ortak çıkarların yarattığı bir dayanışma içindedirler. Bu ilişkiler doğal olarak buluşmalara, tartışmalara ve sohbetlere yol açar; bunlar bazen bir kamusal çerçeve içinde (kilise bölgesi veya semt meclisleri vs) yer almakla birlikte, çoğu kez sebepleri, kendiliğindenlikleri ve sohbetlerin gündelik konuları açısından tamamen özeldirler.

Bu buluşmalar için bazen çok basit donanımlar sağlanır. Zengin konutlarında, sokakla ailenin özel hayatı arasında adeta geçiş işlevi gördüğü zengin konutlarında, zeminde genellikle yer alan salon, genişletilmiş özel hayatın bu dışa açık buluşmaları için düzenlenmiş gibidir. Piero Mostardi'nin envanterinde (Floransa, yaklaşık 1390) zemin kat salonunda banklar, tabureler (toplam on beş-yirmi kişilik oturma yeri), masalar, testiler, sürahiler, maşrapalar olduğu yazılıdır; bunlar, belli ki salona bitişik kilerde içilmeyi bekleyen altı yüz litre beyaz ve kırmızı şarapla dostları ağırlamaya yönelik eşyalardır. Havanın güzel olduğu, dışarıda oturmaktan hoşlanıldığı günler için, binaların cephesi boyunca uzanan taştan banklar yapılmıştır. Burada her isteyen, bazen bir cumbanın gölgesinde oturabilir. Siena ve Floransa'daki bina topluluklarına ait küçük meydanların birçoğu, her tür tartışmaya açık minik agoralar misali, bu taş banklarla çevrilidir. Arkatlı avlular, ortak kuyu, fırın, kilise meydanı, (erkekler için) kabare, komşuların iki çift laf edip şakalaşması için çeşitli fırsatlar yaratır. Ama soy, taraftarları ve komşularının arasındaki alışılmış dayanışmanın en tipik mekânları, kâh kutsal (törenler esnasında), kâh dindışı (aralarda) bir merkez olan böl-

ge kilisesi ve *loggia*'dır; arkatlarla sokağa açılan, düzayak, çok büyük bir alan olan *loggia*'da soyun ve klanın erkekleri (nadiren başkaları da) toplanıp sohbet eder, tartışır, aralarındaki anlaşmazlıkları çözümler, mülklerini yönetir (vasal ve çiftçilerini kabul eder) ve gösteriş yaparlar. Cenova'da bazı *loggia*'lar herkese açıktır ve gecenin zifiri karanlığında bile boş kalmaz.

Tek tek kırsal aristokrat konutları da çoğu kez kalabalık özel toplantılar için son derece uygun mekânlardır. L.B. Alberti, *Mimarlığa Dair* adlı kitabında, bu konutların ideal model ve kullanımını şu umutlandırıcı başlık altında tasvir eder: "Bütün bölümleri ve en iyi yerleşimiyle efendilerin ve soylu kişilerin villalarına dair." İşte verdiği öğütler: Villanın geniş bir manzarası olmalı ve balık avına, avlanmaya uygun bahçelerle çevrilmelidir. "Villanın birçok bölümü bulunmalıdır: bazıları herkese açık, bazıları sınırlı bir topluluğa açık, bazıları da mahremiyete ayrılmış." İlk bölüme dahil mekânlar prenslere ait malikâneler örnek alınarak düzenlenmiş, araba ve at yarışlarının yapılabileceği uçsuz bucaksız çayırlardır. İkinci bölüm, dost ve ahbaplara açık gezinti yerlerini, yıkanma yerlerini, çayırları, avluları ve *loggia*'ları kapsar; bu mekânlarda yaşlılar gezinecek, aileyi, akrabaları, hizmetkârları ve konukları içine alan *famiglia* keyiflenecektir. Genişletilmiş özel hayatın tipik mekânı olan konutun ikinci bölümü, avlunun (*cortile*) etrafına dizilmiş, büyük, ferah, kış, yaz ve güz salonlarını (kış salonları ısıtılır) kapsar. Girişe yakın yatak odaları, konukların hizmetine sunulur. Alberti daha sonra dar anlamda ailenin özel hayatına geçer.

Bu hayali model, bu debdebeli haliyle nadiren, sadece prensler tarafından uygulanmıştı muhtemelen; buna rağmen, İtalyan zenginlerinin XIV. yüzyıldan itibaren daha mütevazı bir ölçekte sergilediği duyarlılık ve zevkle çakışmaktadır. Genel bir uygulamadan esinlenmiş ve bu uygulamayı genişletip süslemiştir. Floransa'nın ünlü bankerleri Peruzzi'ler, kentin hemen dışında bir kır evi alarak 1310-1320 yıllarında düzenler ve havuzlu, çeşmeli, duvarlarla çevrili bir bahçe de yaparlar. Yüzyılın sonunda, Alberti'lerin arazisi cazibesiyle o kadar ün yapmıştır ki, *Il Paradiso* (Cennet) lakabıyla anılır. Çeşmelerin yakınına kokulu reçineli ağaçlar (çam, servi) korular halinde dikilmiştir; ağaçların seyrek olduğu çayırlarda, "garip, harikulade" hayvanlar otlar. Floransalı kafadarlar burada toplanır *(Il Paradiso* da Floransa'nın hemen dışındadır); Napoli, Cenova ve Venedik kırlarının çiçek kokulu bahçeleri de ahbapların buluşma mekânıdır.

Farklı özel hayatların çocuklarca fethi

Genişletilmiş özel hayatın ayırıcı özelliği olan dostça samimiyet, her yerde olduğu gibi İtalya'da da çocuklukta başlar ve her yerde olduğu gibi oyunlarla gelişir. Mahallenin çocuklarının kurduğu çetelerde, oğlanlarla kızlar sosyal çevre katiyen gözetilmeden bir arada bulunurlar; zengin bir tüccarın oğluyla basit bir terzinin kızı arasındaki yakın arkadaşlık kimseyi rahatsız etmez (Floransa, XIV. yüzyıl). Ayrıca Floransa'da kızlar da tıpkı oğlanlar gibi okula gider (1338'de saptanmış bir alışkanlık); bu da, arkadaşlığı oyunun ötesine taşır. Okulların karma olup olmadığını bilemiyoruz, ancak gerçek samimiyet söz konusu olduğunda, çocuklar eğilim, edep veya itaat gereği, aynı cinsten çocuklarla daha kolay ilişki kurarlar; küçük Caterina Benincasa'nın (diğer kızlara oranla erkeklerden daha çok korkar ve onlardan kaçar) etrafına bir grup kız çocuğu toplanmıştır ve bu küçük hanımlar, yasağın zevkine vararak gizlice birbirlerini kırbaçlarlar. Oyun, suçortaklığı, gizlilik; bütün bunlar, çocukların kendilerine ait bir özel hayatı ilk keşfedişleridir, ama aynı zamanda geleceğin de tohumlarıdır. Daha sonra da –komşu oldukları için– sık sık görüşen bütün bu çocuklar arasında o sırada kurulan (sırf kırbaca bağlı olmayan) dayanışma, ileride, zor durumda kalındığında derhal hatırlanıp ileri sürülür: "Daha ço-

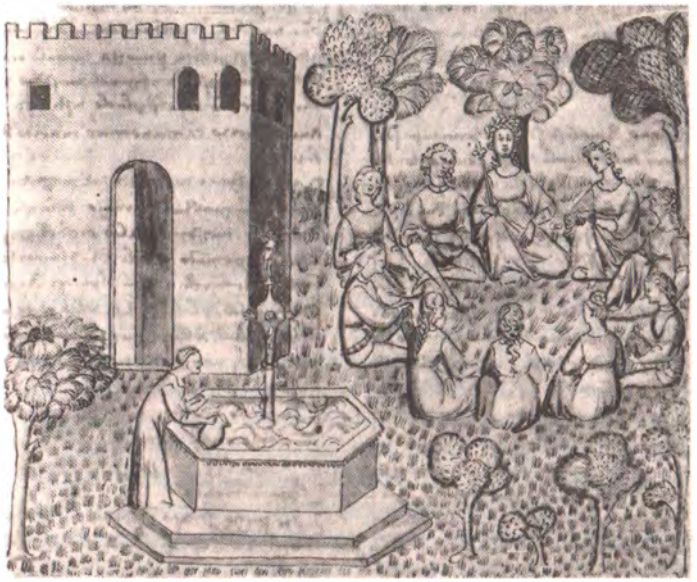

Anonim, *Decameron*, "Giriş", XIV. yüzyıl. *Decameron*'un genç kahramanları (üç delikanlı, yedi genç kız) günün kraliçesinin etrafında halka halinde otururlar. Şatonun yakınındaki çayırlar, korular ve çeşme, kendi sınıflarından gençlerin yaygın olarak kullandığı imtiyazlı mekânı –park– oluşturur. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. İt. 482, fol. 4 v°.)

Sandık ustası Adimari (?), *"Civettino" Oyunu*, XV. yüzyıl. Bir meydan, mahallenin yeniyetmelerinin kurallı oyunları, aynı yaştaki seyirciler. Arkadaşların, suçortaklıklarının, çocukların özel hayatındaki hiyerarşinin kurulmasına uygun bir ortam. (Floransa, Davanzati Sarayı.)

cukken arkadaştık, dosttuk, gayet iyi biliyorsun" (Floransa, 1415). Buradaki gibi bir destek bulmak söz konusu olduğunda, bu iddia ağırlık taşır. Bu dayanışmalar önemlidir ve daha sonra yetişkinlerin etrafında örgütlenen genişletilmiş özel hayatın en sağlam temellerinden birini oluşturur.

Çocukların arasındaki dayanışma, daha güçlü ve daha özerk biçimde ergenler (on iki/on dört yaş sonrası) arasındaki dayanışmayla devam eder. Francesco di Barberino, –prens veya kral kızı olan en yüksek mevkiler haricindeki– genç kızlara, yaşıtları olan mahalleli arkadaşlarıyla buluşma özgürlüğü tanır. Fresklerde (*İyi Yönetim*, Siena, 1338) dans edip şarkı söylerken, tef çalarken görürüz onları – polis emriyle yasak konmamış yerlerde. Oğlanlar, aile ortamından kaçıp kendilerine fazladan bir özel hayat kurmakta daha serbesttirler. Onlar da kendi aralarında (ve genç kızlarla birlikte) şarkı söyleyip dans ederler; banliyölerdeki muhteşem bahçeler, *Decameron*'un genç züppelerinin mükemmel biçimde temsil ettiği şımarık, soylu, tüccar ve burju-

va çocuklarına bol bol eğlence imkânı sunar. Gençleri ayrıca satranç veya dama oynarken, gezinirken, çeşmelerin etrafında şakalaşırken görürüz. On sekiz yaşından sonra hep birlikte katıldıkları av partilerini, askeri seferleri vs. de unutmamak gerekir. Kent ve kasabaların daha barışçıl ve halka özgü ortamında delikanlılar, evrensel çocukça suçortaklığı alışkanlığına uyarlar; ancak çok titiz ve katı yapıdaki aileler, oğullarıyla argo kullanımı ve açık saçık hikâyeler anlatma konusunda başarıyla mücadele edebilir. Bonaventura Benincasa'nın (Azize Caterina'nın kız kardeşi) genç kocası ise, aksine, "annesiz babasız büyümüş, yaşıtı olan gençlerle sürekli görüşmüştü; dillerine asla hâkim olamayan bu gençler sık sık pek kaba konuşmalar yaparlardı; o [genç koca] da geri kalmazdı!" Zavallı Bonaventura, hem o kadar terbiyeli, hem o kadar kederli! (Siena, 1360)

Bu delikanlıların arasında, yukarıda sözünü ettiğimiz, kendilerine ait isimleri, törenleri, kavgaları, gürültüleri olan gerçek çeteler örgütlenir (Floransa, 1420). Bazen kalıcı olan bazen de kendi kendine doğup yok olan bu çeteler, yetişkinlerin duygularını şaşırtıcı şekilde yansıtır ve ürkütücü isyan tohumları yeşertir. Örneğin bir Ghibellino idam edildiğinde, bir *fanciulli* (çocuklar, ergenlik çağındaki gençler) çetesi, cesedi ele geçirip evine kadar sürükler, ellerini kesip top oynar gibi tekmeler ve dört gün boyunca mezarın kapanmasına engel olur (Floransa, 1381).

Günlük hayata dönecek olursak, gençler çalışıp hayatlarını kazanırlar. İş çevresi onlara farklı bir özel hayatı tanıtır –bazen gece de kaldıkları dükkân veya atölyenin (Azize Caterina'nın babası, çıraklarını evinde barındırır) sahibi, sahibesi ve çırakları–; 1348'den sonra epey dolgun olan ücretleri ise, zevklerini veya ortak arzularını kamçılar: çıkmak, iyi giyinmek, modayı takip etmek. Evet, moda. Her yerdeki gibi delikanlıların en önemli meselesi, kızlar, baştan çıkarma yöntemleri, evlerin önünde turlamalar, macera peşindeki kafadarlar, serenatlar, ballandıra ballandıra anlatılıp yorumlanan başarılardır. Moda aynı zamanda kutlama anlamına gelir. İster zengin olsunlar, ister mütevazı, bu delikanlıların hepsi kutlama ve mızrak dövüşü denince alev alan kıvılcımlar gibidirler; bu kutlama ve yarışmalar düzenli olarak her yerde yapılır: Toscana'da, Cenova'da, belki daha da çok Veneto'da, bütün şatafatlarını sergiledikleri Treviso (Aşk Kalesi saldırısı ve savunması) ile Padova'da ve bilhassa, neredeyse yıl boyunca kutlamasız kalmayan Venedik'te.

Ergenler bu karışık rekabet içinde, çocukça bir özel hayatın kabuğunu kırıp yetişkinlerin dünyasına, kamusal alana çıkmak

Ambrogio Lorenzetti, *Kentte İyi Yönetimin Etkileri* (detay), 1334-1341. "İyi aile"lere mensup genç kızlar evlerinde veya evlerinin yakınında dans edebilirler. Umumi yerlerde dans etmek için bayramları beklemek ve ayrıca komüne vergi ödemek gerekir. Genç kızlar zarafetlerini ve şıklıklarını sergiledikleri, arkadaşlıklarını pekiştirdikleri bu el ele tutuşarak yapılan danslardan çok hoşlanırlar. (Siena, Halk Sarayı.)

peşinde değildirler. Farklı çevrelerin deneyimlerini üst üste bindirseler de, her seferinde özel hayatın alanını ve tadını yeniden oluştururlar. Anne-babanın sürekli denetimindeki alanın dışında –meslek, kutlama sayesinde– yer almak, şüphesiz bu dönemde bile gençler için çok önemli olan bir kişisel özel hayat başarısıdır. Yirmi yedi-yirmi sekiz yaşına kadar kabul görmüş, yerleşik özel hayat modelinden, yani karı-koca hayatından yoksun bırakılan gençler için açık saçık konuşmalar, (erkek veya kadınları) tavlamak, her zamanki hayali ya da gerçek telafi biçimleridir. Henüz kurumlarla bütünleşmemiş genç yurttaşlar için çete-

ler aynı şekilde kendilerini yöneten bir karşı-iktidar oluşturur, ancak kuralları ortaya dökülmeden özel hayatlarının bir parçası olarak kalır. Yani ergenlik çağındaki çocuklar, büyürken o güne dek kendilerine bir çerçeve teşkil etmiş olan özel dünyayı terk etmeyi amaçlamazlar aslında. Daha ziyade, yeni özel hayat deneyimlerini üst üste yığarlar; bunlar hem yan yana eklenir –her birinin kendi alanı, genişliği, kuralları, törenleri, sırrı vardır– hem ortaklaşadır; arkadaşların varlığı, gencin bireyliğini kanıtlamayı destekler.

Karı-kocanın özel ilişkileri

Karı-kocanın dışa açılması daha basit ve gündelik şekilde gerçekleşir. İlişkilerin yer aldığı çerçeve, yukarıda tanımladığımız, konutun yakınındaki mekânlardır ve hısım olan soylarla, komşularla, eski dostlarla daha sıkı ilişkiler kurulur. Aynı zamanda daha da basittir.

Bu amaçla düzenlenmiş dış mekânlar –*loggia*'lar, meydanlardaki banklar vb– erkekler için, akşamları veya sabahları, hava güzelse sözleşilmeden buluşulan yerlerdir. En ünlü olanlarına (Floransa'da Mercato Nuovo, Sainte-Apollinaire) çeşitli yerlerden gelinir ve kalabalık bir daire oluşturulur. Ama insanlar çoğunlukla evlerinin yanı başındaki bankların basit samimiyetini tercih ederler; akşamları komşularla evlerin önünde toplanmak âdettendir. Yaşlılar geçmişlerini, seyahatlerini, yabancı ülkeleri yad ederler (Boccaccio). Hikâyeler anlatılıp kahkahalarla gülünür (Sacchetti). Ama her şeyden çok, kadınlardan bahsetmekten hoşlanılır; bir akşam, herkes komşunun karısını iğneler, bir başka akşam, daha açık saçık bir sohbet konusu seçilir: erkekler nasıl olup da karılarıyla kurdukları mahrem ilişkilerinde sonunda mutlaka pes eder (Sacchetti)? Aristokrat *loggia*'larında da sabahtan itibaren halka olmuş erkekler arasında bol bol konuşulur. Ama burada en çok konuşulan konular komünün meseleleridir; soyun özel hayatı bu noktada kamu alanına geçer.

Evlerde de sık sık misafir ağırlanır, bir evden diğerine gidilir. Çocuklar nineleriyle dedelerini ziyaret ederler; anneler, "alışkanlıkları olduğu üzere, her şey yolunda mı diye sormaya evli kızlarının evine giderler" (Siena, 1360). Kuzinler birbirlerini ziyaret eder. "Constance [bir kuzin] sık sık eve, benimle çene çalmaya geliyor" (Alessandra Strozzi, 1459). Soydaşlar, ikamet ettikleri bloklarda zorunlu olarak sürekli karşılaşırlar; ufacık bir olay bile, aralarındaki dayanışmayı kanıtlamak için yeterlidir. Genç bir kadın olan Acciaiuoli gece yarısı şaka olsun diye "İmdat!" diye bağırsa, yatak odası bir anda endişeli kadın ve erkek

akrabalarla dolar (Floransa, XIV. yüzyıl). Dostlar da birbiriyle görüşür (L.B. Alberti de dost görüşmelerini hararetle tavsiye eder); komşular sürekli temas halindedir. Gün içinde kapıdan kapıya, pencereden pencereye konuşulur (ressamların zaman zaman resmettiği bir durum); komşular arası ziyaretler günlük rutinin bir parçasıdır. Akşam olduğunda hava dışarıda sohbete uygun değilse teklifsiz gece toplantıları yapılabilir; birkaç çift veya birkaç kadın bir evde bir araya gelir; bu gelenek Floransa'da XIV. yüzyılda saptanmıştır; Cenova'da ise XV. yüzyılda, görünüşe bakılırsa ipler kadınların elindedir: "birbirlerini ziyarete gider, evlerinde gece toplantıları düzenlerler."

Biri hastalandığında, herkes etrafına toplanır. Yine Alberti, "hastalanan akrabaları yalnız bırakmamanın, ziyaretine gidip ona yardım etmenin" mutlaka yerine getirilmesi gereken bir görev olduğunu belirtir.

Âdet de böyledir zaten. Monna Alessandra Strozzi hasta kuzinlerinin başucunda boy gösterir. Arkadaşları, ameliyatından (1485) önce ve sonra genç hümanist Michele Verini'nin etrafına toplanıp onunla sevgiyle sohbet eder, oyun oynar, biraz müzikle onu neşelendirirler. Aynı dayanışmayı, her muhitten hastanın etrafında daima görmek mümkündür: can çekişen bir hancı, gut yüzünden felç olmuş bir ihtiyar, (zehirlenmeden ötürü) karın ağrıları içinde kıvranan bir ev kadını. Eski dostlar gruplar halinde gelip gut hastasıyla şakalaşarak bir şeyler atıştırırlar; bir kadın "diğerlerinin de yaptığı gibi" (Sacchetti) ölmekte olan adamı teselli eder; vefalı komşular zehirlenme kurbanının yatağını düzeltirler. Bu dayanışma o kadar yerleşik ve beklenen bir şeydir ki, çoğunlukla hasta, genişletilmiş özel hayata ait olan zemin kattaki yatak odasına yerleştirilir; amaç, hastayı kapıya ve ziyaretçilere yaklaştırmaktır (bazen hastalığın bulaşmasını engellemek amacı da güdülür, ama bu kanıtlanmamıştır). Özel hayatın temel alışkanlıklarından biri olan hastaya yardımın kesilmesinin tek nedeni, veba salgınlarının yarattığı korkudur.

Belki en temel konu olan birlikte yiyip içmek, genişletilmiş özel hayat dayanışmasını sergilemek, ayakta tutmak için vazgeçilmez fırsatlar sunar. Zemin katta ikram edilen bir kadeh içki bir yükümlülük getirmez; evine yakın bir yerde içmek için çoğunlukla bir fırsat bulunur; örneğin bir komşuya yeni şarap gelmesi kutlanır (Sacchetti); beraberinde yabancı birilerini getirmek de serbesttir. Eksiksiz bir yemek yemek üzere üst kata çıkmak ise, daha fazla bir samimiyetin işaretidir ve genişletilmiş

Anonim, *Vaftizci Yahya'nın Doğumu*, XIV. yüzyıl. Akrabalar ve arkadaşlar hastaları, loğusaları yalnız bırakmazlar. Burada iki ziyaretçi –bir akraba (Meryem) ve yaşlı bir dost ya da akraba– yaşlı Elisabet'le arkadaşlık edip bebek Yahya'yla ilgilenmektedir. (Avignon, Küçük Saray.)

özel hayata dahil akrabalara, dostlara, komşulara –samimiyet içerdiği için bazılarına– sık sık gösterilen bu misafirperverlik (gösterişli şölenler haricinde) onlarla sınırlıdır. Rahipler de kilise bölgelerinde yaşayan, (öykücülere bakılırsa) hepsi neşeli içkiciler olan cemaat üyelerini ağırlamaktan hoşlanırlar. Buna karşılık, rahipler de evlere şeref misafiri olarak davet edilir ve sofrada ev sahibinin solunda oturur; ev sahibinin sağında ise karısı, onun sağında da kızları yer alır. Bir iş yaptırılan ressamlar da eve davet edilebilir; samimiyet bazen dostları sabah akşam ağırlamayı gerektirir. Ama yemek daveti herkesten önce akrabalara ayrılmıştır ve Strozzi'nin muhitinde kuzenler sabah akşam yemeğe davet edilir (Floransa, yaklaşık 1450).

Aristokrat çevrelerde hayat tarzına (seyahat, sayfiye) ve döneme (büyük birliklerin karşısında vebadan ötürü yer değiştirme) bağlı hareketlilik, daha kapsamlı bir misafirperverliğin gelişmesine sebep olur. Yatıya gidilip gelinir, haftalarca kalınır. Ko-

nuk odası hazırdır, gelenler derhal yerleştirilir. Alessandra Strozzi konuk odalarını sık sık kullanır (örneğin 1449'da); bazen Mugello'da kızının evinde, bazen bir erkek kardeşinin evinde, bazen de yakındaki bir banliyöde bir kuzenin evinde. Başkalarını ağırlamayı da bilir. Örneğin iki oğlunu Napoli'de yanında çalıştıran ve Floransa'dan geçmekte olan, kocasının bir kuzenini özenle misafir eder. Onu bir hafta boyunca evinde ağırlar, kendisini görmeye gelen çok sayıda akraba, hısım ve dosta salonunu, sofrasını açar ve her öğünde mükellef bir ziyafet verir (Floransa, 1449). Misafirperverlik geleneği burjuvaların tekelinde değildir. Mütevazı insanlar da imkânları dahilinde evlerini yakınlarına, dostlarına açmayı bilirler. Konuk odası yoksa, kullanılmakta olan bir odada bir yatak, kullanılmakta olan bir yatakta bir yer veya ahırda bir saman yığını sunarlar.

Genişletilmiş özel hayatın doruk noktası

Hiç şüphesiz, genişletilmiş özel hayatın doruk noktası, kişisel ve ailevi hayatın önemli olaylarıyla, dayanışmayı yücelten olaylarla çakışır. Yakın çevre müstakbel anneyi el üstünde tutar; akrabalar genç loğusayı armağan yağmuruna tutar (metrelerce güzel kumaş, gümüş sofra takımları vb). Bazı doğumlar, örneğin beş kızın ardından dünyaya gelen Bernardo Velluti'nin doğumu (Floransa, yaklaşık 1330) neşe içinde kutlanır. Akrabalar bu "büyük kutlama"ya mutlaka katılırlar. Soydaşları çok daha az ilgilendiren vaftizler, yapay akrabalıkların oluşturulması için birer fırsattır; vaftiz babalarının büyük çoğunluğu komşular, taraftarlar, iş ilişkisinde bulunulan kişilerdir (Floransa, 1380-1520).

Akrabalar hak ettikleri ilgiyi düğünlerde görür. Giovanni del Bene, kızı Caterina'yı evlendirmek üzere harekete geçtiğinde olayın duyulmasını istemez. Bunun imkânsız olduğu söylenir kendisine. Nişanlının danışılmaya başlanan akrabaları o kadar çok sayıdadır ve olaydan o kadar memnundur ki, dillerini tutmaları beklenemez (Floransa, 1380). Yerleşik bir/alışkanlık olan soydaşlara (her iki tarafınkilere de) danışma, bilhassa aralarında önemli bir şahsiyet bulunuyorsa, bir formaliteden ibaret değildir. Donato Velluti, üçüncü kuşaktan bir kuzenin evliliği konusunda kendisine danışıldığını ve kendisinin de onayladığını belirtir (Floransa, 1350). Düğün günü soydaşlar hazır bulunurlar. Floransa'da yüzüğün takılması (karşılıklı rıza gösterilmesi) çoğunlukla küçük bir topluluk önünde gerçekleşir; kural olarak damada sadece dört yakın akrabası eşlik eder, ama diğer akrabalar çok geçmeden tekrar ortaya çıkar. Düğün günü veya

Masaccio, *Bir Doğum*, 1427. Bir loğusa daha. Kalabalık dost ve ahbap topluluğu. Bu tür süslü tabaklar, geleneksel olarak genç annelere hediye edilir. (Berlin, Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi.)

ertesi gün yapılan özel bir törende, damadın akrabaları (on beş-yirmi kişi) benzer törenlerde kendilerine verilen yüzükleri geline hediye ederler. Kadınlar tarafından verilen, fakat erkekler tarafından yönetilen bu tören yüzükleri, gelinin yeni akrabaları tarafından tahta oturtulmasını ve eskiden bu yüzüklerin sahibi olan eski nesiller de dahil kadın ve erkek akrabaların bu yeni aileye kabulünü simgeler.

Genç evlilerin birlikte yaşamaya başlayışının kutlaması olan asıl törene, üçüncü dereceye kadar soydaşlar (büyükamcalar, anne-babanın kuzenleri, gelinle damadın ikinci kuşaktan kuzenleri) davet edilir. Sayısı belirlenmemiş olmakla birlikte davette dostlar da bulunur. Hem akrabalar hem de dostlar, şölen için yiyecekler (damat tarafı) ve geline armağanlar (her iki taraf) göndererek törenin debdebesine karşılıklılık koşuluyla katkıda bulunmuşlardır. Dolayısıyla şölene öncelikle akraba ve dostlar katılır. Debdebe için gerekli olmalarının yanı sıra şahit rolünü de başarıyla üstlenirler; Modenalı bir vakanüvisin de hatırlattığı gibi, onların şahitliği, evlilik sözünü doğrular (Bianchi,

Veronalı ressam, *Bir Düğün: Yüzüklerin Takılması*, 1490-1500. Erkek nişanlısının sağ elini tutar. Yüzük parmağına –altın veya altın kaplama gümüş– yüzüğü takar. İtalya'da genellikle olduğu gibi az sayıda şahit vardır, rahip yoktur. (Berlin, Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi.)

XV. yüzyıl). Soydaş ve dost kalabalığı ve bu törenlerin yol açtığı genel gösteriş öyle boyutlara varır ki, komünler endişeye bayılıp aşırılığı dizginlemeye çalışırlar. Bologna'da, daha birçok önlemin yanı sıra, şölene, daveti veren ailenin hanımları hariç yirmi dörtten fazla hanım çağırmak yasaktır; geri kalanı (bir evden diğerine giden kortej) buna uygun şekilde kurala bağlanır (Bologna, 1401). Floransa, Siena ve Modena'da da benzer düzenlemelere gidilmiştir.

Cenazeler de düğünler kadar kalabalık bir soydaş topluluğunu harekete geçirir. "Kadın erkek bütün akrabaları" (Sacchetti) ölünün evinde komşularla birlikte toplanır. Kadınlar, akrabalar, komşular, cesedin başında ağlayıp inler. Önemli bir şahsiyetin gömülmesi sırasında yürek parçalayıcı çığlıklar duyulabilir. Soylu Giovanni di Marco'nun annesi, Orvieto'da ölen oğlunun cesedi eve getirildiğinde "orada hazır bulunan bütün kadınlar-

Sano di Pietro, *Soyluların Düğünü: Yüzüklerin Takılması*, XV. yüzyıl. Burada daha görkemli bir tören, daha kalabalık bir akraba ve muhtemelen dost topluluğu dikkati çeker. Damadın arkasındaki kişi, resimlerde sık sık görülen bir gelenek uyarınca, damadı dürtmeye hazırlanmaktadır. (Siena, Devlet Arşivi.)

la birlikte öyle çığlıklarla ağlamaya koyuldu ki, duyan isyan çıktı zannederdi" (Siena, 1394). Ardından ölünün gömülme işlemine geçilir; doğal olarak soydaşların katıldığı bir cenaze alayı oluşturulur. XIII. yüzyıldan itibaren cenazeler tüzüklerle kurala bağlanmış, endişe verici akraba topluluğunun muhtemel aşırılıkları sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Örneğin Ravenna'da cenaze alayına sadece çok yakın akrabalar katılabilir; ayrıca kilisede ağlayıp inlemek yasaktır (Ravenna, XIII. yüzyıl).

Kısacası, soy ilişkilerinin vurgulandığı zamanlar çoktur; bütün akraba ve dostların, ailenin özel hayatına katıldığı başka olaylar da vardır (genç rahiplerin ilk ayinleri, şövalyelerin unvan törenleri vb); bu özel hayatı bütün akrabalar paylaşır, çünkü bir unvan töreninde, evlilikte veya cenazede söz konusu olan, şerefiyle, doğurganlığıyla, hayatta kalışıyla soyun tamamıdır. Bununla birlikte, bu törenlerde kadınların oynadığı

önemli rolü de gözden kaçırmamak gerekir; oysa bu eşler, anneler, yengeler soya dahil değildir (ya da kızsalar, yakında, evlendikleri zaman soydan ayrılacaklardır). Onların katılımı, kendi ailelerinin, yani hısımların katılımıdır. Ama aynı zamanda kişisel bir katılımdır ve (bağırıp çağırmalar gibi) törensel de olsa, genişletilmiş özel hayatın kutlamalarına kişisel bir kendiliğindenlik, sıcaklık ve duyarlılık katar.

Karşılıklı hizmetler

Bu kutlamalar arasında soydaşlar ve aile, sıradan ama hayati bir öğüt, hakemlik, yetkililer veya yargı nezdinde aracılık ve karşılıklı yardımlaşma ağı oluştururlar; bütün bu hizmetler, çok sayıda soydaşa çeşitli ailelerin özel hayatını açar ve aralarında (elbette başarısız olanları da içeren) bir dayanışma ve hatta çoğu kez ataerkil türde bir sevgi bağı geliştirir. Çeşitli hümanistler, örneğin Platina, çok yüksek seviyelerde bile bu hizmetlerin önemini vurgular; akrabalığı yöneten ilişkilere dair ideal tabloyu Cosimo de Medici, torunu Lorenzo'ya şöyle sunar: "Kardeşini sev; bütün akrabalarını da yalnızca takdir etmekle kalmayıp sev; hem özel, hem kamusal işlerde karar verirken akrabalarına da danış. Akrabaların vereceği öğütler, seninle hiçbir kan bağı olmayan şahısların vereceği öğütlerden mutlaka daha iyi olacaktır."

Özel hayatta dayanışmanın sınanması

Aile içi dayanışma, daha çok da kuzenler ve soydaşlar arası dayanışma sık sık sınanır. Meslekleri nedeniyle sık sık (ve seve seve) yer değiştiren veya siyasi hayatın yarattığı sarsıntıların (savaş, sürgün vb) kurbanı olan bireylerin hareketliliği dayanışma için bir tehdittir. Grup üyelerinin ölüp zihinlerden silinmesi de aynı derecede ciddi bir tehdit oluşturur, çünkü ataların –cennette ve hafızalarda– yaşamaya devam ettiği, soyun önemli bir parçası olmaya devam ettiği düşünülür. İtalyanlar XIV. ve XV. yüzyıllarda, bilhassa tüccar (ve hümanist) burjuva çevresinde, bu iki tehlikeden korunmaya çalışmışlardır.

Ailelerin dağılması ve özel yazışmalar

Ailelerdeki dağılma, İtalyan kentlerinde ve kırsal kesiminde sosyal hayatın eski bir unsurudur. Tüccarlar yüzyıllardan beri denizleri aşıp dünyayı dolaşmakta, esnaf (buğday, hayvan, yağ vb tüccarları) çoğu kez uzaklara giderek kırları çepeçevre gezmektedir; köylüler bile sık sık kente gitmek zorundadırlar;

Anonim, *Yurtdışında İtalyan Bankerler*, XIV. yüzyıl. Üç banker, defterleri, kalabalık müşteri topluluğu. Binlerce İtalyan –tüccarlar, bankerler, tefeciler, sanatçılar– yurtdışında yerleşir. Geçici yurtlarına uyum sağlarlar, ama hem sözlü hem yazılı olarak aileleriyle haberleşir, bağlarını koparmazlar. (Londra, British Library.)

hatta burada genellikle kente yerleşmiş olan bir akraba veya komşularına uğrarlar. XIV.-XV. yüzyıllarda, giderek daha iyi yönetilen ve genişleyen devletlerde vatandaşların sırayla üstlendiği merkezden uzak sorumlulukların artmasıyla (elçilikler, taşrada yönetim ve yargı) durum daha vahim oldu. Son olarak da, siyasi ayıklamalar sürgünleri çoğalttı. Uzakta (yürüyerek birkaç günlük veya daha fazla mesafede) bir kocası, oğlu, erkek kardeşi, babası olmak, ailelerin alışmak zorunda olduğu sıradan bir durum haline geldi.

Alışmak zorundadırlar, ama ilişkiyi tamamen koparmamak şarttır elbette. Kesintili de olsa, bağlantı kurmak mümkündür. Yolcuların gidiş-gelişleri, çeşitli yerlerden gelen ulakların sayısını arttırır. Alessandra Strozzi, oğlu Lorenzo'ya "Her an Gherardo'nun (Brugge'den) gelmesini, senden, birinci elden sağlığınla ilgili haber alabilmek için sabırsızlıkla bekliyorum," diye yazar (Floransa, 1459). Aile ya da aile üyelerinden biri, yola koyulup uzaktaki kişiyi görmeye gidebilir, Alessandra'yla çocukları arasında bu konu sık sık görüşülür. Her biri Avrupa'nın bir köşesinde yaşamaktadır (Napoli, Brugge, Floransa); hep birlikte Avignon'da buluşsalar nasıl olur (1459)? Ama proje zorluklar yüzünden uygulanamaz. Benzer girişimlerin birçoğu da bu şe-

Anonim, *Decameron*, XIV. yüzyıl. Ölüye ağıt yakan kadınlar. Kadınların çığlıkları ve gösterişli cenaze törenleri burjuva ölümlerini özel hayatın dışına taşırır. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. İt. 482, fol. 79 v°.)

kilde sonuçlanır: Pisa'ya, Bologna'ya gitmekten söz edilir, evde oturulur. Evden uzakta olanların yanına gitmek için şunun bunun yolculuklarına göre kendini sınırlamak, sonunda teması kaybetmek anlamına gelir.

Geriye, XIV. yüzyılda İtalyanların harika keşfi ve mutluluğu olan özel yazışmalar kalır. Mektup yazarak ticari bilgi alışverişinde bulunmak XIII. yüzyıldan itibaren İtalyanların ticari başarısının güvenilir tekniklerinden biridir. Ama nesiller birbirini takip ettikçe, ticari mektuplara tamamen özel nitelikli mektuplar da eklenir. Yavaş yavaş herkes yazı takımlarına alışır: erkekler bilgi verip yönetmek için; kadınlar cevap vermek, haberdar etmek için; çocuklar iç açıcı sevgilerini göndermek için; kâhyalarla noterler de hesap vermek için. Kadınların hepsi yazı yazmayı bilmez; toplumsal düzey düştükçe, kadınların cehaleti artar; bu durum XV. yüzyılda Toscana'da daha da vahimleşir. Erkeklerde de (ücretliler ve köylüler), daha sınırlı olmakla birlikte aynı cehalet gözlenir. Buna rağmen, 1360-1380 yıllarından itibaren toplumda yazma eğilimi, ihtiyacı yaygınlaşır; bu tarihlerden çok sayıda yazışma günümüze kadar gelmiştir, bu, en azından Floransa'da, o dönemde özel yazışmalarda bir atlama, hızlanma, yayılma olduğunun göstergesidir.

Herkes mektup yazıp mektup alabilir. Örneğin ortakçılar toprak sahibinden talimatlarını yazılı olarak, mektupla alırlar (Siena, 1400). Bazı yazışmalar da –bildiğimiz şekliyle– temelde aileden, özel hayattan kaynaklanır; (parçalansa da güçlü olan) ailenin ve bilhassa dikkate değer mektuplar yazmış olan kadınların hayatını, duygularını, meşguliyetlerini yansıtır. Oğulları Medici'ler tarafından sürülmüş olan Alessandra Strozzi, yirmi üç yıl boyunca (1447-1470) onları eve ait meselelerden düzenli olarak haberdar eder. Damadı, kızları, küçük Matteo'su –on iki buçuk yaşından itibaren– kendi mektuplarını gönderirler. İki sürgün cevap yazar. Aile bir çekirdek olarak yoğun biçimde yaşar.

Ama kimi yazışmalar (*carteggi*) çok daha geniş kapsamlıdır; akrabaları, dostları, taraftarları kapsar ve bu özel ilişkilerin boyutlarını, kurumlarla ve kamu meseleleriyle bağlantılarını, mektuplaşmanın hayatta oynadığı rolü ve bütün bu bağların yönetimini ortaya koyar.

1405'te komün başrahibi olan, 1411'de tekrar iktidara gelen ve kontluğa bağlı kentlerde defalarca halk önderliği veya belediye başkanlığı yapan Floransalı Forese Sacchetti de birçokları gibi, mektup yağmuruna tutulur; bunlar birçok defa katlanıp

arkasına adres yazılmış kâğıt parçalarıdır ve bazen, bilhassa görev gereği Floransa'dan ayrıldığında, (günümüze gelebilmiş koleksiyondan anlaşıldığına göre) günde çok sayıda mektup alır. Mektuplar son derece farklı kişilerden gelir. Doğal olarak, ilk sırada yakın çevresi yer alır. Vekilharcı Piero di Giovanni, servetinin yönetimine ilişkin her şeyi (hasatlar, çiftçiler, yiyecek satışları vb) hiç aksatmadan kendisine bildirir; gerektiğinde peş peşe mektuplar gönderir – 15-30 Kasım 1417 tarihleri arasında dört mektup. Yakınları pek yazma meraklısı olmasa da, kendisini düşünen dostları, sevgi dolu mektuplar veya sevimli notlar yazarlar; bunlar kısa ama dişe dokunur yazışmalardır: "Forese, ava gittim, iyi bir av oldu. Sana bu tavşanı gönderiyorum. İstersen onu vefalı, mert kardeşim Giovanni'yle birlikte ye." Forese, ister yakınlarında olsun, ister uzakta, dostlarının kalbindedir ve dostları bunu ona iletmenin bir yolunu bulurlar. Başka yazışmalardan bildiğimiz başka kişilerse, eşlerinin ve çocuklarının sağlığı ve ne yaptıkları konusunda ayrıntılı bilgi isterler; bir rahatsızlık baş gösterdiğinde, ilgi kaygıya dönüşür. Senyör Bartolomeo Dei, Milano'da bulunduğu sırada, doğurmak üzere olan kızı veya geliniyle ilgili olarak düzenli haber almak konusunda titizlenir; yazıştığı kayınbiraderi, on gün içinde üç kez ayrıntılı raporlar gönderir (1, 5 ve 10 Mayıs 1489), çünkü hamileliğinin dokuzuncu ayında olan genç kadının durumu biraz endişe uyandırmaktadır: Zavallı bacakları şişmiştir!

Bu teklifsiz mektuplar, diğerlerinin, uzak akrabaların, taraftarların, yabancıların, her türden, her sınıftan, her meslekten insanın gönderdiği sayısız mektup arasında kaybolur gider. Genel kural olarak, bu akın akın mektuplar devlet adamına, hemen hepsi lütuf dileyen kişilere yetki veya nüfuzuyla yardım edebilecek şahsiyete yazılmıştır. Burada özel alandan çıkmış oluyoruz. Ama özelle kamusal arasındaki sınırı çizmek her zaman basit bir iş olmayabilir. Ricacıların çoğu istedikleri desteği elde etmek için mektuplarında özel hayata özgü sıcak tonu, hatta kelimeleri kullanır, sevgi dolu bir saygı sergileyerek başvurdukları şahsiyeti aracı olmaya manen zorlayacak olan manevi bir akrabalık yaratmayı umarlar. Forese Sacchetti'ye herkes üstünlüğüne atfen *maggiore* diye hitap eder. En ölçülü olanlar buna *onorevole* (saygıdeğer) sözcüğünü ekler. Saygı (dalkavuklukla karışarak), *magnifico* (muhteşem), *carissimo* (pek sevgili) sıfatlarıyla artar ve kendisiyle eşit düzeydeki burjuvaların kullandığı *onorevole maggiore come fratello* (kardeş gibi) ve diğerlerinin kullandığı *come padre* (baba gibi) ile doruğa ulaşır; *padre* sözcüğü, aynı mek-

tupta üç dört kere, "bir babadan bekler gibi sizden beklediğim" veya "bir babadan rica edercesine sizden rica ettiğim" gibi ifadelerde kullanılır. Forese bazen tehditkâr bir tonda tekrarlanan bu dileklere duyarsız değildir. Bazı girişimlerde bulunduğunu, hukukçulara başvurduğunu, anlayışlı bir adama, daha da önemlisi, etrafına taraftarlar toplamış bir lidere yakışır şekilde davrandığını görürüz. Taraftarlar topluluğu, ne kadar değişken olsa da bazı siyasi avantajlar sağlar; Floransalı hatırat yazarları açıkça belirtir: Gönül almayı bilin, düşman kazanmayın. Ama kendisine mektup yazanların taktığı (tamamen sahte olmayan) bu özel hayat maskesi, Forese'nin duyarlılığını ve izzetinefsini harekete geçirir; taraftarlarına, yakınlarına davranacağı şekilde davranmasına yol açar.

Varlıklı kent burjuvazisiyle sınırlı olmayan tahsilli İtalyanlar, büyük önem verdikleri özel, ailevi veya dostça bağları ayrıyken de koruyabilmenin mükemmel bir yolu olan mektuplara dört elle sarılırlar. Bu bağları korumakla kalmayıp geliştirirler de; mektup yazma zorunluluğunun, özel hayatın gündelik konuşmalarına fazladan bir şeyler katabileceği daha bu dönemde fark edilmiştir. Elbette aradaki mesafe arttıkça, mektuplar daha uzun süre beklenir, mektup diyaloğu yavaşlar. Napoli'den 18 Aralık 1464'te Alessandra Strozzi'ye gönderilen bir mektubun cevabı, dört gün içinde yazıldığı halde alıcısına ancak 18 Ocak 1465 tarihinde ulaşır. Ama herkes bilir ki, mektuplar ne kadar seyrek ve yavaş gelirse alan için o kadar kıymetlidirler; herkes bunu bilerek mektup yazar. Uzaktaki kişiye en mahrem ailevi haberler ulaştırılır, ama özel bir şekilde sunulur. Bazen mektuplar, konuşmalardan daha sıcaktır. Sevgi sözleri, mesafenin arttırdığı endişeyi, rahatlamayı, mutluluğu ifade eden sözcükler günlük hayattan daha fazla özen gösterilerek aranıp bulunur; kadınlar yüz yüzeyken gelenekler ve edep duygusu yüzünden bu konuda daha çekingen davranır. Uzaktaki kişi idare de edilir. Rahatsızlıklar biraz örtbas edilir; Bartolomeo Dei'nin kayınbiraderi, kızı doğum yaptıktan sonra, "Bacaklarındaki şişlik size yazdığımdan çok daha fazlaydı," diye yazar. Ayrıca haber ulaştırmak için herkes uğraşıp didinir; hedefe ulaşmak –uzaktaki kişinin geride bıraktığı küçük dünyayı bütün gerçekliğiyle aktarmak– için, herkes birbirine her zamankinden fazla ilgi gösterir: amcalar sürekli yeğenlerin durumuyla ilgilenir; gençler büyüklerin konuşmalarına kulak verip zevkle, kendine güvenerek drahomadan, ipotekten, vergiden söz etmeye başlar; anneler oğullarını görmüş veya görecek olan herkese iki misli kibar dav-

ranır vb. Uzaktaki kişinin yerine yönetme, eğitme, bakma zorunluluğunun yanı sıra onu haberdar etme mecburiyeti de yalnız aileyi değil, bütün akraba ve dost çevresini harekete geçirerek bağları güçlendirir.

Son olarak, yazma eylemi, en azından ricalarla karşı karşıya olunduğu durumda, özel hayatı genişleterek güçlendirir. Ricacılar da, bir ziyaretten daha kolay tekrarlanan, tasarlanan (bazen üçüncü bir kişi tarafından kaleme alınan) mektuplarda, içlerinden bazılarının sürdüreceği özel bir bağımlılığı sağlayacak sözcükleri bulmayı başarırlar.

Ailenin dağılması ve özel günceler

Her tür yazışmaya kapalı, kesin bir ayrılık olan ölüm bile çaresiz sayılmaz.

Her şeyden önce dua vardır; açık bir cevaptan kesinlikle yoksun olan bu sessiz çığlık, Tanrı'ya, azizlerine ve onlar aracılığıyla, birçok atanın muhtemelen ikametgâhı olan arafa giden geleneksel bir yol olarak algılanır ve uygulanır. Soy duası bir efsane değildir. Ailenin ölüleri için dua etme fırsatı çoktur; özellikle söz konusu ölülerin vasiyetnamelerinde belirttikleri ayin ve törenlerde, her zaman gittikleri kiliselerde veya kendi yaptırdıkları şapellerde düzenli (bazen sürekli) olarak dua edilir. Yine de ailelerin bu dualara düzenli olarak katıldıklarını veya bu fırsattan yararlanıp merhumu andıklarını kanıtlamamız zordur. Hafızanın özel bir çabası olmadığı takdirde, ölüler çok geçmeden hatıralarda bir listede yazılı ismin her yıl tekrarına indirgenir.

Böyle bir çaba mevcuttur. Atalara ilişkin sözlü kaynaklar bazı soylarda XII. yüzyıldan itibaren aktarılmaktadır ve XIV.-XV. yüzyıllarda hâlâ canlıdırlar. Giovanni Morelli, 1400 dolaylarında, yaşlı (erkek ve kadın) akrabalarından, onların da kendi büyüklerinden edindikleri, 1150'de doğmuş bir atalarına ilişkin bilgiler edindiğini defalarca belirtir. Giovanni Rucellai, kendi aile geçmişini açıklığa kavuşturmak için yaşlı soydaşlarla yaptığı konuşmalardan yararlandığını söyler. Bazı soylu aileler, bilhassa yoğun gruplar halinde yaşandığı durumlarda zengin bir sözlü geleneği özenle korumuşlar ve atalarını etraflıca tanıyıp soylarıyla gurur duymuşlardır.

Ne var ki, XIV.-XV. yüzyıllarda daha ileriye gidilmeye, sandıklarda saklı aile belgelerini (noterde yapılmış sözleşmeler, hesap defterleri, tutanak vb) inceleyip kaynaklar geliştirilmeye ve ataların daha ayrıntılı, daha gerçekçi ve aynı zamanda daha inandırıcı portreleri çizilmeye çalışılır. Aynı zamanda, herkes kendisiyle ve çocuklarıyla ilgili olarak, kesin bir biyografi için

Antonello da Messina, *Aziz Hieronymus Çalışma Odasında*, 1475. Bilginler için bir model: kitaplık, sakin bir çalışma odası, geniş deneyim ve düşünce mekânları; hümanist tüccarların da okumak, çalışmak, anılarını ve mektuplarını yazmak için edinmeye çalıştığı şeyler. (Londra, Ulusal Galeri.)

gerekli unsurları sağlamaya özen gösterir: yaş, vaftiz babası, doğum tarihi, ayı, günü, saati vb. Bu önlemin üzerinde duranların başında Alberti gelir ve "birçok nedenden ötürü" (açıklama yapmaz) alınması gerektiğini belirtir.

Artık böylesine ayrıntılı ve değerli bilgileri sadece hafızaya emanet etmek söz konusu olamaz. XIV. yüzyılda bir hesap defterinin belirli sayfalarına veya özel olarak bu amaçla alınmış bir deftere, şuradan buradan toplanmış, soy zincirinin oldukça zengin bir koleksiyonunu oluşturan bilgiler kaydedilir. Doğrudan atalar ve en yakın akrabalarla sınırlı olan (Morelli) veya uzak

Andrea Mantegna, *Gelin Odası* (batı duvarı detayı), 1474. Kamusal ve özel hayat arasında iki oğlan çocuğu. Müstakbel marki Francesco Gonzaga ve kardeşi müstakbel kardinal Sigismond kutlama nedeniyle ailenin renklerinde giydirilmişler. Tören uzun ve korkutucu! Eller birbirine uzanır. (Mantova, Düklük Sarayı.)

Sienalı Meo di Guido (1319-1334), *Altar Tablası* (detay), "Perugia kentinin koruyucu azizi Ercolano tarafından sunuluşu". Rahip eldivenli, kutsal ve şefkatli elleriyle kenti ve maneviyatını temsil eder ve korur. (Perugia, Umbria Ulusal Galerisi.)

kadın ve erkek akrabaları da içeren (Velluti) bu koleksiyonun amacı, söz konusu şahısları yüceltmek değil bir soyun nasıl yaşadığını göstermek, geçmişindeki çarpıcı anları, mesleki bağlılığının köklülüğünü ve sürekliliğini (veya dolambaçlarını) vurgulamak, kısacası soy dayanışmasının bütün unsurlarını (atalardan miras kalan dayanışma, zihinsel dayanışma, siyasi dayanışma vb) ortaya koymaktır; ancak bireysel yönelimlerin ve (bazen –Velluti örneğinde– üçüncü kuşak kuzenlere varıncaya kadar) şahsiyetlerin özgünlüğü korunur, sürtüşmeler ve kaçınılmaz kavgalar da gizlenmeye çalışılmaz. Bir soyun hatıratı olan bu aile defterleri (*ricordanze, ricordi*) onları tutan grupta, soylu bir aileye düşünülmüş, gerekçelendirilmiş, kişiselleştirilmiş bir bağlılığı besler; hatırat yazarlarının sunduğu ayrıntılar ve uyandırdığı duygular, bu soyun, ailenin özel hayatının zaman ve mekândaki bir uzantısı, genişlemesi gibi algılanmasını sağlar.

Bununla birlikte, bilinen aile defterlerinin hiçbiri soy tarafından ortaklaşa yazılmamıştır. Yazarları, kendi nesilleri içinde kök salmış aile babalarıdır. Atalar elbette saygıyla selamlanmayı hak ederler, ama sıra şimdiki zamana geldiğinde, yazar kendi çevresinden (anne-baba, amcalar, kuzenler, evlatlar) söz etmekten özel bir haz alır; Giovanni Morelli'nin en incelikli, en duyarlı sayfaları, amcalarına, kız ve erkek kardeşlerine hasredilmiş olanlardır. Bu kişisel hatıratlar, yazarları ve torunları tarafından titizlikle saklanır. Samimi dostlara gösterilir, gerektiğinde erkek kardeşlere, hatta kuzenlere ödünç verilir (Corsini, Floransa, 1476). Hatırat her şeyden önce evlatlar ve torunlar için yazılır (ve çoğu kez onlar tarafından devam ettirilir); aileye ve bilhassa erkeklere ait bir şeydir. Eşler bile şüphe altındadır; kadın başka bir soya ait olduğundan, aile defterinin gizliliği onun için de geçerlidir.

Son olarak, aile defterlerinde iki bakış açısı yan yana gelir. Ataların, aile büyüklerinin portreleri, soya daha sıkı bir bağlılığı, soyun geleneklerini, yönelimlerini, özgünlüğünü sürdürme, zaaflarından kaçınıp örneklerinden ilham alma isteğini ortaya koyar. Ancak hatırat yazarının, içinde yaşadığı –çekirdek veya geniş– aile hakkında ekledikleri, bu ilk mesajı tamamlar ve bazen gölgede bırakır. Yakınlarından, kendisini çevreleyen kişilerden bahsederken anlatısı daha titiz, daha ayrıntılı, daha iyi gözlemlenmiş, daha sıcak ve daha özeldir. Birçok örnekten birini, Giovanni Morelli'nin erkek kardeşi Morello'ya hasrettiği bölümün başını okuyalım. Morello 27 Kasım 1370'te, "İskenderiyeli Aziz Petrus Yortusu arifesinde, çarşambayı perşembeye bağlayan gece Santa Croce'nin çanları saat sekiz buçuğu çalarken doğdu.

Filippino Lippi, *Yaşlı Adam Portresi*, XV. yüzyılın ikinci yarısı. Hem soy anlayışı, hem de hümanizmle beslenen etkileyici aile portreleri düşkünlüğü hatıralarda olduğu gibi resimde de gelişir. (Floransa, Uffizi Galerisi.)

Doğumunu izleyen cumartesi günü, 30 Kasım'da vaftiz edildi; vaftiz babalarıyla anneleri şunlardı: [iki erkekle iki kadının ad ve adresleri]. Kendisine dedesinin adı olan Morello ve o günün koruyucu azizi adına, Andrea adları verildi. Caterina Castellani'yle evlendi" (ardından bu evlilikle ilgili bazı ayrıntılar verilir).

Bu bölümde (dedenin adı hariç) her şey, daha dar anlamda özel hayata, çekirdek aileyi merkez alan bir özel hayata dairdir. Kentin, kilisenin, günün oluşturduğu genel çerçeve içinde burada –ve sürekli olarak benzer yazılarda– vurgulanan dayanışma –tam anlamıyla özel bir dayanışma–, çekirdek aileye, vaftiz anne ve babalarına ve hısımlara ilişkindir. Gündelik hayat, aileye özgü olan bu yeni dayanışmayı, soy dayanışması dokusunun üzerine oturtmaya iter kişiyi. Aile defterleri bu durumu hem göz önünde bulundurur, hem de pekiştirir. Her biri eşinin ailesiyle, vaftiz anne ve babalarıyla vb aynı soydaki diğer kişilerden ayrılan yetişkinlerin yaşadığı genişletilmiş özel hayatı özgün biçimde tanımlayan dayanışma-ilişki bağlantısını sağlamlaştırıp ortaya koyar.

Kişisel özel hayat-ortaklaşa özel hayat çatışması

Herkesin kendi soyu, ailesi veya bireysel eğilim ve tercihleri bünyesinde aynı anda yaşadığı farklı özel bağlantılar, sürekli ve gizli bir gerginlik içindedir. Bu gerginlik, kaçınılmaz olarak, çağımızdaki gibi eskiden de yaygın olan, özel hayata dair farklı anlayışların karşı karşıya geldiği sürtüşmelere, çatışmalara yol açar.

Öncelikle karı-kocayı karşı karşıya getiren klasik çatışmalar yaşanır. Evli kadınlar kocalarının evde bulunmayışına tahammül edemezler; ailenin özel hayatı iki kişiyle yaşanır. Kadınlar sabırsızlanır, hırçınlaşır, homurdanır. Öte yandan, –kişilik çatışmaları bir yana– çoğu kez toplumsal-mesleki bölümlemelerin oldukça farklılaştırdığı çevrelerde yetişmiş iki kişiyi bir araya getiren birlikte hayattan da çeşitli aksaklıklar doğar. Bu çok yaygın bir durumdur ve ailenin kaçınılmaz biçimde yaşadığı bunalımlarla doğrulanır. Sienalı bir ressam, harika bir kadın olan karısını, kendisini aldatırken suçüstü yakalar (yaklaşık 1350-1380). Karşılıklı yağdırılan hakaretler, aradaki kopuşa yol açan gerginlikleri açığa çıkarır:

ERKEK - Orospu, bana ayyaş diyorsun, sonra kalkıp dostunu haçlarımın arkasına saklıyorsun [adam haç ressamıdır].

KADIN - Bana mı söylüyorsun?

ERKEK - Hayır, eşeğin bokuna söylüyorum.
KADIN - Daha iyisine layık değilsin zaten.
ERKEK - Kaltak! Utanmıyorsun! Şu kor parçasını bir tarafına tıkayayım da gör.
KADIN - Sakın ha... Yemin ederim, bana elini sürersen pişman olursun.
ERKEK - Pis domuz, sen de, dostun da.
KADIN - Kızlarını ressamlarla evlendirenlere lanet olsun; hepiniz delisiniz, manyaksınız, içmekten başka şey bilmezsiniz, ahlaksızlar sürüsü!

Sacchetti tarafından belagatle sahnelenen bu olay, yukarıda sözü edilen gerginlikleri açığa çıkarır: Mino (ressam) ile birlikte yaşamak, bekâr çetelerinden miras kalmış bir kabalığa tahammül etmek demektir; farklı çevrede yetişmiş kızlara tuhaf gelen, ressamlara has alışkanlıkları (aylaklık, aşırılık) kabullenmek demektir; üç farklı özel hayatın, iyi yetişmiş bir genç kızın, delikanlı çetelerinin ve ressam gruplarının özel hayatlarının öğretilerini bağdaştırmak demektir. Genç kadının şaşkınlığını ve dürtülerini anlamak zor değildir.

Çekirdek ailenin kendine has çıkmazlarının ve sorunlarının birçoğu da farklı özel hayatların bir arada bulunmasından ve çatışmasından kaynaklanır. Sorunlar bazen çocukların doğmasıyla birlikte boy gösterir; yoksul bir ailede fazladan bir boğaz felaket demektir; gayrimeşru bir çocuk her yerde baş belası sayılır; nihayet –ailelerin hararetle yeniden evlenmesini öğütlediği– genç bir dul kadın, ilk evliliğinden olma çocuklarını terk etmeden tekrar evlenmeyi aklından bile geçiremez. Geçim sıkıntısı (ilk durumda), toplumsal kurallar veya kişisel çıkar (diğer iki durumda), evlat katline, daha çok da çocukların (özellikle kızların) terk edilmesine yol açar sık sık. Yoksul ailelerin kızlarıyla gayrimeşru çocuklar yetimhanelere bırakılır; dulların çocukları uzun süre sütanneye teslim edilip sonra da babalarının ailelerine geri verilir (Toscana, XIV. yüzyıl sonu, XV. yüzyıl). Gayrimeşru çocuklar ve dullar açısından, anlayışını dayatan, soydur. Soyun şerefi, birliği, çıkarı, annelerin duygularına baskındır. Dul kadınlar, tekrar evlenme konusunda (asla talep edilmeyen) onaylarını belirtirken, kuşkusuz zor olan bir karar sürecinin sonunda, eş konumunu anne konumuna tercih ettiklerini göstermiş olurlar. Aynı anda hem soyun, hem meşru çiftin, hem annelerin, hem de çocukların özel hayatının söz konusu olduğu bu tür çatışmalarda ilgili tarafların açık seçik düşünmeleri kolay değildir.

Büyük çocuklarla sorunlar tekrar baş gösterir. Bazıları, acımasız bir sütannenin, "zalim bir anne"nin veya babanın sürekli yokluğunun kararttığı bir bebekliğin damgasını taşır. Morelli ailesinde bir baba-oğul bu sorunları yaşamışlardır. On iki yaşına kadar sütanne yanında bırakılan Paolo ve annesinin dört yaşında terk ettiği Giovanni di Paolo, yetişkin çağlarında hınçlarını dışa vurmayı hep sürdürmüşlerdir (Floransa, 1335-1380). Bazılarında doyumsuzluk itaatsizliğe kadar varır. Peruzzi ailesinin bir ferdi, 1380 yılında defterinin bütün bir sayfasını oğlunu niçin lanetlemek zorunda kaldığını açıklamaya ayırır. Sebep, itaatsizlikleridir, bu sözcük beş kere tekrarlanır: "Kalleş, hain, sahtekâr, bana daima itaatsizlik etti, ihanet etti, hakaret etti; hem bana hem de mahalleme, komünüme, soydaşlarıma ve hısımlarıma" (Floransa, 1380). Cortona'da müstakbel Azize Margarita'nın babası da aynı düşmanca tepkiyi gösterir. Birkaç yıllık gayrimeşru birliktelikten sonra Tanrı'nın hizmetkârı, siyahlar giyinmiş halde, gözyaşları içinde evine döner. Üvey annesinin de kışkırtmasıyla, babası kızını kabul etmemekte direnir (Cortona, XIII. yüzyıl).

Tam tersine, babaların girişimlerinin evlatları kızdırdığı da olur; mesele bazen yönetimdir bazen de Lanfredini ailesinde olduğu gibi, babanın, evlatların açıkça itiraz etmesine rağmen, düşman bir soyla barışması. Karısı bile karşı çıkar: "Lanfredino, hem kendinize, hem yakınlarınıza ihanet ediyorsunuz! Nasıl yaparsınız! Çocuklarınıza da bana da hiç haber vermeden, evlatlarınıza bu barışmanın ayıbını yaşatıyorsunuz! Bu dünyada ne varsa, mal, mülk, şeref, hepsini çocukların ellerinden almış oldunuz." Oğullarından biri, erkek kardeşine yazdığı mektupta kırgınlığını dile getirir: "Haberin olsun, evden ayrılırken kesin karar verdim: Ben artık onun oğlu değilim, soyadımı değiştireceğim" (Floransa, 1405). Evlatların kişiliği belirlenirken aynı zamanda sertleşir. Yukarıdaki iki örnek, evlatların özgürleşme arzusunun iki eksenini (vurgulayarak) ortaya koyar. Bazen ailenin özel hayatını yönlendiren önemli kararlara tanı olarak katılmak isterler, bazen de tam tersine, akıllarına estiği gibi davranmak, özel hayatlarını ve tercihlerini tamamen aile çerçevesinin dışına çıkarak yeniden yönlendirmek isterler.

Önce drahomanın, sonra da evlilikle edinilen mülkün etrafında kopan sayısız miras kavgasının üzerinde hiç durmayalım bile. Bunlar aile kadar soyu da tartışma konusu yapar ve soy dayanışmasının kusurlarının bir yönünü oluşturur. Soy dayanışmasıyla ilgili olarak, bir soya ait ailelerin hepsi samimi değildir elbette; aralarındaki doğal farklılaşmayı arttıran bir-

Tacuinum Sanitatis, 1390-1400. Karısını dövmek, erkeklerin kutsal hakkıdır. İçkinin ya da öfkenin etkisiyle dövmek, karı-koca açısından zararlı sonuçlar doğurabilir. *Tacuinum*, dayağın uygun bir düzene bağlanmasını önerir. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Lat. 1673, fol. 50 v°.)

çok uzaklaştırıcı sebep mevcuttur: Konut meselesi. Aileler, soydaşlarının yerleşmiş olduğu semtlerin dışına yerleşirler; gündelik karşılaşmaların yol açtığı, aynı özel hayatı paylaşmalarını sağlayan teklifsiz teması kaybederler. Ama aileler bu sürgüne ancak yalnızlıkları, yoksullukları yüzünden zorlandıkları takdirde, istemeyerek razı olurlar; aslında geri dönmek isterler; gayet iyi bildiğimiz soylu Floransa sülaleleri (Ginori, Capponi, Rucellai) arasında küçücük bir azınlıktırlar. Servetin de bir rol oynadığı olur; genel kural olarak, yoksulların hayat tarzı, zengin akrabalarının, komşularınınkinden farklıdır. Kentte bu fark, çoğunlukla ileri sürüldüğü kadar belirleyici değildir. En azından sözünü ettiğimiz aileler bu izlenimi uyandırır. Aileler arasında servet aykırılıkları öngörüldüğünden daha sınırlıdır; dahası, servetler istikrarsızdır; örneğin XV. yüzyılda üst üste iki kadastroda (her on yılda bir), sülalenin en zengini hiçbir zaman aynı Ginori değildir. Öte yandan, adı geçen üç aile, kentin bütününe göre çok daha tekdüze biçimde varlıklıdır; XV. yüzyılda Ginori'lerin hiçbiri sefiller sınıfında yer almaz ve vergi payı (bazen kısa süredir) mütevazı olanlar bile, her şeye rağmen daha zenginlerle aynı eğitime, sorumluluklara ve hayat tarzına ulaşabilir durumdadırlar. Dayanışmanın bir rolü vardır nihayet; aynı sülaleden aileler birbirini destekler.

Yani soy dayanışması ve birlik duygusu bu büyük örgütlerin bölümlenmesinden kaynaklanan yapısal gerginliklere direnebilecek kadar güçlüdür. Ama başka meydan okumalar, bilhassa mesleki ve mirasa ilişkin bağımsızlık kışkırtması karşısında daha zayıftırlar.

Velluti ailesi örneğini ele alalım. XIII. yüzyılda ailenin bütün erkekleri aynı ticari şirkette yer alıyorlardı; bağımsızlık ve dağılmanın kural haline gelmesi 1310-1330 yıllarına rastlar. XIII. yüzyılda aile mülkü mümkün olduğunca korunmaya ve bir bölümü ortaklaşa yönetilmeye çalışılıyordu; aynı tarihlerde zamansız paylaşmalar sıklaşmaya başlar; öte yandan, soyun dışından kişilere satış da yapılır. Bölünmeler, verasetler ve satışlar, birçoğu kalıcı olan ve zamanla sayıları artan çatışmalara yol açar. Bu çalışmada yararlandığımız hatırat yazarı Donato kuzenler arasında on çatışmadan söz eder; bunların birçoğu da enikonu küslüğe dönüşmüştür. Yazarın kendisi de bu çatışmaların altısına karışmıştır. Bu dönemden itibaren doğal hiyerarşiler parçalanır. Ailenin nüfuzlu adamı –danışmanı ve hakemi– Donato'nun otoritesi, aynı dededen gelen beş kolun sadece biriyle sınırlı kalır. Gerçek hareket alanı kardeşleri ve çocuklarıyla sınırlıdır. Nihayet, dayanışmadaki gevşemenin en çarpıcı göstergesi olarak vendetta geleneği, en azından Velluti'lerde yürürlükten kalkar. Klana yapılan hakaretlerin intikamı alınmaz; nihayet bir kuzen, bin bir tereddütten sonra, 1310'da işlenmiş bir cinayetin intikamını aldığında, aile fertleri kendisini tehlikeli bir deli olarak görür (Floransa, 1310-1360).

Soy dayanışması kırsal kesimde de, olayların gelişimi sonucunda giderek zayıflar. Val d'Elsa'da, Siena'yla Floransa arasında yer alan bir köyde Belforti adındaki küçük soylular en yüksek mevkideki ailedir. Yüzyıl başında aileye üç erkek kardeş hâkimdir. Yıllar geçer, üç kurucu yerlerini çocuklarına, üç kuzen grubuna bırakır (1330-1340). Eski birlik duygusu oldukça körelmiştir. Bir numaralı kolun bütün üyelerinin parlak meslekleri vardır (sarraf, toprak sahibi). Cazip evlilikler yapsınlar diye kızlarına yüklü drahomalar (her biri için ortalama 1000 liretin üzerinde) ödemekten çekinmezler. Hepsi kente yerleşir. Üç numaralı kolun üyelerinin hepsi son derece mütevazı mesleklere sahiptir (çiftçi), kızlarına pek az drahoma verirler (ortalama 100 liret) ve köyde yaşamaya devam ederler. Kendileriyle ilgili olarak hâlâ soydaşlıktan söz edildiğine göre, aralarında bir dayanışma sürmektedir, ama özel hayattaki samimiyetleri her bakımdan yok olmuştur (Toscana, 1300-1340).

Burada, aile defterlerinden çıkan sonuçla birleşiyoruz. Soy ve soyun eski baskıları, herkesin tek tek hissettiği yeni ihtiyaçlara, daha fazla mesleki ve mülki hareketlilik, adalet karşısında daha fazla özerklik (bir soydaşın suçunu paylaşma zorunluluğu olmaması) ve maliyenin canavarca iştahı karşısında daha sıkı bir savunma gibi ihtiyaçlara tam olarak karşılık verememektedir artık. Daima yararlı olan soyun desteği herkese göre ölçüsü değişen, daha az baskıcı başka dayanışmalarla, komşu, dost, özel olarak seçilmiş hısım dayanışmasıyla pekiştirilmek zorundadır. Artık genişletilmiş özel hayatı, bu yakın dayanışmaların karışımı tanımlamaktadır; mektupları, ziyaretleri ve yemek davetleriyle sıcaklığını koruyan özel hayat, artık her ailede kendine has özellikler taşımaktadır.

Özel hayat çekirdeği, ev içindeki hayatın kalıbı

Farklı özel çevreler, üyelerinin kişiliğini ezmezler. Soy, soyun farklı kolları, hatta tek tek aileler bünyesinde belirli seçimleri kişisel olarak yönlendirmek mümkündür; ayrıca, en azından varlıklı kesimde, kendine ait bir sığınakta (bir yatak odası da olabilir) kendini tecrit etmek de mümkündür. Ama aile hayatı, kişileri sadece kendilerine sağladıkları özgürlük alanlarıyla geliştirmez. Kasıtlı olsun olmasın, aile ilgisi, bütün zenginlik ve gelişmeleriyle yakın hayatların karşılıklı örneği, elbette herkes için aynı zamanda verimli bir iç oluşum ve bir iç yapılaşma kaynağı oluşturur. Ailelerin güncelliğini hiç kaybetmeyen bu diriltici rolü, özellikle bugün eğitim alternatifleri dediğimiz şeyin çok kısıtlı bir rol oynadığı bir dünyada büyük önem kazanmaktadır.

Karşılıklı tanıma

Günlük hayatta bir arada yaşamak, her şeyden önce başkalarının mahremiyetine nüfuz etmek, tanımak ve tanınmak için, tek olmasa da (kadınlar için) ayrıcalıklı bir yoldur. Mektuplarla aile defterlerini okuduğumuzda, özel çevreye katılan kişilere, cinsiyetinden, görünümünden, kamusal sorumluluklarından bağımsız olarak gösterilen ilginin gerçekliğini ve sıcaklığını rahatlıkla anlayabiliriz.

Her şeyden önce yaş, uzun süre (XV. yüzyılda kadastroların derlenmesine kadar) anne-babanın elinde özel bir mülktür. Çoğunlukla sözlü kaynağı anne sağlar; bir tüccar 1299'da anı defterinin başına, "annemin hatırladığına göre", 1254'te doğduğu-

nu yazar. Bir köylü "annesinden duyduğu için" bir kız çocuğunun on yaşında olduğunu tahmin eder. Alessandra Strozzi çocuklarının hayatındaki önemli olayları kesin tarihiyle ezbere bilir. 1452'de yazdığı bir mektubun uzun bir paragrafını oğlu Lorenzo'yu bu konuda bilgilendirmeye ayırır. "Filippo kaç yaşında mı? 29 Temmuz'da yirmi dört yaşını bitirdi. Gelecek yıl 7 Mart'ta, Floransa'dan ayrılalı on iki yıl olacak. Sana gelince, geçtiğimiz 21 Ağustos'ta yirmi yaşını doldurdun. Yedi yıl önce bu ay Floransa'dan ayrıldın"; diğer üç kardeşle ilgili benzer bilgilerle mektup devam eder. Aile defteri modası yayıldıkça, kişilerin hayatına (ve ölümüne) ilişkin yazılar da bu defterlerin olağan unsuru haline gelir; bu yazıları kaleme alanlar babalardır, ama çağlar boyunca sözlü geleneğin öteden beri kadınlara ait, dolayısıyla daha özel olmuş olması mümkündür. Yaşı günü gününe belirleyebilmek, bir kutlama ummanın, burçları çıkarmanın, genişletilmiş aile ortamında bir hiyerarşi oluşturmanın mümkün olması demektir; hem kişisel özel hayatın yüceltilmesi hem de ortaklaşa özel hayatın örgütlenmesidir.

Çocuklar fiziksel anlamda büyüyüp gelişir. İlgili kişiler için son derece şaşırtıcı olan bu değişimin ilk ve bazen (çoğu kez ergenlikte evlerine hapsolan kızlar için) tek tanığı, yine akrabalarla birlikte özel çevredir. Hatırat yazarları, genç olsun olmasın, soydaşların fiziksel görünümlerinin özel çevrelerinde fark edildiğini çeşitli örneklerle gösterirler. Giovanni Morelli, kız ve erkek kardeşlerinin, kuzenlerinin görünüşünü başarılı birkaç çizgiyle tasvir eder. Bernardo (kuzeni), "sağlam yapılı, çok uzun boylu, kaslı, çillerle kaplı, neredeyse kırmızı tenli"; Bartolo, "yağlı ve körpe, beyaz, daha doğrusu zeytuni tenli"; ablası Mea ise "orta boylu, inanılmaz körpelikte, enfes tenli, sarışın, endamı çok hoş, cazibe timsaliydi. Onca mükemmel özelliğinden biri de elleriydi; adeta fildişinden, Giotto'nun resmettiği ellere benzeyen uzun, yumuşak elleri vardı; uzun parmakları birer mum misali incelir, bombeli, parlak, kırmızı tırnaklarla son bulurdu". Kendi evinde, aile çevresinde yaşamak, eğlenmek, ama her şeyden çok tanınmak, bilinmek, takdir edilmektir; ne büyük tatmin!

Hatırat yazarlarının soydaşlarına ilişkin manevi portreleri, fiziksel tasvirlerinden de özenlidir. Donato Velluti (üçüncü nesil olanlar dahil) bütün kuzen ve kuzinlerinin kişiliğine dair birkaç söz söylemiştir. Üstelik bunların hiçbiri basmakalıp, sıradan tasvirler değildir. Donato, elinden geldiğince eksiksiz ve kavrayıcı yazmaya çalışır. İnsanların kişilik ve davranışlarını tasvir etmek için en az yetmiş dokuz farklı sıfat kullanır.

Elbette tecrübeli bir adam olduğundan, hiç değişmeyen bir hoşnutluktan kaçınır ve sapmaları çekinmeden vurgular. Öte yandan, değer yargıları döneminin, çevresinin ve yaşının değerlerinden esinlenir. Özellikle –yetmiş dokuz sıfatın bütün ince ayrımlarıyla– (yargıda) bilgeliğe, (yönetimde) ihtiyatlılığa, (ilişkilerde) kibarca neşeye karşı duyarlıdır; bu yüzden de fesatlığı ve savurganlığı sertçe kınar. Ne fazla sosyal, ne de fazla Hıristiyan olan bu çerçevenin sınırları içinde yargıları genelde iyi niyetli, övgü dolu ve iyimserdir (sıfatların %75'i olumludur). Donato'nun yaşadığı muazzam genişletilmiş özel hayat, bütün kişilik ve vicdan potansiyellerine hakkını vermeyebilir; yine de karşılıklı tanıma ve takdir etme açısından yeri doldurulamayacak bir merkez, belirli yakınların –arkadaş veya büyükler– basiretli ilgi ve iyi niyetinin, çocukluktan itibaren kişilerin gelişimini desteklediği mükemmel bir yuvadır.

Duyarlılıkların inceliği

Özel hayatın çekirdeği aynı zamanda kalbin de beşiğidir. Dışarıda kayıtsızlıkla karşılanan kimi durumlar, burada daha kişisel ve bağımlı biçimde, duyguyla, hatta tutkuyla yaşanır. Duyarlılıklar burada biçimlenir.

Yazışmalarda sık sık ele alınan konulardan biri, sevilen kişilerin yokluğu ve bunun yaşattığı üzüntüdür. Daha on bir yaşında olan Michele Verini, o sırada Pisa'da bulunan babasına defalarca söyler: postadaki en ufak bir gecikme, bilhassa bir hastalıktan korktuklarında, kendisini de, bütün aileyi de endişelendirmektedir. Zaten, mektuplar bir yana, "yokluğun benim için gerçek bir ıstırap" der ve bu duyarlı, erken gelişmiş küçücük ruhun itirafı inandırıcı gelir kulağa.

Ama duyarlılıkların iyiden iyiye arınıp inceldiği güçlü ve acımasız hane hiç şüphesiz ölümün öncüsü olan fiziksel acıdır. Hastanenin her şeyden önce yoksullara yöneldiği bu dünyada varlıklı hastalar evlerinde kalırlar. Evlerinde yatar, evlerinde acı çeker, evlerinde can çekişir, evlerinde ölürler. Acı çekmek ve acı çekildiğini görmek, ölmek ve ölümü görmek, özel deneyimlerdir; ailelerin büyüklüğü, sağlığın zayıflığı ve bakımın genelde yetersizliği, bu deneyimlerin sayısını arttırır.

Mektuplar, özel günceler, hesap defterleri, anlatılar ve öyküler, her şeyden önce evlerde hastalığın inatçı varlığını ortaya koyar. Michele Verini'nin ailesinde, otuz beş yaşında, karnı su toplayarak tulum gibi şişmiş bir amca altı aydır yataktan kalkamamaktadır (1480). Göbeğinin altına yediği ağır bir darbe yüzünden Michele'nin kendisi de uzun müddet evinde yatmak zorunda ka-

Vittore Carpaccio, *Azize Ursula Efsanesi*, "Azizenin Rüyası" (detay), 1495. XV. yüzyılda siluetlere, yüz hatlarına, kişisel özelliklere ve cazibeye, bazen de gösterişin ardında doğal pozlara ağırlık veren kadın portreleri, soylu hanımların kendi dünyalarındaki özel mekân ve kurumları yansıtır: villa ve bahçeler, saraylar, hümanist çevreler. (Venedik Akademisi.)

lır (1485-1487) ve bu sırada hayalarından biri alınır. Verini'nin çağdaşlarından Orsino Lanfredini on üç yaşındayken iki kız kardeşinin kızamığa yakalanıp ağır şekilde hastalanışına şahit olur (Mayıs 1485); doğal olarak kızlara anne-babalarının evinde bakılır. Aileden birinin haftalar boyunca hasta yatması evlerde olağan bir durumdur. Sıtmalı sayısı her yerde çoktur. Daha vahim bir deneyim de vebalıların evlerinde yatmasıdır; vasiyetnamelerin çoğu, yatalaklar tarafından evlerde yazdırılır. Ahlakçılar, hizmetçilerin bile efendilerinin evinde bakılmasını öğütler ve efendiler de bu öğüdü tutar. Ancak hastalığın ağırlaşması durumunda hastaneye göndermekte daha az tereddüt edilir; Alessandra Strozzi'nin de belirttiği gibi, orada daha iyi bakılacağı söylenir.

Evde geçirilen bütün bu hastalıklar, günümüzde evde bakılan rahatsızlıkları da, sadece hastanelerde bakılabilen ağır hastalıkları da kapsar. O dönemde evdeki hastayla yan yana bulunmak, çoğu kez acıyla yan yana bulunmak demektir; birçok durumda geçici olmakla birlikte acı bazen de uzun, yoğun, hatta dayanılmazdır ve evdeki hiç kimse acının sürekli varlığına gözünü kapayamaz. Michele Verini'nin karnı su toplamış sürekli susayan amcası, bağırtılarıyla bütün ev halkını ayağa kaldırır: şarap ister. Beş yıl sonra, bizzat Michele, yarası yüzünden müthiş acı çeker; ameliyat ise adeta bir işkencedir. O andan itibaren acı yakasını hiç bırakmaz. Geceler boyunca onu uyanık tutar. Arkadaşlarının yakınlığı ağrısını biraz yatıştırsa da asla geçirmez. Zaman geçtikçe "feci bir hastalık" yüzünden daha da çok ıstırap çeker. Hatırat yazarı Gregorio Dati'nin karısı Monna Ginevra doğum yaptıktan sonra yataktan kalkamaz. Bir türlü iyileşmez ve acılar içinde kıvranır (Floransa, 1404). Yoğun, dayanılmaz nöbetler özellikle çarpı-

cıdır. Giovanni Morelli oğlu Alberto'nun son hastalığının korkunç saatlerini gözlerinden, kalbinden, zihninden hiçbir zaman silemez. Bir pazartesi sabahı (on yaşındaki) zavallı çocuğun okulda burnu kanamaya, midesi bulanmaya, karnı ağrımaya başladı. Sonra ateşi hiç düşmedi. İki gün sonra, kusarken, kasığına şiddetli bir sancı saplandı. Durumu günden güne kötüleşti. İşkence gibi, on altı gün boyunca tek bir saat ara vermeksizin öyle şiddetli acı çekiyordu ki, sürekli inliyor, bağırıyordu. Etrafındakiler ne kadar acıya alışık da olsalar, allak bullak olmuşlardı.

Filippo Lippi, *Vaftizci Aziz Yahya'nın Hayatından Sahneler* (Herodias detayı), 1464. Kutsal Kitap kişiliği kisvesi altında, ressamın dostu Lucrezia Buti'nin portresi olduğu sanılır. Zarif ve özenli portrede genç kadının yüz hatları (alnı, kulağı) ve alımlılığının (muhteşem gerdanı) yanı sıra acemice mahcubiyeti de vurgulanmıştır. (Prato, Katedral.)

Simone Martini, *Toulouse'lu Aziz Luigi'nin Kral Roberto'ya Taç Giydirmesi* (altar panosu detayı), 1317. Çocukların zayıflığı: Etkili bir tedavi olmayınca azizlere başvurulur. Burada Aziz Luigi kaza geçirmiş bir çocuğu iyileştirmektedir; –çocuğa uygun boydaki– yatağın başında iki kadın ağlamaktadır. (Napoli, Capodimonte Müzesi.)

Yatalaklar, evde yattıkları gibi, evde ölürlerdi. Çocuk ölümleri (Alberto, on yaşında), delikanlı ölümleri (Matteo Strozzi, on sekiz yaşında; Orsino Lanfredini, on yedi yaşında; Michele Verini, on dokuz yaşında), genç kız ölümleri (Lucrezia, Orsino'nun kız kardeşi, on iki yaşında), genç kadın ölümleri (fildişi elli güzel Mea, hepsi iki yaşına varamadan ölen diğer çocuklarından daha uzun ömürlü olmayan dördüncü çocuğunun doğumundan sekiz gün sonra, yirmi üç yaşında öldü), yetişkin ölümleri, yaşlı ölümleri: evdeki herkes, ölüm beklentisine, ölüm korkusuna, ölüm hazırlıklarına (günah çıkarma, son Komünyon, kutsal

Ambrogio Lorenzetti, *Aziz Nikolaos'un Hayatından Sahneler*, "Bir Çocuğun İyileştirilmesi" (detay), 1330-1332. Çocuğun vahim durumu şeytani büyüye (hacı kılığında şeytan) atfedilir. Azizin duruma müdahale etmesi çevresindekileri umutsuzluk ve çaresizlikten kurtarır. (Floransa, Uffizi Galerisi.)

yağ sürme, vasiyet, dualar), cenazenin sahnelenmesine (kadınların ağıtları, tören) ve cenaze alayına defalarca şahit olur. Valorino di Barna Ciuriani 1430'da yetmiş yedi yaşındayken, dedesinin 1324'te yazmaya başladığı aile defterini bitirdiğinde, son sayfalara kaydettiği ve yakınlarına adadığı nüfus bilgilerine hüzünle göz gezdirir. Yeni doğmuş bebekleri saymazsak, yirmi beş-otuz yaşları arasında, bir aylık kızıyla elli sekiz yaşındaki babasının ölümüne; otuz yedi yaşındayken, on dört yaşındaki kızıyla on bir aylık bebeğinin ölümüne; kırk yedi yaşındayken, on üç ve on beş yaşlarında iki kızının ölümüne ve altmış yaşın-

Andrea el Sarto, *San Matteo Hastanesi'nde Hastalar*, XVI. yüzyılın ilk çeyreği. XV. yüzyılda büyük hastanelerin donanımı dikkat çekicidir: herkese ayrı yatak, ziyaretçiler için banklar, ferah mekânlar, titiz personel. Hepsi yoksul olan hastalar için kendi özel hayatlarından daha şefkatli ve konforlu bir özel hayat tasarlanmıştır. (Floransa, San Matteo Hastanesi.)

dan sonra da yaklaşık otuz beş yaşlarındaki üç oğlunun, eşinin, elli dört yaşındaki bir oğlunun ve on yedi yaşındaki bir kız torununun ölümlerine şahit olmuştur. Üstelik güncesini tutmaya yirmi beş yaşında başlamıştır. Ölüm deneyimi çok daha önce yaşanır. Otuz altı yaşındayken ölen oğlu Luigi, aynı ölümleri (on dört, on beş ve on üç yaşlarında üç kız kardeş; on bir aylık erkek kardeş, otuz bir yaşında ağabey) sırasıyla dokuz, on, on dokuz, yirmi ve otuz bir yaşlarındayken yaşamıştı.

Genç yaşta ve acı çekerek ölmek her çağa mahsustur, ama 1348-1350 yıllarından sonra Avrupa'ya dalga dalga yayılan salgın hastalıklar vakitsiz ve acılı ölümlerin sayısını arttırır; bu ölümlerin iyice sarsıcı olmasının, duyarlılıkları şiddetlendirmesinin nedeni, en küçükleri, en masumları seçmesi ve onları kendi evlerinde, özel hayat denilen ve daima daha kenarda, daha korunaklı, mahremiyete, yalnızlığa ve huzura adanmış gibi görünen dünyada yakalamasıdır.

Duyguların gelişimi

Yukarıdaki satırlar, özel çevrenin aynı zamanda duyguların ayrıcalıklı kaynağı olduğu izlenimini uyandırır. Özel hayatlarında duyarlılıkları böylesine sıklıkla ve şiddetle tahrik edilen

bireyler duygularını kolaylıkla dışa vururlar. Buna karşılık, bütün bilgilerimiz bu duygu selinin, yoğun temel duyguların (korku, mutluluk, keder) her şeyden önce özel hayatın mahremiyetinde dışa vurulduğuna ve burada güç kazandığına işaret etmektedir. Özel hayat gerçekten de bizi çok yakınımızdaki kişilere bağlar ve bu kişilerin kaderi bizi özellikle duygulandırır. Özel hayat ayrıca kadın duygularının da yeşerdiği hatta çoğu kez tek ifade bulduğu alandır. Son olarak da, ailede birçok kişinin aynı anda yaşadığı ortak duygular bireysel duyguları pekiştirir. Her şey bir yana, incelediğimiz dönem, kitaplar, sık sık alıntı yaptığımız yazışmalar ve başka tanıklıklar sayesinde, bu duyguların sergilendiği gözlem noktalarına sahiptir; bu sayede duyguları tanımlayabilir, kendiliğinden gelişip yayılmalarını sürekli izleyebiliriz. Şimdi onları bütün tazelikleri ve yoğunluklarıyla görelim.

İlk tanıklığımızı, yeni ve değerli bir kaynak ikonlar oluşturur. İtalya tarihinde ilk kez dinsel resim, fresk oyuncuların –Kutsal Aile– derin duyguları inanarak yaşayıp ifade ettiği, yüzlerce olayın anlatıldığı geniş bir sahneye dönüşür. Bütün ressamlar aynı derecede başarılı değildir; biz XIV. yüzyılın, döneminde de takdir edilmiş tartışmasız ustası Giotto'yu ele alalım ve Pado-

Domenice Ghirlandaio, *Azize Fina'nın Hayatından Sahneler* (detay), 1475. Gönüllü bir yatalak (bir tür kefaret) bitkin halde, başını bekleyen iki kadının eşliğinde evinde bir azizden yakında öleceği haberini alır. (San Gimignano, Piskoposluk Kilisesi.)

Simone Martini, *Aziz Agostino Novello*, "Kaza Geçiren Çocuk" (detay), poliptik, 1328-1330. Bir kurdun saldırısına uğrayan oğlan çocuğu. Aziz Agostino'nun mucizevi müdahalesi. Çocuk kentin kapısında oyun oynamaktayken saldırıya maruz kalmıştır. (Siena, Sant'Agostino Kilisesi.)

va'daki Scrovegni Şapeli figürlerine bakalım (yaklaşık 1305). Hanne ve İmran, Altın Kapı'da buluşurlar; sarılışlarında ve bakışlarında, kaderin sillesini yemiş karı-kocanın birbirlerine sarsılmaz bağlılığı ve tekrar bir araya gelmekten duydukları derin mutluluk okunur. Azize Hanne aynı ağırbaşlı sevgiyle kollarını yeni doğmuş kızına uzatır ve vakti geldiğinde onu başrahibe götürür. Meryem Ana doğum yaptığı kayalık ahır bölmesine uzanmış, (apokrif metinlerdeki ebenin uzattığı) sımsıkı kundaklanmış oğlunu ilk kez kollarına alır; yaratıcısının ve oğlunun içinde uyandırdığı bütün saygı hareketinde, dikkatli, sevgi dolu hayranlığı ve önsezisi de bakışlarında okunmaktadır. Aradan yıllar geçer. Ölü oğlunun çehresine eğilmiş Meryem Ana, ağlamaktan artık gözünde yaş kalmamış birinin umutsuzluğuyla ve yakında yok olacak bu yüz hatlarını hafızasına nakşetme arzusuyla bakmaktadır. Cesedin karşısında herhangi bir anneden daha fazla cesaret, daha fazla umut sergilemez. Etrafında ermiş kadınlar inlemektedir. XIV. yüzyıldan XV. yüzyıla tarzlar, isimler ve yetenekler değişir, ama Meryem Ana'yla Hz. İsa'nın çocuk sevgisi, ıstırap ve ölüm karşısında duyulan keder konularında esinlediği çeşitlemeler, dönemin duyarlılığına uygun şekilde sürekli işlenir ve benzer deneyimleri (doğum, trajik ölüm vb) yaşayan herkesin duygularına inandırıcı modeller oluşturur. Kutsal ikonlar, giderek artan teknik ve psikolojik ustalıkla-

rıyla, bilhassa bebekler, çocuklar ve ölülerle ilgili olarak, özel duyguların incelmesine kesinlikle katkıda bulunurlar.

Resimlerdeki örneklerle, çok daha ayrıntılı biçimde ele alınması gereken hümanist ve burjuva edebiyatının yayılmasıyla (Boccaccio olağanüstü rağbet görmektedir) ve aynı anda hem gösteri, hem uyum, hem gerginlik, hem samimiyet olan özel hayatın bileşimiyle desteklenen, özel hayatın esinlediği veya güçlendirdiği yüzlerce duygu, yüzlerce koşulda serbestçe ifade edilir.

Epeyce sık görülen bir durum olan uyumlu aile yaşantısı her şeyden önce aile içinde, dışarıdan daha sıcak bir sevgi ortamı bulmak ve sürdürmek demektir. Başta Alberti olmak üzere ahlakçılar şu konuda hiç kuşku duymaz: Dostluğun değeri ne olursa olsun –dönüp dolaşıp gelinen konu– genelde karı-koca aşkının daha üstün tutulduğunu kabul etmek gerekir. Teklifsiz konuşmalar, kalplerin açılması, tensellik, çocuklar, evin bakımı, hepsi çifti birbirine bağlayan sevgiye katkıda bulunur. Baba sev-

Giotto, *Aziz İmran ve Azize Hanne Altın Kapıda* (detay), 1304-1306. Apokrif *İncil*'ler tarafından nakledilen efsaneye göre Tapınak rahipleri Aziz İmran'ı sürgüne gönderirler. Kudüs'e döndüğünde, Altın Kapı'da hizmetçileriyle birlikte kendisini bekleyen karısını bulur. (Padova, Scrovegni Şapeli.)

Giotto, *İsa'nın Bedeni Üzerinde Ağlama* (detay), 1304-1306. Bir annenin işkence çekmiş oğluna son dokunaklı sarılışına, eğilmiş, peçeli siluetler ve merhametli elleri eşlik eder. (Padova, Scrovegni Şapeli.)

gisine gelince, kalplerde ne kadar derin, geniş ve sağlam bir yeri olduğunu herkes bilir; bundan daha değişmez, daha mutlak ve daha büyük bir şey yoktur.

Öykücüler ve bilhassa yazışmalar, ailelerde karşılıklı bağların nasıl yayıldığını ve ne kadar güçlü olduğunu açıkça ortaya koyar. O dönemde karı-koca birbirlerine karşı duyguları konusunda utangaçtırlar, ama diğer yakınlıklar kolayca ortaya dökülür. Sürgündeki oğullarından uzakta yaşayan Monna Alessandra Strozzi, yıllar geçtikçe daha da alevlenen, yaşayamadığı sevgisiyle ilgili yakınmalarını mektuplarında ifade eder: "Seni görememenin kederinden öleceğim gibi geliyor bana; [...] bütün kalbimle, bütün ruhumla, sizin yaşadığınız yerde yaşamak istiyorum; tek korkum, sizi tekrar göremeden ölmek" (Floransa, 1450-1451). Bir başka Floransalı hanım bir kadın arkadaşına içini döker: "Senin de çocuğun olsaydı, insanın çocuklarını nasıl sevdiğini anlardın."

Babaların kalbi de sevgiye bir o kadar açıktır. Boccaccio, kendine has laubaliliğiyle bu yüce duyguyu, boynuzluları avlamada şaşmaz bir tuzak olarak suiistimal eder: O keşişin, üstünde sırf bir gömlekle karı-kocanın yatak odasında ne işi vardır? Pek hasta bir çocuğu, şiirler okuyarak iyileştirmektedir; baba, hayat kurtarıcıya minnetle sarılır... En az bu kadar güçlü ve daha bilinçli bağlılık örnekleri aile defterlerinde ve yazışmalarda sık sık karşımıza çıkar. Giovanni Rucellai'nin, Piero Guicciardini'nin, Piero Vettori'nin, Guido del Palagio'nun, Cappone Capponi'nin, Giovanni Morelli'nin itirafları, Ugolino Verini'nin mektupları, tıpatıp aynı tutumu ifade eder: "Hayatta en büyük sevgi, bir babanın oğluna beslediği sevgidir" (Floransa, XIV.-XV.

yüzyıl). Baba ve annelerin sevgisi, bebeklerin bir tebessümüyle, hatta sadece varlığıyla, pek küçük yaşta biçimlenir. Alberti'ye göre, "bir annenin bebeğine gösterdiği dikkat ve özen, bir sütanneninkilerden çok daha üstündür; sevgisi de keza". Gerçek ise her zaman bu kadar toz pembe değildir elbette. Daha önce de değindiğimiz gibi, en başta varlıklı İtalyanlar, çocuklarını sütannelerin evine tereddütsüz gönderirler. Genç dullar tekrar evlenebilmek için sütten kesilmemiş bebeklerini yüzüstü bırakırlar. Halk tabakasında kız çocuklarının sayısı oğlanlara oranla şüphe çekecek ölçüde düşüktür. Evet, yoksulluk, veba salgınları ve zor hayat şartları, anne-babaların daha tam biçimlenmeden yük olmaya başlayan bu minik yaratıklara bağlılıklarını –evlat katili olacak kadar– gölgede bırakıyordu bazen, hatta belki sıklıkla. Ama bu bağlılığın tohumu daima mevcuttu ve en ufak bir fırsat doğduğunda yeşeriyordu.

Çiftlerden yayılan sevgi elbette çocuklara yansır. Geniş ailede birbiriyle kesişen bütün bağları da pekiştirip canlandırır ve dostlara kadar uzanır. Evde, bilhassa kent burjuvazisinin ilişki ve akraba bakımından zengin çevrelerinde büyümek, çoğu kez açıkça ifade edilen, gençler için, dul kadınlar için, herkes için değer taşıyan karşılıklı sevgi bağlarından oluşan yoğun ve sağlam bir ağın içinde yer almaktır. Babasına hayran olan, tapan Michele Verini, Paolo Amcasına ("bana ayrıcalıklı bir sevgi besliyorsunuz"), öğretmeni Lorenzo'ya ("kimseyi benden fazla sevmiyorsunuz"), arkadaşlarına çok bağlıdır ve hepsini aşkla sever (Floransa, 1480). Onun için, bilhassa hastalığı sırasında, yakınlaşmak sevmek demektir. Kızlarıyla damatlarının –dertleriyle pekişen– bir sevgi ve saygıyla çevrelediği Alessandra Strozzi, sürgündeki oğullarına gösteremediği sevgiyi hiç çekinmeden yeğenlerine, kuzenlerine akıtır. Ama etrafındaki herkes, hatta o dönemde duygularını etrafa göstermekten çekinen erkekler bile onun gibi davranır. Amcayla yeğen arasında, kuzenler, dostlar arasında, bütün nüanslarıyla saygı (*fidanza, fede, stima*) çoğunlukla sevgiyle el eledir. Bu dile getirilir, kadınların söyleyip yazmasına izin verilir –çocukları ikna etmek için daima kullanılan bir argümandır ("ona hep sevgiyle davrandın; yardım etsene")– ve buna uygun davranılıp, akrabalarla pek çok örneği bulunan bir dayanışma (öğüt, istihdam, yönetim) sergilenir. Kavgalara ve soy zihniyetinin sayısız istisnasına rağmen aile, karşılıklı sevginin beşiğidir; bu sevgi, şimdikinden farklı olarak, akrabalara ve dostlara da uzanan etkin, etkili, özel dayanışmanın temeli olan bir duygudur.

Giotto, *Masumların Katli* (detay), 1304-1306. Annelerin kederi ve çaresizliği hareketlerinden, duruşlarından, bakışlarından bellidir. (Padova, Scrovegni Şapeli.)

Giotto, *Celano Şövalyesinin Ölümü* (detay), XIII. yüzyıl sonu. Ani bir ölüm: şaşkınlık, korku, endişe. Yüz ifadelerinde bir beceriksizlik olmakla birlikte –eser Giotto'nun gençlik dönemindendir– o sıralar gerçeği tam olarak yansıttığı düşünülüyordu. (Assisi, Aziz Francesco Manastırı, Kilise, üst bölüm.)

Sevginin beraberinde getirdiği alışılmış duygular, özel hayatın mahremiyetinde rahatça serpilir. Tanrı'ya şükretmek için, sevinmek için bol bol fırsat vardır. Bir kuzenin başrahip seçilmesi bütün soyu sevindirir. Uzaktaki birinden alınan bir haber, bir doğum herkesi mutlu eder. Mutlulukla dolup taşma, bu duyguyu birçok kere tasvir etmiş olan Boccaccio'ya göre, özel hayata ait bir olaydır. Dağılmış olan, bazen umudu kalmamış bir aileyi birleştiren beklenmedik kavuşma, tipik, sembolik bir olaydır. Bir anne oğluna kavuşur: gözyaşı seli, binlerce öpücük, "katıksız bir mutluluğun ışıması".

Bir baba kızını tanır: "müthiş bir mutluluk"; ardından oğlunu tanır: bitmek bilmeyen konuşmalar ve "birlikte dökülen gözyaşları". Parçalanmış bir ailenin hiç umut kalmamışken birleşmesi en büyük mutluluktur; herkes bunda hemfikirdir.

Düzenli olarak ayrılık, sürgün, hastalık ve ölüm tehlikesiyle karşı karşıya bulunan bu kırılgan gruplarda sevgi sık sık kaygılı bir ifadeye bürünür.

Uzaktakiler için endişe duyulur. Yazışmalarda bu kaygı sık sık yansıtılır. Beklenen cevap gelmemiştir; bekleyiş sıkıntıya dönüşür: "Onlardan hiçbir haber alamadığım bu iki ayın sıkıntısını nasıl anlatsam! Emindim, başlarına bir şey gelmişti!" (Alessandra Strozzi, 1451). Nihayet gelen haber iyi değilse, sıkıntı yürek darlığına dönüşür: "Ne tür bir hastalığı olduğunu bilemediğimden, yüreğim daraldı" (A.S. 1459). Ev halkından biri yatağa düşüp ardından hastalığı ağırlaştığında, acı çektiğinde de, aynı şekilde kaygı ve yürek daralması yaşanır.

Ölüm yapacağını yapar. Aile, üzüntüden umutsuzluğa, üyelerine bağlı olarak, kederin bütün derecelerini yaşar. Özel hayatta sevginin ters yüzünde yer alan keder –tam da bu nedenle– birliği sarsmaz. Birlik olan ailelerde keder ne kadar şiddetliyse, sevgi içinde o kadar ortaklaşa yaşanır ve bu karşılıklı yardımlaşma kalpleri aynı ölçüde yaklaştırıp evdeki dayanışmayı sağlamlaştırır. Matteo Strozzi'nin Napoli'de 1459 yılında (on sekiz yaşındayken) ölmesi, Floransa'da kalmış olan annesinin çevresindekileri üzüntüye boğar. Zavallı kadına yazılan bütün baş sağlığı mektupları bu yoğun kederin damgasını taşır. Etrafındakiler incelik yarışına girer. Napoli'den bilgilendirilen bir kuzen korkunç haberi vermek üzere birkaç akrabayı evine çağırır, sonra zavallı anneyi aralarına alıp alıştıra alıştıra haberi verir, merhamet gösterip teselli ederler. Konuşmalarda, karşılıklı mektuplarda herkes birbirini teselli eder, onu yalnız bırakmamak, bu zor dönemde desteklemek için birbirini teşvik eder. Bu arada Monna Alessandra bu manevi seferberliğe herkesten fazla katkıda bulunur, kendi kederine rağmen etrafındakileri teselli etmeyi görev bilir. Evinin kalbi sıfatıyla, kendisine gösterilen sevgiyi o da etrafına dağıtır. Bütün yakınlarını altüst eden bu korkunç şok, genel uyumu pekiştirip uzaktakiler dahil bütün özel dayanışmaları güçlendirir.

Özel hayat, gözyaşlarının ayrıcalıklı mekânı gibi görünmekte. Başkalarının yanında çok ağlanır mı? Bilemiyoruz. Şurası kesin ki, ölüm, kavuşma, keder ve mutluluk anlarında herkes evinde bol bol gözyaşı döker. Özel bir duyarlılık mı? Evet, ama

daha ziyade özel hayata özgü lisan. Hiç şüphesiz, mektuplar ve öykücüler –bilhassa gözyaşlarına çok dikkat eden Boccaccio– tek başına dökülen gözyaşlarından, ölüm, ayrılık veya terk edilmeyle, kısacası, rahatlatıcı bir özel hayattan koparılmayla gelen zorunlu, acımasız yalnızlığın dokunaklı bilincine eşlik eden ağlamalardan da bahsederler. Ama paylaşılan gözyaşları da vardır; sözcüklere meydan okuyan ağır ailevi darbelerde, yakınlar için güvenin ve tam anlaşmanın tek ve gerçek lisanı, gözyaşlarıdır. Sevgiden doğan anlaşma: yıllar sonra kavuşanlar sessizce ağlayarak birbirine sarılır (Boccaccio II, 6 ve 8; V, 6 ve 7); merhametten doğan anlaşma (Boccaccio, II, 6; III, 7; VIII, 7), pişmanlıktan doğan anlaşma. Son olarak da paylaşılan kederden doğan anlaşma. Genç kayınbiraderi Matteo'nun ölüm haberiyle allak bullak olan Marco Parenti art arda iki mektup alır; karısının kederinden bahseden ilk mektubu okuyup gözyaşlarına boğulur, kayınvalidesinin ıstırabı üzerinde duran ikinci mektupta tamamen yıkılır: "İki misli gözyaşı döktüm." Bu gözyaşları Marco'nun, karısının ailesinin kederine tam olarak katılışının kanıtıdır. Yazdığı mektuplar baştan sona merhametinin ifadesiyle doludur, ama yakınlarıyla duygu birliğinin en anlamlı ifadesi olarak sunduğu şey, sessizce ağlamasıdır; uzaktan da olsa birlikte ağlamak bütün sözcükleri aşar. Ayrıca, dikkat edilecek olursa, erkeklerin de kadınlar gibi gözyaşlarının lisanına katılması, bu lisanın etkisini genişletip pekiştirir; birlikte ağlamak bütün gelenekleri aşar.

Bir de, klan üyelerinin cenaze törenlerinin bir parçası olan, kadınların tekelindeki toplu ağlamalar vardır; ancak bunlar, ailenin acısını umuma anlatmaya yönelik törensel ağıtlardır. Bu ağıtlara cenazede yer vermemek ölünün şerefini lekeler. Oysa (vazgeçilmez biçimde) aşırılığa kaçılması, gerçek duyguları çarpıttığı gibi, ailenin samimiyetine ek bir katkıda bulunmaz.

Bedenin ve zihnin biçimlenmesi (yetişmesi)

Duyarlılık gibi zihin de evde biçimlenir; beden ve zihin eğitimi, her şeyden önce özel konulardır; önemi tartışma konusu olsa da, okul her bakımdan daha sonra gelir.

Yetişmede ilk adım biberonla (daha doğrusu memeyle) atılır ve ilk aşamayı sütanne üstlenir. Sütanne özenle seçilmelidir; "Tatarlardan, Sarazenlerden, barbarlardan ve diğer şeytan çarpmışlardan" vebadan kaçar gibi kaçınmak gerekir (Palmieri). Yazar, sütanne adaylarının göğüsleri, nefesi, yaşı, ağırbaşlılığı hakkında yüzlerce öğüt verir. Öğütleri boşuna değildir. Sütanneyi çok önemli görevler beklemektedir: elbette önce bebeği emzir-

mek, uyusun diye ninni söylemek, ileride, baş gösterdiği takdirde kekemeliğini düzeltmek, hatta ellerinin ustalığıyla, çehresini (burun, ağız, şaşılık) yeniden biçimlendirmek (Francesco di Barberino).

Sütanne daha görevini tamamlamadan, doğal eğitmenler devreye girer. Başta Alberti, Francesco Barbaro ve diğer ahlakçıların öğütlerine uygun olarak ("küçük bebeklerin bakımı kadınlara, sütanne ve anneye düşer", Alberti) anne, ardından da –ahlakçıların nazarında– çocuğun ahlaki ve zihinsel eğitiminin esas sorumlusu olan baba çocukla ilgilenir. Eğitimle birlikte öğretimin de küçük yaşta başlaması gerekir; Palmieri başta olmak üzere birçok kişi bu gereklilikten söz eder. Palmieri'ye göre, bazı kişilerin, çocukların öğrenimini yedi yaşından sonra başlatması tembellikten başka bir şey değildir. Daha sütanne yanındayken çocuklara okuma öğretilmeye başlanmalıdır. Böylece iki yıl kazanılır. Yedi yaşından itibaren oğlanlara bir öğretmen verilmelidir. Bazı ahlakçılar (Maffeo Veggio), arkadaş edinmesi için çocuğun okula gönderilmesi konusunda ısrar ederler. Bazılarıysa, Giovanni Morelli için (XIV. yüzyıl, daha sonra Lorenzo de Medici ve daha birçokları için) benimsenen çözümden, yani özel hoca tutulmasından yanadır.

Gariptir ama, bu konuda orta burjuvaziden çok köylülere, halka yakın olan zengin ailelerde, çocuğun bütün eğitim dönemi büyük ölçüde, bazen de tamamen özel alan içinde gerçekleşir. Zenginlerde bu alan eğitim işlevine daha uygun biçimde düzenlenmiştir. Rönesans ilerledikçe burjuva konutları, sakin ve yalnız kalmaya uygun çok sayıdaki odalarıyla, özel mobilyalarıyla (yazı masaları, rahleler, kitap rafları), hatta bazı lüks Floransa, Milano, Venedik, Napoli ve Roma saraylarında olduğu gibi kütüphaneleriyle entelektüel yaşayışa elverişli hale gelirler. Bu avantajlardan öncelikli olarak yararlananlar konutları bu şekilde düzenleyen yetişkinler olmakla birlikte, çocuklar da dışlanmazlar.

Gençlerin öğrenimi, özel hayatı paylaşanların büyük bölümünü harekete geçirebilecek, çok zaman alan bir iştir. Genç hümanist Michele Verini'yi önce babası, küçük yaşta, daha yedi yaşına gelmeden ele alır. Ama büyüdükçe, evdeki hocaların sayısı artar ve on-on beş yaşları arasında altıya varır. Otuz beş yaşlarında bir hekim olan amcası Paolo ona temel matematik (ve *Kutsal Kitap*) bilgilerini verir; bu konudaki eğitimini daha sonra matematikçi dayısı Lorenzo Lorenzi tamamlar. Latinceyi bir rahip ve bir dilbilgisi uzmanından öğrenir; daha on beş yaşına

Domenico Ghirlandaio, *Aziz Francesco'nun Hayatından Sahneler*, "Vaftizin Pekiştirilmesi" (detay), 1483-1486. Soylu aileler oğullarını eğitmenlere teslim etme eğilimindedir. En önde gördüğümüz Angelo Poliziano, Lorenzo de Medici'nin, arkasında yer alan çocukları Piero, Giovanni ve Giuliano'nun eğitmenliğini üstlenmişti. (Floransa, Santa Trinità Kilisesi, Sassetti Şapeli.)

gelmeden, yetenekleri konusunda bilgilendirilen Cristoforo Landino ve Angelo Poliziano'nun değerli öğütlerinden yararlanmaya başlar. Bütün bu hocalardan hem dışarıda, hem evde dersler alır. Kendisiyle ilgili olarak yerine getirdikleri babalık görevi (*paternum officium*) nedeniyle onlara ne büyük bir sevgiyle bağlı olduğunu dokunaklı cümlelerle ifade eder. Hemen hepsi Floransa Üniversitesi'nde (*studio*) profesör olan bu değerli şahsiyetler, Michele'nin öğretmeni sıfatıyla onun özel alanına girerler. Babası, amca ve dayıları, hısımları, ünlü dostlar, bütün yakınları, öğrencilerinin öğrenimine bol bol zaman ve ilgi hasrederler. Onunla ilgili olarak haber, tavsiye ve plan alışverişinde bulunmak üzere yer değiştirirler, mektuplaşırlar, birbirlerine danışırlar. Delikanlıların, bilhassa zeki ve yetenekli olanların çevresindekiler, onların istikbali için ellerinden geleni yaparlar.

Evde gerçekleşen eğitimin hedefleri katiyen özel hayatla sınırlı değildir. Oğlan çocuklarına yönelik öğretim, önce icra edecekleri mesleğin tekniklerine kolayca hâkim olabilecek ve kamu hayatına layığınca, etkin biçimde katılacak hale gelmelerini amaçlar. Burjuva aileleri için oğullarını siyasi hayata uygun biçimde eğitmek bir şeref meselesidir. Bununla birlikte, Palmieri'nin de belirttiği gibi, bir erkek çocuğu eğitirken amaç, "işlerini nasıl örgütleyeceğini, hemşerileriyle nasıl konuşacağını, evini nasıl yöneteceğini" ayrı ayrı öğretmek değil, "hepsini bir bütün olarak, uygulamadaki şekliyle" öğretmektir. Aile ve soyun siyasi hayatta son derece belirleyici bir rol oynadığı bir ortamda, akrabalıkları yöneten özel hayata ilişkin değerlere sadakat, kamusal alanda başarının sırrıdır.

Aileler kızların eğitimi konusunda bu kadar hırslı değildir.

Benozzo Gozzoli, *Aziz Augustinus'un Hayatından Sahneler*, "Azizin Dilbilgisi Öğretmenine Götürülüşü", 1463-1465. Ressam hem Aziz Augustinus'un *İtiraflar*'ından, hem de kendi bildiği okul gerçeğinden esinlenmiştir. İtalya'nın her yerinde olduğu gibi değişik yaşlarda çocuklar yan yana öğretmenin baskısı altında bulunur. Bir başka özel hayatı oluşturan okulda öğretmen dayak dahil, anne-baba otoritesini temsil eder. (San Gimignano, Sant'Agostino Kilisesi.)

1338'de Floransa'daki okullarda hem kız, hem erkek çocukların bulunduğu kaydedilmekle birlikte, kızların öğrenim görme imkânı hararetli tartışmalara konu olmaktadır ve birçok ahlakçı da buna karşıdır. Yüksek sosyete kadınları ise istisna teşkil eder. Onların sosyal sorumlulukları belirli bir kültür seviyesi gerektirir. Dolayısıyla yazmayı çok iyi bilirler; birçoğu okumaktan hoşlanır; XV. yüzyılda, özellikle yetenekli olan kadınlar, Leonardo Bruni gibi bir hümanisti tatmin edecek düzeyde Latince, bazen ayrıca Yunanca öğrenirler. Müstakbel rahibeler de aynı eğitimi –okuma, yazma, gerekirse Latince– görürler. Ancak, bu ayrıcalıklı çevrenin dışında, kadınların eğitimi her şeyden önce evlilik, çocuk, özel hayata ilişkin değer ve sorumluluklar göz önünde bulundurularak yönlendirilir. Francesco Barbaro evliliğe (*De re uxoria*, 1416), Maffeo Veggio da eğitime ilişkin (*De educatione liberorum*, 1440) eserlerinde bu görüşe katılırlar. Veggio'ya göre, geleceğin annesi, evin müstakbel ahlak ve inanç eğitmeni, ileri-

Pesellino, *Aziz Kosmas ve Aziz Damianos'un Hayatından Sahneler* (detay), *predella* parçası, yak. 1450. Hekimler, koruyucu azizleri -Kosmas ve Damianos- gibi genelde yatak odalarının mahremiyetine girerler, hatta gereğinde ameliyathane olarak kullanırlar. (Paris, Louvre.)

de kızları için örnek olacak genç kızlar, "dini kurallara uygun bir eğitim görerek düzenli, iffetli, dindar bir hayat sürmek ve sürekli kadınca işlere kendini vakfetmek üzere yetiştirilmeli", sık sık dua etmelidir. Barbaro, uygulamalı eğitim üzerinde daha çok durur, ama her iki yazarın ve daha birçok yazarın bakış açısı çakışır. Hepsinin nazarında ailenin annesi, özel hayata ilişkin değerlerin kaynağı olduğundan, kendini tamamen bu değerleri koruyup aktarmaya adaması gerekir. Genç kızların eğitimi de bu yönde olmalıdır.

Özel hayatın dış dünya karşısında mahremiyeti

Gündelik hayatta ziyaretçiler

Başta aileler olmak üzere özel çevreler, kapılarıyla, kilitleriyle, sakınımları ve sıkı dayanışmalarıyla kalabalıktan ne kadar korunsalar da eninde sonunda dış dünyaya açılırlar; üstelik bunu her an, neredeyse düşünmeden, günlük gereksinimleri doğrultusunda yaparlar.

En kapalı konutlar bile, adeta doğal gözeneklere sahip olduklarından, patavatsız, münasebetsiz kişilere karşı tamamen kapatılamaz. Aile hayatı duvarların dışına taşar. Mahallenin dedikodu meraklıları, aile bireylerinin ruh hallerindeki, davranışlardaki, çehrelerdeki değişiklikleri hiç kaçırmazlar (Boccac-

cio, IX, 5). Bir göz atmayı gerektiren durumlarda, karşı komşular fırsatı kaçırmazlar. Sokakların darlığı röntgenciliğin yaygınlığına katkıda bulunur. Yargıç sorar: "Monna Selvazza fahişe hayatı mı yaşıyor?" Namuslu komşu kadın cevap verir: "Monna S.'nin evine bakan bir pencereden, çırılçıplak erkeklerle çıplak olarak yatağa girip fahişelere özgü her tür rezilliği yaptığını yüzlerce kez görmüştür" (Floransa, 1400). Önemli hiçbir şey, namuslu kişilerin meraklı ve keskin gözlerinden uzun süre kaçamaz; başta aşk maceraları olmak üzere her konuda dedikodular sürüp gider.

Başkalarının evine girmek de gözetlemek kadar kolaydır. Kapıların önünde dolaşma fırsatına birçok yabancı –dilenciler, serenat yapanlar, hovardalar– sahiptir; doğrudan içeri girme fırsatı bulanlar da az sayılmaz. Profesyonel asalaklar, çocuklar, vb. bir yana, hafta boyunca, ev hayatı için vazgeçilmez olan yardımcılar resmi geçit yapar. Ortakçılar vergi olarak getirdikleri malların ambara veya kilere kadar taşınmasına eşlik eder (çiftlikle ev arasında eşeğin yaklaşık yüz kere gidip gelmesi

Ghirlandaio Ekolü, *San Martino dei Buonuomini Hayır Derneği Üyelerinin Eve Yardıma Gelişi*, XV. yüzyıl sonu. Yoksulların –genellikle yalnız kadınların– özel hayatı, başta San Martino olmak üzere çeşitli hayır derneklerinin çoğu erkek olan üyelerinin ziyaretlerine açıktır. Geçici bir sıkıntı içinde olan –bkz. görkemli yatağı, güzel sandıkları– loğusayla arkadaşı, "utanılacak durumdaki" yoksullar sıfatıyla yardım alırlar. (Floransa, San Martino dei Buonuomini.)

gerekebilir); seyyar satıcılar, gevezelikleri sayesinde mallarını evin girişinde sergiler; bir komşunun hizmetçisi girişte arkadaşını görmeye gelir; berber işini yapmak üzere üst kata çıkar (Ravenna'da berberler, bir şövalye çağırdığı takdirde evine gitmeye tüzüklerle mecbur edilmiştir); hekim bir hastaya bakmak üzere uğrar; ebe doğuma gelir; sözleşme yapılacaksa noterle şahitleri boy gösterir; gedikli arabulucular evlilik müzakerelerini başlatmak üzere gelirler; din adamları görevlerini (hasta ziyareti, kutsal yağ sürme töreni vb) yerine getirmek üzere gelirler vs. Belgelerde, her yaştan tanıdık kişilerin haber vermeden geliş gidişlerine ilişkin çok sayıda örnek vardır. Bu figüranlara, içki âlemlerine katılıp tek söz etmeyen tesadüfi konukları, şölen davetlilerini, yemek verilen yoksulları ve son olarak da bir veya birkaç gece evde misafir edilen yabancıları ekleyebiliriz; zengin aileler, sözgelimi Napolili Giovanni Pontano'nun (XV. yüzyıl sonu) tanımladığı refah ahlakına uygun şekilde yabancıları evlerinde ağırlamayı görev bilirler; cömertlik ve misafirperverlik, zenginlerin mecburiyetlerinin bir parçasıdır.

Bu bir günlük konukların hepsi özel hayatın mahremiyetine pek de fazla dalmazlar. Birçoğu sadece eşiği aşar. Bazıları –içkiciler– kilere bitişik olan zemin kattaki salonda ağırlanır; iş konuşmaları, yemekler ve bütün bu yabancılarla sohbetler içinse, üst kat salonuna çıkılır. Yatak odası daha gizli olmakla birlikte girilmesi tamamen imkânsız da değildir. Soytarılar, bazen çiftçiler ve elbette sağlık konusundaki yardımcılar, yani berberler, hekimler, ebeler ve din adamları, çekinmeden yatak odasına alınır. Feodal soyluların kırsal kesimdeki şatolarında (*rocche*) yatak odası çoğunlukla kral saraylarındaki ayrıcalıklı konuma sahiptir: Nasıl ki krallar hazinelerini yatak odalarında saklarsa, senyörler de iktidarlarının temeli olan belgeleri yatak odalarındaki sandıklarda saklar, birçok önemli sözleşmeyi, noter ve şahit huzurunda yatak odasında imzalarlar.

Misafirperverlik, normal olarak, konuklara oturacak bir sandalye, ateşe yakın veya sofrada bir yer sunulmasını gerektirir. Rahip ve hekimler, günah çıkarmak, hastanın nabzını dinlemek, kısacası görevlerini yerine getirmek için teklifsizce yatağın üstüne otururlar. Yatıya gelen yabancı konuklara da başkasının yattığı bir yatakta teklifsizce yer göstermek, hastane ve hanlarda olağan, evlerde de kabul edilen bir davranıştır.

Özel hayat çekirdeğinin dış dünyaya bu ilk açılımı, basitliği ve sıradanlığıyla, her zamanki dedikodular, (Aziz Bernar-

Filippo Lippi, *Vaftizci Aziz Yahya'nın Hayatından Sahneler*, "Salome'nin Dansı" (detay), yak. 1450-1465. Salome adı altında, ressamın yaşadığı dönemde zengin bir Toscana şöleninde bir genç kızın dansı. Anne-babasının konukları karşısında tek başına dans etmek, bir genç kızın ancak ailevi özel hayat sınırları içinde yapabileceği bir şeydir.

Cosimo Tura ve Francesco del Cossa, *Minerva'nın Zaferi* (detay), yak. 1470. Ahlakbilimciler, evin hanımlarını meşgul etmek gerektiğini söyler. Bu ünlü kompozisyonda işleme ve nakışlarının örneklerini görürüz. Dokuma tezgâhı özellikle dikkati çeker. (Ferrara, Schifanoia Sarayı.)

dino'nun dile getirdiği) hırsızlık tehlikesi ve korkusu ile bu doğaçlama samimiyet içinde biraz fazla sert veya biraz fazla yumuşak birkaç sürtüşme dışında mahremiyete özel bir zarar vermez.

Dış dünyanın kadınlarca fethi

Bu sıradan ilişkileri aşıp dış dünyayla tek başına yüzleşmek, özellikle genç bir kadın için, hele bir genç kız için kolay değildir. Kadınlar denetlenir, kamuoyunun nazarında bu normaldir ve bazı ahlakçılar da aynı görüşü destekler. Paolo da Certaldo'nun nazarında "Kadınlar boş ve havai varlıklardır [...]. Evin-

de kadınlar varsa, onları sıkıca denetle; sık sık evinde şöyle bir dolaş ve bir yandan kendi işinle uğraşırken, bir yandan onları kaygı ve korku içinde tut." Yazar şöyle devam eder: "Kadınlar Meryem Ana'yı taklit etmelidir; o evinden çıkıp sağda solda gevezelik etmez, yakışıklı beyefendileri süzüp boş laflara kulak vermezdi. Aksine, bir kadına yakışır şekilde, evinin gizliliği içine kapanırdı."

Kız çocuklarıyla ilgili olarak, hoşgörü ağır basar. Hiç şüphesiz, çok küçük yaşta –üç yaşından itibaren– yatakları ve odaları oğlanlarınkinden ayrılır ve geceleri uzun gömlekler giyerler (ancak oğlanların gece kıyafeti de aynıdır); edep duygusu bunu şart koşar (G. Dominici). Bununla birlikte, mahallede kendilerine verilen bir görevi yerine getirmek için dolaşmakta serbesttirler (oyun oynamak için değil!); erkek akrabalarının evine rahatça gidebilirler; (sert bir annesi olduğu halde Caterina Benincasa'nın küçüklüğünde sık sık yaptığı gibi) grup halinde aralarından birinin evinde toplanabilirler.

On iki yaşını geçti mi kız çocuğunun özgürlüğü de noktalanır. Caterina, Siena'da âdet olduğu üzere evine kapatılır. Babası ve –önemli bir rol oynayan– ağabeyleri başında dikkatle nöbet tutarlar; bu konu üzerinde ısrarla duran ahlakçılar kamuoyunun duyarlılığını da kanıtlamış olurlar. Fra Paolino'nun nazarında bu yaş, babaların denetimi iyice arttırmaları gereken yaştır; genç kızların kentte aylak aylak dolaşması, hatta gizlice aralarında gevezelik etmeleri yasaklanmalıdır. Bu kuş beyinlilerin gülünç hayallerinin üstesinden ancak titizlikle, sessizce yapılan ev işleri gelebilir. Francesco di Barberino mevkie daha çok önem verir. Genç prenseslerin eğitiminin gerektirdiği sertlik hedeflenmemekle birlikte, yüksek mevkideki genç kızlar çok disiplinli olmalıdır; erkeklere, iltifatlar ve bakışmalara çok dikkat edilmelidir; küçük hanımlar evlerinde oturmalı, pencerelerden uzak tutulmalıdır. Düşük sınıflar için bu kadar önlem almak gerekmez. Maffeo Veggio yanlış kişilerle, oğlanlarla, aileye yabancı kızlarla, şüpheli genç hizmetçilerle görüşülmemesi gerektiğini söyler. Kızın annesi kimlerle görüştüğünü denetlemelidir. Genel sakınım öyle boyutlardadır ki, vaizlerin öfkeyle çıkışmasına rağmen, insanlar kızlarını vaaz dinlemeye götürmez. Genç kızların ideal davranışının dindarlık, edep ve şeref temeline oturması gerektiği konusunda herkes hemfikirdir.

Evlilik bu eve kapanışı ancak kısmen gevşetir. Evli kadınlar, ev kadını sıfatıyla üstlendikleri yeni sorumluluklara rağmen, dünyayla ilişkilerinde kocalarının iyi niyetine tabidir. Bazı hır-

çın kocalar çekilmez davranışlar sergilerler: "Düğünlere, kutlamalara, kiliseye gitmek, hatta evden dışarı adımını atmak şöyle dursun, [Riminili bir tüccarın] karısı pencereye bile çıkmaz, herhangi bir bahaneyle dışarıya göz atmaya cesaret edemezdi" (Boccaccio, VII, 5). Bu aşırı örnek pek az rastlanan bir durumdur ve bütün kadınlar bu kadarına kızardı. Ama efendi böyle biriyse, yapılacak bir şey de yoktur.

Ahlakçıların on beş yaşındaki uçarı kızlar konusundaki ısrarlı sertliği, ortada bir bit yeniği olduğunun kanıtıdır. Yine de bütün azarlamalara rağmen kadınların özel alanı, girilmesi imkânsız bir alan değildir. Ama ahlakçıların tavrı merak uyandırır: Geçirgenlik hangi boyutlardadır?

En kapalı evlerin bile dışarıya açılan kapı ve pencereleri vardır; bağnaz kişiler bunlara şüpheyle bakar. Pencere gerçekten de en büyük eğlence ve kışkırtmadır; bir kat yukarıda oluşuyla ve gerektiğinde kapatılabilen panjurlarıyla münasebetsiz gözlere karşı koruyucu rolü olsa da sokağa açılır. Pencereden gözetle-

Gentile da Fabriano, *Tapınağa Sunuş* (detay), *predella*, XV. yüzyılın birinci çeyreği. Şık kıyafetler içinde iki soylu hanım sokakta yalnız mıdır? Evet, ama gerekli ağırbaşlılığı ve edebi sergilerler, ayrıca dinsel tören bahanesi mevcuttur. (Paris, Louvre.)

nir, bakılır, karşı pencereyle konuşulur, boy gösterilir. "Tembel dilberler gün boyu dirseklerini pervaza dayayıp ellerinde hiç bitmeyen bir el işiyle pencerede otururlar" (Alberti). Evin dış kapısı da hanımların sevdiği bir mekândır; havanın güzel olduğu akşamlarda kapıda oturulur, bir yandan gelip geçenler seyredilir, bir yandan sohbet edilir (Aziz Antoninus). Sokağın yakınlığı ve kalabalıklığı nedeniyle kapı eşiği daha çok yaşlıca hanımların mekânıdır; kural olarak genç kızlar tek başlarına kapıya çıkmazlar, ama itibarı olan bir yerdir ve bazı geleneksel günlerde evin kadınları kapıda boy gösterirler. Milano'da, "yaşlı hanımlar ve genç kızlar bayram günleri kapı eşiklerinde otururlar; altın, gümüş, mine ve inci takılarla öylesine parıldarlar ki, kraliçelerden, prenseslerden farkları yoktur" (G. Fiamma).

Hem kadınlar, hem de kızlar için dış dünyayla temas genellikle bununla sınırlı değildir. Ev kadınlarının ailevi ve dini sorumlulukları çoğunu her gün evlerinden dışarı çıkmaya mecbur eder. Bazıları, bilhassa yoksul olanlar, dışarıda çalışırlar. Bazıları da işporta sergilerinin etrafında, pazarda, kuyu başında, değirmende buluşurlar. Kadınların özel hayat dışına yaptıkları kaçamaklarda kiliseler ayrıcalıklı mekânlardır; bilhassa hizmetçileri olduğu için alışveriş bahanesi olmayan ve boş zamanları olan varlıklı hanımlar kiliseye sık sık giderler. Bu sofu kadınlar her gün, bilhassa bayram günlerinde ve Büyük Perhiz sırasında kilisede saatlerce kalabilmek için sayısız fırsat bulurlar; bu muhitten kadınların belirli törenlerde bir araya gelmeleri tasvip edilen bir alışkanlıktır: "Pazar sabahları bütün kadınlar Fransisken Kilisesi'ndedir" (Pecorone). Hatta genç kızlar bile, en azından mütevazı çevrelerde, başlarında kendilerini denetleyen biri olmadan, ikişer üçer yerel hac ziyaretlerine katılırlar (Boccaccio, IV, 7).

Evin dışına göz veya adım atma cesaretini göstermek, özel hayata tamamen yabancı kişilerle, bilhassa erkeklerle, oğlanlarla karşılaşmak demektir. Böylece ergenler flört etmeye başlar.

Bazı sevdalar çocukluk arkadaşlıkları veya uzun süreli samimiyetler üzerine kurulur. Bazıları da iki kişiyi aynı anda bir araya getiren bir tesadüfe bağlıdır. Ama sıkıca denetlenen kızların dünyayı ancak pencereden keşfedebildiği, kentte yaşayan burjuva ailelerinde her şey bakışlarla başlar. Saf genç kızlar yoldan geçerken gördükleri genç soylulara âşık oluverirler (Sicilyalı bir eczacının kızı, "başka hanımlarla birlikte pencereden bakarken", bizzat krala tutulma patavatsızlığını gösterir – Palermo, 1280); ama asıl kışkırtıcı olan bakışmalardır. Genç züppeler

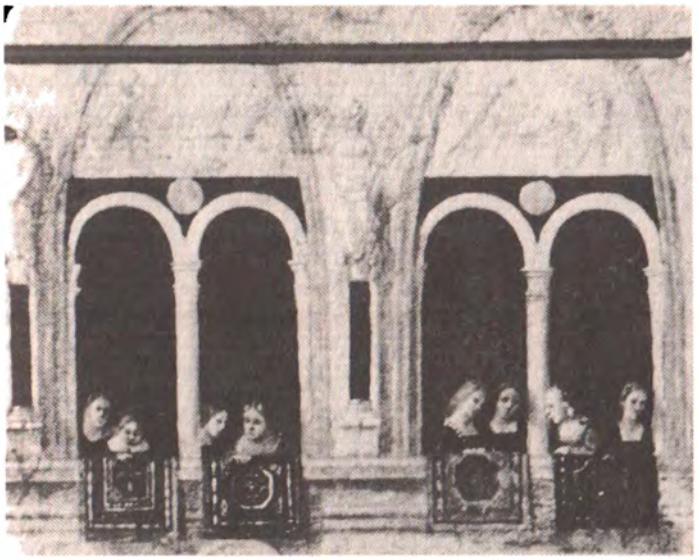

Vittore Carpaccio, *Aziz Trifone'nin İmparator Gordianus'un Kızından Cin Kovuşu* (detay), 1507. Hanımlar süslenip püslenmiş, süslü pencerelerinden önemli bir kent gösterisini izlerler (azizle vahşi cinlerin mücadelesi). (Venedik, Schiavoni'lerin San Giorgio Okulu.)

aşağıda volta atarken pencereden o öldürücü bakışlara karşılık veren genç kızın vay haline! Bunun üzerine, anne-babanın haberi olmadan veya örtük onaylarıyla baştan çıkarma ve kalbini fethetme süreci başlar. Venedik'te bir anneyle kızı arasında şöyle bir konuşma geçer: "Kızım, eşarbın nerede? – Anneciğim, dün akşam balkondayken nasıl oldu bilmem, boynumdan düştü. Bir delikanlı yerden aldı." Anne (yılların tecrübesiyle): "Bu iş ne zamandır devam ediyor? – Yaklaşık bir yıldır anneciğim" (Lionardo Giustinian, XV. yüzyıl başı). Cenova'nın kızları da aynen böyledir; yerel bir ozan onları şöyle anlatır: "Evlilik çağındaki bu genç perileri her isteyen görebilir, çünkü pencerelerde, ışığın altında mevzilenirler; orada dışarıya bakmak üzere ve elbette kendilerine bakılsın diye dururlar. Her genç kız kendi sevgilisine gülümser. Bir bakarsınız, ona pencereden çiçek, meyve, ceviz, aşkına teminat olabilecek ne bulursa onu atar. Karşılıklı bin bir itirafta bulunulur, şakalaşılır. Kızını sevgilisiyle bu şekilde yakalayan bir baba ona kızmaz; eve hapsolduğuna göre seçtiği delikanlıya tatlı sözler söylemekte serbesttir; bunlar gerçeğe dönüşmez." Her yerde gece gündüz serenatlar işitilir; ayrıca kızları geleneksel olarak oğlanların karşısına çıkaran sayısız kutlama vardır.

Evlilik, iki özel hayatın kopuşu ve buluşması

Kadının özel hayatındaki kesin kopuş ânı, hiç şüphesiz evliliktir. XIV. yüzyılda flörtler çabucak geçip gider; kızlar çok genç yaşta evlendirilir: 1370'te Prato'da (Toscana) ortalama on altı yaşında; 1427'de yine Prato'da ve Floransa'da on yedi buçuk yaşında. Siena'da 1350 dolaylarında kızlar on iki yaşına geldiğinde evlilik de gündeme gelir; yüz yıl sonra aynı şey on dört yaşında düşünülür, kızlar on altı-on sekizinde evlenir. Bu tarihten sonra yeni gelişmeler görülür. 1470'te Prato'da, Floransa'da ve köylerinde kızlar yirmi, hatta yirmi bir yaşından sonra evlenir (Prato). Yukarıda anlatılan şakalaşmalarda görülen yeni coşkunun sebebi belki de budur. Ne var ki, bu flörtler çoğu kez sonuçsuz kalır.

Önemli olan evliliktir; kızın yaşı ne olursa olsun, anne-baba özel hayatları için bu kadar önemli olan bu maceraya öylesine atılmazlar. Yapılan seçim iyice tartılır, bazen yıllar sürer. Anne-baba veya üçüncü kişiler –profesyonel arabulucular da vardır– tarafından başlatılan girişimler ve burada genç kızlar söz konusu olduğuna göre, genç kızın baştan çıkarılması aynı anda devreye girer. Oğlanlar avlanmadığı sürece hiçbir sonuç alınamaz. Genç kızın itibarını lekelemek söz konusu olamaz, ama hapsedildiği evde, bir pencerede veya girişte hanımların arasın-

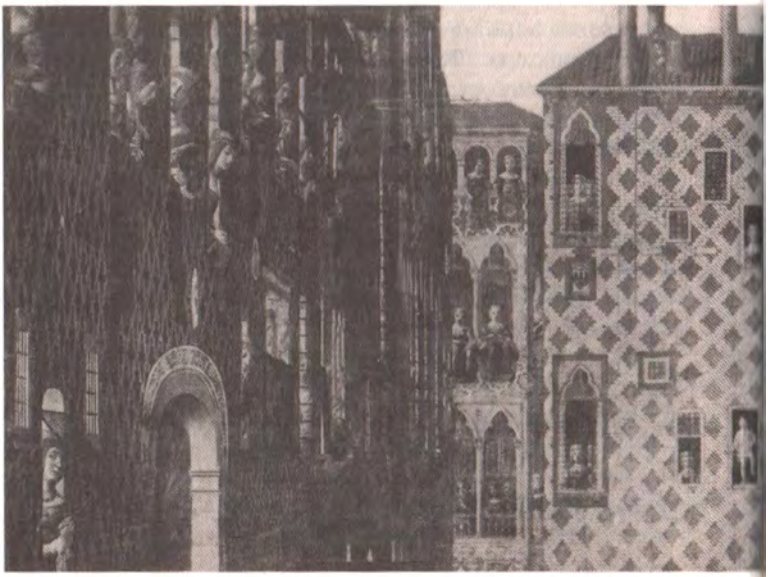

Antonello da Messina, *Aziz Sebastian* (detay), 1475. İki soylu hanımın –Rönesans tarzı– balkonda akşam sohbeti; bu arada sarayın avlusunda yakışıklı delikanlı Sebastian hüzünle iç çeker. (Dresden Resim Galerisi.)

da,

Cristoforo de Predis'in öğrencisi, *Massimiliano Sforza Milano'da*, XV. yüzyıl. Aşk maceraları peşinde Milano'da atla dolaşan genç dük pencerelerde göz süzmelere ve iç çekişlere yol açar. (Milano, Trivulziana Kütüphanesi.)

Giovanni Mansuetti, *Gerçek Haç Mucizesi* (detay), yak. 1506. Bir geçit töreni nedeniyle meydana bakan bütün çatılara, pencerelere, parmaklıklara kadın siluetleri doluşmuştur. Burada pencereler kiliselerdeki galeri işlevini görür ve bayramlıklarını giyinmiş seyircilerde dindarlıkla merak ve gurur el eledir. (Venedik Akademisi.)

canlı bir tablo mizanseni içinde sergilenir. Kıpırtısız, küçük bir ikonu andıran genç kızın, tertemiz yıkanmış –Monna Pica bu yüzden kızı (Sienalı) Caterina'yı azarlar: "Yüzünü yıka!"–, saçları taranmış halde, bütün şirinliğiyle, fazla gülümsememeye özen göstererek delikanlıların gönlünü çeleceği umulur. Her şey yolunda giderse, talipten yana sıkıntı çekilmez. Bu durumda, seçim yapma sorunuyla karşı karşıya kalınır. Çok çeşitli konular göz önüne alınır: bu evliliğe ayrılacak olan drahoma, talibin sosyal çevresi, mesleği (Ortaklığa uygun mu? Kız için bir yükseliş sayılır mı? Zanaatkâr bir damat, bir köylü için iyi bir fırsattır, Fesulae, 1338), yakınlarının siyasi becerisi, evi (yakın olması tercih edilir), örtük de olsa soyun onayı... ve ister istemez, kızın da onayı. Ahlakçıların bu konuda da verilecek öğütleri çoktur. Dominici: "Kızını kendi muhitinden biriyle, istenen drahomayla evlendir." Alberti: "Evlenmek güzellik, akrabalık ve servet aramaktır. Bütün büyüklerinizin fikrini alın. Onlar bütün adayların ailelerini, ataları dahil, ayrıntılı şekilde bilirler." Karşılıklı özel hayatlar bilinmezse evlilik başarılı olamaz.

Alessandra Strozzi'nin en önemli görevi kızlarını, sonra da oğullarını evlendirmektir. Görevin ilk kısmını başarıyla tamamladıktan sonra, iki damadının da yardımıyla ikinci kısmına girişir. Birçok kişiye başvurur, gizli görüşmeler yapar, tereddütler geçirir. Genç kızların bazıları çok güzeldir; bilhassa Santa Maria del Fiore Kilisesi'nde, sevimli siluetini vitraylardan süzülen bir ışık huzmesinin meleksi parıltısıyla sarmalanmış halde gördüğü Tanagli ailesinin kızı. Heyhat! Bütün adayların bir kusuru vardır; biri kuş beyinlidir, diğeri parasız, ötekininse aile itibarı yoktur. Alessandra nihayet bir karar verir, ama bu işlem epeyce zahmetli olmuştur muhtemelen. Çekirdek ailenin, özel hayatın mutluluğu, şerefi, güvenliği, ayakta kalması söz konusu olduğunda hiçbir çaba fazla değildir.

Nihayet evlilik ânı, törenle birlikte gelir. Yüzyıllar boyunca geliştirilmiş törenin karmaşıklığı, bir anda iç içe giren iki özel çevre için meselenin önemini bir kez daha kanıtlar. Tüccar Gregorio Dati 1393 yılında güncesine şunları yazar: "31 Mart 1393'te Isabetta'yla evlenmeyi kabul ettim ve ant içerek sözlendim. 7 Nisan günü, Paskalya pazartesisi noter Ser Luca'nın huzurunda ona yüzük taktım. Bunu izleyen 22 Haziran Pazar günü, ikindi duasından sonra, Tanrı'nın izniyle kocasının, yani benim evime yerleşti." Genç damat, gereksiz romantizme yer vermeden, kişisellikten uzak tüccar tavrıyla, dönemin Toscana'sında bir evliliğin alışılmış üç aşamasını kaydetmiştir. Yani iki aile

Çeyiz sandığı ustası Adimari, *Boccaccio Adimari'yle Lisa Ricasoli'nin Düğünü* (detay), XV. yüzyıl çeyiz sandığı. Görkemli *ductio ad maritum* (koca evine gidiş) törenine katılan delikanlıların ve genç kızların geçit töreni (Floransa Vaftizhanesi önü). (Floransa Akademisi.)

arasındaki konuşmalar sonuç vermiştir. İlk sözleşme iki grup arasındaki karşılıklı taahhüdü resmen onaylar. Bunu izleyen günlerde (bu örnekte olduğu gibi), haftalarda, aylarda veya yıllarda nişan töreni yapılır. Erkek, noter huzurunda drahoma karşılığında makbuz verir (Gregorio bu formaliteyi kaydetmemiştir), sonra yine noter, iki tarafın onayını alıp yüzüklerin değişimine nezaret eder; ortada rahip yoktur. Noterin "İstiyor musunuz?" sorusuna nişanlılar "Evet" veya "Evet efendim" (*Messer si*, Poppi, Casentino, 1388) cevabını verir, sonra erkek kızın sağ elinin yüzük parmağına altın –veya altın kaplama gümüş– bir

halka takıp bir eşini de kendi parmağına geçirir (erkeğin yüzüğünü kız da takabilir). Bologna'da şövalye ve hekimlerin ikişer yüzük hakkı vardır; Avusturya Dükü Leopold 1350'de Milano'da, Verde Visconti'yle üç altın yüzükle evlenir. Saygıdeğer aile babası –veya ölmüşse büyük oğlu– artık damadı olan erkeğe, kızı üzerindeki otoritesini resmen teslim eder. Törenin komik bir ânı, bazen "evet" dendiği anda bir yardımcının, yöredeki erkeklerin öfkesini ifade etmek üzere damadın sırtına şiddetli bir yumruk indirmesidir (Meryem Ana'nın evliliğini anlatan freskklerde sık sık yer alan bir sahne). Son ve üçüncü aşama, gelinin kocasının evine yerleşmesi, ortak hayatın başlamasıdır. Bu mutlu an ne yazık ki birçok durumda ertelenir, bazen aylarca, bazen de yıllarca gecikir (çoğunlukla para yüzünden); anne-babanın kararlaştırılmış drahomayı bir araya getirememesi yüzünden, evli (*maritate*) fakat kocasına verilmemiş (*ite*) genç kızlar, ailelerin başına kalır. Neyse ki bu aksilikler genellikle halledilir; sonuçta yeni bir küçük özel çekirdek biçimlenir, ana çekirdeklerden ayrılır ve yaşamaya başlar.

Ailevi özel hayat dışına yapılan yasak kaçamaklar

Flörtler daima evlilikle sonuçlanmaz; hatta evlilikle sonuçlananlar istisnaidir, çünkü kızlar yaşıtlarıyla flört edip yaşça büyük erkeklerle evlenirler. Ama başka şeyle sonuçlanan flörtler olur. Evliliklerse, ne her zaman mutlu ne de vefalıdır. Evdeki özel hayattan kaçış genellikle gizlice, sessizce gerçekleşir. Öykücülerin dile düşürdüğü, tarafların gizlediği bu sınırsız yasak aşklar alanında, niteliği ne olursa olsun, sırların hesabını çıkarmak imkânsızdır. Bununla birlikte, bu aşklar günlük hayatın bir parçasıdır; herkes onlardan bahseder, güler ve yakınır; bunlar birçok kişi için, kendini kabul ettiren bir özel hayatın temel seçeneklerinden biridirler.

Çoğu kez körpe ve genç olan hizmetçi ve köle kızlar, evin erkeklerine hayatın dışarıda yapılan kaçamakları dizginleyen bir eğlence sunarlar. Burjuva aile defterleri okunduğunda, dizi dizi gayrimeşru hizmetçi çocuklarına rastlanır. Margherita Datini genç hizmetçilerinden yakınır (1390); sarraf Lippo del Sega ise, yetmişinci doğum gününü hizmetçinin ırzına geçerek kutlar (Floransa, 1363). Tablonun fonu böyledir. Evde, bilhassa herkes aynı yatak odasını paylaştığında, kuzin ve kız yeğenlerin varlığı da kışkırtıcı olabilir. Ensest davaları bazen mahkemelerde görülür (bir kuzin, bir kız yeğen, Pisa Kontluğu, 1413); bu sapkınlık belki de sanıldığından daha yaygındır.

Geçici veya uzun süreli maceralar, alışılmış ilişkiler, kalıcı

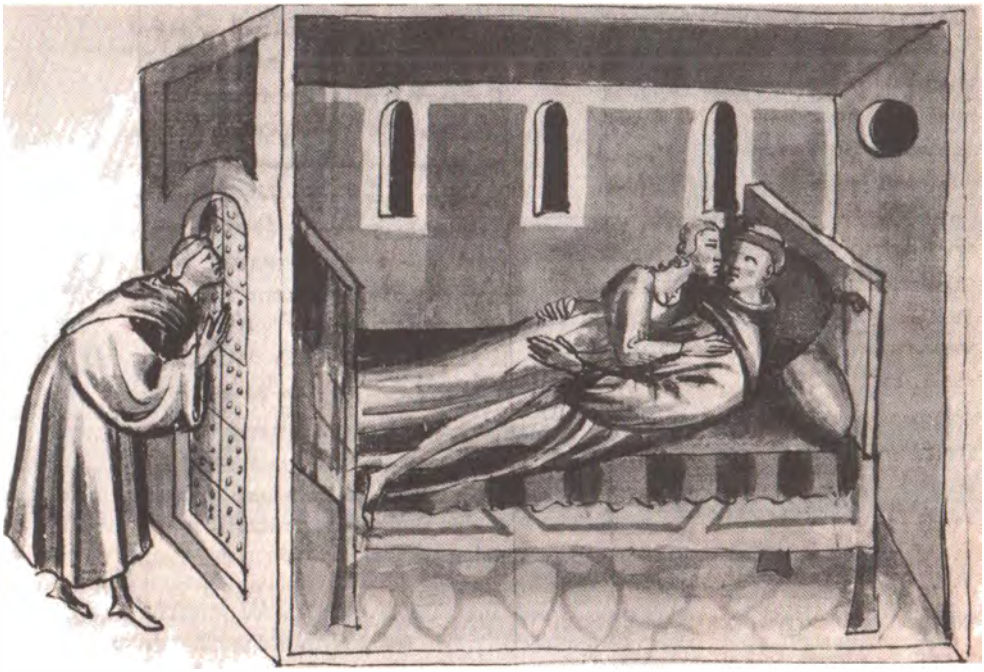

Anonim, *Decameron*, resimli elyazması, 1427. Öykü yazarlarına göre yasak aşklarda ustalaşmış keşişlerden ikisinin marifetleri. Bir din adamı, başkeşişin kapısında, birkaç dakika önce kendi kollarında tuttuğu kadının oynaşmalarını gözetler. (Paris, Ulusal Kütüphanesi, e.y. İt. 63, fol. 20 v°.)

bağlılıklar daha ziyade ev dışında yaşanır. Her kentin, hatta kasabaların (Liguria'da) fahişeleri vardır. Komünlerin fahişeliğe getirdiği engellere (kıyafet, konut, çıkış, vergi) rağmen fahişelerin varlığı yüzyıllara meydan okur. Zaten sonunda bu engeller kaldırılır. Genelevler kurulur (Floransa, 1325, 1415; Cenova, 1336'dan önce); başta eşcinsellik olmak üzere başka kötülükleri dizginlemek amacıyla fahişeliğin teşvik edildiği bile olur (Floransa, 1403). Fahişelerin süregiden varlığı, bilhassa Venedik'teki (XVI. yüzyılda on bir binin üstünde), Roma ve Napoli'deki şaşırtıcı sayısı, XV. yüzyıl sonu Roma ve Venedik toplumlarında bazılarının mevkii, serveti ve sosyetede gördüğü rağbet, bu hanımların genel başarısını ve her toplumsal düzeyde gizli –veya aleni olarak– özel hayatın engellerinin kaldırılmasında oynadıkları rolü gösterir.

Tesadüfi eşcinsellik aynı etkiyi yaratmakla birlikte bazen taraflar arasında daha kalıcı bir özel mahremiyet yaratır. Her kentten –Napoli, Bologna, Venedik, Cenova– eşcinseller çıkar, ama en ileri gelen Toscanalı vaizlerin (Giordano da Pisa, yakla-

şık 1310; Sienalı Bernardino, yaklaşık 1420) kopardığı gürültü, Dante'nin taşları (*Cehennem*, XV, XVI), yetkililerin telaşlı tartışmaları ve son derece sert önlemleri (XIV. yüzyıl başı ve XV. yüzyıl başı), Toscana kentlerinin –Siena ve özellikle Floransa– başlıca eşcinsel yuvaları olduğunu gösterir (Almancada *Florenzer* –Floransalı– eşcinsel demekti). Bununla birlikte, hiçbir ayrıntıyı atlamayan aynı vaizlerin eleştirileri, her şeyden önce, neredeyse hepsi bekâr erkeklerden oluşan, sekiz-otuz yaş grubunda yaygın bir oğlancılığın söz konusu olduğunu gösterir. Dolayısıyla bu alışkanlık, muhtemelen karı-koca özel hayatına bir alternatiften ziyade, –geç evlenmeye mahkûm– "gençler"in, kişisel bir kimlik, bir özel hayat edinmek amacıyla denedikleri çeşitli yollardan biridir. Yine de özel hayat temelinde geliştirilen ahlak anlayışının alışılmış kurallarına göre ciddi bir sapkınlık niteliğindedir ve yaygınlığı sorun yaratır. Bütün nedenlerini gözden geçirmeyi bir yana bırakıp Aziz Antoninus'un yorumunu aktaralım: "Kabahat, bu 'çocuk oyunları'na aşırı hoşgörüyle yaklaşan ailelerdedir." Bu yorum, oğlancılıkla ailevi özel hayattaki değişimler arasında bağlantı kurar. Gerçekten de, geleneksel erkeksi seçeneklerin (siyasi kavga, savaş) itibarını kaybettiği bir dünyada, kadınsı değerler olarak algılanan yumuşaklık, nezaket ve sevgi değerlerinin oğlan çocuklarını daha çok etkilemiş olması ve aynı zamanda, çoğunlukla uzakta, yaşlı (veya ölmüş) babaların, meslek hayatına atılmış gençler üzerindeki otoritesinin azalmış olması da mümkündür.

Geriye, gerçek yasak aşkların oluşturduğu yüzlerce sahneden oluşan dev bir tiyatro kalır; oyuncular ailelerdir ve erkeklerin karşısında genç kızlar ile evde kalmış hafifmeşrep kızlar vardır. Bunlar, bekâr kalmışlarsa bağımsız olmayı dener; evlenmişlerse, tıpkı erkekler gibi, kendilerine evdeki olağan özel hayatları dışında paralel bir özel hayat kurarak bağımsız olmaya çalışırlar. Öykücüler, gönüldeki ilk coşkudan nihai kendinden geçişe, maceranın bütün muhtemel koşullarını ele alırlar. Karşılıklı hediyeler verilir, aracılar (genellikle hanımefendinin hizmetçisi) mekik dokur, randevulaşılır –evde, bahçede, hamamda–, kıskanç kocanın gülünç kurnazlıkları bertaraf edilir ve sonra da yaşasın aşk! Olayların gelişimi bazen çiftlerin eş değiştirmesiyle (Boccaccio, VIII, 8) veya çifteşlilikle sonuçlanır. Çifteşliliği yasaklayan kanunlar –Venedik'te (1288), Cenova'da (XIII. yüzyıl), Bologna'da (1498)– aynı zamanda bu konuda bilgi de verir, ama somut durumların ayrıntısına girilmez. Bazen de tersine, olay kötüye gider; âşıklar istenmeyen kocayı yok

Pisanello, *Düğün Ziyafeti*, çeyiz sandığı panosu, XV. yüzyılın birinci yarısı. Düğün ayinlerini izleyen ziyafet. Gelinle damat sayvanlı bir platformun üzerindedir. Hizmetkârlar, uşaklar. Bir büfede oymalı tabaklar sergilenir. (Venedik, Correr Müzesi.)

eder. Güldürü drama dönüşür. Adli arşivlerde bu olaylardan birine rastladığımızda, katillerin ve suçortaklarının sorgu tutanaklarını okuyunca, gerçekten acı bir trajedinin gelişimini izleriz yüreğimiz sıkışarak. Gençleri, sonra kızları, ardından karı-kocayı evdeki özel hayatlarından uzaklaştıran gelişme yasak aşklarda noktalanır. Öykücülerin (bazen ölçülü olsalar da) saçma gevezeliklerinin aksine, bu aşklar ne hep tasasız ne de hep mutludur.

Özel hayatın umuma sergilenmesi

Çekirdek veya geniş aile, mahremiyetini ve özel meselelerini çoğunlukla geleneğin belirlediği koşullarda kasten umuma açar. Her yerde olduğu gibi İtalya'da da, özel konuların, tanık veya katılımcı olarak umumun dikkatine ihtiyaç gösterdiği önemli ailevi anlar vardır: düğün, cenaze, vaftiz, kavuşma, bir evladın şövalye unvanı alması vb. Bütün sosyal çevrelerde bu törenler kendine has bir aleniyetle yapılır ve katılan kalabalık, aile ve özel çevre sınırlarını fazlasıyla aşar. Uzun süren evlilik işlemleri kısmen özeldir (sözlenme, yüzük takılması), ama son aşamalar –birlikte yaşamaya başlanması, baba evine ziyaret (Chioggia'da bir hafta sonra, XIII. yüzyıl sonu)– bilhassa zengin burjuvazide, umuma açık olarak, debdebeyle kutlanır. Giovanni Rucellai'nin Haziran 1466'da oğlu Bernardo'yla Cosimo de Medici'nin torunu Nannina'nın evlenmesi onuruna düzen-

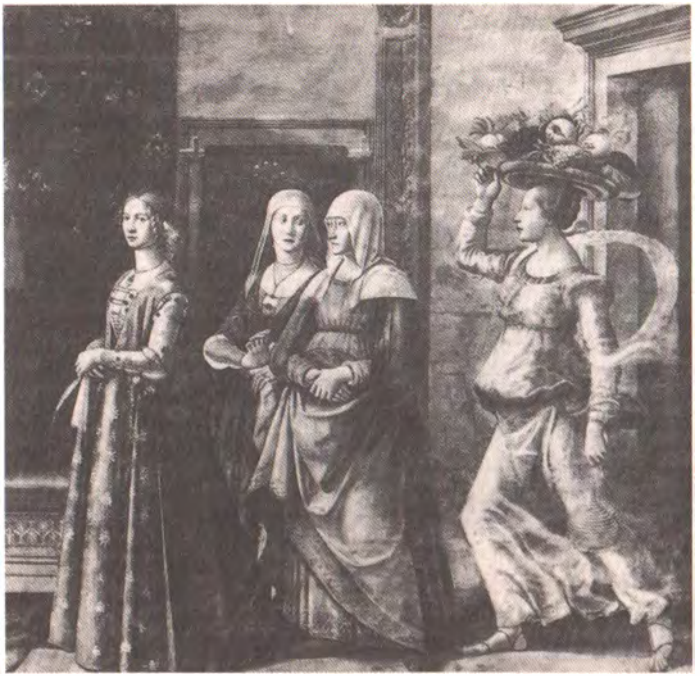

Domenicio Ghirlandaio, *Meryem'in Hayatından Sahneler*, "Vaftizci Aziz Yahya'nın Doğumu" (detay), 1468-1490. Dışarıya çıkmak üzere giyinip süslenmiş olan, iki kadının eşlik ettiği Lucrezia Tornabuoni, yeni doğum yapmış soylu bir arkadaşının görkemli mahremiyetine (teknetavan, duvar kaplamaları, duvarayakları, kakmalar, görkemli yatak) girer. (Floransa, Santa Maria Novella Kilisesi.)

lediği törenlere günler boyunca davetliler, tanıdıklar, taraftarlar, işsizler, yüzlerce insan neşe içinde katılır. Yakınların yanı sıra bütün bir köyün, manastırların, adı bilinmeyen köylülerin gönderdiği hediyeler (bilhassa şarap) masalara, ahırlara, kilerlere sığmaz.

"Kocaya teslim" (*ductio ad maritum*) geleneksel olarak o kadar kamusal bir işlemdir ki, birçok yerde (Piemonte, Lombardiya, Toscana) gelenek, XIV. yüzyıldan itibaren yöre ahalisinin işleme müdahalesine kendiliğinden izin verir. Yeniden evlenmeler, bilhassa XV. yüzyılda adeta hedef tahtasıdır; gençler veya halkın tamamı, kortejin geçtiği sırada unutulmayacak bir patırtı koparır (*mattinate*); şakalar, tuhaf ve uyumsuz sesler, müstehcen laflar birbirine karışır ve para ya da şarap saçılarak noktalanır.

Ölümler, ölenin mevkii ne olursa olsun, kadınların iç parçalayıcı ağıtlarıyla ta uzaklardan olayı haber alan herkesi harekete geçirir. Kadınlar kilisede sergilenen cesedin etrafına toplanır; erkekler gruplar halinde dışarıda durur (Floransa, XIV. yüzyıl).

Son olarak da, eve dönüşler, kavuşmalar, soylar arasındaki barışmalar (İtalya'da önemli bir olay) halkın da katıldığı kutlamalara sebep teşkil eder.

Türü ne olursa olsun, bütün bu törenler aile şerefini ilgilendirir. Yabancıların karşısında rezil olmak söz konusu olamaz. Kutlamaları ayrıntılı bir geleneksel protokol yönetir; amaç beceriksizlikleri önlemek, düzenli bir gösterişle ailenin değerini ortaya koymak ve küçük özel sırları, bir şaşaa perdesi ardına gizlemektir.

Ağırlamak, doğal olarak bol bol yedirip içirmek demektir. Her yerdeki gibi burada da şölenler gösteriş amaçlı misafirperverliğin doruk noktasıdır. Giovanni Rucellai, Bernardo'nun düğünü için sokağın geniş bir bölümüne 180 metrekarelik bir platform yaptırıp üstüne masalar koydurtur; bir hafta boyunca günde yaklaşık beş yüz kişi bu sofralarda yiyip içer; elli aşçı ve aşçı yamağı yakın bir yerde bu iş için kurulan mutfakta çalışır. Yemeklerin sonu gelmez. Bu kadar aşırı bir örneğe de gerek yoktur; en ufak bir mutlu olay ya da karşılaşma bir şölenle noktalanır. Dekor da yemekten aşağı kalmamalıdır. Rucellai, önemli bir şahsiyet sıfatıyla şölenin yapıldığı platformu duvar halılarıyla, kumaşlarla, değerli, güzel mobilyalarla süslemeyi ihmal etmemiştir. Yemek yiyenleri havanın azizliklerinden korumak üzere tepeye gerilen açık mavi dev tente, dallı güllü çelenklerle süslenmiştir. Başköşede oymalı gümüşten bir büfe yer alır. Daha mütevazı çevrelerde, salonun zemini yeşilliklerle kaplanır, sandıklardan çıkarılan duvar halıları ve kumaşlarla duvar ve pencereler süslenir.

En yaygın ve hararetle hazırlanan gösteriş, kişisel süsler, makyaj ve bilhassa giysilerdir. Özel hayatın dışında kendini sergilemek için giyinmek şarttır. Burjuva çevrelerinde, başta düğünler olmak üzere büyük aile törenleri müthiş giyim harcamaları gerektirir. Marco Parenti genç nişanlısına başka takı ve süslerin yanı sıra son derece şaşaalı iki düğün kıyafeti (*giornea* ve *cotta*) ve tavuskuşu tüyünden bir başlık armağan eder; üçünün toplam fiyatı 1000 liret, yani iyi bir duvarcının dört-beş yıllık çalışmasının karşılığıdır. Diğer her şey de ona göredir. Loğusalara yapılan ve resmi olmayan ziyaretler de (sosyetede) giyinmeyi gerektirir. Lucrezia Tornabuoni, soylu bir hanım olan Azize Elizabeth'i –Santa Maria Novella Kilisesi fresklerinde– canlandırmak üzere, altın yıldızlar serpiştirilmiş soluk pembe ipekten muhteşem bir *guarnacca* (kolsuz, uzun üstlük), altına beyaz ipekten, nar ve çiçek deseni işlenmiş, kol yırtmaçlarından gömlek kumaşı görülen bir *gamurra* seçmiş; kadın Ghirlandaio'ya bu süslü kıyafetle poz vermiştir.

Özellikle kadınların tören giysilerinin çeşitliliği ve şatafatı nesiller boyunca artar; ipeğin, daha tok bir ipeğin kullanımı yaygınlaştıkça kumaşların kalitesi de yükselir; gardroplar çeşitlenir, değerli süsleme zevki gelişir. 1401 tarihli, yaklaşık 200 kadın kıyafetini tasvir eden bir Bologna belgesinde 24 gümüş süslemeli, 68 altın süslemeli (saçak, nakış, brokar), 48 kürklü giysi vardır. Ailelerden günümüze kalmış envanterlerin de pekiştirdiği baskın izlenim, XV. yüzyılda aristokrat hanımların mevkilerini giysileriyle kanıtlama durumunda olduklarıdır. Ama bunu klan veya ailelerine açıkça gönderme yapmadan, ağırlıklı olarak kişisel özelliklerini öne çıkarıp başkalarından kendilerini ayırma kaygısıyla –giysi ve makyajlarındaki düzenlemelerle, yüz hatlarını açığa çıkaran sade saç modelleriyle– yaparlar. Kadın giyiminde gösteriş; ailenin, özel çevrenin sosyal parıltısını herkese sergiler, ama kimliğini belirtmez. Taşıyan kişiyi kendi hatlarıyla öne çıkaran kadın tören giysileri, kadınlar için hem bir değer artışı hem de özel hayattaki bağımlılıklarının intikamıdır.

İktidarın özel hayata müdahalesi

Mesleklerin ve özel değerlerin –en başta aile değerlerinin– insanların ve toplumların hayatında oynadığı belirleyici rol iktidarın ister istemez dikkatini çeker ve müdahalesine yol açar.

Komün yasaları

Komünler özel grupların varlığını öteden beri göz önünde bulundurur. Soydaş, aile, torun, kardeş sözcükleri, resmi belgelerde hesaba katılması gereken insani, toplumsal ve en önemlisi siyasi bir gerçeklik olarak yer alır. Bu ayrıca kuşkuyla yaklaşılması yerinde olan bir gerçekliktir. XIII. yüzyılda bu özel gruplar siyasi açıdan henüz zayıf olan kentlerde gerçekten de baskındır. Rakip ailevi hırslar çatışır. Herkes kendi çıkarlarını öne çıkarmaya çalışır. Komünler bu nüfuzlu kişilere (o dönemdeki ifadeyle *magnati*) karşı yasayı siper eder. Özel gruplara ilişkin ilk komün yasası, barışı zorunlu kılan bir savunma yasasıdır.

Bu yasa kuşkulu olsun olmasın (iktidardakiler, kendilerinden yana olan aileleri kayırırlar), bir yandan özel hayatın içeriğini yönetmeye çalışmasa, işleyişini de etkileyemezdi. Roma hukuku, kamuyu olduğu kadar özel hayatı da düzenler; yukarıda, XII.-XIII. yüzyıl Bologna yorumcularının aile babasının

hakları ve rolü üzerindeki önemli çalışmaları üzerinde durmuştum. Aynı örneği izleyen komünler, sürekli olarak özel hayatın içeriğini hedef alır; XIII.-XIV. yüzyıllarda kaleme alınan komün tüzüklerinde her fırsatta özel hayat gündeme gelir. Daha o tarihte, belediyeler özel konutlara ilişkin yasalar koyup evlerin yüksekliklerini, malzemelerini, dizilişlerini tanımlar (Siena, XIV. yüzyıl); ya da cumbalara vergi koyarlar, kule yüksekliğini sınırlar vb. Birçoğu, daha çok vergi toplayabilmek için özel mülklerin bildiriminin yapılmasını şart koşar (ilk kadastrolara XIII.-XIV. yüzyıllarda Verona'da, Venedik'te, Perugia'da, Floransa'da rastlanır) ve bunların yönetimini (sorumluluk, veraset, drahoma) kurala bağlar. Bütün belediyeler özel hayatın mahremiyetine iyice nüfuz ederek koca otoritesini, kadının haklarını, erkek evlatların haklarını, özgürlükleri, rüştü, evlilikleri (Guelfo'ların Ghibellino'lar ile evlenmeleri yasaklanır, Parma, 1266) tanımlar ve düzenler; ağır sapkınlıkları, ensest ilişkiyi, çifteşliliği ve bilhassa eşcinselliği cezalandırır.

Özel seçimlerin kamusal yankıları olabileceği her durumda dikkat iki katına çıkar. Düğün ve cenaze törenleri özellikle kuşku uyandırır ve hiçbir ayrıntının atlanmadığı uzun mevzuatların hedefidir: davetlilerin –bilhassa kadınların– sayısı ve niteliği, şölen saatleri (Venedik, 1339, 1356; Bologna, 1276; Cenova, 1484), çeyiz ve düğün hediyelerinin değeri (Venedik, 1299, 1360; Bologna, 1401), cenaze törenlerinin aşamaları, vb. Bununla birlikte, en çok korkulan yasalar, şaşırtıcı biçimde, modaya ilişkin olanlardır. Sorumlular, eşlerinin umuma sergilediği kıyafetlerin şatafatı ve maliyeti nedeniyle çok kaygılanırlar; her yerde tam bir moda kataloğunu andıran düzenlemeler bu kaygıyı açıklamaya yeter; 1401'de Bologna'da yürürlüğe giren savurganlığı önleme yasasında, kıyafet suçları (mücevherat, kemer, yüzük, nakış, kürk, saçak, elbise, ayakkabı, düğme) on altı kategori halinde sıralanır; bu kategoriler de kendi içlerinde birçok alt kategoriye ayrılmıştır; para cezalarının sonu gelmez. Ama denetçilik nankör bir meslektir. Senyörlükler, örneğin Venedik'te, kendileri bir davet verdiklerinde yasa ihlallerine gözlerini kaparlar; bilhassa kadınlar şeytanca bir kurnazlık sergilerler; bir memur (noter), bir dizi düğmeyle süslenmiş bir kıyafet giymiş olan şık bir hanımı uyarır: "Hanımefendi, bu düğmeler yasak." Dilber cevap verir: "Düğme mi? Ama bunlar düğme değil ki. İşte bakın, ilikleri yok ki!" (Sacchetti). Sorumlular küçük düşseler de pes etmezler. Zaman geçtikçe yasanın özel hayat üzerindeki denetimi, hatta hâkimiyeti azalmaz. Ahlak ve

Floransa'da Davanzati Sarayı'nın bir yatak odasından detay, XIV.-XV. yüzyıl. İki kanatlı bir kapıyla kapanan gotik bir nişin içine, XIV. yüzyıl ressamı genellikle evlerde görülmeyen bir konuyu, Meryem ve Aziz Yuhanna'nın bulunduğu bir Çarmıha Geriliş sahnesini resmetmiş. Heykel, XV. yüzyıla ait bir geçit töreni mankenidir.

kamu düzeninin korunması söz konusudur; az sayıda kişinin elinde toplanan iktidar zorbalaşır: Medici'ler özel yazışmaları bile denetim altına alır. Sürekli bir etkileşim, özel çevrelere kendilerinin dışında, devlet ve aynı zamanda kilise tarafından oluşturulan değer ve talimatları dayatır.

Kilise otoritesi ve özel hayatta rahiplik görevi

Özel konut kendiliğinden bir ibadet mekânıdır. Yoksullar evlerinde madalyonlar, kutsanmış dallar bulundurur; her zaman olmasa da birçok zenginin envanterinde daha önemli nesneler yer alır: amber tespihler, çarmıha gerilmiş İsa figürü (Floransa'da çok nadir, XIV. yüzyıl sonu), birkaç din kitabı, hepsinden önemlisi Meryem Ana tabloları.

Bu ikonlar ve dinsel eşyalar sadece yatak odalarında –bazen misafir veya hizmetçi odasında– bulunur ve tamamen kişisel bir ibadete yöneliktir; salonlarda hiçbir dinsel eşyaya rastlanmaz (Floransa, 1380-1420). Ancak özel ibadetin ikonlara bağlı olması gerekmez. İbadetin salon dekorunda yapıldığı da olur; bütün aile cemaati bir araya gelir ve baba dini metinler okur ya da yemek saatinde dua okur. İster yatak odasında olsun, ister salonda, çocuklar Hıristiyan hayatlarının ilk hareketlerini ve ilk küçük dualarını evde öğrenirler.

Daha derinlemesine bakıldığında, özel hayatın sevdiklerimizi ilgilendiren bütün tesadüfleri, endişeleri, üzüntüleri; özel hayatı, Tanrı tarafından yönetildiği en somut biçimde hissedilen bir alan haline getirir. Kadın erkek, büyük küçük herkes bunu bilir ve dile getirir. Bir yakınının gittiğini, güçten düştüğünü, acı çektiğini, öldüğünü görmek; Tanrı'nın elini üzerinde hissetmek, gücünü anlamak, merhametine sığınmak demektir. Tanrı'ya emanet olmak, inayetine sığınmak, özel mektuplarda daima kullanılan ve gayet içten ifadelerdir.

Çoğunlukla çok yakından tanınan ailenin ölüleri de özel hayatla Tanrı arasında aracı sayılırlar. Ayinlere, dualara konu olarak sonunda mutlaka cennete yükselen ölüler –bilhassa masum çocuklar–, aile içinde cennete ilişkin çok daha bildik bir yakınlık duygusunu yaşatırlar.

Bu gündelik ve alışkanlık niteliğindeki nüfuz ediş gerçek dindarlığın yolunu açabilir; peki gerçek bilinçlenme için uygun mudur? Ahlakçılar ve vaizler de, özel hayatın sınırlarında, hatta içinde karşılaşılan ve ancak sağlam bir özel eğitimin yenebileceği maddi ve manevi tehlikeleri tek tek sayarken, bundan kuşku duyarlar.

Nice kıskanç kişi aileleri büyülerle –ip bağlayarak, çocukla-

Sano di Pietro, *Aziz Bernardino'nun Siena San Francesco Kilisesi Önündeki Vaazı* (detay), 1430. Önemli vaazlar genellikle kilise meydanlarında verilirdi. Erkeklerle kadınları ayıran bir bölme bulunurdu. Sienalı Aziz Bernardino vaazlarında özel hayata ilişkin ahlaki konulara değinmekten hoşlanırdı. (Siena, Katedral.)

ra nazar değdirerek vb– rahatsız etmeye çalışır; ahlakçılar telaşa kapılıp örneğin çocukları korumak için boyunlarına mercan bağlanmasını önerirler (ressamlar Bebek İsa'ya bile bu nazarlığı takarlar); ancak bu tehlike, özel hayata ilişkin düşüncelerinde Kilise'yi pek de fazla endişelendirmez. Ahlaki yaşayış konusunda aynı şeyi söyleyemeyiz.

Kapısını başkalarına açmak ailede fiilen bazı karışıklıklara yol açar; din adamları bu konuda laik ahlakçılarla hemfikirdir ve üzüntüyle karışık bir öfkeyle bunu kınarlar. Düğün, cenaze, vaftiz töreni, şölen gibi özelin kamuya sunduğu bütün kutlamalar, çoğu kez ahlaki gevşemeye yol açar; yaltaklanma, kibir, duygu ve arzuların kışkırtması gibi günahların kaynağıdır; ellerin gizlice birbirini sıkması ölümcül bir günah olabilir (Aziz Antoninus). Evden dışarı gündelik çıkışlar, yüzlerce ahlaksız sohbet ve görüşme fırsatı sunar; arkadaşların kuşkulu yakınlığı, bil-

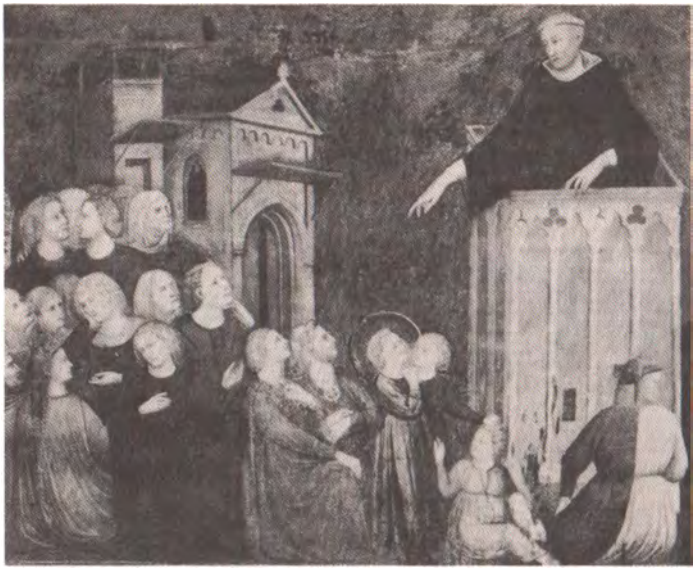

Tolentinolu ressam, *Tolentino'lu Aziz Nicola'nın Hayatından Sahneler*, "Aziz Nicola Bebekliğinde Vaaz Dinlerken", XIV. yüzyıl. Çocuklar ve genç kızlar vaazlara katılabilirdi, ancak dinsel eğitimleri özellikle evde verilirdi. (Tolentino, San Nicola Şapeli.)

hassa oğlan çocukları için tehdit oluşturur (Azize Caterina, Palmieri, Aziz Bernardino, Maffeo Veggio). En zararsız karşılaşmalar bile, en iflah olmaz baştan çıkarıcılar sayılan duyuları uyandırmak için yeterlidir. Koku, yine neyse (Dominici). Ama "aşkın okları" (Francesco di Barberino) olan bakışlar, aynı zamanda gerçek ölümün, yani ruhun ölümünün de oklarıdır (Aziz Antoninus). Dinlemek, fısıldanan veya haykırılan pohpohlamalara, açık saçık sözlere, her tür zırvaya kulak vermek demektir (bu sözleri soylu bir hanıma hitaben söyleyen Aziz Antoninus'un kendisi de listesini yarıda keser). Konuşmak bu sözlere karışmaktır. Tat alma oburluktur.

Eve kapanmak, bu kışkırtmalardan korunmak anlamına gelmez. Özel hayat, yemekte aşırılığı da, taşkınlığı da, boş gevezelikleri de, çocukları "ahlaksızlıklarımızdan, metreslerimizden, âlemlerimizden haberdar eden" (Palmieri) tavır ve sözleri de dışlamaz; "hiçbir şey anlamazmış gibi görünüp her şeyi anlayan" çocuklar "bizim ahlak bozukluğumuz yüzünden yozlaşma" tehlikesiyle karşı karşıyadırlar (Aziz Antoninus). Özel hayat açık saçık giyimi (evde çıplaklığa hayır), çocukların herkes tarafından hoşgörüyle karşılandığını gördükleri çift anlamlı veya kaba hareketleri (örneğin ortaparmağı havaya kaldırmak) yasaklamaz. Sonuç: çocuklar bu sapkınlıkları doğal zanne-

dip benimser. Son olarak da özel hayat, karı-kocanın yatağındaki bütün ahlaksızlıkları içinde barındırır.

Özel çevrelerin bu ahlaki ve manevi zayıflığı Kilise için büyük bir endişe kaynağıdır. Kutsal Aile'nin sureti olan aile Hıristiyan toplumunun köşe taşı, manevi hayatın, örneğin ve gelişmenin gündelik mekânıdır. En dokunaklı ahlaki vaazlar, dini temayüllerin, kutsal hayatların kök saldığı verimli aile toprağına düşmeseler, hiçbir yararları olmazdı. Ailelerin güçten düşmesi korkunç manevi sonuçlar doğurabilir.

Dolayısıyla, acilen bu duyuma müdahale edilmesi gerekir; XIV. yüzyıldan itibaren Dominikenlerle Fransiskenlerin, özel hayatta rahiplik görevi için gerekli unsurları bir araya getirdiklerini görürüz. Frerler aileleri öteden beri ziyaret ederlerdi; bu girişim gelişerek birçoğunu, çok sayıda ailenin dostu ve sırdaşı haline getirdi. Azize Caterina'nın anne-babasının yakınları arasında bir Dominiken bulunuyordu (Siena, 1360); tarikat üyesi iki Fransiskenin ise, Monna Alessandra Strozzi'nin ailevi kararlarına, merhum kocasıyla dostlukları adına kendiliğinden müdahale ettiğini görürüz (Floransa, 1449).

Sadakayla geçinen frerlerin kurduğu samimi ilişki, daha belirgin ve teknik rahiplik görevi müdahalelerini, örneğin –kadınların daha çok rağbet ettiği– günah çıkarmayı; kitapçıklar (Dominici, Aziz Antoninus), mektuplar veya konuşmalar aracılığıyla gerçekleştirilen –ve yine daha çok kadınlara hitap eden– vicdan yönetimini ve elbette vaazı kolaylaştırır; bilhassa 1350'den sonra vaazlar daha çok ahlak üzerinde yoğunlaşır ve Aziz Bernardino, özel çevrelerin genç kızlar dahil, istisnasız bütün üyelerini vaazlarını dinlemeye çağırır hararetle.

Tekrar tekrar yapılan müdahaleler frerlerin, örtük olmakla birlikte başlıca amaçlarından birinin özel hayatın yeniden ele alınması olduğu açıkça anlaşılan bir eğitimi yaymalarına imkân verir. Önce bir konuda hümanistlerle anlaşmaya vararak, kişisel ve insani (bu kısmı hümanistlere aittir) bir Hıristiyanlık çerçevesi olarak özel hayatın ve konutun önemi üzerinde dururlar. Hepsi özel alanın, ortamın sakin ve huzurlu olması gerektiğini, bir sığınak işlevi gördüğünü ve başta somut saldırılar olmak üzere çeşitli saldırılara karşı en etkili savunmayı sağlayabileceğini vurgular. Özel ortam bizi geceden, "evden dışarıdayken, bütün kötülüklerin pusuda beklediği ormandan" (Ser Ugolino Verini, 1480) korur. Ayrıca, sarayların imtiyazlı yatak odalarında, tamamen eve ait dedikodulardan (ve lahana, soğan kokularından) (Alberti, *De re aedificatoria*) koru-

ması, dış dünyanın telaşıyla kışkırtmalarını süzmesi, barışı ve içe dalışı gözetmesi gerekir.

Bu temel oluştuktan sonra programın ana maddesine daha kolaylıkla geçilebilir: hayat boyu sürecek –ve çocukluktan başlayan– bir disiplin pahasına, ruhu yukarıda sıralanan bütün hırslardan, gururdan arındırmak. Eğitmenler ve rahipler bunu yapabilmek için öğrencilerine ve tövbekârlara katı bir disiplin, –açıklanıp kabul edilen– gerçek bir terbiye uygulamalıdırlar. Bu eğitim öncelikli olarak tensel isteğin en tehlikeli kışkırtıcılarını, yani beş duyuyu konu almalıdır. Bakış: "Gözlerini Tanrı'ya çevir [...]; gökyüzüne, ormanlara, çiçeklere, Yaradılış'ın bütün harikalarına aç. Kentlerde ve günaha fırsat tanıyan her yerde gözlerini yere çevir" (Dominici). "Çocuğu, gözlerini rahatsız edecek şeylerden, öncelikle resimlerden kaçırmaya alıştır" (Fra Paolino). "Gözlerinize [...] gözlerinize [...] gözlerinize dikkat" (Aziz Antoninus); merakıyla size ve hayır işlerinize zarar verebilecek başka gözlere de dikkat etmek gerekir. Hem söylediğimiz, hem duyduğumuz sözlere dikkat etmek gerekir; bunların hepsi o kadar şüphelidir ki, Aziz Antoninus *İyi Yaşama Kılavuzu* adlı eserinde bu konuya üç koca bölüm ayırmıştır: "Tanrı'yı gücendirmemek için dilimizi tutalım", "Çok konuşma, boş laflar ve bunların zararları üzerine", "Namuslu sözleri bile ölçülü kullanalım". Konuşmasına hâkim olmak, aynı zamanda gülüşünü, hareketlerini ve oyunlarını da kontrol etmek demektir; aşırı gülmek günahtır. Tat alma ve dokunmaya da değinilir. Çilecilik programı elbette cinsellği, gerçek cinsellik olan karı-koca cinselliğini de içerir (diğerlerinin hepsi yasaktır): Kilise tarafından

Giovanni Mansueti, *Ayin Alayı* (detay), XVI. yüzyılın birinci yarısı. Kilise (Gotik), eski minber ve altar tablaları, Rönesans altar ve duvar anıtları. Her biri birer haç taşıyan tövbekârları papa kabul eder. Çok sayıdaki dini dernekler dayanışmanın (özel türde), dindarlığın (ayinsel ve kişisel) ve özel hayata ilişkin uzantıları (evlilikte sadakat, aile anlayışı, yardımseverlik, onur) çok önemli olan bir ahlakın biçimlenmesine yönelik bir ortam oluştururdu. (Venedik Akademisi.)

yasaklanmış tarihlerde evlenilmemelidir (bu tarihlerde zifaf ölümcül günahtır); evlilikten sadece uygun mekânlarda, kilise yasalarına uygun dönemlerde –ne Büyük Perhiz ne de kefaret dönemlerinde– ve tamamen doğal biçimde yararlanılmalıdır; ters ilişki çok ağır bir ölümcül günah, münasebetsiz pozisyonlar ölümcül günahtır.

Özel çevre, üyelerini doğal olarak birbirine bağlayan dayanışma nedeniyle, bu zor programın uygulanmasına en uygun ortamdır. Dolayısıyla, bu dayanışma harekete geçirilmeli, fazilet yolunda karşılıklı olarak yardımlaşılmalıdır. Örneğin, büyükler anne-babaya nasıl itaat edileceğini küçüklere göstermeyi görev bilmelidirler (Fra Paolino). Öte yandan, anne-baba da çocuklara seçkin arkadaşlar, iyi öğütler, doğru örnekler sunmalıdır; toplu çaba Tanrı tarafından kutsanacaktır (Giovanni Dominici).

Kilise tarafından geliştirilen rahiplik görevinin büyük ölçüde yaygınlaşması, sadece onu tanıtan, önde gelen din adamları sayesinde değil, kent ve kasabalara dağılmış yüzlerce frer sayesinde gerçekleşir (XIV.-XV. yüzyıl). Bunun ailelerde inanç ve ibadet konusunda bir ilerleme sağlamış olması muhtemeldir. Peki bu inançlı Hıristiyanların, kamusal (toplumsal, siyasi) hayata daha kasıtlı biçimde nüfuz etmeye karar vermesini de sağlamış mıdır?

Kadınlar için böyle bir şeyin söz konusu olmadığı kesindir. Kadınlara –bilhassa soylu kadınlara– uygun görülen dini eğitimin temel hedefi, içlerindeki inancı yalnız başlarına derinleştirmeleridir. Duyuların hepsi köreltildikten sonra iç yalnızlığını kiliselerde, sosyetede, şölenlerde, gezinirken, her yerde bulmak

Giotto, *Bir Meleğin Azize Hanne'yi Ziyareti*, 1304-1306. Yatak odasında dua etmekte olan Giotto'nun Azize Hanne'si, bazı din adamlarının görüşünü yansıtır: Bir kadının yatak odası inancının kalesi olabilir. XIII. yüzyıldan itibaren kuşaklar boyunca tövbekâr kadınların, dünyevi bir hayat yaşayan dindar kadınların, kendilerine sunulan tek faaliyet ortamında, özel hayatta kutsanma kaygısıyla yaşadıkları gerçeklik. (Padova, Scrovegni Şapeli.)

mümkündür. Ama bunu gerçekleştirmeye en elverişli yerin yatak odası olduğu da kuşku götürmez. Dindar bir kadının yatak odası onun sığınağı, hücresi, ruhani çalışmalarının ayrıcalıklı mekânıdır; odasını buna göre eşyalarla, en başta da, kefaret düşüncelerine alışıldık Meryem Ana ikonundan daha uygun olan bir çarmıha gelirmiş İsa figürüyle döşer. Gerçek özel kadın dindarlığı, dünyadan uzaklaşmaktır.

Erkeklerle ilgili olarak özel dini eğitimin amaçları daha tartışmalıdır. Aziz Bernardino, erkeklere dünyada etkili olma görevini taşıdıklarını hatırlatır, ama ne kendisi ne de meslektaşları konuyu derinlemesine ele alır. Kültürlü çevrelerde, bu konuda hümanistlerin sesi dilenci frerlerinkini bastırır. Onların

da arasında fikir ayrılıkları vardır. Koşullar Coluccio Salutati'yi (ö. 1406), münzevi hayatın övgüsüne bir kitapçık (*De saeculo et religione*) hasretmeye yöneltir; XV. yüzyılda hiçbir zaman tamamen yok olmayan bu akımın bir örneğini de Cristoforo Landino'nun düşünsel hayata ayırdığı sayfalarda bulabiliriz (*Questiones camaldulenses*, 1475). Ne var ki, çoğunluğun görüşü çok farklıdır. Salutati kent hayatına "insanlardan kaçmanın, güzel şeylere bakmaktan kaçınmanın, bir manastıra veya keşiş kulübesine kapanmanın mükemmeliyete giden yolu oluşturduğunu" kabul edemeyecek kadar çok önem verir. Ortak çıkarlar uğruna bütün yeteneklerini kullanmak bilge kişinin görevidir. Poggio, Bruni, Valla ve daha birçokları, mizaçları ve eğitimlerine bağlı olarak değişik şekillerde bu mecburiyet üzerinde ısrarla dururlar ve bilhassa Bruni bunu bir Hıristiyan ideali adına yapar. Buna karşılık, "sersem kadınlara ve en az onlar kadar sersem olan bön erkeklere riyakârca vaaz veren" ve onları ciddi şeylerden uzaklaştıran, kuruntulardan ibaret bir inanç aşılayan vaizlere, bu ve başka nedenlerden ötürü yoğun bir düşmanlık beslerler. Kent hayatına katılımdan yana olan hümanistler, bu şekilde ifade etmeseler de, erkeklerin Hıristiyanlık eğitimine, kadınlarınkine özdeş hedefler, yani özel hayata kapanmayı atfeden bir rahiplik görevini reddederler. Onların nazarında, tam tersine, kadınların Hıristiyanlık görevi onları nasıl özel hayata yönlendiriyorsa erkeklerin özel Hıristiyanlık eğitimi de, kamusal nitelikli görevler için bir atlama tahtası oluşturmalıdır. Ne var ki bu, referans olarak Hıristiyan metinleri dışındaki kaynakların kullanıldığı –XV. yüzyılda mevcudiyeti hissedilmekle birlikte– başlangıç aşamasında kalan modern bir dünyadır.

Ch. de La R.

Domenico Ghirlandaio, *Meryem'in Hayatından Sahneler*, "Meryem'in Elisabet'i Ziyareti" (detay), 1485-1490. Dinsel bir törende bütün şıklığıyla boy gösteren soylu hanım, merakla tevazu, gururla edep, kamuya gösterişle özel inanç arasında kalmıştır. (Floransa, Santa Maria Novella Kilisesi.)

3.
Kurgular

Danielle Régnier-Bohler

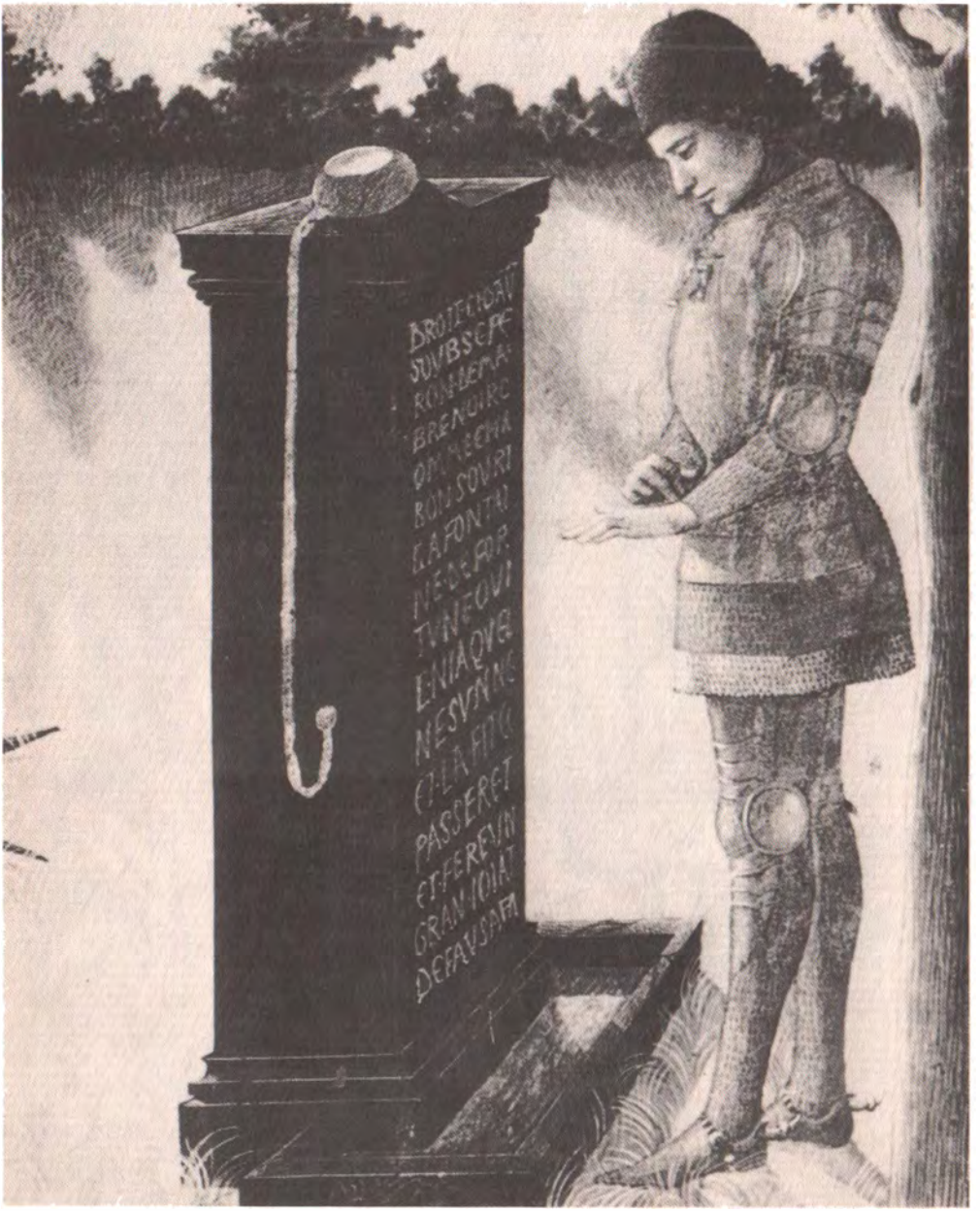
BROTECHOAT
SUVBSCAE
BRENOIRC
ON NECHA
RON SOVRI
LA FONTAI
NEDEAR
TVNEOVI
LINIAQVE
NESVNNC
CILA FITC
PASSERET
ET FEREVIN
GRANIOIAT
DEFAVSAFA

Bir edebiyatın keşfi

"Özel hayat"ın ortaya çıkışı, bireyin dikkate alınması, gizli veya ayrılmış kabul edilmeye başlanan alanların yeni sınırları: ister Kuzey ve İç Fransa'da konuşulan langue d'oïl lehçelerinde olsun, ister Güney Fransa'da konuşulan Oksitan dilinde (langue d'oc), edebi kaynaklar bunların ihtiyatlı bir kullanımına yönelir. Ara sıra, bir "gündelik özel hayat"ın ortaya çıktığını gördükçe hayallere kapılınabilir; bu arada, *realia*[1] özlemi, bu tür kaynakların edebi kurallarla yönetilen mekânlar ve insan grupları sunduğunu ve kendini teslim edermiş gibi görünen mahremiyetin, eğretilemelerle ele alındığını unutmamayı başarır. Bununla birlikte kurgu, tutarlı kuralları olan başka bir türde, anlatı türünde gerçeğe uygunluk iddiasında olabilir. Edebiyat, gerçek veya hayali basit mekân taslaklarına, birkaç ayrıcalıklı kahramana hayat vermeyi becerir; görünürde sildiği şeyi, bir yerden diğerine, bir çatışmadan uzlaşmalara geçerek doldurabilir. Hayali senaryolar şekline bürünüp bireyle ortaklaşalık ilişkilerinin son derece duyarlı bir değerlendirmesini sunar; ikisinin değişken ve ütopik sınırlarının kalıbıdır; gerçekten de birey, ortaklaşa mekândan dışlanabilir, sürülebilir; ayrıca isteyerek ayrılmış bir mekâna demir atmak için kendi kendini dışlayabilir; topluluk mekânı ve değerlerinin içinde yer alarak "özel" gerçeklerin peşine de düşebilir. Aile çekirdeği kötü güçlerin etkisiyle dağılacak gibi de olsa, anlatı çoğu zaman başlangıçtaki birliğin daha da güçlü ve gelişmiş biçimde kurulmasıyla son bulur.

Bu bölümde bu sorunsalların bazı yönleri ayrıcalık kazandı; hayal gücünün ortaya koyduğu hassas noktalardan sadece bazıları; bireye kültürel işaretleri anlam yüklü, tedrici bütünleşme imkânları sunan dışlanma yolları öne çıkarıldı; tıpatıp benzerlik saplantısı ve kurgularda örnek bir uzlaşmanın niteliklerine bürünen ailevi rekabetin bilinci; tarzlarıyla, bireyin gizlediği,

1 Gerçek şeyler.

Sayfa 326 ve 328: Anjoulu René, *Sevdalı Gönül*. (Venedik, Ulusal Kütüphane.)

unuttuğu, baştan öğrendiği ortaklaşa kuralları ilgilendiren giyim, süs ve çıplaklık; son olarak da, kadınların çoğu kez hapsedilmiş halde hüküm sürdüğü konutu paylaşan gruplara simgesel olarak tahsis edilen mekânlar. Bir günlük hayat tarihine, bir dizi natürmort oluşturacak detay bolluğuna yer verilmedi; buna karşılık, bireyin konumu sürekli, hassasiyetle değerlendirildi: Ortaçağ saray edebiyatının gezgin kahramanı olan birey, topluluktan ayrılır ve verimli bir güzergâhı tamamladıktan sonra onunla tekrar bütünleşir, efsanevi de olsa asla parçalanma tehlikesi geçirmeyen bir toplum yapısına geri döner. Batı'nın efsanelerinden birine kaynaklık eden trajik ihlale rağmen Kral Arthur'un dünyasının, şüphenin yerleşmesiyle birlikte geçirdiği derin sarsıntıya rağmen, kral figürü, Mark veya Arthur katiyen lekelenmez. Bununla birlikte, XIII. yüzyılda Vergy Şatosu sahibesinde iktidar, özel dramın içinde kendini tehlikeye atar ve başka anlatılarda saray hayatının, ortaklaşa mutluluğun yüceltilmesi ağır bastığı halde, burada olayların gelişimi "özel" bir anekdota varır. Daha sonraki tarihlerde, kurgu dünyası bireyin ortaklaşalık karşısındaki konumunda meydana gelen hafif kaymayı ele verebilir: yalan ve maskenin ilişkileri değişir. Aşkla macerayı birleştiren, kahramanı topluluğa bağlayan Arthur dünyasına özgü sınama yerini sırra bırakır. Jean de Paris'nin alaycılığı güzel kullanımından kaynaklanan üstünlüğü, kendini gerçekleştirmenin artık bir şey katmadığı görsel türden bir yönetimle güzel kadını elde etmesini sağlayacaktır.

"Hemen yakında çepçevre surlarla çevrili bir kent vardı. Her ev, salon ve kule, som gümüşten gibiydi..." Marie de France, *Yonec*. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 20127.)

Buna paralel olarak, uzun vadede edebiyattaki bütünsel evrim, bireyin canlandırılmasının yavaşça ortaya çıkışını gösterir. Şiirde, yalnız bir bilincin ifadesi, trubadur ve truverler tarafından keyfi biçimde kuşatılan kategorilerden uzaklaşan, daha "bireysel" bir lirizm görülür. Hatıratlar ve vakayinameler gibi tanıklığa dayalı edebiyat ise söylemi tarafsızlıktan uzaklaştırma iddiasındaki anlatım biçimleriyle yazarı ortaya çıkarma kaygısı taşır.

Birey-ortaklaşalık ilişkisi: Edebi kaynaklar bu ilişkiyi görünürde biyolojik zaman ve gerçekten "özel" hareketler aracılığıyla ifade eder. Örneğin uyku işlevi insanın simgesel bir döneminin parçasıdır; hafızasını kaybetmiş, sarsılmış varlık, insan haline dönebilmek için bu kılıftan geçmek, bilinci semirmek zorundadır; ortaklaşa hayata yeniden doğabilmesini, bu cenin uykusu sağlar. Ama Ortaçağ'da genellikle Şeytan'a açılan bir kapı olarak görülen yalnızlığa duyulan güvensizliğin ışığında, mahremiyet alanının, kendine kapanmanın değer kazanması yolun-

da her işarete, zihinsel alanın yayılmasına, edebi kurgu çerçevesi olarak rüya denilen kendine has olguya, inançların veya bilincin gölgelerinin takıntılı denemelerine duyarlı olacağız. Dolayısıyla, bu kaynaklarda bir yansıma, bir ayna-metin görme eğiliminden uzağız. Fazlasıyla katı kronolojik kafeslerden kaçınarak, elden geçirme ve değiştirmeleri koşullandıran bekleme ufkunu hesaba katmanın oluşturduğu metin yaratımı ilkesinin hayal ürünü açısından baskınlığı ölçüsünde, kurguları, aksine saplantılara, itkilere, gerginliklere cevap veren, vicdanları tatmin edecek çözümlere yönelen sahnelemeler, bireye ve bilhassa kadına ortaklaşalık içindeki yerini tahsis etme iddiasındaki kurallı metinlerde su yüzüne çıkan şeyin yankıları olarak algılamak gerekir. Kurgulara, özel hayatın edebi bir arkeolojisi içinde yavaş yavaş söze ve sessizliğe, kimlik ve maskeye hakkı olan birey olarak tanımlanan varlığa tahsis edilen hayali konum bağlamında başvurulacaktır.

Arthur, Mélion'a şöyle der: "Denize bakan bir şatom var, dünyada eşi benzeri yok! Harikulade, korularla, nehirlerle, senin o çok sevdiğin ormanlarla çevrili!" *Mélion'un Öyküsü*. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 8266.)

Mekân ve hayal ürünü

Boğucu duvardan aidiyetin hoşluğuna

Çevre duvarı canlandırmalarının iki kutupluluğu karşısında okur tehdit ve koruma arasında gidip gelir. Rutebeuf'ün, yabaniliğin timsali olan Cimrilik'in konutunu tasvir ettiği şekliyle hapishane-duvar, ziyaretçiyi mekânın "canlıdan ziyade ölü" sahibesinin kaprisine mahkûm eden el koyma tertibatı, bir Robert de Blois'nın ardına kadar açık kapıların karşıtı olarak gösterdiği aşırı kapalı evlerin tehlikeli duvarı; Raoul de Houdenc'ın *Cehennem Rüyası*'nda, Fransa'da ne yazık ki herkesin kapısını kapadığı, oysa cehennemde "açık kapıyla" yemek yendiği belirtilirken, *Blancandin ve Gururlu Sevgili*'de, kimsenin kapısına bekçi dikmediği geçmiş zamanlara özlem duymakla yetinilir. Yani çevre duvarı geçimlilik idealine, malların ve insanların serbest dolaşımına, özellikle de birlikte yemek yeme özgürlüğüne konmuş bir engel olarak ortaya çıkar. Oysa Robert de Ho'nun *Öğretiler*'inde "Şunu bilin ki yemek dostluğun temelidir" denir.

Çevre duvarının bu olumsuz sunumuna karşılık, kadınlardan yana bir tavır sergileyen metinlerden bir XIII. yüzyıl savunmasının mekâna ilişkin argümanı anlamlıdır: "aidiyete doğuştan sahip olan talihli kadınlar". Tanrı erkeği cennete yerleştirir, uyutur ve bir kaburgasından Havva'yı yaratır; Havva iki duvarla çevrilidir: cennetin duvarı ve erkeğin böğrünün oluşturduğu

duvar. İç mekânla dış mekânı karşılaştıran yazarın nazarında değerli bir hapsoluş: "Tanrı erkeği dışarıda yarattığına göre, kadını daha çok sevmiyor muydu sizce?"

Bakışın sahip olduğu mekân

Mekân her şeyi gören bir bakışın global mülkiyetinin nesnesi olarak ortaya çıktığında, çevre duvarlarıyla ilgili tabakalaşmanın genelde çok güven verici bir tasviri söz konusudur; bu panoramik görüntülerden, hazırlanmış, içinde yaşanan, "bütünsel", korunan, inşa edilmiş bir mekân çıkar ve kolaylıkla estetik bir mekânın algılanmasına geçilir: "Bu yerde hiçbir taraftan saldırıya uğrama korkusu yok; burayı aç bırakmak imkânsız. Burayı, hayatı boyunca bağımsızlığını korumuş ve ölünceye kadar da koruyacak olan Kral Evrain tahkim etti. Duvarlarla çevirmesinin sebebi birinden korkması değil, kentin böyle daha güzel olmasıydı" *(Erec ve Enide)*.

Koruma işlevseldir: *Cligès*'de Arthur'a ihanet eden hain, şatoyu iki sıra duvarla "kazık duvarlarıyla, hendeklerle, çekme köprülerle, siperlerle, parmaklık ve şarampollerle, sürme demir kapılarla ve dörtköşe moloztaş iri burçlarla" tahkim eder; öyle ki, kapalı bir kapıya ihtiyaç kalmaz; koruyucu çevre duvarı kimi özel senaryolarda bitkisel de olabilir. Örneğin *Kır Küheylan*'da bir kayanın üzerinde yükselen tahkim edilmiş ev bir hendekle, bir dikenli çalılıkla ve ayrıca "ıssız ve sık orman"la çevrilidir.

Hayal ürünleri sık sık geniş bir mekândan çıkan, sadece güç ve korumayı değil, yasağı da açıklayan bileşenleriyle duvar kavramı üzerinde durur. Marie de France'ın efsane temeli üzerine kurulu *Lai*'lerinde kurumsal yasak şaşırtıcı bir kesinlik taşır; oysa bu öykülerin anlatım kuralları, bilindiği gibi ekonomiktir. Örneğin *Guigemar*'da yaralı şövalye, kocanın karısını sürgülemiş olduğu yasak bir dünyaya gelir: önünde gece gündüz nöbet tutulan, tek bir girişi olan yeşil mermer bir duvarla çevrilmiş bir arazi ve duvarın içinde kadın için oyulmuş bir oda. *Yonec*'te esrarengiz kuşâşığı bulmak isteyen genç kadın için çok güzel bir kent panoraması, öğretici bir mekân oluşturur; harikulade binaları olan kentin her yanı surlarla çevrilidir; surların ötesinde bataklık ve orman, en dışta da nehir uzanır. Hayali mimariler çoğunlukla feodal mekânı aynen yansıtır; perinin şatosunun tasvir edildiği *Guingamor'un Öyküsü* buna bir örnektir. *Floire ve Blancheflor*'da büyü yapma melekesine sahip olan emirin müstahkem kenti, enlemesine yayılmış, yüz kırk kapılı ve yedi yüz kuleli, dayanıklı harçtan yüksek sırlarla çevrili bir kenttir; ortasında yer alan bin iki yüz kadem yüksekliğindeki

kule, ütopik mekânların değişmez niteliğine sahip bir hacim ve malzeme abartısıdır.

Bazı metinlerde güç belirtilerine ekonomik göstergeler de eklenir. *Yakışıklı Yabancı*'da şato değirmenlerle, nehirlerle, çayırlarla, bağlarla çevrilidir; Muazzam Kent'te kahramanlar çepeçevre baktıklarında yüksek duvarlarla çevrili burçlar, kentin çok sayıdaki konutunu, ormanlarla, bağlarla, otlaklarla çevrili bir alan görürler. Chrétien de Troyes'un öyküleriyle karşılaştırdığımızda XIII. yüzyılda mekân tasvirlerinde bir artış görürüz. Göze tahsis edilen bakış açısı, genelde ulaşılması zor olan veya izin verilmeyen anlamlı duvarlar bütününün kurgudaki bireyi ilgilendirdiği ölçüde, rastlantısal değildir. Duvarlar birçok kez dışarıdakilerle içeride kalmalarına izin verilenler, kalması yasaklananlarla kabul edilenler arasındaki bölünmeleri belirtir. Kelt kaynaklı öykülerin kahramanının aştığı geçiş mekânları da karşımıza çıkar: açık alan, geniş fundalık, içinden bir nehrin geçtiği, Graelent'i fundalığa götüren geyiğin ortaya çıktığı dev orman. *Kutsal Kâse'yi Arayış*'ta duvar ilahi kaynaklı olabilir: Kâse'nin bulunduğu sağlam şatoya gelen Lancelot, iki aslanın koruduğu kapıdan içeri girmeyi başarır. Şatonun anayolundan ilerleyip burca varır; tek bir canlı yoktur. Bunun üzerine şatonun büyük salonuna gelir, sımsıkı kapalı bir odanın karşısında bulur kendini; bu simgesel duvar kahramanın Kâse'ye ulaşmasını engeller. Salonun kapıları "kimse dokunmadan" kapanmıştır, bu da "olağanüstü bir macera" olarak görülür.

Bu arada kapanma bölgeleri çözülebilir; kent bir şato gibi, şato kentsel bir alan gibi görünebilir; buna karşılık, kurgu mekânları bazen yoğun bir sorgulamaya tabi bir iktidarın işaretine dönüşür; gerçekten de feodal dünyadan ayrılan kahramanın önünde açılan açık alan bir başka kapanmaya, aşkın ve yasaklarının kapanmasına varır sadece; bu kapanma ise, peri kızı çoğunlukla "başka dünyadan" bir "soylu hanım" olduğundan sosyal bir mekân biçimine bürünür. Macera romanslarının odağında yer alan birey/ortaklaşalık sorunsalını ne zor algılanabilen bir geçişin varlığından ayırabiliriz, ne de sınırların birkaç seçilmiş kişiye mahsus esnekliğinden. XII. ve XIII. yüzyıllarda ortaklaşa mekân katiyen basit bir fon değildir; kahramanın kaçabileceği, kovulabileceği, fethedebileceği arazilerde odaklanır. Mekân referansları son derece sağlam bir duvar şebekesine dayanır ve genelde aşklara ayrılmış olan meyve bahçesi gibi mahrem bir yer bile, örneğin *Erec ve Enide*'in son sınavındaki gibi, Öbür Dünya'nın gücünün göstergesi olabilir.

Issız bir dünyanın sıkıntısı

El emeğini ve mimarın hayal gücünü yücelten yerleşimlerin bolluğu hem ıssız mekânların garipliğini hem de yoklukların, eksikliklerin tekrarını vurgular. Erec ve Enide, tehlikeli arayışları sırasında yememişler, içmemişlerdi, "çünkü bir günlük yürüyüş mesafesinde çevrede ne bir şato, ne bir köy, ne bir kule, ne müstahkem bir ev, ne bir manastır, ne bir hastane, ne bir han vardı". *Arabalı Şövalye*'de Lancelot'nun peşine düşen genç kız bir maceraya atılmıştır: "Onun hakkında bir bilgi edininceye kadar nice memleketleri baştan başa dolaşacağından eminim. Ama geceleri verdiği molaları, o uzun günlerini anlatmak neye yarar ki! Bin bir yol tepti, aradan koca bir ay geçtikten sonra bildiği, eskisinden ne bir fazla, ne bir eksik, tıpatıp aynıydı: uçsuz bucaksız bir boşluk. Bir gün, üzgün, düşüncelere dalmış halde bir düzlükten geçerken, ta uzakta, dar, derin bir körfezde, deniz kenarında tek başına bir kule gördü; çevrede, bir fersah mesafede başka bir konut, bir kulübe veya malikâne yoktu [...]."

Yalnız insan

Ortaçağ dünyasında yalnız insan tehlikededir. Béroul'un *Tristan*'ında yasaklı âşıkların Morrois Ormanı'nda olduğunu öğrenen Mark, onların peşinden tek başına gitmek istediğini bildirmek üzere yakınlarını çağırır. "Öyle tek başınıza mı gideceksiniz? Hiç bu kadar tedbirsiz kral görülmüş müdür?" derler. Bunun üzerine Mark "Refakatçisiz gideceğim, atımı da bırakacağım. Ne arkadaş götüreceğim yanımda, ne seyis. Hayatta ilk kez varlığınızı geri çeviriyorum," diye cevap verir. Durumun ne kadar istisnai ve tehlikeli olduğunu, hiç değilse şövalyelerinden bazılarını götürsün diye yalvaran Erec'in babasının sözleri de kanıtlar: "Bir kral oğlu tek başına gitmemelidir!" XIII. yüzyıl öyküleri maruz kalınan tehlikeleri bazen gayet gerçekçi bir dille tasvir eder. *Pontieu Kontu'nun Kızı*'nda, karısının ormandaki muhafızlarını takviye etme kaygısıyla yola düşen koca yanlış yola girer ve karısına beş kişinin tecavüz edişini seyretmek zorunda kalır. *Kır Küheylan*'da genç kızın âşığına kavuşup evlenebilmesi, düğün alayı tarafından "yanlış yönlendirilmesi" sayesinde olur. Öte yandan, anonim bir *lai*'de tek başına seyahat eden bir kadın, kahramanın nazarında endişe uyandıran bir görüntüdür; kahraman onunla evlenir ve bedbaht olur.

Bununla birlikte, arzulanan ve uzatılan yalnızlıklar da vardır. Gönüllü yalnızlık, bir hücre, bağlantı ve dış dünyaya açılımlarıyla bir yerleşim biçimine bürünerek, belirgin bir mekânsal yerleşiklik kazanır ve münzevinin, terk ettiği ortaklaşalıkla karşılaştırmalı bir işlevine işaret eder. Münzevi her tür insan gru-

bundan daima çok uzaktadır. Sürgünlerin derme çatma bir yerleşim kurdukları Morrois Ormanı'nda, Ogrin'in keşiş kulübesi tasvir edilmez; buna karşılık ne kadar uzakta olduğu ve oraya varıncaya kadar korulukta yapılan uzun yolculuk üzerinde ısrarla durulur. Yvain de uzun uzun dolaştıktan sonra, keşişin vahşiye yiyecek verdiği dar bir penceresi olan küçük, alçak bir ev bulur. *Kutsal Kâse'yi Arayış*'ta, keşiş ve münzevilerle çok sayıdaki karşılaşmanın hemen öncesinde, hep akşamleyin, bir dinlenme anında, sohbet saatinde, belirli bir yer, sapa bir yol, bir şapel, bir tepenin üzerinde bir keşiş kulübesi bulunur. Örneğin Perceval yolunu kaybeder: "Yine de, en doğru olacağını düşündüğü yola saptı ve sonunda şapele varıp münzevi kadının penceresini tıklattı. Kadın uyumuyordu, hemen pencereyi açtı ve başını mümkün olduğunca uzatıp kim olduğunu sordu." Münzevi kadın, kocasının ölümünden sonra öldürülmekten korktuğu için bu vahşi yere çekildiğini, rahip ve adamları için bir ev, kendisi için de bir hücre yaptırdığını anlatır.

Gawain ve Hector bir dağın eteğine vardıklarında dar bir patikayı izleyerek zirveye ulaşırlar; o kadar sarp bir tırmanıştır ki bu, bitkin düşerler ve birden karşılarında yoksul bir ev, küçük bir şapel ve keşişin yemek üzere ısırganotları topladığı küçük bir bahçe görürler. Ulaşmak için geçilmesi gereken yerler anlatılarak, yalnızlığın sağlam bir koruma altında olduğu gösterilmiştir.

"... öyle görünüyor ki burada insanların oturabileceği ne bir şato var, ne bir kale, ne bir kule, ne de bir ev..." *Kutsal Kâse'yi Arayış*. (Yuvarlık Masa şövalyelerinin armaları, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 1438.)

Yalnızlık ve anlam

Yuvarlak Masa şövalyelerinin çeşitli arayışları sırasında katedilen toprakların işaret noktaları, temelde "dünyevi" olanın "ilahi" olana boyun eğişinin değeriyle ilgilidir ve nasıl ki gönüllü inziva mekânları anlam yüklüyse, anlamın açıkta olmaması, gizli, zor ulaşılır yerlere saklanması da tesadüfi değildir. XIV. yüzyıl sonunda mekânların ulaşılmazlığı giderek artacaktır. Mélusine'in kocası Raimondin, karısıyla ilgili yalan yemini konusunda papa tarafından bağışlandıktan sonra Monserrat Manastırı'nın keşiş kulübelerini ziyarete gider; sarp bir kayanın üzerinde yukarıdan aşağıya dizili yedi kulübe bulunmaktadır –Raimondin bunlardan dördüncüsünde kalacaktır–; her türlü yerleşimden o kadar uzaktadırlar ki, tepeden bakıldığında kilise ve manastır minnacık görünür.

Öykülerde münzevi keşişlerle karşılaşmalar asla tesadüfi değildir: Yalnızlığı seçen kişi kasten terk ettiği ortaklaşalığın değerleriyle çok özel bağlar kurmuştur. *Yvain*'de keşiş, vahşinin ortaklaşa hayatla temel bağlantısıysa, *Tristan*'da İyiliğin ve Kötülüğün lisanını konuşabilen Ogrin de Isolde'ye toplumla tekrar

bütünleşmesinin dış işaretlerini verir; uzlaşma aracı olur, Mont-Saint-Michel de Cornouaille'a gidip borçlanarak veya pazarlık ederek kürkler, ipekli elbiseler alır, Isolde'ye bir kraliçeye yakışacak kıyafetler getirir. *Kutsal Kâse'yi Arayış*'ta maceraların anlamı keşişlerle münzevilerin ellerinde saklıdır; kahraman, işaretlerini çözememekle birlikte her macerayı anlam yüklü olarak algılar (E. Baumgartner), buna karşılık yorumlar keşişlerin elindedir; öyküdeki uzun söylevler ve çok sayıda itiraf da bundan kaynaklanır. Özellikle mahremiyet alanı olan rüyaların yorumu söz konusudur. "Şunu bil ki," der keşiş Lancelot'ya, "bu hayal birçok kişinin düşünemeyeceği kadar çok anlamla yüklü. Şimdi istersen beni dinle, sana soyunun kaynağını anlatayım." Tanrı'yla Kâse'yi arayanlar arasında vazgeçilmez aracılar olan keşişler ve münzevilerin sözlerinde maceraların anlamı saklıdır.

Simgesel mekânlar

Kurguların düşselliğinde sık sık sözü edilen kimi mekânlar özellikle simgesel bir işlev taşır; kule ve meyve bahçesi bu tür mekânlardır; iç mekânın salon ve yatak odası olarak bölünmesi gerçek bir işlevsellik taşır, ancak yatak gibi bir nesneye, simgeye oldukça yakın çok sayıda anlam yüklenir.

Kule

İktidar simgesi olan kule fetih işaretidir. Neredeyse tamamı açık havada geçen –Charles ve Marsile'in vasallarını topladıkları meyve bahçeleri gibi birkaç kapanma alanı da olan– *Roland'ın Şarkısı*'nın aksine *Orange'ın Alınması* Guillaume'un kılık değiştirip arkadaşlarıyla birlikte girdiği iç mekânda ilginç bir kule tasviri sunar. Kahramanlar önce kulenin üstünde yer alan kabul salonuna gidip oradan geçerek "sütunları ve duvarları mermerden olan", tek bir ışık huzmesinin, en ufak bir esintinin giremediği Gloriette kulesine varırlar. Guillaume, Öteki'nin iktidarının ortasında, Öteki'nin özel hayatına yaklaşacaktır, çünkü yatak odasının bir kenarında taraçalar halinde bir meyve bahçesi vardır; arzunun nesnesini, kadını orada keşfeder. Fatih tarafından arzulanan iktidarın simgesi olan kule aynı anda hem savunma mekânı, hem yaşama mekânı, hem de zevk mekânıdır.

Esaret mekânı kule, kadınların iplik eğirirken söyledikleri şarkıların kadın kahramanlarının gayet iyi bildiği gibi, otoritenin haksız kullanımı anlamına gelir. Bununla birlikte, kulenin bazen koruma işlevi de olabilir; âşıklar için elverişli bir hayali mimari çerçevesinde, tamamen yararlı bir rolü vardır. Feodal mekânın duvarlarının çokanlamlılığı: uğruna savaşılan duvar-

Meyve bahçesinde ront: "O zaman rondu, güzel danslar, baleler yapan insanları, taze çimler üstünde güzel dönüşler görürsünüz." Guillaume de Lorris, *Gülün Romanı*. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 19153.)

lar, ayrıca iktidarın koyduğu yasakların uygulanmasında özel hayata ilişkin durumlarda da kullanılır; *Bülbülün Öyküsü*'nde duvar kurumsal ve toplumsal yasakların, neredeyse gerçeğin amblemine dönüşür. Genç kadın ve âşığı, aşklarını yasaklar... ve yakınlık içinde yaşarlar: "Evleri de, burçlarının büyük salonları da birbirine komşuydu. Gri taştan büyük bir duvardan başka engel, başka ayrım yoktu."

Meyve bahçesi

Özel hayatın, iyi ilişkilerin mekânı olan meyve bahçesi ise, sınırlama saplantısının ve sınırların çifte görünümünün göstergesidir. Meyve bahçesi, çevre duvarı sayesinde, her şeyden önce âşıkların bir araya gelmesi için ideal bir mekân, baştan çıkarma ve gizliliğin mekânıdır; çember içine alınmış bir alan, *Aristoteles'in Öyküsü*'nde olduğu gibi kadının güzelliklerinin sergilendiği sahne, iplik eğirirken söylenen bazı şarkıların yakınmalarının yükseldiği kapalı mekân, casusluk mekânı, periler dünyasından gelen yaratığın kısır kraliçeyi aramak üzere geldiği *Tydorel'in Öyküsü*'ndeki gibi, yasak aşklara verilen hükümden kaçınmak için sihirli bir sessizlikle örtülmesi gereken mekân. Geçilmesi yasak, çıkılması yasak, fethedilecek bir mekân olan meyve bahçesi Erec için son bir giriş sınavının mekânı olduğunda, çift görünümlü ol-

"O tatlı, ölçülü hareketler her zamandan çok hoşuma gidiyor, dilim tutuluyordu..." Christine de Pisan, *Gerçek Âşıkların Oyunu*. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 836.)

duğu söylenebilir, çünkü aynı zamanda zevk mekânıdır. Bununla birlikte, âşıkların meyve bahçesi her şeyden çok koruyucu bir mekândır; Vergy Şatosu sahibesinin aşklarını uzun süre barındıran mekân meyve bahçesidir. Ayrıca iyi ilişkilerin mekânı sıfatıyla da hep küçük bir topluluğa ve bilhassa kadınlara ayrılmıştır; örneğin *Ignauré'nin Öyküsü*'nde günah çıkarma oyunu oynayan hanımlar, aynı çapkının metresi olduklarını öğrenirler; *Tydorel'in Öyküsü*'nde de, yemekten sonra kraliçe ve nedimeleri meyve bahçesinde meyve yiyip öğle uykusuna yatarlar.

Âşıklar tekellerine aldığı andan itibaren ideal mahremiyet mekânı olan meyve bahçesi nazik bir yer, münasebetsiz ve düşmanca bakışın odak noktasıdır; ne var ki, *Gölgenin Öyküsü*'nde, XIII. yüzyılda kaçamak dilberin Tıpatıp Benzeriyle, âşığının sunduğu yüzüğü reddetmeyen gölgesiyle karşılaştığı kuyunun suyunda, aşk mahremiyetinin mekânı alabildiğine belirginleşebilir.

Duyu cennetleri

Bazı meyve bahçeleri, saray aşklarının gizli mekânı olarak simgesel işlevlerinden bağımsız biçimde, aykırılığa kucak açan ve hem baştan çıkarma hem de tehlike mekânı olan meyve bahçelerinden de çok farklı olarak, insan yaratısının doğayla birleşip onu zenginleştirdiği büyülü manzaralar olarak çıkar karşımıza. Duyuların sahnesi, hiç bitmeyen bir zevkin ve eğlencenin sahnelenişi olan ve (meyve bahçesinde bir hayat ve gençlik pınarının aktığı *Floire ve Blancheflor, Yavru Kuşun Öyküsü, Yakışıklı Yabancı,* hatta *Huon de Bordeaux* gibi XII. ve XIII. yüzyıl kurgularında) *locus amoenus* (sefa mekânı) geleneğinden doğan oyun bahçesi, ideal ve kapalı bir mekânı, sınırsız bir duyu potansiyelinin sahnelenişini keşfetme imkânı sunar. Yapay cennetler, duyulara çağrılarla, lezzetle dolu mekânlar olan bu meyve bahçeleri, bütün nesnelerin bir araya gelip insanın algı potansiyelini (bahçenin tanzimi, bitkiler, yayılan koku ve sesler) cezbettiği duyumsal bir teneffüsün katıksız mutluluğuna işaret eder. Algının kutsanması olan maniyerist bahçelerin müjdecisi sayılabilecek Ortaçağ meyve bahçesi son bulma tehlikesi olmayan bir mutluluk imgesi sunar, hiç bitmeyen duyum akışıyla süresi sınırlanmamış devamlılık sorununa da değinir; bahçenin çiçek dünyası doruk noktasına ulaşmış bir doğadır: kurtarıcı nitelikleri olan, yalnız ağaç türleri bakımından değil "şifalı bitkiler" bakımından da zengin, hastalığı ve zamanın akışını reddeden bir doğayı destekleyen esrarengiz bir bitkibilimcinin eseri olan korunaklı bir dünya. Meyve bahçesinin toprağı insan veya sihirbaz eliyle düzleştirilmiştir. *Yavru Kuş*'un meyve bahçesi bir bü-

yünün meyvesi görünümündedir. Işık yumuşaktır, kuş, unutuşun, arzunun, gençliğin şarkısını söyler, süreklilik hayalini yayar. Bu aşırı duyarlı dünyada geçici olana ürkütücü bir üstünlük tanınır, çünkü cennet aslında oldukça nazik bir sonsuzluktur: kuş yok olduğunda, meyve bahçesi solar, pınar kurur.

Zamanın ortadan kalkması veya ebedi dönüşün zamanı: Zamanın düzensizliğini, meyve bahçesi sahiplerinin değişmesini, şövalyelerle soylu hanımların yerini köylünün almasını kınayan *Yavru Kuş*'ta toplumsal fabl sarihtir. Zamanın askıya alınması, durdurulması işlevi *Floire ve Blancheflor*'da boş mezarın duyumsal çevresiyle vurgulanır: burada ölüm, duyuların kendinden geçişiyle, arzudan kaynaklanan hareketlerin –rüzgârların kaprisi ve ritmi sayesinde– tekrarıyla aşılır. Gerçekten de, zamanın geçişini inkâr etmek için mümkün olan bütün zevklerin potansiyelini yüceltmekten daha güzel bir yol olabilir mi? Meyve bahçesi basit bir süs öğesi olmanın ötesinde, duyumsal dünyanın sahnesine indirgenmenin ötesinde, zamanın algılanmasını, zevkin doruğundan geçirir.

Bu duyular ütopyasında renkler neredeyse yoktur; mutluluğu sürdürme işlevi paradoksal biçimde uçucu olana, ağaç ve otların kokusuna, sesin geçiciliğine yüklenmiştir. Beden gibi nazik olan meyve bahçesi hiçe sayıldığında solar.

Kılbin Sunuluşu, goblen. (Paris, Cluny Müzesi.)

İç mekân: salon ve yatak odası

Edebiyat toplumun farklı tabakalarını ele aldığında, yaşanan mekândaki bölünmelerin farklı bir dağılımını ve çeşitlemesini sunar. *Fabliau*'larda sözü edilen sıradan konutlarda mekânda ne kadar az çeşitlilik olduğunun üzerinde çok durulmuştur; fazla alan yoktur, çoğunlukla tek oda vardır; örneğin bir *fabliau*'da anlatılan değirmencinin evinde fıçılar, sandıklar, yatak üst üste yığılıdır. Değirmencinin kızının güvenilir bir yere yerleştirilmesi gerekiyorsa, anahtarı babasında olan bir sandığın içine konur.

Buna karşılık, aristokrat toplumunu ele alan öykülerde iç mekân dağılımı, daha inceliklidir. Salon ve yatak odası: doğal olarak birine ortaklaşalık, hiç değilse kalabalık bir özel hayat işlevi, diğerineyse daha gizli ve mahrem bir kullanım işlevi yükleme eğilimi duyulur. Oysa şaşırtıcı kesişmeler mevcuttur. Salon şüphesiz ortaklaşa hayata ayrılmış olan yerdir; sokakla bağlantısı yoktur, toplantıların, sosyalleşmenin mekânıdır. Arthur gibi bir efsane kişisinin mekânını incelediğimizde, büyük salonun neredeyse temel kullanımının sosyal olduğunu görürüz. Özellikle de büyük, gösterişli geçişlerin mekânıdır; daha *Roland'ın*

"Hangisinin en güzel, en zarif olduğunu söylemek zordu." *Paltonun Öyküsü*. (Kral Arthur'un sarayında kutlama, Dijon Kütüphanesi, e.y. 527.)

Şarkısı'nda, Aix'e dönen Charles saraya çıkar, Aude'a kara haberi, kahramanın ölüm haberini vermek üzere salona gider. Vasalların önemli meseleler için toplandığı yer salondur; örneğin *Nîmes Yürüyüşü*'nde avdan dönen Guillaume, Louis'nin nankörlüğünü yeğeninden öğrenir. Derhal saraya gidip "salonu bir baştan bir başa öyle bir şiddetle geçti ki, deri ayakkabılarının konçları parçalandı. Baronların hepsi korktu. Onu gören kral, yanına gitmek üzere ayağa kalktı." Bununla birlikte, topluluğun birliğini kanıtlayan, belirli tarihlerde yapılan toplantılarda salon aynı

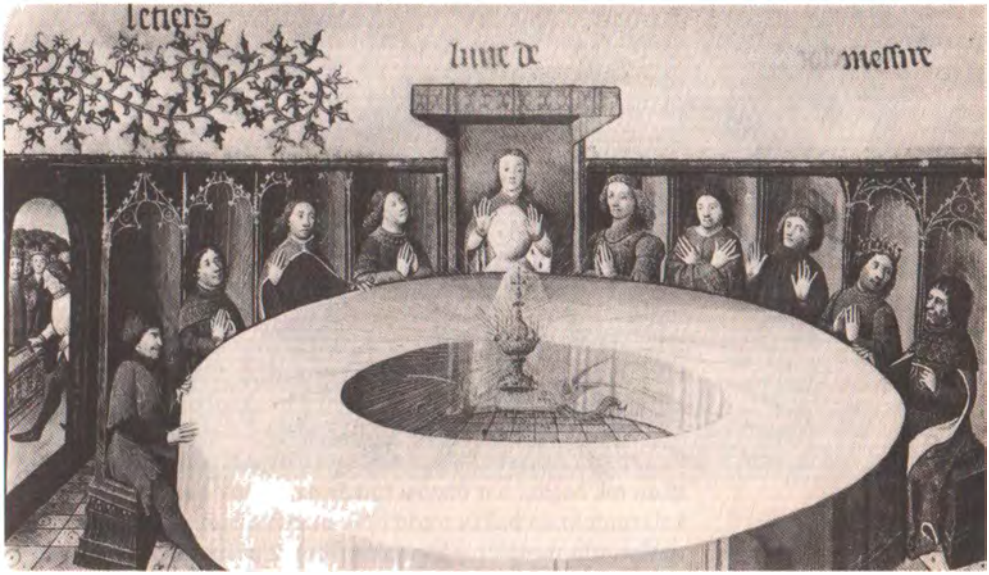

"Zaten bildiğiniz gibi, ister kâfir ülkelerde olsun, ister Hıristiyan, şövalyeliğin var olduğu her yerde, şövalyeler Yuvarlak Masa'ya gelir ve Tanrı orada yer almalarına izin verirse, bütün dünyayı ele geçirmişçesine mutlu olurlar." *Kutsal Kâse'yi Arayış*. (Göl Senyörü Lancelot'nun Kitabı, XIV. yüzyıl, Paris, Ulusal Kütüphane, c.y. Fr. 120.)

zamanda bir eğlence mekânıdır. İsa'nın Göğe Çıkışı Yortusu'nda Kral Arthur bütün maiyetini toplar, salon baronlarla dolar, kraliçe ve soylu hanımlar da onlara katılır. *Arabalı Şövalye*'de Guenièvre'i kaçıran şövalyenin meydan okuyuşu, bir bütün olarak kurula yöneliktir. Öykülerin sonunda da salon kahramanın yüceltilmesinin ortaklaşa mekânı olarak kullanılır. Erec'in taç giymesi onuruna düzenlenen şölen beş salonda birden verilir, "hepsi doluydu, o kadar ki, masalar arasında geçecek yer bulmak zordu. Her masada ya bir kral, ya bir dük, ya da bir kont vardı". Maceranın duyurulmasında ayrıcalıklı mekân olan salonun parodi niteliğindeki *lai*'lerde abartılara konu olması şaşırtıcı değildir; *Boynuzun Öyküsü*'nde salonda düzenlenen şölene otuz bin şövalye ve onlara eşlik eden otuz bin genç kız katılır!

Daha mütevazı ağırlamalarda salon aynı zamanda yemek mekânıdır; Arabalı Şövalye ve Gawain, bir cüceyi takip edip misafir edilecekleri burca giderler; daha sonra Lancelot, kendisini malikânesinde, "yüksek duvarlarla çevrili, müstahkem konutunda" misafir eden bir genç kızı izler. "Yaşamak üzere, kendine dev boyutlarda bir salonla güzel döşenmiş birçok yatak odası yaptırmıştı"; bu salonda şatafatlı bir yemek sunulur: "Salonda karanlığa yer yoktu. Oysa yıldızlar gökyüzündeydi. Ama

"... kralın maiyetinde gelen herkesi, şövalye olmaları koşuluyla oturttular." *Kral Arthur'un Ölümü.* (XIV. yüzyıl, Torino, Ulusal Kütüphane.)

burmalı, iri, alev alev sayısız meşale, ortalığı ışıl ışıl aydınlatıyordu." Yani ağırlamanın en önemli kısmı salonda gerçekleşir. Enide geldiğinde, kral onu büyük taş salona götürür, ardından kraliçe büyük yatak odasına alarak saray kıyafetleri giydirir. Daha sonra kadınlar salondaki kralın yanına gider ve çok sayıdaki şövalye, onlar içeri girdiğinde ayağa kalkar. Bu mutlu günde, düğün töreninde duvarlar kalkar, kapılar pencereler kapanmaz, giriş çıkışlar gün boyu serbest bırakılır; o kadar ki, topluluğun, geçici olarak her tür savunmanın kaldırılmasına yol açan birliği sonucunda yoksullarla zenginler arasında ayrım kalmaz.

Yatak odası ise daha çok yalnızlığın mekânıdır. Ama yalnızlığın anlamı nedir? *Erec ve Enide*'de Arthur'un kan aldırması son derece özel bir işlem olarak tasvir edilir: "Yatak odasında, yanında, ev halkından beş yüz baron bulunuyordu sadece; daha önce hiçbir zaman kral bu kadar yalnız kalmamıştı; maiyetinde daha fazla insan bulunmadığı için canı sıkkındı". Krallık imgesinin tek başına var olması imkânsız mıdır? Krallık imgesi, başkalarının krala bakışı mıdır? Ne olursa olsun, Arthur daima insanların hummalı bir toplaşma sürecinin merkezi olarak karşımıza çıkar.

Yine de yatak odası başkalarının bakışlarından kaçılan, dolayısıyla acının ifade edilebildiği yerdir. Istırap içindeki kahramanlar yatak odalarına çekilirler. Çok genel anlamda yatak odası kadının yalnızlık ve korunma mekânıdır. *Guillaume de Dole*'da kadın kahraman yatak odasından dışarı çıkmaz: "Erkek kardeşi burada olmadığına göre, hiçbir erkek onu göremez." Üstelik Marie de France'ın kahramanlarından Milon'un sevdiği genç kadın "[...] özgür değilim, genç, yaşlı, çok sayıda hizmetçim, adım adım beni izleyen gardiyanlarım var," diye yakınır. Yatak odası yaralı, bitkin erkeğe de açıktır. Bu durumda temizlik, sükûnet ve ıssızlık nitelikleri üzerinde durulur: Erec'in ağırlandığı yatak odası, "hoş, her türlü sesten uzak ve ferah"tır; *Arabalı Şövalye*'de ise, Lancelot, esaretin zorlu sınavından geçtikten sonra, kendisini misafir eden genç kızın yanında "temiz hava ve güvenli bir sığınak" bulur.

Yatak odası daha incelikli ilişki ve eğlencelere de kucak açabilir. Samimi dinletiler, öyküler, oyunlar: *Éliduc*'te Guilliadon'un babası kızının dairesine gider, denizaşırı ülkelerden gelmiş bir şövalyeyle satranç oynamaya başlar, tahtanın öteki tarafındaki kızına satranç oynamayı öğretir. Görülüyor ki ortaklaşa mekânlarla bireye mahsus mekânlar arasındaki sınırlar geçirgendir ve özel olarak kadınlara ayrılmış bir mekâna erkeklerin girmesi

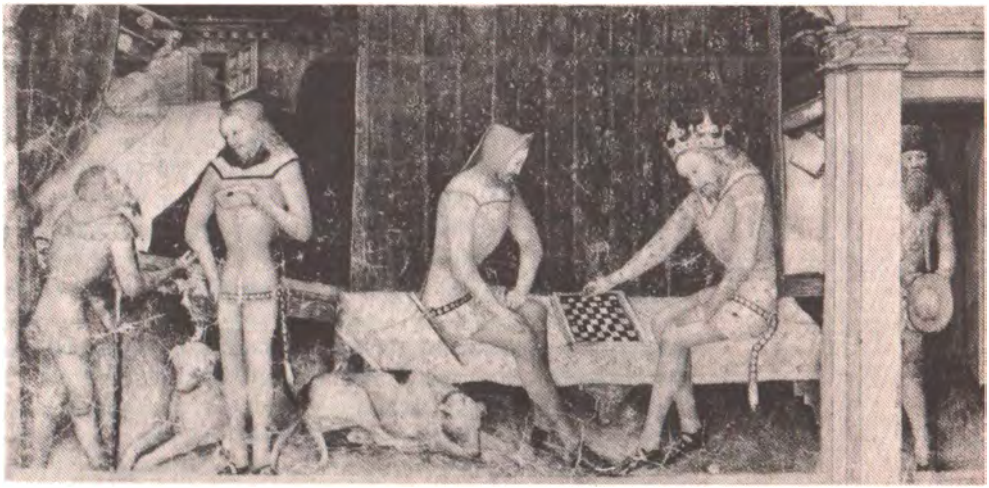

Kibar Guiron. Satranç oyunu. (yak. 1370-1380, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 5243.)

mümkündür. *Erik Ağacının Oyunu*'nda, XIV. yüzyılda, yemekten sonra eller yıkanır ve evin hanımı şarap ve baharat ikram eder. Yatak odasına geçilir ve bir halka oluşturulur: "Genç bir erkeği âşık etmek için bin bir numara bilen hanım, 'yalan söylemeyen kral' oyununu oynamak üzere herkesi etrafına topladı [...]. Oyunda o kraliçe oldu; herkesin düşüncesini öğrenmek istediğinden, tüm oyuncuların sırayla yanına gidip aşk sırlarını anlatmaları gerekiyordu." *Hırsız Kuş*'taki konta gelince, "çok zevk aldığı bir alışkanlığı vardı: Hemen her gece, etrafında sadece yakınları kaldığında, genç kızların odasında büyük, güzel bir ateş yaktırırdı. Tatlısını yiyip uzanmak üzere onların yanına giderdi. Güzel, genç Aélis, onun hoşuna gidecek şeyleri yapmayı çok iyi bilirdi. Oturmak için, ateşin etrafına yataklar konurdu. Olayın olduğu gece, kont hazırlıkların yapılması için emir vermişti. Akşam yemeğinden sonra kont zevkini tatmin etmek üzere yatak odasına gitti ve meyvesi hazırlanırken, kendini kaşıtmak için soyundu, iç çamaşırı dışında üstünde hiçbir giysi kalmadı."

Yatak

Salonda mı uyunur yatak odasında mı? Yalnız mı uyunur kalabalık mı? Yatak eşle mi paylaşılır, aynı cinsten bir başkasıyla mı? Ne şekilde olursa olsun, gece kalabalık yatmak, kabul gören bir alışkanlıktır. Guenièvre Lancelot'ya randevu verirken, tek başına uyumadığını belirtmeyi ihmal etmez: "Buluşmayı düşünmeyelim; odamda, tam karşımda vekilharç Keu yatıyor;

her tarafı yara içinde olduğundan çok acı çekiyor." Uykuya dalan yaralı, âşıkları rahatsız etmeyecektir. Joufroi de Poitiers'yle kraliçe randevulaşırlar; kraliçe kontu yatak odasına alamayacağını söyler ve büyük taş salona iki yatak koydurtur: biri sonradan yanına geleceği kont için, diğeri de arkadaşı için.

Kahramanlardan biri tek başına bir yatakta yatıyorsa, bu daha iyi dinlenmesi içindir. Örneğin Kral Arthur, Érec'e tek başına bir yatak verir: "Kral, Erec'i çok severdi; onu tek başına bir yatakta yatırdı, çünkü yanında birinin yatıp yaralarına değmesini istemiyordu." Yan odada Enide ve kraliçe yan yana birlikte uyurlar. Erec iyileştiğinde, karısıyla "aynı yatakta" buluşur. Buna karşılık, *Eguitan*'daki çiftin iki yatağı olduğu anlaşılmaktadır, çünkü âşıklar "kocanın yatağı üzerinde" sevişirler. Şeref işareti olarak da bir yatakta tek başına yatılabilir: *Kutsal Kâse'yi Arayış*'ta Arthur, "asaletine saygı gösterisinde bulunmak için" Galahad'ı yatak odasına götürüp ona kendi yatağını sunar; kendi-

Üstat Jean de Meun'ün vasiyeti burada başlar... (Stockholm, Kraliyet Kütüphanesi.)

Christine de Pisan, *Gerçek Âşıkların Oyunu*. (XV. yüzyıl, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 836.)

si de Lancelot'yla diğer baronların yanına gider. Ardından –öyküde Arthur'a bir ölçüde yalnızlık tanındığının işareti olarak– sabahleyin Arthur'un, Lancelot'yla Gawain'in yattığı odaya gittiği belirtilir.

Özel hayatın içinde bir yarımadaya benzetebileceğimiz yatak yalnızlığın zevkini artırır; duyguları gemlemeden dışa vurmak için tek imkânı yatak sağlar. Örneğin *Kutsal Kâse'yi Arayış*'ta Guenièvre, şövalyeler gittiğinde "ıstırabının yoğunluğunu *fazla* belli etmemek için" dairesine gidip kendini yatağına atarak kedere boğulur. Ama yatak suçluluğun simgesi de olabilir; gölgelerin, cinayetin mekânı, üzerinde gerçekten olup bitenlerin aydınlığa kavuşturulmasının temelli imkânsızlığı ifade edilen mekân da olabilir. Bilhassa dünyaya hilkat garibesi bir çocuk getirmekle ve babayı bir yabancıya dönüştürmekle suçlanan kadınlar için yatak entrikalara ve yer değiştirmelere uygun bir yerdir. Böylece yatak kaçamakların ve gerçeğin hileyle değiştirilmesinin mekânı olur: Isolde'nin yerine geçen Brangaene, Mark için bakire eş işlevini yerine getirir; Tıpatıp Benzerler öykülerinde ise yatak, suiistimale uğrayan eşin iki erkek kardeşi birbirinden ayıramayacağı karanlık yerdir. Cinayet mekânı da olan yatak yanılgının ayrıcalıklı mekânıdır, orada gerçeğin kanıtlanması imkânsızdır neredeyse. Buna karşılık, yatağın işaretlerini sergilediği ölçüde, ihanet iddiasında bulunulabilir. Tristan'ın yatağıyla kralınki arasında "bir mızrak mesafesi" vardır. Amcası uyur uyumaz kraliçeyle konuşmayı tasarlayan Tristan'ın yarası açılır, kanlar fışkırıp çarşafı lekeler. Lancelot'nun kanı da Guenièvre'in yatağını lekeleyecek, Guenièvre'in, yaralı vekilharcı yatağına almakla suçlanmasına sebep olacaktır. Kanıtlar muğlaktır, kanıt sayılmazlar; görüldüğü gibi yatak kolaylıkla tehlike mekânına dönüşebilir.

Son olarak, gece-gündüz farkını vurgulayan yatak, gece ilişkilerine endişe uyandıran bir işaret olarak dikkat çeker. Uykusuzluk ve dolayısıyla rüya görmemek, sonunda Tydorel'i *–lai*'nin adını taşıyan, yarı insan yarı peri, gözleri asla uyumak üzere kapanmayan kahramanı– sosyalliğe ve iktidara uygunsuz kılar. O da zamanın olmadığı bir dünyaya, peri babasının yanına gider: gündüz ve gece ritimlerinin, ilişki kurmanın ve zorunlu ilişkisizliğin mecburi münavebesinin meseli. Birçok öyküde, birlikte eğlenmeden ötürü geç yatılır, ama uyunmadığı nadiren belirtilir. Zaten hiç uyumamak kötülük kaynağı olabilir; *Kuğulu Şövalye*'de kadının gece vakti kocasından kopardığı itiraflar da bunu kanıtlar; şeytanın dürtmesiyle kaçınılmaz soruyu sorar.

Troilus hüzünlenmişti: "Az sonra, odası soylu hanımlarla, genç kızlarla ve her tür müzik aletleriyle doldu taştı..." (*Troilus'un Romansı*, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 25528.)

Vergy Şatosu'nun sahibesiyle âşığını ölüme sürükleyecek olan sırrı da kocasına yatakta söyletir düşes. Görüldüğü gibi yatak kırılganlığın, dayanıksızlığın mekânıdır, kimliğin kolayca gizlendiği yerdir, iddia edilen veya gerçek, ciddi ihlallerin mekânıdır; sözler bile gece sarfedildiğinde ancak felaketlere yol açabilir adeta.

İyi ilişkiler

Edebi eserlerde mekân hemen her zaman bir aile topluluğu tarafından kuşatılmış bir mekân olarak görülür sahnede: çiftler, çocuklar, aynı anda varolan çeşitli nesiller, astlar, sık sık çalkantılara maruz kalan ailevi bir alan, Arthur öykülerinin ev halkı; kısacası, etrafında entrikaların ve güç ilişkilerinin döndüğü bir hiyerarşi üzerine kurulu bir ev toplumu. Doğumda yok olup giden anneler, yitirilen babalar, kayıp çocuklar, kavuşmalar, bazen

cinayetler: masal geleneğine döndüklerinde bile aile senaryolarında, sırf tekrarlarıyla, çoğu kez tutarlı dünyaların konumuna sahip hayaletleri konuştururlar. *Chanson de geste*'lerdeki soy birliğinin yerini romansta daha ailevi bir dünya alır; bazen bir yozlaşma insanlar arasındaki ilişkileri kemirir; çekirdek grupta kimi roller kötülükle sabitleşmiştir (kayınvalide, bazen cariye veya vekilharç); çoğunlukla kurban konumunda sabitleşmiş roller de vardır: genellikle çocuk ve genç eş. Otorite uygulama halinde gösterilir; evle tanımlanan evrende harem, özellikle koca ve baba otoritesinin kadın dünyasına hâkim olduğu bir yerdir; öykülerde bu dünya ayakta kalmak ve gelişmek için çeşitli yollar bulur. İkizlik göstergesinin bir tür sevgi bağının, kardeşliğin temelini oluşturduğu gerçek veya kurgusal ikiz öykülerinde, büyük ve küçük kardeşlerin hakları üzerine –oldukça gizli– bir tartışmanın yer alması şaşırtıcı değildir. Böylece kurgu eserler, dönemin gerçek özel hayatının bir tablosunu sunmasalar da, en azından toplum hayatını ve bireyin konumunu ilgilendirebilecek en hassas noktaları ortaya koyarlar. Özelde, iyi ilişkilerin, bilhassa birlikte yaşamanın mekânları ve gelenekleri, bireyin toplulukla zorunlu ve zorlu kaynaşmasının ortamını hazırlar.

Özel hayat: kişinin kendisi ve diğerleri

Ev toplumu içinde mekânın çeşitlenmesi çoğu kez bireyin başkalarının bakışlarından kaçmasının güçlüğünü gösterse de, bir yandan da bireyin etrafında, kendi özgürlüğünü diğerlerinden ayrı olarak tadabilmesine imkân tanıyan duvarların yavaş yavaş yükseldiğini görürüz. Daha Chrétien de Troyes'un öykülerinde, bireyin ortaklaşa mekânı terk edip tek başına dolaşmasını ve döndüğünde topluluk içinde saygı görmesini sağlayan öğretici bir güzergâh yapısının benimsendiğine şahit oluruz. Öte yandan, XIII. yüzyılda beden giderek bir özel mülkiyet nesnesi ve kuralcı söylemlerin referans noktası olarak ortaya çıkar, çünkü beden, Ben'e yönelen ilgi çerçevesinde suiistimale açık ve dolayısıyla topluluğun hayatında karışıklık kaynağı olarak algılanır; metinler bu çelişkili konuma bir açıklık getirmeyi hedefler.

Sınırlar

Yazının giderek artan rolü. (*Troilus'un Romansı*, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 25528.)

Bu durumda, bir "başkalarının özel hayatı" kavramı ortaya çıkar: dış bakışlara sunulan hareketlerden farklı hareketlerin yapıldığı bir alan. Örneğin Robert de Blois'nın *Hanımların Cezalandırılması* adlı eserinde topluluğun içinde ölçülülük açıkça talep

edilir: başkalarının alanına, herkese ait olmayan özel alanına bakışlarla nüfuz etmemek gerekir; özel hayata saygı konusundaki tembihlerin özellikle kadına ilişkin olması anlamlıdır; kadın adeta mümkün olan bütün hataların en hassas noktası, arzulanan bütün erdemlerin de odağıdır: "Başkalarının evinin önünden her geçişinizde, bakışlarınızı asla içeriye yöneltmemeye ve oyalanmamaya özen gösteriniz. Başkasının evinin önünde ağzı açık durup aylak aylak dolaşmak terbiyeli ve nazik bir davranış değildir; insanın özel hayatında, evinde sık sık yaptığı öyle şeyler vardır ki, kapıya biri gelse, bakışlara maruz kalmak istemez. Evin içine girmek istiyorsanız, geldiğinizi belli etmek için hafifçe öksürün veya seslenin. Kısaca şunu bilin ki, hiç kimse bir evden içeri habersiz girmemelidir."

Yalnız kalmak

Kalabalık özel hayatta nasıl yalnız kalınır? Mekân bileşenleri "daha umumi" yerlerle "daha özel" yerlerin dağılımını açıkça gösterir. Bir köşeye çekilip yapılan konuşma, iki kişinin, daha kalabalık bir topluluğa değil birbirlerine bildirmek istedikleri şeyleri iletmek için, kendi arzularıyla ne şekilde yalnız kalındığıyla, sırrın açıklandığı itiraf durumuyla ilgilidir.

Kurgularda, kalabalık özel hayat içindeki davranış biçimleri, iki kişinin münasebetsiz kulaklardan uzakta konuşmaya uygun bir yer ve zaman bulmasının ne kadar zor olduğunu gösterir. Metinlerde bir yandan kendini yalıtması, diğer yandan sessizlik zamanını bir yere oturtabilmek için görünürde gerçekçi sabit eğilimler sunulması şaşırtıcı değildir. Örneğin öykü kahramanı Cligès, serfi Jean'ı çağırıp ondan aşkları için yardım ister. XIII. yüzyıl, baş başa görüşmeler açısından özellikle zengindir. Chrétien de Troyes'un eserlerinde Arthur dünyasının güzel düzenine kıyasla, XIII. yüzyılda –maceranın seyrekleştiği, Yuvarlak Masa dünyasının trajik biçimde parçalandığı dönemde– *Kral Arthur'un Ölümü*, entrika ve ihbarlara sahne olur; *Kır Küheylan*'da ise, genç kızın babası nezrinde avukatlığını yapabileceğini düşündüğü amcasını ikna etmek isteyen yeğen, onunla yapacağı baş başa konuşma için uygun bir yer, bir "loca" (kapının üstünde küçük bir oda veya bir çatı odası mı?), kısacası, ayrı bir yer arar. İyi bir hükümdarlık erdemi olarak yüceltilen sosyalleşmenin öyküsü olan *Guillaume de Dole*'da baş başa konuşmanın gerçek bir işlevselliği vardır ve bu başkalarıyla ilişkilerin incelikli bir ifadesidir. Baş başa konuşmaların ayrıcalıklı muhatabı, imparatorun dostu olan profesyonel öykü anlatıcısıdır. Onun ağzından güzel bir masal dinlemek isteyen hükümdar,

(Paris, Arsenal Kütüphanesi, e.y. 5117.)

Jouglet'nin atını geminden yakalar ve ikisi yoldan ayrılırlar. "Sevgili dostum, beni uyandıracak bir hikâye anlat bakalım!" İnşa edilmiş mekânlarda olduğu gibi, tabiatın ortasında da baş başa konuşma bir çekilme yeri, korunaklı bir barınak gerektirir. İmparator evlilik tasarısından vekilharca yine bir baş başa konuşmada, "balkonda" bahseder; daha sonra –"küçük bir topluluğun eşliğindeki"– imparator, öykünün kahramanı Guillaume'u, son bir konuşmanın yapılacağı meyve bahçesine, eğlenmeye davet eder. Kendi kendiyle baş başa konuşma: Genç Lienor'a atılan iftirayı öğrenen imparator, kederden kalbi sıkışarak tek başına kırlara doğru uzaklaşır. Vekilharç ise son bir baş başa konuşma sayesinde kandırılacaktır: Herkes toplantının ortasındayken, Lienor'un ulağı, güvende ve bakışlardan uzakta olmak için vekilharcı "sarayın dışına, yüksek duvarın yakınına" götürür; bu tuzak-mekânda hain nihayet yakalanır. Böylece gizliliğin yuvalarından yararlanan saray entrikaları Arthur dünyasının güzelim saydamlığının yerini alır. XIV. yüzyılda *Beyaz Şövalye'nin Öyküsü*'nde, daha sonra *Jehan de Saintre*'de pencere içleri en mükemmel sır yuvaları, bazen pek de şerefli olmayan pazarlıkların yapıldığı mekânlar haline gelir.

İşaretlerin gizli dili

XII. yüzyıl sonlarına doğru ortaklaşa mekânda sıkı ve gizli bir iletişim biçimi ortaya çıkar: iki âşığın arasındaki bağı mühürleyen armağanlar, etnologların bugün dahi tanıdığı aşk teminatları, yazılı aracılığın önem kazanması, iletilen, kaybolan, geri çevrilen, tahrif edilen mesajların hızla çoğalması. İçine bir şeyler saklamaya yarayan nesneler, basit mücevher, giysi veya silah kutuları değer kazanarak neredeyse kutsal sandık konumuna, gizli saray aşklarının simgesi haline gelirler; bazen de entrikanın unsurları, açılmanın, ortaya çıkışın hareket diline bahane olurlar.

Aşk ilişkisinin işaretlerinden bazıları bariz, bazıları genellikle gizlidir: başkalarının anlamlı olarak algıladığı, başlangıçtaki olağanlıklarına geri gönderilen samimiyet işaretleri. XIII. yüzyılda saray dünyası gizli işaretlerle kuşatılmıştır: görünürde ev ortamının tesadüfi bir unsuru olan küçük köpek, Vergy Şatosu sahibesine randevu saatlerini bildirir. Marie de France'ta bile, işaretlerin değiş tokuşu, *Hanımelinin Öyküsü*'nün buluşmalarını mühürler: Tristan fındık ağacından değneğin kabuğunu soyup ismini kazıdıktan sonra etrafına hanımelini sarar; aralarındaki bağın bu gizli işaretinin anlamı şudur: "Güzel dost, biz de işte böyleyiz: Ne siz bensiz, ne ben sizsiz!" Guigemar'ın sevgilisinin, âşığının tüniğine attığı, başka kimsenin çözemeyeceği düğüm

"Beni yanınızda istiyorsanız eğer, kim olduğumu asla sormayın, yurdumun adını asla sormayın..." *Kuğulu Şövalyenin Şarkısı.* (Münih, Bavyera Devlet Kütüphanesi.)

de bir işarettir; buna karşılık âşık da sevgilisinin çıplak tenini bir kemerle, tokasını kimsenin kıramayacağı, kesemeyeceği şekilde sıkar; başkalarına yasak olan bir sevgi alanını ve yoğunluğunu belirleyen gizli işaret dili. Daha sonra, *Jehan de Saintre*'nin maskeler dünyasında delikanlının kibarlık eğitimi gizli bir dilin öğrenimini de içerir; bu şifre, sırların iletilebileceği köşe bucağın kullanımını iki katına çıkarır.

Buna karşılık, başkalarının bakışlarınca anlaşılmaya müsait olan aşk teminatı, bir armağan, takı veya yüzüktür. Ben'i temsil eden unsurlardan biri olan yüzük, aynı zamanda cinselliğin en belirgin işareti, yasaklara yer veren öykülerde önemli bir kazanımdır; kahraman keşişe baştan çıkarmanın sırrını ifşa ettiği anda, periyle olan ilişki bozulur. Yüzük anında kaybolur! Buna karşılık, sevgilinin âşığına sunduğu tespih, iyi ilişki işaretleriyle daha çok bütünleşmiştir ve tespih verme hareketi, Guillaume de Machaut'yla devam eder: Genç kız "Hemen gidip bana çok duygulu gelen bir tespih yaptı, çünkü küçük hindistancevizi, gül ve menekşelerden oluşuyordu. Bitirince, gelip başıma taktı" der; bu bitkilerden bağ, genç kızın iki koluyla yaptığı halkanın uzantısıdır.

Yasak söz

Gizlilik kuralı saray aşkının iyi bilinen unsurlarından biridir; Vergy Şatosu sahibesinin trajedisini –ihlaliyle– başlatan odur: "Öyle olur ki, sırrı ele veren, mutluluğu da kaybeder; çünkü aşk ne kadar yoğunsa, mükemmel âşıklar da, biri diğerinin gizli tutması gereken şeyi ifşa ettiğinden şüphelendiğinde o kadar üzülürler. Çoğunlukla bu öyle bir felakete yol açar ki, aşk, ıstırap ve utanç içinde son bulur."

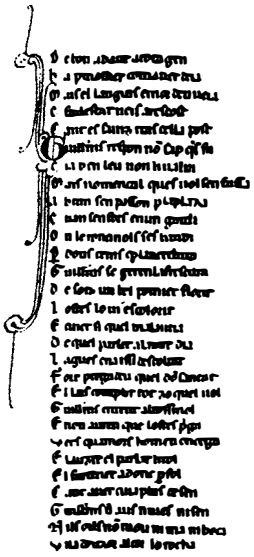

Flamenca'nın Romansı. (XIII. yüzyılın ikinci yarısı, Carcassonne Kütüphanesi.)

Ölümlülerle perilerin karşılaşmalarında, yasak, nehrin berisindeki dünyaya her türlü katılımı tanımladığında, birçok yasak yeme içme eylemiyle ilgili olabilse de çoğunlukla sırla ilgilidir: Perinin varlığı ifşa edilemez, *Tydorel'in Öyküsü*'nde, *Kuğulu Şövalyenin Şarkısı*'nda, kökenlere ilişkin soru sorulamaz. Peri öykülerinde, başka bir dünyaya da ait olsa, bir özel hayatın varlığının umuma bildirilmesi yasağı en aşırı noktasına vardırılır. Mélusine bu yasakları kullanır; yılan-kadın kimliğini gizler, bakma tabusunu, bilme yasağını ve Raimondin'in sonsuza dek suçlu gözlerini diktiği kapıyı koruyan ışık geçirmezliğin sürdürülmesini birleştirir.

Süzülmüş veya yasaklanmış bilgi aktarımına, kurgularda yazının önemi eklenir. Bu aracılık türü XIII. yüzyılda artar, *Flamenca*'da âşıklar kısacık anlar, sözlü ve yazılı mesajlar, işaretler arasında birbirlerini uzun süre ararlar. Daha Béroul'un *Tristan*'ında

bile mektup dolaşıma konu olur; Mark, Isolde'nin mektubunu rahibe okutur: mektup, umumi iletişim nesnesi haline gelir. Rahip mührü kırar, metni okur ve içeriğini satır satır telaffuz eder. Ardından Mark baronları çağırtır ve metni okuma emri verir.

Kral Arthur'un Ölümü'nde, nehrin akıntısıyla sürüklenen esrarengiz kayığın içinde cesedi bulunan genç kızın mesajını bizzat Arthur okur. Her iki durumda da, yazılı metnin rolü, gerçek veya uyduruk (Ogrin'in dediği gibi: "Utancı azaltmak ve rezaleti önlemek için biraz yalan söylemek yararlıdır") özel hayatın umuma bildirilmeye yönelik kısmını aktarmaktır. Bu özel hayatın görüntüsü hazin bir ifşaatın ayrıcalığını taşıyabilir. Gün doğarken, kız kardeşi Morgue'un şatosuna kabul edilen Arthur, Lancelot'nun esareti sırasında çizdiği resimleri görür. Ve kendi bahtsızlığını okur. Chrétien de Troyes'a atfedilen *Philomela*'da zavallı dilsiz kız, bir sandıkta yumaklar ve iplik sarılı iğler bulur ve renkli ipliklerle başından geçenleri, uğradığı tecavüzü, sakatlanışını, esaretini anlatır; kız kardeşi bu mesajı okumayı başarır. Kimsenin söylemeye cesaret edemediği şeyi, ihlalin sözle anlatılmaz kısmını resim söyler.

"Midesinde eldiven izini andıran bir iz bulacaksınız: Nice kış ve yaz mevsimi boyunca elin muhafaza edildiği yer orası!" *Çolak Kız*. (Cambrai Kütüphanesi.)

İletişimde yazının hızla artan kullanımına *Coucy Şatosu Sahibinin Romansı* tanıklık eder; iletişimin burada özellikle dolaylı oluşu, lirik eklemelerin işlevini, romansın temel sorunsalını, âşıkla soylu hanım arasındaki ilişkinin çok sayıdaki aracısını, kısacası "söz ve bilginin zorlu ulaşımını" (Ch. Marchello-Nizia) özellikle ortaya koyar. Yazının bol bol kullanıldığı bir başka yer de, ensest tehlikesiyle karşı karşıya olan kızların senaryolarıdır; mühürler kırılır, mektuplar hem (güzel bir çocuk kılığındaki) hilkat garibesine ilişkin kötü haberi iletir, hem de yıkılmış kocanın aldığı bağışlayıcı önlemleri; bu önlemlerin yerini, kadını ve karnında taşıdığı hilkat garibesini yakma emri alır.

Akıl ve hafızadan yoksun vahşi insan için yazının görevi, akıl almaz felaketin kaynağını gelene geçene bildirmektir. *Tazının Oyunu*'nun kahramanı ormana kaçar, yanında götürdüğü mürekkeple parşömen üzerine derdini, bekleyişle geçen uzun yılları, soylu hanımın horgörüsünü yazar. Tek hatırlatma işlemi olan yazı, herkes öğrensin diye bir ağaca asılır.

Saklanan nesne

Saklanan nesneler, sırların adım adım aydınlığa kavuşmasının sevincini kullanır. Kapalı kutular açıldığında ortaya takılar çıkar; *Palermolu Guillaume*'da, tekrar insana dönüşen gulyabaniye sunulacak takılar sandıktan çıkar; *Tazının Oyunu*'nda, perinin vahşiye giydireceği yeşil brokar giysi, topluma tekrar kabul edi-

lişin simgesi olarak, bir seyahat sandığının içinde saklıdır. Saklanan nesne, öykünün etkin bir unsuru olabilir; *Hırsız Kuş*'ta çalınan para kesesi hem dramın, hem kavuşmanın kaynağıdır. Daha *Kral Arthur'un Ölümü*'nde yazı ölü dilberin sırrını gün ışığına çıkarmakla kalmıyor, mesaj sayfa sayfa çevrilen bir alanın keşfine konu oluyordu: kayık, örtüler, para kesesi. İyi ilişkilerin işleyişinde armağanlar çoğunlukla saklanan nesnelerdir, bu da açma eylemine sık sık başvurulmasını gerektirir.

Nesneler daha simgesel bir niteliğe bürünerek kutsal yadigârlar da olabilir; örneğin Marie de France'ta bülbülün cesedinin saklandığı kutu, sırrın kalıcılığının simgesi, bir özün, hatıranın korunduğu kutsal sandıktır: Koca bülbülü öldürür, kadın âşığına olanları bildirmek için kuşu öykülerini sırmayla işlediği bir brokar parçasına sarar. Âşık da, kibar bir erkek olarak, mücevherlerle süslü, "saf altından bir kutu" yaptırıp mühürletir. Birçok kez, kutsal yadigâr sandığı, içinde saklanan şeyin simgesel anlamını belirtir: Güzel Helene'in kolunu mucizevi bir dirilikte koruyan "küfe" ve bilhassa Çolak Kız'ın kesik elini yıllar boyunca koruyan, herkesin içini bir ferahlıkla dolduracak türden hoş buğular yayan mersinbalığı midesi!

Ev topluluğu: çalkantılar ve toparlanmalar

Sağlam bir ailevi yapılanmaya göre kurulan Ortaçağ öyküleri, ailelerin iç sorunlarını metin düzeyinde ele verir, –Ortaçağ'da vicdanları rahatsız etmiş olabilecek– birtakım art niyetli amaçları olan vârisler arasındaki rekabet saplantısına göndermelerde bulunur. Anlatılar sık sık ailenin oluşturduğu kapalı devreyi kırar, aile sonunda çeşitli dıştan evlenmelerle toparlanır. Bu öykülerde, ailevi değinmeler son derece karmaşık olmakla birlikte, birkaç eksen ve en başta cinselleştirilmiş senaryoların sıklığını saptamak mümkündür: ensest türünden baştan çıkarmalar (baba/kız, üvey anne/üvey oğul, kayınbirader/baldız), aynı kadın konusunda rekabet, genç annelerin sürgünüyle sonuçlanan cinsel nitelikli itiraflar, kısacası, başka öykülerde bazen biraz katı bir örnek tutumla, ihtiyatla gizlenen bir dizi aile kavgası.

Ailevi alan

Çiftler arasındaki uyumsuzluk ve kopuşlar *fabliau*'larda sık rastlanan durumlardır. Buna karşılık Chrétien de Troyes çiftin evlilik içinde gelişmesini özellikle vurgular ve saray aşkının kurumsal bir yapı içinde yaşandığını adım adım gösterir. Tristan karşıtı romansında, aldatma yerini meşruiyet içinde özgür irade-

ye bırakır, ancak kurgulardaki ev topluluğunda çiftler arasında gerginlik ve anlaşmama daha yaygındır. Buna karşılık, kıskançlık kaynağı olan aldatma çarkının dışında bazı çiftler mükemmel bir uyum sergileyebilir, geçici bir tehlike atlatıp toparlanabilir; örneğin *Pontieu Kontu'nun Kızı* adlı kısa öyküde, karısının uğradığı tecavüzü seyretmek zorunda kalarak sarsılan koca, kurtuluşu cinsel ilişkiden vazgeçmekte bulur, bu arada (sebebi belli olmayan) cezayı uygulamak babaya düşer; bir ensest öyküsü olan *Çolak Kız*'da ise, birbirine kavuşan karı-koca, Kutsal Hafta boyunca geçici olarak arzularını bastırıp yeni bir hayata başlarlar.

Çolak Kız'dan *Tristan de Nanteuil*'e birçok öykü ise çocuk sevgisini ortaya koyar; bu ikinci öyküde, çocuğunun acı çektiğini görmektense intiharı tercih eden annenin nazarında ancak bir mucize, kesilen sütü yeniden akıtabilir. Özellikle hiyerarşik bir çerçevede, Bologna Kontesi Ida çocuklarını emzirme işini hiç kimseye bırakmaz; kendi yokluğunda, çok acıkan bir oğlunun bir sütanne tarafından emzirildiğini fark eder. Çok öfkelenerek çocuğu kapar, sarsar, aşağılık besini kusturur ve kendi sütüyle emzirir. *Kuğulu Şövalye*'nin, çocuk temelinde anneyle kadın hizmetçiler arasındaki bağ üzerine kurulmuş olan bu sahnesi, evin kadınlarının özel dünyasıyla soyun asalet boyutu arasında bağlantı kurar. Harem, aile çekirdeği içinde anne sütünün biyolojik aktarımının kutsal bir eyleme dönüştüğü yaşanmış bir anda, annenin temel rolünün simgesel mekânı haline gelir: anne, şerefli evlatlara layık tek besin kaynağıdır.

Çılgınca baba arayışı

Ortaçağ öykülerinde soya ilişkin sorunlar, çocuğun işlevi ve çocuk-ebeveyn ilişkisinin adeta saplantılı önemi sık sık karşımıza çıkar. Tahmin edilebileceği gibi, iftiraya uğrayan eşin dünyaya kocasının meşru çocuğu olamayacak bir hilkat garibesi getirmekle suçlandığı öykülerde, baba-oğul bağı hummalı bir kaygının kaynağıdır; ama bu bağ, oğullarla babalar, birbirlerini tanımayan veya tanıyamayan trajik hasımlar arasındaki çarpışmalarla ifade edilen ölümcül (ve simgesel) tehlikelerde daha da güçlü bir biçimde ortaya çıkar; dönme oğulun çatışmada babasını vurduğu *Gormont ve Isembart*, *Doon de la Roche*, *Baudoin de Sebourc*, *Florent ve Octavien*, bu öykülerden sadece birkaçıdır. Daha geç döneme ait bir romans olan *Valentin ve Orson* ise baba katlini konu eder: Bir Sarazen kalkanı taşımakta olan Valentin, babasının saldırısına uğrar; kıyasıya savaşırlarken Valentin'in mızrağı babasının bedenini delip geçer; ikizi Orson "Bugün bizi dünyaya getiren babamızı öldürdünüz!" diye haykırır.

Kan bağına ilişkin sorgulamalar Ortaçağ bilincinde soy zincirlerinin ne kadar muğlak olduğunu örtük olarak gösterir. Babanın oğula ve oğulun babaya hayranlığı, bilhassa perilerden türeyen soylarda açık olarak belirtilir, çünkü biri feodal dünyaya, öteki bir Başka Dünya'ya ait olan baba-oğulun hayatları arasındaki bağdaşmazlık, onları hem yakın, hem yabancı kılar; *Désiré'nin Öyküsü* ve daha da hayali bir örnek olan *Tydorel* bu tür öykülerdir; Kral Tydorel peri soyundan geldiğini öğrendikten sonra dünyevi iktidarından vazgeçer, silahlanıp atını mahmuzlayarak babasının onu dünyaya getirmek üzere çıktığı gölün derinliklerine dalar.

Kral Arthur ve Kraliçe Guenièvre ziyafeti terk ederler. (XIV. yy., Torino, Ulusal Kütüphane.)

Büyük *chanson de geste* ve romans kahramanlarının çoğunlukla ya oğlu yoktur ya da *Nîmes Yürüyüşü*'ndeki kişiliksiz Louis gibi silik oğulları vardır. Oğulun yerini alan yeğenlerle amcalar veya dayılar arasında ayrıcalıklı bağlar kurulur; R. Bezzola, bunun Yunan, Roma, Germen ve Kelt mitolojilerinden çok farklı, yeni bir özellik olduğuna dikkat çekmiştir. Güçlü simgesel değeri tahmin edilen baba-oğul ilişkisine yeğenin katkısı eklenir; arada yakın bir akrabalık bağı bulunmakla birlikte, dolaysız veraset yoktur; amcaya veya dayıya son derece yakın olan, onun özel sevgisini kazanmış ve –Guillaume d'Orange'ın yeğenleri gibi– sağlam bir bireyselliğe sahip yeğenler "mimli" şahsiyetlerdir. Bununla birlikte, yeğenle amca veya dayı, örneğin

"Gawain uyuduğunda, tombul genç kız da dostunun tatlı varlığıyla gevşeyerek uyuyakaldı." İşte o zaman Norgales Kralı kızını şövalyenin kollarında yakalar. (Paris, Arsenal Kütüphanesi, e.y. 3479.)

Roland'la Charles arasındaki ilişkiye muğlaklık gölge düşürür. İmparatorun tek yeğeni olan Roland'a şahsi bir görev verilmiştir, ancak "acaba sadece bir yeğen midir? Yoksa öz oğlu mudur?" (Bezzola). *Roland'ın Şarkısı*'nda sadece üvey babasına değinilen Roland, bir İskandinav sagasına göre, Charles'la kız kardeşi Gisele'in oğludur, ama bu ensest ilişki Fransız metinleri tarafından ancak XIV. yüzyılda doğrulanır. "Aşk çocuğu" olarak yeğen teması ise, Gottfried de Strasbourg'un anlattığı şekliyle Tristan'ın öyküsünde ön plandadır: kendisini evlat edinen bir çiftin büyüttüğü, İskandinav tüccarlar tarafından kaçırılan Tristan'ı, yeğeni olduğunu öğrenen Mark himayesine alır. Dayının kız kardeşinin oğluna beslediği sevgi o kadar güçlüdür ki, Tristan öz oğluymuşçasına, dünyaya kendisi bir vâris getirmek istemez... Gawain'le Arthur'un yeğeni Mordred arasındaki çelişkili ilişkide de muğlaklık hâkimdir. Arthur'un vefalı dostu ve samimi danışmanı, Arthur'un elinden eşini ve krallığını almak isteyen hain Mordred'e karşı koyar. Efsanenin bir yorumunda, Mordred, Arthur'la kız kardeşi, yani Kral Loth'un karısı ve Gawain'in annesi arasındaki ensest ilişkinin meyvesidir. Ama olay esnasında Arthur kimin oğlu olduğunu, dolayısıyla Anna'yla kardeş olduklarını bilmediğinden suçsuzdur.

Sürgünler

Ailevi alanın işlenmesinde sürgün bireyle onu sarmalayan ortaklaşalık ilişkisinin sorunlarıyla yakından ilişkilidir. Bilhassa kadınları konu aldığında ilginçtir: örneğin halasının oğluyla evlendiğinden son derece tatminkâr bir evlilik yapmış olan Pontieu Kontu'nun kızı. Ne var ki, kısır bir eş olduğundan, şerefini ve toplumsal geçerliliğini kaybederek bir fıçının içinde denize atılır ve Müslüman bir çevrede doğurganlığına kavuşur, bir mevki edinir. Kısırlıktan doğurganlığa geçişi, bedene saldırı, asla pişman olmayacağı bir cinayet girişiminin ihlali ve nihayet din değiştirmesi sayesinde gerçekleşir. Belki de dıştan evlenmenin onun için zorunlu ve verimli bir yol olduğuna hükmetmek gerekir, çünkü sonuç olarak, ait olduğu dünyayı bulmuştur; ailevi ve toplumsal çevresinin geçici olarak parçalanması gerekmiştir adeta. Öte yandan, sürgün birçok kez ensest ilişkilerin peşinde koşmanın sonucudur; *Kır Küheylan*'da babanın arzusu belli belirsiz ima edilir, Marie de France'ın *İki Âşık*'ında ise daha açıktır ("Birçok güçlü vasal onunla evlenmeye can atmış, ama kral izin vermemişti, çünkü ondan vazgeçemiyordu. Tek tesellisi oydu ve gece gündüz yanından ayrılmıyordu"), *Çolak Kız*'da ve *Anjou Kontu'nun Romansı*'nda ise sapık talep son derece belirgindir.

Saray aşkı ve kıskançlık

Ev ortamındaki gerginliklerin devindirici güçlerinden biri –önemli biri– saray aşkının kurumsal yönüne dayanan kıskançlıktır; bu son derece hayali kurgu yasağın kendi unsurlarından yararlanır, çünkü burada aşkı hem tehlikeli hem de mümkün kılan kocadır. Arthur dünyasında kral figürü sonuçta pek lekelenmemiş olsa da (aslında aldatmanın romansı olan *Arabalı Şövalye*'de Arthur katiyen kıskanç, hatta şüpheleniyormuş gibi görünmez), XIII. yüzyıldan itibaren aldatmanın özel hayat üzerindeki etkileri görülmeye başlar: *Coucy Şatosu Sahibinin Romansı*'nda, kıskanç koca karısına, haçlı seferinde ölen âşığının ilaçlanarak korunmuş kalbini yedirir; *Ignauré'nin Öyküsü*'nde on iki kocanın intikamı parodi niteliğinde bir abartıdır; *Vergy Şatosu Sahibesi*'nde düşesin kıskançlığı aşkın aşağılanmasına yol açar; bilhassa *Flamenca*'da kıskançlık marazi bir görünüme bürünür, kıskanç beden bozuk, itici, kabadır.

Suçlanan kadınlar

Masal geleneğinde çok yaygın biçimde işlenmiş olan bazı ailevi senaryolar Ortaçağ'da o kadar çok sayıda romantik öyküye konu olmuştur ki, hayali düzlemde, sırf ev ortamının üzerine çöken tehditlerin kalkmasıyla her mutlu sonun sağladığı türden bir rahatlama bile olsa, bir geleneğin kabulü çerçevesindeki bir eğlenceden çok daha farklı bir katkıda bulunmamış olmalarına imkân yoktur: örneğin, suçlanan kadınlar teması yatak odasını, bilhassa suçlu mekâna dönüşen loğusa odasını kuşatan iftiranın, bir çocuğun doğumunu gayrimeşruiyetle, hatta hilkat garibeliğiyle damgalaması; kayınbiraderi tarafından arzulanan iffetli kadının uğradığı iftira, önce hırpalanıp sonra tekrar saygınlığına kavuşması; aile topluluğundaki değişmez roller, reddedilen talibin kocanın erkek kardeşi olması ve nihayet, bir hastalığa yakalanıp suçunu itiraf ettikten sonra bizzat iftiranın kurbanı tarafından iyileştirilmesiyle düğümün çözülmesi. Herkese ilan edilen, topluluğa malolan itirafın, ince ince araştırılan suçlu arzunun itirafının önemi üzerinde ne kadar dursak azdır; hatta bu itiraf öykünün nihai yapısında, örneğin *Florence de Rome*'da, saplantılı tekrarlara yol açabilir. Doğaya aykırı aşk suçlamaları yaygındır; halk efsaneleriyle aralarında bağlantı kurulabilirse de, genelde cinselliğin ve cinsel hayalin geniş temsili içinde yer almalıdırlar. *Kuğulu Şövalye*'de Kraliçe Beatrix ikizleri olan bir kadını çekiştirir, kendisi ise altız doğurur. Daha geç bir döneme ait *Theseus de Cologne* öyküsünde kraliçe biçimsiz vücutlu birine güler, kendisi bir hilkat garibesi doğurur ve reddettiği bir talip tarafından, bir cüceyle ilişki kurmuş olmakla suçlanır. Öfkelenen

Bir Şövalyenin Hanımını Ziyareti, XV. yüzyıl. (Chantilly, Condé Müzesi.)

koca karısını diri diri yakılma cezasına mahkûm eder, ancak Tanrı bebeğe güzellik bahşeder, cüce de teke tek çarpışmada iftiracıyı yener. Kaderleri annelerinin suçlanmasına bağlı olan çocuklar küçük yaşta meşru aile ortamından kovulur, kendilerini sefil birer yabancıya dönüştüren kadere boyun eğerler.

Aile topluluğunda erkek kardeşler

XII.-XV. yüzyıllar arasında kurgu edebiyatında çoğunlukla ikiz olan iki erkek kardeşli aile kalıbına sık rastlarız; bu kalıp, iki iktidar sahibini, aynı özel alanı paylaşan iki kişiyi karşı karşıya getiren temel çatışmaya ideal bir çözüm getirir. Eski çifte doğum

bilmecesinden yararlanan (gayet iyi temsil edilmiş bir bütün olan) kardeş öyküleri feodal toplumun küçük kardeşlere yoksunluklarla dolu bir dünya sunma özelliğine cevap verir adeta; öyküler, kardeşlik yapısına ikizlik kalıbını uygulayarak, engellenmiş kardeşe bir eşitlik, benzer bir başarı, hatta üstünlük kazandırır, çünkü bazen, Benzer'inin tam onayıyla onun yerini alır.

Uydurma ikizlerin yer aldığı bazı öykülerde ikizlik simgesinin kullanımı, gerçek kardeşlere dair öykülerde söylenmeye cesaret edilemeyen kazanımların ima edilmesine imkân tanır. Benzer'lerin kaynaşması bu durumda bir çözümdür, çünkü feodal dünyayla bütünleşmiş olan ikizler, en elle tutulur gerçeklere bağlı, değer arttıran bir işlev kazanırlar. Bu kardeşlik kalıbını konu alan kurgu eserler, ciddi gerginliklere değinir ve "toplumsal tedavi" bağlamında yorumlanabilir (G. Duby). Satır aralarında son doğanların haklarının aranmasını okursak, birlikte varoluşun ve benzerliğin yaşanması gerektiğini kanıtlar. Benzer, kimliği tehdit etmez olur, yaşama hakkı elde eder. Özdeşliğin en temel anlamı üzerine kurulu olan ve Tıpatıp Benzerliğin işlendiği Ortaçağ kurgu eserleri, bireysel bilince özgü bir hayaller bütününü akla yatkın hale getirir.

Ortaçağ kardeşlerinden bazılarının başından kanlı olaylar geçer: özellikle Oidipus'un torunlarının hikâyesini konu alan *Thebai Romansı. Athis ve Prophilias'ın Romansı*'nın önsözünde özetlenen Romulus'la Romus'un hikâyesi XIII. yüzyılda, daha feodal bir bağlamdaki *Florence de Rome;* hepsinde duvarlar uğruna savaşılır, iktidar *zorla* ele geçirilir, bu uğurda ölünebilir. Nefretin, iki kardeş kalıbı sayesinde dolaysız biçimde ortaya konan bir soruna bağlı olarak ifade edildiği bu öykülerde kardeşlerin daima biri büyük, biri küçüktür ve kavganın sebebi, her defasında küçük kardeşin hakları karşısında ağabeyinkilerdir. Kardeş katli, asla ikizler arasında değil, ağabeyle küçük kardeş arasındaki bir çarpışmanın sonucudur.

Buna karşılık ikizler daima örnek alınacak kardeşler olarak gösterilir. Çoğu kez insani ve toplumsal bir çerçevenin dışına atılmışlığın kurbanıdırlar, öyküler adım adım sosyalleşmelerini anlatır. Anneleri –*Guillaume d'Angleterre*'de İngiltere kraliçesi, *Valentin ve Orson*'da Pepin'in kız kardeşi Güzel Helene ve başkaları– sürgüne gönderilir, çocuklar da çoğunlukla vahşi bir ortamda dünyaya gelip annelerini kaybederler; ya bir hayvan tarafından büyütülürler ya da kökenlerinden farklı bir haydut veya tüccar dünyasına girerler. Anneyle birliğin eski tarzların izini taşıdığı görülür: Güçlü bir anne yöneliminin kılavuzluk ettiği

ikizler göbek bağıyla annelerine bağlı kalırlar; bunun en belirgin örneği, Güzel Helene'in kesilen kolunun oğlu Bras'nın bedenine bağlı olarak canlı kalması ve çocuk ergenlik çağına geldiğinde, öykünün bütün serüvenleri tamamlandıktan sonra, hep bir yadigâr olarak taşıdığı kolun, kardeşi müstakbel Aziz Martin tarafından mucizeyle annenin bedenine tekrar bitiştirilmesidir.

Bu öykülerde kurtuluş ve kavuşmalar sıklıkla, en çok da eski saygınlığının anneye geri verilmesiyle yaşanır. İkizler, ebeveyn-çocuklar çekirdeğini birleştiren temel unsurdur ve daima tek unsur olduklarından, hikâyeleri çoğunlukla merkezcil bir yapıya sahiptir; parçalanmış aile çekirdeğinden birleşen çekirdeğe doğru ilerler. Buna karşılık çocuklar, tekrar kavuştukları kimlikleriyle daima tutarsız bir ismi korurlar –*Valentin ve Orson*'un bir yorumunda bir ayının büyüttüğü Orson'un adı *Nameless*'tır (Adsız) ve hep öyle kalır– sanki doğumlarındaki muamma ve ortaklaşalığın dışına atılmış olmaları yüzünden, adlandırılamaz bir şey kalır... İkiz öyküleri kültürlüleşme öyküleridir: ikizler anneleriyle babalarını bulmadan önce kardeş olduklarını anlamalıdırlar. *Valentin ve Orson*, önceden kültürlüleşmiş olan kardeşin vahşi kardeşi fethedişinin özellikle ilginç bir sürecini sunar; Valentin'i senyör konumuna getiren bir tür bağlılığın belirtisidir: Orson, "ellerini kardeşi Valentin'e uzatıp işaretle özür diler ve bundan böyle ona itaat etmek, onu memnun etmek istediğini anlatır. Yine işaretlerle, hayatında bir gün olsun, şahsıyla veya mallarıyla ilgili olarak ona saygıda kusur etmeyeceğini bildirir."

Açıkça görünen bir çelişki ikizlerden birinin daha büyük olması ihtimalidir. İkizlerin durumu, olabilecek en eşitlikçi durumdur. Bununla birlikte, *Guillaume d'Angleterre*'de birinin büyük olduğu açıkça belirtilir; Beauvaisis gelenek hukukunun bir maddesi, bir kadının, iki erkek çocuğundan hangisinin büyük olduğunu belirtmesi gerektiği durum hariç, kadınların tanıklığının kabul edilemeyeceğini belirtir: "Kadınların tanıklığı olmasa, hangisinin büyük olduğunu bilmenin yolu olmayacağından, *bu durumda* kendilerine inanılması gerekir."

"Dişi ayı çocuğu çok seviyordu; bir yıl boyunca onu emzirdi. Bebek bu besin yüzünden vahşi bir hayvan gibi kıllandı, eti çiğ çiğ yiyordu..." *Valentin ve Orson.* (J. Bourdichon tarafından resimlenmiş elyazması, XV. yüzyıl, Paris, Güzel Sanatlar Okulu.)

Kurgusal ikizlik

Simgesel ikizler gerçek ikizlerin abartılmış halidir. İkizliklerinin kaynağı, ikizlik sözleşmesi ve geçerliliğini sınama yöntemleri farklıdır. Buna karşılık, cemaate yararlı insanlar oluşları ve ideal, örnek alınacak, hiç sarsılmayan dayanışmaları aynıdır. Bu ikizler insan yapımıdır, çünkü ikizlik belirli koşulların ürünüdür: Tarihçilerin iyi bildiği kardeşlik belgelerine benzer bir sözleşme onları temelli birbirine bağlar. Oysa bu sözleşme tama-

men duygusal nitelik taşır, taraflar arasında kan bağı yoktur, hemşeri de değildirler; Ami ve Amile'in memleketleri Berri ve Auvergne, Athis ve Prophilias'ınkiler Roma ve Atina, bir XV. yüzyıl öyküsünde de Algarve ve Kastilya'dır. Karşılaşmanın ilk anlarından itibaren ilişkileri açık bir sözleşme kalıbıyla mühürlenir ve ifadesi bazen çok katıdır: "Tanışmaya başladıklarında, birbirlerine kusursuz bir sevgiyle bağlanarak sağlam bir birlik ve dostluk kurdular, ölümden başka hiçbir şeyin onları ayıramayacağına dair birbirlerine yemin ettiler. Çünkü Yüce Tanrı'nın iradesi dışında, böylesine bir sevgi ve dostluğun olduğu yerde nefretin olması imkânsızdı" (*Kastilyalı Olivier*'yle *Algarveli Artus'un Hikâyesi*).

O günden itibaren, sözleşmeyi yapanlar tıpatıp benzer bir görünüm sunacaktır; yüz hatlarının aynen tekrarlanması ve birbirine karışması ihtimali, sözleşmenin sonucu olarak gösterilir. Anne-baba bile iki oğlanı birbirinden ayırmakta güçlük çeker. Öte yandan, bir sözleşmenin geçerli olabilmesi için sınanması gerekir; çoğunlukla, tanınmasını sağlayacak bir işarete dayanarak Benzer aranır, çünkü ayrılık dayanılmazdır.

Yine de temel sınav, kazanılacak kadındır; Athis kendi müstakbel karısına sırılsıklam âşık olan Prophilias yararına bir kurnazlık düşünür: hem genç kızla kendisi evlenir, hem de onu aylar boyunca geceleri Benzer'ine teslim eder. Sınav çocukların, daha doğrusu çocuklarının kanının bağışlanması da olabilir; bu tür bazı öykülerde cüzama yakalanan ikizlerden biri, kardeşinin çocuklarının kanı sayesinde iyileşir: geleneksel kan değiş-tokuş törenlerine anıştırma, sözleşme söyleminin ve kayıtsız şartsız sadakat sözleşmesinin tekrarlanan işareti.

Kardeşler ve iktidar

Gerçek veya çağrışımsal ikizler daima iktidar sorunlarıyla bağlantılıdır; görünürde tamamen ailevi olan bu tür ortaklıkları, toplumsallıkla ayrıcalıklı bir bağın merkezi olarak görebiliriz. Oidipus'un oğullarıyla Roma'nın kurucusu olan kardeşler açgözlülüğün kurbanı olmuşlardı; buna karşılık Ortaçağ ikizleri krallıkların refahına, gelişmesine bağlıdırlar. Karizmatik Claris ve Laris çiftinin beslediği Arthur toplumu, fetihlerini epeyce genişletir. Edebi kardeşliğin dinamik bir işlevi olduğundan, Ortaçağ edebiyatında içinden çıkılması güç Benzer sorunu dayanışma eylemleri bağlamında çözülmüştür ve Benzer burada kişinin sağlamlaşmasıdır. Ne var ki, ikizler birlikte iktidardan vazgeçebilirler de. Ami ve Amile, son yıllarını Lombardiya'da dindar bir hayat yaşayarak geçirirler; Valentin ve Orson ise günle-

rini neredeyse aziz hayatı yaşayarak noktalarlar. Mal mülkten serinkanlılıkla vazgeçmek, tehlikeli bir rekabetin tohumlarını yok etmenin en iyi yoludur. XV. yüzyılda Burgonya sarayının emelleri üzerine kurulu vatan romansı *Kastilyalı Olivier'nin Hikâyesi*'nde bile, büyük evlat konumundaki kardeş bütün krallıklarını kardeşine devrederek hızla sahneden çekilme iyi niyetini gösterir.

Gerçek veya kurgusal kardeşlik, nefretin tersine dönüşü olarak, her şeyin mükemmel ve örnek olduğu öykülerdeki yüceltilmiş, gizli çatışmalara tatmin edici bir çözüm olarak hissedilebilir. Başlangıçtaki bölünmezliğin ve ortak bir rahmin paylaşılmasının aktarımı: ikizler dünyaya bir uzlaşma, sağlam ilişki, birliğin yeniden kurulması havası yayar; simgesel türdeşleri de aynı ütopyalardan kaynaklanır.

Harem

Lirik eserlerde ve anlatılarda, harem diyebileceğimiz şeyi, yani kadınların ayrı bir mekânda toplanmasını, sadece kadınlara ait hücreleri canlandırmamıza yarayacak çok sayıda kaynak mevcuttur: kadınların iplik eğirirken söyledikleri şarkılar, kahramanlık şarkıları, romanslar ve hatta daha geç dönem edebiyatında kadınların hikâyeler anlattıkları toplantılar. Ev toplumu bünyesinde bu grupların yapısı, işlevi nedir? Kadın gruplaşmalarında sabit eğilimlerden yararlanılır; XIII. yüzyıldan XV. yüzyıla tarihsel bir bakış, bir yandan belirgin veya örtük biçimde kadınlara özgü bir alanın açılışını, öte yandan öyküsel yapı içindeki işleyiş kurallarını görmemizi sağlar. Sabitlerin ve değişkenlerin oluşturduğu ağın ortaya koyduğu yapısal süreklilik hareme, mekânı ve başoyuncuları görece sabit bir ev birimi görünümü kazandırır. Peki, bu mekân ve başoyuncuların değişkenlik veya değişmezlik sınırları nedir? Haremin ayakta durmasına veya dağılmasına imkân tanıyan koşullar nelerdir? Bu sorular, (yalnız kadına, iki kadına veya bir kadınlar topluluğuna ait) bir özel alanın, ortaklaşa alanla veya en azından özel hayatın kalabalık yönüyle ilişkilerini yakından ilgilendirir.

Mekâna ilişkin veriler seyrek ve çoğunlukla anıştırmalıdır; buna karşılık, içerideki dünyayı dışarıdaki dünyadan ayıran bir sınırın algılanışı vurgulanarak ifade edilir; kadınlara ait alanın iç zamanı, konumunu belirleyen dış zamansallığa karşı koyar. İplik eğirirken söylenen şarkılarda sınır kavramı, kadının bağımlılık durumuyla ve korkulan, olmuş bitmiş bir evlilik kurumu karşısında duyulan potansiyel isyanla kendini gösterir; zaman bekleyişin zamanıdır ve umutsuzca içsel bir zamansallık

vurgulanır. Bazen, örneğin *Anjou Kontu'nun Romansı*'nda, kadınlar özel alanları tehdit altındaysa bu alanı ihlal eder, başka bir yere doğru yayılırlar, kendilerine ait bir alanı ve aynı zamanda hem özdeş hem de yeni bir zamanı baştan yaratırlar. Bazı durumlarda, kadına ait alanın sınırlarına tecavüz edildiğinde hareketi yapan, *Menekşenin Romansı*'ndaki Güzel Euriaut'nun hanımı gibi lanetli bir kadındır.

Buna karşılık, *Kuğulu Şövalyenin Şarkısı*'nda sinir kavramına çok değer verilir, çünkü bu sınırın içinde soyun kalitesinden sorumlu kadınlar bulunmaktadır; erkeğin meşru ama sadece geçici olarak girebileceği bir mekân ve ortamda anne-kadın konumu yüceltilir; ev halkının kadın üyelerinin çeşitli işlevleriyle (hanım, hizmetçiler, dadılar) sahnede boy gösterdiği durumlarda mekâna ait hiçbir değinmede bulunulmaması çok anlamlıdır. Bu, çocuğun ilk eğitimini aldığı, ayrımın işlevsel olduğu bir dünyadır ve bu dünyada haremin iç zamanıyla dış zaman, yani erkeklerin zamanı, karşılıklı üreticilik içindedir.

Daha ileriki bir tarihte, tamamen sözel bir ilişki yapısındaki –*Decameron*'un mirasçısı ve XVI. yüzyılda gelişen bir tarzın habercisi olan– *Öreke Kelamları*, yazarın şöyle tasvir ettiği gece toplantılarının meyvesidir: "Geçen yıl, Noel'le Nur Yortusu arasındaki uzun gecelerden birinde, akşam yemeğinden sonra, yakın komşum sayılabilecek, oldukça yaşlı bir genç kızın konağına gittim; oraya sık sık sohbet etmeye gitmeyi âdet edinmiştim, çünkü civardaki birçok komşu kadın da iplik eğirip sohbet etmeye oraya gelirdi; neşeli konuşmaları benim için teselli ve zevk kaynağıydı." Anlatıcının kaydetmesi gereken kadınların sözü, gruba belirgin bir özellik yükler; söz bir sınır olarak kendini sunar; kasıtlı olarak erkek camiasından korunarak oluşturulan kadınların sözü, neredeyse sihirli bir bilginin ve toplumsal dünyanın bir şekilde üstlenilişininin ifadesidir. Burada haremin zamanı kapsayıcıdır, açıkçası bir rahimdir.

Destan anısı. Boccaccio, *Din Adamları ve Soylu Hanımlara Dair*. (yak. 1403, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 598.)

Bazı durumlar özellikleri değişen (romansların aristokrat dünyasından gece toplantılarının kırsal dünyasına) kadın başoyunculara mahsustur; bu başoyunculara yüklenen hareketler ve bilhassa söyleme eylemi mekânsal, duygusal veya geleneksel bir kapanmanın işaretleri olarak değer taşır. Düzeni edebi kuralların işleyişini açığa çıkaran, işaretler üzerine kurulu bu yapı, mekâna ait ender işaretlerin yerini alır. Örneğin iplik eğirirken söylenen şarkılarda kadınların özel alanı bir tahayyül, kullanılabilirlik, bekleyiş ve sırdaşlık mekânı olarak ortaya çıkar. Görsel dekor kıt olmakla birlikte, hareket dili düzeyi (sözel işaretler),

"Yaşlı kadın onu açtığı deliğe götürdü; kont gözünü deliğe yaklaştırdı ve sağ göğsünün üstündeki menekşeyi gördü..." *Menekşenin Romansı.* (XV. yüzyıl, Paris, Ulusal Kütüphane.)

iki ayrı alanın varlığını ortaya koyar: kadınların özel hayatına ait alan ve diğeri; kadınların alanı diğerine bağımlı olarak vardır ve her şeyi ondan bekler. İplik eğirirken söylenen şarkıların kadın kahramanları bir eşikte, otoriter yasalar dünyasından kopuşun eşiğinde yaşarlar adeta. Dekorlar bakışların aştığı başlangıç engelinin varlığına işaret eder: kule penceresi veya mazgalı, içeride ve dışarıda buluşma noktaları. Buna karşılık açık bir mekân olan meyve bahçesi, çoğunlukla bu lirik anlatımda özel alanın dağılacağını, haremin parçalanmış olduğunu gösterir. Âşığı Güzel Beatrix'le meyve bahçesinde buluşup kaçırır onu.

Bir başka sabit öğe de, kadınlar topluluğunun, bir tür geri çekilişin işareti olan belirli faaliyetleridir. Kadın kahraman sık sık durup beklese de, bazen okuyarak kendi içine kapansa da, hem lirik şiirlerde, hem de *Guillaume de Dole*, *Hırsız Kuş* ve *Anjou Kontu'nun Romansı* gibi romanslarda en çok söz konusu edilen, kadınların işleridir. Kadınlar otururak dikiş diker, şarkı söyler ve konuşurlar; bazen mekân ve zaman düzenlenişi, haremde ortaklaşa hafızanın işlevine yansır. Örneğin Guillaume'un annesi ve kız kardeşi tek başlarına, iplik eğirirken söylenen şarkılara özgü bir durumu oynarlar; Lienor imparatorun ulağını karşılarken söylediği şarkıda, oturmuş nakış işlemektedirler. Aynı şekilde, *Öreke Kelamları*'ndaki altı gece toplantısı boyunca nesnelerin tek-

Boccaccio, *Ünlü Soylu Hanımlara Dair*. Marcia, bir ayna yardımıyla kendi portresini büyük bir ustalıkla çizer... (XV. yüzyıl, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 598.)

rarı çarpıcıdır; gece toplantılarının her biri, el işlerinin hatırlatılmasıyla başlar ve biter: "... hepsi örekelerini, ketenleri, iğlerini, örneklerini ve zanaatları için gerekli bütün gereçleri getirdiler."

Öykülerde daha ziyade haremin sürekliliği, kuruluşu veya dağılması, ev toplumunda dadılık görevi yapan birbirine zıt kadın figürleri aracılığıyla anlatılır. *Anjou Kontu'nun Romansı*'nda, *Menekşenin Romansı*'nda bu işlevsel figürler örnek bir dayanışma ya da mutlak bir fesatlık sergiler. İlk öyküde genç kız dadısıyla birlikte baba evinden kaçar. İki kaçak, yoksul bir kadının evine saklanıp dua ederek, çalışarak yaşarlar, her ikisi de nakışta ustadır. Yeniden kaçmak zorunda kalırlar; bu kez, bir şato sahibinin iki kızına nakış öğretmenliği görevi verilmiştir kendilerine. "Kadıncağız" diye anılan ve genç kıza "kızım" diye hitap eden dadı sırdaştır; kaçışı planlayan, evin yönetilişini bilen, yanlarında götürecekleri altın ve gümüşleri hazırlayan odur. Yatak odaları ormana açılan bir meyve bahçesine bakar. Daha sonra, fesat üvey anne dünyaya bir hilkat garibesi getirdiğini söyleyerek iftira ettiğinde, öykünün kadın kahramanına bebeğiyle birlikte bir kuyuya atılma cezası verildiğinde, dadı kederinden ölür; dadının simgelediği örnek anne figürü, ensest tehdidinin ve iftiranın, aslında bütün kadınlar topluluğunu etkilediğini ima eder. Kadın-birey temelde gruptur, çünkü başka öykülerde olduğu gibi, bu öyküde de grup kadın çiftlerden oluşur; Konstantinopolisli Güzel Helene'in yerini iki kez bir başka kadın (dublörü) alır ve onun yerine yakılmayı kabul eder. Öte yandan, *Anjou Kontu'nun Romansı*'nda el işleri tekrar tekrar karşımıza çıkar: kadınlar, çalışmaları sayesinde geçimlerini sağlayıp barınırlar; güvenliği ve ortaklaşa hayatla tekrar bütünleşmeyi sağlayan da, şato sahibinin kızları olan iki küçük çırağa bilginin aktarımı işlevidir. Böylece harem tekrar kurulur; birliğin, hareketin hatırasıyla korunan gezgin bir haremdir bu. Kadınların kapalı alanı ihlal edilme tehlikesi karşısında dağılır, kendine yeni bir özgürlük alanı arar, göç etmek zorunda kalır ve sonunda yeni bir özel, kapalı alanı fetheder. Harem, yer değiştirme ihtimali sayesinde, bir başka yerde kök salar.

Menekşenin Romansı aksine haremin parçalanmasını gösterir. Kapalı alana tecavüz edilmesine yardımcı olan dadı, mahrem kadınlar topluluğunda dayanışmanın bozulmasını temsil eder: erkekte arzunun uyanmasını bekler, aracı olur, özel işaretin –menekşenin– sırrını genç kızdan zorla öğrenir, sonra duvarı deler; simgesel duvarın dayanıksızlığı, kadınların uyumlu çoğulluğu olan haremin ütopik değerlerinde bir çatlağa işaret eder.

Öreke Kelamları'nda aristokrat ev halkı anlamında ev toplumunun dışına çıkılır görünürde; ancak günün birinde sahnede boy göstermeye karar veren bilge ve tecrübeli kadınlar ("aramızdan biri yüksek sesle bölümleri teker teker okuyacak, bir araya toplanan bütün kadınlara ezberletecek"), özdeyişleriyle ve gündelik tecrübelerden edinilmiş yorumlarıyla ev toplumunu yönetmeye koyulurlar. Aralarından bazılarının gizli ilimlerle ilişkisi olduğundan, toprağı verimli, hayvanları doğurgan kılmak için kullanılan çok eski yöntemlerle batıl inanç ağırlıklı yöntemleri birleştirirler; bunlardan biri, kâbusları uzaklaştırmak için bir yöntemdir. İnzivaları faal bir dinlenme süresine ve ortaklaşa bir törene bağlı olduğundan, tekrar unsuru hâkimdir; geçmişi, şimdiyi ve geleceği birbirine bağlayan devirsel bir zamanın parçası söz konusudur. Örgütlü bir toplum yapısına sahip –dönüşümlü olarak seçilen bir kadın başkan, günden güne büyüyen kadın dinleyici kitlesi, kayıtları tutan bir sekreter– bu kırsal çevreye ait kadın gruplaşması gizli bir bilgiye sahiptir; açıklayıcı belirtilerin bolluğu, çözdükleri "işaret"lerin karşılaştırılması, gizli anlamını açığa çıkardıkları görünümlerin okunması bunu kanıtlar. Grubun birliğinin temelinde bu bilgi aktarımı vardır, çünkü sırlar sadece kadınlara açıklanacaktır: "... hepsi, gerçek birer Tanrı kelamı olan sözleri için Abonde hanımefendiye çok teşekkür ederek, öğrendiklerini asla erkek milletine aktarmayacaklarına, nesilden nesile devam ettirmek ve geliştirmek üzere kendi cinslerinden olan herkese yayacaklarına söz verdiler."

Böylece harem gelecekteki haremlerin yaratıcısı olabilir; toplumsal oluşumun sorumluluğunu haremin otoriter ve düzenleyici sözü üstlenir; harem, hayvancılıktan cinsel ilişkiye, karı-koca kavgasından duygusal ilişkilerin büyüyle yönlendirilmesine, bireysel ve ortaklaşa hayatın bütün alanlarında bir denetim kurma çabası içindedir: "Bir kadın kocasının, çocuklardan birini ötekinden çok sevmesini istiyorsa, köpeğinin kulaklarının iki ucundan birini kocasına, diğerini çocuğa yedirdiği takdirde, birbirlerini o kadar çok seveceklerdir ki, birbirlerinden ayrı varolmayacaklardır." Harem, sihir ve kehanet işlevini şevkle üstlenir; "sekreter" bunu gayet iyi anlamıştır: "Bundan böyle dünyanın kendileri tarafından yönetilmesi gerektiğine inanıyorlardı..."

Bazı dayatılmış durumlarda sınırlarla çevrilmiş olan haremin kendisi de sınırlar yaratabilir, ortaklaşa alanı verimli kılabilecek güçlü bir içerisi-dışarısı diyalektiğini harekete geçirebilir.

Burada harem egemen bir annelik statüsü kazanır. XIII. yüzyıldan XV. yüzyıla maruz kalınan, bozulan veya istenen bir hapsoluşun zıt görünümleri olan harem, daima söz, felaket veya iktidarla çevrilidir, ama kendisini –kopuş halinde bile– ev toplumunun zorla ele geçirilemeyen birimi olarak koruyan, yeniden biçimlendiren, oluşturan bir diriltici güce sahiptir.

Çiftin mahremiyeti

Karı-kocanın gündelik ilişkisi XIII. yüzyıla kadar çoğunlukla basmakalıp biçimde tasvir edilirken, XIV. ve XV. yüzyıllarda, bilhassa kuralcı metinlerde incelikle tasvir edilir. La Tour Landry Şövalyesi'nin emirleri, "özellikle başkalarının yanında" kocasına itaat etmeme eğiliminde olan kadınlara yöneliktir, ama ardından şunu da ekler: "Mahremiyet içinde baş başa kaldığınızda, kendi istediğinizi söylemekte veya yapmakta, usulüne uygun şekilde, daha serbest davranabilirsiniz..." Böylece, ilişkilerin daha samimi ve serbest hale geldiği bir özel alan, bir özel hayat dilimi tanımlanır; adeta evin diğer sakinlerinin yanında nezaket ve saygı görüntüsü sergilemek gerekir; bu görüntü kendi kendini yalanlamamalıdır, ama daha az kısıtlı bir söz hakkı edinebilir. *Paris Ev Yönetimi*'nde karı-koca samimiyetine ilişkin güzel örnekler bulunur: Kocası, genç gelinin bir sorusuna cevap verirken, ona –mahrem bir anda– kendisini tatlılıkla ıslah etmesi ricasında bulunduğunu hatırlatır: "Hatırlıyorum, yatağımızda benden alçakgönüllülükle bir şey istemiş, Tanrı aşkına sizi yabancıların veya hizmetkârların yanında tatsız biçimde azarlamamamı, onun yerine her akşam odamızda eleştirmemi, gün içindeki veya geçmiş günlerdeki hatalı davranışlarınızı veya saflıklarınızı hatırlatmamı, nasıl davranacağınızı söylememi, bu konuda öğütler vermemi rica etmiştiniz; o zaman benim öğütlerimi izleyerek davranışınızı mutlaka değiştireceğinizi ve benim sizden istediklerimi elinizden geldiğince yapacağınızı söylemiştiniz."

Paris Ev Yönetimi'nin "Beşinci madde"sinde tanımlanan mahremiyet hiyerarşisi, merkezi koca olan merkezcil bir ilişki alanıdır: "[...] kocanızı bütün yaratıklardan çok sevmeli ve samimi olmalı, iyi ve yakın can akrabalarınızı ve kocanızın akrabalarını orta derecede sevmeli ve samimi olmalı, bütün diğer erkeklerden uzak durmalı, münasebetsiz ve aylak delikanlılardan kesinlikle uzak durmalısınız..." Sevgi dolu bir karı-kocalığın tasviri, "Yedinci madde"de bir tabloyla netleşir; burada bedenle birlikte her iki cinse yüklenen görevlerin ve verilen alanların dağılımı önemli yer tutar. Bedene gösterilen ihtimam, kadının kocasına "memeleri arasında" sunduğu huzur, bazı çocukların ken-

La Tour Landry Şövalyesi'nin "henüz çok küçük ve akıldan yoksun..." kızlarına hitaben yazdığı kitap böyle başlar. (XV. yüzyıl, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 1190.)

dilerini sevmeyi bilenlere, yanlarında "sevgiyi, nezaketi, samimiyeti, mutluluk ve zevkleri" buldukları için, bazılarının da "büyülenme" dediği şeyi buldukları için bağlanmalarına benzetilebilir. *Paris Ev Yönetimi*'nde bu büyüleyici samimiyet hararetle salık verilir ve kadınlara köylülerin şu atasözü hatırlatılır: "Namuslu adamı evden kaçıran üç şeydir: çatısız ev, tüten baca, kavgacı kadın."

Toplumun mekân ve zamanında kadın

Yerli dilde yazılmış kuralcı metinler, bilhassa kadınlara hitap eden ve toplum içinde uygun kabul edilen bir görevi yerine getirebilecek insanlar yaratmayı amaçlayan metinler, bireyin ortaklaşalık tarafından ne kadar kuşatıldığının iyi bir ölçütüdür. Kadından, ortaklaşa hayata sunulan kendi suretini özel hayatında hazırlaması ve özellikle de, suretinin başkalarının bakışlarına fazlaca maruz kalmasından kaçınması beklenir. Özel hayatın (beden, uyku, söz) kötü kullanımı ortaklaşa hayatın çarklarını da olumsuz etkilediğinden, kadın, özenli bir düzenlemeye hazırlanması gereken bir araçtır .

Kadına hitap eden bu öğütlerden *Hanımların Cezalandırılması*'nda yer alanlar, görgü kurallarıyla, sosyal davranışlarla ve özel hayatın sınırları içinde, daima geniş bir topluluğun bakışını içeren kısıtlı bir özgürlük alanıyla ilgilidir. Kadının konumu

"İşte bu yüzden, kocanızın bedenini özenle seviniz, çamaşırlarını lütfen temiz tutunuz, çünkü bu iş size düşer; dışarıdaki işlerle kocanızın ilgilenmesi gerekir; şuraya buraya koşuşturup yağmura, rüzgâra, kara, dona maruz kalarak, kâh ıslanıp kâh kuruyarak, kâh terleyip kâh titreyerek, beslenemeden, barınamadan, ısınamadan, uyuyamadan gidip gelmesi gerekir. Bütün bu zorluklara katlanırken ona umut ve teselli veren şey, dönüşünde karısının ona bakacağını, rahatlatıp mutlu edeceğini düşünmektir; sıcak bir ateş, ayaklarının yıkanması, temiz çoraplar, güzel gıdalar, güzel bir hizmet, beyaz çarşaflarda, beyaz takkeyle, sıcak kürklerle örtünerek uyumak, burada anlatmayacağım gizli ve özel aşklarla, oynaşlarla sevindirilmek ister. Ertesi gün de yeni çamaşırlar ve giysiler" (*Paris Ev Yönetimi*, "Yedinci madde").

naziktir; Robert de Blois, kadınların toplum içinde davranışlarını ayarlamalarının ne kadar zor olduğunu tereddütsüz, vurgulayarak belirtir: Sevimli ve kibar davrandıkları takdirde erkekler tarafından yanlış yorumlanma tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar; aksine, nezakette kusur ettikleri takdirde ise, kibirli olmakla suçlanırlar. Kadının attığı her adımda kusursuz olması ve sürekli olarak bedeni üzerindeki denetimini sergilemesi gerekir, çünkü daima bakışlara maruz kalır ve göz –bilindiği gibi– kötülük kaynağıdır. Örneğin, gizlemek istediği bir çirkinliği yoksa, yüzünü ne zaman açacağını kendisi değerlendirmelidir. Kilisede bile peçesini açmayı bilmeli, ama bunu dindarca bir tutum içinde yapmalıdır; gülmemeli, konuşmamalı ve bilhassa, her an bakışlarının yönünü denetlemelidir.

La Tour Landry Şövalyesi, *Kızları İçin Eğitim* adlı kitabında, henüz "küçük ve akıldan yoksun" kızlarına, "eski hikâyelerden bir ayna" sunar; genç dimağları ilgilendirebilecek canlı bölümlerden oluşan bir örnek erdemlilik kitabıdır bu. Robert de Blois'yı hatırlatan, ancak daha da vurgulanmış bir şekilde, kadın mizacının, bedenin iyi kullanımıyla ıslahı konu edilir; bedenin kullanımı günlük hayata ve topluluk törenlerine ait hareketlere ayrılan zamana aykırı düşmemelidir. Kitaptaki dindışı hayat kuralına göre, her şeye –bilhassa uyku ve yemeğe– ait zamanı gözetmek hayatın dengesinin temel taşıdır. Bütün faaliyetleri kapsayan, sabah akşam sergilenen dindarlık güzel bir uykunun kaynağıdır. "Yaklaşık sabah ve kuşluk duası saatlerinde, akşamları da, mevsime göre uygun saatte yemek yenmelidir"; hatta VI. bölümden çıkarılan ders, haftada üç gün oruç tutmanın da, nefsi terbiye etmek için yararlı olduğudur; bu bölümde anlatılan genç kız, "sabah akşam sefih ve düzensiz" bir hayat yaşar, ibadetini baştan savma yapar, dolaba gidip "çorba veya herhangi bir pislik" tıkınır ve gece anne-babası yattıktan sonra daha da *fazla* tıkınma güdüsüne karşı koymaz. Günlük hayata ait hareketlere ayrılmış zamanın tersine çevrilmesine ilişkin bu oburluk ve aşırılık, karı-koca hayatında da mutlaka devam edecektir. Zamanın kötü kullanımına bir başka örnek; genç yaştan beri sabah geç saatlere kadar uyumaktan çok hoşlanan, bu yüzden Missa duasını kaçıran, daha da vahimi, kendi kilise bölgelerinde yaşayan insanların da kaçırmasına sebep olan bir şövalyeyle hanımının hikâyesidir.

Topluluğun zamanını etkileyen bu özel hayat zamanı tasvirinde, kaçınılması veya izlenmesi gereken bir davranışın yeri, ahlaki davranışa ilişkin öğütlerle, görünürde anekdot niteliğin-

Kadınlar Krallığı'ndaki Hanımlar Kentinin mutlu hemşerileri. Christine de Pisan, *Hanımlar Kentinin Kitabı.* (XV. yüzyıl, Chantilly, Condé Müzesi.)

"... bu kadınların ölümsüz anısına ve gelecekteki bütün kadınlara atfen, *Öreke Kelamları* adlı küçük bir kitap." (XV yüzyıl, Chantilly, Condé Müzesi.)

"İlk bölümü niçin ve neden yazıldığını açıklayan *Hanımlar Kentinin Kitabı* böyle başlar..." (yak. 1405, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 607.)

deki hareket dilinin şaşırtıcı karışımı temelinde belirlenir. Örneğin kadının davranışları önemli bir yer tutar: "Missa ayininde ve başka zamanlarda dua okurken kaplumbağaya veya turnaya benzemeyin; boyunlarını uzatıp yüzlerini her yana çevirerek başlarını gelincik gibi hareket ettirenler kaplumbağaya veya turnaya benzer. Bakışlarınız ve duruşunuz, başını bir o yana bir bu yana çevirmeden dümdüz önüne bakan dişi av köpeği gibi sabit olsun. Dümdüz önünüze bakarak dik durun ve yana bakmak istediğinizde, bakışlarınızı ve bedeninizi birlikte çevirin."

İnsanın düzeni, bedene en yakın ilişkiyle topluluk karşısında verilecek hesabın adil bir dengeye oturtulmasına dayanır: buna karşılık, toplumsallığın kötü kullanımı da, ceza olarak bedeni etkiler. Sahte bir neşeyi barındıran beden cezayı da taşır: XXVI. bölümde, önemli kişilerle karşılaşmayacağı gerekçesiyle Meryem Ana Yortusu'na güzel kıyafetler giymek istemeyen kadın, bedenin kötü kullanımına örnek teşkil eder. Cezalandırılır, şişer, felce uğrar ve pişman olup herkesin duyabileceği şekilde, adeta günah çıkarır: "Güzel, alımlı bir bedenim vardı; herkes bunu söyleyerek beni pohpohlardı; ben de bu sözlerin verdiği zevk ve gurur yüzünden güzel elbiseler, süslü, güzel kürkler giyer, bunları dar, bedenime yapışık yaptırırdım; karnımdaki meyvenin bu yüzden büyük tehlikeler geçirdiği oluyor, bense bütün bunları dünyevi şan ve övgü uğruna yapıyordum. Çünkü beni pohpohlamak için, 'Bakınız şu güzel kadın bedenine, mükemmel bir şövalye tarafından sevilmeye layık!' diyen er-

Nerede dua edileceğini bilmek, "somut bir gizli yer" bulabilme, Ortaçağ kadınları için can alıcı bir sorundur. Bu konuda bazen aşağıdaki metinden anlaşılacağı gibi son derece bireysel öğütler verilmiştir: *"Zaman, yer ve bedensel duruş hakkında söyleyeceklerim birer kural değil, basit birer öneri ve öğüttür ve iyi nedenlere dayanır. Eskilerin bu konudaki kuralı bence düşündürücüdür: Herkes bir an önce arzusuna ulaşabilmek için kendine en uygun gelen yöntemi bulmalıdır. Birçok kişi gizli, karanlık, dar, hiçbir ses istemeyecekleri ücra bir yeri tercih eder. Eskiden bu kişiler mağaralara ve mezarlara giderdi. Ama bu, sizin gibi korkak kişiler için uygun değildir kızım. Bazıları da ferah, güzel, açıklık, gökyüzünü görebilecekleri yerleri tercih ederler; bu kişiler için meyve bahçeleri, çöller ve bahçeler uygun yerlerdir. Bazıları da hiçbir şeyden rahatsız olmayıp her şeyden yararlanırlar; ister rüzgârın veya nehrin sesi olun, ister kuşların ötüşü veya Tanrı'yı yücelten çanların sesi; Davut'un deyişiyle:* Laudate Dominum in tympano et chora; *birçok kişi için tensel haz olan şey bu kişiler için dürüst düşünceler ve inanç demektir. Az da olsa bazıları için düğünler, danslar, sazlar ve başka müzik aletleri, insanların güzelliği ve şıklığı, şarap, et ve şölenler kalplerinde yüce düşüncelere dönüşür; başkalarının zarar gördüğü şeylerden onlar yararlanırlar. Ayrıca, Tanrı'yı kusursuz biçimde sevenler için her şey iyilik etmeye bir vesiledir. İyi bir tüccar her malı kâra dönüştürür; iyi bir arı her çiçekte bal bulur"* (Anonim elyazması, Arsenal, 2176).

kekleri duydukça, kalbim mutlulukla dolup taşıyordu!" Bu pişmanlık sözleri sayesinde kadın eski haline döner; süslenme ve başkalarının bakışı konusunda daha ölçülü bir tutum benimser.

Her şeye uygun zamanı gözetmeyen kadın, ayrıca daima zararlı bir aceleciliğe, örneğin modayı yakalama telaşına kapılabilir: zamanı harekete geçirmek, saptırmak kadar tehlikelidir. XLVII. bölümde kilisedeki bir kadınlar topluluğu yer alır; aralarından birçoğu, yeni modaya uygun giyinmiştir. Piskopos boynuzlu salyangozlara, tekboynuzlulara benzediklerini kanıtlar kendilerine. Kadınlar, süs meraklarının, yapmacık ve özentilerinin, sinek avlamak için ağ ören örümceklerin stratejisine benzediğini anladıklarında mahvolurlar! Bununla birlikte, La Tour Landry Şövalyesi, uyarılarını duruma uyarlamayı da bilir: Bazen dünyaya ayak uydurup başkalarının yaptığını yapmak gerekir; "[...] çünkü mevki ve yenilik her yerde geçerlidir ve herkes ona kapılır." Mevsimlerle ilişkili bir çarpıtma olarak aşırı şıklık meraklı bir genç kızı ve bir delikanlıyı, son derece soğuk bir havada sağduyudan tamamen yoksun biçimde giyinmeye iter. "Mevsimin doğasına aykırı şekilde, pek vahşi ve eğreti giyinmekten" kaçınmak gerekir.

Edebe ilişkin öğütler, meşru olanla olmayanın titiz bir değerlendirmesine de kaynaklık eder: Batşeba, Kral Davud'un kendisini görebileceği bir pencerede yıkanıp taranırdı; bu zararlı teşhirciliğin sonuçlarını biliyoruz: "[...] bütün suçun temelinde, taranması ve güzel saçlarıyla gurur duyması yatıyordu; gurur zaten birçok kötülüğün kaynağıdır. Dolayısıyla her kadın saklanmalı, saklanarak taranıp giyinmelidir; güzel saçlarını, boynunu, göğsünü, kapalı olması gereken herhangi bir şeyini gurur vesilesi yapmamalı, başkalarına beğendirmek için göstermemelidir."

Saatin ve mevsimin gözetilmesiyle gereğince denetlenen bir bedenden, ölçülü, mevsim şartlarına ve sosyal koşullara uygun bir giyimden, yer yer, bilhassa şövalyeyle eşi arasındaki tatlı tartışmada, bedensel yakınlığa ilişkin öğütler çıkar. Daha hoşgörülü olan baba biraz dokunmaya izin verme eğiliminde, eşiyse son derece ihtiyatlıdır: "Burada hazır bulunan kızlarıma gelince, onlara öpüşmeyi, göğüslerin okşanmasını ve buna benzer teklifsizlikleri yasaklıyorum"; bu terimler, yoruma açık kurallara göre yakınlığın ne ölçüde yorumlanabileceğini göstermektedir. Daha XIII. yüzyılda *Flamenca*'da iki şekilde yorumlanabilecek teklifsiz tavırlar konu ediliyordu. Kral, "teklifsizce" elini genç kadının göğsüne koyar: "Yanında karısına sarılıp öptüğünde,

Senyör Archambaut'yu şereflendirdiğini düşünüyordu; kötü bir niyeti yoktu"; ancak, bedensel temas normal kabul edilebilse de, daima aynı anda bir sınırın ihlalini ima ediyor da olabilir.

Konutta ısı ve ışık

Arzulanan bir toplanmanın işareti ve (ateş ve ışığın, misafirperverlikleri yoruma açık olabilen Öbür Dünya yaratıkları tarafından sağlandığı durumlar haricinde) sosyalliğin merkezi olan ateş ağırlama kurallarının bir parçasıdır; ateşe en yakın yer misafire sunulur. Erec, Enide'in babasının, vasalın evinde misafir edildiğinde, herkes parlak bir ateşin karşısındadır. *Fabliau*'larda ısrarla belirtildiği gibi "parlak ve tütmeyen" ateş, hem maddi hem manevi sıcaklık sağlar, yolculuğun yorgunluk ve rahatsızlıklarını giderir. Karı-kocanın ateşe yakın bir minderin üstüne oturmuş, aile mutluluğu unsuru olarak sıcaklıkla birleşen, özenle hazırlanmış bir yemeğin tadını çıkardıkları sahnelerde, karı-kocalık imgesi büyük ölçüde birlikte yaşamanın imgesi olan ocağa odaklanmıştır.

Yoruma açık olan ışık veya karanlık, *fabliau*'larda yer değiştirme ve yanılmalara imkân verir; aristokrat öykülerindeki ütopik ışık bolluğuna karşılık, *fabliau*'larda ışık, gerçeklerin kıtlığına uygun şekilde azdır. Karı-koca hayatı imgesinde ışığın kullanımı bazen mahremiyet alanının, aşkların meşru veya gayrimeşru oluşuna bağlı olarak işgal edilmesinin işaretidir. Örneğin La Tour Landry Şövalyesi'nin kitabında, oyun masasında bir asilzadeyle soylu bir genç kız arasında çıkan tartışmada sesler giderek yükselir. Erkek partnerine, aklı olsa gece vakti erkekle-

Kibar Guiron. (yak. 1370-1380, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 5243.)

rin evine "mum ışığı olmadan onları yataklarında öpüp sarılmaya" gelmeyeceğini söyler. Daha sonraki bir bölümde, sefih kocası evde daima fazladan bir veya iki kadın bulunduran kadın, örnek bir davranış sergiler: kocası hovardalıktan, kendi iddiasına göre "tuvalet"ten döndüğünde, mum yanmakta, bir havlu ve ellerini yıkaması için su, onu beklemektedir. Burada mahremiyet mekânının karanlığa boğulmuş olması gayrimeşruiyetini, aydınlık olması meşruiyetini gösterir.

Fabliau'larda ateşle kadının ilgilenmesi, erkeği evden dışlamak için elbirliği yapan ve neredeyse başaran (M. - Th. Lorcin), kadir-i mutlak kadın efsanesini güçlendirir; *Evliliğin On Beş Nimeti*'nin kadın düşmanı dünyasında ateşle erkeğin ilgilenmek durumunda kalması, evindeki durumun pek kötü olduğu anlamına gelir. Kadına ve evliliğe saldıran yazılar dizisinde bu XIV. yüzyıl sonuna (veya XV. yüzyıl başına) ait öykü derlemesinde söz konusu edilen ev ortamında karısı, kayınvalidesi ve hizmetçiler, elbirliğiyle koca için hayalden yoksun bir dünya yaratırlar; girişte "ıstırapla, gözyaşlarıyla dolu daracık bir hapishane" olarak tasvir edilen bu mekân simgesel olarak iki kutba, yatak odası ve salona, ama daha çok da insanın en derin noktasına ulaşan iki dokunsal alana, sıcaklık ve buza ayrılır. Zaten bu eserde, misafirsevmez evin çevre duvarı karşımıza çıkar; bahçeyse, ancak düğün öncesinde bir sosyalleşme mekânı görünümüne bürünür. Kurnazlığına güvenen kadın odasına sığınır; dostça sosyalleşme, yatak odasında, loğusanın etrafında veya kocanın şüphelerini gidermek için bir strateji belirlemek üzere toplanıldığında gerçekleşir. İtirazsız anlaşma ve birlikte yaşama ortamında kadınlar içer ve tıkınırcasına yer. Erkeğe, kocaya yalnızlık düşer; ateşten uzakta, birçok kez akşam yemeği yemeden, donmuş, ıslanmış, perişan bir halde yatmaya gider; kalktığında da ne ateş bulur, ne mum. Kocanın, karısı için ateşi yaktığı, karısı giyinip süslenirken yemeği hazırladığı tersine dönmüş bir dünyada, görevlerin dağılımı ev ortamının düzenini altüst eder. Akrabaları ve yakın dostları kocayı görmeye geldiğinde, sosyalleşmesine izin verilmez. Hizmetkârları evden uzaklaştıran karısı, ağırlamanın gereklerini yerine getirmesini engeller. Misafirlerini ateş yanmayan, hazırlanmamış bir salona götürmekten başka çaresi yoktur; sosyal mekân işlevinden yoksun bırakılmış olan salon, koca için kaçması gereken bir sığınaktır artık. Buna karşılık, kadınlar grubunun –kışın harlı bir ateşin etrafında, yazın yaprakların üzerinde toplanan eş, oda hizmetçisi, anne, kız kardeş, kuzinler– birliğini, "eski dans"ın, nakaratın bilinmesi ve paylaşıl-

ması sağlar. Ev alanı bireyin, erkeğin ve kadının, itaat veya iktidar konumunu belirleyen, bölmelere ayrılmış bir dünya olarak tasvir edilir. Yatak odasında tek başına açlığa, susuzluğa ve soğuğa katlanan, buz gibi salona mahkûm olan, her tür sosyallikten kopuk koca bir kâbus yaşar. Ev halkı sürekli çatışma içindedir; eşi ve çocukları, bilhassa komutayı ele geçirmek isteyen ve babasının ölmesi için sabırsızlanan büyük oğul, babaya karşı cephe oluşturur. Baba boş yere ev düzenine ilişkin kurallar kaleme alır; koşulları da, tonu da onu kâbustan kurtaramaz.

İyi ve kötü çevreler

Ev toplumunda astlar katiyen birer figüran olmayıp ev halkının birliğine büyük bir hassasiyet gösteren bir işlevi üstlenmişlerdir. Örneğin *Konstantinopolisli Güzel Helene*'de, kayınvalide sahte mesajı iletmek için ailesiyle bağı olmayan yabancı kişilere başvurur; *Hırsız Kuş*'ta ise imparator, Guillaume'la Aelis arasındaki evlilik sözünü kötü tavsiyelerde bulunan danışmanların etkisiyle unutur; gerçekten de hükümdar, Guillaume'un babası öldüğünde etrafına acemi danışmanları, hainleri, dalkavukları toplar; metinde imparatorun iki gözünden birini oysaydı daha iyi olacağı söylenir, çünkü danışmanlar daima "bulanık ve kötü işler yapma" planı kurar.

Evle sınırlı dünyada hizmetkârların akıllıca seçilmesi konusunda *Paris Ev Yönetimi*'nde genç evli kadınlara verilen öğütlerden söz etmiştik; ne var ki, daha XIV. yüzyılda bir oyunda genç kadın, yanlış seçilmiş bir çevrenin kurbanı olarak tasvir edilir. İyi arkadaşı genç kadına doğru yolu gösterir, hiç tereddütsüz azarlar, hatalı tavır ve davranışlara dikkatini çeker ve hepsinden önemlisi, onu övmekten kaçınır. Bu olumlu etkinin, eğitici unsurun ardından, iffetli geçinen bir kadın gelir ve genç kadına gençliğinden yararlanıp bir dost edinmesini öğütleyerek onu son derece olumsuz biçimde etkiler *(Beyaz Şövalyenin Öyküsü)*.

Kadın; çalışma hayatı ve düşünsel hayat

Yakın zamanda ortaya çıkan, Hıristiyanca yaşamaya ilişkin, XIII.-XVI. yüzyıl başı arasında Fransızca kaleme alınmış, "Günler" olarak sunulan on yaşama kuralı ve bazı İtalyanca ve İspanyolca metinler, selamete ermek isteyen kadının ideal zaman kullanımı hakkında fikir verir. Burada birçok açıklamasını benimsediğimiz Geneviève Hasenohr'un bu alandaki çalışmaları, yayımlanan kurallarda aile ve karı-koca hayatının bazı yönlerine ne ölçüde değinilmediğini ortaya koymuştur. Ev topluluğunun hayatı ve bireyin hayatı, sosyallik ve benliğin doğal gelişimi potansiyel gerilimler ölçüsünde ortaya çıkar. Rahipler tarafından

kaleme alınmış bu metinlerin, La Tour Landry Şövalyesi, *Paris Ev Yönetimi* ve Christine de Pisan gibi laik ahlakçıların eserlerine yaptığı katkı büyük önem taşır. Rahiplerin gördüğü şekliyle kadın toplumunda üç bölümlü şema –evli kadın, dul veya bakire– evliliği iffetliliğe bağımlı kılar; düşünsel hayat en makbulüdür (G. Hasenohr); bu değerlendirme, XIV. ve XV. yüzyıllarda artık "basit insanlar"a ulaşması gereken ve XIII. yüzyıl Fransız vaazlarını yansılayan manevi yazılara zemin hazırlar.

İyi Bir Kadın Olmanın Yedi Koşulu'nda, "Düşünenlerin hayatı, faal olanların hayatından iyidir" hatırlatması yapılır; evli kadının, dullara ve bakirelere kıyasla büyük bir dezavantajı vardır, kendisi de, zamanı da kendine ait değildir; rahipler bazen evli kadınlara faal bir hayat tarzı önerse de, faal bir hayat çerçevesi içine düşünsel hayatı katmadan yana olunduğu açıktır. Bireyin, burada selamete erme amacıyla düzenlenen ayrı bir zihinsel alanın tedricen oluşturulması sayesinde ortaya çıkabilmesi için, doğa gereği faal hayatın parçası olan bir kadının konumuyla ayrıcalıklı bir düşünme yöntemi sunan Hıristiyan yaşayışının mükemmeliyeti nasıl bağdaştırılabilir? XV. yüzyılın başından itibaren çevirileri yaygın olarak okunan bir metin olan ve Aziz Bonaventura'ya mal edilen *Stimulus Amoris*'e [Aşkın Dürtüsü] göre, düşünsel hayatla faal hayatı birleştirmek isteyen kişi, bütünüyle kalbinde toplanmalı, kalbinin en gizli köşelerini keşfetmeli, kısacası bütünüyle Tanrı'da erimelidir. Faal hayatın içine düşünsel hayatı yerleştirme çabasına ilişkin olarak, gündelik hayatta maneviyata yöneliş isteğiyle "dünyevi ve tensel olanı küçümseme" manevi anlayışının küçümsediği maddi görevlere boyun eğiş arasında yaşanmış olması gereken kaçınılmaz gerginliklerin altını çizmiştik. *Genç Kızlık Zarafeti* gibi bazı hayat programlarında, bilhassa dindarlığın bedensel ifadesini başkalarının bakışlarından uzak tutmak söz konusu olduğunda kadınları şafaktan geceye kadar sımsıkı kuşatan son derece gergin bir örgütlenme gözlenir. Gündelik hayatın engellerinin ortasında, "düşünce ve dua gemisine dönmek" yeterlidir, "çünkü dert denizi ne kadar kabarırsa dua gemisi de o kadar yükselmelidir". Dua için en uygun saat gecenin ortasıdır: "Pek sevgili kızım, bence sizin için de, bizim için de en yararlı saat gece yarısı, uyku saatinden sonra, et sindirildikten sonra, dünyevi işler bir yana bırakıldığında, ayrıca komşuların bizi göremeyeceği, Tanrı'dan başka kimsenin bize bakmayacağı, inlemelerimizi, kalbin derinliklerinden gelen gözyaşı ve iç çekişleri, derin iç geçirmelerle bölünen acı haykırışlarımızı, yakınma ve sızlanmalarımızı,

alçakgönüllülükle secdeye varışımızı, diz çöküşümüzü, yaşlı gözlerimizi, kâh kızaran, kâh solan, çarpılan, terli yüzlerimizi görmeyeceği zamandır" (Anonim metin, Arsenal, 2176) .

Meditasyon için ideal zaman akşam yemeğinden sonra olmakla birlikte, gün boyunca içselleşme ve kişisel hayatın denetlenmesi temrinleri vardır: evli kadınlara, manastırdaki gibi yemek sırasında dua okumanın yerine içinden dua etme veya meditasyon önerilir; tekrar altını çizelim: kadının kocası bilhassa yatma esnasında ortada yoktur, çünkü evli kadınlar –tıpkı dullar gibi– yalnız ve sessizlik içinde uyurlar.

Faal hayatta, günün her anını kutsaması gereken bir ibadet ve murakabe halini korumak: bu dünyadan kaçış ideali, aile veya karı-koca evine kapanışa, hatta evin içinde, "dünyevi" ve laik dünyaya karşı son sığınak olan yatak odasına kapanışa *yol açar* (G. Hasenohr). XV. yüzyılda, Aziz Antoninus'un *İyi Yaşama Kılavuzu*, okumaya ve içinden duaya özenle ölçülmüş bir yer ayırır. Kadın yemekten sonra mümkün olduğunca erken saatte yatak odasına çekilmelidir ("yatak odanıza çekilerek akşam duası saatine kadar yararlı işlerle uğraşın, okuyun, dua edin veya düşünün"). Manevi bir *hayat* sürmek isteyen kadın için el işi ancak can sıkıntısına, tutku eksikliğine geçici bir çare olabilir. Manevi benliğin iyileştirilmesinin şartı olan kişisel özgürlük payını koruma kaygısıyla ev topluluğunun hayatına yapılacak katkı kurallarla sınırlandırılır. Jean le Chartreux'nün *Genç Kızlık Zarafeti*'nde geveze bir sosyallikten uzak durmanın meziyetleri konusunda bol bol öğüt verilir: bütün ev halkı yatıncaya kadar dua edilmeli, –ruhun dıştan gelen kışkırtmalara karşı özenle kapatılmasının simgesi olarak– kapı, pencere ve sandıkların iyice kapandığından emin olunmalıdır; böylece gecenin ortasına yapılan en mahrem geçişte, insanın bütünüyle Tanrı'ya yönelerek kendisiyle yüzleştiği, kendine yeterli bir iç dünya gelişir.

Son olarak da, okumaya verilen önem, "ruhunuzu düzeltmek için dini bir kitaptan bir veya iki sayfa" her gün için asgari okuma olarak önerilmesi, kadınların günlerini münzevilere ait yaşayış kurallarına yaklaştırır. Ruhun "doğru yaşayışı" üzerine, XIII. yüzyıl sonunda ve XIV. yüzyıl başında yazılmış manevi yönlendirme amaçlı bir mektup, kişinin evinde ortada görünmemesi konusunda özellikle ısrarlıdır: "Mümkün olduğunca yatak odana hapsolmalısın; nitekim Tanrı'nın sevgili kulu Meryem Ana da yatak odasında selamete erdi ve Tanrı'nın oğlu da yine yatak odasında rahmine düştü."

"... Griselidis'in ve şaşırtıcı sabrının öyküsü: başlığı 'Evli Hanımların Aynası'." (*Saluce Markizinin Öyküsü*, 1395, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 2203.)

Beden

Edebiyatta beden, tamamen kodlanmış bir simgesel anlatıma tabidir; konumu ve hareketleri görgü kuralları tarafından belirlenir. Bu alandan, yavaş yavaş, bedenin hem Ben'in ve Başkaları'nın bakışından haz alarak şahsın yüceltilmesinin işareti, hem de kendi kendinin iyi ve kötü kullanımının merkezi olduğu bir benlik bilincinin taslağı çıkar. Çelişkili görüşler bedeni hem abartılı bir tasvirin ve arzulanır bir ıslahın, hem de tehditkâr bir lanetlenmenin nesnesi olarak ele alır. Beden, sadece gerçeğe uygun bir anlatının tesadüfi unsuru olmak şöyle dursun, bireyin ortaklaşalık karşısındaki sorunsalını kapsamlı biçimde dile getirir: beden, güzelliğe verilen değer aracılığıyla da, çirkinliğin reddi ve çilecilik önerileri aracılığıyla da dünyayı ele almanın bir biçimidir. Selamete yönelik bakış açısında beden bilfiil mevcuttur. Daha XII. yüzyılın sonunda, dizeleri yeni tomurcuklanan bir öznelliğin işaretlerini taşıyan Hélinant de Froidmont ölüme şu sözlerle seslenir: "[...] sen ki verimli toprakları ele geçirir / Beyaz gerdanları / Bilenecek taşlar gibi kullanırsın" *(Ölüm Dizeleri).*

Bedenin tasvirleri

Kalıplar ve baştan çıkarmalar

Bedenin yüceltilmesi eğlence edebiyatına düşer. Bükülme ve kırılmaların bol bol kullanıldığı, bedenin içbükey yüzeye dönüşmüş fonla ilişkileri üzerindeki etkileri bilinen gotik heykelciliğe paralel olarak edebiyat, son derece belirgin bir kurallar dizisi ve kadın bedenine kuralcı bir güzelliğin unsurlarını atfeden, hep tekrarlanan bir kalıp sunar: pembe-beyaz ten, sarı saçlar, uyumlu yüz hatları, uzun bir yüz, düzgün bir burun, canlı ve gülen bakışlar, ince, kırmızı dudaklar. Bu kalıbın karşılığı olan erkek güzelliği, bazen delikanlıyı, örneğin Cligès veya Aucassin'i, sevdiği kadının tıpatıp benzeri haline getirir. Kadın bedeni kalıbı sık sık istiarelerle ifade edilir; örneğin aşk okunun yörüngesi, Chrétien de Troyes'a, okun her bölümüne kadın anatomisi unsurları atfetme imkânı verir. XIII. yüzyılda beden daha somut biçimde ayrıntılandırılır: örneğin diri göğüsler cevize benzetilir; heykelcilikteki çıkık kalçalar edebiyatta pek görülmese de, kadın kalçası, bağcıklı giysinin beli ortaya çıkardığı, aralıklardan bedenin eklemlerinin görülebildiği ölçüde, bir tür durak olarak vurgulanır.

Erkek güzelliğine gelince, kahramanlık şarkılarında kusursuz kaslar temelindeki değişmez kalıplarla tasvir edilmesine karşılık, saray öykülerinde erkek bedeninin güzelliği konusun-

da epeyce dil dökülür. Flamenca'nın âşığı şu şekilde tasvir edilir: "Bir mayıs gülü, ilk açıldığı gün bile, onun renkle beyazlığı gerektiği gibi birleştiren teni kadar güzel ve parlak olamazdı. Onunki kadar güzel bir ten o güne kadar görülmemişti. Kulakları biçimli, iri, sert ve kırmızıydı; ağzı güzel ve zeki, sözleri aşk doluydu. Dişleri düzgün ve fildişinden daha beyazdı; çenesi belirgin ve hafif çukur olduğundan, çok zarifti. Boynu düz, uzun ve sağlamdı, ne bir damar, ne de kemik çıkıntısına rastlanmazdı. Omuzları geniş ve Atlas'ınkiler kadar kuvvetliydi. Kasları yuvarlak, pazuları gelişmiş, kolları makul bir kalınlıktaydı. Elleri iri, güçlü ve sertti; parmakları uzun, eklemleri düzdü; göğsü geniş ve beli inceydi. Kalçalarına gelince, katiyen aksak değildi! Güçlü ve köşeliydi; uylukları yuvarlak, iç kısımları genişti; dizleri dümdüzdü; bacakları sağlıklı, uzun, düzgün, bitişikti; ayaklarının üstü kavisli, altı kemerli ve damarlıydı: koşuda kimse ona yetişemezdi!"

Romantik edebiyatta alabildiğine sürdürülen kalıplar üzerine kurulu bu portrelerde, bedenin görünümünde tenin ne kadar önemli olduğu açıktır. İdeal, yani hafif pembeye kaçan beyaz ten, kişinin ifadesi ve vücut yapısının göstergesidir. Zaten mizaçların tanımlanmasında da kanlı mizaç imtiyazlıdır, çünkü açık renk bir ten ve gülen bir çehre yaratır; oysa melankolik mizaç karanlığa dönüktür. Örneğin Chaucer, Canterbury hacılarını tanıtırken, birinin "sıkıntılı bir hayaletin solgunluğundan iz taşımayan" yakışıklı bir rahip olduğunu; diğer bir hacının, soylu olmayan bir toprak sahibinin ise, kanlı bir mizaca sahip olduğunu belirtir: tam bir Epikurosçudur ve sabahları şaraplı çorba içmekten hoşlanır. La Tour Landry Şövalyesi'nin iyi âşığı, hoşa gitmek için elinden geleni yapan ve soğuk havada az giyinip "solgun bir renge" bürünme ihtimaline yer bırakmayan âşık "horoz gibi kırmızıdır"; kur yaptığı soylu hanım, erkeksilik ve sağlık belirtisi olarak gördüğü bu ten rengine hayran olur.

Bu durumda, erkek bedeninin yüceltilmesinin ustalıklı baştan çıkarma sahnelerine fırsat vermesi şaşırtıcı değildir. Görmek ve görülmek birbirine sıkı sıkıya bağlıdır; çeşitli sahnelerde –örneğin *Flamenca*'da– erkek, vücudundan, giyiminden, baştan çıkarma stratejisinin parçası olarak özensizlikten sağlayabileceği yararın açıkça bilincinde olarak sunulmuştur. Burada, belirli koşullarda, bakışlara sunulan özel hayat koşullarında yakışıksız kaçmayan beden özgürlüğü durumlarına ilişkin çok güçlü bir bilinç ortaya çıkar. Bedenle giysi arasındaki bağı belirsizleştirerek vücudunu kullanmayı bilmek erotizmle yakından ilişkilidir;

Guillaume de Dole'daki kır eğlenceleri sahneleri bunun kanıtıdır; sosyete mensupları uyanır uyanmaz pınar başında eğlenmeye, "yalınayak, gömleklerinin kolları dalgalanarak" gülüp oynamaya teşvik edilir; hanımların gömlekleri havlu gibi kullanıldığından, çapkın erkekler "birçok beyaz buta dokunma" imkânı bulur. Böylece, doğanın sağladığı cazibenin kullanılışından, çözülüp aralanabilen giysiyle bedenin ilişkisinden hem epik, hem saray edebiyatı kutlamaları doğar.

Doğanın ıslahı

Hem tıbbın, hem de beğenilme merakının müdahalesine açık olan estetik bakıma ne kadar yer verileceği konusunda öyküler ve tıp kitapları birleşir. Henri de Mondeville, adeta bedenin sırlarını tasvir etmek için toplumsallık işareti olan giyime başvururcasına, vücudun çeşitli bölümlerini sık sık birer giysi gibi tasvir eder: deri bir kıyafet, iç zarlar çamaşır, bedenin içi de dokulardan bir kılıf olarak tanımlanır; bu iç içe geçişler, bedenin genel mimarisini kapsamlı bir toplumsal eğretilemeye dönüştürür (M.-Ch. Pouchelle).

"... Çok parlak bir ayna alıp baktı ve hoş, pembe-beyaz çehresini, beyaz gerdanını gördü..." *Beuve de Hantone.* (Chantilly, Condé Müzesi.)

Doğanın hayalperest biçimde şımarttığı kurgu kahramanları için makyaj gereksizdir: örneğin *Gülün Romanı*'nda Aşk'ın yanındaki soylu hanımın adı Güzellik'tir ve yanında yıldızların küçük birer mum kadar solgun kaldığı ay gibi parlamaktadır; "ne boyanmış, ne de makyaj yapmış"tır; süse, boyaya ihtiyacı yoktur. Buna karşılık, edebiyat dışında faaliyet gösteren doğa tarafından o kadar şımartılmamış kadınlar için baştan çıkarma, çoğu zaman süs ve çeşitli düzeltmelerle mümkündür. Mondeville'in kadın dünyasında harıl harıl baştan çıkarma reçeteleri aktarılır; epilasyon yöntemleri çeşitlidir (sönmemiş kireç, tüylerin cımbızla, zifte batırılmış parmaklarla veya –sabır işi olan– tüy dibine sıcak iğne batırılarak yolunması); bu yöntemlere karı-koca mahremiyetinde bile değinilmemesi daha uygun görülür. Yanıkların oluşması durumunda Mondeville, kocaya hizmetçinin banyo suyunu çok ısıttığının söylenmesini önerir... Tenin solgunluğunu gidermenin de yolları vardır: üç genç kızın baloya hazırlandığı *Üç Genç Kız*'da kızlardan biri, kanın topuklardan çehreye çıkmasını sağladığı rivayet edilen sihirli tozdan almak için uzun bir yolculuğa çıkar; Robert de Blois ise, *Hanımların Cezalandırılması*'nda kadınlara sabahları güzel bir kahvaltı etmenin cilde çok iyi geldiğini salık verir.

Baştan çıkarmanın önemli bir unsuru da koku veya bedenin kokulardan arındırılmasıdır. Henri de Mondeville, ten kokusunu gidermek ve saçlara misk, karanfil, küçük-hindistancevizi ve

kakule yardımıyla hoş bir koku vermek için çok sayıda tarif anlatır. Alegorik bir *lai*'de iyi âşıklar cennetinde yaşayan kadınların saçlarında güllerden ve yabangüllerinden çelenkler vardır ve bunlar etrafa hoş bir rayiha yayarlar. *Gülün Romanı*'nda Boş Hanım'ın baştan çıkarıcı özelliği "tatlı ve ıtırlı bir nefesi" olmasıdır; *Hanımların Cezalandırılması*'nda ise, öğle yemeğinde, son derece etkili olan anason, rezene, kimyon yenilmesi önerilir. Ayrıca –görgü kuralı olarak– muhatabından biraz uzak durmak, rahatsızlığı önler: "Aşk güreşi sırasında kendinizi öptürmeyin, çünkü kötü koku, kızıştığınız zaman daha rahatsız edici olur."

Chaucer'ın *Değirmencinin Masalı*'nda yakışıklı sevdalı Absolon, sabahları horozun ilk ötüşüyle kalkar, saçlarını tarar, etrafa güzel bir koku yaymak için kakule ve meyankökü çiğner; genç kadını baştan çıkarmak için kullandığı kokuya ilişkin istiare tensel haz yüklüdür: "Güzel kuşum, tatlı tarçınım!" Giysiler konusunda da koku alma duyusunu tatmin etmeyi amaçlayan öğütler verilir: Mondeville giysilerin ara sıra çamaşır suyuyla yıkanmasını, bol bol menekşeyle koku verilmesini ve içinde ince öğütülmüş süsen kökü bekletilmiş soğuk suyla nemlendirilmesini salık verir.

Saç bakımı

Bedenin algılanmasında saçlar benlik bilincinin ve fiziksel sunumun önemli bir unsurudur.* Sarı saç, değişmez bir kuraldır; bu rengin çeşitli adlarla ifade edilmesi ve Clarissant, Soredamor, Lienor gibi, isimleri bile sarışınlığı çağrıştıran kadın kahramanlar bunun kanıtıdır. Öykülerde sarışınların ayrıcalıklı bir yeri olmakla birlikte, çok şık ve zarif olarak tarif edilen kadınlar "biraz esmer" olabilir (Menekşenin Romansı). Laudine sarışındır, ama nedimesi Lunete "esmer güzeli"dir. Diğer renklerin de ilginç kaderleri olabilir; örneğin kızılın ihtisas alanı maneviyattır. *Narbonnelular Destanı*'nda Aymeri'nin üç oğlundan üçüncü kızıl saçlıdır, besleyiciliği temsil eden, ve bu saç renginin olumsuz bir anlamı vardır (J. Grisward):

> Duyduğum rivayet doğruymuş meğer,
> Kızıl saçlı barışsever olmazmış.
> Hepsi şiddet yanlısı: kanıtını gözümle gördüm!

Mensur Lancelot'da Méléagant kızıl saçlı ve çillidir.

* Michèle Peret'ye bana bu konudaki araştırmaları ilettiği için özellikle teşekkür ederim.

Beyazlaşmış saçlara eski sarı rengini vermek için tarifler mevcuttur: saçlara bağ çubuğu külüyle dişbudak külünün dövülüp yarım gün sirke içinde pişirilmesiyle elde edilen bir macun sürülüp bir gece boyunca tutulur. XIII. yüzyıla ait bir Anglonorman metni olan *Kadın Süsleri* önemli bir bilgi kaynağıdır; Adam de La Halle'ın karısının evlendiğindeki cazibesiyle, "altın parıltılı, canlı, dalgalı ve hareli" güzel saçlarını, zamanın tahribatıyla "seyrek, siyah ve ölgün" hale gelen saçlarıyla karşılaştıran ünlü portreyle aşağı yukarı aynı döneme ait olan bu metin, gürlüğünün korunması, bazen de sağlanması gereken saçlar üzerinde özellikle durur. Öğütler renk kaygısıyla temizliği birleştirir: beyazlaşma, boyama, kızıl, siyah, kestane; saçların yumuşaklığı, zeytinyağı kullanımı; son olarak da kepek ve bitlerle mücadele. Saç yıkayıcılık mesleğine öykülerde ara sıra değinilir: *Hırsız Kuş*'ta güzel Aelis Montpellier'de önemli insanların saçlarını yıkayarak hayatta kalmayı başarır ve ustalığı özellikle methedilir.

Örülü saçlar, salınmış saçlar

Doğayı ıslah etmenin ve kadının sahip olduğu sermayeyi işletmesinin başka yolları da vardır. Örneğin çoğu kez uzunlukları övülen saç örgüleri (Chaucer: "Sırtında bir metre uzunluğunda bir saç örgüsü") birer mimariye dönüşebilir: *Gülün Romansı*'nda Boş Hanım, elinde bir ayna, saçlarını değerli bir kurdeleyle örmüştür; Jean de Meung, kadına şöyle öğüt verir: "Güzel bir yüzü yoksa, sağduyusunu kullansın ve saçlarının da, örgülerinin de güzel olduğunu düşündüğüne göre, ensesine dökülen güzel saç örgülerini sunsun bakışlara! Saç güzelliği pek hoş bir manzaradır!" Buna karşılık salınmış saçlara son derece erotik bir anlam yüklenir; peri Mélusine, baştan çıkarma oyunu-

"Bir hanım aynaya iki nedenle bakmalıdır: yüzünü görmek için ve vicdanını görmek için..." *Hanımların Süslenmesi*, Olivier de La Marche. (XVI. yüzyıl, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 25431.)

nun simgesi sayılabilir pekâlâ. Salınmış saçlar diken diken olduğunda keder anlamı yüklenirler. *Gülün Romansı*'nın Keder isimli alegorik kişisi taşkınlık ve üzüntünün etkisiyle saçlarını yolmuştur. Ayrıca matem işaretidirler: Laudine, üzüntüsünden Yvain'in gözleri önünde sarı saçlarını yolmuştu –bu, yabana atılmayacak bir baştan çıkarma yöntemiydi–; *Menekşenin Romansı*'nda ise, güzel Euriaut dostunu kaybedince umutsuzluğa kapılır, parmaklarını şiddetle saçlarına daldırıp örgülerini çözer.

Vücut bakımı, vücut tehlikeleri

Ovidius geleneğinden kaynaklanan, XIII. yüzyıla ait bir derleme, *Aşk Anahtarı*, görgü kurallarına ilişkin öğütlerle (şarkı, oyun, sofra adabı) temizlik ve vücudun değerlendirilmesi üzerine yorumları birleştirir; tavsiyeleri, fetişizmin tarihselliği açısından çok ilginçtir: ayaklarını göstermeyi, dekolteyi kullanmayı bilmek gerekir... Bazı hileler yapılması da önerilir: iri göğüslerin sarılmasında yarar vardır; bol giysiler zayıflığa çare olabilir. Robert de Blois *Hanımların Cezalandırılması*'nda, ellere ve eti geçmemesi gereken tırnaklara gösterilecek özen konusunda çok katıdır; saydığı önlemler, baştan çıkarma amacıyla değil, bedensel edep kuralları (yani başkalarının bakışı) açısından ele alınmalıdır: "Hanımlar kendilerini temiz tutmadıkları takdirde kötü bir şöhret edinirler. Bakımlı ve hoş bir kılık, özensiz bir güzelliğe tercih edilir."

Bununla birlikte, aynı metinde vücudun değerlendirilmesine, her tür yersiz teşhirciliği önlemeye yönelik öğütler eşlik eder. Tensel oyunların tehlikeleri ve bakışların esir alınması ihtimali karşısında vücudun gösterilmesi, meşru olan kısımlarının ılımlı ve ölçülü biçimde değerlendirilmesi, vücudun bir bütün olarak güzelliğini ima etmek için yeterlidir: "Hanımların yakınları dışındaki kişilere beyaz bedenlerini açmaları doğru değildir. Bazıları, tenlerinin ne kadar beyaz olduğunu göstermek için göğüslerini aralar. Bazıları kasten gövdelerini gösterir. Bazılarıysa bacaklarını fazlasıyla açar. Akıllı bir adam bu tür davranışları tasvip etmez, çünkü işe bakışlar karıştığında, açgözlülük başkalarının kalbini kurnazca ele geçirir. İşte bu yüzden bilge kişi şöyle der: 'Gözün görmediğini gönül istemez!' Beyaz bir gerdan, beyaz bir boyun, beyaz bir çehre, beyaz eller –kanımca– giysilerin altındaki bedenin güzel olduğunun işaretidir. Vücudunun bu bölümlerini açan kadın uygunsuz davranmış olmaz; hanımların şu ilkeyi çok iyi bilmesi gerekir: vücudunu başkalarının bakışlarına sunan kadın uygunsuz davranmış olur."

Bedensel alışkanlıklar; banyo ve kan aldırma

Vücut bakımıyla ilgili olarak, yemekten önce ve sonra yapılan bir hareket olan ellerin yıkanmasına Ortaçağ metinlerinde sürekli değinilir; bu âdetin yerine getirilmemesi kaygı uyandırabilir: XIII. yüzyıla ait bir romansın kahramanı olan Sone de Nansay, İskoçya'dan Norveç'e yaptığı uzun seyahat sırasında, geleneklerin göreli olduğunu öğrenir; Norveç'te rastladığı çeşitli tuhaflıklardan biri de, yemekten sonra ellerin yıkanmamasıdır! Oysa öykülerde banyo önemli bir yer tutar ve yapısal olarak önemli bir simgesel işlev yüklenir. Özel hayatın canlandırılmasında banyo mahremiyetin mekânını ve zamanını, mahremiyete ayrılmış bir alanı ve zamanı belirler. *Vergy Şatosu Sahibesi*'nde saraydaki hanımlar topluluğunun ortaklaşa süslenmesinden farklı olarak temizlik tek başına yapılan bir eylem olarak tanımlanır. Nitekim örneğin *Menekşenin Romansı*'nda genç kızın edep duygusu ve yalnızlık isteği bir ihlal imkânı sunar ve yıkanması gözetlenir. Banyo ayrıca erotizmin ortaya çıkmasına da imkân tanır; hamamların, halka açık banyoların düzenleme ve denetime tabi tutulmuş olması şaşırtıcı değildir: ortak hamamlara gitmek belli ki bazı tehlikeler arz etmiş ve çoğu kez kocanın kıskançlığı nedeniyle özel hamamlar yapılmıştır.

Anlatı düzeyinde erotizm buharın anıştırdığı kadınsı ıslaklıkla sıkı sıkıya ilişkilidir ve kapsamı, *Gülün Romansı*'nda, İyi Karşılama'nın "şapkası yakıştı mı diye kendini seyredişini" gören Yaşlı Kadın'ın sözleriyle vurgulanır: "Henüz çocuksunuz ve neler yapacağınızı bilmiyorsunuz, ama ben gayet iyi biliyorum ki er veya geç bir an gelecek, her şeyi yakan alevin ortasından geçecek ve Venüs'ün hanımları buhara tuttuğu teknede yıkanacaksınız. Çok iyi biliyorum, ateşi hissedeceksiniz! Dolayısıyla, orada yıkanmadan önce benim öğreteceklerime uygun şekilde hazırlanmanızı salık veririm, çünkü eğitecek kimsesi olmayan delikanlının banyosu tehlikeli olur."

Flamenca romansında Bourbon-l'Archambault kaplıcaları öykünün odak noktasıdır, çünkü hamamlar, birbirini arayan âşıkların randevu yeridir. Bunlar, yararları tabelalarda yazılı, tedavi edici kaplıcalardır. Her yerden hastalar, topallar, aksaklar akın akın buraya gelir; her hamamda bir kaynar su kaynağı ve sıcak suyu ılıtmak için soğuk su bulunur. Hamamlar kapalı ve ayrı bölmelerden oluşur ve her bölmeye bitişik odalar, tedaviden sonra dinlenme imkânı sağlar. Bu kaplıcalara ayın evrelerine göre gidilir: hasta olduğunu söyleyen Flamenca, kocasına bir sonraki çarşamba günü kaplıcaya gitmek istediğini söyler: "Ay son çeyreğinde, ama üç gün sonra tamamen kaybolmuş olacak,

Hoş sıcaklıkta bir su. (*Tacuinum Sanitatis*, yak. 1390-1400, Liège, Genel Kütüphane, e.y. 1041.)

benim de durumum düzelecek." Bu arada müstakbel âşığı, ev sahibinin kaplıca teklifleriyle karşı karşıya kalır: "Bugün gitmeyeceğim," der, "çünkü ayın ilk günü henüz pek yakın; beklemek daha iyi olur; yarın ayın dokuzuncu günü, kaplıca için uygun olur." Yalnız kalınabilecek zaman bu şekilde ayarlanmış olur, ama bazen istenmeyen bir sosyalleşmeyi de beraberinde getirir: Flamenca'nın çevresindeki kadınlar da yanlarında leğenlerle, merhemlerle, onunla birlikte kaplıcaya giderler. Flamenca'nın âşığıyla buluşmak için bulduğu kurnazca çare, soylu hanımları

"... Mélusine dibe kadar inen basamakları olan büyük mermer bir havuzda yıkanıyordu..." *Mélusine'in Romanı ya da Lusignan'ların Öyküsü*. (Paris, Ulusal Kütüphane, Ye 400.)

Marul uykusuzluğu ve belsoğukluğunu tedavi eder, ama çiftleşme ve gözler için zararlıdır; bu etkisini azaltmak için kereviz eklenebilir. (*Tacuinum Sanitatis*, yak. 1390-1400, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Lat. 1673.)

kendisiyle birlikte yıkanmaya davet etmektir, ama kaplıcanın suyu nahoş kokulu volkanik kaynaklardan geldiği için, hanımlar bu projeden vazgeçerler. Bu öyküsel belge, bir sosyalleşme biçimi ve açık erotizm sahnesi olarak özellikle bilgilendiricidir. Gerçek hayatta cinsel yakınlığın önlenmesi amacıyla erkeklerle kadınlara münavebeli kullanım uygulanması, daha sonra da erkek ve kadın hamamlarının tamamen ayrılması, bu mekânın toplum hayatında ne kadar nazik bir nokta ve ahlakla ne kadar yakından ilişkili olduğunu kanıtlar. Zaten Oksitan dilindeki öyküde kocası Flamenca'yı banyoya sürgülüyor, karısı çıkmak istediğinde çıngırak çalması gerekiyordu.

Konuk ağırlama geleneklerinde banyo, bedensel konforun vazgeçilmez bir unsurudur. Örneğin Anjou Kontu'nun kızıyla çocuğunu misafir eden "belediye başkanı"nın karısı, ona derhal bir banyo hazırlatır; daha *Arabalı Şövalye*'de bile, Lancelot'yu kurtaran genç kız onu ustalıkla yıkayıp masaj yapar. Bu ağırlama mıdır, tedavi midir, yoksa erotizm mi? *Erec ve Enide*, *Hırsız Kuş*, *Sone de Nansay* ve daha birçok metnin de ortaya koyduğu gibi, bu özenin ve bedensel yakınlığın nesnesi genel olarak erkektir. *Guillaume de Dole*'da turnuvadan sonra yarışmacılar evlere döner ve morarmış boyunlarını sıcak suyla yıkarlar; XIV. yüzyılda, *Beyaz Şövalye'nin Öyküsü*'nde turnuvanın galibi olan yabancı evine döndüğünde "banyo yapıp hacamat yoluyla kan aldırır". Son olarak da *fabliau*'larda banyo çoğu kez yemekle bağlantılıdır; "ateşin üstünde banyo suyu, şişte horoz", küvette bir yandan *jongleur*'ü dinleyip bir yandan yiyip içen Kölnlü üç rahibenin takdir ettikleri bir zevktir!

Kan aldırmaya gelince, özel alanda bir inzivanın başlangıcıdır; bu inziva parodi niteliğinde bir abartıya da konu olabilir; örneğin *Erec ve Enide*'de Arthur kan aldırır. "Kral asla, hiçbir zaman bu kadar yalnız kalmamıştı, maiyetinde daha fazla insan bulunmaması canını sıkıyordu"... Öyküde, kralın özel dairesinde sadece sülalesinden beş yüz baron bulunduğu belirtilir; alışık olduğu maiyet önemli ölçüde sınırlanmıştır.

Marie de France, kan aldırmayı Équitan'ın vekilharcın karısıyla buluşmasında açıkça bir strateji olarak kullanır. Kral "şahitsiz kan aldıracağını" duyurduğunda, yatak odasının kapıları kapanacaktır. Bu süre içinde kurula vekilharç başkanlık eder. Burada özel hayat suçludur ve halka açık sahne görevler hiyerarşisinde değişikliğe imkân verir. Kadın kocasından kesin olarak kurtulmak için, âşığa gelip şatoda kalmasını ve kan aldırmasını söyler; bu durumda iki erkek aynı anda yıkanacaklardır.

Gerisi malumdur: iki küvetin hazırlanması ve planın sonucu. Yine ceza konusunda, kocalık durumunu on iki kere ihlal eden Bel Ignauré de yıkanma ve kan aldırmaya tabi olur.

Kan alma. (*Tıp Derlemesi ve Dünyanın Sureti*, XIV. yüzyıl, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 12323.)

Bedenin keşfi, bedenin kullanımı

Basit yalnızlık durumları bile bedene ait farklı bir bilinci anıştırır; yalnızlık durumu kullanılmak istenildiğinde ise, tam bir sahneleniş olan baştan çıkarma, özensiz bir kılığa dayanır: *Aristoteles'in Öyküsü*'nde yaşlı filozofa genç İskender kadar hataya açık olduğunu kanıtlamaya kararlı olan genç kız, meyve bahçesinde yalnızmışçasına çıplak teninin üzerine giydiği gömleğiyle dolaşır, çünkü hava güzeldir; gömleği uçuşarak, şarkı söyleyip gezer... Özel hayata ait bir durumun işaretlerini kullanan bu sahneleme tarihlenememiş bir fetişizmin unsurlarını açığa çıkarır. Ortaçağ insanı vücudun gösterilen ve gizlenen bölümlerini kullanmayı bilir: Lanval'i baştan çıkaran peri muhteşem bir yatağın üzerine uzanmıştır; yüzünün, boynunun ve göğsünün yanı sıra "gövdesinin açıkta" olması, vücudunun biçimliliğini ima eder. Bedenin ihtiyatlı kullanımını öğütleyen kuralcı söylevler karşısında, kadın süslerine ilişkin dini geleneğin karşısında hiç kuşku yok ki öyküler hayali bakışlar için özgürlük alanlarıdır.

Bir saplantı: çıplak veya uygunsuz giyinmiş olmak

Ortaçağ öykülerinde, çıplak bedenin kişinin kendi bakışlarına sunuluşuna ve başkalarının bakışlarına maruz kalışına; giyimin yoruma açık işlevine (korunma mı, edep mi, süs mü?), kurgusal toplumların sosyal geleneğinde çıplaklığın kullanımına geniş yer verilir. Bu öykülerde giyime başvurulması teşhirci itkilerin ve potansiyel bir utanma duygusunun varlığına işaret eder. Edebiyat, "çıplak ve uygunsuz giyinmiş olma" saplantısı aracılığıyla, teşhir edilen bireyin yaşadığı utanma duygusunu, başkalarının örtük veya açık kınamasını işler; başkaları aynı zamanda, en azından çıplak erkekler için, Benliğin tasvirinin kutlama niteliğinde bir biçimini de içerebilir. Teşhir edilen beden tasvirleri, çıplaklığa geçişle, kişisel utanca, başkalarının bakışına ve toplulukla bağlantıya değinmekle, korkulan bir sürgün ve dışlanma kavramını ısrarla vurgulamışlardır. Daima utanca boğulmuş olan Ortaçağ çıplakları, bedenle mahrem ilişkileri ve buna paralel olarak, yasalarla düzenlenen dünyayla ilişkileri aracılığıyla, cinsel bir farklılaşmaya göre kullanılan yasak ve tabuların mührünü taşırlar. Oysa başlangıçta hem çıplak kadın

hem de çıplak erkek, bir toplumsal kopuş aşamasında; ortaklaşa hayattan, bazen sadece özel törenler (banyo) alanından kopuş aşamasında, ama vahşileşmiş, kıyafeti reddeden erkekler söz konusu olduğunda bilhassa bir ara aşamada sunulur.

Çıplak erkek; çıplaklığın simgesel anlamı

Toplumun dışında doğan veya küçük yaşta dışlanan çocuğun –dişi geyik tarafından büyütülen Tristan de Nanteuil, ayının yetiştirdiği Orson– giyime kavuşmasıyla insanlar toplumuna tekrar girmesi aynı anda gerçekleşir; insan uygarlığına katılma öykülerinin yanı sıra, toplumla tamamen bütünleşmiş bir kişinin (örneğin Yuvarlak Masa şövalyelerinden Yvain) bir travma geçirip deliliği yüzünden başlangıçtaki topluluktan ayrıldığı çok sayıda öykü ve gulyabaniye dönüşme hikâyeleri mevcuttur. Öykülerdeki erkeklerin yaşadığı toplumsal kopuşlar daima çok uzun (yıllarca) sürdüğünden, birey bu kopuştan ancak belirli aşamalardan geçerek kurtulabilir. Çıplak kadın da bir tür toplumsal kopuş yaşamakla birlikte, onunki daha anlıktır, özel hayattan bir sahnedir; örneğin *Menekşenin Romansı*'nda güzel Euriaut, erkek bakışının küçültücü müdahalesine hedef olup yıkanırken gözetlenir.

Utanma konusunda tanıklıklar: kapalılıkla, yalnızlıkla, kısıtlı bir çevrenin bakışıyla sınırlanması gereken çıplak bedenin sergilenmesi rahatsızlık, utanç ve zayıflık kaynağıdır; dolayısıyla, yollarına çıplak bir erkek çıkan kişilerin giyime yönlendiren sağaltıcılar gibi hareket etmeleri şaşırtıcı değildir. Otoritenin ve düzenin hüküm sürdüğü bir dünyaya nazaran daima bir sürgün durumundaki çıplak erkek, önceki düzenin yıkılması, hatta düzenden oluşan önceki duruma karşı koyuş, giyimden vazgeçilmesi, dış görünüşün bozulması, çoğu kez kıllanma, davranış kurallarına karşı gelinmesi, hareketlerde düzensizlik ve ruh halinde anlaşılmazlık biçimde görünen bir anarşi anlamına gelir; çıplak erkek bir kopuşun göstergesidir. Buna karşılık çıplak kadın hemen her zaman bir kral veya imparatorun arzusuyla konmuş bir yasanın sağlam mantığı içinde yer alır; *Poitiers Kontu'nun Romansı*'nda, imparator çıplak sergilenen kızlar arasından kendisine bir eş seçmek istediği için, genç kızlar "Meşru iradenize itaat edeceğiz," derler. Öte yandan, *Bahis Çevrimi* öykülerinde özel hayata yasak bir girişin kurbanı olan çıplak kadın için çoğu kez maddi bir kazanç, örneğin toprak söz konusudur. Kadın çıplaklığının kendine yeterli ve mutlu işleyişinin tek örneğine, kadın çıplaklığının tuzak olarak kullanıldığı anaerkil tondaki öykülerde rastlanır.

Gönül ve Arzu, arayışları sırasında kolları kıllı, saçları diken diken, iki aslan postu giyinmiş cüce Kıskançlık'a rastlarlar... Anjoulu René, *Sevdalı Gönül*. (Vienne, Ulusal Kütüphane.)

Geçiş durumu: vahşi çocukların hayvanlar âleminden çıkıp uygar dünyaya ilerlemelerine karşılık, diğer çıplak erkeklerin hepsi, topluluğun kültürel işaretlerine nazaran gerçek bir gerilemenin sonucudur. Bisclavret ve Mélion, insani bilgi ve hafızayı korudukları bir dışlanma döneminden sonra insan kılığına geri dönerler; aşk yüzünden sarsıntı geçirenlerin bazen tıpatıp bir gulyabaniye benzedikleri söylenir. Giyime dönüş, topluluğa şerefli bir yeniden katılışın ilk adımıdır (Yvain ancak o zaman, kendisini Korkunç Macera Şatosu zaferine götürecek olan maceralar dizisine girişir); buna karşılık geçiş aşaması tam bir hafıza kaybıdır: kimliğin toplumsal işaretlerinin ve davranış kurallarının kaybı. Örneğin *Tazı*'nın, kendisini anlamsız sınavlardan geçiren kibirli bir soylu genç kız tarafından reddedilen kahramanı kılıcını kırar, giysilerini parçalar ve kendini kaybetmiş bir halde ormana dalar. Yvain herkesten kaçar, avlanıp çiğ et yer. Amadas taşın üstünde yatar. Hafızaya kavuşma, bir yola gelme, evcilleşme olarak sunulur: Vahşi Orson'un ikizi kıllı, garip yaratığı saraya götürdüğünde, işaretlerle "çirkin davranışlarda" bulunduğu anlatılır, "Orson utanca boğulur". Sarsıntı geçirenlerde saldırganlık ve iletişimsizlik özellikle vurgulanır (Yvain'in fırtınası); aynı zamanda –anlamlı bir şekilde– şövalye ahlaki değerleri, yiğitlik, açık yüreklilik ve bağımlılık da yok olur. Hayvanlar âlemine kayışın işareti olarak kıllılık örneği çok kullanılır: böylece vahşi adam aynı anda hem çıplak, hem giyinik sunulur; aslında, adeta

Vahşi erkekler ve kadınlar. (Jean Wauquelin, *Alexandre'ın Öyküsü*, yak. 1448, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 9342.)

öykülerde "çıplak erkek" denilemezmişçesine, çıplaktan ziyade kılık değiştirmiştir. Yeni deri giysi işlevini yerine getirir, mekânsal kılıfları, yaşanabilir alanı ve toplumsal yapıları canlandırır. Uygar görünüm daha sonra, bu taşkın ve denetimsiz hale gelmiş mizacın evcilleştirilmiş, budanmış, perdahlanmış hali olarak ortaya çıkar. Topluma geri dönüş törenleri, anormal gelişimin durdurulması için belirli hareketler içerir; çoğunlukla kahramana çeşitli nefes verme, terleme, söktürme yöntemleri önerilir, çünkü vahşinin dönüşü (veya kabulü), zorunlu olarak zararlı unsurların atılmasını da içerir. Yvain'i "öfke ve hüzün"den kurtaran tedaviye benzeyen bir başka örnek de, perinin *Tazı*'nın kahramanına uyguladığı tedavidir: Başörtüsünü ikiye katlayıp genç adamın alnına kendisini bol bol terleten birtakım otlar sürer, böylece delilik ortadan kalkar; uyuyan kahraman uyanır, "Hayret, aklıma kavuştum / Onu bana geri veren çok yaşasın!" der.

Topluma geri dönüşün vazgeçilmez unsuru olan yıkanma töreni hemen bütün öykülerde mevcuttur. Orson'a âşık olan soylu bir genç kız onu çok yakışıklı bulur ve "yıkanıp buhar banyosu yapsa, teninin beyaz ve yumuşak" olacağını düşünür.

Bilincine kavuşan kahramanı mahveden utanç duygusu, hafızasını kaybettiği dönemdeki çılgınca hareketlerini tahmin ederek bir kuralı ciddi biçimde ihlal ettiğini fark etmesinden kaynaklanır; kendine geldiğinde, ortaklaşa değerlerin timsali olan başkalarının bakışıyla acımasız biçimde karşılaşır. Amadas, kentte sürdüğü "iğrenç ve aşağılık" hayatın bilincine vardığında, ortaklaşa alanın belirlenmesi katiyen tesadüfi değildir; dış görünüşünün uygunsuzluğu kahramanı bir kâbusu, başkalarının bakışı karşısında kuralsız davranışı tekrar yaşamaya yöneltir. Bu öykülerin kapsamını ortaklaşalıkla ilişki simgeselliği içinde değerlendirmek için, sürgünün topluma geri dönüşünde topluluğun etkin rolünü vurgulamak gerekir; topluluk ölçülülüğüyle, mahremiyet ve sır duygusuyla, sürgünü benimsemeyi ve dönüşüne layık olmayı bildiğini göstermelidir; güven verici, koruyucu bir kılıf olarak kendini sunmalıdır. Gulyabani öykülerinde, insan kılığına geri dönüş anında gulyabaniye çıplak halde görülmeme imkânı sağlayan yatak odası üzerinde ısrarla durulur; *Mélion'un Öyküsü*'nde kibar adam Gawain, Arthur'a öğüt verir: "Onu gizlice baş başa kalacağınız bir odaya götürün ki topluluğun karşısında utanmasın." Hatta kahramanın bir gizli mekândan diğerine geçerek nihai bütünleşmeye ulaştığı bir toplumsal zincir oluşturulabilir *(Erik Ağacının Oyunu)*.

Giysi katmanları

Vücut bakımı aşamasının ardından bedenin somut kılıfların içine girmesi gelir; giysi katmanları ayrıntılı bir bütündür ve topluluğu simgeler; bu eğretileme, Baudoin de Condé'nin *Koruyucu Kılıf Masalları* öyküsünde açıkça geliştirilmiştir; senyörü korumayı bilen sadık vasalları, koruyucu bir kılıfa, güvenlik giysisine benzetilir. Gulyabaninin insan kılığına dönmesi, sarsıntı geçiren kişinin hafızasına kavuşması daima süslü bir gardrop ayrıntısıyla çakışır. Hafızasına kavuşanlara, sabık gulyabanilere şaşaalı giysiler verilir; *Erik Ağacının Oyunu*'nda kahramana "giysiler, atlar, para ve arkadaşlar" sunulur; burada mevki işaretleriyle sosyallik unsurlarının, cömertlik araçlarıyla insan çevresinin birleşmesi son derece anlamlıdır. Giysi toplumsal kılıfın katmanlardan oluşan bir işaret olarak sunulduğuna, buna karşılık toplumsal kalıp da asosyalleşmeye karşı koruyucu bir giysi olarak algılandığına göre, erkek çıplaklığını toplum dışı kalma hayallerinin veya rüyalarda Freud'a çok çarpıcı gelen sürgünün tensel biçimi olarak düşünebilir miyiz? *Amadas ve Ydoine*'ın bazı bölümleri, görünürde topluluktan ayrılmış bireye mahsus çıldırma sürecinde ortaklaşalığın önemli bir payı oldu-

Görkemli Mükemmeliyet: kusursuzluğu ve güzelliği yaratıcısının ödülüdür. (*On İki Belagat Hanımı*, Montferrand Senyörü, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 1174.)

ğunu düşündürür; kentte her gün isteyerek dayak yiyen tören kurbanı Amadas ortaklaşa bir hayali hatayı mı üstlenmektedir? Bu açıdan bakıldığında, folklorik öykülerin de gösterdiği gibi en sabit kurguya sahip gulyabani öyküleri belki de toplumsallığa aykırı düştükleri için toplumdan dışlanan, sonra tekrar kabul edilen birey meselleri olarak görülmüşlerdi. Hareketlerin ve yöntemlerin tekrarlanmasıyla, gerçek bir törenler dizisiyle yeniden toplumla bütünleşmek durumunda kalan kişiler için bir anahtar niteliğindedirler. Çıplak erkek, toplumsallığa giriş sınavı işlevi görür adeta; basit edep kuralları tanığın konumunu aşarak topluluğa çelişkili katılma sorunsalına hizmet eder. Geçmişin hatırlanmasına –hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde– gerçek bütünleşmenin özeti, yani aşk geleneğine uyarlanma eşlik eder; kaçak bir hayvan olmaktan çıkan Tristan de Nanteuil, sevgilisinden giyim, aşk ve dünyaya ilişkin bir eğitim alır!

"Kadını çıplak görmek ayıptır"

Evlenecek kadın arayan bir imparatorun inceleyici bakışları karşısında çırılçıplak soyunmaya hüküm giyen genç kızlardan biri "Kadını çıplak görmek ayıptır," diye haykırır. Kırılgan olan özel hayat daima topluluğun bakışlarına maruz kalabileceğinden, kadın toplumsal çerçeve içinde çıplak kalır ve giysiden yoksun olması, onu bir erkek bakışının gayrimeşru olarak ele geçirebileceği bir av haline getirir. Çıplak erkeğin aksine çıplak kadın daima uyanmakta olan veya teyit edilmiş bir arzunun yörüngesindedir. Çıplak kalma süreci şiddetli bir ifadeyle ortaya konabilir: *Poitiers Kontu'nun Romansı*'nda imparator, karşısındaki otuz genç kıza emir verir: "Herkes soyunacak, anadan doğma çırılçıplak kalacak!", sonra ekler: "Bu bir rica değil emirdir!" Bununla birlikte kadın, kocasının talep ettiği teşhirciliğe kendi rızasıyla katılırsa, erkek iktidarının temelini oluşturan unsurlardan biri olmayı kabul eder; buna bir örnek, *Graelent'in Öyküsü*'nde, güzelliği her yıl vasallar tarafından onaylanan kraliçedir. Benliğin temsil edilme biçimi olan giysi erkeğe teşhirin tek meşru yolu olduğundan, burada çıplak kadın bir ara aşama durumundadır. Ayrıca *Tehlikeli Mezarlık*'ta kadının çıplaklığı açıkça erkek iktidarının onaylanmasıyla bağlantılıdır.

Buna karşılık, erkek çıplaklığının işlevi sosyalleşme kurallarıyla ve topluluğun tekrar tekrar sınanan birliğini oluşturan unsurlarla yakından ilişkilidir; erkekte teşhircilik eğilimi, giyimin mutlak biçimde üstlenilmesinden geçer. Kadına ise aksine, bir utanç durumu ("görülmek") atfedilir; onun açması bir teşhirciliktir, çünkü çıplak kadın –erkek için ortaklaşalık tarafından ye-

niden benimsenen benliğin bütünleşmesinin işareti olan giyime kıyasla– birçok işaretten sadece biri olduğu ölçüde, dolaylı bir bedensel sosyalleşme yaşar. Toplumsal çerçeveye arzulanan girişin simgesi olan çıplaklıktan giyimliliğe geçiş süreci, ortaklaşalık simgeleriyle yüklüdür; törensel kovulma ve yeniden bütünleşme, Ortaçağ erkeğinden bedenine geçişin anlamlı aşamalarıdır. Kadın, ikincil bir yoldan bu sorunsalın dışında tutulur: çıplak kalır, takdir edilir, cezalandırılır; arzuyu uyandırmaya yarar ve erkek için, kendini yüceltme kozlarından biri olarak kalır.

Edep ve edepsizlik

Oysa bu çıplaklık, ilk kabahat öncesinde, masumiyet giysisi olma gibi güzel bir işleve sahipti: "Ve Âdem, kabahati işlediği için masumiyet giysisini kaybedip utançla tanıştı. Bunun üzerine melek onları yeryüzü cennetinden kovup utanca terk etti; Tanrı'nın lütfundan yoksun kaldılar" (*Ci nous dit*. VII. bölüm).

Artık utancı tanıyan bir çağda edep –daha önce gördüğümüz gibi– insan kılığına dönüşlerde açıkça ifade edilir ve bir emre itaat ederek soyunan kadınlarda daha da açık ifade bulur; *Gracient'in Öyküsü*'nde güzelliğinin onaylanmasından başka derdi olmayan kibirli kraliçe bir istisnadır. Ne var ki, imparatorun kulesinde soyunmak zorunda bırakılan (aslında bir bakirelik sınavına tabi tutulan) genç kızlar, bu haksız emre son derece yavaş ve zoraki bir soyunmayla direnirler: kemerlerini çıkarır, ipek bağcıklarını parçalarlar, boyunlarındaki kopçaları çözerken elleri o kadar titrer ki, kopçalar kopar. Buna karşılık, yıkanma erkek için erkekliğin kanıtlanması, erkek doğasının onaylanması haline geldiğinde hiçbir utanç yoktur; örneğin *Tristan de Nanteuil*'de Blanchardin, zifaftan önce dört günlük bir mühlet koparmayı başarır. Gelin halka açık yıkanma töreni için bir küvet hazırlatır, ama "damat" kaçar. Ansızın beliren bir melek, ona kadın olarak kalmakla erkek olmak arasında seçim yapma hakkını sunar. Erkek olmayı seçince kanıtlama banyosuna hazırlanır: "[...] çırılçıplak kaldığında küvete doğru ilerledi; çok sayıda genç kızın gözleri önünde çırılçıplak küvete girdi ve sert, kalın organı göründü."

Süslenen kişinin cinsel aidiyetini vurgulayan baştan çıkarma aracı süs eşyası, cinsel bir nazarlık misali, edebi koruyabilir. Uyanan arzu anında yok olur; Avignonlu Aye ve Macar Dieudonne'nin karısı, bir mücevherle, sihirli yüzük veya broşla korunurlar; *Florence de Rome*'da broş açıkça iktidarsızlığa yol açar. Mücevherin bu özelliği, aşırı gürültücü savaşçı-keşişin balık aramaya denize gönderildiği *Keşiş Guillaume*'da da ortaya çıkar. Kat etmesi gereken yol haydutlarla doludur; dövüşmek keşişlere yasak ol-

Kadının baştan çıkarıcılığı. (*Aymon'un Dört Oğlu*, Paris, Arsenal Kütüphanesi, e.y. 5073.)

duğundan, ne yapması gerektiğini sorar. Arkadaşları bütün sorularına cevaben, pantolonunu savunma durumunda kalmadıkça, kendini savunamayacağını söylerler. Bunun üzerine keşiş pantolonunu mücevherlerden yapılma bir tokayla tutturur; haydutları kışkırtmaya yarayan bu yöntem, ona hayalini kurduğu fırsatı, onları paramparça etme fırsatını verir. Bu bir toplumla bütünleşme törenidir, çünkü bu olaydan sonra keşişler, vahşi denebilecek nitelikteki bu adamı aralarına kabul etmek zorunda kalırlar.

Birey

İçsellik kurguları: yeni sınırlamalar

Kişinin kendi içine kapanmasının giderek genişleyen alanı, kimliğin ve artık titiz bir incelemeye tabi tutulan mahremiyetin bilincine varılmasının işaretidir; örneğin kitap okuma, kişiyi öylesine içine döndürür ki, ele geçirdiği şeyin kendisine dönüşür; kendinden geçiş, kahramanı gerçeklikten koparır, duyularından arınıp tarifsiz bir mutluluğa gark olur. Rüya âleminin temsili –düş çerçevesi XIV. ve XV. yüzyıllarda çok ayrıcalıklı bir retorik yöntemidir– ikiye bölünen benliğin bir aşk macerası yaşadığı ve daha sonra, rüyada geçiyormuş gibi görünen, ama siyasetle yakından ilişkili tartışmalara tanık olduğu zihinsel alanı sahneler. Edebi metinlerde gerçekle hayalin kaygılı tanımı, rüyalarının anlamını kavrayamayanların sıkıntısı, kahramanın varolup olmadığını bilemediği, uykuyla uyanıklık arası konuma kısılıp kalmış bilinç belirsizlikleri de kişinin özgünlüğünün kavranma-

"Yazdığım bütün şarkılar onu överdi." Guillaume de Machaut, *Talihin Çarkı*. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 1586.)

sına benzer. Kendinden geçirici bir göl veya kişinin kendi düzeltilmiş suretine gönderilişinin simgesel nesnesi olan ayna, hayal tonunu belirler ve bakış, gerçekçi olduğu varsayılan bir bakışın tehlikeleri aracılığıyla suçlu duruma düşebilir. Yazıda "ben"in ortaya çıkışı ise yakın tarihli incelemelerle kesin biçimde sınırlandırılan bir edebi kuralla ilişkilidir: Ortaçağ sonlarına doğru bireysel alana yeni sınırlar koyan şiirsel kişilik katmanlarının çoğalmasıyla sonuçlanan aldatmacanın öznelliği. Hatıratlar ve vakayinameler, kişisel sürenin unsurlarını benliğin ifadesine daha kesin biçimde katar ve geç dönem şiirinde bireyin kendi kendini tanımlama çabalarına paralel olarak zamanın saplantılı varlığı, kaybolan zaman kavramı ortaya çıkar.

Kendi kendine olmak

Kurgularda kendi içine kapanmış, kendini olayların akışına bırakmış, çevresindeki dünyadan kopmuş kişi çoğunlukla "düşünceli" kelimesiyle tarif edilir; kendi düşüncelerine dalmış, kapılmıştır. Örneğin Pastourelles Şövalyesi, bakışları çoban kızla karşılaşıncaya kadar, "düşünceli" bir halde fundalıkta yol almakta, hayallere dalmış olarak çalıların, eğreltiotlarının arasından geçmektedir. Perceval Şövalyeleri neşe içinde çene çalarken, masanın bir ucunda "düşünceli ve sessiz" oturan, düşüncelere dalmış Arthur'u seyrederler ("Kral düşündü ve tek kelime söylemedi", "kral çok düşünüp tek söz etmiyor"). Daha ileriki bir tarihte, örneğin Charles d'Orléans'ın yazılarında "düşünceli" olmak çoğu kez hüzünle bağlantılı bir kedere dönüşür; XV. yüzyılda *Sevdalı Gönül*'ün kahramanı "düşünceli ve hüzünlü" olarak tarif edilir: bu alegorik öyküde özellikle vurgulanan özdeşleşmenin etkisinde kalarak, ellerini kavuşturup ocağın başında oturan, saçı başı dağınık, "tasalı ve düşünceli", yaşlı bir kadın olarak tasvir edilen Hüzün'le karşılaşmıştır. Bir kullanılabilirlik veya iletişimi reddetme hali olan "düşünceli" oluş, kendine bir hedef arayan zihnin dalgalanmasının işareti olabileceği gibi, kınanacak nitelikte bir içe dönüşte ifade bulan bir kapanma ve yabanilik halini de tanımlayabilir.

Başka birtakım içe dönüş biçimleri de "başka yere" veya "geleceğe" geçmeye elverişli, tek başına yapılan bir eylem olan okumayla gerçekleştirilir. Örneğin, iplik eğirirken söylenen şarkılardan birinde Güzel Doette "kitap okumaktadır, ama aklı başka yerdedir"; yaşanan şey okuma aracılığıyla dolaylı kılınır; okumanın anıştırdığı içe dönüş, hayali bir harekete geçişin, hayal gücünün, geçici olarak çehreyi kıpırtısızlığa mahkûm etse de mizacın şiddet dolu olan faaliyetinin kaynağı olabilir, XIII.

yüzyıla ait öykülerde sebep-sonuç ilişkisi son derece açıktır: okunur, âşık olunur. *Claris ve Laris*'te kahramanlardan biri, Pyramus ile Thisbe'nin ölümünü okuyunca aşk itiraflarına hazır hale gelir; kuleye hapsolmuş, aşkı kitaplardan tanıyan Flamenca için de okumak zamanın ertelenmesidir. Kurgu eserlerde şimdiki zaman yazı çerçevesinde bir düşünceye dalma ve sessizlik alanının değer kazanmasıyla, bireyin geçici ve kırılgan kendine yeterliliği üzerine kurulu bir uzaklaştırmayla "karanlığa gömülür", gerçekliğini kaybeder veya gerçeküstü bir nitelik kazanır.

Yazı: "ben"in ortaya çıkışı

Ortaçağ şiirinde "ben"i konu alan çeşitli araştırmalar mevcuttur; bu şiirlerde, trubadur ve truverler en mahrem durumun, aşk ve tenin acılı ve yüceltilmiş itirafını işlerler. Tek olduğu varsayılan ve arzu bağlamında güncelleştirilen bu "ben" aslında evrensel bir "ben"dir; sürekli tekrarlanan konulardan oluşan şiir, bir şairin ismine ve eserlerine sonradan eklenen *Vidas* ve *Razos* aracılığıyla da olsa, bireyin hariç tutulabileceği bir çözümlemeye tabi tutulamaz (Paul Zumthor). Şiirdeki "ben", sonsuz dönüşün, Ortaçağ boyunca sürdürülen bir tuzağın "ben"idir. Villon'un kendine ait en dokunaklı görünen itiraflarında bile bir görgü kuralları bütünü hâkimdir. Bununla birlikte, XII. yüzyılın son on yılında, ara sıra daha özgün bir ses duyulur: Hélinant de Froidmont ölüme hitap eden hararetli yakarılarında, şairin kendisini tanımlamasa bile ölümün bireyi, bedeni ve ruhuyla bir bütün olarak ilgilendirdiğini vurgulayan bedensel imgelere başvurur:

> Ölüm, sen ki beni dönüştürmek için,
> bedenin dünyadaki aşırılıklarını
> terleyerek attığı bu hamama hapsettin,
> darbeni herkese indiriyorsun,
> oysa kimse kendini yenilemez,
> eski âdetlerini değiştirmez.
>
> *(Ölüm Dizeleri)*

Arzulanan düzelmeyi tanımlamak için, ruhsal gelişim kötü terlemeye ve eski tedavilerde yaygın olan iç söktürmeye benzetilir.

Çoğu daha "kişisel" bir ifşaatın sık sık başvurulan tanıklıkları olan *Arras Vedalaşmaları* görünürde bireyselleştirilmiş bir gerçeği ortaya koyar: 1202'de Jean Bodel, daha sonraki bir tarihte de Baude Fastoul ve (o kadar trajik olmayan bir yolculuğa çıkan) Adam de La Halle, cüzam hastanelerinin kapıları üzerlerine ka-

panmadan önce, aynı anda hem kişisel şiir hem de belirli bir olay için yazılmış şiir olan bir türde eserler verdiler. Bu eserlerde, "gerçekçi" olarak tanımlanan özellikler ortaya çıkar; kokuşmaya yüz tutmuş, çürümüş etten ve ruhsal durumdan, kaygı, çöküntü ve yalnızlıktan söz edilir. Aşk şiirlerine gelince, basmakalıp şarkılardan daha öznel bir şiire geçişin çok sözü edilmiştir, ancak "şiirsel anarşinin basmakalıp örneği" yaramaz çocuk Villon'un bıraktığı izlenim, Rutebeuf'ün XIII. yüzyıla bıraktığı mirasa, şairin hayatını anlatma iddiasındaki şiire, sahte iç dökme şiirine benzetilebilir. Kültürel modelin koşullandırdığı bir referans ilişkisi tarafından kurulan tuzak: Lirik şiirin evrimi diye adlandırılan süreçte, bestenin mevcudiyetine bağlı genelleştirici bir soyutlama şiirini iç dökme temeli üzerine kurulmuş, daha ziyade okumaya bağlı bir başka şiir türü izler. Büyük trubadur ve truverlerin dönemlerine ilişkin ilk türde, öyle görünüyor ki, yorumcu, şiirde ifade edilen öznellikle, kendisi olmayan ama pekâlâ olabilecek "ben"le özdeşleşir; dinleyicilere bütünleşme ve şiir âlemine nüfuz etme imkânı sunan beste ortadan kalktığında şair, sahip çıkma sürecini imkânsız kılmaya çalışacak, böylece "benliğin somut oyunlaşması"na zemin hazırlayacaktır; *Vidas* ve *Razos*'un katkısı, bu kurgu eserlerin "benliğin romansı"na dönüştüğü ölçüde okurla şiirin öznelliği arasındaki mesafeyi genişletmiştir (M. Zink).

Kişisel yazı, hatırat ve vakayinamelerin ortaya çıkışına paralel olarak şiirin kendisinde de bireyin tanımlanması yönünde gerçek bir çaba görülür; eski kişisel olmayan dolaylı anlatımların yerini bireyi ortaya çıkarma çabasını gösteren "ben"li kalıplar alır; Charles d'Orléans'ın şiirlerinde bu kalıpların birçok örneğine rastlanır ("Ben, kalbi karalara bürünmüş adamım"). Şairin canlandırdığı alegorik kişilere gelince, belki de gerçek benliği gizlemekten çok benliğin çoğaltılması yoluyla, sahiplenilen şiirsel alanı parçalama eğilimindeki bir retorik bölünmeye yol açarlar. René d'Anjou'nun eserlerinde bu süreç benliğin bir bölümüne görev verilmesiyle sonuçlanır; bir kapsamlayış ürünü olan kalbin görevi, aşk arayışını başarıyla sonuçlandırmaktır. Ayrıca, Ortaçağ'ın sonlarında öznelliğin alanı bilhassa mekânsallaşır. Daha XIII. yüzyılda Thibaut de Champagne yaşadığı aşk esaretini, kapıları güzel bakışlar, zincirleri umut olan, arzudan oluşan bir hapishane olarak tasvir ediyordu; Charles d'Orléans, "benliğin kalesi"ni, "düşüncenin keşişhanesi"ni daha da görsel bir anlatımla sunar. Christine de Pisan ve Alain Chartier içselliğin kapılarının kapanması üzerinde ısrarla durdularsa da, Charles d'Orléans'ın yalnızlığa ve içedönüşe verdiği değer çok açıktır:

[...] Keder
beni pençesinde o kadar *zaman* tuttu ki
Mutluluğu sürgüne gönderdim.
Benzerlerimden uzaklaşmam daha iyi:
Istırap çeken kişi sıkıntı verir ancak.
İşte bu yüzden, düşüncelerime kapanacağım [...].

Dönemin damgası: Guillaume de Machaut'nun, yaşlı bir şairle çok genç bir soylu kız arasındaki mektuplaşmalardan ve şiirlerden oluşan eseri *Gerçeğin Oyunu*'nda, genç kızdan gelen mektuplar ısrarla gizli tutulan bir sahiplenmeye hedef olur; mahremiyetin ortaya konuşu:

Mektuplar alınıp açıldı
ama içlerindeki sır
herkese ifşa edilmedi,
sessizce okundu hepsi.

Kişisel süre: hatırat ve vakayinameler

Joinville'le başlayarak sayıları giderek artan vakayiname ve hatırat türü yazılar da yazmaya teşvik eden güç olarak kişisel bir sürenin ortaya konuşu önemli bir olgudur; bu yazılar, anlatının süresiyle bir başka sürenin, anlatıcının aktarmak istediği sürenin üst üste bindirilmesinden oluşur. Konuşulan dildeki ilk

"Geçtiğimiz ay bir gece..." Anjoulu René, *Sevdalı Gönül*. (Vienne, Ulusal Kütüphane.)

David Aubert, İyi Philippe'in dikkatli gözetiminde *Kastilyalı Olivier ile Algarbeli Artus'ün Öyküsü*'nü yazarken. Loyset Liédet tarafından resimlenmiş elyazması, XV. yüzyıl (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 12574.)

otobiyografinin yazarı olan Joinville, "Fransız edebiyatında öznenin büyük yankı uyandıran hâkimiyeti"nin yaratıcısı olarak görüldü. Anlatısının doğruluğuna ilişkin bir önlem olarak, "kralımız Aziz Louis'nin kutsal sözlerine ve hayırlı işlerine dair bir kitap" *yazma* amacı güden yazar, sahnede tek başına yer alır ve kitabının konusu olarak kendini sunar. Yazarın bu bireyselliğine, bize oldukça garip gelen, ama o dönemde sorun yaratmış olduğunu zannetmediğimiz kanıtlar ve teminatlar yardımıyla tanıklığın doğrulanması konusundaki ısrar eklenir; Joinville tanıklıkları kısmen üstlenmekle birlikte, bizzat gözlemlemiş olamayacağı olayları da aktarır, ancak "tanıklık işlevinin ciddiyetinin ve ağırlığının son derece bilincindedir" (M. Perret). Ayrıca, Damiette'in alınışına ilişkin yazdıkları konusunda, salim kafayla, belgelerden ve takvimlerden yararlanarak çalıştığını (J. Monfrin) biliyoruz.

Bireyin sahneye çıkışı: XIV. ve XV. yüzyıllarda gelişen vakayinameler, önsözlerinde anlatıcıyı yazar konumuna oturtarak

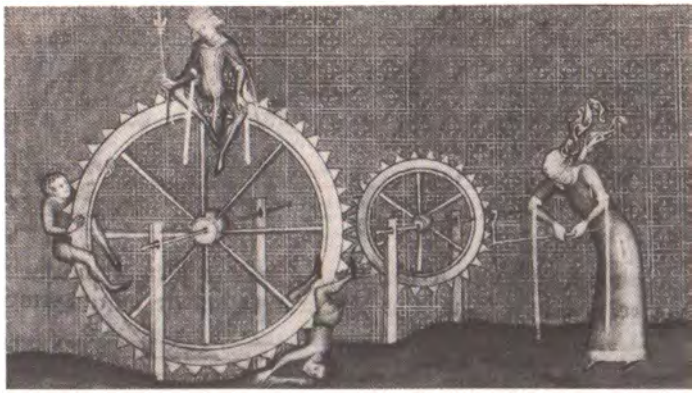

"... çünkü o [Talih] ne emindir, ne sağlam, ne âdil, ne vefalı, ne de doğru. Onu merhametli zannettiğimizde cimri, katı, değişken ve korkunçtur." Guillaume de Machaut, *Talihin Çaresi*. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 1586.)

bireyi tanımlama kaygısını özellikle vurgularlar; 1300'den itibaren önsözlerin çoğu şu tür bir kalıpla başlar: "Ben, Jean Froissars, Chimay Kilisesi hazinedarı ve heyet üyesi" ya da "Ben, Christine de Pisan, parlak zihinlerle kıyaslandığında koyu bir cehalet içine gömülmüş bir kadın [...]".

Enguerran de Monstrelet, Georges Chastellain, Olivier de La Marche ve Jean Molinet de aynı şekilde birinci tekil şahıs zamiri, ad, soyadı, unvan, toplumsal konum ve yazma fiilinden oluşan bir cümleyle söze başlarlar. Birey böylece "belirli bir toplumsal çerçevede" yer alan özel bir kişi olarak kendini tanımlar ve buna doğru sözlülük iddiası eklenir. Öyle ki, yazmak ve "doğruyu yazmak", neredeyse hukuki nitelikte bir tanım kazanır, yazarlar tarihçilik görevini üstlenirler (Ch. Marchello-Nizia).

Süre yazıları olan hatırat ve vakayinamelere paralel olarak zamanın bilincine varılması, hatta sürenin saplantılı mevcudiyeti geç dönem şiirine damgasını vurur, XIII. ve XIV. yüzyılların edebi mirasını önemli ölçüde değiştirir. Çok daha önceki bir tarihte bile Rutebeuf, iç dökme kisvesi altında rüzgâra kapılıp giden dostların yok oluşu imgesini kullanıyordu; daha sonra Eustache Deschamps da insana ilişkin şeylerin dengesizliği ve kırılganlığı, eskiliği ve boşluğundan, "yeni icat edilmiş olan saate benzeyen hayat devri"nden çok etkilenmiştir. Charles d'Orléans'ın eserlerindeyse, mevsimlere ve evrenin ritmine uyarlanan ve üzülerek sahiplenilen kişisel zaman bazen kederli bir saptamaya konu olur: gençlerin daha kolay kat ettikleri "sevda yolu"na adım atan bir ihtiyarın herkes için hoş bir görüntü sunduğunun bilincinde olan şair, "hafızasının sandığını" karıştırır.

"Görünüşü kararsız, en azından değişkendi; gözleri, Tanrı Cupido gibi bağlıydı. Sağ elinde bir kraliyet asası, sol elinde de sürekli dönen bir tekerlek vardı." Pierre Michault, *Körlerin Dansı*. (Chantilly, Condé Müzesi.)

"Geçmiş zaman asla geri gelmez" diyen Michault Taillevent'da, daha sonra *Kayıp Zamanım* adını vereceği *Geçen Zamana Karşı*'da hayat hikâyesini anlatan ve bu kitaptaki sapmaları genişleterek *Kavuştuğum Zaman* adlı küçük bir kitapta toplayan Pierre Chastellain'de zaman saplantı halinde yer alır; şairler artık benliğin derindeki süresine duyarlıdır; bu süre Villon'un ifadesiyle "kayıp zamanın idarecisi", Pierre Chastellain'in ifadesiyle "yakalanan zamanın yetkilisi"dir ve Rönesans'taki zamanın işaretlerini taşır (D. Poirion).

İç konuşma

Romans türünde geliştirilen aşk senaryolarında yalnızlığın tasviri ve dolayısıyla iç konuşma bütünün ayrılmaz parçaları. Çok daha önceki bir tarihte bile Roland tek başına acı çekerken

Ölüm Dansı. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Lat. 1402.)

Tanrı'ya üç duayla yakarıyordu; ancak benliğin açıklanmasına, kendi kendini çözümlemeye, kendi huzurunda kendini yargılamaya yarayan iç monolog tekniğinin gelişmesi, özellikle antik diye adlandırılan romanslarda, bilhassa Chrétien de Troyes'un romanslarıyla gerçekleşmiştir.

Cligès'de Soredamor ve Alexandre'ın uzun paralel monologları, gizli bir soruşturma boyunca, öznenin tanımlamak istediği duygusal yönelimlerin izini sürmeye yarar; iç sahne, duyguların sahnesi, sevinç, hezeyan, ıstırap gibi ruh halleri, saray şiirinde de bekleyiş zamanının, umut ve umutsuzluğun dalgalanmalarına bağlı olarak gelişir.

XIII. yüzyılda gelişen incelikli iç monolog tarzında mahremiyetin anlatıcı tarafından ele alınışına, bir kültür aktarımı, şiirsel alıntı aracılığıyla benliğin ifadesine ikinci bir ses de eklenebilir. İç monoloğun çeşitlendirilmiş tarzları: Flamenca'ya âşık olan Guillaume'un tek başınayken söylediği sözler, aynı zamanda hem aşkın gücü konusunda bir yakınma, hem de hesaplı bir planın, Flamenca'yla hamamda buluşmasını sağlayacak yeraltı yolunun kesin çizimidir. Bununla birlikte, –haklı veya haksız olarak– terk ve ihanetle suçlanan sevgilisiyle iletişiminden ve artık kopmuş olduğunu bildiği bir toplumla iletişiminden giderek tamamen vazgeçen birey, esasen ölüm anında, yani mutlak yalnızlık durumunda benliğin yok oluşundan söz eder; *Vergy Şatosu Sahibesi*'nde bu sözler içsel olmayıp yüksek sesle telaffuz edildiğinden, bir yüklüğe büzülmüş olan bir genç kız tarafından duyulur ve âşığa aktarılır; âşık bunun üzerine sevgilisinin cesedine kapaklanarak intihar eder. *Roland'ın Şarkısı*'nda ölüm, "ben"e "biz"in eklendiği son bir söyleve imkân veriyordu; şato sahibesinin trajik bir yalnızlık içeren konuşması ise, Fayel Şatosu'nun hanımının konuşmasına benzetilebilir; zehirli bir okla öldürülen âşığının ilettiği son mesajı duyup kocasının zalim kurnazlığı sonucu âşığının kalbini yediğini anladığında bayılır ve kendine geldiğinde, solgun bir yüzle ölümü çağırır. Ölümün bilincine varış, belirgin hareketleri de beraberinde getirir: göğse bastırılan kollarla, hayatın son nefesi bedenden koparılır.

Kimlik

Edebiyatta düşsellik kimlik sorunlarıyla doludur: bulunması veya yeniden bulunması gereken, gizlenmesi gereken ve anlamı daha sonra gün ışığına çıksın diye işaretleri bırakılan kayıp kimlikler, bilinmeyen kimlikler; kimliğin algılanmasına ilişkin çeşitlemeler.

Bedenini konuşturmak veya konuşturmamak: hareketler, giyim ve görgü kurallarının anlamı aracılığıyla bir söylemi aktaran beden konuşmamayı ve bir yokluğu kullanmayı bilir. Kurgu eserlerde bu yokluk anlamlıdır. Bedeni tanınmayı mümkün kılan işaretlerden yoksun bırakmak: çeşitli durumlar görünümün nasıl değişebileceğini, örneğin sihirli bir ot sayesinde çehrenin nasıl yok olduğunu, kimliğin nasıl gizlendiğini ortaya koyar. Sözgelimi XIII. yüzyıla ait bir şarkılı destanda, Pagan bir kralla evlendirilme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Nicolette başına ve yüzüne sürdüğü bir otla simsiyah olup bütün cazibesini kaybeder. Ortaçağ keman çalgıcısı kılığında arkadaşı Aucassin'in yanına gider ve kırlangıçotları toplayıp eski güzelliğine kavuşmak için bedenine sürer. Beden bir deriyle de kaplanabilir; *Palermolu Guillaume*'da kaçak âşıklar, geyik ve ayıların derilerinin yüzüldüğü mutfaklardan iki beyaz ayı postuyla bir yılan derisi bulurlar ve bunları birleştirerek diktikleri kılıfların içlerine girip kendilerini görenleri aldatırlar.

Nesir Halinde Tristan. Tekrenkli şövalye. (1463, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 99.)

Gizemli bir görünüme bürünmek isteyen kişi, tekrenkliliği kullanarak renkte yoğunlaşabilir, kendini bir renge indirgeyebilir ve renklerin içerdiği anlamlardan yararlanarak örneğin "Kızıl Şövalye" veya "Beyaz Şövalye" olabilir; kırmızı, kötü niyetli, canlı bir kişiliğin, yeşil atılganlığın işaretidir, geçici olarak çokanlamlı olan siyah giderek kötüleyici olur, maviyse, Froissart'ın *Mavi Şövalyenin Oyunu*'nda ortaya koyduğu gibi, kişinin mizacını anlatmakta gerçek bir değer olarak ortaya çıkar (M. Pastoureau).

Yuvarlak Masa şövalyesi Bohort'un armaları. (*Nesir Halinde Lancelot*, XV. yüzyıl ortası, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 115.)

Belirli –öykülerin tamamı göz önüne alındığında aşırı tekrarlanmış– durumlarda erkekler de, kadınlar da geçici olarak kimliklerini konuşturmayı reddedebilir (bu, toplumla ilişkinin belirli bir anlamını ortaya koyar); bu bağlamda öykülerde uzun bir süre boyunca rastlanan bir örnek, babalarının ensest ilişkiye girme taleplerine maruz kalarak kaçmaktan başka çare bulamayan kızlardır; bu kızların suskunluğunda, aile hatırasını kirletebilecek bir tehdide uğrayan özel alanı gizleme arzusu da bulunabilir. Saray kahramanı için, örneğin *Arabalı Şövalye*'de Lancelot için geçici olarak isimsiz kalmak, isimle toplumun kahramandan beklediği başarı arasında bir uygunluk arandığı anlamına gelir. Kurgu eserlerde bireyin bu şekilde kendi kendini hapsetme arzusunu ortaya koyuşu, uzun macera romansları geleneği boyunca geçerlidir; XV. yüzyılda *Kastilyalı Olivier'nin Öyküsü*'nde ise, kahraman muzaffer kimliğini ortaya koymayı reddeder; bu durumda haberciler "kırmızı, siyah ve beyaz şöval-

ye"nin galip geldiğini bildirmekle yetinmek zorunda kalırlar. Kanundışılık, ancak zamanı geldiğinde sergilenen gizli bir servet gibi yanda taşınan bir mahremiyettir ve aynı zamanda öyküye gerekli gerilimi kazandırmak için de mükemmel bir yöntemdir. *Yakışıklı Richard*'daki, *Kastilyalı Olivier*'deki hayaletler bu âlemde geçici olarak bulunan yaratıklar da gerektiğinde kanundışı olmayı bilirler.

İşaretlerin okunması

"Hem bilgeliğe hem güzelliğe, hem cömertliğe hem güce sahip olan Cligès, içi başka, dışı başka olan ağaçla kabuğu gibiydi": Dış görünüşle kişinin aldatıcı bileşimindeki uyumsuzluk bir rahatsızlık yaratır. Özellikle kadın, örneğin *Galeran de Bretagne*'da, XIV. yüzyılda *Tazının Oyunu*'nda, ideal yüz hatlarıyla özündeki kişilik arasındaki zıtlığı vurgulayan bir saptamaya konu olur: yumuşak bir çehreye sahip olan genç kızın yüreği kibir ve "hüzün" doludur.

Kurgu eserlerde kendini tanıtmak çoğu kez bir yarışa benzer. Kahramanın silahları, yorum gerektiren bir girişimin gizli ipuçlarıdır, tekrenklilik ise, açıkça belirtilen silahlar kadar açıklayıcıdır; bununla birlikte, XIII. yüzyıl romanslarında maskeli şövalye teması, kasıtlı bir isimsizlik, toplumsal mevki kaybı ve başkalarının bakışının yeniden fethedilmesi arasındaki diyalektiğin ayrıcalıklı konusudur; şövalyenin bilek gücüyle kazandığı başarının ima ettiği kimlik, daha sonra ismiyle taçlandırılır. Bireyin tanınıp değerinin bilinmesi için, maskeli bir aşamadan geçmesi gerekmektedir adeta. Bu durumda kimliğin gizlenmesi, her kimliğin kazanılması ve sonra da sürekli kanıtlanması gerektiği anlamına gelebilir. Chrétien de Troyes'un romanslarının temel taşlarından biri olan kimliğin gizlenmesi, kendini kabul ettirmede adlandırma ilişkileriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Perceval bile kendi adını ancak Balıkçı Kral'ın sarayında, kralı iyileştirip Harap Ülke'yi yıkımdan kurtaracak olan soruyu soramadıktan sonra öğrenir: "Ve ismini bilmediği halde, adeta bir ilhamla, adının Galyalı Perceval olduğunu söyledi. Doğruyu söyleyip söylemediğini bilmiyordu; oysa söylediği doğruydu, ama o bunu bilmiyordu..."

Boccaccio, *Ünlü Soylu Hanımlara Dair*. Ressam Kratinos'un kızı ve öğrencisi olan Eirene'nin yeteneği babasınınkini geçer. (XV. yüzyıl, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 598.)

Çözülmeyi bekleyen sırlar, esrarengiz yazılar, entrikalar, tanınmayı bekleyen portreler, hep kimliğe ilişkin mesajlardır; *Konstantinopolisli Güzel Helene*'de kahramanın yüzünün resmedilmesi, suçlu babayla karısını istemeden kaybetmiş olan kocanın arayışına işaret eder. Dağınık işaretler, çözülmeyi ve bir su-

çun itiraf edilmesini bekler: baba, Roma'da papanın sarayındaki sütunun üzerine kızının portresini yaptırmıştır; koca, kalkanının üzerinde kaybettiği karısının portresini taşır. Aynı temanın aşırı tekrarı babayla kocayı bir ayrılığa maruz kalmış tek bir figüre dönüştürür; öte yandan, kadının sureti kimliğinden ayrılmış bir insan yaratır: kimliği gizlenen kahraman Helaine hem babası, hem kocası tarafından, kimliksiz halde, herkesin bakışlarına sunulur.

Portre

Ne gariptir ki, (portre haricinde) tanınmayı sağlayan şey yüz hatları değildir. Dağılmış çekirdek ailenin nihayet birleştiği çok sayıda öyküde, baba-oğul birbirlerini asla yüz hatlarından tanımaz; *Doon'un Öyküsü*'nde, güzel bir çocuğun, doğumundan habersiz babasıyla tanışmak üzere bir peri tarafından gönderildiği *Désiré'nin Öyküsü*'nde, duygusal bir yönelimle birbirlerini tanırlar. Perilerden daha farklı bir bağlamda, Romalı bir senatörün bulduğu Çolak Kız'ın çocuğuna karşı, oğlu olduğunu bilmediği halde kralın duyduğu garip sevgi de aynı şekilde, ancak "kan bağı"yla açıklanabilecek bir yakınlıktır. Bununla birlikte, portre kişinin yerini tutması açısından önemlidir, çünkü âşıklara sevdiklerinin yüz hatlarını hatırlatır. Tristan resimlerin bulunduğu salonda Isolde'nin heykeline adeta tapar: "Bütün düşündüklerini resimlere söyledi, onlardan ayrılmak istemiyordu. Bakışları, kendisine altın yüzüğünü uzatan Isolde'nin eline takıldı ve sevgilisinin, kendisiyle vedalaşırkenki çökmüş yüzü canlandı gözlerinin önünde."

Suretin incelikli serüvenleri: Guillaume Flamenca'ya bir haber ulaştırmak için cesurca kocasını kullanır: sözümona esrarengiz bir dilbere hitaben, bir şiir (bir "selam") yazar. Mesajda yer alan iki suretin çizimi "o kadar mükemmeldi ki, figürler canlı gibiydi. Öndeki figür yere diz çökmüş, karşısındaki diğer figüre yalvarıyordu. Ağzından çıkan çiçek, her dizenin ilk kelimesine değiyordu." Bu resimler âşıkların yüz hatlarına benzemez; bununla birlikte, Flamenca için şiirin sayfalarını katlayıp açmak yeterliydi, böylece "selamları katladıkça bir figür adeta diğeriyle öpüştüğünden, Guillaume'u binlerce kez öpmüş oluyordu."

Âşıkların kopyası, kucaklaşmanın hayali bir gerçekleştirilişi olan portre, aynı zamanda hem yalan söyleyip hem tatmin etmeyi başarır. Guillaume de Machaut da, hizmetçisinin getirdiği "tatlı suret"le, "tatlı benzerlik"le aynı mutlu ilişkiyi yaşar. Sevdiğinin portresini alır almaz, "çabucak, yalnız başıma, ya-

nımda kimse olmadan gidip odama kapandım," der. "Resimdeki hoş ve temiz sureti" hem seyretmek, hem de dokunup süslemek için başucuna koyar. Uzaktaki kişinin yerini tutan portre, tensel bir işleve ve tartışmasız bir hatırlatma gücüne sahiptir.

Rüya

Mahrem alan, duygular âlemi, sisler ve aydınlıklar: birey kendine has dünyasının dinamiğine dalıp gidebilir. XIII. yüzyılda bireyin kendi içine dalarak girdiği hal, *Flamenca*'da neredeyse tıbbi bir ifadeyle, kalbe boyun eğerek "efendi"leriyle, "baba"larıyla buluşan duyuların yörüngesi olarak tarif edilir; öylc ki, kişi bilinçsiz, sersemlemiş, göremez, işitemez, konuşamaz durumda kalır: "[...] kalp efendi ve babadır; dolayısıyla, onun başına bir iyilik ya da kötülük geldiğinde, bütün duyular derhal onun arzusunu öğrenmek üzere ona gider; onlar bu şekilde içeride bir araya gelmişken, insan dışarıdaki hiçbir şeyi görmez, adeta büyülenmiş halde kalır. İyilik ve kötülük; duyuları bu şekilde kalbin yanına döndürdüğüne göre, iyilikle kötülüğün bileşimi olan aşk mutluluğun, kalbe dolduğunda, kalp istiyorsa onları dörtnala efendilerinin yanına koşturmasına hiç şaşmamak gerekir. Duyuların şöyle bir âdeti de vardır: aralarından biri bir haber ilettiğinde, diğerleri her şeyi bir yana bırakıp var güçleriyle ona yardım ve hizmet ederler, hepsi aynı kaygıyı paylaşır. İşte bu yüzden, kaygılı kişi daha az görür, daha az koku alır, daha az konuşur ve daha az işitir. Pek de hafif olmayan bir darbe vurulduğunda etkisini hissetmez bile. Herkesin kendi tecrübesinde gözlediği budur."

"... bir gece, her zamanki gibi yatmış, derin uykudayken, çok güzel bir rüya gördüm..." Guillaume de Lorris, *Gülün Romanı*. (Chantilly, Condé Müzesi.)

Rüya, uyuyan kişiyi cismani özüyle ele alarak ona bir alan ve bir arayış tayin eden bir senaryo için özellikle elverişlidir. Rüyanın yol açtığı kaygıların –rüyalarla dini ilhamlar arasındaki ilişki, uykunun doğası ve uyuyan kişinin sorumluluğu, bedenin yaşantısıyla rüyaların doğası arasındaki ilişkiler– kefaret törenlerinde çok yoğun, XII. ve XIII. yüzyıllara ait *Rüya Anahtarları*'nda da çok ayrıcalıklı olduğunu biliyoruz. Ayrıca edebi metinlerde de sık sık Macrobius'a atıfta bulunulur ve rüya âlemi romans ve alegorik metinlerde bol bol işlenir. Rüyalardaki hayata bilinç ulaşamaz, ama sorumluluk alanı dahilindedir: Merlin'in annesi olan genç kız, istavroz çıkarmayı ihmal ettiği için Şeytan'dan hamile kalır; hayatının sonuna kadar tensel günahtan vazgeçmesini emreden rahip, şu istisnayı da belirtir: "[...] rüya haricinde, çünkü insan rüyalar karşısında çaresizdir!"

"... Kral Nabukadnezar'ın rüyasında gördüğü şeyler daha sonra doğrulandı; çoğu kez gündüz düşündüklerimiz gece rüya görürken karşımıza çıkar." Philippe de Mézières, *Meyve Bahçesi Rüyası.* (XV. yüzyıl, Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 12442.)

Görünürde her tür iradeci incelemeye kapalı olan, insanın en mahrem alanına çöreklenen rüya Ortaçağ kurgu eserlerinde sık sık sergilenmiştir; hatta yaklaşık üç yüzyıl boyunca "edebi kurgu çerçevesi olarak rüya"nın sürekli kullanımı çok kendine has bir olgudur; XIII. yüzyıl başıyla XVI. yüzyıl başı arasında yazılmış çok sayıda metin bunu kanıtlar (Ch. Marchello-Nizia). Ne var ki, daha *Roland'ın Şarkısı*'nda, Fransa'ya dönüş yolundaki Charles birçok rüya görür: Ganelon'un, bir leoparın ya da yabandomuzunun saldırısına uğrar. Yine uykudayken, bir melek kendisine bir savaşı haber verip işaretleri olan tufanları, gökgürültülerini, fırtınaları, rüzgâr ve donları, yangın ve alevleri gösterir. İmparatorun ordusu bu savaşta canavarlara, ejderhalara, iblislere, kartal başlı aslanlara yem olur; bu yürek daraltıcı önseziler ve dehşet görüntüleriyle katiyen bölünmeyen uykunun devam ettiği ısrarla vurgulanır.

Kutsal Kâse'yi Arayış'ta rüyalar gerçek bir anlatı dinamiğinin kaynağıdır ve başkalarına, rüyaların anlamını bilen keşiş ve-

ya münzevilere doğru ilerleyişi sağlar. Rüya görenlerin bir anlamın özel algılanışından kaynaklanan sıkıntısını uzun uzun anlatan öykü, iki yasanın simgesi olan iki hanımefendinin "olağanüstü görüntüsü"yle karşılaştıktan sonra "allak bullak" olan Perceval'i çıkarır karşımıza. Güneş gökyüzünde iyice yükselmişken uyanan Perceval bir rahiple karşılaşır; onunla uzun boylu konuştuktan sonra "Peder, yalvarırım bana dün gece gördüğüm rüyayı açıklayın; bana o kadar garip geldi ki, anlamını öğrenmeden içim rahat etmeyecek," der. Daha sonra, oruç ve uykusuzluk yüzünden bitkin düşmüş olan Lancelot uykuya yenik düşer ve yıldızlarla çevrelenmiş bir adamın yedi kral ve iki şövalye eşliğinde kendisine doğru geldiğini görür. Bir keşişhaneye gittiğinde, keşişten "bu rüyanın, birçoklarının düşünemeyeceği kadar anlamlı olduğunu" öğrenir. Eski bir şapele sığınmış olan Gawain ve Hector'un gördükleri rüyalar ise "öylesine olağanüstüdür ki, hatırlatmadan geçilemeyecek kadar anlam yüklüdürler"; Hector uyandığında "yüreği daralmıştır, bir o yana, bir bu yana dönüp durur, bir türlü uyuyamaz"; o sırada Gawain ona "Çok garip bir rüyayla uyandım; anlamını öğrenmedikçe içim rahat etmeyecek," der. Rüyalardaki her sonuç, her unsur, alegoride kullanılan anlamlara dair daha kapsamlı bir bilgi gerektirir; kişinin en mahrem alanındaki anlamlar gün ışığına çıkarılmayı bekler. Bir yorumun potansiyel nesnesi olan rüya yalnızca kendi içinde bir dünya olarak algılanmakla kalmaz; ele geçirilemeyen, bilince ulaşması ve unsurlarının anlamlandırılması için uygun bir kişiyi bekleyen bir anlam için mücadele edilmesi gerekir.

Rüya-yalan

Alegorik gelenek, özellikle de *Gülün Romansı*, –"ben" demeye devam ederek– bazen arayışların en tehlikelisine, zihinsel alanın aşılmış bir mekâna kapatılması ve iki zamanın, uyku zamanıyla (gerçek) uyanık bilinç zamanının (kurgusal) üst üste bindirilmesine bağlı olan bir arayışa girişen benliği şatafatlı biçimde ele alır. *Gülün Romansı*'nda rüyanın başlangıcı şöyledir: "Bir gece, her zamanki gibi yatmaya gittim ve derin bir uykuya dalmışken, çok güzel, çok etkileyici bir rüya gördüm [...]. Bir gece, bütün yaratıkların sevme arzusuyla harekete geçtiği o büyüleyici zamanda olduğumu gördüm rüyamda. Uykumda bana sabahın ilk saatleriymiş gibi geldi; hemen yatağımdan kalktım, pantolonumu giydim ve ellerimi yıkadım."

Kutsal Kâse'yi Arayış'ta yararlı bir öğrenime sahne olan, doğruluğunun yargılamalı bir değerlendirmesi yapılan uyku,

uyuyan kişinin yanılgıya kapılabileceği, kendisini uyanık zanneden kişinin bir gölgeye sarılabileceği tehlikeli bir âlemdir; rüya, gerçeğin ve yanılgının kaygılandırıcı tanımıyla kopmaz bir bağlantı içindedir. Cligès'in Fenice'le evlendiğini iddia eden amcası, Fenice yanında el değmemiş halde uyurken, yanılgılarla dolu geceler boyunca ona sahip olur; buna paralel bir başka yanılgı da rüya karmaşasının cehennemi bir ayna oyununa yol açtığı *Claris ve Laris*'te, aşk saplantısından kaynaklanan sevgiliyle kucaklaşmadır. Bilincin, suçluluğun, patolojinin, rüyanın kırılgan sınırları: XV. yüzyılda sadece arzunun pençesindeki kişi tarafından görüldüğü için mahrem bir görüntü olan bir rüyada, ensest ilişki içindeki bir kayınvalide, damadının cazibesini rüyasında sürdürerek onu, peşini bırakmayan şeytani bir dansçı olarak görür...

Rüya ve iç belirsizlik, vecdin ve unutuşun ardından gelen kendinden geçme halleriyle birleşir. Bilinçli benliğin ulaşamadığı uyku karşısındaki bu alan önünde belirsizliğin en iyi tanıkları, –pürüzlü ve acı gerçeğin çok yakında olduğunu da kanıtlayan– erotik rüyalardır; komik bir örnek, uykusunda resmi geçit halinde kadın organları gören ve –arzuyla nesnesi arasında zalim bir uyumsuzluk sonucu– seçtiği organa elini uzatıp bir diken demetini tutan keşişin rüyasıdır. Ne var ki saray edebiyatında rüya bazen Aşk tanrısının değerli bir armağanı olarak görünür. Sevgilisine sahip olamayan Guillaume de Nevers, uykusu geldiğinde Aşk tanrısına yalvarır (*Flamenca*): "Aşk tanrısı, dedi, uyutun beni, o güzel rüyalarınıza götürün. Uyanıkken göremediğim güzeli hiç değilse rüyada gösterin bana. Sözünü ettiğim sizsiniz Sevgilim; uykuyu sizde bulabilmek, hem hayırlı hem yararlı olurdu benim için. İşte bu yüzden durmadan tekrarlayacağım: 'Siz, siz! Siz, Sevgili, size daima Sevgilim diyeceğim gözlerim açık oldukça. Gözlerim dışarıda kapanırsa, içeride kalbimin sizinle uyanık kalmasını isterim; evet, sizinle Sevgilim, evet sizinle!' Sizinle'nin *e*'sini söyleyemeden uyuyakaldı; sevgilisini doya doya, hiçbir engelle karşılaşmadan seyretmekteydi. Zaten kafamızda bir düşünceyle uyuyakaldığımızda, rüyamızda arzuladığımız şeyi görmemiz olağandır."

Rüyanın yönlendirilmesi her zaman bu kadar mantıklı olmasa da rüya âlemine kaçış bazen tecrübeyle sabit bir etki gücüne sahiptir: Guillaume d'Angleterre, adını taşıyan romansta bilinçle bilinçsizlik arasındaki belirsiz sınırların oyuncağıdır. Rüyasında bir av sahnesi görür ve her türlü sosyallikten uzaklaşarak öylesine derin bir unutuşa gömülür ki, anlatıcı şu açık-

lamayı yapma gereği duyar: "Beni yalancı sanmayın, şaşırıp kalmayın, çünkü insan uyanıkken de rüya görebilir. Tıpkı rüyalar gibi, düşünceler de doğru veya yanlış olabilir!"

Guillaume'un rüyası çocukken kaybolan iki oğlunu bulmasını sağlar; bu saplantı halindeki ifşaat biçimi sayesinde rüyayı gören kişi, rüyanın kendisine sağladığı bilgiyi gerçeğe uyguladığında ailevi konumuna kavuşur.

Gülün Romansı'nda, rüya süreci gerçeğin habercisi olarak tartışılır: "Rüya, iyi veya kötü olayları insanlara bildirmenin bir yoludur; insanların çoğu, daha sonra açıkça görünen birçok şeyi geceleri zihinlerinin gizli derinliklerinde görür." Aşk rüyası geleneğinde, bilhassa XV. yüzyıla ait *Sevdalı Gönül*, kalbi benliğin ayrı bir parçası, bir kişi haline getirir; romansın yazarı René d'Anjou, rüyanın doğruluğunun nazik değerlendirmesi üzerinde ısrarla durur. Kendini yatağında bitkin, bunalmış, düşüncelere dalmış, aşkın pençesinde kıvranırken tasvir eder:

> [...] öyle kafam karışıktı ki,
> Öleceğimi sandım,
> Belki hayal gücüm,
> Belki uykuda görülen bir rüya
> Veya ilahi bir görüntü
> Bana dosdoğru gerçeği bildirdi
> Bedenimden ayırmıştı aşk kalbimi [...].

Rüyanın kaynağına girilmesi, (dizelerin arasına sokulan düzyazı bölümlerde anlatıcılığı bizzat üstlenerek *Gülün Romansı* kalıbına kıyasla öykünün kişilik katmanlarına önemli bir yenilik getiren) yazarın sonunda kendisini keder ve sıkıntı içinde rüyadan uyanırken tasvir etmesiyle dışa vurulur: gözünü açar, yakınında uyuyan mabeyincisine seslenir ve kalbinin göğsünden koparılıp alınmasından duyduğu korkuyu ona anlatır: "Aşk tanrısının kalbimi çalıp götürmüş olmasından korkuyorum; elimle göğsümü yokladığımda kalbim orada değilmiş gibi geliyor bana. Gerçekten de kalp atışlarımı hissedemiyorum!" Mabeyinci doğruluk aracı olan bir mum getirterek hızla teşhis koyar: René'nin göğsüne el değmemiştir. Bunun üzerine, huzur içinde uyumasını tavsiye eder kendisine, ama bu pek kolay olmaz. Ertesi gün René bir kâğıt alıp rüyasını "elinden geldiğince" kaydeder; bu ancak yazıyla gerçeklik kazanabilecek hayali bir sürece hem mizahi, hem de endişeli bir el koyuşun işaretidir.

Bu hafif alay ve doğruluk yanılgısını hak ettiği sislere karıştıran hareket, rüyayı silip götürür; rüyanın değerlendirilmesi, nesnel bir duruma indirgenmesi, güldüren tuzak, tanıklığın aşırı tekrarı (uykuda mı, uyanık mı olunduğu bilinmez...) rüyayı neredeyse alaylı bir konuma, kendi retoriğine, simgeye gönderme yapan bir tiyatro oyunu konumuna getirir. Ancak simgeyle gerçek arasında bazen bir bağ kurulur. Daha iyi kavranan bir gerçeklik, kenara atılan yanılgı, bir kâbustan uyanıldığında gündelik ruh hali sayesinde uzaklaşma olan saray arayışı, *Sevdalı Gönül*'de bir iktidarsızlığın kötü rüyasına dönüşür ve belki öteden beri de öyledir.

Uykuyla uyanıklık arası konum, uyanıklığı uykudan ayıran kaypak sınırı, bilincin belirsizliğini, "olmakla olmamak" arasındaki kuşkuyu iyi açıklar. Örneğin Mélusine'in müstakbel kocası Raimondin, amcasının kaza sonucu öldürülmesiyle sarsılmış bir halde ormanda dolaşmaktadır; "Gece yarısı Susayanlar Pınarı denilen bir pınara vardı; bazıları bu kaynağa Büyülü Pınar derdi, çünkü geçmişte orada birçok mucizevi macera yaşanmıştı ve zaman zaman hâlâ da yaşanıyordu. Pınarın fışkırdığı yer çarpıcı bir manzara arz ediyordu: tepesinde iri kayalar bulunan vahşi bir bayır, yüksek ağaçlı bir orman ve vadi boyunca uzanan güzel bir çayır. Ay ışıl ışıl parlamaktaydı, Raimondin'in atı onu keyfince, istediği yere götürüyordu, çünkü kedere boğulmuş olan sahibi, adeta uykudaymışçasına iradeden tamamen yoksundu. Başında üç hanımın gülüp oynadığı pınara yaklaştı. Aralarından biri, diğer ikisinin efendisi olan en soylusu hakkında hikâyede anlatılanları aktaracağız şimdi. Hikâyeye göre, düşünceli, bedbaht, başına gelenlerden dolayı perişan olan Raimondin'i atı götürmekteydi; artık atını o yönetmiyor, at canı nereye isterse oraya gidiyordu; dizginleri ne sağa çekiyordu, ne sola; görme, işitme ve anlama melekelerini kaybetmişti. Üç hanımın bulunduğu pınarın yanından bu şekilde, onları görmeden geçti [...]."

Daha ileriki bir tarihte, Burgonya Sarayı şairlerinden Pierre Michault *Körlerin Dansı*'nda kendi iç dünyasını özel bir durum olarak tarif eder; aydınlık ve açık gecelerde duyular dinlenir, aşırı yoğunlaşma ("dokunaklı düşüncelerimin sürekliliği ve gidip gelişleri"), kavrayışı insani şekliyle açığa çıkarır, ancak tam anlamıyla akılcı olan bu ayrışmanın gerçekleşebilmesi için duyuların ölmesi gerekir!

Siyasi rüyalarla önerilen de bir başka aklileştirmedir; bilinçdışının sırları bu tartışmaya dekor oluşturur. Rüya bir kur-

nazlık aracına dönüşür, çünkü siyasi rüya iktidara ilişkin fablın odağıdır. Yarım yüzyıldan daha kısa bir süre içinde onu aşkın kurgu eserde, *Veba Rüyası*'nda, *Yaşlı Seyyahın Rüyası*'nda, Alain Chartier'nin *Dörtlü Atışma*'sında, *Meyve Bahçesi Rüyası*'nda ve başka öykülerde iktidarın yapıları, rüya âleminden yararlanarak ele alınır; retorik geleneği toplumsal roller dengesini sorgulamak için kullanılır; "böyle durumlarda, rüya gördüğünü ileri sürmekte yarar vardır." Rüyanın kalıplaşmış biçimi (rüya sürecinin, rüya gören kişinin kendisini ilgilendirdiği "bana bildirildi" kalıbı) yön değiştirir ve rüya görenin "daima krallık iktidarını ilgilendiren bir görüntünün odağı, ardından da yazıcısı" olduğu bir sürece dönüşür. Rüyanın bu şekli, bir ölçüde cezadan muafiyet sağlar; çünkü yazar, yani rüyayı gören kişi, öyküsünü kendi icat etmediği iddiasındadır (Ch. Marchello-Nizia).

Ayna

1320 tarihli, ahlaki örneklere dayanan bir Hıristiyan eğitimi kitabında yazar, bir hanımın oda hizmetçisine bir ayna aldırdığını anlatır; ayna hiç hoşuna gitmediğinden bir başkasını aramak üzere kadını gönderir. Bunun üzerine oda hizmetçisi bir kafatası getirip "Alın, bunda seyredin kendinizi; bütün dünyada kendinizi bu kadar iyi görebileceğiniz bir cam ayna yoktur!" der. *Gülün Romanı*'nda Boş Hanım aynayı sadece güzelleşmek amacıyla bakım yapmak için kullansa da, ayna birçok kez ahlaki eğitim amacıyla kullanılır. La Tour Landry Şövalyesi'nin kızlarına hitaben yazdığı kitapta, aşırı kullanılan ayna sonunda şeytani kötülüklerin odağı haline gelir. Kendini seyrederek büyülenen ve gününün dörtte birini fiziksel bakımına harcayan bir hanım kilisede bekleyenleri çileden çıkarır: "Nasıl olur! Bu hanımın taranması, aynaya bakması hiç bitmez mi?"

Boccaccio, *Soylu Erkek ve Kadınların Durumu*. Kleopatra ayna karşısında. (Bergues Kütüphanesi, e.y. 63.)

Ayna uğursuzdur: "Ve Tanrı bir ibret dersi vermek istediği için, kadın aynada kendini seyrederken, bir anda düşmanın kendisine gerisini gösterdiğini gördü; o kadar çirkin, o kadar korkunçtu ki, içine şeytan girmişçesine aklını kaybetti." Giyimdeki, saçlardaki kusurları göstermeye yarayan ayna, daha da isabetli bir biçimde ahlaki kusurları ve aşırı kendini beğenmişliği ortaya koyar. Birçok metinde ayna bilgilenme aracıdır; etkili olması için, tuzağına düşmemek, ikiyüzlülüğüne kanmamak için çift taraflı hale getirilebilir. Örneğin *Aynanın Oyunu*'nda Jean de Conde insanın "hem yüzden, hem tersten" kendine bakmak için çift taraflı bir ayna edinmesi gerektiğini

Gülün Romansı. Narkissos'un pınarı. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 12595.)

söyler; gerçekten de bir "güzel insan" aynası mevcuttur ve bunu gece gündüz hazır bulundurmak gerekir; tersi "karanlık ve çeşitli" olan ve başkalarıyla karşılaştırma yaparak kişiye değer kazandıran bu aynada ara sıra kendini seyretmekte yarar vardır, çünkü başkalarının kötü hareketlerinden faydalanılabilir:

İki taraflı ayna sayesinde
İşin tamamını görebilirsin.

Bununla birlikte ayna bir baştan çıkarma aracı da olabilir; örneğin bir *fabliau*'da, soylu bir hanım, efendisinin kendisini ziyarete geldiğini haber veren ulaktan, başörtüsünü düzeltebilmesi için kendine ayna tutmasını rica eder; kendine hayranlıkla yapılan bu hareket hanımı o kadar karşı konulmaz hale getirir ki, kaçınılmaz olarak ulak efendisinden önce davranır!

Aynanın yoruma açık konumuna paralel ve yansıttığı ger-

çeklik açısından potansiyel bir tehlike olan akis (gölge), gerçeğin bir bölümünü çalarak geçici olana gerçeklik konumunu vaat eder. Gerçekliğin –en azından saray aşkında– özü gizlenmek olduğundan, *Gölgenin Öyküsü*'nde akis *zarif* bir şekilde gerçeği içinde eritir. Uzun müddet boyunca sevdiği hanım tarafından reddedilen bir şövalye, iade edilen yüzüğünü kendi parmağına geçireceği yerde, akis sayesinde mutluluğu sağlayacak hareketi gerçekleştirir. Kuyunun bilezik taşına yaslanıp duru suda yeryüzünde en çok sevdiği varlığın suretini açıkça görünce ona seslenir: "Buyrun, tatlı dost. Sevdiğim hanım onu istemediğine göre, siz tartışmasız kabul edeceksiniz!" Yüzüğün düşmesiyle su biraz bulanır, suret bozulur ve böylesine bir incelikten etkilenen soylu hanım nihayet aşkını esirgemekten vazgeçer. Gizlenen, ama kendi tekrarıyla şövalyeye hatırlatılan gerçek sonunda ele geçirilir.

Aşk tanrısına inanacak olursak, *Gülün Romansı*'nın adı, fabldaki iki pınarın ortaya koyduğu örnek gereği, *Âşıkların Aynası* olmalıydı. Pınarlardan birinin suyunun dibinde, Narkissos'un ölümüne yol açacak tehlikeli ve ölümcül ayna bulunmaktadır; buna karşılık, bahçenin yuvarlak pınarı bilgi kaynağıdır, çünkü üstüne eğilen herkes, baktıkları açı ne olursa olsun, bahçeye dair her şey hakkında eksiksiz bilgi edinir. İlk pınar, gerçeğin dipsiz kuyusudur; ikinci pınar ise, romansın bütünlüğünü yansıtır. Görüntü oyunu olan suretin özümsenmesi, bir bilginin olumlu biçimde geri gönderilmesidir; ne var ki *Gülün Romansı*'nda "aynanın içindeki ayna misali" varolduğu söylenen "Bakışlar Kitabı"nda; Doğa "şekilsizleştiren aynaları, gözlerdeki kusurun bakışlarda yol açtığı bütün yanılgıları, mesafe aldatmacasını, uyanıklık ve uyku görüntülerini, seyre dalışı" ele verir, "hayali gerçek gibi sunma eğilimindeki her tür bakışa karşı bir uyarıdır" (R. Dragonetti).

Feleğin Çarkı, desen derlemesi, XV. yüzyıl. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 24461.)

Narkissos'un Ölümü

Bunun üzerine pınara eğilip
duru, parlak suda
çehresini, burnunu ve küçük ağzını gördü;
şaşırıp kaldı o anda,
sureti ona ihanet etmişti çünkü:
güzeller güzeli bir delikanlının yüzünü
gördüğünü sandı suda.
O zaman Aşk tanrısı intikamını aldı

Narkissos'un karşısına çıkardığı
o müthiş gururla övüncün.
Hiçbiri karşılıksız kalmadı:
pınar başında o kadar oyalandı ki
kendi suretine âşık oldu
ve sonunda bu yüzden öldü.

Pınar, tıpkı bir ayna gibi, gerçeğin aynen tekrarlanmasını sağlar, gerçeğin taklididir. Akis yüzünden Öteki yok olur, Aynısı yaşar, ölüm tehlikesi baş gösterir. Şair açısından da bir tehlike vardır, çünkü çiçeklenmiş gül ağaçlarını aynada görmüş, onca gülün arasında, rayihası her yeri kuşatan gülü aynada fark etmiştir.

4.
Sorunlar

Dominique Barthélemy
Philippe Contamine
Georges Duby
Philippe Braunstein

Hainaut Vakayinamesi, XV. yüzyıl. Öğretmenin öğrencilerine verdiği ders: manzaranın ve çevrenin insan eliyle dönüştürülmesi. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 20127.)

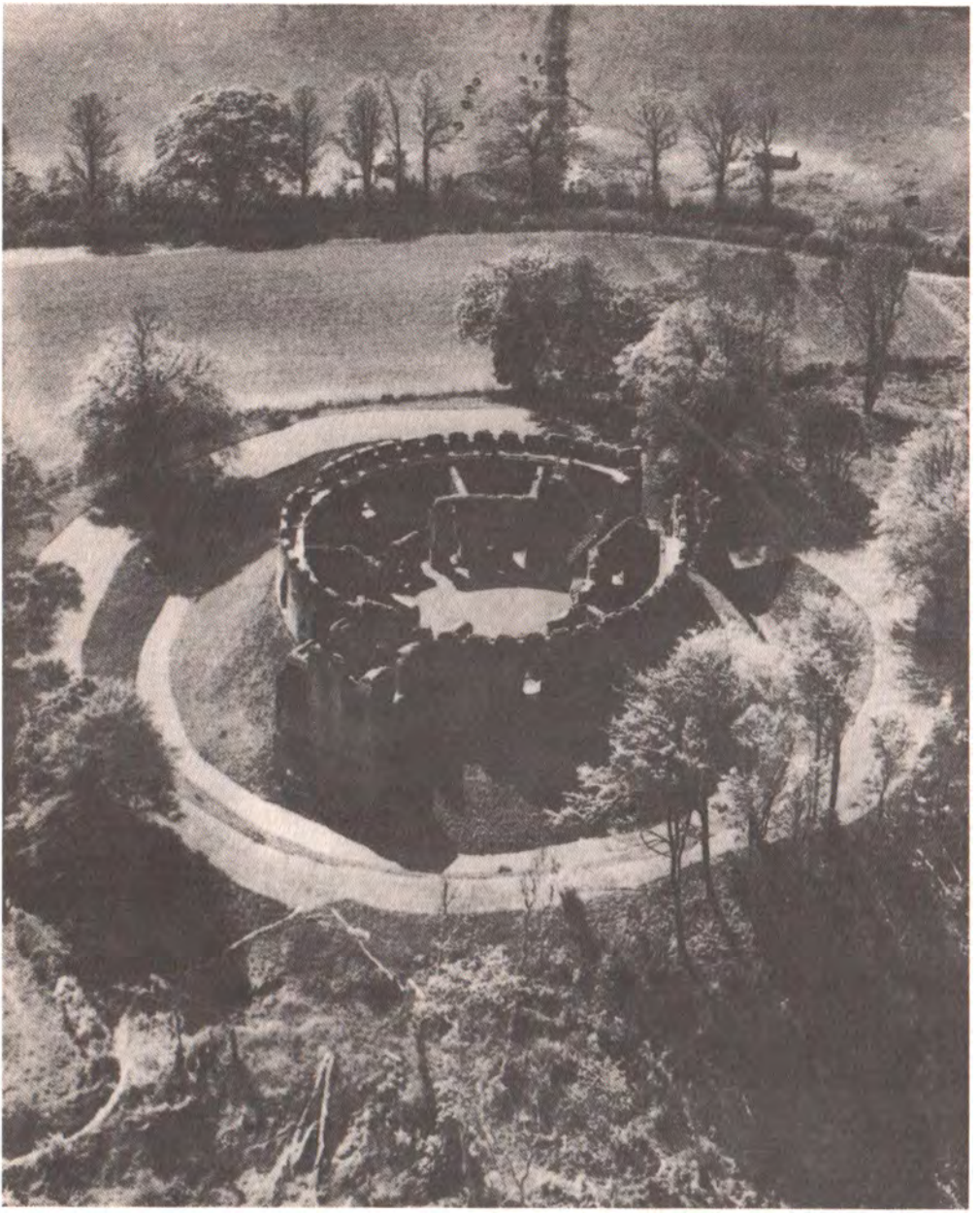

Özel alanın düzenlenmesi

XI.-XIII. yüzyıllar

XI. ve XII. yüzyıllarda ortalığı kasıp kavuran, çiftleri ayıran, soyları örseleyen savaş, aynı zamanda çok somut biçimde aristokrasinin hayat çerçevesini de talan etmez mi? Aileleri kulelere sıkışmaya mecbur eder; oklara hedef olma, merdiven dayanarak yapılacak saldırılara maruz kalma korkusuyla kulelerde pencere açmaya cesaret edilemez, yaklaşmayı engellemek amacıyla, düzayak kapılar iptal edilir, sadece yerden altı-sekiz metre yükseklikte, taşınır merdivenlerle veya tehlikeli basamaklarla ulaşılan dar girişler kullanılır. Bu demir yüzyıllar boyunca kale burçlarının gölgesi hem kamu hayatına, hem de özel hayata bütün ağırlığıyla çöker; hiç şüphesiz, senyörlüğün uyruklarını ve düşmanlarını etkiler ve daha da önemlisi, şövalyeleri, karılarını ve çocuklarını rahatsız bir sıkışıklık içine hapseder. Bu karamsar görüş, Fransa (ve İngiltere) tarihinin feodalizm bölümüne beylik bir kalıp olarak yerleşmiştir. Buna inanmalı mıyız? Yoksa aksini mi kanıtlamalıyız? Bu görüşü sorgulamak için neye baktığımız ve nasıl baktığımız konusunda dikkatli olmamız gerekir.

Burçlar, dönemin dindışı mimarisinin en iyi korunmuş kalıntılarıdır; bunu malzeme olarak kullanılan taşa, önemlerine ve ayrıca tesadüfe borçludurlar; burçların bazıları terk edilmiş, yani yıkılmaya bırakılmış, bazılarıysa dönüştürülmüş, yani ayakta tutulmuş, ama şekil değiştirmiştir. Çoğu kez, Geç Ortaçağ'da veya daha sonra yapılan düzenlemeler, feodal dönemle çağdaş arkeoloji arasına girer. Çağdaş arkeoloji, en tipik kalıntıları mı ele aldığını sorgulamak durumundadır; büyük bölümünü günümüzde çürümüş veya yanmış olan ahşabın oluşturduğu konutların yapısını ve işleyişini, kalıcı taştan yapılmış konutlarda bulmak mümkün müdür? Belirli bir bölge ve belirli bir dönemdeki konut bütünü hakkında bilgi edinmek isteyen arkeoloji, yer döşemelerini parlatıp duvarları onarmak yerine basılmış

Restormel, Cornwall. Üzerine kurulduğu tümsek gibi yuvarlak olan (inşaat giderlerinden tasarruf) bu XII. yüzyıl sonu burcu konut düzenlemesi kaygısını yansıtır. Üstü açık (nöbetçilere ait?) salon ve küçük odalar.

Doué-la-Fontaine'de (Maine-et-Loire) arkeologların çalışmaları: Büyük salonun zemininde yapılan kazı, çeşitli çağlara ait kalıntıları ortaya çıkarmıştır:
0: zemin kili
1: binanın batı duvarının temeli
2: batı duvarı (yak. 900.)
3: binadan öncesine ait yerleşim katmanı
4: binaya ait yerleşim katmanı (yak. 900-950)
5 ve 6: binadan önceki bir ahşap yapıya ait direk delikleri.

toprak yüzeyler üzerindeki ayak izlerini, yığılmış topraklardaki direk deliklerinin izlerini bulmaya çalışır.

Peki gündelik hayat, erkek ve kadınların gidiş gelişleriyle, odaların değişen düzenleriyle bir bütün olarak nasıl canlandırılabilir? XIX. yüzyıldaki gibi burçların karşısına geçip hayal kuramayız. O dönem arkeolojisi, inşaat tekniklerini baştan sona inceledikten sonra kendini izlenimlere kaptırıp bu konutlarda yaşayan insanların sıkıntısını gerçekten hissedip hissetmediklerini bilmeden, kederden, darlıktan, kabalıktan söz ediyor; Émile Mâle'ın ileride aktaracağımız yazısındaki gibi, bilinçli olsun olmasın bir ideolojiyi dile getiriyordu. Günümüz araştırmacıları, daha faal ve tutkulu olmanın yanı sıra daha tedbirli: açıklama ve sentezlerinde çoğunlukla ailelerin ulaşılması imkânsız mahremiyetinin eşiğinde durmayı tercih ediyorlar. hayat tarzına ait kesin bilgiyi temel bilgi olarak gördükleri içindir ki, bir odanın, bir yapının işlevi konusunda kesin sözlerle önyargılı tanımlamalar yapmaktan kaçınıyor, yıkılmış konutları ve ölü duyguları estetik olarak onarma eğilimine kendilerini kaptırmıyorlar.

Bununla birlikte, araştırma alanımız, Minos veya Toltek uygarlıkları gibi, metin yokluğu nedeniyle cüretkâr varsayımlara açık olan, en parlak araştırmacıları hayal gücünün nazlarına ve taşkınlıklarına iten, büyüleyici, neredeyse bilinmesi imkânsız uygarlıklardan biri değil. Feodal dönemde yazılı kaynaklar da mevcuttur; bu kitapta yer alan ilk "tablo", sonuçta oldukça zengin kaynaklar sayesinde ortaya çıkmıştır. Bir mimarı öven, çizimlerinin en resmi olanlarını açıkça belirten vakayinameler, biyografiler vardır; ansızın feodal konutlara nüfuz etmemizi sağlayan anlatılar vardır. Ancak çoğu kez kişilerin kendileri, aralarında kurulan ilişkiler ve saptanan farklılıklar dekordan daha ilginçtir. Kalıntıların incelenmesi, belgelerin okunmasıyla tamamlanabilir; yine de titiz bir tarihçi için, belgelerle kalıntılar arasında bir bilinmez bölge kalacaktır.

En can sıkıcı güçlük, belirli bir mekâna Ortaçağ'daki kesin adının yakıştırılmasıdır; kule veya burç anlamındaki *turris* ve konut anlamındaki *domus* veya yatak odası anlamındaki *camera* ve salon anlamındaki *sala* gibi terimler bazen birbirlerinin karşıtı, bazen de birbirlerinin yerine kullanılan terimler olarak karşımıza çıkar. Ortaçağ'daki insanlar tutarsız mıydı ya da kendi dillerindeki terimleri Latinceye çevirmeyi beceremiyorlar mıydı? Tahmin edilebileceği gibi, bu küçümseyici açıklama kabul edilemez. Bu terimler arasında gerçek ve anlamlı bir yoruma açıklık bulunması gerekir. Hatta iyice düşünüldüğünde, soylu yerleşimleri tarihinin tamamının burada yattığı görülür: Aristokrasi kendini kale burçları içinde yaşamaya mahkûm etmiş ve kaleyi eve mi dönüştürmüştür? Bu durumun sakıncalarını bir ölçüde gidermeyi başarmamış mıdır? Öte yandan, bu sıkışıklığın içine yerleştikten sonra, bizim nazarımızda temel bir ayrımı, kabul ve yemek odasıyla mahremiyet mekânı olan yatak odası arasındaki ayrımı yapması engellenmiş midir, bir köşeye çekilmelerle karşılaşmaların düzenlenişinde her türlü inceliği kendine yasaklamış mıdır?

Kule ve konut

İlk açılım için uygun bir soru, meskenle istihkâm arasındaki klasik ikilemden kaynaklanır: XI.-XIII. yüzyıllar arasında "şato"larda istihkâm zorunluluğu hangi ölçüde hâkim olmuştur? Daima mesken gerekliliğini elemiş veya ona karşıt mı olmuştur?

Kulelerin ortaya çıkışı

Kuleler ve burçlar, X. yüzyılın ortasından itibaren önceden varolan mesken topluluklarının ortasında veya yeni mekânlar-

Doué-la-Fontaine: binanın ana kapısı (yak. 900).

da, bazen tek veya başlıca unsur olarak yükselirler. Ama her iki durumda da sürekli oturulan mekânlar olmayabilirler.

Erken Ortaçağ'dan miras kalan veya daha sonra kurulan saraylar bir siteyle veya yerleşimle bütünleşirler; bir "iç" duvarla ayrıldıkları yerleşimi yönetirler; surlar hem sarayı hem de yerleşimi çevreler. XI. ve XII. yüzyıla ait metinlerde *castrum* adı verilen ana şatoda da aynı düzenleme mevcuttur; bu ilk kent çekirdeği 1200 dolaylarında genişleyerek gerçek kenti oluşturur; senyörün ikametgâhı olan şatonun kendisi kentin odağıdır ve çoğunlukla iç içe halkalar halindeki bir duvarlar sisteminin merkezinde yer alır.

Bu toplulukların birçok işlevi vardır. Oval veya çokköşeli, oldukça geniş (bir-beş hektar arası), toprak duvarlar ve hendeklerle çevrili bir alanda, dağınık alçak yapılar ve aralarında çok sayıda açık alan bulunur. Gerçek anlamıyla bir avlu (*aula*), yani yarı yarıya toprağa gömülü bir kilerin üzerinde yer alan bir kabul salonu, bazen yanında yorumcuların doğru veya yanlış olarak "daire" diye adlandırdığı bölmeler ve salondan geçilen bir şapel: Charlemagne'ın Aix'te yaptırdığı görkemli şatonun ve birçok başka yerde taklit edilen ya da aynı işlevsellik nedeniyle tekrarlanan planın genel hatları bunlardır. İşlik olarak kullanılan, *erzak* ve silahların depolandığı ek yapılar, ahırlar, gerektiğinde başka aristokrat konutları ve bir kilise: bu ek unsurların varlığı ve boyutları, yerin önemini ve çokdeğerliliğini ölçmeye imkân verir. Bütün bunları, Galbert'in aktardığı dramların yaşandığı oldukça geniş Brugge kontluk kentinde *(burg)* bulmak mümkündür. Paris'teki ilk Capet Sarayı'nda da, daha sıkışık olmakla birlikte, kentin surlarına yaslanan kraliyet salonu, buna dik açıyla bitişik konut ve bir şapel mevcuttur.

Her iki yerde de kule daha sonra ortaya çıkar. Birçok örnekteki gibi laik bölümle dini bölümün maddi ve simgesel olarak dengelendiği Brugge'de, 1127'de İyi Charles'ın *aula*'sının efendileri olan katilleri, intikam almak isteyenlerin saldırısına uğradıklarında Saint-Donat Kilisesi'nin çan kulesine sığınırlar. Paris'te kral, salonun yanı başına bir kale burcu yaptırmak için XII. yüzyılı bekler – ve kuşkusuz bunu, savunmadan çok, nüfuz amacıyla yapar. Ne var ki, Karolenj'lerin daha X. yüzyılda, IV. Louis döneminde, Laon'daki saraylarında bir kuleleri – ya da iyi tahkim edilmiş bir *aula*'ları vardı. Bütün bu yerlerde elbette biraz geniş alan mevcuttur, ama lüksten ve sükûnetten yoksundurlar; zevk ise, konforlu yatak odalarından çok iktidarın yücel-

Doué-la-Fontaine (Maine-et-Loire): X. yüzyıla ait *aula*'nın XI. yüzyıla ait tümseğin altından çıkarılması; batı duvarı ve giriş kapısı; solda tümseğin kesiti.

tilmesinde, salon ve balkonun görkemindedir; *aula* ve burçlar iktidarın temsil edilişinde yüksek mevkilerdir.

İkisi arasında oluşumsal bir devamlılık bulunabilir; örneğin Michel de Boüard'ın Doué-la-Fontaine'de (Anjou) yürüttüğü kazılar neredeyse ideal bir model sunar. X. yüzyılın başında, yörenin prensi Robert'in ikinci konutu olan ferah *aula*, 23x16 m boyutlarında, dikdörtgen, toprakla hemzemin, mütevazı yükseklikte (5 veya 6 metre) bir yapıdır. 940 dolaylarındaki yangının ardından, dışarıdan girişi olan bir üst kat eklenir ve en ilkel biçimiyle bir burç çıkar ortaya. Nihayet, 1000 yılının hemen ertesinde yapıların tamamı yığma toprak altına gömülür, ilk iki kat bodruma, kiler ve zindanlara dönüştürülür ve üzerine bir antolojiye yaraşır, tümsek üstünde bir kule (burç) yerleştirilir; bu da XI. yüzyılda yanar. Böylece, Karolenj dönemiyle krala bağlı senyörlükler dönemi (XI. yüzyıl) arasında, "avlu"dan "kule"ye mimari bir devamlılık bulunabileceği saptanır. Bu dönemde Compiègne, Rouen ve başka yerlerdeki sarayların kulelerinin de giderek burçlaştırılmış *aula*'lar olmaları mümkündür.

Bununla birlikte, burçların şatolara dahil edilmesi genelde

Langeais (Indre-et-Loire): ünlü ve korkunç Anjou kontuna atfen "Foulques Nerra burcu" olarak bilinen, 994'te inşa edilmiş, payandaları daha sonra eklenmiş dikdörtgen yapı.

Montcuq (Lot): XIII. yüzyıla ait olabilecek burç: Kaba görünümü, o dönemde bütün yapıların son teknolojiye uygun yapılmadığını düşündürmektedir.

tedrici ve eksik biçimde gerçekleşir. Bölgesel değişiklikler vardır: örneğin Güney'deki kentlerin büyük şatolarında burç görülmez. Burçların yoğunlaştığı bölge, güzel taşlar bakımından zengin ve güçlü prensliklerin, sıkışık senyörlüklerin yer aldığı Kuzeybatı Fransa, özellikle Normandiya ve Val de Loire'dır. Günümüze kadar ayakta kalabilmiş burçların en eskisi olan Langeais burcu 994'te Anjou Kontu Foulque Nerra tarafından yaptırılmıştır. Ne var ki, bu burç Michel Deyres'in yaptığı gibi yakından incelendiğinde, kontun niyetinin değiştiği görülür: burcu önce savaşlarda kullanacağı bir kale olarak amaçlamış, daha sonra konut olarak düzenlemiştir; vârisleri ise XI. yüzyılda çepeçevre bir duvarla çevirdikleri burcu tekrar salt askeri bir kullanıma hazırlamışlardır. Bu coğrafi bölgede en sık rastlanan model, gerektiğinde sığınmak üzere, burçla binanın ana bölümünün birbirine bitişik olmasıdır; burç, tahkim edilmiş yerlerin savunmasında ne merkezi, ne de etkin bir rol oynar; diğer savunmalara kıyasla uzaklığı veya tek başınalığı sayesinde korunan bir arka istihkâmdır daha ziyade. Sadece 1066'dan sonraki Norman İngilteresi'nde, fatihlerin uzun müddet tetikte yaşadığı Kuzeybatı Fransa uzantısında devasa, görkemli burçlarda sürekli oturulur – ki bu da her zaman geçerli olmadığı gibi tek konut da burç değildir. Londra Kulesi birçok kez tekrarlanmış bir örnektir.

Yerleşimlerin ve yerel savaşların artışı nedeniyle XI. yüzyılda özellikle eski kontlukların (*pagi*) ve şatoya bağlı toprakların sınırında yaygınlaşan ikinci sınıf senyörlüklere kısaca bir göz atalım. Arkeolojik araştırmalar son otuz yılda, çok sayıda tüm-

sekle bunların üzerinde veya yanında yer alan kulelerin izini buldu veya yıkıntılarını kayda geçirdi; bu tecrit edilmiş, arazinin sınırlandırma planına üstünkörü dahil edilmiş burçlar, şato ve bağlantılarına kıyasla daha düzenli biçimde tehlikelere maruz kalır ve genelde yağmaları yığmakta kullanılırlar.

Ama tamamen yapay olan veya taraçaların, tıkanmış tabyaların düzenlenmesiyle oluşan bu ikincil tahkimatlar, Kuzey Fransa'da da, Güney'de de mesken olarak kullanılmayabilirler. Bununla birlikte, bir şövalye "aile"sini barındırıyorlarsa, en özel konutu kuleden ayırma eğilimindedirler. Örneğin Cinglais'deki Grimbosq'ta, Olivet tümseğinin zirvesi mesken amaçlı kullanıl-

Houdan (Yvelines): XII. yüzyıl başında Montfort senyörü III. Amaury tarafından yaptırılmış silindir burç (çapı 15 m, yüksekliği 30 m); dört çıkma kuleden biri (sağdaki) birinci kata çıkan bir döner merdivenle donatılmıştır. Kapı zeminden 6 metre yüksektedir. İç mekân büyük salonun etrafında düzenlenmiştir ("Ardres yapısı").

maz; ev, kuleyle duvarın en korunaklı bölümü arasındaki daracık bir iç avluda yer alır; daha geniş, daha az korunaklı bir başka iç avluda birkaç evcil hayvan beslenir ve daha ziyade at üstünde yapılacak temrinler için kapalı alan olarak kullanılır. Aristokrat niteliği mücevherler ve oyun taşları tarafından kanıtlanan konut, *aula* biçiminde, boyu 17 m, eni 7-10 m bir dikdörtgendir; yapının iskelcti alçak bir taş duvar üzerine oturtulmuştur. Mutfak ayrıdır –bu da soylu konutlarına ait bir ayırıcı özelliktir– ve konut diğer yanda bir şapelle ikinci bir binaya bitişiktir. Sonuçta karşımızdaki, bir prenslik veya şato yapıları bütününün küçültülmüş bir modelidir: aynı işlevscl ayrımlar, evle kalenin yan yanalığı. Aynı dönemin (XI. yüzyıl) Oksitanya'daki bölgeleri açısından, Conques kentinin *Azize Foy'un Mucizeleri* öykülerindeki saptamalar ilginçtir: kule yalnız savaşçıların mekânıdır, eşler ise bitişikteki veya daha uzaktaki bir evde (*mansio*) hüküm sürer.

Saray ve şato moleküllerinden çekirdeği tümsek ve küçük kule olan atomlara aristokrat konutları yelpazesinin tamamında, birbirinden ayrı ve birbirini tamamlayan kuleyle meskenin birlikteliği genel kural gibi görünmektedir. Bu durumda metinlerde *domus* ve *turris* niçin sık sık birbirine karışır? Bunu çeşitli şekillerde açıklamak mümkündür:

a) En prestijli bölüm, bütünü adlandırmak için kullanıldığı takdirde, kule ev halkını simgeler.

b) *Aula* tedrici olarak yükseltilip burca dönüştürüldüğü takdirde, kule evin geleceğidir. Ayrıca zemin katında oturulan, ama burç anlayışı temelinde planlanmış kır konutları da mevcuttur (Pierre Héliot'nun XII. yüzyıl başına ait büyük bir aile ko-

Hedingham (Essex) burcunun üç katı, yak. 1140:
1: birinci kat: duvarlarla çevrili zemin katın üzerinde, giriş önden
2: ikinci kat: büyük salon ve üzerinde bir galeri
3: üst kat (dördüncü): yatak odaları.

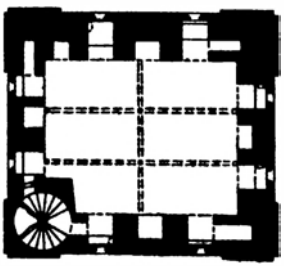

üst kat
odalar

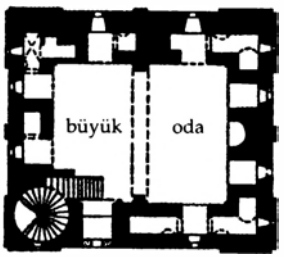

2. kat

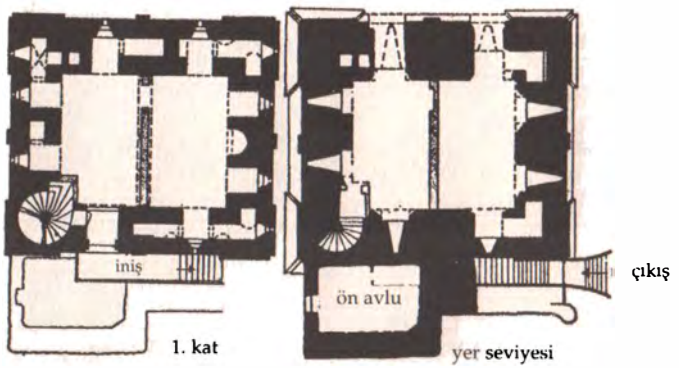

Rochester (Kent): 1130 dolaylarında inşa edilmiş kraliyet burcu (Norman İngilteresi'nin ilk yüzyılı); Londra Kulesi'yle başlayan "burç-saraylar" dizisinin bir örneği: bir kenarı yaklaşık 25 metrelik masif küpler, üç kat, girişte (solda) bir "küçük burç".

nutu olan Longueil en Caux'ya ilişkin yorumu): ifadedeki tereddütleri açıklayan kural dışı örnekler.

c) Son olarak, kule evin bir bölümüdür: Loches Şatosu'nda olduğu gibi, tehlike karşısında sığınılan bölümdür elbette, ama aynı zamanda ailenin bir kısmının, erkeklerin sürekli yaşadığı yerdir; bu durumda kule *aula*'dır, konut da ek "daire". Ne var ki, bu örnek genellenemez; birçok sarayda, birçok şatoda, *aula* olarak adlandırmaya devam etmemiz gereken konutun askeri ve bilhassa sembolik kanadıdır.

Savaşın soylu konutlarına vurduğu damga, siyasi-askeri amaçların gündelik hayat üzerindeki baskısı, kulenin içinde de

dışında da son derece gerçektir. Çünkü *aula* ayrılmış da olsa bir ölçüde burçlaşmıştır. Fransa'da ve İngiltere'de, şato arkeolojisi uzmanlarının adlandırılmaları konusunda tartıştığı, itirazlar ve düzeltmelerde bulunduğu çok sayıda yapı mevcuttur.

Konforsuzluk dereceleri

Aula ile burç arasında bazen ayrım yapılamaz neredeyse. *Aula*'ya payandalar ekleyip zemindeki kapıyı duvarla ördüğümüzde bir burç elde etmiş oluruz. Burcun birinci katına pencereler açtığımızda veya duvarların içine merdivenler yerleştirdiğimizde bir *aula*'dan ayırt edilmesi zor olur. Bununla birlikte, bazı kesin farklılık ölçütleri saymak mümkündür: duvarların kalınlığı, pencerelerin darlığı ve birbirinden uzaklığı, ilk kat girişinin çok yüksekte olması gerçek burcun ayırıcı özellikleridir; dikdörtgen plan yerine kare veya silindir yapı ve doğal olarak yüksekliğin artışı da burcu *aula*'dan ayıran özelliklerdir. Ne var ki, klasik, boyu eninden uzun burçlarda *aula* özellikleri tekrar karşımıza çıkar; güzel, geniş, çifte Romanesk pencereler açılmış, genellikle üst kattaki (en korunaklı) büyük bir salona da tereddütsüz *aula* adı verilebilir. Pierre Héliot'nun adlandırmasıyla Anglonorman burç-saraylar bu çifte ismi hak ederler, çünkü boyutları prenslik *aula*'larınınkiyle aynıdır (20x13m'lik iç alan) ve

Doué-la-Fontaine (Maine-et-Loire): büyük salona bitişik mutfak ve duvar şöminesi, yak. 900-930.

daha önceleri zemine yayılmış olan birimlerin işlevlerinin birçoğu yükseklikte yoğunlaşmış, örneğin şapel birinci kata, ek konut üst katlara alınmıştır. XI. yüzyıl sonuna ve XII. yüzyıla ait bu sağlam yapılarda askeri işlev baskın değildir; sadece çepeçevre korunma –bilhassa bazen "küçük burç" olarak adlandırılan ve gerçek bir kale niteliğindeki dış merdiven– ve bazı durumlarda duvara oyulmuş bağımsız bir merdivenle çıkılan mazgallı teras aracılığıyla tepedeki konum hâkimiyeti söz konusudur. Bununla birlikte, burçtan pek farklı olmayan bir yaklaşımla inşa edilmiş büyük küçük her tür konutta olduğu gibi burada da zor hayat koşulları sorun teşkil eder.

Eskiden arkeologlar arasında yaygın olan karamsar eğilim kimi iç düzenlemelerin temel niteliği konusunda şüphelere yol açıyordu: şömineler, duvar içlerindeki oyuklar, tuvaletler... Yakın tarihte yapılan kazılar bu şüpheci yaklaşıma karşı çıkma eğilimindedir; Doué-la-Fontaine'in güzel şöminesi, XI. yüzyıla ait salonların şömineleri, Gent Şatosu'nun ilkel burcunun (XI. yüzyıl) birinci katında üç ocak ve iki tuvalet bulunması, hiç değilse prens konutlarında, konforu geliştirmeye yönelik erken bir çabanın göstergeleridir. 1200 yılına gelindiğinde, üst katlara su boruları döşenmeye başlanır, duvar süslemeleri zarafet kazanır (Gent'te taşların örülüşü dikkat çeker). Bu özellikler, askeri mimariye ilişkin güzel bir kitabın (1953) yazarı olan Raymond Ritter'i aynı anda hem haklı hem de haksız çıkarır; Ritter oldukça geç bir tarihte ve safça denebilecek bir yaklaşımla, Orta Ortaçağ döneminin aydınlığını kulelerin içine nüfuz ettirmiştir: "XII. yüzyılın sonunda en büyük derebeyleri, aileleri ve hizmetkarlarıyla son derece garip bir izdiham içinde üst üste yığıldıkları karanlık ve havasız konutlarının korkunç kasvetini yeni yeni fark ediyorlardı."

Tekrar belirtelim, kasvet izlenimi sadece çağdaşlarımız tarafından yaşanmaktadır. Zamanımıza kıyasla gerçek bir antropolojik farklılık olduğu kanıtlanmış olsa bile, "izdiham" kelimesi fazlasıyla aşağılayıcı değil midir? Ailelerin çoğunlukla garip bir tecrit edilmişlik, erkeğin ve kadının korkunç bir yalnızlık içinde yaşadığı günümüz dünyasına ait bir kelimedir. Özellikle de senyörlerin zevkindeki incelmeye ilişkin kanı oldukça keyfidir; her şeyden önce, imkânları dahilinde hareket ettikleri için, ayrıca söz konusu dönemde giderek daha yaygın biçimde burçlarda veya burçlardan esinlenerek yapılmış konutlarda yaşadıkları için. XII. yüzyıl sonunda İngiltere'de askeri bakımdan geçerliliği kalmamış burçlar konutlaştırılır.

Chevreuse (Yvelines): tuvalet

Anjou Kontu Geoffroi Martel'in Vendôme'daki konutunun duvarlarında açılan pencereler, 1032 yılında, bir sabah eşinin yanında uyandığında çevredeki manzaranın tamamını ve akanyıldızlarla kaplı gökyüzünü görmesine yetecek sayıda ve boyutlardadır. *Aula*'da, burcun *aula* olarak kullanılan katlarında yeterince pencere vardır. Salonların içi hazin bir görünüme sahiptir şüphesiz; pek az duvar süslemesi, olsa olsa zarif sütunları destekleyen bir dizi sütun başlığı ve duvar kabartmalarında birkaç süsleme bulunur –üstelik bunlar en güzel saraylardadır. Ama duvarları kaplayan veya "izdiham"ı sınırlamak amacıyla iç mekânı bölmeye yarayan çok sayıda duvar kaplamasını da unutmamak gerekir; daha genel anlamda, prens ve senyörlerle ailelerinin hayatında olağan sayılan yer değiştirmelerde bir konuttan diğerine taşınan çok sayıda mobilya da hesaba katılmalıdır. Yani koşulların zor olduğu kuşku götürmez, ancak kasvet ve sıkışıklık o kadar kesin değildir – yatak odalarıyla bağlantılı olarak bu konuya ileride tekrar değineceğiz.

Konutlardaki rahatsızlık her zaman aynı boyutlarda değildir, çeşitli dereceleri vardır; örneğin konutun niteliğinin kaleye ne kadar yakın olduğuna, soylu hanımların ve genç kızların bulunup bulunmadığına bağlı olarak değişir; konfor derecesi katlara göre de değişir; büyük burçlarda üst katlar alttaki salonlara oranla daha çok pencerelidir ve şüphesiz daha iyi ısınır. Son olarak da, XI. ve XII. yüzyıllar boyunca burçlarda çok ağır bir ilerleme kaydedildiği düşünülebilir – üstelik bazılarının XII. yüzyıl sonunda yaşanır hale gelmesi, temelde ani (ama geri dönüşsüz olmayan) bir işlev değişikliğine bağlıdır. Ne olursa olsun, bu yıllar, maddi kültür tarihinde önemli bir aşamadır. Bu aşama üzerinde kısaca duralım.

XII. yüzyıl sonu dönüşümü

Georges Duby'nin de "tablo"sunda belirttiği gibi, şatolar bu dönemde güçlü savunma noktalarında yoğunlaşarak görünüm değiştirir. Ne var ki, bu evrimin çağdaş yorumcuları güç durumdadırlar. Bir yandan, askeri kaygılar hiç bu kadar ön planda, dolayısıyla soyluların özel hayatını bir kenara itme eğiliminde olmamıştır: artık kale/konutların planına atış açılarının soğuk geometrisi hâkimdir. Öte yandan, tıpkı Raymond Ritter gibi, düzenlemelerin ilerlediğini kabul etmek zorundadırlar; henüz konfor ve neşe tam anlamıyla gelişmemiştir –bunun için "Rönesans"ı değilse bile bir sonraki yüzyılı beklemek gerekecektir–, yine de ağırbaşlılık içinde düzelmeler olmuştur. Bu iki saptama arasında nasıl bir uzlaşma sağlanabilir? Askeri-konutsal tartışması bu saptamalarla devam eder.

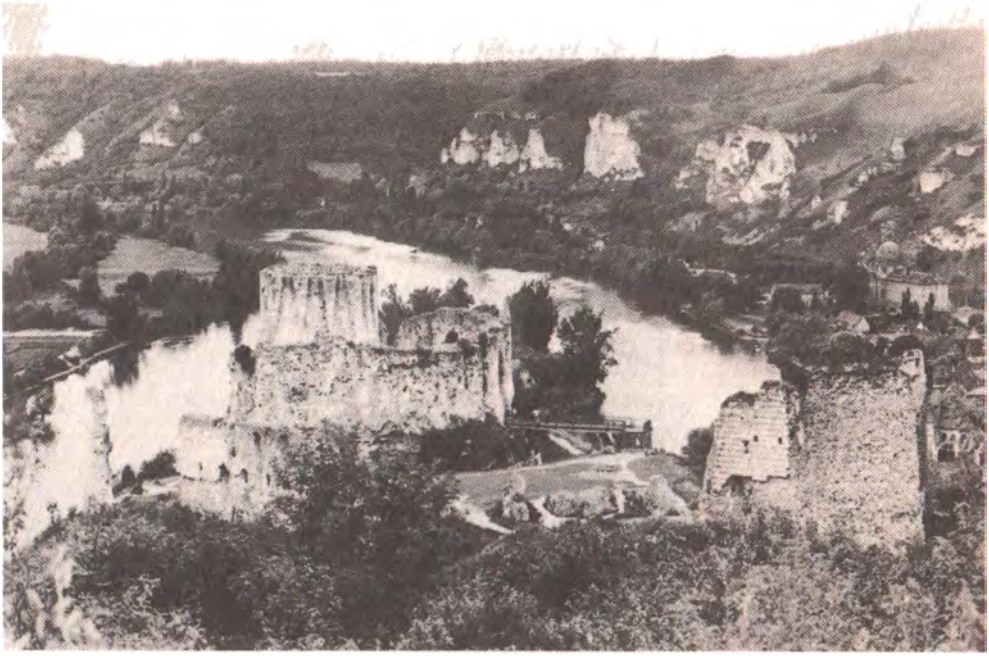

Château-Gaillard, Andelys (Eure): tahkimat

Çok kesin, ayrıntılı ve aydınlatıcı bir metin, atalardan kalma Noyers Şatosu'nda (Burgonya), genç senyörün amcası ve vasisi piskopos Hugues d'Auxerre'in 1196-1206 yılları arasında masrafını üstlenerek yürüttüğü onarım çalışmaları hakkında bilgi verir. Askerlik sanatına tutkun olan piskopos kaleyi organik bir bütün haline getirir: burç, önceki dönemde olduğu gibi iri ve pasif bir arka istihkâm olmaktan çıkıp savunmanın aktif ve işlevsel merkezi haline gelir; savunma, dikkati kalenin ana bölümü *(praesidium principale)* olan Serein vadisine hâkim burnun doruğu üzerinde yoğunlaştırmayı gerektirir; kaleyi korumak için önüne hendekler, atış platformları yerleştirilir; alttaki kentten zaten ayrı olan *castrum*, bir iç duvarla ikiye bölünür. Biyografinin yazarı şöyle devam eder: "Bu ana bölümün çevre duvarı haricinde, savunmayı tamamlayan, çok güzel bir saray da yaptırdı; bu güzel senyörlük konutunu çeşitli süslemelerle, zevkle bezedi. Şarap ve diğer erzaka ulaşmak için kalenin ana bölümüne girip çıkmayı gerektirmeyecek şekilde, (burcun altında yer alan) şarap mahzeniyle daha aşağıdaki saray arasında ulaşımı sağlayan yeraltı dehlizleri yaptırdı [...] Ayrıca, kalenin

ana bölümünü silahlarla, savaş gereçleriyle ve savunma için gerekli diğer aygıtlarla kusursuz biçimde donattı. Yüksek bir meblağ karşılığında, üstteki kalenin çevre duvarının içinde yer alan şövalye evlerini ve diğer evleri satın alarak mülkiyetini yeğenine devretti; böylece, ihtiyati bir önlem olarak, hem kalenin bu bölümünde, hem de sarayın ana binasında, senyörü kalenin ana bölümünün çevre duvarı dışındaki sarayında ziyaret etmek isteyenlerin gelişleri şüphe uyandırmayacaktı; tehlike döneminde bütün yabancıların dışarıda tutulmasıyla, şatonun senyörü, sadakatinden kesinlikle emin olmadığı hiç kimsenin üst çevre duvarından içeriye girmesine izin vermek durumunda kalmayacaktı [...]."

Bu işlemler öyle bir örnek teşkil eder ki, kanımca XII. yüzyılın ikinci yarısındaki dönüşümün bütün özelliklerini bulmak mümkündür.

1) Güneye ait erken bir örnek olan Carcassonne'dan (1130 dolayları, burçsuz) kuzeye ait üstün yapımlar olan Château-Gaillard (1190'lı yıllar) ve Coucy'ye (1230'lu yıllar), burç, küçük kule ve perde hattı giderek tek bir savunma sistemi dahilinde birleşir. Burada da stratejik amaç hâkimdir. Ne var ki, senyörlerin askeri değerden tamamen yoksun olmayan olağan konutu "saray", bu balistik imparatorluğundan biraz uzaktadır. Aynı şekilde Château-Gaillard'da Aslan Yürekli Richard'ın malikânesi, kalenin dışında ve aşağısında yer alır. Daha önceki dönemde olduğu gibi, konut ve kale hem birbirini tamamlar, hem bağlantılıdır, hem de birbirinden ayrıdır. İnşaat tekniklerindeki gelişmelerden her ikisinde de yararlanılır.

2) Piskopos Hugues, sarayı görkemli bir tarzda döşer; dolayısıyla bütün kullanılabilir fonlar askeri donanım için harcanmaz. Güç ve görkem eşit derecede sergilenip yüceltilmek zorundadır.

3) Noyers Şatosu şövalyeleri, "ana bölüm"de yer alan evlerini satarlar. Bu konuda bir anlaşmaya varılması zor olmamış olsa gerektir, çünkü söz konusu dönemde şatolarda yaygın eğilim, bu baskın topluluğun parçalanması yönündedir; büyük şatoda bulunup garnizon kurmak yerine, gerekirse askerlik hizmeti yerine ödenen bir vergi, yani *bedel* karşılığında kendi topraklarında yaşamaya başlarlar ve doğrudan krala bağlı senyörlüğün ikinci dönemine geçilir. İlk dönemdeki bir arada şato yaşantısı, epey yapay ve çelişkili olmakla birlikte, XII. yüzyıl sonunda bazı truverlerde bir özleme yol açar; başka yerlerde olduğu gibi burada da senyörün ev halkının sıkışmasını açıklayıcı niteliktedir.

Gent (Flandre): 1180'den sonra Alsace'lı Philippe tarafından yeniliklerin yapıldığı şato, Lieve ırmağı kıyısındadır.

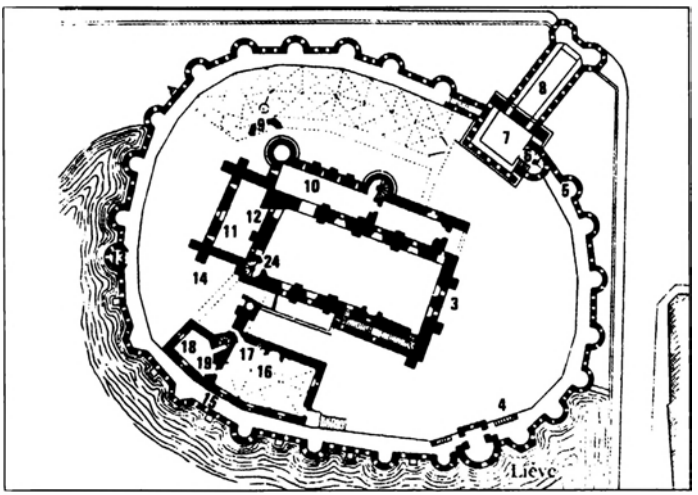

Yarım hektarlık bir alanı kaplayan genel plan:
Giriş kapısı: 8
Giriş kapısının arka bölümü: 1
Çevre duvarı: 4, 5, 13, 15
1180'de yapılan burç: 3, 24
Burca XIII. yüzyılda yapılan ekleme: 11, 12
"Romanesk galeri": 10
"Kontun konutu" ve eklentileri: 16, 17, 18, 19
"Kontun konutu"nu burca bağlayan galeri: 14
Girişte büyük mahzen: 9

Soussey (Côte-d'Or): zemin katı tonozlu, üç katlı kara kule; Geç Ortaçağa ait en eski "şato" parçası.

4) Aynı dönemde bir ahlaki ve fiziksel kapanma, gelip geçenlere karşı giderek artan bir şüphe gözlemlenir. Şüphesiz geçmişte çok sayıda burç, kibar ziyaretçilerin kurnazlığı ve hıyaneti yüzünden teslim edilmiştir. Orderic Vitalis, Ranulf de Chester ve Guillaume de Roumare'ın 1141 yılında büyük stratejik önem taşıyan Lincoln Kraliyet Kulesi'ni nasıl ele geçirdiklerini anlatır: eşlerini şato sahibinin eşini ziyarete gönderirler ve uğrayıp onları alma bahanesiyle, binanın en özel kısmına girerler! Aynı şekilde, esirler lehinde birden fazla aziz mucizesi de eski ailelerin sosyolojik bir özelliğiyle açıklanabilir: sürekli denetlenmesi imkânsız bir kalabalık ve gidiş gelişler. Buna karşılık, XIII. yüzyıl senyörlerinin güvenlik arzusu daha açıktır.

Ne var ki, hiçbir şato, hiçbir sandık, ihanet ve sürprizden muaf değildir. Öyleyse XIII. yüzyılda soylular niçin giderek kapanır? Barışın ve monarşinin güçlendiği bir yüzyılda, güvensizlik saplantısı ve gurur saplantısı, "büyük derebeyleri"ne tıbbi bir yaklaşımla makul iki varsayımdır.

Her durumda, aynı dönemde, yani 1200'lerin başlarında (çok daha etkili kuşatmalara göğüs germek için) askeri imkânlarda bir gelişmeyi ve komşu yapılarda, hatta aynı yapılarda (daha üstün bir hayat düzeyi ve konfor sağlamak için) konutsal hacmin artışını eşzamanlı olarak düşünmek çelişkili olmaz. Aslında bütün bunlar aynı ilerlemenin parçalarıdır. İki gözlem, bu görüşün netleşip somutlaşmasına yardımcı olabilir:

1) Flandre Kontu Philippe 1178 dolaylarında Gent'teki şatosunu elden geçirir: Lieve hendekleriyle daha iyi kuşatmak ve korumak amacıyla kullanım alanını daraltır; 26x10 m boyutlarında, yüksek, dikdörtgen bir burca üst üste iki büyük salon ve bunlara bitişik iki konut yerleştirir. Daha önce dağınık olan öğelerin bir araya toplanma süreci, mühendislerin savunma konusundaki akılcılığının gerektirdiği sürece paraleldir; burada, yer kıtlığı nedeniyle zorunlu olduğu açıktır, ama evin daha katı biçimde düzenlenişinin sonucu değilse bile, vesilesi olduğunu söyleyemez miyiz? Üst katlar, burçlaşma eğiliminin baş göstermesiyle birlikte, ev halkının denetlenmesini ve hiyerarşik düzenin oluşturulmasını kolaylaştırmaz mı?

2) Bütünün düzenine ait özellikler, ayrıntılarda da gözlenebilir. XII. yüzyılda, mazgal deliklerinin altında, zikzaklı, köşeli koridorlar inşa edilir; amaç, düşmanın, tesadüfen burcun dar kapısından içeri girdiği takdirde, bir anda yapının tamamını ele geçirmesini veya yakmasını engellemektir. Bu yeni planlar, Lambert d'Ardres'ın tasvir ettiği, Guînes Şatosu planına dahil

edilen, rüzgâr yaratıkları olan şövalye ve soylu genç kızların Daidalos konutlarının harikulade kıvrımlarında inceliği keşfettikleri dolambaçların aynıları değil midir? Edebi metinlerin tanıklığına göre, özel hayatın ince ayrımlarını duruma uyarlama sanatı bu ortamda hızla gelişir.

Oldukça iyimser bir sonuç olarak, XIII. yüzyılda hem askeri gerekliliklerin, hem de konutsal gerekliliklerin daha iyi karşılandığı önerisini getiriyoruz. Bu yüzyılda burçlar daha yaşanır ve daha savunulur niteliktedir. Güvenlikte olunduğu hissi güçlenince düzenlemeler için daha fazla masraf yapılması normal değil midir?

Tahkim edilmiş evler dönemi

XII. yüzyıl sonunda Noyers, Coucy ve daha birçok şatonun şövalyeleri, ana şato yapılarında oturmaktan tamamen vazgeçtiler. Zaten daha önce de zamanlarının bir bölümünü şatoda, bir bölümünüyse kır evlerinde geçiriyorlardı. Bu dönemde, ikinci sınıf küçük senyörlüklerin geliştiğini görüyoruz. Yaygınlaşan *dominus* terimi artık sadece ana şatonun efendisi için değil, köy soyluları için de kullanılır; her şatoya bağlı yaklaşık on senyör mevcuttur. Ne var ki, *dominus* olmak için *domus*'unun nüfuzunu artırmak, soyluluk bağımsızlığını belirtmek için bir yükselti ve hendek yaptırmak, senyör unvanını desteklemek için bir kule eklemek ve ayrıca daha sağlam malzeme kullanmak gereklidir. XIII. yüzyıldan itibaren tahkim edilmiş evlerin sayısının artması, günümüz arkeologları için çarpıcıdır; bunların dökümünü yapmak, kesin olarak tarihlemek ve –Jean-Marie Pesez'yle Françoise Piponnier'nin Burgonya'yı kapsayan çalışmasına benzer biçimde– kazılarla eski görünümüne kavuşturmak amacı güderler. XI. yüzyıldaki gibi özel savaşın acımasız zorlaması değil, aksine, barış içindeki bir krallıkta, aristokrat iddialı bir patlama söz konusudur.

XI.-XIII. yüzyıllar arasında kırsal senyör konutlarının tarihine ait bilgiler, büyük şatoların tarihine ait bilgilerden daha azdır. Bununla birlikte, burada sadece birkaçına değindiğim kazı kampanyaları sayesinde daha *fazla* bilgi edinilmekte. Bu alanda da, yeni senyörlerin yükselişiyle birlikte, 1180-1200 yıllarında gelişimde bir aşama ya da ani bir dönüşüm gözlenebilir mi?

Burada sorun, savunmaları hesaba katmaktan ziyade, küçük soylu evini köylü evinden ayırt etmektir. XI.- XV. yüzyıllar arasında, konutun aristokrat niteliğini kanıtlayan, kesinlikle her örnekte eşyalar, özellikle silah ve oyun gereçleridir; odaların düzenlenişi ve görünüşü son derece kabadır.

Villy-le-Moutier (Côte-d'Or): Havadan çekilmiş fotoğraf tahkim edilmiş bir evi (sağda) ve bir ambarı (solda) çevreleyen hendekleri göstermektedir; geniş ve sığ olan hendeklerden çıkan toprağın, platformları oluşturmakta kullanıldığı kazılarla kanıtlanmıştır.

Dauphiné bölgesindeki Colletière'de, 1030'dan önce sınır bölgesine nöbetçi olarak yerleştirilen atlılar, geçimlerini ayrıca avcılık, balıkçılık ve hayvancılık yaparak sağlarlardı. 1.500 metrekarelik bir alanı çevreleyen kazıklardan oluşmuş duvar, gerçek bir savunmadan ziyade, Erken Ortaçağ zihniyetinde özel alanı sınırlayan bir duvardı. Bu alanda bulunan çeşitli büyük evlerin kalıntıları, Michel Colardelle ve ekibi tarafından gün ışığına çıkarıldı; yörenin Paladru Gölü'nün suları altında kalması, zeminin okunabilirliğini korumuştur. Her evde, evcil hayvanların barındığı kuzey bölümü, güneş alan ve konut olarak kullanılan güney bölümünden ayrıdır; burada dinlenip çalışmanın yanı sıra oyun gereçlerinin ve müzik aletlerinin de işaret ettiği gibi, gelişmiş bir kültürel yaşantı sürdürülür ve değişim ekonomisine etkin biçimde katılınırdı. Bölgesel donanımın bir sonraki aşaması, tümseklerin düzenlenmesidir. Bunlar yaşayışa ait kalıntılar bakımından o kadar zengin değildir.

André Debord tarafından incelenen Andone Konutu (bugünkü Charente ili), komşu köylülerin evlerinde bulunmayan demirden eşyalarla, tavla, satranç ve oyun zarlarıyla diğerlerin-

den ayrılır; burası, 975'te küçük bir şatonun (*castrum*) yer aldığı antik bir yerleşimdir. Aynı şekilde, Bessin'deki Rubercy Senyör Konutu'nda da, XII. yüzyıl ortasıyla XIII. yüzyıl başı arasında, nallar, sandık anahtarları, oklar, arbalet okları, çocuk oyuncakları, kın pabuçları, yaldızlı tunç kolyeler, oyun *zarları* ve tavla pulları, Claude Lorren'in ifadesiyle, "ancak aristokrat çevrelerde bulunabilecek eğlence imkânları"na işaret eder. Dikdörtgen planlı evin kendisi ise, ilk zamanlar (1150-1190) sıkıştırılmış toprak zemini ve doğrudan zeminde yer alan ocaklarıyla, diğer köy konutlarından farksız sayılırdı; ikinci dönemde yapılan düzenlemeler, evin içinin salon, yatak odası ve (binanın dışında yer almayan) mutfak olarak bölmelendirilmesi bile, sonuçta önemli bir ilerleme getirmedi.

Burgonya'da olduğu gibi Rubercy'de de tahkim edilmiş evi diğerlerinden ayıran, köyün biraz dışında, düz ve alçak, dikdörtgen –yani geçmişteki tümsekten tamamen farklı– arsayı çevreleyen hendeklerin kazılmasıyla elde edilen yığma topraktan oluşan bir platform üzerine kurulmuş olmasıdır. Kule, son derece kaba bir ana konutun mesken olarak kullanılan veya kullanılmayan, nüfuz belirtisi bir ekidir sadece; aslında bu konut-kule bileşimi, yukarıda tasvir edilen büyük şatolardaki durumun aynen tekrarıdır.

Villy-le-Moutier'de (Côte-d'Or) bir konutun aristokrat niteliği, tunç ve bakır süslemelerin, bakır paraların çokluğundan ve cam bulunmasından anlaşılır. Bu iki yağ lambası iki maddi uygarlık düzeyi arasındaki farkı simgeler: "Biri, köylü lambası, kanalsız, basit bir demir çanaktır; diğeri, tahkim edilmiş evde kullanılan lamba tunçtan yapılmıştır, dört kanalı, kemerlerle çevrili bir potası vardır ve hayvan başı figürleriyle biten dört kolla asılır" (J.-M. Pesez ve F. Piponnier).

XII. yüzyıla ait satranç piyonu. (Paris, Cluny Müzesi.)

Sonuç olarak, küçük aristokratların evleri hem –sadece bulunduğu yer, biraz daha geniş oluşu, eşyalarının zenginliği ve çeşitliliğiyle ayrıldığı– köylü evlerine, hem de –nüfuzunu paylaşmaya çalıştığı– kraliyet gücü ve yaşayışına sahip yüksek aristokratların evlerine benzer. 1200 yıllarının, küçük aristokrat evlerinin tarihçesindeki önemi, bir yandan bütün köylü kulübelerindeki maddi ilerlemenin önünde olmalarından, diğer yandan da, o sıralarda saygınlık eşiğini aşmalarından kaynaklanır. Şövalye mevkiindeki özgür toprak sahipleri soyunun tipik kaderi nasıl özetlenebilir? Evi başlangıçta bir tarım işletmesinin merkezi, küçük bir "mülk"ün çekirdeği, bir *curtis*'tir; bunu küçük bir *castrum* haline getirmek ister, ancak prensin veya büyük şato sahibi senyörlerin iktidarı hep bunu engelleme eğilimindedir; XI. ve XII. yüzyıllarda, (küçük soyluların lehindeki) "anarşi" döneminde mi, (büyük soyluların tepkisiyle oluşturulan) "düzen" döneminde mi bulunulduğuna bağlı olarak dönüşümlü ayrıcalıkların sağlandığı sürekli bir gerginlik mevcuttur. 1200'lere gelindiğinde, yeni bir uzlaşma –unvanlar ve kulelere karşılık toprakların feodalleşmesi– tahkim edilmiş evler dönemini başlatır; küçük şövalyelerin evlerine karşılık, kontlar ve senyörler de kendi konutlarını tahkim ederler.

Fransa'nın güneyinde de kuzeyinde de kentler aynı gerginliğe sahne olur: Brugge'li ve Gentli soyluların –daha Galbert döneminde kilerin üstündeki katıyla *(aula* planı), silahlı direniş ve sandık kapasitesiyle etkileyici olan– *steen*'i daha da büyümeye heveslidir; Kont Philippe'in 1178'de yaptığı düzenlemelerle Gent Şatosu, servet yapmış burjuvaların kibirli kulelerine verilen bir cevaptan ibarettir belki de; aynı anlayışla yapılan güneyin çatı katı, soylu kulesinin de babası veya komşusudur. Kırsal kesimde olduğu gibi kentte de ileri gelenlerin konutlarının tarihçesi, aslında iktidarın tarihçesinin bir bölümüdür.

Konut-tahkimat sorunu gerçek bir ikilem miydi? Ana şatonun ve tahkim edilmiş evin askeri düzeni aynı zamanda veya bilhassa etkileme amacıyla kuruluyor idiyse ve konutlardaki düzenlemelerin başlıca amacı gösteriş idiyse, demek ki hem savunma, hem de özel hayat, bir başka şeye, toplumun hayali yapılanışına önemli katkıda bulunan nüfuz ve gösterişe teslim oluyordu. Bu saptama, konutların içini, bütün bu evlerde "salon" ve "yatak odası"nın nasıl karıştığını, ayrıldığını ve düzenlendiğini incelediğimizde de geçerliliğini korur.

Salon ve yatak odası

Bir bakıma dışsal ve yapay olan bu sorunu bir yana bırakıp konutların iç eklemlenmesinin çözümlenmesine geçelim. Bu ikinci bölümde, doğrudan arkeolojiye daha az başvuracağız; metinler, kelime kullanımlarındaki zıtlık veya karışıklıklar, hayatın akışına, yer değiştirme, toplaşma ve köşeye çekilmelere dair düzenlenişini göremediğimiz boş salonlardan daha çok bilgi verir; dolayısıyla yazılı kaynakların ortaya koyduğu düzenin korunmuş veya onarılmış maddi ortamlarda gerçekten yer alabileceğini doğrulamamız yeterli olacaktır. Geçmişte, sanat tarihçileri ve arkeologlar, sadece bu kalıntılara bakarak, kendi çağdaş insan tepkilerinden kaynaklanan varsayımlarda bulundular. Bu yaklaşımda düşülen yanılgıları bir iki örnekle göstermekte yarar vardır.

Varsayımlar

Bilimsel araştırma konusu (örneğin şato mimarlarının askeri kaygıları veya inşaat teknikleri) olarak gördükleri noktalarda kusursuz çalışmalar yürüten ağırbaşlı bilginler, eskiden baronların ve soylu hanımların özel hayatını üslup gösterisi ve ideolojik savlar için zemin olarak kullanıyorlardı. Örneğin değerli Émile Mâle, döneminin (1917) birçok tarihçisi gibi "destanlarımızın kahramanı, haçlı seferlerimizin askeri"nden etkilenerek, ciddi olmakla birlikte dokunaklı bir üslupla, katı ve derli toplu burç ortamıyla burç sakinlerinin kişiliği arasında organik bir bütünlük kurmaya çalışıyordu. "Bu kaba konut, feodalizmi biçimlendirdi. Ona bazı kusurlar yükledi: etrafında kendi düzeyinde kişiler bulunmayan adamın horgörüsü ve gururu; ancak çeşitli meziyetler de kazandırdı: geleneğe ve köklü âdetlere aşkla bağlılık, derin bir aile duygusu. Bu konutta, Galya-Roma villasındaki gibi bir harem dairesi, bir yaz yemek salonu, bir kış yemek salonu, hamamlar, galeriler, yalnız kalınabilecek dizi dizi yatak odaları yoktu; bir tek salon vardı. Baba, anne ve çocuklar, günün her saatinde bir arada, sıkışık bir halde, çoğunlukla tehlikelerle karşı karşıya yaşardı. Bu kasvetli salonda sıcak bir sevgi ortamı olması gerekirdi. Bu çetin yaşantıdan özellikle kadın kârlı çıktı: evin kraliçesi oldu [...]."

Sanatın doruk noktasına ulaştığı paragrafı eleştirmek zor değildir. Keyfi varsayımlarla dolup taşmaktadır: kocanın sürekli karısıyla birlikte yaşadığı ve çocuklarını kendileri büyüttükleri, yakınlıktan tahammülsüzlük değil, daima sevgi doğduğu, şatonun bir saldırı üssü değil, bir sığınak olduğu vb. Aslında, Léon Gautier okurlarının Katolik ve burjuva çekirdek ailesi, ol-

duğu gibi feodal topluma aktarılmıştır. Ayrıca (Mâle'ın hissettiği şekliyle) dekorla sosyalleşme arasında birlik kurmak da fazlasıyla yapaydır; biz, insanlarla yaşadıkları ortam arasındaki diyalektik ve tesadüfi ilişkileri çözümlemeyi tercih edeceğiz. Antikçağ ile Ortaçağı, incelik ve hoşgörü dünyasıyla zahmetli yalınlık dünyası olarak karşılaştırmak fazlasıyla basittir; bu bakış açısından tamamıyla vazgeçmemiz gerekir. Kadının saltanatına gelince, sınırlarını ve belirsizliğini belirtmeye gerek var mı?

Bununla birlikte, Émile Mâle ideal ailenin çevresine yardımsever ve münasebetsiz hizmetkârları yerleştirmeyi ve odaların hafif bölmelerle parçalara ayrılmış olduğunu belirtmeyi unutsa da, iki önemli noktada haklıdır: ev halkının baskın bir karı-kocalık ilişkisi, yani iki efendi etrafında toplanması ve bu efendilerin aynı alanda gündüz oturup gece yatma imkânları. Ama hem kadının, hem de erkeğin çekilebilecekleri köşeler de yok mudur? Ev halkının diğer fertlerinin, çocukların, konuk ve hizmetkârların da kendi yatak odaları yok mudur?

Çok katlı burçlar hakkında bilgi verenler, sık sık aşağıdaki "salon"dan ve yukarıdaki "yatak odası"ndan söz ederler; yani kulenin içinde yukarıya doğru çıkıldıkça daha özele, daha kapalıya, daha dişiye varılır. Özetle, eski sarayların (*aula* ve bitişik daireler) yatay düzeninden yeni burçların dikey düzenine zahmetsizce geçilmiş olması beklenir. Olaylara bu şekilde bakmak doğal görünmektedir; burada amaç bunu çürütmek değil, ayrıntılandırmaktır. Örneğin burçların yüksekte yer alan, pencereli ve geniş odaları, şatafatlı kabuller için diğerlerinden daha uygun değil midir? Aslında "feodal" konutta salon ve yatak odası, günümüz evlerindeki gibi kesinlikle karşıt mekânlar değildir; bu konutlarda yaşayan erkekler ve kadınlar onları nasıl kullanmak istiyorlarsa öyledirler. Onlar da bu kullanımları incelikle duruma göre uyarlar; dikkat edilirse, dildeki kimi belirsizlikler de bunun göstergesidir.

Salonla yatak odasının birbirine karıştırılması

XI. ve XII. yüzyıla ait metinleri gözden geçirdiğimizde, gerçek bir *aula* (bir kilerin üstüne oturtulmuş büyük bir oda) ile ilgili olarak, *camera* kelimesinin kullanıldığını görüp şaşırırız: Brugge'de, kontun salonu da, Bertulf'un evi de 1127'de *camera* diye adlandırılır. Aynı şekilde, Castelpers Kulesi'nde, *Azize Foy'un Mucizeleri*'nde anlatıldığına göre, bir mahpus, hücresinden üst kata, *herilis*[1] *camera*'ya çıkmayı başarır; belli etmeden buradan

1 Efendiye ait.

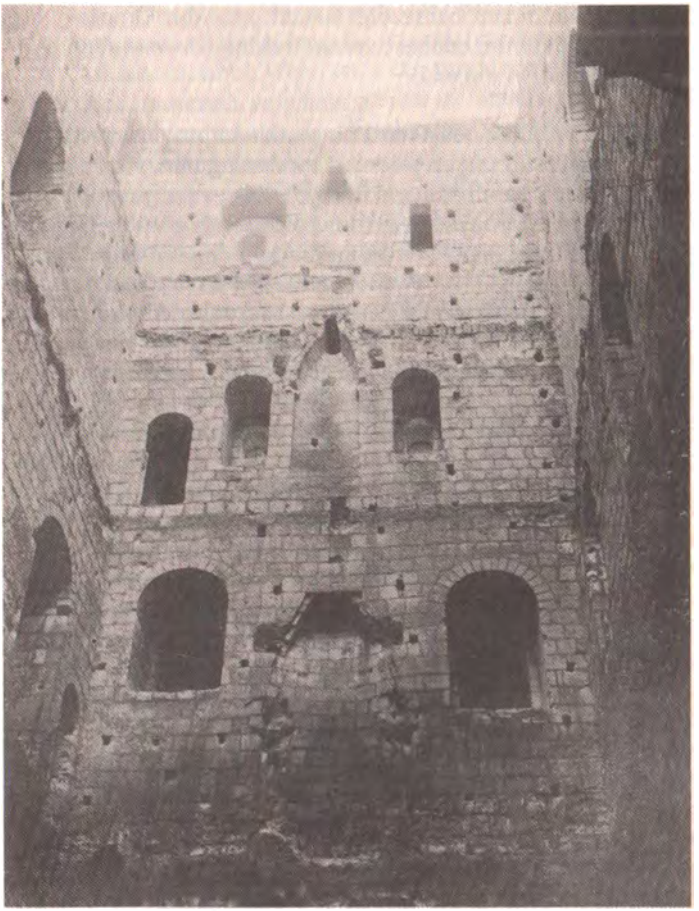

Loches (Indre-et-Loire): XI. yüzyıl sonunda inşa edilmiş, XII. yüzyıl ortasında düzenlenmiş büyük burç. Zemini tahta döşeli üç kattan oluşur; birinci kattan ikinci kata duvar içinde yerleştirilmiş tırabzanlı bir merdivenle, ikinci kattan üçüncü kata döner merdivenle çıkılır. Kesik koni biçimindeki yüksek şömineler moderndir; pencereler içeride kapalı nişlere (gizli mekânlar?) açılır, dışarıdan bakıldığında basit mazgallar gibi görünür.

geçip cepheye baktığı için, pencereden atlayarak kaçar. Senyör Aubry'nin La Cour-Marigny'deki (Orléanais, XI. yüzyıl ortası) evi ya da "ahşap kulesi" konusunda da şüpheye yer yoktur. Burada *familia*'sıyla birlikte "sohbet eder, yemek yer ve geceleri uyurdu". Son olarak, 1120 dolaylarında inşa edilen Ardres Konutu'nun ünlü tasviri de, bütünün bir *herilis camera* "senyörle karısının yattığı büyük oda" etrafında düzenlendiğini gösterir; arkeologlar bu konutun etrafında belirgin bir *aula*'ya ait herhangi bir iz bulamadılar; demek ki kabul odası, sözü edilen odaydı. Öte yandan, en büyük prenslerin ev hizmetlerine ilişkin kimi adlan-

dırmalardaki anlam belirsizliği dikkat çekicidir: Örneğin Normandiya Dükü'nün odabaşısından *"aula*'nın ve *camera*'nın başı" (XII. yüzyıl) diye söz edilir.

Salon ve yatak odası nasıl bu şekilde birbiriyle karıştırılır?

1) Sarayların büyük salonları incelendiğinde, yüzey olarak daha geniş bir kabul alanıyla daha dar bir yatma yerinin ahşap bir iç bölmeyle birbirinden ayrılmış olabileceği görülür. Örneğin Troyes'da, Champagne kontlarının sarayında 1177'de şu düzenleme kaydedilmiştir: bir yanda, bölme duvarına dayalı bir peyke bulunur, prens burada şölenlere başkanlık eder, davetliler daha aşağıda, boylamasına yerleştirilmiş iki büyük masanın etrafında otururlar; öte yanda, *thalamus comitis,* karı-kocanın "yatağı" veya "yatak odası" yer alır.

2) Burçların her katındaki büyük odanın da hem salon hem yatak odası olarak kullanılabildiği, en az iki ayrı mekâna bölünebildiği görülür. XIII. yüzyıl edebiyatında mesele açıkça ortaya konmuştur: *Kral Arthur'un Ölümü*'nde, Kamaalot'ta aynı anda iki ayrı şölen yer alır; büyük salonda kral bir şölen verir, Kraliçe Guenièvre'in yatak odasında da Gawain ve yakınlarıyla birlikte büyük bir topluluk evin hanımının misafiridir. Bu yatak odasının bir üst kat mı, yoksa "salon"a bitişik bir konut mu olduğu belirtilmez; önemli de değildir, ister yatay bir düzende bulunulsun, ister dikey bir düzende, Guenièvre'in mekânına giriş samimiyet derecesinde bir ilerlemedir –gözden düşmüş bir âşığına, konutuna girmeyi yasaklayabilir– ama "yatak odası"nın işlevleri, kocası kralın, saray erkânının toplandığı "salon"unun işlevlerinden pek de farklı değildir.

Étampes (Essonne): XII. yüzyılda inşa edilmiş, XIII. yüzyılda, ender rastlanan bir zarafetle düzenlenmiş Guinette Kulesi; resimde görülen büyük salonun köşesi (üst kat) geniş pencereli ve orta direğe gerek bırakmayan kemerlerle donatılmıştır.

3) Kraliçe Marguerite'e günah çıkartan rahip Guillaume de Saint-Pathus'nün, Aziz Louis'nin hayatının son yirmi yılındaki özel alışkanlıklarına dair topladığı ayrıntılı bilgiler, özel hayatı oluşturan iç içe çemberleri açıkça gösterir. Bu çemberlerden her biri, kralın çevresindekilerin niteliği ve önemiyle tanımlanır. Kralın etrafında az çok samimi dostları yer alır: mabeyincilerinden biri "çok özel", senyörüne özel hayatında hizmet edemeyen soylu şövalye Joinville "oldukça özel"dir. En gizli yer, yatak odasında ayrı bir köşede bulunan alkovdur: IX. Louis burada, başında tek bir hizmetkâr nöbet tutarken uyur, kapanıp dua eder, kişisel ibadetini başkalarının bakışlarından gizleyerek üç yoksulun ayaklarını yıkar; bir mabeyincisinin yirmi yıllık hizmeti boyunca kralın bacağının üst kısmından yukarısını görmediği doğruysa, bedenini de gizler. "Yatak odası" ise çok daha geniş bir mekân-

dır; neredeyse kamusal etkinlikler bile burada yer alabilir: on altı yoksulun kabulü, hastaların yaralarına dokunulması; IX. Louis sofrasında, iri bir şöminenin karşısında şövalyeleri ağırlayabilir, daha mütevazı ve yakın çevresi ise onlardan ayrı, alkov bölümünde yer. Sonuçta, bu "yatak odası", kabul kapasitesinin daha sınırlı olması dışında "salon"dan pek farklı sayılmaz; ikisi arasındaki fark, nitelikten değil, "özellik" derecesinden kaynaklanır; oda hizmetkârlarıyla salon hizmetkârları arasındaki fark pek belirgin değildir. Hepsi birden, kralın, siyasetteki rolü gözardı edilemeyecek konağını oluşturur: şatodan şatoya yer değiştiren, incelikle eklemlenmiş sosyolojik bir gerçeklik. Paris'te, Vincennes'de, Compiègne'de, Noyon'da, Normandiya'da ve başka illerde, yapısı değişmeden sırayla farklı (ancak zıt görünümde olmayan) mekânlara yerleşir. Tıpkı "Tanrı"nınki gibi, kralın da konutları çeşitlidir; konağı ise temelde sabit ve bütünseldir.

XII. yüzyılın sonundan itibaren, bir salon ve iki ayrı konut kullanma imkânı giderek artar; örneğin Gent Şatosu'nda salon yüksek ve tahkim edilmiş orta burçta bulunur; iki konut ise binanın ön kısmında, salonun iki yanında yer alır. Şüphesiz şatonun erkeklerini ve kadınlarını ayrı ayrı barındırmak için kurulmuş bir düzen. Aynı şekilde, –çok rağbet gören– saray edebiyatında, bazen bir salondan bir veya iki "konağa" geçildiği belirtilir; XIII. yüzyılda bütün büyük malikânelerin merkezi konaktır.

Bu gerçekten yeni bir düzenleme midir? Harem dairesini ayırmanın yeni bir yolu mudur? Pierre Bonnassie *Azize Foy'un Mucizeleri*'ni dikkatle incelemiş ve senyörün "yakın"larıyla bir arada bulunduğu Castelpers salonunun savaşçıların odası olduğunu kanıtlamıştır – manastır vakanüvislerinin 1100 yılı tiranlarını kınamalarına sebep olan cariyeler de burada bulunur; eşler ve küçük çocuklar ayrı bir yerde yaşar; yani ev toplumu kesinlikle ikiye ayrılmıştır. *Cum familia* ve *cum familiari-bus* terimlerini okurken dikkatle yorumlamak, "aile" kelimesine Ortaçağ'daki anlamını yüklemek gerekir. XII. yüzyılın gelişmelerinden nasibini almış büyük bina topluluklarını diğerlerinden ayıran şey, hiç şüphesiz, kadınlara salona benzer, daha güzel yatak odaları verilmiş olmasıdır sadece.

Dolayısıyla dönemin dilinde üstünde durulacak zıtlık, salon-yatak odası zıtlığından ziyade, konutun veya katın ana odası, salon/yatak odasıyla onun etrafında veya yanında yer alan küçük odalar arasındaki, bir tekille bir çoğul arasındaki zıtlıktır. Böyle bir konut, çekirdeği ve petekleriyle, tartışmasız biçimde feodal dönemde özel hayatın atomunu oluşturur.

Ana oda ve yatak odaları

Angers'de 1140 dolaylarında "kontun *aula*'sı ve bütün odalar" birbirinden ayrılır; Mans Piskoposunun Yvré'deki sarayında 1125'ten önce "taştan bir *aula*, yatak odaları ve bir kiler"i vardır. Ev düzeninin tartışmasız modeli hiç kuşkusuz Lambert d'Ardres'ın tasviridir; içinde yaşanan yatak odası bir yanda, çocuklarla hastaların ateşin karşısında, kadınların yanı başında büzüştüğü *diversoria*'lar bir yandadır. Örneğin Pierre Héliot, XII. yüzyıl İngiliz burçlarında (özellikle Rising ve Bamburgh'da) "Ardres formülü"nün sık kullanımına dikkat çeker: her kat, ince bölmelerle iki, üç, dört, hatta altı ayrı odaya ayrılabilir.

Bir kez daha, erkeklerle kadınların gündelik gidiş gelişlerini en açık biçimde, rüya kılıfına uydurarak ortaya koyan, romanslardır. Perceval, arduvaz çatılı bir saray olan Beaurepaire'e yaklaşır; soylu bir genç kız, salonun bir penceresinden onu görür. Perceval görkemli bir merdivenin basamaklarını tırmanır ve söz konusu salon karşısına çıkar: geniş, uzun, tavanı oymalıdır. Üzerine ipekli bir örtü serilmiş yatağın üstüne oturur; orada, kabullerde iki yaşlı şövalyenin eşlik ettiği genç şato sahibesi Blanchefleur'le konuşur; kendilerine yemekler getirilir. Bu arada şunu da belirtelim ki, salon, yatak odası izlenimi uyandırsa da, ortasında bulunan yatak, gece uykusundan çok gösterişe ve sohbetlere yarar. Çünkü daha sonra, herkes kendi yatak odasına çekilir; Blanchefleur, herhalde mimarların artık ustalıkla inşa ettiği gizli koridorlardan birinden geçerek, (belki gizlice) bundan sonra "dost"u olacak erkekle buluşur ve biraz gözyaşı döker, iffetli, sevgi dolu bir gece geçirir ve bir savaşçı başarısı vaadi alır.

Birkaç sayfa ileride, Perceval, Balıkçı Kral'ın şatosunda, kare biçimli bir kulenin ön kısmında yer alan salonu hayranlıkla inceler. İçeride, salonun tam ortasında, yiğit süslenip püslenmiş, iri bir şöminenin karşısında, som tunçtan dört sütunun ardında uzanmaktadır. Konuk şövalye bu salonda yedirilir ve yatırılır. Yemek sırasında, Kutsal Kâse geçidini seyreder: uşaklar ve soylu genç kızlar, mızrağı, şamdanları, değerli tepsileri taşıyarak bakışlara sunar, gerektiğinde sorular sorulur; parıltılı silahlar ve ışıl ışıl altınlarla gümüşler salonda törenle dolaştırıldıktan sonra bir odadan diğerine götürülür. Aşırı esrarengiz bir yanı olmayan bu inanılır sahnede, evin derinliklerindeki sandıklarda saklanan hazineler, önemli konuklar geldiğinde sergilenir.

Chrétien de Troyes'un başlattığı romans edebiyatı XIII. yüzyılda –bir yandan değişime uğrayarak– düzyazının yoğunluğuyla zenginlik kazanır. Bu edebiyat bize soyların istikrarının yanı sıra, özel konuşmaların ve bireysel monologların olabilece-

Kraliyet salonunda lüks: Duvar kaplamaları ve ince sütunlarla görkemi azaltmadan bölmelere ayrılmış mekânın ortasında hükümdar kutsal aşk şarkıları besteler; sağında ve solunda müzisyenler ve korolar kendisine eşlik eder. (XIII. yüzyıl, Akıllı Alfonso, *Şarkılar*, Madrid, Escorial Kütüphanesi.)

ğini de gösterir. *Kral Arthur'un Ölümü*'nde gizli konuşmalar, sırların itirafı ya Kamaalot salonunun pencerelerinde yapılır –ama burada gözetlenip yakalanma ihtimali vardır–, ya da kapalı yatak odalarında; kral yeğenlerini kendi yatak odasına götürür ve kraliçenin Lancelot'yla yasak aşkını anlattırır – burada bütün kapılar sımsıkı kapalıdır. Danielle Regnier-Bohler, yukarıda bu "sır yuvaları"nın rolünü ayrıntılı biçimde anlatmıştı. Gerçekten de büyük şatoların bugün kasvetli ve ruhsuz görünen tonozlu salonlarında bu köşeleri hayal etmek zor değildir.

Sonuçta, kalabalık bir ev halkının çalkantısına kapılmakla birlikte, bu konutlarda herkes kendine bir yer buluyordu: Orta-Ortaçağ'da saraylarda, şatolarda ve basit soylu konutlarında özgün bir özel hayat tarzı mevcuttu. Bu *tarzı* sürekli kendi hayat tarzımızı temel alarak nitelemek, farklarını belirtmek veya onun uzak bir başlangıcı gibi görmek anlamsızdır. Émile Mâle kendi çağının ideallerini ve gerçeklerini Ortaçağa yansıtıyordu; bu kitapta Georges Duby tarafından yapılan ve temel bir antropoloji kaygısının hâkim olduğu birlikte yaşama tanımının, arkeolojinin çizdiği çerçeveye çok daha iyi oturduğunu tekrar vurgulamak isterim. Özellikle de, Castelpers'den Gent'e, birbirine komşu, ayrı konutların ev halkının iki bölümünü, hayranlık ve korkuyla birbirini seyredip ara sıra bir araya gelen ve gizlice iç içe

Giriş... (XIII. yüzyıl sonu, *Paris Şarkı Kitabı*, Montpellier, Atger Müzesi, e.y. 196.)

giren kadınlarla erkekleri barındırdığı açıktır. Ne var ki, aslında mekânların kesin planı önemli değildir, çünkü "ev"lerin yapısı iç topografya değişikliklerinden oldukça bağımsızdır .

"Korkunç kasvet"e gelince, buna inanmaktan vazgeçelim. Birçok metin, aksine, bizi –soylarla ilgili olarak belirttiğimiz gibi, sosyolojisi bile birçok bakımdan Erken Ortaçağ'ın uzantısı olan– laik aristokrasinin "barbar" zevkini ortaya çıkarmaya davet eder; duvar süslemelerine tercih edilen bedensel süslere ve taşa oyulmuş şaheserlerden daha taşınır olan parlak madeni eşyalara olan düşkünlüğü görmezden gelemeyiz. Olsa olsa, nesnelerle anıtların, biri uğruna diğerinden vazgeçilmeden birleştirildiğini söyleyebiliriz. Kral Arthur, kız kardeşi Morgane'ın şatosunda, sırayla, zengin giyimli insanlarla dolu, kızıl alevli mumların aydınlattığı, duvarlara asılı kalkanlarla, ipekli duvar kaplamalarıyla süslenmiş güzel bir salondan, altın ve gümüşten görkemli bir sofra takımının kendisini beklediği bir yatak odasına, oradan güzel bir müziğin güçlü akorlarıyla çınlayan bitişikteki bir yatak odasına, nihayet bir başkasına geçer. Bütün bunların rüya unsurları olduğu ileri sürülebilir. Ama değildir. Sadece "pozitif" unsurlar aracılığıyla algılanabilen gerçeklerin abartılı halidir. Hem yabancı, hem tanıdık bir kutlamayı kafamızda canlandırmamıza imkân verir. Bunun hayalini kurabiliriz.

D.B.

XIV.-XV. yüzyıllar

Ocak, aile, ev

Ortaçağ'ın sonunda Fransa'da iktidarlar temelde mali nedenlerle nüfus sayımı yaptıklarında, bu işlem istisnai olarak tek tek kişilerin, evlerin veya aile reislerinin sayılmasıyla yapılıyordu, genelde sayılan, ocaklardı. Zaten gelenekselleşmiş olan bu kavramı Hıristiyan Ortaçağ'ın bir icadı gibi görmek tedbirsizlik olur. Horatius, *Mektuplar*'da, beş ocaklı bir "küçük mülk"ten, "küçük köy"den söz eder *(agellus habitatus quinque focis)*. IX. yüzyılda ise, Irminon, bazıları özgür, bazıları serf olan belirli sayıda ocaktan *(foci)* oluşan villalara birçok kez değinir. Bununla birlikte, terim özellikle XII. yüzyıldan itibaren yaygınlaşır (örneğin Normandiya'da parlak bir geleceği olan yeni bir vergi ortaya çıkar: her ocağın ödemek zorunda olduğu *focagium)* ve en azından nüfusbilimle ilgili kişiler için, XVIII. yüzyıl sonuna kadar yaygınlığını korur. Étienne Boileau, *Meslekler Kitabı*'nda

(XIII. yüzyıl ortası) "hane reisi olmayan, yani ocağı ve yeri olmayan hiç kimsenin, yanına çırak almamasını" buyurur. "Ocağı ve yeri olmak, mirasla edinilen bir mülkte ocağı yanar tutup ikamet etmek" gibi deyimler ve daha başkaları genelde Ortaçağ sonuna tarihlenir.

Ocağın yanı sıra ikincil olarak başka terimler de ortaya çıkar. Örneğin bilhassa Güney'de *beluge* veya *belugue* (kıvılcım) kullanılır. Armagnac Kontu'na, bir kaleyi kuşatması için, Agenais bölgesinde üç eyaletin halkı "*belugue* başına bir altın külçe" vaat eder. Aynı dönemde (XV. yüzyıl ortası) bir şahıs, "Yukarı ve Aşağı Auvergne bölgelerindeki ocak ve *beluge*'leri ziyaret etmek"le görevlendirilir.

Daha az kullanılan aile sözcüğü de, 1375 tarihli Burgonya belgesinden anlaşılabileceği gibi, aynı anlamı taşır: "Nüfusun tamamı için ocak ve ailelerin araştırılıp dökümünün yapılması."

Ayrıca, öncelikli olarak Fransa'nın doğusunda kullanılan baca sözcüğü, muhtemelen şömine bacası anlamı taşır: "Her baca veya aile üçer kişilik olmak üzere on baca veya aile." "Adı geçen kentte ocağı olan otuz altı baca." (Bar-le-Duc kentine ve Barrois Kontluğuna ilişkin, XIV. yüzyıla ait belgeler.)

Hem nüfus tarihçileri, hem de aile tarihçileri, ocağın içeriği konusunu uzun müddet sorguladılar. Bazı ocakların zengin, bazılarının yoksul olduğu, dilenci ocakları, alt tabaka ve üst tabaka ocakları bulunduğu konusunda herkes hemfikirdir elbette.

XIV. yüzyıl ortasına ait belgeler. Hükümdar ve senyörler için vergilendirme birimi olan ocak. Saint-Paul-lès-Romans -Kudüs St. Jean Şövalyeleri senyörlüğü- sicilini düzenleyen görevli, her mükellefi vergi listesinin kenarına resmetmiştir. Aralarında, üç çocuklu, muhtemelen dul bir kadın da vardır. (Drôme Arşivi, 40 H 2.)

Ama ortalama olarak ocak, aile, baca veya *beluge* başına kaç fert bulunuyordu?

Voltaire bile bunu merak etmişti. *Felsefe Sözlüğü*'nün "Nüfus" bölümünde, her ocağı sabit biçimde üç kişiye indirgeyen bir yazarı eleştiriyordu: "Gidip gördüğüm bütün yerleşimlerde ve yaşadığım yerde, ocak başına dört buçuk kişi saydım."

Voltaire'in rakamı makul olmakla birlikte, XIV. ve XV. yüzyıllara aynen uygulanamaz. Her şeye rağmen, ocağın o dönemden, hatta muhtemelen çok daha öncesinden itibaren, terimin temelde dar anlamıyla çekirdek aile için, baba, anne ve evlenmemiş ya da kendi evini kurmamış çocuklardan oluşan aile için kullanıldığını kabul edebiliriz.

Bu bağlamda, 1427 tarihli Floransa kadastro kayıtları ayrıcalıklı bir örnek sunar. Bu istisnai belge, 246.210 kişiyi kapsayan 59.770 ailenin dökümüdür. Ocak başına 4,42 kişi olan ortalama, kentlerle –3,91 kişi– kırsal kesim –4,74 kişi– arasında elle tutulur bir fark gösterir. Elbette bu ortalama oldukça önemli aykırılıkları gizlemektedir, ama bu anlamda günümüzdekinden farklı değildir.

1427'de Toscana ailelerinin bileşimi
(D. Herlihy ve Chr. Klapisch)

	%
Tek başına yaşayanlar	
1. Dul kadınlar	6,66
2. Dul erkekler	00,10
3. Bekârlar	0,84
4. Belirlenemeyen	6,01
Çekirdek ailesi olmayanlar	
5. Erkek kardeşler	1,60
6. Doğrudan akrabalık bağı bulunmayan fertler	0,69
Basit çekirdek aileler	
7. Çocuksuz çiftler	10,26
8. Çocuklu çiftler	36,35
9. Çocuklu dul erkekler	1,83
10. Çocuklu dul kadınlar	6,36
Geniş çekirdek aileler	
11. Yukarıya doğru (anne-baba, nine-dede, amca, hala)	10,64
12. Aşağıya doğru (torun, yeğen)	9,44
13. Yanlamasına (erkek kardeş, kız kardeş, kuzen...) veya 11, 12 ve 13'ün bileşimleri	1,20

14. Dikey, yukarıya veya aşağıya doğru, iki çekirdekli	11,28
üç veya daha çok çekirdekli	2,11
15. Yatay (erkek kardeşler) iki çekirdekli	3,55
üç veya daha çok çekirdekli	1,69

O dönemdeki hanelerde, ataların veya yanlamasına akrabaların (yeğen, kız veya erkek kardeş, hala, dede) varlığı mutlak biçimde dışlanamaz. Örneğin 1422 yılında Reims dahilindeki Saint-Pierre kilise bölgesinde hanelerin %23'ünün durumu budur. Jean le Monnier ve karısı Jeanne 1409 yılında Rouen noter kaydıyla oğulları Tassin le Monnier'yle gelinleri Perrette la Monnière'e bütün malvarlıklarıyla *teslim olurlar*, karşılığında da "her türlü yeme içme, yatma kalkma, giyim, ocak, yatak ve barınma ihtiyaçlarının layıkınca ve yeterince" karşılanmasını şart koşarlar. Kendilerine, hayatları boyunca, "ekmek veya istedikleri başka şeyleri almak için" haftada yirmi *denier tournois;* her gün bir galon bira, et ve yağlı yemeklerin dince yasaklanmadığı günler yeterince et; et ve yağlı yemeklerin yasak olduğu günlerde ise, "evde bulunan besinlerden balık, yumurta veya başka gıdalar" verilecektir. Pazar günleri daha bol yemek verilecek, bunların arasında beş *denier tournois* değerinde etli, balıklı börek de olacaktır. Küçük yaştaki oğulları Jehannin'le birlikte şöminesi bulunan "üst kattaki yatak odası veya arka çatı odasında" ve bitişik odada yaşayacaklardır; böylece ısıtması olan, az çok bağımsız küçük bir daireleri olacak, ancak yemekler birlikte yenecektir; her yemek öncesinde bizzat Tassin, "Sofraya buyrun efendim" diyerek babasını sofraya davet edecektir. Babası sofraya herkesten önce oturacak ve "canı isterse" herkesten sonra kalkacaktır.

Kimi metinlerde, örneğin XV. yüzyıl sonunda Choiseul Senyörlüğünde yetişkin evlatların "ocak kurmayıp babalarının veya akrabalarının evinde yaşadıkları" belirtilir.

Özellikle Fransa'nın bir bölümünde, bir ocak pekâlâ geniş aileyle çakışabilir; ataerkil bir aile topluluğu, her ikisi de evli iki erkek kardeş veya bir kayınbiraderle bir enişte, her şeylerini, işgüçlerini, mal varlıklarını birleştirerek tek bir "ocak ve kazan" halinde, tek bir çiftlik veya "konak"ta yaşabilirler. *Affreramentum*, erkek kardeşler topluluğu noter huzurunda kurulurken yapılan Latince sözleşmelerde *bibendo unum vinum, comedendo*

Angoulême Dükü Charles'ın Dua Kitabı, XV. yüzyıl sonu. Mutfağa bitişik, güzel taş döşemeli salon. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Lat. 1173.)

unum panem[1] diye belirtilir. Ayrıca, aralarında hiçbir kan bağı bulunmayan iki arkadaş da "aynı ekmeği, şarabı, erzakı ve besini" paylaşmak üzere kalıcı olarak bir araya gelebilir. En azından XII.-XIX. yüzyıllar arasında var olan bu tür ortaklıklar, belki gündelik hayatın zorlukları nedeniyle Ortaçağ'ın sonunda oldukça beklenmedik bir artış gösterdi. Güney Fransa'da ve dağlık bölgelerde ocakların genişlemesi, ölümlerden kaynaklanan nüfus azalmasına, Yüz Yıl Savaşları'nın yarattığı güvensizliğe ve yeniden kurulan barışın imkân tanıdığı zahmetli tarımsal kalkınmaya verilen tepkiydi.

Kuzey Fransa'da bu eğilim bir ölçüde kendini gösterdi: Çiftçi Jean Merrey 1494 yılında, Paskalya'dan kısa bir süre sonra Choiseul'de (Haute-Marne) ölür; ardında bıraktığı dul eşinin ocağı 1500'te hâlâ sönmemiştir ve en az iki oğlu vardır. Oğullarından biri, Jean, 1494 yılının Aziz Remigius yortusunda, yerleşmek üzere yakındaki bir köye gider; 1502 yılında hâlâ oradadır. Diğeri, Nicolas 1496'nın Paskalya'sında Choiseul'de hane reisidir. "Burada, iki yıldan kısa bir sürede, babanın hayattayken reisi olduğu ocağın yerini üç ayrı ocak alır" (Hélène Olland). Batı Fransa'da da durum aynıdır: Carnac'ta 1475'te 173 hane bulunuyordu; bunlardan 131'i çekirdek aile (bir çift ve çocukları), 42'si geniş ailelerdi (aralarından biri 19 fertten oluşuyordu) (J. Gallet).

Her şeye rağmen, olgunun yaygınlığını abartmamak gerekir. Çeşitli belgeler, bilhassa vasiyetnameler, 1350-1450 arasında, yani yaşama beklentisinin ve doğum oranının en düşük olduğu

1 Aynı şarabı içip aynı ekmeği yiyerek.

dönemde, hanelerin çoğunun küçük olduğu izlenimi uyandırır. Aksine, XIV. yüzyılın başında ve XV. yüzyılın sonunda, aynı tarihte hayatta olan evlat sayısındaki artış, hane başına düşen fert sayısında bir, hatta iki birimlik bir artışa yol açmıştır. Elbette bu, ortalamadır; kaynaklardan edinebildiğimiz bilgiye göre, yeterli sayıda haneden oluşan bir grupta fert sayısının 1'le 12 arasında değişebildiğini, hatta bunun da üzerine çıkabildiğini görüyoruz; 1427 yılında Toscana'da rekor, Lorenzo di Jacopo'nun Floransa banliyösündeki hanesidir: dört nesilden 47 kişinin oluşturduğu on çekirdek aileyi barındırır.

Tekrar Fransa'ya dönecek olursak, 1306 yılında, bugünkü Aude ilinin kazası olan Axat'da ortalama hane büyüklüğü 4,9 kişidir; aynı yıl Caramanly köyünde (Pyrenees-Orientales) bu ortalama 5,6 kişidir. 1422 yılında Reims'de, Saint-Pierre kilise bölgesinde ortalama hane büyüklüğü 3,6 kişi, Saint-Hilaire kilise bölgesinde ise 3,8 kişidir. 1412 yılında Ypres'in iki mahallesinde hanelerin büyüklüğü 3,4 kişi ve 3,2 kişi; 1437'de ise, 3,7 kişi ve 3,6 kişidir. 1473'te Carpentras'da demografik canlanma döneminde hane büyüklüğü 5,1 kişiye, 1491'de Ypres'te ise 4,3 kişiye ulaşır.

Ortaçağ'ın sonunda, sonuçta mütevazı veya oldukça mütevazı hanelerin mutlak üstünlüğünü saptamış olmak yeterli değildir. Bu hanelerden her birinin kesinlikle ayrı, bireysel bir konutu, yani evi olup olmadığını da araştırmak gerekir. Çünkü bilhassa orta ve yüksek dereceli soylular arasında, birden fazla konutu, malikânesi, şatosu, hatta şehirde konağı bulunan mülk sahipleri konusunda birçok örnek mevcuttur; bunların hepsi kiralanmıyor, dolayısıyla hiç değilse yılın bir bölümünde boş kalıyordu. Gerçi çoğu kez bu konutlar tamamen boş sayılmazdı; mekânın korunmasından ve denetiminden sorumlu bir mülte-

Montierneuf, Poitiers Manastırı dua kitabı, XV. yüzyıl sonu. Mutfağa bitişik, güzel taş döşemeli salon. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Lat. 1173.)

zim, kapıcı veya şato sahibi bulunuyordu. Demografik kriz hem kapalı kentlerde, hem de kırsal kesimde birçok evin terk edilmesine yol açtı; bu şekilde bırakılan mülkler hızla, bazen onarılmaz biçimde harap oluyor, kötü hava şartlarına ve yağmaya terk edilen konutlar kısa sürede harabeye dönüşüyordu.

Özellikle hareketliliğini koruyan kentsel merkezlerde ise, tam tersine nüfus fazlalığının izlerini bulmak mümkündür. Doğal olarak ilk akla gelen, XV. yüzyıl öncesinde Paris'in durumudur: bir ya da iki odadan ibaret konutlar, her katta ayrı kiracılar, kulübelerle, derme çatma barınaklarla dolu avlular. Lyon ve hatta Cambrai gibi kentlerde de benzer yığılmalar yaşandı ve kiralanan binalar, her biri mecburen asgari mekânla yetinen çok sayıda kiracı arasında bölüşüldü. Brötanya'daki kentlerde, "XV. yüzyıl sonuna yaklaşıldıkça, yığılma artmış gibi görünmektedir. Her durumda, rant ve vasallık belgelerinde çoğunlukla aynı çatı altında iki, hatta üç ailenin yaşadığı belirtilir; bu durum, çatı katlarının ikiye, hatta üçe bölünmesini gerektirir (Jean-Pierre Leguay). XIV. yüzyıl sonunda Chambéry'de ev başına iki veya üç ocak düşmekte, yani kayda geçmiş 306 evde yaklaşık 3.000 kişi yaşamaktadır.

Sözcüğün hem asıl, hem mecazi anlamında birçok ocak barındıran evlerin, kimi arızi veya asalak unsurlardan arındırılmış, kimi terk edilmiş, yabani otların bürüdüğü, küçük bir taş veya kiremit yığınının, tek tük kalasların dışında eskiden orada bir bina olduğuna dair bir iz taşımayan boş arsalara dönüşmüş yapıların bilançosunu çıkarmak güçtür. Ayrıca, boş arsaların varlığı, hâlâ ayakta olan komşu evlerdeki nüfus fazlalığıyla bağdaşamaz mı? Üstelik birçok köyde ve kentte, ocakla ev (her ikisinin de boyutlarından bağımsız olarak) arasındaki özdeşlik kural kabul edilebilir. Örneğin Rennes'in bir kilise bölgesinde, XV. yüzyılda 453 evde 460 vergi mükellefi bulunmaktadır; bunların 189'u mal sahibi, 271'i kiracıdır.

Porrentruy'de 1518-1520 arasında 251 aile reisi 280 ev ve ambarda yaşamaktadır. Montbéliard kentinde bina sayısı, XVI. yüzyıl ortasında 375'ti (bunların 82'si ek yapılar, ambar ve ahırlardı); aynı tarihlerde silah sayımında 267 burjuva ve kent sakini mevcuttu. "Demek ki ortalama bir Montbéliard evinde tek bir aile yaşıyordu" (Pierre Pégeot).

Bu açıdan bakıldığında, tek katlı, bir de tavanarası bulunan Ortaçağ sonu Reims evi ve düşük konut kapasitesi oldukça tipik sayılmalıdır. Elbette başpiskoposluk kentinde evler bazen birden fazla ocak barındırır, ama bu, "asıl konuttan başka bir veya

iki kiralık oda bulunduğu" durumlarda geçerlidir (Pierre Desportes). Ya da savaş tehlikesinden kaçarak surların içine sığınmış akraba veya dostları geçici olarak barındırabilirler. İstisnai olarak bazı konutlar iki mirasçı arasında eşit olarak paylaştırılmıştır. Bunların hepsi istisnai veya geçici durumlardır. Ortaçağ'da Reims evi, dört veya beş kişiyi, yani bir ocağı barındıracak imkânlara sahiptir. Bu durum daha ileriki bir tarihte, 1789 Devrimi'nden sonra ve XIX. yüzyılda, belki nüfus fazlalığı, yoksullaşma yüzünden, belki de iç düzenlemedeki köklü değişiklikler (kat sayısı vb) nedeniyle değişecektir; değişimden sonra ev başına 7, hatta 10 kişi, yaygın bir sayı olacaktır. Aynı şekilde Tours'da, 1836-1840 arasında, XIV. yüzyıl surları dahilindeki 1.750 evde 4.511 aile, 13.939 kişi yaşamaktadır: ocak başına 3 kişi, ev başına 2,5 ocak veya aile.

Son olarak, birden fazla ocağı barındıran kır evleri de mevcuttur. Örneğin Burgonya'da, Dracy'de bir ev, XIV. yüzyıl başında ikiye bölünmüştür. Lorraine köylerinde XV. yüzyıl sonunda evin bir bölümünün kiracılarına odabaşı adı verilir, çünkü mevcudiyetleri, kullanım hakları konusunda karmaşık sorunlara yol açar; onların da kuyulardan, tarlalardan, ambardan, ahırdan, harman yerinden yararlanabilmesi gerekir.

Parklar, çitler, duvarlar

1460 dolaylarında, *Fransa ve İngiltere Başteşrifatçıları Tartışması* adlı metinde İngiltere Başteşrifatçısı, krallığındaki avlanma imkânlarını övmeye girişir: "O kadar çok park vardır ki, pek güzel; geyik, karaca, sığın gibi av hayvanlarıyla doludur."

Fransa Başteşrifatçısı buna şöyle cevap verir: "Sayın Başteşrifatçı, İngiltere'de bulunan parkları pek güzel methediyorsunuz; sizden ricam, Fransa'daki kadar güzel ve muhteşem parklarınız olup olmadığını söylemenizdir: örneğin Vincennes Parkı, Lusignan Parkı, Hesdin Parkı [elyazmasında sayfa kenarına şöyle bir not düşülmüştür: Fransa'nın bütün duvarla çevrili parkları sayılacak] ve surlarla çevrili kentler gibi yüksek duvarlarla çevrilmiş daha birçokları. Bunlar krallara, prenslere layık parklardır. İngiltere'de pek çok parkınız olduğu doğrudur, ama Windsor Parkı haricinde, bunlar sadece bir hendekle, çitle veya küçük kazıklarla çevrilidir, tıpkı Fransa'daki bağlar ve otlaklar gibi; hem zaten hepsi birer köy parkıdır."

Polemik olmakla birlikte, bu paragraf Ortaçağ sonunda Fransa kırlarının manzarasını kafamızda canlandırmamıza imkân tanıyan bazı bilgiler de sunar. Hiç şüphesiz, yok edilmesi

veya yerlerinin değiştirilmesi zor olmayan basit sınırlarla eğreti olarak belirlenmiş veya bir dere, yol, tek başına bir ağaç, bir kaya ya da herhangi bir doğal yer şekliyle işaretlenmiş bölgeler, bilhassa ekilebilir topraklar çoğunluktaydı. Senlis'de XVI. yüzyıl başında Cugny yüksek mahkemesinin yetki alanı, sırasıyla Fourches Korusu adı verilen bir yerle, iri bir ıhlamur ağacıyla, dar bir sokakla, bir çukurla, bir pınarla, yol kenarında bir sınırtaşıyla, ardından bir başka sınırtaşıyla işaretlenir. Ayrıca, serbest otlak düzeninin hâkim olduğu her yerde, genellikle hasat sonrasında, tarlaların özel mülkiyeti bir süreliğine geçersizleşirdi. Öte yandan, birçok köy toplumunda "ortak araziler", bir çayır, koru veya nadasa bırakılmış tarla üzerinde ortak kullanım hakkı mevcuttu. Köyün hem içinde, hem de dışında, kamuya ait mekânlar bulunurdu: yollar *(carreria publica, caminus publicus)*, çeşmeler, büyük suyolları, ayrıca pazar yeri ve hayvanların toplandığı alanlar. Ayrıca XIV. ve XV. yüzyılların trajik nüfus azalmasının doğal bir sonucu da, 1450'lerde cesurca girişilen tarımsal kalkınma, komün arazilerinin, senyörlüklerin, kilise bölgelerinin ve *fief*'lerin sınırlarının tamamen unutulmadığını, "tarımsal hafıza"nın iyi kötü ayakta kalabildiğini gösterse de, tam bir sahipsiz bölge görünümündeki ekilmeyen arazilerin, boş bırakılmış toprakların artmasıydı.

Özel mülkiyet (veya tasarruf) sistemi genelde hâkim olmakla kalmıyor, hem çiftliklerin, hem de kimi parsellerin tecrit edilme eğilimiyle ifade buluyordu. Minyatürler, planlar ve (en azından XVI. yüzyıldan itibaren) perspektif çizimleri, seyyahların anlatıları ve bilhassa sayısız resmi belge bunu kanıtlar. Yerölçümcülerin işine rehberlik edecek, toprak vergilerini belirlemekle görevli uzmanların yerinde yapacakları araştırmaları somutlaştıracak çevre duvarları, çitler, elle tutulur, gözle görülür halde mevcuttu. Toprağın efendisi, iktisap hakkı sayesinde, unvanı veya hukuki konumu ne olursa olsun, kendinin ve ailesinin özel hayatlarını başkalarının bakışlarından uzakta yaşayabilecekleri, birikimlerinin, taşınır mallarının, tarım aletlerinin ve sürüsünün normal koşullarda tamamen güvence altında bulunabileceği, özellikle verimli ve değerli bir alanı sınırlarla çevirebiliyordu. Yabancılardan ve komşularından korunmak; Ortaçağ sonunda hızla çoğalan vahşi hayvanları, ayrıca başıboş dolaşan evcil hayvanları uzaklaştırmak gerekiyordu. Hasattan önce tarlalar da geçici çitlerle çevrilir, bazen tarla bekçileri gece gündüz nöbet tutardı. Flandre'da, tarlaların sürüldüğü ve ürünün toplandığı dönemlerde köy çitlerinde delik açma suçuna *bock de*

Aşkta Başarısızlık Kitabı, XV. yüzyıl "Eğlence bahçesi": Meyve ağaçları ekili bir düzlük. Köpekler ve avcılar yakındaki vahşi ormana dikkat çeker. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 9197.)

vylles adı verilirdi. Ortaçağ'da arazi, bu şekilde "yasak alanlar"la, yani hem hukuken yasaklanmış, hem de somut olarak tecrit edilmiş alanlarla bölünürdü. 1460 dolaylarında Brötanya'yı gezen Çek Senyör Rozmital'li Leos, tarlaları çeviren alçak taş duvarların sayısını çarpıcı bulur: "Böylece köylüler, sürüleri otlarken başında durup beklemek zorunda kalmıyor, sürüler de komşunun arazisine zarar vermiyor."

Anjou gibi işletmelerin daha gruplandırılmış ve yoğun olduğu bölgelerde, tecrit edilmeleri de daha kolaydı. "Bütün ay-

Köpekli Av Öyküsü, XVI. yüzyıl başı. İki ormanın arasında avcı ve köpeği. Ufukta, çitlerle birbirinden ayrılmış üç şato. (Paris, Küçük Saray, Dutuit Kol. 217.)

Louis de Laval'in Dua Kitabı, XV. yüzyıl Bağda çalışan erkek ve kadın. Bağı çevreleyen sağlam çit ve kapısı. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Lat. 920.)

rıntılı belgeler bunu kanıtlıyor. Çevre duvarı sadece koruma arzusundan kaynaklanmıyordu; sahiplenmeyi somutlaştırıyordu; neredeyse sahiplenmenin hukuki tanımıydı. Zaten Anjou gelenek hukukunda çevre duvarının mülkiyet bölümünde ele alınması tesadüfi değildi. Yollarla altı çizili, üst üste binen iri bloklar halinde kesilmiş mülkler ve araziler, tarlaları, çayırları, fundalıkları ve ormanları birleştiren, iri parçalı bir yapboz oluştururdu" (Michel Le Mené). Çok sayıda örnekten biri: Grand Thorigné çiftliği, "*şömineli, kiremit kaplı yan yana iki ev, meyve bahçesi, iri ağaçlardan oluşan bir koru, araziler, çayırlar, otlaklar, ormanlar, kesimlik korular, özel avlak ve çepeçevre hendekler, çit ve duvarlar*" içeriyordu.

Brötanya'da "park" terimi, özel avlaklar, tarımsal işletmeler, ormanlar, gezinti alanları ve hayvan yetiştirilen araziler içeren çok geniş mülkler için de kullanılırdı. Örneğin Morlaix yakınındaki "düklük parkı", Vannes, Lesneven ve Rhuys parkları. Bir büyük, bir de küçük mülkü kapsayan Châteaulin Parkı ise, belki eski bir korunmuş alanla ona bağlı topraklara denk düşüyordu (Jean-Pierre Leguay).

"Açık alan" bölgelerinde ise, aksine, aynı köylüye ait parseller genellikle bir yörenin farklı semtlerine veya tarlalarına dağılmıştı. Ama ne olursa olsun, kırsal bir yerleşime yaklaşıldıkça,

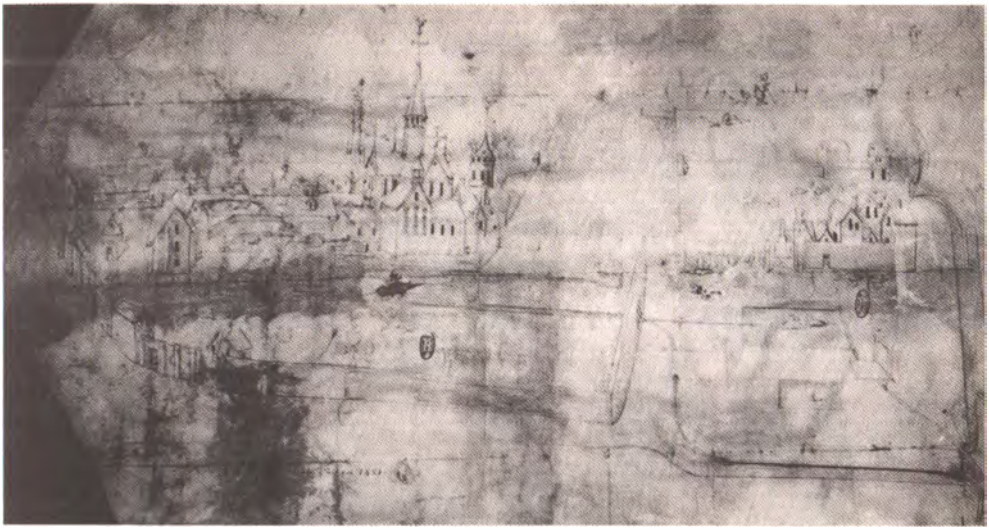

Paris Saint-Antoine-des-Champs kadınlar manastırının parşömen üzerine yapılmış resmi, XV. yüzyıl sonu. Solda görülen duvar kiliseyi, manastır binalarının tamamını, bir güvercinliği, eklentileri ve hatta küçük bir koruyu çevreler. Duvarın ötesinde, sağda, manastır çiftliği ve kümesler. (Paris, Ulusal Arşiv, N III Seine 730.)

bağları, otlakları, kenevir tarlalarını, söğütlükleri, avluları, sebze bahçelerini, konutları, mandıraları, mülkleri, köyleri, bahçeleri ve çiftlikleri sınırlayan taş duvarların, çitlerin arttığı görülürdü. Brunet Latin, "Fransızlar, konutlarını otlaklarla, meyve bahçeleriyle ve elma ağaçlarıyla çevirmeyi diğer insanlardan daha iyi biliyorlar," der.

Laik senyörler ve din adamları itibar veya kâr kaygısıyla ya da keyfi olarak, hâkimiyetlerini ve mülkiyet haklarını daha iyi belirtebilmek için, mülklerini daha kısıtlı alanlara bölmeyi amaçlıyorlardı. Orman bekçileri ve ormancılar, ormanlara izinsiz girenleri uzaklaştırmakla ve özellikle değerli kabul edilen bir sermayeyi değerlendirmekle görevliydiler. Sabit veya geçici özel avlaklar, küçük av hayvanlarının korunmasını, çoğalmasını sağlıyordu. Şatoların bir büyük avlusu, bir de tarıma ayrılmış avlusu vardı. Her soylu konutunun mutlaka bir "süs bahçesi" (XV. yüzyıl sonu terimi) bulunurdu, ancak bu bahçelere sebzeler ve meyve ağaçları da dikilirdi. Meyve bahçesi mutlaka yüksek, bazen tırtıklı bir duvarla çevrilir, içinde süslü bir çeşme, çardaklar, kulübeler bulunurdu; yontulup şekillendirilmiş, küçük karelere ayrılmış doğası, bankları ve taraçalarıyla, edebiyatın ve ikonların ortaya koyduğu gibi, bir dinlenme, şenlik, şarkı, ront, açık veya gizli aşk, tartışma ve eğlence mekânı, ama aynı zamanda Meryem Ana'nın ve bakireliğin, kayıp cennetin simgesi,

XV. yüzyıl elyazması. Bir rahibe manastırının bahçesi. Yer yer mazgal delikleri açılmış sağlam duvarlar ve bir kule. Düzenli yollar. (Paris, Arsenal Kütüphanesi, e.y. 5216.)

dış dünyayı sürekli sarsan kargaşa ve tehlikelerden uzak bir yerdi (Elisabeth Zadoura-Rio).

Paris yakınındaki Saint-Antoine-des-Champs Kadınlar Manastırı'nın 1481 tarihli "genel manzara"sı, çevre duvarının içinde bir küçük koru, birçok küçük göl, balık havuzu, avlu, meyve bahçesi ve bahçenin biraz ilerisinde çiftlik binalarıyla çevrili kümesin yan yana bulunduğunu gösterir.

Christine de Pisan, Dominiken rahibesi olan kızının bulunduğu büyük Saint-Louis de Poissy Manastırı'na 1400 yılında yaptığı ziyaretin manzum anlatısını bırakmıştır bizlere. O dönemde VI. Charles'ın bir kızı da orada bulunduğu için iyice ünlenmiş olan manastırın yapıları tek tek sayılır. Şimdilik, avluların bile tek tek gezildiğini belirtelim. Avluların boyutları ve döşeme taşları övgüyle tasvir edilir.

Daha sonra, "yüksek duvarlarla çevrili bir cennet" olan

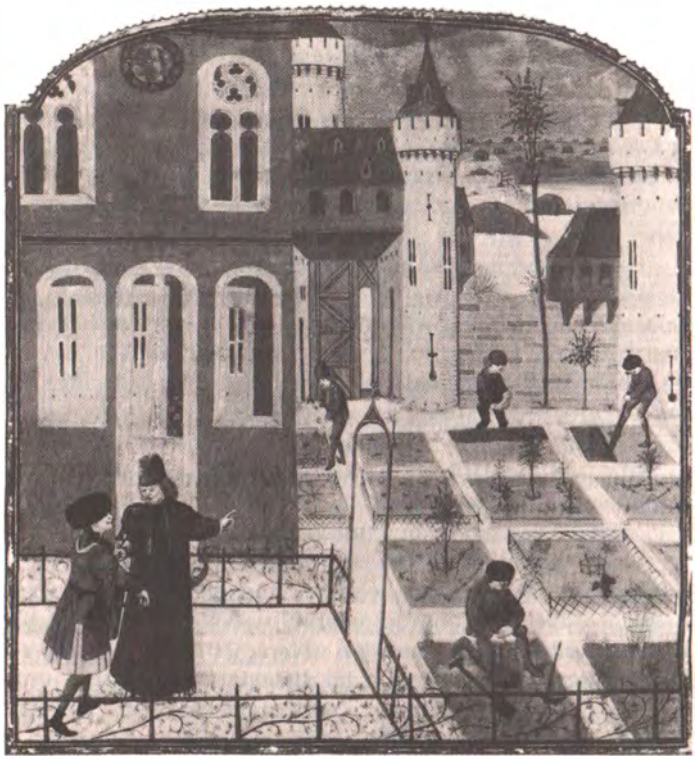

Pierre de Crescens, *Tarla İşleri Kitabı*, XV. yüzyıl. Kentsel çevrede süs bahçesi. Efendinin gözetiminde çalışan bahçıvanlar. (Paris, Arsenal Kütüphanesi, e.y. 5064.)

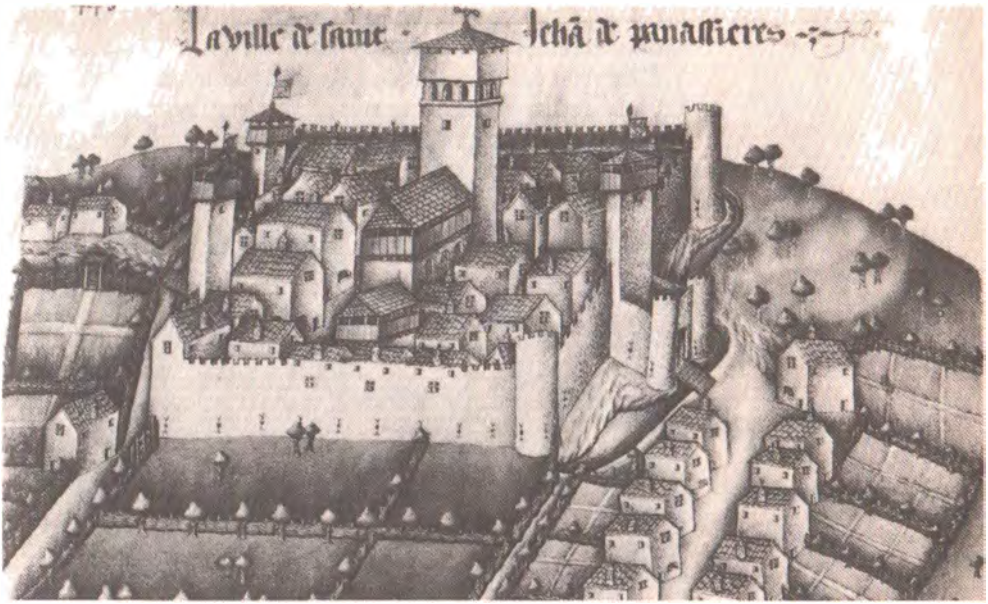

Panissières (Loire) manzarası, Guillaume Revel, *Armalar Kitabı*, XV. yüzyıl. Surlarla çevrili Forez kasabası ve Saint-Jean-Baptiste Kilisesi'nin kare kulesi. Kasabaya bitişik etrafı çevrili bahçeler; yol kenarına dizili, kiremit damlı ve bacalı küçük evler. Ötede kırlar. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 22297.)

bahçede yüz kırkı aşkın meyve ağacının bulunduğu, "güzel bir parkta" alageyiklerin, tavşanların, adatavşanlarının, yaban oğlaklarının koşup oynadığı, iki balık havuzunun balıklarla dolu olduğu anlatılır.

Avlu, bahçe, balık havuzu, göl ve park: Ortaçağ sonunda, bakımlı bir şatonun bütün bunları içermesi gerekir. *Gerçek Rüya*'da tasvir edilen, VI. Charles'ın sonradan görme sofracıbaşısı Jean de Montagu tarafından büyük masraflarla yeniden inşa edilen Marcoussis Şatosu'nun bu özelliği hem kıskançlık, hem alayla vurgulanır.

Bir yüzyıl sonra, o dönemde XII. Louis'nin başdanışmanı olan Rouen Başpiskoposu Kardinal Georges d'Amboise'ın iddialı Gaillon Şatosu'nun da aşağı kalır yanı yoktur. Kardinal Louis d'Aragon'un sekreteri Antonio de Beatis'in tasviri dıştan, yani çevresi iki fersah, şatonun bahçesini de çeviren kalın ve yüksek bir duvarla çevrili parktan başlar. Parkın dikkati çeken yanı, hem ağaçlık, hem açıklık bölümleri, av sırasında mola vermek için küçük kulübeleri ve elbette her türlü av hayvanları olmasıdır. Kare biçimindeki bahçe ise, yeşile boyalı ahşap kafeslerle çevrili küçük karelere bölünmüştür. Bir kuşhanesi ve çok büyük

bir çayırı bile vardır. Ziyaretçi bütün bu harikaları gezdikten sonra, şatoya açılan iki geçide varır.

Kraliyet parkları da bir o kadar görkemliydi. *Başteşrifatçılar Tartışması*'nda adı geçen Vincennes Ormanı Parkının, XI. Louis dönemindeki Floransa büyükelçiliği günlüğünde (1461-1462) boyutları belirtilir –çevresi dört milden fazladır– ve Antoine Astesan'ın şiirinde sözü edilir: "Yakınında, sanırım şatoya ismini veren, içinde çayırlar ve çok sayıda kesimlik koru da bulunan, kesintisiz bir duvarla çevrili, muhteşem bir orman uzanıyor. Halk arasında park adı verilen bu orman, hatırladığım kadarıyla Pavia Şatosu yakınında gördüğüm ormana benziyor. Bu parkın içi birçok bölüme ayrılmış; bir yanda korkunç keskin dişleriyle yabandomuzları, ötede utangaç sığınlar, iri boynuzlu geyikler, bir başka köşede süratle koşan tavşanlar ve yabankeçileri bulunuyor. Ayrıca o kadar çok adatavşanı mevcut ki, bazen binlercesini bir arada görmek mümkün. İşte bütün bunlardan ötürü, bu ormanda avlanmanın bütün hazları yaşanıyor."

Kentsel alanlar

Ortaçağ zihniyetinin gerçek eğilimi olan ve belki yoğun bir güvensizlik duygusundan kaynaklanan (Yüz Yıl Savaşları'nda Fransa'daki ortamın da pekiştirdiği) çevirme tutkusu kırsal kesimde olduğu kadar kent ortamında da yaygındı; zaten kentin bir özelliği de, bir çevre duvarı ve kapılarla sınırlandırılmış olmasıydı. Yine de, Fransa'da bile, gerçek ve tartışmasız kentlerin surlarının geç bir tarihte yapıldığını ve açık, korumasız dış mahallelerin, bilhassa yolların yakınında varlığını sürdürdüğünü veya kurulduğunu belirtmemiz gerekir. Zaten tehlike uzaklaşıp da barış sağlanmış gibi göründüğünde, birçok kentte, sırf ekonomik nedenlerle, ansızın kevgire dönüşen surları ihmal etme eğilimi hâkimdi.

Yine de, Ortaçağ kentinin ve mekânla ilişkisinin belki de temel özelliği, kamusal nitelikteki mevki ve yapıların görece azlığıydı. Şüphesiz sokak ve meydanların iktidarın, yani belediyenin, senyörlüğün veya krallığın yetki alanına girdiği kabul edilirdi. Genel çıkarlar doğrultusunda, bir tazminat karşılığında kamulaştırma işlemleri de yapılıyordu elbette. Her şeye rağmen, kamusal alanın son derece kısıtlı olduğu ve üstelik şahıslar tarafından sürekli çiğnendiği izlenimini ediniyoruz. Kamusal alana tecavüzler genelde gayrimeşru, dolayısıyla örtük olmakla birlikte, resmi kararlarla meşrulaştırıldıkları da oluyordu. Üstat Jacques Jouvenel 1437 yılında Paris'te Île de la Cité'de,

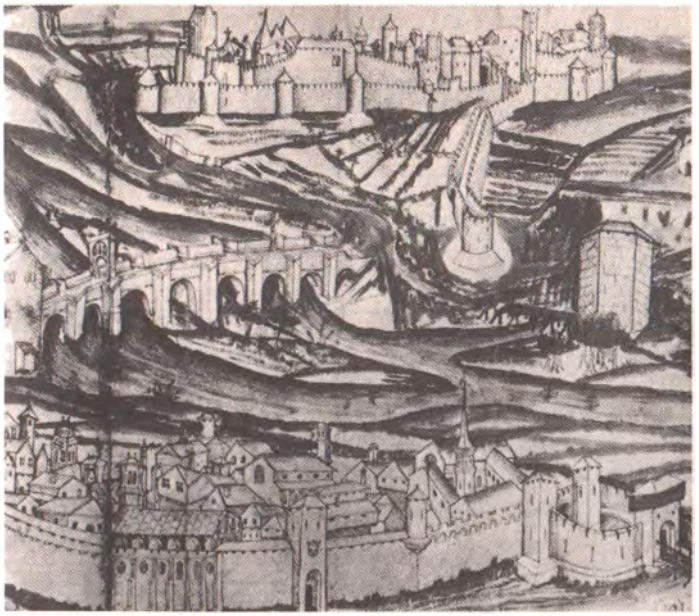

1462 yılında Carcassone. Ön planda aşağı kent; arka planda yukarı kent. İkisinin arasında XIV. yüzyıla ait Aude Köprüsü ve çevre duvarını kuzeye doğru uzatan tahkimat.

evinin hemen yakınında küçük evlere yerleşmiş genç fahişelerin kanuna aykırı hareketlerinden VII. Charles'a yakınmıştı. Bu küçük evlerin önünden geçen "Glatigny adlı dar sokak ve halka açık yol" gerçekten son derece dardı, "söz konusu sokak, ne atların, ne de arabaların geçebileceği bir yer"di ve "devlet" açısından katiyen vazgeçilmez sayılmazdı, çünkü bu sokağa paralel başka yollar semtin ulaşımını daha büyük rahatlıkla sağlıyordu. Menfaat icabı bu açıklamalara başvuran VII. Charles, bölünmeler sırasında kendisine daima sadık kalmış soylu bir ailenin bir üyesine jest olsun diye, Glatigny Sokağı'nın Jacques Jouvenel'in mülküne dahil edilmesine izin verdi. Krallık beratında belirtildiği gibi, "kamu yolu olan söz konusu sokak Üstat Jacques Jouvenel ve yakınları yararına özel mülkiyet olarak değiştirildi."

1439-1447 arasında Saint-Flour'da kent yöneticileri ve sakinleri, bir davada Notre-Dame Kilisesi rahipleriyle karşı karşıya geldiler. İhtilaf konusu, 1,20-1,50 m genişliğinde, rahipler kurulunun mezarlığından geçip gece gündüz ortak fırına gidilebilmesini sağlayan kısa bir sokaktı. Rahipler kurulu, mezarlığı duvarla çevirerek kendilerini rahatsız eden geçişi engellemek istiyordu. Buna karşılık, Saint-Flour Belediyesi hem yolun kamu

malı olduğunu, hem de Auvergne'de mezarlıklar "kamusal alan" olduğundan, kapatılamayacağını ileri sürüyordu.

Bu çok sınırlı ve parçalanmış kamusal alan, devletin, kaynakları, imkânları ve iddiaları açısından hep zayıf olduğunun kent topografyasındaki ifadesiydi.

Burada sokakların dikkat çekici darlığını, altı-yedi metre genişliğinde bir yolun çarpıcı boyutlarda bir cadde olarak görüldüğünü, yolların dolambaçlılığını, avlu ve çıkmaz sokak bolluğunu, kavşakların küçüklüğünü, açıklıkların seyrekliğini ve şoselerin sürekli kalabalık olduğunu hatırlatmakla yetineceğiz. XV. yüzyılda Brötanya kentlerinde "birçok yol, evlerin cumbaları yüzünden karanlık koridorlardan farksızdı" (Jean-Pierre Leguay).

Bu arada Ortaçağ kentlerinin kendine has karışıklığı, labirent oluşturan kıvrım ve dolambaçlar, tonozlu geçitlerin bolluğu, yokuşların yersiz dikliği doğal ve sonuçta yaşanır bir ortam olarak algılanmıyordu. Mecburen bu koşullara alışılıyor, belki kötü hava şartlarından ve her türlü istenmeyen yabancıdan korunmayı sağladığı düşünülüyordu. Ama çeşitli göstergeler, birçok kişinin, bilhassa yöneticilerin durumun düzelmesini arzuladığını ve kendiliğinden bir büyümeden veya özel girişimlerden kaynaklanan çok sayıdaki sakıncadan yakındığını ortaya koyuyor. Yetkililer tarafından planlanan yeni XIII. yüzyıl kentlerinde sokakların çok daha geniş olduğunu, örneğin Libourne'da anayolun on bir metre genişliğe ulaştığını, ferah meydanlar bulunduğunu ve düz yollarla, geometrik karelere bölündüğünü görüyoruz. Ortaçağ sonunda gerçekleştirilen nadir şehircilik işlemleri ise, tartışılmaz bir mekân ve uyum anlayışının varlığını kanıtlar. Aynı şekilde minyatürler de, bu ideali resmetmeyi hedefler. Bir kent, geniş bir meydana sahipse, inşaatçıların ve "parselci"lerin hırslarına karşı koyarak onu korumaya çalışır, gerekirse değerlendirirdi. Seyyahların bakışı, kentlerde takdir edilebilecek unsurları açığa çıkarır. Örneğin Antonio de Beatis, Malines hakkında şunları söyler: "Çok büyük ve çok tahkim edilmiş, harika bir kent. Başka hiçbir yerde bu kadar geniş, bu kadar zarif sokaklar görmemiştik. Sokaklar küçük taşlarla döşenmiş ve kenarlara doğru hafifçe eğimli; böylece su ve çamur hiçbir zaman toplanmıyor. Çok güzel olan kilisenin önünde, Roma'nın *Campo dei fiori*'sinden daha uzun ve çok daha geniş, boydan boya sokaklar gibi döşenmiş bir meydan bulunuyor. Suları denizin hareketini takip eden çok sayıda kanal kentin içinden geçiyor."

Hükümdarların Yönetimi Kitabı, Gilles de Rome'un *De Regimine Principum*'unun Fransızca çevirisi. Güzel hırnış kent evleri. Taş döşeli yol üzerinde tabelalar, atölye ve dükkânlar. Genellikle gerçek hayat bu kadar alımlı olmasa gerekti. (Paris, Arsenal Kütüphanesi, e.y. 5062.)

La Couvertoirade (Aveyron). XV. yüzyıl ortasında senyörü tarafından tahkim edilen köyün ana caddesi. Dıştan merdivenle mutfağa ve salona ulaşılan taş evler. Zeminde kilerler.

Kraldan, yürürlükten kaldırılan Lyon fuarlarının veraset hakkını almak isteyen Troyes kenti 1484 yılında fazla tevazu göstermeden, kendini "güzel evleri, geniş ve ferah güzel yolları ve güzel meydanlarıyla, fuar ve pazarların kurulabileceği halka açık halleriyle güzel ve büyük bir kent" olarak sunar.

XIV. yüzyıldan çok XV. yüzyılda, kamu sağlığı, insanların ve eşyaların taşınması, şahıs ve gayrimenkullerin güvenliği konularında toplumun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, çeşitli yerlerdeki belediyeler düzenlemeler yapıp kararnameler çıkardılar. Fransa bu bakımdan biraz geride kalmış, dışarıda görülen örnekleri ağır ağır, pek fazla heveslenmeden izlemiştir. En azından zihniyette bir gelişme hissedilmeye başlanır; bunun sebebi, belki durumun önlem almayı gerektirecek kadar kötüleşmiş olması, belki veba gibi yeni felaketlerin baş göstermesi, belki de "kent kurulu"nda gerçek bir belediye anlayışının oluşması ve kamusal alana daha fazla hâkim olmayı, hatta özel alana bir asgari kısıtlamalar sistemini dayatmayı istemesiydi. Hemen her yerde belediye meclisleri toplanıp görüşmeye başlar. Hiç şüphesiz, mali imkânları geçmişteki kadar kısıtlı değildir, kararlarını uygulayabilecek biraz daha *fazla* sayıda personelleri mevcuttur. Elbette ellerindeki iktidarı kendi çıkarları ve çevrelerinin çıkarları doğrultusunda kullanırlar; ama aynı zamanda yönettikleri kişilerin sorumluluğunu ve daha da büyük ölçüde, yönetmeyi gururla istedikleri kentin sorumluluğunu yüklenmedikleri söylenemez.

Ne var ki, Ortaçağ'da şehirciliği sadece kamusal yönüyle ele almak, meseleye dar bir açıdan yaklaşmak olur. Kiliselerin ve dini cemaatlerin çoğunun kentte kalabalık bir kitle oluşturmakla kalmayıp çok sayıda (sağlam yapılı) binaya ve genelde önemli miktarda boş alana sahip olduklarını biliyoruz. Başkasına aktarılamayan mülkler, kırsal kesimde olduğu kadar kentlerde de mevcuttu. Katedral ve piskoposluk kurulları, hem eskiden kurulmuş manastırlar, hem de XIII. yüzyıl ve sonrasında kurulan manastırlar, avlu, arkatlı avlu ve bahçelerin kullanımını ellerinde bulunduruyor, çoğu kez tekellerinde tutuyorlardı. Bazıları Paris'teki Innocents Mezarlığı gibi ayrı, çoğu bir kiliseye bitişik, klasik kalıba uyarak ölülerle dirileri bir arada yaşatan mezarlıklar da yine rahip kurullarının tekelindeydi. Bunun dışında, birçok kentte evlerin çoğunun arka cephesi profesyonel faaliyetlere veya ev işlerine ayrılmış avlulara bakar, ayrıca küçük de olsa bir bahçeleri bulunurdu. Daha sıkışık olan Güney'in kentlerinde bile bu tür evler vardı. Arles'ın en eski kadastro belgesinde, Arena'daki bir bahçeden söz edilir. Arles Başpiskopo-

Renaud de Montauban'ın Öyküsü, XV. yüzyıl. Bir kent konağında oyun salonu. Geniş pencereler, özenle döşenmiş zemin, pek az mobilya. (Paris, Arsenal Kütüphanesi, e.y. 5073.)

sunun kentte kendine ait bir bahçesi, Avignon'da papanın da kendi bahçesi vardı (XII. Benedictus'un bahçesi, V. Urbanus'un meyve bahçesi). Kuzey ve Batı Fransa'da ise bahçeler çok yaygındı. Hepsi kent surlarının dışında adeta bir sebzecilik banliyösü içinde yer almazdı. Ama çoğu surların iç kısmına bitişikti. Binaların en yoğun olduğu bölgelerde bahçelere de yer verilir, bahçeler yüksek duvarlarla veya evlerin kesintisiz cepheleriyle gözden gizlenirdi. Besançon'da ise aksine, Doubs Irmağı'nın çizdiği geniş kıvrımın içinde yer alan, çoğu dini kuruluşlara ait, bağcılık yapılan bir dizi etrafı çevrilmiş arazi, yapılardan ayrı yeşil adacıklar oluştururdu. Reims'de 1328'de yapılan, ancak kilise mülklerinin tamamını ya da bir bölümünü kapsamayan sayımda, kentin içinde 18 evin bitişiğinde, 28'i bağımsız; kasabalarda ise 39'u bitişik, 70'i bağımsız bahçe bulunduğu kaydedilir.

Bu arada sokaklar, çok dar ve gürültülü olmalarına, hatta pis kokmalarına rağmen cazibesini koruyordu. Çünkü sokak, ulaşım ve iletişim, eğlence ve hareket demekti. Hayat demekti. Evlerin en bakımlı, en süslü cepheleri, en geniş pencereleri ve elbette dükkân tabelalarıyla işliklerin kapıları sokak tarafındaydı. Bazı envanterlerin de ortaya koyduğu gibi, en makbul yatak odaları, bilhassa "konağın reisi"yle karısının yatak odası, avluya değil sokağa bakardı. "Arı kovanına benzeyen yapılarıyla klanı, etnik veya dini topluluğu kendi içine kapanarak yaşamaya yönelten Doğu kentlerinin aksine," Ortaçağ sonunda Batı kentlerinde her şey "dışa dönük kent toplumunun üyelerini sokağa iterdi" (Bernard Chevalier).

Köy evi

Şimdi de köy evini ele alarak –anlaşılması oldukça güç– toplumsal alan açısından inceleyelim. Meseleye çeşitli biçimlerde yaklaşılabilir. Önce yakın geçmişten yola çıkarak, "geleneksel" evin inşa edilişi, mesleki ve toplumsal kullanımları, kullanılan malzeme, iklim, vb. açısından gösterdiği bölgesel farklılıkların Ortaçağ'da da varolup olmadığı sorgulanabilir. Bir başka deyişle, Caux çiftlikleri, Alp şaleleri, Güney'in kimi illerine özgü blok-evler Ortaçağ'da biçimlenmeye başlamış mıydı? Bu konuda yazarlar hiç tereddütsüz taraf tutarlar. Jean Dolfuss şöyle der: "Kullanım amacı ve yapım açısından büyük çeşitlilik gösteren kent yapıları, malzeme dışında mekândan çok zamanın damgasını taşırlar; doğrudan coğrafi koşullara ve ortama tabi olan köy evleri ise, aksine değişmezlikleri ve yerel özellikleriyle tarihsel değişimlere ve yabancı etkilere karşı koyarlar; ilden ile Fransız evlerinin en özgün tablosunu oluşturan da bilhassa köy evleridir. Birçok örnekte, aynı toprağa bağlı olan, aynı malzemenin kullanıldığı günümüz kırsal konutunun ilk çağlardaki kır evlerinden farklı olduğunu düşünmek için bir sebep yoktur." Yani döneminden çok bölgesinin evladı olan kır evi, tarlaların ebedi düzeninin değişmez bir yansıması misali, yüzyılları aşıp günümüze gelmiştir. Konuya daha ihtiyatlı yaklaşan Jean-Marie Pesez ise, "temeldeki çatışmaların, toplumsal kategoriler arasındaki ayrılıklar değil, Kuzey Fransa ve Güney Fransa gibi, ekonomik ve kültürel alanları tanımlayan ayrılıklar" olduğunu tahmin etmektedir.

Köy konutunun, toprağın düzeniyle olduğu kadar tarımın ekonomik ve teknik koşullarıyla da çakıştığını kabul edebiliriz. Hayvancılığın, bağcılığın, kestane veya ipekböceği üretiminin

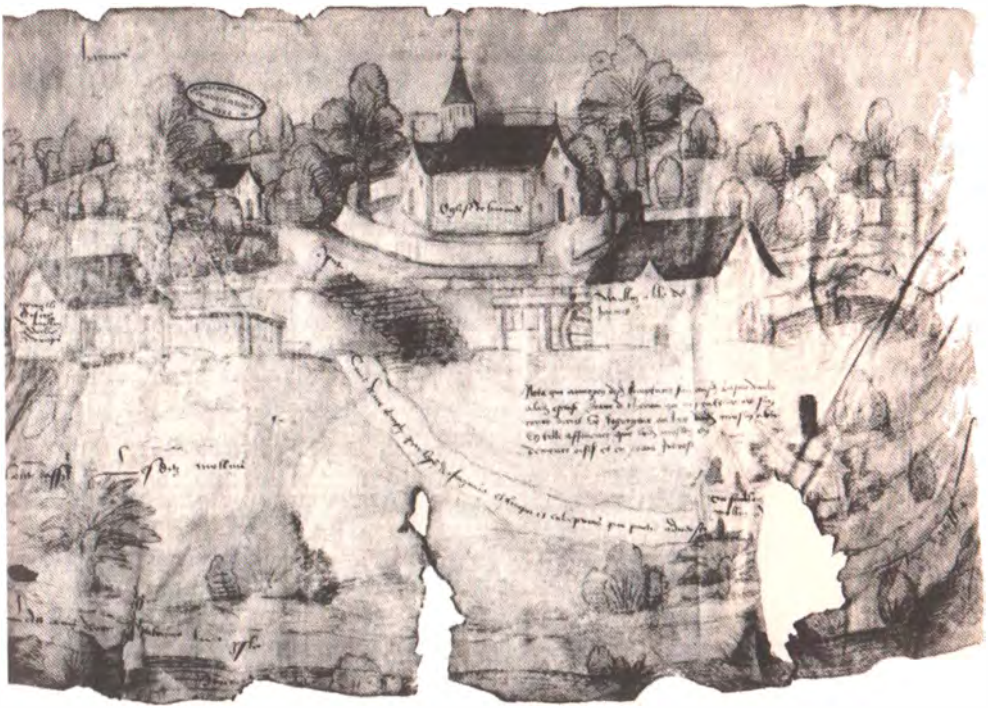

XVI. yüzyıl başında Hermes köyü (Oise). Dağınık birkaç ev, Thérain Irmağı üzerinde iki değirmen (biri buğday, diğeri dokuma), bir kilise ve mezarlığı. (Oise Arşivi, H 4430.)

artması ya da azalması, bir sulama sisteminin geliştirilmesi, belirli bir türdeki üretimde uzmanlaşma gibi etkenlerin "çiftlik" yapılarının düzenlenişini etkilememiş olması imkânsızdır. "Hiçbir şey zevk için veya fazlalık değildir, her şey tarımsal kullanıma yöneliktir." Albert Demangeon'un, bir alet, bir iş aracı olarak ele alınan XIX. yüzyıl Picardie köy evine ilişkin bu yorumu Ortaçağa da aynen uygulanabilir. Ortaçağ'da fırının, değirmenin, sıkımevinin ortak kullanımı, belirli koşullarla topluluğa hizmet veren çeşitli yapıların inşa edilmesi sonucunu doğurdu, ama bir yandan da, her çiftliğin kendi kullanımı için bir sıkımevi, bir fırını, bir değirmeni olmasını engelledi. Zaman içinde değirmen uzmanlaşmış bir yapı olmayı sürdürdüyse de, Aydınlanma Çağı'nın sözcüğe yüklediği anlamla feodalizmin zayıflayıp çökmesinin bir sonucu da, özel fırınların, hatta sıkımevlerinin çoğalması oldu. Öte yandan, bir evde bağımsız bir toprak sahibinin, bir vasalın, bir çiftçinin, veraset hakkına sahip olmayan bir serfin oturması hem evin bakımını, hem de görünümünü etkiler.

Köylü evinin, ait olduğu çevre içinde ele alınması gerekir.

Tek başına çiftlikler, iki konutun ortasında yer alan evler, bir vadinin dibine dağılmış veya aksine kale görünümünde bir *castrum* oluşturan, bir tepenin üzerinde gruplaşmış tarımsal işletmeler: çözümler çeşitli olabileceği gibi, tek tek her konutun planını ve yapısını da açıklar ve kısmen belirler.

Öte yandan, bir ev tek başına bir kadın, bir çekirdek aile, çok sayıda torun sahibi "ataerkil" bir aile reisi tarafından kullanılabilir; evin boyutlarıyla içinde yaşaması muhtemel insan (ve hayvan) sayısı arasında tam bir uygunluk değilse bile, bir ilişki olması beklenir.

Son olarak da, kimi evlerde sefalet sınırındaki köylüler, az sayıda gereci ve hayvanı olan gündelikçiler; kimi evlerdeyse çeşitli tarım aletleri bulunan, çok miktarda samanı ambara yığması, çok sayıda hizmetkârı barındırması gereken büyük çiftçiler yaşar. Bir köy evinin görünümü tabii ki içinde oturanın ekonomik gücüne bağlı olacaktır.

Ortaçağ'daki çok çeşitli köy evleri arasında bilhassa biri açık seçik özellikler taşır: bazen karma ev de denilen "uzun ev" (*longa domus*), "aynı çatı altında, yapının bir ucunda insanları, diğer ucunda birkaç hayvanı barındırır. Bu iki grup, bir veya iki girişi ortak olarak kullanır. İki giriş varsa, genellikle karşılıklı, ortaya doğru veya uzun kenarların ortasına yerleştirilmişlerdir" (Robert Fossier).

Örneğin 1314 tarihli, Forez bölgesine ilişkin bir belgede sözü edilen konutta, aynı çatı altında, ocağı ve fırını bulunan bir büyük oda, bunun bir yanında bir yatak odası veya kiler, diğer yanında bir ahır ve üst katta da samanlık bulunmaktadır.

Uzun evin Batı Avrupa'nın tamamında çok yaygın olduğu bugün biliniyor. Zamanla yok olmasının temel nedeni, sürekli hayvanlarla bir arada yaşamaktan duyulan tiksintiydi (gürültü, sinek, koku vb). Bununla birlikte, XX. yüzyılda bile, kimi "geri kalmış" bölgelerde (Alpler, Orta Fransa, Brötanya, Galler) bu tür konutlara hâlâ rastlanıyordu.

"Uygar" zihniyetli bazı kişilerin, bu eski, kaba yaşayış biçimi karşısında duydukları acıma ve şaşkınlığı ifade ettiklerini de belirtelim. Örneğin XVII. yüzyılda Brötanya'ya giden Dubuisson-Aubenay, izlenimlerini şöyle anlatıyordu: "Konutların çoğunda, ahıra gitmek için salondan veya mutfaktan geçmek gerekiyor. Brötanya'nın her yerinde olduğu gibi, hayvanlar insanların geçtiği yolu kullanıyor, neredeyse birlikte yatıp kalkıyorlar. Konutlar kısmen arduvaz taşından, büyük ölçüde de ahşap olduğu için, sıçanlar ve fareler şimdiye kadar hiçbir yerde gör-

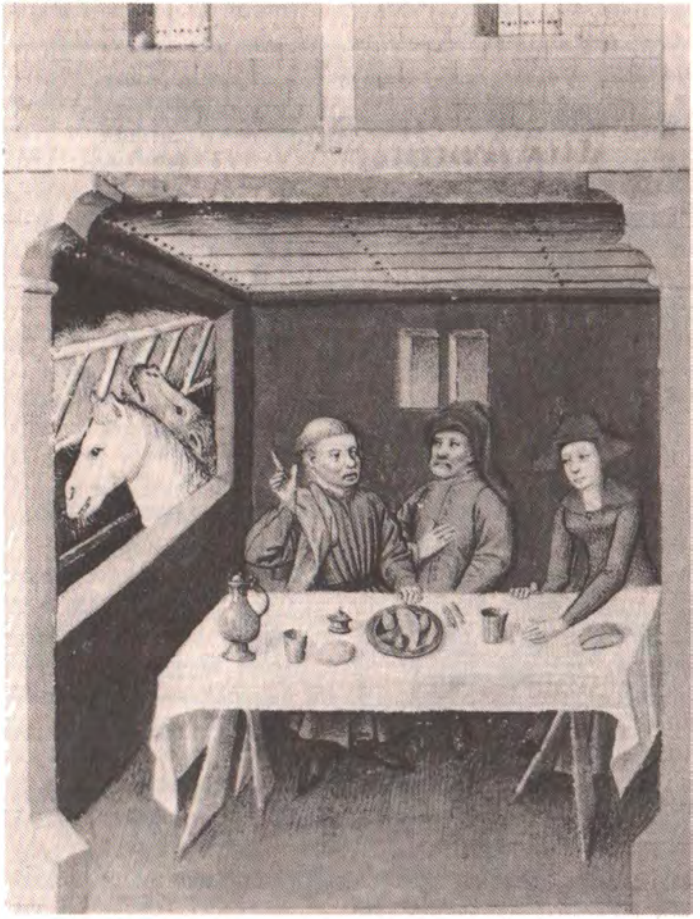

Boccaccio'nun *Decameron*'unun Fransızca çevirisi, XV. yüzyıl. İnsanlar ve hayvanlar aynı çatı altında. (Paris, Arsenal Kütüphanesi, e.y. 5070.)

mediğim kadar çok. Eşyaları da evlerine uygun: yatakları çok kısa ve yerden çok yüksek, masaları da yüksek ve etrafındaki sandalyeler çok alçak. Pireler ve tahtakuruları da eksik değil."

1618'de Erbrée'de (Ille-et-Vilaine) konaklayan bir seyyah gece boyunca inekler yüzünden uyuyamadığından yakınır, "bulunduğumuz yerin damıyla dört duvarından başka şey yoktu," der.

Bununla birlikte, aynı çatı altında bile, mekânın az çok bölmelendirilebileceğini belirtmek gerekir; uzun evde de insanlarla hayvanlar için ayrı girişler olabilir, ahşap bölmelerle insanlar

yandan kesit AB

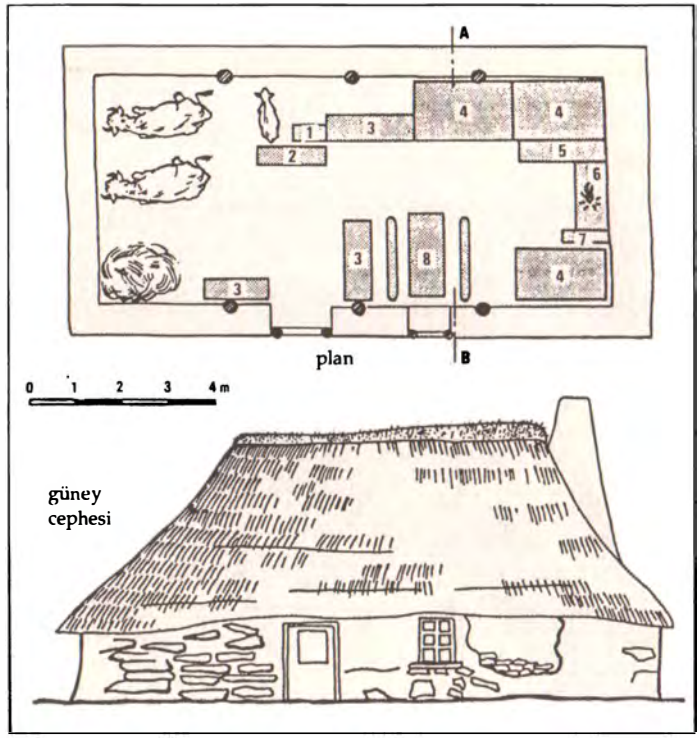

Plumelin'de (Morbihan) "uzun ev". Ortaçağ'da yaygın olan karma hayat –insanlarla hayvanların aynı çatı altında yaşaması– yakın zamana kadar devam etmiştir. (R. Fossier ve J. Chapelot.)
1: sarkaç
2: bank-sandık
3: dolap
4: kapaklı yatak
5: sandık
6: ocak
7: bank
8: masa-sandık

ve hayvanlar birbirinden ayrılabilir, hatta insanlara ait kısımda birçok oda bulunabilir. Hayvanlarla insanların, mekân bölünmeden bir arada yaşamaları, bir bütün olarak ele alınması gereken belirli bir hayat tarzının parçasıdır ve sadece çok zor ekonomik koşulların sonucu değildir.

Uzun evin (genellikle mevcudiyeti unutulan) avlusunda domuz ahırı, harman yeri, ağıl, samanlık ve tahıl kurutmak için fırın bulunabilir. Zaten uzun ev, büyük ihtimalle sadece birkaç baş hayvanı olan işletmeler için öngörülmüştür. Köylünün on ineği, elli koyunu varsa, başka bir düzen kurması gerekir.

Arkeologlar arasında özellikle ün yapmış bir dizi uzun ev, İngiltere'nin Yorkshire ilindeki Wharram Percy köyünde otuz yıldan beri yürütülen kazılarda açığa çıkarılmıştır. Sonradan terk edilmiş olan ilk yerleşimleri bir yana bırakırsak, bir bölge kilisesine sahip olmakla birlikte oldukça mütevazı nitelikteki bu köy, XII. yüzyıl sonunda bir senyör malikânesinin çevresinde

tekrar kurulmuş ve 1510 dolaylarında, hayvancılığın yayılması ve çevirme hareketleri sonucu terk edilmiştir. Evlerin çoğu, inşaat teknikleri ve kullanılan malzemeden bağımsız olarak, tek katlı, dikdörtgen planlı, 4,5-6 m eninde ve 12-27 m boyundadır. Kapılar uzun kenarların ortasında bulunur; insanlara ayrılmış bölümde ayrı bir yatak odası ve ortasında ocak bulunan, dumanın, çatının tepesinde açılan delikten çıktığı bir oda vardır. Çatı saman sapıyla kaplanmış yüksek ve güzel bir konstrüksiyondan oluşur; duvarlara gelince, bazıları tamamen taştır (tebeşir), bazıları da taş bir oturtmalık üzerine yerleştirilen kalaslardan oluşur.

Bu evler, daha önce gördüğümüz gibi, Ortaçağ'da çok yaygın olan, etrafı çevrili bir alanda yer alıyordu. Ne var ki, –sadece metinlerin okunmasıyla tahmin edilemeyecek şekilde– çevre duvarlarının sınırları, biçimi ve yönü son derece elle tutulurdur. Öte yandan, evlerin ayakta kalma süresi sınırlıydı; örneğin malikânenin yakınındaki bir arsa üzerinde, üç yüzyıl boyunca dokuz ev yapılmış, her biri, öncekinden küçük farklılıklar göstermiştir. Sanki evler sadece bir nesil için öngörülmektedir.

Wharram Percy'deki evlerin küçük bir bölümü uzun ev türünde değildir; bunlardan bir kısmı XIII. yüzyıl sonunda veya XIV. yüzyıl başında yapılmış olup ocaklı iki odaya ayrılmış ve muhtemelen içinde hayvan barınmamıştır .

Bir başka örnek verelim: yine Yorkshire ilindeki Wawne'da izleri bulunan on kadar ev XII.-XIV. yüzyıllar arasında kalastan yapılmıştır ve çoğu yaklaşık 15x4,5 m boyutlarındadır. Daha sonra bu evler terk edilip yıkıldı. Bulundukları yere buğday ekildi. Ardından, belki senyörün girişimiyle aynı yöne bakan ve aynı genişlikte (5,20 m), 10-13 m uzunlukta on altı ev yapıldı (XIV. yüzyılın ikinci yarısı, XV. yüzyıl). Bu evler iki odadan oluşuyor, odaların arasında tuğladan bir ocak bulunuyordu. Taş zemin üzerine kalaslarla inşa edilmişlerdi ve çatıları kiremit kaplıydı.

Daha sonraki dönemlerden kalma tanıklıklar, uzun eve bağımsız küçük yapıların veya bir başka uzun evin ya da tek odalı bir konutun pekâlâ eklenebileceğini gösteriyor.

Son olarak, daha sonraki dönemlerden günümüze kalmış örneklere benzer, iki katlı, az çok düzenlenmiş uzun evlere Ortaçağ'da hiç mi rastlanmadığı da sorgulanabilir.

Meseleyi basitleştirmek için, en azından Kuzey Fransa ve İngiltere bağlamında böyle bir varsayımı bir yana bırakıp uzun evin ortalama boyutlarını 15x5 m olarak kabul edelim; evin yarısının insanlara ayrılmış olduğunu düşünüp ortak girişi de he-

İki "uzun ev": Wharram Percy (Yorkshire) kazıları. (M. Beresford.)

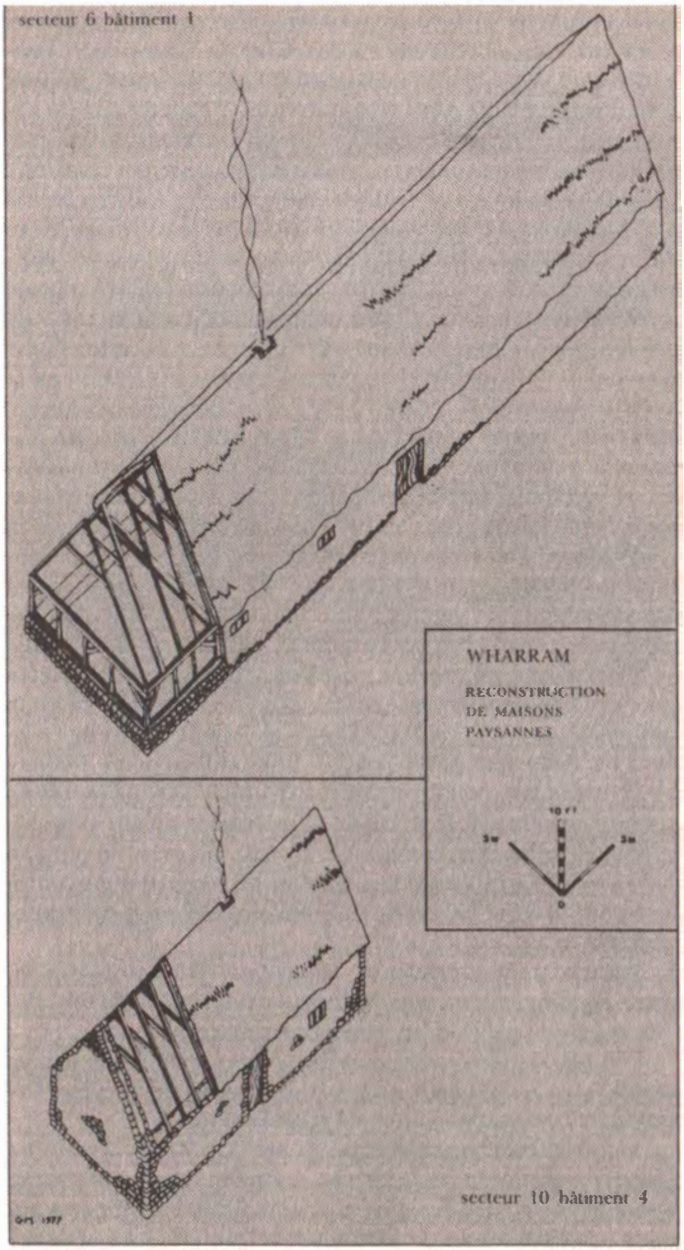

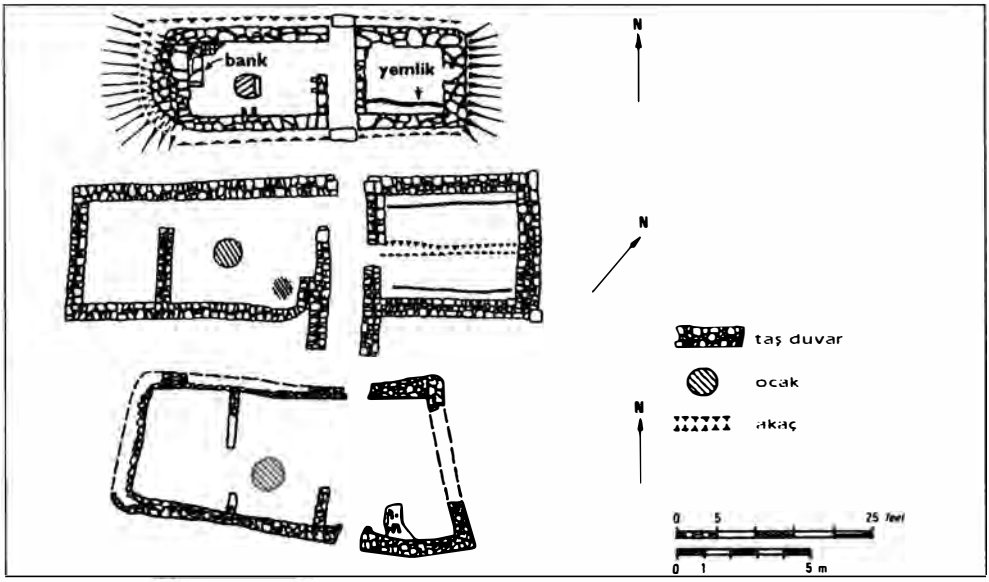

Ortaçağ İngilteresi'nde, Devon ve Cornwall'da "uzun ev" planları. Bazen iki, bazen üç oda. Henüz gerçek anlamda şömine olmadığından, ortada ocaklar. (M. Beresford ve J. Hurst.)

saba katınca, 5-6 kişilik bir ailenin, ancak 35 metrekarelik bir yaşama alanına sahip olduğunu görürüz.

Zaten insanlara ve hayvanlara ait alanların titizlikle birbirinden ayrıldığı Devon ve Cornwall'daki uzun ev planları da bunu kanıtlar.

Bir başka ev türünün de kesin kanıtları mevcuttur: tarımsal yapıyla konutun yan yana, bazen aynı çatı altında gruplandığı, ancak bağımsızlıklarını korudukları veya bir avlunun içine yerleştirildiği ev türü. Bir yanda blok-ev, diğer yanda açık veya kapalı avlulu ev.

Erken Ortaçağ'da bu tür yapıların olmadığını gösteren hiçbir kanıt yoktur. Yine de bu konudaki yazılı veriler, ancak XIII. yüzyıldan itibaren sıklık kazanır.

Çoğunlukla varlıklı bir vasalın, ortakçının veya çiftçinin oturduğu köy işletmeleri söz konusudur. Minyatürlerde belki biraz idealleştirilmiş çizimler bulmak mümkündür. Philippe de Commynes'in Argenton'daki senyörlüğünde XV. yüzyıl sonunda tamir ettirdiği çiftlikler "evler, kulübeler, saman yığılan ambarlar, ağıllar, hayvanlar için damlar ve başka şeyler" içerir. Aynı dönemde Lorraine'de, sokak boyunca yan yana sıralanmış, derinlemesine evler bulunuyordu; burada insanlara ayrılmış

yapı, sürünün, toplanan ürünlerin ve tarım aletlerinin konduğu yapıya paraleldir. Evin cephesiyle sokak arasında *usoir, usuaire* veya *parge* adı verilen bir boş alan vardır; ev önden arkaya doğru, kapısı ve penceresi bulunan bir ön oda, bir penceresiz mutfak ve bazen bir ocakla ısıtılan bir arka odadan oluşur. Normal olarak koridor yoktur, odalar birbirine açılır.

İkinci bir yapıda harman yeri ve ahır, üstünde de kuru ot, saman veya tahıl ambarı vardır. Bazen bunlara paralel bir üçüncü yapı, bağımsız bir kiler veya ambar oluşturur. Hepsinin arkasında bahçe ve kenevir tarlası bulunur.

Ahır bazı durumlarda evin arkasındadır. Rugney'de (Vosges) 1619'da yapılmış bir konut buna örnektir; tarihlenmesi imkânsız düzenlemeler iki aileyi barındıracak şekilde yapılmıştır.

Blok-evler veya avlulu evler, senyör işletmelerinin de merkezidir ve daha önce sözü edilen köylü işletmelerine örnek teşkil etmiş olabilir.

Tristan de Maignelay'nin Brie bölgesinde, Nangis yakınındaki Fontains'de bulunan ve tipik bir senyör konutu olan malikânesi 1377 tarihli bir belgede şöyle tasvir edilir: "Cloz Konağı'nda bir büyük salon, üstünde üç, altında iki yatak odası, üstte ve altta dört şömine vardır. Ayrıca aşağıda büyük bir ambar ve ahırlar bulunur. Yukarıdaki yatak odalarına bitişik bir şapel, mutfak ve kiler de vardır ve üstü kiremitle güzelce kaplanmıştır. Aynı şekilde on kirişli ambar da kiremit kaplıdır. İçinde çok sayıda güvercin barındıran güvercinlik, tekerlekli merdiven düzeneğiyle donatılmıştır. Ayrıca bir başka ev [tarım hizmetkârları için olabilir], iki yatak odası, on basamak aşağıda bir mahzen içerir ve kiremit kaplıdır. Kümes ve altındaki domuz ahırı kiremitle kaplıdır ve konutla üç bahçenin tamamı duvarlarla çevrilidir."

Yani "çiftlik" konut olarak, bu örnekteki gibi tam bir malikâne olabileceği gibi, basit bir ocağı bulunmakla birlikte şöminesi bulunmayan, çatısı saman sapıyla örtülmüş, bir veya iki odalı basit bir ev de olabilirdi.

Fransa Başrahibi, 1450 yılında çoğu savaşta büyük zarar görmüş Hospitalier Tarikatı mülklerinde onarım faaliyetlerini başlattı. Kısa bir süre sonra, 1457'de Lagny-le-Sec mülküne yapılan teftiş ziyareti hem gerçekleştirilen tamiratın kapsamını ortaya koyar, hem de Ortaçağ sonunda Brie bölgesinde büyük bir tarımsal mülkün çeşitli unsurları hakkında bilgi verir. Mülkün başındaki Frer Jean Le Roy altı yılda, önce gereğince şapeli; yapının ana bölümünü, yani tarikat üyelerinin konutu olan, aşağıda

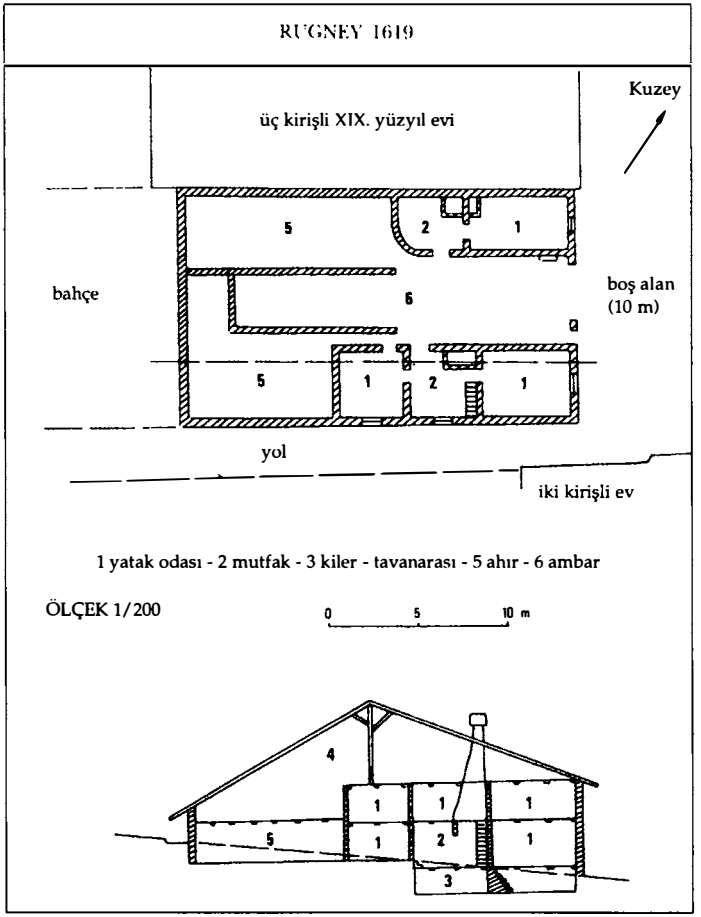

Rugney'de (Vosges) 1619 tarihli ev. XV. yüzyılda Lorraine'de benzer bir iç düzenleme bulunduğu varsayılabilir. (A. Weisrock ve G. Cabourdin.)

salon, yukarıda yatak odası, mutfak, alkov ve ambardan oluşan, çatısı kiremit kaplı "büyük ev"i; geçici olarak ambar gibi kullanılan, kiremit kaplı iki büyük salonu; beş kirişli, çatısı saman sapıyla kaplı at ahırını; çiftçilerin hayvanlarının konduğu, çatısı saman sapıyla kaplı iki ahır binasını; on bir kirişli, çatısı kiremit kaplı ağılı; yine kiremit çatılı, birinci katı güvercinlik, zemin katı domuz ahırı olarak kullanılan kare kuleyi; çatısı saman sapı kaplı, yedi kirişli, yepyeni bir ikinci ağılı; çiftçilerin yaşadığı konağı; kiremit kaplı kuyuyu; avlunun giriş kapısı üzerinde yer alan yatak odasını; hapishane işlevi gören, kiremit çatılı, birinci

katında şömineli bir yatak odası bulunan kare kuleyi tamir ettirmiştir. "Hem onarılmış bulunan, hem yıkık haldeki yapıların tamamı [yaklaşık bir hektar büyüklüğünde], etrafı oldukça iyi durumdaki duvarlarla çevrili bir arazi içinde yer almaktadır."

Yarım yüzyıl sonra, Philippe de Commynes'in vârisleri, bir dava sebebiyle, günümüze kadar gelebilmiş bir günlükte, 1473'ten itibaren Argenton Şatosu ve ek yapılarında XI. Louis'nin ünlü danışmanıyla karısı Hélène de Chambes tarafından gerçekleştirilen yatırımları tek tek saymışlardır. Son derece pahalıya mal olan bu yenilikler, konut kısmıyla sınırlı değildir. Şapelle şatonun çevre duvarının onarılması ve kapıcı için bir ev inşa edilmesinin yanı sıra, bir sıkımevi, "tamamı arduvaz kaplı, beş kapılı, senyörlüğe ait kuru otların, odunun ve tabak çanağın konduğu güzel, yeni bir ambar" ve "arduvaz kaplı, yepyeni, yulaf ve samanın saklandığı iki güzel ahır" sayılır.

Hem çeşitlendirilmiş, hem dengeli, müreffeh bir tarım ekonomisine dayanan ve en azından işletmenin başındaki kişinin konforlu bir hayat sürmesini sağlayacak kadar varlıklı olmasını gerektiren bu tür konutların kökü ne kadar eskiye giderse gitsin, Fransa'nın bir bölümünde ve İngiltere'de XIV.-XV. yüzyıllarda ağır ama düzenli biçimde yaygınlaştığı kesindir. Örneğin İngiltere'de tarihçiler belirli gelişmelerin kaydedildiği konusunda hemfikirdir: bir katın eklenmesi; hem zemin katta, hem birinci katta, mekânın daha belirgin biçimde bölmelendirilmesi; işe, beslenmeye (yapım ve tüketim), dinlenme ve uykuya tahsis edilen yerlerin ayrılmaya başlaması; hayvanların, avlunun çevresinde ayrı yapılara yerleştirilmesi; ortada yer alan ocağın yerine, duvar içine tuğla şömine yapılması ve dolayısıyla yangın tehlikesinin azalması, dumanın daha iyi çekilmesi. William Harrison 1577'de şunları yazar: "Köylerimizdeki ve kentlerimizdeki evler, ne mandıra, ne ahır, ne de birahane aynı çatı altında evle bitişik olmayacak şekilde inşa edilmiştir (denizaşırı birçok yerde ve ülkemizin kuzeyindeki bazı yerlerde bu tür konutlara rastlanır); bu yapılar hem evden ayrıdır, hem de birbirinden bağımsızdır."

Son olarak, asgariye indirgenmiş bir tarımsal faaliyete yönelik, dul bir kadının veya bir bira imalatçısıyla ailesinin yaşayabileceği, bir veya iki odalı basit barınaklar olan evler de (kulübe, baraka, virane, izbe, dam, huğ) mevcuttu. Örneğin 1391 tarihli bir belgede "Kulübesine yaşadığı eski bir ev diyordu" diye belirtilir.

Jaux'da (Oise) çiftçilik yapan Jean Petitpas 1417 yılında karısı ve üç küçük çocuğuyla birlikte, bir ocakla bir yatak odasından oluşan bir evde yaşamaktadır. 1416'da Orléans Dükü'nün

serfi olan oduncu Marie'nin taşınır malları Rocourt-Saint-Martin'deki (Aisne) evinin üç odasına bölüştürülmüştür: mutfak, yatak odası ve çatı odası. Aynı yılda, Orléans Dükü'nün bir başka serfinin bir mutfağıyla bir yatak odası vardır. Rosoy'daki (Oise) bir inek çobanının konutu ise birkaç mutfak eşyasıyla sefil yatağının bulunduğu tek bir odayla sınırlıdır.

Tıpkı İngiltere'deki Wharram Percy köyü gibi, Fransa'da, Baubigny kilise bölgesinde (Côte-d'Or) küçük bir köy olan Dracy de haklı bir üne sahiptir. Polonyalı ve Fransızlardan oluşan bir ekibin 1965'ten beri kazı çalışmalarını yürüttüğü, tarım ve bağcılığa dayanan bu küçük köy, büyük bir kalker falezin eteğinde bilinmeyen bir tarihte kurulmuştu. 1285'te on beş hanesi varken, XIV. yüzyılın ikinci yarısında veba salgınları ve savaşlar sonucu güçten düştü ve 1400'den kısa bir süre sonra tamamen yok oldu. Köyün hayatta kalan son sakinleri, muhtemelen daha iyi ekonomik koşullar ve daha canlı bir yaşama ortamı sunan yakındaki bir köye göçtüler.

İncelenen çok sayıda kalıntıdan biri, 1360 dolaylarında yanan bir ev, en aydınlatıcı bilgileri sunmaktadır. Batı cephesi faleze yaslanmış olan bu ağır yapının diğer üç duvarı, araları sarımsı bir kille doldurulmuş, işlenmemiş iri moloz taşlardan örülmüştür. Duvarların içindeki alan kareye yakın, kuzey-güney kenarı 8,7-9 m, doğu-batı kenarı ise 10,75-11 m'dir. Yani 90 metrekarelik alan, dış duvarların ve iç bölmelerin kalınlığı düşüldüğünde, net 60 metrekarenin biraz üstündedir.

Ev başlangıçta sadece iki odaya bölünmüştü; epeyce uzun olan odaların biri kuzeyde, diğeri güneyde yer alıyordu. Tek bir aile için yapıldığından, sadece güneydeki odada bir ocağı vardı, ancak dönem ve bölge göz önünde bulundurulduğunda, gerçek bir şömine oluşuyla, daha doğrusu, güney duvarına yaslanmış, kille sıvanmış ahşaptan, dikey bir borusu bulunmasıyla dikkati çekmektedir. Ayrıca, özenle yerleştirilmiş taştan bir eşik, kapı çerçevesinin sağlam bir şekilde yerleştirilmesini sağlıyor ve avludaki pisliğin içeriye taşınmasını engelliyordu. Kuzeydeki odanın da diğer cepheye açılan bir kapısı vardı. O dönemde bu oda ahır olarak kullanılmış olabilir. Bu durumda, karşımızdaki "karma" türden bir ev örneğidir. Her halükârda, bu odada ocak izine rastlanmamıştır. Ayrıca bu odanın üzerinde, muhtemelen taşınır bir merdivenle çıkılan ve özellikle tahılların saklandığı bir kat, daha doğrusu tavanarası bulunuyordu. Yapının tamamı, ağır kalker döşeme taşlarından yapılmış tek eğimli bir çatıyla örtülmüştü; kuzey cephesindeki duvardan, 5-6 metre yüksekliğinde

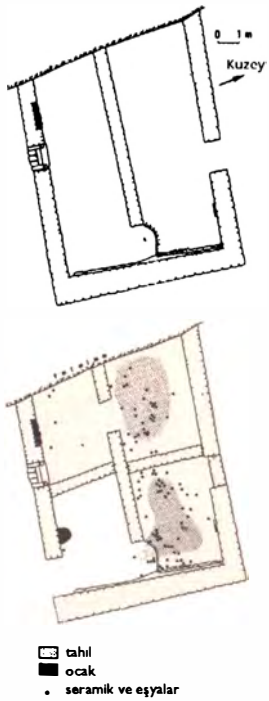

Dracy'da (Côte-d'Or) ev planı. İlk etap, XIII. yüzyıl sonu. Bu dönemde iki odalı olan evin kapıları kuzey ve güney yönündedir.

Aynı konut, ikinci etap (XIV. yüzyıl): Her ikisi de güneye açılan iki konuta ayrılmıştır. 1360'ta sona eren son etapta tek bir aile iki bölümü de kullanmıştır. (J.-M. Pesez.)

Dracy'de ev kalıntıları. İç bölmeler de dahil kalın duvarlar, küçük odalar.

başlayıp oldukça dik bir açıyla güney cephesine doğru alçalıyor ve yüksekliği muhtemelen 2,40 metreyi aşmayan duvarla son buluyordu.

İkinci dönemde, belki miras meseleleri, belki de nüfus fazlalığı yüzünden evin ikiye bölünmesi gerekti. Faleze yapışık batı bölümü bir duvarla doğu bölümünden tamamen ayrıldı. Şömine, eski giriş kapısı, eski kuzey odasının yarısı ve muhtemelen üst katın yarısı batı bölümünde kaldı. Ama arka oda bu durumda penceresizdi; belki yatak odası olarak değil, kiler olarak kullanıldı. Doğu bölümüne ise bir ocakla güneye açılan bir kapı eklenerek bağımsız hale getirildi ve kuzeydoğu yönündeki oda, kuzey kapısı iptal edilerek dışarıya kapandı.

Son olarak, kazılar sırasında bulunan mobilya ve kap kacak kalıntılarının dağılımı batı ve doğu konutlarında çifte kullanım bulunmadığını göstermektedir; dolayısıyla evin üçüncü döneminde, iki yarının tekrar birleştirilip tek bir haneye dönüştürüldüğü düşünülebilir.

Sonuç olarak, "ağır, kalın, tamamı taştan, penceresi az, iki katlı olmasına rağmen oldukça alçak, ama sağlam, on yıllarca, daha *fazla* insanı barındırabilmek üzere değiştirildiğine göre muhtemelen nesiller boyunca kullanılmış bir yapı" (Jean-Marie Pesez). Ayrıca hayatın büyük bölümünün muhtemelen dışarıda,

güney kapısının önünde, birkaç metre genişliğinde, bir sonraki eve kadar uzanan toprak sekinin üzerinde geçtiğini de ekleyelim. Katiyen kesin olmamakla birlikte, ocağın gün boyu yandığını varsayarsak, bu karanlık ve ilkel evin bile, birbirini izleyen sakinlerine yeterince sıcak bir yuva sunduğunu düşünebiliriz.

Köylü evine en somut yaklaşım imkânını sunan Ortaçağ sonu belgelerinden biri, müstakbel papa XII. Benedictus'un henüz Pamiers Piskoposu (1318-1325) Jacques Fournier iken kaleme aldırdığı müthiş engizisyon sicilidir. Bu ayrıcalıklı belge özellikle konutun (*hospicium, domus, ostal)* temel rolünü mükemmel biçimde vurgular. Jacques Fournier'nin heretik avında eşsiz bir ustalık sergilediği bu yüksek Ariège havzasında, ev insanların bağlanıp tutunduğu, istikrarlı ve canlı bir yapı görünümündedir. Katiyen içe kapanık olmamakla birlikte, heretikliğin ve heretiklerin yayılma öncesinde gizlendikleri, sığındıkları bir yuvadır. Paylaşılan sırların, gizli toplantıların, konuşma özgürlüğünün mekânıdır. Değinilen çeşitli evlerin hemen hepsinde bir çekirdek aile yaşamaktadır: baba, anne ve çocuklar. Montaillou'daki kırk evde yaklaşık iki yüz kişi yaşar: hane başına beş

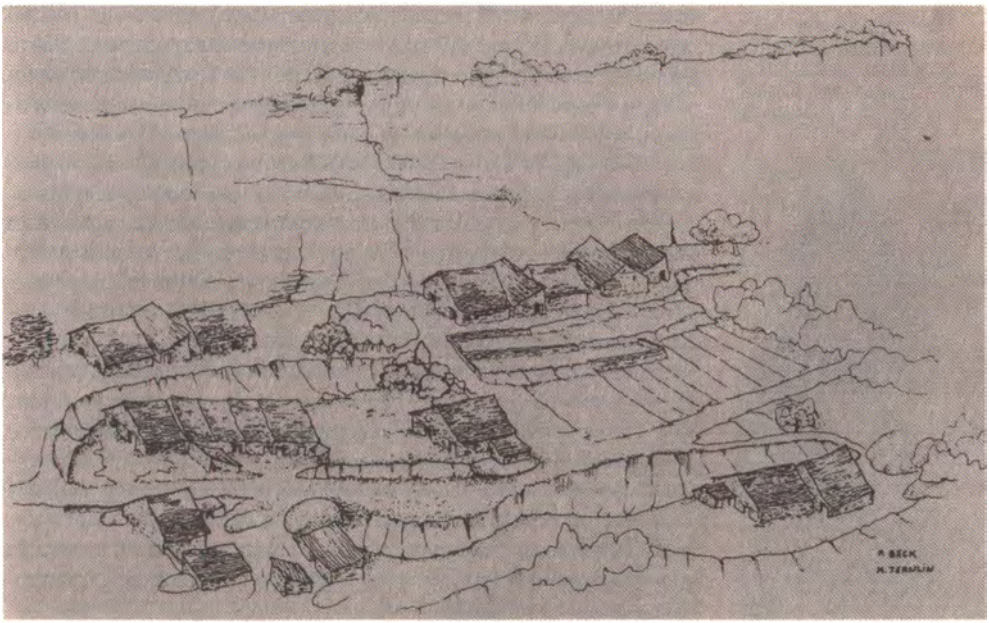

Falezin eteğindeki Dracy köyünün (Côte-d'Or) XIV. yüzyıldaki hali. (J.-M. Pesez.)

Meryem Ana'nın Dua Kitabı, yak. 1500. Kuzey Fransa'da çiftlik avlusu: ketenin dövülmesi. Saman damlı küçük hımış yapılar. Her yapının belirgin bir işlevi vardır; örneğin sağda, domuz ahırı ve tepesinde güvercinlik. (New York, Pierpont Morgan Kütüphanesi, e.y. 399.)

kişi. Çok az sayıdaki istisnadan ikisi, beş erkek kardeşten oluşan "Katolik" bir ev ve dul bir kadınla dört yetişkin, ama bekâr oğlunun "Katharosçu" evidir.

Evin merkezi –hatta "evin içinde ev" diye anılan bölümü– ocak ve mutfak olarak da anılan *foganha* veya *foconea*'dır. 1377 tarihli bir belgede, "Colin Basin söz konusu konuta girdi ve biri ocakta, diğeri yatak odasında bulunan iki sandığı açtı," diye belirtilir. Bir yüzyıl sonrasına (1478) ait bir metinde daha da açık bir ifade kullanılmıştır: "Soğuktan ötürü kendini iyi hissetmeyen ricacı ocağında veya mutfağında harlı bir ateş yaktırdı ve sonra, adı geçen ocağa veya mutfağa bitişik küçük yatak odasındaki yatağına yattı." Bir başka örnek: "Jean Mariat'ya kalan miras aşağıdakilerdir: yaşadığı ev, bir ocak ve iki tarafında iki *yatak* odası, bir avlu, meyve bahçesi, harman yeri ve eklentileri."

Kuzey Fransa'da yaygın olan ocak-yatak odası ayrımının Montaillou'daki karşılığı *foganha*-yatak odasıdır.

Ev kadınının *(focaria)* görevlerinden biri, *foganha*'nın ocağındaki ateşi gün boyu canlı tutmak ve geceleri yangın tehlikesine karşı dikkatle söndürmektir.

Normal olarak *foganha*'da uyunmaz. Yemek pişirmek ve yemek için kullanılır. Kadın faaliyetlerinin mekânıdır ve evin genellikle sabahtan akşama açık tutulan ana kapısıyla doğrudan sokağa açılır. Bununla birlikte, kışın *foganha*'ya, ocağa en yakın yere bir hasta yatağı yerleştirildiği olur. XVI. yüzyılda Noël du Fail'ın tasvir ettiği köylünün evindeki gibi: "adamcağızın yatağı ocağın yanı başında, etrafı çevrili ve oldukça yüksekteydi."

Montaillou'da genellikle *foganha*'nın çevresinde çok sayıda yatak odası bulunur. Bu konudaki en ayrıntılı tasvirlerden biri, Pierre Michel'in Prades d'Aillon'a komşu köydeki evidir. Kızı Raimonde'un anlattığına göre, en baştaki zemin kat odası, "*foganha* denilen odaya bitişikti ve arada kapanabilen bir kapı vardı, öyle ki, kapı kapalı olduğunda, foganha'dan zemin kat odasını görmek imkânsızdı. Bu zemin kat odasının öbür tarafında, harman yerine açılan bir başka kapısı vardı. Bu kapıdan isteyen içeri girebilirdi; bununla birlikte, öteki kapı kapalıysa *foganha*'dakiler gireni göremezdi. Bu zemin kat odasının üstünde ve odanın kendisinde, babamla annemden ve evde olduğu zamanlarda heretikten başka kimse yatmazdı [birinci katta, geceleri boş olan bir oda bulunduğu anlaşılıyor]. Ben ve erkek kardeşlerim, *foganha*'nın yanındaki bir başka yatak odasında yatardık; *foganha*, kardeşlerimle benim yattığım odayla zemin kat odasının arasında, ortadaydı."

Yani tek başına kalmak imkânsız değildi (hatta muhtemelen arzulanıyordu); sürgülü veya anahtarla kilitlenen kapılardan sıklıkla söz edilmesi de bunu kanıtlar. Köy yerleşimlerine ilişkin olanlar da dahil, Ortaçağ kazılarında değişmez bir unsur, bulunan çok sayıda anahtar ve kilittir.

Gerçi odaları ayıran bölmeler belki de yekpare değildi ve aradaki yarıklardan öteki tarafı gözetleyip dinlemek mümkündü.

Zemin katta yer alan *foganha* ve yatak odaları dışında, daha müreffeh köylülerin evlerinde, yukarıda kerpiç ve ahşaptan bir çatı odası bulunurdu; buraya basit bir sabit merdivenle ya da taşınır merdivenle çıkılır, bazen ısınmak veya yemek pişirmek için ateş yakılırdı. Bununla birlikte, çatı odasının çeşitli işlevleri arasında en önemlisi yatak odası olmasıydı.

Çatı odası (*sinault* veya *sinal*), Metz'den Toulouse'a, Tournai'den Narbonne'a Fransa'nın tamamında ve İngiltere'de sık sık rastlanan bir odaydı. Her şeye rağmen, belki de Güney Fransa'da daha yaygındı.

Montaillou'nun tipik evlerinde ayrıca mahzen, kiler, bazen erzakın yığıldığı bir oda, balkonlar veya bir galeri de bulunur. Kısacası, oldukça karmaşık düzeni olan gerçek birer konutturlar. Çatıyı kaplayan ahşap kiremitler (*escannes*) oldukça düzdür (o kadar ki, ekin demetleri üstünde kurutulabilir); pencerelerde kalın ahşap panjurlar, evin önünde, açık havada komşularla gevezelik etmek ya da gün ışığında saçlardaki bitleri ayıklamak üzere oturulan bir bank da vardır. Ama en önemlisi, hayvanların nadiren insanlarla bir arada yaşamasıdır. Çoğunlukla, uzantısında bir harman yeri ve bir bahçe bulunan ve klasik eklentileri, ekmek fırını, inek ahırı (*boal*), ağıl (*cortal*), güvercinlik, domuz ahırı, bazen çobanların, tarım işçilerinin, hizmetçilerin barındığı, ateş veya ışığı olmayan samanlık veya ambar içeren bir avlunun (*cortile*) izlerine rastlanır.

Tarihçilerle arkeologların birleşik çabaları, köy evinin Ortaçağ boyunca geçirdiği mimari evrime ilişkin çeşitli veriler ortaya çıkardı. Kabaca, kısıtlı imkânlarla (pişmemiş toprak, ahşap, çalı çırpı) yapılmış geçici bir barınaktan, bir "alt-inşaat"tan, "pek ucuz bir ev"den, gelişmiş teknikler ve belirli bir yatırım gerektiren, ama kalıcı, "dayanıklı" bir binaya geçildi. XII. yüzyıldan itibaren giderek yaygınlaşan ikinci türden evlerde çekirdek aile kendini hem psikolojik hem fiziksel açıdan daha *fazla* yuvasında hisseder; soğuğa, suya ve rüzgâra karşı daha iyi korunur ve iş aletlerini, ev gereçlerini, erzakını, Ortaçağ'da "konut ihtiyatları" başlığı altında toplanan her şeyi daha iyi muhafaza

Chartres'ta Rönesans evi. Hımış döner merdiven. Bu şaheserin korunma nedeni, kuşkusuz heykellerin niteliğidir.

Bugün yıkılmış olan Reims evleri. Kuzey Fransa'da kaliteli kent konutu örneği. İşliğin üzerinde iki kat ve dev tavanarası.

eder. Hatta aile belirli bir ölçüde evine bağlanır, onunla özdeşleşir; tıpkı soylu bir sülalenin şatosuna bağlanıp onunla özdeşleşmesi gibi. Daha sonra pekişen ve örneğin Engadine Vadisi'nde XX. yüzyıla kadar süren bir olgunun küçük bir parçası.

Anglonorman şair John Gower, yaygın atasözünü XIV. yüzyılda şu şekilde ifade eder: "Bilge der ki üç şey / Adamı kulübesinden kovar / Zorla felakete sürükler: / İkisi dumanla akan çatıdır / Ama en beteri / Hayırsız kadındır."

Bu üç baş belasının sonuncusunun geçirdiği evrimi değerlendirecek veriler tarihçilerin elinde bulunmamakla birlikte, Erken ve Geç Ortaçağ arasındaki dönemde, ilk ikisinin yoğunluğunun azaldığı tahmin edilebilir.

Ne kadar sınırlı olsa da, bu tür bir gelişme, ilişkilere dayalı hayat açısından çok önemli sonuçlar doğurdu. Bu tür bir hayat, ekonomik ve toplumsal gerçeklerin yanı sıra, zihniyetin değişmesiyle mümkün olabildi. Belki de hem kullanılan teknikler ve loncalar, hem de konutun sosyal kullanımı açısından kent modeli (sözü edilen senyörlük modeline karşılık) yavaş yavaş yaygınlaştı. Uzun bir süreyi düşünerek inşaata, geçerliliği olan gayrimenkullere yatırım yapmaya, açık ocakların yerine şömine koymaya, çatıları saman sapı veya ahşap kiremit yerine kiremit veya arduvazla kaplamaya kentlerde başlandı.

Köylerde de "burjuva" evleri inşa edilip bir ölçüde yaygınlaşmış olabilir. Örneğin kırsal kesimdeki rahip evlerini ele alalım. 1344 yılında, Bath ve Wells Piskoposu, West Harptree kilise bölgesi rahibine, bir salon, iki çatı odası, iki kiler, bir mutfak, bir ambar, üç atı barındıracak bir ahır, iki buçuk hektar ekilebilir arazi, bir hektar otlak, bir bahçe ve bir çitle çevrili arazi içeren bir ev tahsis edilmesini buyurur. Neredeyse bir senyör malikânesi, ama yine de daha mütevazı bir düzeyde. Alfriston'da (Sussex), XIV. yüzyıldan kalma bir rahip evi mevcuttur: çatısı saman sapıyla örtülmüş hımış yapının şömineli büyük salonunun iki ucunda, iki katlı bir çatı odası bulunur ve bunlardan birinin kendi şöminesi vardır.

XIV. yüzyıl sonunda Normandiya'nın Pont-Audemer başrahiplik bölgesinde bulunan Touville'de, Guillaume Blesot 70 altın frank karşılığında, bölge rahibi Jean de Paigny için 18x5 m boyutlarında, "kaliteli taş" kullanarak hımış bir ev inşa etmekle görevlendirildi. Evin çok katlı olması, katların "ister taştan, ister alçıdan" bir merdivenle birbirine bağlanması ve en az dört yatak odasıyla üç şöminesi bulunması öngörüldü. Kapı ve pencere çerçeveleri meşeden olacaktı. Konutun bir ucuna, "tuvalet

için" bir eklenti yapılacaktı. Şüphesiz özenli, açıkça kentsel bir yapıydı ama sözleşmede tamamlanma süresi ancak altı ay olduğuna göre, sorunsuz bir inşaattı.

Kent evi

Tıpkı köy evi gibi kent evi de çeşitli zıtlıklarla doludur. Kimi yerde taş hâkimdir, kimi yerde ise ahşap, kurutulmuş kil veya tuğla. Bitkilerle kaplanan çatılara hâlâ rastlanmakla birlikte, bazı yerlerde arduvaz veya yassı taş, bazılarındaysa kiremit çatılar çoğunluktadır. Sorunlar iklime, kentin büyüklüğüne, yerleşim yoğunluğuna, etkinliklerin türüne ve yoğunluğuna, tarihsel koşullara bağlı olarak değişir. Kimi kentler savaş, salgın hastalık veya ekonomik değişimler sonucu yıkılır veya zayıflar, gayrimenkul mirasını ayakta tutmayı başaramazken, kimileri de Yüz Yıl Savaşları'nın ortasında nüfusunu korumayı veya arttırmayı, servet yaratmayı, düzenli biçimde yeni yapılar inşa etmeyi başardı. Birçok yerde, XV. yüzyılın ikinci yarısı, Bourges Krallığı döneminin ağır yıkımından sonrası, ancak XVI. yüzyılın sağlıksız yığılmalarından öncesi, henüz aşırı kalabalık olmayan kentlilerin konut yeniliklerinden yararlandığı mutlu bir dönemdi. Günümüz Fransası'nda hâlâ ayakta duran çok sayıda evin bu dönemde yapılmış olması anlamlıdır.

Ortaçağ kentlerinde cemaat halinde veya bağımsız yaşayan erkek ve kadın kilise mensuplarının oranı oldukça yüksekti. Konaklar, soyluların, büyük senyörlerin, prens veya kralların sürekli ya da geçici konutlarıydı. Bazı konaklarda da eşraf otururdu: işadamları, hukukçular, maliyeciler, ünlü hekimler, metinlerde çoğunlukla burjuva diye tanımlanan herkes. Yoksul veya eğreti konutlarda yaşayanların sayısı kıyaslanamayacak kadar fazlaydı: "ekmek dilenen, nerede olursa yaşayan, tezgâhların altında yatan, sokaklarda uyuyan" (François Villon) ve Tournai'de 1439'da kapalı barakalara yerleştirilen serseriler, dilenciler; okullara kabul edilmeyen öğrenciler; yaşlı erkek ve kadınlar; efendilerinin evinde yaşamayan uşak ve hizmetçiler. Ne var ki, kentin yönetilmesine çok tali biçimde katılmakla birlikte, kent ortamını en iyi temsil eden topluluk, lonca veya dernekler çerçevesinde örgütlenmiş olan ve olmayan zanaatkârlar ve esnaf ve hayatları bunların etrafında dönen, onların hayatını paylaşan kişilerdi. Bu topluluk, kent nüfusunun belki en az yarısını oluşturuyordu. Şüphesiz orta tabakanın içinde yoksullar da vardı, zenginler de. Bazıları daha saygın bir mesleğe, daha fazla hünere, daha iyi müşterilere sahiptiler. Bazıları ise dezavantajlarla

engellenmişlerdi: ağır aile yükü, yaşlılık, hastalık, meslek kazaları. Bu zıtlıkların haricinde, genelde esnaf ve zanaatkârlarla yakınları şahsi evlerde otururlardı; evin tamamı veya büyük bölümü onların kullanımına ayrılmış olur, hem özel konut, hem üretim atölyesi, hem de imal ettikleri ürünlerin satış yeri işlevi görürdü. Reims'deki 3.700 evin, Arras'taki (eski mahalle hariç) 2.400 evin, Lille'deki 6.000 evin çoğunluğunun bu kesime ait olduğunu düşünebiliriz.

Zanaatkâr evleri, yerlerine, boyutlarına, inşa ediliş biçimlerine ve genel durumlarına bağlı olarak farklı değerdeydi. Kiminin değeri 20 frank, kimininki 80 franktı. Dolayısıyla "ortalama" konut hakkında söyleyeceklerimiz, kaçınılmaz bir basitleştirmenin sonucu, ama bir ölçüde yanıltıcı olacaktır.

XIV.-XV. yüzyıllarda, Fransız kentlerinin büyük bölümünde "halktan" kişilerin evleri, ister beşik çatılı olsun, ister tek eğimli çatılı, ön avluları bulunmaz, ön cephe doğrudan sokağa bakardı. Ön cephe genellikle dardı: ortalama 5-7 m, bazen biraz az, bazen biraz fazla. XIV. yüzyılda Nancy'nin Bourget semtinde, cephesi ancak 3,5 m olan evler de vardır, bunun üç katı, yani 10,5 m olanlar da.

Çoğu iki katlıydı; o dönemde bile, en azından Paris'te, bunlar zemin kat ve birinci kat olarak adlandırılırdı. Ev genellikle tavanı zeminden hafifçe yüksek bir mahzenin veya kilerin üstüne inşa edilir, yani zemin kat sokak seviyesinden iki üç basamak yukarıda olurdu. Evin uzunluğu değişkendi; bir fikir vermek için, 7-10 m arasında diyebiliriz. Zemin katın yüksekliği 3-3,5 m civarındaydı; (az çok hissedilir bir çıkıntı yapan, böylece yer kazandıran, ama hava ve ışığı ve belki binanın sağlamlığını azaltan) birinci kat biraz daha alçak, 2,7-3 m kadardı. Birinci katın üstünde, tavandaki küçük bir kapı ve taşınır merdivenle ulaşılan, dev bir çatının altındaki tavanarası yer alırdı. Kimi bölgelerde, bilhassa zemin kat duvarlarında taş da kullanılmakla birlikte, binanın tamamında ahşap hâkimdi. Hem yangına, hem yağmura karşı önlem olarak, belediyeler çatıların saman sapıyla değil arduvaz veya kiremitle kaplanmasını teşvik eder, hatta dayatırdı. Ortalama boyutlar olarak 6x8 m'yi kabul edersek, bir "ocak" (yani beş kişi) için iki katta yüz metrekarelik bir yaşama alanı ve ayrıca mahzen, tavanarası ve arka avluda yer alabilecek çeşitli eklentiler mevcuttur. Bu ek yapılar arasında çoğunlukla bir mutfak bulunur. Teorik olarak bir sıkışıklık söz konusu değildir. Zemin kattaki giriş kapısı, Paris'te önüne bir iskemle konularak gün boyu açık tutulabilirdi. XV. yüzyıl ortasına ait bir en-

İş ve aile: Kentte zanaatkârların hayat tarzı. XV. yüzyıl sonuna ait bu minyatürde Jean Bourdichon, o dönemde ahşap süslemelerin gelişimini saptamıştır.

vanterde, "kapı önüne koymaya yarar bir tabure" sayılır. "Kapıya koymaya yarar arkalıklı iskemle" ve "kapı önünde oturmaya yarar" ifadeleri de kullanılır. Venedik Büyükelçisi Marino Giustiniano 1535'te Paris'te, "bütün erkeklerle kadınlar, yaşlılar ve gençler, efendi ve hizmetkârlar, dükkânlarda kapının eşiğinde veya sokakta durmayı âdet edinmiş" saptamasında bulunur.

Evin kapısı oldukça dar, 1-1,5 m eninde bir koridora açılırdı; koridora açılan iki odadan önde olanı, işlik, dükkân veya atölyeydi; arkadaki ise, avluya bakan salon veya zemin kat odasıydı. Evin içinden döner merdivenle çıkılan birinci kat da iki

Boccaccio'nun *Decameron*'unun Fransızca çevrisinden ilüstrasyon. İki kent evinin arasında üst kat tuvaleti. (Paris. Arsenal Kütüphanesi, e.y. 5070.)

veya üç odaya bölünmüştü. XVI. yüzyıl başında Montbéliard'da dıştan döner merdiven *(viorbe)* yaygınlaşmaya başladı.

Bu türden bir evin konforu ve cazibesi çeşitli unsurlarla arttırılabilirdi. Her şeyden önce şahsi bir kuyu, evin kadınlarını –elbette aynı zamanda bir eğlence, ama temelde yük olan– pınara, nehre veya çeşmeye gitmekten ya da Paris'te sıkça yapıldığı gibi suculara başvurmaktan kurtarırdı. Ardından, soğuğa, yağmura ve rüzgâra karşı az çok etkili bir korunma sağlayan (ve çeşitli minyatürlerde gördüğümüz), pencere çerçevelerini kapatan panjurlar, yağlı kâğıt, parşömen, bez, hatta en iyi durumda, özellikle XV. yüzyıldan itibaren sabit veya açılır camlar. Bir zanaatkâr evinin çoğu odasında birer şömine bulunduğu olurdu, ancak bunların aynı anda veya sürekli olarak yandığı söylenemez. Hem zemin katta hem de birinci katta, sıkıştırılmış toprak veya tahta zeminin yerini cilalı güzel döşeme taşları alabilirdi. Son olarak da, beklenebileceğinden çok daha fazla evin, sıradan evler de olsalar, tuvaletleri vardı. XV. yüzyılın ikinci yarısında, XVI . yüzyıl başında birçok belediye, tuvaleti olağan hatta vazgeçilmez görüyordu. 1519'da Rouen Parlamentosu, genel kanının ifadesi olarak, bütün mal sahiplerine "evlerine ve kiraya verdikleri evlere, yerde lağım çukuru açıp yukarıya tuvalet yaptırma"yı şart koşuyordu. Bu konuda komşular arasında anlaşmalar yapılabiliyordu: 1433 yılında Martin Hubert ve Pierre Fossecte, Rouen'da Fossé-aux-Gantiers Sokağı'nda bitişik iki evde oturmaktaydılar. "Yepyeni" bir tuvalet yaptırmış olan Hubert, komşusuyla karısına 12 frank karşılığında ömür boyu "ihtiyaç karşılamak üzere oturak" kullanım hakkı vermeye razı oldu. "Oturak, adı geçen Hubert'in galerisinde, adı geçen karı-kocanın evinin ikinci katı seviyesinde, şu anda yatak odası olarak kullandıkları yere konulacak ve söz konusu odaya yeni bir kapı açılarak galeriye ve oturağa giriş-çıkış sağlanacak, oturağa uygun bir yer bulunacak ve makul yükseklikte camlı bir pencere açılacak." Fossecte'ler evden ayrılacak olurlarsa, giriş kapısı üstüpüyle tıkanacaktı. Son olarak da, lağım çukuru boşaltıldığında, masrafın üçte biri Fossecte'ler, üçte ikisi de Martin Hubert tarafından karşılanacaktı. Her şeye rağmen, özel tuvaletler yetersiz sayıdaydı. Bu yüzden, ilerici belediyeler XV. yüzyılda (Loches'ta, Tournai'de, Rouen'da), surların veya akarsuların üzerinde halka açık tuvaletler yaptırdılar; erkekler ve kadınlar, hatta çocuklar için ayrı bölmeler yapıldı.

Konut hiyerarşisinde bir alt düzeye göz atalım. Çok daha mütevazı, sadece iki veya üç odadan oluşan konutlar da kayda

Büyük İskender'in Öyküsü, XV. yüzyıl. Bir burjuva evinin konforu. İç panjurlar, baklavalı vitraylar, süslemeli yer karoları. (Paris, Küçük Saray.)

geçmiştir. Bunlar belki de tek eğimli veya beşik çatılı evlerin mali açıdan teşvik edildiği bazı kentlerdeki (Rouen, Romorantin, Tours) eklentilerdi.

Crest (Drôme) kasabasında berberlik yapan ve ne çok yoksul, ne de önemsiz sayılabilecek Berthon de Santalène'in, ölümünden sonra babasıyla birlikte yaşadığı konutta yapılan envanterde şu odalar sayılır: bir büyük, bir de küçük yatağın bulunduğu arka oda *(camera posterior)*; bir yatağın ve mutfak gereçlerinin bulunduğu ön oda (*camera anterior*); üç berber koltuğu, beş berber leğeni, on ustura, dört bileğitaşı, iki ayna ve kan almak için gümüşle süslü üç küçük neşterin bulunduğu işlik *(operatorium)*; işliğin arkasında, bilhassa buğday yığılan ambar ve son olarak da kiler. Salonla mutfağın birbirine karıştığı üç odalı bir ev.

Gard bölgesindeki Calvisson'da demirci olan Guillaume Burellin'in ölümünden (1442) sonra yapılan envanter, daha da basit bir konut çıkarır ortaya: bir atölye ve üst katta hem mutfak, hem yatak odası, hem salon işlevi gören tek oda.

Bir alt yoksulluk düzeyinde, dul kadınlar, uşaklar ve öğrenciler tek odada yaşarlardı. *Paris Ev Yönetimi*'nde anlatılan, evinde "ne odun, ne yağ, ne kömür, hiçbir ihtiyaç maddesi bulunmayan, bir yatakla örtüsü ve bir çıkrık dışında pek bir eşyası ol-

mayan", "yün iplik eğiricisi olan zavallı kız", şüphesiz tek bir odada yaşıyordu. 1426'da, Paris'te yoksul yün hallacı Perrin le Bossu'ye, "adı geçen Perrin'in oturduğu odanın üzerinde bulunan" ve kuyumcu Thomassin Hébert'in oturduğu odanın kapısını maymuncukla açtığı için verilen ceza bağışlanır. XIV. yüzyılın başında Paris'te bir aile çoğunlukla tek odada yaşar (Raymond Cazelles).

Diğer uca, en üst düzeye baktığımızda, klasik bir konut türü çıkar karşımıza: düzenlenişi çok sayıda envanterle açıklık kazanan yüksek rütbeli rahip evi.

Katedralin ve arkatlı avlunun hemen yakınında yer alan bu konut türü genellikle bir bahçe, bir avlu ve on kadar oda içerir: mutlaka en büyüğü olmasa da en iyi döşenmiş ve en cazip oda olan rahibinki de dahil olmak üzere çok sayıda yatak odası, bir veya iki salon ve oturma odaları (*sala, aula*), bir mutfak ve bir kiler, bir çalışma odası (yazıhane diye de anılır), bir şapel ve çok sayıda eklenti (ahır, kiler, mahzen, galeri, ambar, odunluk, kömürlük vb).

Paris Dua Kitabı, XV. yüzyıl. Ölüm sonrası envanteri. Noter kayıt tutar, yardımcıları sandıkları açıp değerli ve değersiz eşyaları bir masanın üzerine yerleştirir. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Lat. 1176.)

Daha da üst düzeydeki piskopos konakları, *bazen* yüksek rütbeli rahip evine, bazen senyör, hatta prens konağına benzer. Geoffroi le Meingre'in 1370'teki ölümünden sonra yapılan envanterde, Laon piskopos evinde *(domus episcopalis laudunensis)*, ilginçtir, ne şapelden ne de çalışma odasından söz edilir; sayılanlar, bir mutfak ve bir kiler, bir zemin kat salonu ve yedi yatak odasıdır: merhumun, alkovu da bulunan odası, yargıç rahibin, rahiplerin, mühürdarın, tahsildarın, aşçının ve kapıcının odaları. 1496'da, Senlis Piskoposluk Konağı biraz daha donanımlıdır; çalışma odası yoktur, ancak bir şapel, bir küçük salon, bir mutfakla bir kiler, altı yatak odası, ayrıca kapıcının konutu, son olarak da epeyce çok sayıda eklenti (üzümlerin sıkıldığı sıkımevi, ekmek fırını, büyük ve küçük ambarlar, at ahırı, mahzen ve kiler) bulunur.

Alet Piskoposluk Konutu'nun, Alet Piskoposu ve Grasse Başkeşişi Guillaume d'Alzonne veya de Marcillac'ın 1354'teki ölümünden sonra düzenlenen envanteri, evdeki lüksün boyutları hakkında bir fikir verir; bir şapel ve büyük bir salonun *(aula major* veya *tinel)* yanı sıra, iki çalışma odası ve yirmi yatak odası mevcuttur; bunların arasında, piskoposun çekildiği oda *(retrocamera)* olarak nitelenen asıl yatak odasından ayrı olarak, giyinme odası adı verilen bir odası daha bulunur. 1389'da, Reims piskopos-düklerinin kentteki konutu olan Porte-Mars Şatosu'nda da giyinme ve çekilme odaları ayrımına rastlanır. Bu şatoda, yatak odaları, sofracıbaşının, rahiplerin, seyislerin, mutfakta görevli uşakların, şarap sorumlusunun, sekreterin odaları olarak belirtilmiştir. Başka piskoposluk konutlarında, kilise mensubu olan veya olmayan başka hizmetkârlara da oda tahsis edilebilir: tahsildar, veznedar, rahip yardımcısı, at uşağı, piskopos vekili, ambar sorumlusu, vekilharç.

Bir evin boyutlarından, inşa ediliş biçiminden, kentteki konumundan, iç veya dış dekorundan, döşenişinden bağımsız olarak, odalarının dağılımı ve adlandırılışı, evde oturanların hayat tarzı, mevkii hakkında bilgi verir. Örneğin kişinin evinde bir işlik yerine tezgâh bulunması, daha "burjuva" sayılır; tezgâh yerine veya tezgâhın yanı sıra bir çalışma odası bulunması, saygınlığı daha da arttırır. Bir at veya katır ahırının bulunması ise, sokaklarda yaya gezmediğinin işaretidir.

Büyük burjuvazi, en lüks konutlarda oturan eşraf, elbette aristokrat âdetlerini benimsemeye çalışırdı, ama konutları aynı zamanda mesleki etkinliklerinin izini de taşırdı genellikle. Buna bir örnek, Lancaster Monarşisi döneminde Normandiya genel tahsildarı olan Pierre Surreau'nun Rouen'daki evidir; evde iki

Renaud de Montauban, XV. yüzyıl. Bir aristokrat konutunda *Yazı İşliği*. Bir yanda yazmanlar, diğer yanda ulaklar. İkisinin arasında yazdıran, denetleyen, düzenleyen efendi. (Paris, Arsenal Kütüphanesi, e.y. 5072.)

tezgâh bulunmaktadır; biri zemin katta, giriş kapısının yakınındadır ve mali görevlilere ayrılmıştır, öteki de birinci kattadır ve ölüm sebebiyle çıkarılan envanterde, "merhumun şahsi tezgâhı" olduğu belirtilir (1435). Savaş Veznedarı, ardından Fransa Başveznedarı olan, XI. Louis, VIII. Charles ve XII. Louis dönemlerinde önemli mali görevlere getirilen, Briçonnet'ler gibi krallığın en müreffeh aileleriyle hısımlık bağı bulunan, kral tarafından soyluluk ve şövalye unvanı verilmiş ve Vexin'de çeşitli senyörlüklerin sahibi olan Pierre Legendre, şüphesiz en yüksek soylular arasına katılmayı amaçlıyordu; eşyalarının 1525'te çıkarılan envanteri, sırf halıların olağanüstü bolluğuyla bile bu amacı doğrulamaya yeter. Paris'te Bourdonnais Sokağı'nda yer alan konağı öyle bir görünüme sahipti ki, André Chastel'in çok yakın tarihteki araştırmasına kadar, gerçek anlamda bir aristokrat konağı olan La Trémoille Konağı olduğu sanılıyordu. Her şeye rağmen, bir şapeli ve bir kabul salonu bulunmakla birlikte, konakta üç tezgâh, yani üç mesleki oda da vardı.

Vekilharç Dauvet'nin Jacques Coeur davası sırasında kaleme aldığı günlüğü, VII. Charles'ın krallık kâhyası ve saray bankerine veya iş ortaklarına ait birçok evin envanterini içerir. Hem Lyon'da hem de Rouen'da tezgâh ve dükkânların mevcudiyeti sanığın faaliyetlerinin niteliğini ortaya koyar. Sahibinin gurur vesilesi olan Bourges'daki "büyük ev"e gelince, "dava sırasında tamamlanmamış olmakla birlikte, sonradan görme konforunun ince bir zevkle bağdaşabileceğini göstermektedir" (Michel Mollat). Kuleler, şapel, taşa oyulmuş armalar, galeriler ve tribünler hep bu soylu konutunun prenslere yaraşır boyutlarını vurgular niteliktedir. Evde dört ayrı salon bulunması (bu tür konutlarda rekor sayı) ve kimi odalara verilen tumturaklı isimler dikkat çekicidir: kadırga odası, galeri odası, piskopos odası, melekler odası, yılın ayları odası. Bununla birlikte, bu aristokrat konağı kâr amaçlı faaliyetlerin de mekânıydı; üzerine âdet gereği yeşil çuha serilerek mali ve ticari yazıların rahatça, dikkatle incelendiği ahşap yazı masalarının bulunduğu çok sayıda tezgâhın da gösterdiği gibi, bu faaliyetler bir anlamda "küçültücü" nitelikteydi.

Burjuva konaklarının gerçek soyluların malikânelerine tıpatıp benzemeleri ve aradaki son engellerin aşılması, ancak açıkça edebi nitelikteki anlatılarda mümkün olur. Guillebert de Mez, XV. yüzyıl başında Paris'i tasvir ederken, biraz art niyetle, "piskopos ve yüksek rütbeli rahiplerin konakları"nı "parlamento senyörlerinin, sayıştay senyörlerinin, şövalyelerin, burjuvaların ve çeşitli yüksek görevlilerin" konaklarına benzetir. Köklü Paris burjuva ailelerinden birine mensup, önce sarraflık, ardından V. Charles ve VI. Charles dönemlerinde Vergi, Darphane ve Sayıştay memurluğu yapmış "Senyör Mile Baillet'nin" Verrerie Sokağı'ndaki konağında "her gün ayin yapılan" bir şapel ve özellikle, biri kışlık, öteki yazlık olmak üzere iki kat bulunduğunu belirtir: "Yazın kullanılan zemin katta salonlar, yatak odaları ve çalışma odaları [yazar tezgâhtan, işlikten söz etmemeye özen gösterir], kışın oturulan üst katta da aynı şekilde salonlar, yatak odaları ve çalışma odaları vardı."

1412'de sayıştay başkanıyken ölen Jacques Duchie'nin (veya de Dussy) konağı, daha kesin bir örnektir. Bu konak da sağ yakada, ticaret semtinde, Prouvaires Sokağı'nda yer alır. Guillebert de Mez'nin tasvirinde, konağın askeri boyutları (gerçek bir eskrim salonu bulunur), rahatlığı ve konforu, sadece kullanıma yönelik şeylerden kaçınılması (avluda tavuk ve ördekler değil, "süs kuşları", tavuskuşları bulunur), sahibinin ince zevki, kültür aşkı, yalnız dinleyici değil, aynı zamanda virtüöz sıfatıyla

müziğe ve sosyete oyunlarına duyduğu aristokratlara yaraşır merak üzerinde kasten durulur: "Avluda tavuskuşları ve çeşitli süs kuşları vardı. Birinci salon çeşitli tablolarla ve duvara asılı yazılarla süslenmiş. Bir başka salonda, Üstat Jacques'ın hepsini çalabildiği çeşit çeşit müzik âletleri: harplar, orglar, *vielle*'ler[1], gitternler, santurlar ve daha başkaları. Bir başka salon, satranç takımlarıyla, oyun masalarıyla ve çok sayıda çeşitli oyunlarla donatılmıştı [bu iki oda, XVIII. yüzyılın oyun ve müzik salonlarının habercisidir]. Ayrıca, harikulade sanat eserleri olan ve çeşitli yerlerden getirilen rahlelerin bulunduğu güzel bir şapel vardı. Bundan başka, duvarları değerli taşlarla kaplı ve hoş kokulu baharatlarla süslü bir çalışma odası bulunuyordu. Bir yatak odasında, değişik biçimlerde kürkler vardı. Ayrıca çok sayıda yatak odası da yataklarla, ustalıkla yontulmuş masalarla, kıymetli örtülerle, sırmalı halılarla donatılmıştı. Yine bir başka yüksek odada çok sayıda arbalet vardı ve bazıları güzel resimlerle süslenmişti. Burada bayraklar, sancaklar, yaylar, mızraklar, baltalar, demir ve kurşundan kamalar, irili ufaklı kalkanlar, kılıçlar, toplar ve başka silahlar, çok sayıda zırh, kısacası, her türlü savaş aleti vardı. Ayrıca, olağanüstü ustalıkla yapılmış bir pencereden, gerektiğinde dışarıdakilerle görüşüp konuşulabiliyordu. Bundan başka, konağın en tepesinde kare bir oda vardı ki, her yanında pencereler bulunuyordu ve şehre tepeden bakılıyordu. Burada yemek yendiğinde, taşımak için çok yüksek olduğundan, şaraplar ve etler makarayla yukarı çıkarılıyordu. Konağın çatısının üzerinde, yaldızlı güzel resimler vardı."

Avignon Papalık Sarayı

Kent konutlarının incelenmesi kaçınılmaz olarak o dönemde kentte yer almaları neredeyse zorunlu olan sarayların incelenmesini de gerektirir; bununla birlikte, saray terimi mimari anlamda bir konut türüne değil, sahibinin mevkiine işaret eder; işte bu yüzden, kimi metinlerde, bir krallık konutu olduğu için Vincennes Şatosu saray olarak nitelenir. Zaten mekânın düzenlenmesi açısından ele alındığında, saray (örneğin Paris'teki kraliyet sarayı), konak (örneğin V. Charles ve VI. Charles'ın konutu olan Paris'teki Saint-Pol Konağı) ve şato (örneğin Louvre) arasında kesin bir ayrım yapmak imkânsızdır. Üstelik iç düzenleme, odaların yerleştirilmesinde genel kuralları izledikten sonra dış görünüm ve tahkimatın pek önemi yoktur. Saint-Pol Ko-

1 Ortaçağ kemanı

nağı'yla Vincennes Ormanı Burcu'nda aynı tür odalar bulunur. En çarpıcı örneklerden biri olan şimdi inceleyeceğimiz Avignon Papalık Sarayı da, sadece dini ya da laik saraylara değil, benzer boyutlarda ve benzer amaçlı olmaları şartıyla şatolara da örnek teşkil eder.

Bordeaux Başpiskoposuyken 1305 yılında papa olan Bertrand de Got, Alpler'in öte yanında oturarak ne Roma'ya ne de İtalya'ya gitme kararı almıştı. Çeşitli geziler sonunda, 1309'da Avignon ve yöresine yerleşti ve kendisinden sonraki papalar da yarım yüzyıldan *fazla* bir süre boyunca bu geleneğe uydular.

Avignon Piskoposuyken papalığa seçilen XXII. Johannes, XII.-XIII. yüzyıla ait surların içinde yer alan, kentin kuzey bölgesinde, Notre-Dame des Doms Katedrali'nin hemen yakınındaki piskoposluk sarayında oturmaya devam etti .

XXII. Johannes'in papalığı döneminde (1316-1334) sarayda girişilen düzenlemeler yetersizdi. Bu yüzden XII. Benedictus (1334-1342) bütün binaları yıktırarak aynı yerde mevkiine ve görevlerine uygun ölçekte bir malikâne yaptırdı. On yılda, 1335-1345 arasında, onun papalık döneminde ve VI. Clemens'in papalık döneminin (1342-1352) ilk iki veya üç yılında, ustabaşı Pierre Poisson, ardından Jean de Louvres'un sorumluluğunda, dönemin vakanüvislerinden birinin ifadesiyle "harika güzellikte, surları ve kuleleriyle olağanüstü güçte, görkemli bir saray" yapıldı. Burada, özellikle, VI. Clemens Yeni Saray'ı *(novum opus, palatium novum)* yaptırmaya karar verdikten sonra Eski Saray olarak anılmaya başlanan bu yapıyı, 1345'teki haliyle, oldukça ayrıntılı ve kesin, daha da önemlisi, bilginler tarafından tutkuyla incelenmiş olan kaynakların ışığında ele alacağız.

XII. Benedictus'un sarayı, temelde dört köşe bir arkatlı avlunun etrafında yer alıyordu. Bununla birlikte, doğu yönünde kalın bir duvarın sınırladığı bir bahçeyi de içeriyordu.

Jean Dupin, *Hüzünler*'de papaya "Mutluluğu sımsıkı korunur / Sarayında kapalı tutulur" diye sitem eder.

Gerçekten de sarayın yapımında savunma, en azından güvenlik göz önünde bulundurulmuştu; arkatlı avlunun dört kenarında yer alan uzun binaların yanında yükselen, bazıları birbirine bitişik, masif duvarlar oluşturan çok sayıda yüksek ve sağlam kule, bunu kanıtlar. Bu önlemin gereksiz olmadığı da kanıtlandı: 1398'de Papalık Sarayı mayınlar, topa tutmalar ve kundaklamalar da dahil, tam bir kuşatmaya maruz kaldı ve dikbaşlı XIII. Benedictus geçici bir galibiyet kazandı. Ne var ki, sarayda hayat tamamen içeriye dönük değildi; papanın yatak

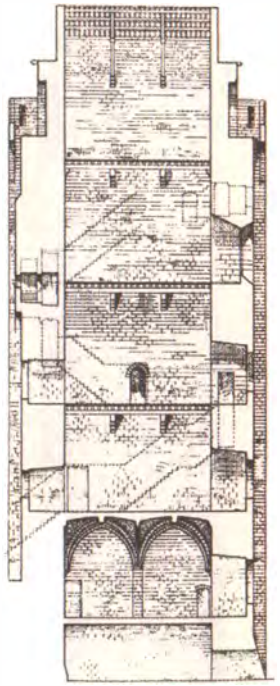

Avignon Papalık Sarayı. Melekler Kulesi. Yukarıdan aşağıya: garnizon komutanlarına ayrılmış "küçük şato", üst hazine ve kütüphane, papanın yatak odası, papanın oda hizmetkârının yatak odası, alt hazine, mahzen. (L.-H. Labande.)

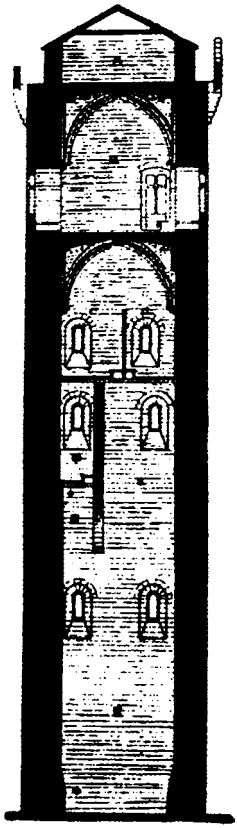

Avignon Papalık Sarayı. XII. Benedictus tarafından yaptırılan tuvalet kulesi. (L.-H. Labende.)

odası da dahil, binaların çoğu, dışarıya, kente ve bahçeye de bakıyordu; doğal olarak bilhassa üst katlarda, oldukça geniş ve çok sayıda pencere mevcuttu.

Arkatlı avluyu çevreleyen güney, kuzey, doğu ve batı kanatları iki veya üç katlıydı. Kulelerin çoğundaysa, duvarın içindeki merdivenlerle birbirine bağlanan dört ya da beş kat vardı. Her kule, en azından üst kısmı bağımsızdı; orta ve alt bölümler ise, icabında birkaç basamakla diğer binalara bağlanıyordu. Böylece, oldukça rahat bir dolaşım sağlanıyor ve Ortaçağ şatolarında yaygın olan bir şekilde, dikey ve yatay unsurlar kesişiyordu.

Önce papaya ayrılmış olan güney bölümünü ele alalım. Papa Kulesi, Kurşun Kule veya Hazine Kulesi (günümüzde Melekler Kulesi) adlarıyla da anılan Büyük Kule yaklaşık 50 metre yüksekliğindedir ve 1335-1337 yıllarında yapılmıştır. Papa genelde burada otururdu. Papanın yatak odası *(camera turris, camera papae)*, 10x10 m boyutlarında, yerleri vernikli, ahşap tavanlı, çok büyük bir şöminesi olan, güneye ve doğuya bakan iki büyük penceresiyle yeterince ışık alan bir odaydı. Kulenin alt katlarında, sırasıyla papanın oda hizmetkârı ve Papalık Maliye Bakanı'nın yatak odası, alt hazine ve en aşağıda da, değerli Beaune ve Saint-Pourçain şarapları fıçılarının konduğu bir mahzen bulunuyordu. Üst kattaki büyük oda, VI. Innocentius döneminde üst hazine ve kütüphane olmak üzere ikiye bölünmüştü; en üstte de garnizonun birkaç askerini barındıran "küçük şato" bulunuyordu.

Bu kule kendi kendine yetmiyordu. Kaçınılmaz olarak başka binalar eklenerek tamamlanıyordu. Kuzeyde üç katlı Çalışma Kulesi vardı; en altta, papalığın mali işlemlerinin, gelirlerinin, harcamalarının denetlendiği gizli bir oda, ortada bir giyim odası, en üst katta, aşağı yukarı papanın yatak odasıyla aynı seviyede, papanın 5x7 m boyutlarındaki mozaik döşeli çalışma odası yer alıyordu. Batıdaki dörtgen yapıda, papanın yatak odasına bitişik gizli mutfağı, diğer yanda özel yemek salonuna açılıyordu. Güneyde Halvetgâh Kulesi denilen, 40 metre yüksekliğinde, VI. Clemens'in papalığının ilk yıllarında, 1342-1343'te Jean de Louvres tarafından yapılan kule, aşağıdan yukarıya sırasıyla papanın kullanımı için kazanlı ve kurşun küvetli bir hamam, üst üste iki halvetgâh, VI. Clemens'in çalışma odası olan, papanın yatak odasıyla aynı seviyedeki Geyikli Oda ve en üstte de Aziz Mikail'e adanmış olan, papanın özel şapelini içeriyordu.

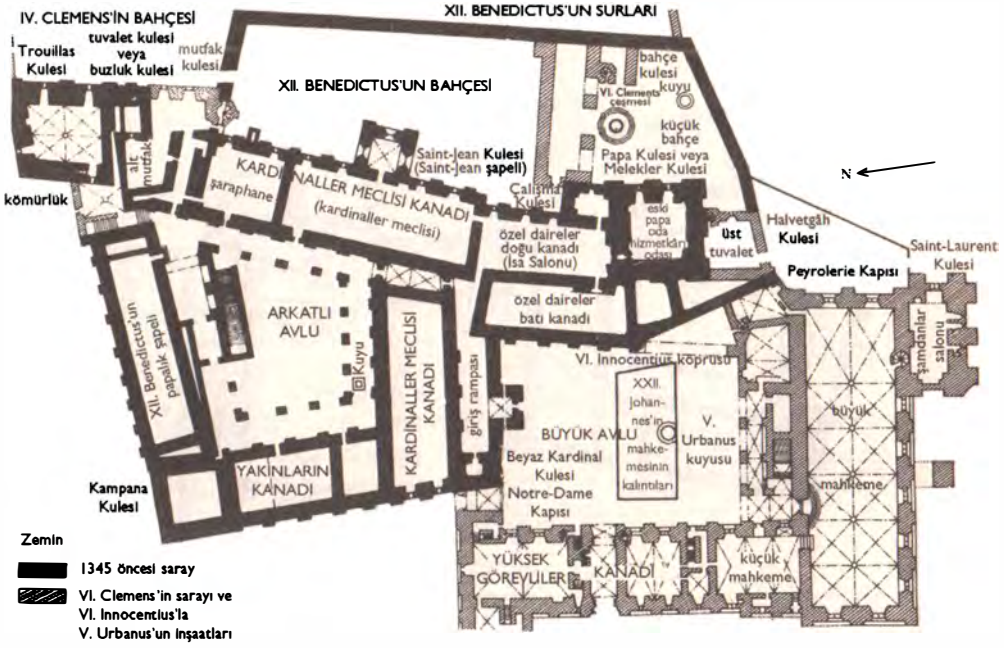

Avignon Papalık Sarayı. V. Urbanus'un papalığının sonunda, 1370'teki plan. Zemin kat. (S. Gagnière.)

Büyük Kule'nin kuzey uzantısı, arkatlı avluyla bahçe arasındaydı; zemin katta büyük hazine ve (duvarları süsleyen İsa markalarından ötürü) İsa Salonu olarak adlandırılan salon, birinci katta, yukarıda adı geçen özel yemek salonu, belki ayrıca özel bir şapel, en üstte de klasik modele uygun olarak papanın yatak odasına açılan giyinme odası yer alıyordu.

Şimdi de kuzeydoğu bölümüne geçelim. Burada, mümkün olduğunca uzakta, ev hizmetleri ve malzemeye ilişkin bölümler toplanmıştı: şaraphane, ekmek kileri, sofra takımlarının saklandığı odalar, XII. Benedictus'un mutfağı ve VI. Clemens'in daha gösterişli mutfağı, odunluk ve kömürlük, kilerler ve depolar ve ayrıca hapishane, cephanelik, garnizonun bir bölümüne ait konutlar (Trouillas Kulesi). Tuvaletlerin bulunduğu kuleyi de unutmamak gerekir; sırf bu iki katlı kulenin genişliği bile, sarayda sürekli yaşayan insan sayısının –yüzlerce– göstergesidir.

Papanın kişisel mekânıyla hizmetler bölümünü birbirine bağlayan doğu kanadı, özel yemek salonunu zemindeki kardinaller meclisi salonuna, giyinme odasını da birinci kattaki Büyük Yemek Salonu'na bağlardı. Öncelikle resmi şölenlere tahsis

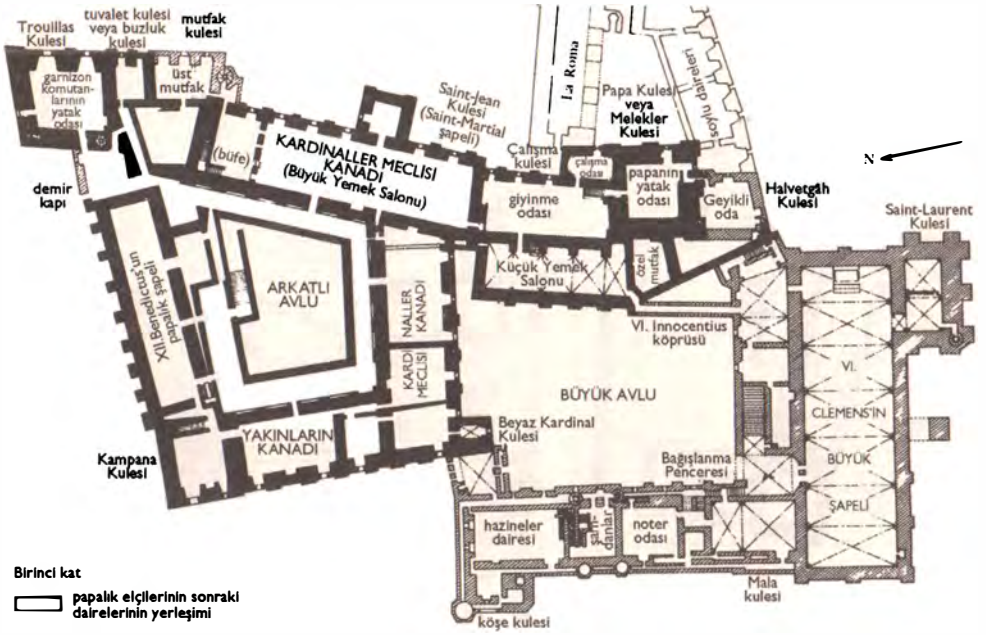

Avignon Papalık Sarayı. V. Urbanus'un papalığının sonunda, 1370'teki plan. Birinci kat. (S. Gagnière.)

edilmiş olan Büyük Yemek Salonu diğer zamanlarda belki yemekhane olarak kullanılıyordu. Doğu kanadına ait olan Saint-Jean Kulesi, biri zeminde, diğeri birinci katta olmak üzere iki küçük şapel içeriyordu.

Ne var ki, Eski Saray'ın en önemli şapeli, bütün kuzey kanadını işgal ediyordu. Bu iki katlı şapelin alt katı, 1340'tan itibaren "büyük karanlık şapel" olarak anılmaya başlandı ve kısa süre sonra da depoya dönüştürüldü; üst kat ise şapel olarak işlevini sürdürdü.

Kampana Kulesi de denilen Saint-Jean Kulesi kuzeybatı köşesindeydi. 45 metre yüksekliğindeki dört katlı kulede papanın akrabaları, nöbetçiler ve sofracıbaşı otururdu. Yani aşağı yukarı batı kanadıyla aynı işlevi görürdü; yakınların kanadı denilen bu binada papanın yetkili hizmetkârları, yakın çevresi hem yaşar hem çalışırdı. XII. Benedictus'un bu kanatta da bir çalışma odası vardı.

Son olarak, güneyde, tahkim edilmiş giriş kapısından hemen sonra, kardinaller meclisi kanadı yer alıyordu; önemli konuklar papayı ziyarete geldiğinde burada ağırlanırdı. Fransa

Kralı İyi Jean, birkaç yıl sonra da Lüksemburg İmparatoru IV. Karl burada misafir edildiler.

Dörtgeni tamamlayan Beyaz Kardinal Kulesi'nin bir bölümünde, ekmek kileri ve şaraphane görevlileri yaşardı.

Öyle görünüyor ki, Papalık Sarayı çeşitli işlevleri uyumlu bir şekilde bünyesinde toplamıştı. Askeri işlev: saray, koşullara göre sayısı değişen bir garnizonu içeren bir kaleydi. Saray işlevi: XII. Benedictus'un sarayı bile, papalık monarşisinin ve maiyetinin kaçınılmaz şatafatına uygun bir dekor sunmaktaydı. Bürokratik işlev: saray, yetkinliği ve etkinliğiyle ün yapmış bir yönetimin merkezi birimlerini barındırmaktaydı.

Bütün bunlar, kamusal hayatla özel hayat arasında, din adamlarının çalışmalarıyla kişisel etkinlikleri arasında mutlak bir ayrım görülmediği halde, iç mekânın oldukça kesin biçimde düzenlenişine yansımıştır.

Yönetime ayrılan alan, muhtemelen her şeye rağmen yetersizdi, çünkü VI. Clemens'in yaptırdığı Yeni Saray'ın başlıca amacı, başta adli hizmetler (büyük ve küçük mahkemeler) olmak üzere, başka hizmetleri barındırmaktı.

Bununla birlikte, XII. Benedictus'la mimarının, görece akılcı, en azından "okunabilir" bir planı uyarlayarak yenilikleri gerçekleştirdikleri düşünülmemelidir. XXII. Johannes'in sarayı hakkında, sadece yazılı belgelerden kaynaklanan bilgiler, aynı anlayışa uygun bir dağılım olduğunu göstermektedir: bir yanda papanın özel konutu ve kabul odaları; diğer yanda hizmet bölümleri (mutfak vb); üçüncü bölümde de bürolar.

Bu tür bir ayrımın yapılması için XIV. yüzyılın başını beklemek gerektiği dahi düşünülmeli midir? XII. ve XIII. yüzyıllarda inşa edilen laik veya dini nitelikteki şato ve sarayların, manastır modelinden esinlenmiş benzer bir eklemlenmeden yararlanmadığını söyleyemeyiz; manastır modeli de, Roma İmparatorluğu'nun son dönemindeki saray veya villaların planları uyarlanarak geliştirilmiş olabilir. Kesin olan şudur ki, XIII., hatta XIV. yüzyıldan öncesine ait tarihsel ve arkeolojik belgeler ya mevcut değildir, ya da fazlasıyla belirsiz olduklarından, büyük ölçüde hayal gücüne dayanan bir tasarlamaya imkân verirler ancak.

Avlu ve bahçeler

XIV. yüzyılda Avignon kentinde Papalık Sarayı bir iç mekânın –avlu veya arkatlı avlu– etrafında kurulmuş tek yapı değildi katiyen. Daha küçük çaplı olmakla birlikte kardinal konutları –kilise ileri gelenlerine ve maiyetlerindeki asilzadelere,

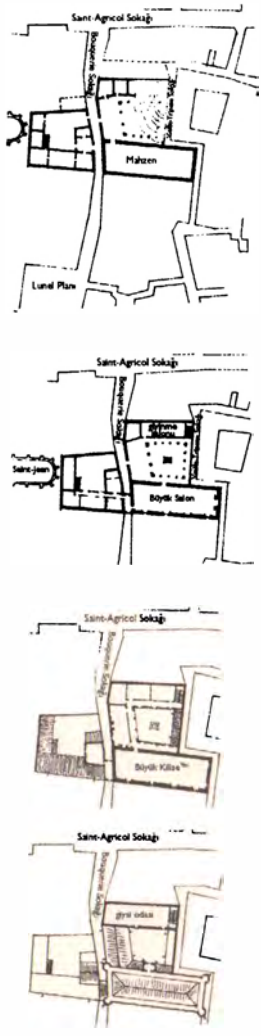

Kardinal de la Jugie'nin Avignon'daki konağının planı, 1374. Bouquerie Sokağı'nın planı, 1374. Bouquerie Sokağı'nın solunda, hizmetlere ayrılmış "küçük konak", sağında, konut olarak kullanılan "büyük konak". (P. Pansier.)

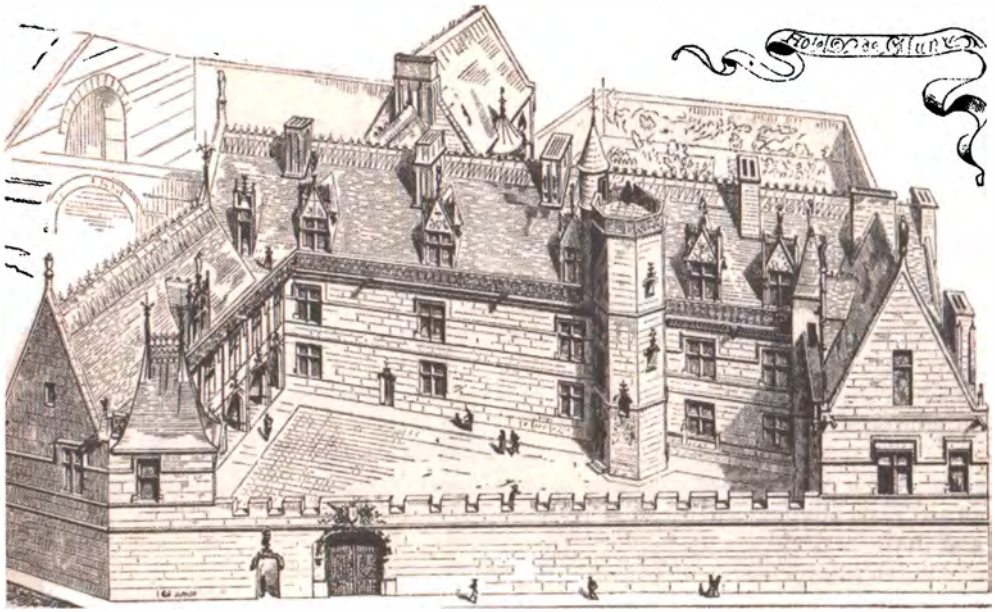

Avluyla bahçe arası: Paris'te 1485-1498'de Cluny Manastırı Başkeşişi Jacques d'Amboise'ın emriyle inşa edilen Cluny Konağı. Restorasyon: Viollet-le-Duc.

rahiplere ve hizmetkârlara ait konutlar– aşağı yukarı aynı ilkelere göre tasarlanmıştı. 1374 yılına ait mali bir belge, Papa VI. Clemens'in yeğeni Kardinal Guillaume de la Jugie'nin XIV. yüzyılın üçüncü çeyreğinde yaptırdığı, günümüze kadar gelememiş konağı yaklaşık olarak tasarlama imkânı sunar. Bir yanda, bir avlu etrafında kurulu küçük konak yer alır: zemin ve birinci kat odalarından, salon ve galerilerden oluşan, muhtemelen hizmetkârlara, kardinalin katır ve atlarına ayrılmış, oldukça karışık bir yapılar topluluğu. Öte yanda, bir meyve bahçesinin etrafında yer alan üç binadan oluşan, efendiye ait büyük konak. Dağılım şöyledir: 1) bodrumda mahzen ve yeraltı odaları; 2) zemin katta üstü kapalı gezinti yerleri; şömineli Büyük Salon; üzeri resimli bir portik; "büyük giyinme odası"; bir döner merdiven; 3) birinci katta, beş odayı (şapel, yatak odası, sofa, eski ve yeni giyinme odaları) birbirine bağlayan kapalı gezinti yerleri; 4) yapının en üst katında, bir alkov, bir üstü kapalı veranda (açık havada oturmak veya belki çamaşır kurutmak için) ve şapelin çatısını çepeçevre dolaşan, mazgallı bir duvarla çevrili, taş döşeli bir gezinti yeri, pencereli bir çan kulesi ve dört çıkma köşe kulesi. Küçük ve büyük konakların, birinci ka-

tında bir galeri, ikinci katında bir yatak odası bulunan, sokak üzerindeki köprüyle birbirine bağlandığını da ekleyelim. Dış görünüş muhtemelen ciddi ve ürkütücüydü, ama binalar, bütün odalar, ortasında fıskiyeli çeşmesiyle meyve bahçesine bakacak şekilde düzenlenmişti. XV. yüzyıl Floransa sarayları, Brugge'deki Jacques Coeur Konağı ve daha küçük ölçekte, Venedik'teki Fondaco dei Tedeschi akla gelmektedir. Aslında geleneksel manastır yapılarının ve Fransa'da Philippe August döneminden beri yaygın olan dörtgen şatoların da oldukça benzer bir planı vardı. Kardinal de la Jugie'nin büyük konağının en kendine has özelliği, belki de aynı kattaki bütün odaların açıldığı üst üste yerleştirilmiş gezinti yerleriydi.

Pierre Legendre'ın Paris'teki konağı (1500 dolayları) oldukça farklı bir plana göre yapılmıştır. Bourdonnais Sokağı'na bakan giriş avlusu, galerilerle ve eklenti yapılarla çevriliydi; asıl konut ise, bu avluyla Tirechappe Sokağı'na bakan bir bahçe ya da arka avlu arasında yer alıyordu. Sol yakadaki Cluny Başkeşiş Konağı, 1485-1498 yılları arasında Jacques d'Amboise için inşa edilmişti ve bir giriş avlusu, bir kanat ve ana binayla arkada bir bahçeden oluşuyordu. Her iki konak da, klasik dönemde genel kural haline gelen, konağın avluyla bahçe arasına yerleştirilmesinin ilk örneklerindendi. Kilise, saray, devlet ve ticaret aristokrasisi kentte yaşamayı benimsemişti ve Ortaçağ'ın sonunda, sıradan kent ortamından kendini uzaklaştırıp kendine mümkün olduğunca özel bir alan yaratma gayreti içindeydi.

Şatolar

Kentlerin dışında, Ortaçağ sonu senyör malikânelerinde mekân büyük avlu, iç avlu ve bahçe arasında bölüştürülmüştü ve hizmetler alanını, "soylu" işlevler alanını ve özel hayatla eğlence alanını birbirinden ayırmaya yönelikti. Valois-Sicilya hanedanı prensleri (II. Luigi, Kral René) tarafından yapılan veya yeniden düzenlenen şatolar az çok bu kaygıyı yansıtır: Angers, Tarascon, Saumur şatoları. Ama belki en güzel örnek, Gaillon Şatosu'dur; burada söz konusu olan, günümüzde bile çarpıcılığını koruyan kalıntıların ve Androuet du Cerceau'nun planıyla kuşbakışı perspektif çiziminin ortaya koyduğu, XVI. yüzyıl başında Kardinal d'Amboise tarafından gerçekleştirilen inşaat değil, daha çok İtalyan etkisi taşıyan, günümüze kalabilmiş bir ilk projenin planıdır.

Açıklayıcı yazıların da yer aldığı bu planın meçhul mimarı, şatoyu 68x36 m boyutlarında bir dörtgene, yani 2.400 metreka-

Gaillon Şatosu'nun restorasyonu için Rouen başpiskoposu Georges d'Amboise'a XVI. yüzyıl başında önerilen plan.

Yukarıdan aşağıya: ahçılar ve kâhyanın *kileri*, *küçük fırın*, fırınlar ve hamur teknesi, birinci kata çıkan *merdiven*, *çamaşırhane* ve çamaşırcıbaşının yatak odası. (Vienne Arşivi kart 37, bölüm 8.)

Projenin genel planı. Boyutlar kadem, ayak, hatta parmak olarak verilmiştir. Bazı yatak odalarında yatağın yerleşimi belirtilmiştir.

reyi aşan, yaklaşık çeyrek hektarlık dev bir alanın etrafına yerleştirmeyi öngörmüştü.

İç mekân üçe bölünmüştü: arkada çeşmeli, galeriyle çevrelenmiş bir bahçe; ortada 1.000 metrekareden fazla alanı kaplayan "büyük avlu"; tahkim edilmiş eski Ortaçağ şatosunun korunması düşünülen bölümünün ortasında yer alacak giriş kapısının hemen önünde bir iç avlu ve "mutfağın kullanımına ayrılacak bir bahçe" ve bir çamaşırhane.

Sadece zemin kattaki dağılımını bilebildiğimiz binalar arasında *üç* merkez dikkati çeker: köşelerden birinde, mevki, görev ve hiyerarşik konumlarından bağımsız olarak bütün şato sakinlerinin zorunlu ve düzenli toplanma yeri olan büyük şapel ve dua bölümü; iç avluyu ve sebze bahçesini çevreleyen, sağda ve solda büyük avlu seviyesine kadar uzanan, ev hizmetlerine ayrılmış bölümler: ekmek fırınları, mutfaklar, saraçhane, çamaşırcıbaşına, ahçılara ve diğer hizmetkârlara ait konutlar vb; son olarak da, en uzak köşede, çeşme, bahçe ve galerinin yakınında, efendinin dairesi: 16x8 m (128 metrekare) boyutlarında büyük salon, bunun üçte ikisi (80 metrekare) büyüklüğünde giyinme odası, yatak odası (50 metrekare) ve en sonda, dönemin geleneksel senyör konutlarına uygun şekilde inziva odası, alkov ve –şato sahibinin yüksek rütbeli bir kilise adamı olduğunu gösteren– bir çalışma odasıyla dua odası.

Bu üçlü bölünmenin dışında ikili iki ayrı bölünme de mevcuttur:

- zemin katla birinci kat arasında, ancak tahmin edilebilen bir bölünme;

- orta avluya göre sağ-sol arasında bir bölünme: bir yanda, ortak mutfak, şaraphane, kiler vb, öte yanda, efendiye ayrılmış olan aynı bölümler. Papalık Sarayı'ndaki gibi burada da iki mutfak vardır.

Senyörlük döneminde Fransa'da, özellikle XV. yüzyıldan itibaren inşaat keşif defterleri, başlangıçta kâğıt veya parşömen üzerine çizilmiş plan veya "patron"la birlikte, döner merdivenlerle, çatı katı ve galerilerle donatılmış, kolay yaşanan, kolay ısıtılan, duvarları lambri kaplı, camlı pencereleri panjurlu, zemini özenle döşenmiş veya hasır kaplanmış sağlıklı ve sağlam konutlara bir eğilim ortaya çıkar. Hatta bazen yaşanan odaları üstüpüyle tıkama kaygısı da gözlenir. Ayrıca, hamam ve banyolar artık istisnai olmadığı gibi, bazen kabul salonu, kitaplık, top, bilye veya bilardo oynamak için oyun salonu ve bilhassa hanımlar için yazı odası da bulunur. Hiç şüphesiz çok ender rastlanan

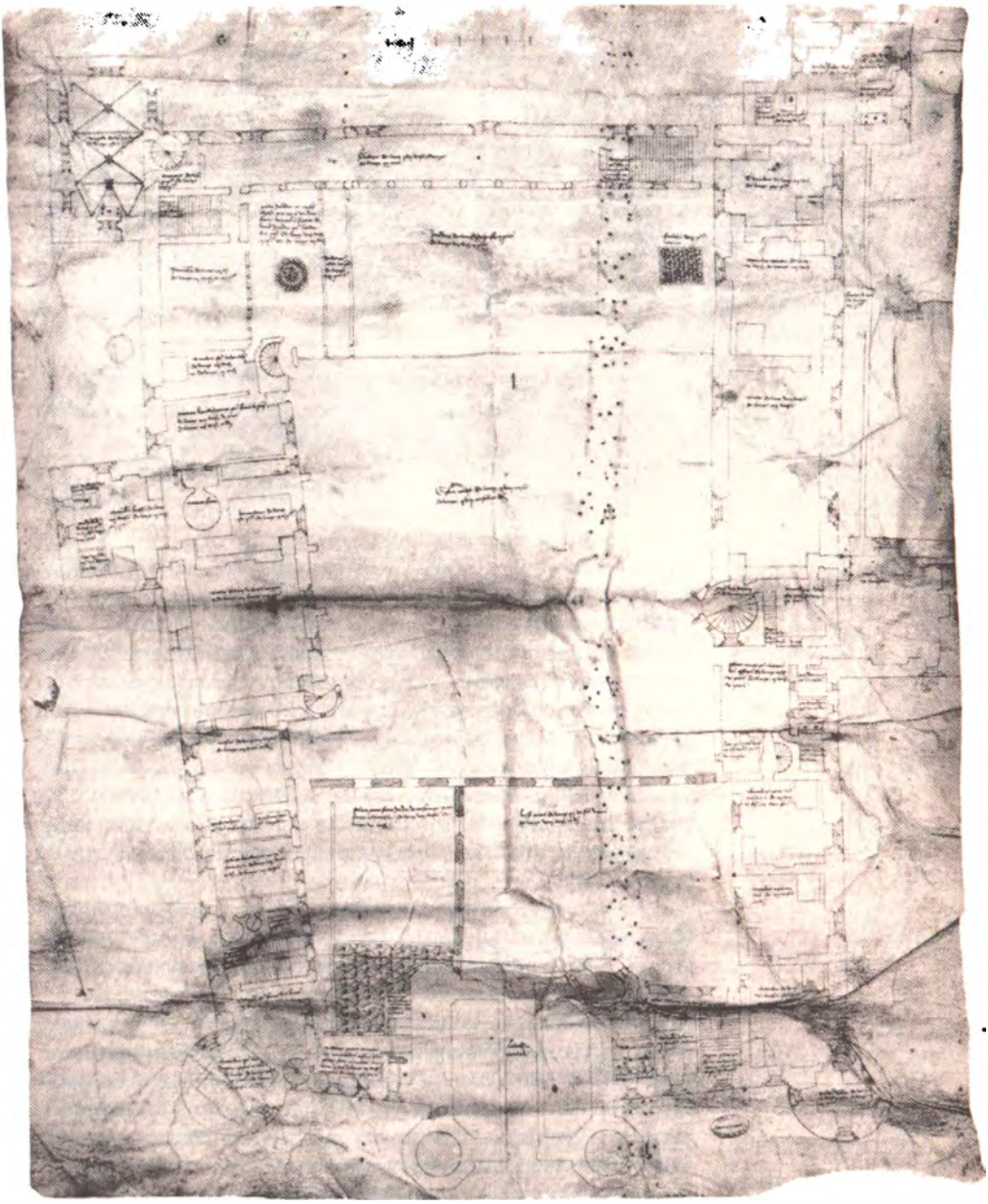

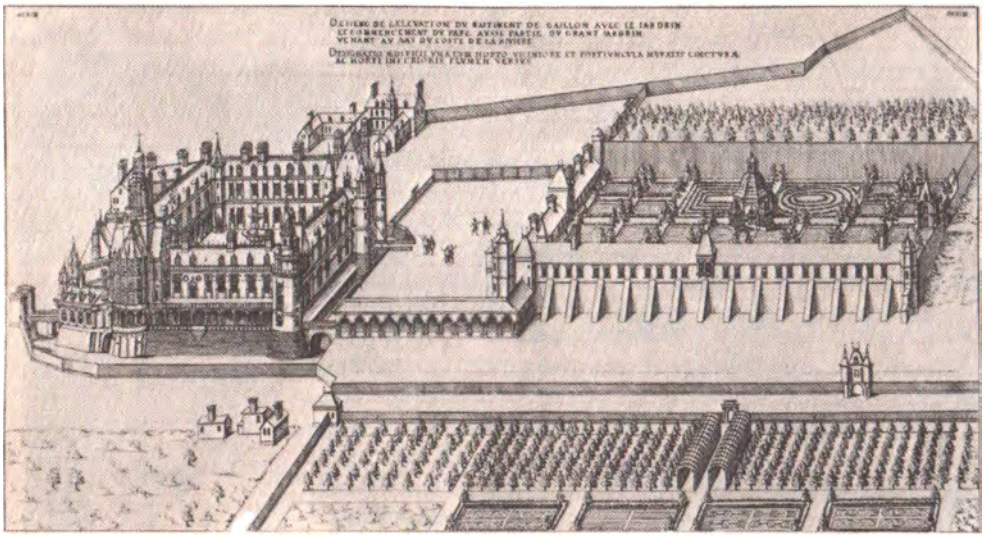

Androuet du Cerceau'nun gravürü, XVI. yüzyıl. Kardinal Georges d'Amboise için fiilen inşa edildiği şekliyle Gaillon Şatosu.

ilginç bir unsur, Beatis'in 1518'de hayranlıkla söz ettiği Blois Şatosu av galerisidir: "Sarayın altında kat kat uzanan, meyvelerle, yeşilliklerle dolu üç bahçe bulunmakta; bahçeye açılan kapalı galeri, sağlı sollu, tahtadan yapılıp boyanmış, oldukça iyi taklit edilmiş geyiklere takılı gerçek geyik boynuzlarıyla süslenmiş; geyikler duvarda yaklaşık on karış yükseklikte yan yana asılı duruyor ve sadece boyunları, göğüsleri ve ön ayakları görülüyor. Duvar boyunca uzanan taştan çıkıntıların üzerine, yine tahtadan köpekler, hem boyları, hem yüzleri, hem de tüyleri tıpatıp aslına benzeyen, koşan tavşanlar ve köpekler yerleştirilmiş. Aynı şekilde, duvara asılı tahta ellere konmuş birkaç şahin de bulunuyor."

Ev hizmetlerine ayrılmış alan ise, bazen konağın örgütlenişini ve geleneksel iş kollarını neredeyse tıpatıp yansıtır: 1471'de Angers Şatosu'nda mutfak ve kilerin dışında bir içki deposu, bir ekmek kileri ve bir meyve deposu bulunur.

Bir senyör konutunun üstün niteliği çok yüksek inşaat harcamalarında ifade bulurdu. Normandiya İngilizler tarafından işgal edildiğinde Dorset, Mortain ve Harcourt Kontu Edmond Beaufort, Elbeuf'te, Seine kıyısında limana yakın, tahkim edilmiş bir ev yaptırmak istedi; zemin ve birinci katların her biri 3,60 m, ikinci kat 2,40 m yüksekliğinde olacak, ikinci katın üzerindeki çatı katında yer alan çok sayıdaki pencere sayesinde bu

katta da oturulabilecekti. Her biri şömineli birçok odadan oluşan bu dikdörtgen yapı, 24x10 m boyutlarında olacaktı. Dört köşedeki çıkma kulelerin ve tuvaletlerin bu boyutların epeyce dışına taşması öngörülüyordu. Bir büyük, bir veya iki de küçük döner merdiven yapılması planlanmıştı. Bir metre kalınlığında taş duvarlar, arduvaz çatı, avlu ve bahçe, çatının üstünde Dorset Kontu'nun armasını taşıyan boyalı ve yaldızlı bakırdan sancaklar, zemini taş döşeli mutfak ve özenle düzenlenmiş tuvaletler. Bütün bunların fiyata yansıması gerekirdi; çatı hariç net kullanım alanı 800 metrekareyi geçmeyen bir konutun duvar, doğrama, alçı, çatı, tesisat ve zemin hazırlama işleri 6.700 frankı bulsa gerekti. Buna arazinin bedelini ve sandık, kilit, cam ve diğer malzemenin fiyatı da eklenirdi. Toplam harcama 8.000 frank olabilirdi, yani kullanım alanı 200 metrekare olan Touville Rahip Konutu için yapılan harcamanın yüz katı.

Topluluk konutu

Malikâne ve şatolar her şeyden önce bir adamın (veya kadının) ve ailesinin konutu oldukları halde düzenli biçimde oldukça kalabalık bir hizmetkârlar topluluğunu da barındırırdı; görevleri oldukça belirgin olan bu hizmetkârlardan bazıları bekâr, bazıları evliydi ve sürekli ya da geçici olarak şatoda yaşarlardı. Çeşitli örnekler, çok yüksek düzeyli bir soylu için normal hizmetkâr sayısının yirmi-otuz, orta düzeyde bir soylu için on iki, küçük soylular için de altı olduğunu gösterir. Bu yüzden şatolarda birçok oda koğuş görünümündeydi; bir odada dört veya beş yatak ve herkesin kişisel eşyalarını sakladığı bir o kadar da kilitli sandık bulunurdu. Konağın görevlilerinden (sofracıbaşı, veznedar, tahsildar, rahip vb) birine tek başına tahsis edilen odalar da vardı; bu görevlilerin de, aynı odada veya bitişik bir bölmede yatan bir oda hizmetkârı bulunabilirdi. Bütün bu insanlar yemeklerini ortak yemekhanede yerlerdi, ancak bazı imtiyazlı görevlilere yemek, mum ve içeceklerini kendi odalarında tüketme hakkı tanındığı olurdu.

Yani tıpkı saraylar ve büyük kent konakları gibi şatolar da topluluk konutunun ilk örnekleriydi. Bunun dışında örnekler de mevcuttu. Kışlalar çok daha sonra ortaya çıktığına göre, yükseköğrenim kurumları, hastaneler, cüzamlı yurtları ve özellikle değişik türdeki manastırlar bu tür konutlardı. En büyük ve güzel, en karmaşık tekniklerle inşa edilmiş ve en iyi düzenlenmiş yapıların büyük bölümü, yüzyıllar öncesinden beri, Ortaçağ'ın sonunda da varlığını sürdüren tarikatların mensuplarına aitti.

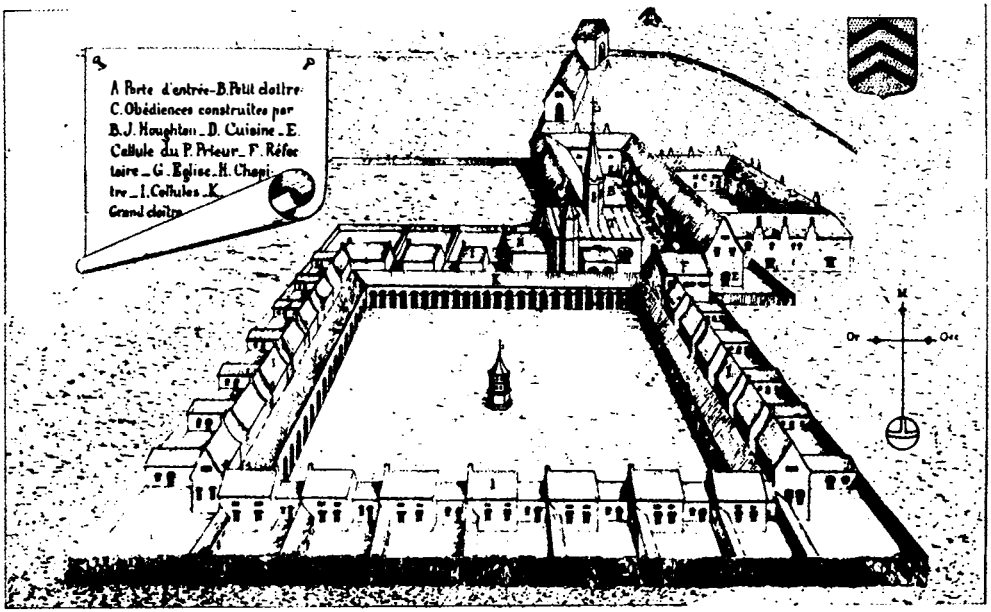

XIV. yüzyılda kentin çevre duvarının dışında, kuzeye doğru inşa edilen Londra Chartreuse Tarikatı Manastırı. Büyük arkatlı avlunun çevresinde bahçeli hücreler. Hücrelerle karşılaştırıldığında, yukarıda ve solda yer alan toplu binalar dar görünür.

Manastır planlarının kaynağını ve ilk gelişmelerini burada incelememiz yersiz olur. İster geçmişten miras kalmış, ister çok daha nadir rastlanmakla birlikte yeni inşa edilmiş olsunlar, XIV. ve XV. yüzyıllarda var olan örneklere göz atmakla yetinelim.

İlk tür, topluluk hayatıyla tek başına hayatı birleştiren kurumlardır. Örneğin Chartreuse Tarikatı manastırları aynı başarıyı sürdürüyorlardı: XIV. yüzyılda Hıristiyan dünyası genelinde 110 yeni ocak, XV. yüzyılda da 45 yeni ocak eklendi; 1510 yılının resmi kataloğunda 191 faal Chartreuse Manastırı yer alıyordu; bunlardan 7'si rahibe manastırlarıydı. Kurucusu Aziz Bruno'nun öğretisine uygun olarak, Chartreuse Manastırı'nda hayat geleneksel olarak, temelde inziva ve koroda, rahipler meclisinde, yemekhanede ve dinlenmede belirli ölçüde ortaklaşalık üzerine kuruludur. Toplu ayinler kiliseye her gün gidilmesini zorunlu kılsa da, yemekhane sadece pazar günleri, meclisin toplandığı bayram günleri, Noel, Paskalya ve Pentekostes haftaları boyunca, cenaze günleri ve yeni bir manastır başkanı göreve başladığında kullanılırdı. Geri kalan zamanlarda tarikat üyeleri dışarıdan getirilen, bir gişeden, görülmeden verilen sade yemeği tek başlarına yerlerdi. Dolayısıyla kişisel bir evde sürdürülen hücre hayatı önem-

liydi. Tarikat tüzükleri uyarınca üyeler "düzenli ve ortak tarikat kurallarının belirlediği koşullar dışında hücrelerinden çıkmak için kendilerine ihtiyaç yaratmamaya özenle gayret etmeli, hücrelerini selametleri ve hayatları için, tıpkı balık için su ve koyun için ağıl kadar gerekli görmelidirler. Hücrelerinde ne kadar uzun kalırlarsa, düzenli ve yararlı biçimde okuyarak, yazarak, ilahilerle, dualarla, tefekkürle ve çalışarak vakitlerini doldurma koşuluyla, o kadar sevecekler, aksine sık sık ve gereksiz yere dışarı çıktıkları takdirde, hücrelerine tahammül etmeleri kısa sürede imkânsız hale gelecektir." Burgonya Dükü Cesur Philippe, 1398 yılında Champmol'deki Chartreuse Manastırı'na, hücrelere dağıtılmak üzere, on küçük *İncil* hediye etti: "Böylece keşişler herhangi bir rahatsızlıktan ötürü kiliseden ayrılmak zorunda kaldıklarında ayinlerini hücrelerinde tamamlayabilirler ve *İncil*'i incelemek istediklerinde hücrelerinden çıkıp kiliseye gitmek zorunda kalmaz, birbirleriyle konuşma fırsatı bulmazlar."

Chartreuse manastırlarının sadece planı bile, münzevi hayatının hâkimiyetini kanıtlamaya yeter: keşişlerin evlerinin çepeçevre dizili olduğu dev arkatlı avluya oranla, dini veya dindışı işlere ayrılmış diğer binalar son derece silik kalır. Bir veya iki katlı ve hepsi birbirinin aynı olan evler ise, rahat denebilecek bir yaşama ortamı sunar. Çilecilik, konutun Ortaçağ ortalamasının çok üzerinde olan niteliği temeline değil, özgür iradeyle kabul edilen kapanma ve inzivanın katılığı temeline dayanır.

XIII. yüzyılda ortaya çıkan ve bundan sonraki iki yüzyıl boyunca yayılan, Flandre, Ren Bölgesi ve Kuzey Fransa'daki manastır dışı rahibelerin barındığı *béguinage*'lar ise farklı türde kuruluşlardır; topluluk yaşantısı elbette belli bir ölçüde mevcuttur, ama münzevilik, yerini olağan bir modele göre tasarlanmış kişisel yaşantıya bırakmıştır. 1266 yılında IX. Louis tarafından Paris'te kurulan *béguinage*'ı ele alalım. Seine'in sağ yakasında, Barbel Kapısı yakınında, Philippe August surlarının dışında yer alan bu "duvarla çevrili evler topluluğu" oldukça geniş bir alana yayılmıştı ve ilke olarak günbatımından itibaren dışarıya tamamen kapalıydı. Aziz kralın rahibi Geoffroi de Beaulieu, belki iyimser bir yorumla, burada dört yüz "namuslu kadın" veya "yoksul rahibe" yaşadığını belirtir; bazıları soylu olan bu kadınlar çeşitli hayır derneklerinden yardım görürler, ama aynı zamanda hem *béguinage* içinde, hem de dışında yaptıkları işlerle hayatlarını kazanırlardı. Kralın rahibi tarafından göreve atanan başrahibe, Paris Dominiken Başrahibinin kontrolünde rahibelerin davranışlarını, giyimlerini, gidiş gelişlerini denetler ve içeri-

Villeneuve-lès-Avignon'da Chartreuse Tarikatı manastırının hücreleri, XIV. yüzyıl.

ye, dışarıdan herhangi birinin, herhangi bir amaçla, herhangi bir anda girmesini engellerdi; yardımcıları başrahibe yardımcısı, kapı görevlisi ve ihtiyarlar meclisiydi. *Béguinage*'a katılanlar rahibelik yemini etmez, bekâreti kabul ederler, ama istedikleri zaman vazgeçip dünyevi hayata dönebilirlerdi; normal koşullarda yemeklerini *béguinage*'da yer ve dışarıda yatmazlardı. Semt sakinlerine de açık olan şapelde belirli ayinlere katılmaları gerekirdi. Bazıları, "manastır üyesi" olanlar, ortak yatakhanede yatar, yemekhanede yemek yer, diğerleri ise bir "oda başkanı"nın yönetiminde, manastır yapısı dışındaki ayrı evlerde yaşarlardı. Sonuçta, ilke olarak sadece kadınlara mahsus bir alanda, oldukça gevşek bir disiplin hâkimdi; *béguinage*'da yaşayanlar, ister genç olsunlar, ister yaşlı, ister gerçekten dindar, ister sık sık suçlandıkları gibi riyakâr, kendilerine koruyucu bir kurumun güven veren çatısı altında oldukça geniş kişisel inisiyatif sunulurdu.

Hem siyah, hem beyaz cüppeli keşişler, çoğunlukla XI. ve XII. yüzyıllarda özenle oluşturulmuş olan hayat tarzına bağlı kalmayı kabul ederlerdi. Cistercium ve Benedikten manastırlarında

mekânın örgütlenişinde değişiklik yapmak için ilke olarak bir neden yoktu. Reform hareketiyle faaliyetleri aniden kesintiye uğrayan İngiliz manastırlarının (Rievaulx, Fountains, Tintern vb) kalıntıları incelendiğinde, gerçekten de değişiklik olmadığı görülür. Bununla birlikte, savunma gereklilikleri, bazen gelirlerdeki ve mevcuttaki süratli düşüş, mecburen önemli değişimleri de beraberinde getirdi. Birçok manastırda "başkeşiş, konukları ağırlamakla görevli keşiş, revir sorumlusu ve kiler sorumlusu atandığında, geriye başka keşiş kalmıyordu. Tek başına kalan kurmay heyetinin, manastır hayatının temeli olan kapanma, sessizlik ve içe dalış kurallarına uymaları imkânsız hale geliyordu. Manastırların mali durumu, üyelerinin en basit ihtiyaçlarını dahi karşılamaya yetmediğinden, kişisel yoksulluk kuralının ihlaline mecburen göz yumuluyordu. Erkek manastırlarında, ücret karşılığı dışarıda yaşama, bölge rahipliği, hatta toprak bağışı için başvurma izni veriliyordu" (Francis Rapp). Alsace örneğine dayanan bu gözlemler, birçok başka bölge için de aynen geçerlidir. Önemli sonuçlar doğuran bir uygulamayla, yan yana dizili basit ot minderler dışında tamamen boş, her gece başrahibin emriyle ya da denetiminde mutlaka kilitlenen bir oda olması gereken yatakhane, bazı yerlerde bölmeler veya perdelerle ayrı hücrelere bölündü, bazı yerlerde ise tamamen terk edilip rahiplerin tek başlarına veya ikili, üçlü ya da dörtlü gruplar halinde yattıkları odalara geçildi.

Cluny Tarikatı ziyaret tutanakları bu konuda şikâyet ve emirlerle doludur. XVI. yüzyıl başında Marsilya'daki Saint-Victor Manastırı'nda ağırlanan Beatis şu saptamayı yapar: "Bu manastırda Aziz Benedictus Tarikatı'na bağlı yaklaşık elli keşiş yaşıyor; ayrı yemek yiyip ayrı yatıyorlar."

Littlemore (Oxfordshire) Benedikten rahibeleri manastırının yatakhanesi, ayrı odalara bölünmenin izlerini taşır; başrahibenin odası ayrıdır ama aynı kattadır.

Yine İngiltere'de, camekânla kapatılmış girintilerde lambri kaplı hoş, küçük "çalışma odaları" oluşturulmuş arkatlı avlular; yaşlı veya hasta keşişler için şahsi odaları bulunan revirler; yalnız başkeşişe değil, manastırdaki yüksek görevli rahiplere de tahsis edilen daireler; üniversite diploması olan veya almaya çalışan rahipler için ayrı odalar mevcuttur.

Dolayısıyla, XV. yüzyılda bir İngiliz manastırına yapılan teftişin ardından verilen emirde gereksiz bir nokta yoktur: "Tek bir mekânda yenilip içilecek, tek bir mekânda uyunacak, tek bir mekânda Tanrı'ya dua ve hizmet edilecek [...], bütün özel hücrelerden, odalardan ve kişisel konutlardan vazgeçilecek."

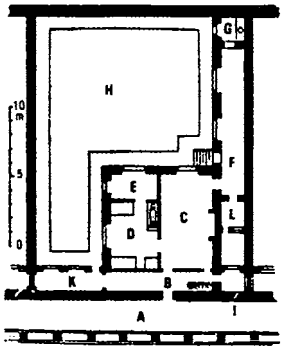

Viollet-le-Duc'e göre tipik bir Chartreuse evi planı.
A: arkatlı avlu galerisi
B: ilk koridor
C: ısıtılan birinci salon
D: yatak ve üç mobilya içeren hücre
E: dua bölmesi
F: üstü kapalı gezinti yeri ve sonunda tuvalet (G)
H: küçük bahçe
I: besinlerin konduğu kule
K: başrahibin bahçenin içini görmesine ve keşişlere odun ve diğer ihtiyaç maddelerinin ulaştırılmasına imkân sağlayan küçük portik
L: bu maddelerin konduğu yer

Ortaklaşa hayatın en yerleşik tüzüklerine açıkça aykırı uygulamaların hemen her yere yayılmasıyla ilgili olarak, ahlaki ve ruhi yozlaşmadan, gerçek bir dini eğilimden yoksun, rahatlarına aşırı düşkün, çeşitli gerekçelerle kuralları saptırmaya fazlasıyla hazır rahiplerden söz etmek doğal bir yaklaşımdır. Bununla birlikte, üç gözlemde bulunmak mümkündür:

a) Topluluk hayatının kısıtlamalarından sıyrılma eğiliminin ortaya çıkması için Ortaçağ sonundaki "buhran"ı beklemek gerekmedi. Tarikatlar tarihinde "gerileme" hemen her zaman erken başladı ve ilk şevkin sönmesi bazen öncüler hâlâ hayattayken yaşandı.

b) Her türlü genelleme yanlış olur; resmi uygulamalara sadık kalmayı sürdüren manastırlar da vardı kesinlikle. Örneğin Christine de Pisan'ın tanıklığı, Poissy Dominiken rahibeleri manastırının bunlardan biri olduğunu gösterir. Kabul salonu, dışarıyla içerinin zorunlu buluşma noktasıdır ve yatakhane, ünlü edebiyatçıya ve maiyetindekilere (erkekler, tanımı gereği özel olan bu mekâna alınmamışlardır) gösterildiği şekliyle, kurallara herhangi bir aykırılık içermemektedir.

c) Hepsinden önemlisi, belki de ruhaniyetin genel evrimi, birçok keşişe zihinsel çalışmalarını sürdürebilecekleri, tek başlarına dua edebilecekleri ve uyuyabilecekleri kişisel odalar verilmesini desteklemiş, bir ölçüde meşrulaştırmıştı. Bazı dilenci tarikatlarda kabul edilen uygulamaların etkisi de düşünülebilir. Dominiken Tarikatı bunlardan biriydi. Gerçekten de Aziz Domingo, Toulouse'a yerleşir yerleşmez, arkatlı avlunun üst katında, frerler için gereğince çalışabilecekleri ve uyuyabilecekleri hücreler yaptırdı. Şüphesiz bunlar çok küçük mekânlardı; yatağın boyunu pek az geçen uzunlukta ve tam 1,5 m genişliğindeydiler. Ama hiç değilse her frer tek başınaydı. Daha sonra hücrelerin boyutları, sırf bir çalışma masası konabilecek kadar büyütüldü; Milano'daki San Eustorge Manastırı'nda XIII. yüzyılın sonunda ahşap bölmelerin yerini ince taş duvarlar aldı; ancak düzenleme, yatakhanenin ortasındaki koridordan geçen görevlinin, sadece göz atarak, rahatlıkla masalarında çalışan ve yataklarına uzanmış frerleri görüp denetleyebileceği şekilde yapılmak zorundaydı. Tamamen kapalı, gerçek bir odada yaşama hakkına sadece yetkili hocalar sahipti ve zaten bu odalar da çoğunlukla manastırın başka bir bölümünde yer alırdı.

Ortaçağ'ın sonunda ortak yatakhaneden vazgeçmek, en azından dini vakıflarda ve hayır kurumlarında oldukça yaygındı. Ewelme Hastanesi'nin kurucusu William de La Pole, görevlilerin

XIV. yüzyılda Paris Ave-Maria veya Hubant okulunda hayat. Öğrencilerin ibadetini, yararlı etkinliklerini, oyunlarını ve çalışmalarını gösteren bir dizinin parçası olan bu minyatürde, üç yatağı paylaşan altı öğrenci akşam duası için ellerini kavuşturmuştur. Sembolik olarak ellerinde tuttukları rulolarda her akşam uyumadan önce okumaları gereken duaların ilk kelimeleri yazılıdır. (Paris, Ulusal Arşiv, AE II 408.)

"kendilerine ait bir mekânları [...]; her birinin kendi başına yiyip içebileceği, dinlenebileceği, şöminesi ve bu tür diğer donanımları olan küçük birer evi, odası veya hücresi" olmasını öngörmüştü.

Paris'te Dainville Koleji'nde 1380 yılında iki öğrenciye bir oda tahsis edilir, ama öğrencilerin, öğretmenin denetimi altında olmaları sağlanır: "Öğrenciler gece gündüz, yatıncaya kadar odalarının kapısını açık tutacaklardır ki öğretmen istediği zaman odalarına girebilsin, öğrenciler de çalışma hevesi duysun ve tembellikten, kötü alışkanlıklardan kaçınsınlar. Öğretmen gerekli buluyorsa, her odanın anahtarı kendisine verilecektir."

1443'te King's College (Cambridge) tüzüğü, iki veya üç öğrenciye bir oda verilmesini ve odada öğrenci sayısı kadar yatak ve bir çalışma köşesi bulunmasını öngörür. Şüphesiz bu, fazlasıyla masraflı veya aşırı serbest sayılan bir kişisel oda uygulaması değildir, ama ortak yatakhane ve aşırı kalabalık çalışma salonu düzeninden de çok farklıdır; "olgunluk, ölçülülük ve bilgi" açısından en üstün öğrenciye oda arkadaşı veya arkadaşları üzerinde bir otorite verildiği de göz önünde bulundurulursa, bu orta yol daha iyi anlaşılır.

Chaucer'ın *Değirmencinin Masalı* adlı öyküsünün başkişisi yoksul öğrenci Nicolas'ın, Oxford'da bir dülgerin evinde kalırken kendine ait odasında, "yalnız, tek başına" olmaktan mutluluk duyması anlamlıdır.

XVI. yüzyılın ortasında Kölnlü hukukçu Hermann von Weinsberg, babasının yirmi yıl önce büyük aile evinin en tepesinde bir odayı kendisine verişini duygulanarak hatırlar:

"1529'da babam evi yaptırırken, büyük odanın yanında, üst

üste iki küçük oda yapıldı. Ben üstteki odayı seçtim, babam odaya pencere ve kilitlenebilen bir kapı yaptırdı. Bu küçük odaya bir küçük masa, bir iskemle koyup duvara bir resim astım ve çalışma odam haline getirdim; bütün kitaplarımı, çekmecelerimi, kâğıtlarımı, yazı takımlarımı oraya taşıdım; kendime ayrıca bir altar da yaptım ve bana verilen çeşitli nesneleri üzerine yerleştirdim. Sürekli yanımda olan kuzenim ve okul arkadaşım Christian Hersbach dışında kimse içeri girmesin diye odayı kilitlerdim. Okuldan eve döndüğümde vaktimin çoğunu çalışma odamda geçirir, okur, yazar ve resim çalışırdım; resmi kuvvetli olan kuzenim bana bu konuda çok yardımcı oldu. Odaya bu şekilde yerleşmem babamın çok hoşuna gitti ve odayı düzenlememe yardım etti; böylece sokaklarda sürtmekten kurtulmuştum. Ben Emmerich'e gittikten sonra bile babam o odayı hep bana ayırdı; döndüğümde her şeyi yerli yerinde bulurdum."

Yatak

Somut kavramı gelişmiş, öte yandan, her nesnenin değerli olduğu yoksul bir dünyada yaşadığının bilincinde olan Ortaçağ insanı, ev gereçlerine hayrandı. Birçok *yazar*, ev eşyalarına Latinceden çok konuşma dilinde, düzyazıdan çok şiirle övgüler düzmüştür. Bir konutun iyi inşa edilmiş olması yeterli değildi, iyi "donatılmış" olması da gerekirdi. Sayılan eşyalar arasında en sık ve ilk sırada karşımıza çıkan yataktır.

Guillaume Coquillart'a göre yoksulların bile asgari ihtiyaçları arasında yatak mevcuttur: "Yoksul ve sefil bir adam: / Sadece bir yatak, bir masa, / Bir bank, bir çanak, bir tuzluk, / Beş altı bardak / Bir tencere veya tava sahibi."

Paris Ev Yönetimi'ndeki "yoksul kızcağız"ın da durumu aynıdır. Fransızca-İngilizce lisan kılavuzlarının kaleme alınışında benzer bir yaklaşım görülür:

Yatağınız olmalı:
kuştüyü yatak;
yoksulların yatması için,
kıtık yatak;
yatağı örtmek için,
serj, çuha
renkli yorgan;
ayrıca örtü;
güzel banklar;
yatağın altında bir kerevet,
içinde saman.

Eustache Deschamps, "yeni evliler için" yazdığı balada yatak ve aksesuarlarıyla başlar: "Kuracağınız ev için / Yeni evliler / Yastık, minder, yatak ve şilte gerekir."

Jean Juvénal des Ursins, 1453'te yaptığı bir konuşmada kraliyet vergilerinin ağır yükünü kanıtlamak için şu örneği verir: "Yoksul bir adam karısı ve çocuklarıyla tek bir yatağı paylaşıyorsa, onu elinden alırlar; bu haksızlıktır, *si non sic volo sic jubeo, sic pro racione voluntas.*"

Gilles Corrozet, 1539 tarihli Evin Armaları'nda, yatak odasının, iskemlenin, bankın, masanın, dolabın, sandığın ve taburenin yanı sıra, yatağı da şevkle över. Neredeyse efsanevi bir değer yüklediği yatak, "narin ve yumuşak" olmakla, "yatak odalarını süslemek"le kalmaz; her türlü erotizmden arınmıştır, kutsal evlilik bağının iffetli "şeref yatağı"dır.

Yatak, vasiyetnameyle sadık bir hizmetkâra, muhtaç bir akrabaya, bir hastaneye bırakılan tek mobilyadır.

XV. yüzyıl sonunda Quercy'de karı-kocanın yatağı, kızların çeyizinin vazgeçilmez bir parçasıdır ve 8-10 altın değerindedir.

Beatis gibi yabancı seyyahlar, hanlardaki Fransız yataklarını takdir etmekle birlikte (her türlü böcekten arınmış, mucizevi) Alman yataklarını ve hatta Flaman yataklarını daha üstün bulurlar. Edebi metinlerde XIII. yüzyıldan itibaren Fransız tarzı, kuştüyünden rahat yataklardan övgüyle söz edilir.

Tıpkı giysiler gibi, elden düşme yataklar da pazarda satılırdı. Zaten ikinci el yatak satıcılığı mesleği çoğunlukla eski giysi satıcılığıyla bir tutulurdu.

Başvurulan metinlerden bazılarından da anlaşıldığı gibi, birçok sanat eserinde de karşımıza çıkan "komple yatak" üç unsurdan oluşur: ahşap kerevet; şilte; yatağın üstüne ve etrafına yerleştirilen, uyuyan kişiye, istediği takdirde bakışlardan, ışıktan ve hava cereyanından korunma imkânı sağlayan kumaşlar.

Çoğunlukla meşeden, bazen köknardan yapılan kerevet, genellikle kalaslardan yapılırdı. Bu "kenarlı" kerevetlerden başka, Paris Hastanesi, Poissy Dominiken Manastırı ve Kral René döneminde Angers Şatosu'nda olduğu gibi, "ipli" kerevetler de vardı. Halatçılar veya hasırcılar tarafından takılan, belirli aralıklarla tekrar gerilen, çapraz da olabilen bu ipler, günümüzün kayışlı karyolalarıyla aşağı yukarı aynı işlevi görüyordu. Bu arada, hem kenarlı, hem ipli yataklar da mevcuttu.

Kerevetler, gerektiğinde çıkarılmak üzere altına şilte yerleştirilebilecek kadar yerden yüksek yapılırdı. Örneğin Jacques Coeur'ün ortağı olan Hugues Aubert'in Rouen'daki evinin en-

XIV. yüzyılda yatağın düzeltilişi. Bu minyatür Guillaume de Digulleville'in *İnsan Hayatının Hac Yolculuğu* adlı eserinin şu mısralarının ilüstrasyonudur: *"Elinde değnekle yatağı / Düzeltip çarşafları seren / Ve kapitone elbiseli yardımcısı / Şu şarkıyı söylüyorlardı..."* (Paris, Sainte-Geneviève Kütüphanesi, e.y. 1130.)

Saint-Dié *Dua Kitabı*, XV. yüzyıl sonu. İsa'nın doğumu. Sayvanlı büyük yatak, gündelik izlenimi uyandıran örtüler ve giysiler. Gerdel, kova, beşik, tabure: basit ama bakımlı eşyalar. (Saint-Dié Kütüphanesi, e.y. 74.)

vanterinde (1453) "karyolanın altında bulunan küçük bir yatak" ifadesi bulunur. Hareket ettirmeyi kolaylaştırmak için yatakların altına tekerlek takıldığı da olurdu.

Demonte edilebilen, hatta katlanabilen, böylece örneğin savaşta, kamp kurulduğunda kullanılabilen kerevetler de vardı.

Hepsi olmamakla birlikte bazı kerevetler, direklerle, sütunlarla, dikmelerle, kısacası, madeni çubuklarla tamamlanan ve Ortaçağ'ın önemli yeniliklerinden (XIII. yüzyıl) sayvanı taşımaya yarayan ahşap bir iskeleyle donatılırdı; üzeri sayvanlı tahtlar da yatak sayvanının uzantısıdır.

Kerevetler bazen çok yüksek olduğundan, yatağa tırmanabilmek için ahşap, bazen kumaş kaplı bir basamak kullanılırdı. Kral René'nin kır malikânesi Ménitré'nin bir envanterinde, kralın odasında "basamak olarak kullanılan, her biri ikişer kilitle kapanan iki uzun ahşap sandık ve yatakla duvar arasında, yerde bir basamak" bulunduğu belirtilir.

Kerevetin içine veya üzerine saman doldurulurdu. Bu ot minderin üzerine (her zaman olmasa da) asıl şilte konurdu. Şilteler Caen, Lunel veya Brötanya yapımı çadır bezinden, dimiden, çuhadan, hatta ipekli kumaştan, bazen astarlanarak yapılır;

içine saman kırpıntısı, yulaf kavuzu, yün kırpıntısı veya daha makbul olan kuştüyü ya da en makbul olan kaz tüyü doldurulurdu. Daha yaygın olan yün şiltelerin yanı sıra, bilhassa Güney Fransa'da pamuklu şilteler kullanılırdı.

Bir yatakta ayrıca bir veya birkaç minder; çoğunlukla kaz tüyünden bir veya birkaç yastık; kalitesi değişebilen (keten, kenevir, üstüpü, kaba bez) bir çift çarşaf; değerli ya da adi kürk astarlı da olabilen bir çarşaf örtüsü; bir de yorgan bulunurdu.

Yatağın etrafına ve üzerine gerilen kumaşlar ise, "çadır", "çardak", "ağ", "sayvan" veya "yarım sayvan" biçimindeydi. XIV. yüzyıldan çok XV. yüzyılda birçok yatağın sayvanı, arkalığı, ayrıca demir çubuklara asılı üç perdesi bulunurdu. Kullanılan kumaşlar, bez, serj, çuha, ipekli, goblen, kürk astarlı bezdi.

Yatak türleri başlı başına bir hiyerarşi oluştururdu. Her şeyden önce yatağın boyutları dikkate alınırdı; tek enli, bir buçuk enli, iki enli, hatta üç enli yataklar vardı; kullanılan örtü ve çarşaflar genellikle yatağın genişliğinden yarım en *fazla* olurdu. İkinci ölçüt, şiltenin niteliği, çarşaf ve örtülerin sayısı ve niteliği, minder dışında yastık olup olmadığıydı. Üçüncü ölçüt ise kerevetti; kereveti olmayan yataklar vardı; bazı kerevetler basit birer kasaydı, bazılarıysa aksine, özenle işlenmiş birer mobilya. Son olarak da, bazı yataklar sayvanlı ve perdeli, bazıları ise hesap, envanter ve minyatürlerden anlaşıldığına göre, hem sayvansız hem perdesiz olurdu. Dolayısıyla yataklara biçilen değer çok değişkendi. XV. yüzyıl sonunda Paris'te 3 gümüşlük bir yatak en sıradan yataklardan sayılırdı.

Yoksulluk ve kefaret anlayışına bağlı kalan manastırlardaki çileciliğe uygun yatakları bu hiyerarşinin dışında tutmak gerekir. Bunlar basit birer kerevetle sert birer ot minder veya rahatsız yün kırpıntılı şilteden oluşur, perde ve çarşaf kullanılmazdı. 1517'de Grande Chartreuse Manastırı'nda kalan Beatis, efendisi Aragon Kardinali'yle birlikte "çarşafsız küçük saman yataklarda, örtü niyetine kaba koyun postuyla" yattıklarından yakınır. IX. Louis haçlı seferinden döndüğünde, nefsini köreltmek için kuştüyü yataktan vazgeçip tahta üzerinde ince pamuk şiltede yatmakla yetinmişti.

Manastırlardaki yataklar sadeliklerini korudukları halde güzel olabilirlerdi. Poissy Manastırı yatakhanesi buna bir örnektir. Christine de Pisan, rahibelerin tamamen giyinik olarak, kıtık dolu şiltelerin üzerinde çarşafsız yattıklarını belirtir; bununla birlikte yatakları zarif, goblenlerle kaplıdır.

XIV. yüzyıl ortasında Paris piskoposluk bölgesindeki cü-

zam ve kent hastanelerinde hasta yataklarının kereveti ve perdesi yoktu; bir şilte, bir yastık, bir çift çarşaf ve bir örtüden ibarettiler. Bazı hastanelerde daha cömert ya da adil davranılır ve yazın iki, kışın üç örtü verilirdi.

Lyonnais bölgesindeki Cosne madeninde Jacques Coeur hesabına çalışan madenciler, 1453'teki davada çıkarılan envantere göre, iki tür yataktan birinde yatardı; birincisi bir şilte, bir kuştüyü minder, iki çarşaf ve iki örtüden, ikincisi ise saman kırpıntısıyla doldurulmuş bir şilteyle tek bir örtüden oluşurdu. İlk tür yataklara biçilen değer bir, bir buçuk veya iki gümüş, ikincilere biçilen değer ise azami yarım gümüştü, her iki tür yatakta da kerevet ve perde yoktu.

Jean Bourdichon'un ünlü bir minyatürü, bir dilenciyi –yoksulluk simgesi– yatağında gösterir: lime lime olmuş bir çift çarşaf, parmaklıklı bir karyola üzerinde bir ot minder, yırtık pırtık bir örtüden dışarı fırlamış, biri sargılı, öteki delik çoraplı iki bacak...

XV. yüzyıl sonunda, Senlis Piskoposu'nun aşçısı hiç şüphesiz daha şanslıydı: çadır bezinden şilte, kuştüyü minder, bir çift çarşaf, yorgan ve gri yün örtü (tamamına biçilen değer: 2 gümüş).

Normandiya'nın Conches kentinde 1403 yılında idam edilen Colin Doulle, ardında "kıtık şilte ve minder, kaba bezden eski bir örtü ve üstüpüden iki çift çarşaftan oluşan bir yatak" bırakır. Yatak açık artırmayla 2 gümüşe satılır.

Kralın berberlerinden birinin dul karısı olan Parisli burjuva Perrette La Havée 1460 dolaylarında senyör yataklarına imrenilerek yapılmış çok daha gösterişli bir yatağa sahipti. Çarşafları ketenden, yastığı kuştüyünden, şilte ve minderi Flandre bezindendi ve 1,80x2,10 m boyutlarındaki bu dev yatak, çadır bezinden bir sayvan, arkalık ve iki perdeyle çevriliydi. Tamamının değeri 8 gümüştü.

Bundan da şatafatlı bir örnek, Thouars Şatosu'nun "uzun oda"sıydı; Thouars Vikontu Louis d'Amboise 1470'te öldüğünde çıkarılan envanterde söz konusu odada basamaklı büyük bir kerevet, şilte, minder, beyaz çarşaf, yorgan, örtü ve "süslemeler", ayrıca manzara resimli goblenden bir sayvan, bir arkalık ve mavi bezden üç perde bulunduğu belirtilir. Yanda yine sayvanlı, aynı kumaşlarla yapılmış ve süslenmiş bir küçük yatak vardır. Ayrıca büyük yatağın altında bir "sürme" yatak daha bulunur. Duvarlara asılı beş duvar halısı da iki yatağın goblenleriyle uyumlu bir bütün oluşturur.

Cicero'nun *Yaşlılık*'ının Fransızca çevirisi, XV. yüzyıl elyazması. Bu seçkin XV. yüzyıl sonu çalışma odasında iki ihtiyar felsefe tartışmaktadır: Sağda, profesör kürsüsünde, elinin altında başvuru kitaplarıyla Cato, solda Atticus. Şöminede yanan ateş odayı ısıtır. Arka planda, solda, kapı bir yatak bulunan başka bir odaya açılır. (Chantilly, Condé Müzesi.)

Christine de Pisan, Isabeau de Bavière'e elyazması şiirlerini sunar. Nedimeleriyle çevrili olan Fransa kraliçesi Christine'i yatak odasında ağırlar. Isabeau'nun armalarıyla (sağda Fransa zambakları, solda Bavyera baklavaları) süslü görkemli duvar kaplamaları. Büyük yatağın haricinde, köpeğin uzanmış olduğu bir sedir. Rahat koltuk ve minderler. Yerde bir halı. Panjurlar, vitraylar, parmaklıklı pencere. Lambri tavan. (Londra, British Library, e.y. Harley 4431.)

Hainaut Vakayinamesi elyazması minyatüründe rahibe yatakhanesi, XV. yüzyıl. Tahta bölmelerle küçük alkovlara bölünmüş bakımlı bir mekân. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 20128.)

Ortaçağ'ın ikinci yarısında (ilk örneklerine XIII. yüzyılda rastlanan) birbiriyle uyumlu sayvan, perde, arkalık, örtü ve duvar halısı takımları mevcuttu. Bu şekilde döşenen "yatak odası" fazla zorlanmadan sökülüp sandıklara yerleştirilerek dolaplara kaldırılabilir, eskidiğinde veya modası geçtiğinde tavanarasında yerini alırdı. Bu taşınır dekor, dönemin soyluları için sürekli yer değiştirmeyi gerektiren hayat tarzına son derece uygundu.

XIV. ve XV. yüzyıllarda görülmemiş bir lüks içeren yatak odaları yapıldı. Belgelerin sunduğu sayısız örnekten, en şatafatlıları arasında sayılmayan bir tanesiyle yetinelim; Burgonyalı Catherine 1393'te evlenerek Habsburg Hanedanı'na katıldığında yanında yatak odasını da götürmüştü: "Mavi satenden, Avusturya armalarıyla işli yatak odası takımı, sayvan, arkalık,

sayvan perdeleri, aynı kumaştan armalı on minder, dikey tezgâhta dokunmuş goblenden yatak örtüsü, dört duvar halısı, bir yatak örtüsü, bir bank kılıfı, dört armalı yün minder ve yatağın etrafına yerleştirilmek üzere üç küçük halıyla kürklü mavi yatak örtüsü."

Elbette böylesine eksiksiz ve görkemli yatak odaları istisnaiydi. Ama bunlar da birer model, birer örnekti. Klasik yayılma sürecinin sonunda, burjuva evlerinde bile tartışılmaz bir dekor kaygısı görülmeye başlandı; başlıca süslemeler, duvar halıları, (duvarlara asılan, mobilyaların üzerine, hatta yere serilen) tüylü halılar, bez ve serjler, yatağın etrafında, pencerelerde perdeler, minderler ve bank kılıflarıydı. Notre-Dame rahibi Pierre Cardonnel 1438'de Paris'te öldüğünde yatak odasının dekoru şöyleydi: Odadaki iki yatağın üstünde beyaz kapitone örtüler bulunur; merhumun yatağının ayrıca beyaz bezden sayvanı, arkalığı ve üç perdesi vardır. Duvarda üç kırmızı serj asılıdır, birinin ortasına beyaz bir geyik ve serpiştirilmiş beyaz güller işlenmiştir. Bu kırmızı-beyaz dekor, uyumlu bir bütün teşkil eder.

Her şeye rağmen, yatakların büyük çoğunluğunda basit perdeler, hatta kerevet bile yoktu; ot minderler doğrudan yere veya kalasların üstüne konurdu; yamalı örtüler lime lime oluncaya kadar kullanılır ve yeterince ısıtamayacak kadar ince veya az sayıda olurdu.

Bir evdeki yatak sayısı, doğal olarak evin boyutlarına, evde yaşayanların imkânlarına ve mevkiine bağlıydı. Bir konutta tek bir yatak olabileceği gibi, onlarca yatak da olabilirdi. Jacques Coeur'ün Cosne'daki maden işletmesinin çeşitli binalarında elliden fazla yatak bulunuyordu; ne yazık ki bu yatakları işgal eden işçilerin mevcudu hakkında bilgimiz yoktur. XV. yüzyılın sonunda Madic Şatosu'nda 31 büyük, 35 küçük yatak vardı. Jacques Coeur'ün vekilharcı, savcı Dauvet tarafından sorgulandığında, Bourges'daki "büyük evde, bazıları büyük ve güzel olmak üzere yaklaşık on beş-on altı yatak" bulunduğunu belirtmişti. Fransa Başveznedarı Pierre Legendre 1525'te öldüğünde çıkarılan envanterde, Paris'te Bourdonnais Sokağı'ndaki konağında, ortalama her odada ikişer tane olmak üzere yirmi kadar yatak bulunduğu yazılıdır. Kır evlerinden Alincourt'daki malikânesinde otuz, Garennes'deki malikânesinde de yirmiye yakın yatak vardı. Yani Pierre Legendre'ın üç esas konutunda (başka konutları da olmakla birlikte neredeyse boştular) yetmiş dolayında yatak, ayrıca şilteleri olmadığı için kullanılmayan ahşap karyolalar vardı. 1542 yılında Thouars Şatosu'nun kırk odasın-

Tristan'ın Romansı, XV. yüzyıl sonu. Ölüm döşeğindeki zenginin yatağı. Gösterişli, birörnek yatak örtüsü ve sayvan. Yatağın başucunda, sağda, güzel bir kürsü örneği. (Chantilly, Condé Müzesi, e.y. 404.)

Jean Bourdichon'a göre yoksul yatağı, XV. yüzyıl sonu. Lime lime bir duvar kaplaması. Tavan ve duvarlarda delikler. Tevekkül ve inanç.

da da buna yakın sayıda yatak ve dadıların odasında iki beşik ve çok sayıda portatif yatak bulunuyordu.

Genelde bütün odalarda yatılmazdı. Ayrıca mahzenler, kilerler, ambarlar, galeriler ve tavan araları da vardı. İstisnai durumlar dışında mutfakta, kilerde, tezgâhta, çalışma odasında ve bilhassa salonda yatak bulunmazdı. Yatak, yatak odalarında ve eklentilerinde (alkovlar, inziva odaları), ayrıca, kimi hizmet bölümlerinde, belki atların çalınmasını önlemek için bilhassa ahırlarda bulunurdu.

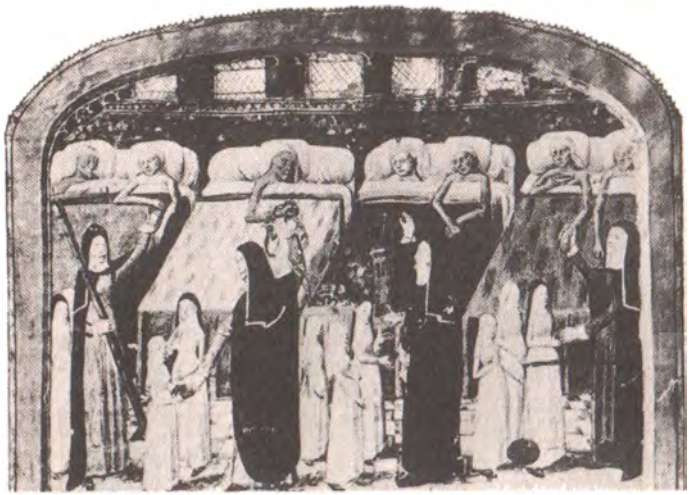

Üstat Jean Henri'nin Kent Hastahanesindeki Çalışma Hayatı'nın elyazmasını süsleyen minyatür, XV. yüzyıl. Paris Kent Hastanesinde hasta yatakları. (Paris, Sosyal Yardım Arşivi.)

Ortaçağ'da bir tek yatakta yalnızca karı-kocanın değil, çeşitli yaşlardaki çocuklarının, çok sayıda kız ve erkek kardeşin, çok sayıda arkadaşın, aynı efendinin yanında çalışan hizmetkârların, aynı odayı paylaşmak durumunda kalan yabancıların bir arada yattığı genel bir kanıdır. Bu kanı yanlış değildir; hem yazılı belgeler hem de resimler, savaşçıların, öğrencilerin, hastaların ve yoksulların tek yatağı birçok kişi arasında paylaştığını gösterir. Büyük aile yatağı da bir efsane değildir (Jeanne de France'ın dua kitabı minyatürü). Buna rağmen, rahatlık, sağlık ve bilhassa ahlak kaygısıyla bu tür sıkışıklıklardan kaçınma eğilimi de mevcuttu. Jean Gerson, sefahat aleyhtarı kitabında, "Tanrı'dan dilerim ki, Fransız çocukları Flandre âdetlerine göre kız ve erkek kardeşler bir arada olarak değil, tek başlarına küçük yataklarda yatsınlar" der. Kişisel yatak kuralı manastırların çoğunda ve bazı okullarda geçerliydi. Hastanelerde de böyle bir kaygı güdülürdü; örneğin Paris Kent Hastanesindeki rahibeler, "küçük çocukları, hem kızları hem de oğlanları tehlikeli biçimde aynı yatakta, başka hastaların bulaşıcı hastalıktan öldüğü yataklarda yatırmak" zorunda olduklarından yakınıyor, "bu çocuklara kişisel yataklar tahsis edilmeyip altı, sekiz, dokuz, on, on iki çocuğun aynı yatağın baş ve ayak uçlarına sıkıştığını" belirtiyorlardı.

Aynı hastanede "ağır hastaların mümkün olduğunca tek başlarına" yatırılmaları öngörülmüştü.

Yani birçok kişinin bir arada yatması çoğunlukla kıtlığın bir sonucu olarak görülüyordu. İmkânı olanlar yataklarında tek başlarına veya seçtikleri kişiyle yatma eğilimindeydiler.

Buna karşılık, geceleri oda hizmetkârlarından, mabeyincilerinden, odabaşlarından, oda hizmetçilerinden ayrılmak istemeyenler de çoktu. Bu özel hizmetkârlar ya efendilerinin odasında ayrı bir yatakta, ya da bitişik bir odada birkaçı bir arada yatarlardı. Örneğin Madic Şatosu'nda, Hanımefendi'nin odasının hemen yanında, "Hanımefendi'nin kızlarının" odası bulunur. Rouen Şatosu'nda ise, 1436 yılında, "hanımın hizmetindeki genç kızlar küçük bir odada yatar." Antonio de Beatis, bir odaya azami sayıda yatağın yığıldığı Almanya'dakinin aksine, Picardie'de, hanlarda her odada biri efendi için, biri de uşağı için, sadece iki yatak bulunduğunu belirtir. Commynes, *Hatırat*'ında, Burgonya Dükü Charles'ın mabeyincisi sıfatıyla, bazen dükle aynı odada yattığını belirtir. *Paris Ev Yönetimi*'nde namuslu yargıç genç karısına şöyle öğüt verir: "On beş-yirmi yaşındaki oda hizmetçilerinizi, bu yaştaki kızlar deli dolu ve tecrübesiz olduğundan, kendi odanızın bitişiğinde, sokağa bakan alçak pencereleri olmayan bir odada yatırın."

Buradan da anlaşıldığı gibi, sürekli bağımlılık hali hizmetçiler için daima hoş bir durum sayılmazdı ve efendilerinin onları yanı başlarında bulundurmalarının nedeni, her an hizmetlerinden yararlanmaktan başka, ahlaki bir denetimdi.

Yüz Yeni Öykü gibi kurgu eserler de efendilerle aileleri ve

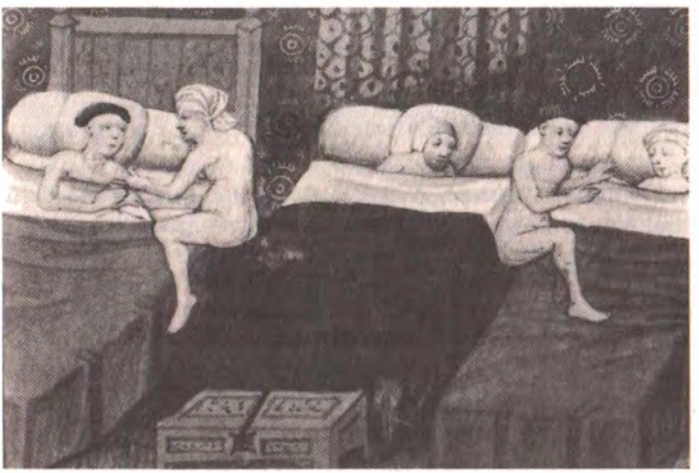

Boccaccio'nun *Decameron*'unun Fransızca çevirisi, XV. yüzyıl. Sıradan yataklar. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 239.)

Boccaccio'nun *Decameron*'unun Fransızca çevirisi. Yatak odası. (Paris, Arsenal Kütüphanesi, e.y. 5070.)

"özel hizmetkârları"nın sürekli bir arada yaşayışını etraflıca tasvir eder. Yine de efendiler, gerektiğinde hizmetkârları bir süreliğine uzaklaştırıp yatağın perdelerini çekerek mahremiyetlerini koruyabilirler.

Süs ve inziva

Dönemin metinlerinde ev, efendinin neredeyse senyörlerinkine yaklaşan otoritesini açıkça, kimseyle paylaşmadan kullanabileceği sımsıkı kapalı bir dünya olarak tasvir edilir. *Paris Ev Yönetimi*'nde, günün sonunda, ocaklar söndürüldükten sonra dış kapıların özenle kapatılıp anahtarların güvenilir birine –Rahibe Agnes'e veya Vekilharç Jean'a– teslim edilmesi tavsiye edilir; "böylece kimse izinsiz eve giremez ve dışarı çıkamaz". Alain Chartier, çağdaşlarını hovardalıktan vazgeçirmek için insanın kendi "evcağız"ında süreceği bağımsız hayat gibisi olmadığını söyler: "Kapını kapattığın sürece istemediğin kimse içeri giremez." François Villon "Ev güvenlidir, ama kilitlenmelidir," der.

Louis de Laval'in Dua Kitabı, XV. yüzyıl sonu. Yatak odasının ya da salonun mahremiyetinde şömine karşısında bir bankta oturan çift. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Lat. 920.)

Bununla birlikte, evin içi, özellikle belirli bir düzeyin üzerinde ise, tekdüze bir bütün değildir. Sosyal ve kişisel hayatın, ev işleriyle mesleki etkinliklerin mekânları birbirinden farklıdır. Her şeyden önce ısıtılan ve ısıtılmayan (ya da ısıtılabilen ve ısıtılamayan) mekânlar vardır. Isıtılan mekânların başında doğal olarak mutfak ve efendinin odası gelir; ayrıca, düzenli biçimde olmasa da başka yatak odaları ve salon da ısıtılır. Manastırlarda ısınma odaları bulunur. Gilles le Bouvier, *Memleket Tasvirleri Kitabı*'nda (XV. yüzyıl ortası), Almanya'da kışın sürekli ısıtılan odalar bulunduğunu belirtir: "Almanya'da kışlar çok soğuk geçtiğinden, odalarını ısıtacak şekilde yapılmış sobalar kullanırlar; kış mevsiminde meslek erbabı işini sıcak odalarda görür, karısını, çocuklarını da yanlarında tutar ve ısınmak için oduna ihtiyaç olmaz. Soylular, savaşçılar ve işi olmayan diğer kişiler de böyle sobalı odalarda yer, içer, şarkı söyleyip eğlenirler; hiçbirinin şöminesi yoktur."

Gilles le Bouvier'nin tasviri, Fransa'da çok farklı âdetlerin bulunduğunu gösterir: Şüphesiz arasıra yakılan çok sayıda şömine, dışarıdan üşümüş ve ıslak gelindiğinde odaları ısıtmaya yarıyordu ve ev halkı Almanya'daki gibi hep bir arada bulunmuyordu. Bununla birlikte, en azından Doğu Fransa'da (Provence, Savoie, Burgonya Kontluğu) sobalar da vardı; ayrıca XV. yüzyılda başka bölgelere de sobalar getirtildi: örneğin Jacques Coeur'ün madenlerine ve bu iş için Almanya'dan gelen uzmanlara başvuran Kral René'ye ait bazı şatolara.

İstisnalar dışında ısıtılmayan odalar ise kiler, işlik, tezgâh,

Jean Bourdichon'un gözünden soylu aile, XV. yüzyıl sonu. Giysilerde, mobilyalarda, büfedeki tabaklarda ve ibriklerde sükûnet, konfor ve lüks.

çalışma odası ve şapeldi. Yine de Georges de La Trémoille, 1475 yılında Rochefort-sur-Loire'daki şatosunda özel bir dua odası yaptırdığında, baştan başa lambri kaplı odanın konforunu tamamlayacak küçük bir tandır öngörmüştü.

İhtiyaca göre odalar arasında kolaylıkla taşınabilen tandırlar ve mangallar yaygın olarak kullanılırdı.

Bir başka ayrım ise, eski bir geleneğin uzantısı olan yatak odası-salon ayrımıdır. Salon, boyutlarına ve süslemelerine rağmen (Antoine Astesan tarafından övülen Coucy Şatosu Kahramanlar Salonu) bir tür sofaya dönüşme eğilimi taşır. Bir hol, bek-

Guillaume de Digulleville'in *İnsan Hayatının Hac Yolculuğu* adlı eseri, XV. yüzyıl. Özel yatak odası mekânında özel yatak mekânı. (Paris, Arsenal Kütüphanesi, e.y. 3520.)

leme odası gibidir. Bu konuda da Alain Chartier bize rehberlik edebilir: "Büyük bir prensin salonu genellikle insanların nefesiyle ısınır, pis kokar; kapı görevlisi değneğiyle insanların kafasına vurur, kimileri içeriye itiş kakış girer, kimileri de direnir" ve prensin özel odasının kapısının açılmasını beklerler.

Bulunan ilk çare, salon sayısını ikiye çıkarmaktı. Bu durumda bir avam salonu, bir de büyük salon veya bekleme odası niteliğindeki alt kat salonuyla kabul salonu niteliğindeki üst kat salonu olurdu. Ama bundan da önemlisi yatak odasının kaynaklık ettiği özel yatak odası ve süs odası adı verilen resmi yatak odasıydı. Süs odasında baş köşeyi boş ve şatafatlı süs yatağı işgal ederdi. *Yüz Yeni Öykü*'deki öykülerden birinde genç gelin önce kocasının "konağının büyük salonu"na girer, ardından "güzel duvar halılarıyla donatılmış süs odasına"; burada "güzel bir ateş" yanmaktadır, "güzel bir sofra" hazırlanmıştır ve "güzel bir yemek" onu beklemektedir, az ileride "eksiksiz sofra takımlarının bulunduğu güzel büfe" durur.

Süs odası karma bir odadır; hem kamusaldır, hem de evin mahremiyetine aittir; buraya herkes kabul edilmez, servet, lüks gümüşler, göz dolduran duvar halıları hiç korkmadan sergilenebilir.

Ortaçağ'ın sonu, güç kadar görkemin de sergilenmesi gereken bir dönemdir; bu yüzden de süs atı, süs kılıcı, süs çarşafı, süs dolabı terimleri ortaya çıkar.

Son olarak, evin üçüncü önemli noktası, efendinin yatak odası, Gilles Corrozet'nin ifadesiyle "aydınlık, kare, duvar halılarıyla, halılarla, pencereleri camlarla, zemini hasırla döşenmiş"tir. Jean de Roye da "Zemini hasır döşenmiş, pencereleri camlı, yataklarla, halılarla ve başka eşyalarla donatılmış güzel yatak odaları" diye yazar. Eustache Deschamps ise kusursuz konfor izlenimi uyandırır: "Baştan aşağı hasır döşeli sıcak odalar / Kapılar kapalı, pencere perdeli."

Envanterler, mücevherlerle gümüşlerin, en önemli belgelerin (hesaplar, alacak ve borç belgeleri, özel mektuplar) yatak odasında, irili ufaklı, meşeden veya serviden, bazen demirli, ama daima özenle kilitlenen sandıklarda, dolaplarda, çekmecelerde, kutularda saklandığını gösterir. Yatak odasının bitişiğinde çalışma odası (gizli çalışma odası diye de adlandırılır), "özel tezgâh", dua odası, alkov ve tuvalet, bazen de hamam bulunur. Bunların hepsi birlikte özel alanı, rahat edilen, eğlenilen (oda oyunları), beden ve ruhun bakımıyla uğraşılan, yazı yazılan mekânı tanımlar; Alain Chartier'nin ifadesiyle: "Âşık mısralar düzmek / Gizli mektuplar yazmak ister / İnzivaya çekilir / Özel odasına kapanır / Daha rahat, keyfince yazmak için."

Bu özel alan genelde karı-kocaya aittir. Yine de unutmamak gerekir ki, prens veya kral konutlarında kusursuz olarak uygulanan (örneğin Paris'te Saint-Pol Konağı) bir modele göre, yüksek aristokrasi, senyörle hanımının "daire"lerini çoğunlukla ayırıyor, en azından her birine kendi yatak odasını ve alkovunu tahsis ediyordu.

Evrimin yönlenişi

Kiliselerde çok sayıda "özel" şapel, taş veya ahşaptan bir duvarla ya da demir parmaklıklarla ayrılır, kendi mobilyaları, kendi "hazine"leri bulunur ve bir bireye, bir aileye ya da cemaate aittir. Özel dua bölmelerinin bazıları seyyardır –minyatürlerde büyük soylular, maiyet ve hizmetkârlarından ayrı bir yerde dua ederken tasvir edilir–, bazılarıysa sabit, taştan, altarı yukarıdan gören, görünmeden hazır bulunanların seyredilebileceği, belli etmeden girip çıkılabilen mekânlardır (XI. Louis'nin Notre-Dame de Cléry'deki, Saumur'de, Notre-Dame de Nantilly'deki dua bölmeleri, Jean Bourré'nin Plessis-Bourré'deki dua bölmesi). Özel dua bölmelerinde kilise bankları, dirsek dayanakları, dua iskemleleri ve hatta Flandre'da ve başka bazı bölgelerde erkekler ve kadınlar için ayrı bölümler bulunur.

Birçok kentte, belediye meclisi toplantılarına ayrılmış me-

Valerius Maximus, *Anılmaya Değer İşler ve Sözler*, XV. yüzyıl. Yatak odasında banyo teknesi. Ahşap işleri, panjurlar, tavanda kirişler, düzenli yatak. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 6185)

kânlar mevcuttu (belediye binası, belediye konağı). Top oynamak için, hatta mızrak dövüşü için salonlar vardı. Ok, arbalet, daha sonra arkebüz için etrafı çevrili atış alanları yapıldı. Toplar için bir tophane, saat için saat kulesi mevcuttu. Sadece üniversitelerin kullanımına ayrılmış binalar vardı (örneğin Orléans'daki tiyatro salonu, kütüphane). Okul çocukları için sınıflar mevcuttu (Erasmus XVI. yüzyıl başında Londra'daki Saint-Paul okulunu tasvir eder). Bazı yerlerde halk kütüphaneleri vardı (örneğin XV. yüzyılda Worcester ve Bristol'da). Arşivlere ayrılmış mekânlara bir örnek, Paris'teki kraliyet sarayında Sainte-Chapelle'in kuzeyindeki Hazine odasıdır. Haller özel bölmelerle, mengenelerle donatılmıştır. Fahişeleri belirli bir semtte, sokakta, genelevde tutma isteği açıktır. Umumi hamamlar denetim altındadır.

Tutarsızlıkları bir yana, bu farklı verilerin, bilhassa en güzel kent konaklarının, en önemli şatoların ve en nüfuzlu sarayların örgütlenişiyle bir arada düşünüldüğünde aynı doğrultuda oldukları görülür. Bu dönemde, bir yandan eskiden dışarıda, açık havada daha kolaylıkla yürütülen faaliyetlerin içeriye taşınması, diğer yandan çokişlevli mekânların yerine daha kesin tanımlı amaçlara tahsis edilmiş mekânların konulması eğilimi baş göstermiştir.

Bir oyun alanı, bir çalışma alanı, bir adli alan, bireysel veya toplu dua için bir alan, eğitim ya da kültür için bir alan, tiyatro için bir alan. Ortaçağ'ın sonuna gelindiğinde, ideal kent alanı böyle tanımlanır. Bu gelişme, iktidarın toplumun bütününe yönelik hedefine paraleldir: daha *fazla* hiyerarşi ve bölünme, davranışların daha sıkı denetlenmesi, daha kesin sınırlandırılması. XIII.-XVI. yüzyıllar arasında, hem kırsal kesimde, hem de kentlerde ortalama konut niteliği biraz yükseldi. Belki de Ortaçağ sonundaki büyük sarsıntılar, bu iyileşme başlangıcının yerleşmesi için gerekli bir koşuldu. Diyalektik bir süreç içinde, daha müdahaleci olan kamu erkinin eskisi kadar kendi haline bırakmadığı özel hayat, daha sıcak ve korunaklı hale gelmiş olan "yuva"sında, evin içinde daha rahat nefes alır hale geldi.

Bu, bireysellikte bir gelişme miydi? Belki. Her şeye rağmen, unutmayalım ki, Rönesans döneminde en çok kabul gören referans hâlâ ortaklaşa konuttur; bu konutta yaşayanlar dini bir cemaatin üyeleri, öğrenciler, hastalar, askerler veya güçleri, nüfuzları ve servetleri her şeyden önce etraflarında sürekli bulunan insan topluluğunun önemiyle ölçülen bireyler olabilir.

Ph.C.

Brötanya Dua Kitabı, XV. yüzyıl. Bir başka türde dua bölmesi. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Lat. 1159.)

Burgonyalı Marie'nin Dua Kitabı. XV. yüzyıl kilisesinde dua bölmesi. Soylu hanım kucağında köpeği, yanı başında tespihi, elinde dua kitabıyla evindeki gibi rahattır. (Vienne, Ulusal Kütüphane, Cod. 1857.)

Bireyin ortaya çıkışı

Yalnızlık durumu
XI.-XIII. yüzyıl

Yalnız olma arzusu; zorunlu sıkışıklık

Dirsek dirseğe bir sıkışıklık, bazen izdiham – feodal dönemde büyük malikânelerde bireysel yalnızlığa ayrılmış bir yer yoktu; yalnızlık kısacık bir an, öbür dünyaya geçiş anında yaşanırdı. Evi çevreleyen duvarın dışına çıkma tehlikesi göze alındığında, yine grup halinde dışarı çıkılırdı. Dışarı çıkarken en az iki kişi olmak önemliydi; bu iki kişi akraba değilse, aralarında kardeşlik kurar, evin dışında oldukları sürece yapay bir aile oluştururlardı. Yedi yaşına geldiklerinde cinsel varlıklar sayılan oğlan çocukları, aristokrat çevrelerde, kadınların dünyasından çıkıp maceraya atılırlar, ama hayatları boyunca bir bütünün parçası olurlardı – hayatları Tanrı hizmetine adanmışsa, bir okulda bir araya toplanır, bir hocanın kılavuzluğunda olurlardı; aksi takdirde, benzer yapıda bir grup oluşturarak yeni babaları olan bir efendinin hareketlerini taklit eder, hakkını silahla veya sözle savunmak ya da ormanda av kovalamak üzere evinden çıktığında onu izlerlerdi. Çıraklık dönemi sona erdiğinde, yeni şövalyelere silahları yine grup halinde verilirdi; bu topluluk bir aile şeklinde örgütlenir, genellikle senyörün oğlu da vasalların oğullarıyla birlikte şövalye unvanını alırdı. Bundan böyle birbirlerinden ayrılmazlar, başarılarını da, yenilgilerini de paylaşırlar, birbirlerine kefil olurlardı. Çete halinde, yanlarında uşakları ve çoğu kez dualar için rahipleriyle birlikte bir turnuvadan diğerine, bir kavgadan, çatışmadan ötekine koşar, ayrılmaz bir bütün oluştururlar, bağlılıklarının işaretlerini, belirli renkleri üzerlerinde taşır ya da kendilerine ait bir savaş naraları olur, bütün bu yoldaşların bağlılığı, başkanlarının bedenini, vazgeçilmez bir kılıf gibi sarmalardı; kısacası, seyyar bir ev halkı oluştururlardı. Feodal toplumda özel alan, gerçekte adeta ikiye katlanmış, iki ayrı alandan oluşmuştur: Biri ocağın etrafındaki çevrili ve sabit alandır; ötekiyse kamusal alanda yer değiştirir, ama aynı derecede

Şövalye. Bamberg Katedrali, XIII. yüzyıl.

bağlı, aynı hiyerarşilere sahip, aynı denetim mekanizmalarıyla donatılmıştır. Bu hareketli çekirdeğin içinde barış ve düzen aynı şekilde, aynı türden bir otorite tarafından sağlanırdı; otoritenin görevi kamu erkinin saldırılarına karşı savunmayı örgütlemekti ve bu amaçla dışarıya karşı çekilen görünmez duvar, evi çevreleyen duvar kadar sağlamdı. Bu otorite, bireyleri kapsar ve ortak bir disiplin altında tutardı. Otorite baskıydı. Özel hayat gizlilik anlamına geliyorsa eğer, hane halkının bütün üyeleri tarafından zorunlu olarak paylaşılan bu giz, nazik ve kolayca açığa çıkan bir gizdi; özel hayat bağımsızlık demekse, bu bağımsızlık da ortaklaşaydı. Dolayısıyla incelememizi şu soruyla noktalamamız gerekir: XI. ve XII. yüzyıllarda, ortaklaşa özel hayatın içerisinde kişisel bir özel hayat var mıydı?

Feodal toplumun yapısı o kadar pütürlüydü, o kadar yoğun pıhtılardan oluşuyordu ki, o dönemde özel hayatla eşanlamlı olan sıkı birliktelikten sıyrılmaya, kendini tecrit etmeye, kendi etrafına kendi duvarını çekmeye, kendi sınırlanmış bahçesine kapanmaya kalkışan her birey derhal ya şüphe ya da hayranlık uyandırır, ya muhalif ya da kahraman olarak görülür, her durumda "yabancı" damgası yerdi, ki bu sıfat, "özel"in tam karşıtıydı. Sonuçta, topluluktan uzaklaşan kişi, kasten kötülük yapmak için uzaklaşmamışsa bile, Düşman'ın saldırılarına karşı daha savunmasız hale geldiğinden, yalnızlığı nedeniyle kaçınılmaz biçimde kötülük yapmaya mahkûmdu. Sadece doğru yoldan ayrılanlar, şeytan çarpmışlar, deliler, kendini bu şekilde saldırılara maruz bırakırdı; tek başına dolaşmak, ortak kanıya göre deliliğin belirtilerinden biriydi. Yolda tek başına bir kadınla veya erkekle karşılaşanların tutumu da bunu kanıtlar: bu insanlar kendilerini birer av olarak sunduklarından, onlarla karşılaşanlar her şeylerini alma hakkına sahiptir; bu kişileri tekrar toplum içine sokmak, özel hayatın kapalı mekânlarında ve zaman zaman topluluk halinde hareket edilen kamusal mekânlarda Tanrı'nın arzusuna uygun şekilde yönetilen, düzenli alana zorla yerleştirmek, hayırlı bir iş yapmaktır. Bu tutum, görünür dünyanın diğer bölümünün, ailelerin ve evlerin bulunmadığı vahşi alanların, fundalıkların ve ormanların hem gerçek hayatta, hem de hayalde oynadığı rolü açıklar; kanunun dışında kalan bu alanlar hem tehlikeli, hem de caziptir, tuhaf karşılaşmaların mekânıdır ve buralara tek başına girmeye kalkışanlar, ya vahşilerle, ya perilerle karşılaşma tehlikesini göze alırlar. Canilerle heretikler ve tutku yüzünden akıllarını kaybedip çıldıran-

XV. yüzyıl kilidi.
(Paris, Cluny Müzesi.)

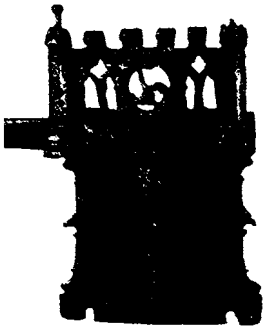

Anahtarlar, yak. 1340. Dracy (Côte-d'Or) kazısı.

lar düzensizliğin, kasvetin ve arzunun hüküm sürdüğü bu mekânlara sığınırlardı. Örneğin Tristan, suçlu Isolde'yi de beraberinde sürükleyerek vahşete dalmış; ekmeksiz, tuzsuz, paçavralar içinde, dallardan barınaklara sığınmışlardı. Ama aşk iksirinin, kendilerini çıldırtan "zehir"in etkisi geçtiğinde, akıllarına kavuştuklarında, mantıkları onlara düzene geri dönmelerini, yabancılığı, yani yalnızlığı terk etmelerini buyurmuştu. Uygarlığa dönüş onlar için özel hayata, saraya, yani topluluk hayatına dönüş demekti.

Yine de, geçirdikleri sınavdan güçlenmiş olarak çıkmışlardı. Yalnızlığın getirdiği tehlikelerden, büyük sıkıntıdan, isteyerek veya istemeyerek geçmek, güçlüler, seçilmiş kişiler için ilerleme imkânı demekti. Örneğin Azize Godelième, kocası tarafından terk edilmiş, "yapayalnız", kimsesizken, Tanrı'nın lütfuyla günaha direnerek adım adım azizeliğe doğru ilerlemişti. Özgür iradesiyle tek başına kötülerle savaşmayı seçen ve mücadeleden galip çıkan kişi ise, bir süreliğine uzaklaştığı ailesinin bütün üyelerinin yararlanacağı şekilde ödüllendirilirdi. Düelloda, kapalı savaş alanında *teke tek* çarpışmada galip gelenler, tek başına kefaret ödeyerek günahlarından arınan günahkârlar, gönüllü münzeviler, örneğin "hayata dair kutsal sözleriyle bütün kente iyi şöhret rayihasını yaydıkları" söylenen Kölnlü münzeviler ödüllendirilirdi. Delilik yüzünden yalnız gezmedikleri için istisnai olan romans kahramanı gezgin şövalyeler ödüllendirilirdi. Bu arada, kaçış edebiyatının örnek kahramanlarını kaçınılmaz birlikte yaşamdan koparması, XII. yüzyılda bazı kişilerin bu hayat tarzını fazla baskıcı bulmasından kaynaklanmıyor muydu? Bir yandan uygarlık yo-

lundaki genel gelişme kaçınılmaz biçimde kişiyi kalabalık ev hayatından uzaklaştırırken, bu incelemenin mecburen sınırları içinde kaldığı kaymak tabakada, kaçma hayallerine giderek daha fazla kapılınmıyor muydu?

Özerklik arzusu

Kişisel özerkliğin ele geçirilmesinin, belirgin işaretleri XII. yüzyılda, yani ekonomideki rahatlamanın hızlandığı, tarımdaki gelişmenin, yolları, pazarları, kasabaları canlandırarak yavaş yavaş bütün denetim sistemlerini ve hayatiyet tohumlarını kente taşıma derecesine ulaştığı, paranın gündelik hayatta önemli bir rol oynamaya başladığı ve kazanma sözcüğünü kullanımının her yerde yaygınlaştığı sırada çoğalır. Bu dönemde, arşiv belgelerinde giderek daha çok sandık ve para kesesi kaydına, kazı alanlarında anahtar kalıntılarına rastlanır; bunlar, taşınır malları kendine saklayarak yakınlarına bağımlılığını azaltma arzusunun göstergeleridir. Özgürlüğün ve bireysel girişimlere yer açılmasının işaretleridir. Bireysel girişimler halk arasında, ekime açılan topraklarda ve bazıları hızla servet yapan, tüccar ve zanaatkârlarla dolu kentlerde yayılır. Ama unutmamak gerekir ki, egemen sınıfta da aynı hızla yayılır; yönetim alanındaki uzmanlıklarını prenslerin hizmetine sunan bazı rahipler, turnuvaların sonunda ganimetlerini satıp avuç avuç para kazanan bazı şövalyeler de aynı hızla servet yaparlar. Bu gelişme, inisiyatiflerin ve servetlerin hareketlilik kazanması, kişinin giderek değer kazanmasına yol açtı.

Aziz Lazar'ın mezarı. Autun, XII. yüzyıl.

Bunun birçok göstergesi mevcuttur. Biri, söz konusu toplumun, insan mükemmeliyeti suretleridir. Öyle görünüyor ki, 1125-1135 dolaylarında, örneğin Autun'deki Saint-Lazare Katedrali'nin giriş kapısını bezeyen heykeltıraşlar, soyutlamalardan uzaklaşıp her figürü kişisel bir ifadeyle canlandırma yolunda talimat almışlardı; on yıl sonra, Chartres Katedrali'nin kraliyet kapısındaki heykellerin dudakları ve bakışları adeta canlıydı; ardından, bedenlerin donukluktan kurtulduğunu görüyoruz; son olarak da, çok daha geç bir tarihte, XIII. yüzyılın son otuz yılında yeni ve belirleyici bir aşamaya gelindi: heykelde portre, benzerlik arayışı ortaya çıktı. Plastik betimleme yöntemlerinin uzun sürecinde izlenen bu evrim, kültürel gelişmenin diğer düzeylerinde gözlenen bütün değişimlerle tamamen eşzamanlıdır. Örneğin XII. yüzyılın başında, okullarda bilgiççe ders öğretmeden "tartışma"ya geçilir; mızrak dövüşünde, düelloda, teke tek çarpışmada, turnuvalarda olduğu gibi iki kişi karşılıklı bir rekabet içindedir. Aynı dönemde, sütun-

Chartres Katedrali, kraliyet kapısı, yak. 1145.

heykellerin çehrelerine can verildiği sırada, *Kutsal Kitap* metni üzerine kafa yoran bilginler arasında sarsıcı bir fikir biçimlenir; selamete sadece ayinlere katılarak, koyunlar gibi edilgenlik içinde ulaşılamayacağını, kişinin kendini dönüştürmesi sayesinde "kazanılabileceğini" düşünmeye başlarlar. Bu, içe dönüşe, kendi vicdanını keşfetmeye bir davettir; çünkü suç artık eylemde değil niyette aranmakta, ruhun mahremiyeti içinde gizlendiği düşünülmektedir. Manevi denetim süreci, kişinin içine, ortaklaşalıktan eser taşımayan bir özel alana aktarılır.

Vicdan lekelerinden pişmanlıkla, bilhassa kendini yenileme arzusuyla, kendine yönelik bir çabayla arınılır; Abaelardus'a göre aklın yoluyla, Aziz Bernard'a göre ise sevgi yoluyla çaba gösterilir, ama kişisel ıslahın gerekliliği konusunda hemfikirdirler. Kent okullarında evlilik konusundaki düşünceler de buna paralel bir gelişme gösterir; evlilik bağının karşılıklı rızayla kesinleştiği, dolayısıyla eşlerden her birinin kişisel taahhüdünün, kalabalık özel hayatta aile reislerinin aldığı ortaklaşa karardan baskın olduğu yavaş yavaş kabullenilir. XII. yüzyıl başında otobiyografinin gelişmesi de bir başka belirtidir; elbette bir Abaelardus, bir Guibert de Nogent, antik modelleri taklit ederler; ne var ki bu edebi eserler kişinin özerkliğini, tıpkı kendi kazancının efendisi olduğu gibi anılarının da efendisi olduğunu vurgulayarak kanıtlarlar. Benlik, topluluk içinde bir kimlik edinme hakkını, ortaklaşa sırdan ayrı bir sırrı tutma hakkını talep eder. Manevi kavganın kahramanları olan azizlerin, çoğu kez niyetlerini gizleme, böylece düşmanca baskıları çevrelerinden uzaklaştırma konusundaki ustalıkları nedeniyle övülmesi anlamlıdır; yalan, daha mahrem bir özel hayatın koruyucusu olarak ortaya çıkar; Aziz Simon çile gömleğini yakınlarına göstermemek için zırhının altına saklarken, Azize Hildegonde dişiliğini Cistercium Tarikatı cüppesinin altına gizlerken yalana başvuruyorlardı.

Bu evrim, metinlerin ve arkeolojik araştırmaların doğruladığı, büyük "aile"lerdeki tedrici çözülmeyle, senyörün ailesinden sayılan şövalyelerin yerleştirilmesiyle, rahip topluluklarının dağılarak her birinin katedral arkatlı avlusu içinde kendi evine yerleşmesiyle, aristokrat kesimde evlenen küçük evlat sayısının artışıyla çakışır. Eski köy topraklarının sınırında fasılalı bir kolonlaşmanın ilerlemesiyle de çakışır. Toplumsal yapının her katmanında, feodal dönem boyunca devam eden eğilim, özel hayatın çekirdeklerinin parçalanması, dağılması, küçülmesi yönündeydi. Bununla birlikte, bu eğilim kişileri değil, aileleri bireyselleştiriyordu. Kişiler uzun müddet mahpus olmaya devam etti. Bölünmenin aksak ilerleyişini sonuna, bireyin özgürleşmesine kadar izleyebilmek için, dikkatimizi yeniden toplumun iki sınırlı kesimi üzerinde yoğunlaştırmamız gerekir. XIV. yüzyıldan önce bu ilerleme sadece iki düzeyde, manastır kurumunda ve şövalyelik hayalleriyle oyunları düzeyinde açıkça görülür.

Münzeviler

Aziz Benedictus'un tüzüğü "yeni başlayanlar için" bir kılavuz sayılırdı. Henüz münzeviliğin sınavlarından geçecek kadar güçlü olmadıkları düşünülen kişilere ortaklaşa hayat seçeneğini sunardı. Ama ancak yalnızlık sayesinde ulaşılan daha üstün bir mükemmeliyet derecesi, keşişin hedefi olan maddi dünyadan kaçışta ulaşılabilecek bir son nokta olduğu kesindi; tüzük, bu ideale doğru atılan ilk adımları destekleyen nitelikteki koşulları belirliyordu. Aslında amaç mekânları değil, zamanı sınırlamak ve kişiyi, kendine yoğunlaşacak şekilde, somut ve fiziksel olarak tecrit etmekti. Örneğin suskunluk kuralı, kapanma, çekilme deneyimi, bireyin toplulukla iletişiminin kesilmesi, bir mahrumiyet olarak sunuluyordu, ama aynı zamanda bir ruhani yükseliş programıydı. Hiç şüphesiz, birer acemi olan Benedikten keşişleri için suskunluk hafifletiliyordu. Cemaat halinde yaşadıkları için, karşılıklı bazı mesajların iletilmesi gerekiyordu; Cluny'de bu amaçla hareketlerden oluşan karmaşık bir lisan geliştirilmişti. Öte yandan, konuşma yasağı, her gün rahipler meclisi toplantısı sırasında ve belirli günlerde, öğleyin okunan Sexta duasından sonra arkatlı avluda kaldırılırdı; yazın her gün akşamüstü okunan Nona duasından ve ikindi kahvaltısı dağıtıldıktan sonra yasak kaldırılırdı. Bununla birlikte, Cluny yasalarındaki ifadeyle "özel" konuşmalar, tövbe dönemlerinde, Büyük Perhiz'de, Aziz Bernard için ruhun doruk noktasına yükselişinin teminatı olan gece sessizliği yüceltildiğinde tamamen yasaklanırdı. Ayrıca, suskunluk zamanının bir bölümü, "özel" olduğu bilhassa belirtilen bireysel okuma faaliyetine ayrılmıştı; bu da bir kendine kapanma temrini, *Kutsal Kitap*'la, yani Tanrı'yla mistik bir diyalogdu.

Son olarak, Aziz Benedictus tüzüğü, yoğun, kısa ama sık aralıklarla yapılan "özel" dua seanslarını da teşvik ederdi.

Doğruyu söylemek gerekirse, Benedikten kurallarının Cluny yorumu bireysel özerklik anlarını kısaltıp mezmurların okunmasını uzatma sonucunu doğurmuştu; bu toplu dua sırasında cemaat Gregorius dinsel ezgisinin tekesliliğinde bir araya gelirdi. Bununla birlikte, XI. yüzyılın başından itibaren, dünyada ayrımların kalkması ve Doğu Hıristiyanlarının teşviki sonucunda Norsialı Aziz Benedictus'un tam anlamıyla Latin keşişlik kavramına karşılık, yalnızlığı yücelten ve özel hayatı kişide yoğunlaştıran bir keşişlik kavramı ortaya atılmaktaydı. İtalya yarımadasından başlayarak yavaş yavaş yayılan bu kavram, şeytana karşı mücadeleyi dirsek dirseğe yaşantının güvencesi

içinde değil, yalnız başına, tehlikenin göbeğinde sürdürme çağrısı, XI. yüzyılın son yıllarında Batı'yı tamamen ele geçirdi. Mükemmeliyete ıssızlık, yalnızlık içinde ulaşma arzusu, Molesmeli Aziz Robert'in Cluny geleneklerinden uzaklaşmasına sebep oldu. Cîteaux Manastırı'nı kurdu. Cistercium Tarikatı keşişleri Aziz Benedictus'un kurallarına harfiyen uymayı amaçlıyorlardı; dolayısıyla ortaklaşa hayat ilkesine bağlı kaldılar. Bununla birlikte, dünyanın kargaşasından uzaklaşmak istediklerinden daha kalın duvarların arkasına çekildiler, her manastırın bünyesindeki yalnızlığı var güçleriyle savundular; ayrıca, hiç değilse her ekibin başkanının bireysel inzivayı daha uç bir noktaya götürmesi gerekiyordu; diğer keşişlere örnek olması beklenen Cistercium Tarikatı başkeşişleri, en tehlikeli zamanda, gece vakti tek başına bir hücreye kapanırdı; tek başına ileri karakollarda nöbet tutarak sınavda bir aşama daha katederdi. Cîteaux Manastırı'nda daha ileri gidilmedi. Chartreuse Tarikatı keşişleri daha da ileri gitti; daha sarp kayalıklara çekilip vahşi hayvanların arasında, ruhani yükselişin simgesel mekânı olan dağlarda yaşamayı seçmekle kalmadılar, koydukları kurallarla ortaklaşa hayatı çok kısa sürelerle, birkaç ayin ve birkaç bayram yemeğiyle sınırladılar; bu ayin ve yemekler dışında her tarikat üyesi kendi kulübesinin sessizliğine kapanarak tam bir keşiş olarak, yani yalnız başına dua edip çalışmak zorundaydı.

Chartreuse Manastırı, Aziz Bruno'nun inzivaya çekilme kararını izleyen yıllarda önüne geçilemeyen bir akım oluşturan, belki en çok Batı Fransa'da olmak üzere her yerde münzevilerin vahşi yörelere çekilmesine yol açan yalnızlık isteğinin anarşiden uzak biçimini oluşturur. Münzevilik hedefi bütün engelleri aşarak, piskoposların tereddütlerinin üstesinden gelerek o kadar rağbet gördü ki, ortaklaşa manastır hayatının bile içine sızdı. Bu konuda, bireyciliğe son derece soğuk bakan Cluny Tarikatı'nın tutumu çok anlamlıdır (Guglielmo da Volpiano bireyciliğin bir tür kibir olduğunu ileri sürmüştü: "Bir kişi kendini gizleyeceğini ve kardeşlerini görüp ziyaret etmeye gönül indirmeyeceğini bildirdiğinde, bundan kibir doğar."); XII. yüzyılın ikinci çeyreğinde, tarikat içinde sınırlı inziva tecrübeleri için kurumsal düzenlemeler yapıldı. En üst düzeydeki keşişlerin manastırın uzağında, ormanların ortasındaki kulübelere bir süreliğine yerleşmelerine izin verildi; Başkeşiş Muhterem Pierre de dönem dönem bu kulübelerde inzivaya çekilmekten hoşlanırdı. Yani yalnızlığa izin verilmekle birlikte, dozu keşişlerin gücüne göre titizlikle ayarlanıyordu, çünkü endişe hâkimdi. Aziz Bernard, her

Münzeviyle şövalye. *Galya'lı Perceval'in Romanı*'ndan ilüstrasyon, XVI. yüzyıl. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 12577.)

ne kadar daha zayıf bir yaratığa, bir kadına hitaben de olsa, bu endişeyi şöyle dile getiriyordu: "Çöl, ormanın karanlığı ve sessizliğin yalnızlığı, bol bol kötülük etme fırsatı sunar [...], baştan çıkarıcı Şeytan kendinden emin yaklaşır." Schönau'lu Elisabeth içinse, "Kimileri yalnızlığı hayırlı işler başarma umudundan çok kendi isteklerinde özgür olma uğruna severler". Âdem gibi bağımsızlığın kışkırtmasına, aynı kibire kapılan münzevilerin niyetiyle heretik adı verilen, Tanrı'yla daha yakın, kişisel bir temas kurma umuduyla çöle kaçan kararlı muhaliflerin niyeti arasındaki sınır nasıl saptanabilir?

Gezgin şövalyeler

XII. yüzyılın son otuz yılında, birçoğu Kuzeybatı Fransa kökenli şövalye öykülerinde, münzeviler başlıca iki nedenden ötürü ön plandadırlar: birinci neden, ormanın romanslarda temel mekânlardan biri, serüven ve sınavların mekânı olması, münzevilerin de o dönem ve o bölgede, doğal olarak orman dekoru içinde bulunmalarıdır; ikinci ve daha önemli neden ise, şanson ve romansların, kişinin özgürlük arzusunu ne kadar kısıtladığı bilinen Ortaçağ özel hayatı içinde oluşan yoksunluklara hayali

Keşişlerin Çöldeki Hayatı'ndan ilüstrasyon, XV. yüzyıl (Paris, Arsenal Kütüphanesi, e.y. 5216.)

bir karşılık sunmak için yazılmış olmasıdır; bu eserler, okurların en etkiye açık kesimini oluşturan delikanlıların gerçekte yoksun oldukları şeyi hayalde canlandırır, bireyin gelişimini, bütün kısıtlamalar karşısındaki kurtuluşunu yüceltir. Dini ahlakın kısıtlamaları karşısında, münzevi tek başına, denetimsiz, bağışlayıcı bir Hıristiyanlığın taşıyıcısıdır ve daha da önemlisi, ayin kuralları zincirinden kurtulmuştur. Sıkışık ev hayatının kısıtlamaları karşısında gezgin şövalye tek başınadır ve sadece arzusuna boyun eğer. Dolayısıyla bu edebiyat, her şeyden önce, inkâr ettiği ve kurtulmayı hedeflediği şey konusunda bilgi verir; kalabalık ev hayatının boğucu otoritesini tersinden gösterir. Ne var ki tarihçi, mahremiyet ihtiyacını bilediğinden, bireyin kaçabileceği çatlakları göstererek, okuru kahramanlarını örnek almaya teşvik ederek bu ihtiyacı gidermeye yardımcı olduğundan şüphe edemez. Tarihçi, ayrıca, romansın olaylar zincirinin, sürükleyici olabilmek için gerçeğe tamamen aykırı olamayacağını, dolayısıyla beslediği idealin tamamen ulaşılmaz olmadığını da hesaba katmak zorundadır. Hiç kuşku yok ki, saray toplumu, tıpkı manastır toplumu gibi bireysel deneyime giderek daha fazla değer veriyor ve bireye kendini geliştirme imkânı tanıyordu.

Pedagojik bir işlevi yerine getiren şövalye edebiyatı, okuru kendini aşmaya davet ediyor, kişinin adım adım bütünlüğe doğru ilerlediği, bir dizi serüvenden geçilerek tamamlanan tedrici bir eğitim öneriyordu. Cistercium veya Chartreuse mistisizmine paralel olarak, bireyi tek başına, adım adım, sessizlik içinde kendini sınamaya çağırıyordu. Dolayısıyla, ön planda sunduğu örnek figür, diğerlerinden uzakta, tehlikenin kol gezdiği ıssız ormanda ilerleyen, endişe uyandıran kadınla, periyle tek başına karşılaşan şövalye figürüydü. Peki ama, bakışlardan uzak olduğuna göre, onu kim yargılayacak, cesaretini kim takdir edecek, mükâfatını kim verecekti? İşte bu yüzden, romansta olaylar dönüşümlü olarak, biri ıssız, öteki aşırı kalabalık olan iki zıt dekorda geçer: orman ve saray. Burada incelediğimiz edebiyata saray edebiyatı denmesi çok yerindedir; tercih edilen mekân ormandır, ama gerçek dünyanın ters yüzü, karşı değeri olarak sunulur. Gerçekte, araçlarından biri romans olan bu pedagojinin ve şövalyelikte terfi etmenin mekânı saraydı; sarayda, hocanın gözetimi altında, rakipleri geçmek söz konusuydu; şövalyeler, Cluny Tarikatı mensupları kadar kapalı özel cemaatler halinde yaşarlardı, ama bu cemaat içinde, miras umudu olmayan küçük kardeşler için toplumsal dinamiğin temeli sivrilmekti. Kaçış edebiyatında orman imgesi, topluluk içinde birkaç kişinin

Orman ve saray. *Lancelot*'tan ilüstrasyon, 1274. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 342.)

sivrilmesine imkân tanıyan ayıklama yöntemlerine bir göndermedir. Sürünün içinde kaybolmuş, diğerlerinden ayırt edilemez durumdayken, tıpkı aynı dönemde, tapınak heykellerinde kişiselleştirilmiş bir çehre kazanan kutsal kahramanlar gibi bireysel bir başarıyla kahramanlıklarını kanıtlayarak sürüden sıyrılan kişiler, herkesin gözü önünde parlak bir zafer kazanmış, istisnai hünerlerini sergilemiş olurlar ve tek başlarına, istisnai bir mükâfat elde ederlerdi.

Silah kullanmada oldukları kadar aşkta da hünerliydiler. XII. yüzyıl ortasında Cluny Tarikatı'ndan bazı keşişlerin cemaatten uzaklaşarak çekildikleri orman kulübelerinin şövalye toplumundaki karşılığına, ortaklaşa özel hayattan kazanılmış kişisel özel alana, tam bir mahremiyete ulaşmak için, aşk yolunda ilerlemekte fayda vardır. Keşiş Helgaud, XI. yüzyıl başında kaleme aldığı Sofu Robert biyografisinde bir anekdotu aktarır: Hugues Capet, sarayında dolaşırken, bir kapı aralığında sevişmekte olan bir çiftin üzerine mantosunu atar; en özel eylem olan cinsel ilişki, gece haricinde rezalete yol açar, bakışlardan gizlenmesi, karanlıkta ve kapalı yerde gerçekleşmesi şarttır. Bu konudaki bilgiler çok ender olduğundan, Montaillou Senyörü'nün eşi Beatrice de Planissoles'un engizisyon mahkemesinde verdiği ifadeye başvuruyorum. İlk kocası hayattayken, gündüz vakti, ama yatak odasında, bölmenin arkasında tecavüze uğradığını; daha sonra, dul ve özgür olarak yaşadığı şatosunda, bir gece hava kararduktan sonra, yatağın altına gizlenmiş, kendisini bekleyen sofracıbaşının, ocaklar söndürüldüğünde, kendisi evi toparlarken gizlice yatağına girdiğini, kendisinin de bağırıp "odasında, yanı başında, ayrı yataklarda yatan" hizmetçilerini çağırdığını (görüldüğü gibi karanlıkta sıkışıklık engel teşkil etmez); tekrar evlendikten sonra bir gündüz vakti, mahzende bir rahibe

teslim olduğunu, bir hizmetçinin de nöbet tuttuğunu; tekrar dul kaldıktan sonra, bir başka rahibi eve çağırdığını, gece vakti girişte, kapının yakınında ona teslim olduğunu, gündüz vakti ise yine teslim olmak için kızlarıyla hizmetçilerinin uzaklaşmasını beklediğini itiraf eder. Bu kalabalık, açık evlerde cinsel ilişki gerçeği buydu; yasak aşklar kalabalık aile ortamıyla yetiniyordu; yabancılığın alanına, deliliğe kaçmaya zorlanmak için, Tristan ve Isolde'ninki gibi çılgınca bir aşk gerekiyordu.

Şövalye aşkı adı verilen ideal aşk, aynı hedefe yönelikti ve aynı mekânlarda yaşanıyordu. Bununla birlikte, bir sosyete oyunuydu, zorunlu olarak bir topluluğun ortasında oynanıyordu ve kuralları ev içindeki özel hayatın yapısına öylesine uyarlanmıştı ki, aşk arayışı, büyük aristokrat evlerindeki sürekli rekabette ayıklama ve bireysel sivrilme yöntemlerinden biri olarak görülebilir. Her şey, sanki evin efendisi, her biri öne çıkmaya çalışan topluluk üyelerinden en üstün olanını seçme yetkisini hanımına devretmişçesine olup bitiyordu; ortaklaşalık kargaşasının içinde, kişisel özerklik arzusu, muhtemelen spor alanındaki rekabetten çok şövalye aşkıyla yüceltildi. Aşk oyununun ilk kurallarından biri gizlilik koşuluydu. Âşıklar, az önce değindiğimiz kısa cinsel birleşmeler için değil, kalıcı biçimde görünmez bir duvarın ardına gizlenmek, iki kişi olarak çekilmek, yakınlarının oluşturduğu kalabalığın ortasında adeta daha özel bir

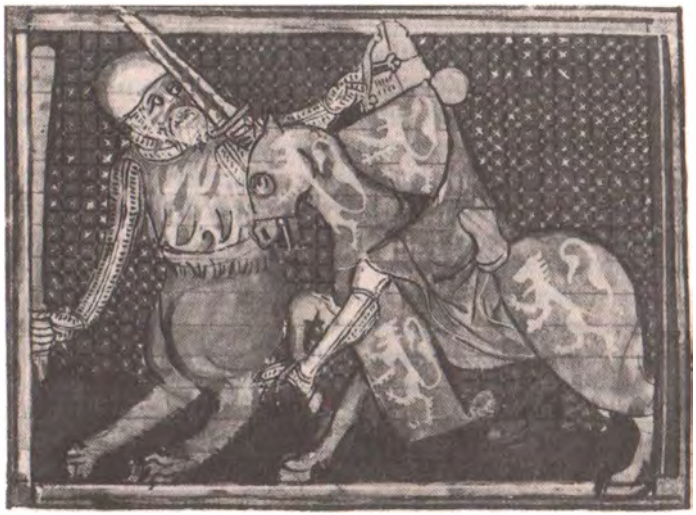

Yalnız şövalyenin yiğitliği. *Güçlenen Artus* romansından ilüstrasyon, XIV. yüzyıl. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 761.)

Ok ve aşk oyunları. Paris fildişi süs eşyaları, XIV. yüzyıl. (Paris, Cluny Müzesi.)

çekirdek oluşturmak, sürekli kıskananların tehdidi altındaki aşka bir sığınak inşa etmek zorundaydılar. Şövalye aşkı iyi oynandığında mecburen mahremiyet yaratan, sessizliğe, Cluny Manastırı'ndaki gibi işaretlerle iletişim kurmaya zorunlu kılan bir oyundu; hareketler, bakışmalar, seçilen renkler, işaretler oyunuydu. Kutsal şövalyelerin çile gömleğini sakladıkları gibi, âşıkların da duygularını gizlemeleri gerekiyordu. Tristan ve Isolde akıllarına kavuştuklarında münzevi Ogrin'e toplumsal düzene nasıl döneceklerini sorarlar; Ogrin önce tövbe ederek, samimi pişmanlıkla, bundan böyle kışkırtmalara kapılmama konusunda kişisel kararlılıkla arınmalarını, ardından, saraya döndüklerinde her şeyi gizlemelerini tavsiye eder: "Utançtan kurtulmak ve kötülüğü örtmek için biraz yalan söylemek gerekir." Bundan böyle başkalarının yanında yalan söylenecektir. Ormanın özgürlüğüne kaçmayıp oyunu gereğince açık sahnede, yatak odasıyla salonun izdihamında oynamış olanlar için aşkın kuralı susmaktır. André le Chapelain, incelemesinde, susmayı tavsiye eder: "Aşkını uzun süre olduğu gibi korumak iste-

yen kişi, *her şeyden önce* herhangi birine duyurmamaya, herkesten saklamaya özen göstermelidir. Çünkü birçok kişi haberdar olmaya başladığında, aşk doğallıkla gelişemez ve düşüşe geçer." Bu yüzden, "âşıklar ancak hiçbir tuzağa düşmeyeceklerinden emin olduklarında işaretleşmelidirler". Aşk oyunları saray toplumu bünyesinde kapanışın en katı oluşumlarından birini yarattı, âşıkları ev halkının ortasında, hiçbir şey yokmuş gibi, sırlarla çevrili halde, kötülerin sürekli zorladığı bir duvarın ardında gizli bir ikili yalnızlık yaşamak zorunda bıraktı. XII. yüzyıl sonundan itibaren bizim için mahremiyete dönüşecek olan şeyin ilk tomurcukları, dindışı toplumda, belki de erkek-kadın ilişkisinin incelikleri içinde, zorlu ketumluk ve sessizlik sınavı sayesinde filizlendi.

Beden

Bedenin imgeselliği

Aşkın oku gözden kalbe kadar nüfuz ederek yüreği alevlendirir. Her tutkunun başlangıcında bakışma vardır; daha sonra, aşkın daha ileri, sondan bir önceki aşamasında, kadın çıplak bedenini erkeğe sergileyebilir. Keşfedilen, sergilenen beden: feodal dönemde özel hayatın en mahrem bölümüne ilişkin bu muğlak incelemenin son aşamasında bireyi kendi bedeni ve başkalarının bedeni karşısında ele alacağız.

Önce, her türlü dünya tasarımının temelinde yatan ikici yaklaşımın beden karşısındaki tutuma da hâkim olduğunu belirtmemiz gerekir. Kişinin bedenle ruhtan oluştuğundan, tenle zihin arasında bölündüğünden kimsenin şüphesi yoktu. Bir yanda ölümlü, çürüyebilir, geçici, toza dönüşmek zorunda olan, buna rağmen, nihai gün geldiğinde dirilebilmesi için düzeltilmesi gerektiği söylenen şey vardır; diğer yanda ölümsüz olan şey. Bir yanda, tensel maddelerin ağırlığıyla, donukluğuyla aşağı çekilen şey, diğer yanda semavi mükemmeliyeti hedefleyen şey. Dolayısıyla beden tehlikeli kabul edilir; kışkırtmaların mekânıdır; denetlenemeyen güdüler, bedenden, bedenin alt bölümlerinden doğal olarak fışkırır; kötülüğe ait olan her şey, somut olarak, hiçbir bedenin muaf olmadığı çürüme, hastalık ve iltihaplarla bedende kendini gösterir; günahı, suçu dışarı atan arındırıcı cezalar bedene uygulanır. Beden tanıktır, belirli özellikleriyle, saç ve ten rengiyle, ayrıca istisnai durumlarda kaynar su ve kızgın demir sınavlarına dayanıklılığıyla ruhun niteliklerini ele verir. Çünkü ruh kendisini barındıran bedenden görünür. Beden bir kılıf, bir barınak olarak algılanır. Bir evdir adeta. Daha doğrusu bir avlu, etrafı çevrili bir alandır. İçinde bulundu-

ğu ev ortamı gibi korunaklı bir alanın dış kabuğudur. İç içe giren yapıların en derininde en özel alana ulaşılır.

O dönem insanının kendi bedenine ve başkalarının bedenlerine ilişkin imgelerini anlamak için, Paris'te XIV. yüzyıl başında Henri de Mondeville tarafından Fransızca kaleme alınmış bir cerrahi kitabı üzerine Marie-Christine Pouchelle'in önemli incelemesinden yararlanacağım. Bu metin, kullanılan sözcükler ve benzetmeler aracılığıyla, o dönemde hem bilginlerin hem sıradan insanların zihninde bedenin yer aldığı sembolik sistemin anahtarlarını sunar; çünkü pratisyen hekim olan Mondeville sıradan insanların fikrine ve lisanına başvurur. İncelemeden çıkan çarpıcı bir sonuç, bedenin bir konut olarak görülmesidir; bedenin içinden "evcil", dışından "ormansı" diye söz edilir; bu iki sıfat arasındaki zıtlık, romansların iki zıt dekoruna, saray ve ormana açık bir göndermedir.

Saray göndermesi yerindedir, çünkü burası çok büyük bir evdir ve manastır ya da saray kadar karmaşıktır; içinde bir mekân hiyerarşisi mevcuttur: soylu bölümle hizmet bölümü, o dönem toplumunda işçileri diğer insanlardan ayıran duvara benzer bir bölmeyle birbirinden ayrılır. Bu bölme, yani diyafram, alt bölümü üsttekinden ayırır. Alt bölüm, doğası gereği hâkimiyet ve denetim altında olmak zorundadır (en tehlikeli başkaldırılar buradan doğar), soysuz ve kabadır, bütün fazlalıkların, zararlı maddelerin boşaltıldığı yerdir; senyör malikânelerinde olduğu gibi, alttaki bölüm besleyicidir; yukarıdaki soylu organlara, iki temel işlevi, güç ve bilgeliği yerine getiren daha nazik organlara besin sağlar. Mondeville her iki bölümde de birer "fırın" olduğunu belirtir; alttaki, yavaş pişen çorbaların, köy yemeklerinin hazırlandığı mutfaktaki büyük ocak misali, besleyici sıvıları sağlar; üst kattaki harlı kor ateşi, kalp ise, aydınlanma ve mutluluk sağlar; tıpkı manastırın ortasındaki kilisede olduğu gibi, maddiyat maneviyata dönüşür; yukarıda, hava ve ateşin tarafında, sıvılardan zihin damıtılır.

Bu ev, hiç şüphesiz evdeki özel hayatı çevreleyen duvar kadar sağlam bir duvarla çevrilidir. İnsanlar âleminde bedenin kılıfı, en derin, en gizli, en mahrem kapanıştır ve bu kılıfın delinmesi en katı yasaklarla engellenir. Yani beden, tahkim edilmiş bir ev, bir kale, bir keşiş kulübesidir, ama tıpkı şeytanın saldırılarına göğüs germek zorunda olan Çöl Babaları'nın barınağı gibi, sürekli tehdit ve kuşatma altındadır. Dolayısıyla bedeni, özellikle duvardaki delikleri, Düşman'ın sızabileceği aralıkları gözetim altında bulundurmak gerekir. Ahlakçılar, birer gizli ka-

Üstat Henri de Mondeville'in Cerrahi Kitabı'nda ilüstrasyon, XIV. yüzyıl. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Fr. 2030.)

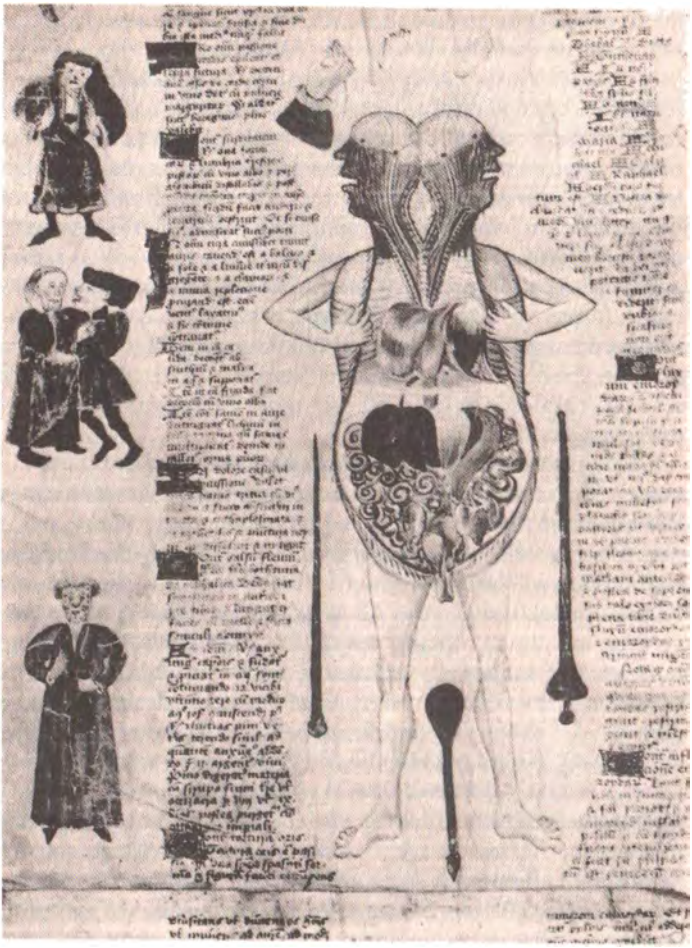

Açık beden. *Tıp ve Cerrahi Sanatı*'ndan ilüstrasyon, 1412. (Stockholm, Kraliyet Kütüphanesi.)

pı, birer pencere olan gözler, ağız, kulaklar ve burun deliklerinin önünde nöbet tutulmasını salık verir, çünkü dünyevi hazlar ve günah, çürüme buradan içeri girer; tıpkı manastır ve şatoların kapısındaki gibi sürekli gözetim gerekir.

Âdem'in bedeninin, (özellikle aynı yapıda, ama içe dönmüş, daha gizli, dolayısıyla daha özel ve aynı zamanda gizlenen her şey gibi daha şüpheli olan cinsel organlar açısından) tıpkı aynadaki gibi ters bir yansıması olan kadın bedeni, daha açık olduğundan çürümeye daha yatkındır ve daha dikkatli denetlen-

mesi gerekir; bu denetim erkeğin görevidir. Kadın erkeksiz yaşayamaz, erkeğin iktidarı altında olmak zorundadır. Anatomik olarak, fazladan bir duvarın ardına hapsolmaya, evin içinde bulunmaya, sadece başkalarıyla birlikte, daha kalın bir giysi kılıfıyla sarmalanmış olarak dışarı çıkmaya mahkûmdur. Kadın bedeninin önüne bir duvar, özel hayat duvarı örülmelidir. Kadın, doğası gereği, bedeninin yapısı gereği edepli olmak, kapanmak zorundadır; kendini korumak zorundadır; daha da önemlisi, doğumundan ölümüne kadar erkeklerin yönetimi altında olmak zorundadır, çünkü bedeni tehlikelidir. Hem tehlike altındadır, hem de tehlike kaynağıdır; erkek onun yüzünden şerefini kaybeder, onun yüzünden baştan çıkabilir; baştan çıkarmaya hazır bir tuzak olduğu için iyice tehlikeli bir tuzaktır.

Bedenin ahlakı

XIII. yüzyıl öncesinde bedene ilişkin ahlak ve uygulamayı ortaya çıkarmak tarihçiler için zordur, çünkü o dönem sanatı, en azından günümüze kalanlar, kesin bir gerçekçilikten uzaktı ve bu konudaki yazılar da aşağı yukarı her şeyi gizliyordu. İlke olarak, zihnin tapınağı olduğu ve dirileceği için, insanın bedenine saygı göstermesi, tedbiri elden bırakmadan bakımını sağlaması, Aziz Paulus'un, erkeklere karılarını sevmeyi tavsiye ettiği şekilde bedenini sevmesi gerekirdi; beden, tıpkı kadın gibi kışkırtıcı olduğu, başkalarında ve insanın kendisinde arzu uyandırdığı için mesafeli biçimde, sakınarak sevilmeliydi. En çok bilgiyi bulabildiğimiz metinlerde –sertlik uzmanlarının, kilise ideolojisini iletenlerin aşırı söylevleri– en belirgin ortaya çıkan şey, bedeninden korkma, uzaklaşma yönünde güçlü bir eğilimdir; çileciliğin en uç noktasında, bedeni zararlı böceklere terk etmeye kadar varılır.

Kadınlar: La Chaise-Dieu, XIV. yüzyıl.

Öte yandan, en azından egemen sınıfta temizlik merakı belirgin olarak görülür. Erken Ortaçağ'da saraylarda yıkanmaya verilen önemin XI. ve XII. yüzyıllarda, hem Cluny Tarikatı manastırlarında, hem de laik yüksek tabakada korunduğunu görüyoruz. Kalabalık bir topluluğa verilen gösterişli bir yemek, davetlilere yıkanmaları için ibrikler verildikten sonra başlar. Eğlence edebiyatında, akşam konakladığı yerde daima ev sahibinin kızları tarafından silinen, fırçalanan, yaraları sarılan gezgin şövalyelerin bedenlerinin üstünden, pınar başındaki perilerin çıplak bedenlerinin üstünden, *fabliau*'larda tasvir edilen bütün aşk oyunlarının zorunlu başlangıcı olan sıcak banyolar sırasında hamamlarda, sular hep bol bol akar; kendi bedenini ve başkalarının bedenlerini yıkamak, evdeki ve doğadaki suyun efendisi olan kadınlara özgü bir görevdir.

Yüz. Kuzey Fransa mezar portresi, XIV. yüzyıl.

Bununla birlikte, bu tür bakımlar bedenin cazibesini açığa çıkardıkları için, ahlakçılar tarafından şüpheyle karşılanır; banyo her türlü rezalete yol açar; kadınların yanında yıkanan erkekleri tehdit eden günahlar, Wormslu Burchard'ın kefaret kuralları kitabında özenle tarifelendirilir. Bu aşırı güvensizlik, kilise tutuculuğunun da sınırlarını aşmaktadır. Guînes kontlarının tarihçisi Lambert d'Ardres, kahramanının atalarından birinin genç karısının şatonun yakınındaki gölde, bütün ev halkının gözü önünde yüzüşünü tasvir ederken, beyaz, kapalı bir gömlek giymiş olduğunu belirtmeyi ihmal etmez. XIII. yüzyıl sonunda Paris'te hizmete açılan yirmi altı umumi hamamda ahlakı korumaya yönelik katı mevzuatın izleri korunmuştur. Bu kuruluşların şüpheyle karşılanmasının nedeni, fazlasıyla umumi olmalarıydı; bedenin, evin en mahrem yerinde yıkanması tavsiye edilirdi. En düzenli özel hayat olan manastır yaşantısı bünyesinde bile, son derece kısıtlayıcı, titiz önlemler alınırdı: Cluny'de keşişlere yılda iki kere, yenilenme bayramları olan Noel ve Paskalya'da baştan aşağı yıkanmalarını emreden kurallar edep yerlerini açmamalarını tavsiye ederdi. Edep her yerde varlığını hissettirirdi. Yatakta asla tamamen soyunmayanlar yalnız keşişler değildi. Tristan ve Isolde dallardan yaptıkları barınakta uyurken yakalandıklarında affedildiler, çünkü kıyafetleri uyurken giyilmesi uygun kabul edilenden farklı değildi: Isolde'nin üzerinde gömleği, Tristan'ın üzerinde pantolonu vardı.

Acaba sevişirken bile tamamen soyunmak yaygın mıydı? Masallarda yılan-kadınların kocalarının, eşlerinin gerçek kimliğini uzun süre anlamamaları, yaygın olmadığını düşündürmektedir. Dönemin erotik edebiyatının ortaya koyduğu aşırı ölçülülük de bu kanıyı destekler. Demek ki, ruh hastaları dışında kimse bedenini sergilemiyordu .

Beden en azından titizlikle giydirilirdi. Giyimin başlıca amacı, cinsiyet farkını vurgulamaktı. Erkekle dişi arasındaki temel ayrıma uyma, "sınıflar arasında ayrım gözetme, dolayısıyla kendi bedeninin cinsiyete ait özelliklerini gizlememe gereği, ahlakçılar tarafından sürekli hatırlatılan önemli bir mecburiyetti; giyimini dişileştiren genç züppeler şiddetle kınanır, erkek gibi giyinme cüretini gösteren ender kadınlardan tiksinilirdi. Bununla birlikte, cinsel nitelikleri fazla vurgulamamak da gerekirdi. Saçlar konusunda ölçülü olma kaygısı açıkça görülür. Saçlar, kadınlar için, adeta doğal bir peçe gibi gereklidir; doğalarından kaynaklanan düşük seviyelerinin, bağımlılıklarının işaretidir. Dolayısıyla saçlarına özen göstermeleri gerekir, oysa saçlarına

Dirilenler. Bourges Katedrali alınlık tablası, XIII. yüzyıl.

fazla özen gösteren erkekler ayıplanır. Ne var ki, kadınlar özel hayatın dışına çıkıp kendilerini başkalarına gösterdiklerinde, söz konusu dönemde korkunç bir erotik güç atfedilen kışkırtıcı saçlarını salarak sergilememelidirler. Görgü kuralları saçların örülerek toplanmasını gerektirir; fahişeler ve küçük kızlar dışındaki bütün kadınlar evden dışarı çıktıklarında, evli kadınlarsa yatak odalarının dışına çıktıklarında, salonda, ayrıca örülü saçlarını başörtüsüyle kapatmak zorundadırlar.

Bununla birlikte, bütün erkeklerle kadınların, kişisel güçlerini pekiştirmek amacıyla bedensel cazibelerini kullanmaktan vazgeçmediklerini düşünmemiz için birçok sebep mevcuttur. Henri de Mondeville'in incelemesinde iki gerekçe gösterdiği

Âdem. (Paris, Cluny Müzesi.)

güzellik öğütlerine verdiği yer bunun bir kanıtıdır. Birincisi çok somut bir gerekçedir: baştan çıkarıcılığı artıracak reçeteler sunabilen bir hekimin, talep fazlalığı nedeniyle çok para kazanabileceğini belirtir. İkinci gerekçe ise, bedenin toplumsal ilişkilerdeki rolü konusunda çok aydınlatıcıdır: hayatta ilerlemek, bireyci anlayışın güçlenmekte olduğu dünyevi rekabette başarılı olabilmek için fiziksel cazibeyi sonuna kadar kullanmayı bilmek gerektiği konusunda yazarın hiç kuşkusu yoktur.

Mondeville'in incelemesini kaleme aldığı XIV. yüzyılın başı, uzun bir ilerleme döneminin sonuna denk geliyordu; bu dönemde, tenselliği aşağılama ideolojisine tepki olarak ve cinsel suçluluk kılıfı Batı Hıristiyanlığına giydirilmeden önce, beden kaçınılmaz olarak, ağır ağır saygınlığına kavuşmuştu. Bunun kanıtlarını, çıplaklık tasvirlerindeki değişimde görmek mümkündür. Günümüze kalan neredeyse tek örnekler dinsel sanata aittir. Daha önceleri sapıklığı vurgulayan, çıplak bedenleri sadece kötülük kaynağı, kötülük kışkırtıcısı olarak gösteren heykeltıraş ve ressamların, 1230'dan sonra genç, zinde, kusursuz ve barışık çıplaklar resmettiklerini görüyoruz: Bourges Katedrali alınlık tablasındaki Dirilenler, Paris Notre-Dame Katedrali vaiz kürsüsündeki Âdem, Auxerre'deki Eros gibi. Bu değişimde hümanizmin Antikçağı canlandırma anlayışının, yüksek kültürü etkisi altına alan doğalcılık akımının rolü neydi? Bu akımın kendisi de kişiyi yüceltme eğiliminde değil miydi? Ne olursa olsun, bu yüzyıllarda kişisel kimliğin ortaklaşalığın içinde kendini kanıtlamak için kullanabileceği silahlar arasında fiziksel güzelliğin giderek daha fazla önem kazandığı kesindir.

Özel ibadet

Bu genel eğilim, herkesin kendi başına, kale-bedenin iç içe halkalar halindeki kılıflarıyla halk düşmanı Şeytan'dan korunan, pek iyi tanımlanamayan maddeyi, yani ruhunu düşünmesine de yol açıyordu. Ruh bakımının giderek kişiselleştiği, yavaş yavaş ortaklaşalıktan sıyrıldığı ve dinsel alanın da tedricen özelleştiği açıktır. İnceleme alanı fazlasıyla geniş olduğundan, burada bir araştırma zemini oluşturmakla yetineceğiz.

Feodal dönemin başında "halk", yani cemaat, kötülükten kurtarılma işini temsilcilere bırakıyordu. Bu görev, başta manastıra, çok kapalı bir özel hayat sürdükleri için daha mükemmel insanlar olan ayrı bir cemaate aitti. Arındırıcı kefaretlerin sağladığı yararı bir anlamda insanlığın geri kalanının hesabına aktaran manastırın görevi, yaşayanlar ve ölüler adına umumi duayı

kesintisiz sürdürmekti; manastır topluluğu, halkın tamamının ilahi söyleyip dua eden ağzını oluşturuyordu. Prens de buna benzer bir aracılık işlevini yerine getirirdi. Prensin sofuluğu, uyruklarının kurtuluşunu güvence altına alırdı; prens günah işleyecek olursa, uyrukları anında Tanrı'nın öfkesine maruz kalırdı; kamusal bir kişi olduğundan, kamu adına sürekli Tanrı'ya dua etmek prensin de göreviydi. Örneğin XII. yüzyılın 20'li yıllarında, Galbert Van Brugge'nin anlattığına göre, Flandre Kontu İyi Charles her sabah yatağından kalkıp St. Donat Kilisesi'ne giderek yardımcısı olan rahiplerle birlikte ilahi söyler, mezmurları okur, kütüğe kayıtlı yoksullar tek sıra halinde dizilip uzattığı sağ elinden birer gümüş para alırlardı. İnsanların çoğunluğu, bu halka açık gösterileri, vekillerinin ortaklaşa kurtuluş ayinlerini yürütmesini izlemekle yetinir, tamamen onların duasına güvenirlerdi.

Bununla birlikte, tatmin olmayanlar da mevcuttu. XI. yüzyılın başında heretik oldukları için peşlerine düşülen, kamu düzenini bozdukları gerekçesiyle baskı altına alınan ve henüz çok küçük bir azınlık oldukları için sindirilebilen erkekler ve kadınlar, dua uzmanlarının aracılığını reddediyorlar; Tanrı'yla bizzat iletişim kurmak, kendi kurtuluşlarını yaptıklarıyla hak etmek istiyorlardı. XII. yüzyılın başında, halefleri aynı iddialarla ortaya çıktılar, ama bu kez seslerini o kadar yükselttiler ki, Kilise bu itirazlara tepki olarak önce temel dayanaklarını pekiştirdi. Feodal düzende otoritenin parçalanmasıyla sayıları artan küçük prensler, kilise tarafından, kendi özel şapellerinde hane halkının tamamını dinsel bir çerçeve içine toplamakla görevlendirildi. Rahiplerin rolü önemli derecede arttırıldı; rahiplerin görevi, keşişler gibi ayrı bir yerde ilahi söylemek değil, *İncil*'i ve Hıristiyan ayinlerini halk arasında yaymaktı. Halk, kilise bölgelerinde, giderek daha sıkı denetlenen küçük sürüler halinde bir arada tutuluyordu. Bu küçük güvenlik bölgelerine ayırma, denetim, Robert Fossier'nin isabetli ifadesiyle "hücrelendirme", kişileri daha fazla kısıtlıyordu. Bununla birlikte, Kilise bir yandan da daha kişisel ibadet yöntemleri önererek beklentileri karşılamış olmasa, heretikliği altedemezdi.

Kilise, sıradan müritlere, dinle, eskiden ayin temsilcilerinin tekelinde bulunan ilişkiye benzer bir ilişki kurmalarını önerdi. Tam bir bireysel sorumluluk içinde, adım adım mükemmeliyete doğru ilerlemeye gayret etmeye çağırdı onları. Hıristiyan ibadetinin içselleştirilmesi çok yavaş ilerledi. Doğal olarak hareket "güçlüler" düzeyinde, örnek olmaları beklenen devlet görevlile-

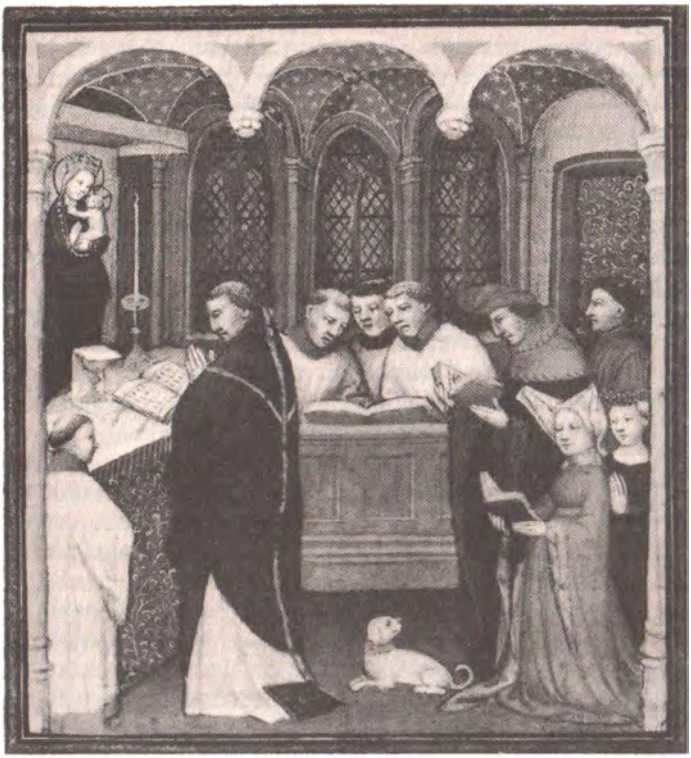

Resim karşısında dua. *Paris Dua Kitabı*'ndan ilüstrasyon, 1400-1410. (Paris, Ulusal Kütüphane, e.y. Lat.1161.)

ri arasında başladı; gerçekten de örnek oldular, davranış biçimleri, yüksek sosyeteden daha alt kültür düzeyindeki tabakalara doğallıkla yayıldı. Entelektüel gelişme içindeki okullarda öğretmenler kendini tanımanın yollarını yeniden keşfederken; Anglikan Kilisesi önce prensleri, belki daha da önemlisi, prensesleri, evliliğin güçlükleri içinde tinsel yol göstericileri olan rahiplere tutunan kadınları eğitti. Duaları keşişler gibi kitaptan bizzat okumaya önce zenginler teşvik edildi; *Kutsal Kitap*'ın okunması XII. yüzyıl boyunca yayıldı; rahibe eşlik ederek hep birlikte yüksek sesle okumadan, alçak sesle kendi başına okumaya geçildi; ayinler dışında da mırıltı halinde dualar okunmaya devam ediliyordu. Yüksek aristokratların evlerinde, efendinin şahsına ait olan en özel eşyalar arasında mezmurlar kitabı da yerini aldı. Erkekler de kadınlar da, kitabı tek başlarına kullanmayı öğrendiler. Mezmurlar kitabı, metniyle ve bilhassa imgeleriyle, mah-

rem tefekkürün aracı haline geldi. Aynı dönemde, XIII. yüzyıl boyunca, yüksek sosyetede kişiselleştirilmiş ibadet eşyaları da yaygınlaştı; bir kişinin damgasını taşıyan, küçük birer şapeli andıran bu özel kutsal eşyaların bazıları vücutta taşınıyordu; yavaş yavaş yerleşen teke tek ibadette, bu eşyaların üzerindeki Aziz, Meryem Ana ve İsa tasvirleri aracılık işlevini üstleniyor, aynı ibadet şapelde ve kilisede de, bu kez umumi tasvirler, örneğin Aziz Francesco'nun çarmıhla diyaloğu karşısında sürdürülüyordu. Bu tür işaret noktaları temelinde yapılması gereken derinlemesine araştırmada, tarihlemeye özen gösterilmelidir, çünkü bu işaretler, XIV. yüzyıl başında en aşağıdaki toplumsal tabakalara kadar yayılmış olan bireysel ibadetin genişlemesinin tanıklarıdırlar; ücra bir köy olan Montaillou'daki soruşturmaların ortaya koyduğu, üstelik marjinallerle, heretiklikle suçlananlarla sınırlı olmayan, yerleşik bireysel dua alışkanlığını hatırlayalım.

Giotto, *Aziz Francesco Haç Karşısında.* (Assisi, Aziz Francesco Manastırı, üst kilise.)

Bu içselleşme, rahiplerin, XIII. yüzyılda da dilenci frerlerin gerçekleştirdiği bir pedagojinin sonucuydu. Bazen çok kalabalık dinleyici kitlelerine söylevler *vaazlar* verirlerdi. Burada ekilen yararlı tohumlar, her ruhta ayrı filiz veriyor, herkes özel hayatında İsa'yı, azizleri örnek almaya, kalıplarla yetinmeyip kendi iradesiyle, vicdanıyla hareket etmeye çağrılıyordu. Bu ahlaki eğitim, bilhassa meseller sayesinde, her vicdanı yönlendirmeye yönelik, çok basit, yüceltici, ikna edici hikâyeler sayesinde başarılı oldu. En kapsamlı mesel derlemelerinden biri olan, Cistercium Tarikatı mensubu Cesaire de Heisterbach tarafından XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde, vaizlerin kullanımı için derlenen meseller, diyaloglar halinde sunulmuştur: usta ve çırak arasında teke tek, özel bir eğitim; zaten iyi bir vaiz de, her dinleyicisine tek tek seslenmeyi amaçlardı. Bu anekdotlardaki bütün kahramanlar, kişisel serüvenini yaşayan, engellere tek başına göğüs geren kişilerdir; daha sonra, yola devam ederken, ama daha çok yatak odalarında, gecenin, sessizliğin içinde, inzivaya çekildiklerinde, bir sırdaşla, dostla veya melekle, Meryem Ana'yla, hortlakla, bazen de kışkırtıcı şeytanla konuşurlar; bu konuşmalar daima özeldir ve kişisel birer seçimdir. Çoğunlukla bu öykülerde, kahramanın çevresindekiler, ev hayatını onunla paylaşanlar, kapsayıcı hane halkı, istenmeyen, rahatsız edici, bozguncu, haddini bilmeyen, uzaklaştırılması gereken kişilerdir.

Genel ilerlemenin en hızlı olduğu XII. yüzyıl sonu ve XIII. yüzyıl başında dini davranışlar yeni rahiplik görevi anlayışıyla tam anlamıyla allak bullak oldu. Yeni bir ayin geleneği ge-

Günah çıkarma. Bir ibadet kitabından ilüstrasyon, XIV. yüzyıl. (Chantilly, Condé Müzesi.)

lişiyordu. Evkaristiya ayininde bütün müritler hayat ekmeğini yemeye, İsa'nın bedenine kendi bedenlerinin içinde yer açarak mahrem bir buluşmaya çağrılıyordu – bu uygulamadan kaynaklanan imgeler insanı yüceltiyor, bir tapınağa dönüştürerek evdeki iç içelikten ayırıyordu. Başlangıçta istisnai ve kamusalken, Karolenjler döneminde başlayan çok kesintili ve uzun bir sürenin sonunda, 1215'te IV. Laterano Konsili'nin, günahın ve suçun "mahrem" sebebinin üzerinde duran hukuk araştırmacıları tarafından desteklenen kararıyla mahrem, zorunlu ve düzenli hale gelen kefaret eylemindeki dönüşüm daha da belirleyici oldu. Müritleri yılda en az bir kere günah çıkarmaya mecbur etmek, elbette bir sınırlandırma, engizisyon önlemiydi; özel hayatın duvarını delerek vicdanlarda gizlenen itaatsizlik ve heretiklikleri dışarı çıkarmak amacı güdülüyordu. Eskiden son derece gösterişli bir tören olan kamusal kefaretten –suçun herkesin karşısında kabullenilmesinin ardından, belirli davranış biçimleriyle, giysi ve hareketlerle açıkça belirtilen bir toplumsal konuma geçilirdi, yani kamuya sahnelenen bir dışlama gösterisiydi– mesellerdeki basit diyaloğa, günahkârla rahip arasındaki, yani ruhla Tanrı arasındaki diyaloğa geçiş kadar kökten, zihinsel tutumlar üzerinde bu kadar derin ve uzun süreli etkisi olan bir devrim hayal etmek zordur; bir sırrın ağızdan kulağa aktarılma-

sına dayanan ve dokunulmazlığı olan günah çıkarmada, itiraf ancak kişinin kendi içinde, sessizce yürüteceği bir düzeltme, ıslah çabasının ilk adımı olursa anlam taşır.

Cemaat anlayışının kalesi olan Cluny'de, Başkeşiş II. Hugues, 1199-1207 yılları arasında yürürlüğe koyduğu tüzüklerle, en az haftada bir kere özel günah çıkarma mecburiyeti getirmişti; kefaretler de gizli hale gelmiş, alçak sesle okunan kişisel dualara dönüşmüştü. Birkaç yıl sonra IV. Laterano Konsili bu mecburiyeti bütün Hıristiyanlara getirdi. Herkes, Paskalya bayramı yaklaşırken, Komünyon hazırlığı olarak, kendini sorgulamak, vicdan muhasebesi yapmak, ruhunu incelemek zorundaydı. XII. yüzyılın başında, bu vicdan muhasebesiyle benliğin derinliklerinde yatan sapıkça eğilimleri keşfetmeye ve durdurmaya çalışanlar sadece Abaelardus ve Guibert gibi ilk otobiyografi yazarları ve sayıları daha fazla olan, manastırlar arasındaki, mahrem olmasa da iki endişeli şahsiyeti karşı karşıya getiren mektuplaşmaların yazarlarıydı. İçe dönüş ve ardından hem itirafın, hem kurtarıcı çilenin mahremiyeti, ibadetin etrafına çekilen bir duvardı. Elbette yavaş ve tedrici bir dönüşümdü. 1215 tarihli kararın her yerde anında uygulanmaya konduğu düşünülmemelidir. Ama bir yüzyıl sonra, bu kararın etkileriyle vaaz ve vicdan incelemesi yoluyla eğitimin etkileri ve para dolaşımının hızlanmasıyla bireyi özgürleştiren ekonomik gelişme birleştiğinde, "özel" sözcüğünün anlamı değişmeye başladı. Aile kalabalığının içinde yavaş yavaş yeni bir özel hayat kavramı biçimleniyordu: başkalarının ortasında, yatak odasında, pencerede, kendine ait malıyla, kesesiyle, kendine ait, kabullenilmiş, bağışlanmış günahlarıyla, hayalleriyle, ilhamlarıyla, sırrıyla kendi olmak.

G.D.

Mahremiyet yaklaşımları XIV.-XV. yüzyıllar

Özel veya özelleşme yolundaki alanların tarihi, kişiyle bakışın arasında bir perdenin gerili olduğu inziva ve mahremiyet aşamalarının tarihi, duyguların, düşüncelerin, gizlilik içinde geliştirilen ama özel yazılarla ifade edilen zihinsel imgelerin tarihi, nazik ve belirsiz hedefler ve yaklaşımlar içerir. Hiç kuşkusuz, Ortaçağ sonuna ait kaynaklar önceki yüzyıllara kıyasla daha *fazla* bilgi sunar; XIII. yüzyıldan itibaren belge sayısındaki hissedilir artış ve özel belgelerin önemli bir bölümünün korun-

duğu düşünülecek olursa, kişisel çabalarıyla, yazma veya portresini yaptırma kaygılarıyla ve tesadüfe bağlı olarak arşivlerle, kimlikleri, tutumları ve görüşleri günümüze kadar korunabilmiş olan şahıslarla özel hayatları içinde karşılaşacağımızdan emin olabiliriz.

Bununla birlikte, kimi tehlikelerden kaçınmak, maceraperest bir araştırmanın sınırlarını net olarak belirlemek gerekir. Bireyler ister kendilerini ortaya koysunlar, ister kurgu aracılığıyla görüşlerini aktarsınlar, mahremiyete bakışları, dış dünyaya bakışlarından daha masum değildir, ama genelleştirmeye indirgenemeyecek bireysel tanıklık hangi ölçüye vurulabilir? Tarihçi, bir davranışın akıldışılığıyla ve sıradanlığıyla nasıl bir ilişki kurmalıdır ve uyarıcı, kendine has yazı, bu yazıya yol açan sıradan deneyimden nasıl ayrılabilir?

Özel yazı veya özel hayata ilişkin yazı, tanıklıklar arttıkça, hiç şüphesiz bireylerin, ait oldukları ailevi ve sosyal gruplara ilişkin tutumunda derin bir değişime yol açar; önceki nesillerin dile getirmediği, yaşanmış olayları aktarma, en azından anlatma kaygısı ortaya çıkar. Kaynakların niteliği değiştiği için her şeyin değiştiğini düşünmekten kaçınmamız gerekir; tarihçinin ilk kavradığı şey, yazı alışkanlığının, ayrıca belki aynanın yaygınlaşmasının getirdiği değişikliktir. Bundan, onaylayacak kaynakların bulunmadığı dönemde benlik bilincinin, özel hayat sevgisinin ve savunmasının varolmadığı sonucu çıkarılmamalıdır.

Öte yandan, Ortaçağ'ın sonunda, yazının kırsal kesimdeki kasabalardan çok büyük kentlerde yayılmış, laikleşmiş ve özelleşmiş olmasına rağmen, hâlâ Avrupa nüfusu içinde bir azınlığın imtiyazı olduğunu da unutmamak gerekir; yazılı kaynakların sunabileceği bireysel hayat sureti sınırlı sayıda kişinin mahremiyetine girebilmemizi sağlar ve geniş bir kitleye ilişkin, ancak toplu bir bakış imkânı verir; ne var ki, resim ve heykellerin gerçekçiliği ve arkeoloji sayesinde birkaç mekândan toplanan bilgiler, hatalı ve eksik bakışımızı düzeltir ve tamamlar.

Bizi bekleyen son bir tehlike de, sırf insanların sırları konusunda tıpkı modern çağdaki gibi daha fazla konuşulduğu için, Ortaçağ'ın son yüzyıllarını geleceğe bir önsöz olarak algılayan modernizm kışkırtmasıdır. Özel hayat, hiç şüphesiz tarihin en belirsiz alanına girer; ekonomik, toplumsal ve kültürel yapıların incelenmesi, tek tek kişilerin indirgenmesi imkânsız çeşitliliğini ele alırken, hantal bir araçtır; tarihçiler geçmişteki tek tek görüşlerden çok genel görüşlere kulak verirler. Tek tek görüşlere du-

Certaldo (Toscana),
Pretorio Sarayı.
Kamusal gurur, özel gösteriş.
Sokağa bakan arımalı cephe:
anlı şanlı evlilikler, sürdürülen
zaman. Bahçe tarafında kapalı
ve huzurlu bir mekân: örnek
bir özel hayatın mimari modeli.

Pienza (Toscana), Piccolomini
Sarayı, Rossellino'nun eseri,
XV. yüzyıl.

yarlı olmak; bir itirafın serbestliğine, bir ifadenin cüretine, bir metinden çıkan tahayyüle, ölü bir evlada yakılan ağıttan yükselen sevgiye şaşırabilmek demektir.

Birkaç yüzyıl öncesinin mahremiyetine bizi yaklaştıran her şey, bizi kaybettiğimiz bir dünyadan geri dönüşsüz biçimde ayıran mesafeleri ortadan kaldırmaya iter. Modernizm tuzağı, dünya kurulduğundan beri varolan şeyi tasvir etmektir; insanlar kendilerini mahremiyet içinde ifade ederken, yüzyıllardan beridir aynı lisanı konuşmazlar mı?

Kısacası, XIV. ve XV. yüzyıllardaki kaynak bolluğu, bizi hem önceki dönemlerden kopuştan, hem de modern çağla bütünleşmeden kaçınmamız gereken zor bir durumda bırakır. Kullanılan her belge –burada kullandıklarımızın çoğu İtalya ve Almanya kaynaklıdır–, bulunan her ifade, özgünlüğü ve aynı çağa ait diğer belgeler bağlamında titizlikle değerlendirilmelidir; tek tek görüşlere kulak verme zevkine, görüş sahibinin kimliğini belirleme ve çevresine oturtma kaygısı eşlik etmelidir. Tarihsel gerçeklik açısından ne yazık ki, her zaman karşılaştırma yapmak mümkün değildir ve ister göz kamaştırıcı olsunlar, ister kasvetli, kimi metinler, ileride yazılacak, duygulara ve ifadelerine ilişkin tarihin pek sağlam olmayan ilk adımları olarak kalacaklardır.

Öznenin icadı

Kapalı bir dünyanın iç içe kılıfları tarafından sarmalanmış olan birey, toplumsal hayatın halkalarına, aile topluluğuna, geleneksel cemaate, mesleki yapılara, boyun eğdirilmişler kitlesine aykırılığıyla, hatta bu halkalardan kopuşuyla tanımlanır. Bir geri çekilişten doğan benlik bilinci, düzenin radikal biçimde sorgulanmasına yol açabilir; yerlerinden ayrılma tehlikesini göze alanların, yollarda ve tenhalarda statüleri yoktur; Ortaçağ sonunda çok okunan macera romanslarında huzursuzlar, şüpheliler ve deliler, düzensizliğin ormanlarında, sınırdaki insanlar olan kömürcülerle ve susamış münzevilerle karşılaşırlar.

Donatello, *Floransa arması aslanı*, 1420. (Floransa, Bargello.)

Ama yazılı olarak ifade edilmiş olan benlik bilinci, genellikle kalabalık ve düzensizlik arasındaki sınırı aşmaz; Ortaçağ sonunda kentliler, kendilerini çevreleyen zihinsel alışkanlıklar ve toplumsal zorunluluklar çemberinin içinde, ortak fayda ideolojisine bağlıdırlar hâlâ; tek tek insanların "rahatlığına" oranla herkesin "yararını" gözetmek bir ilerleme sayılır. Guicciardini'nin mutlaka kamu hizmeti çerçevesinde olması gereken şerefli bir yaşantıyla "aylak, onurdan yoksun, tamamen özel" bir hayat arasındaki karşılaştırması beylik bir kalıptan mı ibarettir? Aynı dönemde yaşamış olan Nürnbergli Willibald Pirckheimer, otobiyografisinde benzer şeyler söyler; babasının ölümünden sonra üç yıl boyunca işlerden çekildiğini, sadece kendini ve dostlarını düşünerek tamamen "özel" bir hayat sürdüğünü, sonra tekrar kamusal görevler üstlendiğini ve kendi heykeline bakarken, "özel duyguları" "kamu yararına" tercih edenleri kınadığını anlatır. Kamusal hayata etkin olarak katılmak şerefli bir iştir; yurttaş hümanizmi Alpler'i aşmış, bireyin, benlik bilincinin yüceltilmesi, cumhuriyetin hizmetinde görkemli biçimde

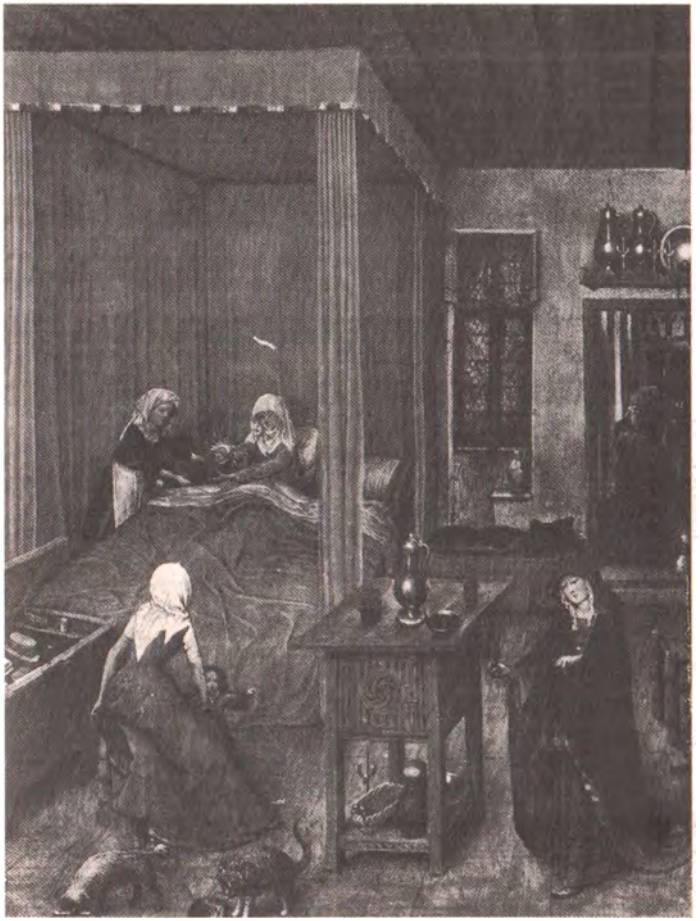

Jan Van Eyck; *Notre-Dame du Duc de Berry Dua Kitabı (Milano Dua Kitabı).* Vaftizci Yahya'nın doğumu, 1415-1417. (Torino, Antik Sanat Müzesi.)

sergilenmektedir. Dönemlerini anlatan, Floransa'da Velluti gibi başka yazarlar da, bu kadar gösterişe kaçmadan, kişisel hayatlarının sadece doğrudan resmi hayatın olaylarıyla bağlantılı olan kısımlarını seçmişlerdir; bazıları da hatırat yazmaya giriştiklerinde, kamusal hayatla özel hayatı birbirinden ayırmayı beceremezler; örneğin Braunschweig'lı Hans Porner, kitabının kent meclisinin kitabı değil, kendi kitabı olduğunu belirttikten sonra, kişisel yorumları boğan komün işlerinden bahseder sadece. Yani benlik bilinci ya kekeler ya da bedbahttır; çoğunlukla iyi vatandaşın davranış modeli bağlamında çekinerek ortaya çıkar.

Bernhard Strigel, *Meryem'in Doğumu*. (Berlin, Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi.)

Doğum sahneleri ressamla birlikte konutun en mahrem bölümüne, kadınların loğusanın etrafında koşuştuğu yatak odasına nüfuz etmemize imkân sağlar.

Kişisellik talebinin ifade edilişinde bir başka referans noktası da ailedir. XV. yüzyılda Floransa'da cephesi sokağa bakan bir saray yaptırma isteğinin, geniş ailenin çevredeki evlerinden, topluluğa ait evler bütününden kopma arzusundan kaynaklandığını görmüştük; soyun geri kalanından kopuşunu belirtme yönündeki bu bireysel ihtiyaç, başarılı bir meslek hayatını, bir ticari kuruluşun başarısını mümkün kılan yatırımda, *res privata*'nın görkeminde ifade bulur.

Ama şunu belirtmek gerekir ki, bireyin talebi, çekirdek ailenin onaylanmasıyla sınırlı değildir; odaların aile fertlerine paylaştırılması, aileye ait cephenin ardında bir mahremiyet ve içsellik kaygısı bulunduğunun göstergesidir; bundan en çok yararlanan, çalışma odasına çekilme imkânı olan aile reisidir; burası, işadamının, aile reisinin, hümanistin, ailenin iç yönetiminden çekilerek kendi kendisiyle, aileden ayrı biri olarak yüzleşebileceği tek yerdir belki de.

Ortaklaşalığın yararına, "ev"in yararına çalışmak, sorumluluğunun bilincindeki bireye şerefin yüklediği görevlerdir; toplumun ileri gelenlerinin, hayatlarına ilişkin tasvirlerinde, çevredekilerin gözü önündeki etkinlik ve üretken düşünce, özel hayata pek az yer bırakır; özel hayata değer vermeye, zaman ayırmaya eğilimli olsalar bile, bencil veya süfli görünme korkusuyla bunu yapmaktan çekinirler; özel hayat "aşağılık"tır; kamusal hayat dışında ün kazanılamaz: *Fama non est nisi publica.*

Kuramsal bir yapıyı yansıtan yazılı kaynakların özel hayata tanıdığı dar çerçevede zorunlu sosyalleşmenin, benliğin doğal gelişimine pek yer bırakmadığı açıktır; çok sayıda yazar, Cicero veya Titus Livius okumanın daha talepkâr kıldığı faziletlerle zırhlanmış olarak karşımıza çıkar. Daha sade ifadeler, daha yumuşak tutumlar, seçimlerinden bu kadar tatmin olmamış figürler bulmak isterdik; ne var ki, bir yandan geleceğe portresini bırakma kaygısının gerçekten etkin ve kamusal davranışlarla çakıştığından, öte yandan da, birkaç sözcünün ortaya koyduğu modelin, Ortaçağ sonu Avrupa kentlerinin tamamında ideal bir hayat tarzına uygun düştüğünden emin olabiliriz.

Bu durumda, benlik bilincinin daha mahrem biçimlerini nerede bulabiliriz? Fazilet zırhının işlevi duyguların, itirafların ortaya dökülmesini engellemek değil midir? Bireyin özel hayatında kendini ifade ettiği sade izlenimleri, doğallığı bulmak için kent dünyasının dışındaki sessizliğe mi başvurmak gerekir?

Ulrich von Hutten, retoriğin eksik olmadığı güzel bir metninde, kent-kır karşıtlığının, insanı gizliliği içinde keşfetmede ne

Ambrogio Lorenzetti, *İyi Yönetimin Etkileri*, "Şahin Avına Çıkış" (detay), 1338-1341. Soyluların hayatı köylülerin etkinlikleriyle karşılaşır. (Siena, Halk Sarayı.)

kadar yanlış bir yol olduğunu gösterir; aristokrat ve burjuva sosyetesindeki rolünün bilincinde olan bir hümanist, benliğini geliştirecek uyarıcıları kırda aramaktan kaçınmalıdır; yalnızlık kişiyi yoksullaştırır, bir aile şatosuna bile olsa, ıssızlığa çekilmek endişe yaratır; zihin, kalabalığın ve hareketin içinde beslenir:

"Kır, telaş ve gürültüdür."

"Kırın cazibesinden, dinlenmeden, huzurdan söz ediyorsun... Şato ister bir tepenin üzerinde, ister düzlükte olsun, zevk için değil, korunmak için inşa edilmiştir; hendeklerle, siperlerle çevrilidir, içi dardır, küçük ve büyükbaş hayvanların ahırları vardır, mancınıkların, zift ve kükürtün depolandığı karanlık binalar, cephane ve silahlarla tıka basa doludur. Tatsız barut kokusu hâkimdir; ayrıca köpeklerin, köpek pisliklerinin kokusu da ne hoştur, değil mi? Sürekli gidip gelen atlıların arasında haydutu da vardır, eşkıyası da, hırsızı da; evin kapıları çoğunlukla ardına kadar açıktır, çünkü kimin kim olduğunu bilmez, öğrenmek için de pek bir çaba göstermeyiz. Koyunların melemesini, öküzlerin böğürmesini, köpeklerin havlamasını, tarlalarda çalışan adamların bağırışını, arabaların gıcırtısını ve patırtısını işitiriz; ormanlara yakın olan evin hemen dibinde kurt ulumaları bile duyulur."

"Her gün, ertesi günü düşünmek gereklidir; sürekli bir en-

dişe ve hareket, mevsimler takvimi; toprağı sürmek, çapalamak, bağları budamak, ağaçları dikmek, çayırları sulamak, tohum ekmek, üstünü örtmek, gübrelemek, ekinleri biçmek, dövmek gerekir; hasat zamanı, bağbozumu zamanı; ürün bir yıl kötüyse, inanılmaz bir yoksulluk, inanılmaz bir sefalet; dolayısıyla heyecanlanmak, endişelenmek, daralmak, kahrolmak, gücünü tüketmek, kendini kaybetmek, kaçıp gitmek, uzaklaşmak için her zaman bir sebep vardır" (Ulrich von Hutten'den Willibald Pirckheimer'a, *Vitae suae rationem exponens*, 1518).

İktidardakileri bilgi ve eğitimi desteklemeye ikna etmek dışında bir siyasal amaç gütmeyen Ulrich von Hutten, Mainz Başpiskoposluk Sarayı'nda, gürültünün ortasında yalnız kalmaya çalıştığını belirtir (*"Saepe in turba solus sum"*). Gerçek özgürlük, kendi kimliğini ortaya koymak, özel bir gayretin meyvesidir; okuma ve yazma, kişinin kendini aşmasını, kamu erki ve ailevi yükler karşısında her türlü zorunluluktan kurtulup mahremiyetle toplum arasındaki zıtlığın hafif neşesine kavuşmasını sağlar. Bir imtiyaz olan bu buluşmaya mistikler de başka tekniklerle ulaşır: "Uyanıkken, uyurken, başkalarının arasında bile yalnızsın" (Frer J. Mombaer). Ulrich von Hutten, ruhuyla yüzleşmenin diriltici mutluluğuna ulaşacak ne imkânı, ne zamanı olan köylülerin zahmetli hayatıyla bu imtiyazı karşılaştırır.

Birinci tekil şahıs

Kişinin kendinden söz edebilmesi için haklı gerekçeleri olmalıdır; birinci tekil şahıs kullanımı, yeterli otoriteler olan Hz. Süleyman'ın Meselleri, Aristoteles ve Aziz Tomas'la sınırlandırılabilir. Birçok *yazara* göre, her türlü kısıtlamadan kurtulmuş otobiyografi, tarihten ve din savunuculuğundan bağımsız olarak kendini anlatmanın icat edildiği modern çağda doğmuştur. Hiç kuşkusuz, iki sonsuzun arasındaki evrenin merkezinde kendini keşfeden insan, potansiyelleri ve eğilimleri doğrultusunda kendini geliştirme melekesi Tanrı tarafından bağışlandığı için sevinir; otobiyografi, kişisel kaderlerin saygınlığının duyurulmasıdır.

Ne var ki, kendini anlatma, meşrulaşmış kahramanların kafasından bütün silahlarını kuşanmış olarak çıkmamıştır; toplumsallaşmış bireyi konu alan anlatı biçimlerinden tedricen çıkmıştır; hayattaki zevkler ve acılar, yazarlarda kendi sözlerini söylemek için dayanılmaz bir istek uyandırır; bazıları, tarihin geçtiği yerde, yol kenarında bulunduğunu belirtir, bazıları rapsodiye özel yorumlar katar, bazıları da kendi yaşadıklarını konu

alan örnek bir serüveni Tanrı'nın değerlendirmesine sunar. Sonuçta, "ben"le tamamlanmış "benlik" arasındaki ilişki, belki Augustinusçu günah çıkarma modelinden, belki iyi bir yöneticinin hem kendisi, hem yakınları için unutmaması gerekenleri günü gününe kaydetme kaygısından, belki de dünyadaki ve kendi ulaşabileceği nitelikteki önemli olayların kaydedilmesinden türemiştir.

Ortaçağ'ın sonunda günah çıkarma, günlük ve vakayiname, bireyin bazen özel hayatı, yani bedenine, algılarına, duygularına ve bakış açısına ilişkin samimi bir genel fikir verdiği bilgi kaynaklarıdır, ama "kişiyi profilden değil karşıdan" gösterme iddiasındaki, bulunmuş bir hatıratın olabileceği ölçüde.

Bir başka düzlemde, daha çehreler her türlü dekordan sıyrılıp nötr bir fon üzerinde ortaya çıkmadan, kendine has yüz hatları, sırf ölümsüzleştirmek amacıyla çizilmeye başlamadan önce, kimbilir kaç altar panosu ve freskte, ressamın aralarındaymışçasına resmettiği, azizlerden ve Müneccim Krallar'dan daha gerçek figüranlar dokunaklı veya yırtıcı bir varlık gösterir. Söz konusu olan, evrensel tarihin kubbeleri altında adının yankılanmasından ürken, daha fazla şey ifade etme dürtüsü ilahi görkemle karşılaştığı anda uçup giden ve sesini yükseltebilmek için üçüncü tekil şahsın veya eğretilemelerin arkasına gizlenen "ben"in yoğunluğudur. Az sayıdaki benlik olumlamalarına çok daha *fazla* sayıdaki suskunluğu ekleyebilmek için, özel hayatın ifadesi, dilin kılık değiştirmelerinin ardında izlenebilir; bu durumda bazı çıkmazlarla karşılaşmak kaçınılmazdır; mahremiyete ilişkin bütün kaynaklarda görülen beylik kalıplara yenilmemek için, bunların bağlamını ve sıklığını belirlemek gerekir. Otobiyografiyle kurgunun kesişme noktasında yer alan bir eserde, İmparator Maximilian, genç karısı öldüğünde hissettiği acıdan, "çünkü birbirlerini çok sevmişlerdi, bu konuda yazılacak çok şey vardır," diye bahsetmiş ve daha *fazla* bir şey yazmamıştır.

Paolo Uccello, *Sir John Hawkwood'un At Üstünde Anıtı*, yak. 1436. İhtişam ve geometri: paralı asker. (Floransa, Santa Maria del Fiore.)

Günah çıkarma lisanı

Bireyi manevi bir serüvenin kahramanı olarak sahnelemeye en uygun anlatım biçimi günah çıkarmadır. Fransiskenlerin biyografik modelinin ötesinde, birkaç yüzyıl aradan sonraki referans noktası, Abaelardus'un gerekçeli anlatımı, felakete edebi bir bakış ve bilhassa Augustusçu modeldir. Abaelardus'un dramatik günah çıkarması, kesintili bir dizi olaydan oluşuyor, Adamo di Salimbene'nin sakin günah çıkarması ise, her an günahkârın portresini Aziz Francesco'nun ışığında çizmeye çalışıyordu; buna karşılık Aziz Augustinus'un *İtiraflar*'ı, birçok değerli

Taddeo di Bartolo, *Papa Vekilinin Yazıcısı* (detay), (Siena, Devlet Arşivi.)

İtalyan yazara, önceki hayatı baştan aşağı aydınlatan bir duygu billurlaşması modeli ilham etmiştir: hafızayla yazının buluşmasında yakalanan ve ortadan kaldırılan zaman, öznenin gerçekliğinin ifade bulduğu andır. Dante, Petrarca ve Boccaccio'nun en duyarlı sayfalarının kaynağında, Aziz Augustinus'un derin yorumları bulunur: "Hafıza, kesinlikle geçmiş olan gerçekliğin kendisini değil, yok olurken, zihinde duyular aracılığıyla izler bırakmış olan gerçekliğin suretinden kaynaklanan sözcükleri ortaya çıkarır." Tanrı'nın gözü önünde, iç zaman şimdi tarafından canlandırılan geçmiş anların dirilişidir; yeni insan düşünce ve yazıyla günahkârın tereddütlü ilerleyişine biçim ve anlam kazandırır; nasıl ki yaratılan dünyanın kaynağında insanlığın kurtuluşu varsa, anlatının kaynağında da dine dönüş vardır.

Augustinusçu görüşün örgütleme gücü, çeşitli kişisel durumlarda, bir yöntem hayranlığına ve ruh kardeşliği duygusuna ilham verdi. Kardeşlik duygusunu yoğunlukla yaşayan Petrarca, *İtiraflar*'ı okurken gözyaşlarını tutamıyordu; bir dine dönüş yansılamasıyla, ıstırap çekerken Augustinus'la özdeşleşiyordu; günah çıkaran rahiplerin el kitaplarından esinlenen bir kalıba göre ruhuyla yaptığı konuşmanın kendisini Ventoux Dağı'na götürdüğünü ve hocasının kitabıyla hapsolduğu kalenin suretini gösterdiğini biliyoruz.

Dante'nin, şiirsel bir otobiyografi olan *Yeni Hayat*'ın başında yer alan metodolojik önsözü tamamen tek başına okumanın zihinsel atmosferinden kaynaklanır: "Hafıza kitabımda yer alan bir bölümde, bu eserde kullanmayı düşündüğüm sözcükleri ya-

Vittore Carpaccio, *Azize Ursula Efsanesi*, "Elçilerin Vedalaşması" (detay), 1490-1496. (Venedik Akademisi.)

Marinus Van Reymerswaele (yak. 1493-1567 sonrası), *Bankerler*, (Londra, Ulusal Galeri.)

Rapor, hesap ve kayıtlar: Ortaçağ sonu toplumu faaliyet ve projelerini kaydetmeyi ve sayılara dökmeyi alışkanlık haline getirmiştir.

zılı halde buluyorum; hepsini kullanamasam da anlamlı bir özet sunacağım." Çözümlemenin indirgeyici kuruluğu, hafızada yerleşik yaşanmış olaylara özgürlük tanımaz, ama düzenleyici prizmanın ardından, ansızın zihnin görkemli yaratısı, alışılmadık güzellikteki Beatrice görünür; Dante kendini, kimse duymadan ağlayabilmek için sığındığı yatak odasında tasvir etmekten çekinmez. Buradaki duygu yoğunluğu, tamamen yazıdan kaynaklanan bir simyanın ürünüdür; canlı kaynakların sürekliliğini sağlayan, kişisel geçmişin örgütleyici çalışmasıdır; aşkı besleyen, ayindir; öznenin acılı bilincini oluşturan ve yenileyen ise hatıraya bağlılıktır.

Petrarca'nın eserinde, otobiyografi patlamalar halinde ve

Antonio Pollaiolo ekolü, kitapla ilişki: iş ya da zevk. (Paris, Ulusal Kütüphane.)

dağınıktır: "ruhunun dağınık parçaları"; edebiyat şaire yaşanmış anlardan oluşan karışık benliği düzenleme imkânı verir. Titizlikle sayfa kenarlarına notlar düşme alışkanlığının, *Şarkı Kitabı*'ndaki açıklamaların, Petrarca'nın elyazmalarındaki notların açıklaması işte budur. Simone Martini'nin minyatürleriyle bezenmiş *Aeneis*'in sayfa kenarlarında yer alan, ölümün alıp götürdüğü genç Vergilius kahramanlarıyla yapılan gizli yazışmada, Petrarca 1348-1372 yılları arasında sevdiği ve kaybettiği kişilerin adlarını sıralamıştır. İlk sırada, kapağın içindeki boş sayfada, "gözlerimin en sık karşılaştığı yerde", Laura yer alır; Petrarca, bu ölümsüz yaratığa bir aşk ilanının bütün unsurlarını içeren sevgi dolu, tumturaklı bir ithaf yazısı sunar: "Laura, kendi faziletleri ve benim onu öven şiirlerimle ünlendi; gözlerim onu ilk kez ilkgençlik yıllarımda, 1328 yılının 6 Nisan sabahı, Avignon'daki Sainte-Claire-Kilisesi'nde gördü; yine aynı şehirde, yine nisan ayında, ayın 6. günü, aynı sabah saatinde, 1348 yılında, ben, heyhat, Verona'da, kaderin ördüğü ağlardan habersizken gözlerini hayata kapadı. Kara haberi Parma'da, 19 Mayıs 1348 sabahı, sevgili Louis'nin yazdığı mektupla aldım. O saf ve güzel bedeni, öldüğü gün, akşama doğru, Fransisken mezarlığına gömüldü. Ruhuna gelince, Seneca'ya göre Scipio Africanus'un ruhu gibi, geldiği gökyüzüne döndüğüne derinden inanıyorum."

Vergilius'la sürekli ilişki, sözcüklerin ardında hep tekrarlanan her şeyi kaybetmiş olma duygusunu uyandırır; Petrarca, Philippe de Cabassoles'a "her gün baştan ölüyorum" diye yazar; geriye sadece izler kalır. Petrarca, bilincinin kendisini günü gününe, kesintisiz ifade ettiği tek yer olan *Şarkı Kitabı*'nın marjlarına kendi çalışmasıyla ilgili notlar düşmüştür: yirmi beş yıl aradan sonra uykusuz bir gecede ortaya çıkan çok eski bir hatıra; sofraya oturma çağrısıyla geciktirilen, yaratıya uygun bir an. Bu notlardan, bu anlardan, ancak Tanrı, bir hayatın kesintisiz dokusunu yeniden oluşturabilir; ama çığlıkları ve fısıltılarıyla eser karşımızdadır; hatırayla düzenlenişini, edebiyatla hayatı birbirinden ayrılamayacak şekilde iç içe geçirir. Petrarca'nın kendisine ilişkin tek tanıklığı, dipnot şeklinde yazılmış *Gelecek Kuşaklar*'dır; zamanımıza gelen sesi, heyecanını özenle bastırır; eski erkek kişiliğiyle sürdüreceği yazarlık arasına bir mesafe koymaktan hoşlansa da kendini tasvir etme dürtüsüne karşı koyamaz: "Belki aranızdan biri, hakkımda bir şeyler işitmiştir [...] ben de aranızdan biri, ölümlüler arasında sıradan bir adamdım [...]. Çok üstün bir fiziğe sahip olmakla övünmesem de, gençlik yıllarına has avantajlara sahiptim: tenim duru ve parlak, açık

Lucas de Leyde, *Nişanlılar*, yak. 1519.
Ellerin hareketi, bakışların yoğunluğu, aşkın ciddiyeti.
(Strasbourg, Güzel Sanatlar Müzesi.)

Tolentinolu sanatçı, XVI. yüzyıl, *Müritler Tanrı Kelamını Dinlerken* (detay). Tanrı'nın kelamı yüreklere işler, çehreleri aydınlatır: sanatçı mahrem duyguların ifadesini yakalamıştır. (Tolentino, San Nicola Şapeli.)

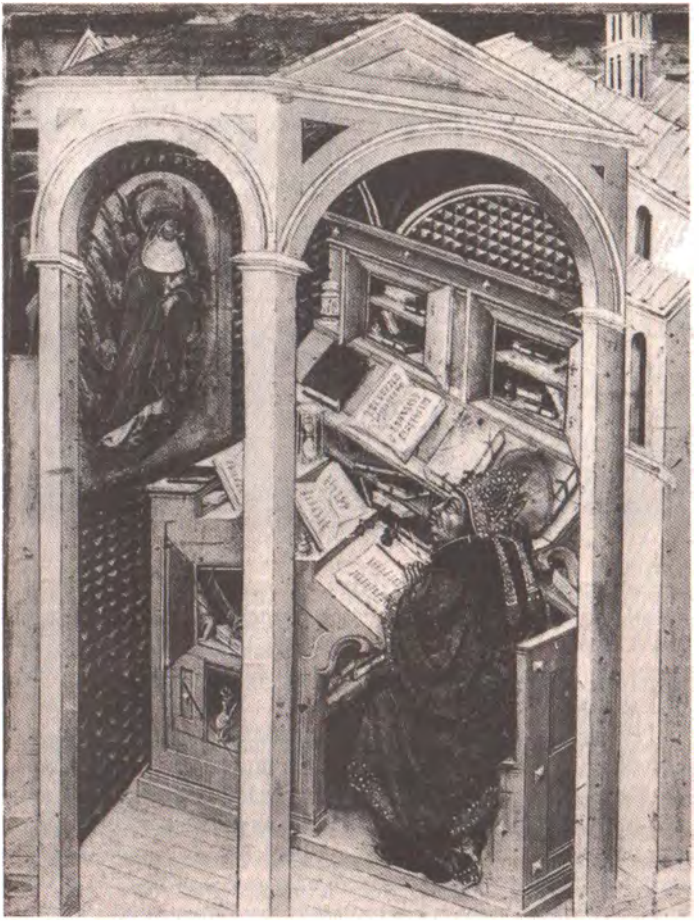

Giovanni di Paolo, *Aziz Hieronymus'un Aziz Augustinus'a Görünmesi*, 1465. Kelimeler düşünceyi harekete geçirir, figürleri biçimlendirir. XV. yüzyılın ve her çağın aydınlarının maceraları. (Berlin, Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi.)

renkti, gözlerim ışıltılı, görüşüm uzun müddet, altmışıma kadar çok keskindi, daha sonra bozularak, hiç hoşlanmadığım gözlüğün yardımına muhtaç bıraktı beni [...]."

Petrarca'nın çizdiği kendi portresi, bizi bir solukta Boccaccio'nun, nasıl kendi anılarının üzerine antik beylik kalıpların perdesini çektiyse, Petrarca'nın edebi portresinde de yer vermediği günlük hayatın sefaletine götürür.

Petrarca'dan sonra, hümanizmde Roma edebiyatına göndermeler ve nazireler çoğaldı; XV. yüzyılda duygu çözümlemesinin çok daha sakin seyri, ifadede gelenekçilikten ve iyi yazar-

Dante, *İlahi Komedya*, Sandro Botticelli'ye göre Baccio Baldini'ye atfedilen bakır üzerine gravür, 1481. (Paris, Ulusal Kütüphane.)

lardan alınan ahlak derslerinden kaynaklanır. Ruhsal bilanço konusundaki Hıristiyanlık kaygısı birinci tekil şahıs anlatımını teşvik etmeyi sürdürse de, filolojik kaçış, benimsenmiş genel görünümler, ölçülülük eğilimi ve şöhret kaygısı, içe bakış alanlarını son derece kısıtlar.

Francesco da Carrara'nın mühürdarı Ravennalı Giovanni Conversini, *Rationarium vitae* adlı vicdan muhasebesinin adını, yeniden canlandırılan Augustinusçu geleneğe borçludur, ama söyleminde ruhla diyaloğun sıkıntılı vurguları yoktur; Poggio, geçmişin yazarlarıyla ilişkisinde ("her gün ölülerle konuşuyorum") erdemli tutumların peşindedir, ama kendi vicdanı hakkında tek kelime etmez; Pietro Paolo Vergerio, kırdaki günlerini tasvir ederken, Genç Plinius'un tarzını benimser. İleride II. Pius adıyla papalığa getirilecek olan Enea Silvio Piccolomini, onca sayfasında keskin zekâsını sergilediği *Yorumlar*'ında, papalık tacını giyinceye kadarki özel hayatını yavan ve kaçamak bir otobiyografi halinde sunar; ne var ki, bu tarihten sonraki hayatını, edebiyatta örnek aldığı Sezar gibi üçüncü tekil şahıs kullanarak, papalık cüppesiyle örter. Nesnel anlatının ardında bazı ton değişiklikleri, yazarın sesini duymamızı sağlar. Papalığa seçildiği kardinaller meclisi toplantısında dönen oyunları anlatırken alaylıdır: "Kardinallerin çoğu tuvaletlerin yakınında toplandı ve ketumluğa, gizliliğe uygun olan bu mekânda Guglielmo'yu

papa seçmenin yolları konusunda anlaştılar"; çocukluğunun geçtiği ülkede hüzünlüdür: "Papa her yerde yaşlılığının belirgin izlerini buluyordu"; Ancona önlerinde, umutsuz haçlı seferine, hayatının son eylemine hazırlanırken tevekkül içindedir: "Bu yolla Hıristiyanlar savaşa girmezse başka bir yol bilmiyoruz [...]. Bize gelince, ölümün bizi beklediğini biliyor ve onu reddetmiyoruz." Konformizm burada da var olmakla birlikte yaşanmıştır ve azizlerle din şehitlerinin taklidi olarak adlandırılır.

Eylem üzerine yorumlar

Yorumlar'la birlikte, öznenin tek başına özel hayatla bağ kurduğu bir başka yazı tarzına usulca geçmiş bulunuyoruz; artık söz konusu olan, geçmiş zamanın ortadan kalktığı ayrıcalıklı anlar veya vicdanı aydınlatma amaçlı mahrem ihtiyaçlar değildir. Bu yazı tarzı, unutuştan kurtarılmaya layık olayların, yaşanmış zaman sırasına göre düzenlenmesidir; kişisel coşku ve seçimler anlatının görünür nesnelliğinin ardına gizlenir.

Ortaçağ sonunda Froissart ve Villani gibi tarihçilerin değişmeyen amaçlarına kıyasla, yorumlar ve hatıratlar geçmiş günleri deneyimin ışığında ele almayı hedefler; ısrarlar ve boşluklar, sıralamalar ve sapmalar, gerçeklerin sunuluşunda toplu bakış ve ince ayrıntılar, bilhassa kendini savunma kaygısıyla yazdığında anlatıcının portresini çizer.

Zor bir dönemin günlüğünü tutan anonim vakanüvis Paris Burjuvası, kendisini aşan olayların yetersiz ve öfkeli bir tanığıdır; Philippe de Commynes hem başrol oyuncuları olan Dük Charles ve Kral Louis'nin mahremiyetine girmiş, hem de gizli kamu görevleri üstlenmiştir; anlatısı, yargıları, yer tasvirleri ve portreleri, duygularıyla renklendirilmiştir ve ileri yaşında, siyasal eylemi zorunlu emeklilikten ayıran mesafeyle örtülmüştür. Ama yazarı özel hayatında ancak kaçamak olarak, sadece söylemi sorgulanıp niyeti açığa çıkarıldığında görürüz; ele aldığı şahsiyetleri ise sadece yazma amacını doğrulayan birkaç koşulda yatak odalarında görürüz: Burgonya Dükü aldatılmış olmasına öfkelenirken veya çekingen bir hüzne kapılmışken Fransa Kralı malikânesinde ölüm döşeğinde kıvranırken; Commynes bu sahnelere sonuna kadar tanıklık etmiş gibi yazar.

Deneyimlerini antik modellerden aşağı kalmayan bir tarihsel perspektif içinde kaydetme kaygısı güden kimi yazarlar, özel hayatla kamusal hayat arasındaki ayrımı yapamamışlardır. Guicciardini, konuya göre ayırdığı kamusal hayat, aile tarihi ve kendi hayatı hakkındaki bilgilerini üç ayrı kitap halinde yayımlamıştır: *Floransa Tarihi*, *Aile Anıları* ve *Hatıralar*; ne var ki, vaka-

Piero della Francesca, *Sigismondo Malatesta'nın Portresi*, 1451. Güçlü bir senyörün portresini bir arketip düzeyine getiren kompozisyon başarısı. (Paris, Louvre.)

nüvis sıfatıyla, babasının portresini çizerken onunla akrabalığından bahsetmez, "kendisine ait bazı şeylerin anısını kaydetme" niyetiyle işe giriştiğinde devlet hayatının hayatının aşamalarını hatırlatmakla yetinir, iyi bir evlat ve iyi bir koca olduğunu belirtir; özel hayat, kamu sahnesinde iyi bir oyuncunun şöhretine indirgenmiştir.

Çok çeşitli şahsiyetler, tam tersine bir yaklaşımla, kamusal bir eylemi haklı çıkarma kaygısıyla, kendi davranışlarının savunmasını, açıklamasını yazmışlardır: XIV. yüzyılın sonundaki karışıklıklar sırasında Münih belediye başkanı olan Jörg Kazmeier, kentinin sahne olduğu olayları sırf kaçışını açıklamak için anlatır; XV. yüzyıl ortasında Hildesheim belediye başkanı olan Arnecke, yeteneksizlik ve rüşvetçilik suçlamalarına karşı kendini savunur; Götz von Berlichingen, seksen yaşında, çeyrek yüzyıl boyunca Hessen'de İsviçre'nin imparatorluk şövalyesi olarak başından geçenleri anlatırken, Köylü Savaşı'nda oynadığı role ilişkin gerçeği bir miktar saptırma pahasına suçlamaları susturmayı amaçlar; anlatısı, komutan kişiliğinin kendini gösterdiği çocukluğundan başlar: "Babamın, annemin, kız ve erkek kardeşlerimin ve hizmetkârlarının olağanüstü bir çocuk olduğumu söylediklerini sık sık işitmişimdir [...]." Artık kaybedecek bir şeyi olmadığından, suçlamalar karşısında karşı-saldırıya geçer.

Aynı şekilde, şöhretiyle gözden düşüşü eşit olan Benvenuto Cellini de aleyhtarlarının komplosuna, özel ve kamusal hayatının seçilmiş olaylarına eşlik eden mucizeler üzerinde ısrar ederek karşı koyar; VII. Clemens'in hizmetinden 1556'da sanatçının hapse atılmasına, çeşitli olaylarda kahramanlık veya uğursuzluk göndermeleri, anlatının ritmini ve rengini belirler. Bu sıradışı kaderi haber verebilecek bütün işaretler mevcuttur: Floransa'nın kurucusu olan atası, *İncil*'den çıkma dedeleri, bebeğin yanı başındaki semender. Mitolojik bir tarihöncesi, bireyi döneminin dar çerçevesinden kurtarır; aşırılığın otobiyografisi, bir yandan yazarın yerleşik şöhretini kullanarak kamusal alanın dışına çıkar; anlatı ve simgeleri ustalıkla birleştirerek özel hayatın gerçeğini değiştirir veya gizler.

Benvenuto Cellini'yle birlikte, XVI. yüzyılın ortasında, benlik bilincinin başkalarına anlatılışında izlenen evrimin sonuna gelmiş bulunuyoruz. Kurgu, gerçek ve kanıtlanması imkânsız olayların allanıp pullanması, birçok bileşkenin sonucudur: ruhsal içe bakış, yaşanmış olaylara geri dönüş ve şimdi inceleyeceğimiz aile tarihi.

Aile hafızası

Yazmaya alışkın laik çevrelerde, uzaktan veya yakından aile hafızasının dokusunu oluşturan olaylara gösterilen dikkat, özel evrak ve kayıtların saklanmasına yol açmıştır. Avrupa'nın bütün kentlerinde XIII.-XVI. yüzyıllar arasında noterler, kamu görevlisi yazarlar, perakende ticaretten büyük uluslararası girişimlere her düzeyden tüccar, hatta birkaç zanaatkâr, giderek büyüyen bir topluluk oluşturur. Soylular ve bazen babalarının ya da kocalarının elinden düşen kalemi devralan kadınlar da bu topluluğa dahildir. Yazma zevki, aile mülkünü iyi yönetme ve mirasçılarına gayrimenkullerden, manevi görevlerden ve hatıratlardan oluşan bir sermaye aktarma kaygısıyla birleşir.

Hatırat sermayesi ancak düzenli olduğunda yönetilip devredilebilir; 1350'den itibaren, sarayın ofisinde, çalışma odasında, sözleşme ve hesaplardan, doğum ve ölüm listelerinden, tıp reçetelerinden, mektuplaşmalardan, soyağaçlarından oluşan ailevi malzemenin giderek düzenlendiğini görürüz. Öyle anlaşılıyor ki, aile reisinin dosyaları, çoğunlukla tek tek sayfalardan oluşan bir çekirdeğin etrafında düzenlenip çeşitlenmiş (tüccar ve zanaatkâr portrelerinin arkasında çivilere asılı notlar), daha sonra borç ve alacakların kaydedildiği defter ve kütükler kullanılmış, ardından işletme günlüğüne geçilmiş ve ticaretle ev hayatının, ev hayatıyla anıların ayrılması biraz zaman almıştır.

Orta ve Kuzey İtalya kentleriyle XIV. yüzyıl sonundan itibaren Yukarı Almanya kentleri, ticaret ve bankacılık işletmelerinin yazılı düzenlemesinin ilk gelişip yayıldığı yerlerdir; bu hesaplara ilişkin düzenleme, özel defter sayısını arttırarak, ticari bilançoda yeri olmayan bütün bilgileri kayıtların dışına attı. Bunun üzerine "gizli defterler", "özel işlere ait günlükler", "anı defterleri", "ev defterleri" ortaya çıktı; adı ne olursa olsun bu hesap ve anı defterleri, özel hayata dair bilgileri aktarmak üzere titizlikle korur. XVI. yüzyıl sonrasına kadar, bu aile belgeleri, zihinsel düzenleme düzeyine bağlı olarak müthiş bir çeşitlilik gösterir; günü gününe alınan notlardan yola çıkarak anı defterinin ağır ağır oluşması sürecinde, hatırlatıcı notların araya girişi keyfidir; bu organik düzensizlikte, örneğin evlat isimleri listesini, evlilik sözleşmesi hükümleri izler veya panayırda yapılan bir satışa değinildikten sonra atların tedavisinde kullanılan bir reçete yer alır.

Tüccar alışkanlığı, başka defterlerden çıkarılan bilançoların, Augsburglu Lucas Rem'in karısına hediye ettiği elbise ve mücevherler olsun, Nürnbergli Nicolas Muffel'in topladığı yadigârlar olsun, envanterlerin önemli bir yer tutmasından ve evlatlar listesinde, küçük yaşta ölen çocukların, tıpkı tahsil edile-

Yaşlı Urs Graf, *Sancaktar*, 1514. İsviçreli sanatçı, çağının savaşlarında karşılaştığı şiddet ve şöhret kahramanlarına heyecanla ya da alayla tanıklık eder. (Basel Müzesi.)

Marinus Van Reymerswaele (yak. 1493-1567 sonrası), *Vergi Denetimcileri.* (Münih, Pinakotek.)

Marinus Van Reymerswaele, *Bir Yabancının Portresi* (detay). (Paris, Porgès Okulu.)

Kamusal belgeler, özel belgeler: Karikatüre varan gerçekçilik, XV. yüzyıldan itibaren meslekî belgeleri resme sokar.

meyecek alacaklar veya kapanmış hesaplar gibi üstünü çizme alışkanlığından belli olur. Yontulmamış tüccarlar XV. yüzyılın ortasında hesap defterlerine yersiz bilgiler kaydetmeyi sürdürseler de, Venedik'te Giovanni Barbarigo, Nürnberg'de Anton Tucher gibi becerikli işadamları iş defterleriyle özel defterler arasında kesin bir ayrım yapar, ama onlar da ev defterine eve ilişkin hesaplar, mülk gelirleri ve daha kişisel, anekdot niteliğinde notlar düşmeye devam ederler. Floransalı Goro Dati'nin "gizli defteri"nin, ismine rağmen, Alberti firmasının hesap defterleriyle hiçbir ortak yanı yoktur ve geçip giden zamana ilişkin hüzünlü bir önsöze karşın, mülklere ilişkin notların, kişisel ve ailevi notların ötesine geçmez. Venedikli Canal ailesinin *Zibaldone* (karışık salata) adlı defterinde, bütün şirket bürolarında bulunan, Akdeniz'de ticaret geleneği talimatları dışında hiçbir şey yer almazken, Floransalı Giovanni Rucellai aynı isimli defterinde iş ve siyaset deneyimlerinin özetini, evin yönetimine ilişkin düşüncelerini, Santa Maria Novella Kilisesi'nin cephesi ve St. Maria del Carmine Kilisesi'nin Brancacci Şapeli için yapılan masrafların hesabını bir araya getirir. Augsburglu Lucas Rem, XV. yüzyılın ilk çeyreğinde, ele aldığı konuları ayrı bölümler halinde düzenlemeye çalışır (kişisel meslek hayatı, harcamalar, evlatlar), ama aldatıcı *Tagebuch* (günlük) başlığını kullanır.

Görüldüğü gibi, mesleki faaliyetin ve faal bir hayatın kenarına kaydedilen bilgilerin çeşitliliği, başkalarından titizlikle saklanan kişisel düşüncelere ve malvarlığına ilişkin görüş açılarını çoğaltır; Floransalı Valori ailesinin defterinin kapağında "Bu kitap kimseye gösterilmemelidir" yazısı yer alır.

Her nesilde yapılan ayıklamada, kendilerini sorumlu tuttukları bir deneyimi ve bilgi birikimini aktarmak isteyen tüccar-yazarlar başlıca iki ölçüt gözetmişlerdir: fayda ve onur. Özel odalarında çağdaşlarının, torunlarının ve gelecek kuşakların karşısına oturduklarında, ellerinden alınamayacak olanın ve örnek nitelik taşıyanın üzerinde durmuşlardır; bir yanda, bildikleri kadarıyla şirketi veya malvarlığını güçlendiren veya zayıflatan karar ve seçimler vardır – örnek nitelik konusundaki ısrar, bir atanın yüceltilmesine veya kendi hatalarını itirafa dönüşebilir; diğer yanda ise, evin lağım çukurunun boşaltılmasından iş ilişkileri ağının bir nesilden diğerine devredilmesine, aile topluluğunun hayatı için gerekli bilgiler bütünü.

XV. yüzyılın ilk yarısında çocuklarına aktarılması gerektiğini düşünerek yirmi yıl boyunca bir "aile hafızası" (J. Tricart) oluşturan Limogeslu Étienne Benoist'nın hesap defterinde doğum, evlilik ve ölümler, defterin dörtte birinden fazlasını kaplayan sözleşmeler, dualarla kutsal metinlerden alıntıları –ailevi bir seçim– bu başlık altında toplayacak olursak manevi miras, yazarın bir adaşının tarihsiz "siyasi vasiyet"i, bir atadan kalma, önceki nesilden aktarılmış davranış kuralları yer alır. Konular temelde özeldir, Limoges'daki siyasal olaylara, sadece aile hayatına yansıdıkları için değinilir ve defterin amacı Benoist'ların geleceğine fayda sağlamakla sınırlıdır.

Yaşlı Pieter Brueghel, *Ürün Vergisinin Ödenmesi*. (Paris, Dekoratif Sanatlar Müzesi.)

Yayımlanmış veya yayımlanmamış aile vakayinameleri bütünü içinde Floransa kökenli kaynaklar çoğunlukta ve en zengin olanlardır; bu hayat hikâyelerinin bolluğunun muhtemel sebeplerinden birkaçı, "sivil hümanizm" dönemindeki Antikçağ düşkünlüğü, siyaset tarihini belirleyen aile toplulukları arasındaki kanlı rekabetler, meslek hayatını değiştirip anlatıları bölen deniz maceralarına nadiren eğilim gösteren eşrafın yerleşikliğidir. Kentli bir topluluğun benlik bilincinin kanıtlandığı bu laboratuvarda, en ünlü metinlerden ikisi, biri kişisel deneyime, öteki uzun süreli hafızaya yönelik iki aile yazması türünü örnekler.

Giovanni Morelli hem ailesinin köklülüğünün bilincindedir, hem de soyağaçlarına düşkündür, ama *Anılar*'ı her şeyden çok bir eğitim modeli önerir. Kendisini ölçülülük ve siyasi gelenekçilik temsilcisi olarak, üçüncü tekil şahıs kullanımıyla ortaya

Domenico Ghirlandaio, *Yaşlı Zekeriya'nın Adağı* (detay), 1486-1490. (Floransa, Santa Maria Novella Kilisesi, Tornabuoni Şapeli.)

koyar; kendi portresini, bilgi sayesinde başarıya ulaşmış örnek bir tüccar olarak çizer: "Orta boylu, hafif topluydu [...] kötülükten, bilhassa Komün'e zarar verebilecek şeylerden hoşlanmazdı [...]. Daima tatsızlıktan kaçınarak, söz veya eylemle asla yöneticilere karşı gelmeden yaşamaya çalıştı." Orta yolculuk, tarafsızlık, hatta vergi kaçakçılığı temelindeki ahlak anlayışı, özel hayatın anlatımını tatsızlaştırır; erkek evladın ölümü, babanın ve ailenin dramıyla, bu faydacı hatırat aniden son bulur.

Donato Velluti bir önceki nesildendir ve belki de devamlılık kavramıyla tarihsel yöntemini hukukçuluğuna borçludur. Özel ve meslek hayatını, aile denen canlı organizmadaki yerini incelerken, kendisi sahnede yer aldığında birinci tekil şahıs kullanır: "Kendimi fazlasıyla öven şeyler yazdığım izlenimine kapıldım [...] bunu şan şöhret adına değil, yaşanan olayların hatırlanması için, gelecekteki okurlarımın meselelerin niçinini, nasılını öğrenmekten hoşlanacağını düşünerek yaptım."

Olay ve ayrıntıları seçerek, kendisini çevreleyen karmaşık gerçeklikle ve yer aldığı uzun dönemle bütünleştirir: 1347'den beri devam eden gut hastalığından, kamusal görevler üstlenmesini engellediği için söz eder; evliliğini, ailenin sürekliliğine kat-

kısı olacağı için anlatır; meslek hayatını Floransa siyaset hayatının olaylarına bağlar. Giderek kamusal olayların anlatımından ayırt edilemez hale gelen "ev vakayinamesi" aniden kesintiye uğrar; tıpkı Morelli'nin "anılarının", oğlu Lamberto'nun yirmi iki yaşında ölmesiyle kesildiği gibi: cinsel organlarını kemiren bir hastalığa yakalanıp ölen delikanlı, kurucu Bonaccorso'nun efsanevi gürbüzlüğüne zayıf bir naziredir.

Kendini anlatmak

Aileyi olayların geliştiği doğal bir kılıfa dönüştüren arşiv ve tasvirlerle oluşturulan özel vakayinameler anlatıcıyı kayırırdı; yazar kendini öne çıkarmak istemiş olsun olmasın, onun sesi duyulur, zamanın akışı onun araştırmaları doğrultusunda yeniden oluşturulurdu. XV. yüzyılın başından itibaren, anılar faydasız ve onursuz olanın da izlerini silmeme cüretini gösterir. Bazı yazarlar işi aldırmazlığa ve pikaresk anlatıya döker: romanın doğuşu yakındır. Floransa'da Bonaccorso Pitti, XV. yüzyılın ilk otuz yılında kaleme aldığı vakayinamede soyağacı bilgilerini asgariye indirger, yazarın çocukluğundan hiç söz etmeyip her şeyden önce bir gezginciliği anlatmaya girişir: "Şimdi, babamın ölümünden sonra dünyayı dolaşışımı anlatacağım."

Vittore Carpaccio, *Kutsal Haç Kalıntısı Mucizesi* (detay), 1494. (Venedik Akademisi.) Kutsal tarihe doğrudan yerleşmiş kent ileri gelenlerinin, Floransalı Tornabuoni ailesi üyelerinin, Venedik Vaftizci Aziz Yahya Okulu üyelerinin grup portreleri.

Eserin özgürlüğü ve yeniliği, zorunlu girişten sonra kişisel anlatının kopuşundadır. Genç yazar bir aşk macerasını, bir duvarcının öldürülüşünü, Ciompi (gündelikçi işçiler) Ayaklanmasının arka planındaki kan davalarını, yapmacığa kaçmadan şevkle anlatır; benliğin serpilip açılmasına imkân veren kıvrak kalemini ne ahlaki erdemler, ne aile şerefi, ne de başarı böbürlenmeleri yönetir. Yıllar geçip yolculukların sonu gelince, ticari başarılar ve kamu görevleri giderek anlatıyı ağırlaştırır; vakayiname eski akışına döner ve otobiyografiyi fayda ve görgünün altına gömer.

Bu doğallık çıkışları, kişisel notların cimrice kaydedilmesinden itibaren alınan yolu ölçmemize imkân verir. Bir hayatın romanının kesinleşebilmesi, mahremiyeti resmetmek konusundaki son tereddütlerin ortadan kalkması için, insanın kendi çabalarına, kökeninden veya Tanrı'nın korumasından daha çok şey borçlu olduğu duygusunun ağır basması gerekiyordu. Organik gelişimi esnasında yakalanan özel hayatın tarihine, başarı gururu ve geçmişle anlatının şimdiki zamanı arasındaki diyalog önemli katkıda bulunur. Ama geçmiş zamanın düzensizliğinin ve saçmalığının karşısına yeni bir insan çıkaran kefaret nitelikli vicdan muhasebesinden farklı olarak, gençlik yıllarının hikâyesi –çoğunlukla ciddi, bazen zor bir çocukluk dönemi, meslek eğitimi yılları– yazıya samimiyet kazandırır. Bir günlüğü, ilk elden belgeleri temel alan, bazen genel olayların dramatik akışı çerçevesinde sunulan biyografi, ailevi, siyasi ve ruhsal referanslarını kaybetmemiştir; XIV. yüzyıl ortasından beri bireysel görüşe, kişisel hayata ve deneyime değer, saygınlık ve toplumsal işlev yükleyen bütün akımları birleştirir. Nasıl ki otoportre bir bakışın sonsuzluğunu ayna marifetiyle sabitleştirmeye cesaret ederse, bireysel bir kaderin özetlendiği kitap da çoğunlukla bir hayatın sonunda, benlik bilincinin yaratıcı enerjisini dile getirir.

XV. yüzyıl sonuyla XVI. yüzyıl başında, bilhassa Alman dünyasında kaleme alınan özgün maceraların değeri, bu yapıcı, bazen sert, çoğunlukla barışık bakıştan kaynaklanır; çıraklık yıllarını konu alan eğitim romanlarının Alpler'in kuzeyinde ne kadar rağbet gördüğünü biliyoruz. Örneğin meslek hayatını 1505'te Eifel'de Laacher Manastırı başkeşişi olarak bitiren Johannes Butzbach, *Geziler Kitabı* adlı eserinde, bedbaht çocukluğunun çetin koşulları üzerinde ısrarla durur; Tanrı'nın gözetiminde anılarıyla yaşarken, dertli yetim çocuk olarak çektiği sıkıntılarla ölümü beklediği huzurlu emeklilik arasında bir köprü kurar; Tanrı'nın yolları anlaşılmazdır.

Bir başka örnek, genç Dürer'in ilk bilinen otoportresini yaptığı yaşta, daha çocukken, on beş yıl sonra gerçekleştireceği otobiyografiyi tasarlayan Augsburglu Matthäus Schwarz'dır. Yirmi beş yaşında, Fugger şirketinin başmuhasebecisi olur; bir yandan da özel hayatını anlattığı *Dünyanın Seyri* adlı kitabını yazar ve aynı sırada giymiş olduğu kıyafetler içinde kendini tek başına çizdiği suluboya resimlerden oluşan bir kitap hazırlar. Bundan daha narsisist bir proje düşünülemez; parlak bir zekâya sahip olan, döneminin en nüfuzlu kişilerinden birinin sırdaşı olan Schwarz, sürdüğü dolu dolu hayata rağmen, kasıtlı olarak dış görünüşü, havailiği, kendinden hoşnutluğu seçmiştir. Dönem değişmiş, kışkırtma ve snobizm çağı başlamıştır; bununla birlikte, başarılı bir adamın çocukluğuna bakışı, siluetlere eşlik eden şefkatli veya iğneleyici yorumlar, nesiller boyunca süren benliğe ilişkin yazılardan sonra Rönesans insanının geçmişine yönelik duygu yoğunluğunu damıtır.

Matthäus Schwarz (1497-1574), *Trachtenbuch*. Yazarın kendi tarihleyip yorumladığı 137 portreden üç resim. 1509'da, on iki yaşındayken, Augsburg St. Ulrich Manastırı'nda keşiş olmayı arzular ve yatak odasında bir altar oluşturup süsler, mumlar yakar; 1516'da, on dokuz yaşındayken, İtalya'da yaptığı eğitici yolculuktan dönen bu tüccar oğlu, özentiyle soylu kıyafetlerine bürünür; 1547'de, elli yaşındayken, kılıcı, beresi ve eldivenleriyle, ön plandaki önemli bir kişi olduğunun bilincini taşır; tafta giysisi, katılması gereken önemli bir olayın, V. Karl'ın *Reichstag* toplantısı için Augsburg'a gelişinin onuruna dikilmiştir. (Paris, Ulusal Kütüphane.)

Birey ayna karşısında

Kimlik

Veronalı bir tarihçi, XIV. yüzyılda Verona Senyörü olan Cangrande Della Scala'yla aynı dönemde yaşamış, kimliği belirlenebilen yüz elli kişinin dağınık portrelerini bir araya getirmeyi tasarlamıştı. Taştan çehrelerin izini sürüp kimliklerini saptamak, önemli şahsiyetleri grup resimlerinde arayıp bulmak, Michelet geleneğinde, eylem ve tutkuları, çağdaşlarıyla birlikte bir toplumun kaderine katkıda bulunmuş olan bireyleri diriltmek yönünde çılgınca bir hevestir. Gücü veya şöhreti resim veya heykeliyle kanıtlanan bu kamusal şahsiyetler, tamamen kendilerine ait olan bir şeyi, çehre ve duruşlarını, mümkün olduğunca fazla sayıda insanın bakışlarına sunmaktaydılar.

Kişinin resmedilmesi ne bütün uygarlıklara ne de bütün çağlara özgü bir alışkanlıktır. Batı'da XIV. yüzyıl ortasından itibaren portrenin yeniden ortaya çıkışı, bireyin tedrici özgürlüğünü, özel tapınma ve cömertliğin onu hapsettiği toplumsal ve dini çerçeveden çıkışını ifade eder. Portrenin muhtemel kaynaklarından biri de laik ve kamusal bir uygulama, en azından Orta ve Kuzey İtalya'da dışlanmışların resimlerinin yüzkarası olarak duvarlara asılıp topluma sergilenmesidir. Son olarak, portre zaman içinde aile tarihini oluşturmuş bireylerin anısına bağlılığın ifadesidir; örneğin Floransa'da –Etrüsk geleneğini hatırlatan– tıpatıp benzer balmumundan heykeller adak olarak Santa Maria Annunziata Kilisesi'nde sergilenir ve-

Cicero'nun *Hitabet Üzerine*'sinden alınmış resimli XV. yüzyıl sonu elyazması; bu minyatürde ressam işinin başında görülmektedir. Yardımcısı potalar içinde boyaları hazırlar; poz verme seansında hazır bulunan resmin siparişçisi atölyeyi süsleyen tablolarda da boy göstermektedir. (Gent, Üniversite Kütüphanesi.)

ya soylu ailelerin evlerinde saklanıp bayram ve ayin alaylarında klanın köklülüğünü ve gücünü göstermek amacıyla halka sergilenirdi.

Kral portreleri

İlk bireysel portreler o kadar belirgin faziletlerle yüklü gibi görünür ki, doğrulukları konusunda şüpheye düşmemek imkânsızdır; muhteşem Bamberg Şövalyesi'nin, Kral Aziz Louis'nin ideal figürüne benzetilmesi boşuna değildir. Nasıl ki yazılı tasvirler imge ve duyumları ortaya çıkarırsa, resimler de zihinsel kategoriler ortaya çıkarır; düzenli bir dünyaya özgü

sembolizmin egemen olduğu yüzyıllar boyunca siyasi ve dini iktidarlar her ikisinden de ustalıkla yararlanmışlardır: kıpırtısız duruşlar, hareketlerin sergilenişi, armaların dili. Westminster tonozlarının altında biçim ve renklerin totemsi büyüsü hâlâ çarpıcıdır. Ortaçağ'da, IV. Karl, kasıtlı olarak kraliyet işaretlerinin mükemmeliyeti yerine Prag'daki St. Vitus Katedrali'ne kendisinin ve ailesinin aslına benzer portrelerini koyduran ilk Batılı hükümdardır; ayrıca kendi biyografisini kaleme alan ilk imparatordur ve eylemlerinin yanı sıra herhangi bir örneklik değeri taşımayan, özel hayatından olayları da anlatmıştır.

Bir ressam veya heykeltıraşın değil bir yazarın eseri olan fiziksel ve manevi portreler, Antikçağ'dan miras kalmış, hükümdarı ululayan *Res gestae* [yapılan işler] ile aktarılmış ve Ortaçağ'da vakayinamelerle, aile tarihçeleriyle yeniden moda olarak yaşayanların ve ölülerin dünyasıyla kurgu kahramanlarının ebediyeti arasında ince bağlar kuran bir edebi türe aittir.

Ortaçağ sonu edebi portreleri arasında kral portreleri fiziksel gerçekliğin yakalanıp tarihlenmesi açısından önemlidir. Bu, ne XV. yüzyılda sembolizmden tamamen vazgeçildiği ne de önceki yüzyıllarda tasvirin gerçekçiliğine tamamen kayıtsız kalındığı anlamına gelir. Kral tasvirleri, iki eğilimi, hükümdarlık işlevine bağlı olan ve kralın, özellikleriyle belirlendiği gelenekle fiziğine yansıyan özel erdemlerinin gerçekliğini birleştirir. XII.-XVI. yüzyıllar arasında, ayrıntıların kaçınılmaz doğruluğu kral söylemiyle, söylemin ululama işlevini kaybedip bir vakanüvisin veya gizli görevini yürüten diplomatın anlatım serbestliğini benimsediği ölçüde birleşir.

1347'de ölen imparator Bavyeralı Ludwig için dört övgü yazısı kaleme alındı; bunlardan biri, hükümdarın zarafetinden söz etmekle yetinir, diğer üçü farklı tonlarda sıfatlar kullanarak bu ilk izlenimi ayrıştırır. Kral zayıf ve uzun boylu, sağlam yapılı, orantılı, çok dik olarak tarif edilir. Bu sıfatlar, hükümdarın tipinden kaynaklanan ve şüphesiz görenleri etkileyen zarafet izlenimine katkıda bulunur. Dört yazardan biri olan Albertino Mussato, Bavyeralı Ludwig'in selefi olan Kral VII. Heinrich'in fiziğini tasvir ederken, duruştan ve bilhassa oranların uyumundan kaynaklanan aynı genel izlenimi vurgulamıştır; iki hükümdarın tasvirlerinde, VII. Heinrich'in gövdesi, ayakları ve bacakları, Ludwig'in ise omuzları ve boynu arasında, heykellere özgü bir oran ölçüsü (*commensurata conformitas*) bulmak mümkündür.

Genel görünümün dışında, dört yazarın üçü kralın saçlarından söz eder; Albertino Mussato'nun ifadesiyle seyrek ve kı-

Andrea Della Robbia, *Yeniyetme Portresi*, pişmiş toprak.
Donatello, *Bir Yabancının Büstü*, tunç. Floransa ileri gelenlerinin balmumu suretleri kadar gerçekçilik kaygısı taşıyan sınırlı pişmiş toprak ve tunç portreler; Medici ailesinin üyeleri olma ihtimali vardır. (Floransa, Bargello.)

zıla çalan saç ayrıntısı diğer yazarlar tarafından yalanlanmamış olsa ve aynı ayrıntı kelimesi kelimesine VII. Heinrich portresinde de mevcut olmasa, gerçekliğine inanılamayacak bir özelliktir. Bir yazara göre canlı, diğerine göre pembe-beyaz olan teni, üsluptan kaynaklanmış gibi görünmektedir. Yüz hatlarına dair bazı ayrıntılar (kalın kaşlar, iri burun) silueti tamamlar; Albertino Mussato son olarak kişilik özelliklerini de ekler: kral girişimci, sebatkâr, kibar, cana yakın ve merttir. Genel görünüme ilişkin yorumların birbirini tutması, ayrıntılardaki tutarsızlık ve sıfatların bolluğu, portre hakkında şüphe uyandırır. Kesin olan tek şey zarafet, yani görgü tanıkları veya resimler tarafından aktarılan, fiziksel varlığa ilişkin bir hatıradır; Heinrich Rebdorf'un özlü deyişiyle: bir kral, hayalimizdeki kral imgesine benzeyemez mi?

Skolastisizmde her görünür biçim görünmezliği kanıtlar, yaratılmış düzen deşifre olur. Mimarinin ritimleri, insan bedeninin oranları, toplumun yapısı, bir uyum tarafından örgütlenir ve bu uyumun en yüce ifadesi kralın şahsıdır. İlahi bir misyonu yüklenmiş olan kral; görünümüyle, hareketleriyle ve sesiyle, görevinin, kendi gözündeki Hıristiyan ulusunun kabul ettiği imgesine uymak zorundadır. Kralı görmek, mevkiini anlamak için yeterlidir; nitekim Jeanne d'Arc da, Chinon Şatosu'nda VII. Charles'ı bir kalabalığın içinde görüp tanımıştır. Kralın endamının, yürüttüğü göreve layık olması doğaldır: Poggio, Yaşlı Zygmunt'un taç giyme töreni için Roma'ya girerken "yüceliğinin yüzünde ışıldadığını" belirtir. Yapılı gövdesi boyunun kısalığını telafi etmeyen III. Friedrich, Johannes Grünbeck'e göre, çocukluğundan itibaren görünümüne özen göstermiştir: Kişilik özelliklerini çehresinde taşırdı; Bavyeralı Ludwig'in zarafeti çağdaşlarını nasıl etkilediyse, imparatorun ciddiyeti, nezaketi ve ölçülülüğü de bütün görenleri etkilemiştir. Doğal kusurlarını (uzun yüz, tıknaz beden, kısa boy, çekingenlik) yücelik ifadesine dönüştüren III. Friedrich, hükümdarı, görev bilinci sayesinde Tanrı'nın esirgediğini, duruşu ve davranışıyla kusurların örtülebileceğini kanıtlıyordu. Edebi söylem, psikolojik gerçekliği geleneksel beylik kalıplarla birleştirmeyi becerir ve övgünün dolaylı yolundan, özel hayatın temel verilerinden birine ulaşır: kamusal bir kişi olan kral, herkes gibi ve onlardan da fazla çehresini kendisi oluşturur.

İmparator Maximilian'la ilgili olarak, Viyanalı hümanist Cuspinian gibi kimi yazarların anlatımında, skolastik bir benzetme, ilahi görkemin parladığı bir kiliseye benzer yapıdaki dört köşe kral imgesi çıkar karşımıza. Vitruvius, insan bedeni-

Peter Parlér ve heykeltıraşlar ekibi (1375-1385). Prag St. Vitus Katedrali'nin galerisindeki yirmi bir kral büstünden biri: *İmprator IV. Karl'ın Portresi.*

nin mükemmeliyetiyle bir binanın mükemmeliyeti arasında benzerlik kurmuştu. Bir yapı olarak algılanan görünümle güzellik duygusu arasındaki ilişki, skolastik düşüncenin yaratılışa bakışında, daha sonra Rönesans sanatçı ve geometricilerinin soyutlamalarına daima konu olmuştur. Hükümdarın şahsına uygulandığında, bu sembolizm etkileyici gücüyle fiziksel ve ruhsal erdemleri aydınlatır; nasıl ki vitray, ilahi ışığı süzerek parıldatırsa, Maximilian'ın bakışları da dayanılmaz ışıltılar saçar; neredeyse yıldızlar kadar parlak gözlerinden büyülenen Johannes Grünbeck, kadınlar kadar erkeklerin de imparatorun cazibesine kapıldığını belirtir.

Şaşırtıcı bir baştan çıkarma öyküsü, imparatorun, Tanrı'nın kendisine lütfettiği fiziksel niteliklere başkalarının ne kadar duyarlı olduğunu gösterir: Genç Zimmern Kontu 1497'de, Saksonya Dükü Friedrich'in dostça suçortaklığı sayesinde, görünümünü kullanarak daha önce ailesine ait olan bir araziyi kralın iade etmesini sağladı: "Elektör prensin ne kadar iyi niyetli ve sadık olduğunu bilen Senyör Wernher saçlarını çok şık biçimde taradı, yüzü, bedeni ve endamı orantılı, yakışıklı bir adam olduğu için de diğer kont ve senyörlerle birlikte kralı beklemeye koyuldu; akşam yemeğinden sonra prenslerin dansı bittiğinde Senyör Wernher, kralın kendisini rahatça görebileceği bir yerde durmakla yetindi; kral kendisini fark etti, görünümünden istisnai bir haz duydu ve yanı başından ayrılmayan Dük Friedrich'e bu şahsın kim olduğunu sordu [...]." Güzelliğin hiçbir talebi reddedilemez.

Buna karşılık, Ortaçağ sonunda bazı hükümdarların bayağı görünümü veya fiziksel çirkinliği o kadar şaşırtıcıydı ki, portreleri, kusurları birer erdem haline getirmekten vazgeçip eleştirel yorumları peş peşe sıralar. Vakanüvislerin ve gözlemcilerin çirkinlik karşısındaki rahatsızlıkları, övgü dolu portrelerin doğruluğunun kanıtı olarak görülebilir. İlk dikkati çeken kusur kısa boydur; Thomas Ebendorfer, IV. Karl'la ilgili olarak, "Ufak tefek olmasına rağmen" der. Hükümdarı görmüş olan Matteo Villani onun portresini kibarlık etmeden çizer: Kral bilhassa bir Alman için orta boylu, neredeyse kamburdur, boynu ve yüzü öne doğru çıkıktır; kara kıllı, elmacık kemikleri fazla iri, gözleri patlak, kafası keldir. Prag'daki büst, bu gerçekçi gözlemi doğrular. Kralın varlığının büyüsü bu yabancı gözlemciye etki etmediğinden, hükümdar imajıyla çelişen davranış ayrıntılarına yer verir: IV. Karl, halka açık oturumlarda ricacılara bir kez olsun bakmadan bıçağıyla bir çubuğu yontar. Görgü kurallarını açıkça çiğneyen tu-

Giovanni Pisano, *İmparator VII. Heinrich'in eşi Brabantlı Margaret* (ö. 1311), mezar portresi (1313). Bir kraliçenin sureti, ama daha ziyade kişiliğin vurgulanması. (Cenova, Bianco Sarayı.)

Issogne Şatosu freski (Valle d'Aosta), XV. yüzyıl. *Çuhacılar İş Başında.*

tumlar karşısındaki tereddüt belirgindir. Kralın biyografisini kaleme alan Thomas Ebendorfer ona acıyarak, kısa giyindiğini, yoksullara benzediğini belirtir.

Kısacası, yazar kralın yüceliğiyle bağdaşan bir imajı yakalayamadığı zaman tasvirin gerçekçiliği iyice somutlaşır. Kişinin sıfatlarına ağırlık veren telkin edici yazının aktardığı ilk izlenimin yerini gerçek ayrıntılar alır. Algılanan gerçekliğin altında mükemmel uyum (*congruentia*) hissi yattığında, özel kişi görünür bir çaba harcamadan kamusal kişi rolüne girdiğinde, kral portresinin genel havası ayrıntı bolluğundan daha gerçek görünür; merakı gidermese de zihni tatmin eder; resimde olduğu gibi edebiyatta da gerçekçilik, zihnin yer almadığı gerçeklik, düşünceden yoksun ayrıntıların yan yana getirilmesidir.

Sandro Botticelli, *Lucrezia Tornabuoni'nin Portresi.* (Frankfurt am Main.)

Ortaçağ'ın sonunda bireyin keşfedilmesinde geçirilen evrim, gerçeğin çözümlenme yöntemlerine, araçlara ve sözcük hazinesine bağlıdır: teşrih uygulaması, sık sık günah çıkarma alışkanlığı, özel yazışma alışkanlığı, aynanın yaygınlaşması, yağlıboya resim tekniği. Ama bakış açılarının çoğalması, taklitte ustalık, bedenin mekanizmalarının ayrıştırılması, bireyi özel hayatında anlamak için yeterli değildir; tıpkı renkli camdan küplerin bir mozaik oluşturmak için yeterli olmaması gibi.

XV. yüzyıl Flaman resmi, bir çehrenin ya da iç mekânın gerçekçi tasviri olmanın ötesinde, bir düşünceden, sembolik bir ba-

Albrecht Dürer, *Bernard van Orley'in Portresi*, 121. (Dresden Resim Galerisi.)
Çuhacıyı işinin başında gösteren fresk, mesleki resimlere bir örnektir. Sarraf, üç açıdan hatırasını ölümsüzleştirmek istemiştir: ilginç yüz hatları, uzmanlığı ve eşiyle anlaşması. Lucrezia Tornabuoni'yle Bernard van Orley'in portreleri büyüleyici çehrelerin yanı sıra, Botticelli ve Dürer'in üslup aracılığıyla kişiliği yansıtmadaki ustalıklarını da ölümsüzleştirmiştir: Floransalı bankerin eşi, profilden pozu, yüz hatlarının soğukkanlılığı ve parıltılı süsleriyle erişilmez bir tanrıça güzelliğine bürünmüştür; Hollanda naibesinin saray ressamı Dürer'in anlayışına göre sanatçının kişi olarak meziyetlerini ve toplumsal konumunu yansıtan ciddi zarafete ve görgüye sahiptir.

kıştan esinlendiği için büyüleyicidir. Tablonun düz yüzeyi karşısında, anahtarı bulup bireyi oluşturmak ve sırrını keşfetmek, seyircinin bakışına kalmıştır.

Bağışçılar ve kahramanlar. Birkaç kral örneğinde gördüğümüz gibi, Ortaçağ sonunda portre resim ve heykelleri, birçok kaynağın karşılaştırılmasına ve tasvirlerin doğruluğunun saptanmasına imkân tanır; adeta bir içgüdü sonucu, vakanüvisten çok ressama güvenme eğilimindeyizdir.

Oysa resim, toplumun görgü kurallarından ve finansmanı sağlayanın amacından kaynaklanan bir yoruma açıklık içerir; portreyi özel hayat tarihi belgesi olarak kullanıyorsak, özel kişiyi kamusal alanda sabitleyen, bir duruşu ebedileştiren, çoğu kez eşrafı bayramlık kıyafetlerin içine hapseden kaynağın sınırlarını derhal belirlemek gerekir. Ortaçağ sonunda Avrupa, bilhassa aile kiliseleri ve şapelleri, bağışçıların ve ailelerinin, kutsallıkla fiziksel temas sonucu giderek daha büyük bir güven duygusu edinerek, Meryem ve Çocuk İsa'nın ya da kendilerini temsil eden ve koruyan azizlerin yanında yerlerini aldıkları portrelerle doludur; mühürdar Rolin, Aziz Lucas'ın atölyesinde poz veren Meryem'i görünce şaşırmamış gibidir; gereğince diz çöker.

Bu arada Antik dönem merakı, Piero della Francesca'dan Uccello'ya birçok ressamı saç modelleri ve başlıklar konusunda

Marinus Van Reymerswaele, *Vergi Toplayıcısı*. Valenciennes Müzesi.)

Domenico Ghirlandaio,
Bir İhtiyarla Oğlunun Portresi.
(Paris, Louvre.)

bütün estetik çeşitlemeleriyle profilden portreleri canlandırmaya yöneltiyordu. Aristokrat portrelerinde kahramanın veya hanımın soğukkanlı yüz hatları vurgulanıyor, bazen idealleştiriliyordu. Bu siparişlerin hangi anlayışla yerine getirildiği, çehre ve ismi ölümsüzleştirmek üzere benimsenen çözüm; biçimlerin tarihine, moda tarihine, hatta altar panoları bağlamında tasvirin toplumsal tarihine bağlıdır. XV. yüzyılda Felemenk'te, İtalya'da ve İmparatorluk kentlerinde oluşan çifte evrim bireylerin bilgisine daha fazla malzeme sunar.

İlk gelişme, finansman sağlayan kişiyi mesleki etkinliğinin çerçevesine oturtur; kuyumcular, sarraflar, işadamları, geometriciler, atölyelerinde veya bürolarında resmedilmiştir; hâlâ bir sahneleme söz konusu olmakla birlikte, finansmanı sağlayanın kişisel başarı gururu ve ressamın yeni bir tarz araştırmaya, yaratıcılığa teşvik edilmesi, illüzyonizm kaygısına katkıda bulunur. Modelin aslına benzerliği, çalışma mekânı, günlük dekor, gerçekçi ayrıntılarıyla aletler konusunda önemli bilgiler sağlayan tanıdık bir gözaldatım fonunda kendini belli eder. Nihayet, Carpaccio, Dürer ve daha birçokları, kitaplarla mürekkep hokkasının üzerine eğilmiş hümanistin düşüncelerinin sessizlikte geliştiği mahrem alan temasını, Aziz Hieronymus'u vesile ederek, kendi başına işlemişlerdir.

Aile hayatı bazen içsel hayata bakışı devam ettirir; çoğunlukla meslek hayatının yerini alıp büronun veya dükkânın kapısını kapatır. İki dekorun birinde resmedilen burjuva ve eşrafın seçimleri incelenecek olursa, tembel mahremiyet tablosunun toplumsal başarıyı doğrulamaya yettiği andan itibaren, aile gururunun meslek gururuna baskın çıktığını saptarız muhtemelen. Altar panolarında yaşlarına göre, diz çökmüş konumda sıralanan aile fertleri, ressamın da katkısıyla yaşın, kişiliğin ve yeteneklerin, soylu bir uyuma renk kattığı huzurlu bir topluluk oluşturur. Evrimin son aşamasında ressam Bernhard Strigel'e hayatta olan sekiz çocuğunun ve gökyüzünün bir açıklığında da bebekken ölmüş olanların resmini yaptıran Augsburglu Konrad Rehlinger, tamamen soyut, soyağacında bir dalın toplu görünümü olan bir iç mekân resmi sipariş etmiştir.

Bakışlar ve sırlar. Bununla birlikte, aile fertlerini birleştiren sevgi bağlarının tabloya hâkim olarak çevre dekorunu tamamen sildiği de vakidir. Medici Bankası temsilcisi Francesco Sassetti, Ghirlandaio'ya sipariş ettiği resimde, kıyafetinde, duruşunda gösterişten tamamen kaçınarak, sadece küçük yaştaki oğlu II. Theodore'la poz vermiştir: çocuk, başını kaldırmış, oğlundan

Bernhard Strigel, *Augsburglu Konrad Rehlinger'le Çocuklarının Portresi.* (Münih, Pinakotek.) Anne-babayla çocuklar arasındaki ilişkiler, ilahi koşullarda veya bakışlarda yakalanarak XV. yüzyıl biyografilerinde olduğu kadar resimde de bütün gerçekliğiyle sunulur.

başka şeyle ilgilenmeyen babasına güvenle bakmaktadır. Günümüzde bir fotoğrafın olabileceği kadar hesaplanmış olan bu portre, büyük ölçüde paylaşılan bir duyguyu ifade eder; resimdeki iki kişiyle derhal mutabakata gireriz, çünkü bizi kışkırtacak bir göz kırpışı yoktur ve bakışlarımızın aralarındaki diyaloğu bölme ihtimali yoktur. Duygunun aştığı damarlı, şiş burnun gerçekçiliği, uyum (*congruentia*) izlenimini bozmaz. Fransiskenlere özgü sadelik ve sevgi tonu, Sassetti'nin 1488'de ölümünden iki yıl önce kaleme aldığı vasiyetnamenin sakin ciddiyetini hatırlatır. Sipariş üzerine yapıldığının unutulmaması gereken bu entimist portre, Floransalı bankerin Medici Bankası'nın mali krizinden sorumlu olduğu yıllarda bir manifesto niteliği taşıyordu.

Bu arada, XV. yüzyıl Avrupa resmine özgü ikinci bir akım, portre ressamlarının dikkatini tam karşıdan görünüşe veya dörtte üç çehre üzerine yoğunlaştırıyordu; dekorda renklilikten tamamen arındırılan portrelerde keskin karşıtlıklar veya siyahların yumuşaklığı kullanılıyor, sadece işaretlerin arasındaki uyuma (arma ve şiarlar) ve birkaç nesnenin (kitap, çiçek, tespih) sessiz lisanına yer veriliyordu. Bakış seyirciye yöneliyordu: Memling'in Venedik Akademisi'ndeki erkek portresinin delici bakışı; Van Eyck'in *Karanfilli Adam* portresindeki yumuşak, nemli bakış; Antonello da Messina'nın paralı askerinin zalim bakışı; Dürer'in resmettiği Oswolt Krel'in neredeyse kayıp bakışı. *Ars moriendi* [ölüm sanatı] ve ölüm dansının saygınlık kazandığı, bedenin tamamen yok olduğu ve ruhun kesinlikle ayrıldığı sırada, bireysel portre, Van Eyck'ten başlayarak bakışlara benzersiz bir derinlik ve şeffaflık kazandıran teknik bir değişimi ustalıkla kullanır; yağlıboya ve saydamboya teknikleri gözbebeğini aynadaki bir yansıma gibi parlatma imkânı sağlıyor, ruhun bedende yaşadığı şekilde titrek bir ışık portrede yaşıyordu. Alberti'nin resmi "saydam bir pencere" olarak tanımlamasını, görünümün mahremiyete saygı sunumu olarak yorumlayabiliriz. XV. yüzyıl Avrupa portreleri sayesinde nüfuz ettiğimiz hayali alan iç mekândır ve baş döndürücü bir alandır, çünkü portre ressamla modeli arasındaki buluşmanın ürünüdür ve artık varolmayan modele benzer surete yönelen her bakışın kişisel bir buluşmaya yol açmasını amaçlar.

Albrecht Dürer, *Oswolt Krel'in Portresi*, 1499. (Münih, Pinakotek.)

Bakışların bu kullanımı, Arnolfini ve karısının çifte portresinin hâlâ yarattığı büyünün açıklamasıdır; sayısız yoruma sebep olan bu portrenin gerçek konusu, yaşanmış olan gerçeklikle geriye kalan kurgu arasındaki buluşmadır belki de. Ressamın damgası ayaktaki iki kişinin sırttan görünümünü yansıtan ay-

Albrecht Dürer'in iki otoportresi: *Devedikenli Portre*, 1493. (Paris, Louvre.) *Portre*, 1498. (Madrid, Prado Müzesi.)

nanın üzerinde yer alır; modellerin önünde, yani ayna simetrisinin sağladığı derinliğin sonunda, gerçekte tabloya bakan kişinin durduğu yerde Van Eyck vardır.

Mahremiyet üzerine çeşitlemeler, ölü bir toplumun sembolik düşüncesine girme yollarını kaybettiğimiz için ya da ressam, modelleri ve siparişçileri, kasten referansları gizleyip yolları tıkadıkları için, her zaman sırlarını ele vermezler. Örneğin Giorgione'nin küçük boyutlardaki iki tablosu, *Fırtına* ve *Üç Filozof*, Venedikli resim meraklılarının zihinlerine, sayısız araştırmaya konu olan benzersiz hazlar sunuyordu. Sadece karşılıklı ilişkileriyle açıklık kazanan sembollerin çoğaltılması, ayrıntılar üzerinde durarak anlamın gizlenmesi, gerçeğin güzelliğin kıvrımları arasına saklanması, kültürlü, snop bir çevrenin elitist kaygılarıydı.

Muammaya elverişli bir ortamda bir portre masum değildir; cümle kurmadan, itiraf retoriğine göre daha az şey söyleyerek daha fazla şey söyler. En basit örneklerde birkaç nesne, bir dua kitabı, işlenmiş başharfler veya bir poliçe ipucu vermeye yeter. Peki, bu "küçük saçmalıkların" ötesine nasıl geçilebilir? Yaşamış olan kişi bu an ve aksesuarlarla özetlenmez; resim en az edebi tasvir kadar söylenmemiş şey içerir.

Bir başka *Otoportre*, 1500. (Münih, Pinakotek.)

Daha yüksek bir sanatsal oyun düzeyinde kişisel erdemlere ve sivrilmeye yönelik kaygı, daha incelikli, daha tahrik edici kompozisyonların ortaya çıkmasına sebep olur: örneğin Carpaccio'nun 1510 tarihli ünlü Urbino Dükü portresinde Francesco Maria Della Rovere bir işaretler ormanı fonu üzerinde ayaktadır. Bir armalar yapbozu şeklinde düzenlenmiş olan mekân, yumuşak bakışlı yeniyetme şövalyenin düşüncelerinden ve hayallerinden fırlamış gibidir.

Aynalar. Otoportrenin icadıyla resme insan muammasının fazladan bir boyutu katılmış oldu. Tıpkı kilit taşını yontan ustalar gibi, yüzlerini tanıtma dürtüsüne kapılmış sayısız ressam vardır; önceleri, resmettikleri dindar toplulukların ve kalabalıkların arasına süzüldüler: Sir John Donne için yapılan altar panosunda bir sütunun arkasındaki meraklı Hans Memling; görüştüğü nüfuzlu Floransalıların kibirli tavrına bürünmüş Botticelli. Daha sonra, ilk defa sipariş vereni saf dışı bırakan güçlü akımın etkisiyle ressamlar tek başlarına kendi portrelerini çizdiler. Bir otoportrenin seyirci üzerindeki etkisi ressamın kendisiyle ilişkisinin, şeffaflık alanına aynayı katmasından kaynaklanır; otoportre, bir bakış ve birkaç işaretle kendine ilişkin bir romanın taslağını oluşturur.

Alman düşünce tarihindeki uzun tıpatıp benzerler (*Doppelganger*) dizisini başlatan Albrecht Dürer kendi portresini en az sekiz kere çizmiş, henüz on dört yaşındayken ayna karşısında kendini sorgulamaya girişmiştir.

Dürer'in üç yağlıboya otoportresi, Ortaçağ sonu ve Rönesans'ta içe bakışın tarihinde temeltaşlarıdır: mahremiyete üç bakış, ruhsal bir yolculuğun üç anı.

Louvre Müzesi'ndeki "devedikenli" portre 1493'te yapılmıştır; sanatçı bu sırada Basel'de, Aziz Hieronymus'un *Mektuplar*'ının kapağının oymabaskısı üzerine çalışıyordu. Tablonun tabanına – Alberti'nin "şeffaf pencere"sine dirseğini dayamış olan delikanlı, elinde esere adını veren devedikenini tutmaktadır. Ciddi bakışı ve resmin nötr fonu, dikkati bu sembolik bitkiye ve uyandırdığı düşüncelere yoğunlaştırır; önerilen iki yorum arasında kesin bir karara varmak mümkün değildir: Albrecht Dürer evlenmek üzeredir (1494) ve burada devedikeni, evlilikte sadakatin ön simgesidir; ya da devedikeninin Yunanca adı *dypsakos* (susamış) olduğundan, bu portre, yirmi iki yaşındaki delikanlının gerçeğe susamış olduğunu ifade eder. Naif tarzdaki –belki önceden belirlenmiş kafiyeye göre yazılmış dizeler, belki manevi bir itiraf olan– altyazı ("İşlerimin gidişatı, yukarıdaki durumlar gibi") pek açıklayıcı değildir.

Prado Müzesi'ndeki ikinci yağlıboya otoportrede (1498) önemli bir aşamadan geçilmiştir. Dürer, Venedik'te ışığın ve rengin yanı sıra Mantegna'yı ve antik tarz deseni de keşfetti; özerk manzarayı ve suluboya atmosfer resmini icat etti; bütün Avrupa'nın peşinde koştuğu *Mahşer*'le ünlendi. Sanatçı, büyüklük taslamadan, ama değerinin bilinciyle, mensubu olduğu zanaatkârlar ve tüccarlar çevresine meydan okur; görevine layık bir sosyal mevkiyi gururla talep eder; 1506'da arkadaşı Willibald Pirckheimer'e yazdığı mektupta, "Burada bir şahsiyetim; kendi memleketimde ise otlakçı", der; verdiği pozdaki zarafetin, kıyafetindeki küstah kışkırtıcılığın ve kişisel sırla doğanın muamması arasındaki uzlaşmayı ifade eden, Leonardo'yu hatırlatan *veduta*'nın (manzara) açıklaması budur.

Son portre, çehrenin tamamen karşıdan görünüşü, sağ elin havaya kalkışı ve mistik coşku atmosferiyle dikkati çeker. Tarihi ne olursa olsun (1500 veya 1518) Münih'teki portre, İsa imajıyla vurgulanmış bir benzerlik fikrini dayatır. Portrenin amacını ister bir taklit ve iç reform manifestosu, ister sanatçının, Tanrı'nın yaratıcı gücünden kaynaklanan yaratıcı gücünün bildirimi olarak yorumlayalım, artık Dürer'in hayatını maneviyatın aydınlattığı kesindir; eserlerinin coşkulu tonu, özel yazıları ve son büyük eseri *Dört Havari*'nin Nürnberg kentine bağışlanışına eşlik eden vasiyeti bunu kanıtlar.

Açıklık. İster başkası tarafından tasvir edilsin, ister kendi kendini tasvir etsin, birey Ortaçağ'ın sonunda, önceki yüzyıllara göre daha kolay yaklaşılırdır. Kültürel ve toplumsal düzey açısından ayrıcalıklı toplulukların atalarına oranla, kişisel hayatlarının değerine ve görkemli kırılganlığına daha duyarlı olması bağlamında, belki de birey Avrupa'da yeni bir kavramdır.

Eski kurallara göre ölçüsüzlük sayılan şey erdeme dönüştürülerek kişinin kendine has yanları yüceltildi; daha da önemlisi, bu amaçla yeni ifade biçimleri bulundu; onlarla buluşmamızı mümkün kılan da bunlardır. Ortaçağ sonu toplumlarına, bilhassa kent toplumlarına ilişkin görüşümüz, kamusal kaynaklara ve bireyleri kendilerini gördükleri veya çağdaşlarınca görüldükleri halleriyle sabitleştiren anlar sunan, giderek artan sayıdaki özel kaynaklara dayalıdır.

Ne var ki, bir dizi an bir film oluşturmaz; oysa özel hayatın yoğunluğunu ve dinamizmini ancak bir film aktarabilir. Sese ve çerçeveye duyarsız kalsak, bedenlerin tanıklığından ve duyguların sabitliğinden başka bir sonuç elde edemeyiz; bu da ölü nesnelerin envanteri demektir.

Albrecht Dürer, *Otoportre*, 1512 (?). Dürer, süsleme ve kompozisyon kaygısı gütmeden arayışını sürdürür: Karanlık aynanın karşısında gerçeğin keskin bakışı ortaya çıkar. Birkaç yıl sonra kendini yine çıplak, parmağıyla böğrünü işaret ederken resmedecek ve şu notu düşecektir: "Sarı lekenin olduğu yerde, parmağımın ucunda: İşte benim hastalığım burada." (Weimar Şatosu Müzesi.)

Çeyiz sandığı resmi. (Venedik Correr Müzesi.)

Şaşırtıcı olan, karı-kocanın arasındaki aşk değil, karı-kocanın çifte portresinin icadı; önden bütün cazibeleriyle, arkadansa ölümün kokuşmuş dehşetiyle resmedilmeleridir. Fiziksel tasvirlerin gerçekçiliği ise iki açıdan bakıldığında çarpıcıdır: hiçbir ahlaki yananlam taşımadan görsel taklit cüretkârlığıyla karşımıza çıktığında; çözümleme veya itiraf yoluyla, bir tıbbi bilgi düzeyini veya insanın bedeniyle mahrem ilişkisini ifade ettiğinde. Bu açıdan bakıldığında, Dürer'in ayna karşısında yaptığı son portrelerden biri, yıpranmış bir bedenin endişeli ve edep kaygısından yoksun izlenimini iletir. Hastalık gerekçesiyle mahrem itirafta bir aşama daha geride bırakılmıştır. Ama bu açıklığı ele almadan önce görgü ve zevkin görünüm hakkında verdiği bilgilere bakalım.

Giyimli görünüm

Sercambi bir öyküsünde Luccalı bir kürkçünün umumi hamama gidip giysilerini çıkarınca, ansızın o isimsiz bedenler kalabalığı içinde kimliğini kaybetme korkusuna kapılışını anlatır. Bunun üzerine, sağ omzunun üzerine hasırdan bir haç yerleştirir ve bu işarete can simidiymişçesine sarılır; ne var ki, haç yanındaki adamın üstüne kayınca adam haça el koyup "Ben senim; yok ol, sen öldün!" der ve iyice şaşıran kürkçü öldüğüne inanır.

Tıpkı dilin mantığının öldürmeye yettiği bu niteliksiz insan gibi, kara mizah da her dönemde mevcuttur. Fakat bu Toscana fablının asıl değeri, bireysel başarının her şekilde yüceltildiği bir zeminde ve ortamda mesleki tanımların ve sosyal gururun kırılganlığını hatırlatmasından kaynaklanır. Kıyafetle birlikte kimlik de kaybedilir, çünkü sosyal insan giyiniktir.

Ayrıca, kürkçüyü çıplak halde göstermek bir fesatlıktır; her şeyden önce, kürk giymek sosyal temsilin ayırıcı unsurlarından biridir; ikincisi, bir düzen toplumunda çıplak insan, giyinik insanların karşısında kaybolmuş veya dışlanmış kişiyi tanımlar; son olarak da, çıplaklık rüyalarda ve arzunun ormanlarında dolaşan vahşi insanın doğallığıyla yan yanadır. Fablın ufkunda, bozgunculuk görünür: ancak bireylerin görünümüyle ifade edilen anlaşmayla ayakta durabilen bir toplumun kırılganlığı, kumaş tüccarının oğlu Assisili Aziz Francesco'nun ilk müritlerinden Frer Geniève'in, Viterbo'nun ana meydanında çıplak bedenini sergileyerek yarattığı skandal.

Ortaçağ sonu toplumları üç işlevli şemaya sadık kaldılar, ama daha karmaşık ve anlaşılmaz hale getirdiler. İşçilerle iktidar sahipleri arasındaki konumlar kentlerdeki ekonomik gelişmeyle arttı; üreticilerin en zenginleri, kendilerini koruyan askerleri istihdam edecek güce sahiptirler ve köleleştirici emekten çok, karar verme gücüne yakın hissederler kendilerini. Ne var ki, başarma hırsı, sosyal yükseliş, bölünmelerin sınırlarını belirsizleştirir ve mesleki konumlar her kentte aynı hiyerarşiyi oluşturmaz; XIV. yüzyılda Floransa'da sanat, siyasi ve toplumsal kitlenin tanımlanmasında belirleyici rol oynar; Venedik'te ise hiç rol oynamaz. Kent toplumlarının sunduğu kendilerine ilişkin imajları, tarihlerinin kendilerine has özelliklerini yansıtır; iktidardaki topluluklar, yer yer vazgeçilmez esnekliği takdir edip "ortak yarar"a yönlendirirler, ama XIV. yüzyıl sonunda kendi kendini yöneten Avrupa kentlerinin çoğunda yasal düzenleme egemen sınıfların sınırlarını kesin biçimde belirleme eğilimindedir.

Toplantı ve tören alışkanlığı, halkın her kesimine belirli bir rol ve biçimle renkten anlaşılan belirli bir yer verdiğinden, kıyafet görgünün temel işaretlerinden biridir. Dolayısıyla kıyafet, siyasi düzenle ekonomik hareket arasındaki gizli çatışmanın merkezinde yer alır; "ortak yarar" adına kişilerin kibir gösterilerini gemlemeye yönelik mevzuata konu olmuştur; savurganlığı önleyici yasalar çıkaran ve XIV. ve XV. yüzyıllarda meslek sahiplerinin refahı ve zenginlerin lüksü kıyafetle aşırılığı artırdıkça ya-

Pissanello, *Aziz George.* (Londra, Ulusal Galeri.)

Sosyal insan giyiniktir.

saları katılaştıran çok sayıda kent vardır. Yerinde, Tanrı'nın kendisine tahsis ettiği mevkide tutuldukça, ister nüfuzlu olsun, ister sefil, her birey, toplumun bütünündeki uyuma katkıda bulunur: ifadesi kıyafet olan, Tanrı'nın denetlediği, elle tutulmaz bir düzen kuramı. XVI. yüzyılda Augsburg'da Jost Amman tarafından yayımlanan, her mesleğe ait kıyafetlerin gravürleriyle resmedildiği kitapta yer alan, görünüm üzerine kurulmuş resimli bir sosyolojidir.

Nesillerden beri, tüccarı duruşundan, Venedikli senatörü siyah giysisinden, Yahudiyi yıldızından, fahişeyi de elbisesinin sarı renginden tanımak mümkündür; XIV. yüzyıl sonunda Venedik'te görülen bir davada, bir batakhaneye kapatılan, kendisine giydirilen kıyafetleri görünce hangi mevki ve kaderin kendisini beklediğini anlayıp attığı çığlıklar sayesinde kurtarılan bir kızdan bahsedilir.

Tıpkı krallık konumunda olduğu gibi fahişelik konumunda da toplumsal işlev kalıbı, görünüşü işarete ve çeşitlemelerine indirgeyen bir süzgeç yerini tutar. Dolayısıyla giysi tasviri tarihçiye özel hayatın görünüşün ardında gizlenip gizlenmediğini düşündürür daima. Kamusal kişilerin bir noktada süslerini çıkardığını ve ancak tesadüfen tarih kapısının ardından yakalayabildiğimiz özel hayatlarının gündelik hayatları olduğunu biliyoruz. Sıradan insana gelince, onun acaba bir özel hayatı dahi var mıdır? Doğrulduğu, oturduğu veya dans ettiği bayram günlerinin haricinde herkesin karşısına çalışırken giydiği kullanışlı bir giysiyle çıktığına göre, giysisi onu hayalimizde canlandırmamıza nasıl yardımcı olabilir? Açık havada çalışmak mahremiyetle pek bağdaşmaz, yatağına girdiğinde ise köylü de burjuva gibi çıplaktır.

Deliller

Neyse ki kıyafet konusunda, bir toplumun kendini ne şekilde sunduğuna sırtımızı dönüp doğrudan delillere başvurma imkânımız da mevcuttur: noter tarafından düzenlenen envanterlerde ve hesaplarda bütün ayrıntılarıyla yer alan gardroplar. Prenslerin gardrobunda şatafat giysileriyle özel hayatın gündelik giysilerini birbirinden ayırmak zor olabilir; en sıradan parçalar muhtemelen yok olmuştur ve aradaki fark, kumaşın kalitesinden çok işlemeli kolların, incili başörtülerinin, çetrefilli başlıkların, tören pelerinlerinin bulunup bulunmadığına bağlıdır; oysa burjuva ve köylülerin gardropları belgeleri dengeler, resim ve metinlere dayalı gözlemlerin sınırlarını genişletir. Noterin karşısına sıralanıp birkaç kelimeyle tarif edilen bu giysiler az

çok yıpranmıştır ("bir eski pantolon, biri eski iki hotoz"); değer biçmek üzere şöyle bir göz atıldığında kayda değer envanter parçalarını hemen ayırmak mümkündür. Bu tariflere fiyatları ekleyen özel hesaplar, kumaşa, süslere, modele ayrı ayrı değer biçme, bir gardrobun yenilenme süresini veya aile bütçesinde giyim masraflarının payını değerlendirme imkânı sağlar.

Tarihçi, cinsiyet farklılıklarını vurgulayan veya bedenlerini örtmekten ziyade süsleyen toplulukları irdeleyen etnolojik çözümlemelerden, kıyafetin işlevsel rahatlığının her zaman en önemli nitelik olmadığını öğrenir. Bununla birlikte, yoksulların gardroplarında, XIV. ve XV. yüzyıllarda özel hayatı notere en utanmazca sunan gardroplarda, iki veya üç parçadan oluşuyorlarsa, yağmur veya soğuğa karşı korunma önemlidir: başlık ve kürklü cekete iş düşer.

Köylü kıyafeti. Geçici değil de yapısal nitelikteki asgari giyime ilişkin ölüm sonrası envanterler bütün Avrupa'da benzerdir. F. Piponnier tarafından incelenen XIV. yüzyılın ikinci yarısına ait Burgonya köy envanterleri, bir iş giysisi, bir kürklü ceket ve bir şapkadan oluşan temel bir üçlünün varlığını ortaya koyar. Bunlardan birinin eksik olması, çoğu kez cenaze masraflarını karşılamak için kullanıldığını gösterir. Erkek ve kadın giyimi arasındaki fark belirsizleşmiştir; elbise, iş giysisine veya üstlüğe ya da tamamına tekabül eder; bu dönemde Toscana'da kadın giysileri üst üste giyilen iki tünikle bir paltodan oluşur. Kürklü ceket ya tersine çevrilmiş bir posttan yapılan ya da tavşan veya daha zengin kişiler için, kedi kürküyle astarlanan bir ceket veya yelektir. Bezden hotoz ve erkeklerde pantolon köylü kıyafetini tamamlar. Ayrıca iç çamaşırı, bez gömlekler, erkekler için paçalı yün don bulunduğunu da belirtip cinsiyetleri daha kesin biçimde ayıran renkleri ekleyelim: hem erkeklerin, hem kadınların giysileri kaba ama sıcak tutan şayaktan yapılır, erkeklerin giysileri çoğunlukla kumaşın ham renginde, bej, kadınlarınki ise mavi olur; erkeklerin hotozları genellikle mavi, kadınlarınki çoğunlukla kırmızı, bazen de mavi veya beyazdır. Köy toplumunda azıcık bir zenginlik bile, giysi sayısından (örneğin gardrobunda beş hotoz bulunan bir "istisna") ve çerçilerin küfelerinde getirdikleri, Rougiers'de, Dracy'de, Oisan'ın Brandes yöresinde yapılan arkeolojik kazılarda bulunan birkaç süs eşyasından anlaşılır: gümüşten kemer tokaları ve kordon uçları, para keselerinde madeni kaplamalar, hotozların üstünde düğmeler. Birkaç yüzük dışında mücevherler seyrektir; eldiven çok makbuldür: bir fabliau'da genç bir köylü kur yaptığı kızın gönlünü fethetmek için eldivenden yararlanır.

Jost Amman'ın *Dünyadaki Tüm Mesleklerin Tanımlanması* için yaptığı gravürler. Meslekler, dükkân dekorunda bir dizi figür sunulmasına imkân tanır. Gözlükçüdeki müşteri, yaşına uygun bir kıyafete bürünmüştür; zırh ve kayış takımları imalatçısı, dükkânına girip çıkan savaşçıların izlediği modaya göre giyinmiştir. (Paris, Ulusal Kütüphane.)

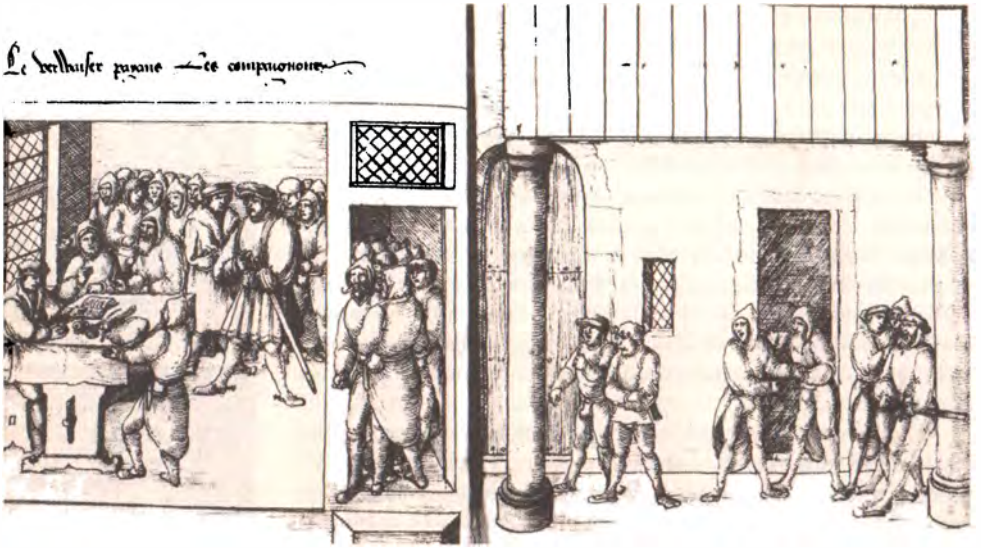

Heinrich Gross, *Croix-aux-Mines'de (Vosges) Saint-Nicolas Madeni*, XVI. yüzyılın ilk yarısı. Bu resimli röportajın yirmi beşinci ve sonuncu çini mürekkebi deseni, madencileri iş kıyafetleriyle, kukuleta ve koruyucu deri üstlükleriyle ücret alırken gösterir. İşçi topluluğu içinde muhasebeci, maden yargıcı ve şantiye denetimcisi, kıyafet, tutum ve silahlarıyla diğerlerinden ayrılır. (Paris, Güzel Sanatlar Okulu, Masson koleksiyonu)

Zengin burjuvazi. Ortaçağ'ın sonunda Avrupa kentlerinin en mütevazı çevrelerinde giyim konusunda köylerdekine eşit bir cimrilik bulunabilir; ancak kimi üretilen kumaşların Avrupa'nın her yerine yayılmasını inceleyen, kimi savurganlığı önleme yasalarının etkinliğini sorgulayan, bugüne kadarki en sistematik ve ayrıntılı araştırmalar, hep zengin burjuvazinin kıyafetlerini konu almıştır. Örneğin 1401'de Bologna'nın burjuva hanımlarına, sahip oldukları elbiseleri, giyimde lüksle ilgili yasaya uygun olup olmadıklarına karar verecek bir komisyonun değerlendirmesine sunmaları için iki gün mühlet verilmişti; 210 elbiseye el konarak mühür vuruldu; bunların tarifi, burjuva giyiminde aile bütçesine oranla nelerin aşırı kabul edildiğini göstermesi açısından kıyafetin tarihçesine yararlı bir katkı sağlar; aşırı kabul edilen, süslerin inanılmaz çeşitliliğidir: gümüş yıldızlar, altın sırma saçak ve kordonlar, parıltılı yaprak ve hayvan işlemeleri, yaka ve kol ağızlarındaki kürkler, kırmız böceğinden elde edilen boyaların kullanıldığını ele veren parlak renkler ve elbette giysilere dikilmiş inci ve değerli taşlar. Gerçekten de, bir elbisenin fiyatında kumaşın, modelin ve süslerin payı ayrı ayrı hesaplandığında görülür ki, örneğin Floransa'da, Simone Peruzzi'nin karısına bir tünik hediye ettiği 1363'te, kumaş ve model masrafı toplam meblağın

%30'udur, ama gümüş düğmeler, kürk ve sırma şeritler bir duvarcının 140 günlük ücretine eşittir. Aynı ölçütlere göre rezalet sayılabilecek bir başka örnek de Strozzi ailesinden bir genç kızın nişan kıyafeti için 1447'de yapılan, nitelikli bir işçinin 500 günlük ücretine eşit harcamadır; sekiz yüz tavuskuşu tüyü, "sallantılı" altın toplar, inciler, mineli çiçekler ve Venedik tekniğiyle yaldızlanmış altın yapraklardan oluşan askı çelengin tek başına fiyatı 212 liret, yani toplam meblağın üçte biriydi. Ama Peruzzi'ler, Strozzi'ler, ünlü oldukları dönemlerde kısıtlamadan muaftılar. Genç kızlık soyadı Gherardini olan bir hanımın 1380'de yaklaşık yirmi parçalık 500 florin değerindeki gardrobu, kocası Spinelli'nin öldüğünde bıraktığı 50.000 florinlik (bir duvarcının 8-10 yıllık ücretinin toplamı) meblağ göz önüne alındığında aşırı sayılmazdı.

Görünüm ekonomisi ve bütçesi. Bu rakamlar, toplumsal bir olgunun ekonomik boyutunu ortaya çıkarır; biraz tanıdığımız zenginler gezegeniyle gölgeler arasında pek seçemediğimiz yoksullar gezegeni arasındaki kesin mesafeyi belirler; tıpkı gündelik hayatın iki gezegende farklı anlamları olması gibi, giyim de birinde sanat eseri olarak algılanır, diğerinde işlevine indirgenmiştir. Öte yandan, kıyafetin tarihçesi yazılırken topluma dinamik bir bakış açısıyla yaklaşılması gerekir; yine Floransa'dan bir örnek verecek olursak, Dante'yle aynı yıllarda yaşamış olan bir burjuva hanımın görünüme torunu kadar masraf etmiş olmayacağı açıktır; kültürel ve zihinsel değişimleri bir yana bırakacak olsak bile, 1300'den önce Floransa pazarında, XV. yüzyıl başında sunulan çeşitlilikte kumaş ve kışkırtma mevcut değildi.

XIII. yüzyılın son otuz yılına ait bir Floransa vesayet hesabının belgeleri, annenin elbiseleri için ucuz kumaş, oğlan çocuklarının giysileri için daha kaliteli kumaş –kışlık sıcak tutan, sık dokunmuş Stanfört, yazlık kırmızı Caen serji– kullandığını ve gardrobun ölçülü sıklıkta yenilendiğini ortaya koyar: hanım dört yıl içinde üç yeni giysi sahibi olmuştur ki, iki "takım"dan azdır.

Bu ev ekonomisi anlayışı, *Paris Ev Yönetimi* tarafından ve XIV.-XV. yüzyılların Venedik, Franken ve Hansa Birliği burjuvalarının özel hesapları tarafından da desteklenir. Aile ekonomisine –en düşük zorunlu masraflar düzeyine– istisnai olarak, her nesilde evliliklerin gerektirdiği gösteriş amaçlı masraflar eklenir: törenler, armağanlar ve çeyizler; kumaş, süs ve mücevhere para yatırılacak fırsatlardır. Augsburglu Lucas Rem, *Gün-*

Venceslas'ın freski. *Temmuz Ayı: Şahin Avuna Çıkış* (detay), XV. yüzyıl. Av hazırlıklarıyla görevli köylü, ressam sayesinde önem kazanır. (Trento, Castello del Consiglio, Kartal Kulesi.)

Albrecht Dürer, *Köylü ve Karısı.* Heinrich Aldegrever, *Çift.* İnsanlık komedyasından iki çift: aristokratlar ve köylüler. İlk bakışta kıyafetleriyle birbirlerinden ayrılsalar da köylüler sefil sayılmazlar. (Paris, Ulusal Kütüphane.)

lük'ünün özel bir bölümüne damatlık kıyafeti için satın alınan siyah Lindau çuhasının, kahverengi kadifenin ve gri satenin fiyatını, karısına hediye ettiği yakutların, elmasın ve gökyakutun bedelini ve tören harcamalarının toplamını özenle kaydetmiştir.

Bunlar, fazla değişmeyen günlük masraflara ve örneğin bir erkek evlat okula veya çıraklık yapmak üzere uzak bir kente, Venedik'e veya Prag'a gönderildiğinde yapılan, sağlam çuha, rahat ayakkabılar gibi donanım masraflarına kıyasla daha ender harcamalardır. En çabuk eskiyen, ayakkabılardır; XVI. yüzyılın ilk yıllarında Nürnbergli Anton Tucher'in aile bütçesinde, büyüyen çocukların eskittiği ayakkabılara üç ayda bir pençe vurulduğu görülür. On yaşına gelen okul çocuğu için yeni bir takım ısmarlanması özel hayatın önemli olaylarından biridir; fazlasıyla uzun ya da kısa olan giysileri artık moda olmayan on yaşındaki oğlanların sabırsızlığı kalıcı birer hatıradır. Kölnlü Hans von Weinsberg, geçmişini anlatırken, 1531'de baba evinden ayrılıp Emmerich'e yatılı okula giden küçük adamı şöyle tasvir eder: "Babam bana eşek grisi çuhadan bol plili bir giysi ve beyaz pantolon, yüksek ayakkabılar yaptırdı, başıma da siyah bir şapka geçirdiler. Emmerich'te bulunduğum süre boyunca hep bu kıyafeti giydim; daha iyi giysilerim

Perugino, *Aziz Bernardino'nun Hayatından Sahneler* (detay), 1473. Kasklı savaşçının dehşetiyle alımlı gençlerin sakin güveni arasındaki zıtlık. (Perugia, Umbria Ulusal Galerisi.)

olsa hiçbir işime yaramazdı, çünkü öğrenciler bankların değil, taşın üzerinde otururdu. Bunun dışında bazı eski yazlık giysilerim de vardı, ama artık üstüme küçük geliyorlardı." Kullanışlı ve dayanıklı giysi seçimi ve olgun yaşa gelindiğinde babanın kararının onaylanması açıkça ifade edilmiştir; oysa yeniyetmenin kendini gösterme hevesi biraz kırılmıştır: yeni giysinin gri olmasına hayıflanma, mantıklı bir iç çekiş. Gündelik kıyafetin birincil işlevi sıcak tutmaktır. Özel kıyafet tarihçesi bu sıradanlıktan, kıtı kıtına hesaplanan fiyatlardan, rahatlayarak veya hayıflanarak iç çekmelerden oluşur. Bunun ötesinde kamusal kıyafetler tarihçesi yer alır: lüks, moda, zevk, fazlalık.

Kıyafet ve davranış

İster gösterişli olsun, ister rahat, giysi mahremiyetle yakından ilişkilidir; masraf defterlerinde tuttuğu yer ve Ortaçağ sonunda uyandırdığı kişinin kendine ait imajlar bunu gösterir. Tekrar görgü kurallarına ve işaretlere dönecek olmamızın sebebi, görünümün toplumsal düzeylerine değinerek anlamını tamamen kavramanın imkânsız oluşudur. Kıyafet hiçbir zaman kumaş ve süsle sınırlı değildir, davranışı da kapsar; davranışı hem belirler hem de vurgular; hayatın aşamalarını belirtir, kişiliğin oluşturulmasına katkıda bulunur, cinsiyetler arasındaki ayrıma incelik katar.

Gösteriş ve aciliyet. Ortaçağ'ın sonunda, daha önce de gördüğümüz gibi emekçi sınıftan erkekler ve kadınlar, değişikliğe uğramamış temel giyimi korumakta, öbür uçta ise şatafatın kamusal biçimleri, güçlülerin kıpırtısız siluetine aynı değerli kürklerle astarlanmış bol plili paltoyu giydirmektedir. İkisinin arasında, modanın dinamizmi kumaşları ve kesimleri kullanarak paralel bir gelişim içinde cinsiyet ayrımını vurgular. Ekonomik hareketlilik, kastların kapalılığı ve imtiyazlı çevreler, hem sarayda hem de kentlerde daha kısa ömürlü ve zorba bir modanın seyrini hızlandırır; biçimler inanılmaz derecede uzatılır, bedenin yapısı doldurmalarla göz önüne serilir veya vurgulanır, bedene yapışık dar giysilerle plili, kabarık, dalgalanan parçalı giysiler bir arada bulunur. Sinirli, şiddet dolu, karmaşık bir moda, sergilemek veya hissettirmek suretiyle cazibeyi ve güzelliği yüceltir. Genç ve şık erkekler, rahip görünümünden vazgeçerek Aziz George'a veya Arthur'un şövalyelerine benzeyecek şekilde kaslarını, bileklerini ortaya çıkaran giysileri tercih ederler. Büyük ihtimalle, levhalar ve bağlantılarla biçimleri parçalara ayıran zırhın evrimi, erkek bedeninin vurgulanmasına katkıda bulunmuş maden, aşırılığın inceliklerinde bile, görünümün savaş-

Vittore Carpaccio, *Urbino Dükü I. Francesco Maria Della Rovere'nin Portresi* (detay), 1510. İtalya'daki ilk ayakta portredir. Bu hayalperest ve kararlı genç, papa II. Julius'un Romagna'daki birliklerine komuta eden yeğenidir. Dükün etrafı kişisel amblemleri ve soyunun alametleriyle çevrilidir; süsen ve zambak, adını (Maria) aldığı Meryem'e göndermedir; arkasındaki canlanmakta olan kırmızı meşenin (*rovere*) yaprakları ise kimliğini ve düklüğün Cesare Borgia'dan geri alınmasını vurgular. (Lugano, Thyssen-Bornemisza kol.)

çı, kibirli, kaprisli yönelimlerini biçimlendirmiştir. XV. yüzyıl ortasından itibaren gravür, bir soylu hanımın gönlünün fethedilmesini askeri bir gezinti gibi kışkırtıcı bir girişime dönüştüren sevdalı delikanlı suretini bütün Avrupa'ya yayar.

Pisanello'dan Dürer'e çeşitli ressamların portreleri sayesinde sureti günümüze kadar gelebilmiş bu gururlu ve cazibelerinden emin sarışın delikanlıların karşısında, sosyete mensubu genç kadın ölçülü bir tutum içindedir. Uzun müddet narin kalan silueti, Ortaçağ sonunda serpilebilir, ama erkek kıyafetlerindeki evrimi uzaktan izleyen kadın modası, beli vurgulamakla, omuzları az çok açmakla, saçları ve gerdanı tülle örtmek veya açmakla yetinir; başörtüleri, sivri başlıklar, mendiller ve danteller kamusal alanla mahremiyet arasına yerleştirilen incelikli ve aldatıcı savunmalardır. Kadının esinlediği baştan çıkarma, kendini teslim ettiği fetih, kadını XIV. yüzyıl sonunda La Tour Landry Şövalyesi'nin kızların eğitimine dair kitabında tavsiye ettiği ölçülü duruştan hemen uzaklaştırmamış olsa gerektir.

Seyahat çoğunlukla kişilere kendi ülkelerinde fark edemedikleri şeyi başkalarında keşfetme imkânı sunar. Petrarca 1333'te Köln'de, Ren Nehri'nin kıyısında anlaşılmaz bir töreni yerine getiren kadınlar kortejinin şaşırtıcı sadeliğini, tazeliğini tasvir eder; Lyon'dan dostu Kardinal Giovanni Colonna'ya yazdığı mektupta, "O ne görünüm, ne endamdı! Başlarında hoş kokulu otlardan taçlarla, kolları dirseklerine kadar sıvanmış, nehre beyaz ellerini, kollarını daldırıyor, kendi lisanlarında tatlı bir ezgiyi mırıldanıyorlardı," der. "Uygarlıktan bu kadar uzakta", yani daha çevik ve serbest olan bir Akdeniz toplumunda yaygın incelikli ve ahlaksız imgelerden uzakta, bu uyum hissi şaşırtıcıdır. Ne var ki, özel yazışmaların tonuna veya XV. yüzyıl ortasında Floransa Başpiskoposu olan Aziz Antoninus'un ahlaki öğütlerinin konusuna bakılacak olursa, Floransalı delikanlılar da, Fransa'da veya İmparatorluk topraklarında yaşayan çağdaşlarıyla edep ve onura bağlılık açısından aynı şekilde yetiştirilirdi. Genç kızların ve evli kadınların kıyafet ve davranışlarına egemen olan görgü hissi bütün Avrupa'da benzer biçimlerde ifade edilir.

Cinsiyet ve yaş. Savurganlığı önleme yasalarının her şeyden önce kadınların debdebesini frenlemesinin başlıca nedeni, Ortaçağ'da yasa koyucuların köklü kadın düşmanlığıdır; ikinci neden de erkek iktidarı sembolizmi ve cinsiyetler arasındaki ilişkilere ait atalardan kalma kavramdır. Evlenecek kadar olgunlaştığında –Poggio, 1416'da Zürih yakınında gördüğü İsviçreli genç dilberleri böyle tarif eder– genç kız, müstakbel karı-koca arasın-

da bulunması gereken yaş farkı nedeniyle belirli bir mevkie gelmiş bir erkeğe, hatta bir ihtiyara sunulan sermayedir. Lükse veya çeyizlerin değerine ilişkin düzenlemelerin bir amacı da piyasayı yükselten evlilik rekabetini sınırlamaktır.

Buna karşılık, ailenin hesap defterini tutmaya başlayan evli burjuva erkeğinin, evlenmeden önceki kışkırtıcı giyimini sürdürmesi söz konusu değildir; bekârlık hayatını noktalarken, geçmişteki gençliğinin çılgınlıklarını koyu renk bir paltoyla örter ve genç karısının özel hayatda takıp takıştırmasına, kendini teşhir etmesine izin vermez. Çeyizle gelen mücevherler, sarmalanan hatlar ve daha ölçülü renklerin uyumu, Francesco Sassetti'nin ifadesiyle "mükemmel tüccar" ve ailesini çıkarır karşımıza: alımlı ama ciddi bir çehre, kibar bir giyim, ölçülü duruş ve hareketler. Daha genç bile olsa, XVII. yüzyılın "kibar erkek"inin habercisi olan "mükemmel saraylı" kendine giysinin de rol oynadığı bir davranış biçimi oluşturmalıdır. Muhteşem Lorenzo'nun çevresindeki diyalogları canlandıran Baldassare Castiglione, zevkli erkeği, görgü kurallarıyla hesaplı bir şıklığı birleştiren kişi olarak tarif eder. Toplumsal ayrımları belirginleştiren giyim, ayrıca bireyin yaşına göre görünümünü oluşturmasına da yardımcı olur; moda, çocukluğun grisiyle olgunluk ve yaşlılığın solgun renkleri arasındaki parıltılı gençliğe yakışır.

Albrecht Dürer, *Armalar*. (Paris, Ulusal Kütüphane.)

Gençlik ve gelişme yıllarında giyim, kişisel duyguları ifade etme imkânı sağlar. Ortaçağ sonu, görünüme ilişkin kodlanmış ayrıntılarla zevklerin, niyetlerin ve arzuların belirtildiği tek dönem değildir; modaya uymak, her çağda, bir yandan diğerlerinden farklılaşarak egemen olana uyum sağlamaktır. Ne var ki, Ortaçağ'ın sonunda birçok akım bireysel olarak sivrilme isteğini pekiştirir: devletin özgür insanları uyruklaştıran örgütleyici gücü, belirli çevrelere dahil olmayı zorunlu kılan kuruluşların tedricen kapanması, VI. Charles'tan VIII. Charles'a çeşitli hükümdarlara Kral Arthur ve şövalyelerini model olarak sunan şövalye romanslarının gördüğü rağbetin sürmesi. Soylu delikanlılar için kendini icat etmek önce tören ve sembolizm konusunda eğitimden geçmeyi gerektirir; Fransız sarayında doğan kişisel moda, VI. Charles döneminde güçlenen görgü kurallarıyla uyumlu, şaşırtıcı bir yükseliş gösterir.

İşaret ve kodlar. Askeri kökenli, ailevi ve siyasi nitelikli ayırt edici, tanıtıcı işaretler olan armalar, şiarlar ve üniformalar sahiplerini geniş arkadaş topluluğuna dahil eder. Toscana ileri gelenlerine ilişkin soyağacı araştırmalarının bazıları bu göstergeleri temel alır; XV. yüzyıl ortasında yaşamış Franken soylusu Şöval-

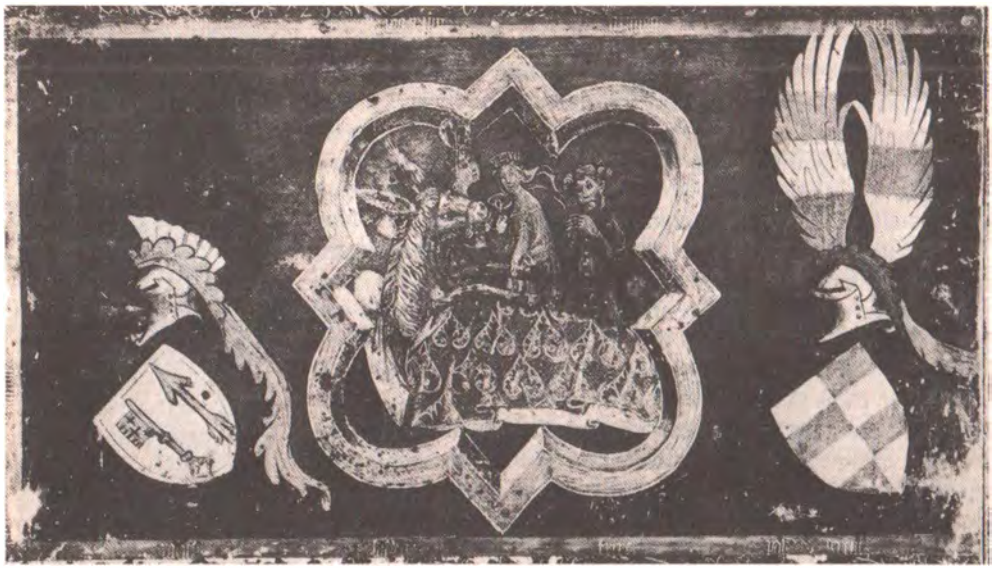

Boyalı ahşap masa, XV. yüzyıl. (Paris, Cluny Müzesi.)

ye Georg von Ehingen anılarında, Main ve Tuna arasına dağılmış haçlardan, armalardan, kalkanlardan oluşan aile mirasının sabırla bir araya getirilişini tarif eder. Ortaçağ'ın sonunda işaretler çoğalır ve toplumu birliklere ayırır: Ren, Hansa Birliği ve Sakson ileri gelenlerinin "kulüp"leri (*Stuben*); Carpaccio'nun kostümüyle ayırt ettiği Venedik Calza'sı gibi genç soyluların oluşturdukları topluluklar; geçit törenlerinde farklı renklerdeki kukuletalı giysileri ve mumlarıyla yer alan derneklerin olağanüstü gelişimi. Nürnberg'in Schembartlaufen'i ve Siena'nın Palio'su gibi spor karşılaşmalarında bile, armalara göre düzenlenmiş kalabalıklar, kodlanmış gösteriler sunarlar. XIV. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Avrupa'nın her yanında kurulan laik şövalye tarikatları, özel bir yeminin ardından özgürce benimsedikleri bir disiplini ortak referans kabul eden kişileri bir haç, bir kordon veya paltoyla açıkça ayırt eder.

Son olarak da, prenslerin her yıl, soyluların cömertliğini kanıtlayan ve onların nüfuzuna sığınan herkesi aynı amblem ve renkler çerçevesinde bir araya getiren üniformalar dağıtma adeti yaygınlaşır. Saksonya ve Bavyera hanedanlarının XV. yüzyıl sonu ve XVI. yüzyıl başına ait kıyafet defterleri günümüze gelebilmiştir; dükler, kendi damgalarını taşıyan bağımlılar kalabalığını geliştirmekten ve üniformaları düzenli olarak günün zevki-

ne uygun ayrıntılarla yenilemekten hoşlanırdı. Bu imparatorluk geleneğinin burjuva çeşitlemesi, Rönesans'ta Fugger şirketinin, müdürlerin evlilik –kırmızı– ve cenaze –siyah– törenlerinde birliği sağlamak amacıyla bütün çalışanlarına tören kıyafetleri dağıtmasıdır.

Görünüm eğitimi. Bu kodlanmış sistemlere nazaran kıyafet seçiminde özgürlük, hatalardan kaçınmayı ve göndermeleri algılanır kılmayı sağlayan bir eğitim gerektirir.

XV. yüzyıl ortasına ait, görünüm eğitimini eğitimin temel unsurlarından sayan iki Fransızca edebi metin, işaretlerin stratejisine alışkın eylem adamlarının eserleridir: Jean de Bueil'ün *Delikanlı*'sı ve Antoine de La Sale'ın *Saintreli Jehan*'ı. Saintreli Jehan'da on üç yaşında bir oğlan, soylu bir hanımın yardımıyla kendi tanıtma sistemini icat eder; romansı tanımlayan kibarlık ve aşk eğitimi ortamında delikanlı mahrem duygularının dışavurumunu çabalayarak oluşturur. Soylu hanım süsleri konusunda kendisini sorguya çektiğinde, Jehan tasarladığı armayı tasvir eder: "Siyah damaskodan bir arma, bütün işlemeleri simli iplikten, fonu baştan başa sizin renkleriniz olan yeşil, mor ve gri, yatık devekuşu tüyü püsküllerıyle kaplı, kenarları beyaz püsküllü, araya siyah ve gümüşi püsküller serpiştirilmiş [...]."

Ama işaretlerle bu kadar dolu bir fonda icat yaratıdan ibaret olamaz. Bir sözcük hazinesinin ve dilbilgisinin öğrenilmiş olması gerekir. İşlenmiş markalar ve şiarlar –Orléans Dükü Charles'ın, Burgonyalı Marguerite'in ve ikincil mevkideki şahsiyetlerin şiarları, referanslarını incelemek için toplanma zahmetine değer– hayvanlar ve bitkiler âlemi üzerine kurulu, yeni türler de icat eden amblemler, mistik ve bilgece bir sembolizm geleneğiyle ortak ahlaki imgeleri birleştiren renklerin lisanı: VII. Charles mızrak dövüşüne yeşil şövalye olarak katıldığında, bütün saraylılar yiğitliğe yapılan göndermeyi anlar; Floransalılar, XIII. yüzyılın başından beri "giyimi kırmızı" deyiminin zengin adam anlamına geldiğini bilir; Matthäus Schwarz kır saçlarının üstüne güllerden bir taç oturturken, belki Lancelot'nun güllü şapkasını düşünmüştür; Anne de Bretagne, VIII. Charles öldüğünde krallık geleneklerine uygun şekilde beyaz değil Brötanya geleneğine uygun siyah matem kıyafeti giyerek, siyasi bir beyanatta bulunur. Kısacası, bireyin görünümüyle ifade ettiği bütün bağlılıklar yoruma açıktır; bazıları kamuya malolmuştur ve son derece açık mesajlar iletirler, bazıları da zorunluluklar alanına bir özgürlük payı katar; bazıları ise sadece bir veya seçilmiş birkaç kişi tarafından anlaşılabilir özel bağlılıkları ifade

Matthäus Schwarz (1497-1574) *Trachtenbuch.* Yirmi yedi yaşındaki Fugger d'Augsbourg'un genç mali müdürü kuşkusuz bir kutlamada giydiği anahtarlı bir kostümün anısını saklamak istemiş olmalı. (Paris, Ulusal Kütüphane)

Matthäus Schwarz 1549'da elli iki yaşındadır; enfarktüs geçirdikten sonra, gençliğinden beri giydiği kıyafetlere, kendi icat ettiği arabayla gezen yorgun bir adamın kıyafetini de ekler.

eder: kışkırtıcı bir sır, bir bilmece, yürek parçalayan bir aşk acısı, hatta arkadaşlar arasındaki bir bahis. Matthäus Schwartz, *Trachtenbuch*'unda [geleneksel kıyafet kitabı] kendini bir balo da, gençlik arkadaşlarıyla aynı kıyafetle, baldırına bir kum saati bağlı olarak resmetmiştir; bir baloya ait bu lisana dair daha fazla şey öğrenmemiz mümkün değildir.

Moda, yaş ve hafıza. Sözünü ettiğimiz bütün kültürel, ekonomik ve sosyal anlamlarla yüklü olan giysi, geçmişini hatırlayan birey için biyolojik referans işlevi de görür. Ortaçağ sonunda ve modern çağın başında yaşamış birçok yazar, kişisel görünümlerine ait hatıraları özel ve kamusal hayattaki olaylarla birleştirir; olgunluk çağında gülümseyerek veya duygulanarak yeniyetmeliğin fazlasıyla uzun giysiler içindeki rahatsız silueti hatırlandığında, çoğu kez psikolojik gerçeklerle dolu açıklamalar çıkar ortaya; örneğin genç Zimmern Kontu, anne-babasının modayla ilgilenmemesinden duyduğu üzüntüyü ve terzi aracılığıyla gizli dileği olarak adlandırdığı kısa giyimi zorla benimsetme çabalarını anlatır. Geçen zaman duygusuyla gençlerin kılıkları konusunda olumsuz yorumları birleştiren metinlerin bir örneği, 1360-1370 yıllarını kapsayan Limburg vakayinamesidir, bir diğeri de yazarın, 1480'lerde Fransa hizmetindeki paralı Al-

man piyadelerinin getirdiği modanın aşırılığıyla yarattığı olumsuz izlenimi hatırladığı, Ruffachlı Konrad Pellikan'ın ev vakayinamesidir.

Ortaçağ sonu ve Rönesans'ta giyim konusunda en yeni belge, hiç şüphesiz Matthäus Schwarz'ın, sözünü ettiğimiz biyografisine ek olarak hazırladığı *Trachtenbuch*'u, Schwarz'ın kendi kıyafetlerinin açıklamalı resimli tarihçesidir; bunlar, kendi ifadesiyle Karnaval kıyafeti olan tören giysileri değil, özel hayatındaki yıldönümleri, düğünler ve bayramlar gibi çeşitli kutlamalar için, kendi talimatıyla terzisine diktirdiği kıyafetlerdir. Bu çalışma yoğunluğunu iki şekilde kazanır: bir yandan, o andaki modanın gelişimini geçmişin kıyafetleriyle karşılaştırma yönündeki belirgin amaç Matthäus Schwarz'ın muhtemelen değişimlere ve devirlere duyarlı ilk kıyafet tarihçisi olmasını sağlar; öte yandan, hem bir lüks giysiler kataloğunu özel hayat vakayinamesine dönüştürme, hem de geçmişe, dört yaşına, "bir sisin içindeymişçesine" hatırlanan ilk algılanır hatıralara dönme ve onun da ötesinde, bu dünyadaki "ilk giysi" olan kundak bezleri içindeki ve –"gizlendiğim"– anne karnındaki başlangıç gerçeklerine ulaşma kaygısı güder. Özel hayata ait zamanın göstergesi olan başlangıç kıyafeti ve ona paralel olarak, geçirdiği enfarktüs ("Tanrı'nın eli") sonucu güçten düşmüş, evinde küçük adımlarla, kahverengimsi bir kaftan, baston ve boneyle dolaşan ihtiyarın ev kıyafeti.

Bu mahremiyet düzeyinin son noktası, sınıf farklarını ortadan kaldıran, yatağındaki hastayı, tedirgin tüccarı, titreyen yoksulu, ipekler içindeki prensi birbirine benzeten çıplak bedendir. Matthäus Schwarz, kitabının ortasında, derinlik içeren bir dönüşle kendi bedenini önden ve arkadan, esprili bir dille, "şişmanlamış halimle" yorumuyla sunar.

Urs Graf, *Sorguçlu Paralı Asker*, 1523. Çılgınlığın doruk noktası: Tüyler paralı askerin gerçekliğini ortadan kaldırır. (Basel Müzesi.)

Çıplak beden

Soyunma

İster korunma, ister süs amaçlı olsun, giysi bedenin kaygan muammalarından önceki son sosyal kılıftır. Sercambi'nin hamamda soyunan ve kimliğini kaybetmekten korkan Luccalı kürkçüsünü hatırlayalım; yüzyıllar boyunca süren Hıristiyan gözetimi ve ahlaki yasaklar, kürkçünün kendini bedeninde tanımasını engeller.

Çıplaklık, ortaklaşa düzene nazaran bir gerilemenin, Ortaçağ'ın sosyallik çevrelerinden kopuşun işaretidir; katedrallerin alınlık tablalarındaki seçilmişler ve lanetliler bile giyiniktir. Kadın çıplaklığı, Pisanello'nun görüşünde kızıl saçlı ve sağlıksız

Pisanello, *Sefahat Alegorisi.* (Vienne, Albertina.)

sefahattir; aynı zamanda, esir düşmüş kadınların zorla teşhir edilerek Roma İmparatoru'nun seçimine sunulması veya meşalelerin ışığındaki şiddet sahneleridir. Erkek çıplaklığı ise, edebi metinlerde çılgınlığın veya vahşi hayatın hayalleriyle bağdaştırılır; kurt-çocuğun, aklını kaybetmiş şövalyenin ne hafızası vardır ne de hareketleri kontrollüdür, onları yeni bir deri örtmektedir; VI. Charles'ın sarayına vahşi insanı sokarak görgü kurallarını zorlayan Alevler Balosu felaketini, kamuoyu, yasağın onaylanması olarak yorumlar. Son olarak da, idam törenlerinde kalabalığa teşhir edilen hükümlülerin giysileri çıkarılır; Pisanello'nun, Villon'un idam edilişlerinde, Andrea del Sarto'nun 1530 Floransalı halk önderleri rezaleti resimleri için yaptığı eskizlerde gömlekli, korkunç, gülünç kuklalar resmedilir.

Şöhret ve işkence. Hiç şüphe yok ki bu suret ve canlandırmalar, bedene ilişkin saplantılı uç noktaları sergiler; güven veren ve ayırt eden giyimden mahrum edilişin şiddeti, rezaleti ve aşağılayıcılığı hepsinin ortak noktasıdır. Çıplaklığı Hıristiyan kültü-

rünün bir icadı haline getiren başka suretler de çıkar ortaya: Tanrı'nın sevgili kulu Âdem ve işkence gören İsa, inananlara Yaradılış ve İnsanlığın Kurtarılışı tarihinin başını ve sonunu, bakir bedenin ihtişamıyla şehit edilen bedenin acılarını dayatırlar. Ortaçağ sonunda bu sembolik görünüm somutlaşmıştır; Almancada ten ve et tek kelimeyle ifade edilir ve bu iki anlamlılık, Kuzey Avrupa resminde, XV. yüzyıldan itibaren Âdem ve Havva'nın muzafferane çıplaklığında ve işkenceyle öldürülen İsa'nın çıplaklığında var olan insani ağırlığı tam olarak açıklar. Gerçekçilikten çoğunlukla ölüm dersi çıkarılmıştır; sanatçıların ustalığı ve hastalıklı bir dindarlığın ifadeleri ölü ten resimlerinin sayısını çoğaltmıştır. Enguerrand Charonton'un *Pietà*'sından Alman *Vesperbilder*'lerine, Mantegna'nın *Ölü İsa'ya Yas*'ına ve Holbein'ın Basel Müzesi'ndeki tek başına bir ceset için tabut biçimindeki *predella*'sına selamet yolunda etkileyici güzergâhlar.

Ancak yeni Âdem ilk erkeğin cennetlik bedenine verilmiş sözleri tutar. Van Eyck'in *Kuzunun Tapınması* panolarında Âdem ve Havva, Batı resim tarihinde ilk kez kan dolaşımını ve can veren nefesi çağrıştıran bir tene, tüylere, kıvrımlara sahiptirler; Venedik'te, Rizzo'nun heykelinde örnek çıplaklıklarıyla ürperirler; Dürer'in resim ve baskılarında ise yeniden keşfedilen antik sanatın zarafeti uyumlu hareketlerine yansır. Bu huzurlu ve soylu suretler gençliğin bedenini evcilleştirir, dünyanın güzelliklerini dile getirir, insanı ölçü kabul eder.

Pisanello, *İdam Edilmişler*. (Londra, Oppenheimer kol.)

Bir ressamın karşısında poz veren ilk çıplağın resmi, belki de Dürer'in 1493 tarihli, genç bir kadını ayakta gösteren desenidir. Elbisesini çıkarmıştır, ama poz verirken soğuk zemine basmasını önleyen terlikleri ayağındadır. Özel hayatın bu ayrıntısı, bir çiçeği veya meyveyi incelercesine kendisini inceleyen bakışa bahanesiz ve art niyetsiz olarak sergilenen beden desenine farklı bir güç katar. Yaratılma sürecinden geriye bir iz bırakmamış olan Autun'deki metafizik Havva heykelinden bu yana çok yol katedilmiştir; 1493'te resmedilen genç Alman kadın XV. yüzyılın sayısız Havva portresinden biri olabilir ve Havva olma çabası içinde bile değildir.

İnsanla sanatçıların yansıttığı imgesi arasındaki diyalog, Ortaçağ sonunda yaşayan erkek ve kadınların açığa çıkan bedenlerine ilişkin yeni bilinçlerine katkıda bulunur. Bununla birlikte, arafın tekdüzeliğinde ve acılarında yer almak üzere ruhun son nefesle birlikte ayrılacağı haz dolu ve günahkâr beden konusunda boş hayallere de kapılmazlar.

Ortaçağ sonunun kendiyle barışık çıplağının mahremiyeti-

Bir evin altarı, XV. yüzyıl. İsa'nın işkence görmüş ve müritlerin şefkatine sunulmuş bedeni. Bu özel ibadet altarı, yatak odasında yer almaktaydı. (Paris, Cluny Müzesi.)

ne girme beklentisi taşımamak gerekir. Özel hayatı, görgü kuralları ve işaretler örtüsünün altında kendini göstermeye hazır halde bulmayı ummuş olsak kavrayamazdık. Mahremiyete bir soğanı soyar gibi ulaşamayız.

Mahremiyet özel hayatın en iç halkasıdır, ama sunulmuş, soyulmuş, köşeye sıkıştırılmış bedenden geçmesi şart mıdır? Ortaçağ araştırmacısı elinde bir fenerle "giyimli" yatakların yorganını açmaya kalktığında, çıplak ve uyuyan bedenlerden başka şey bulamayacaktır. İlk günlerin cennetinde yankılanan çağrıdan itibaren çıplaklık, algılanan bir bakışın varlığını gerek-

tirir. Bu aşamada, en azından Ortaçağ sonunda yaşayan erkeklerle kadınların kendi bedenlerine yönelttiği bakışı kavramaya çalışabiliriz.

Doğal işlevler. Beden sağlığının, bireylerin özel hayatının belirleyici bir unsuru olduğu gerçeğine ancak istatistiksel olguları çözümleyerek ulaşabiliriz.

XIV. yüzyılın son otuz yılından itibaren bireylere ilişkin ikonografik belgeler önceki nesillere kıyasla çok daha kapsamlı ve güvenilir olduğundan, günümüze kalabilmiş portreleri yaşlara ve bölgelere göre istatistiksel birimler olarak değerlendirip grup fotoğrafları oluşturarak bedensel sağlığa ilişkin bir inceleme yapmaya değer. Böyle bir inceleme, muhtemelen resim süzgecinin ardında, kent eşrafının iyi beslendiği izlenimini doğuracak, ama belki ayrıca, belirli bir sosyal çevrenin fizyolojik tarihi açısından aydınlatıcı bazı yapıları veya hastalıkları da açığa çıkaracaktır. En azından, kişilik muammalarının çehre tarafından ele verildiğini ileri süren Çoban Takvimi doğrultusunda, sıcak ve heyecanlı mizaçtan melankoliğe, mizaçların sınıflandırması yapılabilir. İçsel sıvıların ürünü olan ten rengi, Ortaçağ'da kişisel kimliğin algılanmasında temel bir unsurdur; o kadar ki, romanslardaki kadın kahramanlar tanınmamak için yüzlerini boyamakla yetinirler. Cildin ve ten renginin altında iskelet yer alır. Kemik yapısı istatistiksel olarak ölçülmeye değer bir göstergedir; mezar taşlarının ve uzanmış insan heykellerinin boyutları, bütün Avrupa'ya koleksiyonlar halinde yayılmış olan zırhların boyutları, mızrak dövüşçülerinin ve savaşçıların ufak tefek olduğu izlenimini uyandırmaz. Ama Ortaçağ sonunda Avrupa nüfusunun büyük çoğunluğu hakkındaki tarihsel bilgilerimiz, bilhassa yakın tarihte köy mezarlarından yola çıkılarak yapılan sistematik araştırmalarla artmıştır. Mizaçlar konusunda ince ince düşünecek durumda olmayan köylülerin teni muhtemelen güneş yanığıydı. Edebi metinlerde kendilerinden bu şekilde bahsedilir. Basmakalıp tipler olarak değil de birer kişi olarak resmedildikleri ender portrelerde modellerin kanlı canlılığı, sağlıklılığı ön plandadır: örneğin Dürer'in gülümseyen Sloven Kadını, Yaşlı Lucas Cranach'ın koyun postu şapkalı, sakallı köylüsü.

F. Piponnier ve R. Bucaille tarafından Saint-Jean-le-Froid kazı alanında yapılan araştırma gibi iskeletlerin incelenmesine dayalı son derece ilginç araştırmalar, kırsal toplulukların fiziksel yapısı, beslenme alışkanlıkları ve hatta kanlı canlı mizaçtaki insan grupları konusunda yeni sonuçlar vermişti. Çalışma koşullarından ötürü kurşun zehirlenmesine ve kemik deformas-

Albrecht Dürer, *Çıplak Poz Veren Genç Kadın*, 1493. (Bayonne, Bonnat Müzesi.)

Matthäus Schwarz (1497-1574), *Trachtenbuch*. Ressam karşısında çıplak poz veren, bilinen ilk erkek portrelerinden biri. (Paris, Ulusal Kütüphane.)

Yaşlı Lucas Cranach, *Köylü Portresi.* (Londra, British Museum.)

yonlarına maruz kalan madencilerin, örneğin Oisans yöresi Brandes dağ köyü sakinlerinin aksine, Burgonya köylüleri sağlıklı yapılarının tartışılmaz kanıtlarını bırakmışlardır: düzgün bir yapıları, mükemmel dişleri vardır ve kemiklerde uzun hastalık belirtisi görülmez. Öncü araştırmaların sonuçlarını bütün Avrupa'ya mal etmeden, bu örnekte, arkeolojinin, Sercambi'nin *Öyküler*'i veya *Fabliau*'lar gibi metinlerdeki veya *Berry Dükü'nün Dua Saatleri Kitabı* gibi minyatürlerdeki köylü imajını doğruladığını M.-Th. Lorcin'le birlikte saptayabiliriz. Resmedilen kişiler olgunluk çağındadır; Emmanuel Le Roy Ladurie'nin Montaillou nüfusunda saptadığı masum ve kaba diriliğe sahiptirler; bedenin doğal işlevleri olan yeme, içme, boşaltım ve sevişmeyi şevkle yerine getirirler.

Beslenme. Bu sağlıklı beden, şüphesiz önceki yüzyıllara kıyasla Ortaçağ sonunda daha iyi besleniyordu. Tahıl üretiminde verimin artması, kaynaklardan edinilen ipuçlarına göre bütün kentlerde görülen yüksek düzeydeki et tüketimi, XIII.-XVI. yüzyıllar arasında Gaskonya'dan Baltık Denizi'ne ve Orta Avrupa'ya, bira ve şarap tüketimindeki hissedilir artış gibi göstergelere bakılırsa, büyük veba salgınından kurtulanlar ve torunları, hiç değilse belirli bölgelerde daha iyi maddi hayat şartlarından yararlanmışlardır. İnşaatlarda ödenen gerçek ücretler, hastanelerde yatan hastaların günlük yemekleri, XV. yüzyıl ortasında Arles'da L. Stouff tarafından incelenen kalori bakımından dengeli beslenme, bütçelerin eskisi kadar kısıtlı olmadığı ve yiyeceklerin besin değerine daha fazla özen gösterildiği izlenimini uyandırır; bu genel izlenim, sakatların, dilencilerin toplandıkları ara sokakları, boş arazilerde ve aşırı kalabalık kentlerde kol gezen sefaleti, silahlı baskınların ve milislerin kurbanlarını, en iyi beslenen kesimin bile salgın hastalıklara direnemediğini unutturmamalıdır. Till Eulenspiegel gibi birçokları için iyi yemek, eksikliği zengin mutfaklarının kokusuyla doldurulan kesintili bir gerçekliktir; Düşler Ülkesi, her şeyin yendiği, doyurulmamış hazların hayali alanıdır; ancak Rabelais'nin âlemleri, tesadüfi de olsalar bütün sosyal grupların paylaştığı sosyalleşme törenlerini yücelten bir geleneğin içinde yer alır. Bedenin doğal işlevlerinden yeme ve içme, ister evde olsun, ister handa, başkalarıyla yapılan bir şeydir; aynı testiden içmek, arada nezaketin kurulması için yeterlidir: önce kim içecektir? Emmanuel Le Roy Ladurie "sıkışıklık kültürü"nden söz eder.

Diğer bedensel işlevler bütün toplumlarda daha özeldir; belgeler açısından görece daha zengin olan XIV.-XV. yüzyıllar-

Yaşlı Jörg Breu (yak. 1475-1537), *Han.* Kimileri yiyip içer, kimileri tavla oynar, biri çini sobada ısınır. (Paris, Güzel Sanatlar Okulu.)

da, anatomik açıdan birbirine yakın olan iki işlev, boşaltım ve cinsel birleşme konusunda resimler değilse de metinler ve imalar kalmıştır. M.-Ch. Pouchelle'in araştırma sonuçlarına göre, yazarları çağdaşlarının imgeleminde çöpçüler ve kasaplarla bir arada bulunan tıbbi ve cerrahi metinler mevcuttur.

Boşaltım. Açılıp gösterilen bedene tahsis edilmiş ilk Fransızca eserin yazarı Cerrah Mondeville, Yakışıklı Philippe ve İnatçı Louis'yi tahnit etmiş; bedenin, diyaframın altında yer alan, besleyici suyuklar çıkarıldıktan sonra artıkların birikip atıldığı bölümlerini incelemiştir.

Atıkların boşaltımı konusunda Ortaçağ sonunda irili ufaklı bütün kentsel birimlerin karşılaştığı sorunları biliyoruz. Kent ileri gelenlerinden oluşan komisyonlar, belediyelerin başmimarları, ailevi ve bireysel sorunların katlanmasından ibaret olan gündelik sorunlarla uğraştılar. Özel hayata bu açıdan bakmak, tuvaletlere bakmak demektir. Sıkışıklıktan kurtulmak, kısa bir süre tek başına kalınabilecek bir tuvalete sahip olmak demektir. Şatoların ve surlarla çevrili kentlerin hendeklere açılan umumi

tuvaletleri vardır; Gent kontlarının şatosunda, nöbetçiler salonunda tuvaletleri hâlâ görmek mümkündür. XV. yüzyılda Nürnberg'de evlerin arka tarafına paralel, ırmağa dik konumda açık tuvaletler bulunuyordu; burada biriken atıklar düzenli aralıklarla arabalarla taşınıp surların dışına atılmak zorundaydı. Burgonya düklerinin şatolarındaki onarımların hesapları, S. Roux tarafından araştırılan, Sainte-Geneviève dağındaki komşuluk davaları özel konforun bedelini ortaya koyar; Dürer 1506'da Venedik'te otelde kalırken, binanın planını çizmiş, ayrı ayrı her kattaki tuvaletlerin yerini belirtmiştir.

Zorunlu sıkışıklık nedeniyle edep duygusunun hiçe sayıldığı bir durum, her sınıftan insanın bir arada bulunduğu kadırgalarla Kudüs'e yapılan hac yolculuklarında, herkesin mahrem konumda mecburen birbirini görmesidir. Kutsal Topraklara iki kez giden (1480, 1483) Dominiken Tarikatı'ndan Ulm'lu Frer Felix Faber, kendinden sonraki yolcular için çiğ bir gerçekçilik içeren bir metin kaleme almıştır; Schwaben'deki manastır hücresinin mahremiyetine dönen seyyah, maceralarını anlatır ve özel davranışlara ait bazı tavsiyelerde bulunur:

"Şairin dediği gibi, kıvamına gelen bok dayanılmaz bir yüktür (*ut dicitur metrice: maturum stercus est importabile pondus*). Gemide nasıl işenip sıçılacağına dair birkaç açıklama yapalım."

"Her hacının yatağında, yanı başında, çişini edip kusması için pişmiş topraktan bir kap bulunur. Ama yer dar ve kalabalık, ayrıca karanlık olduğundan ve sürekli hareket olduğu için, bu kapların şafak sökmeden önce devrilip dökülmediği pek enderdir. Hatta düzenli aralıklarla, acil ihtiyaç nedeniyle kalkmak zorunda kalan sakar biri, yolunun üstündeki lazımlıklardan beş-altısını devirir ve ortalığa dayanılmaz bir koku yayılır."

"Sabahları hacılar kalkıp da ihtiyaçlarını gidermek istediklerinde, sağlı sollu helaların bulunduğu güverteye çıkıp pruvaya yönelirler. Bazen burada oturak sırası bekleyen on üç, hatta daha fazla kişilik kuyruklar oluşur; birinin işi fazla uzadığında rahatsızlık değil, öfke ifadeleri duyulur (*nec est ibi verecundia sed potius iracundia*). Bu bekleyiş bana Büyük Perhiz döneminde günah çıkarmak için ayakta sıra bekleyen ve bitmek bilmeyen günah çıkarmalara sinirlenerek kuyrukta homurdanan insanları hatırlatır."

"Geceleri helalara yanaşmak, kadırganın bir ucundan diğerine uyuyan insanların kalabalığı yüzünden çetin bir iştir. Helaya gitmek isteyen kişi, kırktan fazla insanın üstünden, her adımda birini atlayarak geçmek zorundadır; basamakları tırmanır-

ken bir yolcuyu tekmeleme, inerken kayıp uyuyan birinin üstüne düşme ihtimali vardır. Geçerken birine sürtünecek olursa hemen küfürü yer. Korkmayanlar ve başı dönmeyenler, geminin kenarına tırmanıp güverteye çıkarak halattan halata ilerleyebilirler; tehlikeli olmasına rağmen ben birçok defa bunu yaptım. Ambar ağzından çıkıp küreklerin üstüne oturarak bir kürekten diğerine ilerlemek de mümkündür; korkaklara göre bir iş değildir, çünkü küreklerin üstüne ata biner gibi oturmak tehlikelidir ve gemicilerin bile yapmaktan hoşlanmadığı bir şeydir."

"Ama asıl zorluk kötü havada baş gösterir; dalgalar sürekli olarak helaları sular altında bırakır, kürekler de sıraların üstüne dizilir. Fırtınanın ortasında helaya gitmek sırılsıklam olmak demektir; bu yüzden birçok yolcu giysilerini çıkarıp çıplak gider. Bu durumda edep (*verecundia*) epeyce zarar görür ve edep yerleri (*verecunda*) daha da hareketlenir. Kendini bu durumda göstermek istemeyenler başka yerlere çöküp oraları kirletirler ve ardından kavga kopar, şerefli insanlar rezil olur. Bir de işlerini yatağın yanındaki kaplara görenler vardır ki, iğrenç bir şey olup yakındakileri zehirlerler; ancak başka çaresi olmayan hastalar bu durumda mazur görülebilir; yanımdaki yatakta yatan bir hasta yüzünden nelere katlandığımı birkaç kelimeyle açıklamam mümkün değil."

"Hacı yanlış bir edep duygusuyla kendini tutmamaya, aksine karnını gevşetmemeye de özen göstermelidir; gemi yolcusu için her ikisi de zararlıdır. Deniz yolculuğunda sık sık kabız olunur. Hacılara önemli bir tavsiyede bulunmak isterim: Doğal bir ihtiyaç duymasalar da her gün üç dört kez helaya giderek ölçülü çabalarla boşaltımı harekete geçirmeye çalışsınlar; üçüncü veya dördüncü defada gerçekleşmediği takdirde de umutsuzluğa kapılmasınlar. Helaya sık sık gidip kemerlerini, giysilerinin göğüs ve karın bölgesindeki bütün bağlarını çözsünler; bağırsaklarında taş da olsa boşaltım sonunda sağlanacaktır. Günler boyunca feci bir kabızlık çektiğim sırada yaşlı bir gemici bana bu öğüdü vermişti; denizde hap veya fitil kullanmak (*pilulas aut suppositoria accipere*) iyi değildir, çünkü fazla müshil alımı kabızlıktan daha ciddi sakıncalar doğurabilir."

Kişisel deneyime dayanan bu metnin önemi, bedensel mahremiyet tasvirinde ilk mihenk taşı olmasıdır. Ulm'lu Dominiken Keşiş, Samuel Pepys'ten daha nükteli, James Joyce kadar kendini beğenmişlik ve sapıklık içermeyen bir anlatımla, en tatsız doğal işlevleri kamusal alana dahil eder. Gemi yolculuğu gereği görgü kuralları ve edep duygusu çiğnenir, ama herkes başkala-

Michelangelo.
Ganymedes'in Kaçırılması.
(Paris Ulusal Kütüphane.)

rının gözü önünde aynı tecrübeden geçer. Frer Felix'in sağlığı, kelime oyunlarıyla, saygısızca bir karşılaştırma ve bir satranç oyununa yakışır durum çözümlemesiyle, nazik bir konuda, yazarlık iddiasındaki ahlakçı çeşitlemeler sunar. Fitillerin mevcudiyeti konusunda verdiği bilgi ve tıbbi reçetelerden tasarruf sağlayan sağlık yöntemlerinin sözlü aktarımı vurgulanmaya değerdir. Yazarın belagatı, başkalarının organlarına bakmanın yol açtığı kontrol dışı hareketleri bile affettirir; üç yüzyıl önce Guibert de Nogent'ın otobiyografisinde yazdıklarının tersine, bu hareketler kötü düşünceleri değil bakışla harekete geçen karmaşık mekanizmaların varlığını açığa çıkarır: bedenin bütün hareketleri zihindedir.

Sevişme. Carmina Burana'da cinsel birleşme "felix conjunctio..." [mutlu, verimli çiftleşme] sözleriyle yüceltilir. Ottobeuren keşişlerinin parşömene aktardığı şehvetle Rönesans'ın aşk şarkıları arasında, Ortaçağ sonunu zenginleşerek kateden açık saçık bir tensellik geleneği vardır. Aşk gezintileriyle, konuşmalarıyla teması geciktirip bekleyişi coşturan açık saçık şarkılarla dolu bu yüzyıllar hiç kuşkusuz öncekilerden daha serbesttir, ama şarkılarla eylemler arasındaki mesafe ne kadardır?

Doğası gereği son derece özel olan cinsel birleşme bir ailenin kurucu eylemi olduğunda, Ortaçağ toplumu tarafından tö-

Bidpai'nin Fabllları, XV. yüzyıl.
(Chantilly, Condé Müzesi.)

renlerle duyurulur, çiftler zifaf yatağına yakınlarının gözetimi altında girer, ertesi gün çarşaflar sevinç içinde sergilenir. Ama gelin de, sahip oluş da, haz da açıkça sergilenmez. Cinsel birleşme, ilk kez olsun olmasın, meşru da olsa, kaçamak da olsa, karanlığa ve gizliliğe ihtiyaç gösterir. İktidar sahipleriyle ilgili metinlerde, görgü kuralları gereği, sevişme hazırlığına benzetilebilecek her şey titizlikle ayıklanmıştır; bunun dışında kalan tek tük tasvirlerden biri, kendisine hizmet etmek için gerekli yakınları dışında sarayında yalnız olan Kral Bavyeralı Ludwig'in, çok

âşık olduğu ikinci karısı Hollandalı Margarete'yi şevkle yatakta ağırlayışıdır.

Ama izin verilen cinsel birleşme tasvirleri ya korkunç ya da hayalidir: bir yanda hayvanlar âlemini anlatan bir öyküde yolunu kaybetmiş gibi görünen kurbana sahip olan şeytanlar, diğer yanda kuğu tarafından taciz edilen mükemmel sosyete kadını Leda veya Michelangelo'nun kartalından garip biçimde etkilenen Ganymedes bulunur. İkisinin arasında, gösterilmeyen sıradan gerçeklik vardır.

Ortaçağ sonuna ait birkaç tür metin, ilan-ı aşklardan, tasvir edilen hareketlerden, kurallardan ve işaret eden, yargılayan, cezalandıran davalardan yola çıkarak cinsel davranışları hayal etmemize imkân verir. Kendine has olaylar ve genel kurallarla normal olanı canlandırabilir miyiz? Floransalı Aziz Antoninus'un, genç kızların evlendiklerinde cehalet yüzünden kabul edebilecekleri doğaya aykırı alışkanlıklar konusunda eğitilmeleri için anneleri kızlarıyla birlikte kilisede vaaz dinlemeye çağırması, hem evlilikte sodomi konusunda şaşırtıcı bir ifade özgürlüğünü, hem de uygulamanın açık bir yansımasını ortaya çıkarmaktadır; acaba başpiskopos şaşırtıcı birkaç itirafın ardından mı müdahalede bulunmaya karar vermiştir, yoksa cemaatinin kadın üyelerinin çoğunluğunun benzer açıklamaları yüzünden telaşa kapıldığı için mi?

Cinsel birleşme, –Montaillou Cemaati ve rahibi hakkında önemli bilgiler veren– yeminli ifadelerde, isteyerek veya zorla daima bir eş bulan erkeklerin basit bir ihtiyacının karşılanması olarak yer alır. Genellikle şiddet içerir; Montaillou Şatosu sahibesi rahibin kuzeninin arzusuna maruz kalmıştır. Bazen durum tersine döner; rahip yardımcısı Barthélemy Amilhac aşağıdaki konuşmayı aktarır: "Kadın bana, 'Bu gece evime gel' dedi. 'Benden ne istiyorsun?' diye sordum. 'Seni seviyorum. Seninle yatmak istiyorum' dedi. Ben de 'Peki!' dedim." Montaillou'da haz, bir ilişkinin masumiyetinin teminatıdır; özellikle karı-koca arasındaki yaş farkı çoksa, "mutsuz evliliği olan" bir kadını arzulayan erkek şanslıdır; XIII. yüzyıl romansı *Flamenca*'da olduğu gibi, Oksitan edebiyatının başlıca konusudur.

Mahkeme kayıtlarını okuduğumuzda, şiddet yoluyla boyun eğdirilen bedenden haz alındığı olaylarda aynı nefes nefese sabırsızlık karşımıza çıkar, ama çoğunlukla taraflar arasında eşitsizlik vardır. Namuslu kadınların ırzına geçilir, oğlan ve kız çocukları sapıkların kurbanı olur. 1412 yılında Venedikli zengin ipek tüccarı Amado di Amadi'nin iki oğlu, öğretmenleri evlerin-

den iki adım ötedeki bir handa satranç oynayarak oyalanırken dükkânın arka tarafına götürülüp tecavüze uğrarlar. Yetişkinlerde ağır biçimde cezalandırılan eşcinselliğin, Jacques Fournier'nin güneyli Katharosçular konusundaki araştırmasında ima edildiği gibi sadece kentlere özgü bir olgu olduğu kesin değildir. Daha ziyade bütün çevrelerde rastlanan, belirli bir yaş grubuna özgü bir olgudur. Aynı yatakta birkaç kişi yatma alışkanlığı ve bunun sonucu olan dokunmalar –Montaillou'daki kişilerden biri olan Arnaud de Verniolles, on iki yaşında Pamiers'de yatak arkadaşlarından biri tarafından eşcinselliğe alıştırılmıştır–, evlilik öncesinde on-on beş yıl boyunca bekâr erkeklerin bir arada yaşaması, aralarında beden teması olması için yeterlidir. Kızların kendi aralarındaki ilişkiler hakkında daha da az bilgi vardır; kadın düşmanları harem hayatına kuşkuyla bakar –Jean Dupin 1340 yılında, "Kadınlar kendi aralarında çirkin konuşurlar" diye yazar– *Gülün Romanı*'nda genç kızlar birlikte yıkanır; XVI. yüzyılın ilk otuz yılında, aristokrat resimleri, tanrıçalara özgü bir utanmazlıkla, birbirlerini şehvetle okşayan, sıkıştıran kız arkadaşlar temasını işler.

Bedenin yönetimi

Ortaçağ'ın sonunda, günlük hayatta olmasa bile sanatta daha serbest hareket eden beden daha fazla bakım görür. Farklı bilgi ve duyarlılık akımları, bedensel işleyişi en iyi biçimde tutmaya yönelik pratik bir ahlaki anlayışta birleşir. Hiç şüphesiz, XIV. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan yeni ibadet biçimleri çilecilik geleneğinden izler, bedene haddini bildirme kaygısı taşır; ancak, kutsallığın en ileri aşaması daima bedenin terk edilmesinden geçse de, kefaret ödemek için kendini kırbaçlayanlar, bedeni yaralama ve aşağılama uzmanı olsalar da, müritler kitlesi, bir münzevi değil halkın arasındaki bir kişi olan İsa'yı taklit etmeye teşvik edilir. Aziz Antoninus ve Geiler von Kaiserberg, bedene karşı değil, kişiyi temel olan manevi hayattan uzaklaştıran bedene aşırı ilgiye karşı vaazlar vermişlerdir. Bu bağlamda, bireye davranışını dengelemekte yardımcı olmak amacıyla bedenin işlevlerini daha iyi anlamaya çalışan Yeni Aristotelesçilik tarafından pekiştirilen Doğalcıların merakıyla çelişmez; tıp ve ahlakbilim, birlikte ölçü kavramını egemen kıldıklarından bir bütündür. Konrad von Megenberg, 1349 tarihli *Doğa Kitabı* adlı kapsamlı eserinde bu görüşü temel alarak, içsellikle tamamen bağdaşan bir bedensel hayat tarzı önerir: perhiz, hareket, açık hava, sık yıkanma, "sağlam kafa sağlam vücutta bulunur" ilkesi. Şövalyelerin turnuvalardaki fiziksel başarıları tasvip edilir, ama hepsi birer İsa sporcusu ol-

Jost Amman, 1574.
(Paris, Ulusal Kütüphane.)

ması gereken Hıristiyanların manevi potansiyellerini engelleyen bir şey de yoktur; bilindiği gibi Ortaçağ sonunda Aziz George ve Aziz Mikail bütün Avrupa'da coşkuyla sevilir.

Hayat reçeteleri. Aile reislerinin tuttuğu defterlere aktarılarak hesaplarla dualaın arasında fasiküller halinde saklanmış çok sayıda reçete, bireylerin bedenin bakımını ve korunmasını sağlayan sağlık kurallarına biçtiği değeri gösterir; şifalı bitkilere dair bilgilerin kadınlar tarafından aktarıldığı aile geleneklerinden ve prenslerle çeşitli toplulukların hizmetindeki üniversite mensuplarının yaydığı bilimsel tıbbi uygulamalardan oluşan bu bilgi ve deneyim birikimi, –elbette tumturaklı ve şüpheli saçmalıkların da araya karıştığı– Avrupa'nın mantıklı sağlıkbilgisi derlemesidir. Bu kaynaktan edindiğimiz bilgilere göre, XV. yüzyılda bebek bakımı konusunda bir söylem gelişir ve annelere eksiksiz bir eğitim planı önerilir. Augsburglu Dr. Bartholomeus Metlinger, 1475 tarihli kitabında emzirme, memeden kesme, diş çıkarma, ninni, gezinti, beslenme ve ilk adımlar konularında kapsamlı açıklamalar yapar.

Beden gelişimine ve korunmasına, bazı öğüt ve çarelere uyulması temeline dayanan önleyici alışkanlıklar da katkıda bulunur: tütsü, kehribar kolye ve bilyeler, her derde deva Venedik tiryakı. XIV. ve XV. yüzyıllarda önleyici bakıma dair göstergeler artar. Yolcular –kadırgalarda görüldüğü gibi– kendi ortamlarından uzakta, bulaşıcı mikropların üremesine ve beklenmedik veba salgınlarına uygun hava değişimlerine maruz kaldıklarında karşılaşabilecekleri tehlikelere karşı önlem almalıdırlar; elçilerin kullanımı için Venedik'te hazırlanan kitaplarda Orta Avrupa'nın yolları, atlı yolculuk sırasında ve hanlarda alınacak önlemler konusunda bilgi verilir.

Prensler, Nürnbergli hekim Hartmann Schedel gibi meraklıların topladığı kitaplarda Antikçağa ait tıbbi bilgilere yenileri eklenir: değerli taşlara ilişkin bilgiler, anatomi, burçlar, ilaç yapımı, adak formülleri; insan bedeni, yıldızlarla imbik arasında çok geniş bir alanı kaplar. Belirli koşullarda kullanılan birçok reçete, düşmandan gelecek her türlü sürprize karşı korunma sağlar. İmparator Maximilian'ın çevresindekilerin derledikleri reçeteler kitabı hastalıkları önlemeyi amaçlar: "Her gün sabah akşam bu abıhayatı içenler arasında zehirlenmeden veya ciddi bir salgın hastalıktan ölene rastlanmamıştır. Bunu alışkanlık edinen kişi her türlü zehrin saldırısından korunmuş olur." Bağışıklık ve perhiz kavramları, korunmak amacıyla silahlanan halkın bilincine yerleşmiştir.

M.Albir, *Hastalıklar Kitabı.* (Prag, Üniversite Ulusal Kütüphanesi.)
XVI. yüzyılda berber ve tellak sağlık personeli arasında yer alır; berber müşterilerinin başını yıkar, sakal ve saçlarını keser, yakı ve pansuman yapar; ayrıca kan alır. Tellak hacamat yapar, hastalarına masaj yapıp burkulmaları tedavi eder. Bir yüzyıl öncesinde iki mesleğin ayrımı daha da belirsizdir; ne olursa olsun, süs ve hijyenin sınırlarını aşarlar.

Kol gezen hastalık. Düşman güçlüdür; belirtiler incelenince ye kadar salgın etkisini gösterir. Hastalık yatağa düşen kişinin etrafında dolaşmaya başlamışsa, gücünü toplayıp dünyevi işlerini yoluna sokması ve şeytanın zaferini önlemesi gerekmektedir. Özel hayat, doğaüstü güçlerin yer aldığı bu umumi savaşta sona erer; vasiyetnameye aceleyle ek maddeler konur, yakınlarından uzakta ölenler onlara son bir mektup yazarlar. En sağlam bünyelerin hızla yenik düşmesi tevekkülle karşılanır. Ortaçağ sonu yazılı kaynaklarında, bedenin zihinsel hayatı ayakta tuttuğu son anlar özellikle dokunaklıdır. Birkaç özel kişinin ölümüne tanıklık eden örnekler verelim.

1478. Venedik'te veba salgını vardır. Kuzeyli tacir Heinrich von den Chaldenherbergen ölmek üzere olduğunu anlar. Al-

Benedetto San Moro, *Troya'nın Manzum Romansı ve Başka Öyküler*, XIV. yüzyıl. Venedik elyazması, Hekim tedavi ederken. (Venedik, Marcienne Kütüphanesi.)

manların bir arada yaşadığı Fondaco'daki odasında, hasta yatağında, 1476'da Roma'da kaleme aldığı vasiyetnameden sonra çok değişmiş olan karmaşık bir durumu çözümlemesine yardımcı olmaları için iş arkadaşlarını çağırtır.

"Ben Anversli Heinrich Kufuss, Sayın Andolph von Burg'un ticari temsilcisi Heinrich von den Chaldenherbergen'in beni odasına çağırttığını ruhumla, vicdanımla teyit ederim. Odasına gittim ve çok hasta olduğunu gördüm. Adı geçen Heinrich benden Soranzo Bankası'na gitmemi ve Senyör Piero Grimani hesabına bir poliçe düzenlememi rica etti; istediğini onun adına yaptım. Ayrıca kendisine günah çıkarıp vasiyetnamesini hazırlamasını, sonra da bir Hıristiyan gibi yaşamaya devam etmesi gerektiğini, bunun ölümünü hızlandırmayacağını söyledim. O da iyi olacağını, kendisinin de bunu istediğini söyledi. Ona, 'Bildiğim kadarıyla Roma'dayken, yaklaşık iki yıl önce bir vasiyetname hazırlayıp tedbirini almıştın,' dedim. 'Roma'da hazırladığın vasiyetname aynen kalsın mı?' diye sordum. 'Denetleyicilerin kimler?' dedim. Bir vasiyetnamesi olduğunu, gerisini bilmediğini söyledi [...]."

Aynı yıl Anna von Zimmern adlı soylu hanım fenalaşır, yığılır, yazar ve ölür.

"Özel bir dikkat göstermeden üzüm salkımını elinde tutar-

ken, küçük bir solucanı andıran ufak, sarı bir kurt, üzümlerin arasından çıkıp sol elinin küçük parmağına dolandı. Farkına varınca, kurdu parmağından alması için Sixt von Hausen'i çağırdı. Ama hemen ardından fenalaştı, sofradan kalktı ve genç kızlarla etrafındaki diğer kişiler onu bir yatağa yatırdılar. Emri üzerine alelacele doktor çağırmak için bir Alman mili uzaklıktaki Zürih'e gidildi."

"Hiç vakit geçirmeden, aceleyle oğlu Senyör Johann Wernher ve eşine bir mektup yazmayı başardı; işte mektubun içeriği:

"'Pek sevgili oğlum ve pek sevgili kızım, sizleri anne sevgisiyle selamlarım. Bir üzüm salkımından çıkan küçük bir kurt parmağımı zehirledi, durumum ağırlaştı, yatağa düştüm; kısacası, oldukça kötü durumdayım, size bu mektubu yazıp bir şey isteyecek gücü ancak bulabiliyorum. Pek sevgili çocuklarım, bana derhal bir ulakla sevgili yavrularımdan haber gönderin; hem sizleri, hem de onları çok özlüyorum. Ama fazla endişelenmeyin ve her şeyden önce torunların haberini ulaştırın. Baden, Meryem Ana'nın doğum günü, pazartesi akşamı, 1478.'"

"Burada aşağıdaki ikinci mektubu aktarmaktan kendimi alamıyorum:

"'Pek sevgili oğlum, durumumun kötüye gittiğini haber vermek için yazıyorum; artık Yüce Tanrı'ya teslim olmaktan başka umudum kalmadı; artık O'nun iradesine tabiyim, ilahi iradesi doğrultusunda beni yönlendirecek; bugün akşam olmadan bir Hıristiyan olarak bütün ibadetleri yerine getirdim, çünkü yarına ne olacağımı bilmiyorum. Dolayısıyla işlerini ihmal etme, ama derhal endüljans mektubumu gönder ki yanımda bulunsun. Bu isteğimi en iyi şekilde yerine getir, hayatta olduğum sürece ve ölümümden sonra bana elinden gelen sevgiyi göster. Pek sevgili oğlum, endüljans mektubu dolabın üst kısmında, dolabın anahtarları da çekmecede. Meryem Ana'nın doğum günü, 1478.'"

"Ama mektup daha Mösskirch'e ulaşamadan öldü."

Dürer, 1503 yılında kaleme aldığı aile defterinde önce babasının, sonra da annesinin ıstıraplı ölümlerini anlatır. Ölmeden önce korkunç şekilde terleyen babasına yardımcı olamayacak kadar geç uyanan sanatçı, annesinin ölümünü feci şekilde eşitsiz bir çarpışma olarak anlatır: "Zalim bir ölümdü; annemin korkunç bir görüntüyle karşı karşıya olduğunu fark ediyordum [...] acılar içinde ruhunu teslim etti." Bu çarpışma, bedeni kendisine ihanet eden sanatçının kendi vereceği savaşın habercisidir adeta. Hastalığının çaresiz olduğunu, kendini çıplak, parmağıy-

John Ardenne de Nawark, *De Arte Phisicali et de Cirurgia*, İngilizce elyazması, 1412. Hasta kadın. (Stockholm, Kraliyet Kütüphanesi.)

Sebastian Brant, *Stultifera Navis Parisiis*, 1498. (Paris, Ulusal Kütüphane.)

İnsan bitlerini sevdiğine ayıklatır; Samson saçlarını Dalila'ya emanet ettiği için sırrını ona ifşa etmiştir.

la belinin yan tarafını işaret ederken resmettiği deseninden beri bilmektedir; resmin altındaki yazıda, "İşte benim hastalığım burada," der.

Can çekişme daima teke tek bir mücadele olsa da, kamusal şahsiyetler, hem kendilerine hem de çevrelerine karşı soğukkanlı bir vakar sergilemekle yükümlüdürler. Avusturyalı Margarete, sevgili yeğeni V. Karl'a, adeta resmi bir belge gibi hayatını mühürleyen bir mektup yazar:

Malines, Kasım ayının son günü, 1530.

Monsenyör V. Karl'a.

Size artık kendi elimle yazmama imkân kalmadı; kendimi o kadar kötü hissediyorum ki, sanırım pek az bir zamanım kaldı. Zihnim huzurlu, Tanrı'dan gelebilecek her şeyi karşılamaya hazırım; tek derdim, sizden uzakta olmak, sonum gelmeden önce sizi görüp sizinle konuşamamak; bunun yerine, korkarım benden alacağınız son mektup olan bu birkaç satırı yazdırıyorum.

Sizi vâris tayin ettim; giderken bana teslim ettiğiniz, korumakla kalmayıp büyük ölçüde genişlettiğim topraklarınızı size iade ediyor, kanımca sadece sizin memnuniyetinizi değil, uyruklarınızın minnetini ve Tanrı'nın onayını da kazanmış olarak bu toprakların senyörlüğünü teslim ediyorum. Size her şeyden önce barış diliyor ve bu naçiz bedene göstereceğiniz sevgi adına, ruhumun hatırasını da saklamanızı rica ediyorum Monsenyör. Zavallı hizmetkârlarımı da sizin inayetinize teslim ediyor, son kez selam ederek Tanrı'dan şahsınıza mutluluk ve uzun ömür bağışlamasını diliyorum Monsenyör.

Sadık halanız Margarete.

Arınma

Kırılganlığı nedeniyle yüceltilen beden gençliğin sevimli bedenidir: Giuliano de Medici, Floransa Rönesansı kutlamalarında sarışınlığını ve heybetli görünümünü bir bayrak gibi sergilemişti. Fiziksel bir yıkım olan yaşlılık –buna kani olan Petrarca, Guido Sette'ye yazdığı bir mektupta bu görüşünü açıklar–, gülünç bakımlara layık değildir: Geiler von Kaiserberg bir vaazında, kırışıklarını düzelttirmek isteyen, ama eskisinden daha çirkin olan yaşlı Strasbourglu kadınla alay eder. Güzelleşmenin bir yaşı vardır; onarılması gerekmeyen gençliğin doğal güzelliklerini öne çıkarması, aşırıya kaçmamak koşuluyla hoş görülür. Vücut bakımının tedavi edici özellikleri de vardır ve en ciddi tıp kitaplarında bile güzelliğin korunmasına ilişkin bölümler bulunur. Vücut bakımı, çıplaklıkla yüz yüze geldiğimiz, ama ileride görüleceği gibi, mahremiyet anlamına gelmesi şart olmayan

banyoya götürür bizi. Ne var ki, bedeni yıkamadan önce, hayvanlarından arındırmak gerekir.

Asalaklar. İnsanların bedeninde yaygın olarak bulunan asalaklar bireyleri birbirine yaklaştırır, çünkü herkes bitlerini sevdiklerine ayıklatır; Montaillou'da bu görevi üstlenen eşler ve sevgililer, güneşli damların üstünde ve kapı önlerinde erkeklerinin bitlerini ayıklarlar. Pierre Clergue bir yandan sohbet eder, bir yandan bitlerini Béatrice de Planissoles'a ayıklatır. Kendi içinde bir dünya olan hacılar kadırgasına dönecek olursak, Frer Felix Faber bu konudaki deneyimlerini de aktarır: "Gemideki çok sayıda insanın yedek giysileri yoktur; terin ve pis kokuların içinde yaşarlar; hem giysilerinde, hem de saç ve sakallarında bitler, pireler kaynar. İşte bu yüzden, hac yolculuğuna çıkan kişi kendini bırakmamalı, aksine, her gün temizlenmelidir; çünkü belirli bir anda üstünde tek bit bulunmayan biri, bitli bir hacı veya denizciyle en ufak bir temasta bulunursa, bir saat içinde yüzlerce bit taşıyabilir. Dolayısıyla saç ve sakalın her gün temizlenmesi gerekir; bitler sardığı takdirde sakalını dibinden kesmesi gerekecektir, oysa denizde sakalsız olmak, onurunun ayaklar altına alınması demektir. Buna karşılık, uzun saç gereksizdir; saçlarından feragat edemeyen öyle asilzadeler gördüm ki, bitlerini bütün dostlarına bulaştırıyor, komşularını rahatsız ediyorlardı. Bir hacı sakalındaki bitleri ayıklatmaktan çekinmemelidir."

Johannes de Cuba, *Hortus Sanitatis*, 1491. (Paris, Ulusal Kütüphane.)

Salgın hastalıkların taşıyıcısı olan pislikle savaşmak gerekir; özel hayatın sağduyusuyla genel çıkarlar çakışır. Vücut bakımı zevke de yer veren bir temizlik eylemidir; lepiska saçlı, pembe-beyaz tenli kadın ve erkek kahramanlar vücut bakımına zaman ayırırlar; Ortaçağ'ın sonunda kadınlar da erkekler de sonraki nesillere oranla daha fazla yıkanır, masaj yaptırırlar. En azından, güzelleşmeye ve vücut bakımına ilişkin kaynakların bolluğu bu izlenimi uyandırmaktadır.

Güzelleşme. Erkekler için vücut bakımı, spor yapıp terleme, ardından yıkanma ve masajla, saç ve sakallarını modaya uygun biçimde kestirip taramakla sınırlıdır; portrelerden de anlaşılacağı gibi, saç ve sakal modası da giysi modası kadar değişkendir. Erkeklik, bu bakımların ve birkaç losyonun fazlasını kaldırmaz. XV. yüzyılda hâlâ şıklık konusunda söz sahibi sayılan Ovidius erkek bedeninin fazla bir şey gerektirmediğini hatırlatır; Venedik, Floransa, Brugge ve Paris'in bukleli züppeleri abartı örneğidir. İmkânı olan kadınlar ise baştan çıkarıcı olmak için daha fazla çaba gösterirler; Hippokrates'e göre iyi bir hekimin bede-

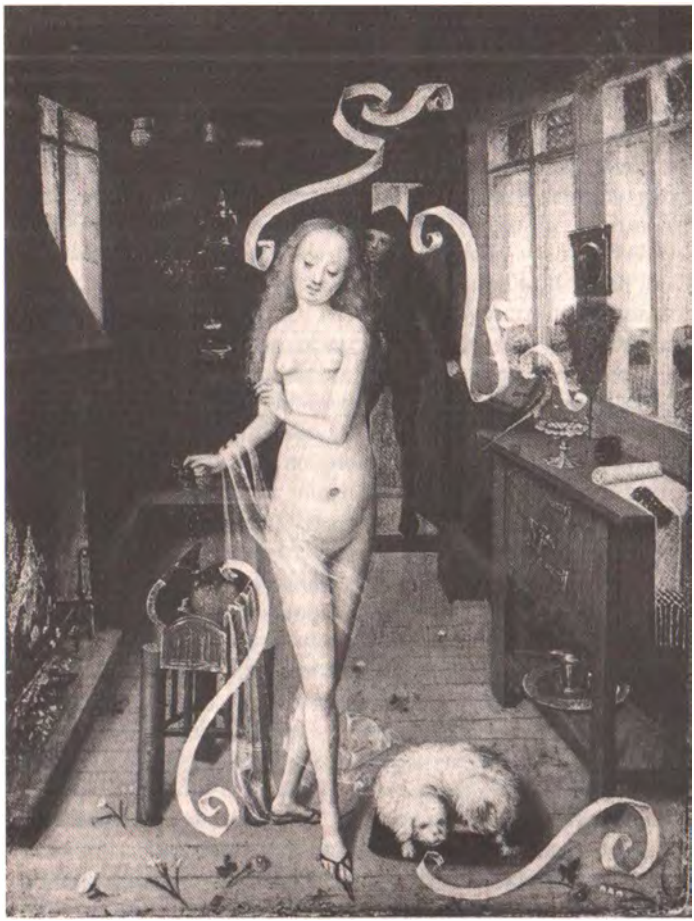

G.D. Platzi, *Büyücü Kadın*, VI. yüzyıl. Tablonun konusu bir yana, özel hayatında saçlarını açmış, sandaletleriyle resmedilen genç kadının bedenine özen gösterdiği, ayna, leğen, çeşme ve yerdeki çiçeklerden anlaşılmaktadır. (Leipzig Müzesi.)

ne ilişkin her soruya cevap verebilmesi gerektiği için de cerrahlık kitapları çeşitli güzelleşme formüllerine, makyaj malzemesine, tüy dökücü karışımlara, göğüs merhemlerine, saç boyalarına, hatta bekâret yanılsaması yaratan, cam kırıkları, boya ve büzücü maddelerden oluşan kremlere yer verirler.

Böylece, *Dua Saatleri Kitabı*'nın sağlam yapılı köylü kadınlarının, kumaş üreticisi kentlerin iplikçi kadınlarının, Heinrich Gross'un Vosgeslu, Mathias *Illuminator*'un Bohemyalı madenci kadınlarının uzağında, Kilise'nin eleştirilerine aldırmayan yapay bir kadın imgesi oluşmaya başladı; solgun tenli, kaşları

alınmış Agnès Sorel, Meryem ve Çocuk İsa tablosu için göğüsleri çıplak modellik etme cüretini gösteriyor; daha sonra, Köylü Savaşı döneminde Baldung Grien, kocaman siyah şapkalı, üstübeç beyazı çarpıcı bir taşbebek çiziyordu.

Saç ve sakalın kesilmemesi matem belirtisidir; Cesur Charles, keder işareti olarak tırnaklarını uzatır; buna karşılık, vücut bakımı verimli doğayı düzenleyip fazlalıkları ayıklamayı amaçlar. Kültürün ürünü olan kadın hoşa gitmek için tüysüz olmak zorundadır. Tıp kitapları tüylerin, bayağı buğuların yoğunlaşması sonucu ortaya çıktığını ve doğal olarak akıp gitmeyen fazlalık kadın rutubetinin yok edilmesi gereken tüylere dönüştüğünü açıklar. Tüyler zifte batırılmış bez şeritlerle çekilir, kızgın iğnelerle tüy kökleri yok edilir, ayrıca ürkütücü tüy dökücü karışımlar kullanılır. Paris'teki sefahati kınayan *Tutkunun Gizemi*'nde sadık hizmetçisi Pasiphaé, Magdalena'ya şöyle der: "İşte deriyi güzel ve diri tutan yağlarınız. –Yeterince parlak mıyım? diye sorar az sonra dilber.– Bir resimden daha parlaksınız."

Yıkanma. Pürüzsüz, kaygan, parlak bir cilt ve beden sık sık yıkanmanın, uzun vadeli emeğin ve merhemlerin ürünüdür.

Ortaçağ'ın sonunda bedenin yıkanması artık manastır ahlakçılığının uyarılarına yol açmaz; en azından banyo ve hamam alışkanlığı bütün çevrelerde o kadar yaygındır ki, bedenin tamamının sık sık yıkanması konusundaki çekinceler geçerliliğini yitirmiştir. Daha önce de değindiğimiz gibi, Dominiken keşiş Felix Faber bedensel temizliği hararetle tavsiye eder ve çamaşırların düzenli olarak değiştirilmesi konusunda da ısrarlıdır. Hatta sık yıkanmanın, ortaklaşa tasvirlerde sık günah çıkarmayla aynı manevi değere ulaşıp ulaşmadığı bile sorgulanabilir. Şimdilik uygulamaya dönelim:

Pisanello, *Soyunan Genç*. (Paris, Louvre, Rothschild kol.)

İki tür yıkanma vardır: tek başına küvette, suyun içinde veya başkalarıyla bir arada, hamamda, buharda. Evde yıkanıldığında, küvet yatak odasında, suyu ısıtmaya yarayan şöminenin yanında hazırlanır; banyo misafirperverliğin başlıca gereğidir. Petro Azario'nun öyküsünde, Senyör Bernabò Visconti, yolunu bulmasına yardım eden köylüye kimliğini gizleyerek verdiği sözleri yerine getirirken, önce ılık su dolu bir banyo, sonra da zavallı köylünün hayatında gördüğü en görkemli yatağı sunar. Ortaçağ sonunda zengin burjuva evlerinde özel bir mekânda soyunulup yıkanılır. 1500 yılı dolaylarında Nürnbergli Anton Tucher'in evinde aile reisi yatak odasından geçilen küçük bir odada soyunur; taş döşeli zemin ayrıca ahşap kaplıdır ve pirinç bir so-

bayla yanında bir banyo teknesi bulunur. Suya güzel kokulu bitkiler serpilir; Galenus'un önerisine uyularak yıkanan kişinin üzerine gül yaprakları dökülür; XIII. yüzyıl sonunda Ulrich von Lichtenstein tarafından yazılan bir Avusturya destanında saraylı kahraman, "Üzerime o kadar çok gül yaprağı döktüler ki, su görünmüyordu," der. *Fabliau*'lara bakılacak olursa, banyo alışkanlığı kırsal kesimde de kentlerdeki kadar yaygındır; evin içine veya dışına yerleştirilen sıcak su dolu teknenin içine çömelerek yıkanılır ve teknenin üstüne gerilen tenteyle buharın dağılması önlenir. İki, hatta daha fazla kişi birlikte yıkanabilir; misafirperverlik ve sosyalleşme yıkanmayı törenselleştirmiştir; bağbozumunda çalışanlar birlikte yıkanır, düğün öncesinde damat adayı erkek arkadaşlarıyla, gelin adayı da kız arkadaşlarıyla birlikte yıkanır.

Evden uzakta olunduğunda, kentte veya köyde, bazıları cemaat tarafından yönetilen umumi hamamlara gitmek yaygın bir alışkanlıktı. Bu hamamların bazılarında kaplıcalar da bulunurdu; Antikçağ'ın kaplıca geleneği doğal mekânlarda sürdürülüyordu. XV. yüzyılda kaplıcaya gitmek bir sosyete alışkanlığı haline geldi; örneğin Saksonya Dükü Wilhelm, 1476'da hekimiyle birlikte Kara Ormanlar'daki Bad Teinach'ın "vahşi banyo"larına, yani kaplıcalarına gitti; 1471'de Regensburg'a giden büyükelçi Agostino Patrizi ise Hall'deki (Tirol) karmaşık tesisatı tasvir etmiştir.

Su zevki Ortaçağ'da büyük ölçüde benimsenmiştir. Alpler'in kuzeyinde hamam alışkanlığı çok köklü ve yaygındır; kadın temizlik ve bakımına ilişkin İtalyanca *De ornatu* kitabında buhar banyosunun Germen icadı olduğu belirtilir. Gerçekten de sauna –en eski sauna tasvirlerinden biri, 973 yılında Saksonya ve Bohemya'yı gezen coğrafya uzmanı diplomat İbrahim Bin Yakub tarafından yapılmıştır– Slav ve Germen dünyasında son derece yaygın bir kurumdur; köylerin çoğunda, bir demet yapraklı dalla işaret edilen hamam haftada birkaç gün açık olurdu.

XIII. yüzyıl sonuna ait, Avusturyalı Siegfrid Helbling'e mal edilen epik bir şiirde, bir şövalyeyle uşağının başkalarıyla birlikte yaptığı buhar banyosu bütün ayrıntılarıyla anlatılır. Hamam yöneticisi boruyu çalar çalmaz herkes yalınayak, kemersiz, kolunda banyo gömleği veya bornozuyla koşup gelir; buharın loşluğunda, düzenli aralıklarla ıslatılan sıcak taşların etrafına yerleştirilmiş ahşap bankların üstüne uzanılır; kadın masajcılar sırt, kol ve bacakları ovar, dallarla vurularak terleme sağlanır, beden kül ve sabunla temizlenir; ardından berber gelip saç ve sakalla-

rı düzeltir; son olarak da bornozlar giyilip yan odada bir yatağa uzanılarak dinlenilir. Bu tasvir, Bohemya Kralı Vaclav'ın *İncil* resimleriyle ve 1491 tarihli *Çoban Takvimi*'yle çakışır: hamam, bedenin temizlendiği, aynı zamanda sohbet edilen, yiyip içilen, eğlenilen bir dinlenme mekânıdır. Hamam her tür aşk randevusu için de ideal bir mekândır. Bazı hamamların kötü şöhreti hamamcılık ve masajcılık mesleklerine gölge düşürür; Oksitan dilinde yazılmış yasak aşkın şiiri Flamenca'da anlatılan, Bourbonl'Archambault hamamlarındaki kaçak buluşmaları suyun erotizmi renklendirir. İffetsiz bedenlerle masum bedenler karşılaşır, sergilenir; birey incelenir, değerlendirilir, arzulanır, baştan çıkarılır. Bakışların karşılaşması hayal edilebilir; davranışları tasvir edip bir çağdaşın gözüyle yargılayan bir metin sayesinde mahremiyet daha fazla araştırılabilir. Bir yabancının gözünde –İsviçre'yi ziyaret eden Poggio– kalıpların ardındaki gerçek daha belirgindir.

Piero d'Eboli, *Pozzuoli Hamamı*, XIV. yüzyıl.
(Paris, Ulusal Kütüphane.)

Bedensel hazlar, ruhun temizliği. 1414 yılında Papa XXIII. Johannes'e Konstanz Konsili'nde papalık sekreteri sıfatıyla eşlik eden moda yazar, en önde gelen Floransalı hümanistlerin dostu, Avrupa'nın dört bir yanından klasik döneme ait elyazmalarını toplayan büyük koleksiyoncu Poggio, hamisi Baldassare Cossa'nın görevinden uzaklaştırılmasıyla, ansızın işsiz kaldı. 1416'da Zürih yakınındaki Baden kaplıcalarına aylak bir gözlemci olarak gittiğinde çarpıcı bir görüntüyle karşılaştı:

"Baden kenti –kelimenin Almancadaki anlamı 'banyo'dur– çok yüksek dağlarla çevrili bir vadide, kentin altı bin adım uzağında Ren Nehri'ne karışan, hızlı akan bir ırmağın yakınında yer alan oldukça gelişmiş bir kent. Dört kademeli kentin yakınında, nehrin üzerinde hamam olarak inşa edilmiş muhteşem bir yapı bulunuyor. Ortada dev bir meydan, meydanın çevresinde de çok sayıda insana hizmet verebilecek harikulade binalar yer alıyor. Her binanın içinde, sadece içeri kabul edilmiş olanların girdiği hamamlar var. Bazıları umumi, bazıları özel, toplam otuz hamam bulunuyor."

"Umumi hamamlar iki tane ve meydanın iki ucunda, açık havuzlar olarak inşa edilmiş; düşük seviyeli halka ait olan bu havuzlara kadınlar, erkekler, çocuklar, genç kızlar ve ayaktakımı toplu halde giriyor."

"Bu havuzlarda, barışçıl insanlar, kadınları erkeklerden ayıran bir bölme inşa etmişler. Genç kadınların yanı sıra buruşuk ihtiyarların, erkeklerin gözü önünde çırılçıplak suya girmeleri, edep yerlerini erkeklere göstermeleri gerçekten gülünç; bu ken-

Gerdeldeki Kadın. (Paris, Ulusal Kütüphane.)

Akan suda toplu yıkanma veya terleme amaçlı yalnız buhar banyosu.

dine has manzaraya bol bol güldüm ve Toulouse'daki edebiyat yarışmalarıyla karşılaştırdım; içten içe, bu tür ayrıntılara önem vermeyen, kötü düşünce ve sözlere gerek duymayan bu masum insanları takdir ettim."

"Özel hamamlara gelince, bunlar çok şık ve umumi hamamlar gibi erkek-kadın karışık. Aralarındaki basit kafeslerde birçok küçük pencere açıklığı bırakılmış; bu sayede birlikte içip sohbet etmek, birbirini görmek ve hatta adet olduğu üzere dokunmak mümkün. Havuzların üst kısmında, erkeklerin seyredip tartıştığı galeriler uzanıyor. Çünkü herkes diğerlerinin banyolarına girip çıkmakta, seyretmekte, gevezelik etmekte, oyun oynamakta, zihnini dinlendirmekte serbest; öyle ki, kadınlar suya girip çıkarlarken, neredeyse çırılçıplak halde, bakışlara maruz kalıyorlar."

"Girişlerde hiçbir nöbetçi veya girmeyi engelleyen kapı bulunmuyor, ahlaksızlıktan şüphelenilmiyor. Çoğu kez kadınlarla erkekler aynı girişi kullanıyorlar; erkekler yarı çıplak kadınlarla, kadınlar da çıplak erkeklerle karşılaşıyor. Erkekler olsa olsa iç donu, kadınlar da üst kısmı veya yan tarafı açık, boynu, gerdanı, kolları, omuzları kapatmayan tünikler giyiyorlar. Çoğunlukla suyun içinde kurulan sofralarda yemek yeniyor ve ücret girişte alınan markalarla ödeniyor; seyirciler yemek yiyenleri izliyor [...]."

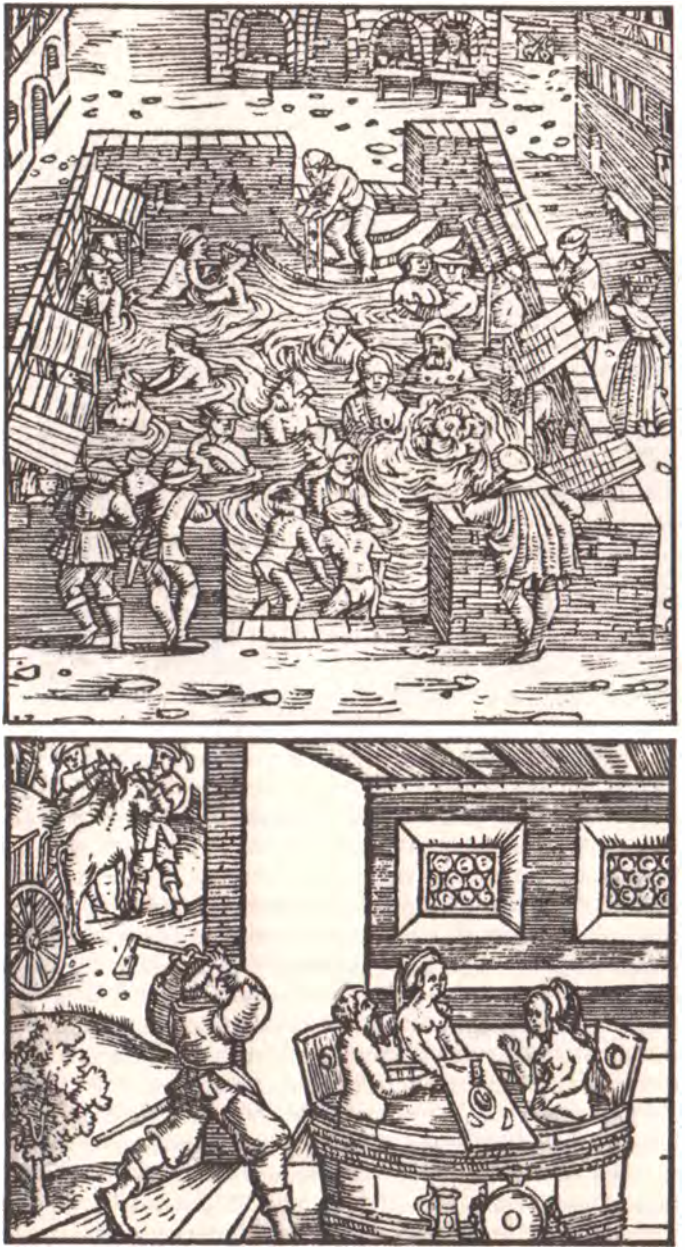

Johannes Stumpf, *Schweizer Chronik*, 1586. Farklı yıkanma biçimleri: birkaç kişi ayrı teknede bir şeyler atıştırarak; Zürih yakınındaki ünlü Baden kaplıcalarında gençlerle yaşlılar, erkeklerle kadınlar, sağlıklı kişilerle hastalar, birkaç seyircinin gözleri önünde umumi havuza girer; son olarak da, kırın ortasında su dolu bir çukurda, yani doğal kaplıcada. (Paris, Ulusal Kütüphane.)

Konrad Kyeser, *Bellifortis*, Gottingen elyazması, 1405. Sıcak hamam: ünlü bir mucidin eseri olan, biri erkekler, öteki kadınlar için olmak üzere iki banyo içeren, suyun dev bir baloda ısıtıldığı bir yapı. (Paris, Ulusal Kütüphane.)

"Ben bütün bu âdetleri, alışkanlıkları, sosyalleşmeyi, bu serbest, hatta laubali yaşayış biçimini galeriden izliyordum. Ne kadar masum ve gerçek bir yaşantıları olduğunu görmek gerçekten çarpıcı. Erkekler karılarına başka erkeklerin dokunduğunu görüp telaşlanmıyor, dikkat bile etmiyordu; her şeyi iyi yanından alıyorlar. Onların yaşayış tarzı en nazik konuları bile kolaylaştırıyor. Platon'un her şeyi herkese ortak kılan Devlet'ine kolaylıkla uyum gösterebilirlerdi, çünkü kuramsal temelleri olmasa da onun yandaşları arasında yer alırlardı. Bazı hamamlarda erkekler doğrudan akraba veya dost oldukları kadınlarla bir arada bulunuyorlar; her gün üç veya dört kere hamama gidip günün büyük bölümünü şarkı söyleyerek, içerek, dans ederek geçiriyorlar. Suyun içinde hafifçe çömelerek kithara eşliğinde şarkı söylüyorlar; evlilik çağına gelmiş genç kızların, dolgun kıvrımlarıyla, soylu çehreleriyle tanrıçalar gibi hareket edişi çok hoş bir görüntü oluşturuyor; şarkı söylerken giysileri suyun üzerinde dalgalandıkça kanatlı birer Venüs'ü andırıyorlar."

Poggio daha sonra öğleden sonraları nehir boyunca uzanan ağaçlıklı geniş düzlükte yer alan oyunları, bilhassa mızrak yarışlarıyla dans gösterilerini tasvir eder: "Bence bu yerler, insanın ilk ortaya çıktığı, Yahudilerin Aden Bahçesi adını verdiği cennetin ta kendisi: haz bahçesi. Eğer haz hayatı mutlu kılabiliyorsa, her bakımdan tamamlanmış bir hazzın mükemmeliyetine ulaşmak için burada hiçbir eksik göremiyorum."

Bedenin hem sunulup hem de saf olması mümkün müdür? Kültürlü sosyete adamı, uyanıkken görülen bir rüyadaymışçasına, bütün edebi, ulusal ve ahlaki değerlerini kaybeder. Yaş ve cinsiyet ayrımını ortadan kaldıran bu neşeli görüntü karşısında, görgü kurallarına ilişkin bütün kavramları altüst olur: hayır, buruşuk ihtiyar, sarkık etlerini gizlememekte, kimse de ona gülmemektedir; hayır, birbirlerine bakan yarı çıplak gençlerin gözlerinde arzu kıvılcımları çakmamaktadır. İyiyle kötünün sınırları fark ettirmeden ortadan kalkmıştır ve bedenler birbirine değdiği, kadınlar ne boyunlarını, ne gerdanlarını, ne omuzlarını, ne de kollarını örttükleri halde, onları bakışlarıyla soyan Poggio'dur; ahlaksızlık ve şehvet, sadece Poggio'nun dudaklarında biçimlenen kelimelerdir; manzara etrafa bir sadelik ve zihinsel sağlık yayar, görgü kurallarına aykırılık, sadece hümanistin kelime hazinesinde mevcuttur. Artık soyunup zihnini arındıracak olan bu gençlik pınarına girmekten başka yapacak şeyi kalmamıştır; başkalarının gözleri tarafın-

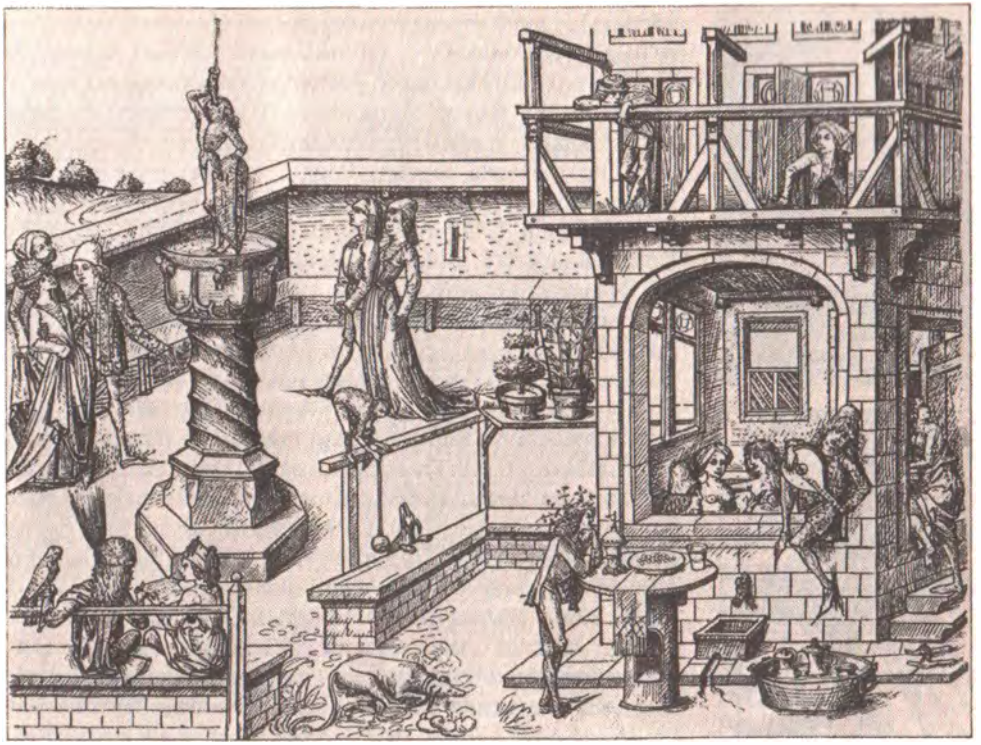

Das Mittelalterliche Hausbuch [Ortaçağ Ev Kitabı], XV. yüzyıl sonu elyazması (Waldburg-Wolfegg prensleri kol.) Bu çini mürekkebi desen bir banyonun etrafında birkaç kişiye hazzın bütün unsurlarını sunar: müzik, soğutulan şarap, hayvanların bulunduğu, sohbet ederek gezinilen kapalı bahçe.

dan soyulmaktan mı korkmaktadır? Belagatin kendi mesleği olduğunu hatırlar; bir entelektüelin, hamamdaki hanımlarla yan yana oturup onların gözünü kamaştırmaya çalışmaması mümkün müdür? Almanca bilmiyor mudur? Ama önemli değildir, hiçbir eksikleri olmadığı için barışık, neşeli ve arzudan arınmış olan bu bedenler topluluğunun karşısında bir röntgenciye dönüşür; kendisinin paylaşmadığı bu doygunluğu acıyla hisseder. Rahatsızlığının son bir nedeni de bu haz bahçesinin, Cennet Bahçesi'nin, Alpler'in kuzeyinde bulunmasıdır. Gelenekler üzerine kurulu, Platon'un Kent'ini gerçekleştiren yeni bir toplum sözleşmesi, uyum içinde, şiddete, kıskançlığa yer vermeden oluşturulmuştur sanki: bekçisiz kapılar İtalyanlar gibi kıskanç olmayan kocalar. Oysa Zürih, Poggio'nun memleketi olan uygarlığın kuzeyinde bulunmaktadır. Bedeni, özü, Akdenizlidir. Kuzey'den, kendisini besleyen Klasik Çağ elyazmalarını getirir; Cluny'den, Köln'den, Sankt Gallen'den,

Thomas Murner, *Badenfahrt*, 1514. Hıristiyan'ın hayatının üç ânı. (Paris, Ulusal Kütüphane.)

bazıları hiç bilinmeyen, arabalar dolusu elyazması taşır: Cicero'nun on üç yeni söylevi, Quintilianus'un *Hitabet Kurumu* adlı eseri, Lucretius'un bütün eserleri. Ona ait olan bu vatanın karşısında, bir Kuzey cennetinin acılı görüntüsünün ağırlığı neydi? Belki de meslek hayatındaki dalgalanmayla açıklanabilecek bu darbeyle sarsılan Poggio kendini toparlayacaktır. Mutlu bedenler topluluğu, Rönesans'ın, Michelangelo'nun, kaslı Meryem Ana'nın arkasındaki sporcularının, Primaticcio'dan Cranach'a, çıplak kutlamaların habercisidir.

Ne var ki, Ortaçağ sonunda, yıkanan beden başka yankılar da uyandırır. Rönesans, mutluluğun mekânsal görünümü olmakla kalmaz, aynı zamanda bir içselleşmenin derin bakışıdır. Ebedi bir yaz mevsiminin gençlik pınarının yanı başında hayatın, ebedi hayatın pınarı yer alır. Duyumsal hazlarla aydınlanan beden, manevi bir reforma ilişkin tavırları ve tutumu da esinler. Strasbourglu şair Thomas Murner'a 1514'te yayımlanan Badenfahrt'ı esinleyen, kutsal sudur; hamam yöneticisinin borusunu çalışıyla başlayan şiir, İsa'nın çağrısı üzerine Hıristiyanlığa girişin alegorisidir: "O zaman Tanrı bize acıdı / Ve hamama gitmeyi / Yıkanıp temizlenmeyi, utançtan arınmayı / O'nun kutsal adına, gücüne sığınmayı öğretti. / Bunu o kadar aleni yaptı ki / Bütün dünya seyretti: / Hiç kimse nasıl yıkanıp temizlenileceğini / Bilmediğini söyleyemez, şikâyet edemez,/ Tanrı'nın huzurunda yıkanan herkes / Vaftizle dirilen / Yeni bir Âdem'dir. / Çünkü Tanrı'nın bize lütfu, / İlk günahın yükünden bizi kurtarmaktır. / Tanrı bunu alenen gerçekleştirdi, / Bütün dünya seyretti: / Tanrı borusunu çalarak bizi yıkanmaya bizzat çağırdı."

Bu temel üzerine kurulan ve tek tek resimler halinde dağıtıldığı tahmin edilen üstün nitelikli oymabaskılarla pekişen sözcük hazinesi hamamdaki temizlik ve bakımın en yaygın imgelerini oluşturdu; sanki basit hareketlerin üremesi, Tanrı kelamının filizlenmesine yol açıyordu. Bedenin hayatı kusursuz bir benzeşim, manevi hayatın sunumudur. Dine giriş uzak bir arayış, aşırı uçlara yapılan bir hac yolculuğu değildir; duyuların aydınlattığı gündelik bir eylemdir; belirli bir hareketin her yapılışı, kişiyi İsa'ya yaklaştırır. Yıkanma çağrısına uyun, kötü alışkanlıklardan kurtulun, günahlarınızdan arının, iyiliğe eğiliminizi canlandırın, hamam yöneticisine teşekkür edin...

Ruhun yıkanması

kaplıca kürü	arınma
hamama çağrı	vahiy
kirliliğini kabullenme	günah çıkarma
soyunma	kötü alışkanlıklardan kurtulma
Tanrı'nın huzuruna çıplak çıkma	utanç
ayak yıkama	tevazu
bedeni ovma	günah çıkarmayı dinleme
deriyi kazıma	kefaret
dallarla kendini kamçılama	şevk uyandırma
bornoz	kefen
yağ banyosu	vaftiz ve ölümden önce kutsal yağ sürme
günlük banyo	Missa ayini
kaplıca	ölümden önceki dinsel eylem
hamam yöneticisine teşekkür	şükran duası

Kutsal aşk, dünyevi aşk: beden ve su, zihni simgeler ve içerir. Hümanizm görünümle mahremiyeti uzlaştırma isteği değil midir?

İkisinin arasında, bakış ve dünyanın bütün algıları yer alır. Sakınıma eğilmeden önce, bu konuda duyusal bilgi araçlarının rolüne bakalım.

Duyular, duygular

Mahremiyeti incelerken ifade biçimlerine bağımlıyız; algılama işlevleri sabit olmakla birlikte duyumsal alışkanlıkların az çok kesintili kaydı, değişken bir yaşama, hissetme ve düşünme biçimi ağı çizer. Geçmiş zamanlardaki mahremiyeti, daha doğrusu bu mahremiyete ulaşmanın zorluğunu değerlendirebilmek için günümüzdeki yaşama, hissetme ve düşünme biçimleriyle aralarındaki çelişkiler üzerinde durmamız gerekir.

Görme

Koku ve tat alma duyularından çok görme duyusu, tarihin sorguladığı tanığın en vazgeçilmez duyusu kabul edilir. Mekânın kullanılması için gerekli olan ölçümü, en yakındaki şeyi, kişinin kendi bedenini görmesinden kaynaklanır; avuç, kulaç,

Venceslas'ın freski, *Hasat*, XV. yüzyıl. (Trento, Castello del Buon Consiglio, Kartal Kulesi.)

ayak, hatta arbalet oku ve fersahın mahremiyetle doğrudan ilişkisi vardır: ekici, çalışkan, savaşçı Batı insanının kendi kendiyle ilişkisi. Alışılmış görsel alanın, orakla biçilmiş uzun buğday saplarının, orman sınırlarının, kazık duvarların, hendeklerin ve taş duvarların ötesinde, zapt edilmesi zor mekânlar, çöller, dağlar, darboğazlar uzanır. Görme bozuklukları gözlükle düzeltilmediğinden, tasvire dayalı edebiyatta panoramik görüntünün geç bir tarihte ve başlangıçta sembolik olarak ortaya çıkması anlaşılırdır. Bu yakın görüş, tasvirlerde sembolizme tanınan öncelikle ve resimsel yanılsamayla gerçeğin yazılı tarifi arasındaki kalıcı uyuşmazlıkla örtüşmüştür.

Mekân örneğine geri dönelim. Hıristiyanlığın resimli pedagojisinin, başından beri, anlam zenginliği bir mekânın mantıksal düzenlemesini gerektirmeden herkes için ulaşılabilir olan işaretleri yaydığını biliyoruz; hayal gücü ve hafıza, çok sayıda müridin resim veya heykellerde betimlenen sahnelerin öğelerini ayrıştırmasına, tecrit etmesine ve birleştirmesine imkân tanıyordu. XIV. yüzyıldan itibaren, figürlerin mekândaki hareket serbestliğini temel alan farklı türde bir tasvir ortaya çıktı; hareketler, kurgusal duvarlar, farzedilen düzlemlerin derinliği, kısacası "göz aldatımı", perspektifi sembolik şekillerin yeni bir kategorisi haline getiriyordu. Ortaçağ sonunda tasvirde gerçekçiliğe yönelme olarak değerlendirme eğiliminde olduğumuz şey, zenginliği nesnelerde, düşünceyi de nesneleri birleştiren me-

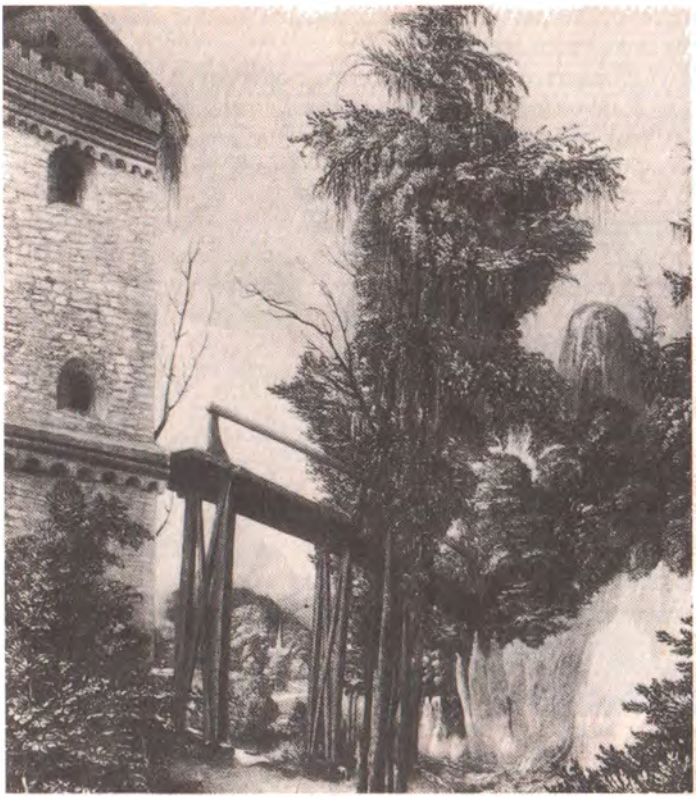

Albrecht Altdorfer, *Manzara.* Gerçeğin zarif bir benzetimi. (Münih, Pinakotek.)

kânda bulan bir kitleyi tatmin eden zarif bir gerçeklik taklididir. Gerçek dindarlar, Gerson'un ilgilendiği yoksullar ve cahiller de olsa, seyredildikçe sembolün gücünü tekrarlayan duyusal imgelere bağlı kalırlar. Rönesans imgesinin yerleştirdiği, dindışı olanla kutsal olan arasındaki, algının fiziksel ve kültürel özelliklerine dayanan tartışmanın temeli budur.

Renklerin simgesi de mekânın algılanması kadar mahremiyet yaklaşımıyla ilişkilidir. Bu açıdan bakıldığında, armacılık, giyim modası, iç mekân resimleri, ilk anda XV. yüzyıl insanının bizim kadar zıtlıklara düşkün ve bizimle aynı nüans duygusuna sahip olduğunu gösterir. Renklerin sembolik değerinin, o zamanlar algılanan, bugünse gizli amaçları olan bir resmin büyüsüne katkısını genellikle unuturuz. XIV. ve XV. yüzyıllara ait resim ve heykellerin görünürdeki gerçekçiliğiyle aynı dönem me-

tinlerindeki tasvirin kelime hazinesinin kısırlığı arasındaki zıtlık daha da şaşırtıcıdır.

Froissart, Ariège kırlarını tasvir ederken, Foix Kontu Gaston Phoibos'un sarayında misafirken, kurduğu dekor "iç açıcı" bayırlar ve "duru" ırmaklardan ibarettir; renklilikten ve doğalcılıktan uzak olan vakanüvisin tek amacı, zengin ev sahibinin nüfuzunu anlatmaktır. Buna karşılık, Kraliçe Isabeau de Bavière'in Paris'e girişini tasvir ederken kraliyet kortejiyle birlikte tek tek her şeref locasının önünde durur, kalemi kırmızılarla, mavilerle, yaldızlarla parlar; ne var ki, renklerin tek işlevi sembolik özellikleriyle Paris burjuvazisinin monarşiye sunduğu saygıyı kanıtlamaktır.

Batı'nın sanat tarihinde her türlü anlam ve yarardan arınmış ilk manzara resimleri olan Albrecht Dürer'in suluboya Alp manzaralarındaki tasvir gücünün Ortaçağ sonu tarihsel edebiyatında bir karşılığını bulmak mümkün değildir. Sembolizm geleneği, lal pembesi kadar renkli de olsa, sadece manzaranın hatırlanan bir serüvenin dekoru olarak yer aldığı nadir duygusal metinlerde yerini yaşanmış gerçekliğe bırakır: örneğin gecenin karanlığında siyah suları Petrarca'da endişeli bir hayranlık uyandıran Vaucluse Pınarı; IV. Karl'ın ordusuyla birlikte neredeyse kaybolduğu vahşi Cadore Ormanı; sınırsızlığın cazibesine kapılan keşiş Felix Faber'in ölümden kıl payı kurtulduğu Sina Çölü.

Görüldüğü gibi, örnekler birer tasvir taslağı sayılabilecek birkaç kasvetli, karanlık sahneden ibarettir. XIX. yüzyılın seyahat anılarıyla karşılaştırılabilecek tek örnek bile yoktur; hayallerinde sık sık canlandırdıkları *Kutsal Kitap* mekânlarını keşfetmek üzere, bazıları gözleri yaşararak yola çıkan, egzotik izlenimlere en açık Doğu seyyahları bile, yola çıkmadan önce sahip oldukları somut bilgileri okura aktarmakla yetinirler. Bundan çıkan sonuç, yerel renge duyarsız oldukları değil, tasvir için gerekli kelime hazinesine sahip olmadıkları ve beş duyudan en hassas olanının belki de görme duyusu olmadığıdır.

Diğer duyular

Gerçekten de aynı turistik metinlerde Kutsal Toprakların bahçeleri üzerinde uzun uzun durulur; bu bahçeler Avrupalıların gözünde adeta zevkin bütün koşullarını bir araya getirir, cennete açılan birer kapıdır. Kuşların ötüşü, fışkıran suların sesi, bitkilerin etrafa yaydığı kokular, Doğu'nun hazlarını tatmaya gelmiş şövalye, burjuva ve din adamlarını büyüler. Avrupa'da da kapalı bahçeler, soylulara, âşıklara ve ince zevklilere mahrem duyu şölenleri sunar; bu şölenleri çokseslilikten veya ekşiyle

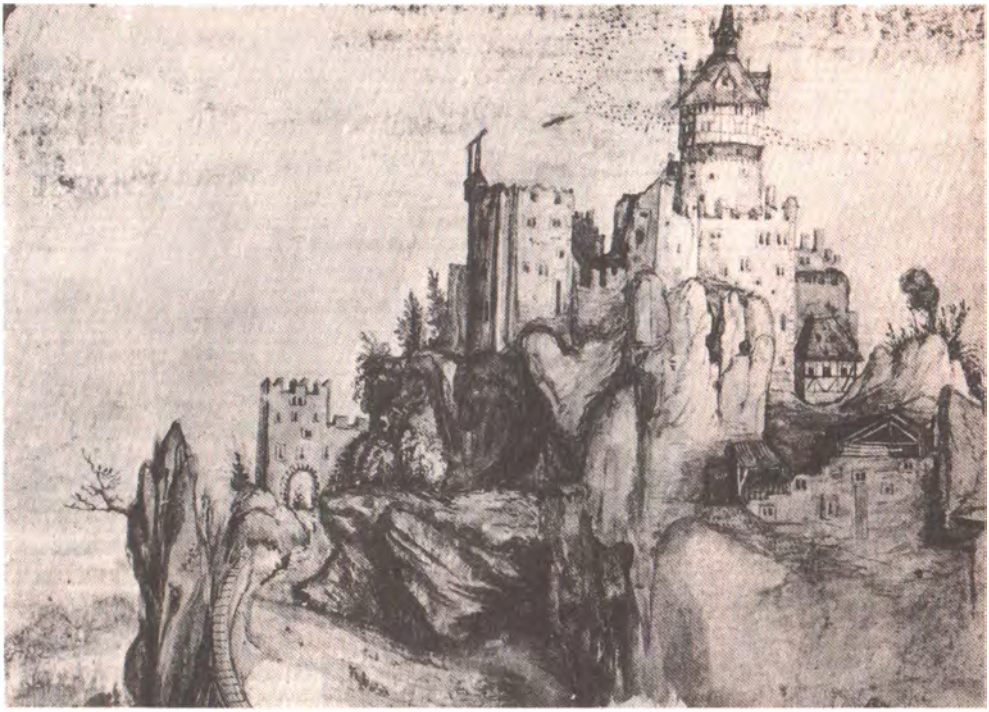

Albrecht Dürer, *Tahkim Edilmiş Şato*. Ressamın 1495'teki ilk İtalya yolculuğunda, Trentino'yu geçerken yaptığı suluboya resim. (Paris, Louvre.)

tatlının karışımından alınan hazla karşılaştırmak mümkündür. Daha mütevazı çevrelerde de birçok yemeğin bir arada sunuluşunun tasviri, çeşnilerin çeşitliliği, çiçek zevki, kafeste beslenen kuşlar, yaşama zevkinin işaretleridir. Bugünkü kadar mikroplardan arındırılmış ve tekdüze olmayan bir dünyada koku, işitme ve tat alma, hem gerçekte hem de hayalde, algılanır mutluluğu tanımlamakta şüphesiz başlıca rolü oynuyordu; mutluluk tasvirleri ve resimleri, vecdi anlatmak için, meleklere özgü görünümlerden çok uyumlu seslere ve elle tutulamayan rayihalara başvururlar. Örneğin mistik Margaretha Ebner, tarifi imkânsız kendinden geçişleri anlatırken, Tanrı'nın kilisenin koro yerindeki varlığının, tatlı esintilerle ve harikulade bir kokuyla kendini belli ettiğini söyler.

Dayanılmaz kötü kokular ise, aksine, toplumsal sınırları ve yabancı düşmanlığını tanımlar; pis kokular kalıcı biçimde belirli mesleklerle ilişkilendirilir, kenti bölgelere ayırır, nüfusun belirli bölümlerini tecrit eder. Daha önce gördüğümüz gibi kendi-

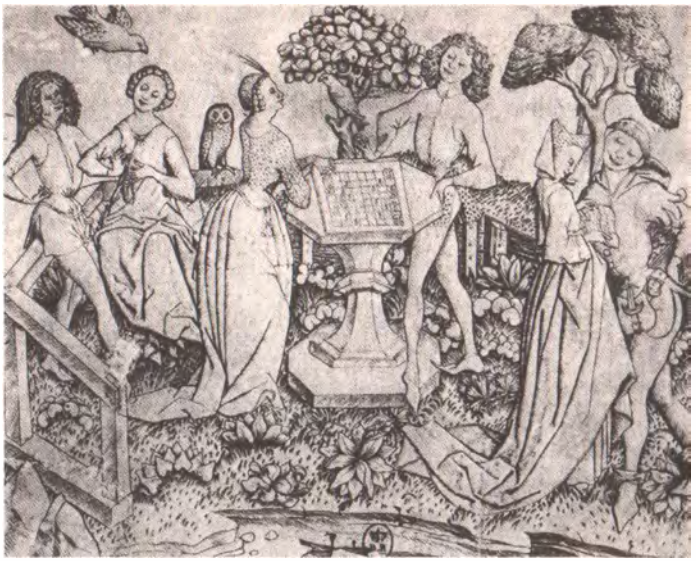

Üstat E.S., *Aşk Bahçesi ve Satranç Oynayanlar*, XV. yüzyıl. (Paris, Ulusal Kütüphane.)

sini Kutsal Topraklara götüren kadırgada sıkışıklıktan çok rahatsız olan keşiş Felix Faber, Gazze hamamında Yahudilerle Müslümanları kokularından ayırt ettiğini, Hıristiyanların kötü kokmadığını söyler. İtalyan yazarlar ise, İmparatorluk topraklarında kötü bir kokunun hâkim olduğunu ve Almanların, hangi mevkiden olurlarsa olsunlar, hep bu kokuyu üstlerinde taşıdığını belirtirler sık sık. 1471'de Regensburg İmparatorluk Meclisi elçisi olan Hümanist Campano, yabancıların, üzerlerine sinen pis, inatçı kokuyu atmak için evlerine döndüklerinde beş, hatta yedi defa yıkanmak zorunda kaldıklarını söyler. Polemik veya uydurma bir abartının ötesinde, beslenme alışkanlıklarının, gündelik kokularla kalıcı kültürel sınırlar yaratmış olması pekâlâ mümkündür. André Siegfried'in kokular coğrafyası ciddi bir ekonomistin hoş bir uydurması değildi.

Sıkışıklıktan kaynaklanan çeşitli gürültülerin, manastırın sessizliğine alışmış bir keşiş için dayanılmaz bir işkence olması şaşırtıcı değildir; Felix Faber hacıların maruz kaldığı kitle halinde yolculuğun bütün sıkıntılarını tek tek çözümlemiştir; bunlardan biri de gürültüdür. Genelde, şiddetli doğal gürültüler –sanayinin verdiği zararlara sadece kent tartışmalarında değinilir– bir tiranın ölümü veya şeytanın gelişi gibi kötüye alamet olaylara eşlik eder; Floransalı tarihçi Goro Dati, Gian Galeazzo Viscon-

ti'nin öldüğü gece çıkan fırtınanın ve boşalan sağanağın, ruhunun cehenneme gidişinin işareti olduğunu söyler. Cehennemin İrlanda'daki kapısı olan Aziz Patrick kuyusuna yapılan seyahatlerin anlatıldığı öykülerde, cesur şövalye "dünyanın bütün nehirlerinin bir araya gelseler ulaşamayacakları" şiddette bir patırtıya, amansız rüzgârlara, korkunç çığlıklara tahammül etmek zorundadır.

Görüldüğü gibi, hem mutlu anlarda hem de en dayanılmaz durumlarda, dış dünyanın baskın izlenimleri duyular bütününü etkiler; bu dünyada ruhlar canlıların etrafında uğuldar, Fouquet'nin kırmızı-mavi melekleri Meryem Ana'yla Çocuk İsa'yı sarmalar ve çöller, saldıracak insan arayan şeytanlarla doludur.

Duyguların ifadesi

Birey gerçekliğin gücü karşısında duygularının ifadesine hâkim olmaya çalışır. Terbiye kuralları, kahramanlık şarkılarında sunulan model, prenslerin sunduğu örnek, halka mal olanla sadece özel hayatta ifade edilebileni ayırır.

Terbiye, mutluluğundan veya kederinden çok fazla söz etmeye izin vermez. Louis de Diesbach karısının ölümünü anlatırken, ölüm döşeğindeki karısının başını tek başına beklemek üzere hizmetkârları gönderdiğini belirtir; VIII. Charles'ın Amboise'da öldüğünü gece saat on birde öğrenen Anne de Bretagne, tek başına bir köşeye çekilip kimsenin kendisine yaklaşmasına izin vermemişti; ertesi gün Kardinal Briçonnet'nin başsağlığı dileklerini kabul ettikten sonra tek kelime konuşmayıp yirmi dört saat boyunca inzivaya çekildi. Elbette bunun içinde ıstırabın, kendine dönüşün ve siyasi düşüncelerin ne kadar payı olduğunu kestirmek imkânsızdır. Yine de, sadece kendine ve belki Tanrı'ya teslim olmak bir soğukkanlılığı koruma kaygısının işaretidir.

Mathis Grünewald, *Issenheim Altar Panosu* (detay), 1511-1516. Mecdelli Meryem. Yoğun ıstırap. (Colmar, Unterlinden Müzesi.)

Bununla birlikte, kimi babalar, evlatlarının ölümünden sonra, altüst olan duygularını yazıyla ifade etmişlerdir. Augsburglu Lucas Rem, güncesine ailedeki ölümlerde okunan duaları, küçük yaşta ölen çocukların alışmış olduğu yüz hatlarını kaydeder: örneğin yirmi hafta boyunca sararıp solduktan sonra ölen kara gözlü oğlanın "hayatta gördüğü en acıklı görüntü" olduğunu belirtir. Ravennalı Giovanni Conversini, terbiyenin "kalbini sıkıştıran ıstırabı teşhir etmeye mâni" olduğunu belirtir. Daha geveze ve dokunaklı olan Floransalı Giovanni di Pagolo Morelli, oğlu Alberto'nun ölümünü anlatır ve ekler: "Ölümünün üzerinden aylar geçti, ama ne ben ne de annesi onu unuttuk. Sureti hep gözümüzün önünde; bize bütün tavırlarını, hallerini,

konuşmalarını ve hareketlerini hatırlatıyor; gece gündüz, öğle ve akşam yemeklerinde, içeride, dışarıda, uyurken, uyanıkken, villamızda, Floransa'da hep onu görüyoruz; ne yaparsak yapalım, kalbimize daima bir bıçak saplanıyor." Bir süre sonra da şöyle der: "Bir yıldan uzun bir süre boyunca, sırf sonsuz kederim yüzünden bu odaya giremedim."

Sakınım

Tecrit

"Düşünce odası". Manastırların ve gönüllü inziva kulübelerinin dışında irade ve köşeye çekilebilme yeteneği gerektiren bir yalnızlık geleneği mevcuttur. Montaigne'in "ardiye"si Ortaçağ sonunda şairlerin, hümanistlerin ve sofuların sık sık kapandığı "özel oda"lar kategorisine girer.

Burası her şeyden önce çalışma ve düşünme amacıyla düzenlenmiş bir mekân, Carpaccio ve Dürer'in eserlerinde Aziz Hieronymus'un yalnızlık ve mahremiyet içinde çalıştığı İtalyan tarzı *studiolo*'dur. Daha önce değindiğimiz gibi, Alpler'in kuzeyinde çalışma odası, özel hayatın alışkanlıkları arasında yer almaya başlamıştı. Kölnlü küçük Konrad von Weinsberg'in hazinelerini taşıdığı, derme çatma bir altarın karşısında rahipçilik oynadığı, kapısı kilitli tutulan oyun odasına bile *studiolo* deniyordu.

Dante, *Yeni Hayat*'ta yazdığına göre, kimseye duyurmadan ağlayıp sızlayabilmek için odasına kapanırdı. Petrarca, köşesine çekilip Aziz Augustinus'un *İtiraflar*'ını okur ve örnek aldığı azizin acılarını paylaşarak gözyaşı döker, alnını tokatlar, ellerini sıkardı; bu durumdayken başkalarının bakışlarına maruz kalmak istemezdi. Manevi içe dönüş, doğal olarak ücra bir mekânın sessizliğinde daha kolay gerçekleştirilir; Windesheim Rahiplerinin, Ortaklaşa Hayat Frerlerinin tüzüğü "kalbi daha yoğun biçimde Tanrı'ya yönlendirmek için dünyadan uzaklaşmayı" salık verirdi.

Albrecht Dürer, *Aziz Hieronymus*, 1514. (Paris, Ulusal Kütüphane.)

İnziva hem bir yalnızlık mekânını, hem de dünyevi olandan vazgeçme isteğini belirtebilir. Karısıyla dostlarının temsillerine gitmek ve ruhuyla ilgilenmek konusunda tereddüt eden Pratolu tüccar Datini'nin aksine, Benedetto Cotrugli'nin pratik ahlak konulu kitabında tasvir ettiği "ideal tüccar", hesap defterlerini kapatır, kır evine çekilir ve ömrünün geri kalanını ruhunu kurtuluşa hazırlamaya hasreder.

Manevi anlamda inziva; yüce, sembolik ve mahrem bir yere ulaşmayı amaçlayan bir yükselme hareketi olarak tanımlanır. Petrarca Ventoux Dağı'nın zirvesine çıktığında, davranışının an-

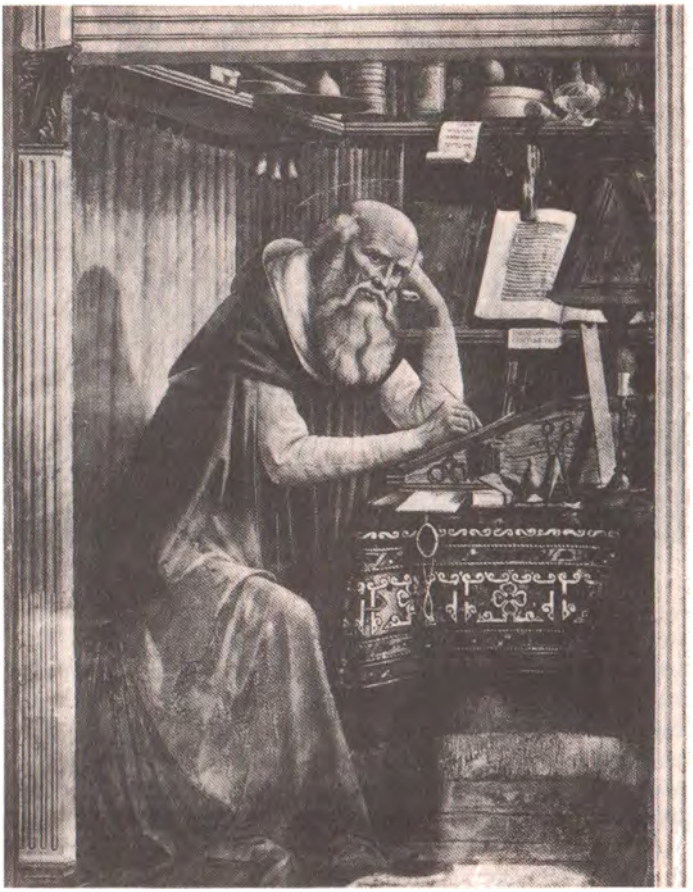

Domenico Ghirlandaio, *Aziz Hieronymus Çalışırken*, 1480. (Floransa, Ognissanti Kilisesi.)

Her iki eserde de, bir bilginin çalışma odası ayrıntılı biçimde resmedilmiştir; Hıristiyan ikonografisine göndermeler Dürer'de daha fazla vurgulanmıştır: aslan, şapka, haç. Ghirlandaio'nun bilge azizi *İncil* çevirisine ara vermiş, ressama ve biz münasebetsiz seyircilere bakmaktadır. Dürer'in gravürünün çözümlenmesinde daha da ileri gidilmiş ve odadaki işaretlerden, daha "temel", yani kozmogonik bir yorum peşine düşülmüştür: Garip köpeğin (Sirius), aslan ve imbik kazanı burgularının (Küçük Ayı), bilginin gökyüzünün sonsuz kubbesindeki meditasyonunu yansıttığı düşünülmüştür.

lamını iyice kavrar ve hem geçmiş hayatını değerlendirme, hem de temel değerlere yaklaşma imkânı bulur. Ludolph von Sudheim'ın da dediği gibi, "İnsan ancak göklere doğru yükseldiğinde gerçekten değişir." İnziva insanın ruhunu boşaltarak İsa'yı karşılamaya hazırladığı "sessizlik kalesi'ne dönüşür. Üstat Eckhart'ın *Vaaz*'da önerdiği çok sayıda ruh tanımı arasında belki de en çarpıcı olanı, müstahkem şato tanımıdır: "Bu küçük müstahkem şato, bütün biçim ve güçlerin fevkinde, öyle yüksek bir noktada yer alır ki, ancak Tanrı'nın bakışları bu şatoya nüfuz edebilir. Ve O, Tek ve Yalın olduğu için, ruhun küçük müstahkem şatosu adını verdiğim tekliğe girer."

Albrecht Dürer, *Aziz Antonio Kitap Okurken*, 1519. Kentin ortasında tövbe sessizliği. (Paris, Ulusal Kütüphane.)

Kendi içine kapanmanın bu en son aşamasında, tecrit edilmiş odayı, yüce İncil odasını ideal bir mekânda aramak gerekmez; o, bulup içine çekilmeyi bildiğimiz takdirde, her birimizin içinde mevcuttur. Kendi içine kapanıp dünyaya kapılarını kapatmak, mistik Mechtilde von Magdeburg'un dediği gibi, "ruhun mahrem sessizliği"ni yaratmaktır. Bu durumda, "ister uyanık olalım, ister uykuda, ister oturalım, yiyip içelim, başkalarıyla birlikteyken bile yalnız, İsa'yla baş başa olabiliriz" (J. Mombaer).

Hiç şüphesiz, diğer dönemlerde olduğu gibi XV. yüzyılda da içe kapanışın bu en yüce şekli herkesin ulaşabileceği bir konum değildi. Muazzam bir felsefe ve dinbilim kütüphanesine sahip olan Orléans Dükü Charles, dertlere gömüldüğü "düşünce odası"nda kendini inceleme aşamasının ötesine geçememiştir. Yine de, XIV. ve XV. yüzyıllarda birçok yazarın örneklerini verdiği içe bakış, vasiyet kalıplarıyla sınırlı kaldığında bile, samimi ve hararetli endişelerin ufkunda yer alır. XV. yüzyılda çileci tarikatların yeniden rağbet görmesi, dini hayır derneklerinin yükselişi, geçimlerini sadakayla sağlayan keşişlerin vaazlarının en çarpıcı unsurları ve bilhassa kişisel dindarlık göstergelerinin zenginliği bunu kanıtlar.

Hafızanın disiplini. Elbette bu zihinsel eğilimler, kendine hâkimiyet temrinleriyle güçlendirilir. Disiplin alıştırması, okul ço-

cuklarına aşılanan ve eğitimin alfabe gibi temel unsurlarından sayılan sessizlikle başlar; XVI. yüzyılda bir Franken kuyumcu, çocukluk hatıralarından bahsederken sessizce oturmakla alfabeyi öğrenmeyi özdeş tutar. Sessizlik, hafızayı harekete geçirerek zihinsel yapılar oluşturur. Hafıza görsel tekniklerle geliştirilir, özetleme alışkanlık haline getirilir.

Kitapların ender oluşu yüzünden resme ve dinsel resme başvurulduğu Ortaçağ'da yaşayan erkek ve kadınların hafızalarının güçlülüğüne ve keskinliğine dair pek çok örnek mevcuttur. Sadece hafızanın birikimsel bir kültürün unsurlarından biri olduğu aydın çevrelerde değil, yaygın bir adli işlem olan şahitliğin kanıtladığı gibi halk arasında da bu durum geçerlidir. Bireyi oluşturan en kişisel yanlarıyla özel hayat, inceleme ve tecrübe ürünü, edinilmiş unsurların topluluğun sözlü geleneğine eklendiği hafıza halkaları üzerine kuruludur; aile hafızası üç nesilden öncesine uzanmadığı ve soyluların geçmişini arşivler, gelenek ve efsaneler oluşturduğu halde, bireylerin olaylara, hatta söylenen sözlere ilişkin hafızası çeyrek yüzyıllık bir geçmişi şaşırtıcı bir ayrıntıyla canlandırır. *Rerum Vulgarium Fragmenta*'da [Kaba Dilde Parçalar] eserlerinin güncesini tutan Petrarca şöyle der: "Bu 19 Mayıs 1368 Cuma gününde, uykusuz yattığım yatağımda, çok eski, yirmi beş yılı aşkın bir süre öncesinden bir hatıranın zihnimde canlanmasıyla doğruldum [...]." Montaillou Şatosu sahibesi Béatrice de Planissoles'un engizisyon yargıcına yaptığı açıklamalarda yirmi altı yıl öncesinin ağustos ayındaki bir olaya değinmesi veya Douai'li yoksul bir işçi kadının, nüfuzlu ve etrafa korku salan kumaşçı Jehan Boinebroke'un ölümünden sonra, işadamının otuz yıl önce genç annesine söylediği alaylı sözleri aktarabilmesi daha da şaşırtıcıdır.

Zihnin dünyası

Yazının seçkin bir iktidardakiler ve bilginler topluluğunun referans sistemi olarak sınırlı kaldığı bir toplumda hafızanın kullanımı bir zorunluluktu. Basım teknikleri, XIV. yüzyıldan itibaren hafızayı destekleyen, çoğunda bir metnin de yer aldığı resimlerin Avrupa genelinde dağıtımına katkıda bulundu. Dinsel pedagoji, resmin hafızayı güçlendirmesinden çok akıllıca yararlandı.

Dinsel duygu teknikleri. Petrarca'nın sevdiği kitapların marjına, hatıra mekanizmasını canlandıran, yaraları deşip gözyaşlarını harekete geçiren notlar düştüğünü daha önce belirtmiştik. Bu basit izler, Ortaçağ'da oldukça yaygın düşünme alışkanlıklarının göstergesidir: Örneğin 1300 yıllarına ait, İtalya'da basılmış

Hugo Van der Goes, *Meryem'in Ölümü*. Hareketlere ve meditasyona yansıyan, tutulmaya çalışılan duygular. Ön planda, Ortaçağ sonu özel ibadetin yaygın unsurları: dua kitabı ve tespih. (Berlin, Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi.)

bir resim, Meryem Ana'yı, Göğe Çıkışından sonra yaşadığı kurtuluş gizemini düşünürken gösterir. Resmin altında, acılı Meryem'in yaşadığı olaylar tarih sırasına göre özetlenir, ideogram benzeri işaretler ve kısa altyazılı bilmeceler kullanılır. İsa'nın doğduğu ahır, öküz ve eşek figürleriyle; Getsemani Bahçesi, ağaçlara dayalı bir kılıç ve mızrakla; Göğe Çıkış ise bir tepenin üstündeki iki ayak iziyle betimlenir. İsa'nın hayatını düşünmek, "bütün bu olayları gönlünden geçiren" Meryem gibi, grafik resimlerdeki sıraya göre *İncil*'in çok bilinen belli başlı olaylarını hatırlamak ve zihnini bu konuya yönelterek dinsel duyguları canlandırmaktır.

Dolaysız hafızayla bilenen mahrem duyguların ifadesi, ayrıca alçak sesle, dua eder veya günah çıkarır gibi mırıldanarak, "ruhun sesiyle", 1214 Laterano Konsili'nde tavsiye edildiği gibi tekdüze, baş döndürücü bir tonda yapılan okumayla teşvik edilirdi. Dinsel duyguların ifadesi, en eski dinsel alışkanlıklardan biri olan sayarak tekrar tekniğiyle de desteklenirdi – tespihin atası olan in-

ci dizili ip IV. yüzyıla tarihlenmektedir. XV. yüzyıl başında Kölnlü bir Chartreuse Tarikatı keşişinin icadı olan on Ave Maria [Yaşa Meryem] duasından sonra bir Pater Noster [Kutsal Babamız] duası okunması, Ave Maria duasını kurtuluşun on beş gizemine sıkı sıkıya bağlayan karmaşık süreçte bir aşamadır; düşünceyi serbest bırakıp kaybolma ihtimalini göze almaktansa inci çemberine kapatıp geliştirmeyi amaçlayan özlü kalıpların (*clausulae*) Ortaçağ sonunda ulaştığı dini muhasebe, otomatikliği nedeniyle zaman zaman alaya alınmış, çilecilik amacı gözardı edilmiştir. Vasiyetnamelerle bazen binli rakamlara varan Missa duası okutulduğu olmuştur. Aslında İsa'nın 5.500 yarasının veya çarmıhı taşırken attığı 1.000 kanlı adımın sayılması, tekrara dayalı biçimciliğiyle, ıstırabın sonsuz süresini an an yaşama ve İsa'nın çektiği acıların gizemine baş dönmesi yaratacak kadar eğilme imkânı tanır.

Nasıl ki Ortaçağ sonu vakanüvislerinin ifade ettiği kişisel duygular çoğunlukla değindikleri acı-tatlı hatıralar ve mekânlarla bağlantılıysa, geçimini sadakayla sağlayan tarikatların, en fazla sayıda kişinin kurtuluşunu amaçlayan pedagojisi de 1474'te Köln'de oluşturulan cemaatin bütün Avrupa'da rağbet görmesiyle yaygınlaşan tespih, bazı özel koleksiyonlarda saplantıya varan sayılardaki kutsal yadigârlar, mahremiyet içinde seyredilen dini resimler ve üstte taşınan elyazması dualar gibi aracı nesnelere ağırlık verdi. Bu bağlamda, Lüneburg fundalığındaki Cistercium kilisesi Wienhausen'in koro yeri kaplamalarının altında ortaya çıkan arkeolojik bulgular, XIII. yüzyıl sonundan itibaren kişisel ibadet alışkanlıklarını çok dokunaklı biçimde aydınlatır. Rahip iskemlelerinin altında bulunan iğnelerin, bıçakların, tahta veya deri çerçeveli gözlüklerin yanı sıra, dua kitaplarından veya giysilerden düşen resimler, tahta üzerine renkli gravürler, kurşun kalıpla basılmış kâğıt kabartmalar, gizli kutsal yadigârlar taşıma alışkanlığını kanıtlayan paketlenmiş kemik ve ipek parçaları ortaya çıkarıldı. Dürer'in üzerinde taşıdığı, sanatsal iddiadan uzak, mürekkeple çizilmiş şematik çarmıha geriliş çizimi bu kategoriye girer.

En yaygın işaret ve resimler hangileridir? Ortaçağ sonundaki ibadet biçimlerinin İsa'nın ilahi krallığından çok, insani yanına ve çektiği acılara ilişkin resimlere veya göndermelere ağırlık verdiği kesindir. İşaretin son derece örtük niteliğinden dolayı, İsa'nın çektiği acılar ve müridin merhameti, *İncil* metninde çarmıha geriliş "çılgınlığına" giden yolda adı geçen aletlere (kamçı) veya nesnelere (Zeytinlik Dağı meşaleleri) gönderme yapılarak uyandırılır.

Vestfalyalı ressam, *Aziz Gregorius Ayini*, yak. 1473. Meditasyon nesneleriyle yansıtılan çarmıha geriliş. (Soest, Sainte-Marie-des-Prés Kilisesi.)

Everborn Manastırı altar tablası, XV. yüzyıl. Özel ibadet, sanat eserleri siparişlerine teşvik eder. XV. yüzyılda ibadet eşyalarının Avrupa pazarındaki yeri, Flandre ve Brabant'taki atölyeler ve resimli ya da heykelli altar tablalarının seri üretimi sayesinde incelenmiştir. (Paris, Cluny Müzesi.)

Bu kategoriye giren İsa'nın beş yarasının tasviri, arma ve şiarlara duyarlı bir toplumda, İnsan Oğlu'nun mistik armasını oluşturur; ya da değnek, çivi, sünger, merdiven gibi hem sıradan hem kutsal nesnelerin bulunduğu bir levhanın ortasında, Mesih'in –bire bir boyutta olduğu yorumda belirtilir– böğründeki açık yara bir mandorla gibi vurgulanır.

Emmanuel Le Roy Ladurie'nin acımasız bir ifadeyle "İsa'yı kanlı seviyorlardı" diye özetlediği, Lucien Febvre'in söz ettiği "müthiş ilahiyat iştahı", bizi İsa Taklidi'nin bedensel gerçekçiliğine götürür; taklit etmek, kusursuz bir modelin davranışını kusurlu biçimde yineleyen genel bir tutumu benimsemek anlamına gelmez; coşkulu Hıristiyanlar için, ister dini bir cemaatin içinde olsunlar, ister tek başına ibadet halinde, İsa'nın çektiği acıların her birini hem bedensel, hem zihinsel açıdan en zorlu biçimde yaşamaktır. "Aklından hiç çıkarmamak" (G. Groote),

"dinsel sevgi gösterileriyle" kendini hazırlamak (Hıristiyan Hayat Tarikatı tüzüğü), "ağır ağır, gözyaşı dökerek" düşünmek (Aziz Bonaventura'nın acemiler için yazdığı eğitici kitap): dindar bir kişi, bu koşullar içinde bulunmak zorundadır.

Aziz Bonaventura "Kanla karışan teri, yüze inen darbeleri, hırsla inen kırbacı, dikenli tacı, alayları ve tükürükleri, avuçlara ve ayak tabanlarına batırılan çivileri, çarmıhın doğrultuluşunu, çarpılmış çehreyi, rengi kaçmış dudakları, süngerin acısını, bütün ağırlığıyla devrilen başı, korkunç ölümü düşün," der. Dindar kişiden işkencenin tek tek her aşamasını ayrıntılarıyla düşünmesi, ölümün işaretlerini ve etkilerini ağır ağır incelemesi, Dünyanın Kurtarıcısı'na çektirilen hunharca ıstırabı zihninde ve bedeninde taklit etmesi beklenir.

Bize ilk bakışta olağanüstü güzellikte resimler gibi görünen tablolara yapıldıkları dönemde yaşayanların hafıza ve duygu teknikleriyle oluşan bakışı, XV. yüzyıl dinsel sanatının kaynağındaki çiftanlamlılığı hatırlatır. Örneğin Rogier Van der Weyden'in Leuven Okçular Loncası için yaptığı, altarın üstüne yerleştirilen *İsa'nın Çarmıhtan İndirilmesi* İsa'nın çektiği acıların bir anını davranış yanılsamalarıyla tasvir eder. Bu görkemli anlatı, aynı dönemde daha ölçülü bir dindarlığın mütevazı basılı resimlerinde de görülen çifte işareti taşır: İsa'nın solgun, acılı cesedi ve baygın haldeki Meryem Ana'nın merhameti. Daha da incelikli bir başka örnekte, Venedik Akademisi'nde bulunan Giovanni Bellini'nin *Madonna*'sında, hayran Meryem Ana, bir kolu sertçe aşağı uzanan Bebek-Tanrı'nın gelecekteki kaderinden habersiz değildir. Bu örnekler altar resimlerinin ve kişisel ibadet resimlerinin bağlantısız olmayabileceğini, ayin ve içtenciliğin her zaman çatışmadığını kanıtlar. Kutsallığın algılanmasında ve işaretlerin etkililiğinde değişik düzeyler mevcuttur; en yoğun içsellik, meydanda yaşanabilir.

Dua. Rektör Gerson'un mistik ilahiyatı uyarınca, dua her şey demektir; en mütevazı mürit, en sınırlı zihin, duayla, düşünmeden manevi yükselişi gerçekleştirebilir. Bir Hıristiyan, gözünün önündeki her konuyu dua konusu yapabilir. Sürekli bir tevazu içinde kök salan kişisel ibadet, Kutsal Ruh'un gelişine hazır olmaktır. Dua, "kıyıyı yaklaştırmadan gemiye kıyıya yanaşma imkânı sağlayan zincirdir," der. Ortaçağ sonunda, bizim zihinsel kategorilerimizin tahmin edemeyeceği kadar yaygın olan hafıza ve duyarlılık temrinleri temeli üzerine kurulu meditasyon, ruhun Tanrı'yla birleşmesini sağlar. Avrupa arşivlerindeki, yüzlercesi dokunaklı bir kendiliğindenlik sergileyen,

Bicci di Lorenzo, *Meryem'e Müjde*. Ortaçağ sonu resimlerinin başlıca teması, dillerden düşmeyen Meleğin Selamı. (Paris, Louvre.)

Sano di Pietro, *Çobanlara Müjde* (detay), XV. yüzyıl. Görüp inanmak mı, inanıp görmek mi? (Siena, Pinakotek.)

her türden ve her düzeyde binlerce elyazması duadan yola çıkacak olursak, dua alışkanlığının, yani kişinin üstün bir güçle konuşma alışkanlığının, XIV. ve XV. yüzyıllarda özel hayatın en gizli yönlerini derinden etkilediği sonucuna varabiliriz.

Resimlerde olduğu gibi, resmi ayin duasıyla kişisel, mahrem duanın çatışması gerekmez; *Mezmurlar Kitabı* metinlerinin, Kilise Babaları'na ve mistiklere atfedilen, sayısız nüsha halinde, basılarak dağıtılan ünlü duaların yanı sıra, gündelik hayatın bütün vesileleriyle yazılmış, toplanmış, kullanılmış duaların çeşitliliği dikkat çekicidir. Bilhassa Meryem Ana dualarının bolluğu, bir nesilden diğerine, bir bölgeden ötekine, metni değiştirmeden başvurulan şefaatçiyi değiştiren moda olguları dikkati çeker. Bununla birlikte, bayramlar, haftanın günleri, verilecek kararlar, geçirilen bir sınavdan sonra şükran belirtmek için yazılmış ve günümüze kalabilmiş dualarda, çoğunlukla kişisel duygu ifadelerine serbestiyet tanınmıştır. Her gün karıştırılan dua kitaplarının, duaların; tariflerle, formüllerle yan yana bulunduğu elyazması derlemelerin yanı sıra, parşömen üzerine yazılmış, giysilere dikilmiş, küçük kutularda saklanan dualar, insanla görünmezlik arasındaki bağın bu somut kanıtlarının oynadığı koruyucu rolün göstergeleridir.

Meryem ve Çocuk İsa, XIV. yüzyıl başı. (Oriveto, Katedral Müzesi.)

Vecit. Meditasyon ve dua arasındaki mesafe açıkça belirlenmemiştir; her ikisi de daha kapsamlı, daha yüce, daha aydınlatıcı bir gerçeğe ulaşmanın yollarıdır; zihin dünyası ruhlar dünyasına ilahi görüntüyle açılır. Manevi hayatın aşırı bir belirtisi olmaktan öteye gitmese bile, Ortaçağ sonunda mistisizm Avru-

pa'nın tamamında, marjinalliğin sınırını aşan yankılar uyandırmıştır. Mistisizmi, benliğini yok edip yerini Tanrı'ya bırakmak (yeryüzü cenneti) olarak tanımlarsak, otobiyografik metinler veya "vahiy"ler, üstlenilen ve sonuna kadar tasvir edilen deneyimler aracılığıyla, erkeklerin ve bilhassa kadınların yaşadığı, ahiretle mahrem karşılaşmalara tanıklık eder. Rahibe Margaretha Ebner, İsa'yla konuşmalarında birçok kez, "bu dünyanın gerçekliğine uygun şekilde aktarılması imkânsız" cevaplar aldığını, "çünkü Tanrı'nın lütfü arttıkça düşüncelerle ifade edilme imkânının azaldığını" belirtir.

XIII. yüzyıldan itibaren Almanlar tarafından *kunst* kelimesiyle, yani bir durumdan ziyade bir hüner –teknik ve açıklık– olarak ifade edilen bu vecit tezahürleri, haklı olarak yaşanan deneyimlerin bedensel yönü üzerinde duran psikolojik, psikanalitik ve klinik incelemelere konu olmuştur; ne var ki mistikler tarafından tasvir edilen mahrem sarsıntılara ilişkin herhangi bir indirgeyici yorum, ilahi bir aşk olarak tanımlanan saf ve acılı aşk gerçeğine el atamaz.

Medingen'de rahibe olan ve uzun yıllar acı çektikten sonra 1351 yılında ölen Margaretha Ebner'in vahiylerine bir coşkunluk hali veya duyarlı ve devindirici bir felç hali eşlik ediyordu. Coşkunluk hali, müzikli ve ışıklı bir esrimeyle ve anlaşılmaz bir lisanda istemdışı mırıldanmalarla kendini gösteren bedensel bir mutlulukla ortaya çıkıyordu: "Pater Noster duasını okumaya başladığımda Tanrı'nın lütfunu kalbimde hissediyor, beni nereye sürüklediğini bilemiyordum; bazen dua etmekten âciz halde, gece duasından (*Matutinum*) sabah duası (*Prima*) saatine kadar ilahi bir mutluluk içinde yüzüyordum; bazen yol, sözün geldiği yerde açılıyordu; bazen ayaklarım yerden kesilecek kadar yükseliyordum [...]."

İsa'nın çektiği acıların hatırlanmasıyla, daha sonra sadece İsa adının telaffuzuyla ortaya çıkan felç hali, giderek sıklaşan aralıklarla kol ve bacakların kullanılamaması ve konuşamama olarak kendini gösteriyordu: Margaretha Ebner'in *swige*, yani sessizlik adını verdiği istenç yitimi. Dindar hayatın bu uç sınırında, yakıcı bir ateşin aşamalarını hayran olunacak bir tutarlılıkla kaydeden bir mistikle karşı karşıyayız. Hayatlarını kavuran bir serüveni aktarma ısrarı sayesinde, Ortaçağ'da kadınlar tarafından yazılmış en serbest ve çarpıcı aşk edebiyatı örneklerini okuma fırsatı elde ediyoruz.

İsa, XIV. yüzyıl sonunda rahibe manastırlarının arkatlı avlularında dolaşan ilahi bir çocuktur. "Baban kim?" sorusuna

Tilman Riemenschneider (1460-1531), *İsa*, dünyanın kurtarıcısı, ilahi nişanlı. (Heidelberg, Windsheim triptiği.)

"Pater Noster!" diye cevap vererek ortadan kaybolur. Adelshausen'de bir rahibe, bir kere karşılaştığı küçük çocuğu bir daha görememenin tarifsiz kederiyle seneler boyunca gece gündüz, aralıksız inlemiştir. Daha mutlu olan Umiliana dei Cerchi, çocuğun ziyaretinin büyüleyici anısını uzun süre saklamıştır. Şiddete eğilimli Agnès de Montepulciano kendisine bir saatliğine emanet edilen bebeği Meryem Ana'ya geri vermeyi reddeder; bu serüvenden geriye, elinde kalan, bebeğin boynuna asılı küçük haçtır. Tahtadan veya taştan oyuncak bebekler gibi gerçek taklitlere veya hayali bebeklere özenle bakarak Meryem Ana'yla özdeşleşmek, *İncil* tarihine katılma temeli üzerine kurulu bir din eğitiminden kaynaklanır. Kutsal tasvirlerle görsel temas, bir hayal oyunuyla genç rahibelerin yoksunluklarını dönüştürür. Margaretha Ebner'in odasında bulunan beşiğin işlevi, inatla uyumayıp kucağa alınmayı bekleyen bir Bebek İsa yaratmaktı.

İsa aynı zamanda ve daha büyük sıklıkla, ilahi nişanlıdır. Adèle de Brisach, "Tanrı'yla öpüşmeye varan bir beraberlik"ten söz eder; Christina Ebner, "mührün gömüldüğü balmumu misali" İsa'yla kucaklaşır; Adèle Langmann, İsa'nın hücresine girerek yemesi için kendisine bir parça et uzattığını görür ("Bu benim bedenim..."); Margaretha Ebner, Çarmıha Gerili İsa'nın kendisine doğru eğildiğini, kollarının kendisini sarmalamaya hazır olduğunu görür; Havari Yuhanna gibi başını onun göğsüne koyup beslenir. Bu ateşli sahneler, Raffaello veya Perugino tarafından, bu kadar sarsıcı tasvirleri kabullenemeyecek bir toplum için yapılmış, Azize Caterina'nın mistik evliliğine dair zarif ve iffetli resimlerden çok farklıdır.

Mistiklerin coşku ve vahiyleri, kaynaklarını da sorguluyordu. Margaretha Ebner, şeytanın ışık meleği olarak görünmeyi âdet edindiğini gayet iyi bilir: "Birdenbire içim tamamen karardı; o kadar ki şüpheye düştüm, inancım sarsıldı." Ancak fiziksel acılarının artması, ona kurtuluş güvencesini iade eder. Robert d'Uzès için şüphe imkânsızdır; günbatımında, kasvet gerçekten üzerine çökmüştür: "Şeytan, Efendimiz İsa kılığında görünerek beni kandırmaya çalıştı."

Mistiklerin içinde bulunduğu basınçsız atmosfer ilahi olanın gerçek mevcudiyetine biçim kazandırır ve mahrem işaretlerden vahiylerinin doğruluğunu çıkarsamalarını sağlar.

Görünmezi görmek

Ünlü veya adı bilinmeyen başka kişiler, izlenimleri veya anlatılarıyla, zaman zaman görünmezi çeşitli şekillere bürünmüş halde görebilme yeteneklerini aktarmışlardır: rüyadaki karanlık ve

ışıklı görüntüler, kâbuslar, gizemli karşılaşmalar, hayalet ve ölülerle gerçekliğin uzantısı veya tekrarı niteliğindeki kısa ilişkiler.

Vahiy ve kaygı. Bu görüntülerin bazıları Antikçağ'dan kalma kehanet niteliğindeki rüya geleneğinin bir parçasıdır ve edebi ve siyasi niteliklerinden ötürü mahremiyete ilişkin tanıklık değeri taşımazlar; bununla birlikte, biçimsel açıdan, genelde ruhlara ilişkin zihinlerde oluşan suretler konusunda zengin bir bilgi kaynağıdırlar. Müstakbel imparator IV. Karl, Parma yakınındaki çadırında Tanrı'nın gönderdiği bir melek tarafından gece yarısı uykusundan uyandırıldığında, "Efendim" diye hitap ettiği elçinin kimliği konusunda en ufak bir kuşku duymaz; saçlarından asılı halde uçsuz bucaksız araziler üzerindeki uçuşunun ve bunca mesafeyi havada katettikten sonra uyandığında hissettiği fiziksel yorgunluğun da şüphe götürür yanı yoktur .

Zimmern Kontu, aile vakayinamesine göre, efsanevi dinselliğe bağlı olağanüstü bir olayın hem tanığıdır, hem içinde rol almıştır. Ormanın ortasında kaybolmuşken, karşısına sessiz, insan kılığında, kendisine bir vahiy iletmekle görevli bir varlık çıkar. "Tanrı'dan söz ettiği için, kont atıyla onu izlemeyi kabul etti." Büyülü şato görüntüsü ve şato sakinlerinin sonu gelmeyen sessiz şöleni, parlak bir büyü edebiyatı örneğidir; sonunda dekor ve başlangıçtaki figür çığlıkların ve kükürt kokusunun ortasında yok olur ve yerini cehennem görüntüsüne bırakır. Ölü amcasına verilen ebedi cezayı seyrettiğini düşünerek korkuya kapılan Zimmern Kontu derhal günahlarını affettirmek üzere bir şapel yaptırmaya karar verir, ama "saçları ve sakalı o kadar ağarmıştır ki", dostları onu tanımakta güçlük çeker. Hiç kuşkusuz, bir edebiyat örneği. Kontun korkusu, belki geriye kalan binalarla birlikte, öykünün başlangıç noktasıdır.

Augsburglu burjuva Burkard Zink'in otobiyografisinden alınan bir başka öykü, benzer bir sıkıntıyı anlatır, ama ne ahlaki bir işlevi ne de edebi amacı olduğundan, daha da gariptir. Macaristan'ın tanımadığı bir ormanında önünde yol alan iki atlıyı takip eden yazar, atlıların yok olduğunu görür ve güneş batarken, ansızın, kasvetli bir şatonun önünde, tehditkâr yabandomuzları yolunu keser. Tanrı'dan yardım diler ve hemen o anda, şato gözden kaybolur, önünde açılan yol onu bu güç durumdan kurtarır: "O zaman yanıldığımı anladım; ormandaki iki kişinin peşine düştüğümde, hayaletleri izliyormuşum [...]. Tanrı'ya yakarıp haç çıkarınca, bütün hayali görüntüler kayboldu."

Düşman'ın varlığı, kapalı ve korunaklı bir yerde bile kendini gösterebilir. Bir örnek, IV. Karl'ın gençlik yıllarına ilişkin siya-

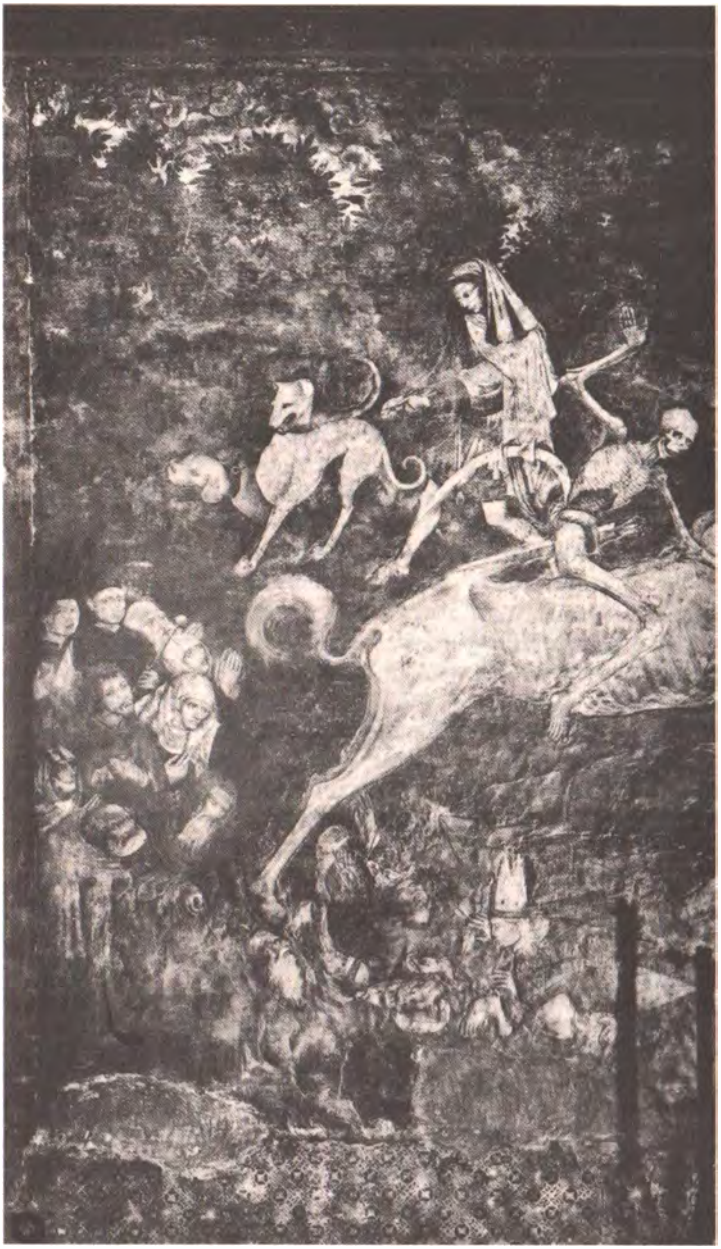

Ölümün Zaferi (detay), XV. yüzyıl. Rüyalar ve hayallerle dolu, sıkışık ve uğultulu bir dünya. (Palermo, Sclafani Sarayı.)

si ve askeri anlatısına ısrarla dahil ettiği tuhaf olaydır; şeytan, bir şarap kupasını yere fırlatarak ve ayak sesleriyle kendini belli eder. Delilin şafak vakti yerde bulunmasıyla birlikte, öykü açıklanamayan korkular kategorisinde yerini alır. Adı asla telaffuz edilmeyen şeytan, kanın aniden yüze hücum etmesi ve yürek çarpıntısıdır; yalnızlığın ortasında ve düşmanca duyguların hâkim olduğu mekânlarda veya aniden işgal edilen kapalı mekânlardaki panik duygusu, yanılsamaların ve anlaşılmazlığın ortaya çıkmasına sebep olur.

Zaman zaman korkuya dönüşen bu yaygın endişe, Ortaçağ'da şeytanın ikili figürünü anlamamıza yardımcı olur: onunla karşılaşmamış olanlar için görünümünün gerçekdışı kesinliği ve tedirgin ettiği kişiler için gerçek mevcudiyetinin ezici belirsizliği. Ortaçağ sonunda yaşayan erkek ve kadınların günlük hayatında şeytanın müdahalesini tasvir eden metinler dikkatle incelendiğinde, şeytanın, kimliğinin her belirlenişinde –yani ortadan kaybolduğunda– son derece sıradan bir görünüme büründüğü saptanır; varlığının sebep olduğu fiziksel değişimler (aniden yaşlanma, baygınlık, isteri belirtileri) ise, gerçektir. Kötülüğün varlığına ilişkin öznel bir deneyim hiç kuşkusuz mevcuttur, ama birçoklarının dediği gibi, en korkunç şeytanlar, içimizdeki şeytanlardır.

Gerçek ve doğru. Gökyüzündeki ve yeraltındaki güçlerle çevrili olan, bazen Tanrı'nın izniyle gözlerine görünen yeraltı güçlerince kandırılmaya çalışılan, son nefeslerine kadar, sıkışık saflar halinde can çekişenlerin odalarını dolduran iyilik ve kötülük arasında bir seçim yapmaları beklenen Ortaçağ sonu insanlarının gözleri görünmeyene açıktır.

Kaygı dışında ortak yanları bulunmayan rahiplerle cahiller, sırıtkan ölümün aynı şiddetle yakaladığı soylular ve köylüler, hâlâ dolu ve gürültülü olan bir dünyayı birlikte katederler; gerçekle doğru arasındaki sınır, en keskin gözler için bile belirsizdir.

Montailloulu Armande Rives, ruhlarla sık sık karşılaştığından, "etleri, kemikleri, kolları ve bacakları" bulunduğundan emindi. Birkaç nesil sonra, Şövalye Macar György kendisine arafı gezdiren meleğe, gördüğü azizlerin birer bedenleri olup olmadığını sorar. Görünmez olan, bedensel olanın içinde kök salmıştır; ölüler ve ruhlar cemaati, bazen canlılara dokunarak onun yeryüzündeki hayatını uzatırlar. Bütün seçilmişler bir gün Tanrı'nın evinin muhteşem kıpırtısızlığında bir araya gelecektir: hiyerarşik bir insan toplumunun yapılarının yansıdığı manevi *domus*, yani cennet.

Ne var ki, XIV. yüzyıldan itibaren, suretlerini ve hatıralarını bu aşağılık dünyada sürdürme kaygısı güden bireylerin benliklerini ortaya koymalarıyla yeni bir dönem açılmaktadır. Batı'nın kentsel toplumlarından çıkan güçlü bir akım, bilinen dünyanın ve Cennet'in sınırlarını sürekli genişleterek insan figürünün etrafında duyarsız, geometrik bir alan oluşturdu ve gözyaşı, saflık, hayranlık değerlerini yoksullara bıraktı.

Bu somut nesnelere, belge ve tasvirlere, mektup ve vakayinamelere, sıradan veya yüce resimlere, dua kitaplarına, ölümle yarıda kesilen noter sicillerine, giysi kalıntılarına, yorumsuz, dayanıksız ve belirsiz izlere son bir kez göz atalım. Hiçbir okuma, hiçbir sonuç tartışılmaz ve kesin olmayacaktır, çünkü mahremiyet kalıntıları araştırması tamamlanmış olmaktan çok uzaktır.

Ph.B.

Bibliyografya
Özel Adlar Dizini

Bibliyografya

I. XI.-XIII. yüzyıl

GENEL

La Chanson de Roland (Roland'ın Şarkısı), yay. haz. ve çev. P. Jonin, Paris, Gallimard, kol. "Folio", 1979.

Chrétien de Troyes, *Perceval ou le Roman du Graal* (Perceval ya da Kutsal Kâse Öyküsü), Paris, Gallimard, kol. "Folio", 1974.

Galbert de Bruges, *Le Meurtre de Charles le Bon* (İyi Charles'ın Öldürülüşü), çev. J. Gengoux, Anvers, Fonds Mercator, 1978.

Guibert de Nogent, *Autobiographie* (Otobiyografi), yay. haz. ve çev. E. -R. Labande, Paris, Les Belles Lettres, kol. "Les Classiques de l'histoire de France", 1981.

Joinville, *Histoire de Saint Louis* (Aziz Louis Tarihi), yay. haz. N. de Wailly, Paris, Firmin Didot, 1874.

La Mort du roi Arthur (Kral Arthur'un Ölümü), çev. G. Jeanneau, Paris, kol. "10/18", 1983.

Le Roman de Renart (Renart'ın Romansı), Paris, Garnier-Flammarion, 1985, 2 cilt.

Romans de la Table ronde (Yuvarlak Masa Romansları), Paris, Gallimard, kol. "Folio", 1975.

Suger, *Vie de Louis VI le Gros* (VI. Şişman Louis'nin Yaşamı), yay. haz. ve çev. H. Waquet, Paris, Les Belles Lettres, kol. "Les Classiques de l'histoire de France", 1964.

TARİH, HUKUK VE ANTROPOLOJİ (2. bölüm)

Barthélemy D., *Les Deux Ages de la seigneurie banale. Coucy (milieu XIe-milieu XIIIe siècle)* (Derebeyliğin iki çağı. Coucy [XI. yüzyıl ortası-XIII. yüzyıl ortası]), Paris, Publications de la Sorbonne, 1984.

Bloch, M., *La Société féodale* (Feodal Toplum), Paris, Albin Michel, 1968, 2. basım.

Bonassie P., *La Catalogne du milieu du Xe à la fin du XIe siècle. Croissance et mutation d'une société* (X. yüzyıl ortasından XI. yüzyıl sonuna Ka-

talonya. Bir Toplumun Gelişimi ve Değişimi), Toulouse, Toulouse üniv.,-Le Mirail, 1975, 2 c.
Bouchard C.B., "Consanguinity and noble marriages in the tenth and eleventh centuries" (Onuncu ve Onbirinci Yüzyıllarda Kandaşlık ve Soylu Evlilikleri), *Speculum*, 56-2, 1981, s. 268-287.
Dauvillier F., *Le Mariage dans le droit classique de l'Église, depuis le décret de Gratien (1140) jusqu'à la mort de Clément V (1314)*, (Gratianus Karar Derlemesi'nden [1140] V. Clemens'in Ölümüne [1314] Klasik Kilise Hukukunda Evlilik), Paris, 1933.
Duby G., *Le Chevalier, la Femme et le Prêtre* (Şövalye, Kadın ve Rahip), Paris, Hachette, 1981.
- *Guillaume le Maréchal ou le Meilleur Chevalier du monde* (William Marshal ya da Dünyanın En İyi Şövalyesi), Paris, Fayard, 1984.
- *Hommes et Structures du Moyen Age* (Ortaçağ İnsanları ve Yapıları), Paris, Mouton-De Gruyter, 1973 (birçoğu aristokrat akrabalık yapılarına ve soybilim edebiyatına ilişkin makaleler derlemesi).
- *Saint Bernard. L'art cistercien* (Aziz Bernard. Cistercium Sanatı), Paris, AMG, 1976, ve Flammarion, kol. "Champs 77", 1979.
- *La Société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise* (Mâcon Bölgesinde XI. ve XII. yüzyıllarda Toplum), Paris, Mouton, 1971, 2. basım.
Famille et Parenté dans l'Occident médiéval (Ortaçağ'da Batı'da Aile ve Akrabalık), yön. G. Duby ve J. Le Goff, Paris-Roma, EFR, 1978.
Fossier R., *Enfance de l'Europe* (Avrupa'nın Çocukluğu), Paris, PUF, 1982, 2 cilt.
- *La Terre et les Hommes en Picardie jusqu'à la fin du XIIIe siècle* (XIII. Yüzyıl Sonuna Dek Picardie'de Toprak ve İnsanlar), Paris-Louvain, Nauwelaerts, 1968, 2 cilt.
Gaudemet J., *Église et Société en Occident au Moyen Age* (Ortaçağda Batıda Kilise ve Toplum), Londra, Variorum reprints, 1984 (biri evliliğin Roma Kilisesi'ne göre tanımına, bir başkası din adamlarının bekârlığına ilişkin makaleler derlemesi).
Génicot L., *Les Généalogies (Typologie des sources du Moyen Age occidental. 15)* (Soylar [Ortaçağ Batı Kaynakları Tipolojisi]), Turnhout, Brepols, 1975.
- *La Noblesse dans l'Occident médiéval* (Ortaçağda Batı'da Soylular), Londra, Variorum reprints, 1982 (birçoğu soylu akrabalıklarının yapılarına ilişkin makaleler derlemesi).
Goody J., *L'Évolution de la famille et du mariage en Europe* (Avrupa'da Aile ve Evliliğin Evrimi), Fr. çev., Paris, Armand Colin, 1985.
Grisward J.H., *Archéologie de l'épopée médiévale* (Ortaçağ Destanı Arkeolojisi), Paris, Payot, 1981.
Guerreau-Jalabert A., "Sur les structures de parenté dans l'Europe médiévale" (Ortaçağ Avrupası'nda Akrabalık Yapıları), *Annales ESC*, 36, 1981, s. 1028-1049.

Héritier F., *L'Exercice de la parenté* (Akrabalığın Uygulanması), Paris, Éd. du Seuil, 1981. "La Femme dans les civilisations des Xe-XIIe siècles (Actes du colloque du Poitiers, 23-25 septembre 1976)" (X. -XII. Yüzyıl Uygarlıklarında Kadın - Poitiers Kolokyumu 23-25 Eylül 1976), *Cahiers de civilisation médiévale* (Ortaçağ Uygarlığı Defterleri), XX, 1977, s. 93-263.

Le Goff J., *La Civilisation de l'Occident médiéval* (Ortaçağ Batı Uygarlığı), Paris, Arthaud, 1972, 2. basım.

Les Domaines de la parenté (Akrabalığın Alanları), yön. M. Augé, Paris, Maspéro, 1975.

Lévi-Strauss C., *Les Structures élémentaires de la parenté* (Akrabalığın Temel Yapıları), Paris, Mouton-De Gruyter, 1967, 2. basım.

Molin J.-B. ve Mutembé P., *Le Rituel du mariage en France du XIIe au XVIe siècle* (XII. -XVI. Yüzyılda Fransa'da Evlilik Geleneği), Paris, Beauchesne, 1974.

Musset L., "L'aristocratie normande au XIe siècle", *La Noblesse au Moyen Age* (XI. Yüzyılda Normandiya Aristokrasisi - Ortaçağ'da Soylular), yön. Ph. Contamine, Paris, PUF, 1976, s. 71-86.

Poly J. -P. ve Bournazel E., *La Mutation féodale* (Feodal Değişim), Paris, PUF, 1980.

Toubert P., *Les Structures du Latium médiéval* (Ortaçağ'da Latium'da Yapılar),Paris-Roma, EFR, 1974, 2 c.

- "La théorie du mariage chez les moralistes carolingiens" (Karolenj Ahlakbilimcilerine Göre Evlilik Kuramı), *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo, XXIV, 1976: il matrimonio nella società altomedievale*, Spolèto, 1977, s. 233-285.

Valous G. de, *Le Monachisme clunisien des origines au XVe siècle* (Başlangıcından XV. Yüzyıla Cluny Tarikatı Keşişliği), Paris, Picard, 1935, 2 cilt.

Vauchez A., *La Spiritualité du Moyen Age occidental* (Ortaçağ Batı Maneviyatı), Paris, PUF, 1975.

Vercauteren F., "Une parentèle dans la France du Nord au XIe et XIIe siècle", *Le Moyen Age* (XI. ve XII. yüzyılda Kuzey Fransa'da Akrabalık - Ortaçağ), 4. b. XIX, 1963, s. 223-245 (Lambert de Wattreloos).

Warlop E., *The Flemish Nobility before 1300* (1300 Öncesi Flaman Soyluları), İng. çev., Courtrai, 1975.

ARKEOLOJİ (4. bölüm)

Boüard M. De, *Manuel d'archéologie médiévale* (Ortaçağ Arkeolojisi El Kitabı), Paris, SEDES ,1976.

- "De l'*aula* au donjon. Les fouilles de la motte de la Chapelle à Doué-la-Fontaine (X^e-XIe)", *Archéologie médiévale* (Meclis Toplantı Odasından Burca. Doué-la-Fontaine kazıları –X. -XI. yüzyıl– Ortaçağ Arkeolojisi), III, Caen, 1973, s. 5-110.

- "La salle dite de l'Échiquier, au château de Caen", *Medieval Archeology* (Caen Şatosu Damalı Salon - Ortaçağ Arkeolojisi), IX, Londra, 1965, s. 64-81.

Callebaut D., "Le château des comtes à Gand" (Gent Kontlar Şatosu), *Château-Gaillard*, XI, Caen, 1983, s. 45-54.

Colardelle M., "L'habitat médiéval immergé de Colletière à Charavines. Premier bilan des fouilles" (Colletière'den Charavines'e Ortaçağ Konutu. İlk Kazı Bilançosu), *Archéologie médiévale*, X, 1980, s. 167-203.

Debord A., "Fouille du *castrum* d'Andone à Ville-Joubert (Charente)" (Ville-Joubert Andone Kalesi Kazısı), *Château-Gaillard*, VII, Caen, 1975, s. 35-48.

- "Motte castrale et habitat chevaleresque", *Mélanges d'archéologie et d'histoire médiévales en l'honneur du doyen M. de Boüard (Mémoires et documents publiés par la Société de l'École des chartes, XVII)* (Şato ve Şövalye Konutu - M. de Boüard Onuruna Ortaçağ Arkeolojisi ve Tarihi Karışımı), Cenevre-Paris, 1982, s. 83-90.

Decaëns J., "La motte d'Olivet à Grimbosq (Calvados), résidence seigneuriale du XIe siècle" (Grimbosq Olivet, XI. Yüzyıl Senyör Konutu), *Archéologie médiévale*, IX, s. 167 d.

Fournier G., *Le Château dans la France médiévale* (Ortaçağ Fransası'nda Şato), Paris, Aubier Montaigne, 1978.

Héliot P., "Sur les résidences princières bâties en France du Xe au XIIe siècle" (X.-XII. Yüzyıl Fransız Hükümdar Konutları), *Le Moyen Age*, 4. b. X, 1955, s. 27-61.

- "Les origines du donjon résidentiel et les donjons-palais romans de France et d'Angleterre" (Konut Olarak Burçların Kaynağı ve Fransa ve İngiltere'de Romanesk Burç-Saraylar), *Cahiers de civilisation médiévale*, XVII, Poitiers, 1974, s. 217-234.

- "Nouvelles remarques sur les palais épiscopaux et princiers de l'époque romane en France" (Fransa'da Romanesk Dönem Piskoposluk ve Hükümdarlık Saraylarına İlişkin Yeni Yorumlar), *Francia*, IV, 1976, s. 139 d.

"Les Fortifications de terre en Europe occidentale du Xe au XIIe siècle (colloque de Caen, 2-5 octobre 1980)" (X. -XII. Yüzyıl Batı Avrupa Toprak İstihkâmları - Caen Kolokyumu, 2-5 Ekim 1980), *Archéologie médiévale*, XI, 1981, s. 5-123.

Lorren C., "La demeure seigneuriale de Rubercy (milieu XIIe-début XIIIe)" (Rubercy Senyör Konutu - XII. yüzyıl ortası - XIII. yüzyıl başı), *Château-Gaillard*, VIII, Caen, 1977, s. 185-192.

Mortet V., *Recueil de textes relatifs à l'histoire de l'architecture et à la condition des architectes en France au Moyen Age (Collection de textes pour servir à l'étude et à l'enseignement de l'histoire)* (Mimarlık Tarihi ve Ortaçağ'da Fransa'da Mimarların Durumuna İlişkin Metinler Derlemesi - Tarih Eğitimi Metinleri), Paris, Picard, 1911.

Pesez J.-M. ve Piponnier F., "Les maisons fortes bourguignonnes" (Burgonya Müstahkem Evleri), *Château-Gaillard*, V, Caen, 1972, s. 143-164.

Van de Walle A., "Le château des comtes de Flandre à Gand: quelques problèmes archéologiques" (Gent Flandre Kontları Şatosu: Kimi Arkeolojik Problemler), *Château-Gaillard*, I, Caen, 1962, s. 163-169.

II. EDEBİYAT TANIKLIKLARI

KAYNAKLAR

"Kurgular" bölümünde değinilen metinler çoktur; ele alınan başlıca romanslar *Tristan ve Isolde*, Chrétien de Troyes'un romansları (*Cligès, Erec ve Enide, Arabalı Şövalye, Aslanlı Şövalye*), Marie de France'ın *lai*'leri, *Kutsal Kâseyi Arayış* ve *Kral Arthur'un Ölümü* gibi düzyazı Arthur anlatıları, *Gülün Romansı, Flamenca, fabliau*'lar ve iplik eğirirken söylenen şarkılardır. Belki daha az tanınmış birtakım metinler özellikle zengin kaynaklar olarak karşımıza çıktı: örneğin *Guillaume de Dole, Hırsız Kuş, Çolak Kız* gibi romanslar, ayrıca *Vergy Şatosu Sahibesi, Pontieu Kontunun Kızı, Beyaz Şövalyenin Öyküsü, Erik Ağacının Oyunu* gibi öyküler. *Evliliğin On Beş Nimeti ve Öreke Kelamları*'nın yanı sıra, Robert de Blois'nın *Hanımların Cezalandırılması*, ve La Tour Landry şövalyesinin *Kızları İçin Eğitim* gibi ahlaki metinleri de saymamız gerekir.

Adı geçen metinlerle ilgili olarak, bkz. Robert Bossuat, *Manuel bibliographique de la littérature française du Moyen Age* (Ortaçağ Fransız Edebiyatı Bibliyografya El Kitabı), (1960'a kadar kayıtlı eserler), Librairie d'Argences ve *Dictionnaire des lettres françaises* (Fransız Edebiyatı Sözlüğü), c. *le Moyen Age*, Paris, Fayard, 1964.

ESERLER VE MAKALELER

Baumgartner E., *L'Arbre et le Pain, essai sur la Queste del Saint Graal* (Ağaç ve Ekmek, Kutsal Kâse Arayışı Üzerine Deneme), Paris, Sedes, 1981.

Bezzola R., "Les neveux" (Yeğenler), *Mélanges Frappier*, Cenevre, Droz, 1970.

Dragonetti, R., "Pygmalion ou les pièges de la fiction dans le *Roman de la Rose*" (Pygmalion ya da Gülün Romansı'nda Kurgu Tuzakları), *Mélanges Bezzola*, Bern, Francke, 1978.

Hasenohr G., "La vie quotidienne de la femme vue par l'Église: l'enseignement des "journées chrétiennes" de la fin du Moyen Age" (Kilise Gözüyle Kadının Gündelik Yaşamı: Ortaçağ Sonu "Hıristiyan Günler" Öğretisi) (Krems Kongresi Belgelerinde yayımlanacak), 2-5 Ekim 1984, *Frau und spätmittelalterlicher Alltag*.

Laurioux B., "De l'usage des épices dans l'alimentation médiévale" (Ortaçağ Beslenmesinde Baharatların Kullanımı), *Médiévales*, 5, Kasım 1983.
Lorcin M.-Th., "Le corps a ses raisons dans les fabliaux: corps féminin, corps masculin, corps de vilain" (*Fabliau*'larda beden: kadın bedeni, erkek bedeni, köylü bedeni), *Le Moyen Age*, 3-4, 1984.
Marchello-Nizia Ch., "L'historien et son prologue: forme littéraire et stratégies discursives", *La Chronique et l'Histoire au Moyen Age* (Tarihçi ve Önsözü: Edebi Biçim ve Değerlendirme Stratejileri - Ortaçağda Vakayiname ve Tarih), metinleri derleyen: D. Poirion, Presses universitaires de Paris-Sorbonne, 1984.
- "Le roman du Châtelain de Coucy et de la Dame de Fayel", *Perspectives médiévales* (Coucy Şatosu Sahibesi ve Fayel Hanımının Romansı - Ortaçağ Perspektifleri), 3, 1977.
- "La rhétorique des songes et le songe comme rhétorique dans la littérature française médiévale", *Actes du colloque "Les songes au Moyen Age"*, (Fransız Edebiyatında Rüyaların Retoriği ve Retorik Olarak Rüya - "Ortaçağ'da Rüyalar" Kolokyumu Belgeleri), Roma, Ekim 1983.
- "Entre l'histoire et la poétique, le "songe politique"" (Tarihle Şiir Arasında, "Politik Rüya"), *Revue des sciences humaines, Moyen Age flamboyant*, 1981-3.
Ménard Ph., *Les Fabliaux. Contes á rire du Moyen Age* (*Fabliau*'lar. Ortaçağ Gülünç Öyküleri), Paris, PUF, 1983.
Monfrin, J., "Joinville et la prise de Damiette" (Joinville ve Damiette'in Alınışı), *Académie des inscriptions et belles lettres*, 1976 seansları raporu, Paris, Klincksieck, 1976.
Pastoureau M., "Et puis vint le bleu...", *Europe, Le Moyen Age maintenant*, (Sonra Mavi Geldi... - Avrupa, Günümüzde Ortaçağ), Ekim 1983.
Perret M., "...A la fin de sa vie ne fuz-je mie" (Joinville), *Revue des sciences humaines, Moyen Age flamboyant*, 1981-3.
Poirion D., *Le Poète et le Prince. L'Évolution du lyrisme courtois de Guillaume de Machaut á Charles d'Orléans* (Şair ve Hükümdar. Guillaume de Machaut'dan Charles d'Orléans'a Saray Şiirinin Evrimi), Paris, PUF, 1965.
- "Le temps perdu et retrouvé... au XVe siècle" (XV. yüzyılda Kayıp ve Yakalanan Zaman), *Revue des sciences humaines, Moyen Age flamboyant*, 1981-3.
Pouchelle M.-Ch., *Corps et Chirurgie á l'apogée du Moyen Age* (Ortaçağ'ın Doruğunda Beden ve Cerrahi), Paris, Flammarion, 1983.
Zink M., "Musique et subjectivité. Le passage de la chanson d'amour á la poésie personnelle au XIIIe siècle" (Müzik ve Öznellik. XIII. yüzyılda Aşk Şarkısından Kişisel Şiire Geçiş), *Cahiers de civilisation médiévale*, Temmuz-Aralık 1982.
- *La Subjectivité littéraire autour du siècle de Saint Louis* (Aziz Louis Yüzyılında Edebi Öznellik), Paris, PUF, 1985.

III. XIV.-XV. yüzyıl

A. TOSCANA

Floransa arşivlerinde bulunan yayımlanmamış belgelerin dışında, aşağıdaki yayımlanmış kaynaklardan yararlanılmıştır:

Acta Sanctorum, Şubat III, s. 298-357 (Cortonalı Margherita); Nisan II, s. 792-812 (Montepulcianolu Agnes); Nisan III, s. 851 d. (Sienalı Caterina).

Alberti L.B., *I Libri della famiglia*, Ruggero Romano ve Alberto Tenenti, Torino, 1969.

- *De re aedificatoria*, İt. çev. Cosimo Bartoli, Floransa, 1550.

Antoninus (Floransalı Aziz), *Opera a ben vivere*, "Biblioteca dei santi", Milano, 1926, c. XI.

Barbaro F., *De re uxoria*, *Prosatori latini del Quattrocento*, *La Letteratura italiana, storia et testi*, E. Garin, Milano-Napoli, 1952, c. XIII, s. 101-137.

Bernardino (Sienalı Aziz), *Le Prediche volgari*, Piero Bargellini, Milano-Roma, 1936.

Boccaccio, *Decamerone*, *La Letteratura italiana (. . .), op. cit.*, c. VIII, s. 3-764.

L'Elegia di madonna Fiametta, *Age*, s.1060-1217.

Brucker G., *Firenze nel Rinascimento*, Floransa, "Documenti", 1980, s. 233-399.

Dallari U., "Lo statuto suntuario bolognese del 1401 e il registro delle vesti bollate", *Atti e Memorie della R. Deputazione di storia patria per le provincie di Romagna*, dizi III, c. IV (1889), s. 1-44.

Dominici G., *Regola del governo di cura familiare*, D. Salvi, Floransa, 1860.

Francesco da Barberino, *Reggimento e Costumi di donna*, G.E. Sansone, Torino, 1957.

Giordano da Pisa, *Prediche del beato fra G. da Rivalto dell' ordine de' predicatori, recitate in Firenze dal MCCCII al MCCCVI*, D. Moreni, Floransa, 1831, 2 cilt.

Giovanni (ser), *Il Pecorone*, "Classici italiani minori", Ravenna, 1974.

Lenzi M.L., *Donne e Madonne, l'educazione femminile nel primo Rinascimento italiano*, Torino, 1982.

Le Lettere di Margherita Datini a Francesco di Marco (1384-1410), Valeria Rosati, Prato, 1977.

Masuccio Salernitano, *Il Novellino*, Alfredo Mauro, Bari, 1940.

Mazzei L., *Lettere di un notaro a un mercante del secolo XIV, con altre lettere e documenti*, Cesare Guasti, Floransa, 1880, 2 cilt.

Morelli G. di P., *Ricordi*, Vittorio Branca, Floransa, 1956.

Motti e Facezie del Piovano Arlotto, Gianfranco Folena, Milano-Napoli, 1953.

Palmieri M., *Della vita civile*, "Scrittori politici italiani", 14, Bologna, 1944.

Paolino Minorita (fra), *Del reggimento della casa (. . .)*, Perugia,1860.
Paolo da Certaldo, *Libro di buoni costumi*, Alfredo Schiaffini, Floransa, 1945.
Paradiso degli Alberti, ritrovi e ragionamenti del 1389, romanzo di Giovanni da Prato, A. Wesselofsky, Bologna, 1867.
Platina B., *L'Ottimo Cittadino*, F. Battaglia, Bologna 1940.
Perosa A., *Giovnni Rucellai e il suo zibaldone*, I: *Il Zibaldone quaresimale*, Londra, The Warburg Institute, 1960.
Sacchetti F., *Il Trecentonovelle*, V. Pernicone, Floransa, 1946.
Sercambi G., *Novelle*, "Scrittori d'Italia" (250-251), Giovanni Sinicropi, Bari, 1972.
Statuta communis Parmae, ab anno 1266 ad annum circiter 1304, Parma, 1867.
Statuti della Repubblica fiorentina, R. Caggese, Floransa, 1910-1921, 2 c.: *Capitano del popolo, 1322-1325; Podestà, 1325.*
Strozzi A. Macinghi, *Lettere di una gentildonna fiorentina del secolo XV ai figliuoli esuli*, Cesare Guasti, Floransa, 1877.
Verde A., *lo Studio fiorentino (1473-1503), ricerche e documenti*, III, 2, *Studenti "fanciulli a scuola", 1480*, Pistoia, 1977; s. 659 d., *Michael ser Ugolini Vieri*; s. 759 d., *Orsinus Johannis Lanfredini.*
Zoli A., *Statuto del secolo XIII del comune di Ravenna*, Ravenna 1904.

ESERLER

Archeologia medievale, VII (1980), "Per una storia delle dimore rurale". Cuneo kolokyumu belgeleri, 8-9 Aralık 1979.
Balestracci D. ve Piccinni G., *Siena nel Trecento, assetto urbano e strutture edilizie*, Floransa, 1977.
Belgrano L.T., *Vita privata dei Genovesi*, Cenova, 1875 (yen. bas. Roma, 1970).
Bellomo M., *Profili della famiglia italiana nell'età dei comuni*, Catania, 1975, 2. basım.
Cherubini G., *Signori, Contadini, Borghesi, Ricerche sulla società italiana del Basso Medioevo*, Floransa, 1974.
Cognasso F., *L'Italia nel Rinascimento, Società e Costume*, V, 1. *Vita privata* Torino, UTET, 1965.
Davidsohn R., *Storia di Firenze*, İt. çev., Floransa, 1956-1968, 8 cilt.
Daffis-Felicelli C., *Le "popolo San Lorenzo", un quartier florentin au XIVe siècle (structures, patrimoines, société), 1318-1378* ("Popolo San Lorenzo", XIV. Yüzyılda Floransa'da Bir Mahalle - Yapılar, Mülkler, Toplum), Aix-Marsilya-I, I, 1983.
Delort R., *La Vie au Moyen Age* (Ortaçağda Yaşam), Paris, Éd. du Seuil, kol. "Points Histoire", 1982.
- *Le Moyen Age. Histoire illustrée de la vie quotidienne* (Ortaçağ. Gündelik Yaşamın Resimli Tarihi), Paris, Éd. du Seuil, 1983.
Frati L., *La vita privata di Bologna*, Bologna 1900.

Heers J., *Le Clan familial au Moyen Age* (Ortaçağ'da Aile Klanı), Paris, PUF, 1974.
- *Esclaves et Domestiques au Moyen Age dans le monde méditerranéen* (Ortaçağda Akdeniz Ülkelerinde Köleler ve Hizmetkârlar), Paris, Fayard, 1981.
Herlihy D. ve Klapisch-Zuber C., *Les Toscans et leurs familles. Une étude sur le "catasto" florentin de 1427* (Toscanalılar ve Aileleri. 1427 Floransa "catasto"suna İlişkin Bir İnceleme), Paris, Fondation nationale des Sciences politiques, 1978.
Kent F.W., *Household and Lineage in Renaissance Florence, the Family Life of the Capponi, Ginori and Rucellai* (Rönesans'ta Floransa'da Ev ve Soy, Capponi, Ginori ve Rucellai'lerde Aile Yaşamı), Princeton, 1978.
Mazzi M.S. ve Raveggi S., *Gli Uomini e le Cose nelle campagne fiorentine del Quattrocento*, Floransa, 1983.
Molmenti P., *La Storia di Venezia nalla vita privata, I: La Grandezza*, Bergamo, 1905.
Schiaparelli A., *La Casa fiorentina e i suoi arredi nei secoli XIV e XV*, Floransa, Sansoni, 1908.
Strutture familiari, epidemie, migrazioni nell'Italia medievale, Rinaldo Comba, Gabriella Piccinni et Giuliano Pinto, Napoli, 1984.
Tamassia N., *La Famiglia italiana nei secoli Decimoquinto e Decimosesto*, Milano-Palermo-Napoli, 1910 (yen. bas. Roma, 1971).
Zdekauer L., *La Vita privata dei Senesi nel Dugento*, Siena, 1896.

B. ÖZEL ALAN

Bardet J.-P., Chaunu P., Désert G., Gouhier P., Neveux H., *Le Bâtiment. Enquête d'histoire économique, XIVe-XIXe siècle, I, Maisons rurales et urbaines dans la France traditionnelle* (Bina. XIV. -XIX. Yüzyıl Ekonomik Tarih İncelemesi. Fransa'da Geleneksel Kırsal ve Kentsel Evler), Paris-Lahey, Mouton, 1971.
Bauernhaus maddesi, *Lexikon des Mittelalters*, I, Münih, 1980.
Boüard M. de, *op. cit.*
Chapelot J. ve Fossier R., *Le Village et la Maison au Moyen Age* (Ortaçağ'da Köy ve Ev), Paris, Hachette, kol. "Bibliothèque d'archéologie", 1979.
Chevalier B., *Les Bonnes Villes de France du XIVe au XVIe siècle* (XIV. -XVI. yüzyılda Fransa'nın İyi Kentleri), Paris, Aubier-Montaigne, 1982.
Contamine Ph., *La Vie quotidienne pendant la guerre de Cent Ans, France et Angleterre, XIVe siècle* (Yüz Yıl Savaşları Sırasında Gündelik Yaşam, Fransa ve İngiltere, XIV. yüzyıl), Paris, Hachette, kol. "Vies quotidiennes", 1978, 2. basım.
Demians d'Archimbaud G., *Les Fouilles de Rougiers (Var)* (Rougiers Kazıları), Paris CNRS, 1982.

Eames P., *Furniture in England, France and the Netherlands from the Twelfth to the Fifteenth Century* (Onikinci Yüzyıldan Onbeşinci Yüzyıla İngiltere, Fransa ve Hollanda'da Mobilya), Londra, 1977.

Gonon M., *La Vie familiale en Forez au XIVe siècle et son vocabulaire d'après les testaments* (XIV. Yüzyılda Forez'de Aile Yaşamı ve Vasiyetnamelere Göre Sözcük Dağarcığı), université de Lyon, 1961.

Herlihy D. ve Klapisch-Zuber C., *op. cit.*

Hervier D., *Une famille parisienne à l'aube de la Renaissance. Pierre le Gendre et son inventaire après décès. Étude historique et méthodologique* (Rönesans'ın Başında Parisli Bir Aile. Damat Pierre ve Ölümden Sonraki Envanteri. Tarihsel ve Metodolojik İnceleme), Paris, Champion, 1977.

Leguay J.-P., *La Rue au Moyen Age* (Ortaçağ'da Sokak), Rennes, Ouest-France, kol. "De mémoire d'homme", 1984.

Lehoux F., *Le Cadre de vie des médecins parisiens aux XVIe et XVIIe siècles* (XVI. ve XVII. yüzyılda Parisli Hekimlerin Yaşam Koşulları), Paris, Picard, 1976.

Le Roy Ladurie E., *Montaillou, village occitan, de 1294 à 1324* (Oksitan Köyü Montaillou, 1294-1324), Paris, Gallimard, kol. "Bibliothèque des Histoires", yen. basım 1982.

Ortak çalışma, yön. J. Guillaume, *La Maison de ville* (Kent Evi), Paris, 1984.

Pesez J.-M., "Une maison villageoise au XIVe siècle: les structures" (XIV. yüzyılda Bir Köy Evi: Yapılar), *Rotterdam Papers*, 2, Rotterdam, 1975, s. 139-150.

Piponnier F., "Une maison villageoise au XIVe siècle: le mobilier" (XIV. yüzyılda Bir Köy Evi: Mobilya), *Rotterdam Papers*, 2, Rotterdam, 1975, s. 151-170.

Quenedey R., *L'Habitation rouennaise. Études d'histoire, de géographie et d'archéologie urbaines* (Rouen Konutu. Kentsel Tarih, Coğrafya ve Arkeoloji Araştırmaları), Rouen, 1926.

Roux S., *La Maison dans l'histoire* (Tarihte Ev), Paris, Albin Michel, 1976.

Wood M., *The English Mediaeval House* (Ortaçağ İngiliz Evi), Londra, 1965.

C. BİREYİN ORTAYA ÇIKIŞI
(özellikle Germen bölgesinde)

Appuhn H., "Das private Andachtsbild im Mittelalter am Hande der Funde des Klosters Wienhausen", *Leben in der Stadt des Spätmittelalters*, Viyana, 1977, s. 159-169.

Baudrillart H., *Histoire du luxe public et privé de l'Antiquité à nos jours* (Antikçağ'dan Günümüze Kamusal ve Özel Lüksün Tarihi), Paris, 1880.

Beyer-Fröhlich M., *Die Entwickelung der deutschen Selbstzeugnisse*, Münih, 1930.
Buchner E., *Das deutsche Bildnis der Spätgotik und der frühen Dürerzeit*, Berlin, 1953.
Cohen K., *Metamorphosis of the Death Symbol* (Ölüm Simgesinin Başkalaşımı), Londra, 1973.
Le Diable au Moyen Age (Ortaçağ'da Şeytan), "Sénéfiance" dizisi, no. 6, CUERMA, Aix-en-Provence, 1979.
Dinfelbacher P., *Vision und Visionliteratur im Mittelalter*, Stuttgart.
Eisenbart L.C., Kleiderordnungen der deutschen Städte zwischen 1350 und 1700, Göttingen, 1962.
Erickson C., *The Medieval Vision. Essays in History and Perception* (Ortaçağ Vizyonu. Tarih ve Algı Denemeleri), Oxford, 1976.
Étude sur la sensibilité au Moyen Age, Actes du 102e Congrès national des sociétés savantes (Ortaçağ'da Duyarlılık Üzerine İnceleme - 102. Ulusal Bilim Dernekleri Kongresi Belgeleri), (Limoges, 1977), Paris, 1980.
Faire croire (İnandırmak), EFR 51, 1981.
Fink A., *M. und K.V. Schwarzsche Trachtenbücher*, Berlin, 1963.
Frey D., *Kunstwissenschaftliche Grundfragen*, 1946 (yen. basım Darmstadt, 1972).
Gmelin H., "Personendarstellungen bei den florentinischen Geschichtsschreibern der Renaissance", *Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters und der Renaissance*, 31, 1927 (yen. basım 1973).
Guglielminetti M., *Memoria e Scrittura. L'Autobiografia da Dante a Cellini*, Milano, kol. "Piccola Biblioteca Einaudi", 199, 1977.
Heyne M., *Fünf Bücher deutscher Hausaltertümer, III, Körperpflege und Kleidung*, Leipzig, 1903.
Hinz B., *Das Ehepaarbildnis. Seine Geschichte vom 15. bis zum 17. Jahrhundert*, Münster, 1969.
Imhof A. -E., *Der Mensch und sein Körper von der Antike bis Heute*, Münih, 1983.
Kriegk G.-L., *Deutsches Bürgertum im Mittelalter*, Frankfurt am Main, 1868-1871.
Le Roy Ladurie E., *op. cit.*
Misch G., *Geschichte der Autobiographie*, Frankfurt am Main, 1949-1955.
Murner Th., *Die Batefahrt, mit Erläuterungen über das altdeutsche Badewesen* E. Mart, Strasbourg, 1887.
Payen J.-Ch., *Littérature française, le Moyen Age* (Fransız Edebiyatı, Ortaçağ), Paris, Arthaud, 1970, c. I.
Poirion R., *Littérature française, le Moyen Age* (Fransız Edebiyatı, Ortaçağ), Paris, Arthaud, 1970, c. II.
Post P., *Die französich-niederländische Männertracht 1350-1475*, Halle, 1910.

La Prière au Moyen Age (Ortaçağ'da Dua), "Sénéfiance" dizisi no. 10, CUERMA, Aix-en-Provence, 1981.

500 Jahre Rosenkranz: Kunst und Frömmigkeit im Spätmittelalter, Köln, 1976.

Scheffler W., "Die Porträts der deutschen Kaiser und Könige im späteren Mittelalter (1292-1519)", *Repertorium für Kunstwissenschaft*, 33, 1910.

Schultz A., *Deutsches Leben im 14. und 15. Jahrhundert*, Viyana, 1892.

Suckale R., Arma Christi. Uberlegungen zur Zeichenhaftigkeit mittelalterlicher Andachtsbilder", *Städelsches Jahrbuch*, 6, 1977, s. 177-200.

Vogt K., *Italienische Berichte aus dem Spätmittelalterlichen Deutschland, von Francesco Petrarca zu Andrea de'Franceschi (1333-1492)*, "Kieler Historische Studien", c. XVII, 1973.

Vogt M., "Beiträge zur Geschichte der Visionenliteratur im Mittelalter", *Palaestra*, 146, 1924.

Zoepf L., "Die Mystikerin Margaretha Ebner (1291-1351)", *Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters und der Renaissance*, 16, 1914.

Waas A., *Der Mensch im deutschen Mittelalter*, Köln, 1964.

Özel Adlar Dizini

Abaelardus 530, 549, 557
Acciaiuoli 259
Adèle de Flandre 94
Aélis 343, 373, 380
Aix imparatorluk sarayı 28
Alberti, L.B. 172, 175, 176, 178, 183, 197, 207-231, 239, 242, 243, 248, 254, 260, 272, 289, 291, 295, 304, 308, 321, 566, 580, 582
Alet 487
Alexander 400
Alman kralı 32
Amadas 387, 390
Amadi, Amado di 608
Amboise senyörleri 88
Amboise, Corba d' 94
Amboise, Jacques d' 497
Amboise, Louis d' 512
Ambrosius (aziz) 31
Amman, Jost 586
Andone 434
André le Chapelain 537
Andrea del Sarto 598
Androuet du Cerceau 497
Angers 442
Angers şatosu 497, 500, 509
Anjou 102, 421, 453, 454
Anne de Bretagne 595, 631
Antinori sarayı 189
Antonello da Messina 580
Antoninus (aziz) 304, 312, 319-322, 375, 592, 608, 609
Antonio (Floransalı derici) 195
Ardres 74, 82, 88
Ardres şatosu 80, 159, 439
Ardres senyörü 73, 117, 145, 167, 432, 442, 542
Argenton 471
Argenton şatosu 474
Ariège 477, 628
Arles 462, 602
Arnecke 564
Arras 482
Arthur (kral) 100, 119-124, 168, 330, 332, 339-356, 360, 384, 388, 393, 440, 443, 444, 591, 593
Aubert, Hugues 509
Aucassin 376, 401
Aude (Roland'ın nişanlısı) 143, 144, 340
Augsburg 565, 566, 571, 578, 586, 589, 610, 631, 643
Augustinus (aziz) 557, 558, 632
Auxerre 544
Avignon 463
Avignon papalık sarayı 490-495
Axat 449
Aymeri de Narbonne 121, 139, 164
Azario, Petro 617
Aziz Louis bkz. Louis IX
Azzo (hukukçu) 218

Baden 619
Baldung Grien 617
Bamberg şövalyesi 572
Barbarigo, Giovanni 566
Barbaro E. 219, 222
Barbaro, Francesco 177, 295, 297, 298
Barberino, Francesco di 234, 238, 244, 256, 295, 302, 320
Bar-le-Duc 445
Barna Ciuriani, Valorino di 285
Bartolo (Castelfiorentinolu) 226
Bavyera 594
Beatis, Antonio de 457, 461, 500, 505, 509, 511, 517
Beatrice 559
Beatrix 356, 363
Beaufort, Edmond 500
Beaulieu, Geoffroi de 503

Beaumanoir, Philippe de 125, 126, 147, 161, 166
Belforti 278
Bellême senyörleri 116
Bellême, Mabille de 115, 162
Bellini, Giovanni 639
Bene, Giovanni del 262
Benedictus (aziz) 50, 56, 156, 505, 531, 532
Benedictus (Norsialı Aziz) 531
Benedictus XII 463, 477, 491, 493, 494, 495
Benedictus XIII 491
Benincasa, Bonaventura 257
Benincasa, Caterina bkz. Caterina (Sienalı azize)
Benoist, Étienne 567
Berlichingen, Götz von 564
Bernard (aziz) 530-532
Bernard de Clairvaux 48
Bernardino (Sienalı Aziz) 177, 222, 228, 312, 320, 321, 324
Béroul 334, 350
Bertrada (Monfortlu) 151, 152
Bertulf 106, 107, 108, 134, 138, 148
Berzé duayenliği 56
Bezzola R. 354, 355
Bin Yakub, İbrahim 618
Blanchardin 391
Blanche de Champagne 155, 165
Blanche de France 155
Blanchefleur 158, 442
Blesot, Guillaume 480
Bloch, Marc 97-99, 101, 103, 124, 126, 127, 129, 131, 132, 161, 166, 168
Blois şatosu 500
Blois-Champagne 101
Boccaccio 178, 224, 225, 228, 231, 242, 259, 289, 290, 292, 294, 303, 304, 312, 558, 561
Bodel, Jean 394
Bohemya 616, 618, 619
Boileau, Étienne 444
Bologna 172, 175, 176, 182, 183, 185, 202, 204, 213, 218, 238, 248, 264, 268, 310-312, 316, 317, 353, 588
Bombeni 189
Bonaventura (aziz) 374, 639
Bonifacius (aziz) 48
Bonnassie, Pierre 441
Borsiard 107, 108
Botticelli 582
Boüard, Michel de 71, 421
Bourbon, Étienne de 91
Bourbon-l'Archambault 619
Bourdichon, Jean 512
Bourges 481, 489, 514, 544
Bournazel, Éric 133
Bourré, Jean 521
Brancacci şapeli 566
Brancacci, Serotino 188
Brandes 587, 602
Brangaene 345
Braunschweig 553
Briçonnet (kardinal) 488, 631
Brisach, Adèle de 642
Bristol 523
Brötanya 450, 453, 454, 466, 510, 595
Brugge 25, 73, 95, 106, 107, 420, 436, 438, 497, 615
Bruni, Leonardo 297, 325
Bruno (aziz) 502, 532
Bucaille, R. 601
Bueil, Jean de 595
Burchard (Wormslu) 542
Burellin, Guillaume 485
Burgonya 25
Burgonya hanedanı 69-71, 135
Butzbach, Johannes 570

Caen şatosu 71, 73
Calvisson 485
Cambrai 450
Campano 630
Cappelli 189
Capponi, Cappone 175, 183, 192, 277, 290
Caramanly 449
Carcassonne 430
Cardonnel, Pierre 514
Carpaccio, Vittore 200, 207, 578, 582, 594, 632
Carpentras 449
Carrara, Francesco da 562
Castelfiorentino 180, 226
Castelpers 438, 441, 443
Castiglioni, Baldassare 593
Caterina (Sienalı Azize) ya da Caterina Benincasa 216, 238-240, 255, 257, 302, 320, 321, 642

Catherine (Burgonyalı) 513
Cellini, Benvenuto 564
Cenova 42, 185, 192, 204, 209, 246-248, 253, 254, 257, 260, 305, 311, 312, 317
Cerchi, Umiliana dei 642
Chambéry 450
Chambes, Hélène de 474
Champmol (Chartreuse Manastırı) 503
Charlemagne 25, 28, 29, 118, 119, 144, 168, 420
Charles (Cesur) 617
Charles (İyi) 25, 73, 106, 107, 420, 545
Charles d'Orléans 393, 395, 398, 595, 634
Charles VI 456, 457, 490, 593, 598
Charles VII 459, 489, 574
Charles VIII 595, 631
Charonton, Enguerrand 599
Chartier, Alain 395, 410, 518, 520, 521
Chartres 528
Chastel, André 488
Chastellain, Georges 398
Chastellain, Pierre 399
Château-Gaillard 430
Chaucer 377, 379, 380, 507
Choiseul 447, 448
Chrétien de Troyes 119, 122, 158, 333, 347, 348, 351, 352, 376, 400, 402, 442
Christine de Pisan 374, 395, 398, 456, 506, 511
Cîteaux 532
Clemens VI 491-495
Clemens VII 564
Cluny başkeşiş konağı 497
Cluny başkeşişi 56
Cluny kasabası 40
Cluny manastırı 21, 36, 56, 58, 60-63, 65, 75, 80, 537, 549, 623
Cluny tarikatı 68, 505, 531, 532, 534, 535, 541, 542
Coeur, Jacques 489, 497, 509, 512, 514, 518
Colardelle, Michel 434
Colletière 434
Commynes, Philippe de 471, 474, 517, 563
Compiègne 421, 441
Conches 512
Condé, Baudoin de 389
Conques 48
Conrad, Joseph 152
Conversini, Giovanni 562, 631
Coquillart, Guillaume 508
Corbie 56
Corrozet, Gilles 509, 521
Cosne madeni 512, 514
Cotrugli, Benedetto 632
Coucy 137, 430, 433, 519
Coucy senyörü, Enguerran 100, 150, 151
Coucy senyörü, Raoul I 154, 155
Coucy senyörü, Thomas de Marle 165
Cour-Marigny (La) 439
Cranach, Lucas (Yaşlı) 601, 624
Crépy, Simon de 134, 136
Crest 485
Cuspinian 574

Da Uzzano 189
Dainville koleji507
Dalarum, Jacques 150
Dante 209, 241, 312, 558, 559, 589, 632
Dati, Goro bkz. Dati, Gregorio
Dati, Gregorio 282, 308, 566, 630
Datini, Francesco 176, 223, 243, 632
Datini, Margherita 245, 310
Davanzati sarayı 189, 190, 194, 210
Davanzi 189
Debord, André 434
Dei, Bartolomeo 269, 270
Della Rovere, Francesco Maria 582
Della Scala, Cangrande 571
Demangeon, Albert 465
Deschamps, Eustache 398, 509, 521
Deyres, Michel 422
Diesbach, Louis de 631
Dolfuss, Jean 464
Domingo (aziz) 506
Dominici, Giovanni 214, 219, 222, 224, 235-237, 302, 308, 320-323
Donne, John (Sir) 582
Doué-la-Fontaine 421, 427
Dracy 451, 475, 587
Dubuisson-Aubenay 466
Dudon du Saint-Quentin 20, 49
Dumézil, Georges 122
Dupin, Jean 491, 609
Dürer, Albrecht 571, 578, 580-584, 592, 599, 601, 604, 613, 628, 632, 637

Ebendorfer, Thomas 575, 576
Ebner, Christina 642
Ebner, Margaretha 629, 641, 642
Échauffour, Ernaud d' 115, 133, 162
Eckhart, Üstat 633
Ehingen, Georg von 594
Elbeuf 500
Eleanor (Akitanyalı) 94
Enide 158, 332-334, 342, 344, 371, 384
Erec 158, 332-334, 337, 341, 342, 344, 371, 384
Érembaud 101, 106, 107, 169
Euriaut 362, 381, 386
Ewelme hastanesi 506

Faber, Felix 604, 615, 617, 628, 630
Fail, Noël du 478
Fastoul, Baude 394
Fatih William 115, 134, 136, 145, 152
Febvre, Lucien 93, 638
Fécamp 28
Ferrara 175, 182
Fiamma, G. 304
Fiesole 215, 308
Flamenca 350, 356, 370, 377, 382-384, 394, 400, 403, 404, 407
Flandre 73, 102, 106-108, 452, 503, 512, 516, 521
Flandre kontu 19, 20, 25, 84, 95, 432, 545
Floransa 172-321, 554, 571, 580, 585, 588, 589, 614, 615, 632
Floransa Tarihi 563
Floransalı banker 580
Floransalı delikanlılar 592
Floransalı halk önderi 598
Floransalı hümanistlerin dostu 619
Floransalılar 582, 595
Fontains 472
Fontevrault tarikatı 150
Foquet 631
Fossier, Robert 466, 545
Foulque le Réchin (Anjou Kontu) 148, 151
Fournier, Jacques (bkz. XII. Benedictus) 12, 477, 609
Foy (azize) 38
Fra Angelico 199, 200
Francesco (aziz) 547, 557, 585
Frescobaldi sarayı 187
Friedrich (Saksonya dükü) 575
Friedrich III 574
Froissart 401, 563, 628
Fugger şirketi 571, 595

Gaheriet 123
Gaillon şatosu 457, 497
Galahad 344
Galbert (Van Brugge) 25, 105-109, 124, 420, 436, 545
Gallet, J. 448
Ganelon 117, 118, 405
Gaston Phoibos 628
Gawain 100, 122, 123, 335, 341, 345, 355, 388, 406, 440
Gello 219
Geniève (frer) 585
Gent 436, 443
Gent şatosu 427, 432, 436, 441,
Geoffrey Plantagenet 94
Geoffroi Martel 428
Gerson (rektör) 639
Ghirlandaio, Domenico 315, 578
Gilles le Bouvier 518
Ginori 192, 277
Ginori, Gino 221
Giordano da Pisa 311
Giorgione 581
Giotto 198, 280, 287
Giovanni da Milano 199
Giroie 101, 106, 109-117, 121, 133, 149, 162
Giustinian, Lionardo 305
Giustiniano, Marino 483
Godelième (azize) 91, 134, 135, 138, 148, 153, 527
Goldthwaite, Richard 190
Gondi sarayı 189
Gottfried de Strasbourg 355
Graelent 333, 390, 391
Grandmesnil, Guillaume 127
Grandmesnil, Robert de 115
Grimbosq 423
Grisward, Joël 121, 379
Gross, Heinrich 616
Grünbeck, Johannes 574, 575
Guenée, Bernard 146
Guenièvere 106, 122, 158, 341, 343, 345, 440
Guibert de Nogent 61, 91, 105, 128, 151, 156, 158, 162, 163, 165, 530, 549, 606
Guibourc (soylu hanım) 144, 164

Guicciardini 552, 563
Guicciardini, Piero 290
Guigemar 332, 349
Guillaume 336, 340, 349, 373, 400, 403
Guillaume d'Orange 354
Guillaume de Dole 342, 348, 363, 378, 384
Guillaume de Machaut 350, 396, 403
Guillaume de Nevers 407, 408
Guilliadon 342
Guînes (kontesi) 145
Guînes (kontları) 73, 542
Guînes kontu Baudouin II 81, 159
Guînes şatosu 432
György (Macar şövalye) 645

Hainaut 136
Hainaut kontu IV. Baudouin 154
Hainaut kontu V. Baudouin 84, 95, 155
Hainaut sarayı 83, 85
Haket, Didier 108
Harold 136
Harrison, William 474
Hasenohr, Geneviève 373-375
Hastings 136
Hector 335, 406
Heinrich VII 573
Helbling, Siegfrid 618
Helene (Konstantinopolisli) 364, 373, 402, 403
Helgaud (keşiş) 535
Helgon 110
Hélinant de Froidmont 376, 394
Héliot, Pierre 424, 426, 442
Henry Beauclerc (Normandiya dükü ve İngiltere kralı) 148, 150
Héritier, Françoise 132
Herlihy, David 172
Hermanjart 139, 164
Hermann de Tournai 135
Hieronymus (aziz) 578, 582, 632
Hildegonde (azize) 530
Hildesheim 564
Ho, Robert de 331
Holbein 599
Houdenc, Raoul de 331
Hugues (aziz) 56, 61
Hugues Capet 535
Hugues d'Auxerre (piskopos) 429, 430
Hugues II (başkeşiş) 549
Hutten, Ulrich von 554, 556

Ignauré 338, 356, 385
Isabeau de Bavière 628
Isolde 158, 335, 336, 345, 351, 403, 527, 536, 537, 542

İngiltere 75, 137, 417, 422, 426, 427, 451, 468, 469, 474, 475, 479, 505

Jean de Meung 380
Jean de Paris 330
Jean de Thérouanne (piskopos) 69
Jean le Chartreux 375
Johannes XXII 491, 495
Johannes XXIII 619
Joinville 396, 397, 440
Jouvenel, Jacques 458, 459
Jur, Foulque de 135
Juvénal des Ursins, Jean 509

Kaiserberg, Geiler von 609, 614
Kaldenherbergen, Heinrich von den 611, 612
Kamaalot 440, 443
Kara Ormanlar 618
Karl IV 495, 573, 575, 628, 643
Karl V 614
Kazmeier, Jörg 564
Keu 343
Klapisch, Christiane 172
Köln 507, 527, 590, 592, 623, 632, 637
Krel, Oswolt 580
Kutsal Topraklar 604, 628, 630

La Halle, Adam de 380, 394
La Marche, Olivier de 398
La Roche-Guyon, Gui de 150
La Sale, Antoine de 595
La Tour Landry şövalyesi 366, 368, 370, 371, 374, 377, 410, 592
La Trémoille, Georges de 519
Lambert ("de Wattrelos") 128
Lambert (rahip) 159
Lancelot 106, 123, 333, 334, 336, 341-343, 345, 351, 384, 401, 406, 443, 595
Landino, Cristoforo 296, 325
Landolf (Yaşlı) 30, 31
Lanfredini, Orsino 282, 284
Langeais 422
Langmann, Adèle 642
Lanval 385

Laon 40, 132, 156, 161, 420, 487
Laudine 379, 381
Laura 560
Le Goff, Jacques 47
Le Roy Ladurie, Emmanuel 9, 12, 602, 638
Legendre, Pierre 488, 497, 514
Lemarignier, J.-F. 22
Leuven 639
Levi-Strauss, Claude 131
Libourne 461
Lichtenstein, Ulrich von 618
Lille 482
Limoges 567
Loches Şatosu 425, 484
Lodi 183, 184, 192, 202, 206
Londra 523
Lorcin, M.-Th. 602
Lorenzetti 204, 206, 209
Lorenzi, Lorenzo 295
Lorenzo (Muhteşem) 231, 266, 295, 593
Lorraine 451, 471
Lorren, Claude 435
Louis IV d'Outremer 420
Louis IX (Aziz Louis) 121, 127, 165, 440, 441, 503, 511, 572
Louis VI 107, 141, 152, 165
Louis VIII 165
Louis X (İnatçı) 603
Louis XI 458, 474, 488, 521
Louis XII 457, 488
Louvres, Jean de 491, 492
Lucas (aziz) 577
Lucca 172, 175, 187, 584, 597
Lucrezia 231
Ludwig (Bavyeralı - imparator) 573, 574, 607
Ludwig (Sofu - imparator) 29, 50
Lüneburg 637
Lunete 379
Lyon 450, 489
Lyon fuarları 462

Madic şatosu 514, 517
Maignelay, Tristan de 472
Mainz 556
Mâle, Émile 418, 437, 438, 443
Mantegna, Andrea 583, 599
Marco Datini, Francesco di 176, 223
Marco, Giovanni di 264
Margarete (Avusturyalı) 614
Margarete (Hollandalı) 608
Margarita (Cortonalı) 232, 276
Marguerite (Burgonyalı) 595
Marie de France 332, 342, 349, 352, 355, 384
Mark 330, 334, 345, 351, 355
Marmoutier, Jean de 82, 117
Martini, Simone 199, 204, 234, 560
Masaccio 204, 209
Maule, Anseau de 154, 156
Mauvoisin, Gui de 98
Maximilian (imparator) 557, 575, 576, 610
Mayorka 31, 34
Mazzei, Lapo 216
Mazzi, M.A. 205
Mechelen 461
Mechtilde von Magdeburg 634
Medici sarayı 189, 194
Medici, Cosimo de 178, 179, 266, 313
Medici, Giuliano de 614
Medici, Lorenzo de 231, 266, 295, 593
Medici, Nannina de' 313
Medingen 641
Megenberg, Konrad von 609
Méléagant 379
Mélusine 335, 350, 380, 409
Memling, Hans 580, 582
Ménitré 510
Merlin 404
Metlinger, Bartholomeus 610
Mez, Guillebert de 489
Michault Taillevent 399
Michault, Pierre 409
Michelangelo 608, 624
Milano 31, 269, 295, 304, 310, 506
Mir, Arnal 71
Modena 263, 264
Molin, Jean-Baptiste 137, 141
Molinet, Jean 398
Mombaer J. 556, 634
Monceau, Arnoul de 161
Mondeville, Henri de 378, 539, 543, 544, 603
Monfrin, J. 397
Mons 84, 85
Monserrat manastırı 335
Monstrelet, Enguerran de 398
Montaillou 477-479, 547, 602, 609, 615, 645

Montaillou Cemaati 608
Montaillou Şatosu 635
Montaillou Senyörü 535
Montbéliard 450, 484
Monte Oliveto manastırı 225
Montepulciano, Agnès de 180, 238, 642
Mordred 355
Morelli, Giovanni 178, 238, 249, 271-273, 276, 280, 283, 290, 295, 567, 569
Morgane 444
Mostardi, Piero 253
Mozzi (sarayı) 187
Muffel, Nicolas 565
Münih 564, 583
Murner, Thomas 624
Mussato, Albertino 573, 574
Musset, Lucien 109
Musso, G. 206
Mutembé, Protais 137, 141

Nancy 482
Nansay, Sone de 382, 384
Napoli 192, 231, 254, 262, 267, 270, 293, 295, 311
Nerra, Foulque 422
Niccolini, Lapo 178, 179
Nicolette 401
Normandiya 20, 101, 114, 422, 441, 444, 480, 500, 512
Notre-Dame de Cléry 521
Notre-Dame de Nantilly 521
Noyers 429, 430, 433
Noyon 441
Nürnberg 566, 583, 594, 604, 610

Ode (azize) 136, 148
Ogrin 335, 351, 537
Orléans 523
Orson 353, 358-360, 386-388

Padova 257
Palagio, Guido del 290
Palermo 304
Palmieri, Matteo 177, 207, 216, 219, 241, 294-296, 320
Paolino (Fra) 171, 172, 219, 226, 302, 322, 323
Paolo da Certaldo 203, 210, 238, 241, 243, 301
Parenti, Marco 294, 315
Paris (*béguinage*) 503
Paris 420, 441, 450, 456, 458, 462, 482-490, 497, 507, 508, 511, 514, 517, 521, 523, 539, 542, 544, 615, 617, 628
Paris Burjuvası 563
Paris Kent Hastanesi 509, 516
Parma 317
Patrick (Aziz Patrick kuyusu) 631
Patrizi, Agostino 618
Pecorone 231, 304
Pellikan, Konrad 597
Perceval 119, 158, 335, 393, 402, 406, 442
Perret, Michèle 49, 397
Perugia 317
Perugino 642
Peruzzi 254, 276, 589
Peruzzi sarayı 187
Peruzzi, Simone 588
Pesez, Jean-Marie 71, 433, 464, 476
Petrarca 558-561, 592, 614, 628, 632, 635
Philippe (Cesur) 503
Philippe (Yakışıklı) 603
Philippe August 119, 165, 168, 497, 503
Philippe I 135, 151
Piacenza 206, 213
Pica, Monna 308
Picardiè 465, 517
Picardie cemaatleri 41
Piccolomini, Enea Silvio 562
Piero della Francesca 577
Piero di Giovanni 269
Pierre (başkeşiş, Muhterem) 532
Pinabel 118
Piponnier, Françoise 71, 433, 587, 601
Pirckheimer, Willibald 552, 556, 583
Pisa 187, 204, 221, 243, 252, 268, 281, 311
Pisa hükümdarı (başpiskopos) 31
Pisan, Christine de bkz. Christine de Pisan
Pisanello 592, 597, 598
Pitti (sarayı) 189
Pitti, Bonaccorso 569
Pius II 562
Platina 178, 266
Plessis-Bourré 521

Poggio 562, 574, 592, 619, 622, 624
Poisson, Pierre 491
Poissy Dominiken rahibeleri manastırı 456, 506, 509, 511
Pole, William de La 506
Poliziano, Angelo 296
Poly, Jean-Pierre 133
Pontano, Giovanni 300
Pontassieve 181
Poppi şatosu 210
Porner, Hans 553
Porrentruy 450
Pouchelle, Marie-Christine 539, 603
Prato 176, 182, 210, 211, 241, 306
Primaticcio 624

Quierzy, Gérard de 150

Raffaello 642
Raimondin 335, 350, 409
Ravenna 214, 265, 300
Rebdorf, Heinrich 574
Regensburg 630
Rehlinger, Konrad 578
Reims 447, 449-451, 463, 482, 487
Rem, Lucas 565, 566, 589, 631
Renart (Tilki) 94
René (kral) 497, 509, 510, 518
René d'Anjou 395, 408
Rhuddlan, Robert de 115
Richard (Aslan Yürekli) 430
Richard (Normandiya dükü) 28
Ritter, Raymond 427, 428
Rizzo 599
Robert (Çocuk) 108
Robert (Frizyalı) 19, 20
Robert (Molesmeli) 532
Robert (Sofu) 535
Robert Curthose 115
Robert d'Uzès 642
Robert de Blois 331, 347, 368, 378, 381
Roland 117, 143, 355, 399
Rolin (mühürdar) 577
Rosso, Jacopo di 188
Roucy, Hilduin de 135
Rouen 421, 447, 484, 485, 487, 489, 509
Rouen Piskoposu 457
Rouen şatosu 517
Rougiers 587
Roux, S. 604
Roye, Jean de 521
Rubercy 435
Rucellai 175, 192, 277
Rucellai, Giovanni 243, 250, 271, 290, 313, 315, 566
Ruffach 597
Rugney 472
Rutebeuf 331, 395, 398

Sacchetti 180, 209, 221, 222, 226, 227, 231, 242, 259, 260, 264, 275, 317
Sacchetti, Forese 268, 269
Saint-Bertin Manastırı 19
Saint-Céneri (Robert I) 115
Saint-Céneri Şatosu 111,
Saint-Donat Kilisesi 106, 420, 545
Saint-Évroult Manastırı 111, 114, 115, 116
Saint-Flour 459
Saint-Lazare (Autun) 528
Saint-Louis de Poissy Manastırı 456
Saint-Pathus, Guillaume de 440
Saint-Victor Manastırı (Marsilya) 505
Saksonya 594, 618
Salimbene, Adamo di 557
Salutati, Coluccio 325
San Colombano 184
San Gimignano 172, 204, 246
San Marco 200
San-Eustorgio Manastırı (Milano) 506
Sankt Gallen Manastırı 19, 25, 29, 50, 56
Santa Croce 199, 273
Santa Maria del Carmine 209, 566
Santa Maria del Fiore 308
Santa Maria Novella 315, 566
Sassetti, Francesco 578, 580, 593
Saumur 497, 521
Schedel, Hartmann 610
Schönau, Elisabeth von 533
Schwarz, Matthäus 571, 595, 597
Scrovegni Şapeli 198, 288
Sega, Lippo del 242, 310
Senlis 452, 487
Senlis Piskoposu 512
Sercambi 584, 597, 602
Sette, Guido 614
Siena 172, 185, 187, 194, 204, 206, 209, 213, 214, 221, 225, 252, 253, 256, 257, 259, 264, 265, 268, 278, 302, 306, 312, 317, 321
Simon (aziz) 530

Sorel, Agnès 617
Spinelli 589
Spini Sarayı 187
Spini, Geri 178
Spinola 253
St. Vitus katedrali (Prag) 573
Strigel, Bernhard 578
Strozzi sarayı 189, 202
Strozzi, Alessandra 205, 247, 259-262, 267, 268, 270, 280, 282, 291, 293, 308
Strozzi, Matteo 284, 293
Strozzi, Monna Alessandro 290, 321
Sudheim, Ludolph von 633
Suger 141, 149, 150, 158

Tarascon 497
Tende yasaları 37
Thibaut de Champagne 395
Thietmar (Merseburglu) 32
Thomas of Berkeley 75
Thouars şatosu 512, 514
Tornabuoni, Lucrezia 315
Toscana 446, 449, 585, 587, 593
Toubert, Pierre 154
Toulouse 479, 506, 620
Tournai 479, 481, 484
Tours 451, 485
Treviso 257
Tristan 345, 349, 352, 355, 403, 527, 536, 537, 542
Tristan de Nanteuil 386, 390
Troyes 440, 462
Tucher, Anton 566, 590, 617
Tydorel 345, 354

Uccello, Paolo 577

Val d'Elsa 179, 225, 278
Val de Loire 422
Valenciennes 24, 41, 84
Valentin 353, 359, 360
Valla 325
Van der Weyden, Rogier 639
Van Eyck 580, 581, 599
Vasari 249
Veggio, Maffeo 295, 297, 302, 320
Velluti, Bernardo 262, 273
Velluti, Donato 262, 278, 280, 553, 568
Vendôme 428
Venedik 185, 194, 200, 201, 206, 207, 213, 231, 246, 247, 254, 257, 295, 305, 311, 312, 317, 497, 566, 580, 533, 586, 589, 590, 594, 599, 604, 611, 615
Venedik Akademisi 610, 639
Venedik Calaza'sı 594
Venedik Tiryahı 610
Ventoux dağı 558, 632
Verdiana (azize) 179, 180
Vergerio, Pietro Paolo 562
Vergilius 560
Verini, Michele 209, 216, 260, 281, 282, 284, 291, 295
Verini, Ugolino 221, 290, 321
Verona 317, 560, 571
Vettori, Piero 290
Vexin 488
Villani, Matteo 563, 575
Villon, François 481, 518, 598
Villy-le-Moutier 71
Vincennes 441
Vincennes ormanı 458
Vincennes şatosu 490
Visconti, Bernabò 617
Visconti, Gian Galeazzo 630
Vitalis, Orderic 19, 105, 109, 111, 112, 114-117, 124, 136, 149, 152, 153, 158, 432
Volpiano, Guglielmo da 532

Wace 20
Weinsberg, Hans von 590
Weinsberg, Hermann von 507
Weinsberg, Konrad von 632
Werner, Karl Ferdinand 110
Wharram Percy 468, 469, 475
Wilhelm (Saksonya dükü) 618
William (İngiltere Mareşali) 81, 95, 96
Windesheim 632
Worcester 523

Ypres 449
Yvain 335, 381, 386-388

Zimmern kontu 575, 596, 643
Zimmern, Anna von 612
Zink, Burkard 643
Zürih 592, 613, 619, 621, 623

İlüstrasyonlar

Aerofilms, Londres: 416 – R. Agache: 53, 68b. – Bildarchiv Foto, Marburg: 88, 94, 127, 144, 151, 159. – Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin (photos J. P. Anders): 197, 228, 237, 263, 264, 554, 561, 636. – Bulloz: 76-77, 387, 454, 485, 507, 588, 606, 631. – A. Chatelain: 422b, 423, 427, 439ab. – G. Dagli Orti: 104, 139, 173, 181, 183, 184, 185, 205, 258, 265, 320, 342, 344a, 354a, 357, 378, 399, 443, 444, 540, 551ab, 552, 555, 558a, 569b, 573ab, 580, 581, 589, 590, 611, 612, 613, 626, 640ab. – F. Garnier: 8, 44, 64, 81, 147, 153, 157, 509, 515a, 548. – Giraudon: 235b, 313, 328, 337, 340, 348, 354b, 359; – CFL: 363, 396, 404, 483, 515b, 516, 519, 524, 537, 538, 541, 542, 544, 566ab, 576a, 577a, 578ab, 584, 598, 599, 603, 607, 627, 629; – Alinari-Giraudon: 185, 189, 190, 191a, 194a, 195, 198, 199, 200, 203ab, 227, 232, 242, 245, 283, 288, 300, 306, 307, 547, 557, 576b, 577b, 633; – Anderson-Graudon: 16, 177, 188a, 190b, 191d, 193, 194b, 196ab, 201, 208, 231, 235, 240, 246, 251, 272, 282, 284, 287, 289, 290, 291, 292, 297, 301, 309, 319, 322-323, 324, 558b, 568, 569a, 602, 644; – Bridgeman-Giraudon: 616; – Brogi-Giraudon: 191bc; – Bruckmann-Giraudon: 559, 579, 637; – Hanfstaengl-Giraudon: 559; – Lauros-Giraudon: 601a, 641; – R. Goguey, Dijon: 434. – M. Langrognet: 187, 189b, 202, 206, 209, 211, 212, 249, 250, 317. – MAS, Barcelone: 92. – Rapho/J-M. Charles: 429. – Réunion des Musées nationaux, Paris: 229, 236, 261, 298, 303, 339, 436, 526, 564, 594, 600, 638, 639. – Roger-Viollet: 325, 479, 480, 582, 617; – Anderson-Viollet: 273, 286, 585. – J. Roubier: 49, 55b, 425, 431a, 528, 543-544. – G. Saint-Yrieix: 432. – Scala, Florence: 174, 175, 178, 204, 217, 220, 243, 256, 285, 296, 299, 305. – Studio M. Delcroix: 350. – J. Vigne: 410, 510. – YAN: 84, 89, 459. – Zodiaque: 54, 55ac, 504.

Archives de la Drôme: 43, 87, 445ab, 447. – Archives départementales de Meurthe-et-Moselle: 163. – Archives départementales du Nord: 162. – Archives départementales de l'Oise: 465. – Archives de Poitiers (photos A. Maulny): 499. – Archives nationales/Seuil: 455. – Bibliothèque municipale, Avignon: 495. – Bibliothèque municipale, Carcassonne: 351. – Bibliothèque nationale, Paris: 6-7, 48, 72, 103, 118, 120, 140, 142, 164, 170, 215, 219, 225, 230, 255, 267, 277, 311, 330, 331, 335, 338, 341, 343,

344b, 346, 362, 364, 367, 369, 371, 375, 380, 383, 384, 385, 388, 392, 397, 398, 400, 401, 402, 405, 411, 412, 414, 448, 449, 453, 454, 456ab, 457, 461, 463, 467, 484, 486, 488, 500, 513, 517ab, 518, 520, 521, 523, 533, 534, 535, 536, 539, 546, 562, 570, 587, 590, 593, 595, 596, 601b, 610, 614, 615, 619, 620, 630, 632, 634. – Bibliothèque nationale/Seuil: 491, 492, 493, 494, 502, 620, 621, 622, 623, 624, 625. – CAHMGI, Grenoble: 79, 83, 85ab. – Centre d'études supérieurs de civilisation médiévale, Poitiers: 113. – CNMH/SPADEM (photos J. Feuillie): 55d, 65a; – (Photos Lefevre-Pontalis): 160; – (CNMH-SPADEM) 65, 98, 112, 422a, 529. – CRAM, Caen: 70, 418, 420, 421, 426. – EHESS: 476, 477, 527. – IRHT, Orléans: 57, 58, 59, 60, 62, 63, 66, 91ab, 96, 102, 129, 136, 138, 143, 158abc. – Laboratoire d'archéologie médiévale méditerranéenne, Aix-en-Provence: 68a, 78, 435. – Musée d'Arles: 86. – Archives auteurs: 52, 431b, 506. – Archives Seuil: 460, 560, 574, 575.

Bibliothèque royale, Bruxelles: 57b, 67, 90. – Bibliothèque de l'université, Gand: 572. – Staats und Universitats Bibliothek, Göttingen: 130. – Bibliothèque de l'université, Liège: 384. – Bibliothèque Trivulziana, Milan: 307. – Bayerische Staatsbibliothek, Munich: 349. – Pierpont Morgan Library, New York: 46, 478. – Stifsbibliothek, Saint-Gall: 51. – Bildarchiv Osterreichische Nationalbibliothek, Vienne: 522. – Offentliche Kunstsammlung, Bâle: 565, 597. – Kunstinstitut, Francfort-sur-le-Main: 205b. – Galerie Thyssen, Ligano: 592. – Musée civique, Turin: 553. – Musée du château, Weimar (photo E. Renno): 583.

Hors-texte couleurs, face aux pages suivantes: Edimédia © Archives Snark. – 64, 235, 504, 568, 569, 634, – G. Dagli Orti. – 63, 371, – Giraudon. – 235, – Scala.

Pages de grande: Ambrogio Lorenzetti, Les Effets du Bon Gouvernement en ville, ... Sienne, Palazzo Publico, Photo G. Dagli Orti.

Les auteurs et les éditeurs tiennent à assurer de leur gratitude MM. Michael de Boüard, Michel Fixot et Jean-Marie Pesez qui ont généreusement mis à leur disposition des documents précieux.

Her zaman devingen olan "özel"i incelemeyi yeğleyen Georges Duby ve Philippe Ariès gibi iki ünlü tarihçinin yönetiminde hazırlanan *Özel Hayatın Tarihi* Roma İmparatorluğu'ndan günümüze, medeniyetler, kültürler, çağlar boyunca yaşanan derin değişimler üzerinde göz gezdiren beş ciltlik kolektif bir yapıttır.

Eski dünyada hayat nasıldı? İnsanlar nasıl yaşadılar, nasıl davrandılar? Düşünceleri, duyguları, alışkanlıkları neydi? Evlilik, cinsellik, kadının ailede ve toplumda yeri, iffet, gebelikten korunma, doğurma teknikleri, dinsel ritüeller, yeme-içme âdetleri, mimarinin toplumsal alana ilişkin verdiği ipuçları bu çalışmada ayrıntılarıyla incelenen başlıca konular.

İkinci kitap feodal düzenden Rönesans'a kadar olan dönemi kapsıyor; Batı'nın toplumsal, siyasal, kültürel, dinsel tarihi üzerine veriler sunuyor. Üretken araştırmacılardan oluşan bir ekip tarafından hazırlanan bu ciltte çok sayıda görsel malzeme -resimler, çizimler, karikatürler ve fotoğraflar- yer alıyor.

1. Cilt: Roma İmparatorluğu'ndan 1000 Yılına
Collège de France profesörü Paul Veyne yönetiminde

3. Cilt: Rönesans'tan Aydınlanma'ya
Philippe Ariès ve Sosyal Bilimler Yüksek Okulu Araştırma Başkanı Roger Chartier yönetiminde

4. Cilt: Fransız Devrimi'nden Büyük Savaş'a
Paris-VII Üniversitesi profesörü Michelle Perrot yönetiminde

5. Cilt: Birinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze
Paris-I Üniversitesi profesörü Antoine Prost ve Paris Siyasal Araştırmalar Enstitüsü doçenti Gérard Vincent yönetiminde